HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR

3. Cilt

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 182

Dinî İlimler Serisi	: 31
Kitabın Adı	: HAK DİNİ KUR'AN DİLİ 3. Cild, A'râf - İsrâ
Müellifi	: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942)
Özgün Dili	: Osmanlı Türkçesi
Hazırlayan	: Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku), Öğretim Üyesi Doç. Dr. Murat Kaya İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi (Tefsir), Öğretim Üyesi
Dizgi ve Son Okuma	: Ahmet Çinar, Yazma Eser Uzmanı Muhammet Kasım Gültekin, Yazma Eser Uzmanı
Yapım	: Yüksel Yücel
Baskı	: İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti. Akçaburgaz Mah. 137. Sok. No: 12, Esenyurt /İstanbul Tel.: 444 62 18 www.imakofset.com.tr Sertifika No: 12531
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2022
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır
Hak Dini Kur'an Dili

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Tefsir, 3. Hak Dini Kur'an Dili, 4. Elmalılı, 5. Meâl

ISBN: 978-975-17-4868-3 (Takım) 978-975-17-5198-0 (3. Cilt)

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN)

3. CİLT

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR
(ö. 1942)

Hazırlayan
Asım Cüneyd Köksal
Murat Kaya

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır

TENKİTLİ METİN

[2118]

سورة الأعراف مكية وهي مائتان وست آيات

A‘RÂF SÛRESİ

Bu sûre dahi Mekkîdir, hicretten mukaddem Mekke’de nâzil olmuştur. Bunda icmâ‘ vardır. Ancak Mukātil وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ’den [7/163] وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ [7/172] âyetine kadar istisnâ etmiş, bunların Medenî olduğunu söylemiştir. Bu, İbn Abbas’tan dahi rivayet edilmiş, وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ [7/171] âyetine kadar da denilmiştir. Anlaşılıyor ki böyle diyen gayenin mugayyâda duhûlünü kastetmiş, yani وَاِذْ نَتَقْنَا’nın istisnâda dâhil ve Medenî olduğunu göstermek istemiştir.

Âyetleri: Kûfiyyûn ve Hicaz ta‘dâdında iki yüz altı, Basriyyûn ve Şam ta‘dâdında iki yüz beştir. Tam âyet olup olmadığında rivayet muhtelif olanlar şunlardır[1]:

الٓمٓصٓ [7/1]

كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ [7/29]

ضِعْفًا مِنَ النَّارِ [7/38]

الْحُسْنٰى عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ [7/137]

Kelimâtı: Üç bin üç yüz yirmi beştir.[2]

Hurûfu: On dört[3] bin üç yüz ondur.

Fâsılaları: د ل م ن harfleridir. Dâl yalnız baştaki الٓمٓصٓ’dadır. Lâm yalnız âhiri اِسْرَٓائٖلَ olandır ki iki âyettedir. Mîm on kadardır. Mütebâkīsi hep nûn’dur. ضِعْفًا مِنَ النَّارِ bir âyet nihâyeti olduğu rivayetine göre bir de ر fâsılası var demektir.

1 H: “şu beştir”; B: “şudur”.
2 M ve B: “Otuz üç bin yirmi beştir”; H: “~~Otuz~~ üç bin üç yüz yirmi beştir”.
3 B: “Yüz kırk”.

İsimleri: Sûretü'l-A‘râf, Sûretü'l-Mîkāt, Sûretü'l-Mîsâk, Elif Lâm Mîm Sâd'dır. وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ ilh... [7/46] diye cennet ile cehennem beyninde bir sur olan “a‘râf”ın ve ashâb-ı a‘râfın zikrini mutazammın olduğundan dolayı “Sûretü'l-A‘râf”, وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِم۪يقَاتِنَا [7/143] âyeti ile mîkāt-ı Mûsâ'yı ve اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى [7/143] âyeti[1] ile hadîs-i mîsâkı müştemil olduğundan dolayı [2119] da “Sûretü'l-Mîkāt” veya “Sûretü'l-Mîsâk” ile, başı الٓمٓصٓ olduğundan dolayı da bu nâm ile yâd edilmiştir[2]. Lâkin en meşhuru “A‘râf”tır.

Bu sûre geçen Sûre-i En‘âm'da zikr ü isbat ve telhis olunan esâsâtı evvel ü âhirden ukūl-i beşerin mâverâ-yı ihâtası olan noktalara kadar şerh u tafsil ve mebde'den müntehâya teklif ve imtihânın sûret-i cereyânını bast u îzah ederek وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ [el-En‘âm 6/155] mazmûnunu derin ve mufassal bir inzar ve ihtar ile tenvir edecek ve En‘âm ile Enfâl beyninde bir a‘râf gibi olacaktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓصٓ ﴿١﴾ كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ ف۪ي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِه۪ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ
﴿٢﴾ اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَۜ قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَ
﴿٣﴾ وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ﴿٤﴾ فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ
جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِم۪ينَ ﴿٥﴾ فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذ۪ينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ
الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٦﴾ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَٓائِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذِنِ الْحَقُّۚ فَمَنْ
ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا
اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

1 H -“âyeti”.
2 H: “olunmuştur”.

[2120] **Meâl-i Şerîfi**

الٓمٓصٓ (1). Bir Kitab ki sana indirildi, sakın bundan dolayı yüreğinde bir sıkıntı olmasın da bununla inzar edesin, mü'minlere de şu bir ihtar: (2) Rabbinizden size indirilene ittibâ' edin, O'nsuz birtakım velîlere ittibâ' etmeyin, siz pek az düşünüyorsunuz (3). Biz nice memleket helâk etmişizdir ki gece yatarlarken[1] yahut gündüz uyurlarken baskınımız[2] ona gelivermiştir (4). Azâbımız kendilerine geldiği vakit de "bizler hakikaten zâlimler idik" demekten başka davaları olmadı (5).[3] Sonra elbette peygamber gönderilen ümmetlere soracağız, elbette gönderilen peygamberlere de soracağız (6). Soracağız da kendilerine karşı olan biteni mutlak bir ilim ile behemehâl anlatacağız, öyle ya Biz onlardan gāib değil idik (7). Hem vezn o gün tam hak; artık kimin mîzanları ağır basarsa işte onlar o felah bulacaklar (8). Kimin de mîzanları hafif gelirse bunlar da işte âyetlerimize zulmetmeleriyle kendilerine yazık edenler (9).

{الٓمٓصٓ} Elif, lâm, mîm, sâd. اللّٰه أَعْلَمُ بِمَقْصُودِهِ (Sûre-i Bakara'nın ve Âl-i İmrân'ın başına bak). Ma'amâfîh burada da sâd münasebetiyle müfessirîn tarafından nakledilen bazı sözler vardır: Ezcümle İbn Abbas'tan bir rivayete göre أَنَا اللّٰهُ أَعْلَمُ وَأُفَصِّلُ "Ben Allahım, bilir ve tafsil ederim" demek olduğu nakledilmiştir. Süddî اَلْمُصَوِّرُ muhaffefi olduğunu, bazıları اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ[4] صَدْرَكَ mânasına olduğunu [2121] söylemişlerdir. Fakat elfâzın lisanda bir vaz'-ı mahsûsuna istinad etmeyen bu gibi ihtimâlâtın binlercesi hatıra gelebileceğinden, müfessirîn bunlara itimad câiz olamayacağını beyan ederler. Ma'amâfîh İbn Abbas'tan nakledilen mâna, iki sûre beynindeki siyak ve münasebet nokta-i nazarından câlib-i dikkattir. Her hâlde bu sûre-i celîlenin dahi böyle hurûf-ı munkatı'a ile başlaması mündericâtının وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ [Âl-i İmrân 3/7] mazmûnu üzere idrâk-i

---

1 B: "yatarken".
2 M (ilk basım): "baskınımıza".
3 H: "Biz ne memleketler helâk ettik ki baskınımız kendilerine gece yatarlarken yahut gündüz uyurlarken geliverdi (4). Azâbımız geldiği vakit artık "bizler hakikaten zâlimler idik" demekten başka davaları kalmadı (5)".
4 M -"لك".

beşerin tevakkuf edeceği bazı hakāik-i müteşâbihe ve me‘ânî-i remziyeyi muhtevî bulunduğuna bir tenbîhi tazammun eyler. Binâen‘aleyh, Sûre-i Bakara ve Âl-i İmrân'da olduğu gibi bu sûrede dahi künh-i hakikatini daha ziyade bir tafsil ile ihâta edemeyeceğimiz birtakım hakāik-i îmâniye karşısında i‘tirâf-ı acz ederek secde-i ubûdiyete kapanacağız. Ezcümle mebde'-i hilkat, sırr-ı teklif, ahvâl-i âhiret, mu‘cizât-ı enbiyâ, rü'yetullah mesâili bu kabîldendir. Binâen‘aleyh işbu الٓمٓصٓ matla‘ında da bizim nihâyet mülâhaza edebileceğimiz mefhum şudur: Ey Resûlüm Mustafâ! Sence mâlum olan bu elif, lâm, mîm, sâd sesleriyle kulaklarında çınlayıp kalbinde fısıldayan vahiy tecelliyâtı {كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ} bir kitaptır ki sana indirildi {فَلَا يَكُنْ فٖى صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ} binâen‘aleyh göğsünde bundan bir darlık olmasın. -Yani bunun Allah'tan münzel olduğunda şekkin olmadığı gibi, sana teklif ettiği vazifenin fevkalâde ehemmiyet ve müşkilâtından dolayı da sıkılma.- Bu sana indirildi ki {لِتُنْذِرَ بِهٖ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنٖينَ} bununla inzar edesin, mü'minlere de ihtar. ❁ Yani bu kitabın mazmûnu mü'minlere münhasır zannedilmemelidir. Buna muhatap olacak olanlar ikiden hâlî değildirler: Mü'min, gayr-i mü'min. İnanmayan kâfirler için bu kitâb-ı mübarek, bir inzardır. Mahza onların korkunç âkıbetlerini beyan ve [2122] ihbardır. Onlar bunlara inanmayacaklar ve inanmadıkları için sakınmayacaklar. Binâen‘aleyh Kur'an'da kendileri için acı şeylerden, azab ve ukūbetten başka bir şey duymayacaklardır. Fakat onlar inanmadığı için hakikat değişmiş olmayacak, haber-i sâdık yerini bulacaktır. Bunun için Kur'an'dan istifade edemeyecek[1] kimseler birçok bulunabilir, lâkin Kur'ân'ın hükmünden hâriç kalabilecek hiç kimse tasavvur edilemez. Şu kadar ki bu hüküm lehine olmaz da aleyhine olur. Meselâ kâfir فَلَعْنَةُ[2] اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرٖينَ [el-Bakara 2/89] hükmüne inanmamakla bundan kurtulacak değildir. Bunun gibi Kur'ân'ı arkalarına atanlar, dinlemek, amel etmek istemeyenler böyle yapmakla Kur'ân'ın hükmünden kendilerini kurtarmak şöyle dursun bilakis tamamen onun hükm-i inzârına atılmış olurlar. Mü'minlere gelince: Kur'an onlar hakkında

---

1 B: "etmeyecek".
2 H, M ve B: "إن لعنة".

bir müzekkirdir. İman ettikleri ve fakat tafsîlâtından zühul eyledikleri şeyleri kendilerine tezkir eder, akıllarına getirir. Mü'minler Kur'ân'ı dâimî bir muhtıra, bir rehber olmak üzere ellerinde ve gönüllerinde tutmalı, herhangi bir hususta bir iş yapacakları zaman onun sarâhat veya delâletine müracaatla inzar ve irşâdına, müsaade[1] ve 'adem-i müsaadesine göre hareket etmelidirler. Bu ihtâr u tezkîr şöyle ki: Ey Muhammed ümmeti! {اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ} Rabbinizden size inzal edilen bu kitaba ittibâ' ediniz {وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ} ve bunsuz birtakım evliyâya ittibâ' etmeyiniz. ❁ Yani gerek ins ve gerek cinden herhangi bir dostun, bir zahîrin, bir veliyyü'l-emrin bizzat kendilerine ve kendiliklerinden olan kavil veya fiillerine tâbi' oluvermeyiniz. Onlara uyup uymamak için evvelemirde Rabbinizden indirilmiş olan bu kitaba ittibâ'ı mi'yâr ittihaz ediniz. Kitaba mugāyir olan, Rabbinizin emr ü nehyine muhalif bulunan husûsâtta gizli âşikâr kimseye uymayın, [2123] Rabbinizi bırakıp başkalarının arkasından, izinden gitmeyin {قَل۪يلاً مَا تَذَكَّرُونَ} siz pek az tezekkür ve tahattur edersiniz. Hâlbuki {وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا} nice karyeler, insan toplanan memleketler[2] vardı ki biz onları ihlâk etmişizdir. Öyle ki {فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا} ona, o karyeye be'simiz, darbe-i azâbımız ansızın geliverdi. O sırada ahâlisi {بَيَاتًا} yataklarına yatmış, gece uykusuna dalmış, {اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ} veya[3] kaylûle hâlinde, kuşluk uykusunda bulunuyorlardı. ❁ Hâsılı ya kavm-i Lût gibi gece yarısında veya kavm-i Şuayb gibi güpe gündüz hâl-i istirâhat ü gaflette azab kendilerini bastırıverdi {فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِم۪ينَ} de be'simiz kendilerine geldiği sırada "fi'l-hakīka bizler zâlimler idik" demelerinden başka bir iddiaları veya duaları olmadı. ❁ Nihâyet Allah'ın emr ü hükmüne karşı gelinemeyeceğini anladılar, davalarındaki haksızlıklarını, zulümlerini vicdanlarında itiraf ile yaptıklarına nedâmet ve halâs için niyaz ettiler amma iş işten geçmiş, be's gelip çatmış bulunuyordu.

---

1 M ve B: "müsaadesine".
2 H: "~~helâk ettik~~"; "vardı ki Biz onları ihlâk etmişizdir" ibaresi hâmişe eklenmiştir.
3 H: "[ve]ya~~hut~~".

Bu felâket bunların dünyadaki azabları, bunun arkasından bir gün gelecek {فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذٖينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ} ale'l-umûm kendilerine peygamber gönderilmiş olanlara elbette ve elbette[1] soracağız. ❁ "Gönderilen peygamberleri nasıl, ne cevap ile karşıladınız?" مَاذَٓا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلٖينَ [el-Kasas 28/65] diye suâle çekeceğiz {وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلٖينَ} ve gönderilmiş olan bütün peygamberlere de elbette ve elbette[2] soracağız. ❁ يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ [el-Mâide 5/109] medlûlünce "ne suretle ne cevap ile karşılandınız?" diye [2124] sual edeceğiz. İki nevi sual vardır. Birisi tevbih ve muâhaze suâlidir. Nitekim bu mâna ile lisânımızda "iyi belle bunu ben sana sorarım" denilir. Diğeri de anlayıp öğrenmek için isti'lâm suâlidir ki bu mânâca da "bilmiyorum sorayım" denilir. İşte فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِهٖٓ اِنْسٌ وَلَا جَٓانٌّ [er-Rahmân 55/39][3] kezâlik وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ [el-Kasas 28/78][4] âyet-i celîlelerinde "ins ü cinden mücrimlerin hiçbiri o gün günahlarından sorulmaz" buyurulması bu mânayadır ki mücrimiyetleri sîmâlarından belli, cürümleri bütün vesâikiyle mâlum ve mazbuttur. Kendilerinden veya şundan bundan sormaya hâcet yoktur demektir. Buna mukabil burada "mürselün ileyhime ve mürselîne elbette ve elbette[5] soracağız" buyurulması da, "bütün kâfirleri bütün peygamberler muvâcehesinde suâl-i tevbîh ve muâhaze ile mes'ul edeceğiz" demektir. Bunun için buyuruluyor ki: Elbette ve elbette soracağız da {فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ} kendilerine karşı ilim ile her hâlde ve her hâlde haber verip anlatacağız. ❁ Peygamberler soruldukları zaman لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ [el-Mâide 5/109] diyecekler, bunun üzerine en gizli hâllerine varıncaya kadar hepsinin yaptıklarını, içlerini dışlarını ilmimizle yüzlerine vuracağız {وَمَا كُنَّا غَٓائِبٖينَ} biz gāib değil idik ❁ ki mâlumumuz olmayan bir hâlleri bulunabilsin, zâhir ve bâtında her ne yaptılarsa Allah hepsine hâzır ve nâzır ve şâhiddir. {وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍنِ الْحَقُّ} Vezin de o gün haktır: Her şeyin, her amelin en doğru ve tamamen adl

1 H: "elbet ve elbet".
2 H: "elbet ve elbet".
3 "O gün sorulmaz cürmünden artık ne bir insan ne de bir cânn."
4 "…Mücrimler günahlarından suâl de olunmaz."
5 H: "elbet ve elbet".

ü hakkāniyetle tartısı da o gündür. ❁ Ne olursa olsun o güne kadar az çok bir hesâb-ı câri̇ veya imhâl ve müsaade vardır. O gün ise defter-i a'mâldeki her muâmele en ince, en hurde noktalarına varıncaya kadar bihakkın tartılıp leh ve aleyhteki matlub ve zimmetin muvâzeneleri tamamen tahakkuk edecek, herkesin kâr ve zarar pusulaları -bilânçoları, i'lâmları- [2125] çıkarılıp hesapları kapanacaktır. Binâen'aleyh {فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ} her kimin mîzanları ağır gelir; hasenâtı seyyiâtından, matlubları zimmetlerinden, kârları zararlarından fazla çıkarsa {فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} işte bunlar ve ancak bunlar o felah bulmuş, muradlarına ermiş olanlardır. ❁ Cemi' sîgasıyla مَوَاز۪ينُهُ tâbirinden anlaşılır ki her ferd için bile müte'addid mîzanlar vardır. Kâr ve zarar hesabı hepsinin yekûnundan çıkacaktır. {وَمَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ} Her kimin de mîzanları hafif gelir; hasenâtı seyyiâtından, matlubları zimmetlerinden eksik çıkarsa {فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ} işte bunlar da nefislerini ziyan etmiş, kendilerini hüsranda bırakmış olanlardır ki {بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ} bunun sebebi bizim âyetlerimize zulm eder olmaları ❁ müstemirren tekzib ve inkâr ve hakkını vermekten imtinâ' edegelmeleridir. Şu âyât-ı ilâhiyenin muhtevî olduğu hakāik ve hukūka dikkat ediniz.

Ey insanlar:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ ف۪يهَا مَعَايِشَۜ قَل۪يلاً مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾ وَلَقَدْ
خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَۗ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ لَمْ يَكُنْ مِنَ
السَّاجِد۪ينَ ﴿١١﴾ قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَۜ قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۚ خَلَقْتَن۪ي مِنْ نَارٍ
وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ ﴿١٢﴾ قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ ف۪يهَا فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ
الصَّاغِر۪ينَ ﴿١٣﴾ قَالَ اَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَر۪ينَ ﴿١٥﴾ قَالَ
فَبِمَٓا اَغْوَيْتَن۪ي لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْد۪يهِمْ وَمِنْ
خَلْفِهِمْ وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَٓائِلِهِمْۜ وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِر۪ينَ ﴿١٧﴾ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا

مَذْؤُمًا مَدْحُورًا ۜ لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾ وَيَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ
اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ
﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰيكُمَا
رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَٓا
اِنّ۪ي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَۙ ﴿٢١﴾ فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍۚ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا
وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۜ وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَٓا اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ
وَاَقُلْ لَكُمَٓا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٢﴾ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا
وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ
مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

[2127] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için sizi arzda yerleştirdik ve sizin için onda birçok geçimlikler yaptık, siz pek az şükrediyorsunuz (10).[1] *Hakikat*[2] *sizi evvelâ halk ettik,*[3] *sonra size suret verdik, sonra da melâikeye dedik ki “Âdem’e secde edin”, hemen secde ettiler, ancak İblis secde edenlerden olmadı (11). “Sana”*[4]*, buyurdu, “emrettiğim hâlde secde etmene*[5] *mâni‘ ne oldu?” “Ben”, dedi, “ondan hayırlıyım, beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın” (12). “Hemen” buyurdu, “in oradan! Ne haddine ki orada tekebbür edesin, haydi çık, çünkü sen alçaklardansın” (13). “Bana” dedi, “ba‘s olunacakları güne kadar mühlet ver” (14). Buyurdu ki: “Haydi mühlet verilenlerdensin” (15). “Öyle ise” dedi, “beni azdırmana karşılık yemin ederim ki ben de onları saptırmak için her hâlde senin doğru yoluna oturacağım. (16) Sonra onlara önlerinden ve arka-*

1 H: “Fi’l-hakîka sizi arzda temkin eyledik ve sizin için onda birçok esbâb-ı maîşet âmâde kıldık. Siz ama ne kadar az şükrediyorsunuz”.
2 H +“Biz”.
3 B -“sizi evvelâ halk ettik”.
4 B: “Ona”.
5 H, M ve B: “etmemene”.

larından, sağlarından ve sollarından sokulacağım, Sen de çoğunu şükredici bulmayacaksın" (17). "Çık oradan mezmum, matrud olarak!" buyurdu, "kasem ederim ki onlardan her kim sana uyarsa kat'iyyen ve kātıbeten sizin [2128] mecmû'unuzdan cehennemi doldururum" (18). "Ve yâ Âdem, mesken et o cenneti sen zevcenle de ikiniz dilediğiniz yerden yiyin ve şu ağaca yaklaşıp da zâlimlerden olmayın" (19). Derken şeytan bunlara kendilerinden örtülmüş olan çirkin yerlerini açmak için ikisine de vesvese verdi, ve "sizi Rabbiniz başka bir şey için değil, sırf melek olacağınız yahut ebediyyen kalanlardan olacağınız için bu ağaçtan nehyetti" dedi (20). Ve "her hâlde ben sizin hayrınızı isteyenlerdenim" diye ikisine de yemin etti (21). Bu suretle kandırarak ikisini de sarktırdı. Onun üzerine vaktâ ki o ağacı tattılar, ikisine de çirkin yerleri açılıverdi ve başladılar cennet yapraklarından üzerlerine üst üste yamıyorlardı. Rableri de kendilerine nidâ etti: "Ben sizi bu ağaçtan nehyetmedim mi? Ve size 'haberiniz olsun[1] bu şeytan açık bir düşmandır size' demedim mi?" (22). "Rabbenâ", dediler, "nefislerimize zulmettik, eğer sen bize mağfiret etmez, merhamet buyurmazsan şüphe yok ki hüsrâna düşenlerden oluruz" (23). Buyurdu ki "ininiz bazınız bazınıza düşman olarak, size bir zamana kadar arzda bir[2] karargâh tutmak ve bir nasip almak mukadder" (24). Buyurdu ki "onda yaşayacaksınız ve onda öleceksiniz ve ondan çıkarılacaksınız" (25).

{وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِى الْاَرْضِ} Kasem olsun ki sizi arzda temkin ettik; mütemekkin kıldık, onu size vatan, hayat ve memâtınızda karargâh yaptık veya üzerinde tasarrufa kudret ve müknet verdik {وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ} ve onda sizin için birçok maîşetler; yaşayacak, geçinecek, intifâ' edecek sebepler, vâsıtalar halk u tahsis eyledik -ki mekân ve müknet ve esbâb-ı maîşet, ta'bîr-i âharla vatan, iktidar, geçim, bu esas nimetler ne büyük atâyâ-yı ilâhiyedendir. Ve bunlardan dolayı insanlar Allah'a karşı ne kadar hukūk ve vezâif ile şükr ü şükrâna borçludur. Böyle iken

---

1 H: "yok mu".
2 B -"bir".

{قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ} siz pek az şükrediyorsunuz. ❁ Vatan olan arzın ıslâh u i‘mârında ve [2129] esbâb-ı maîşetin istihsâlinde hâlıkını ve hâlıkın evâmirini tanıyarak kudret ü müknetlerini yerli yerine sarf eden ve fesâd ü zulümden ve küfr ü tuğyandan tevakkī eyleyenler az olduğu gibi, şükredenlerin bile evkāt-ı şükr ü ubûdiyetleri ne kadar azdır. Hâlbuki insanlar bunlardan başka daha ne büyük ni‘am-ı ilâhiyenin medyûn-ı şükrânıdır bakınız:

{وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ} Kasem olsun ki Biz sizi halk ettik: ❁ Siz hiçbir şey değil iken, siz nev‘-i beşerden hiçbir ferd âlemde mevcut değil iken, siz henüz şu bulunduğunuz şekl ü sureti ahz etmeden evvel ilk mayanızı takdir ve îcad eyledik. {ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ} Sonra sizi tasvîr ettik: Siz ibtidâ-i hilkatte suretsiz, uzviyetsiz bir mahluk, arzda bir çamur ve babanızın sulbünde birer zerre, birer nutfe olduğunuz hâlde sizi ahsen-i takvîm olan insan suretine koyduk {ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ} sonra da melâikeye “Âdem’e secde edin: Ona boyun eğip itaat ve inkıyâd ile hizmet eyleyin” dedik.

Bu hitapların bir ferde veya sınıfa değil, ale’l-umûm cins-i beşere, daha doğrusu cem‘iyyet-i beşeriye cinsine müteveccih olduğu ve bu münasebetle melâikenin Âdem’e secdesi[1] kaziyyesinin de nev‘-i beşere bir minnet siyâkında tezkir buyurulduğu sarihtir. Demek ki bu secde emri Hazret-i Âdem’in şahsına mahsus değil, zürriyeti de dâhil olmak üzere nev‘ine ait bir şeref ve imtiyazdır. Zürriyet-i Âdem içinde bizzat Hazret-i Âdem’den efdal olan ulü’l-azm enbiyâ-yı izâm gibi zevât bulunduğu şüphesiz olduğuna nazaran da bu mâna vâzıhtır. Binâen‘aleyh Âdem’i yalnız ilk insan olmak üzere değil, ale’l-umûm nev‘-i beşerin mâhiyetini temsil eden bir misâl-i kül, ta‘bîr-i âharla alem-i cins[2] olarak mülâhaza etmek siyâk-ı âyete daha muvâfıktır. Hazret-i Âdem kendi ferdiyetinde bilfiil hâiz olduğu [2130] fezâil ve melekât-ı insâniyeden başka bütün zürriyetinde tecellî edecek olan fezâil ü melekâtı da bilkuvve hâiz olmak itibariyle ebü’l-beşer olarak teemmül edildiği zamandır ki hilkat-i

1 H: “secde”.
2 H + “~~üzere~~”.

Âdem hilkat-i benî Âdem'i, tasvîr-i Âdem tasvîr-i benî Âdem'i, Âdem'e secde bütün nev'-i beşere secdeyi mutazammın olduğu tevazzuh eder. هُوَ الَّذٖى جَعَلَكُمْ[1] خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ [el-En'âm 6/165] mânasını da tavzih eden bu âyetin mazmûnu birçok derin mebâhisi ihtivâ etmektedir. Fakat biz burada bu kadar işaretle iktifâ edeceğiz. Cenâb-ı Allah insanlığa öyle bir şeref bahş eylemiştir[2] ki Âdem'in melâikeye değil, melâikenin Âdem'e secde etmesini emretmiştir. Düşünmeli ki bu halk, bu tasvir, bu teşrif nimetlerinden sonra insanların Allah'tan başkasına perestiş etmeleri ne büyük zillet ve ne büyük nankörlük olacak ve ne azîm mes'ûliyeti intac eyleyecektir.

Evet, Allah Âdem ile insanlığı halk u tasvir ettikten sonra melâikeye Âdem'e secde ediniz dedi de {فَسَجَدُٓوا} onlar da secde ettiler {اِلَّٓا اِبْلٖيسَ} ancak İblis {لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدٖينَ} secde edenlerden olmadı. ❁ Olmadı da ne oldu {قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ} Allah ona "sana ne mâni' oldu da Ben emrettiğimde secde etmemeye cüret eyledin!" buyurdu. Böyle tevbih ile istintak etti. ❁ Buna karşı İblis ne dedi bilir misiniz? {قَالَ} dedi ki {اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُ} "ben ondan hayırlıyım" ❁ Yani daha faziletli, daha yükseğim. Böyle olanın mâdûnuna secde etmesi ise revâ değildir. Binâen'aleyh bu emir mâkul ve müstahsen değildir.[3] İşte beni secdeden men' eden ondan yüksek olmaklığım ve bu emri muvâfık görmemekliğimdir. Ben ondan hayırlıyım. Çünkü {خَلَقْتَنٖى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ} beni ateşten halk ettin [2131] onu ise çamurdan halk ettin. ❁ O davayı istilzam etmek için bu mukayeseli çifte suğrâ şunu tazammun eder: Ateş ise çamurdan hayırlıdır, hayırlıdan halk olunan da hayırlıdır. Binâen'aleyh ateşten yaratılan ben çamurdan yaratılan Âdem'den hayırlıyım, bunun için secde etmedim. Demek oluyor ki bu lahzaya, yani Âdem'e secde emrinin vürûduna kadar Allah teâlâ İblis'in hissiyâtına dokunacak hiçbir emir ve teklif yapmamış, bir imtihan etmemiş idi ve onun o zamana kadar isyan etmemesi ve melekler içinde bulunması vâkı'âtın kendi arzu ve temâyülâtına muvâfık

1 H: "جعل لكم".
2 B: "etmiştir".
3 B -"Binâen'aleyh bu emir mâkul ve müstahsen değildir".

cereyan etmesiyle de alâkadar bulunuyordu. Böyle bir hâlde olan tâatin ise mücerred emir ve rızâ-yı ilâhîye inkıyaddan neş'et ettiği tebeyyün edemezdi. Çünkü hem Allah'ın emrine hem de nefsin rızâsına muvâfık gelen husûsâtta asıl nazar-ı i‘tibâra alınıp itaat edilen mâbud, Allah mı yoksa nefis mi bu ta‘ayyün ve tebeyyün edemez. Vaktâ ki Âdem yaratılıp meleklerin ve o meyanda İblis'in ona secde etmeleri emredilince bu hepsi için bir imtihan olmuş ve bu imtihan İblis'in hissiyâtına dokunmuş ve mâhiyetini tezahür ettirmiştir. Ve o zaman Allah'ın bildiği gibi melekler ve Âdemce de anlaşılmıştır ki İblis'in sâbıkan meleklere refakat ve müşabeheti لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ [et-Tahrîm 66/6][1] vasfını hakikaten hâiz olduğu için değil, emr-i ilâhî ile emr-i nefsin te‘âruz etmediğinden[2] ve[3] isyana sebep bulunmamasından dolayı imiş. Yoksa İblis hakikatte Allah'a değil, kendi zevkine ta‘abbüd edermiş ve nitekim اسْجُدُوا لِاٰدَمَ diye onun zevk u rızâsına muhalif ilk emr-i ilâhî teveccüh edince İblis'in ilk işi secdeden imtinâ‘ ile isyan ve مَا مَنَعَكَ suâline karşı ilk sözü de i‘lân-ı kibir ile izhâr-ı küfr ü tuğyan olmuştur. Bu suretle İblis اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ derken evvelemirde mücerred hissiyyât-ı nefsâniyesine ittibâ‘ etmiş ve fakat bunu bir de ilim şeklinde süsleyerek hakka isnad etmek için biri kâzib اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ biri de sâdık خَلَقْتَنٖى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ iki mukaddimeyi birbirine rabt edip mukaddime-i sâdıkanın zımnında yanlış [2132] birtakım kübrâlar gizleyerek iki suğrâ ile iki kıyâs-ı mantıkī suretinde bir nazar-ı fâsid yürütmüş ve sâdık olan kaziyye-i hilkatten kâzib olan اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ da‘vâ-yı nefsânîsini istintâca kalkışmıştır ki, âlemde şeytanet ve telbîsin ilk misâli olan bu sözde şeytanetin bütün künhü münderic gibidir. Bu iki cümle tahlîl ü tedkīk edilecek olursa, bunda ilm-i âdâb-ı bahs, ilm-i rûh, ahlâk, istikrâî-istintâcî mantık, hikmet-i tekvîn ve teşrî‘ gibi nice ulûma temas eden açık gizli birçok hatîât, telbîsât, mugāletât görülecektir ki bununla şeytan ve şeytanetin bütün[4] mâhiyetini anlamak

---

1 "…Allah kendilerine ne emrettiyse ona isyan etmezler ve her neye memur iseler yaparlar."

2 H +"~~dolayı~~".

3 H -"ve".

4 B -"künhü münderic gibidir. Bu iki cümle tahlîl ü tedkīk edilecek olursa, bunda ilm-i âdâb-ı bahs, ilm-i rûh, ahlâk, istikrâî-istintâcî mantık, hikmet-i tekvîn ve teşrî‘ gibi nice ulûma temas eden açık gizli birçok hatîât, telbîsât, mugāletât görülecektir ki bununla şeytan ve şeytanetin bütün".

mümkin olacaktır. Ezcümle hayırdan imtinâ'ı tasvib için cehl ile ilmi, kizb ile sıdkı, şer ile hayrı, kibir ile müdârâyı, aldanmakla aldatmayı halt u mezc edip hayırlı olmayı hayra mâni' tutmak tenakuzunu bir hakīkat-i ilmiye ve netîce-i mantıkiye şeklinde tasvir etmek şeytanın birinci sıfatı olduğu anlaşılıyor ki gurûr-ı nefs ile fikr ü zekâ suretinde görünmek isteyen bu hamâkat ve cehaletin huzûr-ı Hak'ta ne kadar sefil bir vaziyet olduğunu bir düşünmeli.

Şimdi İblis'in bu dava ve istidlâlindeki başlıca hata ve galat noktalarını da kaydedelim:

1. Evvelemirde İblis suâle karşı vaziyet ve vazifesini takdir edememiş, cevabı târiz ve mu'âraza tavrına dökerek bahs ü kelâmda gasb-ı makam sevdasına düşmüştür. İtiraf ve i'tizâr yerine itiraz ve tahtı'eye kalkışmıştır.

2. Mevrid-i nasta kıyas ve ictihâda kıyam etmiş, emr-i sarîhe karşı halkın delâletine müracaat eylemiştir.

3. خَلَقْتَنٖى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ demesi haddizâtında doğrudur. Lâkin İblis bu iki vâkı'a-i hilkati mukayese ile bundan اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ neticesini almak için nokta-i nazarında hata etmiştir. Zira bir taraftan hâlıkın halkını itiraf ile ona nazar-ı dikkati celb ediyor gibi görünürken diğer taraftan hayr u meziyette nazarını madde ve unsura kasr etmiş, [2133] fâilin nisbet-i ihtisâsına, surete, gayeye atf-ı nazar eylememiştir. Hilkat-i Âdem'de مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَىَّ [Sâd 38/75][1] kavl-i ilâhîsiyle ihtar buyurulan şeref-i ihtisâsı فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فٖيهِ مِنْ رُوحٖى [el-Hicr 15/29; Sâd 38/72][2] kavl-i ilâhîsiyle ihtar buyurulan rûh ve sureti اِنّٖى جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلٖيفَةً [el-Bakara 2/30] kavl-i ilâhîsiyle ihtar buyurulan gayeyi nazar-ı mülâhazaya almayıp yalnız madde ve unsura itibar etmek isteyen İblis, Âdem'de toprak kendisinde ateşten başka bir mâhiyet görmemiş ve diriden ölü, ölüden diri halk eden ve havâss u mezâyâ-yı eşyâyı hazîne-i kereminden bahş eyleyen Hâlık teâlâ'yı maddeye mahkum gibi farz

1 "…O benim iki elimle yarattığıma secde etmene ne mâni' oldu sana?..."
2 "Binâen'aleyh onu tesviye ettiğim ve içine rûhumdan nefh eylediğim vakit…" / "Onu tesviye ettim de rûhumdan ona nefh eyledim mi…"

eylemiştir. Hiç düşünmemiştir ki tıyn ile nârın havâssındaki fark da mücerred tahsîs-i hâlıka medyun olan bir hilkat farkından başka bir şey değildir. Bundan anlaşılır ki âlim geçinenlerin birçoğunda görülegelen maddeye kasr-ı nazar mesleki mesâlik-i İblistendir. İşte bâlâda işaret edildiği üzere bu galat-ı[1] nazarıyladır ki İblis خَلَقْتَنٖى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ suğrâsı tahtında "nâr, tıynden hayırlıdır, hayırlı olandan halk edilen de diğerinden[2] hayırlıdır" diye iki kübrâ-yı zımniye îmâ ederek bunları birer hakīkat-i zâhire ve müselleme gibi farz etmiş ve bundan اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُ neticesini çıkarmak istemiştir. Hâlbuki ikinci kaziyye külliyetiyle sâdık olmadığı gibi birinci kaziyye de ıtlâkıyla doğru değildir. Hakikatte ale'l-ıtlâk halk nokta-i nazarından ikisi de mahluk olmak ve hükm-i hâlıka mahkum bulunmak itibariyle müsâvî olduktan başka hususiyet nokta-i nazarından da havâss-ı türâbiye havâss-ı nâriyeden daha cem‘iyyetli ve daha kemâllidir. Hele ahlâkī bir temsil ile mülâhaza edildiği zaman ateşin hıffetine, hiddet ve şiddetine, telaş ve ıztırâbına, meyl-i tekebbür ve istîlâsına[3] mukabil türâbın vakār ü sekîneti, sabr u mekânet ve sebâtı, hilm ü hayâ ve semâhati, kābiliyyet-i ıstıfâ ve tekâmülü ne kadar yüksektir. İblis gerek istikrâsının noksanından gerek telakkīsindeki bozukluktan, yani ilmi Hak'tan değil nefsinden ahz etmek davasında bulunduğundan [2134] dolayı bunda da galata düşmüştür. Ve yine bu galat iledir ki Âdem'i sırf bir çamur, kendini sırf bir ateş seviyesinde mukayese etmiş, tıynden halk olunan Âdem'in ıstıfâ-yı ilâhî ile çamurdan büsbütün başka bir mazhar-ı emr, kendisi de nârdan büsbütün başka bir mazhar-ı la‘net olacağını anlayamamıştır. Ve yalnız Âdem'e karşı değil, emir ve suâl-i ilâhîye karşı da kibr ü enâniyetle اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنٖى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ deyivermiştir. Bunun üzerine:

{قَالَ} Allah buyurdu ki {فَاهْبِطْ مِنْهَا} öyle ise in oradan, o bulunduğun cennetten yahut zümre-i melâike içinden {فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ فٖيهَا} çünkü senin orada tekebbür etmen olamaz. ❁ O makām-ı ulvî haddini bilen

1 B: "bâtıl".
2 M ve B -"diğerinden".
3 B: "isti‘lâsına".

ehl-i tâat ve tevâzu'a mahsustur. {فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ} Binâen'aleyh çık, sen artık küçülenlerdensin. ❁ Tekebbür küçüklüktür, büyüyecek olan büyüklenmez, büyüklenen behemehâl küçülür,[1] alçalır, zelil olur. Sıfat-ı kibriyâ zâtına mahsus olan Allah teâlâ bu emir ile onu bulunduğu makamdan derhâl azledip indirdi, kibrine mukabil zillet ü hakarete mahkum etti, aslının ateş olmasına güvenerek ve hayriyet ve fazileti kendisinde aslından[2] müntakil ve mevrus, elinden alınmaz bir haslet-i zâtiye gibi farz ederek bu lahza-i imtihâna kadar bulunduğu o makām-ı saadetten düşmeyeceğini zanneden ve bu zannıyla hâlıkının emrini tenkīde kalkışan İblis'e bu emr-i ilâhî[3] bütün havâss-ı eşyânın mücerred bir dâd-ı Hak olduğunu bu suretle bir lemhada fiilen anlatıverdi.

Bu hitâb-ı gazab karşısında vücûd-ı mahlûkun lâ-şey olduğunu anlayan İblis derhâl i'dâmından korkarak ve zillet ü hakāretle olsun hayâtı memâta tercih ederek: [2135] {قَالَ اَنْظِرْنٖٓى اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ} "beni onların ba's olunacakları güne kadar inzar ve imhâl et" dedi. Yani "Âdem ve zürriyetinin ba'de'l-mevt ba'sleri vaktine kadar öldürme de ecelimi tehir eyle" diye tazarru' ve niyaz etti ❁ ki bu gün ثُمَّ نُفِخَ فٖيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ [ez-Zümer 39/68][4] mantûkunca يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ [el-Mutaffifîn 83/6][5] olan nefha-i sâniye vaktidir. Bundan anlaşılır ki İblis esasen Hâlık teâlâ'yı münkir olmadığı gibi ba'si de münkir değildir. O biliyormuş ki Âdem'in nesl[6] ü zürriyeti olacak, bir müddet yaşayacaklar, sonra ölecekler ve bir gün gelip ba's olunacaklar. Şu hâlde İblis'in küfrü Allah'ı ve âhireti inkâr suretiyle değil, emr ü teklîfi ve vücûb-ı ameli inkâr ile mu'âraza suretindedir. Şâyân-ı dikkattir ki İblis bu yevm-i ba'se kadar imhâl talebi zımnında nefha-i ûlâ devresini atlatıp ilelebed ölümden kurtulmayı ve zillet ü hakāret içinde de olsa fenâsız bir bekāya erişmeyi arzu etmiş ve fakat bunu tasrih etmeyip kurnazlık

---

1 B -"büyüyecek olan büyüklenmez, büyüklenen behemehâl küçülür".
2 B: "aslında".
3 H +"~~ile~~".
4 "…Sonra ona bir daha üflenmiştir, bu kere de hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır."
5 "O gün ki nâs Rabbü'l-âlemîn için kıyam edecekler."
6 M ve B: "nesli".

etmek istemiştir. Çünkü yevm-i ba‘sten sonra mevt yoktur. Binâen‘aleyh bu derece meyl-i hayat da İblis'in hissi demektir. Hiçbir mahlûkunun[1] herhangi bir talep ve niyâzını külliyen reddetmek şânından olmayan ve عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ [Âl-i İmrân 3/119] olan Allah teâlâ nazar-ı izzetinden kovduğu İblis'in bile recâsını sûret-i mutlakada reddetmeyerek {قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ} "şüphelenme sen munzarîndensin", yani eceli tehir edilenlerdensin buyurdu. ۞ Fakat اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ gayesine müsaade etmedi, bilakis Sûre-i Hıcr'da ve Sûre-i Sâd'da geleceği vechile اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ [15/38; 38/81][2] vakt-i mâlum gününe kadar bir ecel ile inzar buyurdu ki يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ [en-Neml 27/87][3] medlûlü üzere nefha-i ûlâ günüdür. Âdem'e secde emri İblis'in mâhiyetini izhar ve meleklerden temyiz eden bir imtihan olduğu gibi, İblis'in inzârı da Âdem ve zürriyeti hakkında bir imtihan olacaktır. İblis'in isyandan tevbe ve halâsı düşünmeyip zillet içinde hırs-ı hayâtına alâkadar olan bu talep ve duasıyla Âdem'in hemen tevbeye [2136] şitâb ile mağfiret ü rahmet talep ve duası mukayese edilince aradaki farkın ne kadar mühim olduğu anlaşılır.

İblis, recâsının kabulünü gördükten sonra o uzun ömrünü tevbe ve şükür ile halâsa sarf edecek yerde {قَالَ} şöyle dedi: {فَبِمَٓا اَغْوَيْتَنِى} "Öyle ise beni azıtman, iğvâ ve idlâlime[4] müsaade etmen hakkı için {لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ} lâbüd ben onlar için, o nev‘-i Âdem'i azıtmak için senin doğru yoluna oturacağım. Sana, senin nimetine götüren iman ve islâm ve istikāmet yolunu kesip pusuya duracağım {ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ} sonra da behemehâl önlerinden {وَمِنْ خَلْفِهِمْ} ve arkalarından, {وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ} sağlarından {وَعَنْ شَمَٓائِلِهِمْ} ve sollarından onlara varacağım; ۞ dört cihetten yani bir düşmanın hücum edebileceği her taraflarından saldıracağım; doğru yoldan çevirip sapıtmak, şaşırıp soymak için ne yapabilirsem yapacağım. {وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ} Sen de ekserîsini şâkir,

1 B: "mahlûkun".
2 "Vakt-i mâlum gününe kadar." / "Mâlum vakit gününe kadar."
3 "Hele Sûr üfürüleceği, üfürülüp de bütün göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, Allah'ın dilediği müstesnâ olmak üzere hepsi feza‘ ile ürperdiği (…) gün ne müdhiştir?"
4 H: "idlâle".

mutî' bulmayacaksın." ❁ İblis, bu son fıkrayı وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ [Sebe' 34/20][1] âyetinin delâletine göre zannen söylemiştir. Çünkü nev'-i beşerden şer için müte'addid, hayr için bir mebde' görmüştür. Bazı müfessirînin nakline göre de bunu melâikeden işitip söylemiştir. Onun bu azm-i şekāvetine karşı:

{قَالَ} Allah buyurdu ki: {اخْرُجْ مِنْهَا} "Çık oradan {مَذْؤُماً مَدْحُوراً} mezmum, matrud olarak çık! {لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ} Kasem olsun ki onlardan her kim sana uyarsa: {لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَع۪ينَ} sizden, sizin hepinizden cehennemi doldururum, [2137] bunda asla şüpheniz olmasın." ❁ Demek ki İblis'e uyanlar ondan, onun tebaasından ve onun âkıbetine mahkumdurlar[2].

Görülüyor ki Allah teâlâ İblis'i ibtidâ isyânından dolayı tard edivermemiş, istintak etmiştir. İstintâkında i'tizâr[3] yerine kibr ü gurur ile gösterdiği inat ve küfründen dolayı da bulunduğu makamdan indirmiş, yerinden çıkarmış; "in oradan çık, artık alçaksın küçüksün" diye azl ü ıskat ile tahkir ve tezlil eylemiş. Birinci فَاخْرُجْ emrinin ıtlâkına nazaran o lahzada bu ihrâc henüz bir tard-ı müebbed olmamak melhuzdur. Eğer İblis, mütenebbih olup edebini takınsa, salâha yüz tutsa imiş affı muhtemil bulunuyormuş. Nitekim imhâl recâsı bir dereceye kadar is'âf buyurulmuştur. Fakat bunun üzerine şükr ü salâh yerine bütün bütün şımarıp tarîk-ı hakka ve ehl-i îmân ve istikāmete karşı şekāvete azm-i ebedîsini izhar ettiği zamandır ki اخْرُجْ مِنْهَا مَذْؤُماً مَدْحُوراً emriyle külliyen zemm ü tard ve âhirette de tebaasıyla beraber azâb-ı ebedîye mahkum edilmiştir. Allah bunu İblis'in azm-i şekāvetine cezâ olarak tâyin etmiş ve ona uyanları da ona ilhak eylemiştir. Hilkat-i Âdem ile vâki' olan bu imtihanda İblis'in hissiyyât-ı nefsâniyesine tâbi' olarak melekler içindeki makām-ı saadetinden bu dereke-i şekāvete düşmesi ne kadar elîm ise hiç şüphe yok ki meleklerin mescûdu olmak şerefine mazhar olan Âdem nev'inin böyle bir adüvv-i mübîni bulunan mezmum matrud İblis'in

---

1 "Yine celâlime kasem ederim ki İblîs, onlar aleyhindeki zannını hakikaten doğru buldu…"
2 H: "mahkumdur".
3 B: "itiraz".

izine, huyuna uyarak o makām-ı ulvîden sukūt ve onun âkıbetine iştirak etmesi ondan daha elîm olacaktır. İblis'in Hâlık'ı ve âhireti münkir olmadığı hâlde bu sukūt ve şekāvetine sebep kibr ü gurur ile hissiyâta tâbi‘ olması ve bu suretle arzusuna muvâfık olmayan husûsâtta emr-i ilâhîye taarruz fikrinde bulunması olmuştur. Onda bu hasletin zuhûruna da beşerin şeref-i mahsus ile hilkati ve secde emrine mazhariyeti vesile vermiştir. Buna mukabil İblis'in eceli tehir olunmasında da insanın sukūt veya i‘tilâsına vesile olabilecek bir hikmet-i muvâzene ve ma‘delet vardır. Gerçi gerek İblis'in gerek insanın[1] sukūtuna sebeb-i karîb kendi hatalarıdır. [2138] Fakat bu hataların mütekābilen yekdiğerine birer cihet-i ta‘allukları vardır. Allah'a karşı serâzâd kalmak isteyen İblis insan ile mübtelâ olmuş bulunduğu gibi, İblis gibi serâzâd kalmak sevdâsına düşecek olan insanlar da İblis ile mübtelâ kılınmışlardır. Binâen‘aleyh hilkatleriyle İblis'in sukūtuna sebep olmuş olan insanlar, kendi iradeleriyle onun âkıbetine düşmemek için fıtratlarına bahşedilen bu ni‘met-i ezeliyenin hakk-ı şükrünü edâ etmeli ve İblis'in izine gitmekten son derece sakınmalıdır. Ve bilmelidir ki şu kıssada İblis'in gösterdiği huylardan hangisi bir kimsede varsa onda şeytandan bir haslet var demektir. Ve onun tehzîbine çalışmalıdır.

İnsanın asl-ı hilkatindeki mevki‘i böyle yüksek ve nâziktir. Melekler secde ettiler, İblis etmedi, böyle oldu {وَيَٓا اٰدَمُ} ve dedik[2] ki yâ Âdem, {اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ} sen eşinle o cennette sâkin ol; İblis'in matrûden ihrâc olunduğu o cennette dur. ❁ Bu cennetin cennetü'l-huld[3] veya semâ cennetlerinden bir cennet veya Arz cennetlerinden bir cennet olması hakkında bazı kaviller vardır ki Sûre-i Bakara'da buna dair bazı îzâhât geçmiş idi. Burada da şunu kaydedelim ki İblis'in فَاهْبِطْ مِنْهَا [el-A‘râf 7/13], فَاخْرُجْ مِنْهَا [el-Hıcr 15/34; Sâd 38/77] emirleriyle indirilip ihrâc edildiği cennet hakkında İbn Abbas radıyallâhu anhümâ "cennetü'l-

---

1 M ve B -"sukūt veya i‘tilâsına vesile olabilecek bir hikmet-i muvâzene ve ma‘delet vardır. Gerçi gerek İblis'in gerek insanın".

2 B: "dedi".

3 B: "cennetü'l-adn".

huldde değil cennet-i adnde idiler" demiştir. Binâen'aleyh Âdem'in iskân edildiği de cennet-i adn demektir. Dâlin sükûnuyla "Adn" ikāmet demek olduğuna ve "ma'din" kelimesinin de esası bulunduğuna nazaran "cennet-i adn" ismi ma'din-i hilkat ve ikāmetgâh-ı aslî olan cennet mefhûmunu îmâ eder. Bu ise Âdem'in ilk ni'met-i vücûda mazhar olduğu ravza-i hilkat mânasını iş'âr eyler. "Cennât-i adn" dahi cennetü'l-me'vâ, cennetü'n-na'îm, cennetü'l-firdevs, dâru's-selâm, cennetü'l-huld, cennetü'l-vesîle gibi âhiret cennetlerinden ma'dûd olduğuna nazaran ilk [2139] mesken-i Âdem olan cennet-i adnin âhirette cennetü'l-huld güzergâhında ilk cennet olacağı[1] ve bunda تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتٖٓى اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ[2] [ez-Zuhruf 43/72][3] mısdâkınca mebde' ile me'âdın bir telâkīsi bulunacağı anlaşılabilir. Allahu a'lem.

{فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا} Sâkin olunuz da neresinden dilerseniz yiyiniz. ۞ Mubahtır. Ancak {وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ} şu bir ağaca yaklaşmayınız {فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمٖينَ} ki zâlimlerden olursunuz. ۞ Haddinizi tecavüz ve kendinize yazık etmiş bulunursunuz. Demek ki Âdem ve Havvâ cennette[4] diledikleri gibi hareket edebilecek ve istedikleri yerde istediklerini yiyip mütena''im olabilecek bir serbestlik ve ibâha ile iskân edilmiş olmakla beraber, bu salâhiyet ve me'zûniyet her kayıttan âzâde gayr-i mahdûd bir hürriyet ve temlik olmayıp bir hadde kadar idi ki, bi'ş-şahs veya bi'n-nev' vâhid olan bu ağaç ve bunun semeresi o haddi tâyin etmiş ve ona yaklaşmak kendileri için tekvînen mümkin ise de teşrî'an ve hukūken nehyedilmiş idi. Mâlumdur ki ağaç örfte hudûd-ı mekâniyeden bir haddi, onun meyvesinden ekl de hudûd-ı ef'âlden bir haddi irâe[5] eder. Bu nokta Âdem'in cennette bile mebde'-i mükellefiyetten âzâde olmadığını ve bu şecere civârı haddizâtında cennetten ma'dûd olmakla beraber Âdem ve Havvâ için bir cennet değil bir sâha-i ibtilâ olacaktı. Ve her kim olursa olsun ona Allah teâlâ'nın tâyin ettiği haddi ve dâire-i

---

1 H: "olduğu".
2 H: "تعلمون".
3 "…İşte bu, sizin çalıştığınız ameller sebebiyle vâris kılındığınız cennet."
4 H: "cennete".
5 B: "ifade".

hukūku tecavüz ederse haksızlık ve binâen'aleyh kendine zulmetmiş olacağından Âdem ile Havvâ'ya da "buna yaklaşırsanız zâlimlerden olursunuz" buyurmuştur.

Bu iskân ve tebliğ üzerine {فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُۥرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا} Şeytan kendilerinden örtülüp gizlenen kötü yerlerini meydana çıkarmak; avret mahallerini [2140] açmak için ikisine de bir vesvese verdi. ❁ Âdem ve Havvâ bu lahzaya kadar hilkatlerinde kendilerini utandıracak ve tiksindirecek çirkin pis şeylere mahall-i sudûr ve zuhûr olacak kötü yerlerini ne kendilerinden ne de birbirlerinden görmüyorlar ve hatta bilmiyorlardı. Settâru'l-'uyûb olan Hâlık teâlâ evvelemirde onu setr etmiş, kendilerinden gizlemiş idi. Bir rivayete göre bir nûr ile nazarlarından mestur idi, diğer bir rivayette de tırnak kabîlinden bir örtü ile mestur idi. Anlaşılıyor ki insan ne kadar yüksek olursa olsun bi'l-kuvve ayıptan hâlî değildir ve hilkatinin bütün kuvveleri şöyle dursun, bilfiil muhtevî olduğu eczâsına bile tamamen vâkıf olamaz. Bu suretle hilkat-i beşer iyiye de kötüye de müsta'iddir. Ve bu isti'dâdın inkişâfı halktan sonra Allah'ın emr ü nehyiyle tâyin ve tahdid buyurduğu hudûd-ı faâliyete derece-i riâyetiyle mütenâsibdir. Binâen'aleyh evvel-i hilkat hadd-i emr ile mütenâsib olduğundan, fıtrat ahsen-i takvîm üzerine olmakla beraber kuvve-i irâdiyenin mertebe-i zuhûrundan itibaren muhâlefet-i emir hayyiz-i imkânda bulunduğundan o ahsen-i takvîmin[1] zımnında bir de esfel-i sâfilîne sukūt kābiliyeti mündericdir ki işte din ve emr-i ilâhî insanlığı bu sukūttan muhafazaya müteveccih olduğu gibi azm-i Şeytan da bu insanlarda o ayıpların izhârıyla bu sukūta tevcih etmektir. Ve bunun için fıtrat-ı ûlâ mûcebince cennette olan Âdem ve Havvâ'ya mestur olan ayıp yerlerini açmak için bir vesvese vermiştir.

"**Vesvese**" asl-ı lügatta hışırtı, fışırtı, fısıltı gibi savt-ı hafî demektir. Bu münasebetle gönülde tevâlî ve tekerrür eden gizli söze "vesvese" ve bir nefse böyle bir söz ilkā etmeye de "vesvese vermek" tâbir olunur.

---

1 B: "ahsen-i takvîm".

Şeytan Âdem'e ve Havvâ'ya böyle bir vesvese verdi {وَقَالَ} ve dedi ki {مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ} "Rabbiniz sizi bu şecereden başka [2141] bir sebeple değil, ancak iki melek olacağınızdan veya muhalled kalacağınızdan dolayı nehyetti". ❁ Yani bundan yerseniz ya yemek içmek ihtiyacından melekler gibi müstağnî olursunuz, yahut ölüm yüzü görmez, müebbed kalırsınız diye bir taraftan onları Âdem'e secde ile me'mur olan meleklere imrendirmek, bir taraftan da sebeb-i maddînin takdîr-i ilâhîyi tağyir edebileceği şüphesiyle herçibâdâbâd bir hulûd ve bekā sevdâsına düşürmek istedi. Burada meşhur bir sual vardır. Şeytan cennetten ihrâc ve tard edilmiş olduğu hâlde cennetteki Âdem ve Havvâ'ya nasıl vesvese verebilmiştir? Buna karşı bir hayye vâsıtasıyla girdi diye bir kıssa nakli şöhret bulmuş ise de bunu e'âzım-ı müfessirîn rekîk addetmişler ve başlıca üç vechile cevap vermişlerdir.

1. Hasan-ı Basrî Hazretleri demiştir ki Allah teâlâ'nın vermiş olduğu bir kuvvet ile yerden semâya veya cennete vesvese îsâl edebilmiştir. Bu mânaya göre "hayye" tâbirinin beşer için yılan gibi zehirnâk bir kuvve-i hayâtiyeden kinaye olması söylenebilir.

2. Ebû Müslim İsfahânî bu cennetin Arz cennetlerinden biri olduğuna kāil olduğu için "Âdem ve İblis ikisi de cennette idi" demiş, lâkin bunun suâle muntabık olmadığı zâhirdir.

3. Diğer birtakım müfessirîn de demişlerdir ki Âdem ve Havvâ bazen cennetin kapısına yakın gelirler, İblis de hâriçten gözetir yaklaşırdı, vesvese bu suretle hâsıl oldu. Her hâlde âyetlerin delâletine nazaran İblis'in tard ve ihrâcı cihât-ı erba'adan ilkā-i vesvese imkânını selbeder bir surette olmadığı anlaşılıyor. Bunun için vesveseye imkân bulup o maksatla öyle yaptı {وَقَاسَمَهُمَٓا اِنّ۪ي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِح۪ينَ} ve "emin olunuz ben sizin nasihatçilerinizden, hayırhâhlarınızdanım" diye yeminleşti; yani yemin [2142] etti de {فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍ} ikisini de aldatarak sarkıttı, mertebe-i nezâhetten ekl-i şecereye tenezzül ettirdi. ❁ Âdem ve Havvâ hiçbir kimse yalan yere Allah'a yemin etmez sandılar, aldandılar.

Binâen‘aleyh {فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ} vaktâ ki o ağacı tattılar {بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا} kendilerine kötü yerleri beliriverdi: ❁ Masiyetin şeâmeti yüz gösterdi, mestur ve mahfî olan avret mahalleri açılıverdi, bunun üzerine hayâlarından {وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ} derhâl üzerlerine cennet yaprağından yamalar yamamaya başladılar. ❁ Denilmiş ki bu yaprak incir yaprağı idi. {وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَا} Rableri Allah teâlâ da kendilerine şöyle nidâ etti: {اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ} "Ben sizi o ağaçtan nehyetmedim mi idi? {وَاَقُلْ لَكُمَٓا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ} Ve 'her hâlde Şeytan size açık bir düşmandır' demedim mi idi?" ❁ Ki evvelkisi nehye muhalefetlerinden dolayı, ikincisi de düşman sözüne aldanmalarından dolayı itâb ve tevbihtir. İşbu ihtâr-ı[1] adâvet bu sûrede sarâhaten sebk etmemiş ise de bu istifhâmın iktizâsına ve Sûre-i Tâhâ'da اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ [20/117][2] âyetinin tasrîhine nazaran demek ki bu ihtar da vâki‘ olmuş idi. Bu itâba karşı Âdem ve Havvâ bakınız ne dediler:

{قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا} "Yâ Rabbenâ, biz nefislerimize zulm eyledik, kendimize yazık ettik {وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا} ve şayet Sen bize mağfiret ve rahmet[3] etmezsen {لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ} hâsirler [2143] gürûhundan olacağımız şüphesizdir" dediler. ❁ Derhâl vaziyeti takdir ve hatalarını itiraf ve tevbe ve istiğfâra müsâra‘atle rahmet-i ilâhiyeye dehâlet eylediler ki bu kelimât-ı tazarru‘ Sûre-i Bakara'da فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ [2/37] âyetinde işaret olunan kelimâttır. Suâl-i ilâhî'ye karşı İblis'in zikri sebk eden cevâbıyla Âdem ve Havvâ'nın bu cevaplarını mukayese etmeli de bu kelimâtın derhâl kalb-i Âdem'e sünûhu ne büyük bir lutf-i ilâhî olduğunu ve tıynet-i Âdem ile mâhiyet-i İblis beyninde ne azîm bir fark bulunduğunu anlamalı ki, İblis'in nâr ve tîn mukayesesindeki sırr-ı cehaleti bu noktada vâzıhan tecellî etmektedir. Denilmiştir ki Âdem beş şey ile bahtiyar oldu: Muhalefeti itiraf, nedâmet, nefsini levm, tevbeye müsâra‘at, rahmetten ümidi kesmemek. İblis de beş şeyle bedbaht oldu: Günahını ikrar etmedi, nedâmet eylemedi, kendini levm etmeyip

1 B: "ihtârı".
2 "…Haberin olsun bu sana ve zevcene düşmandır…"
3 B: "rahmet ve mağfiret".

azgınlığını Allah'a nisbet etti ve rahmetten ümidini kesti. Ma'amâfîh emir veya nehy-i ilâhîye muhalefetle işlenen herhangi bir günah mağfur bile olsa sâhibini nezâhet-i mutlaka mertebesinden indirmeye sebep olmaktan hâlî kalmayacak demektir. Zira bu tevbe ve tazarru' üzerine {قَالَ} Allah buyurdu ki: {اهْبِطُوا} "İniniz, {بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ} bazınız bazınıza düşmansınız {وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ} ve size arzda bir vakte kadar bir istikrar ve temettu' var." Yani {قَالَ} Allah dedi ki: {ف۪يهَا تَحْيَوْنَ} "Onda, o arzda yaşayacaksınız {وَف۪يهَا تَمُوتُونَ} ve onda öleceksiniz {وَمِنْهَا} {تُخْرَجُونَ} ve yine ondan çıkarılacaksınız, ba's ü neşr olunacaksınız." İşte Allah siz nev'-i beşeri arzda böyle temkin eyledi.

Şimdi:

[2144]

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَار۪ي سَوْاٰتِكُمْ وَر۪يشاًۜ وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌۜ
ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾ يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ
اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَاۜ اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَب۪يلُهُ مِنْ حَيْثُ
لَا تَرَوْنَهُمْۜ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاط۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾ وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا
وَجَدْنَا عَلَيْهَٓا اٰبَٓاءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَاۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِۜ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ قُلْ اَمَرَ رَبّ۪ي بِالْقِسْطِۜ وَاَق۪يمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِص۪ينَ
لَهُ الدّ۪ينَۜ كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَۜ ﴿٢٩﴾ فَر۪يقاً هَدٰى وَفَر۪يقاً حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُۜ اِنَّهُمُ اتَّخَذُوا
الشَّيَاط۪ينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

[2145] **Meâl-i Şerîfi**

Ey Âdem oğulları! Bakın size çirkin yerlerinizi örtecek libas indirdik, hil'at indirdik, fakat takvâ libâsı, o hepsinden hayırlı. Bu işte Allah'ın âyetlerinden, gerektir[1] ki düşünür ibret alırlar (26). Ey Âdem oğulları!

---

1 B: "gerek".

Babanızla ananızı çirkin yerlerini kendilerine göstermek için Şeytan cennetten çıkardığı gibi sakının sizi de belâya uğratmasın. Çünkü o ve kabilesi sizi sizin kendilerini göremeyeceğiniz cihetten görürler. Biz o şeytanları o kimselerin velîleri kılmışızdır ki imana gelmezler (27). Ve[1] bir edepsizlik yaptıkları zaman da "atalarımızı böyle bulduk ve bize bunu Allah emretti" derler. "Allah" de, "edepsizliği emretmez, bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?" (28). De ki: "Rabbim adl ü insâfı emretti. Hem her mescidde yüzlerinizi doğru tutun ve O'na, dini mahza O'nun için hâlis kılarak ibadet edin. Sizi ibtidâ O yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz (29).[2] Bir kısmına hidâyet buyurdu, bir kısmına da dalâlet hak oldu. Çünkü bunlar Allah'ı bırakıp şeytanları evliyâ ittihaz ettiler, bir de kendilerini hidâyette zannederler (30).

{يَا بَنٖٓي اٰدَمَ} Ey Âdem oğulları {قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَارٖي سَوْاٰتِكُمْ} muhakkak ki Biz üzerinize fena yerlerinizi örter; setr-i avret eder bir libas {وَرٖيشاً} bir de rîş, yani cemâl ve mefharet kisvesi, hil‘at[3] yahut servet ü refah indirdik. ❁ Arzî, semâvî, enfüsî, âfâkî, ferdî, ictimâ‘î, tabîî, sun‘î esbâbını halk u ihsan eyledik. Âdem ve Havvâ cennette mahfuz ve mestur sâkin iken ayıpları açılarak yeryüzüne gelmiş oldukları gibi, Benî Âdem'den her biri de rahm-i mâderde "meşîme" içinde mahfuz ve mestur olarak merzuk olup dururken çırçıplak yeryüzüne indiler. Sonra da ayıplarını örtecek veya giyinip kuşanıp süslenecek surette fakīrâne veya ganiyyâne iki nevi libas ile tehaffuz ve tesettüre ve hatta tecemmül ü tezeyyüne imkân buldular. [2146] Bu meyanda {وَلِبَاسُ التَّقْوٰى} takvâ libâsı; ❁ hiss-i takvâ veya hiss-i takvâ ile giyim, yani hiss-i hayâ ve haşyetullah ile giyilen ve biiznillah maddî mânevî ayıptan, fenalıktan, zarar ve mehlekeden vikāye edecek olan korunmak elbisesi yok mu {ذٰلِكَ} bu {خَيْرٌ} hayr-ı mutlaktır, ❁ nef‘-i mahzdır. Elbise nimetinden tena"um ve istifade asıl bununladır. Zira hiss-i takvâsı, haşyet ü imanı, hayâ ve irfânı olanlar bi'z-zarûre çıplak

1 H +"~~pek çirkin~~".

2 H: "'Rabbim' de, adl ü insâfı emretti. Her mescidde yüzlerinizi doğru tutun ve O'na, dini mahza O'nun için hâlis kılarak ibadet edin. İbtidâ O yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz (29)".

3 M ve B -"hil‘at".

bile kalsalar lâekal Âdem ve Havvâ'nın yapraklarla tesettür ettikleri gibi ayıp ve avretlerini setr ü muhafaza ederler. Fakat hiss-i takvâsı olmayan fâcirler ne kadar giyinseler yine kıçları açılmaktan kurtulamazlar. Çünkü bunlar elbise nimetinin ayıp ve avreti setr, harr ü berd ve mü'ziyât ve habâis gibi esbâb-ı marazdan tehaffuz, düşmandan tevakkī ve nihâyet hüsn-i nazarı cezb ve sû'-i nazarı def' edecek, hiç kimsenin ne heyecân-ı şehvetine ve ne galeyân-ı nefretine bâ'is olmayacak bir sîmâ-yı[1] salâh ve sekînet-i edeb ü vakar ile tecemmül gibi menâfi'-i hakīkiye ve makāsıd-ı hasenesini düşünemez; sevk-i şehvet, kibr ü nahvetle rîş ü riyaş içinde i'lân-ı gurur etmek isterken beri[2] taraftan en fena yerini açar, hâtır u hayâle gelmez zarar ve vekāhate düşer, bunun için rîş, libas, fahr u ihtişam dahi haddizâtında bir ni'met-i ilâhiye olmakla beraber birçoklarının gözlerini kamaştıran câzibe-i zâhiriyesine rağmen hayr ve nef'-i mahz değil, bir metâ'-ı gurûrdur. Asıl hayr, libâs-ı takvâdadır ki setr-i avret, hıfz-ı nâmus şart-ı evvelini teşkil eder. {ذٰلِكَ} Bu, ❁ yani libas indirilmek {مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ} Allah'ın âyetlerindedir. İnsanlığa olan lutf u inâyetine, fazl u rahmetine delâlet eden delâil ve alâimdendir. {لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ} Me'muldür ki bunu tezekkür ederler. Bundaki vücûh-ı delâleti, hikmet-i rabbâniyeyi düşünür, [2147] ni'am-ı ilâhiyeyi hatırlar, tanır veya mütenassıh olup çirkinliklerden sakınırlar. ❁ Rivayet olunuyor ki câhiliye Araplarından birtakımları, ezcümle humstan[3] olmayan a'râb, yani bedevîler Beyt-i

---

1 H +"salâhiyet".

2 M ve B: "bir".

3 "İslâmiyet'ten önce, Mekke'de yaşayan ve Kâbe'nin hizmetinde bulunan Kureyş ile akrabası ve müttefiki bazı kabilelere 'hums', onların dışında kalanlara ise 'hille' deniliyordu; 'hums' mutaassıp, cesur ve kahraman olmak anlamındaki 'hames' masdarından gelen 'ahmes'in çoğulu olup dinî inanç ve yaşayışları konusunda katı ve tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur olmaları sebebiyle kendilerine bu ad verilmiştir. 'Ahmesî' de (dişili ahmesiyye) 'hums mensubu kişi' demektir. Hums kelimesinin Kureyş ve yakınları için kullanılması Fil Vak'ası yıllarına rastlar. Ebrehe'nin ordusunun Allah tarafından hezimete uğratılması üzerine Araplar Kâbe'ye ve hac ibadetine daha önce görülmemiş derecede değer vermeye başladılar. Bu olay Kâbe'ye de 'ehlullah' kabul edilen Kureyş'e de çok büyük bir itibar kazandırdı. Başta Kureyş olmak üzere Kinâne, Huzâa ve Benî Âmir gibi kabileler Hz. İsmâil'in soyundan geldikleri, Mekke'de oturdukları ve Kâbe'nin hizmetinde bulundukları için kendilerini diğer Arap kabilelerinden daha üstün bir mevkide görmeye başladılar ve bazı imtiyazlı âdetler edinip çeşitli kurallar koydular. Buna göre ahmesîler yalnız ahmesiyyelerle evlenecekler, harem bölgesi dışında oturan kimselerle tâcirler Mekke'ye yiyecek içecek sokamayacak ve ihtiyaçlarını oradan karşılayacaklar, hac sırasında Kâbe'yi ziyaret edecekleri zaman soyunup Mekkeliler'den alacakları elbiseleri giyecek ve ayrılırken bunları yanlarında götüremeyeceklerdi." (Recep Uslu, "Hums", *DİA*, XVIII, 364)

Şerîf'i üryan oldukları hâlde tavaf ederler ve "içinde Allah'a isyan ettiğimiz esvablarımızla tavaf etmeyiz" derlerdi. Ekseriya erkekler gündüz, kadınlar gece tavaf ederler, kadınların gündüz tavaf ettikleri de olurdu. Kadın bütün sînesini ve sînesindekileri açar ve hatta büsbütün üryan olur, ancak orasına şarap üstüne sinek konmuş gibi hafif, seyrek bir paçavra kor, "tavaf ederken beni kim ta'yîb eder?" der ve şu beyti[1]:

اَلْيَوْمَ يَبْدُو بَعْضُهُ أَوْ كُلُّهُ

وَمَا بَدَا مِنْهُ فَلَا أُحِلُّهُ[2]

[3]söylerdi. İşte bu âyetler bu sebeple nâzil olmuştur.[4]

{يَا بَنٖٓى اٰدَمَ} Ey Âdem oğulları {لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ} sakının Şeytan sizi meftun etmesin {كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا} ebeveyninizin; babanızın ananızın sev'elerini -fena yerlerini, Mücâhid'in tefsîrine göre kendilerine fenalık veren masiyetlerini- kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak üzerlerindeki libâs-ı takvâyı sıyırtarak cennetten çıkmalarına sebep olduğu gibi, sizi de aldatıp fitne ve mihnete düşürmesin sakının. {اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبٖيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ} Çünkü o ve o kabîlden olanlar sizi, sizin onları görmeyeceğiniz cihetten görürler. ❁ İblis de كَانَ مِنَ الْجِنِّ [el-Kehf 18/50] olduğundan o Şeytan ve onun hemcinsleri, zürriyet ve cünûdu insan nazarından gizlenebilen cin gürûhundandırlar. Ve hafiye ve casus gibi insanı görmediği tarafından vurur avlarlar. Müfessirîn demişlerdir ki, bundan insanın şeytanı hiç göremeyeceği [2148] zannedilmemelidir. Görülmeyecek cihetten görebilmek hiçbir vechile görülememeyi[5] iktizâ etmez.[6] Fi'l-vâki' bir

---

1 M ve B -"beyti".

2 Bugün bunun bir kısmı veya hepsi açılır, açılanını da helâl etmem. [Müellifin notu]

3 M ve B +"beytini".

4 Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* III, 221-222:

وسبب نزول هذه الآية: أنهم كانوا في الجاهلية يطوفون بالبيت عراة، ويقولون: لا نطوف في ثياب عصينا الله فيها، فكان الرجال يطوفون بالنهار والنساء بالليل عراة. وقال قتادة: كانت المرأة تطوف وتضع يدها على فرجها وتقول: اليوم يبدو بعضه أو كله ... وما بدا منه فلا أحله، فأمر الله سبحانه بالستر فقال: «قد أنزلنا عليكم لباسا يواري سوآتكم».

5 B: "görülmemeyi".

6 Bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 10:

ورؤيتهم إيانا من حيث لا نراهم في الجملة لا تقتضي امتناع رؤيتهم وتمثلهم لنا.

insan bile diğer insanı göremeyeceği cihetten görebilir, şeytan da diğer insanı böyle görmediği tarafından aldatır ve hatta bazen görünür de şeytan olduğunu sezdirmez, şeytan olduğunu gizlemeyerek göründüğü de olur. لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ Nehyi de gösterir ki bir insan için şeytanın fitnesinden ihtiraz ve ictinab mümkindir. Demek ki şeytan gözle görünmediği hâlde bile onun şeytanet ve iğvâ noktaları bilinebilir. Ve bilinemediği hâlde bile libâs-ı takvâ, hiss-i iman ve haşyet onun fitnesine en kuvvetli bir mâni'a teşkil eder. İnsan zâhir ve bâtınıyla maddeten ve mânen mücehhez olur, libâs-ı takvâ ile içinden dışından giyinmiş bulunursa şeytan onu görmediği tarafından gördüğü hâlde bile nüfuz edip aldatamaz. Binâen'aleyh şeytandan libâs-ı takvâ ile sakının {اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ} muhakkak ki biz şeytanları iman şânından olmayan imansızların evliyâsı; velîleri, âmirleri, iş başları, başlarına musallat karînleri, arkadaşları kılmışızdır. ❁ İmansızlıkla şeytanet arasında bir câzibe vardır. Korusuz bahçeye haşerat musallat olduğu gibi اَنَّٓا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّا [Meryem 19/83][1] medlûlünce imansız kalblere de şeytanlar musallat olur. İmansızlar şeytaneti sever; şeytânî hasletlere, hareketlere meftun olurlar. Hayırsız hayırsızla düşer kalkar, eşkıyanın reisi en büyük şakī olur. Bunun gibi imansızların bütün temayülleri şeytanette olduğundan önlerine şeytanlar düşer, başlarına şeytanlar geçer ve artık onları dilediklere yere sevk eder, soydurur, soyarlar. Bu suretle şeytanlara meftun olduklarından {وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً} o imansızlar bir fâhişe, bir edepsizlik yaptıkları zaman da {قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَٓا اٰبَٓاءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا} "biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize böyle emretti" dediler[2]. ❁ Meselâ keşf-i avret kadîm bir [2149] âdet ve bununla beraber Allah'ın bir emri olduğunu iddiaya

---

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 32-33:

وقال الزمخشري: وفيه دليل بين على أن الجن لا يرون ولا يظهرون للإنس وأن إظهارهم أنفسهم ليس في استطاعتهم وأن زعم من يدعي رؤيتهم زور ومخرفة انتهى، ولا دليل في الآية على ما ذكر لأنه تعالى أثبت أنهم يروننا من جهة لا نراهم نحن فيها وهي الجهة التي يكونون فيها على أصل خلقتهم من الأجسام اللطيفة ولو أراد نفي رؤيتنا على العموم لم يتقيد بهذه الحيثية وكان يكون التركيب أنه يراكم هو وقبيله وأنتم لا ترونهم وأيضا فلو فرضنا أن في الآية دلالة لكان من العام المخصوص بالحديث النبوي المستفيض فيكونون مرئيين في بعض الصور لبعض الناس في بعض الأحيان...

1 "…Biz o şeytanları o kâfirlerin üzerine salmışız onları kaynatıp oynatıp kıvrandırıyorlar."

2 B: "derler".

kalkıştılar. Ey Resûl-i Kibriyâ {قُلْ} Sen de ki {اِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ} her hâlde Allah fuhşiyyâtı emretmez. ❁ Edepsizlik, fenalık, günah eskiden beri bir âdet olabilir, fakat şurası muhakkaktır ki Allah onu emretmez. Bir de tutup {اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı söylüyor musunuz? Bilmediğiniz şeyi biliyormuş gibi tutturup Allah'a karşı kizb ü iftirâya kalkışmak ne büyük cür'et ve cehalet! Hiçbir şeriatta, hiçbir peygambere, hiçbir vahiyde, hiçbir akılda Allah'ın edepsizliği emrettiğine veya edeceğine delâlet edecek hiçbir şey yoktur. Ve iyi bilmek lâzım gelir ki insanları edepsizliğe, terbiyesizliğe, masiyete davet eden sânihât-ı nefsiye ve fikriyenin ilim ile, ilham ile, vahiy ile alâkası yoktur. O bir şeytan vesvesesinden başka bir şey değildir. {قُلْ} De ki {اَمَرَ رَبّ۪ي بِالْقِسْطِ} Rabbim kıst u itidâli emretti, yani ifrat u tefritten sakınıp itidal ve muvâzene ile hareket ediniz {وَاَق۪يمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ} ve her mescid yanında vücûhunuzu ikāme eyleyiniz. Yani her secde zaman veya mekânında, her namaz veya namazgâhta yüzlerinizi dosdoğru O'na, O'nun kıblesine dikerek ibadetine teveccüh ediniz. Namaz vakti nerede erişirse orada kılınız. Ve hepinizin yüzü bir nesakta Allah'a müteveccih olarak sırf Allah için kılınız, kalblerinizde eser-i şirk, yüzlerinizde eser-i ihtilâf u i‘vicâc bulunmayarak muntazamen kılınız {وَادْعُوهُ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ} ve Allah için dininizde muhlis olarak, Allah'a dua ediniz, çünkü {كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ} O size nasıl [2150] başladı ise yine öyle döneceksiniz. ❁ Yani Allah teâlâ siz insanları ibtidâ halk u inşâ edip dünyaya getirdiği gibi yine öyle iade edecek, âhirete gideceksiniz. Şüphe yok ki iade, ibtidâdan esheldir. Bir kere olanın yine olabileceğinde şüpheye mahal yoktur. Bunun için tabiat davasına tutulup da âhireti inkâr edenler, evvelemirde tabiat kanunlarının başı bulunan "olan yine olur" kanununu düşünmeli ve ibdâya kādir olan Allah'ın iadeye evleviyetle kādir olduğunu anlayarak me‘âda inanmalıdırlar. Binâen‘aleyh sâniyen bilmelidir ki bu dünyaya çırçıplak gelip az çok türlü türlü giyimler bulan insanların hepsi âkıbet bu dünya libâsından soyunup yine geldikleri gibi

çırçıplak olarak dönüp gidecekler ve amellerinin cezâsını[1] bulacaklardır. Sâlisen şunu hiç unutmamalıdır ki bu geliş gidişte, bu bed' ü avdette tecellî eden bütün hükm ü kudret münhasıran Allah'ın olduğunda asla şekk ü şüphe yoktur. Analar, babalar, hısımlar, akrabalar, eşler, dostlar, efendiler, beyler, hâkimler, hükümdarlar, devletler, milletler, insler, cinler, hâsılı bütün mahlûkāt bir yere gelseler kendi kendilerine bir ferdin ne bidâyeten ihyâsına kādir olabilirler ne nihâyeten iadesine. "İnsanı insan yapar" diyen nice müdde'îler, اَنَا اُحْيٖ وَاُمٖيتُ [el-Bakara 2/258] diyen nice nemrutlar gelmiş geçmiştir ki bütün arzu ve iddialarına rağmen ne bir çocuk yapabilmiş ne de kendisini öldürmeye gelen hasmının canını alabilmiştir. Binâen'aleyh mebde' ve me'âdda hâkim münhasıran Allah olduğu için her gün her lahza ister istemez o me'âda doğru yürümekte olan ortadaki insan da dininde Allah için muhlis olmalı ve ancak Allah'a dua edip yalvarmalı ve bütün ihlâs u samimiyetle O'na yalvarıp O'na çağırmalıdır. Başladığınız gibi döneceksiniz, öyle ki {فَرٖيقاً هَدٰى وَفَرٖيقاً حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ} bir kısmınızı hidâyet etmiş, tevfîk-i iman ile doğru yolu tutturmuş, bir kısmınızı da üzerlerine dalâlet hak olmuş bırakıvermiş bir [2151] hâlde döneceksiniz. Çünkü {اِنَّهُمُ} onlar o ikinci kısım {اتَّخَذُوا الشَّيَاطٖينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ} Allah'ı bırakıp şeytanları evliyâ ittihaz etmişlerdir. Bununla beraber {وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ} kendilerini doğru yolu tutmuş, hidâyettedir zannederler. ❁ Üzerlerine dalâletin hak olmasında ve ebediyen dalâlette bırakılmalarında bu zannın büyük ehemmiyeti vardır. Bu zanları olmasa idi dalâlet üzerlerine hak olmaz, kābil-i hidâyet olurlardı.

يَا بَنٖٓي اٰدَمَ خُذُوا زٖينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُواۚ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ
الْمُسْرِفٖينَ ﴿٣١﴾ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زٖينَةَ اللّٰهِ الَّتٖٓي اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِۜ قُلْ هِيَ
لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ
﴿٣٢﴾ قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ

1 B: "cezâlarını".

تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

[2152] **Meâl-i Şerîfi**

Ey Âdem oğulları! Her mescid huzûrunda ziynetinizi tutunun, ve yiyin için de israf etmeyin. Çünkü O müsrifleri sevmez (31). De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz hoş rızıkları kim haram etmiş? De ki: Onlar dünyâ hayatta iman edenler için kıyamet günü hâlis olaraktır. Bu suretle ilim ehli olanlar için âyetleri tafsil ediyoruz (32).[1] "Rabbim", de, "ancak şunları haram buyurdu: Bütün fuhşiyyâtı, açığını, gizlisini ve her türlü vebâli ve haksızlıkla bağyi ve Allah'a hiçbir zaman bir burhan indirmediği herhangi bir şeyi şirk[2] koşmanızı ve Allah'a bilmediğiniz şeyler isnad etmenizi[3] haram buyurdu" (33). Her ümmet için bir müddet mukadder, müddetleri gelince bir lahza geri de kalmazlar, öne de geçemezler (34).

{خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ} Her mescid yanında ziynetinizi tutunuz ❁ yani gerek tavaf ve gerek namaz hâlinde elbisenizi üzerinize alınız, en güzel hâl ve hey'ette bulununuz. Keşf-i avret insanın en büyük ayb ü fezâhati olduğundan esasen elbise insanın bir ziynetidir. Bu da bâlâda beyan olunduğu üzere lâekal setr-i avretten "rîş" derecesine kadar mütefâvittir ve en hayırlısı libâs-ı takvâdır. Bunun için setr-i avret insana her zaman farz olduğu gibi bilhassa namazda ve tavafta da farzdır. Ve bir Müslümanın namazda mümkin olan en güzel hey'et ve surette bulunması sünnettir ki cemaat ile namazda safların intizâmı ve mescide giriş, çıkış ve oturuş duruşta[4] edeb ü hayâ ve vakār u sekînet dahi bu ziynet ve hüsn-i suret mefhûmunun işaretinde dâhil olur.

---

1 H: "'Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz, hoş rızıkları kim haram etmiş?' de. 'O' de, 'dünyâ hayatta iman edenler için kıyamet günü hâlis olaraktır. Bu suretle ilim ehli olanlar için âyetleri tafsil ediyoruz".
2 B: "şerîk".
3 B -"ve Allah'a bilmediğiniz şeyler isnad etmenizi".
4 B: "oturuşta".

Nitekim evvelki âyetlerdeki “ikāme-i vücûh” mefhûmunda da bu işâret-i intizam vardır. Kezâlik âyetin işaret ve îmâsından şu da anlaşılır ki bir İslâm beldesinin bedî‘î nokta-i nazardan tanzîmât ü teşkîlâtında mescid ve mescid civarları en güzel mevki‘leri ve merkez-i ziynet [2153] noktaları ittihaz olunmalıdır. Ma‘amâfîh bütün bunların içinde mescidlerin asıl ziyneti ibadet ile ma‘mûriyeti ve ona alâkadar olan insanların hâl ü etvârıdır. Fenalar en güzel yerleri kirletir ve çirkinletir. İyiler en fena yerleri bile temizler, güzellendirir. Bunun için asıl matlub insanların iyiliği ve güzelliği olduğundan buyurulmuştur ki: خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ

{وَكُلُوا وَاشْرَبُوا} Ve yiyiniz içiniz, ma‘amâfîh {وَلَا تُسْرِفُوا} israf da etmeyiniz. ❁ Haramı helâl kılmak veya helâli haram yapmak veya ekl ü şürbde ve ziynette hırs u ifrat etmek gibi bir suretle hadd-i i‘tidâli tecavüz etmeyiniz. Çünkü {اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ} O, yani Allah israf edenleri sevmez, fiillerine râzı olmaz, bu muhakkak. ❁ Bunun sebeb-i nüzûlünde çıplak tavaf âdetinden[1] başka bir de şu rivayet olunuyor ki: Benî Âmir, hac günlerinde yemek ve yağlı yemezler, ancak bayılıp düşmeyecek kadar kūt miktarı bir şey yerlerdi ve bu suretle haclarına tâzim ederlerdi. Müslümanlar da böyle yapmak istemişler, bu nâzil olmuştur.[2] Demişler ki bu âyette tıbbın nısfı telhis olunmuştur.[3,4] Biz bunu birkaç nokta-i

---

1 İbn İshâk, *Sîre,* s. 110; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 203; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân,* XII, 389-394:

وأنزل الله تعالى فيما كانوا حرموا على الناس من طعامهم ولباسهم عند البيت حين طافوا عراة وحرموا ما جاءوا به من الطعام من الحل: يا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ...

2 Ferrâ', *Me‘âni'l-Kur'ân,* I, 377. Krş. Taberî, *Câmi‘u'l-beyân,* XII, 395:

وإنّما نزلت هَذِهِ الآية أن قبائل من العرب فِي الجاهلية كانوا لا يأكلونَ أيام حجهم إلا القوت، ولا يأكلون اللحم والدسم، فكانوا يطوفون بالبيت عراةً، الرجالُ نَهارًا والنساء ليلا، وكانت المرأة تلبس شيئًا شبيهًا بالحَوْف ليواريها بعض المواراة ولذلك قالت العامرية:

اليوم يبدو بعضه أو كله   وما بدا منه فلا أُحله

قَالَ المسلمون: «يا رسول الله، نحنُ أحق بالاجتهاد لربنا» فأرادوا أن يفعلوا كفعل أهل الجاهلية، فأنزل الله تبارك وتعالى: خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ يعنى اللباس، وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا حَتَّى يبلغ بكم ذلكم تَحريم ما أحللتُ لكم، والإسراف هاهنا الغلوّ فى الدين.

3 B -“Demişler ki bu âyette tıbbın nısfı telhis olunmuştur”.

4 Bkz. Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* I, 511:

وقيل لبعض الأطباء: هل وجدت الطب في كتاب الله تعالى؟ قال: نعم قد جمع الله الطب كله في هذه الآية: وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا...

Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* nşr. Salâh Bâ Osmân vd., Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015, XII, 339-340:

وبلغني أنّ الرشيد كان له طبيب نصراني حاذق، فقال لعليّ بن الحسين بن واقد: ليس في كتابكم من علم الطب شيء، والعلم علمان علم الأديان وعلم الأبدان، فقال له عليّ: قد جمع الله تعالى الطب كله في نصف آية من كتابنا. قال: وما هي؟ قال: قوله عزّ وجلّ: «وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا»... فقال النصراني: ما ترك كتابكم ولا نبيّكم لجالينوس طبًّا.

nazarla anlıyoruz. Birincisi; tıp gerçi başlıca ilm-i emrâz ile san‘at-ı tedâvîde hulâsa olunur. Fakat her ikisinden gaye sıhhattir. Binâen‘aleyh hıfz-ı sıhhat evvel ü âhir tıbbın en büyük şartını ve maksadını teşkil ettiğinden tıbbın bir nısfı hıfz-ı sıhhat, diğer bir nısfı da emrâz ve tedavi demektir. Bu âyet ise hıfz-ı sıhhat şerâit-i esâsiyesini telhis etmiştir.

{قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتٖٓى اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ} De ki Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ❁ meselâ pamuk, keten gibi nebâtâttan, yün ve ipek gibi hayvânâttan, zırh vesâire gibi me‘âdinden çıkan ve insanları süsleyip tezyin eden melbûsât gibi Allah ziynetlerini {وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ} ve rızık kabîlinden tayyibâtı; kısmet olup lezzet ü iştihâ ile intifâ‘ edilecek, hoş hoş, temiz temiz [2154] envâ‘-ı me'kûlât ve meşrûbâtı kim haram kılmış? ❁ Bu bir istifhâm-ı inkârîdir. Yani Allah'ın çıkardığı bu ziynetleri ve tayyibâtı haram kılmak kimsenin haddi değildir. Binâen‘aleyh bu âyet, mat‘ûmât ve melbûsât ve envâ‘-ı tecemmülâtta asl olan ibâha olduğuna delildir. İbn Abbas ve birçok müfessirîn "ziynet"i melbûsât ile tefsir etmişlerdir. Fakat diğer bir kavle göre israf olmamak üzere envâ‘-ı tezyînâtın hepsine şâmildir ki zâhiri de budur. Binâen‘aleyh min cemî‘i'l-vücûh tanzîf-i beden hayvânât vesâireden üzerine binilen binitler ve huliyyâtın her nev‘i, "ziynet" tâbiri tahtında dâhildir. Çünkü hepsi ziynettir. Eğer hadîs-i nebevîde erkek için altın ve gümüş ve ipeğin hurmeti hakkında bilhassa nas vârid olmamış olsa idi[1] bunlar da bu umumda dâhil olurdu. {قُلْ} de ki {هِيَ} o, ziynet ve tayyibât {لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} bu hayât-ı dünyâda iman edenler için {خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ}[2] yevm-i kıyâmette hâlis olarak vardır. ❁ Yani o ziynetler, o tayyibât esas itibariyle mü'minler içindir. Hikmet-i ihrâcı mü'minlerin intifâ‘ıdır. Fakat bu hayât-ı dünyâda kâfirler dahi ona velev bi't-teba‘ olsun iştirak ederler. Fakat yevm-i kıyâmette onlar yalnız bu dünyadaki mü'minlere mahsus olacak, kâfirler asla iştirak edemeyeceklerdir. Sâniyen o ziynet ve tayyibât bu dünyada her ne olursa olsun eksiklikten, tatsızlıktan,

---

1 Buhârî, Et‘ime, 29; Müslim, Libâs, 4; Ebû Dâvûd, Libâs, 11/4057:
سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: لا تلبسوا الحرير ولا الديباج، ولا تشربوا في آنية الذهب والفضة، ولا تأكلوا في صحافها، فإنها لهم في الدنيا ولنا في الآخرة.

2 H -"خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ".

karışıklıktan, kederden hâlî kalmaz. Yevm-i kıyâmette ise her türlü küdûretten hâlî olarak vardır. O zaman o zînet-i hâlisa ancak bu hayât-ı dünyâda iman etmiş olanların olacak, kâfirlere de münhasıran hirmân ü elem kalacaktır. {كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} İşte bilecek olan bir kavme âyetleri biz böyle tafsil ederiz. {قُلْ} De ki {اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ} Rabbim, ancak şunları haram kılmıştır: {الْفَوَاحِشَ} Bütün [2155] fevâhişi[1]; yani çirkinliği; fâhiş, aşırı olan fenalıkları, ale'l-husûs fürûca müte'allik olan namussuzlukları, fuhş u fuhşiyyâtı ki {مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ} gerek açık olanları olsun gerek gizli. ❁ Meselâ nikâhı câiz olmayanı nikâh etmek, talâk-ı bâinden sonra tecdîd-i nikâh edilmeden zevciyet muâmelesini devam ettirmek gizli fuhşiyyât cümlesindendir. {وَالْاِثْمَ} Ve ismi; ale'l-'umûm günahı[2]; akl ü şer'a muhalif her kötü fiili, bilhassa o mâhud ismi; müskirât kullanmayı, sarhoş olmayı {وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ} bi-gayr-i hak bağyi ❁ haddini tecavüzle cana, mala, ırza, yani haysiyet ü hukūka ta'addî ve zulmü. "Bi-gayri'l-hak"[3] kaydı bağyin mazmûnunu tasrih ve tekiddir. Çünkü bi-hakkın olan, bağy olmaz. {وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا} Allah'a hiçbir burhan indirmediği herhangi bir şeyi şirk koşmanızı ❁ yani bütün âlem bir Allah'a delil olduğu hâlde Allah'a şirk koşmak için ilmî bir sultası olacak hiçbir burhan, hiçbir delil yoktur. Müşriklik delilsiz hüccetsiz şeytana uymaktan ibaret bir cehl ü hamâkatten ibaret bir hevâdır. Bütün fevâhişten, ismden, bağyden daha büyük bir haramdır[4]. {وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} Ve Allah'a karşı ilminiz olmayan şeyi söylemenizi, وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا dediğiniz gibi cehalet ve ilhad ile yalan söyleyerek din ve ahkâm uydurmaya kalkmanızı. ❁ İşte Rabbim o ziynet ve tayyibâtı değil, bunları haram kılmıştır. Ve ilim şânından olanlara böyle tafsil eylemiştir. Artık ehl-i ilim bunların zımnındaki mânaları istinbat eder anlar, ona göre tatbik ve istifade ederler.

---

1 B: "fuhşiyyâtı".
2 H +"~~her kötü fiili~~".
3 B: "Bi-gayr-i hak".
4 H: "hirmandır".

Şimdi sakın “biz bu haramları yapageldik bir felâketini görmedik, nice kavimler de yapıyor bir şey olmuyor” demeyiniz. Çünkü {وَلِكُلِّ اُمَّةٍ} her ümmet; az veya çok [2156] her cemaat, büyük veya küçük her kavim ve devlet için {اَجَلٌ} bir ecel; indallah muayyen ve müsemmâ olan bir vakit ve mühlet vardır. ❁ Ki azab veya helâkleri ona bakar. Allah’a karşı peygamberlerini tekzib edenlerin, yalancıların, dinsizlerin, müşriklerin, bâğīlerin, âsimlerin, edepsizlerin hepsi dünyanın her tarafında ve her zamanında birdenbire muâhaze edilivermez. Ümem-i muhtelifeden her birine ve hatta her ümmetten her ferde mahsus bir ecel, bir gāye-i müddet vardır. Birini şu kadar müddet zarfında mahveden bir fenalık diğerini mahvetmek için daha az veya daha çok bir müddete mütevakkıf olur. Binâen‘aleyh {فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ} ecelleri geldi, mühletleri bitti mi {لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً} bir saat tehir edemezler {وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ} takdim de edemezler. ❁ Yani o eceli ne bir lahza ileri geçebilirler ne de geri; ne uzatabilirler ne kısaltabilirler. Vakt-i merhûnu gelince ânı ânına derhâl yakalanır, belâlarını bulurlar. Bu müddeti ise ancak Allah bilir. Binâen‘aleyh bir müddet cereyan eden bu müsaadeye mağrur olup da ilâ gayri’n-nihâye böyle gidecek zannetmemeli, fırsat elde iken hemen tevbekâr olup bir an evvel isyandan korunmaya ve Allah’ın emirlerine imtisal ile istikbâli temine çalışmalıdır. İbn Abbas ve ekser müfessirînin muhtârına göre bu âyetteki “ecel”, siyâka nazaran mutlak ömür mânasına olmayıp ecel-i azâb ve helâk demek olduğundan لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ kanunu efrâdı salâhkâr olan bir ümmetin dünyanın sonuna kadar pâyidar olabilmesine mâni‘ değildir. Bundan fısk u fücur içinde pûyân olan ümem-i kâfire ve âsiyenin bir müddet nâil oldukları zâhirî refah ve safâya bakıp da arkalarına düşmemek ve onları bâkī kalacak zannedip de ahlâk ve hareketlerini ve tavr-ı medeniyetlerini numûne-i imtisâl addetmemek lüzûmunu anlamalıdır.

Bunun için buyuruluyor ki:

[2157]

يَا بَنٖٓى اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖىۙ فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِۚ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖۜ اُولٰٓئِكَ
يَنَالُهُمْ نَصٖيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْۙ قَالُٓوا اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ ﴿٣٧﴾ قَالَ ادْخُلُوا
فٖٓى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِى النَّارِۜ كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَعَنَتْ اُخْتَهَاۜ
حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوا فٖيهَا جَمٖيعًاۙ قَالَتْ اُخْرٰيهُمْ لِاُو۫لٰيهُمْ رَبَّنَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا
ضِعْفًا مِنَ النَّارِۜ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتْ اُو۫لٰيهُمْ لِاُخْرٰيهُمْ فَمَا كَانَ
لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَٓاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فٖى سَمِّ
الْخِيَاطِۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُجْرِمٖينَ ﴿٤٠﴾ لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍۜ وَكَذٰلِكَ
نَجْزِى الظَّالِمٖينَ ﴿٤١﴾

[2158] **Meâl-i Şerîfi**

Ey Âdem oğulları, size her ne zaman içinizden benim âyetlerimi ayıtır resuller gelir de her kim bunlara muhalefetten sakınır ve salâhı iltizam eylerse artık onlara korku yoktur ve mahzun olacak olanlar[1] onlar değildir (35). Âyetlerimizi tekzib edenlere ve bunlara imanı kibirlerine yediremeyenlere gelince böyleler ashâb-ı nârdır, hep onda muhalleddirler (36). Zira bir yalanı Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerine yalan diyen kimseden daha zâlim kim olabilir? Bunlara kitaptan nasipleri erişir, nihâyet kendilerine göndereceğimiz melekler gelip canlarını alırlarken[2], "hani o Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede?" dediklerinde, "onlar bizi bıraktılar da gāib oldular" derler ve kâfir idiklerine

1 B: "olacaklar".
2 B: "alırken".

kendi aleyhlerinde şâhidlik ederler (37). “Girin bakalım sizden evvel ins ü cinden geçen ümmetlerin içinde ateşe” buyurur. Her ümmet girdikçe hemşîresine lânet eder, nihâyet hepsi orada birbirlerine ulanırlar, sonrakileri öndekilerini göstererek “Rabbenâ” derler, “işte[1] şunlar bizi yoldan çıkardılar, onun için onlara ateşten iki katlı[2] azab[3] ver.” “Her birinize” buyurur “iki katlı, velâkin [2159] bilmiyorsunuz” (38). Öndekiler de sonrakilere derler ki: “sizin de bize karşı bir meziyetiniz olmadı, artık kendi kesbinizin cezâsı, tadın azâbı” (39). Elbette âyetlerimizi tekzib eden ve onlara imanı kibirlerine yediremeyen kimselere semânın kapıları açılmaz ve cemel iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar cennete girmezler. İşte mücrimleri biz böyle cezâlandırırız (40). Onlara cehennemden bir döşek ve üstlerinden örtüler ve işte zâlimleri biz böyle cezâlandırırız (41).

{فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ} Yani insanlar içinde Allah tarafından gönderilip Allah’ın âyetlerini tebliğ ve beyan eden hak peygamberlere mukabil Allah’a karşı yalan uyduran, yalan yere peygamberlik taslayıp din vaz‘ etmeye kalkışan sahtekâr ve yalancı müfterîlerden veyahut müttakī ve sâlih mü’minlerin zıddına Allah’ın âyetlerini tekzib eden kâfirlerden daha zâlim, daha haksız kim olabilir? {اُولٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ} Bunlara kitaptan nasipleri erer[4] ۞ ecellerine göre yazılmış, takdir edilmiş olan rızıklarından, ömürlerinden وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلِيلًا [el-Bakara 2/126] medlûlünce haddizâtında şey’-i kalîl olan dünya metâ‘ından kısmetlerini alırlar ve asıl nasipleri olan yüz karasıyla giderler. {حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا... الآية} Yani nihâyet böyle olurlar. Allah’tan gelen ölüm elçileri mevt veya azab melekleri karşısında Allah’tan başka taptıklarını gāib eyler ve kendi kâfirliklerine kendileri şehadet ederek can verirler. O zaman {قَالَ} Allah der ve hatta birçoklarına demiştir ki {ادْخُلُوا فٖٓى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِى النَّارِ} cinn ü insten sizden evvel geçen ümmetler

---

1 B -“işte”.
2 H +“bir”.
3 B -“azab”.
4 H +“~~Yani~~”.

içinde ateşe girin {كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ} [2160] sâbık ve lâhikten her ümmet girdikçe {لَعَنَتْ اُخْتَهَا} hemşîresine -arkasından gidip dalâlete düştüğü din kardeşine- lânet eder. Böyle fevc fevc girerler {حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوا فٖيهَا جَمٖيعاً} nihâyet hepsi orada, o ateşte birbirlerine ulandıklarında {قَالَتْ اُخْرٰيهُمْ} sonrakileri ❁ arkadan gidenleri veya sonra girenleri {لِاُو۫لٰيهُمْ} evvelkiler hakkında ❁ dünyada öne düşen metbû'ları veya ateşe önce girenleri hakkında Allah'a hitâben derler ki: {رَبَّنَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ عَذَاباً ضِعْفاً مِنَ النَّارِ} "Yâ Rabbenâ, şunlar yok mu işte bizi bunlar şaşırdılar. Binâen'aleyh sen bunlara ateşten katmerli bir azab ver." Buna karşı {قَالَ} Allah der ki: {لِكُلٍّ ضِعْفٌ} "Hepinize katmerli, lahzadan lahzaya artan katlama usûlüyle[1] mütezâyid muzâ'af bir azab var." ❁ Çünkü bir kere iki taraf dalâlde müşterektir. Sâniyen öndekilerin idlâli, sonrakilerin de[2] bu idlâli kabul ile tervicleri vardır. Tâbi' ile metbû' yekdiğerinden mütekābilen kuvvet almıştır. Bu suretle bir tarafın dalâl ve idlâli, diğer tarafın onları taklit[3] ve küfürleri yekdiğerin seyyiât ve azâbını katlama tezyid eder. {وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ} Velâkin siz bilmiyorsunuz. ❁ Herkes kendi acısını tattığı için bir fırka diğerinin çektiğini bilmiyor. Yahut siz o katlamanın bâliğ olacağı nâmütenâhîyi birden bilemezsiniz.[4] Binâen'aleyh o azâbın miktar ve suretini ve keyfiyet ve derecesini bilmezsiniz. Onu her lahzasını göre göre nâmütenâhî zamanda tâkip edeceksiniz. Ancak şunu biliniz ki hepinizinki katlamadır. Bu cevap üzerine {وَقَالَتْ اُو۫لٰيهُمْ لِاُخْرٰيهُمْ} öndekileri de [2161] sonrakilerine der ki: {فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ} Anlaşıldı ya, sizin bize karşı bir fazlınız, bir meziyet ve rüchânınız yoktur. ❁ Azaba istihkākta hep müsâvîyiz. Binâen'aleyh {فَذُوقُوا الْعَذَابَ} siz de o azâbı, o katlama azâbı tadın, o acıyı çekin {بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ} çünkü kesbinizdir, kazancınızdır.

{اِنَّ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا} Şu muhakkak ki âyetlerimizi tekzib edenler ❁ hayr u şerri, hakk u bâtılı, mâzînin netâicini, hâl ü istikbâlin muktezeyâtını açıktan açığa gösteren delâil ve işârâtımızı yalan çıkarmaya çalışanlar

---

1 B: "katlanma suretiyle".
2 H -"de".
3 H: "telkīd".
4 H +"~~Binâen'aleyh nâmütenâhîyi de birden bilemezsiniz~~".

{وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا} ve onlardan istikbar eyleyen, kendilerini daha yüksek farz edip bunları nazar-ı i'tibâra almaya tenezzül etmek istemeyenler yok mu {لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَٓاءِ} bunlara semâ kapıları açılmaz ❁ rûhları yükselemez, biraz fırlasalar bile me'âlîye nüfuz edemezler, esrâr-ı melekûta eremezler, düşerler, dua ve niyazları merdud olur. Üzerlerine feyz ü bereket inmez {وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ} ve cennete giremezler {حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فٖى سَمِّ الْخِيَاطِ} tâ deve iğnenin deliğine girinceye kadar. Diğer bir mâna ile: Halat iğnenin deliğine girinceye kadar. Çünkü جمل mâlum olduğu üzere "deve" mânasına geldiği gibi, urgan ve halat mânasına da gelir ki جُمَّل "cümmel", جُمَل "cümel", جُمْل "cüml" ve[1] جُمُل "cümül" dahi denilir. Bazı müfessirîn halatın ipliğe bir nevi müşâbehetine ve binâen'aleyh iğneye deveden ziyade bir münasebetine[2] nazaran ikinci mânayı tercih etmişlerse de ekser müfessirîn evvelki mânayı tercih ederler. Zira her iki mânanın ikisine göre de bu bir darb-ı meseldir ki bizim "balık kavağa çıkıncaya kadar" meselimiz gibi bir şeyin muhâle ta'lîkini ifade eder. Bu nokta-i nazardan ise [2162] evvelki mâna daha beliğdir. Çünkü örfen "iğne deliği" küçüklükte, "deve" büyüklükte[3] meseldir. Bir şeyin ufaklığında, inceliğinde mübalağa edileceği zaman "iğne deliği gibi" denilir. İrilikte mübalağa için de "deve gibi" denir. Ale'l-husûs lisân-ı Arabda bu pek mâruftur. Halat dahi misal olabilirse de deve kadar mesel değildir. Bu haysiyetle olmayacak bir şeyi anlatmak için irilikte mesel olan devenin, incelikte mesel olan iğne deliğine girmesiyle darb-ı mesel şüphesiz ki daha beliğdir. Bir de deve girebileceği yere kendi girer. Halat ise idhâle mütevakkıftır. İmdi devenin iriliğinden başka bizâtihî müteharrik bir zîhayat olması, sonra boynu, örgücü, ayaklarıyla, şekl-i mahsûsu dahi bütün i'vicâc ve acayipliğiyle göz önüne getirildiği zaman iğne deliğine girmesinde fikr-i istib'âd ve hayâl-i muhâl öyle bir kuvvetle tebârüz eder ki bu kuvvet halatta yoktur. Hâsılı her iki takdirde mâna; o kâfirlerin cennete girememelerini bir gâye-i müddet ile tahdid değil, onun muhâl

1 H -"ve".
2 B -"ve binâen'aleyh iğneye deveden ziyade bir münasebetine".
3 B -"'deve' büyüklükte".

gibi müsteb'ad ve hatta hükm-i ilâhî ile muhâl olduğunu açık bir temsil ile tefhim etmektedir. Binâen'aleyh devenin iğne deliğinden geçmesi haddizâtında mümkin midir değil midir diye bazı mülhidlerin yaptığı gibi beyhûde münâkaşâta dalmaya lüzum yoktur.

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۘ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ
ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾ وَنَزَعْنَا مَا ف۪ي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُۚ وَقَالُوا
الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي هَدٰينَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَٓا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُۚ لَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا
بِالْحَقِّۜ وَنُودُٓوا اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ
اَصْحَابَ النَّارِ اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقّاً فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقّاًۜ قَالُوا نَعَمْۚ
فَاَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَۙ ﴿٤٤﴾ اَلَّذ۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا
عِوَجاًۚ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَۢ ﴿٤٥﴾ وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌۚ وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلّاً
بِس۪يمٰيهُمْۚ وَنَادَوْا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَاِذَا
صُرِفَتْ اَبْصَارُهُمْ تِلْقَٓاءَ اَصْحَابِ النَّارِۙ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٧﴾
وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِس۪يمٰيهُمْ قَالُوا مَٓا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا
كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾ اَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذ۪ينَ اَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍۜ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا
خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾ وَنَادٰٓى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَف۪يضُوا
عَلَيْنَا مِنَ الْمَٓاءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُۜ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِر۪ينَۙ ﴿٥٠﴾ اَلَّذ۪ينَ
اتَّخَذُوا د۪ينَهُمْ لَهْواً وَلَعِباً وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۚ فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَٓاءَ يَوْمِهِمْ
هٰذَاۙ وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

[2164] **Meâl-i Şerîfi**

İman edip iyi iyi işler yapan kimseler -ki bir nefse ancak vüs'ünü teklif ederiz- bunlar işte ashâb-ı cennettirler ve hep onda muhalleddirler

(42). Bir hâlde ki derunlarında kin kabîlinden ne varsa hepsini söküp atmışızdır. Altlarından ırmaklar akar; “hamdolsun o Allah’a ki hidâyetiyle bizi buna muvaffak kıldı, O bize hidâyet etmese idi bizim kendiliğimizden bunun yolunu bulmamıza imkân yoktu. Hakikat Rabbimizin peygamberleri emr-i hak ile geldiler” demektedirler, ve şöyle nidâ olunmaktadırlar: “İşte bu gördüğünüz o cennet ki buna amelleriniz sebebiyle vâris kılındınız” (43). Bir de o ashâb-ı cennet ashâb-ı nâra şöyle nidâ etmektedir: “Hakikat biz Rabbimizin bize vaad buyurduğunu hak bulduk, siz de Rabbinizin vaad buyurduğunu hak buldunuz mu?” Onlar “evet” demektedirler[1]; derken bir müezzin aralarında şu mealde bir ezan vermeye başlamıştır: “Allah’ın lâneti o zâlimler üstüne” (44) ki bunlar Allah yolundan men‘ eder ve onu eğip bükmek ister âhireti münkir kâfirler idi[2] (45). Artık iki taraf arasında bir hicab ve a‘râf üzerinde birtakım ricâl, her birini sîmâlarıyla tanırlar, ashâb-ı cennete “selâmun aleyküm” diye nidâ etmektedirler ki bunlar ümit[3] etmekle beraber henüz ona girmemişlerdir (46). Gözleri ashâb-ı nâr tarafına çevrildiği vakit de: “yâ Rabbenâ bizleri [2165] o zâlimler gürûhuyla beraber kılma” demektedirler (47). O ashâb-ı a‘râf sîmâlarıyla tanıdıkları birtakım ricâle de nidâ edip “gördünüz mü cemiyetinizin ve yaptığınız kibr ü azametin size hiç fâidesi olmadı (48). Tâ şunlar mıydı o sizin ‘Allah bunları kābil değil rahmetine erdirmez’ diye yemin ettikleriniz?” dedikten sonra berikilere dönüp “girin cennete, size korku yok, artık siz mahzun olacak değilsiniz” demektedirler (49). Ashâb-ı nâr da ashâb-ı cennete şöyle bağırışmaktadırlar: “Lütfen suyunuzdan veya Allah’ın size merzuk kıldığı nimetlerden[4] biraz da bizlere dökün!” Onlar da demektedirler ki: “Doğrusu Allah, bunları kâfirlere haram etti (50). O kâfirlere[5] ki oyunu, eğlenceyi kendilerine din edindiler, ve o[6] dünyâ hayat kendilerini aldattı.” Onlar bu günlerine mülâkī olacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unutacağız (51).

1 H: “demektedir”.
2 M ve B: “ki Allah yolundan men‘ ederler ve onu eğip bükmek isterler ve âhireti münkir kâfirler idi”.
3 H: “arzu”.
4 B: “nimetlerinden”.
5 B: “kâfirler”.
6 B -“o”.

{وَنُودُٓوا اَنْ} Ve o ashâb-ı cennete şöyle nidâ olunur: {تِلْكُمُ الْجَنَّةُ} İşte o, bu cennet yani dünyada vaad olunduğunuz cennet, gönlünüzdeki bütün gıll u gışşı silen, altından ırmaklar akan, içinde böyle hamd ederek safâyı dâimle muhalled olacağınız bu cennettir. {اُورِثْتُمُوهَا} Siz buna vâris kılındınız {بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} o sebeple ki amel ediyordunuz; dünyada güzel çalışıyor, iyi işler yapıyordunuz. ❁ Ehl-i cennetin bu muvaffakiyeti kendilerinden değil mahza Allah'tan ve Allah'ın tevfîk u hidâyetinden bilerek hamd etmelerine mukabil Allah tarafından bu muvaffakiyetleri amellerinin sebebiyetine isnad edilerek böyle nidâ edilmesi edeb-i ubûdiyet ile lutf-i rubûbiyetin ne büyük bir tecellîsidir. Binâen'aleyh insan çalışmalı velâkin muvaffakiyeti Allah'tan bilmeli, ameline mağrur olmayıp [2166] dâima hidâyet-i ilâhiyeye sığınmalıdır. Amel, sebeb-i duhûl-i cennettir, fakat fazl-ı ilâhî ile.

Mirasta ölüden diriye bir intikal mânası bulunduğundan buradaki "miras" ekseriyetle "fülân şey insana şeref îrâs eder" tâbirinde olduğu gibi mutlak i'tâ mânasıyla tefsir olunmak daha zâhir görülmüştür. Fakat bir hadîs-i şerifte şöyle vârid olmuştur: "Hiçbir kâfir ve hiçbir mü'min yoktur ki hem cennette hem nârda bir menzili olmasın ve binâen'aleyh ehl-i cennet cennete, ehl-i nâr nâra dâhil oldukları zaman cennet, ehl-i nâra kaldırılır gösterilir, oradaki menzillerine bakarlar ve kendilerine 'işte siz Allah'a tâatle amel etmiş olsa idiniz, bunlar sizin menzilleriniz idi' denilir. Sonra 'ey ehl-i cennet, haydi amelleriniz sebebiyle siz bunlara vâris olunuz' denilir, binâen'aleyh onların menzilleri ehl-i cennet beyninde taksim edilir."[1]

{وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ} Fahreddin Râzî'nin nakline göre ulemâ demişlerdir ki: Bu âyetten bu'd-i mesâfenin sesi[2] idrake umûmiyetle

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 443:

عن السدي: «ونودوا أن تلكم الجنة أورثتموها بما كنتم تعملون»، قال: ليس من كافر ولا مؤمن إلا وله في الجنة والنار منزل، فإذا دخل أهل الجنة الجنةَ، وأهل النار النارَ، ودخلوا منازلهم، رفعت الجنة لأهل النار فنظروا إلى منازلهم فيها، فقيل لهم: «هذه منازلكم لو عملتم بطاعة الله»، ثم يقال: «يا أهل الجنة، رِثُوهم بما كنتم تعملون»، فتُقْسم بين أهل الجنة منازلهم.

2 H -"sesi".

mâni‘ olmadığı anlaşılır. Bazı ulemâ da bilhassa şöyle demiştir: “Seste öyle bir hâssiyet vardır ki yalnız bu‘d, semâ‘ına mâni‘ olmaz”.[1] Kim bilir bu hakikat evvelleri nasıl[2] bir nazar-ı hayret ve istib‘âd ile karşılanırdı. Fakat zamanımızda radyo ve televizyon keşfiyâtının bu hakīkat-i Kur’âniyeyi nasıl tezahür ettirdiğini görüyoruz. {وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ} Cennet ile cehennem beyninde bir hicab {وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ} ve a‘râfta birtakım ricâl vardır. ۞ Bu hicab Sûre-i Hadîd’de فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ [57/13][3] kavl-i ilâhîsinde mezkur olan sûrdur.

“**A‘râf**”, “urf”un[4] cem‘idir. “Urf”[5] ise herhangi bir mürtefi‘ yer demektir ki bu münasebetle atın yelesine, horozun ibiğine “urf”[6] denilmiştir. Binâen‘aleyh “a‘râf” kavl-i meşhûra göre cennet ile cehennem arasındaki hicâbın, sûrun [2167] mürtefi‘ tepeleri demek olur. İbn Abbas’tan sırâtın şerefeleri diye bir kavil de mervîdir. Fakat Hasan-ı Basrî Hazretleri demiştir ki “A‘râf”, “ma‘rifet”tendir. Ve mâna “Ehl-i cennet ile ehl-i nârı sîmâlarından tanımak üzere birtakım ricâl vardır” demektir. Kendisine “bu ricâl hasenât ve seyyiâtları müsâvî olan kimselerdir” denildikte dizine vurmuş ve “bunlar” demiş, “Allah teâlâ’nın ehl-i cennet ile ehl-i nârı tanımak ve birbirinden temyiz etmek üzere tâyin buyurduğu bir kavimdir. Vallahi bilmem belki bazısı şimdi beraberimizdedir.”[7] Hâsılı A‘râf üzerindeki ricâlin tefsîrinde başlıca iki

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb,* XIV, 245:

السؤال الأول: إذا كانت الجنة في أعلى السموات والنار في أسفل الأرضين فمع هذا البعد الشديد كيف يصح هذا النداء؟ والجواب: هذا يصح على قولنا: لأنا عندنا البعد الشديد والقرب الشديد ليس من موانع الإدراك والتزم القاضي ذلك وقال: إن في العلماء من يقول في الصوت خاصية أن البعد فيه وحده لا يكون مانعا من السماع.

2 M: “evvellerin asıl”.

3 “…Derken aralarına bir sur çekilmiştir, bir kapısı vardır, içi rahmet onda, dışı ise o cihetten azab.”

4 M: “‘arf’ın”; H: “‘araf’ın”

5 M: “Arf”; H: “Araf”

6 M: “arf”; H: “araf”

7 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb,* XIV, 248:

والقول الثاني: وهو قول الحسن وقول الزجاج: في أحد قوليه أن قوله: وعلى الأعراف أي وعلى معرفة أهل الجنة والنار رجال يعرفون كل أحد من أهل الجنة والنار بسيماهم. فقيل للحسن: هم قوم استوت حسناتهم وسيئاتهم فضرب على فخذيه ثم قال: هم قوم جعلهم الله تعالى على تعرف أهل الجنة وأهل النار يميزون البعض من البعض والله لا أدري لعل بعضهم الآن معنا!

Krş. Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân,* V, 355-356:

وقال الحسن: هم أصحاب التعريف، يُعَرِّفون أهل النار عدل الله فيهم وحكمه، وأن ما حلّ بهم من الشدائد وأنواع العذاب إنما حلّ بهم مما كان منهم

kavil vardır. Birincisi Huzeyfe[1] ve sâireden mervî olduğu üzere bunlar amelde kusur etmiş ve mîzanda hasenât ve seyyiâtları müsâvî gelmiş bir tâife-i muvahhidîndir ki cennet ile cehennem arasında bir müddet kalırlar. Sonra Allah teâlâ haklarında bir hüküm verir.[2] İkincisi bunlar enbiyâ, şühedâ, ahyâr, ulemâ veya ricâl suretinde görünür melâike gibi dereceleri yüksek birtakım zevâttır denilmiş[3] ki, evvelkine[4] göre {لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ} kayıtları nidâ eden ashâb-ı a'râfın hâlini beyandır. Yani ashâb-ı cennet cennete girmiş, bunlar girmemişlerdir. Fakat tama' ve ümit ederler. Onlara gıpta ederler de "selâm ve selâmet size" derler. İkinciye göre ise, o sırada ashâb-ı cennetin hâlidir, yani ehl-i cennetin henüz cennete girmemiş ve girmek ümidinde bulunmuş oldukları sıradadır ki ashâb-ı a'râf onları selâmetle tebşir ederler.

{رِجَالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ... إلخ} Velîd b. Mugīre, Ebû Cehil, Âs b. Vâil ve akranları "Allah Selman ve Ammar ve emsâllerini cennete koyacak da bizi cehenneme atacak ha, böyle şey olmaz. Allah bizim hizmetkârlarımızı, çobanlarımızı bize tafdil etmez" derlerdi ki işte ashâb-ı a'râfın {مَٓا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ} [2168] diye bağırdıkları bunlar

---

في الدنيا من صدّهم الناس عن سبيل اللّه، واستكبارهم على الرسل، يُعَرِّفونهم أن ما نزل بهم إنما نزل بعدل منه، ويُعرّفون أهل الجنة فضل الله وإحسانه إليهم أن ما نالوا هم إنما نالوا بفضل منه وإحسان.

1 H, M ve B: "Ebû Huzeyfe".

2 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekāik,* thk. Habîburrahman el-A'zamî, Malegon, ts., s. 483:

عن حذيفة، في قول الله تعالى: «وعلى الأعراف رجال» هم قوم استوت حسناتهم وسيئاتهم فهم بذلك المكان.

Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân,* I, 380:

وأصحاب الأعراف أقوامٌ اعتدلت حسناتهم وسيئاتهم فقصَّرت بهم الحسنات عَن الجنة، ولم تبلغ بِهم سيئاتِهم النار، كانوا موقوفين ثُمَّ أدخلهم الله الجنة بفضل رحمته.

Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XII, 452-457:

عن حذيفة، أنه سئل عن أصحاب الأعراف، قال فقال: هم قوم استوت حسناتهم وسيئاتهم، فقصرت بهم سيئاتهم عن الجنة، وخلّفت بهم حسناتهم عن النار. قال: فوُقِفوا هنالك على السور حتى يقضي الله فيهم.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XII, 458-460:

عن مجاهد قال: أصحاب الأعراف، قوم صالحون فقهاء علماء.

عن أبي مجلز قوله: «وبينهما حجاب وعلى الأعراف رجال يعرفون كلا بسيماهم» قال: هم رجال من الملائكة، يعرفون أهل الجنة وأهل النار...

Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 355:

وقال آخرون: هم أهل كرامة اللّه، أكرمهم بذلك، يرفعهم على ذلك السور لينظروا إلى حكم اللّه في الخلق وعدله فيهم، وينظرون إلى إحسان اللّه فيمن يحسن إليه، وعدله فيمن يعاقبهم. وقيل: هم الأنبياء. والأشبه أن يكونوا الأنبياء يكونون على الأعراف يشهدون على الأمم؛ كقوله: «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا» وقال قائلون: هم الملائكة، لكن ملائكة اللّه ما يُسَمَّوْنَ رجالًا، ولم نسمع بذلك، واللّه أعلم بذلك.

4 B: "evvelkisine".

ve bu gibilerdir. Ve {اَهٰۤؤُلَٓاءِ الَّذ۪ينَ} diye işaret ettikleri de onların istihkar ettikleri Selman ve Ammar gibi ehl-i imandır.[1]

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْو۪يلَهُۜ يَوْمَ يَأْت۪ي تَأْو۪يلُهُ يَقُولُ الَّذ۪ينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّۚ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ فَيَشْفَعُوا لَـنَٓا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذ۪ي كُنَّا نَعْمَلُۜ قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ۟ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Fi’l-hakīka Biz onlara öyle bir kitap gönderdik ki iman edecek herhangi bir kavme bir düstûr-ı hidâyet ve rahmet olmak için tam bir ilim üzere onu fâsıla fâsıla ayırt ettik (52). Onlar hele bakalım nereye varacak diye onun ancak tevilini gözetiyorlar. Onun tevili geleceği gün önceden onu unutmuş olanlar şöyle diyecekler: “Hakikat Rabbimizin peygamberleri hakkı tebliğ etmişlermiş, bak şimdi bizim şefaatçilerden hiçbiri var mı ki bize şefaat etsinler? Veya geri döndürülür müyüz ki yaptığımız işin gayrisini yapsak?” Yok, doğrusu nefislerine yazık ettiler ve o iftira ettikleri şeyler onlardan gāib olup gittiler (53).

[2169] {هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْو۪يلَهُ} O kâfirler, ancak te’vîlini gözetirler. ❁ “Te’vîl” esasen bir şeyi meâline ircâ‘ etmek, varacağına vardırmaktır. Yani hayât-ı dünyaya mağrur olan o kâfirler bu kitaba iman etmezler de, “bakalım meâli nereye varacak?” diye sonunu gözetirler.[2] İman edeceklere bir hidâyet ve rahmet olarak ilim üzere tafsil edilen ve âtî

1 Nîsâbûrî, *Garâibu’l-Kur’ân ve reğâibü’l-furkān,* thk. Zekeriyyâ Umeyrât, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1416, III, 241:

قال المفسرون: الرجال هاهنا الوليد بن المغيرة وأبو جهل ابن هشام والعاص بن وائل السهمي ونظراؤهم. وكانوا يقولون إن بلالا وسلمان وعمارا وأمثالهم يدخلهم الله الجنة ويدخلنا النار كلا والله إن الله لا يفضل علينا خدمنا ورعاتنا، أقسموا أن لا يخصهم بفضل دونهم فناداهم أصحاب الأعراف.

Krş. Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân,* XII, 362:

وقال الكلبي: إنهم ينادون وهم على السور يا وليد بن المغيرة ويا أبا جهل بن هشام ويا فلان. ثمّ ينظرون إلى الجنّة فيرون فيها الضعفاء والفقراء والمساكين ممن كانوا يستهزؤن بهم مثل سلمان وصهيب وخبّاب وأشباههم فينادون «أَهؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ» حلفتم وأنتم في الدنيا «لا يَنالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ» يعني الجنّة...

2 B -“de, ‘bakalım meâli nereye varacak?’ diye sonunu gözetirler”.

için haber verilen va'd ü va'îdleri ileride bilfiil tatbîkātıyla vâki'de sıdkının tebeyyün etmesine intizar ederler. Hâsılı işi ilerisine atarlar, âhirete inanmak için kıyametin kopmasını, âhiretin bilfiil gelmesini, istikbâlin hâl olmasını beklerler. Hâlbuki {يَوْمَ يَأْتٖى تَأْوٖيلُهُ} te'vîli geleceği, o haberlerin tatbik olunacağı gün, o kıyamet günü {يَقُولُ الَّذٖينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ} bundan evvel onu unutanlar -hatırlarına getirmek ve ona göre amel etmek istemeyenler- şöyle diyeceklerdir: {قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ} Hakikaten Rabbimizin resulleri emr-i hak ile geldi. ❁ Peygamberlerin dedikleri doğru imiş, olmaz zannettiğimiz oldu. {فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ} Şimdi acaba bizim şefaatçilerimiz var mıdır ki {فَيَشْفَعُوا لَنَٓا} bize şefaat etseler ❁ de azabdan kurtarsalar {اَوْ نُرَدُّ} yahut geri çevrilsek, dünyaya döndürülsek de {فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذٖى كُنَّا نَعْمَلُ} yapageldiğimiz işlerin gayrisini yapsak. ❁ Böyle diyecekler. Fakat o gün {قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ} kendilerini ziyan etmiş {وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ} ve iftira edegeldikleri şeyler; şefî' olur diye uydurup bel bağladıkları putlar, o bâtıl mâbudlar yanlarından yitmiş gitmiş bulunacaklardır. Ve bunun böyle olacağında hiç şüphe yoktur. Çünkü:

[2170]

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِى
الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثٖيثاًۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖۜ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ
وَالْاَمْرُۜ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٥٤﴾ اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعاً وَخُفْيَةًۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَۚ
﴿٥٥﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفاً وَطَمَعاًۜ اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرٖيبٌ
مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٦﴾ وَهُوَ الَّذٖى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَقَلَّتْ
سَحَاباً ثِقَالاً سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَٓاءَ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِۜ كَذٰلِكَ
نُخْرِجُ الْمَوْتٰى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّهٖۚ وَالَّذٖى خَبُثَ
لَا يَخْرُجُ اِلَّا نَكِداًۜ كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

[2171] **Meâl-i Şerîfi**

Fi'l-vâki' Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı, sonra Arş üzerine istivâ buyurdu. Geceyi gündüze bürür, o onu kışkırtarak tâkip eyler, Güneş ve Ay ve bütün yıldızlar emrine musahhar. Bak halk O'nun, hüküm O'nun. Evet o Rabbü'l-âlemîn olan Allah ne ulu! (54). Rabbinize yalvara yalvara ve için için dua edin ki her hâlde O haddi aşanları sevmez (55). Yeryüzünü ifsad etmeyin ıslâhından sonra da hem havf[1] hem şevk ile O'na kulluk edin. Her hâlde Allah'ın rahmeti yakındır muhsinlere (56). Ve O, o Allah'tır ki rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci yollar. Nihâyet bunlar o ağır ağır bulutları hafif bir şey gibi kaldırıp yüklendiklerinde bakarsın biz onları ölmüş bir memlekete sevk etmişizdir, derken ona su indirmişizdir[2] de orada her türlüsünden semereler çıkarmışızdır. İşte ölüleri böyle çıkaracağız, gerektir ki düşünür ibret alırsınız (57). Hoş[3] memleketin nebâtı Rabbinin izniyle çıkar, fenâsının ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. Şükredecek bir kavim için âyetleri böyle tasrif ederiz (58).

{اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖى} Hakikaten Rabbiniz; mâlik ve hâkiminiz, merci'-i umûrunuz, efendiniz ❁ ancak o Allah'tır ki {خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ} semâvât ve Arz'ı altı günde halk etti. ❁ Başınız üstünde yükselen müte'addid gökleri ve ayağınızın altında çiğnediğiniz yeri, ulviyât ve süfliyâtıyla bütün bu muhtelif şeylerden her birini bir miktar ile takdir ve bir vakte tahsis ederek hepsini ezel ve ebede nazaran ancak altı gün sayılacak kadar mahdud vakitlerde yarattı {ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ} sonra da Arş üzerine istivâ eyledi. ❁ Alçaklı yüksekli bu muhtelif mahlûkātı, birbirine benzemeyen ve henüz bir devr-i tekerrür ve ıttırâda girmemiş olan hilkat-i ibtidâiyeleriyle vakit vakit halk ettikten sonra hepsini taht-ı hüküm ve tasarrufunda tutarak ale's-seviyye hepsine sâhip ve [2172] merci' olarak cümlesi üzerinde dilediği gibi muntazaman ve muttariden icrâ-yı ahkâma da girişti. Arzdan semâvâta, semâvâttan Arş'a varıncaya

1 B +"ve".
2 B -"derken ona su indirmişizdir".
3 H: "Temiz".

kadar bütün mahlûkāt O'nun taht-ı hüküm ve idaresinde lemhadan lemhaya, hâlden hâle, suretten surete, devirden devre, hudûs ve fenâ ve ihtilâf u temâsül ile tehavvül edip gitmekte, O ise zevâl ü halelden, ıztırâb u tegayyürden münezzeh bir hâkimiyet-i kâmile ve temâmiyet-i mülkiye ile hepsi üzerinde bir düze hâkim, hepsinin fevkinde bir ulüvv-i mutlak ile müte'âlî, her şeyden üstün ve bütün devletlerden, saltanatlardan üstün, ulviyetin en yüksek misâli olan Arş-ı a'lâ'dan da üstün ve dâima üstün. Ve bununla beraber yekdiğerine karşı merâtib ve derecâtı mütefâvit olan bütün eşyâya وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ [Kâf 50/16][1] müeddâsınca nisbeti bir, adl ü hakîm. بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ [Fussilet 41/54][2], عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ [Fussilet 41/53][3], لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ [eş-Şûrâ 42/11][4]. İlâh-ı vâhid olarak icrâ-yı rubûbiyet etmektedir ki bu istivâ mutlak ve lâyezâldir. Yani Tevrat tercümelerinde denildiği gibi halktan sonra çekildi, istirahat etti değil, halk ettiği bütün mahlûkāt üzerinde lâyezâl bir saltanat ve hâkimiyet ve bir düze hâlıkiyet ve rubûbiyet ile tedbîr-i emr ve icrâ-yı ahkâm etmektedir.

"**Sitteti eyyâm**": Bazı müfessirîn bu altı günü "eyyâm-ı dünya" denilen mâruf günler diye telakkī etmişlerdir. Fi'l-vâki' lügaten "yevm" denilince evvelâ Şems'in Arz'a tulû'uyla gurûbu beynindeki müddet demek olan gün mânası tebâdür eder. Lâkin henüz Arz ve Şems'in bulunmadığı halk sırasında bu mâna ile bir gün tasavvur olunamayacağı bedîhî ve Kur'ân'ın birçok yerlerinde olduğu gibi "yevm"in vakit mânasına geldiği de lisânen mâlum bulunduğundan, burada da altı gün, altı vakit mânasıyla tefsir edilmek lâzım geleceği birçok müfessirîn tarafından ihtar edilmiştir. Bunun miktarı ise mâlum olan güne müsâvî veya ondan kısa veya uzun olması mümkindir. Nitekim وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ [el-Enfâl 8/16][5] kavl-i [2173] ilâhîsinde "yevm" böyledir.

---

1 "…Ve Biz ona habl-i verîdden daha yakınızdır."
2 "…O her şeyi muhît."
3 "…Her şeye şâhid."
4 "…O'nun misli gibi birşey yoktur…"
5 "Her kim böyle bir günde onlara -dönüp çarpışmak için pırlanmak veya diğer bir takımda mevki almak hâlleri müstesnâ olarak- arkasını dönerse…"

فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ [es-Secde 32/5][1] âyetinde bizim saydığımız günlerle bin sene, diğer فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسٖينَ اَلْفَ سَنَةٍ [el-Me‘âric 70/4][2] âyetinde ise elli bin sene miktarı ile beyan buyurulmuştur ki, bunlar da “eyyâm-ı âhiret” nâmıyla mâruftur. Ve İbn Abbas, Ka‘b, Mücâhid, Dahhâk gibi e‘âzım-ı müfessirîn de buna tevfîkan tefsir etmişlerdir. Buna göre altı günde demek, miktarı binlerce seneye bâliğ olur altı vakitte demektir. Fakat maksûd-ı beyan bunların mikdâr-ı imtidâdı değil, bu miktarın ezele ve istivânın ıtlak ve ebediyetine nazaran altı gün denecek kadar mahdud vakitlerden ibaret bulunduğunu anlatmak olduğundan “altı gün” buyurulmuştur.

Ma‘amâfîh şâyân-ı dikkattir ki burada rubûbiyetin biri halk biri istivâ olmak üzere iki mertebe-i tecellîsi olup âlemdeki mevcûdâtın evvelâ mahz-ı hârika olan misalsiz bir halk ile başlayıp ba‘dehû bir seviyye-i nizâma dâhil olduğu ve her iki hâlde de hâkimiyet-i ilâhiye tahtında bulunduğu anlatılırken سِتَّةِ اَيَّامٍ ile bilhassa semâvât ve Arz’ın âdet ve nizam dediğimiz tekerrür, temâsül ve ıttırad ile tevâlî ve imtidad devirlerine tekaddüm eden ve temâsülsüz bir fark, misalsiz bir îcad ile mahz-ı hârika olan ilk halk lahzaları gösterilmiş ve mahz-ı hârikanın mutlak olan nizam ve istivâ devirlerine nazaran altı adedinin merâtib-i a‘dâda ve eyyâm-ı bekāya nisbeti gibi ekall-i kalîl olduğu ifade kılınmış olmak itibariyle, diğer bazı müfessirînin dediği gibi bu altı vaktin eyyâm-ı dünya miktarıyla ve hatta ondan daha az bir miktar tevâlî ile mülâhaza edilmesinde daha muvâfık bir mâna vardır. Bu surette iki halk beyninde geçen mütemâsil imtidad lahzaları istivâ hükmünde olmakla tayy ü tecrid edilerek evvelâ dumandan ecrâma, nâr-ı semûmdan türâba, türâbdan suya, sudan hayâta geçmek gibi yalnız halk-ı evvel lahzaları mütâlaa olunmak lâzım gelir. Sonra حٰمٓ. كتاب فصلت’de bu altı gün hakkında bazı tafsîlât [2174] gelecektir [bak] ki ona nazaran bunun ikisi semâvâta, dördü de arza ait görünmektedir.

---

1 “…Bir günde ki miktarı sizin sayınızdan bin sene eder.”
2 “…Bir günde ki miktarı elli bin sene tutar.”

Bununla beraber Müslim-i Şerîf'te rivayet olunan bir hadîsin delâletine tebe'an bazı müfessirînin tercih ettikleri vechile سِتَّةِ اَيَّامٍ'ın yalnız arza müte'allik olması da muhtemildir ki bu takdirde mâna "Rabbiniz ancak o Allah'tır ki semâvâtı ve altı günde Arz'ı halk etti" demek olur. Hâsılı işbu altı günün ta'yîn-i mâhiyet ve tafsîl-i husûsâtı ilm-i ilâhîye tefviz olunması lâzım gelen bir ma'nâ-yı müteşâbih olmakla beraber, bundan kat'î olarak şu neticelere vâsıl olmuş oluruz: Evvelâ âlem, kadîm değil görüldüğü üzere bir mecmû'a-i hâdisâttır ki vücûdunda da bekāsında da Hâlık teâlâ'ya muhtaçtır. Ve yalnız O'nun taht-ı hükmündedir. Sâniyen, mecmû'-i âlem, kadîm olmadığı gibi def'aten ve basit bir surette halk edilmiş de değildir. İbtidâ muhtelif lahzalarla vâhidden müte'addide giden, ba'dehû ta'addüd içinde bir terkib ve ictimâ'a dâhil olan ve fakat mütenâhî bulunan bir tedric ile halk edilmiş ve bilâhare bu tedrîce ihtilâf ve temâsül içinde tekerrür ve tevâlî ile bir sûret-i ıttırad verilmiştir ki bu ıttırad tevâlîsi de bir seviyede bizâtihâ sâbit ve müstakir değil, istivâ-i Rabbânî tahtında mütehavvildir.

Bu ma'nâ-yı tedrîc münasebetiyle burada şu iki sual meşhurdur: Birincisi, halktaki bu tedric وَمَٓا اَمْرُنَٓا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ [el-Kamer 54/50][1] medlûlüne münâfî değil midir? İkincisi def'aten halk, kudret-i ilâhiyeye delâlette daha eblağ olmaz mıydı? Cevap hayır. Gerçi bir halk bir haysiyet ile hem def'î hem tedrîcî olmaz. Def'iyet tedrîce münâkızdır. Bununla beraber def'iyet tedrîcin şartıdır. Tedric muhtelif halk lemhalarının terettüb ve tevâlîsi demek olduğundan beynlerinde bi-hasebi'l-haml münâfat bulunan def'iyet ve tedric arasında bi-hasebi't-tahakkuk umûm ve husûs-ı mutlak vardır. Her tedricde bir def' vardır, lâkin her[2] def'de tedric yoktur. Fi'l-vâki' Cenâb-ı Hak her [2175] neyin halkını veya ifnâsını murad ederse كُنْ der ve derhâl murâdı dilediği vechile vâki' olur. Ve bu bir[3] lemhada bir değil lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ şeyler halk u ifnâ edebilir. Nitekim bir yağmur lemhasında ne kadar

1 "Emrimiz de başka değil birdir, bir lemh-i basar gibidir."
2 H +"~~tedricde bir def~~".
3 M ve B -"bir".

sayısız katrelerin halk olunup düştüğü ve bir tulû' lahzasında hesâbımıza sığmaz birçok hâdiselerin bir anda vukū'u görülür. Ve bütün şuûn-ı hak böyle vâhid olan bir lemha-i vicdan ile müşahede olunur. Fakat bunun böyle olması lemhaların ta'addüd ve tevâlîsiyle muhtelif veya müttefik halkların ta'addüd ve tevâlîsi kudretini selb etmez. Çünkü kudret-i ilâhiye hiçbir vechile kābil-i tenâhî değildir. Binâen'aleyh emr-i vâhidin bir lemhada halk-ı kesîre kifâyeti, buna mukabil halklar beyninde bir terettüb-i mahsus ile tedrîcen halk kudretine münâfî de olmaz. Hem tedric lemhalarının her birine nazaran وَمَٓا اَمْرُنَٓا اِلَّا وَاحِدَةٌ[1] hükmü sadıktır, hem de mecmû'una nazaran bir silsile-i tedric ve terettüb cârîdir.

Sâniyen yalnız def'aten halk[2], kudrete delâlette daha eblağ da değildir. Zira bu hasrda bir tenâhî-i kuvvet şâibesi vardır ki ikinci bir halka imkân yok zannedilir ve tertib ve terkib ile halk kudreti ta'tîl edilmiş ve delilsiz bırakılmış olur. Evet, Allah teâlâ dilese idi bugünkü semâvât ü Arz'ı bütün muhteviyâtıyla def'aten halka kādirdi. Fakat bu surette dünkü âlem olmaz, iki mahluk beyninde bir terettüb ve tevâlî mülâhazasına imkân kalmazdı. Hayydan meyyit, meyyitten hay, ateşten toprak, topraktan su, çamurdan hayat zuhur etmek şöyle dursun, leyl ü nehar te'âkub etmez, insandan insan bile doğmazdı. Atalarımız yaratılırsa biz olmazdık, biz olursak onlar olmazdı veyahut hepimiz olur fakat ata evlat olmazdık ve şimdiki halkın imkânına delil bulamazdık. Ve o hâlde o âlem bu âlem olmazdı. Hiçbir tedric olmadan bütün mahlûkāt bir defada ve bir lemhada halk edilmiş olsa idi hiçbiri diğerinin halkına şâhid olamayacağından hem halk delîli [2176] bulunmaz hem de tabî'at-ı eşyânın tasarruf-ı ilâhîye mahkum ve musahhar olduğu anlaşılmaz, âlem kadîm bir tabiat zannedilirdi. Sonra hiç tedric bulunmasın demek rubûbiyet bulunmasın demek olduğundan da gaflet edilmemelidir. Binâen'aleyh birçok def'î hilkatleri de mutazammın olan tedric ve terettüb ile halkın kudret ve rubûbiyet-i Hâlıka delâlet nokta-i nazarından pek büyük ehemmiyeti

---

1 M: "راحدة".
2 M ve B: "halkı".

vardır. Ancak bu tedrîcin evvel-i hilkatte altı güne tahsîsi meselesi kalır ki bu da sırf bir irâde-i ilâhiye meselesidir. Bu tercih, fâ'il-i muhtârın ihtiyârına aittir.

"**İstivâ**": Râgıb der ki: استوى fiilinin iki sûret-i isti'mâli vardır. Birisi iki veya daha ziyade fâile isnad olunur: اِسْتَوَى زَيْدٌ وَعَمْرٌو فِي كَذَا denilir ki تَسَاوَيَا demektir. Nitekim هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ [ez-Zümer 39/9][1], لَا يَسْتَوُنَ عِنْدَ اللّٰهِ [et-Tevbe 9/19][2] buyurulmuştur. Diğeri de bir şeyin fî zâtihî itidâline ıtlak olunur: ذُومِرَّةٍ فَاسْتَوٰى [en-Necm 53/6][3] gibi ki فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ [el-Mü'minûn 23/28][4], لِتَسْتَوُا عَلٰى ظُهُورِهِ [ez-Zuhruf 43/13][5], فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ [el-Feth 48/29][6]; kezâlik kelâm-ı Arabda استوى فلان على عمالته، واستوى أمر فلان hep bu kabîldendir. على ile ta'diyesinde bir istîlâ[7] mânasını iktizâ eder. إلى ile ta'diyesinde de bizzat veya bi't-tedbîr intihâ mânasını iktizâ eyler.[8] Bu suretle "istivâ" lügatta bir düze olmak, istikrar etmek yani karar kılmak veya kararını bulmak, ulüvv-i isti'lâ yani yükselmek veya yüksek olmak, ta'bîr-i âharla üstün olmak, bir düze kurulmak, müsâvî veya mümâsil veya denk olmak, dosdoğru varmak veya kast etmek, istîlâ eylemek mânalarına gelir.

"**Arş**", esasen sakf demektir ki bir binanın veya yerin muhît-i ulvîsini teşkil eder. Bir eve nisbetle tavanı, tavanına nisbetle üstündeki çatısı, kubbesi, tepesindeki köşkü, tahtaboşu, cihannümâsı hep "arş" medlûlünde dâhildir. Buna müteferri' olarak çadır ve çardak gibi

---

1 "…Hiç bilirlerle bilmezler müsâvî olur mu?..."
2 "…Bunlar indallah müsâvî olmazlar…"
3 "Bir kuvvet sâhibi, hemen duruklandı."
4 "Binâen'aleyh sen maiyyetindekilerle geminin üzerine çıktığında da…"
5 "Ki sırtlarına kurulasınız…"
6 "…derken sâkları üzerinde bir düze istikāmet almış…"
7 B: "isti'lâ".
8 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 439:

واسْتَوَى يقال على وجهين: أحدهما: يسند إليه فاعلان فصاعدا، نحو: اسْتَوَى زيد وعمرو في كذا، أي: تَسَاوَيَا، وقال: «لا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ» (التوبة ١٩/٩) والثاني: أن يقال لاعتدال الشيء في ذاته، نحو: «ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوى» (النجم ٦/٥٣)، وقال: «فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ» (المؤمنون ٢٨/٢٣)، «لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ» (الزخرف ١٣/٤٣)، «فَاسْتَوى عَلى سُوقِهِ» (الفتح ٢٩/٤٨)، واستوى فلان على عمالته، واستوى أمر فلان، ومتى عدّي بـ«على» اقتضى معنى الاستيلاء، كقوله: «الرَّحْمنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوى» (طه ٥/٢٠)، وقيل: معناه استوى له ما في السموات وما في الأرض، أي: استقام الكلّ على مراده بِتَسْوِيَةِ الله تعالى إيّاه، كقوله: «ثُمَّ اسْتَوى إِلَى السَّماءِ فَسَوَّاهُنَّ» (البقرة ٢٩/٢)، وقيل: معناه استوى كلّ شيء في النّسبة إليه، فلا شيء أقرب إليه من شيء، إذ كان تعالى ليس كالأجسام الحالة في مكان دون مكان، وإذا عدّي بـ«إلى» اقتضى معنى الانتهاء إليه، إمّا بالذّات، أو بالتّدبير...

yükselen ve gölge veren her şeye de ıtlak olunur. Bu suretle "arş" mefhûmunun en kat‘î lâzımı ulviyet ve fevkiyet [2177] mânasıdır. Bu münasebetledir ki "arş", mülûkün üzerine cülûs ettikleri taht mânasında müte‘âref olmuş ve tahtın lâzımı olan mülkten ve izzet ü saltanattan kinaye de kılınmıştır. ثل عرشه denilir ki "mülkü muhtell oldu, yıkıldı, bozuldu" demektir. Mülkü kıvâmında ve işi yolunda, emri muntazam ve muttarid olduğu zaman da اِسْتَوَى عَلَى عَرْشِهِ وَاسْتَقَرَّ عَلَى سَرِيرِ مُلْكِهِ denilir. Bunlardan başka bir işin medâr-ı kıyâmı olan şeye ve bir şeyin rüknüne ve bir cemaatin müdebbir-i umûrları olan reislerine ve عواء denilen sûret-i şimâliyenin taraf-ı esfelinde "Acûzü'l-esed" ve "Arşu's-simak" dahi denilen dört küçük yıldıza ve tabuta ve kuyunun dibinden adam boyu kadar taşla örüldükten sonra ağzına kadar yukarısına yaptıkları ahşaba ve ayağın parmak tarafına doğru yüzündeki yumruca tümseğe ve kuşun yuvasına dahi denilir. Ve müte‘addid mânalarda masdar da olur.

Âyete'l-Kürsî'de beyan olunduğu üzere bazıları وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ [el-Bakara 2/255] olan Kürsî ile Arş'ın bir şey olduğuna zâhib olmuşlardı ki ikisini de taht mânasından me'huz olarak mülâhaza etmişler demektir. Fakat ekseriyetle menkul olduğuna göre Arş, Kürsî'nin de fevkindedir. Bu suretle Kürsî taht mânasıyla mülâhaza olunursa Arş onu muhît olan saray veya[1] sarayın sakfı gibi veya bütün muhît-i memleket gibi mülâhaza edilir. Ve kürsî "mevzi‘-i kademi'l-arş"[2] olduğu rivayetine göre payitaht mânasıyla mülâhaza olunursa Arş da taht mefhûmuyla mülâhaza edilir. Ve bu iki mâna mülâhazasıyla Arş, lisân-ı şer‘de mecmû‘-i âlemi ihâta eden ve tahdid ve takdîri ukūl-i beşeriyeden hâriç ve hakikati ilm-i ilâhîye müfevvaz bulunan bir muhît-i a‘lâ olmak üzere şâyi‘ olmuştur ki semâvât, cennet, Sidre, Kürsî hep bunun tahtında tasavvur edilir. Bu bir müntehâdır ki âlem tasavvuru burada biter. Fakat vücûd-i Hak bitmez ve Sidre-i Müntehâ geçilmeden

---

1 M ve B: "ve".

2 Abdürrezzâk, *Tefsîr,* III, 250; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân,* V, 398:

عن ابن عباس قال: الكرسي موضع القدمين، والعرش لا يقدر أحد قدره.

عن السدي: «وسع كرسيه السموات والأرض»، فإن السموات والأرض في جوف الكرسي، والكرسي بين يدي العرش، وهو موضع قدميه.

Hak teâlâ'nın müşâhede-i cemâline erilmez. Nitekim Resûlullah Miraç'ta Sidre-i Müntehâ'yı geçmişti. Evvelki mülâhazaya göre Arş'ın ihâtası bir ihâta-i mekâniye, ikinci [2178] mülâhazaya göre de bir ihâta-i mâneviye kabîlinden olmak iktizâ eder. Şimdi bu vücûh-i me'ânî ile ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ nazm-ı celîlinden şöyle bir mefhum tebâdür eder: "Sonra da bir düze taht üzerine kuruldu". Fakat bundan ne anlamalıdır?

Burada evvelâ şunları nazar-ı dikkatten dûr tutmamak lâzım gelir:

1. Ma'nâ-yı mârufuyla taht, bir hükümdarın icrâ-yı hükûmet[1] ederken üzerine kurulduğu bir cism-i mahdûd-ı mahsûstur. Fakat asıl ehemmiyeti cismâniyetinde değil, lâzımı olan hükm ü izzet ve saltanatındadır.

2. Bütün semâvâtın fevkinde ve bütün âlemi muhît olan Arş'ın mâruf olan taht ma'nâ-yı mahdûduna tamamen bir hakīkat-i lügaviye olarak muntabık olamayacağı şüphesizdir. Binâen'aleyh bunda behemehâl mecâzî veya kinâî bir mâna bulunmak ve daha doğrusu "arş" ve "taht" ism-i cins iken "el-Arş" vaz'-ı şer'î ile bir ism-i hâs gibi mülâhaza olunmak lâzım gelir. Ve o hâlde bu Arş'ta cismiyetin[2] zarûriyeti de iddia olunamaz.

3. Arş bir cism-i kül olsun fakat cihet ve cismâniyetin hepsi buna müntehî olduğundan bunun fevkinde cisim, mekân, cihet tasavvuru tenâkuz olur. Burada "Sidretü'l-Müntehâ" mefhûmunu iyi düşünmek lâzım gelir.

4. عَلَى'nın hakīkī mânasında ne mekânî ne zamânî bir zarfiyet yoktur. Bu bir isti'lâ ifade eder. Gerçi ulüvv ve fevkiyet bir cihet îhâm eder.[3] Lâkin "el-Arş" mefhûmu bütün mekânı[4] ve cihâtı muhît olduğundan bu isti'lâda cihet de mutasavver olamaz. Ve binâen'aleyh عَلَى الْعَرْشِ fevka'l-mekân ve fevka'l-cihât aliyyü'l-a'lâ bir ulüvv ile isti'lâ ifade eder ki asıl isti'lâ-i hakīkī de budur. Bu, cemî' izâfâtı tahtına alan öyle bir isti'lâdır ki

---

1 B: "icrâ-yı hükm".
2 B: "cismâniyetin".
3 B -"Gerçi ulüvv ve fevkiyet bir cihet îhâm eder".
4 M ve B: "mekân".

hiçbir kayd ü keyfiyetle mukayyed olmadığından kābil-i ihâta değildir. Biz bu ulüvvün ifade ettiği izâfeti ma'lûlün illete, [2179] mahkûmun hâkime velhâsıl bütün vücûd-i mümkinâtın vücûd-i vâcibe, ale'l-umûm mahlûkātın Hâlık'a olan nisbet-i teessür ve ihtiyâcı olmak üzere kendi izâfetimizle düşünebiliriz.

5. İstivâ haddizâtında sırf cismânî bir mefhum değildir. Bunun cismânî olup olmadığına isnad olunduğu fâili veya medhûlü de bir karîne olur. Meselâ اِسْتَوٰى أَمْره denildiği zaman bu istivânın gayr-i cismânî olduğunda şüphe yoktur. Kezâlik اِسْتَوٰى فُلَانٌ عَلَى أَمْرِهِ denildiği zaman da böyledir. Burada ise fâil لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ olan Allah teâlâ'dır. Binâen'aleyh Arş üzerinde istivâ-yı ilâhîyi Allah ile mâdûne'l-Arş mahlûkāt beyninde bir bu'd, bir fasl-ı mekânî iktizâ eden cismânî bir mâna ile mülâhazaya imkân yoktur. Zira وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ'dur [el-Vâkı'a 56/85][1].

6. Bir hükümdarın tahtına cülus edip kurulması mefhûmunda bile asıl maksud olan mâna, cismânî bir cülus değil, hükümdarlık sıfatıyla ittisâfıdır. Bu öyle bir mânadır ki hükümdarın taht sayesinde değil, tahtın hükümdar sayesinde kıyâmını ifade eder. Ve bir hükümdarın tahtında istikrârı cismen taht üzerinde oturup kalması değil, hâkimiyetinde devam ve bekāsı demek olur. Fakat bu mâna diğer hükümdarlarda ve tahtlarda tam, mutlak ve hakīkī değil; muvakkat, nisbî ve arazîdir[2]. Bunun hakīkat-i mutlakası ancak Allah teâlâ'ya mahsustur. Binâen'aleyh "istivâ"dan bu mânanın Allah'ta zâtî, tam ve hatta fevka't-tamâm mutlak ve hatta fevka'l-ıtlâk ve hakīkī, yani cismâniyet ve ruhâniyet gibi vücûd-i imkânî ile değil, vücûd-i vücûbî ile mütehakkık olduğunu anlamak iktizâ eder. Bunu anlayabilmek için de hakīkat-i vücûdun cism ü cismâniyyâta münhasır olmadığını ve hatta cismâniyetin bir vücûd-i arazî ve izâfîden ibaret bulunduğunu ve ma'rifet-i Hak için cisim ve rûhun fevkine geçilmek lâzım geldiğini sezmek şarttır. Bunun içindir ki cisimden başka

1 "Biz ise ona sizden yakınızdır velâkin görmezsiniz."
2 B: "ârızîdir".

vücud, cismânî yükseklikten başka ulviyet duyamayanlar[1] bu bâbda şer'an bir dereceye kadar mâzur sayılırlar.

[2180] 7. İstivâ bir fâile isnad edilmiş ve Arş'a da عَلَى ile ta'alluk etmiş bulunduğu için, bunda Allah teâlâ'nın seviyye-i Arş ile müsâvat veya ittihâdına değil, bilakis Arş'tan üstün ulüvv ve kibriyâ-yı mutlakına delâlet vardır. Yani اسْتَوٰى مَعَ الْعَرْشِ değil اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ'tır. Bu ise Allah'ı nefs-i âlemle birleştiren hulûl veya ittihad nazariyelerini redd ü ibtâl ile لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌ [eş-Şûrâ 42/11], بِكُلِّ شَيْءٍ مُح۪يطٌ [Fussilet 41/54], عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ [Fussilet 41/53] mânalarının lâyezâliyetini tezkir eden bir tevhîd-i nezîh isbat eder. Binâen'aleyh bunda bir teşbih değil, pek yüksek bir tenzih tasdik etmek lâzım gelir.

Bunun için bu meselede ulemâ-yı râsihîn şu iki mezhebden biri üzerindedirler: Birincisi selef mezhebidir ki Allah teâlâ'nın mekân ve cihetten müte'âlî olduğunu kat'iyyen tasdik ile beraber Arş üzerine istivâsı sıfatına da murâdullah vechile iman etmek ve ale't-tafsîl teviline dalmayıp وَمَا يَعْلَمُ تَأْو۪يلَهُٓ اِلَّا اللّٰهُ medlûlü üzere hakikatini ilm-i ilâhîye tefviz eylemektir ki Ehl-i Sünnetçe asıl muhtâr ve mu'temed olan da budur:

وَرَبُّ الْعَرْشِ فَوْقَ الْعَرْشِ لكِنْ
بِلَا وَصْفِ التَّمَكُّنِ يَا ابْنَ خَالِي

İmâm Mâlik b. Enes Hazretleri'ne bir gün bir adam كيف استوى diye bu âyetteki istivânın keyfiyetini sual eylemiş ve müşârun ileyh de biraz başını eğip murâkabeye daldıktan sonra vücudundan şiddetli bir ter boşanmış ve demiştir ki: "İstivâ mâlum, keyf gayr-i ma'kul, buna iman vâcib ve bu suâl bid'attir. Zannediyorum ki sen dâll bir adamsın." Ba'dehû emretmiş, o adamı huzûrundan çıkarmışlar.[2] Aynı mâna selefin

---

1 B: "duymayanlar".

2 Dârimî, *er-Red ale'l-Cehmiyye,* thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Kuveyt: Dâru İbni'l-Esîr, 1416/1995, s. 66:

جاء رجل إلى مالك بن أنس فقال: يا أبا عبد الله «الرحمن على العرش استوى» (طه ٢٠/٥)، كيف استوى؟ قال: فما رأينا مالكا وجد من شيء كوجده من مقالته، وعلاه الرحضاء، وأطرق، وجعلنا ننتظر ما يأمر به فيه. قال: ثم سُرّي عن مالك، فقال: «الكيف غير معقول، والاستواء منه غير مجهول، والإيمان به واجب، والسؤال عنه بدعة، وإني لأخاف أن تكون ضالا». ثم أمر به فأُخرج.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, *el-Arşu vemâ ruviye fîh,* thk. Muhammed b. Halîfe b.

daha birçoğundan menkuldür. Bizim Hanefiyyece asıl mervî olan da “Arş üzerine istivâ, Allah teâlâ’nın bilâ keyf bir sıfatı” olduğudur.

İkincisi, ahîren zuhur edip istivâdan tecsim veya ittihad şüphesi çıkarmaya çalışan ve selefin sözlerini bu babda bir nevi tesettüre hamletmeye kalkışan ehl-i ehvâya karşı müteahhirînin ihtiyar ettiği te’vîl-i sahîh meslekidir ki [2181] edille-i akliye ve nakliyeye nazaran Hak teâlâ’ya nisbeti câiz olmayan ihtimâlât-ı bâtılayı atarak cevâzında şüphe edilemeyecek bir meâl-i sahîh taharrîsine girişmektir. Bunda başlıca üç, dört kavil hâsıl olmuştur:

1. Bâlâda gösterildiği vechile örf-i lisanda اِسْتَوَى عَلَى عَرْشِهِ، اِسْتَقَرَّ عَلَى سَرِيرِ مُلْكِهِ tâbirleri tamâmiyyet-i mülkiye ile intizâm-ı emrden kinaye olarak kullanılır ki ثل عرشه’nun zıddıdır. Binâen‘aleyh ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ nazm-ı celîlinde de en zâhir ve en müsbet mâna “bütün mahlûkāt üzerinde muttariden tedbîr-i emr ve muntazamen icrâ-yı ahkâm ile bilâ halel nefâz-ı kudret ve cereyân-ı meşiyet”ten kinaye olmasıdır. Bu mânanın haddizâtında hakkiyeti şüphesiz olduğu gibi akibinde يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ... إلخ kezâlik Sûre-i Yûnus’ta ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ [10/3][1] بِأَمْرِهِ buyurulması buna bir karîne veya tefsirdir. Hasan-ı Basrî Hazretleri bunu اِسْتَوَى أَمْره diye ifade etmiştir ki aynı mânayı isnâd-ı mecâzî suretinde göstermiş demektir. Yani “istivâ”nın Zât-ı ilâhîye nisbeti hakikatte fiil ve emrinin vasfı olması itibariyledir. ثُمَّ buyurulması da buna bir karîne gibidir. İlk halk lahzaları kābil-i mukayese hiçbir misl ü misâl ile mesbuk olmayan ve hiçbir tekerrür ve temâsül tevâlîsi tazammun etmeyen muhtelif mahlûkātın yeniden yeniye halkları ile cereyan ettiği, ta‘bîr-i âharla eyyâm-ı sitte henüz devr-i tekerrüre girmemiş bulunduğu için evvelemirde halk hiçbir ıttırâdı mutazammın olmayacağından o demlerde istivâ mülâhaza olunamaz. O vakitler tecelliyât-ı Rabbâniye كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ [Hûd 11/7][2] medlûlü üzere hiçbir seviyede durmayan

---

Ali et-Temîmî, Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1418/1998, s. 183:

الاستواء معلوم، والكيف مجهول، والإيمان به واجب، والسؤال عنه بدعة.

1 “…Sonra Arş üzerine istivâ buyurdu, emri tedbir ediyor…”

2 “…Arş’ı su üstünde idi …”

bir cereyân-ı muhtelif ifade eder. Meselâ bir amâ, bir duman, ondan bir cirm-i[1] semâvî, ondan ateş, ondan toprak, ondan su, ondan nebat ve hayvan yaratılır giderken bu fiilde henüz bir âdet, bir ıttırad, bir istivâ yoktur. Hepsi hârika, hepsi muhteliftir. Fakat halk böyle mücerred bir fark ve ihtilâf cereyânından ibaret kalmamış, ihtilâf içinde az çok bir temâsül ile bir düze tekerrür ve tevâlî etmiş, ihtilâf-ı küllî ile [2182] muhtelif olan ve mâhiyetleri başka başka bulunan mahlûkāttan sonra ihtilâf-ı cüz'î ile muhtelif mahlûkāt-ı müttefika ve mütemâsile de yaratılmış, yaratılanlar ta'dîl ve tesviye edilmeye, hudûs ve fenâ tevâlî etmeye, meselâ buluttan ateş ve su, su ile topraktan hayat bir defa değil birçok defalar yaratılmaya ve giderek nebat nebattan, hayvan hayvandan, insan insandan yapılmaya başlamış ve artık o vakitten itibaren zamanda bir devr, muhtelif işlerde bir nesak ve ıttırad tecellî etmiştir ki buna "sünnetullah", "âdetullah" denilir. Ve "istivâ" vasfı bundan itibaren mülâhaza olunabilir. Ve işte خَلَقَ... ثُمَّ اسْتَوٰى terâhîsi de bunu iş'âr eder. Hâsılı "istivâ" ne fi'l-i vâhid ne de mahz-ı ihtilâf ile değil, bir tekerrür ve temâsül nisbeti ile mülâhaza olunabilir. Bu ise zâtında ta'addüdden[2], tekessürden, tegayyürden münezzeh olan Allah teâlâ'nın ancak ef'âli beynindeki nisbet-i tevâfuk itibariyle bir sıfat-ı fiiliyesi demek olur. Nitekim Süfyân-ı Sevrî Hazretleri bunu فَعَلَ فِعْلًا فِي الْعَرْشِ سَمَّاهُ اِسْتِوَاءً[3] "Arş'ta bir fiil yaptı ki ona[4] 'istivâ' tesmiye etti" diye ifade etmiştir.[5] Diğer bazı ulemâ da اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ أي اِسْتَقَامَ الْكُلُّ عَلَى مُرَادِهِ بِتَسْوِيَةِ اللهِ تَعَالَى إيَّاهُ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ فَسَوّٰيهُنَّ yani "hepsi Allah teâlâ'nın ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ فَسَوّٰيهُنَّ [el-Bakara 2/29] kavl-i kerîminde beyan olunan tesviyesiyle murâdı üzere bir istikāmet aldı"[6] demiştir ki, bu da kinayede zikrolunan intizâm-ı emr ile muttariden cereyân-ı meşiyyet mânasının diğer bir ifadesi olarak sıfat-ı fiili iş'âr demektir. Ancak bunda "istivâ"nın

1 B: "cism-i".
2 B -"ta'addüdden".
3 B: "استوى".
4 M ve B -"ona".
5 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* II, 408.
6 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 439.

esas itibariyle mahlûkātın vasfı olması husûsunu bir tercih şâibesi vardır. Hâlbuki âyet bu istivâyı Arş'ın da üzerine geçirmiş olmak itibariyle Allah'a tahsis eylemiş, yani mahkûmun mahkûmiyette istivâsını değil, yalnız hâkimin hâkimiyette istivâsını anlatmıştır.

2. İstivânın istîlâ mânasına olmasıdır ki, "halk ettikten sonra da evvelinden âhirine kadar hepsini kudret ve galebesi, velâyet ve hâkimiyeti tahtında tuttu" demek olur. Bunun بِكُلِّ شَىْءٍ مُحِيطٌ mânasına münasebeti zâhirdir. [2183] Ma‘amâfîh istîlâ ihâtadan daha şümûllüdür. Gerçi İbn A‘râbî[1] "biz istîlâ mânasına bir istivâ bilmiyoruz" demiş[2] ise de, şâirin:

قَدْ اسْتَوَى بِشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ

مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مِهْرَاقِ[3]

beytiyle istişhad olunarak buna cevap verildiği meşhurdur.

3. "Arş"ın mülk ve memleket ve "istivâ"nın isti‘lâ mânasına olmasıdır. Bu da öbür mânalarla mütelâzım olmakla beraber ayrıca bazı fevâidi dahi müş‘irdir. Birincisi عَلَى'nın mânasına bilhassa bir nazar-ı dikkati câlibdir. İkincisi Allah teâlâ'nın, kendilerini hâkim-i mutlak gibi farz eden beşerî saltanatlar fevkindeki ulüvv-i hâkimiyetine öbür mânalardan daha ziyade bir ihtârı tazammun eder. Üçüncüsü Allah teâlâ'nın yalnız sıfat-ı fiiliyesi itibariyle değil, bütün sıfât-ı zâtiyesiyle ulüvv ve kemâl-i mutlakında ısrar eder. Ve bu nokta-i nazardan ثُمَّ'nin mânasındaki terâhî, halk ve istivâ beyninde değil, mertebe-i beyâna ait bir terâhî-i rütbî olur.

---

1 M ve B: "Arabî".
Ebû Abdullah ibnü'l-A‘râbî (ö. 231/846) Arap dil âlimidir. Döneminin birçok âliminden şiir, ensâb, garîb ve nâdiru'l-lugâtlara dair dersler aldı, bedevîlerden yıllar boyunca lügat, şiir, ahbâr, emsâl dinleyip kaydetti. Sa‘leb, Câhız, İbnü's-Sikkît, Belâzürî gibi âlimler yetiştirdi. Kaynaklarda geçen otuzu aşkın kitap ve risalesinden birkaçı günümüze ulaşmıştır. (Geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş, "İbnü'l-A‘râbî, Ebû Abdullah", *DİA*, XX, 487-488)

2 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* II, 128;

قال ابن الاعرابي: العرب لا تعرف استوى بمعنى استولى، ومن قال ذلك فقد أعظم.

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 65:

وقال ابن الأعرابي: لا نعرف استوى بمعنى استولى.

3 Bişr, kılıçsız ve kan dökmeden Irak üzerine müstevî, yani müstevlî oldu [Müellifin notu].

4. Bir de şöyle: اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ أي اِسْتَوَى كُلُّ شَيْءٍ فِي النِّسْبَةِ إِلَيْهِ تَعَالَى، فَلَا شَيْءَ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ، إِذْ كَانَ تَعَالَى لَيْسَ كَالْأَجْسَامِ الْحَالَّةِ فِي مَكَانٍ دُونَ مَكَانٍ "Allah'a nisbette her şey müsâvîdir. Hiçbir şey O'na diğer bir şeyden daha yakın değildir. Çünkü Allah teâlâ bir mekânı bırakıp da diğer mekâna hulûl eden ecsâm gibi değildir"[1] diye de tefsir edilmiştir ki, nisbet-i ilâhiyede nefy-i mesafe ve isbât-ı adl nokta-i nazarından bilhassa şâyân-ı dikkat bir mânadır. Yani Allah Arş üzerine öyle bir isti'lâ[2] ile istivâ etmiştir ki, semâ ve semâda bulunanlar O'na daha yakın, Arz ve Arz'da bulunanlar daha uzak bir mevki ve mesafede değil, hepsi müsâvî bir nisbettedirler. Bundan "istivâ"nın müsâvat mânasına ahz olunduğu zannedilmemelidir. Zira maksad, müsâvâtın lüzûmu veya lâzımı olan bir vasf-ı zâtî veya nisbîdir. Nitekim [2184] "istivâ"nın diğer mânaları da müsâvâttan bir intizâ' ile mülâhaza olunur. Bu mânanın mekâniyyâtta tasavvur edebileceğimiz misâli, iki taraf-ı[3] müsâvî arasındaki vasatın ve muhît-i dâireye nazaran merkezin vaz'iyetindeki istivâ ve itidaldir ki bunda müsâvat nisbeti tarafeyn veya muhît noktalarına ait olur. Ve vasat ve merkezde ancak bunlara bir kararda mensûb^un ileyh olmak mânası mülâhaza olunur. Bu suretle Arş ve taht mefhûmu muhît mânasından başka bir de merkeziyet fikrini telkin eder. Fakat unutmamak lâzım gelir ki muhît mâdûnunda olan muhtelif noktaların merkeze nisbeti müsâvî değil mütefâvit bu'ddedir. Hâlbuki وَهُوَ الَّذٖى فِى السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ [ez-Zuhruf 43/84][4] medlûlünce nisbet-i ilâhiyede böyle bir tefâvüt de mülâhaza olunamayacağından bu tefsir, istivâ-yı ilâhînin bu hendesî mânaya da makīs olamayacağını ve bunu anlamak için bütün bu'd ve mesafe kaydının da tayyedilmesi lâzım geleceğini bilhassa anlatmıştır. Ve fi'l-hakīka mekân ve cihet, bu'd ve mesafe mefhumları da tahte'l-arştır, 'ale'l-arş değildir. Allah her şey üzerine ale's-seviyye hâzır ve nâzırdır. O'nun misline benzer hiçbir şey yoktur. Binâen'aleyh istivâsı da keyfiyeti mâlum olan hiçbir istivâ ile

1 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 439.
2 M: "isti'lyâ"; B: "istîlâ".
3 B: "tarafı".
4 "Hem O odur ki gökte de ilâh yerde de ilâhtır…"

kābil-i kıyâs olamaz. Ve zât ve sıfât-ı ilâhiye hakkında vârid olan kelimât, münhasıran, hakāik-ı lügaviye mefhûmâtıyla değil birer hakīkat-i şer‘iye olarak mülâhaza ve teemmül olunmak lâzım gelir. Bunun için burada Arş ve tahtın asıl levâzım-ı ulviyesi olan intizâm-ı hükm ü saltanatı, tenfîz-i emr ü irâdeyi, istîlâ ve isti‘lâyı, ihâta-i kudret ve kemâl-i ma‘deleti unutup da "istivâ" kelimesinin lisanda cülus veya kıyam veya ittikâ[1] ile istikrarda dahi kullanıldığından dolayı Allah tıpkı bir taht, bir sandalye veya dam üstünde duran bir şahıs vaziyetinde Arş'a istinad etmiş bir düze oturuyor veya dikiliyor veya yatıyor gibi bir tasavvura zâhib olmak aklen ve şer‘an pek büyük bir cehalet olur. Böyle bir mânaya lafzın lügaten müsaadesi [2185] varsa da şer‘an ve aklen yoktur. Ve işte ber vech-i bâlâ beyan olunan mânalar bilhassa bunu anlatmak ve öyle bir tevehhümü def‘ etmek içindir ki her biri bir ma‘nâ-yı sahihtir. Nazm-ı celîlin de hepsine hem lisânen, hem şer‘an ve hem aklen ihtimal ve müsaadesi vardır. Ma‘amâfîh en doğrusu bunları hey'et-i umûmiyesiyle mülâhaza etmek ve kābil-i ihâta olmayan istivâ-yı ilâhînin hakikatinde tevakkuf eylemek lâzım gelir. Çünkü "halk", "semâvât ü arz", "eyyâm-ı sitte", "Arş" mefhumlarında bile, mâverâ-yı idrâkimize giden bir الٓمٓصٓ rüknü vardır. O hâlde bütün bunların üzerine ta‘alluk eden istivânın hakikati seviyye-i idrâkimizden pek yüksek olduğunu itiraf etmelidir. Bu itibar ile iman edilecek tefsir, cumhûr-ı selefin mezhebine göre tefsirdir ki, şudur: "Allah, semâvât ve Arz'ı evkāt-ı mahsûsada halk etti, sonra da hudûs ve fenâ, tehayyüz ve cihet şâibelerinden münezzeh olarak murad ettiği mâna ile, Arş üzerine istivâ eyledi" ilh... Fakat böyle demek bu nazm-ı celîlde bizim anlayabileceğimiz hiçbir mâna yoktur demek olmadığından da gaflet edilmemek iktizâ eder ki, bunu âyetin mâba‘di tavzih[2] ve isbat edecektir.

Baksanıza: {يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ} Geceyi gündüze iğşâ ediyor, bürüyor. ❁ İstîlâ ve hâkimiyetin en geniş tezâhürâtından olan bu iki zıt hilkatin birini diğerine peyderpey kaplayıp duruyor. Hey'et-i âlemde ziyâyı zulmete

1 B: "ittikā".
2 B -"tavzih".

giydirip gaşy ettirdikten sonra bir de çevirip zulmeti ziyâya giydiriyor. Onu ona gışâ, örtü yapıp sardırıyor. Burada hem يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ hem يُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ [ez-Zümer 39/5][1] mazmunlarına biri bi'l-ibâre biri de bi'l-işâre olmak üzere delâlet vardır. "İğşâ" اعطيت bâbından olmak ve bunda mef'ûl-i evvelin mânen fâil olması asıl bulunmak hasebiyle gecenin gündüzü gaşy etmesi, yani يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ mazmûnu bi'l-ibâre olmak zâhirdir. Yani her akşam görülüyor ki Allah teâlâ âlemde âfâk ve enfüsü istîlâ etmiş bir muhît-i kül, bir hâkim-i [2186] kül gibi görünen gündüz hilkatini; mekânî ve zamânî inbisat ve imtidâdıyla aydınlık hissini, hem göz gündüzünü hem öz gündüzünü bir akşam emriyle tayyedip karanlığın, karanlık hissinin içine sokar, gece hilkatinin taht-ı istîlâsına verir. Gün ufuk ve histen gaybûbet eder. Zulmet içinde tahte'l-his bir âleme girer, cihan başka bir cihan olur. Parlayanlar söner, sönenler döner, elvân ve eşkâl siyahlar giyer, yayılan mekânlar dürülür bükülür, durmaz zamanlar tutulur geçilir, gözler kararır gönüller daralır ve siz artık gündüzü ve onun maiyyetindeki her şeyi ve kendinizi gece içinde, bir hayâl altında sinmiş, gizlenmiş, mağlup, mahkum, mahbus bulursunuz ve hatta öyle gaşy olunursunuz ki bayılır, kendinizden geçer, uyur, zulmet-i ademe gömülürsünüz. Hem ne hâlde gaşy ettirir? {يَطْلُبُهُ حَثِيثًا} Bu, onu hasîsâne talep ederken ۞ yani gündüz geceyi veya aksi takdirde gece gündüzü teşvik ile kandırılmış, tehyic olunmuş bir tâlib gibi bütün sür'at ve hızıyla bilâ fâsıla tâkip edip kovalarken, Allah teâlâ gündüzün bu taleb-i hasîsi hilâfına olarak o mağlup ve mahkum geceyi getirir, bir lemhada tepesine geçirir, bir anda gālibi mağlup, mağlubu gālip kılar. Ve bu gaşyi dilediği kadar istimrar ettirir. Ve bu iğşâyı bir kere değil müstemirren yapar. İşte bunu yapan Allah'tır. Bu iğşâda ilk lemhası itibariyle bir halk müşahedesi ve bunun istimrar ve tekerrüründe bir istivâ-yı ilâhî burhânı vardır. Bu suretle ne gündüz geceyi sebk edip tamamen mağlup edebiliyor, ne de gece gündüzü. وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ [Yâsîn 36/40][2] Böyle bir hareket-i devriye tevâlîsiyle bir idâre-i muntazame

---

1 "…geceyi gündüzün üstüne sarıyor, gündüzü gecenin üstüne sarıyor…"
2 "…ne de gece gündüzü geçer…"

tahtında alt üst, iç dış olarak döner döner giderler, bir düziye saltanat-ı rabbâniyeyi ilan ederler. Gerek mekân ve gerek zaman, gerek âfâk ve gerek enfüs nokta-i nazarından âlem ne yalnız bir gündüz devleti olur ne de yalnız gece. Kezâlik bunlar âlemin bir kısmında dâima biri, bir kısmında da dâima diğer biri sâbit ve müstakir olmak üzere [2187] iki devlet-i müstakille de teşkil edemezler. Her biri, her lahza nevbetle ve mütekābilen bir nokta-i istivâdan geçer, mâfevk ve âdil bir idarenin taht-ı hükm ü nüfûzunda bi'l-münâvebe yekdiğerini gaşy ü istîlâ edip maiyyetine alarak devrederler. Öyle bir idare ile devrederler ki yalnız te‘âkub ve telâhuk ile kalmaz, mütekābilen biri diğerini gaşy ile tedâhul de ederler. Gündüz gecenin ardında önünde halef ve selefi olduktan başka altında veya üstünde, içinde veya dışında mâdûnu ve maiyyeti dahi olur. Dünkü gündüz hem bu gecenin önüne[1] geçmiştir hem de içinde ve altında gizlenmiştir. Bununla beraber ne gündüz geceye ircâ‘ olunur ne de gece gündüze: Temayüzleri mahfuz, tehâlüfleri mazbut, fakat istîlâları müte‘âdilen[2] ve bi'l-münâvebe maklub ve bî-karar. Hâlbuki tabî‘at-ı nehâra ve taleb-i hasîsine bakılınca bir kere nûr zulmeti çiğnedikten, gündüz geceyi gaşyettikten sonra bir daha bırakmaması, dâima geceye hâkim kalması, istîlâ ettiği yerde sönmemesi, yani istivâsına ale'l-ıtlâk sâhip olması iktizâ ederdi. Kezâlik tabî‘at-ı leyle bakılınca da gündüzün asla meydana çıkmaması, gecenin istivâ-yı Arş'a sâhip olması lâzım gelirdi. İkisine birden bakılınca da aralarında ne bir devir ne bir hareket bulunmaması, her birinin diğerini ale's-seviyye tevkīf edip ta‘tîl-i faaliyet ettirmesi îcab ederdi. Demek ki leyl ü nehârın talebi gibi eşyâya nisbet olunacak bir ıttırad, bir tabiat yok değildir. Herhangi bir şey mücerred kendine ve kendi hâline nazaran mülâhaza edildiği takdirde bir haslet-i ıttırâdı hâiz olur ki buna onun tabiatı veya muktezâ-yı zâtı denilir. Fakat tabiat, bizâtihâ müessir ve hâkim değildir. Nitekim leyl ü nehâr tabiatlarını muktezâlarının hilâfına mahkum eden bu iş her ikisinin ve tabiatın fevkinde bir iştir. Binâen‘aleyh îcâb-ı hakīkī de îcad gibi fevka't-

1 M ve B: "önünde".
2 B: "mütedâhilen".

tabî'adır. Meselâ tabiat nokta-i nazarından bakıldığı zaman tahrik edilen herhangi bir cismin fezâda ilâ gayri'n-nihâye hareket-i müstakīme ile [2188] hareket edip gideceği mülâhaza olunur ki buna "atâlet" veya "istishâb" denilir. Ve fi'l-vâki' bütün harekât-ı akliyenin mantıkı gibi tasavvur olunan ve mukteza-yı tabiat denilen kānûn-ı ıttırâdın hükmü budur. Hâlbuki lede'l-istikrâ âlemde böyle bir hareket yoktur. Bir zıddının mukavemetine mâruz olmayan ve mukteza-yı tabiatı tevkīf ve tahvil edilemeyen hiçbir şey bulunmuyor. İşte bu öyle bir noktadır ki bize tabî'at-ı eşyânın hâkim değil mahkum olduğunu gösterir. Ve vâkı'âtı tâyin ve îcab (determine) eden illet-i mûcibenin fevka't-tabî'a olduğunu ve istishâbın bir hüccet-i müsbite olmadığını isbat eyler.

İmdi hey'et-i âlemin mekân ve zamanda âfâk ve enfüste leyl ü nehâr hükmünden hâriç olmadığı, âlemin tamamen veya kısmen gündüz veya gece içinde bulunduğu, yani zarf-ı zaman zarf-ı mekândan daha vâsi' olup zarf-ı mekânın ya gece veya gündüz hâlinde bir zarf-ı zaman lemhasına sığdığı ve nûr u zulmet tevâlîsiyle leyl ü nehârın da zarf-ı zaman tabiatının iki hadd-i mütekābilini çizdiği mülâhaza olununca, ikisi bütün âlemi müstevlî olan nûr u zulmeti, leyl ü nehârı birbirine katan ve hilkatler üzerinde müessir olan bu emr-i iğşâ ve idare bütün âlemin fevkinde Hâlık teâlâ'nın كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ [er-Rahmân 55/29][1] medlûlü üzere doğrudan doğru bir emr ü tasarrufu ve Arş üzerine istivâ-yı rabbânînin her gün tecellî eden bir burhân-ı meşhûdu olduğu derhâl idrak olunur. Aynı hükm ü tasarruf, aynı idare, aynı burhan, câzibe ve dâfi'a, hareket ve sükûn, harâret ve bürûdet, rutûbet ve yübûset, hayat ve memat, gam ve sürûr ilh... gibi ale'l-umûm ezdâd-ı müzdevicenin mütekābilen ve mütenâviben devr ve hükümlerinde müsbet ve menfî elektrik gibi bütün tabâi'-i muhtelifenin izdivâcâtında ve hatta tabî'at-ı vâhidenin tenevvü'âtında dahi cârîdir. Bütün müttefiklerin ihtilâfları, muhteliflerin ittifakları, zıdların devr ü tenâvübleri doğrudan doğru Hâlık teâlâ'nın tabî'at-ı mahlûkāt üzerinde istivâ-yı hâkimiyetini

1 "…O her gün bir şe'ndedir."

gösteren [2189] birer şâhiddirler[1]. Fakat leyl ü nehâr bunların hepsini muhtevî olduğundan "iğşâ-yı leyl ü nehâr" tabiatlar[2] üzerindeki bütün bu tasarrufâtın[3] âfâk u enfüste en umûmî ve en vâzıh bir teblîğ-i resmîsi, يَطْلُبُهُ حَث۪يثًا'de alâka-i tezâddın mutazammın olduğu bütün münâsebât-ı mütekābileyi ihtar ile bu lemha-i iğşâda mukadderâtı tehavvüle uğrayan iki zıddın tabîî nokta-i nazardan bulundukları hâllerini tasvir ve bu hâli aks ü tahvil eden emr-i iğşânın fevka't-tabî‘a olan ve istivâ-yı Hakk'ı gösteren hasîsasını izhar ve beyandır.

"**Taleb**": Ayn veya mâna herhangi bir şeyin ele geçmesi için vücûdunu taharrî ve tâkip etmektir[4].

"**Hasîs**": حثّ masdarından fa‘îl[5] bi-ma‘nâ fâ‘il veya mef‘ûl olarak حاث veya محثوث mânalarına gelir ki, burada biri tâlibin biri de matlûbun hâlini gösterir. Hass ise tergīb u teşvik ile kandırıp kızıştırmak veya kanıp kızışmak demektir ki müte‘addî de lâzım da olur. Ve bir ısrarı ve isti‘câl ü sür‘ati istilzam eyler. Bunun için hasîs sadece serî‘ veya müserri‘ mânasına da gelir. Ve binâen‘aleyh nehârın leyli taleb-i hasîsi de sür‘at ve ısrar ile bilâ fâsıla tâkibi mânasıyla tefsir edilmiştir. Bu tâkip ve sür‘at hâllerinin böyle "hass ü taleb" gibi iki kelime-i rûhiye ile ifadesi ise bir hayli nüket ve me‘ânî-i dakīkayı ilham eder.

Evvelâ: Bunda bu lemha-i iğşânın ehemmiyetini iyice mülâhaza ettirmek için rûha ve hâdisât-ı rûhiyeye bir nazar-ı dikkati celb etmek vardır ki buna şu fâideler[6] terettüb eder: Birincisi; leyl ü nehârın hayat ve rûhâniyetle olan alâka-i mühimmesini hatırlatır. İkincisi rûh ve hâdisât-ı rûhiye olmadan mekân ve zamanda hiçbir tâkip ve hareket mülâhaza olunamayacağını îmâ eder. Üçüncüsü leyl ü nehâr mefhumlarının yalnız âfâkī değil, enfüsî haysiyetle de mülâhaza edilmeleri lüzûmunu

---

1 M ve B: "şâhidlerdir".
2 B: "tâbirleri".
3 B: "üzerindeki bu tasarruftan".
4 M ve B: "demektir".
5 B: "فعل".
6 B: "ifadeler".

ihtar eyler. Dördüncüsü bir nehârın istimrârı demek olan ve taleb ile ifade olunan hareket zât-ı nehâra isnad olunması lâzım gelen bir fiil, yani ziyâ-yı şemsin meyl-i mahsûsunu ifade eden bir [2190] fi'l-i tabîîsi olmakla beraber bunun sırf kendi kuvvetiyle kalmayıp hâriçten[1] mün'akis olan ve "hass" ile ifade edilen bir tesirin teyid ve tahrîkiyle dahi alâkadar olduğu ve hatta bu fi'l-i tabîînin mağlup edildiği gaşy sırasında bu te'sîr-i hâricînin fazlaca bir tebârüzü bulunduğu iş'âr olunurken bu hareketin ne yalnız mihânikî ne de yalnız dinamikî olmayıp iki haysiyeti de tazammun ettiği anlatıldıktan başka bunun birisinin "taleb", birisinin de "hass" ile ifham edilmesi her iki haysiyetin sırf şuurî değilse bile şuur ile alâkadar bir emr-i mânevîye râci' olduklarına ve iğşâ-yı mezkûrun bütün bunların zıddına olarak vâki' olduğuna işaret edilmiş bulunuyor. Ve sonra bu işârâtın hâsılı olarak şu anlatılmış oluyor ki: Gaşy-i mezkur hem âfâkī hem enfüsîdir. Leyl ü nehârın gaşyi ânında istivâ-yı ilâhî burhânı olan şe'n-i Hak, mekânı zamanda, zamanı rûhta, rûhu bir emirde dürüp tayyederek zihni hârice intibak ettiren bir lemha-i iğşâda, yani وَمَٓا اَمْرُنَٓا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ [el-Kamer 54/50] medlûlü üzere bir izâfet-i rabbâniyeden ibaret olan bir emirde, velhâsıl şerîki selbeden bir îcab hükmünde tecellî eyler. Yoksa binlerce leyl ü nehâr geçirip de rûhu duymayanların bu tecellîden ve bu burhandan haberleri bile olmaz.

Şurası mâlumdur ki gündüz Güneş'in, gece de diğer ecrâm-ı[2] semâviyenin bir saltanatı görünür ve binâen'aleyh gündüzün taleb-i hasîsi Güneş'in talebine râci'dir. Şu hâlde[3] gündüzün taleb-i hasîsine rağmen geceye gaşy edilişindeki mağlûbiyet Şems'in bir mağlubiyeti demektir. Ve fi'l-vâki' bununla Güneş istîlâ etmiş olduğu bir memleketi bir lemhada terke mecbur kılındıktan başka oraya sarf u neşr etmiş olduğu ziyâsının da derhâl söndürüldüğü şüphesizdir. Gündüzün geceyi gaşyinde de diğer ecrâmın hükmü böyledir. Bunun için leyl ü nehârın bu iğşâsından şu dahi sâbit olur ki {وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖ} [2191] Allah Şems'i,

1 M ve B: "haricinden".
2 H: "ecsâm-ı".
3 H: "Binâen'aleyh".

Kamer'i ve bütün nücûmu da emrine musahhar olarak halk etmiştir. ❁ İbn Âmir kıraatinde وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِهِ okunduğuna göre Şems, Kamer ve bütün nücûm O'nun emrine musahhardırlar. Hiçbiri vücud ve fiilinde bizâtihi mûcid ve mûcib değildir. Hiçbiri Allah'ın emrine, irade ve tasrîfine mukavemet ve muhalefet etmez ve edemez. Gerek sultân-ı nehâr görünen Şems, gerek mülûk-i leyl gibi görünen Kamer ve nücûm وَاَوْحٰى فِى كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَا [Fussilet 41/12][1] medlûlünce kendilerine verilen emr-i ilâhîye itaat ve inkıyad mecburiyetindedirler. Hilkatleri, mâhiyetleri, tabiatları aldıkları emre musahhariyetten ibarettir. Allah, semâvât ve Arz'a ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا buyurmuş, onlar da اَتَيْنَا طَٓائِعِينَ [Fussilet 41/11][2] demişlerdir. Hiçbiri kadîm olmadığı gibi mahkumiyetten âzâde bir istivâ-yı Arş'a mâlik de değildir. Hepsi mahluk, hepsi irâde-i ilâhiyeye tâbi‘, saltanat-ı rabbâniyenin îcâbına musahhar, O'nun tedbîr ü hikmeti ile tahvil ve tasrîfine göre cereyan eden vazifekârlar, fermanberlerdir. "Yürü" derse yürürler, "dön" derse dönerler, "dur" derse dururlar, "parla" derse parlarlar, "sön" derse sönerler ilh... Kendilerine ve kendi mukadderâtlarına kendileri hâkim olmayan bütün bu ecrâm kendi kendilerine ve sırf kendi nâmlarına ne bir şey îcad edebilirler ne de bir şeye bir hâl ü şân îcâb edebilirler.

{اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ} İyi bilmeli ki bütün halk da O'nundur emir de. ❁ Evvel ü âhir takdîr ü tekvîn de O'nun, îcâb u teşrî‘ de. Binâen‘aleyh hacm ü mikdârı bulunan mahlûkāt da O'nun milki, onlar üzerinde cereyan eden hacimsiz mikdarsız emirler de. Yani yaratma da O'nun, yürütme de O'nun; cism ü cismaniyyât, madde ve suret O'nun îcâd ü ihtirâ‘ı, onları yürüten kuvvet ve rûh O'nun te'sîr ü izâfeti. O'ndan başkası ne ma‘dûmâta vücud verebilir ne de mümkinâta vücûb. Îcad O'nun, îcab O'nun, hârika O'nun, kanun O'nun, bütün mâsivâ O'nun taht-ı [2192] hükmünde halk u emrinden ibarettir[3]. O ise mûcid-i kül ve mutasarrıf ale'l-ıtlâk. Hakikatte ne O'nun îcâdına istinad etmeyen

1 "…Ve her semâda ona ait emrine vahiy verdi…"
2 "…'Gelin ikiniz de ister istemez' dedi, 'geldik isteye isteye'…"
3 M ve B: "ibaret".

bir mevcud bulunabilir, ne de O'nun emr ü îcâbına[1] tevâfuk etmeyen emirler, emir olabilir. {تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ} Allah, Rabbü'l-âlemîn çok yüksek ve çok büyük. Hayr u bereketine, ulüvv-i şânına, azamet-i kudretine hadd ü nihâyet yok. ﴿اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ﴾ tenbih ve telhîsinden sonra zevi'l-'ukūl âlemlerinin diğer avâlime tağlîbini ifade eden رَبُّ الْعَالَمِينَ vasfıyla bilhassa âlem-i ukūl üzerindeki rubûbiyet-i ilâhiyeye nazar-ı dikkat celb olunması hem âlemler içinde zevi'l-'ukūlün şeref-i mahsûsunu hem de ulüv ve azamet-i ilâhiyenin fevka'l-'ukūl olduğunu ihtardır. Yani gözü özü olanlar iyi dikkat etmeli ki semâvât ve Arz'ı vakit vakit yaratıp şu hey'et-i âlemi kuran ve hepsinin üzerine ale's-seviyye hâkim olarak duran, geceyi gündüzü birbirine katan, Şems ü Kamer'i ve seyyârât ve sevâbiti ile bütün nücûmu emri[2] altında dilediği gibi yakıp söndürerek murâdı üzere yürüten, velhâsıl bütük halk ve emir kendinin olan Allah teâlâ yalnız âlem-i âfâkın değil, âlem-i ukūl ve ervâhın da rabbidir. Ve binâen'aleyh ulüv ve azameti, Arş üzerinde istivâsı bütün cismânî ulviyetlerin fevkinde olduğu gibi, Arz'dan semâvâta geçerek, alçak yüksek ecsâm ve ecrâmı, eb'âd ve mesafeyi, kemmiyyât ve keyfiyyâtı dolaşarak mekânı ve zamanı dürüp toplayıp[3] ve bir lemha-i şuurda bu ulüv ve azametin tecellî ve inkişâfına şâhid olan âlem-i ukūl ve ervâhın da fevkindedir.

Zevi'l-'ukūl seyr-i ma'rifetullahta hem akıllarının kıymetinden ve âlem-i ukūlün husûsiyetinden[4] zühul etmemeli, hem de akla haddinden fazla kıymet verip de âlem-i ukūlün ulviyeti fevkinde ulüv ve hâkimiyet yok zannetmemelidir. Kendisinden gafletle yalnız ma'kūlüne müstağrak kalan akıllar bâtından haberdar olmaz, münhasıran tecelliyât-ı âfâkiyeye saplanır, rabbini de sırf âfâkī görmek [2193] ister ve bütün ümidini hâriçten bekler. Zanneder ki semâdaki Güneş Rabbinden daha zâhirdir ve o kendisinden daha yüksektir. Çünkü kendini duymayan Rabbini de

---

1 B: "îcâdına".
2 B -"emri".
3 M ve B: "toplayan".
4 M: "hasusıyyetinden"; B: "husûsiyyâtından".

duymaz. Buna mukabil kendini duyan ve fakat kendine icrâ-yı tesir edip duran ma‘kūlünden gafletle yalnız kendine meftun, kendine mağrur ve kendi âlemine müstağrak kalan akıllar da münhasıran tecelliyât-ı bâtıniyeye[1] saplanır. Semâdaki Güneş’i kendinde farz eder. Rabbini de hep kendinde veya kendi cinsinden bir akıl, bir rûh olarak görmek ister ve bu suretle kendini mâfevki yok bir ilâh veya ilâh cinsinden addeyler. Çünkü kendi haddini bilmez, haddini bilmeyen de Rabbini bilmez. Hakkın akla hâkim olduğunu bilmez de aklın hakka hâkim olduğunu zanneyler. Bilmez ki istivâ-yı hâkimiyet ne Şems ü Kamer âlemlerinin ne de ukūl ü ervâh âlemlerinindir. Her ikisinin fevkinde Hak teâlâ’nındır. Allah teâlâ’nın akıllar fevkinde öyle bir kudret ve kuvveti, öyle bir ulüv ve azameti vardır ki leyli nehâra geçirdiği gibi akılları çâk çâk eder. Öyle bir rahmet ve bereketi vardır ki çâk çâk olmuş sîneleri nehârı leyle geçirdiği gibi Şems ü Kamerin üstüne geçirir. Bunun için ey zevi’l-‘ukūl:

{اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً} Rabbinize dua ediniz, yalvararak ve gizli olarak ❁ Âsım’dan Ebû Bekir Şu‘be kıraatinde وَخِفْيَةً[2] okunur ki bir nevi korku ile demektir. Yani evvelâ haddinizi bilip Rabbinizi tanıyınız; istivâ, halk u emr, ulüvv ü azamet ve bütün hayr u bereket O’nun ve O’na mahsus olduğunu ve kendinizin leyl ü nehâr içinde O’na her dem, her lahza muhtaç ve O’nun taht-ı hükm ü rubûbiyetinde mahluk ve me’mur bulunduğunuzu ve hiçbir zaman O’ndan müstağnî olamayacağınızı itiraf ediniz. Sâniyen o ulüv ve azamet karşısında O’na müracaattan ve arz-ı hâcetle arzularınızı talep ve niyaz etmekten memnû‘ olmadığınızı ve bilakis [2194] doğrudan doğru talep ve duaya me’zun ve hatta me’mur bulunduğunuzu ve fazl u ihsân-ı ilâhîde buhl olmadığını ve fakat halk u emr, hükm ü hâkimiyet O’na mahsus olduğundan taleplerinizi is‘âfa mecbur olmaktan münezzeh bulunduğunu biliniz de ona göre O’ndan dilekler dileyiniz, arzu ve hâcetlerinizi isteyiniz. İsteyiniz amma bîperva veya bağırıp çağırmakla değil, ta‘zîmât-ı kâmile ile yalvararak ve bütün

1 M ve B: “bâtınaya”.
2 M ve B: “وخيفة”.

bir ihlâs ile gizli münâcat hâlinde. Zira {إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} muhakkak ki O mütecâvizleri sevmez. ❁ Herhangi bir şeyde emr-i ilâhînin tâyin ettiği haddi tecavüz etmek isteyenleri sevmez, haklarında hayır murad etmez. Binâenʿaleyh talep ve duadan istiğnâ edenleri sevmediği gibi dua haddini tecavüz edenleri de sevmez, dualarına icâbet etmez.

"**Dua**", küçüğün büyükten, âcizin kādirden hâcet ve arzusunu cidden talep ve recâsı demek olduğundan fiilen, kavlen, hâlen yalvarmak, ihlâs ve ciddiyet, bir de istenilen şeyin dâʿî ve medʿuvvun hâl ü şânlarına layık ve münâsib olması ve aralarındaki nisbeti muhil olmaması[1] duanın haddinde dâhil şurûtundandır. Bunun için duada tazarruʿ hâlinde bulunmamak[2] varlığa, pervasızlığa, bir nevi çalıma delâlet eder. Cüz'î bir saygısızlık etmek dua haddinden emir veya iltimas haddine geçen bir tecavüz olduğu gibi, duayı hafî bir surette yapmamak, bağırıp çağırmak da hadd-i ihlâstan riyâya, hadd-i duadan şikâyet ve davaya geçen bir tecavüzü tazammun eder. Nitekim bir hadîs-i sahihte[3] şöyle vârid olmuştur: إِنَّكُمْ لَسْتُمْ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا، إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا "siz ne bir sağıra ne de bir gāibe dua ediyor değilsiniz, her hâlde bir semîʿ-i karîbe dua ediyorsunuz."[4] Binâenʿaleyh duada ihfâ vâcib değilse lâekal mendubdur. Ne kadar şâyân-ı ibrettir ki Cenâb-ı Allah leyl ü nehârda mağlûbun gaşy ü istitâr içindeki talebine imdad eder, zafer bahşeyler de [2195] gālibin mütecâvizâne olan taleb-i hasîsini akseder, başına geçirir. Sonra duada lâyık olmayan bir şey istemek, meselâ hârika talep etmek, nübüvvet mertebesi istemek[5] veyahut masiyet olan şeyler istemek dahi duada tecavüz cümlesindendir. Bu son cümle bilhassa buna bir tenbîhi muhtevîdir. Kezâlik duada ishâb (اسهاب)[6] ve ıtnâb dahi tecavüz cümlesindendir. Nitekim Sünen-i İbn Mâce'de mervîdir ki Abdullah

---

1 B: "olması".
2 B: "bulunmak".
3 M +"de"; B: "hadiste".
4 Dabbî, *ed-Duʿâ,* thk. Abdülazîz b. Süleyman b. İbrâhim el-Buʿâymî, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999, s. 364; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 417; Buhârî, Megâzî, 38; Müslim, Zikir, 44.
5 B -"meselâ hârika talep etmek, nübüvvet mertebesi istemek".
6 B: "اصحاب".

b. Mugaffel Hazretleri oğlunun اللّٰهُمَّ إِنِّي[1] أَسْأَلُكَ الْقَصرَ الْأَبْيَضَ عَنْ يَمِينِ الْجَنَّةِ إِذَا دَخَلْتُهَا “İlâhî, cennete girdiğimde sağ tarafındaki beyaz köşkü senden dilerim!” diye dua ettiğini işitmiş, “oğlum”, demiş “Allah’tan cenneti iste ve ateşten O’na sığın. Ben Resûlullah’tan dinledim ki سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ ‘bir kavim olacak, duada tecavüz edecekler’ buyurdu.”[2] İbn Atıyye’nin ve Zemahşerî’nin nakillerine göre bu hadiste Resûlullah اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ “‘Allahım senden cenneti ve ona yaklaştıran sözü ve işi dilerim, ateşten ve ona yaklaştıran söz ve işten de Sana sığınırım’ demesi kişiye kâfidir” buyurmuş ve okumuş: اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.[3]

Hâsılı tazarru‘ ve ihfâ ile dua ediniz, tecavüz etmeyiniz {وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا} ve arzda ıslâhından sonra ifsad yapmayınız. ❁ Allah teâlâ Arz’ı yaratıp nizâmına koymuş, menâfi‘ ve mesâlihinize sâlih bir surete ifrağ eylemiş وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ [el-A‘râf 7/10] ve وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ [el-A‘râf 7/24] medlullerince sizi onun üzerinde temkin ve ikdar etmiş ve bir vakte kadar onu size karargâh ve maîşet ve intifâ‘ınız için bir mekân yapmış. Menfaat ve mazarratınızı onun salâh u fesâdına rabt etmiş ve ba‘demâ sizi bunun ıslâh u ifsâdından mes’ul tutmuş. Binâen‘aleyh siz isteyeceğinizi emri dairesinde Allah’tan isteyiniz de arzın ıslâhından sonra üzerinde ta‘addî ile fesad çıkarmayınız; şirk ü isyâna, bağy ü udvâna sapmayınız. Hedef-i matlûbunuz şirk değil tevhid, küfür değil iman, isyan değil itaat, ihtilâl değil intizam, zulüm değil adl, tahrip değil imar, hâsılı bozmak değil yapmak, fesad [2196] değil salâh olsun. İnsan muhtaç olduğu herhangi bir şeyin, bir lokma ekmeğin, bir yudum suyun fıkdânındaki fecaati düşünmeli, bastığı arzın nizâmı bozulup çalkalanmaya başlamasındaki dehşetin şiddetini hesap etmeli de her nevi ifsaddan sakınmalı, daha iyisini yapamayacağı hiçbir şeyi bozmamalı ve her nede tasarruf ederse

---

1 H -“إني”.

2 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VI, 53; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 86; Ebû Dâvûd, Dua, 12.

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 111; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz,* II, 410. Krş. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VI, 44; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 172; İbn Mâce, Dua, 4.

bir fikr-i salâh ile tasarruf etmeli, fâidesiz yere bir habbenin bile ifsad ve itlâfından sakınmalıdır.

Böyle yapınız {وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا} ve hem korku hem ümit hâlinde Rabbinize dua ediniz. ❁ Korku hâlinde ümidi, ümit hâlinde korkuyu bırakmayarak dâima ikisinin nokta-i istivâsını gözeterek dua etmelidir. Çünkü Allah hem zü'l-celâl hem zü'l-ikrâmdır. Âlemde emr-i ilâhî tahtında leyl ü nehar nasıl birbiriyle müsâbaka ederek gidiyorlarsa havf ü ümid de öyledir. Bu iki hâlet-i rûhiye insanın seyr ü sülûkünde iki kanat gibidir. Her hangisi atılsa insan bir mürg-i şikestebâl gibi uçmaktan mahrum kalır. Kalb ancak bunların mütekābilen çırpınmasındaki[1] tenâsüb ü istivâdan doğrudan doğru vech-i Hakk'a nâzır bir istikāmet alır. Duanın hüsnü de kalbin bu istikāmetiyledir. Böyle dua edenler duada ihsan mertebesine ermiş muhsinînden olurlar. {إِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ} Şüphesiz ki muhsinlere Allah'ın rahmeti yakındır. ❁ Hiçbir hususta Allah muhsinlerin ecrini zâyi' etmez. Duada muhsin olanların da dualarını kabul eder, yakında muradlarına erdirir.

{وَهُوَ الَّذٖى} Ve O, o Allah'tır ki {يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖ} rahmetinin iki eli arasında, yani önünde mübeşşirleri olarak birtakım rüzgârlar gönderir. ❁ Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kūb kıraatlerinde نُشُرًا, İbn Âmir'de نُشْرًا okunduğuna göre: Rahmetinin önünde [2197] nâşirleri olarak münteşir birtakım rüzgârlar gönderir. بشر "beşîr"in cem'i, نشر "neşûr"un cem'idir. "Resûl" vezninde "neşûr", nâşir veya menşur mânasına gelir. "Nûn"un fethiyle "neşr" dahi neşretmek, yaymak ve tefrik etmek mânasına masdar olduğu gibi, râyiha-i tayyibe mânasına ve bundan bulutu neşredip döşeyen, hoş ve yumuşak rüzgâr mânasına isim dahi olur. Ve bu suretle İbn Kesîr, Hamza, Kisâî kıraatlerinde الرِّيحَ نَشْرًا okunduğuna göre de "rahmetinin önünde neşr hâlinde rüzgâr gönderir." Yağmur yağdıracağı nimet ve hayat neşredeceği zaman önce durgun havaları oynatır, sükûnlarını harekete tebdil eder. Hareketi berekete mukaddime, sebep, delil ve resul, müjdeci ve nâşir yapar,

1 B: "çarpışmasındaki".

yayar, fakat her hareketi değil, bir hareket-i mahsûsayı. Çünkü azab olan hareketler, azab muhbiri olan rüzgârlar da vardır. Bu mâna ile İbn Ömer radıyallâhu anhümâ'dan mervîdir ki riyâh sekiz nevi‘dir. Dördü azab, dördü rahmettir. Azab olanlar: Kāsıf, âsıf, sarsar, akīm. Rahmet olanlar da nâşirât, mübeşşirât, mürselât, zâriyâttır.[1] Bir hadîs-i nebevîde de şöyle vârid olmuştur: نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ، وَالْجَنُوبُ مِنْ رِيحِ الْجَنَّةِ “Ben sabâ ile mansur oldum. Âd debur ile ihlâk edildi, cenûb da cennet rüzgârındandır.”[2] Hazret-i Ka‘b'dan da menkuldür ki Allah üç gün rüzgârı hapsetse ekser arz kokardı.[3] Hâsılı korkulacak hareketler, münzir olan rüzgârlar da vardır. Fakat rahmet-i ilâhiyenin mübeşşirâtı[4] ve nâşirâtı mürselât ve zâriyâtı da onlar içindedir. Bunun için ümit hafvtan, havf ümitten münfek olmamak lâzım gelir.

Âsâr-ı cevviyeden **“rîh”** rüzgâr, müteharrik hava demektir ki cihâtına, evsâfına nazaran muttarid veya gayr-i muttarid birçok aksâm ve envâ‘ı vardır. Sûret-i umûmiyede cihât nokta-i nazarından dört veya sekiz rüzgâr esas gibi mülâhaza olunur. Ve rüzgârların hudûsunda ve cereyânında tasarrufât-ı ilâhiyeye delâlet eden pek mühim noktalar vardır. Rîh, hareket eden hava olmak itibariyle [2198] şüphesiz ki bir tahrik ile husûle gelir. Havanın her hareketine de “rîh” denilmediğinden rüzgâr göndermek havayı bir noktadan diğer noktaya sûret-i mahsûsada

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIV, 289; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân,* III, 261:

وعن ابن عمر رضي الله عنهما: الرياح ثمان: أربع منها عذاب وهو القاصف والعاصف والصرصر والعقيم، وأربعة منها رحمة: الناشرات والمبشرات والمرسلات والذاريات.

Saîd b. Mansûr, *es-Sünen,* nşr. Saîd b. Abdullah el-Humeyd - Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî, Riyâd: Dâru'l-‘Ulûke, 1433/2012, VII, 356-357; Ebu'ş-Şeyh, *el-Azame,* thk. Rızâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî, Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 1408, IV, 1329:

عن عبد اللهِ بن عمرو، قال: الرياحُ ثمانيةٌ: فأربعةٌ رحمةٌ، وأربعةٌ عذابٌ؛ فأمَّا الرحمةُ: فالذارياتُ والمبشِّراتُ، والنَّاشراتُ، والمرسَلاتُ، وأما العذابُ: فالصَّرْصَرُ، والعَقيمُ؛ فهاتان في البرِّ، والعاصفُ، والقاصفُ؛ وهما في البحرِ.

2 İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Matar ve'r-ra‘d ve'l-berk,* thk. Târık Muhammed, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997, s. 139; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIV, 289. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* II, 118; Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi‘,* XI, 89; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 223; Buhârî, İstiskā, 26; Müslim, İstiskā, 17.

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIV, 289; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl,* II, 212. Krş. Ebû Nuaym, *Hilye-tü'l-evliyâ,* V, 378:

وعن كعب: لو حبس الله الريح عن عباده ثلاثة أيام لأنتن أكثر الأرض.

4 M ve B: “mübeşşiratı”.

bir tahrik mânasını tazammun eder. Bir kere bu hareket, havanın bir fi'l-i tabîîsi değildir. Zira hava sâkin de olur. Bunun için ilm-i tabîîde riyâhın sebeb-i husûlü havanın aldığı suhûnet, yani harâret ve burûdet tehavvülâtına nisbet olunur. Şu hâlde rüzgârın husûlü de leyl ü nehar meselesinde îzah olunduğu üzere harâret tabiatı ile burûdet tabiatı arasındaki gālibiyet ve mağlûbiyet nisbetlerinin tahvil ve tasrîfine râci'dir ki bu da doğrudan doğru ve fevka't-tabî'a bir emr-i rabbânîdir. Binâen'aleyh gerek bir kāide tahtında esen riyâh-ı muntazame olsun, gerekse riyâh-ı gayr-i muntazame olsun, ikisi de bir tabiatı diğer tabiata teslît demek olduğundan doğrudan doğru bir tasarruf-ı rabbânî olduğunda şüphe yoktur. Şu kadar ki riyâh-ı muntazamede âdet ve ıttırad, riyâh-ı gayr-i muntazamede hârika mânası gālibdir. Onun için kudret-i ilâhiyeyi yalnız hârikada aramak gafletinde bulunanlar, fi'l-i ilâhî ancak fevka'l-'âde rüzgârlardır zannederler. Ma'amâfîh burada mevzû'-i bahis yalnız muharrik-i evvel delîlini teşkil eden bu tahrik değildir. Bu tahrîkin mutazammın olduğu daha bazı husûsiyyât ile beraber bunun bi'n-netîce hayat ve nimete ve yağmur gibi bir rahmet-i ilâhiyeye olan alâkası delâlet-i mütekaddimesi, yani bundan sonra gelecek diğer bir fi'l-i ilâhîyi ihbar eder bir surette âlem-i ukūle bir nevi risâleti temsil etmesi, rüzgâr hâdisesinin diğer bir hâdise olan yağmur vâkıasını ihzar[1] ve kable'l-vukū' iş'âr eylemesi haysiyetine de bilhassa nazar-ı dikkat celb olunmuştur. Ve bu vechile hem halk hem emir, hem maddiyat hem mâneviyat nokta-i nazarından kudret ve hikmet-i ilâhiye tecelliyâtı gösterilerek âhiret ve risâlet meselelerini tezekkür ve tedebbür ettirecek misâller îrad edilmiştir. Hulâsa birtakım rüzgârlarda bilâhare [2199] vârid olacak olan rahmet-i ilâhiyeyi tebşir eyleyen bir resul, bir melek misâli vardır. Allah teâlâ bunları rahmetinin önünde mübeşşirât veya nâşirât olarak irsâl eder.

Şimdi kudrete bakınız ki {حَتّٰٓى اِذَٓا اَقَلَّتْ سَحَاباً ثِقَالاً} nihâyet o rüzgârlar -havadan ağır- sakil sakil bulutları az ve hafif bir şey gibi kaldırıp

1 B: "vak'asını izhar".

yüklendiği vakit ❁ yani rüzgârların fâidelerinden[1] birisi de bulutları derleyip toplamak ve yaymak ve yağmura muhtaç olan yerlere götürmek için tepelerinde taşımaktır. Fakat bu taşıyışta gayet şâyân-ı dikkat bir husus vardır. Çünkü hava hafif, bulutlar ise ağırdır. Hafifin ağırı kaldırması ise hilâf-ı tabiattır. Fi'l-vâki' burada bu sıklet ve iklâl ihtârının ulûm-i tabîiye nokta-i nazarından pek büyük ehemmiyeti vardır. Zannedilirdi ki bulutlar havadan hafif su buharından ibarettir. Hâlbuki asıl bulut su buharı hâli değil, bilfiil su habbeciklerinin tecemmu'u[2] hâlinde olduğu ahîren fark edilmiş ve suyun ise havadan sakil olduğu mâlum bulunmuş olduğundan sehâbın cevv-i havada mu'allakta durması hikmet-i tabîiyede bir mesele teşkil etmiştir. Ve îzâhında iki nazariye hâsıl olmuştur. İbtidâ "o su habbecikleri sabun köpüğü gibi mücevvef ve içlerinde hava mahbus olup bu hava hâriçteki havadan fazla bir derece-i harârette bulunduğundan hafif olarak üzerinde yüzüyor" denilmiş, sonra bu nazariye cerh olunarak sehâbı terkib eden su habbeciklerinin içi boş değil, dolgun bulunduğu ve binâen'aleyh her biri kendi hacmindeki havadan sakil olduğu hâlde aşağıdan rüzgârın tahrîkiyle kum tanelerinin yukarı çıkması gibi cevv-i[3] havada mu'allak kalarak sağa sola hareket ettiği kabul edilmiştir. Evvelkine göre balon ve gemi gibi hafifin sakil üzerinde duruşu, ikinciye göre de kuş ve tayyâre gibi sakīlin hafif üzerinde duruşudur ki اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا ihtârı da bunda zâhirdir. Evet, havadan ağır olan su habbeciklerini daha hâr hava ile bi'l-imlâ köpük hâline [2200] koyarak hafiflendirip küçücük baloncuklardan müteşekkil bulut donanmalarını hava üzerinde tutmakta dahi büyük bir sanat olduğu şüphesiz ise de, su habbeciklerinin sıkletlerini[4] olduğu gibi muhafaza etmekle beraber onlardan daha hafif olan havanın mücerred hareketten aldığı kuvvetle o sakil bulut kütlelerini kaldırıp yüklenmesi daha ziyade câlib-i dikkat bir hâdisedir ki, bunda hareketin

1 M: "kaidelerinden".
2 M ve B: "tecemmü".
3 H -"cevv-i".
4 B: "sekāletlerini".

ehemmiyeti ve hareket emrini veren muharrikin mücerred hareketle hıffet ve sıklet ahkâmını değiştiren ve tabiatların hükmünü aks ü kalb eden bir kudret-i mutlakaya mâlik olduğu doğrudan doğru tezahür eder. Ve işte bu mânaya ıttılâ' sayesindedir ki kuvve-i muharrike istihsâliyle tayyâreler yapılmış ve kuş gibi hava üzerinde uçmak muvaffakiyeti elde edilmiştir. Bu îzahtan anlaşılır ki tahrîk-i riyâhtaki bu kudret-i bâliğayı bilhassa ihtar eden işbu اِذَٓا اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا mazmûnunda risâlet-i Muhammediyenin delâil-i kat'iyyesinden birisi olan bir mu'cize-i ilmiye var demektir. Bir mucize ki fenn-i beşer bunun sıdkına bin seneden sonra vâkıf olabilmiştir. Ma'amâfîh iş bununla kalmıyor, Allah rüzgâra o kuvveti vermekle beraber onu onda atâlet kāidesi üzere bir tabiat istivâsıyla bırakmıyor. Bu noktada irade tecellîsini anlatıyor ve kendi istivâ-i hâkimiyetini gösteriyor. Onun için gıyabdan tekellüme iltifat ile buyuruluyor ki:

Tam o riyâh, sehâb-ı sikāli kaldırıp yüklendikleri vakit {سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ} Biz o sehâbı ölü bir belde için sevk ederiz de {فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَٓاءَ} o suyu o beldeye indiririz {فَاَخْرَجْنَا بِهٖ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ} ve o su ile her türlü meyveleri çıkarırız ve çıkaragelmişizdir. {كَذٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتٰى} işte ölüleri -kabirlerinden- böyle çıkaracağız {لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ} şimdi siz [2201] düşünebilirsiniz. ❁ Bunları düşünür anlayabilirsiniz ki halk da emir de kendisinin olan ve bir tahrik ve irade ile bunları yapmaya ve ölmüş bir beldeyi yeniden ihyâ etmeye kādir bulunan Rabbinizin ölüleri diriltebileceğinde şüphe yoktur. Lâkin şunu da unutmamak lâzım gelir ki yağmur yağmakla her yer ale's-seviyye semere vermez, her toprağın kuvve-i inbâtiyesi bir olmaz. Yağmur yağar {وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ} ve iyi belde, toprağı iyi olan arazinin {يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّهٖ} Rabbinin izniyle nebâtı iyi çıkar. ❁ Gerçi Allah'ın izni, meşiyeti ve teysîri olmayınca hiçbir şey olmaz. Fakat âdetullahta halk ile emir beyninde tenâsüb bulunduğundan hoş ve iyi olan toprağın mahsûlâtı da yağmurla bi-izni Hudâ bereketli, güzel ve kolaylıkla çıkar. {وَالَّذٖى خَبُثَ} Fena olanın ise {لَا يَخْرُجُ} çıkmaz, çıkarsa da {اِلَّا نَكِدًا} ancak

zorla, pek az ve fâidesiz bir şey çıkar, yağmurdan da istifade edilmez. ❁ Binâen'aleyh insan arzın salâhındaki ehemmiyeti iyi takdir etmeli ve onun tıyb u hubsunda kendisinin de bir mes'ûliyeti bulunduğunu unutmamalıdır. {كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ} İşte Biz şükredecek herhangi bir kavim içindir ki bu âyetleri böyle tasrif, türlü türlü suretlere kor tekrar ederiz. Ve daha edeceğiz. ❁ Yani bu beyan ve tasvir insanlar için bir darb-ı meseldir. Peygamberler, rahmet-i ilâhiyenin mübeşşir ve nâşirleri, hâmil oldukları tekâlîf ve şerâi' mâbihi'l-hayat olan mâ'-i sâfî ile dolu ağır bulutlar gibi Kur'an kalblerin âb-ı hayâtı, din ve marifet, ebedî bir hayat olan rahmet-i ilâhiye, mükellef ve muhatab olan insanlar da yağmurun indiği yerler gibi iki kısımdır: Topraklar gibi insanların ve insan hey'et-i [2102] ictimâ'iyesinin de tayyibi ve habîsi; iyisi kötüsü, mü'mini kâfiri vardır. İyiler iyi düşünür, rusül-i ilâhiyeden istifade eder, âyât-ı ilâhiyeyi tefekkür ve tezekkür ile ibret alır, iman eder, hayat bulur, ni'am-ı ilâhiyeye şükreder. Âhiret için a'mâl-i sâliha ile semerât-ı hasene verirler. Âyât-ı tekvîniye ve teşrî'iyede cereyan eden tasrîfât ve tasarrufât-ı ilâhiyenin, irsâl-i rusül ve inzâl-i Kur'ân'ın hikmeti de bilhassa bunların intifâ' ve şükrânıdır. Çorak yer gibi fena olanlar ise ni'am ü rahmet-i ilâhiyeyi küfr ü küfran ile karşılarlar, bu intifâ'dan mahrum kalırlar. Onların semere vermelerine izn-i ilâhî ta'alluk etmez. Usret ve mahrûmiyet içinde felâkete yuvarlanır giderler. Nitekim kısas-ı enbiyâ ve târîh-i ümem buna şâhiddir. Bunun için burada hilkat-i Âdem'den sonra başlayan ve risâleti nev'-i beşerde takrir ederek tedvîr-i zaman eden hükm-i istivâ tahtında emr-i risâlette halk-ı evvelin eyyâm-ı sittesi misâli üzere hârikaları mutazammın altı devir teşkil eden altı peygamberin kıssa-i risâletleriyle yedincisinde اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ hadîs-i şerifi[1] mazmûnunun da delâlet ettiği üzere risâlet-i Muhammediyede tecellî eden istivâ-i risâleti takrir ve tebyin etmek üzere kasem ile buyuruluyor ki:

1 "Zaman Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı günkü şekline dönmüştür" (Buhârî, Tefsîr, 9/8).

1 - :

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اِنّ۪ٓى اَخَافُ
عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ى ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٦٠﴾
قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ى ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّ۪ى رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦١﴾ اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ى
وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى
رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ فِى
الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَم۪ينَۧ ﴿٦٤﴾

[2203] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için Nûh'u kavmine resul[1] gönderdik. Vardı da "ey kavmim!" dedi, "Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız daha yoktur. Cidden ben sizin[2] üzerinize büyük bir günün azâbı inmesinden korkuyorum" (59). Kavminden cumhur cemaat "her hâlde biz" dediler, "seni açık bir dalâl içinde görüyoruz" (60). "Ey kavmim" dedi, "bende hiçbir dalâlet yok, velâkin ben Rabbü'l-âlemîn tarafından bir resûlüm. (61) Size Rabbimin risâletlerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum ve Allah'tan sizin bilemeyeceklerinizi biliyorum (62). Size korkunç âkıbeti haber vermek için ve korunmanız için[3] ve belki rahmete mazhar edilirsiniz diye sizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir ihtar geldiğine inanmıyor da taaccüb mü ediyorsunuz?" (63). Bunun üzerine onu tekzib ettiler, biz de kendisini ve maiyyetinde iman edenleri gemide necâta erdirdik de âyetlerimizi tekzib edenleri gark eyledik, çünkü bunlar basîretleri körelmiş bir kavim idiler (64).

---

1 H: " Celâlim hakkı için Nûh'u kavmine resul, / Fi'l-hakîka risaletle Nûh'u kavmine ".
2 M -"sizin".
3 B -"ve korunmanız için".

[2204]

2 - :

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ
الْمَلَاُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ فِي سَفَاهَةٍ وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ
يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلٰكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾ اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَاَنَا
لَكُمْ نَاصِحٌ اَمِينٌ ﴿٦٨﴾ اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْۜ
وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةًۚ فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ
اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَاۚ فَأْتِنَا
بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌۜ
اَتُجَادِلُونَنِي فِٓي اَسْمَٓاءٍ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ فَانْتَظِرُٓوا
اِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

[2205] **Meâl-i Şerîfi**

Âd kavmine de kardeşleri Hûd Peygamber’i gönderdik. “Ey kavmim” dedi, “Allah’a kulluk edin, O’ndan başka bir ilâhınız daha yok. Hâlâ siz O’nun azâbından sakınmayacak mısınız?” (65). Kavminden o küfre dalmış cumhur cemaat dediler ki: “Her hâlde biz seni bir çılgınlık içinde görüyoruz ve her hâlde seni biz yalancılardan biri zannediyoruz” (66). “Ey kavmim” dedi, “bende hiçbir çılgınlık yok, lâkin ben Rabbü’l-âlemîn tarafından bir resûlüm (67). Size Rabbimin risâletlerini[1] tebliğ ediyorum ve ben sizin için emin bir nâsıhım (68). Sizi inzar etmek için içinizden bir adam vasıtasıyla size Rabbinizden bir ihtar geldiğine inanmıyor da taaccüb mü ediyorsunuz? [2] Düşünün ki O sizi kavm-i

1 B: “risâletini”.
2 H +“Ve”.

Nûh'tan sonra hulefâ kıldı ve size hilkatte ziyade bir inbisat verdi. O hâlde[1] Allah'ın nimetlerini unutmayıp zikredin ki felah bulabilesiniz" (69). "Ya" dediler, "sen bize yalnız Allah'a tapalım, atalarımızın tapageldiklerini bırakalım diye mi geldin? Eğer sâdıklardan isen haydi bizi tehdit edip durduğun o azâbı başımıza getir görelim" (70). "İşte" dedi, "üzerinize Rabbinizden bir azab fırtınası, bir gazab indi. Siz bana sizin ve atalarınızın taktığı[2] kuru isimler hakkında mücadele mi ediyorsunuz? Allah onlara hiçbir zaman öyle bir hakk-ı saltanat indirmedi. Artık[3] gözetin, ben de sizinle beraber gözetenlerdenim" (71). [2206] Bunun üzerine kendisini ve maiyyetindekileri mahza tarafımızdan bir rahmet ile necâta erdirdik de o âyetlerimizi tekzib edip iman etmeyenlerin kökünü kestik (72).

3 - :

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحاًۢ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ
مِنْ رَبِّكُمْۜ هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فٖٓي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ
عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٧٣﴾ وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ
مِنْ سُهُولِهَا قُصُوراً وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتاًۚ فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ
مُفْسِدٖينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ الْمَلَاُ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لِلَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ
اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهٖۜ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلَ بِهٖ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ الَّذٖينَ
اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا بِالَّذٖٓي اٰمَنْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾ فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا
يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٧٧﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فٖي
دَارِهِمْ جَاثِمٖينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبّٖي وَنَصَحْتُ لَكُمْ
وَلٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحٖينَ ﴿٧٩﴾

---

1 H: "Şimdi".
2 H: "tanımadığı".
3 H: "Şimdi".

[2207] **Meâl-i Şerîfi**

Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih Peygamber'i; "ey kavmim!" dedi, "Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız daha yok. İşte size Rabbinizden açık bir mucize geldi; bu, Allah'ın nâkası size bir âyet, bırakın onu Allah'ın arzında otlasın. Sakının ona bir fenalıkla dokunmayın ki sonra elîm bir azâba uğrarsınız (73). Ve düşünün ki O, sizi Âd'dan sonra hulefâ yaptı ve bu arzda sizi yerleştirdi, düzlüklerinden köşkler ediniyorsunuz ve dağlarından evler yontuyorsunuz. Artık hep Allah'ın eltâfını zikredin de yeryüzünü fesatçılıkla berbad etmeyin" (74). Kavmi içinden kibirlerine yediremeyen cumhur cemaat o hırpalanmakta olanlara, onlardan iman eden kimselere, "siz" dediler, "Sâlih'in hakikaten Rabbi tarafından gönderilmiş olduğunu biliyor musunuz?" "Biz" dediler, "doğrusu onun gönderildiği şeye mü'minleriz" (75). O kibirlerine yediremeyenler "doğrusu" dediler, "biz o sizin iman ettiğiniz şeye kâfirleriz" (76). Derken o nâkayı tepelediler ve Rablerinin emrinden tuğyan [2208] ettiler ve dediler ki: "Hey Sâlih, sen gerçek mürselînden isen bizi tehdit etmekte olduğun azâbı getir görelim" (77). Bunun üzerine onları o recfe tutuverdi, vatanlarında çökekaldılar (78). Döndü de onlardan, "ey kavmim!" dedi, "ben size Rabbimin risâletini tamamıyla tebliğ ettim ve nasihat ettim, hayrınıza çalıştım, velâkin nasihat edenleri sevmezsiniz" (79).

4 - :

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾ وَمَا كَانَ جَوَابَ
قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ
اِلَّا امْرَاَتَهُۘ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًاۜ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُجْرِمِينَ۟ ﴿٨٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Lût Peygamber'i de ki bir vakit kavmine dedi: "Sizden evvel âlemlerden hiçbirinin yapmadığı şenâ'ati siz mi [2209] yapıyorsunuz? (80). Hakikaten kadınları geçip de şehvetle erkeklere mi varıyorsunuz? Yok, siz pek[1] müsrif bir kavimsiniz" (81). Kavminin ise şöyle demelerinden başka cevabı olmadı: "Çıkarın bunları memleketinizden, çünkü bunlar eteklerini çok temiz tutan insanlar" (82). Biz de onu ve ehlini kurtardık, ancak karısı kalıp yere geçenlerden oldu (83). Ve[2] üzerlerine bir azab yağmuru yağdırdık, işte bak[3] mücrimlerin âkıbeti nasıl oldu (84).

5 - :

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ
مِنْ رَبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ
بَعْدَ اِصْلَاحِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَۚ ﴿٨٥﴾ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ
وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ وَاذْكُرُٓوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْۖ
وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾ وَاِنْ كَانَ طَٓائِفَةٌ مِنْكُمْ اٰمَنُوا بِالَّذ۪ٓي اُرْسِلْتُ
بِهٖ وَطَٓائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَاۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ ﴿٨٧﴾

[2210] **Meâl-i Şerîfi**

Medyen kavmine de kardeşleri Şuayb Peygamber'i; "ey kavmim" dedi, "Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız daha yok. İşte size Rabbinizden bir beyyine geldi. Artık kileyi, teraziyi tam tutun, nâsın eşyâsına haksızlık etmeyin, yeryüzünü ıslâhından sonra yine fesada vermeyin. Bana inanırsanız bu söylediklerim sizin için hayırlıdır (85). Hem öyle tehdit ederek her[4] caddenin[5] başına oturup da Allah'ın

---

1 B: "çok".
2 H +"onların".
3 H: "seyret artık".
4 H -"her".
5 H: "caddelerin".

yolundan O’na iman edenleri çevirmeyin ve yolun çarpıklığını arzu etmeyin. Düşünün ki vaktiyle siz pek az idiniz, öyle iken O sizi çoğalttı ve bakın o müfsidlerin âkıbeti nasıl oldu? (86). Eğer içinizden bir kısmı benim gönderilmiş olduğum hakikate inanmış bir kısmı da inanmamış ise Allah aramızda hükmünü verinceye kadar sabredin ki O, hâkimlerin en hayırlısıdır” (87).

Sûrenin başındaki وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا [7/4] inzâr u tezkîrinin[1] şevâhid-i târihiyesiyle bir tafsîlini ve hilkat-i Âdem’den sonra ale’l-umûm cem‘iyyet-i beşeriye ve akvâm-ı muhtelife üzerinde istivâ-i rabbânînin bir sûret-i tecellîsi ile irsâl-i rusülün hikmet ve netâicine ve edyân u şerâi‘in seyr-i tekâmülüne[2] ve rûh u gāye-i makāsıdına[3] müte‘allik pek mühim hakikatleri îzah ve tenvir eden ve birçok sûrelerde muhtelif ibret ve intibah nokta-i nazarından bast veya işaret edilecek olan bu kıssalar Kur’ân’ın ifadesindeki nekâhat ve letâfet ve ciddiyet ü belâgate bilhassa itina olunarak okunduğu zaman bunlardan alınacak olan ders-i ibret [2211] ve ilham o kadar yüksek ve o kadar vâzıh ve feyyazdır ki kütüphaneler dolusu tarih kitapları okunup tetkik edilecek olsa elde edilecek ders-i intibah, yükselmek için sarılınacak desâtîr-i ibret bunlardan başka bir şey olmayacak ve bunların verdiği vuzûh-ı ilhâmı veremeyecektir[4]. Bütün esâtîr-i evvelîn, bütün âsâr-ı atîka, bütün kütüb-i sâlife, bütün cereyân-ı vekāyi‘ istikrâ olunsa muhtevî oldukları inhirâfât ve hurâfât tayyedilerek hayât-ı beşerin mebde’ ve me‘âdı nokta-i nazarından ifade edecekleri hakāik-ı sâbite Kur’ân’ın bu kıssalarında telhîs u işaret olunan esâsâtın hudûdunu aşamayacakları[5] muhakkaktır. Bu kıssaların muhtevî olduğu hakāik[6] Kur’ân’ın nüzûlünden evvel dillerde ve kitaplarda o kadar tahrîfât ve hurâfât ile teşviş edilmiş idi ki insanlar onu duyup dinledikçe hissiyyât-ı dîniyeyi bir çocuğun

1 B: “tezkârının”.
2 B: “tekemmülüne”.
3 B: “maksadına”.
4 M ve B: “vermiyecektir”.
5 B: “aşmayacakları”.
6 H, M ve B: “hakāiki”.

masal dinlemekten aldığı şetâret-i hayâliye gibi bir şey zannedecek hâle gelmişlerdi. Nitekim bugün de târîh-i edyânı ve edebiyatı bu rûh ile tâkip etmek isteyenler pek çoktur. Müfessirînin bir kısmı, bâhusus mütekaddimînden[1] bir kısmı bu kıssalar etrafında nüzûl-i Kur'an'dan mukaddem deverân edegelen muhtelif rivâyât ve hikâyâtı nakletmişler ve bununla Kur'ân'ın onlardaki inhirâfâtı nasıl bertaraf ettiğine ve insanları hayâlden hakikate nasıl götürdüğüne dair bir mukayese dersi vermişlerdi. Fakat tefsir mütalaasına ehil olmayan birçokları bunları kıssaların tefsîri gibi telakkī etmiş ve nass-ı[2] Kur'an'dan ziyade bu rivayetlerin arkasında koşarak Kur'ân'ın açtığı hakikat tarîkinden ma'kus bir surette istifadeye kalkışmışlar, dini sünnetten ziyade mücerred garâibde aramak sevdâsına düşmüşlerdir. Bunlara mukabil, sırf tabiî kalmak isteyenler de halk-ı evveli hiç hesaba almayarak havârık kabîlinden olan ve dillerde destan bulunan beyyinât-ı hakkı herçibâdâbâd "esâtîr-i evvelîn" deyip geçmişler veya sûret-i mutlakada tabiata ircâ' sevdasına[3] düşmüşlerdir. Kur'an ise hakikatin bu [2212] ikisi arasında bulunduğunu tefhim için bu kıssaları ne kadar güzel tebliğ ve ne ciddi bir surette beyan ve tasvir etmiştir. Binâen'aleyh bunları her kıssanın mevzû ve gayesine, tarz-ı tasvir ve münakaşasına, yani her peygamberin asl-ı davetine ve davetinin sûret-i tebliğ ve isbâtına ve kavmiyle olan münakaşalarının üslûbuna ve suâl ü cevâbın muhtevî olduğu hakāik-i ilmiye ve kavâ'id-i edebiyeye ve bi'n-netîce iman ü küfrün âkıbetine ve sonra kıssalar mecmû'unun hey'et-i umûmiyesi beynindeki kadr-i müştereke ve âheng-i terakkī ve tekâmüle tahlîlî ve terkîbî bir surette nasb-ı nazar ederek kemâl-i ibretle okumalı ve bunlardan akvâm-ı muzmahillenin tahlîl-i hayâtıyla esbâb-ı sukūt ve helâklerini istinbat ederek istikbal için ibret almanın yolunu öğrenmelidir. Görülecektir ki bütün esbâb-ı sukūt ve izmihlâl emr-i Hakk'ı dinlememek ve Allah'ın rehber olarak gönderdiği yüksek nâsıhların kadr ü kıymetini bilmemeye ve binâen'aleyh şükran yerine küfrâna râci'dir. Ve dîn-i hak

1 H: "mütekellimînden".
2 H: "nâsı".
3 B: "davasına".

vaz‘-ı beşerî olan bir müessese-i ictimâ‘iye değil, sağlam ve mes‘ud bir müessese-i ictimâ‘iyenin asl ü esâsını ve düstûr-ı harekâtını[1] teşkil eden bir vaz‘-ı ilâhîdir. Ve her milletin kābiliyyet-i hayat ve saadeti, kalbini verdiği ma‘bûdun şânıyla mütenâsibdir. Ve onun için hepsi hiç ve ancak Allah'ın dini haktır. İnsanlara semâ kapılarını açacak olan kanun Zeyd ve Amr'ın mevzû‘âtı ve âmâli ve teşehhiyâtı değil, halk u emr kendisinin olan Rabbü'l-âlemîn'in emridir. Yoksa dünya bir tarafa toplansa bir yaprağın tâbi‘ olduğu sukūt veya i‘tilâ kanununu vaz‘-ı ilâhîden tahvîle kādir olamaz. Nitekim insanları tûfân-ı belâdan kurtaracak olan sefîne-i necât da kānûn-ı Hak'tan başkasıyla inşâ edilemez.

Hatîb-i enbiyâ Şuayb aleyhisselâm'ın bu teblîgâtına karşı:

[2213]

قَالَ الْمَلَأُ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَٓا
اَوْ لَتَعُودُنَّ فٖى مِلَّتِنَاۜ قَالَ اَوَلَوْ كُنَّا كَارِهٖينَ ﴿٨٨﴾ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا فٖى
مِلَّتِكُمْ بَعْدَ اِذْ نَجّٰينَا اللّٰهُ مِنْهَاۜ وَمَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَعُودَ فٖيهَٓا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ رَبُّنَاۜ وَسِعَ
رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًاۜ عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۜ رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَاَنْتَ خَيْرُ
الْفَاتِحٖينَ ﴿٨٩﴾ وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ
﴿٩٠﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فٖى دَارِهِمْ جَاثِمٖينَۚ ﴿٩١﴾ اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ
يَغْنَوْا فٖيهَاۚ اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرٖينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ
اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّٖى وَنَصَحْتُ لَكُمْۚ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِرٖينَ ﴿٩٣﴾

[2214] **Meâl-i Şerîfi**

Kavminden büyüklenmek isteyen cumhur cemaat, "yâ Şuayb! Kat‘iyyen" dediler, "seni de seninle beraber iman edenleri de memleketimizden çıkarırız, yahut ki sûret-i kat‘iyyede milletimize dönersiniz." "Ya"

1 M ve B: "hareketini".

dedi, "istemezsek de mi? (88). Doğrusu Allah bizi kurtarmış iken sizin milletinize dönecek olur isek bir yalan söyleyerek Allah'a iftira etmiş imişiz demek olur. Ona dönmemiz bizim için olacak şey değildir, meğer ki Rabbimiz Allah dilemiş olsun. Rabbimiz her şeyi ilmiyle kuşatmış, biz Allah'a dayanmışız. Ey bizim Rabbimiz, kavmimizle bizim aramızı hak ile fetih buyur, Sen fâtihlerin en hayırlısısın" (89). Kavminden küfreden cumhur cemaat de "yemin ederiz" dediler, "eğer Şuayb'a uyarsanız hiç şüphe yok o takdirde siz kat'î hüsrâna düşeceksiniz" (90). Derken onları o recfe tutuverdi, derhâl vatanlarında çökekaldılar (91). Şuayb'ı tekzib edenler sanki orada bir şenlik tutmamışlardı. Şuayb'ı tekzib edenler, hüsrâna düşenler onlar olmuşlardı[1] (92). Döndü de onlardan, "ey kavmim!" dedi, "Alim Allah size Rabbimin risâletlerini[2] iblâğ eyledim, size nasihat de[3] ettim, şimdi kâfir bir kavme nasıl acırım" (93).

{رَبَّنَا افْتَحْ} Hükm ü hükûmet mânasına olan "feth"den[4] me'huz olup yukarıda geçen فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَا vaadini taleptir.

{جَاثِمِينَ} "**Cüsum**" Tavşanın ve kuşun uyuduğu vaziyet gibi ayakların iki sâkı kabzolunarak göğsü üzerine yere çöküp yapışmaktır. اللُّصُوقُ بِالْأَرْضِ مَعَ قَبْضِ السَّاقَيْنِ كَمَا يَرْقُدُ الْأَرْنَبُ وَالطَّيْرُ yani vatanlarında öyle sürçüp yüzün koyu çöktüler ki kendilerinde hareketten eser kalmadı.[5]

{اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا} Şuayb'ı tekzib edenler sandı ki bu diyarda safâ sürmemişlerdi {اَلَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا} Şuayb'ı tekzib edenler; "onu ve maiyyetindeki mü'minleri karyemizden çıkarırız" diye [2215] tehdîde kalkışanlar, "ona ittibâ' ederseniz behemehâl hâsirînden olursunuz" diyenler {كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ} ancak kendileri hâsirîn oldular. Şuayb ve ona tâbi' olanlar değil.

---

1 H ve B -"Şuayb'ı tekzib edenler, hüsrâna düşenler onlar olmuşlardı".
2 H ve B: "risâletini".
3 H: "nasihatler"; M: "nasihatle".
4 M: "fetahadan"; B: "fütâha'dan".
5 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 75:

الجثوم: اللصوق بالأرض على الصدر مع قبض الساقين كما يرقد الأرنب والطير.

{فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ} Bunun üzerine Şuayb onlardan sarf-ı nazar etti {وَقَالَ} ve ederken dedi ki {لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي} alimallah ben size Rabbimin risâletlerini iblâğ ettim; bu felâketten kurtulmak için Allah'ın bildirdiklerini anlattım ve emirlerini tebliğ eyledim {وَنَصَحْتُ لَكُمْ} ve size lâzım gelen nasihati, hayırhahlığı yaptım. ❁ vazifemi tamamen îfâ eyledim fakat siz dinlemediniz, küfrettiniz {فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِر۪ينَ} binâen'aleyh ben şimdi kâfirler gürûhuna nasıl teessüf ederim. ❁ Yani evvelemirde Şuayb aleyhisselâm kavminin helâkinden bir hüzün duydu, fakat onların hüzn ü teessüfe lâyık olmadıklarını ve çünkü küfürleriyle azâba istihkāk kesb etmiş olduklarını teemmül ederek onlardan bütün alâka-i mâneviyesini kesti. Hâsılı "oh olsun!" demedi, fakat "vah!" demek de câiz olmayacağını mülâhaza etti ve böyle diyerek onlardan bütün bütün sarf-ı nazar eyledi.

Böyle azâb-ı istîsâl ile kökleri kazınıp bütün bütün mahvedilen bu akvâmın buna istihkāklarını tamamen tavzih ve altıncı kıssaya geçmeden evvel bu beş kıssanın hâsıla-i ibretini telhis, yani vâkı'âtın ihsâsından tahrîc ü tenkīh-i illet gayesini tefhim ile buyuruluyor ki:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّٓا اَخَذْنَٓا اَهْلَهَا بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾ ثُمَّ
بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَٓاءَنَا الضَّرَّٓاءُ وَالسَّرَّٓاءُ فَاَخَذْنَاهُمْ
بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾ وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ
السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾ اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ
يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَٓائِمُونَۜ ﴿٩٧﴾ اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ
يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِۚ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ۟ ﴿٩٩﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ
لِلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ اَهْلِهَٓا اَنْ لَوْ نَشَٓاءُ اَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْۚ وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَاۚ وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۚ

فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُۜ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾ وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍۚ وَاِنْ وَجَدْنَٓا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

[2217] **Meâl-i Şerîfi**

Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdikse ibtidâ ahâlisini şiddet ve zarûretle sıkmışızdır ki niyâza düşsünler (94). Sonra da fenalık yerine güzelliğe tebdil etmişizdir, tâ ki artmışlar ve demişlerdir: "Doğrusu atalarımıza sıkıntılı hâller de olmuş, sürûrlu demler de." Tam o vakit biz de kendilerini hatırlarından geçmezken ansızın tutmuş bastırıvermişizdir[1] (95). Eğer o memleketlerin ahâlisi iman edip Allah'tan korksaydılar elbette üzerlerine yerden gökten bereketler açardık, velâkin tekzib ettiler de kendilerini kesbleriyle tuttuk alıverdik (96). Ya şimdi şu köy, kasaba ahâlisi geceleyin uyurlarken azâbımızın kendilerine baskın hâlinde gelivermeyeceğinden emin mi oldular? (97). Yine o köy, kasaba ahâlisi kuşluk vakti oynayıp eğlenip dururlarken kendilerine azâbımızın gelivermeyeceğinden emin mi oldular? (98). Ya artık Allah'ın mekrinden emin mi oldular? Fakat kendilerine yazık eden kavimlerden başkası Allah'ın mekrinden emin olmaz (99). Hâlâ irşad etmedi mi o eski sâhiplerinden sonra bu arza vâris olan kimseleri şu hakikat ki, eğer dilemiş olsak onların da günahlarını başlarına çarpardık. Fakat kalblerinin üzerine[2] tab' eder mühürleriz de onlar hakkı işitmezler (100). İşte o memleketler, bunların başına gelenlerden bazısını sana kıssa olarak naklediyoruz. Celâlim hakkı için onlara peygamberleri beyyinelerle geldiler, öyle iken iman etmek istemediler, çünkü ondan evvel inkâr [2218] etmeyi âdet etmişlerdi. Allah kâfirlerin kalblerini[3] işte böyle tab' eder (101). Hem ekserîsinde ahde vefa görmedik, şu muhakkak ki ekserîsini tâatten çıkar fâsıklar gördük (102).

---

1 M: "bastırıvermişlerdir".
2 M ve B: "üzerini".
3 B: "kalıplarını".

{وَمَٓا اَرْسَلْنَا فٖى قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّٓا} Hiçbir karyede hiçbir peygamber göndermedik illâ şöyle ❁ Yani ber vech-i meşruh mahvedilmiş olan köylerin, memleketlerin herhangi birinde herhangi bir peygamber gönderdikse behemehâl şunları yaptık: Evvelâ {اَخَذْنَٓا اَهْلَهَا بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ} ahâlisini fakr u şiddet ve maraz u zarûretle sıktık ki {لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ} tazarru‘ etsinler, kibirlerini atıp Hakk'a boyun eğsinler, yumuşayıp yalvarsınlar. ❁ (*Sûre-i En‘âm'da* فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا *[6/43] bak.*) {ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ} Sonra da seyyienin yerini haseneye tebdil ettik; hoşlanmadıkları darlık ve maraz yerine hoşlandıkları vüs‘at ve sıhhat verdik. ❁ Yalnız peygamberin irşâdât-ı kavliye ve ilmiyesiyle iktifâ olunmayıp وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ [el-A‘râf 7/168] mantûkunca hem acı hem tatlı tehavvülât ile bilfiil imtihan da edildiler. İbtidâ söz dinlemedikleri, serkeşlik ettikleri için yumuşasınlar diye mâlen bedenen tazyik edildiler, yola gelmediler. Sonra bu tazyik henüz bir ta‘zîb ve tecziye değil, terbiyevî olduğu ve terbiyevî olan herhangi bir tazyîkin idâmesi ise gayr-i terbiyevî olacağı ve muzâyakayı tâkip eden vüs‘at ve nimetin zevk ü sürûru pek mahsüs ve fevkalâde câlib-i dikkat bulunacağı cihetle tazyik, vüs‘ate tebdil olundu.

{حَتّٰى عَفَوْا} Tâ ki arttılar ❁ "**afv**" bazen çoğalmak, fazlalanmak mânasına gelir عَفَا النَّبَاتُ denilir ki otlar nemalanıp çoğaldı demektir. يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ [el-Bakara 2/219] âyetinde de "afv"ın fazla mânasına olduğu geçmişti. Bu [2219] mâna ile ekser müfessirîn şöyle tefsir etmişlerdir: Yani mal ve nüfusça çoğaldılar, adet ve kuvvetçe fazlalaştılar, ma‘amâfîh *Kāmûs*'ta musarrah olduğu üzere عَفَتِ الْإِبِلُ الْمَرْعَى denilir ki تَنَاوَلَتْهُ قَرِيبًا yani hayvan merayı yakından otladı, uzağa gitmeye lüzum görmeden yakından bol bol yedi demek olur. Binâen‘aleyh gerek bu ve gerek "afv"ın ma‘nâ-yı meşhûru mülâhazasıyla burada şöyle bir mâna da mümkindir: Seyyieyi haseneye tebdil ile kendilerine o derece refah verdik ki hatta hayvan gibi bol bol yakından yediler otladılar ve nefislerini her türlü teklîf ü tekellüften muaf tuttular, nimet kendilerini şımarttı, darlığı unuttular mübâlatsız oldular {وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَٓاءَنَا الضَّرَّٓاءُ وَالسَّرَّٓاءُ} ve

"muhakkak atalarımıza sıkıntılı ve ferahlı demler olmuş" dediler. ۞ Yani gördükleri zarûret ve refah hâllerinin min tarafillah terbiyevî bir sebep ve hikmetle alâkadar olduğunu düşünmediler, bunları hiçbir sebeple def' veya temini kābil olmaz umûr-ı tabîiye veya cebriyeden saydılar. "Adam sende; darlık bolluk, fakr u gınâ, maraz u sıhhat, gamlı veya sürurlu ahvâl öteden beri olağan şeylerdir. Peygamberlerin tâlim eylediği gibi din ve ahlâk ile insanların ihtiyar ve ictinâbı ile bunların def'i[1] veya istihsâli temin olunamaz" fikrinde bulundular. Velhâsıl *Tefsîr-i Taberî*'de mezkur olduğu vechile "fenalıklardan tevbe ile zarûretten kurtulmak ve nimete şükür ile refâh u haseneyi idâme ve tezyid etmek mümkin olduğuna" inanmadılar.[2] Kavlî, fiilî, acı tatlı ihtârâta ehemmiyet vermediler. Yahut öyle refâha erdiler ki zarûreti vaktiyle atalarının bazen başlarına gelmiş târihî bir şey gibi söyler oldular. {فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ} Tam o vakit biz de kendilerini o şuursuz hâllerinde hâtır u hayâllerine gelmez bir surette birden bire tutup bastırıverdik. ۞ "Bağteten ahz"dan murad, Âd ve kavm-i Lût'ta olduğu gibi yalnız helâkin bir anda ve tarfetü'l-aynda olması değil, [2220] Semud'da olduğu gibi ahz ü giriftin ansızın başlayıp helâkin bir müddet temâdî etmesi hâline dahi şâmildir. Bazı akvâm birden yakalanıp birden mahvedilmiş, diğer bazısı da birdenbire yakalanıp sürüne sürüne mahvedilmiştir. Bütün mesele bu ahz ü girift başlamadan evvelki intibahtadır. Zira bu başlayınca يَوْمَ يَأْتِى بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْساً اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فٖى اِيمَانِهَا خَيْراً [el-En'âm 6/158] günü gelmiş çatmış olur.

İşte bütün o karyelerin ahâlisi böyle müstahik olarak mahvedildiler, hem de en kuvvetli, en keyifli demlerinde birdenbire yakalanarak mahvedildiler. {وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا} eğer o mahvedilen memleketlerin ahâlisi iman ü ittikā etmiş -yani peygamberlerinin teblîgātına inanmış ve mûcebince korunması lâzım gelen şeylerden korunup sakınmış- olsalardı {لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ} elbette

1 B: "def'".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XII, 576:
وجهل المساكين شكرَ نعمة الله، وأغفلوا من جهلهم استدامةَ فضلهِ بالإنابة إلى طاعته، والمسارعة إلى الإقلاع عما يكرهه بالتوبة، حتى أتاهم أمره وهم لا يشعرون.

üzerlerine yerin göğün hayr u berekâtını açardık. ۞ Her taraflarından azâba bedel feyz ü bereket yağar, her işleri yolunda gider, saadet ü refahları tezâyüd ederdi. {وَلٰكِنْ كَذَّبُوا} Velâkin tekzib ettiler, inanıp korunmadılar {فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ} binâen‘aleyh biz de kendilerini kazanageldikleri küfr ü isyanlarıyla -ezcümle قَدْ مَسَّ اٰبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ diyerek yaptıkları lâubâlîlikleriyle- yakalayıverdik.

{اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰى} Evvelki "ehl-i kurâ"dan murad ihlâk edilmiş olan kurâ ahâlisi idi. Burada fâ-i netice ile berhayat olan ale'l-umûm kurâ ahâlisine nakl-i kelâm edilmiştir. Gerçi bazı müfessirîn bunu da evvelkilerine sarf etmiş ise de mülâyim değildir. Ve muvâfık mâna şudur: İmdi ale'l-umûm kurâ ahâlisi ۞ başta ehl-i Mekke olmak üzere hayât-ı medeniyet yaşayan bütün halk {اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ} kendilerine be'simizin -şiddet-i [2221] azâbımızın- uyurlarken gece baskını hâlinde gelivermesinden emin mi oldular? {اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ} veya kurâ ahâlisi kuşluk vakti oynayıp dururlarken kendilerine be'simizin gelivermesinden emin mi oldular? {اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ} Hâsılı Allah'ın mekrine[1] emin mi oldular? "Allah'ın mekri" tâbiri kullarına istidrâcı ve umulmadık cihetten muâhaze edivermesi mânasına bir istiaredir. {فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ} Eğer öyle ise Allah'ın mekrine[2] hâsirûn gürûhundan başkası -yani fıtratlarında Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu isti‘dâd-ı ibreti, delâil-i haktan tefekkür ve istidlâl kābiliyetini zâyi‘ ederek nefislerini ziyan etmiş olan ehl-i hüsrandan mâ‘adâsı- emin olmaz {اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ اَهْلِهَٓا اَنْ} şu arza sâbık ahâlisinden sonra vâris olanlara -yani mukaddemâ bu vatanların sâhibi iken helâk olmuş bulunanların bugün yerlerini yurtlarını işgal ederek kendilerine halef olanlara ve ale'l-husûs Mekke ve etrafı halkına- Allah şu hakikati anlatmadı mı ki {لَوْ نَشَٓاءُ اَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ} dilesek biz onları -da o geçenler gibi- günahlarıyla şüphesiz musâb kılardık. ۞ Evet şüphe yok ki diğer âyât ve delâilden kat‘a'n-nazar mücerred kendilerini onlara vâris

1 H: "mekrinden".
2 H: "mekrinden".

kılmış olmakla bu hakikati anlatmıştır. {وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ} Ve fakat biz kalblerini tab' eder, mühürleriz de onlar[1] bunu -ve bu gibi hakāiki- duymazlar. {تِلْكَ الْقُرٰى} İşte o karyeler; o mahv u munkariz olan memleketler yâ Muhammed! {نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَا} onların mühim haberlerinden bir kısmını sana nakl ü beyan ediyoruz ve edeceğiz. [2222] {وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ} Kasem olsun ki onlara peygamberleri beyyinelerle -şekk ü şüphe götürmez açık ve kat'î deliller, mucizelerle- geldiler[2] de {فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ} önce tekzib ettikleri hakikatlere -beyyinelerden sonra da- iman etmeleri ihtimâli[3] olmadı ❁ inat ettiler de ettiler {كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ} Allah kâfirlerin kalblerini işte böyle tab' eder; küfrü onlara böyle tabiat kılar. {وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ} Hem biz onların -o kıssaları geçen kurâ ahâlisinin- ekserîsinde ahid nâmına bir şey bulmadık ❁ ahde vefa görmedik[4] {وَاِنْ وَجَدْنَٓا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ} ve muhakkak ekserîsini her hâlde fâsık, tâatten çıkmış, sözünde durmaz, ahlâksız kimseler bulduk. ❁ Vicdân-ı Hak'ta, yani ilm-i ilâhîde bunlar böyledirler.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَظَلَمُوا بِهَاۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٠٤﴾ حَق۪يقٌ
عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۜ
﴿١٠٥﴾ قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١٠٦﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ
فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُب۪ينٌۚ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِر۪ينَ۟ ﴿١٠٨﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ
قَوْمِ فِرْعَوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَل۪يمٌۙ ﴿١٠٩﴾ يُر۪يدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْۚ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ
﴿١١٠﴾ قَالُٓوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِر۪ينَۙ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَل۪يمٍ

---

1 B -"onlar".
2 M ilk baskı: "kediler"; sonraki baskılar: "keldiler".
3 H -"ihtimâli".
4 B -"{وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ} Hem biz onların -o kıssaları geçen kurâ ahâlisinin- ekserîsinde ahid nâmına bir şey bulmadık ❁ ahde vefa görmedik".

﴿١١٢﴾ وَجَٓاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُٓوا اِنَّ لَنَا لَاَجْراً اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبٖينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ
وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبٖينَ ﴿١١٤﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّٓا اَنْ تُلْقِىَ وَاِمَّٓا اَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقٖينَ
﴿١١٥﴾ قَالَ اَلْقُواۚ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ بِسِحْرٍ عَظٖيمٍ
﴿١١٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَۚ فَاِذَا هِىَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ
الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَۚ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرٖينَۚ ﴿١١٩﴾ وَاُلْقِىَ
السَّحَرَةُ سَاجِدٖينَۚ ﴿١٢٠﴾ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٢﴾
قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِى الْمَدٖينَةِ لِتُخْرِجُوا
مِنْهَٓا اَهْلَهَاۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ
اَجْمَعٖينَ ﴿١٢٤﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنْقِمُ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ
رَبِّنَا لَمَّا جَٓاءَتْنَاۜ رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْراً وَتَوَفَّنَا مُسْلِمٖينَ ﴿١٢٦﴾ وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ
فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَۜ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَٓاءَهُمْ
وَنَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْۚ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعٖينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُواۚ
اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿١٢٨﴾ قَالُٓوا اُوذٖينَا مِنْ قَبْلِ
اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَاۜ قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ
فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾

[2225] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra onların arkasından âyetlerimizle Mûsâ’yı Firavun’a ve cemiyetine gönderdik, tuttular, o âyetlere zulmettiler. Ettiler de bak o müfsidlerin âkıbeti nasıl oldu? (103). Mûsâ “ey Firavun!” dedi, “bil ki ben Rabbü’l-âlemîn tarafından bir resûlüm (104). Birinci vazifem Allah’a karşı haktan başka bir şey söylememekliğimdir. Hakikat ben size Rabbinizden bir beyyine ile geldim, artık Benî İsrâil’i benimle beraber gönder” (105). “Eğer” dedi, “bir âyet ile geldinse getir onu bakalım sâdıklardan isen” (106).

Bunun üzerine asâsını bırakıverdi, ne baksın o koskoca bir ejderha kesiliverdi (107) ve elini sıyırdı çıkardı, ne baksın o bakanlara bembeyaz parlıyor (108). Firavun'un kavminden o cemiyet "bu" dedi, "şüphesiz çok bilgiç bir sihirbaz (109). Sizi yerinizden çıkarmak istiyor, binâen'aleyh ne emredersiniz?" (110). "Onu ve kardeşini" dediler "eğle, ve şehirlere toplayıcılar yolla (111), mâhir sihirbazların hepsini sana getirsinler" (112). Bütün sihirbazlar da Firavun'a geldiler, "elbette" dediler, "gālib gelenler biz olursak bize mükâfat şüphesiz ya?" (113). "Evet" dedi, "hem o vakit siz elbette gözdelerdensiniz" (114). "Yâ Mûsâ!" dediler, "sen mi hünerini ortaya atacaksın, yoksa atanlar biz mi olacağız?" (115). "Siz atın" dedi. Vaktâ ki atacaklarını attılar, nâsın gözlerini büyülediler ve onları dehşete düşürdüler, hâsılı büyük bir sihir gösterdiler (116). Biz de Mûsâ'ya "asânı bırakıver" diye vahyettik. Bir de baktılar ki o, onların bütün uydurduklarını yalayıp yutuyor (117). Artık hak meydana çıktı ve onların bütün yaptıkları hiçe gitti (118). Artık orada mağlup olmuşlardı, küçük düşmüşlerdi (119). Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar (120). "İman ettik" dediler, "o Rabbü'l-âlemîn'e (121). Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine" (122). Firavun "siz" dedi, "ona ben [2226] izin vermeden iman ettiniz ha! Bu her hâlde bir hud'a. Siz bu hud'ayı şehirde kurmuşsunuz, yerli ahâliyi ondan çıkarmak istiyorsunuz, o hâlde yakında anlarsınız (123). Mutlak[1] sizin ellerinizi, ayaklarınızı çaprazına keseceğim, mutlak sizi, hepinizi birden asacağım[2]" (124). "Biz" dediler, "şüphesiz Rabbimize döneceğiz (125). Senin bize kızman da sırf Rabbimizin âyetleri gelince iman etmemizden. Ey bizim Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve canımızı iman selâmetiyle al (126). Firavun'un kavminden yine o cemiyet[3] "ya" dediler, "Mûsâ'yı ve kavmini bırakacak mısın[4] ki seni ve ilâhlarını bıraksın da yeryüzünde fesad çıkarsınlar?" "Yine" dedi, "oğullarını öldürürüz ve kadınlarını diri tutarız, yine tepelerinde mutlak kahrımızı

---

1 H: "Mutlaka".
2 H -"mutlak sizi, hepinizi birden asacağım".
3 B: "cemaat".
4 M ve B: "bırakacaksın".

yürütürüz" (127). Mûsâ kavmine "siz" dedi, "Allah'ın avn ü inâyetini isteyin ve acıya tahammül edip dayanın. Her hâlde Arz Allah'ındır, ona kullarından dilediğini vâris kılar, âkıbet ise müttakīlerindir (128). "Biz" dediler, "sen bize gelmezden evvel de ezâ edildik sen bize geldikten sonra da." "Umulur ki" dedi, "Rabbiniz hasmınızı helâk edip de sizi yeryüzünde halife kılacak, sizin de nasıl işler yapacağınıza bakacaktır" (129).

Bu Hazret-i Mûsâ kıssası diğerlerinden daha fazla bir nazar-ı dikkatle mütalaa edilmek için sûret-i mahsûsada ifraz ve daha ziyade tafsil olunarak beyan buyurulmuştur. Çünkü mu‘cizât-ı Mûsâ öbür peygamberlerin mucizelerinden daha kuvvetli ve binâen‘aleyh kavm-i Mûsâ'nın cehl ü zulmü öbürlerinden daha fâhiştir.

{اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪} "**Mele'**" kelimesi yukarıdan beri görüldüğü üzere Kur'ân'ın pek çok vârid olan ve ulûm-i siyâsiye ve ictimâ‘iye ıstılâhâtı[1] nokta-i nazarından şâyân-ı dikkat bulunan bir kelimedir. Ekseriya müfessirîn bunu vücûh ve eşrâf mânasıyla tefsir ederler. Fakat maksad vücûh ve eşrâfın ferdiyetleri haysiyeti olmayıp bir cem‘iyyetleri haysiyeti olduğu ve zaten vecâhet ve şerefin ictimâ‘î bir mâna ifade ettiği nazardan [2227] kaçırılmamak lâzım gelir. *Kāmûs*'un beyanına göre "cebel" vezninde mele' şu mânalara gelir:

1. Teşâvür: Yani birbiriyle müşâvere.
2. Eşrâf ve ‘ilye: Yani bir kavmin eşrâf ve kibârı; vücûh u a‘yânı, ileri gelen yüksek takımı ki halkın gözünü doldururlar.
3. Cemaat.
4. Tama‘ ve zan.
5. Kavm-i zûşâre yani hüsn-i hey'et ve vecâhet sahibi kavim. Heyet.
6. Tecemmu‘.
7. Hulk yani huy.[2]

1 H ve M: "ıslâhâtı".
2 Âsım Efendi, *Kāmûs* Tercemesi, I, 100.

Râgıb da *Müfredât*'ında şöyle demiştir: "Mele' bir re'y üzerine ictimâ' edip revnak ve manzarası gözleri, kıymet ve behâsı gönülleri dolduran cemaat demektir ki birçok âyâtta vârid olmuştur. Bir de mele' -daha umûmî olmak üzere- hüsn ü cemâl ile memlû halka denir."[1] Bundan anlaşılır ki biri ehas biri e'am olan bu iki mâna mele'in başlıca mânası olup diğerleri bunlara müteferri'dir. Esasında dolgunluk mefhûmunu mutazammın olan bu kelime ictimâ', müşâvere, hüsn-i hey'et, şeref ü vecâhet, re'y ve emel mefhumlarıyla da küllî cüz'î alâkası itibariyle mütenevvi' mânalara ıtlak edilmiştir ki hepsini muhtevî olan en mühimi Râgıb'ın beyan ettiği birinci mânadır. Görülüyor ki bu mâna zamanımızda frenklerin "société" (*sosyete*) tâbir ettikleri cemiyet mânasınadır ki, bunda bir maksad üzere ictimâ' ve bir de hüsn-i intizam ve kıymet en esaslı mefhûmu teşkil eder. Meselâ bir kabine, bir parlamento, bir ordu ve herhangi bir cemaatin hey'et-i ictimâ'iyesi erkânını teşkil eden ashâb-ı re'y ve şûrânın[2] manzara-i ittifakı hep bir mele' teşkil ederler. Ve vücûh u eşrâfa "mele'" ıtlak edilmesi de bu haysiyetledir. Yoksa vücûh ve eşrâfın yekdiğeriyle tenâzu'larını ifade eden müteferrik ve münferid haysiyetleri "mele'" tâbirinin [2228] mâsadakından hâriçtir. Ve binâen'aleyh âyetin mânası: "Sonra da Mûsâ'yı âyât ve alâmetlerimizi hâmil olarak Firavun'a ve onun etrafında toplanıp halkın gözünü dolduran müdebdeb cemiyetine resul gönderdik" demek olur. Gerçi diğer bir âyette اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِه [en-Neml 27/12] buyurulduğuna göre Hazret-i Mûsâ Firavun'a ve bütün kavmine meb'us idi. Fakat burada bilhassa şu nükte gösterilmiştir ki kavm-i Fir'avn'ın mütebâkīsi onun etrafında toplanmış olan cem'iyyet-i mahsûsaya tâbi' olduklarından başkaca bir hükmü hâiz değil idiler. Firavun ve cemiyeti onların hepsini temsil ediyordu.

---

1 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 776:
الْمَلَأُ: جماعة يجتمعون على رأي، فيملئون العيون رواء ومنظرا، والنّفوس بهاء وجلالا. قال تعالى: «أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ» (البقرة ٢/٢٤٦)، «وقالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ» (الأعراف ٧/٦٠)، «إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ» (القصص ٢٨/٢٠)، «قالَتْ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتابٌ كَرِيمٌ» (النمل ٢٧/٢٩) وغير ذلك من الآيات. يقال: فلان مِلْءُ العيونِ. أي: معظّم عند من رآه، كأنه ملأ عينه من رؤيته، ومنه: قيل شابّ مَالِئُ العينِ، والملأ: الخلق المملوء جمالا...

2 H ve M: "şuurunun".

Hazret-i Mûsâ بِاٰيَاتِنَا kaydının işaret ettiği birçok mu'cizât ile evvelemirde bunlara gönderildi[1] {فَظَلَمُوا بِهَا} onlar da o âyetlere zulmettiler. Yani Mûsâ'nın sıdk-ı risâletine alâmet ve burhan olan o açık mucizelerin hakkını vermediler, delâlât-ı kat'iyyesini tekzib ve inkâr ederek küfr ettiler, hakkı kabul etmeyip fesadlar yaptılar. {فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ} İmdi bak o müfsidlerin âkıbeti nasıl oldu? ❁ Ber vech-i âtî kıssalarını dikkatle oku, hâllerine bak da ibret al:

{وَقَالَ مُوسٰى} Biz gönderdik, Mûsâ da varıp dedi ki: {يَا فِرْعَوْنُ} Ey Firavun! {اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ} Ben hakikaten Rabbü'l-âlemîn tarafından bir resûlüm {حَق۪يقٌ عَلٰۤى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ} Allah'a karşı haktan başka bir şey söylememeye müstahikim; yani hakkım şânım ancak hak söylemektir. ❁ Nâfi' kıraatinde عَلَيَّ okunduğuna göre: Allah'a karşı haktan başkasını söylememekliğim üzerime bir vecîbedir. Bir peygamberin birinci hasleti ve vazifesi doğru [2229] söylemektir. {قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ} Ben size Rabbinizden bir beyyine ile geldim ❁ yani sözüm kuru bir davadan ibaret değildir. Şekk ü şüpheye mahal bırakmaz açık ve kat'î burhânım var, inanmazsanız isbâtına müheyyâyım. {فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ} Binâen'aleyh Benî İsrâil'i benimle gönder. ❁ İşte Mûsâ'nın Firavun'a ilk tebliği bu oldu. Buna karşı {قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَا} Firavun eğer, dedi, sen bir âyetle, bir mucize ile geldinse haydi getir {اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ} eğer o sâdıklardan, yani sıdk ile mâruf olan o peygamberler zümresinden isen böyle yapman lâzım gelir. ❁ Teblîgāt-ı vâkı'a üzerine Firavun'un bu sözü ale'l-usûl bir talep demektir. Henüz bunda bir haksızlık yoktur. Ancak eğer, eğer diye şartları tekrar etmesinde bir nezaketsizlik ve bir telaş eseri vardır. Bunun üzerine {فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُب۪ينٌ} Mûsâ hemen asâsını bırakıverdi, bırakınca ne görsünler o asâ koca bir yılan, apâşikâre bir ejderha, bir ejderha ki işi hallediyor. ❁ Bu babda birçok rivayetler vardır. Saîd İbn Cübeyr'in İbn Abbas'tan naklettiği vechile hülasası şudur: Hazret-i Mûsâ asâsını koyuverince kocaman bir yılan olmuş, Firavun'a doğru koşmuş, Firavun bunun kendine kast etmekte olduğunu görünce

1 H: "gönderdik".

tahtından fırlamış, "aman bunu zapt et!" diye Hazret-i Mûsâ'ya yalvarmış, o da tutmuştur, ilh...[1] Burada şundan gaflet etmemek lâzımdır ki bu gibi tehavvülâta kalb-i hakāik denmez. Zira asâ sûret-i ilmiyesi, asâ mâhiyeti; sü'bân sûret-i ilmiyesi, sü'bân mâhiyeti olmuş değildir. Bu iki hakikat dâima ilimdeki temayüzlerini muhafaza ederler ve hiçbiri diğerine karıştırılmaz. Lâkin asâ maddesinin asâ suretinden çıkıp sü'bân suretini iktisâ etmesi veya [2230] hâriçte kezâlik zihinde asâ mevcûdiyetinin izâle edilip yerine sü'bân mevcûdiyetinin ikāme olunması dâima mümkindir. Nitekim biz bir mumu bin şekle sokarız da her şeklin kendi hakikati yine diğerinden mütemâyiz kalır. "Kalb-i hakāik câiz olmaz" kaziyyesini imkân ve vücub gibi hakāik-i ezeliyeye kasr etmek meşhur ise de doğru değildir. Bu kaziyye, tenakuz kanununun diğer bir ifadesidir ki hiçbir şeyi nefsinden selb etmek mümkin olmaz. Meselâ asâya asâ, sü'bâna sü'bân denir demektir.

{وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِىَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِرِينَ} Bir de elini çıkardı, ne baksınlar bembeyaz, bütün bakanların hayret ve taaccübünü mûcib bir surette fevkalâde beyaz, parıl parıl. ❁ Yani cibilletinde beyaz değil, öyle görünür. Rivayet olunuyor ki Hazret-i Mûsâ ziyadece esmer renkli imiş, elini levn-i fıtrîsinde gösterir, sonra koynuna sokar çıkarır, bembeyaz lekesiz bir surette parlarmış, tekrar bir daha sokar çıkarır bu defa da eski rengine avdet edermiş.[2] Biri gazab ve celâl-i ilâhînin, biri de lütuf ve rahmet-i rabbâniyenin birer numûne-i tecellîsi olan ve doğrudan doğru Rabbü'l-âlemîn'in halk-ı evvel kudretinden başka bir tesir ile imkânı tasavvur edilememek lâzım gelen bu iki alâmet, Hazret-i Mûsâ'nın Allah

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 16:

حدثني سعيد بن جبير، عن ابن عباس، قال: ألقى عصاه فتحولت حيه عظيمة فاغرةً فاها، مسرعة إلى فرعون، فلما رأى فرعون أنها قاصدةٌ إليه، اقتحم عن سريره، فاستغاث بموسى أن يكفَّها عنه، ففعل.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 17-18. Krş. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 27; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl,* II, 233; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 130:

وكان موسى، فيما ذكر لنا، آدمَ، فجعل الله تحوُّل يده بيضاء من غير برص، له آية، وعلى صدق قوله: «إني رسول من رب العالمين» حجة.

عن ابن عباس قال: أخرج يده من جيبه فرآها بيضاء من غير سوء –يعني: من غير برص– ثم أعادها إلى كمّه، فعادت إلى لونها الأول.

سمعت مجاهدًا يقول في قوله: «ونزع يده» قال: نزع يده من جيبه «فإذا هي بيضاء للناظرين»، وكان موسى رجلا آدم، فأخرج يده، فإذا هي بيضاء، أشد بياضا اللبن...

tarafından gönderildiğini isbâta kâfi ve vâfi birer mu‘cize-i bâhire iken nasıl haksızlıkla karşılandı bilir misiniz?

{قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ} Kavm-i Fir‘avn içinden o mele’ ❁ Firavun’un şûrâsı olan o cem‘iyyet-i mahsûsa {اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ} bu her hâlde çok bilgiç, mâhir bir sâhir, {يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ} sizi yerinizden çıkarmak istiyor. Binâen‘aleyh {فَمَاذَا تَأْمُرُونَ} ne emredersiniz dediler. Sûre-i Şu‘arâ’da bu sözü Firavun’un söylediği musarrahtır. Demek ki şûrâsı onun re’y ü teklîfini [2231] tasdik ve teyid ederek îcâbını müzakereye vaz‘ ettiklerinden dolayı bu söz yalnız reisin değil, cemiyetin sözü olmuştur. Burada “ne re’y ü fikirde bulunuyorsunuz?” makamında “ne emredersiniz?” denilmesi pek şâyân-ı dikkattir. Zâhiri itibariyle bu tâbir Firavun hükûmetinin hal ve akd-i umûru bu cem‘iyyet-i şûrânın elinde bulunduğunu iş‘âr eder. يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ fıkrasından da bu cemiyetin Mısrîlerden[1] mürekkeb bir heyet olduğu fehm olunur. *Tefsîr-i Ebussuud*’dan anlaşıldığına göre bazı müfessirîn meselenin re’y-i âmma vaz‘ olunduğunu ve bu hitâbın umûm Mısır halkına yapıldığını bile dermeyan etmişler.[2] Yani bu مَاذَا تَأْمُرُونَ hitâbının cem‘iyyet-i şûrâ tarafından Mısır halkına söylendiğini beyan eylemişlerdir. Buna verilen اَرْجِهْ وَاَخَاهُ cevâbı bizzat Firavun’a hitap olarak gösterilmiş, bu ise muhatapların doğrudan doğru Firavun ile mükâleme edebilir bir mevki‘de bulunan kimseler olduğunu anlatmakta bulunmuş olduğundan, âyetin zâhirine nazaran meselenin re’y-i âmma vaz‘ı sâbit değil ise de her hâlde Mısırlılardan mürekkeb bir cemiyetin istişaresine vaz‘ olunduğu ve bunlara “ne emredersiniz?” denildiği muhakkaktır. Böyle demek ise o cemiyetin Firavun hükûmetinde ulü’l-emr olduğunu itiraf etmek demektir. Bu ise اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى demekte olan Firavun’un davasında büyük bir tenakuzdur. Demek olur ki Firavun ehemmiyetli bir vak‘anın taht-ı tazyîkinde kalınca rubûbiyet davasını

---

1 B: “Mısırlılardan”.

2 Ebussuud, *İrşâdü’l-akli’s-selîm,* III, 525:

وقيل: قاله الملأ عن قِبَله بطريق التبليغ إلى العامّة.

muvakkaten bırakıp kulları addettiği cemiyetine, me'murlarına veya halkına karşı emir sizindir, siz benim âmirim efendimsiniz dercesine sahte ve mürâiyâne bir vaz'-ı tebasbus takınarak tehlike kendisinin değil, onların imiş ve[1] binâen'aleyh emir sâhibi de onlar olacaklarmış gibi göstermiştir ki bunda Firavun sihirbazlığının mühim bir misâli vardır. Hazret-i Mûsâ'dan فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ diye âyet talep ettiğine nazaran anlaşılıyor ki Firavun mukaddemâ sâdık peygamberler gelmiş ve hepsinin mucizeleri [2232] bulunmuş olduğuna vâkıftır. Ve şu hâlde demek ki gözü önünde cereyan eden asâ ve yed-i beyzâ vak'alarının[2] da hakikaten bir mucizeden başka bir şey olamayacağını anlamamış değildir. Fakat hakikatin kabûlünü fikir ve menfa'at-i siyâsiyesine muhalif görmüş ve bir de zamanında sihir ve hokkabazlık gibi tezvir ve tahyil sanatlarının şöhret-i şâyi'ası hasebiyle maiyyetinde kābil-i iğfal bir sürü halk bulmuş olduğundan dolayı halkın menfa'at-i siyâsiye ve vataniyeleri damarına basarak Hazret-i Mûsâ'ya bütün Mısırlıları vatanlarından ihrâc etmek maksad-ı hafîsi gibi bir fikr-i muzmer isnad ederek ortadaki hakikati sihir ve kendi sihr ü tezvîrini hakikat gibi satmak istemiş ve meseleyi şûrânın müzakeresine o suretle vaz' ettirmiştir.

Buna karşı {قَالُوا} o mele'[3], o cem'iyyet-i şûrâ -ve bazı kavle göre halk- {اَرْجِهْ وَاَخَاهُ} onu ve kardeşini tehir et -yani derhâl bir şey yapma da bir müddet salla.- {وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ} Ve şehirlere hâşirler, toplayıcılar gönder {يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ} ilm-i sihirde mâhir ne kadar sâhir varsa hepsini sana getirsinler dediler. ۞ Derhâl bir tecavüzü münâsib[4] görmeyip bu suretle bir tecribe ve imtihan teklif ettiler. Bundan anlaşılır ki ne olursa olsun müşâverenin izhâr-ı hakka doğru bir sevk-i mahsûsu[5] vardır. Burada bir وَاَخَاهُ kaydıyla Hazret-i Mûsâ'nın biraderi Hârûn'un da maiyyetinde beraber bulunduğu gösterilivermiştir.

1 H -"ve".
2 M: "vakıalarının".
3 B: "mes'ele".
4 B: "musîb".
5 B: "sevki".

“**Medâin**”: “Medeniyet” kelimesinin aslı olan “medîne”nin cem‘idir ki büyük şehir demektir ve bu kelimenin iştikākında başlıca iki kavil vardır. Birincisi “medîne”, “mîm”i aslî olmak üzere fe‘île vezninde olup مدن، يمدن، مدونًا maddesinden me’huzdur. Ve “müdûn”[1] bir mekânda mukīm [2233] olmak mânasınadır. Fakat دع، ذر kelimeleri gibi tasrîfi metruktur. Bu surette “medîne” ihtiyâcât-ı beşeriyeye ait her türlü levâzım-ı ikāmeti muhtevî olan mahal veya böyle bir mahalde ikāmet eden heyet mefhûmuyla büyük şehirlere isim olmuştur. İkincisi “mîm”i zâid ve “yâ”sı asıl olmak üzere دان، يدين، دينًا maddesinden me’huz olup “ma‘îşet” gibi mef‘île veya “medyûne” muhaffefi olmakla fi’l-asl mef‘ûle veznindedir. دين maddesi ise mülk ve tâat ve cezâ ve siyaset mânasına olduğundan bu surette “medîne”, mülk ve tâat mahalli memleket veya inzıbat ve siyaset altında memlûke mefhûmuyla büyük şehirlere isim olmuş olur. Birinci takdirde cem‘i hemze ile “medâin” (مدائن), ikinci takdirde ise “me‘âyiş” (معايش) gibi yâ ile “medâyin” (مداين) olmak lâzım gelir. Hâlbuki kıraatlerin hepsinde hemze ile vârid olmuştur. Demek ki müreccah olan evvelki kavildir. Bazı müfessirîn tarafından denilmiştir ki burada “medâin”den murad Mısır’ın Sa‘îd (صعيد)[2] şehirleri idi, sâhirlerin rüesâ ve meheresi Sa‘îd[3] içlerinde idi ve bazı rivâyâta göre yetmiş kadar sâhir toplanmıştı.

{وَجَٓاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ... اِلخ} Toplanan sâhirler Firavun’a geldiler ilh...

{فَلَمَّٓا اَلْقَوْا} Vaktâ ki ortaya atacaklarını attılar {سَحَرُٓوا اَعْيُنَ النَّاسِ} nâsın gözlerini büyülediler ❁ aslı olmadık türlü hayâller gösterdiler {وَاسْتَرْهَبُوهُمْ} ve halka son derece dehşet verdiler {وَجَٓاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ} ve pek[4] büyük bir sihir ile meydana çıktılar. ❁ Rivayet olunduğuna göre iri iri halatları, uzun uzun sırıkları ve sopaları ortaya atıp bütün vâdiyi sanki birbirine binmiş, sarmaş dolaş olmuş müteharrik yılanlarla dolmuş gibi müdhiş

---

1 B: “müdün”.
2 B: “سعيد”.
3 B: “سعيد”.
4 M: “peh”; B: “hep”.

bir manzara içinde gösterdiler.[1] Denilmiş ki bunun sırrı cıva idi. Ağaçtan ve deriden imal edilmiş birtakım iplerin ve sopaların [2234] içlerine sûret-i mahsûsada cıva doldurulmuş, zeminin ve Güneş'in harâretiyle cıva ısındıkça bunlar oynayıp kıvrılarak hareket ediyorlar ve ortalıkta dehşetli birçok yılan manzarası arz eyliyorlardı[2] (*Sûre-i Bakara'da* وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ *[2/102] âyetinde sihir hakkındaki tafsîlâta bak.*)

{وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ} Biz de Mûsâ'ya "asânı koyuver" diye vahyettik. ❁ Burada vahyin ilham mânasına olduğu hakkında Vâhidî'nin İbn Abbas'tan bir rivayeti vardır.[3] Fakat hakīkati vahiy[4] olması daha zâhirdir. {فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ} Kor komaz bir de ne görsünler, asâ onların bütün uydurmalarını derleyip toplayıp yutuyor. Binâen'aleyh {فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} hak vâki' oldu -meydana çıkıp sübut buldu- ve onların bütün yaptıkları bâtıl oldu gitti, gitti de {فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ} Firavun ve cemiyeti orada mağlup oldular ve küçük düştüler. ❁ Kendilerini tezlil eden bir inkılâba uğradılar, çünkü {وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ} sâhirler, o ümit bağladıkları sâhirler yıkılıp secdelere kapandılar ve hakkın tesiriyle kendilerini tutamayıp yüzün koyu kapanarak: {قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ. رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ} Rabbü'l-âlemîn'e, Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine -yani Mûsâ ve Hârûn'un davet ettikleri Rabbe- iman ettik dediler. ❁ Zira bu vak'anın[5] hadd-i sihirden hâriç bir emr-i ilâhî olduğunu yakīnen anladılar ve Hazret-i Musâ'nın min indillah bir resûl-i sâdık olduğuna iman ettiler. Rivayet olunduğuna göre sâhirler iman edince Benî İsrâil'in de pek çoğu iman ettiler.

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 28:

عن ابن عباس، قال: ألقوا حبالا غلاظًا طوالا وخشبًا طوالا قال: فأقبلت يخيَّل إليه من سحرهم أنها تسعى

عن ابن إسحاق قال: ...فكان أوّل ما اختطفوا بسحرهم بصرَ موسى وبصرَ فرعون، ثم أبصارَ الناس بعدُ. ثم ألقى كل رجل منهم ما في يده من العصيّ والحبال، فإذا هي حيات كأمثال الجبال، قد ملأت الوادي يركبُ بعضها بعضًا...

2 H: "ediyorlardı".

3 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* IX, 281; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIV, 336:

قوله تعالى: «وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ». قال ابن عباس: يريد: وألهمنا موسى «أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ».

4 B: "hakīkat-i vahiy".

5 M: "vakıanın".

Ulemâ demişlerdir ki bu âyet ilmin fazileti hakkında en büyük delâildendir. Çünkü diğerleri cehaletlerinden [2235] dolayı "bu sihirdir" denilivermekle şüpheye düşürülebildikleri hâlde bu sâhirler sihrin hadd ü mâhiyetini bilmeleri ve son derecesine vâkıf bulunmaları sayesinde asâ-yı Mûsâ vâkı‘asının[1] hudûd-ı sihirden hâriç olduğunu ve bunun temvîhât ve tahyîlât-ı beşeriye cinsinden olamayacağını[2] ve binâen‘aleyh mu‘cizât-ı ilâhiye cümlesinden olması lâzım geleceğini derhâl fark edebildiler. Eğer bu hususta maharetleri olmasa idi ve sihrin mâhiyetine kemâliyle vukufları bulunmasa idi bu istidlâle kat‘î suretle kudretyâb olamazlardı ve o zaman kendi kendilerine "belki bu bizden daha iyi biliyormuş, onun için bizim bilmediğimiz ve yapamayacağımız bir sihir yapmıştır" diyebilirlerdi. Fakat demediler ve bu hususta hiçbir şüpheye düşmediler ve kendilerini tutamayarak küfürden imana derhâl intikal ediverdiler. Şu hâlde ilm-i sihirde bile ihtisas bu kadar müfîd olabilince, ilm-i tevhîd-i Hak'ta ihtisâsın tekemmülât-ı insâniyeye ne kadar yüksek fâideleri olabileceğini düşünmeli.[3]

Bu suretle küçük düşen Firavun kendinin davet ettiği ve pek mühim menfaatler vaad eylediği sâhirlerin bu kadar halk huzûrunda nübüvvet-i Mûsâ'yı tasdik ediverdiklerini görünce bunun efkâr-ı umûmiyede Hazret-i Mûsâ lehinde kavî bir hüccet ittihaz edileceğinden korktuğu için buna bir çare düşünmek ve bir şeytanet yapmak istedi ve derhâl halkın zihnine bazı şüpheler sokarak fikirlerini bulandırmak için sâhirleri tevbih ve tehdit ile {قَالَ} dedi ki {اٰمَنْتُمْ بِهٖ[4] قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ} ben size izin vermeden evvel ona iman ettiniz öyle mi? ❁ Vicdanlara tahakküm etmek isteyen ve fakat kalblerin iman ve kanaati kendi hudûd-ı hâkimiyetinden

---

1 B: "vak‘asının".

2 H: "olmayacağını".

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIV, 337:
قال المتكلمون: وهذه الآية من أعظم الدلائل على فضيلة العلم وذلك لأن أولئك الأقوام كانوا عالمين بحقيقة السحر واقفين على منتهاه فلما كانوا كذلك ووجدوا معجزة موسى عليه السلام خارجة عن حد السحر علموا أنه من المعجزات الإلهية لا من جنس التمويهات البشرية ولو أنهم ما كانوا كاملين في علم السحر لما قدروا على ذلك الاستدلال لأنهم كانوا يقولون: «لعله أكمل منا في علم السحر فقدر على ما عجزنا عنه» فثبت أنهم كانوا كاملين في علم السحر. فلأجل كمالهم في ذلك العلم انتقلوا من الكفر إلى الإيمان فإذا كان حال علم السحر كذلك فما ظنك بكمال حال الإنسان في علم التوحيد.

4 H, M ve B: "له".

hâriç olduğunu gören Firavun hâlâ Hakk'a teslim olmuyor, sihir davasını hall için salâhiyet ve ihtisaslarını beğenerek topladığı ve binâen'aleyh bir ehl-i hibre gibi müracaat ettiği sâhirlerin kanaatleri [2236] kendisine değil, bu babda kendisinin onlara tâbi' olması lâzım geleceğini kāle almıyor ve asl-ı imana sûret-i mutlakada itiraz etmezmiş, güya imana izin vermesi melhuz imiş veya hakka iman onun iznine mütevakkıf imiş gibi göstererek iman için kendisinden istîzân edilmemesini sebeb-i töhmet addediyor. Ve bu suretle bütün tesirini hükümdarlık haysiyetinin ihlâl ve gurûr-ı nefsinin pâmâl edilmesi noktasında toplayarak demiş oluyor ki; eğer siz hüsn-i niyetle hareket etmiş olsa idiniz, benim tarafımdan davet edilmiş olmanız itibariyle netîce-i kanaatinizi bir kere bana arz etmeniz ve ilânı için benden istîzân eylemeniz[1] lâzım gelmez miydi? Hâlbuki siz benim izn ü iradem lâhık olmadan birdenbire ona iman ediverdiniz {اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ} şüphesiz ki bu, muhakkak bir hile, bir hile ki {مَكَرْتُمُوهُ فِى الْمَدِينَةِ} siz bunu şehirde kurdunuz. ۞ Yani müsâbaka meydanına çıkmazdan mukaddem Mûsâ ile Mısır'da birleşip kararlaştırdınız ki {لِتُخْرِجُوا مِنْهَٓا اَهْلَهَا} asıl ahâlisini Mısır'dan çıkarasınız. ۞ Görülüyor ki Allah'a ve peygamberine iman edilince haksızlık ve tahakküm yolları kapanacağını anlayan Firavun, bu sözüyle efkâr-ı umûmiyeyi tağlit ve tehyic etmek için siyâsî bir entrika çeviriyor ve tamamen aleyhine neticelenen müsâbakayı kendi iddiasını isbat eden bir hâdise gibi göstermek isteyen bir sihirbazlık yapıyor ve bu suretle mu'cize-i Mûsâ'ya olduğu gibi onu tasdik eden sâhirlerin imanı hakkında da yok yere iki şüphe uyduruyor. "Evvelâ" diyor, "bunların böyle iman edivermeleri hakikaten mucizenin kuvvetini takdir etmekten neş'et etme samimi bir iman değil, muhakkak bir hile. Bunlar etraf şehirlerden toplanıp Mısır'a geldiklerinde veya daha evvel Mûsâ ile gizlice buluşmuşlar, aralarında uyuşmuşlar,[2] Mûsâ bunlara sihri öğreten büyükleri ve reisleri imiş, sözü bir etmişler ve halkı [2237] aldatmak için böyle hareket etmeye karar vermişler. Yoksa cidden rakip olsalardı benim

1 H -"ve ilânı için benden istîzân eylemeniz".
2 B -"aralarında uyuşmuşlar".

tarafımdan da bir izn ü irade sâdır olmadan böyle birdenbire secdelere kapanarak ona inanıverirler mi idi?" Sâniyen "bunları buna sevk eden maksadlarına gelince" diyor, "bunlar böyle sihirbazlıkla hükûmetin nüfûzunu kırarak memlekette ihtilâl yapacaklar, Benî İsrâil'i kendilerine uydurup Mısır'ın asıl yerli ahâlisi olan Kıbt kavmini Mısır'dan çıkaracaklar, hükûmetlerini gasp edip yerlerini yurtlarını zapt edecekler, dertleri bu." İşte Firavun efkâr-ı umûmiyeyi tehlike-i vatan endişesine düşürüp Mûsâ ve mü'minler aleyhinde galeyâna getirmek için halkın zihnine bu iki şüpheyi fırlatmıştır ki كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ medlûlünce kalbleri mühürlenmiş olan ve Firavun tabiatında[1] bulunan kâfirler de onun meslekine sülûk ederek, peygamberleri politikacı[2] birer sâhir ve mucizelerini birer sihir gibi telakkī etmek ve ettirmek isterler. Elhâletü hâzihî asâ-yı Mûsâ ve yed-i beyzâ vâkı‘alarını sehara-i Firavun'un cıva oyunları gibi göz boyamaktan ibaret bir sihir sanatı veya bir hurafe gibi[3] tanıttırmak isteyen ve âyât-ı Hakk'a "kizb-i mutalsam" diyen ne kâfirler ve karanlık bir odada ellerini koynundaki fosfor tozuna batırıp çıkarmak suretiyle parıldatarak yed-i beyzâ mucizesi taslamaya kalkışan ne sahtekârlar vardır. Bazıları da bunları tekzib vâdisinde değil, tevil vâdisinde yürüyerek ilhâda sapmışlar ve demişlerdir ki; Kur'ân'ın ve kütüb-i sâlifenin verdiği bu haberler doğrudur fakat mânası herkesin zâhiren anladığı gibi[4] değildir. Bunlar kinâî ve temsîlî, ta‘bîr-i âharla remzî birtakım mânalar ifade ederler. Yani Mûsâ'nın asâsı ve yed-i beyzâsı ayrı ayrı şeyler değil bir şeydir. Bu, şu demektir ki Hazret-i Mûsâ'nın Firavun'a karşı ibraz ettiği hücceti pek zâhir ve pek kāhir idi, bu hüccet ortaya atılınca muhaliflerin sözlerini iptal ve fesadlarını izhar etmesi itibariyle mubtillerin istinad etmek istedikleri bütün [2238] hücec ü delâili yalayıp yutan bir ejderha gibi idi ve haddizâtında zâhir ve vâzıh olması itibariyle de yed-i beyzâ vasfıyla tavsif olunmuştur. Nitekim

1 B: "tâbi‘iyyetinde".
2 H -"onun meslekine sülûk ederek, peygamberleri politikacı".
3 B -"göz boyamaktan ibaret bir sihir sanatı veya bir hurafe gibi".
4 H -"gibi".

"fülânın fülân ilimde yed-i beyzâsı vardır" denilir ki bir kuvvet-i kâmilesi ve mertebe-i zâhiresi var demek olur. Fakat böyle bir tevil esas itibariyle tabiat fikrine saplanarak mucizeyi inkâr etmek[1] ve halk-ı evvel meselesini hesaba almamaktan münba'istir. Bunlar "bir asânın yılan olduğunu gözümüzle görsek yine inanmayız, Firavun gibi bir[2] sihir[3] deriz ve binâen'aleyh tevâtür veya[4] bir haber-i sâdık ile böyle bir şey işittiğimiz zaman da tevil ederiz" demek istiyorlar ve bunların bu gidişine göre güya Kur'an Hazret-i Mûsâ'nın hüccet ve burhânının yalnız kuvvetinden ve parlaklığından ve kâfirlerin böyle kavî ve parlak bir beyyineyi bile kabul etmediklerinden bahsetmiş de haddizâtında o hüccet ve beyyinenin neden ibaret olduğunu tasrih etmemiş farz olunuyor. Daha doğrusu koskoca bir[5] yılan yutulup yalandır demek isteniliyor[6]. Bu münasebetle burada şu sual halledilmek lâzım gelir: Rivayeti sâbit olan bir delîl-i naklî karşısında akıl ve dirayetin mevki'i nedir? Hiç şüphe yok ki nakli anlayacak olan da akıldır. Binâen'aleyh akıl ve dirayet nazardan ıskāt edildiği anda ne akıl kalır ne de[7] nakil. Lâkin aynı zamanda unutulmamalıdır ki akıl, hakīkī ma'lûmâtın mûcidi değil âhiz ve kābilidir. O, ma'lûmâtını yapmaz alır. Ve bunun için ilmin damânı mücerred tefekkür değil, vâki',[8] ihtibardır. Nakil de işte o ihtibar[9] cümlesindendir. Bu ise akla bilmediği, görmediği şeylerin yeniden yeniye bir vürûdudur. Aklın ihtibar ettiği ve edeceği şeyler de iki türlüdür. Birincisi misl ü misâli geçmemiş olan ve bilâ kıyâs alınan şeylerdir ki aklın ilk me'hûzâtı böyle vârid olur. Bunların bir kısmı tekerrür etmeksizin münferid vâkı'ât olarak kalır, bir kısmı da tekerrür ve tekessür eder. Ettikçe her biri kendi emsâliyle tevhid olunarak kıyas ve ölçü teessüs [2239] eyler ve bunlar kendi hududları dâhilinde bir

1 H -"etmek".
2 H -"bir".
3 H: "sâhir".
4 B: "ve".
5 H -"bir".
6 H: "istiyorlar".
7 H -"de".
8 B: "vâki'-i".
9 M: "ihtiyar".

mi'yâr-ı fikr ü fehm olurlar. Bu suretle ikincisi de misli[1] veya misâli geçmiş bulunan şeylerdir ki bunlara da "kıyâsî" ve "fennî" tâbir olunur. Ve bu sayede ma'lûmâttan mechûlât istihrac edilir. Ve ale'l-ekser "akıl" tâbiri bu suretle kıyâs-ı fikrî mebde'ine ıtlak olunduğundan ma'kūlât bunlardan ibaret zannedilir. Halbuki bunun mebnâsı olan kısm-ı evvel atılıverdiği takdirde akl ü kıyas ve fen de kökünden atılmış olur. Bunun için müşahede, ihtibar ve nakil esaslarını ahz ü telakkī etmek için bütün dirayetini kendi kıyâsıyla tahdîde kalkışacak olursa İblis'in düştüğü hataya düşmüş, kendi sermayesini kendisi yıkmış ve fevkalâde olan ma'lûmât-ı cedîde ve mümtâzeden mahrum kalmış olacağından misl ü misâlini görmemiş olduğu menkūlât-ı târihiye karşısında akıl, tenakuza müsâdif olmadıkça onları tamamen kendi dirayetine ircâ' ile tevil edecek derecede inkâr vâdisine sapmamalıdır. Aklın ale'l-ıtlâk inkâra ancak bir noktada hakkı vardır ki o da nefsinde tenakuz bulunan, yani farz-ı vücûdu 'ademini iktizâ eden şeydir. Şerîk-i Bârî mümteni' olduğundan, mütenâkız olan her şey mümteni'dir. Kendisiyle[2] mütenâkız olmayan her şey de imkân-ı zâtî ve mantıkī ile mümkin ve câizdir. Onun vukū'u âdet ve muttarid olup olmaması ise diğer bir mesele teşkil eder. Bazı şeyler mümkin olduğu hâlde hiç vukū'a gelmez; meselâ kanatlı bir insan mümkindir, fakat vukū'u duyulmamıştır. Bazı şeyler mümkin olduğu hâlde nâdiren vâki' olur, bir âdet ve ıttırad teşkil etmez. Diğer birçok şeyler de mümkin ve mu'tâd[3] olur, ve ilmin asıl feyzi bunlardadır. Lâkin böyle mu'tâd olanlar olmayanları inkâra bir hak bahşetmez. Şu hâlde akıl, bir nakl-i kavî[4] karşısında kaldığı zaman dirayet nokta-i nazarından evvelâ o nakl ü ihtibârın kıymetini tesbit ettikten sonra şu noktayı nazar-ı dikkate almalıdır: Naklolunan şey âdî bir haysiyetle mi mevzû'-i bahistir, [2240] yoksa hilâf-ı âdet bir haysiyetle mi? Eğer alelâde olmak üzere naklediliyorsa bunda aklın dirayeti itibariyle vazifesi onun bi-

1 M ve B: "misl".
2 H: "kāidesiyle".
3 B: "muttarid".
4 M ve B: "vâki'".

husûsihî imkân-ı âdîsini taharrî etmek ve âdet olan kanun ve mikyâs-ı küllîsini bulup ölçmektir. Ale'l-umûm ilm ü fennin işi budur. Ve eğer nakil, onu harikulâde olmak üzre kayd ü işʿâr ediyorsa o zaman dirayetin vazifesi onu tatbik değil o şeyi kendisiyle mukayese ederek imkân-ı zâtîsini düşünmek ve bir tenakuzu muhtevî olup olmadığını aramakla iktifâ edip tenakuz bulunmadığı takdirde inkâr veya teviline gitmemek ve onu bir vâkıʿa-i nâdire ve garîbe olmak üzere kayd eylemektir. Bilhassa ulûm ve fünûn-ı nakliye ve târihiyenin vazifesi de ihtibar olunan bu gibi vâkıʿât-ı nâdire ve mümtâzeyi zâyiʿ etmeyerek ahlâfa haber vermektir. İşte ilâhî kitaplar bizi bunların en sâbit ve katʿî olanlarından haberdar ederek fikirlerimizi boğan tabiat çemberinden halâs eder. Mantık-ı fünûnda (*logique des sciences*[1]) şu kāide müsbettir: Fen, münferid ve nâdir olan vâkıʿaları redd ü inkâr etmez, fakat onun asıl garazı, küllî olduğundan umûmî olan vâkıʿâtı tâkip ve onları haysiyyet-i müşterekeleriyle kazâyâ-yı âmme suretinde zabt u kayd eyler ilh. Bunun için meselâ fünûn-ı tabîʿiye kāide ve kanunları hâricinde münferid ve nâdir vâkıʿât-ı mümtâze olmaz ve olamaz demek fen nâmına bir iftiradır. Birtakımlarının edebiyat nâmına uydurdukları romanları, hayâlleri, yalanları tarih kılığına sokarak umûmun fikr-i târihîsini teşviş ve ifsad ettikleri, taʿbîr-i âharla sihir ve masal kitapları yazdıkları mâlum ve müsellem olduğu hâlde bazılarının sıhhat-i rivayeti nazar-ı dikkate almaksızın her işittiği garîbeyi tarih nâmına kayd ü nakl etmeleri ilmin vüsûk-ı naklîsini nasıl ifsad ederse, zamanımızda olduğu gibi bazılarının da târihen haber verilegelen vâkıʿât-ı garîbe ve hâriku'l-ʿâdeyi hâlihazırda ve ulûm-i muʿtâdede misline tesadüf edemediklerinden dolayı sûret-i mutlakada tard u [2241] inkâra kalkışmaları da o nisbette idlâl ve efkâr-ı âmmeyi feyz-i tarihten mahrum eylemektir.

Fahreddin Râzî der ki: "Âdetlerin mecrâlarından inkılâbını tecviz etmek zor ve müşkildir. Ukalâ bunda muztaribdirler. Ve bu babda ehl-i ilim için üç kavil hâsıl olmuştur:

---

1 H, M ve B: "csiences".

Birincisi, ale'l-ıtlak tecviz etmektir. Meselâ gerek insanın ve gerek sâir envâ‘-ı hayvânât ve nebâtâttan birinin ne madde ne müddet, ne asıl ne terbiye sebk etmeksizin def'a-i vâhidede husûlüne cevaz verirler. Ve meselâ bir cevher-i ferdin bünye ve mizac, rutûbet ve terkib hâsıl olmaksızın[1] âlim kādir âkil kâhir bir hay olabilmesini tecviz ederler. Ve meselâ gözlü bir kimse doğmuş olan Güneş'i güpegündüz görmemekle beraber Endülüs gibi aksâ-yı garbdaki bir a‘mânın gece karanlığında aksâ-yı şarktaki bir buk‘ayı görebilmesini mümkin addederler ki bizim ashâbımızın, yani Eş‘arî'nin veya Ehl-i Sünnet'in kavli budur.

İkincisi ale'l-ıtlak mümteni‘ addetmektir[2] ki bu da felâsife-i tabî‘iyyûnun kavlidir.

Üçüncüsü de bir kısmını tecviz ve bir kısmını men‘ eylemektir ki Mutezile'nin kavlidir. Bu meyanda en ziyade şâyân-ı münakaşa olan ikinci kavildir. Felâsife-i tabî‘iyyûn hâriku'l-‘âdenin husûlüne asla ihtimal vermez ve imkânını inkâr ederler. Ve derler ki meselâ asânın sü‘bâna inkılâbını tecviz etmek ulûm-i zarûriyeden vüsûkun kalkmasını mûcib olur. Çünkü küçük bir asâdan koca bir yılanın tevellüdünü tecviz ettiğimiz takdirde bir saman çöpünden ve bir arpa dânesinden delikanlı bir insanın tevellüd edebileceğini de tecviz etmiş oluruz. Bu tecviz olunduğu takdirde ise şimdi müşahede etmekte olduğumuz şu insanın da şimdi ebeveynsiz olarak def'aten hâdis oluvermiş olmasını tecviz etmiş bulunuruz. Ve o hâlde şimdi gördüğümüz Zeyd'in dün gördüğümüz Zeyd olmayıp [2242] şimdi def'aten hâsıl oluvermiş diğer bir şahıs olmasına ihtimal vermiş oluruz. Nefse bu gibi ihtimâlât kapılarını açanların ise cumhûr-ı ukalâ nazarında cinnet veya ateh ile mahkum olacakları mâlumdur. Kezâlik bunları tecviz etse idik dağların altına, deniz sularının kana ve çöplükteki toprağın una, evdeki unun tuza inkılâb etmesini tecviz ederdik. Böyle bir tecviz ise zarûrî olan ilimleri ibtal eder ve insanın safsataya dalmasını îcab eyler ki bu kat‘iyyen

1 H: "etmeksizin".
2 B: "addetmektedir".

bâtıldır. Ve binâen'aleyh buna müncer olan o tecviz de bâtıldır. Ve bütün bu eşyanın hudûsları vücûda duhûlleri ancak şu gördüğümüz vecih üzere ve tarîk-i muayyen ile mümkin olur. Bu tarîkin ve bu kanunun hilâfı mümkin değildir. İşte felâsife-i tabî'iyyûn bu fikr ü istidlâl ile derler ki; biz bu tarîk ile ber vech-i bâlâ lâzım gelen cehâlât[1] ve muhâlâtı kendimizden def' ederiz. Yani eşyânın mu'tad olan tarîk-i[2] husûllerini zarûrî tanımak ve hâriku'l-'âdeyi mümteni' addetmek suretiyle kendilerini sofestâîlikten, reybîlikten kurtardıkları ve îkānı muhafaza ettikleri zu'munda bulunmuşlardır. Hâlbuki bu mülâhaza altında kaçınmak istedikleri o ihtimâlât, hakikatte öyle lâzım gelmektedir ki def'i kābil değildir. Şöyle ki:

Şu âlemimizde hudûs bulmakta olan hâdisât ya müessirsiz olarak hudûse geliyor denecek veya bir müessir ile. Bunda üçüncü bir ihtimal yoktur. Her iki takdirde ise zikrolunan ihtimâlâtın lüzûmu derkârdır. Zira müessirsiz denildiği surette[3] bu kavil aklın illiyet kanununa [2243] sarâhaten muhalif olmakla beraber ilzâm-ı mezkur sûret-i kat'iyyede lâzımdır. Çünkü eşyânın müessirsiz mûcidsiz kendi kendisine[4] bi't-tesâdüf hâdis oluvermesi tecviz olununca bir insanın kendi kendine anasız babasız olarak hâdis olamayacağı ve dağların altına, denizlerin kana, toprakların una inkılab edemeyeceği nasıl temin olunabilir? Çünkü bazı

---

1 H ve B: "cehalet".

2 M: "tarık".

3 Bugünkü fünûn-ı tabî'iye terakkiyâtı taharrî-i illet ve illiyet esasına müsteniddir. Ve "hiçbir şey müessirsiz hudûsa* gelemez" kāidesi fennin birinci esasını teşkil eder. Buna rağmen eski ve yeni bazı cehele, âlemin kendi kendine ve bir tesadüf eseri olarak husûle geliverdiğini farz eder. Ve bu hülya ile "âlem" tâbiri yerine "tabiat" tâbirini kullanmaktan zevk alır. Sonra garibi odur ki eşyânın esas itibariyle bi't-tesâdüf kendi kendine husûlünü farz eden bu kimseler îkān iddiasıyla bazı şeylerin imkânsızlığına hükmeder ve bunu ulûm-i tabî'iyeye isnad etmek isterler. Bunlar eşyâyı müessir olarak kendi tabiatları** ile husûle gelmiş ve sonra o tabiat, lâ-yetegayyer olarak ıttırâdını bi'z-zarûre muhafaza etmekte bulunmuş olduğu iddiasını fikirlerine mebde'-i hareket yapmış olduklarından "kavânîn-i tabî'iye" tâbirinin tabiata hâkim olan, tabiatı mahkum eden kanunlar demek olduğunu anlamazlar da kendi kendine hâdis olan tabiatın hükmü bulunan kanunlar mânasına kullanırlar. Ve bu suretle kâh eşyâya ve kâh kanunlara "tabiat" nâmını verirler de tutarlar mütehâlif, müteaddid birçok kanunların hey'et-i mecmû'asına da "tabiat" ıtlak ederler [Müellifin notu].

* M: "hudûle".

** H ve B: "tâbirleri".

4 M ve B: "kendilerine".

şeylerin kendi kendine bilâ müessir ve bi't-tesâdüf hâsıl olduğunu tecviz etmek sâirlerinin de bilâ müessir husûlünü tecviz etmekten akılca daha müsteb‘ad değildir. Binâen‘aleyh bu takdirde ilzâm-ı mezkur kat‘îdir.

İkinci takdirde, yani hâdisâtın bir müessirden dolayı olduğu şıkkına gelince -ekser felâsife-i tabî‘iyyûnun dahi kavli budur- bunda da iki ihtimal vardır: O müessir ya bi'l-îcâb müessirdir veya bi'l-ihtiyâr fâildir. Îcab ile müessir olduğu takdirde bu îcab ya hiçbir müreccihe alâkadar olmaksızın müessirin bizzat îcâbı olacak veya bir müreccihin îcâbına tâbi‘ olacak. Fakat bizzat mûcib olsa idi, yani Vâcibu'l-vücûd bizzat bir tabiat olarak müessir olsa idi bütün şu hâdisâtın kadîm olması ve âlemde hiçbir tehavvül ve tegayyür bulunmaması lâzım gelirdi. Çünkü illet-i kadîme-i dâimenin îcâb-ı zâtî ile bir hâdis-i[1] mütegayyire sebep olması tenakuzdur. Binâen‘aleyh fâilin bilâ müreccih bizzat mûcib olması ihtimâli sâkıttır. O hâlde bizzat hâdisât beynindeki muhtelif vaziyetlere göre bir müreccihin bizzat îcâbına tâbi‘ olması kalır -ki buna "determinizm", "îcâbiyye" tâbir olunur.- Bu takdirde ise şöyle cezm etmek lâzım gelir:

Bu âlemin havâdisi[2] eşyâ beynindeki niseb ü evzâ‘ın ve eşkâl-i felekiyenin ihtilâfına göre ihtilâf etmektedir. Ve herhangi bir vakitte hudûsa gelen muayyen bir hâdisenin o vakte ihtisâsı da bunun içindir. Yani [2244] hâdisât-ı mütekaddime beynindeki bir vaz‘-ı ihtilâfın îcâbıdır. Şu hâlde eflâk ve ecrâmda bir şekl-i garîb ve vaz‘-ı mahsus zuhûr ediverip de bunun yepyeni bir inkılâbı ve meselâ denizlerin yağ oluvermesini veya def‘aten bir hayvan veya insan hudûs edivermesini îcâb ve iktizâ etmeyeceği ne ile temin olunabilir? Ve o hâlde zikrolunan ilzâmâtın hepsi avdet eder.

Nihâyet müessirin fâ‘il-i muhtâr olduğu ve eserini kendi iradesiyle tercih ettiği takdîre gelelim -ki doğrusu budur- hiç şüphesiz bu takdirde de ihtimâlât-ı mezkûre tamamen mevcuddur. Kudretine tenâhî mutasavver

1 B: "hâdise-i".
2 H: "havâdis-i".

olmayan o fâ'il-i muhtâr ne dilerse onu halk edebilir. Ve binâen'aleyh felâsife-i tabî'iyyûnun kaçınmak istedikleri ihtimâlât her takdirde ve bütün mesâlike vâriddir."[1] Yani hâriku'l-'âdeyi tecviz etmekten neş'et eden ihtimâlât, ulûmumuzda sofestâîliği, reybîliği istilzam edecekse o gibi ihtimâlâtın hiçbir meslekte def'ine imkân yoktur. Ve hâriku'l-'âdenin imtinâ'ını isbat edecek bir burhan da mevcud değildir. Ve bizim hakāik-i eşyâya müte'allik olan ilmimiz, nisbî ve izâfî bir ilm-i âdî olmaktan ileri gitmez, ilm-i tâm ve mutlak Allah'a aittir. Sofestâîlik bâtıl, fakat ilm-i tâm iddiası da bâtıldır.

---

1 Bk. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIV, 328-329:

واعلم أن القول بتجويز انقلاب العادات عن مجاريها صعب مشكل والعقلاء اضطربوا فيه وحصل لأهل العلم فيه ثلاثة أقوال:

القول الأول: قول من يجوز ذلك على الإطلاق وهو قول أصحابنا وذلك لأنهم جوزوا تولد الإنسان وسائر أنواع الحيوان والنبات دفعة واحدة من غير سابقة مادة ولا مدة ولا أصل ولا تربية وجوزوا في الجوهر الفرد أن يكون حيا عالما قادرا عاقلا قاهرا من غير حصول بنية ولا مزاج ولا رطوبة ولا تركيب وجوزوا في الأعمى الذي يكون بالأندلس أن يبصر في ظلمة الليل البقعة التي تكون بأقصى المشرق مع أن الإنسان الذي يكون سليم البصر لا يرى الشمس الطالعة في ضياء النهار فهذا هو قول أصحابنا.

والقول الثاني: قول الفلاسفة الطبيعيين وهو أن ذلك ممتنع على الإطلاق وزعموا أنه لا يجوز حدوث هذه الأشياء ودخولها في الوجود إلا على هذا الوجه المخصوص والطريق المعين. وقالوا: وبهذا الطريق دفعنا عن أنفسنا التزام الجهالات التي ذكرناها والمحالات التي شرحناها واعلم أنهم وإن زعموا أن ذلك غير لازم لهم إلا أنهم في الحقيقة يلزمهم ذلك لزوما لا دافع له وتقريره أن هذه الحوادث التي تحدث في عالمنا هذا إما أن تحدث لا لمؤثر أو لمؤثر وعلى التقديرين: فالقول الذي ذكرناه لازم أما على القول بأنها تحدث لا عن مؤثر فهذا القول باطل في صريح العقل إلا أن مع تجويزه فالإلزام المذكور لازم لأنا إذا جوزنا حدوث الأشياء لا عن مؤثر ولا عن موجد فكيف يكون الأمان من تجويز حدوث إنسان لا عن الأبوين ومن تجويز انقلاب الجبل ذهبا والبحر دما؟ فإن تجويز حدوث بعض الأشياء لا عن مؤثر ليس أبعد عند العقل من تجويز حدوث سائر الأشياء لا عن مؤثر فثبت على هذا التقدير أن الإلزام المذكور لازم أما على التقدير الثاني وهو إثبات مؤثر ومدبر لهذا العالم فذلك المؤثر إما أن يكون موجبا بالذات وإما أن يكون فاعلا بالاختيار. أما على التقدير الأول فالإلزامات المذكورة لازمة وتقريره: أنه إذا كان مؤثرا ومرجحه موجبا بالذات وجب الجزم بأن اختصاص كل وقت معين بالحادث المعين الذي حدث فيه إنما كان لأجل أنه بحسب اختلاف الأشكال الفلكية تختلف حوادث هذا العالم إذ لو لم يعتبر هذا المعنى لامتنع أن تكون العلة القديمة الدائمة سببا لحدوث المعلول الحادث المتغير.

وإذا ثبت هذا فنقول: كيف الأمان من أن يحدث في الفلك شكل غريب يقتضي حدوث إنسان دفعة واحدة لا عن الأبوين وانتقال مادة الجبل من الصورة الجبلية إلى الصورة الذهبية أو للصورة الحيوانية؟ وحينئذ تعود جميع الإلزامات المذكورة. وأما على التقدير الثاني وهو أن يكون مؤثر العالم ومرجحه فاعلا مختارا فلا شك أن جميع الأشياء المذكورة محتملة لأنه لا يمتنع أن يقال إن ذلك الفاعل المختار يخلق بإرادته إنسانا دفعة واحدة لا عن الأبوين وانتقال مادة الجبل ذهبا والبحر دما فثبت أن الأشياء التي ألزموها علينا واردة على جميع التقديرات وعلى جميع الفرق وأنه لا دافع لها البتة.

والقول الثالث: وهو قول المعتزلة فإنهم يجوزون انخراق العادات وانقلابها عن مجاريها في بعض الصور دون بعض فأكثر شيوخهم يجوزون حدوث الإنسان دفعة واحدة لا عن الأبوين ويجوزون انقلاب الماء نارا وبالعكس ويجوزون حدوث الزرع لا عن سابقة بذر. ثم قالوا إنه لا يجوز أن يكون الجوهر الفرد موصوفا بالعلم والقدرة والحياة بل صحة هذه الأشياء مشروطة بحصول بنية مخصوصة ومزاج مخصوص وزعموا أن عند كون الحاسة سليمة وكون المرئي حاضرا وعدم القرب القريب والبعد البعيد يجب حصول الإدراك وعند فقدان أحد هذه الشروط يمتنع حصول الإدراك وبالجملة فالمعتزلة في بعض الصور لا يعتبرون مجاري العادات ويزعمون أن انقلابها ممكن وانخراقها جائز وفي سائر الصور يزعمون أنها واجبة ويمتنع زوالها وانقلابها وليس لهم بين الناس قانون مضبوط ولا ضابط معلوم فلا جرم كان قولهم أدخل الأقاويل في الفساد.

إذا عرفت هذه التفاصيل فنقول: ذوات الأجسام متماثلة في تمام الماهية وكل ما صح على الشيء صح على مثله فوجب أن يصح على كل جسم ما صح على غيره فإذا صح على بعض الأجسام صفة من الصفات وجب أن يصح على كلها مثل تلك الصفة وإذا كان كذلك كان جسم العصا قابلا للصفات التي باعتبارها تصير ثعبانا وإذا كان كذلك كان انقلاب العصا ثعبانا أمرا ممكنا لذاته وثبت أنه تعالى قادر على جميع الممكنات فلزم القطع بكونه تعالى قادرا على قلب العصا ثعبانا وذلك هو المطلوب وهذا الدليل موقوف على إثبات مقدمات ثلاث: إثبات أن الأجسام متماثلة في تمام الذات وإثبات أن حكم الشيء حكم مثله وإثبات أنه تعالى قادر على كل الممكنات ومتى قامت الدلالة على صحة هذه المقدمات الثلاثة فقد حصل المطلوب التام والله أعلم.

Zamanımız felsefelerinde bu mesele şu suretle vaz' edilmektedir: Ulûm-i tabî'iyemizin yakīn nokta-i nazarından kıymeti nedir? Ulûm-i tabî'iyenin mesâilini teşkil eden kazâyâ-yı külliye kazâyâ-yı zarûriye midir, değil midir? Bunları zarûriyyâttan addedenler yok değil ise de bu gibiler meseleyi mümeyyiz değildirler. Böyle bir fikir ulûm-i tabî'iyede terakkīyi inkâr etmek ve bir keşf-i cedîd ile birtakım kavâ'idde ta'dîl veya inkılâb husûle gelebileceğine ihtimal vermemektir. Bunun için bunlara mukabil "septik" yani şüpheci ve ihtimâlci bulunan niceleri vardır. Bu ikisi arasında en güzel hall[1] Alman feylesofu Kant'ın hallidir[2]. Demiştir ki ulûm-i tabî'iye ihtibar ve tecribeden [2245] me'huz olduğu cihetle kaziyyeleri zarûriye değil "assertorik"tir.[3] Mantıkta "mutlaka-i âmme" tâbir olunan kaziyyelerdir ki bilfiil vâki'i[4] haber verirler.[5] Yani bunlar böyle vâki' olduğu için böyledirler, yoksa böyle olmaları vâcib ve zarûrî olduğu için böyle değildir. Binâen'aleyh bunların dâima ve bi'z-zarûre böyle olması lâzım geleceğine ve hilâfı mümkin olmadığına hükmolunamaz. Yarınki bir tecribenin bizi başka türlü bir neticeye îsâl etmesi ve bugün görmediğimiz şeylerin de vukū'unu gösterebilmesi melhuzdur. Kant'ın bu halli[6] ulûm-i tabî'iyede îkān-ı zarûrî iddia edenlerle reybîlik arasında mutavassıt bir ilim kabul etmek itibariyle mütekellimîn-i İslâmiyenin halline[7] mutabıktır.

Mevâkıf ve şerhinde der ki: "Âdetlerin harkı ve mucizeler vukū'u semâvât ve Arz'ın ve aralarındaki şeylerin ilk halkından ve ba'dehû

---

1 B: "hâl".
2 B: "hâlidir".
3 Kant'ta yargılar kiplik (modalite, müveccihât) açısından "assertorik", "problematik" ve "apodiktik" olmak üzere üç kısımdır. Assertorik yargılar yalın, olguyu ifade eden önermelerdir. Diğer iki terim de mümkün ve zorunlu önermeleri niteler. Kant, buyrukları da bu şekilde taksim eder, ona göre meselâ ahlâk yasası apodiktiktir.
4 M: "vakı".
5 Mantıkta müsbettir ki mutlaka-i âmme, zarûriyeden ve dâimeden e'am, mümkineden ehastır. Binâen'aleyh mutlaka-i âmmenin zarûrî veya dâimî olması lâzım gelmeyeceği gibi nakīzi de hilâfının imkânı değil devamıdır [Müellifin notu].
6 B: "hâli".
7 B: "hâline".

bunların fenâ ve inʿidâmından daha acîb[1] değildir. ʻHark-ı âdeti tecviz etmek sofestâîlik olur' demek mugālatadır. Bizim hâriku'l-ʿâdelerden bazılarının ʿadem-i vukūʿuna, meselâ dün gördüğümüz dağın bugün altın oluvermediğine cezm etmemiz onun haddizâtında imkânına münâfî değildir. Nitekim mahsüsâtta muayyen bir cismin muayyen bir hayyizde bulunduğunu görür, katʿiyyen cezm ederiz. Bu cezm ile beraber o cismin orada olmayıp yerinde diğer bir cismin bulunduğunu farz etmemiz mümteniʿ olmaz. Fi'l-vâkiʿ o cismin hem katʿiyyen orada olduğu meczûmumuzdur, hem de orada bulunmaması nefsü'l-emirde mümkin olduğu meczûmumuzdur. Ne vukūʿa cezm hilâfının imkânını selb eder, ne de hilâfının imkânı şehâdet-i his ile vukūʿa cezmimizi ihlâl edecek bir şüpheyi iktizâ eder. İşte böyle âdet -yani tecribe-i ıttırad- dahi his gibi esbâb-ı [2246] ilimden biridir. Binâenʿaleyh histe olduğu gibi âdet cihetiyle de biz bir şeye cezm ederiz, bununla beraber haddizâtında o şeyin nakīzi dahi mümkin olur. -Meselâ âdete nazaran biz cezmen biliriz ki yılan yılandan olur ve bir müddet zarfında olur. Fakat bu cezmimiz yeryüzünde ilk yaratılışında olduğu gibi yılanın diğer bir şeyden veya defʿaten yaratılıvermesi imkânına münâfi olmaz. Biz birini vâkiʿ, birini mümkin biliriz.- Bundan başka şu da unutulmamak lâzım gelir ki âlemde hark-ı âdet dahi bir âdet-i müstemirredir. Her asırda, her zamanda hâriku'l-ʿâde hilkatler, vakʿalar bulunagelmiştir[2] ki akl ü insâfı olanlar için bunları inkâra imkân yoktur."[3]

---

1 M: "acâib".

2 Zamanımızda erbâb-ı ilim birçok vâkıʿât-ı nâdire kaydetmektedir* ki henüz bunların kanunları istinbat olunmamakla beraber vukūʿları müşahede olunmaktadır. Hatta bu müşâhedât üzerine "metapsychique - mâbaʿde'r-rûhiyyât" nâmıyla bir ilim tesisine uğraşılmakta ve bir hayli akademi aʿzâlarının iştirak ettiği bir heyet tarafından bu nâm ile Fransa'da bir mecmua dahi neşredilmektedir. Ulûm-i tabîʿiyenin terakkiyâtı bile hârikalarla meşhundur denilebilir. Bunlardan bir kısmının bilâhare bir ıttırad alması, ilk keşfin bir hârika olmasına mâniʿ değildir. Ancak şunu unutmamak lâzım gelir ki her hârika mucize demek değildir. Muʿcize,** risâlet dava eden bir zâtı tasdik maksud olan*** ve davasına tekaddüm etmemiş bulunan vâkıʿa-i iʿcâzkâr demektir. (Tafsîl-i şerâiti için *Şerh-i Mevâkıf*'a müracaat) [Müellifin notu].
* H: "kaydetmektedirler".
** M: "Mu'cizei".
*** H +"olan".

3 Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf,* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998, VIII, 260:

(والجواب أن خرق العادات ليس أعجب من أول خلق السموات والأرض وما بينهما ومن إنعدامها الذي نقول) نحن (به والجزم بعدم وقوع بعضها) كما في

Fi'l-hakīka vukū'ât-ı âlem birbirine zıt iki cins ıttırad ile mülâhaza olunmaktadır: Birisi tevâfuk ıttırâdı, birisi de tehâlüf ıttırâdıdır ki, herhangi bir şeyi bilmek bu iki ıttıraddan hissesini tâyin eylemek, yani müşârik ve muvâfıkı olanı emsâline tevfik ve muhalifi olanı ağyârından tefrik etmektir. Eğer âlemde tabiat dediğimiz yalnız bir ıttırâd-ı küllî cârî olsa idi biz ne bir hâdise görür, ne de eşyâyı yekdiğerinden tefrik ve temyiz edebilirdik. Hâlbuki her temyiz ve tefrik "âdet" dediğimiz tevâfuk ıttırâdının kopup değiştiği, hark olunduğu bir tehâlüf vâkı'asıyla[1] husûle gelmekte ve ecnâstan envâ'a, envâ'dan efrâda kadar her şey; "fasl", "mümeyyiz", "müşahhıs" tâbir ettiğimiz bu hark u tehâlüf vâkı'asıyla tefrik olunabilmektedir. Bu [2247] hark u tehâlüf vâkı'aları sayesindedir ki biz iki zıddan ikisinin de mümkin olduğunu bildiğimiz gibi vâki'de de onları birbirinden ayırırız. Ve bu suretle âlemde bir değil müte'addid, mütenevvi' âdetler, tabiatlar bulunduğunu biliriz. Birinin imkânına ilmimiz, diğerinin vukū'una ilmimizi ihlâl etmez ve muhtelif âdetlere müte'allik muhtelif kıyas mebde'lerimiz vardır. Gerçi "ıttırâd-ı tabiat" ve "âdet" tâbirleri evvelen ve bizzat tevâfuklara ıtlak olunur ve bundan dolayı tevâfukun zıddı olan tehâlüf vâkı'aları da "hilâf-ı âde" veya "hâriku'l-'âde" vesâire gibi nâmlarla bunlardan temyiz edilir. Lâkin tevâfuklar umûmdan husûsa doğru muhtelif ıttıradlara inkısam ettiği gibi, birbirine benzemeyen müte'addid tehâlüf vâkı'aları da muhtelif olmak mefhûmunda bir tevâfuku, bir tehâlüf ıttırâdını muhtevî olduklarından bunlar da öbürlerinden mütemâyiz bir cins âdet teşkil ederler. Ve bunun için "fasl", "mümeyyiz", "müşahhıs", "müstesnâ", "nâdir", "garîbe", "hâriku'l-'âde" ilh… gibi mefhûmât-ı külliye ile ifade olunabilirler. İşte peygamberlerin "mucize" denilen alâmet-i fârikaları da bu suretle onları diğerlerinden temyiz ettirerek davalarını tasdik etmesi maksud olan fasl-ı mümeyyizleridir ki bunlar da âlemde tehâlüf ve

---

الأمثلة المذكورة (لا ينافي إمكانها) في أنفسها (وذلك كما في المحسوسات فإنا نجزم بأن حصول الجسم المعين في الحيز المعين لا يمتنع فرض عدمه بدله مع الجزم به) جزماً مطابقاً للواقع ثابتاً لا تتطرق إليه شبهة (للحس) الشاهد به شهادة موثوقاً بها (والعادة أحد طرق العلم كالحس) فجاز أن نجزم ذلك الجزم بشيء من جهة العادة مع إمكان نقيضه في نفسه (ثم إن خرق العادة إعجازًا) لنبي (وكرامة) لولي (عادة مستمرة) توجد في كل عصر وأوان فلا يمكن للعاقل المنصف إنكاره...

1 B: "vak'asıyla".

temayüz ıttırâdına dâhil bir âdet-i ilâhiyedir. Tasnîf-i eşyâda hayvan sınıfını teşkil eden tevâfuk ıttıradları içinde insan nev'i muhtelif olduğu tehâlüf vâkı'alarıyla hayvan âdetinin nasıl bir hârikasını teşkil etmiş ise, insan nev'i denilen tevâfuk ıttıradları içinde nübüvvet vâkı'aları da öyle[1] bir hârika teşkil etmiştir ki bunların vukū'ları fikir ve kıyâs-ı aklî ile istintac olunamaz, ancak müşahede ve haber ile bilinebilir. Nitekim ihsâ ve istikrâya müracaat etmeksizin mücerred kıyâs-ı aklî ile mevcûdâtın bir tasnîfini yapmaya kalkışmak bir cehalettir. Telgraf keşf edilmeden evvel meşrıktaki bir adamın mağribdeki biriyle bir iki saniye içinde muhabere edeceğini mücerred kıyâs-ı aklî ile tâyin [2248] etmek kābil olmazdı. Fakat âdet olmayan böyle bir şeyin imkânına akl ü fennin cevaz vermeyeceğini iddia etmek de akıl ve fen nâmına bir bühtan olurdu. Çünkü bunun vukū'unu farz ve tecviz etmek hiçbir tenakuzu tazammun etmez. İlmi kıyâs-ı aklîye kasr etmek ve aklın kābiliyet vazifesini unutup kıyâs-ı aklî faaliyetiyle hâlden istikbâle doğru tahakküm etmeye çalışmak nasıl haksızlık ise, aynı vechile hâlden mâzîye doğru tahakküme çalışmak ondan daha büyük bir haksızlıktır. Ve işte hâlihazırda bulunanların "biz mâzîdeki insanlardan ez her cihet ve sûret-i mutlakada müterakkī ve yükseğiz, binâen'aleyh bizim ilm ü irademizin yapamadığı bir şeyi onların yapmasına imkân olmadığı evleviyetle sâbittir" gibi bir kıyâs-ı nefs ile tahakküm etmeye ve "kütüb-i münzelenin nusûsu ve ümmetlerin tevatürleri" ile nakledilegelen vâkı'ât-ı mümtâzeyi inkâr ve tevile sapmaları ilim ve intibâh-ı beşerîye zarar-ı mahz olan bir istibdaddan başka bir şey değildir. Ve bunu yapanlar umûmiyetle şu iki sınıfın içinde bulunurlar: Birisi haddizâtında bir hârika olan ilim ve irade vâkı'âtına ve âdet ve tabiatın hâkim-i mutlak olmadığını gösteren muhtelif tenevvu'âtına karşı kör bir tabiat taassubunda ısrar eden câmid kafalı mağrurlardır ki bunlar ihtilâfâtı kābil-i tahdid olmayan bütün âlemin en büyük tevâfuk ıttırâdı bir hudûs ve tehavvül kanununa râci' olduğunu ve birer kanun olarak ahz edilen mütenevvi' ve muhtelif ıttıradlardan

---

1 B: "böyle".

her birinin misli sebk etmemiş bir hudûs veya tehavvül hârikasıyla başlayageldiğini ve bütün tekâmül hududlarının da hep böyle bir hârika-i mahsûsa ile zuhur ettiğini iyi düşünemezler. Her gün, her lahza câmidâtın hayâta tehavvül edip durduğunu görürler de gördükleri sûret-i tehavvülü şart-ı mutlak farz ederler. Tabiat davasının nakīzi olan asıl tehavvül ve inkılâbı mümkin ve vâki‘ tanırlar, ve her tehavvüle mütehavvilin tabiatı üzerine hâriçten icrâ-yı te'sîr [2249] eden bir illet-i müessirenin vücûbunda[1] da tereddüt etmezler de sonra o tehavvül ve inkılâbın sür‘at ve müddet gibi bazı derece farklarında mutlak bir imkânsızlık iddia ederler. Düşünmezler ki bu cihet fâil-i tahvîlin kudretine ait bir meseledir. Ve kudret-i mutlakada hiçbir acz yoktur. Düşünmezler ki bir asânın mürûr-ı zaman ile çürüyüp kömür olarak uzviyete inkılâb etmesi emr-i vâki‘ olduğu ve bu vâkı‘ada hiçbir tenakuz bulunmadığı gibi aynı hâdisenin birdenbire ve daha büyük bir mikyasta vukū‘unu tasavvur etmekte ve böyle bir vâkı‘ayı müşahede veya ihbar eylemekte tabî‘at-ı inkılâb nokta-i nazarından hiçbir tenakuz yoktur. Ve binâen‘aleyh öbürünü itiraf edenlerin berikine mümkin nazarıyla bakmaması akıldan değil akılsızlıktan ve asıl sırr-ı hayat ile halk-ı evvel kudretini hesaba almamaktan neş'et etme bir cehalettir. Düşünmezler ki toprak ve topraktan hayvan yapmak fennini bilmeyenlerin "böyle şey olmaz" demeleri emr-i vâkı‘a karşı salâhiyyet-i fenniye hâricinde bir taassubdur. Şüphe yok ki insanın bütün ümit ve nazarını hârikalara bağlayıp da hilkatteki cereyân-ı âdeti ihmal etmesi ve uzun bir tarihin hâsılası olan ulûm ve fünûn-ı istikrâiye ve istintâciyeyi hiçe sayarak kesbin, ilm ü iradenin, terbiyenin ve teşebbüs-i şahsînin feyz ü hükmünü nazar-ı itibara almaması ve hilkatte meknuz olan defineleri istihrac ve istinbâta çalışmayıp da mücerred semâdan inecek bir mâide bekleyip durması, velhâsıl Allah teâlâ'ya yalnız hârika nokta-i nazarından tevekkül ve itimad edip de âdet ve mantık nokta-i nazarından[2] itimad etmemesi sırât-ı müstakīmden ayrılmaktır. Ve bunun için Kur'an nazarları

1 B: "vücûdunda".
2 B -"tevekkül ve itimad edip de âdet ve mantık nokta-i nazarından".

hârikalardan ziyade kanun ve sünnete, şer'e ve minhâca tevcih etmekte ve sünnet-i seniyye, bid'atçılığı zemmeylemektedir. Fakat aynı zamanda âdetler muvâcehesinde hârikalar, vâkı'ât-ı külliye ve muttaride mukabilinde vâkı'ât-ı garîbe ve nâdire mümkin bulunduğunu ve hâtır u hayâle gelmez [2250] cihetlerden umulmaz hâdiseler, ümitler, korkular doğabileceğini bilmemek, yani Allah teâlâ'nın cereyân-ı mu'tâd hilâfında bir şey yaratamayacağını zannetmek de Hâlık teâlâ'nın kudret-i mutlakasını câmid bir tabiat mantıkıyla tahdîde kalkışmaktır ki sebebi âdetlere tekaddüm eden halk-ı[1] evveli unutmak ve neticesi akl ü mantıkın tevakkuf ettiği hududda imansızlıkla ye's-i küllîye boğulmaktır. Bunun için bâlâda اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثٖيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ [el-A'râf 7/54] âyetinde halk-ı evvel ile mes'ele-i[2] istivâya ve halk u emrin mebde' ve sûret-i cereyânına nazar-ı dikkat celb olunarak eşyânın gerek halkında ve gerek cereyânında illet-i hâkimenin tabî'at-ı eşyâ olmayıp cümlesinin fevkinde, Arş üzerinde hâkim-i mutlak olan Allah teâlâ olduğu ihtar olunduktan sonradır ki bir taraftan hârikaları, diğer taraftan âdât-ı câriyeyi ve seyr-i tekâmülünü ihtivâ eden enbiyâ kıssalarına girilmiş ve ancak halk-ı evvel misâli ile tasavvur ve tasdik edilmesi lâzım gelen mu'cizât-ı enbiyâ da bu siyakta zikredilmiş ve bunları inkâr edenler hakkında كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرٖينَ buyurulmuş ve bununla tabiat davasının bir kalb mühürlenmesinden, ta'bîr-i âharla kalbin intibâ'ât-ı sâbıkasından çıkamayacak ve artık yeni bir hakikat duyamayacak[3] ve ilm ü imanda hiçbir terakki yapamayacak[4] vechile hayât-ı mâneviyesine hitam verilip incimad etmesinden neş'et ettiğine bir işâret-i mahsûsa yapılmıştır.

Ehemmiyetine binâen biraz uzatır gibi olduğumuz bu meseleyi, yani mucizenin imkânı meselesini asr-ı hâzırın fen telakkīsine nazaran hulâsa

1 B: "Hâlık-ı".
2 B: "mes'eleyi".
3 B: "duyurmayacak".
4 H ve B -"ve ilm ü imanda hiçbir terakki yapamayacak".

olarak şöyle halledebiliriz: "Kavânîn-i tabî‘iye" denilen ve tabâyi‘-i eşyâ üzerinde hâkim görünen umûmât, evvelâ müşahede, sâniyen tecribe, sâlisen istikrâ ile tesbit ve ta‘mîm edilen ıttıradlardır. Ittıradların en mühimi de illiyet ıttırâdıdır. Herhangi bir vâkı‘anın illeti bi't-tecribe ve tard ü aks suretiyle [2251] istihrac olunabildiği takdirde bu tecribe-i ıttırad zihnen bütün takdirlere ta‘mîm olunarak bir kaziyye-i külliye vaz‘ edilir. Bu ta‘mîme "istikrâ" ve o kaziyyeye bir "kānûn-ı tabî‘î" nâmı verilir. Ve artık bundan onun cüz'iyyâtı istintac olunur. Lâkin bütün ulûm-i tabî‘iye ma‘lûmâtı henüz böyle illiyet ve limmiyet kaziyyeleri hâline gelmiş değildir. Bu hâle gelebilen ancak fizik ve kimyadır. Onların da mevzûlarına dâhil olan bütün vâkı‘âtı ihâta ettiği iddia olunamaz. İlm-i hayat ise henüz bu hâlden uzaktır. Fizik ve kimyada da birçok vâkı‘aların, müte‘addid illetlerden her birine ma‘lûl olabildiği müsellemdir. Meselâ bir fabrikaya, bir su illet-i muharrike olabildiği gibi, bir buhar, bir elektrik de olabilir. Bunlardan başka bütün bu illetler vâkı‘ât-ı hâdise olduklarından dolayı illetlerin illetleri, illetlerin illetleri ilh... bütün silsile-i ilel ve kuvâ hesaba katılmak ve ona göre ilel-i cüz'iyedeki ilimlerimizin kıymeti ölçülmek lâzımdır. Hâlbuki illiyet nâmına olan bütün ma‘lûmâtımızı intikād, tenkīh ve tensik ederken şunu itiraf etmemiz iktizâ eder ki biz bütün vâkı‘aların illetlerini bilmediğimizden bir vâkı‘anın da bütün illetini bilmiyoruz demektir. Ve fi'l-hakīka bazı vâkı‘alar[1] hakkında bildiğimiz ve tatbik ettiğimiz illetler, kudretler[2] hem nâkıs hem de zâhirî ve nisbîdir. Ne illet-i küldür ne de illet-i mutlaka ve hakīkiyedir. Hakîkī ve mutlak illiyet esasından bir halk u îcâd, illet-i kül de hâlık-ı kül olmak lâzım gelir. Binâen‘aleyh bizim en kavî ma‘lûmâtımızı teşkil eden illiyet ıttıradları hakkındaki ilmimiz tam ve mutlak değil, cüz'î ve nisbîdir. Ve o hâlde mâlumumuz olan ilel ve kuvâ-yı âdiye ve mütenâhiyeyi inkâra hakkımız olmamakla beraber bunlara illet-i kül gibi istinad ederek "fülân şey asla olamaz"

1 H: "vakitler".
2 H -"hakkında bildiğimiz ve tatbik ettiğimiz illetler, kudretler".

demeye ve kudret-i mutlakada acz[1] farz etmeye de hakkımız yoktur. Meğer ki o şeyin vücûdunu farz etmek onun ʿademini iktizâ edecek bir tenakuz olsun da biri müsbet biri menfî iki elektrik [2252] cereyânının telâkīsinde gördüğümüz gibi hâsıla bir anda sıfıra[2] iniversin. Rûhu bir tarafa bırakalım, bir ziyânın tulûʿuyla[3] sönüşündeki sürʿat bile bize ne kadar serîʿ bir surette halk u ifnâlar mümkin olduğunu gösterir. Fakat kalbleri câmid bir tabiat hâlini almış olanlar bu imkânları görmezler de dar kafalarının tevakkuf ettiği her noktada ye's-i mutlaka boğulur kalırlar. Bunlardan başka bir sınıf daha vardır ki arzu ve menfaatlerine mugāyir[4] gibi görünen hakk u hakikati kabul etmek istemezler ve onunla mücadele etmek için her haksızlığı irtikâbdan çekinmezler. İşte Firavun bunlardandır. Ve bu hâle "firavunluk" denilir.

Firavun, muʿcize-i Mûsâ hakkında uydurduğu sihir şüphesi üzerine yapılan tecribe ve imtihan neticesinde hakkın tebeyyünüyle[5] kendisinin mağlup olup küçük düştüğünü ve davet ettiği sâhirlerin hakka teslim olarak iman ediverdiklerini görünce derhâl bunun bir mekr ü hile olduğunu ortaya attı ve şu tehdîdi ilâve etti: {فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ} İmdi yakında anlayacaksınız ❁ yani bu hilenize karşı bakın[6] size neler yapacağım {لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ} elbette ve elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazına kestireceğim, sonra da hepinizi elbette ve elbette çarmıha gerdireceğim. ❁ Fi'l-vâkiʿ sâhirlerin imanı hakīkī olmayıp da öyle mekr ü muvâzaʿa olsa idi bu terhîb-i[7] cezâ kendilerine sezâ olur ve bu tehdit üzerlerinde icrâ-yı te'sîr eyler, fikr ü hareketlerini menʿ u taʿkīm edebilirdi. Hâlbuki Allah'a ve resûlüne ve âhirete imanı olmayan ve imansızlıktan dolayı hakka karşı muharebe etmeye cür'et eden yol kesiciler hakkında müessir olabilecek olan o gibi terhîbât kalbleri

---

1 B: "âciz".
2 B: "sırfa".
3 H: "tûlüyle".
4 B: "mağrur".
5 B: "tebaʿiyetiyle".
6 B -"bakın".
7 M ve B: "terhîbî".

mahabbetullah ile çarpan ve âhirete cidden iman ile[1] hak yoluna [2253] giden mü'minlerin, mücâhidlerin kanaatlerini tevkif etmek şöyle dursun, bilakis zulm[2] ü haksızlığı imhâya masruf olan azimlerini teşdid ve takviye etmekten başka bir netice vermez. Ve imanın ciddiyet ve tefevvuku da bu gibi imtihanlarla tebeyyün ve tebârüz eyler. Sâhirler mukaddemâ sihirde maharetle mâruf kimseler olduklarından dolayı imanlarında böyle bir mekr ü hile şüphesi büsbütün sebepsiz addolunamazdı. Böyle bir şüpheyi ise böyle bir imtihan silebilirdi. Hikmet-i ilâhiye mu‘cize-i Mûsâ'nın bir sihir olmadığını her şüpheden âzâde bir surette tebeyyün ve tezahür ettirmek için meydân-ı rekabet ve tecribede secdelere kapanarak hakkı tasdik ediveren sâhirlerin imanları hakkında her türlü şüphenin izâlesi ile ciddiyet ve samimiyetlerinin kat‘iyyetle isbat ve ibrâzını iktizâ ettiğinden Allah teâlâ kendilerini hakk u halk muvâcehesinde böyle bir imtihâna tâbi‘ tuttu ve muvaffak kıldı da Firavun'un bu tezvir ve tehdîdi karşısında kemâl-i metanetle {قَالُوا} şöyle dediler: {اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ} Şüphe yok ki biz nihâyet Rabbimize döneceğiz. ❁ Bu cümle şu mânalara muhtemildir:

1. Biz nasıl olsa öleceğiz, sen istesen de öleceğiz istemesen de. Binâen‘aleyh başımıza gelmesi muhakkak olan ölüm, ölüm olmak itibariyle ha senin tarafından olmuş ha olmamış bizce müsâvîdir. Esbâbı muhtelif[3] olsa da ölüm bir ve muhakkak ve senin bizi ölümden kurtaramayacağın da muhakkak. Bunun için senin bu tehdîdin hükümsüz ve mânasızdır.

2. Sen bizi keser, asarsan biz şehid olur ve muhakkak Rabbimizin rahmet ü sevâbına kavuşuruz. Binâen‘aleyh bu tehdîdinden[4] korkmak şöyle dursun, hak uğurunda can vermeyi canımıza minnet sayarız.

---

1 B -"ile".
2 M ve B: "zulmü".
3 H ve B: "Esbâb-ı muhtelife"; M: "Esbabı muhtelife".
4 H: "tehdidden".

3. Biz ölüp de sen sağ kalacak değilsin, hiç şüphe yok ki gerek biz ve gerek sen hepimiz ölüp Rabbimizin [2254] huzuruna varacağız, binâen'aleyh O aramızda hükmünü verir. Haklıyı haksızı, zâlim ile mazlûmu ayırır.

{وَمَا تَنْقِمُ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَٓاءَتْنَا} Hâlbuki sen bizden hiçbir sebeple değil, ancak Rabbimizin âyetlerine bize geldikleri zaman iman ettiğimizden dolayı intikāma kalkıyorsun. ❁ Yani delâil-i hakkın zuhûru karşısında bâtılı bırakıp hakkı ikrar etmek kızılacak, ta'zîbi[1] iktizâ edecek, tehdit ve ihâfe ile men' edilecek bir fenalık, bir kabahat değil; iftihar olunacak, takdir ve tevkīr ile numûne-i imtisâl ittihaz edilecek en güzel, hayırlı bir fazilet olduğu ve vicdanlarımızda def'i nâkābil bir zarûret ile sâbit olan böyle bir idrak ve imandan seni memnun etmek için vazgeçmek de tâkatimizden hâriç bulunduğu hâlde sen sırf bu imanımızdan, bu faziletimizden, bu hakgûluğumuzdan dolayı mücrimler gibi bize kızıyor, intikam almaya kalkışıyorsun[2], ki bu ne büyük zulümdür! Sihr ü tezvirde galebe takdîrinde mukarrebînden kılacak kadar ecirler, taltifler vaad ederken bize bütün bunları bıraktırarak ve sihirdeki maharetimize rağmen her türlü nefsâniyeti unutturup mağlûbiyetimizi itiraf ettirerek kalbimizi kendisine celb eden hakikati söylediğimiz zaman kesip asmaya kıyam ediyorsun; ne büyük cehalet, ne büyük vicdansızlık, ne büyük haksızlık!

İşte iman eden sâhirler, Firavun'un tehdîdâtına karşı pek büyük bir ibret ve nasihati tazammun eyleyen ve imanlarında hiçbir şüpheye mahal bırakmayan bu beliğ cevâbı verdiler. Ve Allah'a teveccüh edip {رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا} yâ Rabbenâ bize sabır ifâza et ❁ yani su gibi her tarafımızı kaplayacak; şirk ü küfr, mekr ü isyan küfürlerinden yıkayacak, pâk tutacak büyük ve feyizli bir sabır ver. {وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ} Ve canımızı [2255] Müslüman olarak al ❁ diye dua ettiler, imanlarındaki ciddiyeti, îkānlarındaki şiddet ü kuvveti ölümü istihfaf[3] ederek isbat eylediler.

1 B: "tâzib".
2 H: "kalkıyorsun".
3 H: "istihdaf".

Bunun üzerine Firavun tehdîdini icrâ etti mi etmedi mi? Bunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları İbn Abbas’tan “günün evvelinde sâhir idiler, âhirinde şehit oldular” diye nakletmiş.[1] Diğer bazıları da bu tehdîdin îkā‘ı tasrih edilmediği cihetle ‘adem-i vukū‘una kāil olmuşlardır.[2] Lâkin bizce siyâk-ı Kur’an vukū‘unu andırıyor. Bu zevât, imanlarında sebat ederek ölmeyi canlarına minnet bilmişler ve hak yolunda şehid olmuşlardır. Ve bunun neticesi Firavun’un aleyhine çıktığı muhakkaktır. “Mu‘cize-i Mûsâ bunların şehid olmasına niye mâni‘ olamadı?” diye bir sual de îrad edilemez. Zira mu‘cize-i Mûsâ hakkındaki şüphenin ref‘i bununla olacaktı. Mucizenin gayesi de Mûsâ’nın davasındaki sıdkını isbat idi. En mâhir sâhirlerin bu iman ile bilfiil fedâ-yı[3] nefs etmeleri iledir ki tasdiklerinin ciddiyeti ve mu‘cize-i Mûsâ’nın bir sihir olmadığı tamamen tebeyyün etmiştir. Fakat bununla beraber Firavun’un mekr propagandası ve zulm ü tedhiş siyaseti de kavmi üzerinde icrâ-yı te’sîrden hâlî kalmadığını ve binâen‘aleyh hakikatler muvâcehesinde sihr ü mekrin de velev muvakkat olsun bir tesiri bulunabileceğini inkâr etmek doğru olmadığını buradan anlayabiliriz. Nitekim:

{وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ} Firavun’un kavminden o mele’, o cemiyet erkânı da {اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ} Mûsâ’yı ve kavmini bırakacak mısın?[4] ❁ Yani sâhirleri asıp kesip de Mûsâ’yı ve kavmi olan Benî İsrâil’i bırakacak mısın ki {لِيُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ} arzda fesad çıkarsınlar {وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ} ve bırakacak mısın ki o Mûsâ seni ve ilâhlarını terk etsin? dediler. ❁ Böyle diyerek Firavun’u Mûsâ aleyhine [2256] körüklemek istediler. Mâlumdur ki “ma‘rifeten zikir ve ma‘rifeten iadede[5] ikinci evvelkinin aynıdır” kāidesine nazaran

---

1 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân,* XIII, 35:
عن السدي: «لأقطعن أيديكم وأرجلكم من خلاف» فقتلهم وصلبهم، كما قال عبد الله بن عباس، حين قالوا: «ربنا أفرغ علينا صبرًا وتوفّنا مسلمين» قال: كانوا في أول النهار سحرة، وفى آخر النهار شهداء.

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb,* XIV, 339:
واختلفوا في أنه هل وقع ذلك منه؟ وليس في الآية ما يدل على أحد الأمرين. واحتج بعضهم على وقوعه بوجوه... وقال آخرون: إنه لم يقع من فرعون ذلك بل استجاب الله تعالى لهم الدعاء في قولهم: «وتوفنا مسلمين» لأنهم سألوه تعالى أن يكون توفيهم من جهته لا بهذا القتل والقطع وهذا الاستدلال قريب.

3 B: “fidye-i”.

4 H: “mısınız?”.

5 B: “ifadede”.

zâhir buradaki الْمَلَأَ'in yukarıda zikri geçen الْمَلَأَ[1] olmasıdır. O hâlde bunlar Firavun'un istişaresinde Mûsâ hakkında اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَليمٌ isnâdına iştirak etmekle beraber اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ. يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ diyerek Firavun'u tecribe ve imtihâna sevk etmiş olan cemiyet erkânıdır. Anlaşılıyor ki bunlar Firavun'un اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِى الْمَدِينَةِ dediğini ve üzerine bir de لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ tehdîdini savurduğunu ve bununla beraber Mûsâ'ya hiç ilişmeyip serbest bıraktığını görünce bir taraftan sâhirleri davete sebep olduklarından dolayı fikir töhmetinin kendilerine tevcih[2] edilmesinden korkuyorlar, diğer taraftan Mûsâ'nın serbest bırakılmış olmasından endişe ediyorlar. Bu iki halecan arasında Firavun'un mizâcına hulûl ederek mevki'lerini temin etmek ve hakkın izhârına sebep olan evvelki kararlarının hükmünü ıskāt eylemek için Firavun'dan ziyade firavunluk politikasına girişiyorlar. Ve damarına basarak Firavun'u Mûsâ ve Benî İsrâil aleyhine tahrik ve tehyic etmeye başlıyorlar. "Şimdi sen" diyorlar, "sâhirleri kesip de işin başı olan Mûsâ'yı ve kavmini memlekette fesad çıkarmak için bırakacak mısın? Hem bu fesad yalnız ahâli aleyhine olmayacak, daha ziyade senin aleyhine olacak, halkın hakkındaki akidesini bozacaklar, seni ve ilâhlarını terk edecekler, mevcûdiyet-i milliyeyi kaldıracaklar, hiç bunlar bırakılır mı?"

Burada "seni ve ilâhlarını" denilmesinden Firavun'un perestiş ettiği birtakım mâbudlar varmış gibi tebâdür eder. Bundan da eski Mısırlıların mâbud telakkī ettikleri Bakara, Güneş vesâire hatıra gelebilir. Hâlbuki Firavun kendi fevkinde bir ilâh kabul etmiyor, اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى diyordu. Şu hâlde وَاٰلِهَتَكَ "senin ibadet ettiğin mâbudların" demek değil, "senin hoşlanıp vaz' ettiğin ve halkı tapındırdığın mâbudlar" mânasına isti'mâl olunmuş demektir. [2257] Ma'amâfîh bunlar da esas itibariyle Firavun'un hevâ ve temâyülâtına râci' olacağından "seni ve mâfevkin yok diyerek tapındığın hevâlarını, arzularını[3], hayâllerini terk edecekler" mânasına anlaşılması da mümkindir.

1 H: "ملأ".
2 H: "teveccüh".
3 B -"arzularını".

Cevâben Firavun {قَالَ} dedi ki {سَنُقَتِّلُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَنَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ} oğullarını taktil ederiz[1] ve kadınlarını bırakırız {وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ} ve hiç şüphe etmeyin ki biz onların fevkinde kāhirlerizdir. ❁ Yani onlara eskisi gibi dilediğimizi yaparız, merak etmeyin. Güya Firavun bu son fıkra ile mağlûbiyet endişesini izâle etmek ve cemiyetine kuvvet-i kalb vermek istiyor. Fakat ne kadar şâyân-ı dikkattir ki Mûsâ hakkında hiçbir şey söylemiyor. Zira asâdan öyle gözü yılmış, Mûsâ'dan öyle korkmuş idi ki ona taarruz etmek şöyle dursun, ismini yâd etmekten bile çekiniyordu. Mûsâ denildiği zaman yerden göğe ağzını açmış, kendini yutmaya müheyyâ bir ejderin savlet-i hâilesi zihninde tecessüm ediveriyordu. Lâkin bu korkusunu gizlemeye ve dâima efkârı tağlit etmeye çalışıyor ve cevâbında güya Mûsâ'nın ismini kāle almaya bile tenezzül etmemiş[2] gibi görünerek şu fikri îmâ etmek istiyor: Mûsâ'nın şahsen hiçbir ehemmiyeti yoktur. Onun bütün menba‘-ı kuvveti, kavm ü kabilesi, unsuru olan Benî İsrâil'dir. Ne yaparsa bunlarla yapabilir. Biz ise onları taht-ı kahrımızda istediğimiz gibi ezeriz ve ezeceğiz. Oğullarını taktil etmek, kadınlarını kızlarını alıkoymak suretiyle kuvvetlerini, mevcûdiyetlerini azaltacağız. Çoğalıp baş kaldırmalarına meydan vermeyeceğiz. Emin olun ki biz onların tepesinde bunu her zaman yapabiliriz. Artık bu [2258] şerâit altında Mûsâ ne yapabilir ki kāle alıyor, endişe ediyorsunuz. İşte Firavun ve fir‘avnîlerin siyaseti. Buna mukabil:

{قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ} Mûsâ, kavmine -Firavun'un taktil kararını işitip telâşa düştükleri zaman Benî İsrâil'e şu iki emir ve iki tebşîri tebliğ ederek teskin zımnında- dedi ki {اسْتَعٖينُوا بِاللّٰهِ} Allah'a isti‘âne ediniz ❁ yani Allah dilemeyince hiç kimsenin bir şey yapamayacağını ve bütün kuvvet ü kudret Allah'ın olduğunu biliniz, me'yus olmayınız da Allah'tan yardım isteyiniz. Kalblerinizi, fikirlerinizi, emellerinizi, kuvvetlerinizi,

---

1 "**Taktîl**" çok çok katletmek demektir ki "zebh"den e‘amdır. Evvel yeni doğan oğlan çocukları boğazlattırılıyordu. Bu defaki taktil tehdîdi ise bütün yetişmiş delikanlıları dahi herhangi bir suretle öldürtmek* tehlikesini tazammun etmektedir [Müellifin notu].

* H ve B: "öldürmek".

2 B: "etmezmiş".

mevcûdiyetlerinizi Allah'ta birleştiriniz de öz, söz birliğiyle Allah diyerek çalışınız {وَاصْبِرُوا} ve sabrediniz. ❁ Firavun'un sözlerine karşı telaş ve "Allah, neden yapacağını yapıvermiyor?" diye acele de etmeyiniz; metîn ve sabırlı olunuz. {اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ} Arz Allah'ındır. ❁ Binâen'aleyh Mısır da O'nundur. {يُورِثُهَا مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه} onu kullarından kime dilerse ona miras kılar. ❁ Seleften halefe geçen miras gibi elden ele verir. {وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ} Âkıbet de müttakīlerindir. ❁ Hayırlı son muvaffakiyet saygısızların veya şu bu kavmin değil, korunanlarındır ki Allah'tan isti'âne ve sabır, bu korunmanın ilk şartlarıdır. Binâen'aleyh siz Benî İsrâil, Allah'ın emri vechile korunursanız âkıbet sizin, Kıbt unsuru korunursa onların, hepiniz korunursanız hepinizin olur. Ve o zaman arada nizâ' kalmaz. O hâlde korununuz.

Lâkin kavm-i Mûsâ bu iki tebşîr-i mutlaktan mütesellî olamadılar[1] ki Mûsâ'ya {قَالُٓوا اُو۫ذٖينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا} "biz" dediler, "sen bize gelmeden evvel îzâ olunduk, geldikten sonra da". ❁ Evvelkiyle Hazret-i Mûsâ'nın velâdetinden [2259] önce yapılan zebh-i ebnâ işkencesini, sonrakiyle de bu defa yapılacağı söylenen taktil vesâire tehditlerini kastediyorlar. Gerçi Benî İsrâil'in âl-i Fir'avn elinde köle addedilmeleri, hıdemât-ı şâkkada kullanılmaları, ağır vergiler altında ezilmeleri gibi daha birçok çektikleri eziyetler vardı. Ve bu sözleri onlara da şâmil olabilir. Fakat onlar Mûsâ yüzünden olmadığı cihetle sözün hedefi olamaz. Binâen'aleyh bu söz, "biz şimdiye kadar senden bir istifade değil, zarar gördük" gibi bir şikâyeti îmâ etmekle beraber Firavun'un zulmüne karşı şiddetli bir teessürü[2] ve bir halâs arzusunu da iş'âr eyler.

Mûsâ kavminin böyle şiddetle sızlandıklarını görünce {قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ} "me'muldür ki" dedi, "Rabbiniz düşmanınızı ihlâk ve sizi arzda istihlâf etsin, icrâ-yı ahkâmına hulefâ yapsın da {فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ} baksın nasıl amel edeceksiniz" ❁ güzel işler mi yapacaksınız, çirkin mi? Bilfiil zâhire çıksın da ona göre iyiye iyi kötüye kötü son ecrinizi veya cezânızı versin; böyle tebşir etti.

1 H: "olmadılar".
2 H: "teessür".

Acaba bu tebşir tahakkuk etti mi? Bundan sonra kavm-i Fir‘avn’ın ve Benî İsrâil’in hâlleri ne oldu? Buna gelelim:

وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾ فَاِذَا
جَٓاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهٖۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُۜ اَلَٓا اِنَّمَا
طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾ وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِه۪ مِنْ اٰيَةٍ
لِتَسْحَرَنَا بِهَاۙ فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣٢﴾ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ
وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْماً مُجْرِم۪ينَ ﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ
عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ
لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۚ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰٓى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ
اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا
عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٣٦﴾ وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذ۪ينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا
الَّت۪ي بَارَكْنَا ف۪يهَاۜ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ بِمَا صَبَرُواۜ وَدَمَّرْنَا مَا
كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

[2261] **Meâl-i Şerîfi**

Fi’l-hakīka âl-i Fir‘avn’ı[1] tuttuk senelerce kıtlık ve hâsılat eksikliğiyle sıktık, gerekti ki düşünüp ibret alsınlar (130). Fakat kendilerine iyilik geldiği zaman “ha, bu bizim hakkımız” dediler, ve başlarına bir kötülük gelirse Mûsâ ile maiyyetindekilerden teşe”üm ediyorlardı. Şum kuşları ise ancak Allah yanındadır velâkin ekserîsi bilmezlerdi (131). Ve “sen bizi büyülemek için her ne âyet getirsen imkânı yok sana inanacak değiliz” derlerdi (132). Biz de kudretimizin ayrı ayrı âyetleri olmak üzere başlarına tûfan gönderdik, çekirge gönderdik, haşerat gönderdik, kurbağalar gönderdik, kan gönderdik; yine inat ettiler ve çok mücrim bir kavim oldular (133). Vaktâ ki azab üzerlerine çöktü, “yâ Mûsâ!” dediler, “bizim için Rabbine dua et, sana olan ahdi hürmetine, eğer

1 M: “Fir‘avn”.

bizden bu azâbı sıyırırsan kasem olsun ki sana kat'iyyen iman ederiz ve Benî İsrâil'i seninle beraber mutlak göndeririz" (134). Vaktâ ki erişecekleri bir müddete kadar azâbı kendilerinden sıyırdık, derhâl yeminlerini bozdular (135). Biz de âyetlerimizi tekzib ettikleri ve onlara kulak asmadıkları için kendilerinden intikam aldık da hepsini denizde boğduk (136). Ve o hırpalanıp ezilmekte bulunan kavm-i[1] ma'hûdu[2] arzın bereketlerle donattığımız meşrıklarına mağriblerine vâris kıldık ve Rabbinin Benî İsrâil'e olan o güzel kelimesi sabretmeleri sebebiyle tamamen tahakkuk etti de Firavun ile kavminin yapageldikleri masnû'âtı ve yükselttikleri binaları yerlere serdik (137).

{وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنٖينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ} Ve fi'l-hakīka âl-i Fir'avn'ı senelerle ve hâsılâtı tenkīs ile tazyîke başladık. ❁ "**Sene**" yıl mânasına olduğu gibi, bilhassa şiddetli kuraklık ve kıtlık yılı mânasına da gelir ki burada böyle müfesserdir. Ve bu mânaca "sinîn"de iki lügat vardır. En meşhuru, cem'-i müzekker-i sâlim gibi "vav" ve "yâ" ile i'râb olunup hâlet-i ref'inde "sinûn" ve hâlet-i nasb veya cerrinde "sinîn" [2262] okunmak ve izâfet hâlinde "nûn" ıskāt edilmektir ki âyet bu lügat üzeredir. Diğeri, "en-necm" ve "ed-deberan" gibi esmâ-i gālibeden olarak munsarif veya gayr-i munsarif müfred i'râbıyla i'râblanarak "yâ" muhafaza edilir. Ve "nûn" izâfette de sâbit kalır. Nitekim şâir[3]:

دَعَانِيَ من نَجْدٍ فإنَّ سِنِينَه
لَعِبْنَ بِنَا[4] شِيباً[5] وشَيَّبْنَنَا مُرْداً[6]

---

1 B: "kavmi".
2 H, M ve B: "ma'hûd".
3 Sımme b. Abdullah el-Kuşeyrî, Emevî dönemi şâirlerindendir. Hicrî 90-100 yılları arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Bk. Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât,* thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000, XVI, 193; Hâlid Abdurraûf el-Cebr, *es-Sımme b. Abdillah el-Kuşeyrî -hayâtühû ve şi'ruh-*, Ammân: Dâru'l-Menâhic, 2003, s. 29, 39, 78.
4 H, M ve B: "شا".
5 B: "شبا".
6 "Necd'den beni çağırdı, çünkü onun sinîni, kuraklığı ve kıtlığı biz ihtiyarlarla oynuyor ve henüz emred iken saçlarımızı ağartıp ihtiyarlatıyordu." Hâlbuki öbür lügata göre "nûn"suz فإن سنيه denilmek lâzım gelirdi [Müellifin notu].
Müellif beyti böyle tercüme etmiş olmakla beraber, şârihler دَعَانِيَ kelimesine tesniye olarak اتركاني anlamını vermişlerdir. Buna göre şair iki arkadaşından, Necd'de geçirmiş olduğu zorlu günler sebebiyle orayı kendisine hatırlatmamalarını istemektedir.

demiştir. Bir hadiste de iki lügat üzere اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِي يُوسُف[1] ve سِنِينًا كَسِنِينِ يُوسُف[2] vârid olmuştur ki Kureyş müşrikleri aleyhinde duadır. Burada وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّٓا اَخَذْنَٓا اَهْلَهَا بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ [el-A‘râf 7/94] mazmunlarının bir tafsîli vardır. Bu suretle kavm-i Fir‘avn hakkında da bu sünnet-i ilâhiye tatbik edilmiş ve birdenbire ihlâk edilmemişlerdir ki {لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ} tezekkür edebilsinler, mütenebbih olsunlar diye. ❁ Yani bu bir muhtıra idi ki akıllarını başlarına alsınlar, ahvâli mukayese etsinler, hadlerini anlasınlar, Allah'ı düşünsünler de emr-i hakka karşı temerrüd ve tuğyandan vazgeçsinler, küfr ü zulümden tevbeye imkân bulsunlar diye yapılmıştı[3]. Zira bu gibi tasarrufât-ı kevniyenin fevka'l-beşer olduğunda şüphe yoktur. Ve bunları umûr-ı tabî‘iyeden addetmek de mümkin değildir. Çünkü tabiat olsa idi ya dâima ve muttariden bolluk veya dâima ve muttariden kıtlık olmak lâzım gelirdi. Bu hâdiseler ise tabiatın tehavvülâtına ait vekāyi‘dir. Ve binâen‘aleyh bunların tabiatlar üzerinde hâkim olan kudret-i rabbâniyenin eser-i irâdesi olduğu vâzıhtır. Bu haysiyetledir ki nimet ü refah içinde yaşayan ve kendi fevkinde hiçbir kuvvet ü kudret tanımak istemeyip hakka karşı mücadele etmek isteyen mütekebbir, mağrur bir kavmin hayât-ı iktisâdiyesine vurulan bu gibi semâvî darbeler henüz cürümlerinin cezâsı olmamakla beraber kendilerine [2263] hadlerini ve vaziyetlerini bildiren ve bu vaziyet içinde namzed oldukları âkıbeti ihtar eden birer muhtıra-i ilâhiye ve bunları yapan Allah teâlâ'nın kendilerini her zaman mahvetmeye kādir hâkim-i mutlak bulunduğunu ve binâen‘aleyh emr-i ilâhîye karşı temerrüd ve inattan hazer etmek lâzım geldiğini ilan eden âyât-ı fi‘liyedir. Bir musibetin bin nasihattan daha müessir bir belâgat-i terbiyeviyeyi hâiz olduğu da derkârdır. Şimdi bu âyetten şu netâic[4] istihsâl olunur:

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 418; Buhârî, Ezân, 128; İstiskā, 2; Müslim, Mesâcid, 295.
2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 521; Dârekutnî, *es-Sünen,* II, 368.
3 B: "yapılmıştır".
4 H: "netice".

1. Hayât-ı beşerde şerâit-i iktisâdiyenin pek büyük ehemmiyeti vardır. Bir kavim için şerâit-i iktisâdiyenin tezelzülü veya fıkdânı bir helâk muhtırası veya mukaddimesidir. İstihsâlât-ı umûmiye yolunda olduğu zaman ferdî muzâyakaların tehvînine çare bulunabilirse de umûmî şerâit-i iktisâdiyenin bozulması felâket-i umûmiyedir. Şerâit-i iktisâdiye ise iki esasta toplanır: Ahlâkiyyet-i insâniye ile atâyâ-yı rahmâniye veya rahîmiye olan sermâye-i hilkat. Ahlâkiyyet-i insâniyenin fesâdı feyz-i hilkatin inkıtâ'ına sebep olabilir. Feyz-i hilkatin inkıtâ'ı ise helâk-i küllîdir. Binâen'aleyh ahlâkiyetin künhü[1] ancak Hâlık teâlâ'ya ubûdiyette, yani hevâ-yı beşere değil Hak teâlâ'nın vaz'ı olan nizâm-ı hayra ittibâ' ve inkıyad ve şerr ü fesaddan ictinab ve ittikāda aranmak lâzım gelir.

2. Allah teâlâ'nın vüs'at-i rahmetini anlamalı ki kavm-i Fir'avun gibi helâke istihkak kesb etmiş olan bir kavmi bile evvelemirde kavlî ve fiilî birtakım ihtârât ile intibâha davet etmeksizin birdenbire ihlâk edivermiyor. Binâen'aleyh insanlar rahmet-i ilâhiyeden mahrum kalmamak için âyât-ı Hakk'ı tanımalı, firavunları ve onların sihr ü mekrlerini bırakmalı, ricâl-i Hakk'ın nasihatlerini dinlemeli, hiç olmazsa musibetlerden ibret almalı da âkıbet dest-i ceberût-ı Hak uzandığı zaman Hak münkiri, Hak düşmanı hâlinde yakalanmaktan korunmalıdır. İmanı olanlar لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ hadîs-i şerîfinde[2] beyan buyurulduğu [2264] üzere bir delikten iki kere sokulmaz. Geçmiş felâketlerden ibret alır da tekerrürüne sebep olmazlar. Fakat matbû'u'l-kulûb olanların bütün ibret ve intibah kābiliyetleri söner de şâirin:

Geçmişten adam ibret alırmış, ne masal şey![3]
Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi;
"Tarih"i tekerrür diye târif ediyorlar.
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?[4]

1 B: "hükmü".
2 Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *el-Müsned,* III, 355; Buhârî, Edeb, 83; Müslim, Zühd, 63.
3 Mehmed Âkif Ersoy'un *Safahat*'ında (7. Kitap) yer alan bu manzumenin ilk mısraı şöyledir: "Geçmişten adam hisse kaparmış… Ne masal şey!"
4 H nüshasında, son mısraın altına imzaya benzer şekilde "Mehmed Âkif" yazılmıştır.

dediği gibi târihî felâketler şekilden şekle tekerrür eder. Nitekim küfr ü zulmü tabiat edinmiş olan kavm-i Fir‘avn bu ilâhî muhtıralardan sonra mütenebbih olmadılar da {فَاِذَا جَٓاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهٖ} kendilerine iyilik, refah geldiği vakit “bu sırf bizden” dediler, {وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ} ve kendilerine bir fenalık, kıtlık ve sıkıntı ve herhangi bir musibet isabet ederse Mûsâ ve maiyyetindekilerle tetayyür ve teşe”üm eylerler, onların uğursuzluğuna hamlederlerdi. {اَلَٓا اِنَّمَا طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ} Bak tâirleri ancak[1] Allah’ın indindedir. ❁ Yani teyemmün ve teşe”üm edecek kuşları, bütün bahtları, tali‘leri, mukadderâttan iyi kötü nasipleri[2] ancak Allah’ın indindedir كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ [en-Nisâ 4/78] {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} velâkin ekserîsi bilmezler. ❁ Bilmezler de şuna buna isnad ederler. Yahut sebeb-i şeâmetleri ancak Allah indindedir. Başlarına gelen ve gelecek olan mesâib ancak Allah tarafındandır da ekserîsi bilmezler. [*Sûre-i İsrâ’da* وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ فٖى عُنُقِهٖ *(17/13) bak*] Câhiliyede “‘ıyâfet-i tayr” tâbir olunur bir falcılık âdeti vardı. Bir yere gidecekleri zaman bir kuş uçururlar; sağa giderse teyemmün, sola giderse teşe”üm ederlerdi; kezâlik karga gibi bazı kuşların haykırmasından da teşe”üm ederlerdi. Bu münasebetle herhangi bir şeyden teşe”üm etmeye, yani uğursuz sayıp kuşkulanmaya [2265] “tetayyür” denilmiş, gerek kuş ve gerek sâire olsun şom addolunan şeye de “tayr”, “tâir”, “tıyere” ıtlak edilmiştir. Gerçi esas itibariyle “tâir” müteyemmen ve şom olmaktan e‘amdır. Fakat şom olanda isti‘mâli galebe etmiş ve tetayyür her hâlde teşe”üme ıtlak olunmuştur. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem لَا طِيَرَةَ وَلَا هَامَ hadîs-i şerifiyle[3] tıyereyi nehy ü ibtal buyurmuştur. Ma‘ahâzâ bu tetayyür âdet-i câhiliyesine[4] avam arasında kesretle tesadüf edilir. Meselâ bizde baykuşla teşe”üm edenler ne kadar çoktur. Hatta hümâ saadette, baykuş nuhûsette bir mesel gibi edebiyatımıza kadar girmiştir. Ve işte Arapça “tâir” tâbiri de böyle baykuş gibi sebeb-i şeâmet[5] addedilen herhangi bir

---

1 B -“ancak”.
2 H -“bütün bahtları, tali‘leri, mukadderâttan iyi kötü nasipleri”.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 180; Buhârî, Tıb, 19.
4 B: “câhilânesine”.
5 B: “şemâtet”.

kuş veya hümâ gibi mes'ud veya baykuş gibi meş'um addedilen mutlak kuş mânasından müste'âr olarak sebeb-i şer mânasına veya[1] sebeb-i hayr ile sebeb-i şerden e'am bir mânada kullanılır ki "baht kuşu" demek gibidir. Bundan başka bir de Araplar أَطَرْتُ الْمَالَ وَطَيَّرْتُهُ بَيْنَ الْقَوْمِ فَطَارَ كُلًّا مِنْهُمْ سَهْمُهُ "malı kavim arasında uçurdum da her birine sehmi uçtu, yani nasîbi erdi[2]" derler. Nitekim lisânımızda da şuradan buradan keyfemettefak gelen emvâle "tayyârât" tâbiri mâruftur. Bu münasebetle de "tâir" bir kimsenin kaderden uçan nasîbi, bahtı, kısmeti, tâli'i, şansı mânasına gelir. Kavm-i Fir'avn'ın bahtlarına bakınız ki Allah teâlâ onlara Mûsâ gibi ulü'l-azmden bir peygamber-i zîşân göndermiş, başlarına böyle bir hümâ-yı ikbal uçurmuş da onlar bununla kendilerini bahtiyar bilecek ve ittibâ' edip mes'ud olacak yerde tutmuşlar, o ve ona tâbi' olanlarla teşe"üm etmeye kalkışmışlar[3] ve işte takdîr-i ilâhîden hisselerine düşen nasipleri de bu bedbahtlık, bu tab'-ı kulûb olmuştur ki bu teşe"üm, bu his, bu hâlet-i rûhiye onların nezd-i ilâhîde sâbit şeâmetlerinin sebebi ve kendi boyunlarına takılmış bulunan tâirleridir. Bu ne bedbahtlıktır ki mütenebbih olsunlar diye Allah kendilerini tazyik ettikçe sebeb-i şeâmet kendi amelleri [2266] olduğunu bilmediler de Mûsâ ile teşe"üm ettiler. {وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهٖ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَاۙ فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ} Ve "bizi meshur etmek için bize her ne âyet getirsen, her ne mucize göstersen[4] bizler sana inanıcı değiliz" dediler ۞ ki bu kadar azm-i küfürden daha meş'um ne olur?

Bunun üzerine {فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ} Biz de üzerlerine tûfan, çekirge, kummel, kurbağalar ve kan gönderdik. ۞ Basriyyûn "**tûfan"** "tavaf"tan "tûfâne"nin cem'i olduğunu, Kûfiyyûn da esasında "rüchan" gibi masdar olduğunu söylemişlerdir ki mübalağa için tesmiye bi'l-masdar demektir. İbn Atıyye'nin beyânına göre "tûfan" tavaf eden her şeye şâmil olur. Ancak şiddetli su ve yağmurda isti'mâli

1 H: "ve".
2 H: "nasîbini aldı".
3 H: "kalkmışlar".
4 B: "getirsen".

ekserdir. İlh...[1] Zeccâc demiştir ki: "'Tûfan' herhangi bir şeyin çok ve muhît ve bütün kavme muntabık olanıdır. Nitekim birçok şehirlere şâmil olan garka 'tûfan' denilir.[2] Kezâlik katl-i âm bir tûfan ve mevt-i cârif, yani süpürücü ölet; kıran, salgın, ölüm de bir tûfandır."[3] Mücâhid ve Vehb'den Yemen lügatinde tâuna[4], yani koleraya "tûfan" denildiği nakledilmiş, Ebû Kılâbe dahi "cüderî" yani çiçek hastalığının ilk evvel kavm-i[5] Fir‘avn'da vâki‘ olan bir tûfan olduğunu söylemiştir.[6] Velhâsıl asl-ı lügatta "tûfan" lisânımızda mâruf olduğu gibi şiddetli yağmur ve sel mânasına münhasır değildir. Fakat ekseriyetle bu mânada[7] isti‘mâl olunur. Ve bu şöhretin sebebi de Tûfân-ı Nûh'tur. Ve bunun için buradaki tûfânın ne olduğu hakkında zikrolunan me‘ânî dâhilinde muhtelif nakiller vârid olmuş ve Hazret-i Âişe'den "mevt-i cârif" diye bir rivayet nakledilmiş[8] ise de, ekser müfessirînin İbn Abbas'tan mervî olan "mâ-i muğrik"[9] mânası üzerindedir ki tûfânın ma‘nâ-yı meşhûru demektir. Bunun da bir hafta bilâ inkıtâ‘ yağan şiddetli bir [2267] yağmur veya Nil Nehri'nin fevkalâde bir feyezânı ile husûle gelen müstevlî bir sel tûfânı olduğu hakkında iki kavil vardır ki bizce cem‘inde münâfat yoktur. Bu tûfan, Mısırlıları hâneleri içinde istîlâ ve tahrip etmiş ve ma‘amâfîh içlerinde bulunan Benî İsrâil'e zararı dokunmamıştır.

---

1 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* II, 443:

قال الأخفش الطُّوفانَ جمع طوفانة وهذه عقوبات وأنواع من العذاب بعثها الله عليهم ليزدجروا وينيبوا، والطُّوفانَ مصدر من قولك طاف يطوف فهو عام في كل شيء يطوف إلا أن استعمال العرب له كثر في الماء والمطر الشديد.

2 B -"Nitekim birçok şehirlere şâmil olan garka 'tûfan' denilir".

3 Zeccâc, *Me‘âni'l-Kur'ân,* IV, 164:

الطوفان من كل شيء ما كان كثيرا مطيفا بالجماعة كلها كالغرق الذي يشتمل على المدن الكبيرة. يقال فيه طوفان. وكذلك القتل الذريع والموت الجارف طوفان.

4 H: "tûfana".

5 B -"kavm-i".

6 Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XII, 478-479:

وقال عطاء ومجاهد الطوفان الموت... وقال وهب بن منبه: الطوفان الطاعون بلغة اليمن أرسل الله تعالى الطوفان على أبكار آل فرعون، في ليلة فاقعصهن، فلم يبق منهم إنسانا ولا دابة. وقال أبو قِلابة: الطوفان الجدري، وهم أول من عذبوا به، فبقي في الأرض.

7 H -"münhasır değildir. Fakat ekseriyetle bu mânada".

8 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 150:

وقال مجاهد وعطاء ووهب وابن كثير هو هنا الموت الجارف وروته عائشة عن الرسول صلى الله عليه وسلم.

9 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 150:

قال ابن عباس هو الماء المغرق.

"**Cerâd"** mâlum ekin çekirgesidir ki bütün yeşil hâsılâtı yer bitirir, çırçıplak eder. Tûfandan sonra biten kuvvetli hâsılâtı yemiş bitirmiştir.

"**Kummel**" hakkında birkaç tefsir vardır. Birincisi henüz tohumundan yeni çıkmış ve kanatlanmamış hurde çekirge yavrusudur ki buna ve gayet küçük karıncalara Arapça "debâ" (دبا) dahi denilir. İkincisi buğdaya düşen güvedir ki "buğday biti" tâbir olunur. Bu iki mâna İbn Abbas'tan mervîdir.[1] Üçüncüsü devâbb-ı sûd-i sıgar, yani ale'l-umûm siyah ve küçük haşerat ve hevâmm ki bu mâna Hasan ve İbn Cübeyr'den menkul[2] ve evvelkilerle beraber ber vech-i âtî muhtelif tefsirlerin hepsine şâmildir. Nitekim Habîb b. Sâbit "cu'lân" yani bok böcekleri diye, Ebû Ubeyde "hamnan" denilen bir nevi kurt ve kene diye, Atâ-yı Horâsânî ve Zeyd b. Eslem kummel-i mâruf, yani kehle dediğimiz mâruf bittir, "kummel" de "kaml" de bir lügattır diye zikretmişler ve İbn Zeyd'den hikâyeten pire olduğu da söylenmiştir.[3] Hâsılı "kummel", kavm-i Fir'avn'ın ya hâsılâtına veya bedenlerine veya her ikisine taslit edilmiş bir veya muhtelif neviden haşereciklerdir.

"**Dafâdı'**", "dıfda'"ın cem'i[4] ki kurbağa demektir. Başlarına gökten kurbağa yağmış ve her taraflarına dolmuş.

"**Dem**": Kavl-i cumhûra göre içecekleri sular kan olmuş, Nil kan akmış, fakat Zeyd b. Eslem gibi bazıları demiştir ki bu dem-i ru'âf, yani burun kanaması idi; Allah başlarına musallat kılmıştı.[5]

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 151:

قال ابن عباس ومجاهد وقتادة وعطاء: هو الدبا وهو صغار الجراد قبل أن تنبت له أجنحة ولا يطير، وقال ابن جبير عن ابن عباس: هو السوس الذي يقع في الحنطة.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 55; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 151:

عن أبي بكر قال: سمعت سعيد بن جبير والحسن قالا: القمّل، دوابّ سود صغار.

3 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 151:

وقال حبيب بن أبي ثابت هو الجعلان، وقال أبو عبيدة: هو الحمنان وهو ضرب من القردان، وقال عطاء الخراساني وزيد بن أسلم: هو القمل المعروف وهو لغة فيه ويؤيده قراءة الحسن بفتح القاف وسكون الميم، وقيل هو البراغيث حكاه ابن زيد.

4 B: "dıfda'dan cem'".

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 68:

قال زيد بن أسلم: أما «القمل» فالقمل وأما «الدم»، فسلط الله عليهم الرُّعاف.

Bu muhtelif akvâl[1] içinde ekser müfessirînin hulâsaten beyanları şu sûret-i rivayetle nakledilegelmiştir: Sekiz [2268] gün geceli gündüzlü şiddetli bir zulmet içinde lâyenkatı‘ yağmur yağmış, kimse evinden çıkamamış, sel evlerine dolmuş, boğazlarına kadar su içinde kalmışlar, aralarında bulunan Benî İsrâil hânelerine ise bir şey olmamış. Bu suretle bir hafta kadar Mısır bir deniz gibi olmuş, hars u tasarruftan kalmışlar. Bu gark olmak tehlikesi altında Mûsâ aleyhisselâm'a müracaat edip "Rabbine dua et, bu belâyı başımızdan kaldır da sana iman edelim" demişler, o da dua etmiş, tehlike bertaraf olmuş. Fakat bundan sonra nebâtât öyle fışkırmış ki arazide misli görülmedik bir feyz husûle gelmiş. Bunu görünce "bizim korktuğumuz şey bir musibet değil, hakkımızda bir hayırmış" demişler, iman etmemişler, binâen‘aleyh Allah teâlâ çekirge göndermiş, mezrû‘âtlarını ve meyvelerini[2] yiyerek evlerine, tavanlarına ve elbiselerine kadar sarmış, yine Mûsâ aleyhisselâm'a feryat etmişler, Allah teâlâ da bir rüzgâr göndermiş çekirgeleri sürüp denize dökmüş. Bakmışlar ki geri kalan hâsılâtları kendilerine kifayet edecek, "eh[3], bu kalan bize yetişir" demişler, yine iman etmemişler. Bunun üzerine Allah teâlâ kummeli taslit etmiş, çekirgeden kalan bakıyyeyi yemeye ve elbise ve bedenlerine kadar girerek derilerini emmeye[4] başlamış. Müşârün ileyhe üçüncü defa feryat etmişler, bu da bi-emrillah mürtefi‘ olmuş "artık" demişler, "senin bir sâhir olduğunda hiç[5] şüphemiz kalmadı". Ba‘dehû deniz tarafından gayet kesif bir karaltı çıkmış ve başlarına kurbağalar yağmaya başlamış. Öyle ki yerleri yurtları kurbağa ile dolmuş, herhangi bir örtüye veya yiyeceğe el uzatsalar kurbağa çıkar ve ağızlarına burunlarına atılırmış, tekrar dördüncü defa olarak müşârün ileyhe yalvarmışlar, o da kendilerinden kuvvetli ahd alarak dua etmiş, Allah teâlâ bunu da bir yağmurla sürüp denize dökerek bertaraf etmiş, lâkin yine nakz-ı ahd etmişler, küfr ü fesaddan ayrılmamışlar, bunun üzerine

1 H: "akvâm".
2 B -"ve meyvelerini".
3 H, M ve B: "eyh".
4 H -"ve elbise ve bedenlerine kadar girerek derilerini emmeye".
5 H -"hiç".

de Allah teâlâ kan göndermiş, içecekleri, kullanacakları [2269] sular kan olmuş kalmış, birisi bir İsrâilînin ağzından bir yudum su sormak istese o bile kan kesilirmiş veyahut[1] mütemâdiyen burunlarından kan fışkırırmış.[2] Sonra bunların müddetleri hakkında da muhtelif rivayetler vardır. Ezcümle Hazret-i Mûsâ'nın seharaya galebesinden sonra kavm-i Fir'avn içinde on sene kaldığı ve bu mucizeleri bu müddet zarfında gösterdiği de rivayet olunmuştur.[3] Fakat Ebû Hayyân'ın dahi ihtar ettiği vechile şundan gaflet olunmamalıdır ki bunların keyfiyeti ve müddeti, yani ne suretle ve ne kadar bir zaman zarfında vukū'a geldiği hakkındaki haberlerin merci'i nükūl-i İsrâiliyedir. Âyette keyfiyet ve müddete dair hiçbir işaret ve delâlet yapılmaksızın ancak irsâl olundukları zikrolunmuş[4] ve buyurulmuştur ki:

{اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ} Mufassal mufassal âyetler olarak, yani her biri ayrı ayrı birer delîl-i vâzıh olarak gönderdik. ❁ Her biri Mûsâ'nın sıdkına, Allah teâlâ'nın kemâl-i kudretine ve kavm-i Fir'avn'ın helâke doğru gittiğine ve hakk u hakikati anlayıp bir an evvel Allah'a iman ve tazarru' etmeleri lüzûmuna delâlet eden delâil-i vâzıha idiler. Onlar {فَاسْتَكْبَرُوا} bunun üzerine de istikbar ettiler ❁ iman etmeyi kibirlerine yediremediler {وَكَانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ} ve bunlar böyle mücrimler sürüsü bir kavim idiler. Öyle ahlâksız[5] bir kavim ki {وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ} tepelerine belâ indi mi {قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنٖٓى اِسْرَٓائِيلَ} yâ Mûsâ Rabbine sana verdiği ahd -ahd-i nübüvvet- ile bizim için dua et, kasem olsun ki eğer bizden bu belâyı açarsan muhakkak ve muhakkak sana iman edeceğiz ve Benî İsrâil'i seninle [2270] beraber

---

1 B: "veya".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 56-68; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XII, 483-490.

3 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* V, 1549; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XII, 490; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* II, 441:

عن نوف الشامي قال: مكث موسى في آل فرعون بعد ما غلبت السحرة عشرين سنة يريهم الآيات الجراد، والقمل والضفادع والدم فيأبوا، يعني: أن يسلموا. وحكى النقاش عن مقاتل أنه قال: مكث موسى بمصر بعد إيمان السحرة عاما أو نحوه يريهم الآيات.

4 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 152:

والذي دلت عليه الآية أنه أرسل عليهم ما ذكر فيها وأما كيفية الإرسال ومكث ما أرسل عليهم من الأزمان والهيئات فمرجعه إلى النقل عن الأخبار الإسرائيليات إذ لم يثبت من ذلك في الحديث النبوي شيء.

5 H: "haksız".

mutlak ve mutlak göndereceğiz derlerdi[1]. {فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰٓى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ} Binâen‘aleyh erişecekleri bir ecele, yani bir müddete kadar kendilerinden azâbı açtık mı {اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ} derhâl ahidlerini bozarlardı ❁ o küşâyişi ebedî gibi farz ederler, azâbın biri giderse diğer birinin gelebileceğini düşünmezler, hatta kaç defalar ta‘addüdüne rağmen düşünmezler; ilk fırsatta sözlerinden cayar, yeminlerinden dönerlerdi. Böyle ahlâksız bir kavim idiler. {فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ} Nihâyet Biz de onlardan intikam aldık, yani nimeti selb ve bütün bütün nikmete düşmelerini irade eyledik de {فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ} kendilerini denizde gark ettik {بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ} çünkü âyetlerimizi tekzib ettiler ve onlardan gāfil bulunuyorlardı. ❁ Yalan diyorlar, mütenebbih olmak için bir kere nazar-ı dikkate almıyorlardı. Bütün kābiliyyet-i intibâhiyeleri tükenmiş idi. Şimdi kudret-i ilâhiyeyi düşünmeli ki âyât-ı ilâhiyeye zulmeden müfsidlerin ve kendi kuvvet ü satvetlerine mağrur olarak Benî İsrâil'in[2] nesillerini mahvetmek isteyen gāfil mütekebbir mücrimlerin âkıbetleri bu nikmet oldu.

Bunları gark ettik {وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا} ve kahr altında ezilmekte bulunan kavmi -Benî İsrâil kavmini- arzın bereketler verdiğimiz meşrıklarına mağriblerine -yani şark u garb taraflarına- vâris kıldık. ❁ Bilâhare Benî İsrâil, Firavun'un gark olduğu yerin şarkında bulunan Şam ve garbında bulunan Mısır arazisine mâlik olmuşlar ve Ferâ‘ine ve Amâlika'dan sonra oralarda diledikleri gibi tasarruf etmişlerdi. [2271] {وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائِيلَ} Ve bu suretle yâ Muhammed, Rabbinin o güzel sözü Benî İsrâil'e karşı, sabırları sebebiyle tamam oldu. ❁ Sûre-i Kasas'ta geleceği üzere وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ. وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ[3] مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ [28/5-6] diye beyan olunan ve mukaddemâ lisân-ı Mûsâ ile Benî İsrâil'e

1 H ve B: "dediler".
2 B -"Benî İsrâil'in".
3 H, M ve B -"منهم".

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ diye tebşir edilen va'd-i ilâhî Benî İsrâil hakkında tamamen tahakkuk etti. Hem şurası şâyân-ı dikkattir ki sabırları sebebiyle tahakkuk etti {وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ} de[1] Firavun ve kavminin yapagelikleri sanî'alarını, masnû'âtlarını {وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ} ve yükseltegeldikleri köşklerini veya bahçelerini tedmîr ü tahrîb eyledik. ۞ Siyasetlerini, sanatlarını başlarına geçirdik; medeniyetlerini, ma'mûriyetlerini Hâmân'ın köşkü gibi mebânî-i refî'alarını harâbâta çevirdik. İşte kavm-i Fir'avn'ın hulâsa-i ahvâl[2] ve âkıbeti.

Şimdi de فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ medlûlünce Benî İsrâil'in bundan böyle cereyan eden ahvâlini kıssa kıssa tâkip edelim.

Kavm-i Fir'avn'ı batırdık:

وَجَاوَزْنَا بِبَنٖى اِسْرَٓائٖلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَهُمْۚ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌۜ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فٖيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغٖيكُمْ اِلٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٤٠﴾ وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِۚ يُقَتِّلُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْۜ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿١٤١﴾

[2272] **Meâl-i Şerîfi**

Ve Benî İsrâil'e denizi atlattık, derken bir kavme vardılar, toplanmışlar kendilerine mahsus birtakım putlara tapıyorlardı. "Yâ Mûsâ!" dediler, "bunların birçok ilâhları olduğu gibi sen de bize bir ilâh yap." "Siz" dedi, "gerçekten câhillik ediyorsunuz (138). Çünkü o gördüklerinizin içinde bulundukları din helâke mahkumdur, ve bütün yaptıkları bâtıldır (139). Hiç" dedi, "ben size Allah'tan başka bir ilâh mı isterim? O, sizi âlemlerin üstüne geçirdi" (140). Hem düşünseniz a, sizi âl-i Fir'avn'dan kurtardığımız hengâmı. Size azâbın kötüsünü peyliyorlardı; oğulları-

1 B -"de".
2 H: "ahvâli".

nızı boyuna katlediyorlar, kadınlarınızı diri tutuyorlardı. Bunda size Rabbiniz tarafından azîm bir imtihan var (141).

{فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَهُمْ} Derken bir kavme uğradılar ki kendilerine mahsus birtakım putlara mülâzemet ediyorlardı; durup perestiş eyliyorlardı. ❁ Bu kavmin Lahm ü Cüzam'dan olup Rîf'te sâkin bulundukları ve hatta Rîf-i Mısır'da sâhil-i bahrda mâruf Rakka karyesine, yani Mısır Rakkasına indikleri söylenmiş, Hazret-i Mûsâ'nın kendilerine kıtal ile emrolunduğu Ken'ânîlerden oldukları da söylenmiştir ki فَاَتَوْا ta'kībine bu daha muvafıktır. Kezâlik putlarının hakikaten bakara veya taştan, ahşaptan vesâireden bakara timsalleri olduğu da zikredilmiştir. Fakat Kur'an bize şunu anlatıyor ki bu kıssada şâyân-ı dikkat nokta [2273] herhangi bir kavim veya herhangi bir put olursa olsun ale'l-ıtlâk putperestliğin bâtıl ve müdemmer ve ma'amâfîh câhilleri iğfal ve temayüllerini celb edebilecek bazı câzibeleri de hâiz olmasında ve böyle bazı fenalıkların ihtilât ve görenek ile avâma sirâyet etmesinde, Benî İsrâil'de de ıcl fitnesine mebde' olan ilk meyl-i küfrün böyle bir görenek sebebiyle hudûsa gelmiş bulunmasındadır. Nitekim Benî İsrâil o kavmi görünce {قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ} "yâ Mûsâ, bunların kendilerine mahsus ilâhları bulunduğu gibi bize mahsus da bir ilâh yap" dediler. ❁ Yani içlerinde böyle diyenler oldu ki ba'de'l-halâs Benî İsrâil'in ilk meyl-i küfrüdür. Buna karşı Mûsâ {قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ}" her hâlde siz" dedi, "câhillik ediyorsunuz." ❁ Mec'ûl yani yapma bir ilâh istemek, şu veya bu kavme mahsus ilâhlar olabileceğini farz eylemek ve putperest bir kavmin putlarına imrenmek cehaletten başka hiçbir şey değildir. {اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ} O putlara tapanlar yok mu? Hiç şüphe yok {مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ} bunların içinde bulundukları; din diye içine düştükleri şey, parçalanıp yıkılmaya mahkum {وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} ve ibadet diye yaptıkları bütün bâtıldır, hiçtir.[1] ❁ Maksadları Allah'a tekarrub bile olsa yine hiçtir, küfürdür. {قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِيكُمْ اِلٰهًا} "Ben" dedi, "size Allah'ın gayrı bir ilâh mı isteyeceğim? Ne mümkin {وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} hâlbuki o, sizi bütün

---

1 H: "ve ibadet diye bütün yaptıkları hiçtir".

bildiğiniz âlemlere tafdil etti. Başkalarına vermediği nimeti size verdi." ❁ Bunu Allah'tan başka kim verebilir? Ve Allah'ın bu nimetlerine [2274] karşı nankörlük edip başka ilâh aramaya kalkışanların hâli ne olur? Câhillik etmeyin {وَ} Allah tarafından şu ihtârı unutmayın: {اِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ ...مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ... اِلخ}

Böyle oldu:

وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهٖٓ اَرْبَعِينَ لَيْلَةًۚ وَقَالَ مُوسٰى لِاَخِيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنِى فِى قَوْمِى وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُۙ قَالَ رَبِّ اَرِنٖٓى اَنْظُرْ اِلَيْكَۜ قَالَ لَنْ تَرٰينِى وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰينِىۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًاۚ فَلَمَّٓا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir de Mûsâ'ya otuz geceye vaad verdik ve onu bir on ile tamamladık. Bu suretle Rabbinin mîkātı tam kırk gece oldu ve Mûsâ kardeşi Hârûn'a şöyle dedi: "Kavmim içinde bana halef ol, ıslâha çalış da müfsidler yoluna gitme" (142). Vaktâ ki [2275] Mûsâ mîkātımıza geldi, ve Rabbi onu kelâmıyla taltif buyurdu, "yâ Rab!" dedi, "göster bana bakayım Sana." Buyurdu ki: "Beni kat'iyyen göremezsin, لَنْ تَرٰينِ *velâkin dağa bak, eğer yerinde durursa demek Beni göreceksin." Derken Rabbi dağa bir tecellî buyurunca onu un ufra ediverdi, Mûsâ da baygın düştü. Sonra vaktâ ki ayıldı, "sübhansın" dedi; "Sana tevbe ile döndüm ve ben mü'minlerin evveliyim" (143).*

{وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ} Bir de Mûsâ'ya otuz geceye vaad verdik ve onu bir onla itmam eyledik {فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهٖٓ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً} de Rabbinin mîkātı tam kırk geceye doldu. ❁ Burada Sûre-i Bakara âyetindeki erba'înin bir tafsîli vardır. Rivayet olunduğuna göre Mûsâ aleyhisselâm Mısır'da iken Benî İsrâil'e Allah düşmanlarını helâk ederse

kendilerine bir kitap getireceğini vaad etmiş ve Firavun helâk olunca Mûsâ o kitâb-ı mev‘ûdu niyaz eylemiş, Allah teâlâ da otuz gün oruç tutmasını emreylemiş idi ki zilkade idi ve zilhiccenin onuyla tam kırka iblâğ edildi.[1] Öyle anlaşılıyor ki ilk otuz gün savm vesâir tekarrubât ile bir tehzîb-i mahsus ve bir riyazet olmuş, ve sonraki on günde de Tevrat'ın nüzûlü ve kelâm vukū‘ bulmuştur. Bu kırkın gündüzleri de mîkātta dâhil bulunduğu hâlde yalnız لَيْلَةً buyurulması, ayın geceden başlaması ve binâen‘aleyh kırk gece hesabıyla tamam olmuş bulunması hikmetine mebnî olduğunu müfessirîn beyan etmişlerdir.[2] Bundan bilhassa şu işareti anlayabiliriz ki ehlullâhın büyük bir subh-i tecellîye ermesi için geceler gibi karanlık ıztırab saatleri ile çile doldurmaları lâzımdır. Tenezzülât-ı ilâhiye gecelerde vâki‘ olur. Ve bütün muvaffakiyet sabahları, leyâl-i ıztırâbın seherlerini tâkip eyler. Hazret-i Mûsâ'nın bu çilesinde kırk sanki bütün bir gece ve on onun bir seheri mesabesinde demek olup bazı rivâyâtta dahi vârid [2276] olduğu üzere bu seherin fecr-i sâdık saatlerini andıran sonlarında Hazret-i Mûsâ mazhar-ı kelâm-ı sübhânî olmuş ve şu tecellîye ermiştir:

{وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا} Vaktâ ki Mûsâ -biraderini halef bırakıp- mîkātımızda, yani tâyin ettiğimiz vakt-i mahsusta geldi {وَكَلَّمَهُ رَبُّهُۙ} ve Rabbi onu kelâmıyla bekâm etti. ❁ Meleklere olan kelâmı gibi bilâ vasıta ve fakat verâ-yı hicâbdan ona kelâm söyledi. وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا [Meryem 19/52][3] kavl-i ilâhîsi delâlet eder ki bu kelâm "necvâ" idi. Mûsâ aleyhisselâm kelâmullahı[4] her cihetten işitiyordu diye bir rivayet vardır.[5]

---

1 Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XII, 497-498:

وذلك أن موسى عليه السلام وعد بني إسرائيل، وهم بمصر إذا أهلك الله عدوّهم واستنقذهم من أيديهم أتاهم بكتاب فيه بيان ما يأتون وما يذرون، فلما فعل الله ذلك بهم، سأل موسى عليه السلام ربه الكتاب، فأمره الله يصوم ثلاثين يومًا، وهو شهر ذي القعدة... فأمره الله تعالى أن يصوم عشرة أيام من ذي الحجّة.

2 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* I, 322:

كان تفسير الأربعين بليلة دون يوم، لأن أول الشهر ليلة الهلال، ولهذا أرخ بالليالي، واعتماد العرب على الأهلة، فصارت الأيام تبعا لليالي، أو لأن الظلمة أقدم من الضوء بدليل «وآية لهم الليل نسلخ منه النهار» (يس ٣٦/٣٧) أو دلالة على مواصلته الصوم ليلا ونهارا، لأنه لو كان التفسير باليوم أمكن أن يعتقد أنه كان يفطر بالليل، فلما نص على الليالي اقتضت قوة الكلام أنه واصل أربعين ليلة بأيامها.

3 "…hem de onu makām-ı münâcaatta mertebe-i kurba erdirdik."

4 B: "kelâmı Allah'ı".

5 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 152; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 33:

روي أن موسى عليه السلام كان يسمع ذلك الكلام من كل جهة.

Bu da gösterir ki Allah'ın kelâmını işitmek mahluk kelâmını işitmek gibi değildir. Rabbi onu böyle doğrudan doğru ve fakat verâ-yı hicâbdan kelâmıyla bekâm edip kelîm kılınca, kelâmullahın neş'e-i zevkiyle Mûsâ'da şevk-i rü'yet galeyâna geldi de {قَالَ رَبِّ اَرِنٖى اَنْظُرْ اِلَيْكَ} "yâ Rab, bana göster Sana bakayım" dedi. ❁ Yani hicâbı kaldır, bana bizzat tecellî et de dîdârını görmek nasip eyle diye yalvardı. {قَالَ لَنْ تَرٰيهٖنى} Rabbi "Beni" dedi, "kat'iyyen görmeyeceksin[1] {وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ} velâkin dağa bak {فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰيهٖنى} eğer yerinde durursa sen de Beni göreceksin." Bunun üzerine {فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ} Rabbi dağa tecellî edince ❁ ki bu bir tecellî-i izâfîdir; yani zâtındaki bütün azamet ve kudret-i mutlaka değil, azamet ü kudretinden bir lemha zuhur ve bir emr ü iradesi dağa tesaddî ediverince {جَعَلَهُ دَكًّا} onu hurd u haş eyledi, ufalayıverdi. -Hamza, Kisâî, Halef-i Âşir kıraatlerinde دَكَّاءَ okunduğuna göre- dümdüz ediverdi. Yani dağ gidip yeri örgüçsüz[2] bir deve veya bir sırt, bir tepe gibi oluverdi.

"**Dekk**", esasen "dakk" gibi bir şeyi ezip ufalamak, un ufra etmek mânasına masdar olup bunun ism-i mef'ûlü [2277] olan "medkûk" mânasına da gelir ki burada böyledir. دكاء ise hörgüçsüz deve veya دكّه gibi tepe ve sırt demektir. Bir mânaya göre dağ hiç kalmamış, diğerine göre yukarısı uçmuş, aşağısı küçürek kalmış demek olur. Meşhura göre bu dağ Tûr-i Sînâ idi, fakat diğer bir dağ olduğu da nakledilmiş; Cebel-i Zebîr veya Medyen'de Errîn denilen dağ veya büsbütün nâbûd olmuş bir dağ olduğu dahi söylenmiştir ki Hazret-i Mûsâ'nın üzerinde bulunduğu[3] dağ değil karşıdan baktığı dağ demek olur.[4]

Hâsılı Rabbinin tecellîsine dağ dayanamadı, "dekk" yahut "dekkâ" oldu {وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا} Mûsâ da şiddetle baygın düştü. ❁ Tecellîye iki eser terettüb etti: Biri dağın parçalanması, biri de Mûsâ'nın bayılıp düşmesi. Demek ki Mûsâ dağ dolayısıyla olan bir tecellî-i izâfîye bile

---

1 H ve B: "göremeyeceksin".
2 B: "hörgüçsüz".
3 B: "olduğu".
4 Bk. Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* I, 548; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XII, 499; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* IX, 335; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* V, 236.

tahammül edemedi, tam ve mutlak bir tecellî-i zâtî olsa bütün dünya muzmahil olacaktı. Ve işte لَنْ تَرٰينِى buyurulmasının hikmeti bu idi, yoksa haddizâtında tecellîde imtinâ‘ veya lütufta buhl yok, mesele tahammüldedir. Bu âlem-i fenâda O'nu görmeye tahammül olunamaz. Ve o hâlde bundan mevt ü fenânın munkatı‘ olduğu âlem-i bekāda yani âhirette dahi imtinâ‘-ı rü'yeti anlamaya kalkışmak doğru değildir.

{فَلَمَّا اَفَاقَ} Vaktâ ki Mûsâ ayıldı {قَالَ سُبْحَانَكَ} tenzih sana yâ Rabbî dedi. ❁ Fâni gözlerle görülmekten münezzehsin {تُبْتُ اِلَيْكَ} Sana tevbe ettim ❁ çünkü iznine iktiran etmeyen bir dilekte bulunmuş oldum {وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ} ve ben, mü'minlerin evveliyim ❁ bu dünyada لَنْ تَرٰينِى tecellîsine ilk iman eden benim.

Bunun üzerine Cenâb-ı Allah tesliye ve tatyib ve vazifesini tâyin için:

[2278]

قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ى اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتٖى وَبِكَلَامٖيۘ فَخُذْ مَٓا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْص۪يلاً لِكُلِّ شَيْءٍۚ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِاَحْسَنِهَاۜ سَاُر۪يكُمْ دَارَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿١٤٥﴾ سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذ۪ينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلاًۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلاًۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓاءِ الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْۜ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ۟ ﴿١٤٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Buyurdu ki: "Yâ Mûsâ! Haberin olsun ben risâletlerimle[1] ve kelâmımla seni o insanların üzerine intihab eyledim, şimdi şu sana verdiğimi al ve şükrünü bilenlerden ol" (144). Ve onun [2279] için elvâhta her

---

1 H: "risâletimle".

şeyden yazdık, mev'izeye ve ahkâmın tafsîline dair her şeyi. "Haydi" dedik, "bunları kuvvetle tut, kavmine de emret onları en güzeliyle tutsunlar, ileride size o fâsıkların yurdunu göstereceğim" (145). Âyetlerimden uzaklaştıracağım yeryüzünde o haksızlıkla büyüklenenleri, ki her âyeti görseler de ona iman etmezler. Rüşd yolunu görseler[1] de onu yol tutmazlar, ve eğer sapıklık yolunu görürlerse onu yol tutarlar[2]. Öyle, çünkü onlar âyetlerimizi tekzib etmeyi âdet edinmişler ve hep onlardan gāfil olagelmişlerdir (146). Hâlbuki âyetlerimizi ve âhirete kavuşacaklarını tekzib edenlerin bütün amelleri heder olagelmiştir, her hâlde çekecekleri sırf kendi amellerinin cezâsıdır[3] (147).

{وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ... إلخ} Evvelki âyette zikrolunan risâlâtı beyandır. Elvâhın adedi, cevherleri, tûlleri hakkında muhtelif rivayetler vardır. Adedi on veya yedi idi veya iki idi denilmiş. Cevheri Cibrîl'in getirdiği zümrüd veya yeşil zeberced veya kırmızı yakut idi, yahut emr-i ilâhî ile Mûsâ'nın yonttuğu bir taştan idi veya bir ahşab idi denilmiş ilh... Fakat doğrusu bu babda ciddi bir delil yoktur. Kur'an bunlardan sâkittir.

{فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ} فقُلْنَا لَهُ خُذْهَا بِقُوَّةٍ takdîrindedir. ❁ Yani yazmıştık da bunları, demiştik: Kuvvetle tut, iyi ve sıkı tut {وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِاَحْسَنِهَا} kavmine de emret en güzelini ahz etsinler. ❁ Yani elvâhta yazılanların hepsi güzeldir. Bununla beraber bazısı bazısından daha güzel olanlar vardır. Meselâ af kısastan, vâcibât mubâhâttan daha güzeldir. Kezâlik mânaları ihtimâlli olanların bazı ihtimâlâtı tevil ve tefsirce diğerinden daha güzel olabilir. Binâen'aleyh kavmin dâima ahsen ve efdali ihtiyar eylesinler ki {سَاُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ} size ileride fâsıkların yurdunu göstereceğim. ❁ Bu hem bir tebşîri, hem de bir [2280] tehdîdi iş'âr eder. Bunda bir taraftan fısk u fücur içinde pûyân olan cebbarlar kavminin diyarlarına girip vâris olacaklarını va'd ü tebşîr ile ahsen-i amele tergīb vardır, diğer taraftan da "yurtlarına girip göreceksiniz ki fâsıkların âkıbetleri ne fecîdir"

---

1 H: "görürlerse"; B: "gösterseler".
2 H -"ve eğer sapıklık yolunu görürlerse onu yol tutarlar".
3 H: "cezâsı".

diye fısktan tahzir veya Benî İsrâil'den zuhur edecek fâsıklara[1] işaret ve cehennemi ihtar vardır.

Bak fâsıklara ne olacak: {سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذٖينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ} Haksız olarak yeryüzünde tekebbür edenleri âyetlerimden çevireceğim, men' edeceğim[2]. ۞ Kalbleri öyle tab' olunacak ki gerek hilkatte gerek kitapta tekvînî veya teşrî'î âyât-ı ilâhiyenin ifade ettiği izz ü saadeti, mezâmîn-i hakikati göremeyecekler {وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا} ve her âyeti görseler bile inanmayacaklar. {وَاِنْ يَرَوْا سَبٖيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبٖيلًا} Rüşd ü isabet yolunu görürlerse onu yol tutmayacaklar, {وَاِنْ يَرَوْا سَبٖيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبٖيلًا}[3] gayy ü sefâhet yolunu görürlerse bunu yol tutacaklar. ۞ Hâsılı bütün hiss ü hareketleri tersine dönecek {ذٰلِكَ} o sarf veya o tekebbür ve bu aksilik şu iki sebeple olur: {بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا} Âyetlerimizi tekzib etmiş olmaları, yani gidişlerinin fena ve hakkın aleyhlerinde olduğunu gösteren hayr u şerri, hakk u bâtılı tefrik etmek için inzal ve ikāme edilmiş olan âfâkī, enfüsî delillerimizi, alâmetlerimizi aslı yok birer hurafe ve insan aldatmak için uydurulmuş birer yalan gibi addetmeleridir. Yoksa ne tekebbür ederler ne de bu hâle düşerlerdi {وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلٖينَ} [2281] ve onlardan gāfil bulunmaları, yani tahsîl ü tetebbu' etmemeleri ve ettikleri surette de amellerinde nazar-ı i'tibâra almamak[4] gafletini itiyad etmeleri {وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓاءِ الْاٰخِرَةِ} hâlbuki âyetlerimizi ve likā-yı âhireti tekzib edenlerin ۞ her işin sonunda bir cezâ ve mes'ûliyet gününün geleceğini inkâr eyleyenlerin {حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ} bütün amelleri habt olur; yani fakire ihsan, mazlûma i'âne gibi yaptıkları iyilikleri varsa hepsi boşuna gider, sonunda hiçbirinin hayrını görmezler. Bütün mesâîleri heder ve bütün âkıbetleri zarar ve felâket olur. Hulâsa bütün bunların böyle olması bir cebr-i mahz değildir. {هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} ancak[5] yapageldikleri fiilin, küfr ü tekzîb ü gafletin cezâsını çekerler. Nitekim:

---

1 B: "fısklarına".
2 H -"men' edeceğim".
3 H -"Rüşd ü isabet yolunu görürlerse onu yol tutmayacaklar, {وَاِنْ يَرَوْا سَبٖيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبٖيلًا}".
4 B: "alınmamak".
5 H -"ancak".

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوَارٌۜ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا
يَهْدِيهِمْ سَبِيلاًۢ اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ فٖى اَيْدِيهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّواۙ
قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى
قَوْمِهِ غَضْبَانَ اَسِفاًۙ قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونٖى مِنْ بَعْدٖىۚ اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْۚ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ
وَاَخَذَ بِرَأْسِ اَخٖيهِ يَجُرُّهُٓ اِلَيْهِۜ قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونٖى وَكَادُوا يَقْتُلُونَنٖىۘ فَلَا تُشْمِتْ
بِىَ الْاَعْدَٓاءَ وَلَا تَجْعَلْنٖى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لٖى وَلِاَخٖى وَاَدْخِلْنَا فٖى
رَحْمَتِكَۘ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمٖينَ ﴿١٥١﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ
وَذِلَّةٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُفْتَرٖينَ ﴿١٥٢﴾ وَالَّذٖينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ ثُمَّ تَابُوا
مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُواۘ اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٥٣﴾ وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ
اَخَذَ الْاَلْوَاحَۚ وَفٖى نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذٖينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

[2282] **Meâl-i Şerîfi**

Mûsâ'nın arkasından ise kavmi tutmuşlar huliyyâtlarından bir dana, böğüren bir heykel edinmişlerdi. Görmemişler miydi ki o, onlara bir söz de söyleyemezdi, bir yol da gösteremezdi. Fakat onu edindiler ve zâlim idiler (148). Vaktâ ki ellerine kırağı düşürüldü ve cidden sapmış olduklarını gördüler, "kasem olsun [2283] ki" dediler, "eğer bize merhamet etmez de Rabbimiz mağfiret buyurmazsa, her hâlde hüsranda kalanlardan olacağız" (149). Vaktâ ki Mûsâ kavmine gazabnâk, esefnâk olarak döndü, "bana arkamdan ne fena halef oldunuz? Rabbinizin emrini ivdiniz mi?" dedi ve elvâhı bırakıverip kardeşini başından tuttu, kendine doğru çekiyordu. "Anam oğlu" dedi, "inan olsun bu kavim beni hırpaladılar, az daha beni öldürüyorlardı, sen de benimle düşmanları sevindirme ve beni bu zâlim kavim ile beraber tutma" (150). Dedi: "Rabbim bana ve kardeşime mağfiret buyur ve bizi rahmetinin içine koy, Sen ki erhamü'r-râhimîn'sin" (151). Şüphesiz o danayı edinenlere

Rablerinden bir gazab ve dünyâ hayatta bir zillet erişecek ve işte müfterîleri böyle cezâlandırırız (152). O, kötü amelleri işleyip de sonra arkasından tevbekâr olup iman edenler ise şüphe yok ki Rabbin ondan sonra elbette Gafûr’dur, Rahîm’dir (153). Vaktâ ki Mûsâ’dan gazab sustu, elvâhı aldı ve onlardaki yazıda bir hidâyet ve bir rahmet vardı, fakat öyle kimselere ki onlar sırf Rableri için rehbet duyarlar (154).

{وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوَارٌ} Kavm-i Mûsâ da arkasından -yani o mîkātta iken- huliyyâtlarından bir buzağı, daha doğrusu böğürmesi var bir cesed ittihaz ettiler, yaptılar ve tutulup taptılar (*Sûre-i Tâhâ’ya bak*).

“**Cesed**”, eti ve kanı olan cisim demek olduğundan bazıları bunun et ve kana inkılâb etmiş bulunduğunu söylemişlerdir. Lâkin diğer müfessirîn, cesed rûhlu rûhsuz herhangi bir cism-i kesîfe dahi ıtlak edildiğinden bunun altından ve rûhsuz bir cisim demek olduğuna kāil olmuşlardır. Henüz lahm ü dem gibi ecsâm-ı uzviyenin sanâyi‘-i beşeriye ile i‘mâl olunabildiği mâlum olmadığından biz de böyle anlamak isteriz. Âyette cesedin ıclden bedel yapılmış olması da buna delâlet eder. Gerçi putperestler göreneğe ve hevâ ve hissiyatlarına tebe‘an kapıldıkları putlara incizablarını mâkul göstermek için birtakım [2284] hasâis[1] ve mezâyâ isnad ederler. Lâkin {اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْد۪يهِمْ سَب۪يلاً} görmediler mi ki o cesed kendilerine ne bir söz söyleyebiliyor ne de bir yol gösterebiliyordu? ❁ Binâen‘aleyh âdî bir insan kadar bile hükmü olmayan bir cesedin ahkâm-ı ulûhiyetle ne alâkası olabilir? Hiç şüphesiz onlar bunun böyle olduğunu görüyorlardı, fakat {اِتَّخَذُوهُ} onu ittihaz ettiler, ona tutulup tapındılar, {وَكَانُوا ظَالِم۪ينَ} ve bunlar bir sürü zâlimler idi. ❁ Eşyâyı mevzi‘inin gayrıya koyuyorlar, âyât-ı Hakk’ın hakkını vermiyorlar; gözlerini, kulaklarını, akıllarını tekzib ediyorlar, Mûsâ’nın nasihatından gaflet eyliyorlar ve bu suretle nefislerine zulmediyorlardı. Hâsılı bunu yaparken zâlim idiler ve bu ilk yaptıkları bir haksızlık değil

1 B: “havâs”.

idi {وَلَمَّا سُقِطَ فٖٓى اَيْدٖيهِمْ} ۞ Bu cümle istiare veya kinaye veya temsil tarîkiyle şiddet-i nedâmet ifade eden bir tâbirdir. Bir insan bir işe nedâmet edip âciz kaldığı vakit سُقِطَ فِى يَدِهِ denilir, bunun nedâmet veya şiddet-i nedâmet ifade ettiği müttefek[un] aleyh olmakla beraber tahlîlinde ve ne münasebetle bu mânayı ifade ettiğinde hayli ihtilâf edilmiş ve birçok vücûh zikrolunmuştur ki biz birkaçını zikr ile iktifâ edeceğiz:

1. Nedâmet eden kimse kederinden parmağını ısırır veya başını eğip çenesini iki elleri arasına alarak düşünür. Ve bu suretle o kimse sanki bütün nedâmetiyle eline düşmüş ve eli meskūt[un] fîh, mahall-i sukūt olmuş olur. Bu suretle سُقِطَ fi'l-i mechûlü tahtında müstetir "hüve" zamîriyle masdarı olan "sukūt"a isnad olunarak veya فٖٓى اَيْدٖيهِمْ mef'ûl[ün] fîhi سُقِطَ fi'l-i mechûlünün nâib-i fâili olarak cümlesi "ellerine sukūt vâki' oldu" veya "ellerini ısırdılar" mefhûmuyla şiddet-i nedâmetten kinaye kılınmış demektir.

2. Araplar حَصَلَ فِي يَدِهِ مَكْرُوه derler. Ve bu suretle [2285] kalbde vâki' olan bir hoşnutsuzluğu elde olmuş gibi tasvir ederler ki burada "yed", kalb ve nefisten mecazdır. Bunun gibi سُقِطَ فٖٓى اَيْدٖيهِمْ'de dahi "yed" nefs mânasına mecaz ve سُقِطَ'nın nâib-i fâili tahtında müstetir, ve ندم'e râci' bir هو zamîri olarak bu cümle, isti'âre bi'l-kinaye veya temsiliye suretiyle سُقِطَ النَّدَمُ فِي أَنْفُسِهِمْ "gönüllerine pişmanlık düşürüldü" demek olur.

3. Kırağı demek olan سقيط'tan me'huz olarak "kırağı düştü, kırağılandı" mânasını ifade edebilir. Binâen'aleyh "karlandık, üzerimize kar yağdı" mânasına "sülicnâ" denildiği gibi سُقِطَ فٖٓى اَيْدٖيهِمْ de "ellerine kırağı düştü" demek olur. Kırağı hem bir soğukla alâkadar hem de cüz'î bir harâretle derhâl eriyiverir bir şey olmak itibariyle eline kırağı düşen hem müteessir olmuş hem de eline hiçbir şey geçmemiş demek olacağından bu tâbir, âkıbeti hüsran ve nedâmete düşenler hakkında darb-ı mesel olmuştur. Ve ilk olarak Kur'an'da vârid olan emsâlden olduğu da söylenmiştir. Vâhidî'nin naklettiği bu vecih, bizce sâhib-i *Keşşâf*'ın ihtiyar ettiği birinci vecihten daha vâzıh ve daha bedî'dir. Binâen'aleyh,

mefhûm-ı nazm şu olur: Vaktâ ki ellerine kırağı düştü {وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا} ve kendilerinin sapmış olduklarını gördüler {قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ} böyle dediler ❁ ki Sûre-i Tâhâ’da anlaşıldığı üzere bu nedâmet, Mûsâ aleyhisselâm’ın mîkāttan rücû‘undan sonra olmuştur. Fakat burada fiillerinin nedâmete müncer olduğu topluca anlaşılmak için evvelâ zikredilmiş ve rücû‘ kıssası bunun bir îzâhı siyâkında îrad buyrulmuştur. Şöyle ki:

{وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًا} ❁ “**Esef**” hem şiddet-i[1] gazab hem de hüzün mânasına gelir. Ve yerine göre her birinde kullanılır. Nitekim فَلَمَّآ اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ [ez-Zuhruf 43/55][2] أَغْضَبُونَا[3] demektir. “Esef”, nefsin [2286] hoşlanmadığı bir mekruh karşısında aldığı hâlet-i mahsûsasıdır ki o mekruh mâfevkten gelirse hüzün ve inkıbaz, mâdûndan gelirse gazab ve heyecan olur. Şu hâlde esef-i Mûsâ kavmine karşı son derece bir gazab, Allah’a karşı da bir hüzün demek olur. Bu iki haysiyetle burada اَسِفًا bir taraftan “şedîdü’l-gadab” mânasıyla, diğer taraftan da حَزِينًا mânasıyla tefsir olunmuştur ki evvelki Ebu’d-Derdâ radıyallâhu anh’ın kavli ve birçok müfessirînin muhtârıdır.[4] Zira siyâk-ı âyet, gazab üzerindedir. Yani غَضْبَانَ اَسِفًا kızarak ve son derece kızarak demektir.

Hâsılı Hazret-i Mûsâ mîkāttan dönerken arkasından kavminin ıcl ittihaz ettiklerini min tarafillah haber almış ve bundan dolayı gazab ü şiddetle dönmüş, dönüp gelince kavmine {قَالَ} demiştir ki {بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى مِنْ بَعْدِى} benden sonra bana ne fena halef oldunuz! ❁ Siz benim yaptığımı, nefy-i şirk ve tevhîd ü ihlâs ile Allah’a nasıl ibadet ettiğimi ve sizi buna nasıl sevk eylediğimi[5], اجْعَلْ لَنَآ اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ [el-A‘râf 7/138]

---

1 H: “şiddetli”.
2 “Böyle vaktâ ki Bizi gazaba davet ettiler Biz de kendilerinden intikam aldık…”
3 H: “أغضبنا”.
4 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân,* XIII, 120-121; Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân,* XII, 533; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît,* IX, 366:

قال أبو الدرداء: قول الله: «غضبان أسفًا»، قال: «الأسف»، منزلة وراء الغضب أشدُّ من ذلك، وتفسير ذلك في كتاب الله: ذهب إلى قومه غضبان، وذهب أسفًا.

وقال ابن عباس رضي الله عنهما والسدي: يعني حزينًا، قال الحسن: غضبان حزينًا.

5 H: “söylediğimi”.

dediğiniz zaman neler söylediğimi gördükten sonra benim gıyâbımda, benim ahdime riayet etmeyerek arkamdan ne fena şeyler yaptınız ve buzağıya taptınız[1], makāmıma kāim olup böyle münkerâtı men' etmesi lâzım gelenleriniz de bunu men' etmediniz ha! Hâlbuki haleflerin vazifesi kendilerini istihlâf edenlerin ahidlerine riayet değil midir? {اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْ} Rabbinizin emrini ivdiniz mi? ❁ Yani dinini ve vaadlerini acele edip bırakıverdiniz mi? Yahut da Rabbinizin bana vaad ettiği kırk gece mîkātı acele ettiniz, vaktinden evvel bitivermesini istediniz, otuz gün geçer geçmez beni öldü farz ettiniz de peygamberlerinden bir zaman sonra birçok ümmetlerin dinlerini bozması âdet olduğu gibi siz de alelacele dininizi değiştirmeye mi kalktınız? Veyahut alelacele Rabbinizin kahr u gazabını mı istediniz? Böyle dedi {وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ} ve [2287] elvâhı bıraktı. ❁ O elvâh ki فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ buyurulmuş idi. Denilmiş ki bırakılınca elvâh kırılmış ve binâen'aleyh yedide altısı ref' olunmuş, ancak biri kalmış, ref' olunanda تفصيل كل شىء, bâkī kalanda da[2] هُدًى وَرَحْمَةٌ varmış, lâkin Kur'an'da elvâhın böyle kırıldığını ifade eder bir kayıt görünmüyor[3]. Anlaşılıyor ki Hazret-i Mûsâ, asl-ı[4] din olan tevhîdin ihtilâli karşısında esas meseleyi şiddetle halletmek için tafsîlâta ait olan ve hüdâ ve rahmeti mutazammın bulunan elvâhı muvakkaten bir tarafa bırakmış ve evvelemirde kardeşini şiddetle kendisine çekmek teşebbüsünde bulunmuştur. Bunda esâs-ı tevhîde ta'alluk eden büyük bir ihtilâl karşısında idâre-i örfiye ilânına misâl veren bir hâdise tasvîri var demektir.

Elvâhı bıraktı {وَاَخَذَ بِرَأْسِ اَخِيهِ} ve biraderinin başından tuttu {يَجُرُّهُٓ اِلَيْهِ} kendine çekiyordu. ❁ Bundan şunlar anlaşılır:

1. Din işinde evvelâ kardeş hatırına bile bakmıyor.

2. Kardeşini yerine halef bırakmış olduğundan evvelemirde onun mes'ûliyetinden başlıyor.

---

1 B -"ve buzağıya taptınız".
2 H ve B -"da".
3 H: "görülmüyor".
4 M: "asıl".

3. Kardeş ile tevhîd-i mesâî etmek ilk iş olduğunu gösteriyor. Buna karşı biraderi {قَالَ ابْنَ اُمَّ} “ey anamın oğlu!” dedi. ❁ Hazret-i Hârûn Hazret-i Mûsâ’nın şakīki, ana baba bir biraderi olduğu hâlde böyle hitap etmesi ananın rahm ü şefkatte mesel ve ana hakkının ale’l-husûs Mûsâ hakkında daha büyük ve daha mühim olması ve bir de analarının mü’mine bulunması haysiyetiyle biraderinin hissiyyât-ı rahm ü şefkatini tehyic eylemek belâgatini muhtevîdir. Yani ey benim ana gibi merhametli ve şefkatli olması lâzım gelen sevgili kardeşim {اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِى وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِى} hakikaten kavim, beni zayıfsındılar[1] ve [2288] öldüreyazdılar. {فَلَا تُشْمِتْ بِىَ الْاَعْدَٓاءَ} Binâen‘aleyh düşmanları benimle şemâtet ettirme, yani bana düşmanları sevindirecek bir şey yapma. ❁ Şâir:

وَالْمَوْتُ دُونَ شَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ

“Ölüm a‘dânın şemâtetinden hafiftir” demiş. {وَلَا تَجْعَلْنِى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ} Ve beni o zâlimler gürûhuyla beraber sayma. ❁ Yani ben onların kendilerinden de fiillerinden de berîyim. Ne asl-ı fiil, ne men‘de taksir cihetinden müstahik oldukları muâhazeye müstahik de değilim. İşte Hârûn biraderi Mûsâ’nın gazab u şiddetini böyle zarif ve beliğ bir yumuşaklıkla karşıladı. Mûsâ da {قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِى وَلِاَخِى} “yâ Rabbi” dedi, “bana ve kardeşime mağfiret et”. ❁ Evvelâ kendisi için istiğfârı, biraderine yaptığı muâmele onun sâbit olmuş bir günahından nâşî olmadığını itiraf ile ona bir tarziyeyi ve şemâtet edeceklere karşı biraderine izhâr-ı mahabbeti tazammun eder. Sâniyen biraderi için istiğfârı da o gürûh-ı zâlimîn ile mukātele etmesi vâcib olduğu hâlde tehir etmiş olduğundan dolayı onun da istiğfâra muhtaç olduğunu iş‘ârdır. {وَاَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ} Mağfiretten başka bizi rahmetinin, ziyade in‘âmının içinde bulundur. {وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ} Sen erhamü’r-râhimînsin. ❁ Binâen‘aleyh kaviyyen ümit ederiz ki dünya ve âhiret dâire-i rahmetinde bulunuruz.

---

1 H: “zayıf sandılar”.

{إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ... الآية} Icli[1] ittihaz edenler -çünkü tevbe edenlerin hükmü bundan sonra ayrıca gösterilmiş olması karînesiyle- yani Sâmirî ve tarafdârânı gibi ıcli[2] yapan ve bu fitneyi çıkarıp tâkip ve ısrar eyleyenler yok mu? Hiç şüphesiz {سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ} [2289] istikbalde bunlara bir gazab, tasvîre sığmaz uhrevî bir gazab-ı rabbânî erecek {وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} hayât-ı dünyâda da müthiş bir zillet. ❁ Bu, o gariplik zilletidir ki bütün âleme darb-ı mesel olmuştur. Ve o meskenettir ki kendilerine ve evlâdlarına şâmil olagelmiştir. Bu meyanda Sâmirî'ye muhtas olan bir zillet de vardır ki Sûre-i Tâhâ'da geleceği üzere لَا مِسَاسَ [20/97][3] ibtilâsı ile nâsa ihtilâttan memnû'iyettir. {وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُفْتَرِينَ} Ve işte Biz bütün müfterîleri böyle cezâlandırırız. Allah'a karşı din uydurmaya kalkışanları[4] sonunda hep böyle gazab u zillete dûçar ederiz. ❁ Binâen'aleyh bunu yalnız Benî İsrâil ıclcilerine münhasır zannetmemelidir. Bununla beraber {وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ} seyyiât yapanlar ❁ herhangi seyyie olursa olsun yapıp da {ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُوا} sonra arkasından tevbe ve cidden iman edenler ❁ yani evvelkiler gibi fenalıklarında[5] ısrar etmeyip de cidden tevbe ve iman ile imanın muktezâsı olan işlerle iştigal eyleyenler de şunu muhakkak bilsinler ki {إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ} Rabbin tevbeden sonra elbette Gafûr, Rahîm'dir. ❁ Ve işte yukarıda geçtiği üzere لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ diyenlerin cevâbı da bunun içindedir.

{وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ} Vaktâ ki Mûsâ'dan gazab, sükût etti ❁ yani sükûnet buldu, zâil oldu. Burada sükûnetin "sükût" tâbiriyle ifade olunuvermesinde beliğ bir istiare vardır ki şöyle bir tasvir ifade eder: Gazab, Mûsâ üzerinde mütehakkim bir âmire benziyordu. Ağzını açmış onu durmadan şiddete teşvik ediyor; "kavmine şöyle şöyle de, elvâhı bırak, biraderini başından tut çek" diye emirler [2290] veriyordu. Hârûn'un hilm ü ihlâsı ile hüsn-i ifadesi üzerine susuverdi ve o vakit

1 H ve B: "'Icl".
2 H ve B: "'ıcl".
3 "…temas yok…"
4 H: "kalkanlara".
5 H: "fenalıklarda".

Mûsâ {اَخَذَ الْاَلْوَاحَ} bıraktığı elvâhı eline aldı {وَفٖى نُسْخَتِهَا} ki aldığı elvâh nüshasında, yazısında {هُدًى} bir hüdâ, bir beyân-ı Hak {وَرَحْمَةٌ} bir rahmet: Hayr u salâha irşâd ile bir nimet vardı ❁ fakat herkese değil {لِلَّذٖينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ} Rableri için râhib olanlara ❁ yani Allah için masiyetten korkanlara mahsus.

Bunun üzerine şu suretle tevbeye şürû'[1] ettiler:

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعٖينَ رَجُلًا لِمٖيقَاتِنَاۚ فَلَمَّٓا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ
اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّايَۜ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَٓاءُ مِنَّاۚ اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَۜ تُضِلُّ بِهَا
مَنْ تَشَٓاءُ وَتَهْدٖى مَنْ تَشَٓاءُۜ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرٖينَ ﴿١٥٥﴾
وَاكْتُبْ لَنَا فٖى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَۜ قَالَ عَذَابٖٓى اُصٖيبُ بِهٖ مَنْ
اَشَٓاءُۚ وَرَحْمَتٖى وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍۜ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذٖينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذٖينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا
يُؤْمِنُونَۚ ﴿١٥٦﴾ اَلَّذٖينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذٖى يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِى
التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجٖيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ
عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتٖى كَانَتْ عَلَيْهِمْۜ فَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِهٖ
وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذٖٓى اُنْزِلَ مَعَهُٓۙ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

[2291] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de Mûsâ kavminden mîkātımız için yetmiş er seçmişti. Vaktâ ki bunları o sarsıntı yakaladı, "Rabbim" dedi, "dilese idin bunları ve beni daha evvel helâk ederdin. Şimdi bizi içimizden o süfehânın ettikleriyle helâk mı edeceksin? O sırf Senin fitnen, Sen bununla dilediğini dalâlete bırakır, dilediğine hidâyet kılarsın. Sen bizim velîmizsin, artık bize mağfiret buyur, merhamet buyur, Sen ki hayru'l-gāfirînsin (155). Ve bize hem bu dünyada bir hasene yaz hem âhirette, biz Sana cidden tevbe ile rücû'a geldik[2]." Buyurdu ki: "Azâbım, onunla dilediğimi musâb

1 B: "rücû'".
2 H: "rücû' eyledik".

kılarım, rahmetim ise her şeye vâsi'dir, ileride onu bilhassa onlar için yazacağım ki korunurlar ve zekât verirler, hem onlar ki âyetlerimize iman ederler (156). Onlar ki yanlarında Tevrat ve İncil'de yazılı bulacakları O Resûl'e, o Ümmî Peygamber'e ittibâ' [2292] ederler. O onlara mâruf ile emreder ve onları münkerden nehy eyler, ve temiz hoş şeyleri kendileri için helâl, murdar şeyleri üzerlerine haram kılar. Sırtlarından ağır yüklerini ve üzerlerindeki bağları, zincirleri indirir atar. O vakit ona iman eden, ona kuvvetle tâzim eyleyen, ona yardımcı olan ve onun nübüvvetiyle beraber indirilen nûru tâkip eyleyen kimseler, işte o murada eren müflihîn onlar (157).

{وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلاً لِمِيقَاتِنَا} Ve Mûsâ kavminden mîkātımız için yetmiş adam ihtiyar etti. ❁ En hayırlıları olmak üzere yetmiş kişi intihab eyledi de tâyin ettiğimiz vakt-i mahsusta tevbe için aldı getirdi. Bu "mîkāt"ı da bundan evvel geçen mîkāt-ı kelâm diyenler olmuşsa da gerek Kur'an'da iki kıssanın fasl u tefrîkine ve gerek bazı rivâyâta nazaran bunun ıcl vak'asından sonra tevbe için diğer bir mîkāt olduğu anlaşılıyor. Ancak evvelkinin otuz, bunun da rücû'dan sonra ona bir tetimme olmak üzere on gecede cereyan etmiş ve bu suretle ikisi mecmû'unun tam kırka bâliğ olan bir mîkāt olmuş bulunması da muhtemildir ki Ebû Müslim'in kāil olduğu bu surette diğer rivayetlerin bir telifi var demektir. Rivayet olunuyor ki Allah teâlâ Hazret-i Mûsâ'ya Benî İsrâil'den müntehab birtakım kimselerin gelip ıcle ta'abbüdden i'tizâr ve geride kalanların da tevbelerinin kabûlünü niyaz etmelerini emir ve bir vakt ü mî'âd tâyin etmiş, Hazret-i Mûsâ da yetmiş adam intihab eylemişti. Şöyle ki: On iki sıbtın her birinden altı kişi seçmiş idi. Bu ise yetmişten fazla gelmekle "ikiniz kalsın" diye emretti, lâkin uyuşamadılar, "kalana da gidenin ecri var" dedi. Kâleb ile Yûşa' kaldılar. Mûsâ, mütebâkī yetmişle gitti, oruç tutmalarını, tetahhur ve elbiselerini tathir eylemelerini emretti. Bunlarla Tûr-i Sînâ'ya müteveccihen çıktı. Dağa yaklaştıklarında bir sis kapladı, Mûsâ da onlarla beraber sisin içine girdi, hepsi secdeye [2293] kapandılar. Allah teâlâ Mûsâ'ya dilediği gibi emr ü nehy ediyor,

onlar da işitiyorlardı ki tevbe için nefislerini öldürmeleri idi.[1] *(Sûre-i Bakara'da* اقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ *[2/54] bak.*) Yine rivayet olunduğuna göre sis açılınca Mûsâ aleyhisselâm'a "biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana kat‘iyyen inanmayız" dediler ve ihtimal ki bununla "sen işittiğimiz اقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ emrini veren Allah'tır diyorsun, fakat biz Allah'ı görmeyince senin bu sözünü tasdik etmeyiz" demek istiyorlar. Nefislerini öldürmek emrini ağır buluyorlar, inanamıyorlar[2], inanmayı Allah'ı görmeye ta‘lîk ediyorlar ve Allah'ı görmeyi kelâmını işitmeye kıyas eyliyorlardı. Ve işte o zaman bir recfeye tutuldular {فَلَمَّٓا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ} vaktâ ki bunları o recfe, o sarsıntı tuttu, yani -Sûre-i Bakara'da zikrolunduğu üzere- yıldırım çarptı veya dağda bir zelzele ile yıkılıp bayıldılar ve belki öldüler {قَالَ رَبِّ} Mûsâ yâ Rabbi dedi; {لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ} dilese idin bunları bundan evvel -buzağıya tapmaktan nehiyde kusur ettikleri, gereği gibi vazifelerini yapmadıkları ve ona tapanların ısrarlarını gördükleri hâlde onlardan ayrılmadıkları sırada- helâk ederdin {وَاِيَّايَ} beni de öyle ❁ -mukaddemâ rü'yet talebinde bulunduğum zaman mahveylerdin. Bu söz afv-ı sâbıkı beyan ile afv-ı lâhıkı isticlâb demektir.- Yani bizi günahlarımız sebebiyle helâk etmek murad etse idin o vakit yapardın. Biz helâke müstahik idik ve buna hiçbir mâni‘ yoktu, ancak Sen dilememiştin. O zaman lütfettin, o günahlarımızla bizi helâk etmedin de şimdi {اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَٓاءُ مِنَّا} içimizden bazı süfehânın -hikmetini bilmez, kayacak noktalarda kendini tutamaz hafif akıllıların- yaptıkları ile bizi ihlâk mı [2294] edeceksin? Etme yâ Rabbi! {اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ} Bu ancak Senin fitnendir. ❁ Bu süfehânın düştükleri fitne, sırf senden gelen bir mihnet ü ibtilâdır. Ve bu cihetle mâzurdurlar. Zira kelâmını işittirdin[3] meftun oldular, duramadılar, bir kıyâs-ı fâside tebe‘an mâfevkine tama‘ ettiler. {تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَٓاءُ} Sen böyle fitnenle dilediğini şaşırırsın ❁ kendini tutamaz {وَتَهْدٖي مَنْ تَشَٓاءُ} dilediğine de hidâyet eder, bir hakikat anlatırsın: ❁ İmanı kuvvet bulur da emsâlinde sarsılmaz. {اَنْتَ وَلِيُّنَا} Sen bizim yegane velîmizsin:

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* II, 66; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân,* XIII, 140-141; Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XII, 45-47.

2 H -"Nefislerini öldürmek emrini ağır buluyorlar, inanamıyorlar".

3 B: "işittiler".

Dünyevî, uhrevî umûrumuzda hâkim-i nâsırımız[1], hâfızımız ancak Sensin. Binâen'aleyh: {فَاغْفِرْ لَنَا} bize mağfiret eyle, günahlarımızı ört {وَارْحَمْنَا} ve bize rahm[2] et, rahmet ü in'âmına nâil et. {وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ} Sen, velîmiz olduğun gibi mağfiret edenlerin, kusur affeyleyenlerin en hayırlısısın, garazsız ivazsız en güzel mağfireti Sen yaparsın. Yani tekrar tekrar recâ ederim ki bize en hayırlı bir mağfiret ver; bu recfeden, bu helâkten kurtar {وَاكْتُبْ لَنَا فٖى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً} ve bizim için bu dünyada bir hasene yaz ❁ bu recfeden kurtarmakla beraber ni'met ü âfiyetle güzel işler yapacak güzel bir hayat; şiddetten, meşakkatten, fenalıktan ârî, önü sonu temiz bir hayat tâyin ve tesbit eyle, vâcib ve sâbit kıl da bize kendi kendimizi öldürtme {وَفِى الْاٰخِرَةِ} âhirette de ❁ kezâ bir âkıbet-i hasene, güzel sevaplar yaz. Âkıbetimizin[3] de cennet ve mahz-ı felâh u saadet olması vâcib ve kat'iyyen sâbit olsun {اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَ} çünkü biz Sana döndük, tevbe ettik ❁ yani Sen [2295] وَالَّذٖينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُوٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ [el-A'râf 7/153] diye tevbeden sonra mağfiret ve rahmeti kat'iyyen vaad buyurdun. Biz de tevbemizin kabûlü için bütün kavmimiz nâmına müracaata geldik. Binâen'aleyh vifâdet ve müracaatımızı kabul ve bizi mağfiret ve rahmet ile iade eyle ve bize hem bu dünyada hem de âhirette hasene yaz.

İşte o recfe üzerine Mûsâ, Rabbine böyle isti'tâf u i'tizâr ve istiğfâr u istirham ile dua ve tevbelerini arz eyledi;[4] buna ne cevap aldı bilir misiniz?

{قَالَ} Rabbi buyurdu ki {عَذَابٖٓى اُصٖيبُ بِهٖ مَنْ اَشَٓاءُ} azâbım, bununla kimi dilersem musâb kılarım, yani azâbımın şânı budur. Kimi ta'zîb etmek dilersem azâbımı isabet ettiririm, musâb kılarım {وَرَحْمَتٖى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ}

---

1 B: "nâzırımız".
2 H: "rahmet".
3 H: "Âkıbetimiz".
4 هُدْنَا، هاد يهود هودًا'den fi'l-i mâzî, mâlum, cemi' mütekellimdir. هود tevbe ve rücû' etmek هيد de meyl eylemektir.* İsm-i faili "hâid", cem'i "hûd" gelir ki tevbekârlar veya dönmeler demek olur. Bu tevbe vak'ası münasebetiyledir ki Yahudîlere "hûd" dahi denilir ve hatta "Yehûd" isminin de bu mâna ile münasebeti söylenir. Fakat "hâid"in cem'i olan bu "hûd" ile, Hûd aleyhisselâm'ın müfred olan ism-i hâssını fark etmelidir [Müellifin notu].
* H: "هود tevbe ve rücû' demek, هيد'den meyl eylemektir.

rahmetim ise her şeyi se‘asına aldı. ۞ Dünyada mü'min kâfir, mükellef gayr-i mükellef, hatta "şey" unvânı dâhilinde her ne varsa hepsini kaplamış, hepsine şâmil olmuştur. Bütün ileride olacaklara da şâmil olmak se‘asını hâizdir, şânı budur. Hiçbir şey yoktur ki ilk vücûdundan itibaren rahmet-i Rahmân'dan hissedar olmuş bulunmasın ve hiçbir şey olmaz ki rahmetin O'na dar geleceği, yetişemeyeceği ihtimâli tasavvur olunabilsin. Fakat bunun böyle olması her şeyin hisse-i rahmette müsâvî olmasını iktizâ etmediği gibi, önünde sonunda dâima mazhar-ı rahmet olmasını da iktizâ etmez. Rahmeti her şeye vâsi‘ olduğu hâlde Allah o her şey içinden her kimi ta‘zîb etmek murad ederse azâbını isabet ettirir, iradesine kimse müdahale ve itiraz edemez, azâbı ayn-ı savâb olur. Şu hâlde ya bu azabda da o kimseler için bir rahmet vardır veya o kimseler şâyân-ı [2296] merhamet olmaktan çıkmışlar, azâba istihkak kesb etmişlerdir. Hâsılı rahmet-i ilâhiye umûmî ve her şeye vâsi‘dir. Ve evvelemirde bundan nasîbedar olmadık hiçbir şey yoktur. Hatta sûrenin başında görüldüğü üzere İblis bile ibtidâ cennetlerde ârâm etmiş ve اَنْظِرْنٖى [el-A‘râf 7/14] recâsı bir müddete kadar is‘âf olunmuştur. Ancak bu umum ve şümulde vücub yoktur. İstikbâl nokta-i nazarından herkes hakkında devâm-ı rahmet zarûrî değildir. Meşiyyet ta‘alluk edince kim olursa olsun azab ile musâb da olur.

Burada şunları nazardan kaçırmamalıdır:

1. İsâbet-i azabda istikbal sîgasıyla اُصٖيبُ buyurulduğu hâlde rahmette mâzî sîgasıyla وَسِعَتْ كُلَّ شَیْءٍ buyurulması gösterir ki şümûl-i rahmet mebde', meşiyyet-i azab da vasat veya müntehâ itibariyledir. Demek ki rahmet asıl, azab tâlîdir. Yani asıl rahmet, sırf muktezâ-yı zât, azab ise mukteza-yı ahvâl-i ibâddır.

2. Azâbın meşiyyet ile takyîdi[1] rahmetin de istikbalde takyîdini müstelzimdir. Madem ki kimi dilerse azab ile musâb edebilecektir, o hâlde rahmeti de kimi dilerse onadır.

---

1 B: "takyîd-i".

3. وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ umûmunu عَذَابِٓى اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَٓاءُ tekabülüyle rahmetteki devam ve istikbal nokta-i nazarından bir tahsis vardır. İstikbalde ta'zîbine meşiyyet ta'alluk edenler mâzîde rahmetin mütenâveli olan كُلَّ شَيْءٍ'de dâhil iken çıkarılıyor. Evvelinde rahmetin se'asında iken sonra azâbın sâhasına giriyor, musâb oluyor. Demek ki rahmet se'asına girmeyen hiçbir şey yok, lâkin azâbı tadan da olacak tatmayan da.

İşte Hazret-i Mûsâ اكْتُبْ لَنَا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ duasıyla kavmine dünya ve âhiret bir hasene ve rahmetin vâcib kılınmasını ve binâen'aleyh azab imkân ve ihtimâlinin ref'ini talep etmiş olduğundan buna karşı ümîd-i rahmet tehyîc olunmakla beraber taleb-i vücûb ibtidâen redd-i beliğ ile reddedilmiş ve ba'dehû kısmen kabul ile buyurulmuştur ki:

[2297] {فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ} Ben o rahmeti, o ketbini talep ettiğin haseneyi ileride o kimselere yazacağım ki {يَتَّقُونَ} ehl-i takvâ olacaklar, her türlü vazifelerini yapıp isyan ve şübühâttan korunacaklar. ❁ İbtidâen[1] olmasa bile lâekal[2] intihâen korunacaklar {وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ} ve zekât verecekler. ❁ Bu kayıtlarda kavm-i Mûsâ'ya mühim târizler vardır. Yani şimdiki seninkiler gibi takvâ ve zekâtı güçsünmeyecekler; mübâlâtsızlık, harislik, bahillik etmeyecekler {وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ} ve onlar ki hepsi âyetlerimize müstemirren iman edecekler ❁ gösterdiğin büyük mucizelerden sonra şu seninkilerin yaptıkları gibi küfr ü küfran yapmayacaklar اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا [en-Nisâ 4/137] televvününü göstermeyecekler; o müttakīler[3], o mü'minler kimlerdir bilir misin? {اَلَّذِينَ} Onlar o kimselerdir ki {يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِىَّ الْاُمِّىَّ} O Resûl'e, o nebiyy-i ümmîye mutâva'atla teba'iyet edecekler. ❁ İleride kitâb-ı mahsus ile göndereceğimiz o umûmî mübelliğe, okur yazar olmadığı hâlde evvelîn ü âhirînin ulûmunu câmi' bulunup ümmetine her şeyi haber verecek olan o Ümmî Peygamber'e, böyle hârikulâde evsâf ile mümtaz o mucizeler sâhibi Hâtemü'l-Enbiyâ'ya cân u gönülden tâbi' olup itikadda, kavilde, fiilde, arkasından gidecekler.

---

1 M: "İbtida".
2 H ve B -"lâekal".
3 B -"o müttakīler".

“**Ümmî**” ism-i mensûbunda üç nisbet muhtemildir:

1. “Ümm” nisbetidir ki “sanki anasından doğduğu hâl üzere kalmış, fıtrat-ı asliyesine kesb-i cedîd ile tegayyür ârız olmamış” mefhûmunu ifade eder.

2. Ümmet-i Araba mensub demek olur ki إِنَّا أُمَّةٌ لَا نَحْسِبُ وَلَا نَكْتُبُ[1] mısdâkınca Araplar hesap ve kitap bilmez bir cemaat olmakla mâruf idiler.

3. Ümmü’l-Kurâ’ya mensub, yani Mekkeli demektir. Ve bu üç nisbetin üçünde de “ümmî” okuyup yazmaya uğraşmamış mânasına bir vasıftır. Ümmîlik alelâde [2298] kimseler hakkında âdeten ilim eksikliğini ifade eden bir sıfat-ı noksan iken, bir ümmînin okuyup yazanlardan fazla âlim olması min tarafillah hilâf-ı âde olarak bilâ kesb^in mevhub bir kemâl-i fıtrîye delâlet eder. Ve kemâlât-ı ilmiye ve ameliyesi okuyup yazanları âciz bırakan bir peygamber hakkında her türlü şüpheyi kat‘ eden ve onun doğrudan doğru min indillah mürsel bulunduğunu bi’z-zarûre isbat eden hârikulâde bir sıfat-ı kemâl, yani bir mucizedir. Bu haysiyetle الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ vasfı “o risâlet ve nübüvveti bedîhî, sâhib-i mucize” demenin daha belîğidir. Nitekim Türk şâiri Fuzûlî bunu şu beytiyle anlatmıştır:

Bâkī mu‘cizler[2] ne hâcet vasf-ı hak isbâtına
Câhil iken el, senin ilmin yeter burhân sana[3]

{الَّذِى} O Resûl, o Nebiyy-i Ümmî ki {يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ} onu onlar, yani senin kavminden onun zamanında gelecek olan ehl-i Tevrat ve İncil indlerinde Tevrat ve İncil’de yazılmış bulacaklar. ❁

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 129; Nesâî, Sıyâm, 17/2141:

إنّا أُمّة أُمِّيّة، لا نَحْسب ولا نَكْتب.

2 H ve B: “mu‘cizeler”.

3 Fuzûlî’nin gazelinde yukarıdaki mısralar iki farklı beyitte ve şu şekilde yer almaktadır:

Hîn-i da‘vâ-yı nübüvvet müdde‘î ilzâmına
Câhil iken el senin ilmin yeter burhan sana

***

Bâkī mu‘cizler ne hâcet dîn-i hak isbâtına
Âlem içre mu‘ciz-i bâkī yeter Furkan sana

İsim ve evsâfıyla onun o olduğunda vicdanları şek etmeyecek يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْ [el-Bakara 2/146] (*Sûre-i Bakara'da birinci cüzün sonlarında* اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ... إلخ *[2/133] bak.*) Anlaşılıyor ki Cenâb-ı Allah, Hazret-i Mûsâ'ya mîkātta ve Tevrat'ta rahmeten li'l-âlemîn olan Hâtemü'l-Enbiyâ'yı bildirmiş ve talep edilen rahmet ve hasenenin onun ümmeti için yazılacağını vaad ile Benî İsrâil'i ona iman ve ittibâ'a teşvik ve tergīb eylemiş olduğu gibi, Tevrat'tan sonra ve Kur'an'dan evvel İncil'in geleceğini dahi vahy ü iş'âr etmişti. Tevrat'ta Mesih ve İncil, Tevrat ve İncil'de Hâtemü'l-Enbiyâ ve Kur'an, Furkan lâekal vasıflarıyla olsun muharrer ve mektub idi. Ve bi'set-i Muhammediye sırasında Tevrat ve İncil'i hakkıyla tilâvet eden ehl-i kitab, Hazret-i Mûsâ'nın talep ettiği rahmet ve haseneye kavminin ancak Hâtemü'l-Enbiyâ'ya ittibâ' sayesinde nâil olabileceklerini ellerindeki [2299] kitaplarında yazılı buluyorlardı. اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖۜ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ [el-Bakara 2/121].

O Nebiyy-i Ümmî {يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ} onlara mârufu -hakk u adli, akl ü naklin istihsan edeceği hayırlı şeyleri ki hulâsası Allah'ın emrine tâzim ve halkına şefkat- emredecek {وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ} ve onları münkerden -inkâr edilmesi, sakınılması iktizâ eder çirkinliklerden- nehy eyleyecek ❁ ki ittikānın esası bu haslet-i âliyenin içindedir. Emr bi'l-ma'rûf îcâb-ı rahmet, nehy ani'l-münker esbâb-ı azâbı ta'kīmdir. {وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ} Ve onlar için bütün o tayyibâtı - فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ [en-Nisâ 4/160] medlûlünce senin kavmine tahrim edilecek olan hoş ve temiz şeylerin hepsini- helâl ve meşrû kılacak ❁ لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ [el-Mâide 5/87], كُلُوا مِمَّا فِى الْاَرْضِ حَلَالاً طَيِّباً [el-Bakara 2/168], قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِى اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِۜ قُلْ هِىَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ [el-A'râf 7/32], يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْۜ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ [el-Mâide 5/4] ahkâmı yazılacak, hakikaten temiz ve leziz olan hiçbir şey, bir hubs karışmadıkça onlara haram olmayacak, israf ile inhimak edilmedikçe tayyibât-ı fıtriye ile intifâ' sebeb-i ta'zîb olmayacak, {وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ} ve üzerlerine bütün habâisi tahrim edecek. ❁ Gerek meyte gerek dem, lahm-i hınzır, hamr vesâire gibi maddî habâset ile

ve gerek kumar, ribâ, rüşvet ve suht, mâ-uhille li-gayrillah, hakk-ı gayr gibi mânevî habâset ile habis ve murdar olan şeylerin hepsini haram ve gayr-i meşrû kılacak, zira habâset vaz‘-ı hakta sebeb-i azab ve âlâm olan şeyler olduğundan vücûb-ı rahmet bunlardan ictinâba mütevakkıftır. Herhangi bir cihetten bir hubsü bulunmayan hakīkī tayyibâtın hiçbiri tahrim edilmemek ve tahrim edilen şeylerin her hâlde bir habâseti bulunmak ne büyük rahmet ve böyle bir hayat ne kadar şâyân-ı şükran bir hayât-ı hasenedir. Bunlardan başka {وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ} ısrlarını[1], ağır [2300] yüklerini ve üzerlerinde bulunan bağları, tomrukları sırtlarından atacak ❁ o zamana kadar فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ[2] [el-Bakara 2/54] gibi mükellef bulundukları ve altında ezilegeldikleri tekâlîf-i şâkkayı nesh edecek haracsız, yüsrlü, semâhatli bir şeriat getirecek. Velhâsıl şimdi senin kavmin için istediğin rahmet ve hasene ancak o zaman bu suretle yazılmış bulunacak {فَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِهِ} binâen‘aleyh o Nebiyy-i Ümmî'ye -yalnız senin kavminden değil, herhangi kavimden olursa olsun- bütün iman edenler {وَعَزَّرُوهُ} ve onu düşmanlarına karşı müdafaa ile tevkīr eyleyenler {وَنَصَرُوهُ} ve ona nasîr olanlar ❁ neşr-i din ve tatbîk-i ahkâmda hizmet ve yardım etmeyi haslet edinenler {وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذٖى اُنْزِلَ مَعَهُ} ve onunla[3] beraber indirilmiş bulunan nûra tâbi‘ olup arkasından gidenler ❁ yani hem onun nübüvvetiyle beraber getirdiği nûr-i Kur'ân'a, hem sünnet ve sîretine, emr ü nehyine cidden mutâva‘at edip arkasından giden ve bu evsâf ile ona sahîhen ashâb u etbâ‘ olanlar {اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} işte yâ Mûsâ, onlar, ancak onlardır ki o felahkârlardır. ❁ Yani ancak o Nebiyy-i Ümmî'nin bütün bu evsâf ile muttasıf olan ashâb ve etbâ‘ıdır ki o senin yazılmasını istediğin rahmete, o dünya ve âhiret hasenesine kat‘iyyen erecek ve meşiyyet-i azabdan sûret-i kat‘iyyede felah bulacak olanlardır. O rahmet, o hasene, o felah, şimdi bilhassa sizin için değil, ileride ale'l-umûm insanların duhûlüne müsait bu evsâf u şerâit[4] ile bir rahmet-i âmme olmak üzere onlar için yazılacaktır.

---

1 B: "ısrarlarını".
2 H, M ve B: "واقتلوا".
3 B: "bununla".
4 H: "şeri‘at".

İşte Rabbi, Mûsâ'nın duasına Sûre-i Bakara'nın evvelindeki telhîse muntabık olan bu cevâbı verdi. Nitekim Sûre-i En'âm'da da كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ[1] [6/54] buyurdu. Demek ki bi'set-i Muhammediyeye kadar رَحْمَتٖى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ [2301] kaziyyesi عَذَابٖٓى اُصٖيبُ بِهٖ مَنْ اَشَٓاءُ ile müterâfık ve muhassas bir mutlaka-i vaktiyye veya mümkine-i lâ-dâime idi. Bi'set-i Muhammediyeden itibaren ise vasf-ı ittibâ' şartıyla vâcib bir meşrûta-i âmme oldu. Yani kaziyye-i rahmet kaziyye-i azabdan fasl olunarak umum beşeriyet için dünyevî, uhrevî rahmet-i ilâhiyenin îcâb-ı ilâhî ile tarîk-ı vücûbunu gösterecek ve azabdan ebediyen halâs edecek bir dîn-i tevhid, bir şerî'at-ı âmme yazıldı, takrir ve tesbit edildi. Ve buna ittibâ' yalnız imkân-ı rahmetin değil, ihtimâl-i azâbı kat' eden vücûb-i rahmetin şartı oldu. Binâen'aleyh bu vasfı hâiz olmayanlar hakkında imkân-ı rahmet umûmiyetle münselibdir denemez. Bazıları için isâbet-i[2] azab muhakkak, diğer bazıları için de husûsî bir rahmet ihtimal dâhilindedir. قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذٖينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ'dır [ez-Zümer 39/53][3]. Mûsâ aleyhisselâm, bu vücûb-i rahmet şeriatını mîkāt-ı tevbede bilhassa kendisi ve kavmi için istemişti. Allah teâlâ da Resûl-i kül olan Âhir Zaman Peygamberi'nin bi'setine ve ona ittibâ'a ta'lîk buyurmak suretiyle umum için vaad buyurdu. İşte kıssa-i Mûsâ'nın müncer olduğu bu nokta, bu şerî'at-ı rahmet ve Âhir Zaman Peygamberi'nin va'd-i bi'seti meselesi yukarıdan beri zikrolunan enbiyâ kıssalarının[4] mâsîka lehi ve hedef-i aksâsıdır. Ve işbu altı enbiyâ kıssasının başında geçen اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ [7/54] âyetindeki istivâ-yı ilâhînin bunda bir[5] tecellîsi vardır. اِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهٖ يَوْمَ خَلَقَ اللّٰهُ السَّموَاتِ وَالْاَرْضَ hadîs-i şerifi[6] mantûkunca asr-ı Muhammedî'den itibaren zaman, edvâr-ı mâziyesine bir nihâyet veriyor ve istivâ-yı rahmânî ile yepyeni bir devr-i tarih açıyor ki, edvâr-ı mâziyenin havârik-i ibtidâiyesi

---

1 H, M ve B +"لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ". Üç nüshada da yer alan bu ibare, metinde zikredilen âyetin devamı olmayıp en-Nisâ 4/87 ve el-En'âm 6/12. âyetlerde geçmektedir.
2 H ve B: "isbât-ı".
3 "De ki: Ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin…"
4 H -"enbiyâ kıssalarının".
5 B -"âyetindeki istivâ-yı ilâhînin bunda bir".
6 "Zaman Allah'ın yeri ve gökleri yarattığı günkü şekline dönmüştür" (Buhârî, Tefsîr, 9/8).

ve şir‘aları bunda bir nizâm-ı ta‘dîl ve ıttırâda girecek صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّٖينَ [el-Fâtiha 1/7] evvelâ umûmî bir minhâc ile herkes ve her kavim için kat‘î bir rahmet ü felâha yürümek imkânı hâsıl olacaktır. İmdi Tevrat ve İncil’in muhtevî olduğu o beyân-ı va‘d karşısında Mûsâ aleyhisselâm’ın resûl-i kül olmadığı ve [2302] Benî İsrâil’i Âhir Zaman Peygamberi’ne sevk ettiği ne kadar tezahür ediyor. Bunun için kıssa-i Mûsâ’nın bu noktasında va‘d-i sarîh ile mev‘ûd rahmet^en li’l-âlemîn olan Hâtemü’l-Enbiyâ’ya risâlet-i âmmesini ilan emriyle buyuruluyor ki:

Yâ Muhammed:

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّٖي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمٖيعًاۨ الَّذٖي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيٖي وَيُمٖيتُۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذٖي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِهٖ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

Meâl-i Şerîfi

De ki: “Ey insanlar! Haberiniz olsun ben size, sizin hepinize Allah’ın resûlüyüm. O Allah ki bütün semâvât ü arzın mülkü O’nun. O’ndan başka ilâh yok, hem diriltir hem öldürür. Onun için gelin iman edin Allah’a ve Resûlü’ne, Allah’a ve Allah’ın bütün kelimâtına iman getiren[1] o Ümmî Peygamber’e, ve ittibâ‘ edin ona ki hidâyete erebilesiniz” (158).

{قُلْ} Yâ Muhammed de ki {يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ} ey nâs: Ey insan nâmı altında toplanmış olan cemâ‘at-i beşer! {اِنّٖي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمٖيعًا} Muhakkak ben size, sizin hepinize Allah’ın [2303] resûlüyüm. ❁ Yani diğer peygamberler gibi kendi kavmine has bir risâlet ve şeriatla değil, risâlet-i âmme ile hepinize, bütün sekaleyne mürselim. Tebliğ edeceğim ahkâm-ı Hak ancak bir kavm-i mahsûsun felâh u saâdetine değil, hepinizin ve dolayısıyla bütün mahlûkātın salâh u nef‘ine şâmildir. {الَّذٖي} Ben o Allah’ın resûlüyüm ki {لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} bütün semâvât ü Arz mülk

---

1 H: “getirin”.

ü saltanatı O'nundur. {لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ} Hakikatte[1] ilâh ancak O'dur. ❁ O'ndan başkasına perestiş bâtıldır. Çünkü {يُحْيٖ وَيُمٖيتُ} hem diriltir hem öldürür. ❁ Hayat da O'nun elindedir, memat da. Diriye de hâkimdir ölüye de. Bunun için başkasının hükmü yoktur. Bütün ümîd ü mehâfetin merci'i olup perestiş ve ibadete müstahik olan ancak O'dur. {فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ} Binâen'aleyh Allah'a ve Allah'ın o Nebiyy-i Ümmî olan ❁ yani Tevrat ve İncil'de mektub ve ashâb u ensâr ve etbâ'ına ketb-i rahmet ve felâh-ı kat'î mev'ud bulunan {الَّذٖى يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِهٖ} O[2] Allah'a ve Allah'ın bütün kelimâtına, kelâmına, kitaplarına, âyâtına, mu'cizâtına iman eden -yani davetini her türlü şüphe ve reybden ârî tam bir iman ile yapan- Resûlüne inanınız {وَاتَّبِعُوهُ} ve ona candan uyunuz ki {لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} hidâyete erebilesiniz. ❁ Yazılmış olan o rahmet ü felâh yolunu dosdoğru tutmuş olasınız. Artık Yahudîlerin "Muhammed aleyhisselâm, kavmi olan Araba mahsus bir peygamberdir, Benî İsrâil'e ve sâir akvâma resûl-i âm değildir. İncil'in de aslı yoktur, resûl-i kül Mûsâ'dır" demeleri Mûsâ'yı tanımamaktır, Tevrat'ı ve kelâmullâhı tahrif ve tekzib etmekten ibaret bir [2304] zulüm ve öteden beri tabiat edinegeldikleri bir haksızlık olduğunda şüphe yoktur.

Ma'amâfîh:

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾ وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًاۜ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۚ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰىۜ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْۜ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾ وَاِذْ قٖيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطٖيٓـَٔاتِكُمْۜ سَنَزٖيدُ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا

1 H: "hakikaten".
2 B: "ve".

غَيْرَ الَّذ۪ي ق۪يلَ لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزاً مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾ وَسْـَٔلْهُمْ
عَنِ الْقَرْيَةِ الَّت۪ي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِۢ اِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ اِذْ تَأْت۪يهِمْ ح۪يتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ
شُرَّعاً وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَۙ لَا تَأْت۪يهِمْۚ كَذٰلِكَۚ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ
مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْماًۙ اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَاباً شَد۪يداًۜ قَالُوا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِه۪ٓ اَنْجَيْنَا الَّذ۪ينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّٓوءِ وَاَخَذْنَا الَّذ۪ينَ
ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَـ۪ٔيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ
كُونُوا قِرَدَةً خَاسِ۪ٔينَ ﴿١٦٦﴾ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ
سُٓوءَ الْعَذَابِۜ اِنَّ رَبَّكَ لَسَر۪يعُ الْعِقَابِۚ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٦٧﴾ وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ اُمَماًۚ
مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَۘ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾
فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَاۚ
وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُۜ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ م۪يثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ
اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا ف۪يهِۜ وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾ وَالَّذ۪ينَ
يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَۜ اِنَّا لَا نُض۪يعُ اَجْرَ الْمُصْلِح۪ينَ ﴿١٧٠﴾

[2306] **Meâl-i Şerîfi**

Evet, Mûsâ'nın kavminden bir ümmet de var ki hakka irşad ederler ve onunla adalet yaparlar (159). Ma'âmâfîh Biz onları on iki sıbta, o kadar ümmete ayırdık ve Mûsâ'ya kavmi kendisinden su istediği vakit şöyle vahyettik: "Vur asân ile taşa". O vakit ondan on iki göz akmaya başladı, nâsın her kısmı kendi su alacağı yeri belledi. Bulutu da üzerlerine gölgelik çektik, kendilerine kudret helvasıyla bıldırcın da indirdik ki size merzuk kıldığımız nimetlerin temizlerinden yiyin diye. Bununla beraber zulmü bize etmediler velâkin kendi nefislerine zulmediyorlardı (160). Ve o vakit onlara denilmişti [2307] ki "şu şehre sâkin olun ve ondan dilediğiniz yerde yiyin ve 'hıtta' deyin ve secde ederek kapıya girin ki size

suçlarınızı bağışlayalım, muhsinlere ileride ziyadesini vereceğiz" (161). Derken içlerinden o zulmedenler sözü değiştirdiler, kendilerine söylenenden başka bir şekle koydular. Zulmü âdet etmeleri[1] sebebiyle Biz de üzerlerine semâdan bir azab salıverdik (162). Sor onlara, o denizin hadâret, bir iskelesi olan o şehrin başına geleni. O vakit sebtte[2] tecavüz ediyorlardı; o vakit ki sebt -ibadet için tatil- yaptıkları gün balıkları[3] yanlarına akın akın geliyorlardı, sebt yapmayacakları[4] gün ise gelmiyorlardı. İşte Biz onları fâsıklıkları[5] sebebiyle böyle imtihana çekiyorduk (163). Ve içlerinden bir ümmet "niçin Allah'ın helâk edeceği veya şiddetli bir azab ile ta'zîb eyleyeceği bir kavme vaaz ediyorsunuz?" dediği vakit o vâizler dediler ki: "Rabbinize[6] i'tizâr edebileceğimiz bir mazeret olmak için, bir de ne bilirsiniz belki Allah'tan korkar sakınırlar" (164). Vaktâ ki artık edilen nasihatleri unuttular, o kötülükten nehy edenleri necâta çıkarıp o zulmedenleri yaptıkları fısklar sebebiyle şiddetli bir azâba giriftâr ettik (165). Vaktâ ki artık o nehyedildikleri şeylerden dolayı kızıp tecavüz etmeye de başladılar, Biz de onlara "maymun olun keratalar!" dedik (166). Ve o vakit Rabbin şu ahdi i'lâm buyurdu: Lâbüd kıyamet gününe kadar üzerlerine hep o kötü azâbı peyleyecek kimse gönderecek. Şüphe yok ki Rabbin çok serî' ikāblı, yine şüphe yok ki o çok Gafûr, çok Rahîm'dir (167). Ve onları yeryüzünde birçok ümmetlere parçaladık. İçlerinden sâlihleri de vardı, beri benzerleri de. Ve onları kâh nimet ve kâh musibet ile imtihan da ettik ki rücû' edeler (168). Derken arkalarından bunlara bozuk bir güruh halef oldu ki kitabı miras aldılar, şu alçak dünya arazını irtikâb ile alırlar da bir de "bize mağfiret olunacak" derler. Mukabil taraftan da kendilerine öyle bir şey gelse onu da alırlar, ya Allah'a karşı haktan başka bir şey[7] söylemeyeceklerine dair kendilerinden kitap mîsâkı alınmadı mı idi? Ve onun içindekini ders edinip okumadılar mı? Hâlbuki âhiret

---

1 B: "edinmeleri".
2 H: "sebte"; B: "sebte de".
3 H: "balıklarına".
4 B: "yapamayacakları".
5 B: "fıskları".
6 B: "Rabbimize".
7 H -"gelse onu da alırlar, ya Allah'a karşı haktan başka bir şey".

evi Allah'tan [2308] korkanlar için daha hayırlıdır, hâlâ akıllanmayacak mısınız? (169). Kitaba sarılanlar ve namazı ikāme etmekte bulunanlar ise, o muhsinlerin ecrini Biz hiçbir zaman zâyi‘ etmeyiz (170).

{وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ} Kavm-i Mûsâ'dan bir ümmet, bir cemâ‘at-i nâciye de vardı ki {يَهْدُونَ بِالْحَقِّ} hakkı iltizam ile hidâyet ederler ❁ halkı irşad eylerler {وَبِهٖ يَعْدِلُونَ} ve hak ile hükmeder, adalet yaparlardı. ❁ Bunların kimler olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Fakat âyetten zâhir olan şudur ki bunlar, selefte enbiyâ-yı Benî İsrâil ve onlara iktidâ eden âdil hükkâm ve hakk u adli tâkip eden rabbâniyyûn ve ahbâr, ve avamdan bunlara tâbi‘ olan bir kısımdır ki ahîren Hâtemü'l-Enbiyâ'yı tasdik edenler de bunların halefleridir. Binâen‘aleyh kavm-i Mûsâ'nın hepsi bâlâda hâlleri hikâye olunanlar gibi haksız ve zâlim değildirler, muhteliftirler, muhtelif ümmetlere ayrılmışlardır. Şöyle ki:

Evvelâ [1]{وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا} biz onları sıbt sıbt on iki ümmete ayırmıştık ❁ ki her biri bir ümmet hâlinde bir nakīb ile idare olunuyorlar. Ve hey'et-i umûmiyesi Mûsâ'nın idaresinde bulunmakla beraber idâre-i husûsiyelerinde ayrı birer cemaat bulunuyorlardı {وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ} ve Mûsâ'ya kavmi istiskā, yani susuzluktan yağmur duası için müracaat ettiği -ve Sûre-i Bakara'da geçen وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِهٖ [2/60] buyurulduğu üzere Mûsâ'nın da istiskā eylediği- vakit şöyle vahyetmiştik: [2309] {اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ} "Asân ile taşa vur!" {فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا} Vurunca taştan on iki pınar sızdı ❁ ve derken fışkırdı. Nitekim Sûre-i Bakara'da فَانْفَجَرَتْ [2/60]. Bu suretle {قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ} her kısım halk su içecekleri yeri kat‘iyyen bildi. ❁ Her sıbt kendilerine mahsus bir pınara, bir ni‘met-i mahsûsaya erdi. Bildiler ki dâima ve sûret-i mahsûsada su içmek için yalnız yağmur duası kâfi değil; taşları kırıp pınarlar, menba‘lar yapmak da lâzım. Asıl su içilecek yer böyle pınarlar, menba‘lardır. Ve bildiler ki Allah kuru taşlardan böyle pınarlar akıtmaya

1 "Esbât", "sıbt"ın cem‘i ve "sıbt" müzekker bir lafız olduğuna nazaran اثني عَشَرَ denilmek lâzım gelirken te'nîs ile اثْنَتَيْ عَشْرَةَ buyurulması, "ümemen" temyîzini istihdaf etmiş ve bununla yalnız esbât değil, bilhassa birer ümmet hâlinde olmak itibariyle on iki adedine ayrıldıkları nüktesi ihtar olunmuştur [Müellifin notu].

da kādir, ancak ümmet ümmet olmalı ve başlarında iyi bir muktedâ bih bulunmalıdır. İşte kavm-i Mûsâ'nın on iki sıbt ve ümmete ayrılması ve aynı zamanda hepsinin merci'i Mûsâ olması, her birinin aynı yerden çıkan ayrı bir pınara, husûsî bir nimete ermesiyle alâkadar oldu. Hepsinin meşrebi bir değil idi. Bundan başka {وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ} üstlerine bulutu gölgelik de çekmiştik ❁ öyle ki Tîh'te gittikleri yere gidiyor, durdukları yerde duruyordu. {وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى} Üzerlerine menn ü selvâ indirmiş, {كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} "size verdiğimiz rızkın en hoşlarından yiyiniz" demiştik. ❁ Hâsılı bunlar esasen tefrikaya mütemayil ve vâdî-i tîh ü hayrette pûyân iken beynlerinde hased ve münâza'aya ve herc ü merce mâni' olacak ve ma'amâfîh husûsiyetlerini ihlâl de eylemeyecek bir sûret-i taksim ve teşkîlât ile on iki ümmet hâlinde bir kavim olarak Mûsâ'nın taht-ı risâletinde birleştirilmiş ve bu suretle husûsî ve umûmî nimetlerle[1] merzuk kılınmış idi. Böyle iken çokları nankörlük ettiler {وَمَا ظَلَمُونَا} ve buna [2310] karşı zulüm ve nankörlük edenler Bize değil {وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} velâkin nefislerine zulm eyliyor, kendilerine yazık ediyorlardı. ❁ Binâen'aleyh bundan böyle de haksızlık ederlerse yine öyledir. Nitekim:

{وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ... إلخ} ey Resûlüm! O vakti de zikr ü ihtar et ki onlara "şu karyede sâkin olun" denilmişti ilh... ❁ Sûre-i Bakara'da bu kıssa ادْخُلُوا [2/58] emriyle duhûl nokta-i nazarından tezkir edilmiş idi. Burada ise اسْكُنُوا emriyle süknâ ve ikāmet nokta-i nazarından tezkir ediliyor ki aynı kıssayı diğer bir haysiyetle ihtardır. Ve binâen'aleyh tekrar değil ayrıca bir tefrî'dir. Ve Kur'an'da mükerrer gibi zannedilen kıssaların, âyetlerin hep böyle birer cihet-i husûsiyetleri vardır.

{فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلاً... إلخ} Sonra içlerinden zâlim olanlar kendilerine söyleneni başka bir söze tebdil ettiler. ❁ Meselâ onlara "حِطَّه deyiniz, yani orada yükünüzü yıkıp ikāmet ve istiğfar ediniz" denildiği hâlde güya "حِنْطَه deyiniz" denilmiş gibi حِنْطَه حِنْطَه diye bağırmaya başladılar ve

---

1 H -"birleştirilmiş ve bu suretle husûsî ve umûmî nimetlerle".

Tevrat’ı böyle tahrif ettiler. Lâkin bunu yapanlar zâlimler gürûhu idi. Zâlimler de hepsi değil içlerinden bir kısm-ı ekserîsi idi.

{وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتٖى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِۢ} Hem onlara denize nâzır -veya denizin bir ma‘mûresi- olan o karyeden sor. ❁ Yani o kasaba ahâlisinin başına ne büyük beliyye geldiğini Benî İsrâil pek iyi bilirler, sor da kendileri söylesinler. (*Sûre-i Bakara’da* وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذٖينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى السَّبْتِ *[2/65] bak*) Bu kasaba Medyen veya Taberiyye denilmiş ise de, ekseriyet Medyen ile Tûr arasında kâin “Eyle” kasabası idiğini nakletmişlerdir.[1] {اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ} O vakit ki cumartesinde tecavüz ediyorlardı ❁ dinleri mûcebince cumartesi günü bütün [2311] işlerini tatil edip ibadet edecek yerde balık avlıyorlardı. {اِذْ تَأْتٖيهِمْ حٖيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعاً} Çünkü o vakit sebt yaptıkları, yani cumartesi tuttukları gün balıkları onlara açıktan açığa akın akın geliyorlardı. ❁ Zira o gün balıklar taarruza uğramamaya alışmışlar, âdeti hissediyorlar, kaçmıyorlardı, sebte hürmet etmeleri balıkların bu suretle o civarlara ısınıp alışmasına sebep de olmuş oluyordu. {وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَۙ لَا تَأْتٖيهِمْ} Sebt yapmayacakları gün ise gelmezlerdi. ❁ Yani diğer günlerde avlanmak korkusundan öyle gelmezlerdi ve cumartesine riayet etmedikleri gün hiç gelmeyeceklerdi ve artık o kasabanın sebeb-i hadâreti ve ma‘mûriyeti olan ticareti, hayatı sönecek idi. Lâkin o fâsık ve mütecâviz ahâli cumartesi günü balıkların öyle gelmesine imrendiler, hırslarını tutamadılar da dinlerinin emrini dinlemeyip avlamaya başladılar ve bu suretle sebtin hurmetine tecavüz ettiler. O vakit bunlar ne oldular, sor da söylesinler. {كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} İşte Biz onları -o mütecâviz Benî İsrâil’i- öteden beri fısk edegelmeleri; Allah’ın emrine itaatten hurûcu itiyad eylemeleri sebebiyle böyle imtihanlara çeker, mübtelâ kılarız. ❁ Yoksa fıskta ısrar âdetleri olmasa idi böyle belâlara mâruz olmazlardı.

---

1 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân,* XIII, 180, 182; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* V, 1597:

عن ابن عباس: «واسألهم عن القرية التي كانت حاضرة البحر»، قال: هي قرية يقال لها «أيلة» بين مَدْين والطور.

عن ابن عباس قال: هي قرية بين أيلة والطور، يقال لها «مَدْين».

عن ابن شهاب أنه قال: القرية التي قال الله كانت حاضرة البحر: طبرية.

{وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ} ۞ اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ cümlesine mâtuftur ve o karye ahâlisinin fısk ve ta'addîde ve nasihat dinlememekteki mütemâdî ısrarlarıyla içlerindeki sulehânın hâl ve âkıbetlerini beyandır. Yani; ve o vakit ki içlerinden bir ümmet, bir sulehâ cemaati şöyle demişti: {لِمَ تَعِظُونَ قَوْماًۙ اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَاباً شَدِيداً} Allah helâklerini veya -bütün bütün helâklerini değilse bile- şiddetli bir azab ile ta'zîblerini murad etmiş, böyle bir kavme niçin va'z u nasihat edip duruyorsunuz? ۞ Yani [2312] o karye ahâlisi iki kısım idi, bir kısmı fâsık mütecâvizler gürûhu, bir kısmı da dindar sulehâ cemaati idi ki bunlar ekalliyette kalmış, mütecâvizleri men' edemiyorlar ve hiçbir vechile söz geçiremiyorlardı. Bunlar da iki kısım olmuştu, bir kısım sulehâ uğraşmış, uğraşmış acı tatlı, zor kolay her yoldan giderek ve her vasıtaya müracaat ederek zahmetler çekmiş, nasihat etmiş dinletememiş, nihâyet bıkmış, me'yus olmuş, Allah'tan bu ahâliye bir belâ geleceğine karar vermiş, o halka buğzlarından dolayı nasihatten vazgeçmiş, sesi kesmiş, inkıtâ' u uzleti ihtiyar etmiş idiler. Anlaşılıyor ki bunlar fâsıklara nisbeten az olmakla beraber yine bir ümmet denecek kadar bir kesreti hâiz idiler ve kendi aralarında bir ictimâ'iyetleri var idi. Bunlar meyanından ekall-i kalîl diğer bir kısım sulehâ ise asla me'yus olmuyorlar, bütün mezâhim ü müşkilâta rağmen va'z u nasihatle uğraşmaya devam ediyorlardı ve bunlar o söz dinlemez halka nasihatte devam ettikçe o me'yus ve munkatı' olan kısım, bunlara "niye kendinizi boşuna yoruyor, onlara bulaşıyorsunuz" yollu nasihat makamında "siz böyle Allah'ın ihlâkine veya şiddetli bir azâbına mahkum olmuş bir kavme niçin va'z u nasihat edip duruyorsunuz?" diye itiraz etmiş ve bu suretle bunları nasihatten vazgeçirip halkı bütün bütün hâllerine bırakmayı tercih eylemişler ve böyle derken bir farz-ı kifâyenin umûmen terkiyle hepsinin âsim olacaklarını düşünememişlerdi. Lâkin bunlar[1] va'z u nasihatten, bu farz-ı kifâyeden vazgeçmediler. Cevâben {قَالُوا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} "Rabbinize karşı" dediler, "bir mazeret

1 B +"bu".

olmak için, bir de belki[1] bir dereceye kadar sakınırlar.” ❁ Yani bizim va‘z u nasihatimiz iki sebebe mebnîdir. Birisi ve birincisi sırf Allah’a karşı mazeretimiz bulunmak, nehy ani’l-münker husûsunda indallah bir nevi taksir ve tefrit ile müttehem olmamaktır. Çünkü nehy ani’l-münker henüz ber-hayat olanlara son nefese kadar bir farz-ı kifâyedir. İkincisi yeis dünyada hiçbir hususta câiz değildir. Ve ne kadar günahkâr [2313] olursa olsun halkın tevbe ve ittikāsını arzu ve ümit etmek de bir vazifedir. Gerçi bu hâl böyle devam ederse nihâyeti bir helâk veya azâba varacağı muhakkaktır. Fakat ahvâl-i beşer muhtelif ve sırr-ı kader vukū‘undan evvel gayr-i ma‘lumdur. Ne bilirsiniz, bugüne kadar hiç söz dinlemeyen bu halk belki yarın dinleyiverir, dinler de belki sakınmaya başlar. Bütün bütün sakınmazsa belki biraz sakınır ve belki bu suretle azab biraz tehaffüf eder. Her hâlde nasihat terk-i nasihatten evlâdır. Nasihati bütün bütün bırakmakta hiçbir ümit yoktur. Fakat nasihate devamın hiç olmazsa birazcık olsun sakındırmaya sebep olması me’muldür. Hiçbir mukavemete mâruz olmayan fenalık her hâlde daha serî‘ ve daha kolaylıkla meydan alır. Herhangi bir fenalığın aslını olamazsa[2] sür‘at ve şiddetini olsun tahfîfe çalışmaktan sarf-ı nazar etmemelidir. Felâket[3] mukadder ise nasihat edenler indallah mâzur olurlar. Anlamalı ki iyiler ne çekmiş, ne kadar uğraşmış, buna mukabil kötüler de fısk ve tecavüzlerinde ne kadar ısrar eylemişler, bi’n-netîce o kavim, o mütecâviz ahâli {فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٖ} vaktâ ki tezkir ve ihtar olundukları nasihatleri unuttular ❁ hiç nazar-ı i‘tibâra almaz, sanki büsbütün unutmuş gibi hatırlarına bile getirmez oldular, o zaman {اَنْجَيْنَا الَّذٖينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّٓوءِ} kötülükten nehyeder olanları kurtardık. {وَاَخَذْنَا الَّذٖينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَـٔيٖسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} Zulmedenleri de fıskı itiyad ettiklerinden dolayı şiddetli bir azab ile -diğer bir mânaca yoksullukla kıvrandıran bir azab ile- tuttuk, muâheze ettik. ❁ Bunun üzerine uslandılar mı? Hayır, bilakis büsbütün azdılar; hiçbir masiyetten çekinmez, menhiyyâtın hiçbirinden sakınmaz,

---

1 B -“bir de belki”.
2 H: “olmazsa”.
3 H: “Fakat”.

her fenalığı yapar, nehyedenlere husûmet eder oldular. {فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ} Binâen'aleyh nehyolundukları [2314] şeyden vaktâ ki daha ileri gidip bütün bütün temerrüd ve isyâna koyuldular, {قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} Biz de kendilerine alçak, hakir, her taraftan "uşt uşt!" diye kovulur zelil maymunlar olunuz dedik. ❁ Bir emr-i tekvînî ile insanlıktan çıkarıp maymunlara çevirdik فَجَعَلْنَاهَا نَكَالاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ [el-Bakara 2/66] Bu kıssanın Davud aleyhisselâm zamanında cereyan ettiği mervîdir. Nitekim لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِى اِسْرَآئِيلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ [el-Mâide 5/78] âyetinde de buna işaret vardır. (*Sûre-i Mâide'de* وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ *[5/60] âyetinin tefsirine bak.*)

Ey Resûlüm! Onlara bu kıssayı sor [1]{وَاِذْ} o vakti de zikr ü ihtar et ki {تَاَذَّنَ رَبُّكَ} Rabbin şuna izin vermeyi iltizam etmiş, yani şunu kat'iyyen îcab ve icrâ eylemiş idi ki {لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ} lâbüd onların, o bütün kavm-i Mûsâ'nın üzerine yevm-i kıyâmete kadar öyle bir kimse gönderecek ki kendilerini azâbın kötüsüne peyleyecek. ❁ Mukaddemâ Mısır'da Benî İsrâil'e Mûsâ'nın ilk va'd ü tebşîrinde وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ [el-A'râf 7/129] buyurulmuş idi. Süleyman aleyhisselâm zamanından biraz sonra artık[2] o müddet-i nazar yetmiş, o vakte kadar kötüleri sûret-i husûsiyede te'dib, ta'zîb ve ihlâk ederek iyilerin hüsn-i mesâî ve mücahedeleri sebebiyle rahmet-i ilâhiye sayesinde yükselen ve arzın meşârık u megāribine vâris olan Benî İsrâil kavmi bundan böyle hey'et-i umûmiyesiyle başlarında iyi adam bulunmaktan memnun olmaz, fâsık ve zâlim kimselere daha ziyade boyun eğer oldular. Bir kavmin böyle bir hâlde bulunması ise yâ Rabbi, bizim başımıza azab ve belâ getirecek kimseler getir gibi bir taleb-i fi'lîdir. İşte o vakit Hak teâlâ Benî İsrâil üzerine azab peyleyecek, onları azâba sürükleyecek ve nihâyet kıyamete kadar en kötü azâbı tatbik edecek kimseler taslîtini vâcib kılmış ve binâen'aleyh Buhtunassar'a müsaade edip [2315] Benî İsrâil devleti aleyhinde böyle bir azâbı îcab

1 B +"Ve".
2 B -"artık".

ve icrâ etmiş ve bu artık umûmu hakkında bir ikāb olmuştur. {إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ} Şüphe yok ki Rabbin muhakkak serî‘u'l-‘ikābdır. ❁ İkābı dilediği anda derhâl geliverir. Nitekim bir gün geldi Buhtunassar'ı gönderiverdi de cemiyetlerini perişan, vatanlarını tahrip, silah tutabilenleri katl-i âm, kadınlarını ve zürriyetlerini esir, mütebâkīsini de vergilere mahkum eyledi ve onlar bu zillet altında kaldı gitti ki işte dünyada azâbın en kötüsü de budur. {وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ} Ma‘amâfîh yine şüphe yok ki O -senin Rabbin- her hâlde Gafûr, Rahîmdir. ❁ Tevbe edenlere ve sana ittibâ‘ eyleyenlere mağfiret ve rahmeti bîpâyândır. Rabbin böyle[1] Gafûr Rahîm olmakla beraber öyle serî‘u'l-‘ikāb olduğundan üzerlerine o kimseyi gönderdik {وَقَطَّعْنَاهُمْ فِى الْاَرْضِ اُمَمًا} ve onları, o kavm-i Mûsâ'yı yeryüzünde parça parça ettik, birçok ümmetlere ayırdık. ❁ Evvel on iki ümmet hâlinde esbâta taktî‘ ve tefrikleri risâlet-i Mûsâ tahtında vahdet-i kavmiyelerini bozmayan bir teşkîlât ve mukaddime-i kemâlleri olan bir nimet idi. Bu defa o sû'-i azabdan başlayan bu ikinci taktî‘ ve tefrik ise şevketlerine hâtime çeken ve tetimme-i idbarları olan bir nikmet oldu. Arzın her tarafına perişan bir surette dağıldılar ve artık bir şevket toplayamaz oldular. Bu dağılan fırkaların {مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ} içlerinden bazıları ehl-i salâh ❁ Medine'de iman edenler gibi bâlâda geçen اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ sîretinde iyiler {وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ} bazıları da onun dûnunda idi. ❁ Salâhın mâdûnunda salâha karîb mertebeden tut da kademe kademe muhtelif derekelere kadar inmiş kimselerdi. Demek ki Benî İsrâil'in devletleri târumar olup böyle [2316] dağılmaları içlerinde iyiler hiç bulunmadığından değil, kötülerin kesretinden ve hey'et-i umûmiyesi kötüler elinde bulunup fısk u zulmü temsil etmesinden idi. Bunun için parçalandıkları zaman sâlihleri de vardı, aşağılıkları[2] da {وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّـَٔاتِ} ve biz bunları bu muhtelif fırkaları hem hasenât -sıhhat ve servet ü refah- hem de bunların zıddı seyyiât ile imtihan ettik. ❁ Mecuslar, Romalılar gibi muhtelif akvâm elinde ibret alacak birçok acı tecribeler gösterdi ki {لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} rücû‘

---

1 H -"mağfiret ve rahmeti bîpâyândır. Rabbin böyle".
2 B: "aşağıları".

edeler ❁ küfr ü masiyetten tevbe edip hakka döneler, salâha yüz tutalar. Fakat içlerinden bazı salâha dönenler olduysa da diğerleri dönmediler. Asr-ı Muhammedîden evvel böyle idiler. {فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ} Sonra bunlara arkalarından birtakım bozuk, mütereddî kimseler halef oldular {وَرِثُوا الْكِتَابَ} kitaba vâris olmuşlardı. ❁ Tevrat seleflerinden bunların ellerine intikal etmiş, okumasını yazmasını öğrenmişler, neşr ü tâlim, iftâ ve hüküm mevki'lerine geçmişler velâkin kendileri kitaba sahip olmuyor, ahkâmına temessük etmiyorlar, diledikleri gibi kullanıyorlar. Bakınız ne yapıyorlar {يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى} şu ednânın arazını alıyorlar. Şu alçak veya en yakın âlemin geçici, fâni metâ'ını alıp hakkı değiştiriyorlar da {وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا} bir de ileride bize mağfiret olunacak diyorlar. ❁ Mağfiret olunacaklarına hükmediyorlar, kendi kendilerine günah bağışlıyorlar. {وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ} Ve böyle derken şayet kendilerine ona mümasil diğer bir araz gelir; bir rüşvet daha arz olunursa yine alıyorlar, tevbe etmiyorlar, [2317] tevbe etmedikleri hâlde mağfirete hükmediyorlar da bu suretle vâridât-ı[1] habîse ve dünya malı için kitap ile oynuyor, hakkı ketm ü tahrif ediyor, her haltı yapıyorlar. {اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ} Vaktiyle kendilerinden Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyeceklerine dair o kitabın mîsâkı alınmadı mı? ❁ Vâris oldukları ve mensub bulundukları kitap mûcebince üzerlerinde böyle bir misak yok mu? Evet, var ve alındı [2]{وَدَرَسُوا مَا فِيهِ} ve onlar o kitaptakini ders ettiler. ❁ O mîsâkı ve bugün ketm ü tahrif ettikleri hakikatleri, o Resûl, o Nebiyy-i Ümmî, o ittikā meselelerini vaktiyle tekrar tekrar okudular ve okuttular {وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ} ve -ey mürtekibler- artık akıl etmez misiniz ki âhiret evi müttakī olanlar -yani öyle haksızlıktan, rüşvet ü irtikâbdan sakınıp korunanlar- için ayn-ı hayrdır. {وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ} Kitaba temessük edip ettirenler {وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ} ve namazı kılıp kıldıranlar ise {اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ} her hâlde Biz böyle muslihlerin ecrini zâyi' etmeyiz.

---

1 B: "vâridâtı".

2 Bu cümle اَلَمْ يُؤْخَذْ cümlesinin mânasına mâtuftur. Çünkü اَلَمْ يُؤْخَذْ istifhâm-ı takrîrî* olduğundan بَلَى أُخِذَ mânasındadır. Binâen'aleyh takdîr-i kelâm أُخِذَ وَدَرَسُوا demektir [Müellifin notu].
* H: "istifhâmı inkârî".

Şimdi bu irşâdâttan[1] mütenebbih olmayan ve kitaba temessük etmeyen o bozuklara biri Benî İsrâil’e yapılmış ilcâ mîsâkı olan, diğeri ale’l-umûm insanlara şâmil fıtrat mîsâkı bulunan şu iki mîsâkın da ihtârı emriyle Resûlullah’a buyuruluyor ki:

[2318]

وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّٓوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْۚ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاذْكُرُوا مَا فٖيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾ وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ
ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰىۛ شَهِدْنَاۛ اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلٖينَۙ ﴿١٧٢﴾ اَوْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اَشْرَكَ اٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ
بَعْدِهِمْۚ اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ
﴿١٧٤﴾ وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذٖٓى اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ
مِنَ الْغَاوٖينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُۚ
فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْۜ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذٖينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ سَٓاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذٖينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدٖيۚ وَمَنْ يُضْلِلْ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾ وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَثٖيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِۘ لَهُمْ
قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَاۘ وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ
كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾ وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَاۖ
وَذَرُوا الَّذٖينَ يُلْحِدُونَ فٖٓى اَسْمَٓائِهٖۜ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾ وَمِمَّنْ خَلَقْنَٓا
اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

1 B: “irşaddan”.

[2319] **Meâl-i Şerîfi**

Hem bir vakit Biz o dağı bir gölgelik gibi tepelerine çekmiştik de kendilerine düşüyor zannettikleri bir hâlde demiştik ki: "Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekini hatırınızdan çıkarmayın, gerektir ki korunursunuz" (171). Hem Rabbin Benî Âdem'den, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şâhid tutarak "Rabbiniz değil miyim?" diye işhâd ettiği vakit "بَلٰى" dediler; "şâhidiz." "Kıyamet günü bizim bundan [2320] haberimiz yoktu" demeyesiniz (172); yahut "ancak[1] önceden atalarımız şirk[2] koştular, biz ise onlardan sonra bir zürriyet idik, şimdi o bâtılı tesis edenlerin yaptıklarıyla bizi helâk mi edeceksin?" demeyesiniz (173). Ve işte biz âyetleri böyle tafsil ediyoruz ve gerektir ki rücû' etsinler (174). Onlara o herifin kıssasını da oku, ki ona âyetlerimizi sormuştuk da o, onlardan sıyrıldı çıktı. Derken onu şeytan arkasına taktı da sapkınlardan oldu (175). Eğer dilese idik Biz, onu o âyetlerle yükseltirdik velâkin o, yere (alçaklığa) saplandı ve hevâsının ardına düştü. Artık onun meseli o köpeğin meseline benzer: Üzerine varsan dilini salar solur, bıraksan yine dilini salar solur. Bu işte âyetlerimizi tekzib eden o kavmin meseli. Kıssayı kendilerine bir nakl eyle, gerektir ki bir düşünürler (176). Ne çirkin meseli var âyetlerimizi tekzib eden o kavmin ki sırf kendilerine zulmediyorlardı (177). Allah kime hidâyet ederse hidâyet bulan o, kimi de dalâlete bırakırsa hüsrâna düşenler de işte onlar (178). Celâlim hakkı için cinn ü insten birçoğunu cehennem için yarattık. Onların öyle kalbleri vardır ki onlarla duymazlar[3] ve öyle gözleri vardır ki onlarla görmezler ve öyle kulakları vardır ki onlarla işitmezler. İşte bunlar behâim gibi hatta daha şaşkındırlar. İşte bunlar hep o gāfiller (179). Hâlbuki Allah'ındır en güzel isimler (esmâ-i hüsnâ) onun için siz O'na onlarla çağırın ve O'nun isimlerinde sapıklık eden mülhidleri bırakın. Yarın onlar yaptıklarının cezâsını çekecekler (180). Yine bizim halk ettiklerimizden bir ümmet de var ki hakka rehberlik ederler ve onunla icrâ-yı adalet eylerler (181).

---

1 H -"ancak".
2 B: "şerîk".
3 M: "doymazlar".

{وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ} ❁ نتق “**Netk**” bir şeyi şiddetle cezbetmek demektir ki bunun neticesi olarak “bir şeyi yerinden koparıp atmak” mânâsıyla da tefsir edilir. Nitekim erkekten zürriyeti çekip koparan rahime ناتق denilir. Ve bir hadîs-i şerifte عَلَيْكُمْ بِزَوَاجِ الْأَبْكَارِ فَإِنَّهُنَّ أَنْتَقُ أَرْحَامًا وَأَطْيَبُ أَفْوَاهًا وَأَرْضَى بِالْيَسِيرِ buyurulmuştur ki “bikrlerle izdivâcı iltizam ediniz, çünkü onların rahimleri daha câzibeli ve ağızları daha temizdir, ve aza en râzı [2321] olanlardır”[1] demektir. Diğer yerlerde وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ [en-Nisâ 4/154] buyurulmasına nazaran burada “netk”ın da bu mânâyı tazammun etmesi iktizâ eder ki şöyle demek olur: Yâ Muhammed, kitaba temessük etmeyen o ahlâf-ı Yehûda o vakti de hatırlat ki hani o dağı şiddetle çekerek bir dam gibi üstlerine kaldırmıştık {وَظَنُّوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ} ve onlar bunu hakikaten üzerlerine düşmüş zannetmişlerdi.[2] ❁ Yani yola gelmedikleri takdirde dağın tepelerine düşeceğine o kadar yakīn hâsıl etmişler ve bundan öyle korkmuşlardı ki tehdit îkā‘ edilmiş, dağ düşmüş de bilfiil altında eziliyorlarmış gibi elem ü ıztırab içinde yerlere kapanmışlardı da böyle müthiş bir tehdit ve tazyik ile şöyle demiştik: {خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} “Size verdiğimizi kuvvetle tutun”. ❁ Gönderdiğimiz kitabı ciddiyetle ve külfet ü meşakkate tahammül azmiyle sımsıkı tutun, veyahut haydi bu tepenize indirmekte olduğumuz müthiş mucizeye dayanabilirseniz kuvvetle mukavemet ediniz, bunu durdurunuz bakalım {وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ} ve haydi bundaki mânayı -bu kitaptaki veya fiildeki evâmir ü nevâhîyi veya va‘d ü va‘îdi- anın, belleyin, hatırınızdan çıkarmayın ki {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} fenalıktan korunabilesiniz. ❁ Böyle ikrah ve ilcâ ile kendilerinden itaat mîsâkı alınmıştı ki buna “ilcâî mîsak” tâbir olunmuştur. Ve ekseriyetle sûret-i rivayeti şudur:

Ahkâm-ı Tevrat ağır ve şiddetli olduğundan dolayı Benî İsrâil kabulden imtinâ‘ etmişler, Allah teâlâ da Tûr’u üzerlerine kaldırmış; “kabul ederseniz febihâ, yoksa bu dağ her hâlde tepenize inecek”

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît,* V, 214. Krş. Abdürrezzâk, *el-Musannef,* thk. Merkezü’l-Buhûs ve Tekniyyetü’l-Ma‘lûmât, Dâru’t-Te’sîl, 1437/2013, VI, 237-238; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* IV, 52; İbn Mâce, Nikâh, 7.

2 M: “zanneylemişlerdi”.

denilmiş. Dağın vaziyetini görünce hepsi düşüp sol kaşı üzerine secdeye kapanmışlar ve bu hâlde dağın sukūtu korkusundan sağ gözleriyle de ona bakarlarmış. Ve bunun için Yahudîler secde [2322] edecekleri zaman böyle yaparlar ve "bu bizi ukūbetten kurtaran secdedir" derlermiş (*sûre-i Bakara'da [2/63, 93] ve sûre-i Nisâ'da* وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ *[4/154] bak*). Benî İsrâil'in aykırılıklarını ve cebr ü ikrah görmeyince Hakk'a boyun eğmemek öteden beri mu'tadları olduğunu anlatan bu kıssanın ihtârındaki mâna, Allah'ın hükm ü kudretine mukavemet kābil olamayacağını ve tav'an itaat ve inkıyad etmeyenlerin nihâyet kerhen[1] inkıyâda mecbur olageldiklerini ve o mukavemeti nâkābil tazyik ve ilcâ mucizesinin hükmü unutulmamak lâzım geldiğini ve çünkü o ve o gibi icbâr-ı ilâhînin her zaman mümkin bulunduğunu ve asıl insanlık ve saadet o gibi cebr ü tehdîde düşmeden rızâ ve hürriyetiyle emr-i Hakk'a inkıyad ve kitaba temessükte olduğunu anlatmaktır. Fi'l-vâki' her isyanda dağlar yerinden oynayıvermez,[2] her vakit mu'cize-i Mûsâ olmaz. Fakat Allah'ın emrini tanımayan ve ahkâm-ı Hak ile mücadele etmek sevdâsında bulunanlar şunu bilmek lâzım gelir ki Allah teâlâ her zaman dağları yerinden oynatıp insanların başına yıkmaya kādir bir zü'l-celâldir. Eşyâ arasındaki câzibe nisbeti, bir lahzada değişebilir. Aklı[3] olanlar herhangi bir zelzelenin, bir volkan hâdisesinin nasıl bir kudret-i ceberûtiye ifade ettiğini unutmamalıdır. Birtakım kimseler bunların zünûb-ı beşerle hiç alâkası yoktur diye telakkī ederler ki ne kadar yanlıştır. Gerçi bunların hepsi zünûb-ı beşerin cezâsı değildir. Lâkin hepsinin de umûr ve hayât-ı beşerle alâkadar olduğunda da hiç şüphe yoktur. Hiçbirisi yoktur ki beşeriyetin isyana cüret eylediği Allah teâlâ'nın kudret-i kāhiresini göstermiş olmasın[4] ve binâen'aleyh hiçbiri yoktur ki insanlar için mukavemeti nâkābil bir sulta-i rabbâniyenin kudret-i cebriyesindeki azamet-i tedhîşi irâe ile günahlarına karşı bir

1 H: "kahran".
2 B -"Fi'l-vâki' her isyanda dağlar yerinden oynayıvermez".
3 H: "Âkil".
4 B: "olmasını".

tehdit ve ihtar alâkasını hâiz bulunmasın ve insanı kavânîn-i ilâhiyeye muhalefetten tahzir etmesin. Ben şurada işimle meşgul iken fülân yerde bir dağın [2323] çöküvermesi benim bir günahım değilse bile bana benim onu yapan kudrete karşı günahlarımın tehlikelerini ihtar eden bir tehdit olduğunda ve onun bana karşı da bir ikrâhı mutazammın bulunduğunda şüphe mi vardır. Bundan başka Allah teâlâ'nın doğrudan doğru zünûb-ı beşerle alâkadar olan o kadar âyât-ı icbâriyesi[1], o kadar sultaları vardır ki hadd ü hesâba gelmez, evâmir-i ilâhiyeye tav'an itaatle doğru yola gitmeyen, rızâlarıyla fenalıktan korunmak istemeyenleri Allah teâlâ evvelemirde bu cebrî sultalarla ittikāya davet eder. Hür iken esir eyler, bununla da mütenebbih olmayanlara ebedî azab sultasını yükletir. Bunun için insanlar şu mîsâk-ı fıtrîyi hatırda tutmak îcab eder:

{وَاِذْ} Ey Resûl-i Kibriyâ! O vakti de ihtar et ki {اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ} Rabbin Benî Âdem'den -şimdikilerden tut da nesilden nesle Âdem'e varıncaya kadar Âdemoğullarının sâhib-i zürriyet olanlarından müteselsilen her birinin- bellerinden zürriyetlerini aldı, yani yed-i kudretle ıstıfâ edip ayırdı, vücûda çıkardı {وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ} ve onları kendilerine karşı işhâd eyledi ❁ şâhid yaptı, kendilerini duymayan o şuursuz zürriyetlere ene ve verâ-yı ene şuurunun bilfiil mebde'ini verdi. Her birine şühûd ve şehadet fıtratını, kendi nefsinde te'sîr-i Hakk'ı duymak ve duyurmak, itiraf[2] ve şehadet etmek hilkatini, insanlık rûhunu verip hepsini vahdâniyet ve rubûbiyetine şâhid kıldı da, kılarken {اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ} "Rabbiniz değil miyim?" dedi. ❁ "Üzerinizde dilediğim gibi tasarruf eden ve etmek hakkı olan yegâne mâlikiniz ve ale'l-ıtlâk mürebbîniz, hâkiminiz olduğuma şâhidsiniz, şehadet edeceksiniz değil mi?" diye hitâb-ı nefsîsi ile emanetini tahmil, [2324] rubûbiyetini takrir etti. Hepsi de {قَالُوا بَلٰى} "belâ" dediler. ❁ "Evet, Rabbimizsin, şâhidiz" diye terbiye ve emaneti kabul ve şehadeti taahhüd eylediler. Hâsılı hiçbir şey değil iken Rabbü'l-âlemîn'in hükm-i rubûbiyeti ve bir kānûn-ı intişar

1 B: "icrâiyesi".
2 B -"itiraf".

tahtında halk u terbiyesi ile şuursuz zerreler hâlinde vücûda çıkarılıp bütün zevkleriyle şuurlu bir insan fıtratına girdiler, bir insan şahsiyeti aldılar, hiçbir muhalefette bulunmadılar. O vakit onlarda küfr ü inad yoktu, ağyârdan hiçbir şey tanımıyorlardı. Hiçbir şey değil iken bir zürriyet hâlinde sulbden alınıp rahm-i mâderde telkīh ve ictimâʻiyete atılan ve mutlak ene ve mâverâ-yı ene nisbeti içinde zarûrî bir işhâd u şuhûd, bir te'sîr ü teessür hâsılı olan bir şuur fıtratına girip mükemmel bir akl ü idrak, bir fehm ü tefhim, bir irade ve ihtiyar hayâtının inkişâfına doğru giden bütün mevcûdiyet ve fâiliyetlerinde[1] ancak O'nun emrine, kanununa münkād oluyor ve ancak O'ndan avn ü inâyet alıyorlar ve îcâbında bunu böyle söylemeyi derʻuhde ediyorlardı. İşte o Âdem'in ilk evlâdından itibaren herkes Rabbinin verdiği ve emrettiği insan fıtratını, vücûda şuhûdu alıp kabul etmekle Rabbi ve kendisi beyninde böyle bir îcâb u kabûlün hâsılı olan bir akd-i fıtrî altına girmiş ve kendi nefsinde Rabbine şehadet ve ubûdiyeti taahhüd etmiştir ki bu mukavele ve bu mîsâk-ı fıtrî beşerin mebde'-i dînîsi, mebde'-i hukūkīsi, mede'-i medenî ve ictimâʻîsidir.[2] Birçok müfessirîn demişlerdir ki burada bu ahz ü işhâd ve mukavele, temsîlî bir mânadadır[3]. Allah teâlâ'nın bütün insanları mebde'-i fıtratlarında tevhid ve İslâm'a delâlet için nasb edilmiş âfâkī, enfüsî delâil-i rubûbiyet ile istidlâl ve İslâm'a müstaʻid olarak halk etmiş olduğunu bir istiʻâre-i temsîliye tarîkiyle tasvirdir. Şöyle ki: Allah teâlâ'nın nüfûs-ı beşere akl ü [2325] basireti bir garîze yapması ve bunlar için âfâk u enfüste birtakım delâil nasb etmesi ve bu suretle onları mükemmelen techîz ü temkîn edip rubûbiyetini marifete tevcih eylemesi, diğer taraftan onların da bu garîzelerle mütecehhiz ve müknet-i kâmile ile mütemekkin ve marifete müteveccih olmaları, hey'et-i mecmûʻası Allah teâlâ'nın onları emir ve hitab tarîkiyle itirafa sevk, onların da bilâ tereddüt icâbete müsâraʻat etmiş olması suretine teşbih

1 H: "faaliyetinde"; B: "faaliyetlerinde.
2 İnsan medenî bi't-tabʻdır diyenler bunu nâkıs bir surette itiraf etmiş ve mukāvele-i ictimâʻiye,* rûh-i ictimâʻî nazariyeleri de bundan alınmıştır [Müellifin notu].
* B +"ve".
3 H: "mânadır".

olunarak bi'l-isti'âre bu suretle tasvir kılınmıştır. Nitekim فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًاۜ قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِع۪ينَ'de [Fussilet 41/11][1] emr ü icâbet böyle temsîlî olduğu gibi, bunda da ma'nâ-yı ma'rûfuyla bir işhâd ve suâl ü cevab, hakîkī mânasıyla bir mukavele düşünmek lâzım değildir. Sanki öyle denilmiş ve öyle cevap verilmiş de bir mukavele yapılmış gibi kıymet-i hukūkiyeyi hâiz olması lâzım gelen kavî bir halk-ı fıtrat[2] vardır. Yani bu akid emrî, kavlî, kelâmî mâhiyette bir misak değil, bir kuvve-i marifetin tekvîn ü tekevvünü mânasına bir akd-i fi'lî demektir. Kelâmullahda bu gibi temsillerin bulunduğu müsellem olduğu gibi bu mâna ekseriyetin fehm ü mizâcına da muvâfıktır. Ve ekser mütekellimîn de bunun üzerinde yürümüşlerdir. Fakat dikkat edilirse burada daha başka bir nokta vardır. Asıl mesele insanların yalnız delâil-i âfâkiye ve enfüsiyeden bi'l-istidlâl ma'rifetullâha vâsıl olmak kuvve ve isti'dâdı değil, insan hilkatinin bilfiil bu delillerden biri olması, her insanın fıtrat-ı nev'iye ve ferdiyesiyle vahdâniyet ve rubûbiyete şehâdet ü delâleti henüz edâ etmemiş olsa bile Rabbinin takrîriyle tahammül ve der'uhde etmiş, üzerine almış bir şâhid bulunması, ta'bîr-i âharla insanlar için ma'rifetullah, tevhîd-i rubûbiyet, Hakk'a inkıyad ve İslâm meselesi sade istidlâl ile kesb olunacak sırf nazarî bir marifet olmayıp kendi fıtratında merkuz bir garîze, "şuhûd-ı nefs" denilen kendini duymak, bi'z-zarûre ve ale'l-ıtlâk kendinin kendi olduğunu tanımak şu'ûr-i bedîhîsi ile beraber kendinde mütehakkık [2326] bir ma'rifet-i bedîhiyedir. Şu kadar ki şu'ûr-i nefs gibi sarih ve celî değil, onun zımnında müstetir bir bedîhî-i hafîdir ki şu'ûr-i sarih ile duyulması sarf-ı dikkate veya bir tenbih ve ihtâra mütevakkıftır. Zira insanın böyle zımnen duymuş bulunup da farkında olmadığı birtakım şuur mazmunları vardır ki bir veya mükerrer ihtarlar sayesinde uyanır duyar. Ve işte ma'rifetullah da mutlak sivâ-yı ene şuuru gibi böyle şuhûd-ı nefs fıtratı içinde merkuz bir garîzedir.[3] Bilâhare bu şehadeti edâ ve îfâ etmeyen ve tezkîr ü ihtarlara

1 "…Ona ve Arz'a 'Gelin ikiniz de ister istemez' dedi, 'geldik istiye istiye' dediler."
2 H ve B: "fıtrî".
3 Burada şundan gaflet edilmemelidir* ki ma'rifetullâhın şu'ûr-ı nefste fıtraten merkuz olması Zâtullah'ın

rağmen inkâr ve küfürde ısrar edenler ya vicdanına karşı inat eden veya fıtratı bozulmuş, kendilerinde bu garîze kalmamış olan, yani kavlen veya fiilen nakz-ı ahd ve nefislerini ziyan eden mahrumlardır. Nitekim Fransız feylesofu Auguste Comte[1] insan üç hâl geçirir: İlk fıtratında ilâhî, sonra mâba'de't-tabî'î, sonra tabî'î olur" dediği zaman evvelâ bu fıtratı itiraf, sonra da kendinde o fıtratın bozulmuş ve bozukluğun tekarrur etmiş olduğunu ilan eylemiştir ki, bu onun bütün insanlığı görmesinde değil, yalnız kendindeki tegayyür-i fıtratı görerek sâir insanları da bi-gayri hakk[ın] kendine kıyas etmesindendir. Hâlbuki terakki ve tekâmül fıtratın bozulmasında değil, inkişâfındadır. Fıtratın bozulması فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ medlûlünce bir tereddîdir. Şimdi mesele, ma'rifetullâhın öyle bir ma'rifet-i fıtriye ve insanın buna edâ-yı şehadeti der'uhde etmiş bir şâhid-i fıtrî olması cihetinden mülâhaza edilince bu mîsâkın sırf tekvînî bir mâhiyette olmayıp onunla beraber emrî ve kelâmî bir haysiyeti de hâiz olduğunda şüphe edilmemek lâzım gelir. Zira mesele yalnız vücûdî değil, aynı zamanda şuhûdîdir, şuur ile de alâkadardır. Yalnız [2327] tekvînî olsa idi bilâhare bu şehadeti edâ etmeyen kimse bulunmamak îcab ederdi. Ve şuhûd-i nefs mevzû'-i bahis olan herhangi bir şuur vâkı'ası ise her hâlde kelâm-ı lafzî ile değilse de kelâm-ı nefsî ile alâkadar olmaktan hâlî olmaz. Çünkü rûh bir emr-i rabbânî olduğundan[2] bütün vâkı'ât-ı rûhiye ve hâdisât-ı şuûriye vâkı'ât-ı emriye olarak mülâhaza edilmek lâzım gelir. Her şuurda bir teblîğ-i rûhânî vardır ki kelâmın da künhü odur. Şuur ile alâkadar olmayan tekvinlerde bu tebliğ yoktur. Bunun için bir rûhun, bir şuur kuvvesinin tekvîni, aynı zamanda onu kendisine tebliğ etmeyi, yani söylemeyi tazammun eder. Şu hâlde bu misak, tekvînî olmakla beraber rûhî ve kelâmî haysiyeti de hâiz

---

nefs-i beşerde merkuz olması** demek değil, te'sîr-i ilâhînin nefste merkuz olması demektir. Binâen'aleyh bundan hulûl veya ittihad galatına düşmemek için mütekellimîn bu babda "ilm-i istidlâlî" tâbirini daha sâlim görmüş ve evvelki nokta-i nazarı tercih eylemişlerdir [Müellifin notu].

* H: "etmemelidir".

** B -"Zâtullah'ın nefs-i beşerde merkuz olması".

1 M: "Ogüst kont".

2 M: "rabbolduğundan".

olduğundan buna “mukavele” demek de bir hakikat olur. Ancak bu hitab kelâm-ı lafzî ile değil, melâikeye olan tebliğ gibi kelâm-ı nefsî ile bir tebliğ telakkī edilmelidir. Ahz bir tekvin, işhâd nefh-ı rûh ile bir tekvin ve tebliğ, اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ hitâbı verâ-yı ene’den bir takrir, buna karşı بَلٰى da bu tekvîn ü işhâd ve takrîre mutlak bir inkıyâd-ı nefsî ile mutâva‘at ve mûcebini taahhüddür. Her insanın insanlığı esasını teşkil eden “ben” ve “ben değil” duygusunun içinde bu taahhüd mündericdir. اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ hitâbının başında وَقُلْنَا yahut قَائِلًا müte‘allakının tasrih edilmeyip de mukadder bırakılması bunun bir kelâm-ı nefsî olduğuna işaret demektir. Sonra mâlumdur ki ma‘nâ-yı şer‘î ve hukūkīsiyle bir akd ü mukavelenin hakikati bir îcab ile bir kabul beynindeki irtibattır[1]. Ve bu îcâb u kabûlün her hâlde kelâm-ı lafzî olması şart da değildir. Asıl akid, iki nefsin bir maksadda birleşmesidir. Tarafeynden rızâya, yani terk-i itiraza delâlet eden fiil ile de îcâb u kabul olabilir. Yerinde te‘âtî ile de bir akid olabilir. Binâen‘aleyh bu misak, sırf akıl ve istidlâl kuvvesinin tekvîni dahi olsa şer‘an ve hukūken yine te‘âtî kabîlinden hakîkī bir akd ü misaktır. Ancak bu itibar ile “mukavele” ıtlâkı temsîlî ve mecâzî olur. Fakat îzah ettiğimiz mâna ile bu [2328] tekvînin bir tekvîn-i rûhî olması[2] ve bir kelâm-ı nefsî haysiyetini de mutazammın bulunması itibariyle buna “mukavele” ıtlâkı dahi hakikat olur. Ve nitekim eslâf-ı müfessirîn de bunu bir temsil değil, bir hakikat olarak rivayet ve îzah eylemişlerdir. Binâen‘aleyh اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰى mazmûnu sade bir temsil değil, bir tahkiktir[3].

Gelelim bu mîsâkın ne vakit vâki‘ olduğuna. Bu hususta üç kavil vardır:

1. Birçokları zürriyetin baba sulbünde ilk tekvîninde ve daha rahm-i mâdere tevdî‘ olunmadan evvel vâki‘ olduğuna kāil olmuşlardır ki bunlar âyetteki işhâd ve hitâbın da zamanını ahz zamanı telakkī etmiş ve ahzın mânası da zürriyetin sulbden rahime ihrâcı değil, sulbde vücûda

---

1 H: “ıttıraddır”.
2 H -“olması”.
3 H: “hakikattir”.

ihrâcı demek olduğuna zâhib olmuşlardır. Fi'l-vâki' "zürriyet" nesil ve evlâda dahi denilirse de bunun asıl mânası gayet küçük karınca demek olan "zerr"den veya saçılmak mânasına "zürûr"dan[1] me'huz olarak mâ-i beşerdeki nüfûs-ı zerreviyedir ki müfredine ve cem'ine ıtlak olunur. Şu hâlde bunlara göre bu işhâd ve hitâb-ı elest sulb-i pederden çıkan bu nefs-i zerrevîye ilk çıktığı sırada yapılmıştır. Bu ise bu zürriyetin bütün mâhiyyet-i insâniyeyi hâiz bir nefis, yani henüz[2] büyümeye namzed bir insancık olduğunu kabul ile mümkin olabilir. Lâkin bu bizim nazarımızda sâbit değildir. Ve hatta ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ [el-Mü'minûn 23/14][3] gibi nusûs-ı Kur'âniyeye de zâhiren muhaliftir. Nefs-i zerrevî bilfiil değil bilkuvve bir insancık, telkih ile bir insan olmaya namzed bir huveyn[4] ve belki henüz hayât-ı hayvâniye hâline de gelmemiş hayât-ı nebâtî uzviyetinde bir büzeyr, bir tohumcuktur ki bundan insan halk olunacaktır. Buna henüz rûh-i insânî nefh olunmamıştır. O hâlde bunların nefislerine işhâdı ve hitâba icâbetleri bir kuvve-i ba'îdeyi temsilden başka bir mâna ifade etmez. Bu meyanda bazıları daha ileri gitmiş ve demiştir ki zürriyetler üzerindeki bu misak babalarının değil, tâ Âdem'in [2329] sulbünden ihrâc olundukları zaman yapılmıştır. Çünkü bu mânada rivayet olunmuş bazı hadisler vardır ki ezcümle birinin hulâsa-i meâli şudur: Allah teâlâ Âdem aleyhisselâm'ın zahrından kıyamete kadar halk edeceği zürriyeti çıkardı ve onlara اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ dedi, "belâ" dediler ve o gün kalem-i takdir kıyamete kadar olanı yazdı bitirdi; جفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ oldu[5] yani kıyamete kadar ne kadar insan gelecekse hepsi Âdem'in sulbünden çıkan zürriyetlerle yazılıp takdir edildi ve bundan böyle beşerde tenâsül bir kanun oldu. Bütün insanlar müteselsilen o zürriyetlerden gelecek مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَهِينٍ [es-Secde 32/8]

---

1 B: "«زرر»دن".
2 M ve B: "yalnız".
3 "…Sonra ona diğer bir hilkat neş'eti verdik…"
4 M: "huveyyin".
5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 228. Krş. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* thk. Hind Şelebî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/20044, II, 655; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 307:
عن ابن عباس: «وإذ أخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم» قال: لما خلق الله آدم مسح ظهره بدَحنا، وأخرج من ظهره كل نسمة هو خالقها إلى يوم القيامة، فقال: «ألست بربكم قالوا بلى» قال: فيرُوْن يومئذٍ جفَّ القلم بما هو كائن إلى يوم القيامة.

onların sülâlesi zürriyetlerden olacak, bu sülâle hâricinde Âdem'in yaratıldığı gibi başka âdemler kıyamete kadar yaratılmayacak, Âdem'in sulbünden çıkan zürriyetlerden her biri böyle kendi sülâleleri olacak olan zürriyetleri de müteselsilen ve bilkuvve hâmil olmak ve onları böyle halk ve terbiye eden Hâlık teâlâ'nın hükmüne ve kanununa münkād olarak çalışıp fiile getirmek ve nihâyet O'nun vahdâniyet ve rubûbiyetini itiraf eylemek üzere bir terbiye, bir kuvve alıp kabul etmek suretiyle bir taahhüd ve mîsâka rabt olunmuşlardır. Bunun için birtakım müfessirîn âyetteki mîsâkı da hadisteki bu misaktan ibaret gibi telakkī etmişler ve vakt-i misak sulb-i Âdem'de zuhur zamanı olduğuna hükmeylemişlerdir. Lâkin hadisin elfâzıyla âyetin elfâzına, ezcümle مِنْ ظَهْرِ آدَم، مِنْ بَنٖٓى اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ kayıtlarına dikkat edildiği zaman aradaki farkı görmemek kābil değildir. Hadis, tenâsül-i beşerî kanununun ilk mevki‘-i icrâya konulduğu zaman vücûda gelen zürriyet-i ûlâ zımnında bilkuvve tahakkuka başlayan nev‘in mîsâk-ı icmâlîsini beyandır. Âyet ise bu kanun hükmünce bilfiil vücûda gelen her ferd-i zürriyetin mîsâk-ı tafsîlîsi hakkındadır. Bu vechile hadis, âyetin delâleten ifade ettiği bir kuvve mebde'ini, âyet de hadisin tazammun ettiği bir fiil mebde'ini tefsir ve beyan etmektedir. Bunun [2330] için âyet ile hadis mütekābilen yekdiğerini îzah etmekle beraber müfâdları[1] yekdiğerinin aynı değildir. Ale'l-icmâl nev‘in mîsâkı sulb-i Âdem'den başlamış, fakat ale't-tafsîl ferdlerin mîsâkı da Benî Âdem'den bilfiil kendi babalarının sulbünden başlamıştır. Yani Zeyd'in mîsâkı Amr'ın mîsâkı değil, babanın ananın mîsâkı evlâdın mîsâkı değildir. Fakat nev‘an mütemâsil ve hepsi bir asla, bir kānûn-ı rubûbiyete râci‘dirler. Ve taahhüdün mâhiyeti de bu terbiyenin mürebbîsi, bu kanunun vâzı‘ı olan Hâlık teâlâ'nın nimetine şükür, ahkâmına inkıyad, vahdâniyet ve rubûbiyetini itiraf ve ilan eylemektir ki İslâm da budur. Şu hâlde bu âyet mûcebince her ferdin mebde'-i taahhüdünü nev‘in mebde'-i taahhüdü olan sulb-i Âdem'den saymak doğru değildir. Bir de nev‘in bütün efrâdıyla vücûd-i nev‘îsi sırf

1 B: "mefhumları".

vücûd-i zihnî kabîlinden olduğu ve bu itibar ile Âdem ismi nev'in bir mümessili addolunduğu cihetle hadisteki misakı[1] rûh-ı[2] Âdem'le beraber bütün envâ'-ı beşerin bir mîsâkı diye ifade edenler de olmuştur. Nitekim Ka'b-ı Kurazî'den böyle bir rivayet de vardır.[3] Ve bundan bi-gayri hakk[ın] tenâsüh-i ervâh fikrine sapanlar da bulunmuştur. Hâlbuki âyet, tenasüh fikrinin tamamen aleyhinedir.

2. İbn Atıyye'nin beyânı vechile bazıları da bu misak ve taahhüdün zamanı, büluğ zamanı olduğuna kāil olmuşlardır. Zira bir zürriyetin nefsine tamamen[4] şühûdu, kendisinden zürriyet çıkmaya[5] başladığını gördüğü büluğ zamanında vâki' olur. Ve marifete temekkün-i tâm da o vakit bulunur. Âyette ise ahz ve işhâd buyurulmuştur. Bu surette bâliğ olmayanların henüz taahhüdü yok demektir. Ve âyetten bu mânayı anlamak için iki vecih mümkindir. Birisi وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ zamirleri zürriyete ircâ' olunmakla beraber zürriyete veled-i kâmil, ahza ıstıfâ-yı bâliğ mânası vermek ve bu suretle ahz ve işhâd zamanını birleştirmek veya ahz zamanıyla işhâd zamanını ayırıp evvel-i mîsak, ahz vaktinden işhâd vaktine [2331] kadar devam eden bir müddet zarfında başlamış ve işhâd vakti olan büluğ zamanında بَلٰى taahhüdüyle tamam olmuş diye anlamak, ikincisi de bu zamirleri zürriyete değil, Benî Âdem'e ircâ' etmektir ki bu surette âyetin mânası "Benî Âdem'den her biri sulblerinden zürriyetlerinin çıkmaya başladığı ve bu suretle nefislerini duyup kendilerine karşı, kendi mâhiyet ve hakikatlerine ve Allah'ın nimet ve terbiyesine şâhid oldukları sırada bu büluğlarıyla بَلٰى diye Allah'ın ni'met-i terbiyesini kabul, rubûbiyetine inkıyad ve vahdâniyet-i rabbâniyeyi tasdik ile ma'rifetullâhı ve ubûdiyeti taahhüd ettiler. Büluğ hükmü gelince 'bâliğ olmayız, bu zevki duymayız' demediler" demek

1 H: "misak".
2 H: "rûhu".
3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 244; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* IX, 446; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl,* II, 267:
عن محمد بن كعب القرظي في قوله: «وإذ أخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم» قال: أقرّت الأرواح قبلَ أن تُخْلق أجسادها.
وقال القرظي: أقر له بالإيمان والمعرفة الأرواحُ قبل أن يخلق أجسادها.
4 B: "tamamen nefsine".
5 H: "çıkarmaya".

olur. Bu güzel bir mânadır. Fakat büluğ zamanı bu mîsâkın akd ü taahhüdü zamanı değil, vücûb-ı icrâsı zamanı olduğunu da unutmamak lâzım gelir. Bunun için:

3. Ekser müfessirîn ve ulemâ bu mîsâkın bidâyeti, zürriyetin sulb-i pederden çıkıp rahm-i mâdere düşmesiyle başlamış ve orada aleka, mudga, ızam ve kisve-i lahm terbiye ve tesviyeleriyle hilkati tebeyyün edip ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ [el-Mü’minûn 23/14] mısdâkınca rûh nefh olunarak neş’et-i insâniyeye girdiği zaman بَلٰى taahhüdünün vukū‘uyla tamam olmuş olduğunu ve zamân-ı bülûğ bu taahhüdün vücûb-i[1] icrâsı, yani teklif ve vazifenin bed’i zamanı bulunduğunu beyan eylemişlerdir. Usûl-i fıkıhta beyan olunduğu üzere her ferdin insânî şahsiyeti, hukūkī ehliyeti bu misak ile bu taahhüd zamanından başlar ve bülûğuna kadar tekemmül eder. Büluğdan itibaren de vücûb-i vazife, teklif teveccüh eyler ve bunun ilk eser-i hukūkīsi hakk-ı hayattır. Bu andan itibaren ebeveynine ve cem‘iyyet-i beşeriyeye onun hakk-ı hayâtını gözetmek bir vazife olur. Ve bunun içindir ki ıskāt-ı cenin bir cürümdür. Ve müstebînü’l-hilka bir ceninin ıskātından dolayı gurre lâzım gelir. Ve cenine irs ve vasiyet sahih ve bir [2332] ceninin bülûğuna kadar lehine olan tasarrufât muteber olur. Bundan evvel ise zürriyetin şahsiyet-i insâniye ve hukūkiyesi mukarrer değildir. Ancak sulb-i pederde zuhûrundan itibaren bir şübhe-i hukūkī vardır. Meselâ azl diyâneten mekruhtur. Şimdi âyetin mutazammın olduğu bazı îmâlarla meâlini şöyle mülâhaza etmeliyiz: وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ zamirleri “zürriyet”e râci‘ olmakla beraber, babaları olan “Benî Âdem”e veya hepsine de rücû‘u[2] ihtimâli ve اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ istifhâm-ı takrîrîsinin ifham ettiği mânayı minnet ve siyâk u sibak dolayısıyla bu ihtar şu mânaları tezkir etmektedir: Mâlum ya insan, insan olmadan evvel kendini duymazken sonradan duyar olur, “ben benim” der. İşte bunu diyebilmek, onu ona veren Rabbine gizli bir duygu ve inkıyâdı ve kendine karşı O’na şehadet etmek taahhüdünü tazammun eder. Ve

1 B: “zamân-ı”.
2 H: “rücû‘”.

insanın bütün kuvâsıyla[1] nefsini ve mâhiyetini müşahede ettiği zaman da bülûğundan başlar. Benî Âdem'den bir babanın sulbünden bir zürriyetin ahz olunduğu lahzada Rabbinin bu fiiline öyle bir zevk-i inkıyâd ile mutâva'atı ve hükm-i rubûbiyete öyle bir itiraf ü şehadeti vardır ki bu anda bütün heyecanıyla nefsini duyarken âdetâ kendinden geçer de Rabbinin zevk-i ni'metine müstağrak olur. Kendinin sulb-i pederdeki hâlini kendine ihtar eden bu anda o babanın nefsinde Rabbinin اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ hitâb-ı izzetine "belâ" demekten başka bir hiss-i hâkim yoktur. Ve her insan, ân-ı bülûğunda bu zevk u heyecânı müşahede eder. Bunu müşahede edebilmesi de mukaddemâ Rabbinin emrine inkıyad edip insanlık rûhunu almasının neticesidir. Şimdi babadaki bu zevk ü neşve[2] de hakikatte ondan ahz olunan zürriyet dolayısıyla kendini hatırlayıp Rabbine taahhüdünü îfâ etmesi içindir. O zürriyetin[3] sulb-i pederde halk-ı ilâhî ile ta'ayyün edip bir nefs-i zerrevî mevcûdiyetiyle ve sevk-i rabbânî tahtında bir ictimâ' ve telkīh şevkiyle[4] rahm-i mâdere geçmek için harekete [2333] getirilmesi yüzündendir. Her insan böyle bir zürriyet iken Rabbinin terbiyesine mutâva'atla rahm-i mâdere erzâk-ı mukadderesiyle beslenip bi't-tedrîc alaka ve mudga etvârından[5] geçerek kemikleri lahm kisvesi giymiş bir seviyye-i tasvîre gelmiş ve sonra da ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ [el-Mü'minûn 23/14] medlûlünce mahz-ı emr-i rabbânî olan rûhun nefhiyle evvelki neş'etin gayesi olan diğer bir neş'ete girmiş ve o zaman kendini ve Rabbinin hitâbını nefsinde duyup kendine karşı Rabbini itiraf ve O'nun vahdâniyet ve rubûbiyetine şehadet vazifesini taahhüd eden bir şahsiyyet-i insâniye olmuş اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ hitâbına "belâ" demiştir. Her insan şu'ûr-ı fıtratıyla[6] böyle bir taahhüdün altındadır. Şuhûd-i nefs nimetinin vecîbesi nefsin haddini bilmek ve Hakk'a

1 B: "kuvvesiyle".
2 H ve B: "neş'e".
3 H -"Rabbine taahhüdünü îfâ etmesi içindir. O zürriyetin".
4 B: "sevkiyle".
5 H: "edvârından".
6 H: "fıtriyle".

şehadetle hükmüne inkıyad eylemektir. Binâen‘aleyh şuhûd-i nefsin tekemmül ettiği büluğdan itibaren Allah’a karşı bu vecîbe-i şehâdet ve ubûdiyetin îfâsı vazifedir.

{شَهِدْنَا} Biz şehadet ettik ❁ yani Benî Âdem’in sulbünden alınıp kendine karşı şâhid olabilir sahih[1] bir insan fıtratı verilen her zürriyetin üzerinde fıtraten böyle bir taahhüd bulunduğuna Biz Azîmüşşân شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۙ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً بِالْقِسْطِ [Âl-i İmrân 3/18] mantûkunca böyle şehadet ettik; o ahz ü işhâd ve “elest” ü “belâ” vaktini kelâmımızla tezkir ve ihtar eyledik ki {اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِل۪ينَ} ey kâfirler, yevm-i kıyâmette -âkıbet-i emr tezahür ettiği vakit- biz bundan kat‘iyyen gāfil idik demeyesiniz ❁ nefsimizi duymak, rûh ve şuur sâhibi olmak hakkı kabul etmeyi ve kendimiz üzerinde Sen Azîmüşşân’ın rubûbiyet ve vahdâniyetini tasdik eylemeyi bir taahhüd olduğunu ve kendimizi duymanın kendi varlığımızın Senin vücûb-i vücûduna, vahdâniyetine, rubûbiyetine bir şâhid bulunduğunu şu‘ûr-ı sarih ile duymuyorduk. Hafî olan bu taahhüdü bize sarâhaten tezkir ve iş‘âr lütfunda da bulunmadın diye i‘tizâr[2] eylemeyesiniz {اَوْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اَشْرَكَ اٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ قَبْلُ} [2334] veya şirki bundan evvel ancak atalarımız[3] yaptı ❁ onu biz değil, onlar çıkardılar {وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْۚ} ve biz onlardan sonra bir zürriyet idik ❁ kendimizden haberimiz yok, yol ve delil bilmez, atalarımızın istedikleri yere sürüklenmiş atılmış şuursuz âciz mecbur kimseler idik, günah bizim değil onların bi’l-mecbûriyye üzerimizde kalmış mirasları idi. {اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ} “Şimdi o mubtıllerin yaptıkları cürm ile bizi muâhaze edip ihlâk mı edeceksin?” demeyesiniz. ❁ Zira size o kıyamet günü gelmeden haber verildi ki her zürriyetin kendi başına bir taahhüdü vardır. Evvelâ zürriyetler babalarının sulbünden alındı, çıkarıldı ayrıldı, onlardan ayrı bir fıtrat ve fiil verildi. Ve öyle sırf zürriyet olarak şuursuz bırakılmadı, kendi nefisleri kendilerine duyuruldu, kendilerinden[4]

1 B: “sâlih”.
2 H: “itiraz”.
3 M: “atalarımızı”.
4 H -“kendilerinden”.

zürriyet çıkarıldı ve bu suretle kendiniz kendinize karşı Rabbinizin hitâb-ı rubûbiyetine doğrudan doğru şâhid oldunuz velâkin şehadetinizi edâ etmediniz, şirke gittiniz. Binâen'aleyh sizler babalarınızın cürmünden, babalarınızın taahhüdünden değil, kendi insanlık taahhüdünüzden ve kendi cürmünüzden mes'ul olacaksınız. {كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ} İşte Biz böyle âyetlerimizi ayırır, tafsil ederiz {وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} ve bu tafsîli[1] -o bâtıl mukallidleri hakka- dönsünler diyedir ki yaparız. ۞ Ey Resûlüm bunları ihtar et {وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّـذٖى} ve onlara -o bozulmuş haleflere- şu alçağın kıssasını da oku ki {اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا} ona âyetlerimizi vermiştik -ilmî, dînî haysiyeti vardı- onlardan sıyrıldı çıktı da {فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ} Şeytan onu kendine uydurdu {فَكَانَ مِنَ الْغَاوٖينَ} ve [2335] binâen'aleyh sapıklardan oldu. {وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا} Ve eğer dilese idik her hâlde onu Biz o âyetlerle yükseltirdik {وَلٰكِنَّهُٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ} velâkin o alçak yere saplandı. Dünyaya veya[2] sefalete meyletti ve hevâsına uydu ۞ da o âyetlerden sıyrıldı, dinden çıktı, sukūt etti, demek ki yükselmesine meşiyyet-i mutlaka ta'alluk etmedi, kendine bırakıldı da bu sukūttan kurtarılmadı. Bunun Mûsâ aleyhisselâm zamanında Benî İsrâil ulemâsından Bel'am b. Ebr veya Ken'ânîlerden Bel'am b. Bâûrâ nâmında birisi olduğuna veya Araplardan Ümeyye b. Ebü's-Salt Sekafî hakkında nüzûlüne dair birkaç rivayet vardır. Bel'am bazı kütüb-i ilâhiyeye ilmi var, duası müstecâb bir velî iken Arz-ı Mukaddes'e duhul meselesinde Hazret-i Mûsâ'nın veya Yûşa'nın hilâfına hubb-i dünya ile cebbarlara taraftarlık etmiş, Ümeyye b. Ebü's-Salt da bazı kütüb-i ilâhiye okumuş ve bir peygamber geleceğine kanaat hâsıl etmiş ve onun kendisi olması ümidinde bulunurmuş. O sırada Resûlullah ba's olununca hasedinden küfre sapmıştır.[3] Diyebiliriz ki asıl kıssa, Bel'am veya Bel'am'ın olduğu hâlde sebeb-i nüzûl Ümeyye olmuştur. Fakat Kur'an şunu gösteriyor ki kıssadan maksad şahsın târifi

---

1 H ve B: "tafsil".

2 H -"veya".

3 İbn Kuteybe, *el-Me'ârif,* thk. Servet Ukkâşe, Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme, 1992, s. 60; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* I, 567; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XII, 594:

أمية بن أبي الصّلت الثّقفي، كان أمية قد قرأ الكتب، ورغب عن عبادة الأوثان، وكان يخبر بأن نبيّا يبعث قد أظلّ زمانه، فلما سمع بخروج النبي صلّى الله عليه وسلم وقصّته، كفر حسدا له. ولما أنشد رسول الله صلّى الله عليه وسلم شعره، قال: آمن لسانه وكفر قلبه.

değil, hâlini tefhim ve temsildir. Madem ki o hevâsına uydu, ilm ü dinden sıyrılıp insanlıktan sukūt etmek istedi {فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ} artık onun temsîli köpek temsîli gibidir. {اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ} Sen onu sevk etsen de lehs eder, bıraksan da lehs eder. ❁ Yani[1] yorsan da dilini uzatır solur, rahat ettirsen de dilini uzatır solur, hiçbir zaman ıztırabdan kurtulmaz. Köpeğin en aşağılık hâli başka hayvanda bulunmayan bu soluyuştur. İşte o kimsenin hâlindeki sukūt kelbin mesel olmuş olan bu en aşağılık hâli gibidir. Yani alçalmanın son kertesi [2336] سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ [el-Bakara 2/6] {ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا} İşte bu mesel âyetlerimizi tekzib eden o kavmin meselidir ❁ ki خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى [el-A‘râf 7/169] olan kavm-i cehûddur. {فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ} Binâen‘aleyh bu kıssayı naklet ki belki bir düşünürler ❁ içlerinde mütenebbih olacaklar bulunur, yani sen bu ihtimâli nazar-ı i‘tibâra al. {سَٓاءَ مَثَلًا} Bak ne çirkin mesele mazhar {الْقَوْمُ الَّذٖينَ} o kavim ki {كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ} âyetlerimizi tekzib ettiler ve kendilerine ki zulmediyorlardı. ❁ Kendilerine cüz'î şuuru olanlar, kendilerinin bu çirkin hâllerini, bu çirkin mesellerini bir kere düşünüp de utanmaz mı? Fakat {مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدٖيۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ}.

Fi'l-hakīka {وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثٖيراً مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ} kasem olsun ki cinn ü insten birçoğunu da cehennem için halk ettik ❁ ki bunlar hüsranlarına kelime-i ezeliye hak olmuş mahluklardır. Lâkin sırf cebir tarîkiyle ve kendilerinin hiçbir sebebiyeti nazar-ı i‘tibâra alınmamak suretiyle değil, bidâyet-i hilkatlerinde ahsen-i takvîm üzere yaratılmış şuur fıtratını taahhüd etmiş iken sonra esfel-i sâfilîne düşmüş ve cebren tahlislerine meşiyyet ta‘alluk etmemiş[2] olmak hasebiyledir. Allah teâlâ ilm-i ezelîsiyle biliyordu ki bunlar ileride ihtiyar sâhibi oldukları zaman taahhüdlerini yapmayacaklar, fıtratlarındaki emaneti, şühud ve marifet kuvvelerini hak yolunda sarf etmeyecekler اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ olacaklar, o zaman Allah, o kuvveleri mühürleyecek, hakkı duymak

1 H -"Yani".
2 B -"ve cebren tahlislerine meşiyyet ta‘alluk etmemiş".

kābiliyetleri kapanacak, bundan böyle öyle bir hilkat ve tabiat verecek [2337] ki artık sırf cehennemlik olacaklar. Allah bunun böyle olacağını, son hilkatlerinin cehenneme varacağını bile bile onları yarattığı için tâ ibtidâsında sonu cehennemlik birçok halk yaratmış oluyordu. Bu ise Allah teâlâ'nın onları doğrudan doğru[1] cehenneme cebri değil, cennete cebretmemesi; bir taraftan cennete bir taraftan cehenneme giden ve binâen'aleyh kârlı olabileceği gibi zararı[2] da olan bir hayâta kâr yolunu taahhüd ettirerek atması ve fakat taahhüdlerinin îfâsını kendilerine tahmil etmesidir. Şüphe yok ki bu taahhüdün yapılmayacağını bile bile o tahmîli yapmak onların lehine değil, bi'n-netîce aleyhlerinedir. Allah dilese bunları ya taahhüdlerinin icrâsına cebredebilirdi veya hiç yaratmazdı ve o zaman 'adem veya mecbûriyet, kendileri hakkında hayat ve ihtiyardan -bidâyeten değilse bile netice itibariyle- daha hayırlı olurdu. Bunu neden dilemedi? Bu nokta sırf O'nun meşiyyetine aittir ve kābil-i münakaşa değildir. Meşiyyete müdahale olunamaz, o ne mecburdur ne de mes'ul; لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ [el-Enbiyâ 21/23][3] fâ'il-i muhtâr "lâ şerîke leh"tir. O'na[4] bir şeyi vâcib kılabilecek veya iradesini takyid edebilecek[5] hiçbir şey yoktur. [*Sûre-i En'âm'da* وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً *[6/25] âyetine ve sekizinci cüzün başında cinn ü ins hakkındaki îzâhâta bak*]. Burada cebr-i mahz olmadığına tenbîhen buyuruluyor ki: {لَهُمْ قُلُوبٌ} Bunların kalbleri vardır. ❁ Kendilerine duyacak kalb verilmemiş, mîsâk-ı fıtrata rabt olunmamış değillerdir. Lâkin {لَا يَفْقَهُونَ بِهَا} bu kalblerle fıkıh, yani iyi fehm etmezler ❁ nefsinde duyulması anlaşılması lâzım gelen şeye dikkat etmez, gereği gibi duyup anlamazlar. {وَلَهُمْ اَعْيُنٌ} Gözleri de vardır, lâkin {لَا يُبْصِرُونَ بِهَا} bunlarla görülecek[6] şeyi görmezler. {وَلَهُمْ اٰذَانٌ} Kulakları da vardır, lâkin {لَا يَسْمَعُونَ بِهَا} bunlarla [2338] işitmezler, işitilecek[7] şeyi dinlemez ve duymazlar. ❁ Hâsılı

1 H: "doğruya".
2 B: "zararlı".
3 "O yaptığından mes'ul olmaz…"
4 H: "O'nun".
5 H -"veya iradesini takyid edebilecek".
6 B: "görecek".
7 M ve B: "işitecek".

Allah'ın verdiği akl ü his kuvvelerini insanca kullanmazlar {أُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ} işte bunlar en‘âm gibidirler. ❁ Gönüllerinde, gözlerinde, kulaklarında insanlığa mahsus olan mânalı şuur bulunmaz. Behâim gibi sade bir şebah ve savt ile alâkadar olurlar. Veya bütün hisleri ve müdrikeleri münhasıran bu dünyada ta‘ayyüş esbâbına müteveccihtir. {بَلْ هُمْ اَضَلُّ} Belki bunlar[1] daha aşağı, daha şaşkındırlar. ❁ Çünkü en‘âm, fıtrat ve garîzelerinden sapmaz, seçebilecekleri kadar menfaat ve mazarratlarını seçer, celb ü selbine gücü yetebildiği kadar cehd eder, hiçbir uzvunu mâhulika lehinin gayrıya kullanmaz. İleri gitmezse de geri de kalmaz, hilkatini değiştirmez. Onlar ise bilakis terakkīye, naîm-i mukīme namzed olan fıtratlarından istifade etmezler, onun bozulmasına sebep olurlar da azâb-ı ebedîye götüren bir hilkate düşerler. {أُولٰٓئِكَ[2] هُمُ الْغَافِلُونَ} Ve işte bunlardır ki o gāfillerdir. ❁ Tam mânasıyla gāfil diye bunlara denilir. Zira meşâ‘ir var, şuur yoktur. Nefislerine karşı şâhid olmuşlardır da mazmûnundan haberleri olmaz. Fıtratlarındaki taahhüdü duymazlar, kendi dikkatleriyle, fıkh-ı nefsleriyle[3] duymadıkları gibi âfâktan gözlerine sokulan âyât ve kitabın, kulaklarına seslenilen kelâm-ı Hakk'ın ihbar ve şehadetiyle de duymazlar. Vücud var, vicdan nâmına bir şeyleri yok. Dini bir vehim, kitabı bir eğlence, kelâmı sırf bir musiki diye karşılarlar. Şuûn-ı ilâhî ile şuûn-ı mâsivâyı fark etmez; kimin kulu olduklarını, neye veya kime tapacaklarını[4] bilmezler. Gönülleri boş hevâ, gözleri suver u temâsîl, kulakları mânasız sesler, müsemmâsız isimler peşinde dolaşır. Kendilerine kalb, göz, kulak verip yaratan, fıtratlarıyla kendilerini mîsâk-ı rubûbiyetine [2339] taahhüd ettiren; semî‘, basîr, leyse kemislihî şey' olan Allah teâlâ'ya türlü türlü şirkler koşarlar, gafletlerinden Allah'ı anmazlar, anarlarsa şân-ı sübhânîsine lâyık olmayan vasıflarla, isimlerle yâd ederler. {وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى} Hâlbuki Allah'ın esmâ-i hüsnâsı vardır. Ve en güzel isimler O'nundur. ❁ Gerçi Allah zâtında birdir,

1 H: "onlar".
2 H, M ve B: "وَاُولٰٓئِكَ".
3 M: "nefsîleriyle".
4 H -"neye veya kime tapacaklarını".

ehaddır ve ism-i zâtı bir Allah'tır. Fakat vâhid-i adedî gibi şerîk ü nazîri bulunabilecek fakir bir vahdetle değil, lâ şerîke leh ganî bir ehadiyetle ehad, zâtında cemâl ü celâliyle bütün sıfât-ı kemâli câmi' ve sıfât-ı kemâliyesiyle Vâhid, Rabb-i küll-i şey' bir Samed'dir. Onun için zâtî, izâfî, sübûtî, selbî, fiilî, manevî evsâfı ve evsâfına delâlet eden isimleri vardır. Ve hitâbât-ı ilâhiyede vârid olan انا، شهدنا، ذرأنا gibi cem'-i azamet, bu zât ve sıfât ve esmânın mertebe-i cem'iyyetindeki azamet ü kibriyâ-yı[1] vahdâniyeti iş'âr eyler ki "Allah" ism-i celâli işte câmi'-i[2] cemî'-i sıfât-ı kemâl olan o Zât-ı ecell ü a'lânın kendisi gibi lâ nazîre leh bir isimdir. Ve sıfât u esmânın kesreti zât ve müsemmânın ta'addüd ve kesretini iktizâ etmeyeceğinden Allah teâlâ'nın her biri bir kemâl-i a'lâ olan sıfât-ı sübhâniyesine[3] delâlet eder esmâ ve sıfâtı da vardır. Ve bu isimlerin her biri bir kemâl-i aksâya delâlet ettiğinden Âdem'e tâlim edilen esmânın en güzelleridir. Daha doğrusu en güzel isimler Allah'a mahsustur. {فَادْعُوهُ بِهَا} Binâen'aleyh ey mü'minler, O'na onlarla çağırınız; o esmâ-i hüsnâ, o en güzel isimler ile dua, zikr ediniz veya O'nu bunlarla tavsif ve yâd ediniz. {وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِى اَسْمَٓائِهِ} Ve O'nun isimlerinde ilhad, yamıklık edenleri bırakınız ۞ meselâ bedevîlerin يَا أَبَا الْمَكَارِمِ، يَا أَبْيَضَ الْوَجْهِ، يَا نجي demeleri gibi sû'-i îhâmdan, ma'nâ-yı fâsidden hâlî olmayan veya haddizâtında bir kemâl-i aksâ ifade etmeyen isimlerden ictinab ediniz. Veya "Rahmân" ismini tanımamak isteyen müşrikler gibi sapıklıkla bazı esmâ-i hüsnâdan udûl etmek isteyen [2340] ve meselâ Kur'an'da vârid olan Cebbâr, Mütekebbir, Azîz, Zü'ntikām gibi azamet ve kudret-i bâliğa ifade eden esmâ-i ilâhiyenin hüsnüne itiraz etmeye kalkışan veya Allah'a mahsus olan esmâ-i hüsnâyı Allah'ın gayrısına aynen ıtlak, yahut Arap müşriklerinin putlarına "Allah" isminden te'nîs ile اَللَّات ve "el-Azîz" isminden اَلْعُزّٰى dedikleri gibi bir nevi iştikak ile tesmiye eden ve meselâ şuna buna ilâh, ilâhe, mâbud, mâbûde, hallâk, rezzâk diyen mülhidlere bakmayınız, muvafakat etmeyiniz, ilhadlarını kendilerine bırakınız.

1 H: "kibriyâyı".
2 B -"işte câmi'-i".
3 B: "sübûtiyesine".

Onlar {سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} yaptıklarının cezâsını göreceklerdir. ❁ Cehennem için halk edilen öyle gāfillere ve böyle mülhidlere mukabil {وَمِمَّنْ خَلَقْنَۤا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ} halk ettiğimiz kimselerden bir ümmet -bir cemâ‘at-i[1] fâzıla- da vardır ki hakka sarılarak rehberlik ederler ve bihakkın icrâ-yı adalet eylerler. ❁ Binâen‘aleyh bunların icmâ‘ına ittibâ‘ hidâyettir. Ve bütün bunlar Allah’ın âyetlerindendir.

وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾ وَاُمْلٖى لَهُمْ اِنَّ كَيْدٖى
مَتٖينٌ ﴿١٨٣﴾ اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ﴿١٨٤﴾ اَوَلَمْ
يَنْظُرُوا فٖى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَیْءٍ وَاَنْ عَسٰۤى اَنْ يَكُونَ قَدِ
اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ فَبِاَىِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِىَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فٖى
طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖى لَا
يُجَلّٖيهَا لِوَقْتِهَۤا اِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا تَأْتٖيكُمْ اِلَّا بَغْتَةً يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ
حَفِىٌّ عَنْهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾ قُلْ لَۤا اَمْلِكُ
لِنَفْسٖى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَۤاءَ اللّٰهُ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا
مَسَّنِىَ السُّوۤءُ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

[2341] **Meâl-i Şerîfi**

Âyetlerimizi tekzib etmekte olanlar ise biz onları bilemeyecekleri cihetten istidrac ile yuvarlayacağız (182). Ve Ben onların ipini uzatırım, çünkü keydim pek metîndir (183). Bunlar bir düşünmediler de mi ki kendilerine söz söyleyen zâtta cinnetten bir eser yoktur, o ancak ilerideki tehlikeyi açık bir surette haber veren bir nezîrdir (184). Bunlar göklerin ve yerin ve Allah’ın yarattığı herhangi bir şeyin bütün tedbîr ü melekûtu (bütün şuûnâtıyla zabt u tasarrufunu tedbir ve [2342] idare eden kudret ve saltanatın azameti) hakkında bir nazar yürütme-

1 H: “cem‘iyyet-i”.

diler de mi? Ve şu ecellerinin cidden yaklaşmış olması ihtimâlini bir düşünmediler de mi? O hâlde buna iman etmedikten sonra hangi söze inanırlar? (185). Kimi ki Allah saptırır, artık onu yola getirecek yoktur. Ve[1] onları bırakır, tuğyanları içinde kör körüne yuvarlanır giderler (186). "Ne zaman demir atacak?" diye sana saatten soruyorlar, de ki: Onun ilmi, yalnız Rabbimin nezdindedir. Onu, vakti vaktine tecellî ettirecek ancak O'dur. O, öyle ağır bir mesele ki bütün semâvât ü arzda tahammül edecek yok. O size ancak bağteten gelecek, sanki sen ondan tefahhusla haberdar imişsin gibi soruyorlar, de ki: Onun ilmi, ancak Allah'ın nezdindedir velâkin insanların ekserîsi bilmezler (187). De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka bir menfaate de mâlik değilim bir mazarrata da. Eğer ben bütün gaybı bilir olsa idim daha çok hayır yapardım ve kötülük denilen şey yanıma uğramazdı. Ben o değil, ancak iman edecek bir kavim için inzâr u bişârete me'mur bir peygamberim" (188).

{سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ} O mükezziblere bilmeyecekleri bir cihetten istidrac yaparız. "**İstidrâc**" aslında derece derece çıkarmak veya indirmek demek olup bundan bir kimseyi arzusuna göre bir noktaya kadar tedrîcen götürüp haberi olmayarak felâkete atmak mânasında müte'âref olmuştur ki o kimse onu menâfi'ine[2] muvâfık bir terakkī zanneder, hakikatte ise o, onun için uçuruma sürüklenmek olur. Allah teâlâ'nın istidrac yapması da ale't-tevâlî bir kimseye hakkında hayırlı olmayan nimetler verip onun da bunu lütuf ve tuttuğu yolun kendisi için iyi olduğuna zâhib olarak gurur ile tuğyânını artırması ve nihâyet bütün bir inkisâr-ı hayâl ile en acı ve en fecî bir surette kelime-i azâbın tahakkuk edivermesidir ki bu en şedîd bir azab olur. Zâhiren lütuf, bâtınen bir kahr olmak itibariyle [2343] buna bir "keyd" tesmiye buyurulmuştur. Bu bir âcizin yaptığı mâna ile bir keyd değil, Kādir-i Mutlak'ın teşdîd-i azab için lütuf yüzünden yaptığı bir kahr ve muâhazedir. Görülüyor ki bu istidracda bir icbâr-ı mânevî

1 M ve B: "O".
2 H ve B: "menfaatine".

vardır. Fakat tekzîbe müteferri' ve onun bir cezâsı olan, yani abdin bir fi'l-i ihtiyârîsine müterettib bulunan ve ömrün bir noktasından başlayan bir cebr olduğundan esas itibariyle cebr-i mutlak değildir.

{اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ} Bir düşünmediler[1] mi ki sâhiblerinde -yani ne zamandan beri bir arkadaş gibi görüşüp konuştukları ve pek iyi tanıdıkları ve musâhabetinden istifade edegeldikleri zât-ı Muhammedîde- cinnet nâmına bir şey yoktur. O, bir münzirden başka bir şey değildir. -Hasan ve Katâde'den mervîdir ki Aleyhissalâtü vesselâm bir gece Safâ Tepesi'ne çıkmış, Kureyş'i göbek göbek çağırmış, Allah teâlâ'nın azâbından sakınmalarını ihtar ederek nasihat etmişti. İçlerinden birisi "bu kat'iyyen delirmiş, sabaha kadar bağıracak" demiş, bunun üzerine bu[2] nâzil olmuştur.[3]

{اَوَلَمْ يَنْظُرُوا ف۪ي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Semâvât ü Arz'ın "**Melekût**"u, semâvât ve Arz memleketini halk ve zabt u idare eden hayretengiz rubûbiyet ve saltanat demektir. Yani âyetlerimizi tekzib edenler bütün hey'et-i âleme {وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ} ve Allah'ın halk ettiği herhangi bir şeye -velev bir zerre olsun- bir kere nazar etmediler mi? ۞ Bakıp da bunun ne büyük bir mülk olduğunu, bütün âlemi ve her şeyi halk ve zabt u idare eden kudretullâhın ne büyük bir kudret bulunduğunu ve bütün bunlarda cereyan eden nizâm-ı rubûbiyetin sûret-i cereyânını bir teemmül etmediler mi? Efrâd-ı ekvândan gerek her biri ve gerek hey'et-i mecmû'ası Sâni'-i [2344] mecîdine delâlet eden bir delil ve şuûn-ı tevhîdi okutan bir kitâb-ı celîl değil mi? Bunlara nazar etmek ve bir insan ile bunlar beynindeki bir nazarın nasıl bir câmi'a, nasıl bir nisbet-i hak, nasıl bir âyet-i tevhid olduğunu teemmül eylemek insanlığın vecîbesi değil midir? Hey'et-i âlemin ve büyük küçük her şeyin nazarlara arz

1 B +"de".
2 B +"âyet".
3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 289:
عن قتادة قال: ذكر لنا أن نبي الله صلى الله عليه وسلم كان على الصَّفا، فدعا قريشًا، فجعل يفخِّذُهم فخذًا فخذًا: «يا بني فلان، يا بني فلان!» فحذّرهم بأس الله، ووَقَائع الله، فقال قائلهم: «إن صاحبكم هذا لمجنون! باتَ يصوّت إلى الصباح –أو– حتى أصبح!» فأنزل الله تبارك وتعالى: «أوَ لم يتفكروا ما بصاحبهم من جنة إن هو إلا نذير مبين».

ettiği ve edeceği manzara-i melekût, Allah'ın vahdâniyetine ve âyât-ı Kur'ân'ın nâtık olduğu şuûnât-ı rubûbiyetine şâhid olduğuna ne şüphe? Onlar buna bir bakmadılar mı? {وَ} Atf-ı nazar edip düşünmediler mi ki {اَنْ} şöyle bir tehlike vardır: {عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ} Olabilir ki kendilerinin eceli yaklaşmıştır. ۞ Başlarına kıyamet kopmak üzeredir. {فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ} Artık bundan -bu âyetleri tekzib ettikten veya ecelden sonra- hangi söze inanacaklar?

Resûlüm {يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ} sana o saatten soruyorlar {اَيَّانَ مُرْسٰيهَا} ne vakit demiri atılacak? ۞ Yani kıyametin vukū' ve sübûtu ne zamana mukarrer? Bir rivayete göre Yahudîlerden bazıları, Cebel[1] b. Ebî Kuşeyr ve Şemuyil b. Zeyd gelmişler. Resûlullah'ı bir imtihan için: "Yâ Muhammed, eğer sen nebî isen bize kıyametin vaktini haber ver, çünkü biz onu biliyoruz, doğru söylersen sana iman edeceğiz" demişler ve şayet bir vakit söylerse tekzib edeceklermiş, bu âyet nâzil olmuş.[2] Diğer rivayette Kureyş'ten bazıları gelmişler, "yâ Muhammed, seninle bizim aramızda bir karâbet var, buna binâen bize -yani sûret-i husûsiyede lutfen- onun vaktini anlat" demişler, nâzil olmuş.[3] Bunun mecmû'undan şu anlaşılıyor ki ikisi de olmuştur. Ve âyette iki kere يَسْـَٔلُونَكَ buyurulması da [2345] buna işaret denebilir. {ثَقُلَتْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} O göklerde ve yerde -yukarılarda ve aşağıda, yükseklerde ve alçakta, âfâkta ve enfüste- ağır geldi. ۞ Ağırlığı hepsinin tahammülünden hâriç. Onun şiddetine ne yer dayanabilir ne gökler[4], onun vakti vaktine keşfindeki hevle ne ehl-i semâ dayanabilir ne ehl-i arz. Kıyameti vakti vaktine keşf ü tâyin meselesi o kadar ağır bir mesele ki, bunu Allah'tan başka bilen bulunamaz[5]. {لَا تَأْتٖيكُمْ اِلَّا بَغْتَةً}. {يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا} Sanki sen -bunu pek çok mevzû'-i bahis etmiş, ısrar ve itina

---

1 H, M ve B: "Hısl".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 292. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 569:

عن ابن عباس قال: قال جَبَل بن أبي قشير، وشمول بن زيد، لرسول الله صلى الله عليه وسلم «يا محمد، أخبرنا متى الساعة إن كنت نبيًّا كما تقول، فإنا نعلم متى هي؟» فأنزل الله تبارك وتعالى: «يسألونك عن الساعة أيان مرساها قل إنما علمها عند ربي» إلى قوله: «ولكن أكثر الناس لا يعلمون».

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 292:

عن قتادة قال: قالت قريش لمحمد صلى الله عليه وسلم: إنّ بيننا وبينك قرابة، فأسِرَّ إلينا متى الساعة! فقال الله: «يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا».

4 B: "gök".

5 H: "bulunmaz".

ile tetebbu' ve istiksâda bulunmuşsun, uzun uzadıya sora sora öğrenmiş olman veya bir peygamber olduğundan dolayı her hâlde bilmen lâzım geliyormuş da- bundan künhüyle haberdar imişsin veya bunu bildirmek lütfunda bulunabilirmişsin veya bununla ferahlanırmışsın gibi sana soruyorlar. {قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ}. {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ} Velâkin nâsın ekserîsi bilmezler ❁ yani ehl-i ilim değildirler. Bu meseleye ilim ancak ind-i ilâhîde olduğunu bilmezler de beşerin dahi bilebileceği şeylerden zannederler, sorarlar ve kıyamet ha bugün ha[1] yarın kopacak, yok daha kopmayacak; Arz'ın tebeddülüne, Şems'in tekvîrine, semâvât ü Arz'ın dürülüp bükülmesine milyonlarla sene vardır. Veya bunların hiçbirinin aslı yoktur gibi laflar eder dururlar. {قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا} De ki: Ben kendi kendime ne bir menfaat ne de bir zarar yapmaya mâlik değilim {اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ} Allah'ın dilediğinden başkasını yapamam {وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ} ve eğer ben kendi kendime gaybı bilir olsa idim, [2346] {لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ} daha çok hayır yapardım {وَمَا مَسَّنِىَ السُّٓوءُ} ve bana o sû', o dokunabilen elem ü zarar dokunmazdı ❁ yani hâlim şimdiki gibi bir beşer, bir abd hâli olmazdı, rab olmam lâzım gelirdi. Bu ise muhaldir. {اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} Ben başka değil ancak bir nezîr ve iman edecek herhangi bir kavim için bir beşîr ve müjdeciyim ❁ inzar ve bişâret için gönderilmiş bir abd-i mürselim, hâşâ rubûbiyet davasında değilim. Demişlerdir ki ilim başka kudret başkadır. Yalnız ilim, nefsinden her zararı def'e kâfi değildir. Binâen'aleyh gayba ilim rubûbiyeti de istilzam etmez ve buradaki السُّٓوءُ'dan murad ilim ile def'i mümkin olan zarar mânasınadır. Lâm cinse değil, ahde mahmuldür. Ve nitekim "مَا مَسَّنِىَ سُٓوءٌ" buyurulmamıştır. Bu bir cihetle doğrudur. Fakat burada şuna dikkat[2] lâzım gelir ki mevzû'-i bahis, bütün gayba ilimdir. Bütün gaybı bilmek ise vâcib ve mümkin hepsini bilmektir ki bunda mümkin olan her şeyi yapabilmeyi bilmek de dâhildir. Yani li-nefsihî, kendi kendine, kendi illiyetiyle bütün gayba ilim, vücûb-ı vücûdu ve kudret-i mutlakayı da müstelzimdir.

---

1 B -"ha".
2 B +"etmek".

Şimdi burada mîsâk-ı fıtratın ve işhâd-ı nefsin biraz daha îzâhı sadedinde sûrenin âhirini evveline bir nevi tafsil ile rabt ve hâtimeten makāsıd-ı sûreyi bir telhis siyâkında buyuruluyor ki:

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ
حَمْلاً خَفٖيفاً فَمَرَّتْ بِهٖۚ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحاً لَنَكُونَنَّ مِنَ
الشَّاكِرٖينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا صَالِحاً جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ فٖيمَٓا اٰتٰيهُمَاۚ فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾ اَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَۘ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسْتَطٖيعُونَ لَهُمْ
نَصْراً وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾ وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْۜ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ
اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾ اِنَّ الَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ
فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجٖيبُوا لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿١٩٤﴾ اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَٓاۘ اَمْ لَهُمْ
اَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَٓاۘ اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَٓاۘ اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَاۜ قُلِ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ
ثُمَّ كٖيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾ اِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذٖى نَزَّلَ الْكِتَابَۘ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحٖينَ
﴿١٩٦﴾ وَالَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ لَا يَسْتَطٖيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٧﴾ وَاِنْ
تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَسْمَعُواۜ وَتَرٰيهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾ خُذِ الْعَفْوَ
وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلٖينَ ﴿١٩٩﴾ وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ
بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٠٠﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا
فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَۚ ﴿٢٠١﴾ وَاِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِى الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾ وَاِذَا لَمْ
تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَاۜ قُلْ اِنَّمَٓا اَتَّبِعُ مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ مِنْ رَبّٖىۚ هٰذَا بَصَٓائِرُ مِنْ
رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾ وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾ وَاذْكُرْ رَبَّكَ فٖى نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَخٖيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ

وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ
وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

[2349] **Meâl-i Şerîfi**

O O'dur ki sizi bir tek nefisten yarattı, eşini de ondan yaptı ki gönlü buna[1] ısınsın. Onun için vaktâ ki bunu derâguş eyledi, bu hafifçe bir hamlin hâmili oldu. Bir müddet bununla geçti, derken ağırlaştı, o vakit ikisi bir kendilerini yetiştiren Allah'a şöyle dua ettiler: "Bize yaraşıklı bir çocuk ihsan edersen yemin ederiz ki elbet[2] şükreden kullarından oluruz" (189). Fakat Allah kendilerine yaraşıklı bir çocuk verince erkeği dişisi tuttular, O'na vergisi üzerinde birtakım şerîkler koşmaya başladılar, Allah ise onların koştukları şirkten müte'âlî (190). O'na o hiçbir şey yaratamayan ve kendileri yaratılıp durmakta bulunan mahlukları mı şerîk koşuyorlar? (191). Hâlbuki onlar, onların imdadına yetişemezler, hatta kendilerini bile kurtaramazlar (192). Ve eğer siz onları doğru yola çağıracak olsanız size uymazlar, ha onları çağırmışsınız ya ki samıtmışsınız aleyhinizde müsâvî gelir (193). Çünkü Allah'tan başka taptıklarınızın hepsi sizin gibi kullardır, eğer davanızda sâdıksanız haydi onlara çağırın da size icâbet etsinler (194). Ya onların yürüyecek ayakları veya tutacak elleri veya görecek gözleri veya işitecek kulakları mı var? De ki: "Haydin, çağırın şerîklerinizi sonra bana istediğiniz tuzağı kurun da elinizden gelirse bana bir lahza bile göz açtırmayın (195). Zira benim velîm o kitap indiren Allah'tır ve O hep sâlih kullarına velîlik eder (196). Sizin O'ndan mâ'adâ taptıklarınız ise ne size yardım edebilirler ne de kendilerine yardımları dokunur (197). Siz onları doğru yolu göstermeye çağıracak olsanız duymazlar, ve görürsün onları sana bakıp duruyorlardır da görmezler (198). Sen af yolunu tut, örf ile emret ve kendilerini bilmezlerden sarf-ı nazar eyle (199). Her ne zaman da Şeytan'dan bir gıdık seni gıdıklayacak olursa hemen Al-

1 H: "ona".
2 H: "elbette".

lah'a isti'âze eyle, O şüphesiz Semî'dir, Alîm'dir (200). [2350] Her hâlde Allah'tan korkanlar, kendilerine Şeytan'dan bir tayf iliştiği zaman bir tezekkür ederler, derhâl basiretlerine sâhip olurlar (201). Şeytanların ihvânı ise onlar bunları dalâle sürüklerler, sonra da yakalarını bırakmazlar (202). Ve sen onlara bir âyet getirmediğin zaman "derip toplasa idin a" dediler; de ki: "Ben, ancak Rabbimden bana ne vahyolunuyorsa ona ittibâ' ederim. Bütün bu Kur'an Rabbinizden[1] gelen basiretlerdir ve iman edecek bir kavim için bir hidâyet ve rahmettir" (203). Kur'an okunduğu zaman da hemen onu dinleyin ve susun, gerek ki rahmete erdirilirsiniz (204). Hem de sabahleyin ve akşamları içinden tazarru' ile gizlice ve cehrin mâdûnu sesle Rabbini zikret de gâfillerden olma (205). Zira Rabbinin yakınında olanlar ibâdetinden istikbar eylemezler, O'nu hep tesbih ederler, hem yalnız O'na secde ederler (206).

{هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ} O Allah O hâlıktır ki sizi tek bir nefisten halk etti. ❁ Yani siz شيئاً مذكوراً [el-İnsân 76/1] değil idiniz, yoktunuz ve hiçbiriniz hiçten kendi kendinize olmadınız. Her biriniz ibtidâ bir nefisten ve bir zürriyet olarak yaratıldınız. Hiçbirinizin bizzat iki babası da yoktur iki benliği de. Ferd ferd, kabile kabile, ırk ırk hepiniz bu suretle bir insan nefsinden halk olunmuş bir sülâle, bir silsile, bir nevi mahluksunuz. İşte sizi böyle kemmiyyât ve keyfiyyâtınızla ölçüp biçip yaratan kādir hâlıktır ki o bütün gaybı bilen Allah'tır. Allah evvelâ bir nefis, bir beşer, bir Âdem nefsini ve ondan da sizi halk etti, hepinizi nev'-i vâhid yaptı.

Görülüyor ki "nefs-i vâhide" nekredir. Bir ferd-i münteşire delâlet eder. Binâen'aleyh evvelemirde insanın mebde'-i nev'îsi olan nefs-i Âdem'e sâdık olmakla beraber müntehâ itibariyle muhatapların sunûf ve efrâdına nazaran bir zürriyet babası olan her ferd-i nefse de bi'l-münâvebe sâdıktır. Yani kıssa yalnız mâzîdeki Âdem değil hâldeki vâkı'aları[2] da bi'l-

1 H: "Rabbimizden".
2 B: "varlıkları".

münâvebe irâe[1] eder (*Sûre-i Nisâ'nın başına bak*). Bunun için kıssanın evveli[2] Âdem ve Havvâ'nın [2351] bi'ş-şahs hâllerine[3] de şâmil iken sonu evlatlarının şirk hâlini tasvîre müntehî olacaktır. Ve nitekim bu sebeple bu[4] "nefs-i vâhide"den murad Kureyş'in atası[5] olan Kusay olduğu da söylenmiştir ki kıssanın Kureyş müşriklerine sûret-i tatbîkidir.[6]

Hâsılı ey Kureyş, ey kabâil-i Arab, ey Arab ü Acem, ey urûk-ı beşer, ey Âdem evlatları! Allah sizin hepinizi bir sülâle, bir cins, bir cemiyet, bir ümmet olmak üzere bir nefisten, bir tıynet ve rûhtan yarattı. Şimdi siz "biz bir nefisten değil iki nefisten bir baba ile bir de anadan, bir Âdem nev‘iyle bir de onun eşi olan Havvâ nev‘inden yaratıldık" mı diyeceksiniz, doğru. Fakat {وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا} O, o nefsin eşini de ondan kıldı. ❁ "Nefs-i Âdem" veya "nefs-i beşerî" veya "nefs-i insânî" denilen o bir tek nefsin eşi olan dişisini, Havvâ nev‘ini de ondan yaptı ve onun cinsinden kıldı. Aynı bir nefisten cüz'ü veya şakīki olarak hem erkek hem dişi yarattı. Ittırâd-ı tabiat kāidesinin hilâfına olarak aynı menşe'den ikinci bir nevi halk edip öbürüne çift, eş yaptı ve bu suretle onun eşini de kendi cinsinden kıldı. Erkekleri Âdem'den insandan yapıp kadınları başka bir menşe'den bir hayvan yapmadı. İnsanın eşini yine insandan yaptı. Binâen‘aleyh erkek bir nevi insan, kadın bir nevi insan olmakla beraber ikisi de bir cinstendir. İkisi de insan, ikisi de beşerdir. Ve biri diğerinin mütemmimi, eşidir. جَعَلَ[7] لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا [eş-Şûrâ 42/11] Ve binâen‘aleyh erkeğiniz ve dişinizle siz iki nefisten değil bir nefis cinsindensiniz. Allah onun eşini de ondan onun cinsinden kıldı ki {لِيَسْكُنَ اِلَيْهَا} o erkek nefis, o dişi eşine sükûn etsin için. ❁ Onda kendinden bir misâl görüp onunla

---

1 H: "ifade".
2 H, M ve B: "evvelâ".
3 H: "hallerinde".
4 H -"bu".
5 H: "‘atâsı".
6 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* III, 458; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 45; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 245:

والجواب: لا نسلم أن النفس الواحدة هي آدم وليس في الآية ما يدل عليه بل نقول: الخطاب لقريش وهم آل قصي والمعنى خلقكم من نفس قصي وجعل من جنسها زوجة عربية ليسكن إليها فلما آتاهما ما طلبا من الولد الصالح سميا أولادهما الأربعة بعبد مناف وعبد العزى وعبد الدار وعبد قصي، والضمير في «يشركون» لهما ولأعقابهما فهذا الجواب هو المعتمد.

7 H, M ve B: "وجعل".

istînas etsin ve beynlerinde izdivâcı tashih[1] ile heyecânını teskin edecek bir itmi'nan bulsun da ondaki emanet bunda karar kılsın. Bunun içindir ki ba'de'l-izdivâc aralarında meyl ü sükûn bulunmadığı ve buğz u nefret [2352] kāim olduğu zaman talâk meşrû olmuştur. Zira hükm-i ilâhîde zevciyeti musahhih olan bu meyl ü sükûndur. Bir nefisten erkek ve dişi nevileri bu hikmetle yaratıldı da erkeğe dişi tezvic edildi, bunun üzerine {فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا} vaktâ ki erkek dişisini gaşye girişti {حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفاً} kadın hafif bir haml yüklendi. ❁ Bir nutfe alıp bir zürriyete hâmil oldu {فَمَرَّتْ بِهِ} bununla bir müddet gitti, derken ağırlaşmaya başladı {فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ} vaktâ ki hâmile ağırlaştı ❁ vaz'ı tekarrub etti, o vakit Allah teâlâ'nın eser-i rubûbiyetini açıktan açığa hissettiler ve bunun sonu iyi de kötü de olabileceğini ve bu ağırlığın bir nimet de bir felâket de olmak ihtimâlini sezdiler ve bütün tesirin Allah'tan olduğunu anladılar, hâsılı اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ mazmûnunu nefislerinde müşahede eylediler de {دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا} ikisi de Rableri Allah teâlâ'ya dua ettiler {لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحاً} ahdimiz olsun ki yâ Rabbenâ, eğer sen bize bir sâlih ❁ yaraşıklı, hilkati düzgün, hayâta ve kendi cinsimizden tenâsüle elverişli herhangi bir nesil ihsan edersen {لَنَكُونَنَّ} biz -baba, ana ve gelecek evlat ve ensâlimizle hepimiz- mutlak ve muhakkak, {مِنَ الشَّاكِرِينَ} şâkirînden, nimetlerine şükrü haslet edinen kullarından olacağız dediler. ❁ Böyle bir tezekkür ve taahhüd altına girdiler. Bu hâl Âdem ve Havvâ'da böyle olduğu gibi izdivâc-ı sahih ile izdivac etmiş olan her baba ve ananın da vaz'-ı hamlin tekarrub ettiği ağırlık sırasında hissettikleri neşe ve telaş içinde duyup besledikleri bir azimdir. Fakat mâba'di böyle değildir.

{فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا صَالِحاً} Sonra Allah teâlâ vaktâ ki o babaya anaya bir sâlih nesil verdi ❁ dilekleri [2353] gibi sağlam ve müsta'id bir çocukları oldu. Büyüdü, salâhı bilfiil tebeyyün ve tahakkuk etti, tenâsül etti, evlatları oldu ve bunlardan da babalar analar yetişti. O zaman[2] o ilk ananın babanın evlatları veya torunları bulunan ve onların makamına

1 H: "tahsis".
2 B -"ve bunlardan da babalar analar yetişti. O zaman".

kāim olup ana baba olan erkek ve dişi çiftleri {جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ فٖيمَٓا اٰتٰيهُمَا} Allah'ın kendilerine verdiği evlatta ona birtakım şerîkler koşmaya başladılar. ۞ Kâh bir tabiatı teşrîk ettiler; meselâ çocuklarını hârisin, bir hars tabiatının, bir hars ma'bûdunun kulu addettiler ve kâh kevâkibi teşrîk ettiler; meselâ Güneş'in kulu, "abd-i şems" yâd ettiler ve kâh esnâm ve evsânı teşrîk ettiler; "abdüllât", "abdüluzzâ" dediler. Esasen cins-i vâhid ümmet-i vâhide olan insanları, bu suretle ecnâs-ı muhtelife hâline getirdiler (وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً *[Yûnus 10/19]*[1] *bak*). Hâsılı fıtrat-ı ûlâda şirk yoktu, sonradan uyduruldu, bununla beraber o kadar da eskidir ki Âdem ve Havvâ'dan başlamış bir zenb-i aslî zannettiler {فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ} anlaşıldı ya Allah müşriklerin şerîk tuttukları şeylerden ne kadar müte'âlî, işraklerinden ne kadar münezzehtir. ۞ Ber vech-i bâlâ ahkâm-ı kudreti, âsâr-ı nimeti tafsil olunan Hâlık teâlâ'nın ulüvv ü vahdâniyeti ne kadar zâhir ve beşerin fıtrat-ı asliyesinde ne kadar bâhirdir, yukarıdaki tesniyelerden sonra burada cemi' sîgasıyla يُشْرِكُونَ buyurulması şirkin fâillerinde îzah ettiğimiz istihdâma bir işareti muhtevî olduğundan gaflet edilmemelidir. Öyle bir Hâlık-ı zîşân'a karşı {اَيُشْرِكُونَ مَا} onları mı şerîk koşuyorlar ki {لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا} bir şey halk etmez ۞ hiçbir şeyin hâlıkı olamaz {وَهُمْ يُخْلَقُونَ} kendileri ise mahlukturlar, halk olunur dururlar[2]. {وَلَا يَسْتَطٖيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا} Hem de ne onlara ۞ yani [2354] tapanlarına bir nusret edebilirler {وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ} ne de kendilerini kurtarırlar. ۞ Hâlıka şerîk tutup mâbud ittihaz edilen o mahluklar, o putlar, o putperestlere nusret etmek, başlarına[3] gelecek felâketi def' edebilmek şöyle dursun, kendilerini bile müdafaa edemez, taarruzdan kurtaramazlar. Mâbud ise kendi zâtında taarruz olunması mümteni' ve ibâdına nusret etmeye kādir olmalıdır. Onların nusret edebilecek bir metbû' olabilmeleri şöyle dursun ey müşrikler {وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى} siz onları hidâyete[4] davet edecek; doğru, savâb bir maksada çağıracak

1 "İnsanlar bir tek ümmetti…"
2 B -"halk olunur dururlar".
3 B: "başkalarına".
4 B: "hidâyet".

olsanız {لَا يَتَّبِعُوكُمْ} size ittibâ' etmezler. ❁ Ne arkanızdan yardım ederler ne de dualarınıza[1] icâbet ederler. {سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ} Onlara karşı ha dua etmişsiniz ha susmuşsunuz müsâvîdir. Çünkü {اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ} sizin Allah'tan başka yalvarıp durduklarınız hiç şüphesiz {عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ} sizin emsâliniz kullardır. ❁ Yani sizin gibi akılsız, şuursuz heyâkil-i memlûkedir. Bu tâbir müşriklerin kendileri gibi memluk birtakım insanlara taptıklarını da iş'âr edebilirse de asıl murad bu değil, kendilerinin, taptıkları esnâm ve evsân gibi câmidât[2] makūlesine benzediklerini başlarına vurmaktır ki bunu şu tavzih eder. {اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا} İlh…

Yâ Muhammed {قُلِ} sen o müşriklere de ki: {ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ} Haydi bütün şerîklerinizi çağırınız {ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ} sonra hepiniz bana ne hile kurabilirseniz [2355] kurunuz ve bana bir lahza mühlet de vermeyiniz ❁ yani bence hiç ehemmiyeti yoktur. Çünkü {اِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ} her hâlde benim velîm; nâsırım, halâskârım Allah'tır. {الَّذٖى نَزَّلَ الْكِتَابَ} O ki bu kitabı indirmektedir. ❁ Sizin hiçbir şey yapamayacağınızı ve Kendisinin bana velâyet ü nusretini bildirmektedir. {وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ} Ve bütün sâlihlere O velî ve sâhib olur. {وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ} Sizin O'ndan başka yalvardıklarınız ise {لَا يَسْتَطٖيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَٓا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ} ne sizi kurtarabilirler ne de kendilerini kurtarırlar. {وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَسْمَعُوا} Ve siz onları hüdâya -doğruluğa veya herhangi bir ihtiyacınızda doğrudan doğru halâsa veya rehber-i hakka- davet ederseniz işitmezler. Ey muhatap {وَتَرٰيهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ} ve sen onları sana bakıyorlar görürsün {وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ} hâlbuki onlar görmezler. ❁ Karşılarındaki mevcud ve meşhûda ya bâsıraları[3] yoktur ya basiretleri. ❁ *Keşşâf* gibi bazı müfessîrin bu beyânâtın da evvelki gibi yalnız esnâma dair olduğuna zâhib olmuşlar[4] ve demişlerdir ki: Putlarına cevâhirden, boncuktan göz manzarası veren şeyler takıyorlardı. Bu

1 H: "duanıza".
2 H: "cemâdât".
3 H: "basarları".
4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 189:
«يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ» يشبهون الناظرين إليك، لأنهم صوّروا أصنامهم بصورة من قلب حدقته إلى الشيء ينظر إليه «وَهُمْ لا يُبْصِرُونَ» وهم لا يدركون المرئىّ.

takdirde ise âyette bir tekrar şâibesi bulunmuş olacağından evvelkinin sırf takrî‘, başa vurmak[1], ikincisinin de ta‘abbüdü câiz olanla olmayanı fark ettirmek siyâkında bulunduğunu söylemişlerdir.[2] Fakat doğrusu âyette asla tekrar yoktur. Çünkü müşriklerin şürekâsı sade câmid putlardan ibaret değildir. عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ’de ihtar olunduğu üzere evvelki kısım esnâm-ı câmide nokta-i nazarından, bu kısım da müşriklerin perestiş ettikleri rüesâsı [2356] nokta-i nazarındandır. Ve fi’l-hakīka Mücâhid, Hasan-ı Basrî ve Süddî buradaki “ted‘ûhum”, “hum” “hum” zamirleri küffâra ait olduğunu söylemişlerdir ki zâhir olan da budur. Bunlar hakkında “işitmez görmezler” buyurulması da kulaklarına gözlerine girmez demektir. Bu noktada biz bir mâna daha duyuyoruz ki şudur: Allah’tan başka perestiş edilen şeylerin hiçbirisi, karşısında kendiye perestiş eden bir abdin[3] nefsinde çalkalanan ıztırâbâtını, gönlünden geçen arzu ve ümitleri işitmez görmez. Bir hasta yatar kıvranır, karşısına bütün sevdikleri toplanır, ona bakarlar fakat onun nefsinde neler çektiğini ve gönlünden neler söylediğini olduğu gibi ne işitirler ne görürler ne de bütün mânasıyla bir imdad edebilirler. Binâen‘aleyh karşılarındaki bir mevcud ve meşhûdu hakikaten semî‘ ve basîr değildirler. İşte Allah’tan başka perestiş edilenlerin hâli budur. Bu cihetle hepsi esnâm hükmündedir.[4] Hiçbirinden doğrudan doğru bir istimdad mümkin değildir. Allah ise semî‘, basîr, allâmü’l-guyûbdur. Bunun için Allah’tan mâ‘adâsına ta‘abbüd boştur, bâtıldır, hiçtir. Allah da her şeyin rabbi olmakla beraber ehl-i salâha, isti‘dâd-ı fıtrîleri bozulmamış olan iman ve hüsn-i hâl sâhiplerine dost olur. Onun için şirk âdetinin örf-i fıtratta ve fıtrat-ı ukūlde nasıl münker olduğu bedâhet derecesinde isbat edildikten sonra salâh-ı ekmeli ve bütün mekârim-i ahlâkı câmi‘ olan şu âyetle Resûlullah’a buyuruluyor ki:

---

1 H: “kakmak”.

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb,* XV, 434-435:

أما قوله: «والذين تدعون من دونه لا يستطيعون نصركم ولا أنفسهم ينصرون» ففيه قولان: القول الأول: أن المراد منه وصف الأصنام بهذه الصفات.

فإن قالوا: فهذه الأشياء قد صارت مذكورة في الآيات المتقدمة فما الفائدة في تكريرها؟ فنقول: قال الواحدي: إنما أعيد هذا المعنى لأن الأول مذكور على جهة التقريع وهذا مذكور على جهة الفرق بين من تَجُوز له العبادة، وبين من لا تجوز، كأنه قيل: الإله المعبود يجب أن يكون بحيث يتولى الصالحين، وهذه الأصنام ليست كذلك فلا تكن صالحة للإلهية.

3 H -“şeylerin hiçbirisi karşısında kendiye perestiş eden bir abdin”.

4 B -“Bu cihetle hepsi esnâm hükmündedir”.

{خُذِ الْعَفْوَ} Affı ahz et: ❁ Halk ile muâmelende evvelâ suhûleti iltizam et, nâsın ef'âlinden sana suhûletle gelenleri al ve onlara suhûlet olanları yap. Kendilerine zor[1] gelecek, zorluk verecek şeyleri isteme, teşdîd ü tazyik taraftarı olma. Sâniyen af hasletini tut, herkesin günahına bakma, kusur affetmek şiârın olsun. Sâlisen vergi alacağın zaman halka zorluk vermeyecek surette ve havâic-i zarûriyelerinden fazla olan emvâlden al {وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ} ve örf ile emreyle. ❁ Yani affı ahz edeyim [2357] derken emri terk etme, fakat emredeceğin zaman örf ile emret, emrettiğin fiil örf olsun, kitâbullahda veya kendini bilir zevi'l-ukūl nezdinde mâruf, yani yapılması lâzım ve vücûdu 'ademinden hayırlı olduğu itiraf edilir güzel, müstahsen bir fiil bulunsun.

"**Örf**", "**ârife**", "**ma'rûf**", كُلُّ أَمْرٍ عُرِفَ أَنَّهُ لَا بُدَّ مِنَ الْإِتْيَانِ بِهِ[2]، وَأَنَّ وُجُودَهُ خَيْرٌ مِنْ عَدَمِهِ[3] ta'bîr-i âharla فِعْلٌ جَمِيلٌ مُسْتَحْسَنٌ[4] demektir. Örf[5] مَا يَتَعَارَفُهُ النَّاسُ diye de târif edilir ki nâsın te'ârüf eder, yani yekdiğerine karşı tatbîkini mütekābilen tanır hüsn-i telakkī eder; vücûbunu veya cevâzını, lüzûmunu veya hüsnünü itiraf eyler, ürküp "böyle şey mi olur?" diye redd ü inkâra kalkışmaz oldukları şey demektir. Bu da öbür mânalarda dâhil ise de onlardan ehastır. Burada şu iki nokta-i mühimmeden gaflet etmemek iktizâ eder. Birincisi örf ile emretmek demek "her örf, her mâruf me'mûr[un] bihtir, emredilmesi vâcibdir" demek değildir. Yani her emir bir mâruftur, fakat her mâruf me'mûr[un] bih değildir. İkincisi nâs beyninde şâyi' olmuş iyi kötü her şey, her âdet, örf demek değildir. Cehalet ve dalâlet veya cebr ü idlâl ile şâyi' olmuş, alışılmış birtakım kötü âdetler vardır ki haddizâtında bâtıl ve çirkin ve nehy ü ibtal olunması lâzım münkerâttandır. Ve hatta bunların birçoğu sâhiplerinin nazarında bile münkerdir. Kendi nefislerine tatbîkini hoşlanmaz inkâr ederler.

---

1 B: "söz".
2 H, M ve B -"به".
3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XV, 434.
4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VII, 105.
5 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* III, 538.

Yukarıdan beri Kur’an’da zikr ü beyan edilegeldiği üzere kâfirlerde, fâsıklarda, zâlimlerde âdet olmuş daha nice seyyiât ve hepsinin başında şirk ve küfr âdeti vardı ki Peygamber bunlarla emre değil, nehy ü ibtâli için mücahedeye me’mur buyurulmuştur. Binâen‘aleyh yukarıdan beri bütün bu fena âdetlerin takbîh u nehyinden ve nihâyet şirk âdetinin ber vech-i bâlâ örf-i fıtratta ve ma‘rifet-i Hak’ta münker bulunduğu isbat olunarak ibtâlinden sonra وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ buyurulurken örfün mücerred [2358] âdet demek olabileceğini zannetmek galat olur. Her mâruf me’mûr^un bih[1] olmadığı gibi her âdet örf değil, her örf de âdet değildir.

Örf, marifet ve itiraf ile alâkadar olduğu cihetle وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ şunu da iş‘âr eder ki emrolunacak şey ya emrolunur olunmaz fıtraten itiraf olunacak bir şey olmalı, haddizâtında mâruf bulunmalıdır, veyahut evvelâ sûret-i umûmiyede bir târif olunup ba‘dehû emredilmelidir. Nâsın havsala-i marifetine girmeyen ve girmek ihtimâli bulunmayan şeyler emredilmemelidir. Nitekim Kur’ân’ın başında Fâtiha ve Sûre-i Bakara’nın evveli ile en mühim me‘ârif-i asliye ve ta‘rîfât-ı umûmiye yapıldıktan sonradır ki ilk emir يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ [2/21] hitâbıyla verilmiştir. Kezâlik Mekke’de nâzil olan sûrelerle me‘ârif-i dîniyye-i İslâmiyenin fıtrî olan esâsât-ı îmâniyesi târif edildikten ve bu suretle vicdân-ı ehl-i imanda bir örf-i şer‘î husûle geldikten sonradır ki ahkâm ve evâmir-i mufassala Medine’de nâzil olan sûrelerle vârid olmuştur. Hâsılı bir emir esasen bir hüsnü mutazammın veya müstelzim[2] olmalıdır. Ve emrolunan fiil ne derece mâruf olursa o emir zâhir ve bâtında o derece nâfiz olur. Umûmî olan emirler de umûmun seviyye-i ma‘rifetine göre olmalıdır ki sû’-i telakkīye uğramasın, suhûletle kābil-i kabul olsun da redd ü inkâra ve tazyîk u teşdîde sebep olmasın. Bu âyet ilm-i ahlâk ve teşrî‘ u siyaset nokta-i nazarından o kadar cem‘iyyetli bir düsturdur ki dekāyık ve tefrî‘âtını ta‘dâd ve ihsâ mümkin değildir.

1 H: “münker^un bih”.
2 B: “veya müstelzim”.

Buna karşı o müşrikler gibi câhillik edenlere gelince: {وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ} Câhillerden başını çevir ❁ o kendini ve Rabbini bilmez câhillerin ne sefîlâne sözlerine mücadeleye, ne sefîhâne[1] fiillerine mukabele bi'l-misle kalkışma. Bütün mekârim-i ahlâkı câmi' olan bu âyetin bir tefsîri gibi olmak üzere cevâmi'u'l-kelimden olan şu hadîs-i kudsî[2] de vârid olmuştur: [2359] أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ، وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ، وَتَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَكَ "Faziletlerin[3] en yükseği, seni kat' edeni vasl ve seni mahrum edene atâ ve sana zulmedeni affeylemektir."[4] Rivayet olunmuştur ki bu âyet-i kerîme nâzil olunca Aleyhissalâtü vesselâm كَيْفَ –يَا رَبِّ– وَالْغَضَبُ (مُتَحَقِّق)؟ "Nasıl yâ Rabbi gazab mütehakkık iken" demekle şu nâzil oldu:[5]

{وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ} Ve şayet Şeytan'dan bir gıcık seni gıcıklayacak olursa ❁ yani seni emrolunduğunun hilâfına sevk etmek için kızdırmak veya diğer bir suretle tehyic etmek isteyecek, şeytânî bir tahrik karşısında bulunacak olursan, onun[6] şerrinden {فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ} hemen Allah'a sığın. ❁ Allah'ın nimetinin büyüklüğünü ve ikābının şiddetini düşünüp hıfz u inâyetine ilticâ ederek gönlünden veya dilinle gönlünle isti'âze et. {اِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} Muhakkak ki Allah Semî'dir, kavlen isti'âzeni işitir. Alîm'dir, kalben ist'iâzeni[7] bilir. {اِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا} Müttakī olanlar {اِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ} kendilerine Şeytan'dan bir tayf, cüz'î bir eser-i hayâl dokunduğu vakit {تَذَكَّرُوا} her hâlde tezekkür eder, Allah'a isti'âzeyi hatırlarlar {فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ} ve hemen gözlerini açarlar ❁ hata noktasını ve Şeytan'ın hilesini görür, ihtiraz ederler. Bu âyet, Resûlullah'a olan bu hitâbâtın bütün mü'minlere hitâb-ı âm olduğuna bir tenbîhi ihtivâ eder. {وَاِخْوَانُهُمْ} Şeytanların ihvânı olanlar ❁ yani gizli şeytanların kardeşleri,

---

1 B: "sefîlâne".
2 H -"kudsî".
3 H: "Faziletin".
4 Bkz. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 172; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 438; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 330.
5 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* thk. Taha Boyalık vd., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021, III, 621.
6 B -"onun".
7 B -"işitir. Alîm'dir, kalben ist'iâzeni".

enîsleri olan ins şeytanları ise {يَمُدُّونَهُمْ فِى الْغَيِّ} onlara, o cin şeytanlarına iğvâda meded ederler. {ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ} Sonra da kısamaz müttakīler gibi kendilerini çekemezler. [2360] ❁ Binâen'aleyh şeytanlara kapıldıkça kapılır, aldandıkça aldanır, saptıkça sapar, gayy ü helâke dalar giderler. Nitekim {وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ} sen onlara bir âyet getirmediğin vakit ❁ bazen vâki' olduğu üzere vahiyde bir fâsıla olduğu zaman o ihvân-ı şeyâtîn {قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا} derse idin a; "derip toplayamadın ha!" derler ❁ ki böyle demekle diğer âyetleri de Peygamber'in şuradan buradan kendi hesabına toplayıp kendi tarafından söylemeye çalıştığı bir kelâm imiş gibi göstermek ve nübüvvete ta'rîz eylemek isterler. Bu ise şeytandan bir tayf-ı hayâle, bir nezğa misâldir. {قُلْ} Resûlüm sen de ki {اِنَّمَا[1] اَتَّبِعُ مَا يُوحٰى اِلَيَّ مِنْ رَبّ۪ي} ben hiçbir şeye değil, ancak Rabbimden bana vahyolunana ittibâ' ederim {هٰذَا} bu Kur'ân-ı Kerîm {بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ} Rabbinizden basiretlerdir. ❁ Tıpkı kalblerde hakkı görmeye, doğruyu idrak etmeye medar olan basiretler gibi Rabbinizin mevhibesidir. {وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} Ve iman edecek olan herhangi bir kavim için bir hidâyet rehberi ve bir rahmettir. ❁ Binâen'aleyh hürmetsizlik etmeyin, inanın. {وَ} Ey mü'minler, hatta ey insanlar, {اِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ} Kur'an kıraat edildiği vakit ❁ namazda veya hutbede veya herhangi mecliste {فَاسْتَمِعُوا لَهُ} hemen kulak verip onu dinleyin {وَاَنْصِتُوا} ve ağzınızı tutup susun ki {لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ} rahmete erdirilmeniz me'mul[2] olsun. ❁ Zira susmak iyi dinlemeye, iyi dinlemek basirete, basiret iman ve amele, iman ve amel de rahmet ve ni'met-i ilâhiyeye sebep ve tarîktir.

Görülüyor ki bu "istimâ' ve insât" emirleri kıraate [2361] terettüb ettirilmiştir. Kıraat ise bir lisan fi'l-i ihtiyârîsidir ki âkil ve nâtık bir insanın ağzından mehâric-i mahsûsaya itimad ile çıkan ve kasd ü fehmine iktiran eden savtıyla yapılır. Ve nitekim Cibrîl'in fiili bile kıraat değil

1 H, M ve B: "ان".
2 H: "mâlum".

bir ikrâ, yani kıraat ettirmektir[1]. Fi'l-i ilâhî de tenzil ve halk-ı kıraattir. Binâen'aleyh gayr-i âkilden ve câmidâttan sâdır olan savtlara "kıraat" denilemeyeceği gibi, sadâdan yani savtın aksinden hâsıl olan fiile de "kıraat" denilmez. Bunun içindir ki fukahâ bir kıraatin aksinden hâsıl olan sadâ-yı mün'akise kıraat ve tilâvet hükmü terettüb etmeyeceğini ve meselâ secde-i tilâvet lâzım gelmeyeceğini beyan etmişlerdir. Bir kitabı sessiz mütalaa etmek kıraat etmek demek olmadığı gibi, çalan veya çınlayan mün'akis bir sadâyı dinlemek de bir kıraat dinlemek değil, bir çalma ve çınlama dinlemektir. Şu hâlde Kur'an okuyan bir kâri'in sadâsını aksettiren gramafondan veya radyodan gelen savt veya sadâ[2] bir kıraat değil, bir kıraatin aksi ve tayfıdır ve bunlara istimâ' ve insât emrinin hükmü terettüb etmez. Yani dinlenmesi, susulması vâcib olan Kur'an, çalınan Kur'an değil kıraat olunan Kur'an'dır. Ma'amâfîh istimâ'ı vâcib veya müstehab olmamaktan istimâ'ı gayr-i câiz, 'adem-i istimâ'ı vâcib olmak lâzım gelir de zannedilmemelidir. Zira[3] Kur'ân'ı çalmak başka bir fiil, çalınan Kur'ân'ı dinlemek de başka bir fiildir. Kur'ân'ı çalmak, çalgılar meyanına koymak şâyân-ı tecviz olmayan bir fiil bulunduğu zâhirdir. Nitekim Kur'an okumak bir kurbet olduğu hâlde muhıll-i tâzim olan yerlerde okumak bir kabahattir. Fakat okunmuş bulunursa istimâ'ı kabahat değil, 'adem-i istimâ'ı kabahat olur. Meselâ hamamda Kur'an kıraat eden günaha girer, bununla beraber okunduğu takdirde dinlememek de sevab değildir. Bunun gibi bir aks-i sadâ ile çınlayan, kezâlik bir gramofon veya radyoda çalınan bir Kur'an in'ikāsını dinlemek bir vazife değildir diye dinlememek vazifedir gibi de [2362] zannedilmemelidir. Zira bir kıraat değilse de bir şübhe-i kıraattir. Çünkü kelâm-ı nefsîye dâldir[4]. Binâen'aleyh istimâ'ı[5] kıraat

1 B: "ettirilmektir".
2 B: "sade".
3 H -"Zira".
4 H: "dâhildir".
5 H: "istimâ'".

gibi vâcib veya müstehab değilse de lâekal câizdir, evlâdır ve hatta ona da hürmetsizlik etmek gayr-i câizdir. Öyle bir hâl karşısında bulunan bir Müslüman, lâyık olmayan yere konmuş bir Kur’an sahifesi karşısında bulunuyormuş gibidir ki ona karşı lâubâlîlik etmemesi ve elinden geldiği kadar onu oradan alıp lâyık olduğu bir yere kaldırması vazîfe-i diyâneti iktizâsındandır.

İşte yâ Muhammed, onları söyle {وَاذْكُرْ رَبَّكَ فٖي نَفْسِكَ} ve nefsinde Rabbini zikret {تَضَرُّعًا وَخٖيفَةً} bir tazarru‘ suretiyle ve bir nevi havf ile ❁ yalvararak ve korkarak kalben ve fikren {وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ} ve cehrin[1] mâdûnunda bir kavl ile ❁ yani sırrın fevkinde ve kendin işitecek kadar kıraat veya dua veya sâir ezkâr-ı kavliyeden müfred veya mürekkeb bir lafız ile mütekellim olarak lisânen ve hüsn-i tefekküre mâni‘ olmayacak bir surette {بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ} sabahları ve akşamları böyle nefsinde Rabbini zikretmeyi vird et {وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلٖينَ} ve gāfillerden olma. ❁ Kalbin dâima uyanık ve zikrullahda dâim olsun.

Nefs-i insânîde rûh ile bedenin pek acîb bir alâkası vardır ki vicdân-ı kalb ve vahdet-i nefsiye bu alâkada tecellî eder. Ve vahdâniyyet-i Hakk’a şuur lemhası da bu pencereden tulû‘ eyler. Bu alâka hasebiyledir ki rûhta hâsıl olan bir eserden bedene bir eser iner ve bedende hâsıl olan bir eserin rûha birtakım netâici çıkar. Meselâ en âdî bir misâl olmak üzere bir ekşi tahayyülünden diş kamaşır ve bir fâcia tahayyülünden baş ağrısı, harâret veya baygınlık hâsıl olur ki bunlar rûhtan bedene inen âsârdır. Kezâlik bedende birtakım a‘mâlin tekerrüründen [2363] nefiste bir meleke-i kaviyye hâsıl olur ki bu da bedenden rûha çıkan âsârdır. Bu suretle insanda hüsn-i tefekküre mâni‘ olmayacak vechile ve kendisine işittirecek kadar zikr-i lisânî hâzır olduğu zaman bu zikr-i lisânîden hayâlde bir eser husûle gelir. Ve bundan rûha bir nûr yükselir, sonra bu envâr rûhtan lisâna, lisândan hayâle, hayâlden akla in‘ikas

1 B: “cehren”.

eder. Karşılıklı aynalar gibi mütekābilen birbirini takviye ve yekdiğerini istikmâl eyler. Bunun merâtib-i tezâyüd ve terakkīsine nihâyet yoktur. Ve bu nâmütenâhî deryânın makāmât-ı âliye ve mukaddesesi nihâyetsizdir. Sefer-i ma'rifet işte bu nihâyetsiz deryâda matlûb-ı Hakk'a yürümektir. Bu seyrin yegâne gemisi nefis ve yegâne dümeni zikrullahtır. Gaflet-i külliye hatar-ı mutlak ve her gaflet lahzası bile bir hatar-ı muhtemildir.

{إِنَّ الَّذٖينَ عِنْدَ رَبِّكَ} Her hâlde Rabbinin huzûrundakiler ۞ وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفّٖينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ [ez-Zümer 39/75] buyurulan melâike-i mukarrebîn, mele-i a'lâ {لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ} O'na ibadetten istikbar etmez ve O'na tesbih eyler ve hepsi O'nadır ki secde ederler. ۞ Binâen'aleyh sen de öyle yap. Bu mâna hasebiyledir ki bu âyet kıraat edilince secde-i tilâvet meşrû kılınmıştır. Aleyhissalâtü vesselâm'dan öyle[1] mervîdir ki Âdemoğlu secde âyetini okuyup da secde ettiği zaman Şeytan ağlayarak çekilir, "vay!" der, "bu, secde ile emrolundu secde etti ona cennet var; ben secde ile emredildim, isyan ettim bana da ateş var".[2] Demek ki bu zikr ü ibadet ve secde iledir ki a'râftan cennete yol açılacak ve cennet ganimetlerine oradan erilecektir.

---

1 B: "böyle".

2 Müslim, İman 133:

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا قرأ ابن آدم السجدة، فسجد اعتزل الشيطان يبكي يقول: يا ويله –وفي رواية أبي كريب: يا ويلي– أمر ابن آدم بالسجود، فسجد فله الجنة، وأمرت بالسجود فأبيت فلي النار.

[2364]

سورة الأنفال مدنية وهي خمس وسبعون آية

ENFÂL SÛRESİ

İşbu Enfâl Sûresi Medenîdir. Bedir Muharebesi'nin ganâiminde ve sûret-i taksîminde beyne'l-müslimîn ihtilâf vâki' olmuş; nasıl taksim olunacağını, hüküm muhâcirînin mi ensârın mı yoksa mecmû'unun mu olacağını Resûlullah'a sormuşlardı, bu sûre-i celîle nâzil oldu.[1] Sebeb-i nüzûlün tafsîlâtında[2] bazı ihtilâf varsa da esas itibariyle Bedir Harbi'nde ve ganâim meselesi sebebiyle nâzil olduğunda hilâf yoktur. Binâen'aleyh hepsi Medenîdir.

Âyetleri: Yetmiş beştir[3].

Kelimeleri: 1231

Harfleri: 5294

Fâsılası: «من طرب قد» ن، م، ب، ر، ط، ق، د.

"**Enfâl**" "nefel"in cem'idir. Esasen "nefl"[4] ve "nâfile" bir asıl üzere ziyade olan şey demektir. Namaz, oruç ve sâir ibâdâtta asıl olan farz üzerine ziyade bulunanlara "nâfile" denildiği gibi, cihadda asıl ecir olan sevâb-ı uhrevî üzerine zâid olan ganimete de "nefel" denilmiştir. Bundan başka bir gāziye hisse-i ganimetinden fazla olarak meselâ, "şu sipere ilk girene şu verilecektir" gibi tenfil tarîkiyle verilmesi şart edilen mala dahi "nefel" ıtlak edilir. Sâlisen denilmiştir ki burada "enfâl"den murad ale'l-umûm ganâim değil humustur. Râbi'an denilmiştir ki "enfâl" müşriklerden bilâ kıtal çıkıp Müslümanların eline geçen fey'dir.

---

1 Bkz. Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr,* II, 99; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 367-380; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 3-4.

2 B: "tafsîlinde".

3 H, M ve B: "altıdır".

4 M: "nefil".

[2365]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِۜ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْۖ وَاَطِيعُوا
اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ
وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۜ ﴿٣﴾ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ
وَرِزْقٌ كَرِيمٌۚ ﴿٤﴾ كَمَٓا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّۖ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَۙ
﴿٥﴾ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَۜ ﴿٦﴾ وَاِذْ
يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ
اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَۙ ﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ
كَرِهَ الْمُجْرِمُونَۚ ﴿٨﴾

[2366] **Meâl-i Şerîfi**

Sana ganimetlerin taksîminden soruyorlar, de ki: "Ganimetlerin taksimi Allah'a ve Resûlüne ait, onun için siz gerçekten mü'minlerseniz Allah'tan korkun da birbirinizle[1] aranızı düzeltin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin" (1). Gerçekten mü'minler ancak o mü'minlerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, karşılarında âyetleri okunduğu zaman imanlarını artırır[2] ve Rablerine tevekkül ederler (2). O kimseler ki namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak eylerler (3). İşte hakkā[3] mü'minler onlar, onlara Rablerinin yanında dereceler var, bir mağfiret ve bir rızk-ı kerîm var (4). Nasıl ki Rabbin seni hak uğruna evinden çıkardı ve mü'minlerden bir kısmı ise

---

1 H: "birbiriniz".
2 B -"karşılarında âyetleri okunduğu zaman imanlarını artırır".
3 B: "Hakk'a".

istemiyorlardı (5). Tebeyyün etmişken hakta seninle münakaşa ediyorlardı, sanki göre göre ölüme sevk olunuyorlardı (6). Ve o vakit Allah, size iki tâifenin birini vaad ediyordu ki sizin olsun. Siz ise arzu ediyordunuz ki şevketsiz olan sizin olsun, hâlbuki Allah, kelimâtıyla hakkı ihkāk etmek ve kâfirlerin arkasını kesmek diliyordu (7). Ki hakkı hak tanıtsın ve bâtılı ibtal etsin, varsın mücrimler istemesin (8).

{يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ} Resûlüm sana enfâlden, ganimetlerden sual ediyorlar. ❁ "Enfâli sual" buyurulmayıp عَنِ الْاَنْفَالِ buyurulması gösterir ki asıl enfâli soruyorlar, ganimet istiyorlar demek olmayıp enfâlin ahkâmını sual ediyorlar demek olduğuna işarettir ki bu cihet cevap ile de tevazzuh edecekti[1]. Sonra bunun Sûre-i A'râf'ın nihâyetine bir ta'alluku hasebiyle de ubûdiyete terettüb eden semerâttan bir suâle işaret mânasını da ihtivâ ettiğinden gaflet olunmamak iktizâ eder. Cevâben:

{قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ} De ki enfâl, Allah[2] ve Resûlünündür. ❁ Yani enfâl hakkında hüküm vermek Allah'a mahsustur. Bunda kimsenin re'yi yoktur. Allah nasıl emrederse[3] Resûlullah onu öyle tebliğ ve icrâ [2367] eder. Binâen'aleyh {فَاتَّقُوا اللّٰهَ} Allah'a ittikā ediniz. ❁ Allah'ın gazabına sebep olacak hâllerden sakınıp korununuz {وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ} ve aranızdaki açıklığı ıslah ediniz ❁ ihtilâf ve münakaşayı mûcib hâllerinizi düzeltiniz ve bunu yapabilmek için {وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ} Allah'a ve Resûlüne itaat de[4] ediniz {اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} eğer mü'min iseniz ❁ böyle yaparsınız. Zira {اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ} mü'minler, ancak onlardır ki {اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ} Allah anıldığı zaman ❁ yani mücerred "Allah" ism-i celâli söylendiği, sıfâtından hiç bahsolunmaksızın ve ef'âlinden hiçbir şey gösterilmeksizin yalnız "Allah" denildiği zaman {وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ} yürekleri oynar ❁ kalblerini ümîd-i rahmet ve şevk-i mahabbetle müterâfık bir celâl ü azamet mehâfeti istîlâ eder. {وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ} Ve üzerlerine O'nun âyetleri tilâvet edildiği vakit {زَادَتْهُمْ اِيمَانًا} imanlarını artırır ❁ esbâb ve delâil-i ilm ü amel arttıkça

1 H: "edilecektir".
2 H -"Allah".
3 H: "dilerse".
4 H -"de".

îmân-ı tahkīkī inkişaf eyler, yakīn ve itmi'nanları ziyadeleşir {وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ} ve ancak Rablerine tevekkül ve itimad eylerler ❁ başkasına değil, ancak Allah'a tefvîz-i umûr ederler. {اَلَّذِينَ} Onlar ki {يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ}durlar. {اُولٰٓئِكَ} İşte bunlar ❁ bu sıfât ile muttasıf olanlar yok mu {هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا} hakkan mü'minler ancak bunlardır. ❁ Hakikatte mü'min diye ancak bunlara denilir. Zira [2368] hem kalbleri hem kalıpları ile mü'mindirler. {لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ} Bunlar için Rableri indinde yüksek yüksek dereceler {وَمَغْفِرَةٌ} ve büyük bir mağfiret {وَرِزْقٌ كَرِيمٌ} ve kerîm bir rızık -aded ve müddeti tükenmez, zarar ve fenâsı ve derd ü belâsı bulunmaz hayr-ı mahz olan bir ni'met-i maksûme- vardır ❁ ki iman ve amelin asıl ecri bunlardır, emvâl ve ganâim-i dünyeviye bunların karşısında kāle alınmaya değmez birtakım enfâl ve nevâfilden ibarettir. Binâen'aleyh enfâlin hükmünü sorarken evvelemirde şunu bilmek lâzım gelir ki enfâl, bu derecâtı, bu mağfireti, bu rızk-ı kerîmi ihlâl etmemek şartıyla ve onun üzerine zâid fazla bir nimet olmak üzere mülâhaza edilmeli ve ganimet fikrine saplanarak bu emellerden[1] mahrum kalmamalıdır. Yoksa ganâim enfâl değil, bir vebal olur kalır. Bu hâl, bu enfâl meselesindeki vaziyet neye benzer bilir misiniz?

Yâ Muhammed, {كَمَٓا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ} bu hâl o gibidir ki Rabbin[2] seni yatağından hak sebebiyle çıkarmıştı. ❁ Yani nitekim Rabbin seni, Medine'deki hânenden Bedir'e sevk ettiği hurûc hareketini emreylediği zaman muhik ve muhakkak bir sebeple çıkarmıştı {وَاِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ} o sırada ise bu mü'minlerin bir kısmı muhakkak gönülsüzdüler. ❁ Harbi arzu eder bir vaziyette değil idiler. Bunun için ilk çıkışta işin leddünniyâtını bilmiyorlar, mümkin olan hazırlıklarını yapmadan sade bir kervana gidiliyor diye gelişigüzel çıkıvermiş bulunuyorlardı, harbi istemiyorlar {يُجَادِلُونَكَ فِى الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ} hakikat tebeyyün ettikten ❁ harb olacağı [2369] anlaşıldıktan sonra hakta sana mücadele ediyorlardı {كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ}

1 H: "amellerden".
2 H, M ve B: "Rabbinin".

sanki gözleri göre göre ölüme sevk olunuyorlardı. ❁ Ya tab'an harb u kıtalden gocundukları veya harb için hazırlanmamış bulundukları için iki süvari ve üç yüz on üç piyadeden ibaret bir aded-i kalîl ile düşmana karşı harbe çıkmayı bir kısım mü'minîn bu kadar tehlikeli buluyor, hoş görmüyorlardı. {وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ} Ve unutmayın o vakti ki Allah size iki tâifenin birini sizindir diye vaad buyuruyordu {وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ} siz ise arzu ediyordunuz ki şevketi olmayan sizin olsun. ❁ Bu iki tâifenin biri Ebû Süfyan'ın maiyyetinde Amr b. Âs'ın ve Amr b. Hişam'ın[1] dahi içlerinde bulunduğu kırk süvari himayesinde Şam'dan büyük bir ticaret ile gelmekte olan Kureyş kervanı idi. Hazret-i Peygamber bu kervanın vürûdunu haber vererek Medine'den hareket buyurmuş, ashâb ise hedef-i hareketin yalnız bu kervan olduğu fikr ü mülâhazasında bulunduklarından birçoğu harekete hafif bir surette iştirak edivermişlerdi. Hâlbuki diğer taraftan bütün Mekke ahâlisi nefîr-i âm olarak Ebû Cehil kumandasında[2] hareket etmiş, şevketli bir tâife, bin kişilik müsellah bir Kureyş ordusu Bedir'e[3] doğru geliyordu. O zaman Cibrîl nâzil olmuş demişti ki: "Yâ Muhammed, Allah teâlâ size iki tâifenin birini vaad etti, ya ıyr veya nefîr. Yani ya kervan veya Kureyş ordusu." Bunun üzerine Resûlullah yolda ashâbıyla istişare edip buyurdu ki: "Ne dersiniz; kavim Mekke'den çıktılar على كل صعب وذلول geliyorlar, binâen'aleyh size ıyr, kervan mı daha iyi yoksa nefîr, ordu mu?" "Hayır" dediler, "bizce düşmanı karşılamaktan kervanı tâkip daha iyi." Buna karşı [2370] Resûlullah'ın vech-i saâdetlerinde bir tegayyür hâsıl oldu. Sonra şu vechile i'âde-i kelâm buyurdu: "Kervan deniz kenarından geçti gitti, Ebû Cehil ise geliyor" dedi. Yine "yâ Resûlallah kervana bak, düşmanı bırak" dediler. Resûl-i Ekrem hiddetlenmişti, Ebû Bekir ve Ömer radıyallâhu anhümâ kalktılar, güzel sözler söylediler, sonra Sa'd b. Ubâde radıyallâhu anh kalktı, dedi ki: "Yâ Resûlallah emrine bak, icrâ

---

1 Amr b. Hişâm Ebû Cehil'in ismidir. O ise kervanda değil Mekke'den çıkan ordunun başında idi.

2 H -"bulunduklarından birçoğu harekete hafif bir surette iştirak edivermişlerdi. Hâlbuki diğer taraftan bütün Mekke ahâlisi nefîr-i âm olarak Ebû Cehil kumandasında".

3 Sûre-i Âl-i İmrân'da وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ ilh. [3/123] bak [Müellifin notu].

et, vallahi Aden-i Ebyen'e gitsen ensardan bir adam arkandan kalmaz." Sonra Mikdad b. Amr radıyallâhu anh dedi ki: "Yâ Resûlallah, Allah teâlâ sana ne emrettiyse icrâ et, ne tarafı arzu edersen biz her hâlde seninle beraberiz. Biz, Benî İsrâil'in Hazret-i Mûsâ'ya dedikleri gibi اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ [el-Mâide 5/24] demeyiz, velâkin deriz ki "sen Rabbinle git ikiniz onlara harbediniz, biz de maiyyetinizde deprenir bir gözümüz bulunduğu müddetçe harbederiz." Bunun üzerine Resûlullah gülüp "bana söyleyin nâs bu iki re'yden hangisine taraftardır?" buyurdu ve nâstan muradı ensar idi, zira ensar, Akabe'de biat ettikleri zaman "sen bizim diyârımıza vâsıl oluncaya kadar zimmetlerinden berîyiz, bize geldiğin vakit zimmetlerimizdesin[1]. Evlâd ü iyâlimizi müdafaa ettiğimiz gibi seni de müdafaa ederiz" diye taahhüd etmişlerdi ve anlaşıldığına göre Resûl-i Ekrem ensarın "biz ancak Medine içinde hücum eden bir düşmana karşı müdafaayı der'uhde ettik" gibi bir re'yde bulunmaları ihtimâlini hesap ediyor gibi idi. Sa'd b. Muâz kalkıp "yâ Resûlallah galiba bizi murad ediyorsun" dedi, "evet" buyurdular. Bunun üzerine "biz", dedi,[2] "sana iman ettik, seni tasdik eyledik ve bize getirdiğin hak olduğuna şehadet ettik ve bu bâbda sana sem' u[3] tâat üzere ahidler verdik. Binâen'aleyh yâ Resûlallah ne irade buyurursan icrâ et, seni hak ile gönderen Zât-ı ecell ü a'lâ'ya kasem ederim ki sen bize şu denizi gösterip dalsan biz de beraber dalarız ve içimizden bir adam tehallüf etmez ve bizimle düşmana karşı gitmeni [2371] hoş görmemezlik etmeyiz. Biz harbde sebatkâr, çarpışma sırasında sadakat-şi'ârızdır. Umulur ki Allah teâlâ bizden sana seni karîru'l-'ayn edecek şeyler gösterecektir. Binâen'aleyh yürüt bizi Allah'ın bereketine[4]". Sa'd'ın bu sözünden Resûlullah ferah ve inbisat buldu, sonra da buyurdu ki: "Haydi yürüyünüz Allah'ın bereketine,[5] size tebşir ederim ki Allah bana iki tâifenin birini vaad buyurdu, alimallah

---

1 H: "zimmetimizdesin".
2 B -"'evet' buyurdular. Bunun üzerine 'biz', dedi".
3 B -"sem' u".
4 H: "bereketlerine".
5 B -"Sa'd'ın bu sözünden Resûlullah ferah ve inbisat buldu, sonra da buyurdu ki: 'Haydi yürüyünüz Allah'ın bereketine'".

ben sanki şimdi o kavmin yıkılacakları yerlere bakıyorum".[1] İşte harbin nihâyetinde enfâl meselesi üzerine[2] bidâyetinde cereyan eden bu hâller ihtar olunarak buyuruluyor ki:

Size Allah iki tâifeden gayr-i mu'ayyen birini vaad ediyorken siz şevketsiz tarafı arzu ediyordunuz {وَيُرِيدُ اللّٰهُ... الآية} hâlbuki Allah kelimâtıyla hakkı ihkāk etmeyi ve kâfirlerin kökünü kesmeyi irade buyurdu. ❁ Yani siz, kervanı vurmak gibi şerefsiz, küçük şeyler arzu ederken Allah celle celâluhû hakkınızda yüksek işler, kelime-i hakkın i'lâsına ve kâfirleri kahr ile dîn-i hakkın i'zâzına müte'allik emirler takdir ve irade buyurdu ki bu size sizin iradelerinizle Allah'ın hükm ü iradesi beyninde kendi lehinize ne büyük bir fark bulunduğunu anlatır. Burada şuna iyi dikkat etmek lâzım gelir ki Allah teâlâ bu ihkāk-ı hakkı doğrudan doğru halk ile değil, kelimâtı vasıtasıyla, yani emriyle yapmak istiyordu. Ve işte böyle Allah'ın emr ü kelimâtıyla ve irâde-i beşerin mutâva'atıyla yapılması lâzım gelen

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 197-198. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 116; Vâkıdî, *el-Megāzî,* I, 48-49, 131; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 614-615:

وذلك أن عير قريش أقبلت من الشأم فيها تجارة عظيمة معها أربعون راكبا، منهم أبو سفيان وعمرو بن العاص وعمرو ابن هشام، فأخبر جبريل رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخبر المسلمين، فأعجبهم تلقى العير لكثرة الخير وقلة القوم، فلما خرجوا بلغ أهل مكة خبر خروجهم، فنادى أبو جهل فوق الكعبة: يا أهل مكة النجاء النجاء على كل صعب وذلول، عيركم أموالكم، إن أصابها محمد لن تفلحوا بعدها أبداً، وقد رأت أخت العباس بن عبد المطلب رؤيا فقالت لأخيها: إني رأيت عجبا رأيت كأنّ ملكا نزل من السماء فأخذ صخرة من الجبل ثم حلق بها فلم يبق بيت من بيوت مكة إلا أصابه حجر من تلك الصخرة. فحدّث بها العباس فقال أبو جهل: ما يرضى رجالهم أن يتنبئوا حتى تتنبأ نساؤهم، فخرج أبو جهل بجميع أهل مكة وهم النفير. في المثل السائر: لا في العير ولا في النفير، فقيل له: إنّ العير أخذت طريق الساحل ونجت، فارجع بالناس إلى مكة، فقال: لا والله لا يكون ذلك أبدا حتى ننحر الجزور، ونشرب الخمور، ونقيم القينات والمعازف ببدر، فيتسامع جميع العرب بمخرجنا، وإن محمداً لم يصب العير، وإنا قد أعضضناه، فمضى بهم إلى بدر –وبدر ماء كانت العرب تجتمع فيه لسوقهم يوما في السنة– فنزل جبريل عليه السلام فقال: يا محمد، إن الله وعدكم إحدى الطائفتين: إمّا العير، وإمّا قريشا، فاستشار النبي صلى الله عليه وسلم أصحابه وقال: ما تقولون، إن القوم قد خرجوا من مكة على كل صعب وذلول، فالعير أحب إليكم أن النفير؟ قالوا: بل العير أحب إلينا من لقاء العدوّ، فتغير وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم: ثم ردّد عليهم فقال: إن العير قد مضت على ساحل البحر، وهذا أبو جهل قد أقبل، فقالوا يا رسول الله، عليك بالعير ودع العدوّ، فقام عند غضب النبي صلى الله عليه وسلم أبو بكر وعمر رضى الله عنهما فأحسنا، ثم قام سعد بن عبادة فقال: انظر أمرك فامض. فو الله لو سرت إلى عدن أبين ما تخلف عنك رجل من الأنصار، ثم قال المقداد بن عمرو «يا رسول الله، امض لما أمرك الله، فإنا معك حيثما أحببت لا نقول لك كما قال بنو إسرائيل لموسى: «اذهب أنت وربك فقاتلا إنا هاهنا قاعدون» (المائدة ٢٤/٥)، ولكن: اذهب أنت وربك فقاتلا إنما معكما مقاتلون، ما دامت عين منا تطرف»، فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال: «أشيروا عليّ أيها الناس» وهو يريد الأنصار، لأنهم قالوا له حين بايعوه على العقبة: «إنا برآء من ذمامك حتى تصل إلى ديارنا، فإذا وصلت إلينا فأنت في ذمامنا، نمنعك مما نمنع منه آباءنا ونساءنا»، فكان النبي صلى الله عليه وسلم يتخوّف أن لا تكون الأنصار ترى عليهم نصرته إلا على عدوّ دهمه بالمدينة، فقام سعد بن معاذ فقال: لكأنك تريدنا يا رسول الله؟ قال: «أجل»، قال: «قد آمنا بك وصدّقناك، وشهدنا أن ما جئت به هو الحق، وأعطيناك على ذلك عهودنا ومواثيقنا على السمع والطاعة، فامض يا رسول الله لما أردت، فو الذي بعثك بالحق لو استعرضت بنا هذا البحر فخضته لخضناه معك ما تخلف منا رجل واحد، وما نكره أن تلقى بنا عدوّنا إنا لصبر عند الحرب، صدق عند اللقاء، ولعلّ الله يريك منا ما تقرّبه عينك، فسر بنا على بركة الله»، ففرح رسول الله صلى الله عليه وسلم وبسطه قول سعد، ثم قال: «سيروا على بركة الله وأبشروا، فإنّ الله وعدني إحدى الطائفتين، والله لكأني الآن أنظر إلى مصارع القوم».

2 H -"nihâyetinde enfâl meselesi üzerine".

şeylerdedir ki cürm ü masiyet ve derecât ü mağfiret tahakkuk eder. Yoksa Allah teâlâ'nın kelimâtıyla değil, doğrudan doğru cebr ü halkıyla yaptığı ve yapacağı şeylerde sa'y ve irâde-i beşerin hiç hükmü yoktur. Bunun için Allah evvelemirde kelimât ve âyâtıyla o vaadi gayr-i mu'ayyen olarak yapıyordu ki {لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ} o [2372] mücrimler, istemeseler dahi -yani o kâfirlerin, müşriklerin iradelerine rağmen- hakkı ihkāk ve bâtılı ibtal etsin; hakkın hak ve bâtılın bâtıl olduğunu izhar ve ilan eylesin.

Unutmayın, hatırlayın o vakti ki:

اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اَنِّى مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا
جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
﴿١٠﴾ اِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ
عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَ ﴿١١﴾ اِذْ يُوحِى رَبُّكَ اِلَى
الْمَلٰٓئِكَةِ اَنِّى مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا سَاُلْقِى فِى قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا
فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ
اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

[2373] **Meâl-i Şerîfi**

O vakit siz Rabbinizden istimdad ediyordunuz da size "Ben işte ardı ardına bin melâike ile imdad ediyorum" diye icâbet buyurmuştu (9). Ve bunu Allah size sırf bir müjde olsun ve bununla kalbleriniz itmi'nan bulsun diye yapmıştı. Yoksa nusret Allah'ın kendindendir, hakikat Allah Azîz'dir, Hakîm'dir (10). O vakit size, tarafından bir emniyet olmak üzere bir uyku sardırıyordu ve üzerinize semâdan bir su indiriyordu ki bununla sizi tathir eylesin ve Şeytan'ın murdarlığını sizden gidersin ve kalblerinize râbıta versin ve bununla ayaklarınızı sağlam durdursun (11). O vakit ki Rabbin melâikeye şu vahyi veriyordu: "Ben sizinle

beraberim, haydin imanı olanları tesbit edin, kâfirlerin yüreklerine dehşet bırakacağım, hemen vurun boyunlarının üstüne, vurun onların parmaklarına" (12). Böyle, çünkü onlar Allah'a ve Resûlüne karşı geldiler ve kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse bilsin ki Allah'ın ikābı şiddetlidir (13). İşte bunu gördünüz a[1], şimdi onu tadın, kâfirlere bir de cehennem azâbı var (14).

{اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ} Hani Rabbinize istiğāse ediyor, yalvarıyor, imdad ve nusret istiyordunuz da ilh... ❁ Mü'minler, harb u kıtâlin muhakkak olduğunu anladıkları zaman رَبِّ انْصُرْنَا عَلَى عَدُوِّكَ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ أَغِثْنَا diye dua etmeye başlamışlardı. Hazret-i Ömer'den mervî olduğu üzere Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem müşriklere baktı bin kadar var, bir de ashâbına baktı üç yüz on küsür kişiden ibaret. Bunun üzerine kıbleye döndü ve iki elini uzattı اَللّٰهُمَّ أَنْجِزْ لِي مَا وَعَدْتَنِي، اَللّٰهُمَّ إنْ تهلك هذِهِ الْعِصَابَة لَا تُعْبَدُ فِي الْأَرْضِ "ilâhî bana vaadini incaz buyur, ilâhî şu isâbe, şu beş on kişi helâk olursa yeryüzünde Sana ibadet edilmeyecek" diye dua ediyordu ve böyle devam etti, nihâyet ridâsı düştü, Hazret-i Ebî Bekir radıyallâhu anh aldı, mübarek omzuna koydu ve ardından tuttu da "yâ Nebiyyallah! Rabbine münâşeden[2], münâcâtın yetişir; O sana vaadini incaz edecektir" dedi.[3] [2374] {فَاسْتَجَابَ لَكُمْ[4]} Rabbiniz de size şöyle icâbet buyurdu ❁ yani şu nâzil oldu:[5] {اَنِّى مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ} Her hâlde Ben size ardı ardına bin melâike ile imdad edeceğim. ❁ Bu kadar melâikeye ne lüzum vardı? Allah, melâikesiz dilediğini yapamaz mıydı ve o dileyince bir melek dünyanın altını üstüne getirmeye kâfi gelmez miydi? {وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى} Allah, bu imdâdı hiç başka değil ancak bir müjde {وَلِتَطْمَئِنَّ بِهٖ قُلُوبُكُمْ}

---

1 H -"a".

2 B -"münâşeden".

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 200. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 627; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 30, 32; Müslim, Cihâd, 58:

أنهم لما علموا أنه لا بدّ من القتال، طفقوا يدعون الله ويقولون: «أى ربنا انصرنا على عدوّك، يا غياث المستغيثين أغثنا». وعن عمر رضى الله عنه أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم نظر إلى المشركين وهم ألف، وإلى أصحابه وهم ثلاثمائة، فاستقبل القبلة ومدّ يديه يدعو: «اللهم أنجز لي ما وعدتني، اللهم إن تهلك هذه العصابة لا تعبد في الأرض» فما زال كذلك حتى سقط رداؤه فأخذه أبو بكر رضى الله عنه فألقاه على منكبه والتزمه من ورائه، وقال: «يا نبى الله كفاك مناشدتك ربك، فإنه سينجز لك ما وعدك».

4 H, M ve B +"ربكم".

5 B -"yani şu nâzil oldu:".

ve bununla kalbleriniz mutmain olsun için yaptı {وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ} yoksa nusret ancak Allah tarafındandır. ❁ Ne esbâb ve kuvâ-yı zâhireden ne de melâikeden[1] değildir. Allah teâlâ size iş gördürmek, sizi muzaffer kılmak istemiş ve sizin havf u ıztırâbınızı izâle ve heyecân ü halecânınızı teskin ile tebşir ve tatmin etmek için böyle ardı ardına birçok melâikeyi maiyyetinize vermiş, size imdad eylemiştir ki hakikatte tesirin ancak Allah'a mahsus olduğunu, Allah dileyince zayıfları kavîlere gālip kılıvereceğini ve Allah dilemeyince maddî ve mânevî esbâb ve kuvânın hiçbir hükmü olamayacağını iyice anlayasınız ve binâen'aleyh vazifenizi yapmak için esbâbın fıkdânı zamanında ümidi kesip nusret-i ilâhiyeden me'yus olmayasınız ve Allah'ın emir ve kelimesiyle yaptıracağı bu gibi umûrda "eğer Allah murad ediyorsa bizi karıştırmadan kendisi doğrudan doğru yapıversin" demeyesiniz de zâhiren en ümitsiz görünen zamanlarda bile azm ü ümid ile bihakkın çalışasınız. Çünkü {اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} Allah her hâlde bir Azîz ve Hakîm'dir. ❁ Hükm ü iradesine münâza'a mümkin olmaz, fi'l ü emri hikmetten hâlî bulunmaz. Bu mâlum olduktan sonra idi ki Sûre-i [2375] Âl-i İmrân'da Uhud Vak'ası hakkında وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ [3/126] buyurulmuştur. Allah'ın hikmetine bakınız ki:

{اِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ} Hani size uykuyu[2] sardırıverdi ❁ fakat gaflete düşürüp baskına uğratmak için değil {اَمَنَةً مِنْهُ} tarafından bir te'mîn olmak -korkunuzu silip dinlendirmek- için {وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً} ve üzerinize -[3]umulmadık bir zamanda- semâdan[4] bol bir su indiriyordu. ❁ Düşman ordusu daha evvel gelmiş, su bulunan mevzii tutmuştu. Müslümanlara bir yudum su vermiyorlar ve bu sebeple galebeyi temin edeceklerini zannediyorlardı. Müslümanlar susamışlar; içmek, taharet etmek, gusül eylemek için su bulamamışlar, birçokları ihtilâm olmuştu. Bundan başka bulundukları mevki kumluktu; ayaklar batıyor, toz

1 H: "meleklerden".
2 H: "uyku".
3 H, M ve B +"semâdan".
4 B -"semâdan".

duman oluyordu. Düşmanın çokluğuna ve âlât ve edevâtlarının kesretine munzam olan bu ahvâl ise birçok korkulara, vesveselere bâʿis olmuştu. Böyle bir sırada Allah teâlâ geceleyin öyle[1] bir yağmur ihsan etmiş, vâdi ırmak gibi akmıştı.

Bakınız bu su, susuzluğu izâle ettikten başka ne kadar nimet ve hikmeti tazammun ediyordu ki:

1. {لِيُطَهِّرَكُمْ بِهٖ} Sizi bununla tathir etsin ❁ kirletecek şeylerden temizlesin, necâsetten, hadesten tahâret ettirsin; abdestinizi, guslünüzü temin eylesin de bir kere bu yüzden olan gam u kederinizi defʿ etsin. Zira mü'minler su bulamadıkları zaman harâretten müteessir oldukları kadar belki daha ziyade tahâretsizlikten mağmum ve mükedder olurlar. Mü'min cünüb olduğu zaman âdetâ kendinden tiksinir, gusledemezse kalbi müteellim ve muztarib olur. Ve hakikaten tahâret her nimetin esasıdır. Bu hikmete mebnîdir ki Allah teâlâ tahârete temkîni, suyun en birinci menfaat ve hikmeti olan bir nimet olmak üzere göstermiştir.

[2376] 2. {وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ} Ve sizden Şeytan'ın ezâsını, vesvesesini gidersin. ❁ Düşman Bedir suyunu istîlâ etmiş bulunduğundan dolayı Şeytan Müslümanlara vesvese vermek için vesile buluyor, susuzluktan helâk olmakla korkutuyordu. Rivayet olunuyor ki birçokları uyuyup ihtilâm olunca İblis kendilerine temessül etmiş ve demişti ki: "Siz hak üzerinde bulunduğunuzu zuʿm ediyorsunuz ve hâlbuki cenâbet cenâbet namaz kılacaksınız ve susuzluktan helâk olacaksınız. Eğer haklı olsa idiniz düşman suya galebe mi edebilirdi?"[2] İşte yağmurun yağması bu gibi Şeytan vesveselerini de izâle etmiş idi.

---

1 H: "böyle".

2 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XIII, 423-424; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XV, 462:

عن ابن عباس قال، نزل النبي صلى الله عليه وسلم –يعني: حين سار إلى بدر– والمسلمون بينهم وبين الماء رملة دَعْصَة، فأصاب المسلمين ضعف شديد، وألقى الشيطان في قلوبهم الغيظ، فوسوس بينهم: تزعمون أنكم أولياء الله وفيكم رسوله، وقد غلبكم المشركون على الماء، وأنتم تصلُّون مُجْنِبين! فأمطر الله عليهم مطرًا شديدًا، فشرب المسلمون وتطهروا، وأذهب الله عنهم رجز الشيطان، وثبت الرمل حين أصابه المطر، ومشى الناس عليه والدوابّ، فساروا إلى القوم، وأمدّ الله نبيه بألف من الملائكة، فكان جبريل عليه السلام في خمسمائة من الملائكة مجنِّبةً، وميكائيل في خمسمائة مجنبةً.

3. {وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ} Ve kalbleriniz üzerine bir râbıta olsun. ❁ Allah'ın mukaddime-i nusreti olan lütfunu umûmen müşahede ile kalbleriniz kuvvet bulsun da Allah'a tevekkül ve itimadınız ve cihet-i vahdetinizde irtibatınız artsın.

4. {وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَ} Ve bununla ayaklarınızı tesbît etsin ❁ yerli yerinde iyi ve sıkı bastırsın da kumlara batıp kalmasın[1].

{اِذْ يُوحٖى رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ} O vakit ki yâ Muhammed, Rabbin melâikeye şöyle vahyediyordu: {اَنّٖى مَعَكُمْ} Ben sizinle beraberim ❁ yani avn ü inâyetim, imdâd ü muvaffakiyetim beraberinizdedir. {فَثَبِّتُوا الَّذٖينَ اٰمَنُوا} Binâen'aleyh iman edenleri tesbît ediniz ❁ ayaklarını kaydırmayıp sebat ettiriniz {سَاُلْقٖى فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ} yakında Ben kâfir olanların kalblerine korku düşüreceğim, o zaman {فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ} hemen vurunuz boyunlarının üstüne {وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ} vurunuz onların -parmaklarına kadar- her tarafına. [2377] {ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ} Bunun sebebi, çünkü onlar Allah ve Resûlüne şikak yaptılar, zıt gitmeye uğraştılar {وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ} her kim de Allah ve Resûlüne şikak ederse şüphe yok ki Allah şedîdü'l-'ikābdır.

{ذٰلِكُمْ} İşte ey kâfirler, gördünüz ya emir böyledir. {فَذُوقُوهُ} Binâen'aleyh bunu tadınız, bununla beraber {وَاَنَّ لِلْكَافِرٖينَ عَذَابَ النَّارِ} kâfirlere bir de ateş azâbı muhakkak ❁ ki bu da âhirettedir.

Bundan böyle:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَقٖيتُمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَۚ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٦﴾

1 M ve B: "kaymasın".

Meâl-i Şerîfi

Ey o bütün iman edenler! Ordu hâlinde kâfirlere çattığınız vakit artık onlara arkalarınızı[1] dönmeyin (15). Her kim böyle bir günde onlara -dönüp çarpışmak için pırlanmak veya diğer bir takımda mevki almak hâlleri müstesnâ olarak- arkasını dönerse muhakkak Allah'tan bir gazaba değmiş olur, ve varacağı yer cehennemdir, o ise ne kötü âkıbettir (16).

[2378] {يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا} Ey iman edenler, ey mü'minler cemaati! {اِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا زَحْفاً} Kâfirlere zahf hâlinde rast geldiğiniz vakit ❁ yani sizden çok olarak sürü ile sürtünüp geldikleri saff-ı harb nizamında karşılaştığınız zaman {فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ} onlara arkalarınızı çevirmeyiniz ❁ sizin kadar veya daha az oldukları zaman şöyle dursun, çok bulundukları zaman bile kıçınızı dönüp kaçıvermeyiniz, derhâl vaziyet alıp tutununuz. Zira {وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ} her kim onlara o gün kıçını dönerse {اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ} ancak bir kıtal için yan çizerek ❁ yani düşmanı daha iyi vurmak için kerr ü fer gibi bir hud'a-i harbiye maksadıyla {اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ} veya bir takıma çekilmek ve orada ahz-ı mevki' etmek suretiyle ❁ meselâ daha mühim bir düşman bölüğüne saldırmak veya bir yerde bir Müslüman kıt'asına imdad veya iltihak eylemek üzere dönenlerden mâ'adâsı {فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ} muhakkak Allah'tan bir gazaba dönmüş olur. {وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ} ❁ Eğer düşman iki kattan fazla ise biraz sonra gelecek olan اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ [el-Enfâl 8/66] mûcebince bu hüküm muhassastır.

Hakīkat-i hâl öyle bâlâda beyan edildiği[2] vechile olunca:

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْۖ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰىۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِن۪ينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَناًۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِر۪ينَ ﴿١٨﴾ اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُۚ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْۚ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـٔاً وَلَوْ كَثُرَتْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٩﴾

---

1 B: "arkanızı".
2 H: "olunduğu".

[2379] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra onları siz öldürmediniz velâkin onları Allah öldürdü. Attığın vakit de sen atmadın velâkin Allah attı, hem de mü'minlere güzel bir imtihan geçirtmek için. Hakikat Allah Semî'dir, Alîm'dir (17). Bunu gördünüz, bir de kâfirlerin tedbîrini Allah'ın zayıf düşürmesi var (18). Fetih istiyorsanız (ey kâfirler) işte size fetih, ve eğer vazgeçerseniz hakkınızda daha hayırlı olur. Yok döner yine başlarsanız Biz de başlarız, o vakit askeriniz[1] çok da olsa size zerre kadar fâide vermez, çünkü Allah mü'minlerle beraberdir (19).

{فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ} İmdi onları siz katletmediniz ❁ o maktul düşen ve enfâli mevzû'-i bahis olan müşrikler sizin kuvvetinizle düşmediler {وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ} velâkin onları Allah katletti. ❁ Size emr ü nusret vermek, üzerlerine sevk u taslit eylemek ve kalblerine korku düşürmek suretiyle onları O öldürdü. Rivayet olunuyor ki Kureyş ordusu Akankal'dan çıkınca Aleyhissalâtü vesselâm demişti ki: "İşte Kureyş, gurur ve iftihar ile geldi. Resûlünü tekzîb ediyorlar, Allahım bana vaadini Senden isterim!" Derken Cibrîl aleyhisselâm geldi, "bir kabza toprak al, [2380] onlara at" dedi. Vaktâ ki tarafeyn tutuştular, Resûlullah bir avuç çakıl aldı yüzlerine doğru attı ve شَاهَتِ الْوُجُوهُ buyurdu. Gözüyle meşgul olmadık bir müşrik kalmadı. Binâen'aleyh bozuldular, mü'minler de enselerine bindi, öldürüyorlar ve esir ediyorlardı. Sonra vaktâ ki harb bitti çekildiler, ashâb içinde "şöyle kestim, şöyle esir ettim" diye tefâhur edenler olmuştu, bu âyet bunun üzerine nâzil oldu.[2] Yani siz iftihar ediyorsanız şunu iyi bilmelisiniz ki

---

1 H ve B: "ekseriniz".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 444-445. Krş. Vâkıdî, *el-Megāzî,* I, 81, 132-133; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 621, 628, 668; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 48-49:

عن مجاهد في قول الله: «فلم تقتلوهم» لأصحاب محمد صلى الله عليه وسلم حين قال هذا: «قتلت»، وهذا: «قتلت»، «وما رميت إذ رميت»، قال لمحمد حين حَصَب الكفار.

عن محمد بن قيس، ومحمد بن كعب القرظي قالا لما دنا القوم بعضهم من بعض، أخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم قبضة من تراب فرمى بها في وجوه القوم، وقال: «شاهت الوجوه!»، فدخلت في أعينهم كلهم، وأقبل أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقتلونهم ويأسرونهم، وكانت هزيمتهم في رمية رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأنزل الله: «وما رميت إذ رميت ولكن الله رمى» الآية، إلى: «إن الله سميع عليم»

Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* III, 339-340; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 53; Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* IV, 32:

فلما أقبلت قريش ورآها رسول الله تصوب من العقنقل، وهو الكثيب الذي جاءوا منه إلى الوادي، قال لهم: هذه قريش قد أقبلت بخيلائها وفخرها تحادك

onları kendi kuvvetinizle siz değil Allah öldürdü {وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ} ve attığın vakit de sen atmadın yâ Muhammed, ❁ bir remy, bir endaht suretinde bir fiil yaptığın vakit düşmanlara isabet ve tesir eden, hepsinin gözlerine batan atışı[1] sen atmadın, o remy-i sûrînin netâic-i[2] hâsılasını sen yapmadın {وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى} velâkin Allah attı. ❁ Zira "at" emrini veren O, mermiyi hedef gayesine erdiren ve düşmanı bozup sizi tepesine bindiren ve arkasını aldıran O'dur. Eğer remyin ve râmînin hakikati mülâhaza edilmeyecek olursa bütün fahr u şeref düşmanın boynuna inen bir kılıcın veya damarına saplanan bir okun veya gözüne batan bir çakılın hakkı olmak ve o zaman da size hiçbir hisse-i şeref isabet etmemek lâzım gelir. Fakat şeref ne kınındaki kılıcın ne yerindeki çakılındır. İşte o kılıcın, o merminin gāzilere karşı vaziyeti ne ise, gāzilerin Allah'a karşı vaziyetleri onun daha mâdûnunda bir vaz'iyyet-i istihdamdır. Binâen'aleyh gāziler bilmelidirler ki hakikatte kendilerinin hiçbir hakk-ı tefâhurları yoktur. Bütün bunları yapan emr u halkıyla Allah'tır. ❁ Buradan vahdet-i vücûd istidlâline veya bir ittihad tevehhümüne saplanmak doğru değildir. Bunda[3] vahdet-i vücûd veya ittihad değil, ef'âl ve müessirât-ı sûriyenin fevkinde te'sîr-i hakīkīnin isbâtı ve müessir-i hakīkīnin vahdâniyeti mevzû'-i bahistir. Ortada maktul ve gāzi, mermî ve râmî yok değil ve bunlar [2381] hüve hüvesine Allah da değil,[4] fakat hepsinin vücud ve fiili[5] üzerinde müessir, hâkim bir Allah var ki bütün esbâb ve avâmil-i sûriye ve muhtelifenin irtibâtı ve netâic-i hâsılası O'nun taht-ı hüküm ve tesirindedir. {وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا} Ve Allah mü'minlere tarafından güzel bir tecribe -güzel bir nimet olan bir tecribe-i nasr u zafer- vermek için ki bunları yaptı. {اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} Şüphesiz ki Allah bir Semî'-i

---

وتكذب رسولك، اللهم فنصرك الذي وعدتني، فأتاه جبريل عليه السلام وقال له: خذ قبضة من تراب فارمهم بها، فلما التقى الجمعان تناول رسول الله صلى الله عليه وسلم كفا من حصى عليه تراب، فرمى به في وجوه القوم، وقال: شاهت الوجوه، فلم يبق منهم مشرك إلا دخل في عينيه وفمه ومنخريه منها شيء، فانهزموا وردفهم المؤمنون يقتلونهم ويأسرونهم.

1 H: "taşı".
2 H ve B: "netîce-i".
3 B: "Burada".
4 B +"ve".
5 B: "fiili ve vücûdu".

Alîm'dir. ❁ Dualarınızı, feryatlarınızı, gizli açık seslerinizi sözleriniz[1] işitir. Niyetlerinizi, maksatlarınızı, fikirlerinizi, kuruntularınızı ve bütün ahvâl ve harekâtınızı bilir. {ذٰلِكُمْ} Gördünüz ya işte[2] iş böyle {وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ} ve fi'l-hakīka Allah kâfirlerin keydini mûhindir. ❁ Mekr ü hilelerine vehn ü za'f verir, çürütür, ibtal eder. Ey kâfirler {اِنْ تَسْتَفْتِحُوا} fetih isterseniz {فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُ} işte size fetih geldi ❁ fethetmek isterken fetholundunuz, emelleriniz ma'kus olup hileleriniz başınıza geçti. Rivayet olunuyor ki Mekke müşrikleri hareket ettikleri zaman Kâbe'nin örtüsüne yapışmışlar, اَللّٰهُمَّ انْصُرْ أَعْلَى الْجُنْدَيْنِ وَأَهْدَى الْفِئَتَيْنِ وَأَكْرَمَ الْحِزْبَيْنِ "yâ Allah iki askerin en yükseğine ve iki fi'enin en doğrusuna ve iki hizbin en kerîmine nusret et" diye dua etmişler, Allah'tan fütûhât istemişlerdi.[3] Ne şâyân-ı dikkattir ki duaları[4] hiç kabul olunmamış değil, fakat kendileri dualarına mâsadak olmadıkları için kendilerinin aleyhine ve mü'minlerin lehine olarak kabul olunmuştur. Ve bu âyette Bedir Muharebesi'nin asıl menşe'i müşriklerin fikr-i tecavüzü olduğuna işaret vardır. Onun için buyuruluyor ki: {وَاِنْ تَنْتَهُوا} ve [2382] eğer bu sevdâdan vazgeçerseniz bu bulunduğunuz hâle, yani Allah'a ve Resûlüne şikāk u adâvet ve harb u fetih sevdâsına nihâyet verirseniz {فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ} bu sizin için hayırdır. {وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ} Ve şayet yine harb fikrine dönecek olursanız biz de döneriz {وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ} ve cemaatiniz çok da olsa hiçbir şeye yaramaz, size fâidesi olmaz {وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ} ve Allah, muhakkak mü'minlerle beraberdir. ❁ Fakat mü'minler de bunu mutlak ve bilâ kayd ü şart zannetmemeli ve unutmamalıdır ki bu maiyyet, îmân-ı kâmil ve şerâit-i ittibâ' ile meşruttur.

Onun için:

---

1 H -"sözlerinizi".

2 B -"işte".

3 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 55; Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 238; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* III, 342. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 106:
وقال السدي والكلبي: كان المشركون حين خرجوا إلى النبيّ صلى الله عليه وسلم من مكّة، أخذوا بأستار الكعبة وقالوا: اللهمّ انصر أعلى الجندين وأهدى الفئتين وأكرم الحزبين وأفضل الدينين! فأنزل الله هذِه الآية.

4 B -"duaları".

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَۚ ﴿٢٠﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾ اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذ۪ينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ ف۪يهِمْ خَيْرًا لَاَسْمَعَهُمْۜ وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

[2383] Meâl-i Şerîfi

Ey o bütün iman edenler! Allah'a ve Resûlüne itaat edin ve işitip durduğunuz hâlde ondan yan bükmeyin (20) ve işitmedikleri hâlde "işittik" diyenler gibi olmayın (21). Çünkü yeryüzünde debelenenlerin indallah en kötüsü o sağırlar o dilsizlerdir ki hakkı akıllarına koymazlar (22). Allah onlarda bir hayır görseydi elbette kulaklarına sokardı ve bu hâllerinde kulaklarına soksa idi yine aldırmazlar, döner giderlerdi (23).

{وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَ} Ve işitip durduğunuz hâlde ondan, o Allah'ın Resûlünden çevrilmeyin {وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ} ve öyleleri gibi olmayın ki {قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ} "işittik" dediler de hâlâ işitmezler. -Dilleriyle işittik diye iddia ederler, fakat hakkıyla dinlemez, anlamazlar; anlasalar bile tutup icrâ etmezler, sanki hiç işitmemiş gibi olurlar.- Siz bunlar gibi olmayın, zira {اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ عِنْدَ اللّٰهِ} bütün dâbbelerin -yeryüzünde debelenen kâffe-i hayvânâtın- indallah en şerîri[1], en kötüsü {الصُّمُّ الْبُكْمُ} o sağırlar, o dilsizlerdir. ❁ O kulağı varken hakkı duymayan, dili olup da hakkı söylemeyen sağır ve dilsizlerdir. {الَّذ۪ينَ لَا يَعْقِلُونَ} Ki akıllanmazlar; hakkı ta'akkul[2] etmezler. ❁ Kulak yok, dil yok, akıl yok; bu hâl en aşağılık hayvânât-ı süfliyenin hâlidir. Var fakat hakka gelince yok, bu da hayvânât-ı süfliyeden daha aşağı ve ayn-ı şer olan hayvânâtın hâlidir ki bunlar insan suretinde bulunan devâbb-ı şirrîredir. Yılanlara bile bir şey duyurmak mümkin olur da bunlara olmaz. Evvelâ işitmesi olmayanın konuşması olmaz. Aslından sağır olan nutuktan mahrum olur. Çünkü sözü sâmi'ası olan belleyebilir. Ve işittikten sonradır ki kendinden başkasına söyleyebilir. Sözün de [2384] ta'akkule pek büyük hizmeti vardır. Gerçi

1 M: "şerri".
2 B: "tekabbul".

herhangi bir hâsseden mahrum olmak bir akıl mebde'inden mahrum olmaktır. Fakat dil bu noksanı oldukça telâfi eder. Mesela şâmmesi olmayan velâkin dil bilen ve dinleyecek olan bir sâmi'e kokmuş bir şeyi ihtar etmek mümkin olur. Bununla beraber sem' ve nutkun fıkdânı büsbütün aklın fıkdânı demek değildir. Nice sağırlar dilsizler bulunur ki akılları vardır. Ve bir sağır dilsizin biraz aklı varsa bazı şeyleri anlaması ve anlatması ve hatta yazıp çizmesi ve bu suretle bazı metâlibine vâsıl olması mümkin bulunur. Fakat sağır ve dilsiz olduktan başka hiç aklı da yoksa son derece nâçâr bir hâlde kalır, ma'amâfîh kendine ve diğerlerine karşı mutlak bir şer olması da lâzım gelmez. Lâkin kulağı var[1] hakkı duymaz, duymak istemez, dili var hak söylemez, söylemek istemez, aklı var hakkı ta'akkul etmez, etmek istemez, böyle sağır, böyle dilsiz, böyle akılsızlar yok mu hayvanların hayvanı, fenaların fenası ve nefsü'l-emrde gerek kendilerine ve gerek diğerlerine karşı şerlerin şerridirler. Birçok mahlûkāttan tefevvuklarına ve diğer behâimden temayüzlerine medar olmak üzere Allah teâlâ'nın kendilerine verdiği idrâk-i hak kuvvelerini öyle ibtal edenlerde hayır nâmına hiçbir şey yoktur. {وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا} Evet, Allah bunlarda bir hayır bilse idi ۞ yani bunlarda hayır cinsinden ednâ bir şey bulunacağı ve hayır cümlesinden olmak üzere kuvvelerini taharrî-i hakka sarf ve âyât-ı Hak'tan intifâ' edecekleri ilm-i ilâhîde sâbit ve binâen'aleyh nefsü'l-emrde mukadder olsa idi {لَاَسْمَعَهُمْ} elbette Allah onlara işittirirdi. ۞ Fehm ü tedebbürle dinler, Resûl'ün hakkiyetine vâkıf olurlar ve iman u itaat ederlerdi, lâkin böyle olmadı, işitmediler; demek ki işittirmedi ve o hâlde demek ki nefsü'l-emrde bunlarda hiçbir hayır yoktur. [2385] {وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ} Ve böyle iken bunlara işittirmiş olsa idi {لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ} mutlak dönecekler, yüz çevirip gideceklerdi. ۞ Duyup anladıklarından asla intifâ' etmeyecek; hak duygusundan, yani kalben tasdîke mecbur olduktan sonra icrâsına yanaşmayacak, irtidad edecek ve hiç duymamıştan daha fena olacaklardı ve artık burada "i'râz ettirmese de cebren yaptırsa ne olur?" denemez, çünkü mevzû'-i mes'ele cemâdâtınki

---

1 H: "ve".

gibi ef'âl-i ıztırâriyeden değil, sem' ve nutuk ve akıldan intifâ' ve emir ve kelime ile yapılması matlub olan ef'âl-i cüz'iyye-i hayâtiyedir. Ve buna karşı öyle bir sual tenakuz olur.

Velhâsıl böyle cebirden başka bir şey dinlemeyen şirrîrler gibi olmayın da:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْي۪يكُمْۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ
بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُص۪يبَنَّ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ
خَٓاصَّةًۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾ وَاذْكُرُٓوا اِذْ اَنْتُمْ قَل۪يلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي
الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰوٰيكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِه۪ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

[2386] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Sizi kendinize hayat verecek şeylere davet ettiği zaman Resûlüyle Allah'a icâbet edin ve bilin ki Allah hakikaten kişi ile kalbinin arasını gerer[1], ve siz hakikaten hep O'na haşrolunacaksınız (24). Ve öyle bir fitneden sakının ki hiç de içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz, ve bilin ki Allah'ın ikābı şiddetlidir (25). Ve düşünün ki siz bir vakit yeryüzünde hırpalanıp duran bir azlıktınız, nâsın sizi çarpıvereceğinden korkardınız. Öyle iken O sizi barındırdı, O sizi nusretiyle teyid buyurdu, O size temizlerinden rızıklar verdi ki şükredesiniz (26).

{اسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْي۪يكُمْ} Allah'a ve Resûlüne sizi ihyâ edecek bir şeye çağırdığı vakit istekle icâbet edin. ❁ Şâyân-ı dikkattir ki "davet" fiili hem Allah'a hem Resûlüne isnad ile دَعَوَاكُمْ diye tesniyelenmemiş دَعَاكُمْ diye müfred getirilmiş ve "Resûl"e isnad olunmuştur. Zira davet birdir. Allah'ın daveti Resûlünden zâhir olacak ve Resûlün daveti Allah'ın davetinden başka bir şey olmayacaktır. مَا يُحْي۪يكُمْ Sizi ihyâ edecek,

1 H: "arasına girer".

hayâtınıza sebep olacak, cemâdât ve behâim hâlinden çıkarıp insanlığın namzed olduğu muhtâr, mes'ud, ebedî hayâta hürriyetinizle yükseltecek bir ilim veya amel demektir ki Peygamber buna davet için ba's edilmiş ve insanlara kulak, dil ve akl ü irade bunun için verilmiştir. Peygamber Allah'ın vereceği öyle bir hayat esbâbına davet edeceği cihetle davet ettiği ve kulağınıza böyle bir davet eriştiği vakit hemen istekle icâbet ediniz {وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ} ve biliniz ki Allah muhakkak kişi ile kalbinin arasına hâil olur. ❁ Ona kalbinden, kalbine ondan daha yakın, daha hâkimdir. Ondakini gönlünden, gönlündekini ondan daha iyi bilir ve daha yakından zabt u [2387] temellük eder. Kudreti o kadar nâfizdir ki yalnız kişi ile ağyârı arasını[1] değil, onunla kalbi arasını gerer, şâ'ir "ene" ile meş'ur "ene"yi birbirinden ayırır. İnsanı bir anda gönlündeki emellerinden mahrum ediverir. Azimlerini bozuverir, niyetlerini tahvil ediverir; kanaatlerini, zevklerini değiştiriverir. Onunla kalbinin arasını öyle ayırır, öyle açar ki birbirinin zıddı kesilir, insanın kendini kendine hasım eder. Kişi ile kalbinin arasına öyle girer ki aklını elinden alıverir, bütün şuurunu selbediverir. Kendi kendini duymaz ediverir[2], nihâyet canını alır öldürüverir. Bunun için Allah sizinle kalbiniz arasına perde çektiği ve ölüme davet ettiği vakit icâbet etmemeye ve cebrine mukāvemet eylemeye imkân bulamazsınız ve bir lahza sonra başınıza ne geleceğini bilemezsiniz. O hâlde kalbinizle aranız açılmadan, canınız elinizden alınmadan, fırsat elinizde iken Allah'ın Resûlü sizi ihyâ edecek, hayât-ı ebediyeye yükseltecek ilim veya amel herhangi bir şeye davet ettiği zaman ihmal etmeyip istekle icâbet ediniz {وَ} şunu da biliniz ki {اَنَّـهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ} her hâlde en mühim mesele; siz her hâlde O'na haşrolunacaksınız. ❁ Başkasına değil yalnız Allah'a toplanacaksınız da amellerinizin mertebesine göre cezâsını çekeceksiniz. Binâen'aleyh "kalbimizden, canımızdan ayrılırsak ne olur?" demeyiniz de itaat ve icâbet etmemekten sakınınız. {وَاتَّقُوا فِتْنَةً} Ve bir fitneden korununuz ki {لَا تُصِيبَنَّ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَٓاصَّةً} her hâlde içinizden bilhassa zulmedenlere

---

1 H: "arasına".
2 H ve B -"Kendi kendini duymaz ediverir".

isabet etmez. ۞ Yalnız işi yerinden oynatanlara mahsus bir musibet olmakla kalmaz, belki umûmîleşir, size de şâmil olur. Bazı günahlar vardır ki zararı âm olur. Sebep olacağı fitne ve ihtilâl, celb edeceği mihnet ve musibet yalnız o günahı yapan, işi yerinden oynatan ve bu suretle kendine ve gayra zulmetmiş olan zâlimlere [2388] münhasır kalmaz da kurunun yanında yaşı[1] da yakar. Mesela i'lân-ı münker, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münkerde müdâhene, ifsâd-ı akide, iftirâk-ı kelime, cihadda tekâsül bu kabildendir. Bir şahsın hatası bir orduyu batırabilir. Hadîs-i nebevîde vârid olduğu üzere bir geminin dibini delmeye uğraşan bir şahsın fiili öyle bir gark musibetini intac eder ki bu fitne o geminin içinde bulunanlardan yalnız onu delene veya ona mu'âvenet edenlere veya görüp sükût edenlere değil, hiç haberi olmayanlara varıncaya kadar hepsine isabet edecek bir musîbet-i şâmile olur.[2] Ve hatta hiç haberdar olmayanların gafletlerinden dolayı vaziyetleri daha fecî olabilir. Bunun için böyle bir musibete bidâyeten meydan vermemek için korunmak, murâkabe-i umûmiyede bulunmak ve onu deleni men' etmek o gemide bulunanların hepsine farz-ı kifâye olan bir vazifedir. İçlerinden bazıları bu vazifeyi îfâ ettikleri surette hepsi kurtulur, hiçbiri aldırmayıp gemi delindiği surette ise hepsi musâb olur. Fakat dikkat edilmek[3] lâzım gelir ki gemiyi delmeye kalkanı men' edelim derken herc ü merc ile muvazeneyi bozup geminin devrilmesine de sebebiyet vermemelidir. Evvelâ farz-ı kifâyenin îfâsını der'uhde ederek farz-ı ayn gibi icrâ edecek kaptan ve maiyyeti gibi أُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ[4] وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ [Âl-i İmrân 3/104] bulunmak, sâniyen herkes kendi nefsini muhasebe etmek, sâlisen cereyân-ı umûmîden gaflet etmeyerek murâkabe-i umûmiyeyi dikkat ve intizam ve hüsn-i ahlâk ile idâme eylemek ve

---

1 H: "yaş".

2 Buhârî, Şirket, 6; Şehâdât, 30; Tirmizî, Fiten, 12:
عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: مثل القائم على حدود الله والواقع فيها، كمثل قوم استهموا على سفينة، فأصاب بعضهم أعلاها وبعضهم أسفلها، فكان الذين في أسفلها إذا استقوا من الماء مروا على من فوقهم، فقالوا: لو أنا خرقنا في نصيبنا خرقا، ولم نؤذ من فوقنا، فإن يتركوهم وما أرادوا هلكوا جميعا، وإن أخذوا على أيديهم نجوا ونجوا جميعا.

3 H: "etmek".

4 H, M ve B -"يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَ".

bu suretle fitne-i âmmeden korunmak lâzımdır. Bu ise her mü'minin kendi nefsinde Allah ve Resûlü için itaat ve icâbeti iltizam ve fitne vâki' olmamak için kendine ve cemaatine ihtimam ile gafletten ihtiraz eylemesine mütevakkıftır. Bundan anlaşılır ki fitne-i âmme yalnız asıl cürmü îkā' eden zâlimlerin cezâsı değil, aynı zamanda korunmayıp onun îkā'ına meydan veren gāfillerin gafletlerinin de cezâsıdır. Son nefese kadar çalışıp da muvaffak [2389] olamayanlara gelince مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ [el-A'râf 7/164] medlûlünce indallah ma'zur olurlar. Ma'amâfîh o zâlim ve gāfillerin içinde bulunup onlara mücâveret ettiklerinden dolayı dünyada o musîbet-i âmmenin dâire-i şümûlünden hâriç kalmamaları da muhtemil bulunuyor. Âhirette me'cur olurlarsa da dünyada mihnet çekerler ve bunların çektikleri, sebep olanların ukūbetini teşdid eder. Bunun için fitne ve mihnet zâlimlerden başkasına isabet etmez zannetmeyip öyle bir fitneden korununuz {وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ} ve biliniz ki Allah muhakkak şedîdü'l-'ikābdır. ❁ İkābının şiddetindendir ki yalnız zâlimlere münhasır kalmaz da onların muhitlerini, mücâvirlerini de istîlâ eder. İmdi bunları böyle bildirip de اتَّقُوا emrini tebliğ eden Resûl'ün ne kadar ihyâkâr bir davette bulunduğunu anlayın ve daha iyi anlamak için {وَاذْكُرُوا اِذْ} o vakti de hatırlayın ki {اَنْتُمْ قَل۪يلٌ} siz -mü'minler- gayet azdınız {مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْاَرْضِ} yerde ezilmek isteniyordunuz. ❁ Mekke arzında Kureyş'in veya Fürs ü Rumun elleri altında makhurdunuz {تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ} nâsın sizi çıkarıp tepeleyivermesinden korkuyordunuz. ❁ Etraftaki halk bu kadar nazar-ı husûmetle bakıyordu, emniyet ü âsâyiş yoktu {فَاٰوٰيكُمْ} müte'âkiben Allah sizi yerleştirdi ❁ Medine'ye nakl ü iskân edip emniyet ü âsâyiş verdi {وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِه۪} ve sizi nusretiyle teyid eyledi. ❁ Ensar'ın muzâhereti, melâikenin imdâdı ve Bedir zaferiyle kuvvetlendirip o küffâra karşı müeyyed kıldı {وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ} helâl nimetlerden sizi merzuk da etti ❁ ganimetler nasip eyledi. Velhâsıl o kahr u zillet [2390] hâlinden bu ni'met ü izzet hayâtına geçirdi {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} ki şükredesiniz ❁ bu nimetleri yâd edip şükrünü edâ eyleyesiniz.

O hâlde:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾ وَاعْلَمُٓوا اَنَّـمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۙ وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٢٨﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerîfi

Ey o bütün iman edenler! Allah'a ve Resûlüne hıyanet etmeyin ki bile bile emanetlerinize hıyanet etmeyesiniz (27). Ve iyi bilin[1] ki mallarınız, evlâdlarınız bir fitneden ibarettir, Allah yanında ise azîm ecirler vardır (28). Ey iman edenler! Allah'a korunursanız O, size bir furkan verir ve tarafınızdan seyyiâtınızı örter, sizin için mağfiret de eder. Allah azîm fazl sâhibidir (29).

{يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا} Bu hitapların böyle vasf-ı iman ile tekrîri mâba'dine kemâl-i i'tinâyı [2391] izhar etmek ve bunlara riayet imanın muktezâsı bulunduğunu bilhassa ifham eylemek gibi bir belâgat-i mahsûsayı hâizdir. Ey mü'minler:

{لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ} Allah'a ve Resûlüne hıyanet etmeyin ❁ zimmet-i imanınıza tevdî' edilmiş olan ahkâm-ı ilâhiyeye ve sünnet-i Resûlullah'a riayetsizlik edip de şükr ü istikāmetten, vefâ ve sadakatten ayrılmayın, dinde mübâlâtsızlık etmeyin veya içiniz dışınızı tutmamak veya ganimetten mal kaçırmak veya düşmana esrâr fâş etmek gibi bir suretle ahlâkınızı lekelemeyin. Allah ve Resûlüne hıyanet ederseniz {وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ} kendi emanetlerinize hıyanet edersiniz. ❁ Bir kere Allah ve Resûlüne hıyanet etmeye başladınız mı artık kendi aranızda mal ve cana, ırz u namusa, esrâra, hükm ü hükûmete, menâfi'-i vataniyeye müte'allik emanetlerinize hıyanet etmeye başlarsınız {وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} ve o hâlde siz bilirsiniz ❁ ki hıyanet ediyorsunuz. Binâen'aleyh yekdiğerinizden[2]

1 B: "biliniz".
2 M: "yekdiğerinden".

emniyetiniz tamamen münselib olur, birbirinizden emin olamaz olursunuz[1]. Siz kendinizden emin olamazsanız diğerleri hiç olmaz ve o vakit bütün emniyet ve emanetiniz kalkar, başınıza o fitne-i âmme kopar. Bunun için Allah ve Resûlüne hıyanet edip de kendinize hıyanet etmeyin. Gerçi mü'min, mü'min olmak haysiyetiyle hıyanet yapmaz[2], hıyanet ve yalan mü'minde tabiat olmaz. خَلَّتَانِ لَا يُطْبَعُ عَلَيْهَا الْمُؤْمِنُ: الْخِيَانَةُ وَالْكَذِبُ[3] Olsa olsa hasbe'l-beşeriyye endîşe-i ma'îşet ve mâl ü evlâd gāilesi ile bazen böyle bir ârızaya düşebilir. Böyle bir hâlde de {وَاعْلَمُٓوا} biliniz ki {اَنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ} mallarınız ve evlâdlarınız sırf bir fitnedir. ❁ Meftun eder, günaha ve belâya sokabilir bir dert ve imtihandır. {وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظِيمٌ} Allah ise ancak [2392] O'nun yanında büyük bir ecir olduğu muhakkaktır. ❁ Ki bunu hiçbir şey veremez. Binâen'aleyh ne mâl ü evlâda[4] ne de başka bir şeye meftun olup da hıyanet tehlikesine düşmeyin, düşüp de o büyük ecirden mahrum olmayın. Şöyle ki:

{يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا} Ey mü'minler {اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ} siz Allah'a ittikā ederseniz ❁ her hususta hıyanetten sakınır, takvâyı iltizam ederseniz {يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا} O sizin için bir furkan yapar. ❁ Size bir fârık tahsis eder. Maddî mânevî öyle bir fark u imtiyaz bahşeyler[5] ki[6] لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ [el-Enfâl 8/37] medlûlünce zâhir ü bâtında hakkı nâhaktan, iyiyi kötüden, temizi habisten ayırır, sizi fenâlardan tefrîk u temyiz eder.

---

1 H -"birbirinizden emin olamaz olursunuz".

2 B: "yapamaz".

3 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 161:

عن الشعبي، قال: كل خُلُق يطوي عليه المؤمن إلا الخيانة والكذب.

İbn Vehb, *el-Câmi'*, thk. Mustafa Hasan, Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1416/1995, s. 605:

عن شعبة بن الحجاج، أن سعد بن أبي وقاص قال: إن المؤمن يطبع على كل طبع غير الخيانة والكذب.

Kāsım b. Sellâm, *el-Îmân,* thk. Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî, Mektebetü'l-Ma'ârif, 1421/2000, s. 69:

وقول سعد: كل الخلال يطبع عليها المؤمن إلا الخيانة والكذب.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* V, 236:

عن سعد قال: المؤمن يطبع على الخلال كلها غير الخيانة، والكذب.

4 H: "evlâd".

5 H ve B: "bahşeder".

6 H -"ki".

"**Furkān**", fark u temyiz veya fârık demek olduğu gibi sabah mânasına da gelir. Nitekim بِتُّ أَفْعَلُ كَذَا حَتَّى سَطَعَ الْفُرْقَانُ derler ki "şöyle yapıp duruyordum tâ sabah oluncaya kadar" demektir.[1] Bu mâna demek olur ki: Sizi zulmet-i leylde parlayan fecr-i sâdık gibi bir fark u imtiyaz ile parlatır da parlatır, sıyt ü şânınızı bir nûr gibi âfâka yayar {وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ} ve seyyiâtınızı tarafınızdan keffaretler, iyice örter ❁ ayıplarınızı dünyada kimseye göstermez {وَيَغْفِرْ لَكُمْ} ve size mağfiret eder ❁ âhirette de günahlarınızı mağfur[2] kılar. {وَاللّٰهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظٖيمِ} ve Allah, pek büyük fazl u ihsan sahibidir. ❁ Fazlıyla bunları yaptığı gibi daha neler yapar.

Allah'ın fazlı ne büyük olduğunu bilhassa bir misâl ile anlamak için yâ Muhammed:

[2393]

وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ
خَيْرُ الْمَاكِرٖينَ ﴿٣٠﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا
اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٣١﴾ وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ
عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٣٢﴾ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فٖيهِمْ
وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُٓوا اَوْلِيَٓاءَهُ اِنْ اَوْلِيَٓاؤُهُٓ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٣٤﴾ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَٓاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ
﴿٣٥﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ
عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمٖيزَ اللّٰهُ الْخَبٖيثَ
مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبٖيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمٖيعًا فَيَجْعَلَهُ فٖى جَهَنَّمَ اُولٰٓئِكَ

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 214.
2 H: "mağfiret".

هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَۚ وَاِنْ يَعُودُوا فَقَدْ
مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

[2394] **Meâl-i Şerîfi**

Hani bir vakitti o kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri veya sürüp çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı, onlar tuzak kurarlarken Allah da karşılığını kuruyordu. Öyle ya, Allah tuzakların hayırlısını kurar (30). Ve onlara âyetlerimiz okunacağı zaman "artık işittik, dilesek bunun gibisini biz de söyleriz, bu eskilerin efsanelerinden başka bir şey değil" diyorlardı (31). Bir vakit de "ey Allah, eğer bu senin tarafından gelmiş hak kitap ise durma üzerimize gökten taşlar yağdır veya bize daha elîm bir azab ver" demişlerdi (32). Hâlbuki sen içlerinde iken Allah onlara azab edecek değil idi, istiğfar ettikleri hâlde de[1] Allah onlara azab edecek değil (33). Şimdi ise [2395] Allah'ın kendilerine azab etmemesi için neleri var? Mü'minleri Mescid-i Haram'dan men' ediyorlar, hâlbuki hizmetine ehil de değiller. Onun hizmetine ehil olanlar ancak müttakīlerdir velâkin çokları bilmezler (34). Beyt'in huzurunda namazları ise ıslık çalıp el çırpmaktan başka bir şey değil, o hâlde küfr ü küfrânınızdan dolayı tadın azâbı (35). Şüphe yok ki Allah yolundan men' etmek için mallarını sarf edenler, onu yine sarf edecekler, sonra bu kendilerine yürek acısı olacak, nihâyet mağlup olacaklar. Ve küfürlerinde ısrar edenler toplanıp[2] cehenneme sevk edilecekler (36). Ki Allah murdarı temizden ayırsın ve murdar kısmı birbirinin üzerine bindirip hepsini terâküm ettirsin de topunu cehenneme koysun, işte bunlar, o hüsran içinde kalanlar (37). De o küfredenlere ki, eğer vazgeçerlerse geçmişteki günahları bağışlanır, yok yine isyana dönerlerse kendilerinden evvelki ümmetlere tatbik edilen kānûn-ı ilâhî geçmişti, artık onu beklesinler (38).

---

1 H -"de".
2 B -"toplanıp".

{وَاِذْ} Sen de o vakti hatırla ki {يَمْكُرُ بِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا} hani o kâfirler sana mekir kuruyorlardı {لِيُثْبِتُوكَ} seni tutup bağlamaları {اَوْ يَقْتُلُوكَ} veya seni -hepsi bir- katletmeleri {اَوْ يُخْرِجُوكَ} veya seni -Mekke'den- çıkarmaları için suikast tertip ediyorlardı ❁ hicret sırasında Mekke'deki vaziyet bu idi.

Umûmiyetle müfessirîn vak'anın cereyanını şöyle nakletmişlerdir: Ensar'ın İslâm'a gelip Resûlullah'a biat ettiklerini müşrikler işittikleri vakit telâşa düştüler. "Dâru'n-nedve" tâbir ettikleri şûrâlarında müzakere ve müşavere etmek için ictimâ' ettiler. Bir ihtiyar suretinde bir iblis de "ben Necid'denim, ictimâ'ınızı işittim, huzûrunuzda bulunmak istedim, her hâlde bende bir re'y ü pend bulmaz değilsinizdir" diyerek içlerine girdi, müzakereye başladılar, [2396] Ebu'l-Bahterî[1] "benim re'yim" dedi, "onu bağlar, bir odaya hapsedersiniz ve bütün menfezlerini kapatır, ancak bir delik bırakır, oradan yiyip içeceğini uzatırsınız, tâ ölünceye kadar". İhtiyar "ne fena re'y" dedi, "kavminden size silah çekip gelenler olur, elinizden kurtarırlar." Hişam b. Âmir de "benim re'yim" dedi, "onu bir deveye yükletir, arzınızdan dışarı çıkarıverirsiniz, artık ne yaparsa yapsın size bir zararı dokunamaz.[2]" Yine o ihtiyar, o şeyh-i Necdî "ne fena re'y!" dedi, "gider başka kavmi ifsad eder ve onlarla gelir size harbeder." Nihâyet Ebû Cehil de "ben o re'ydeyim ki" dedi[3] "her batından birer delikanlı alırsınız ve birer kılıç verirsiniz, hepsi birden vururlar, kanı bütün kabâile dağılır, Benî Hâşim de bütün Kureyş ile harbedemez ve şayet diyet talep ederlerse veririz". Bunun üzerine ihtiyar "bu yiğidin re'yi savâb" dedi ve buna karar verip dağıldılar. Derhal Cebrâil gelip Peygamber'e haber verdi ve hicret emrini getirdi, mûcebince Aleyhissalâtü vesselâm Hazret-i Ali'yi yatağına yatırıp Hazret-i Ebû Bekir ile beraber gāra çıktı. Düşmanlar etrafı sarmış tarassud ediyorlardı; sabah olunca yatağa hücum

---

1 M: "Ebülbühtürî".
Ebü'l-Bahterî Âs b. Hişâm b. el-Hâris (ö. 2/624).

2 H -"artık ne yaparsa yapsın size bir zararı dokunamaz".

3 H -"'gider başka kavmi ifsad eder ve onlarla gelir size harbeder.' Nihâyet Ebû Cehil de 'ben o re'ydeyim ki' dedi".

ettiler, fakat Ali'yi gördüler, beht ü hayret içinde alıklaştılar kaldılar.[1]

Onlar öyle mekrediyorlardı {وَيَمْكُرُونَ} ve hâlâ mekrederler, mukābeleten {وَيَمْكُرُ اللّٰهُ} Allah da mekreder. ❁ Onlara mekirden bir ümit verir, sonra da mekirlerini başlarına geçirir. Nitekim onlara mekir

---

1 İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 480-484. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 110-111; Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân,* I, 408; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 494-498:

قال ابن إسحاق: ولما رأت قريش أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد صارت له شيعة وأصحاب من غيرهم بغير بلدهم، ورأوا خروج أصحابه من المهاجرين إليهم، عرفوا أنهم قد نزلوا دارا وأصابوا منهم منعة، فحذروا خروج رسول الله صلى الله عليه وسلم إليهم، وعرفوا أنهم قد أجمع لحربهم. فاجتمعوا له في دار الندوة –وهي دار قصي بن كلاب التي كانت قريش لا تقضي أمرا إلا فيها– يتشاورون فيها ما يصنعون في أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم حين خافوه.

قال ابن إسحاق: فحدثني من لا أتهم من أصحابنا، عن عبد الله بن أبي نجيح، عن مجاهد بن جبير أبي الحجاج، وغيره ممن لا أتهم، عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما قال: لما أجمعوا لذلك، واتعدوا أن يدخلوا في دار الندوة ليتشاوروا فيها في أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم، غدوا في اليوم الذي اتعدوا له، وكان ذلك اليوم يسمى يوم الزحمة، فاعترضهم إبليس في هيئة شيخ جليل، عليه بَتْلَةٌ، فوقف على باب الدار، فلما رأوه واقفا على بابها، قالوا: من الشيخ؟ قال: شيخ من أهل نجد سمع بالذي اتّعدتم له، فحضر معكم ليسمع ما تقولون، وعسى أن لا يعدمكم منه رأيا ونصحا، قالوا: أجل، فادخل، فدخل معهم، وقد اجتمع فيها أشراف قريش، من بني عبد شمس: عتبة بن ربيعة، وشيبة ابن ربيعة، وأبو سفيان بن حرب. ومن بني نوفل بن عبد مناف: طعيمة بن عدي، وجبير بن مطعم، والحارث بن عامر بن نوفل. ومن بني عبد الدار بن قصي: النضر بن الحارث بن كلدة. ومن بني أسد بن عبد العزى: أبو البختري ابن هشام، وزمعة بن الأسود بن المطلب، وحكيم بن حزام. ومن بني مخزوم: أبو جهل بن هشام. ومن بني سهم: نبيه ومنبه ابنا الحجاج، ومن بني جمح: أمية بن خلف، ومن كان معهم وغيرهم ممن لا يعد من قريش. فقال بعضهم لبعض: إن هذا الرجل قد كان من أمره ما قد رأيتم، فإنا والله ما نأمنه على الوثوب علينا فيمن قد اتبعه من غيرنا، فأجمعوا فيه رأيا. قال: فتشاوروا ثم قال قائل منهم: احبسوه في الحديد، وأغلقوا عليه بابا، ثم تربصوا به ما أصاب أشباهه من الشعراء الذين كانوا قبله، زهيرا والنابغة، ومن مضى منهم، من هذا الموت، حتى يصيبه ما أصابهم، فقال الشيخ النجدي: لا والله، ما هذا لكم برأي. والله لئن حبستموه كما تقولون ليخرجن أمره من وراء الباب الذي أغلقتم دونه إلى أصحابه، فلأوشكوا أن يثبوا عليكم، فينزعوه من أيديكم، ثم يكاثروكم به، حتى يغلبوكم على أمركم، ما هذا لكم برأي، فانظروا في غيره، فتشاوروا. ثم قال قائل منهم: نخرجه من بين أظهرنا، فننفيه من بلادنا، فإذا أخرج عنا فوالله ما نبالي أين ذهب، ولا حيث وقع، إذا غاب عنا وفرغنا منه، فأصلحنا أمرنا وألفتنا كما كانت. فقال الشيخ النجدي: لا والله، ما هذا لكم برأي، ألم تروا حسن حديثه، وحلاوة منطقه، وغلبته على قلوب الرجال بما يأتي به، والله لو فعلتم ذلك ما أمنتم أن يحل على حي من العرب، فيغلب عليهم بذلك من قوله وحديثه حتى يتابعوه عليه، ثم يسير بهم إليكم حتى يطأكم بهم في بلادكم، فيأخذ أمركم من أيديكم، ثم يفعل بكم ما أراد، دبروا فيه رأيا غير هذا. قال: فقال أبو جهل بن هشام: والله إن لي فيه لرأيا ما أراكم وقعتم عليه بعد، قالوا: وما هو يا أبا الحكم؟ قال: أرى أن نأخذ من كل قبيلة فتى شابا جليدا نسيبا وسيطا فينا، ثم نعطي كل فتى منهم سيفا صارما، ثم يعمدوا إليه، فيضربوه بها ضربة رجل واحد، فيقتلوه، فنستريح منه. فإنهم إذا فعلوا ذلك تفرق دمه في القبائل جميعا، فلم يقدر بنو عبد مناف على حرب قومهم جميعا، فرضوا منا بالعقل، فعقلناه لهم. قال: فقال الشيخ النجدي: القول ما قال الرجل، هذا الرأي الذي لا رأي غيره، فتفرق القوم على ذلك وهم مجمعون له. فأتى جبريل عليه السلام رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: لا تَبِتْ هذه الليلة على فراشك الذي كنت تبيت عليه. قال: فلما كانت عتمة من الليل اجتمعوا على بابه يرصدونه متى ينام، فيثبون عليه، فلما رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم مكانهم، قال لعلي بن أبي طالب: نم على فراشي وتسج ببردي هذا الحضرمي الأخضر، فنم فيه، فإنه لن يخلص إليك شيء تكرهه منهم، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينام في برده ذلك إذا نام.

قال ابن إسحاق: فحدثني يزيد بن زياد، عن محمد بن كعب القرظي قال: لما اجتمعوا له، وفيهم أبو جهل بن هشام، فقال وهم على بابه: إن محمدا يزعم أنكم إن تابعتموه على أمره، كنتم ملوك العرب والعجم، ثم بعثتم من بعد موتكم، فجعلت لكم جنان كجنان الأردن، وإن لم تفعلوا كان له فيكم ذبح، ثم بعثتم من بعد موتكم، ثم جعلت لكم نار تحرقون فيها. قال: وخرج عليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأخذ حفنة من تراب في يده، ثم قال أنا أقول ذلك، أنت أحدهم. وأخذ الله تعالى على أبصارهم عنه، فلا يرونه، فجعل ينثر ذلك التراب على رءوسهم وهو يتلو هؤلاء الآيات من يس: «يس والقرآن الحكيم. إنك لمن المرسلين. على صراط مستقيم. تنزيل العزيز الرحيم»... إلى قوله: «فأغشيناهم فهم لا يبصرون» (يس ٣٦/١-٩) حتى فرغ رسول الله صلى الله عليه وسلم من هؤلاء الآيات، ولم يبق منهم رجل إلا وقد وضع على رأسه ترابا، ثم انصرف إلى حيث أراد أن يذهب، فأتاهم آت ممن لم يكن معهم، فقال: ما تنتظرون ها هنا؟ قالوا: محمدا، قال: خيبكم الله! قد والله خرج عليكم محمد، ثم ما ترك منكم رجلا إلا وقد وضع على رأسه ترابا، وانطلق لحاجته، أفما ترون ما بكم؟ قال: فوضع كل رجل منهم يده على رأسه، فإذا عليه تراب، ثم جعلوا يتطلعون فيرون عليا على الفراش متسجيا ببرد رسول الله صلى الله عليه وسلم، فيقولون: والله إن هذا لمحمد نائما، عليه برده. فلم يبرحوا كذلك حتى أصبحوا فقام علي رضي الله عنه عن الفراش فقالوا: والله لقد كان صدقنا الذي حدثنا.

قال ابن إسحاق: وكان مما أنزل الله عز وجل من القرآن في ذلك اليوم، وما كانوا أجمعوا له: «وإذ يمكر بك الذين كفروا ليثبتوك أو يقتلوك أو يخرجوك ويمكرون ويمكر الله، والله خير الماكرين» (الأنفال ٨/٣٠)، وقول الله عز وجل: «أم يقولون شاعر نتربص به ريب المنون. قل تربصوا فإني معكم من المتربصين» (الطور ٥٢/٣٠-٣١).

tertîbâtında bulunmaları için müsaade etti, uğraştırdı, yordu; fakat bütün mesâîlerini akīm bırakıp gizlice senin hicretini temin ediverdi, ve sonra yine onlara ümit verip Bedir'e çıkardı ve Müslümanları gözlerine pek[1] az gösterdi, binâen'aleyh saldırdılar ve göreceklerini gördüler. Evet, Allah mekre mekreder {وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ} ve fakat Allah [2397] hayrü'l-mâkirîndir. ❁ Ona karşı hiçbirinin mekrinin hükmü olmaz, o bütün mekircilerin mekirlerini ibtal ediverir. O'nun mekri de hayr u hikmetten hâlî değildir. Bunun için O'na "mâkir" veya[2] "mekkâr" diyemezsiniz, O "hayrü'l-mâkirîn"dir. Fi'l-i ilâhî haddizâtında bir mekir olmaktan münezzehtir. O bir izâle-i şer, bir cezâ-yı münkerdir. Mâkirlerin mekrini kat' etmek itibariyle umûma hayr olduğu gibi, mâkirlerin hadlerini bildirmek ve birtakımlarının tevbelerine sebep olmak itibariyle sûret-i umûmiyede mâkirler için de bir hayırdır. Binâen'aleyh bu fi'l-i ilâhîye "mekir" tâbir edilmesi mâkirlerin mekrine tekabülü ve bütün zann u tahminlerinin hilâfına habersiz olarak cânib-i gaybdan bir mekir suretinde gelip bastırıvermesi itibariyle bir müşâkeledir. Yoksa hakikatte Allah'a ibtidâ mekir isnad edilemez, "mâkir" denemez. Buradaki وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ Sûre-i Âl-i İmrân'da kıssa-i Îsâ'da geçen وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ [3/54] gibi mekir ve mekir suretinde müşâkele iledir ki mekr-i ilâhî mevzû'-i bahis olabilir. Bunda da وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ tenzîhi unutulmamak lâzım gelir.

O mâkirler öyle kâfirler idi ki {وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا} üzerlerine bizim âyetlerimiz -yani لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعاً مُتَصَدِّعاً [el-Haşr 59/21][3] mazmûnuna mâsadak olan Kur'an- tilâvet edildiği zaman {قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا} işittik işittik {لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَا} dilesek biz de bunun mislini söylerdik {اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ} bu eskilerin esâtîrinden başka bir şey değil dediler. ❁ Sûre-i En'âm'da وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ [6/25] âyetinde (*"esâtîr" kelimesine bak*) geçtiği üzere bunu ibtidâ feylesofları

1 H -"pek".
2 H: "ve".
3 "Biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik her hâlde sen onu Allah korkusundan başını eğmiş çatlamış görürdün…"

Nadr b. Hâris söylemiş ve birçokları da onu tâkip etmiş idi.[1] Öyle dediler, lâkin senelerle uğraştılar söyleyemediler, söyleyemediler de türlü türlü mekirlere, suikastlara, katl ü harbe kalkıştılar, asırlar geçti, [2398] onların kafasında niceler de aynı sözü söyleyegeldiler fakat Kur'ân'ın bir mislini söyleyemediler ve onlar gibi mekirler peşinde dolaşmaktan başka bir şey yapamadılar.

{وَاِذْ} Ve o vakit ki ❁ o kâfirler {قَالُوا اللّٰهُمَّ} yâ Allah dediler {اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ} eğer bu Kur'an Senin tarafından o hak ise ❁ onun dediği gibi kelâm-ı münzel ise {فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ} başımıza gökten taş yağdır {اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ} veya bize diğer bir azâb-ı elîm getir ❁ açık açık âyetleri inkâr ve istihfaf ederek böyle diyen o mâkir kâfirlerin küfürlerindeki inadı ve inat ve tehekküm yolunda Allah'tan dileklerinin mâhiyetini düşün. Rivayet olunduğuna göre bunu da Nadr söylemiş idi. اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ dediği zaman Resûlullah ﷺ وَيْلَكَ إِنَّهُ كَلَامُ الله "Vay sana! O kelâmullah!" buyurmuş o da bunu söylemiş[2], "eğer Kur'an hakikaten Allah'tan münzel, hak kelâm ise bizim bunu inkârımıza bir ukūbet olmak üzere Allah ya[3] başımıza gökten taş yağdırsın veya bize[4] diğer türlü elîm bir azab versin" diyerek sözünde cezmini izhar etmek ve tehekküm ve istihfaf yollu cühûdunda mübalağa eylemek istemiş[5] ve bu suretle müstahik oldukları azâbı itiraf ve talep eylemiş, diğerleri de bunu tasvip etmiş bulunuyorlardı. O hâlde Allah neye müstahaklarını vermedi?

{وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ ف۪يهِمْ} Hâlbuki -yâ Muhammed- sen onların içinde iken Allah onları ta'zîb edecek değil idi ❁ sen onlar için ayn-ı

---

1 Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 112; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 503-504:
قال ذلك النضر بن الحارث بن علقمة من بني عبد الدار بن قصي. ثم قال: إِنْ هذا الذي يقول محمد من القرآن: إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ يعني أحاديث الأولين يعني محمدا صلى الله عليه وسلم يحدث عن الأمم الخالية، وأنا أحدثكم عن رستم، وإسفنديار، كما يحدث محمد...

2 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, III, 57:
روي أنه لما قال النضر «إِنْ هذا إِلَّا أساطير الأولين» قال له النبي صلّى الله عليه وسلّم: «ويلك إنه كلام الله» فقال ذلك.

3 B -"bizim bunu inkârımıza bir ukūbet olmak üzere Allah ya".

4 H: "bir".

5 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 44:
روي أنّه لَمّا قال «إِنْ هذا إِلَّا أساطير الأولين» قال له النبيِّ صلَّى الله عليهِ وسلم «وَيْلَك إنه كلامُ الله تعالى» فقال ذلك. والمعنى: أن القرآن إن كان حقاً منزلًا مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا الحجارةَ عقوبةً على إنكارنا، أَوِ ائتِنا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ سواه. والمرادُ منه التهكّم وإظهارُ اليقينِ والجزمِ التامِّ على أنه ليس كذلك، وحاشاه.

rahmet idin, senin bulunduğun yere azab inmek ihtimâli yoktu {وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ} ve onlar istiğfar ederlerken veya edeceklerken de Allah onları ta'zîb etmezdi. ❁ Yani sen içlerinden çıksan bile onlar istiğfar ettikleri takdirde veya içlerinde istiğfar edip imana gelenler veya gelecekler [2399] varken onlara öyle köklerini kazıyacak bir azâb-ı istîsâl vermezdi. Nitekim hiçbir kavim, peygamberleri içlerinden alınmadan azâb-ı istîsâl ile[1] ta'zîb olunmamıştır. İyiler içinde de kötüler zuhur edip zâlimler ileri gitmeye başladığı zaman zulm ü isyânın şeâmetiyle gelecek olan fitnenin zararı iyilere de isabet ettiği gibi, kötüler içinde fevkalâde iyiler zuhur etmeye başladığı zaman da velevse az olsun o iyilerin yüzü suyu hürmetine o kötülerin müstahik oldukları umûmî azab da af veya tehir olunur. Kötüler câlib-i azab olduğu gibi iyiler de câlib-i rahmettir.

Hâsılı o zaman o kâfirlerin başlarına taş yağdırılmaması veya diğer bir azâb-ı elîm ile istîsâl olunmamaları, onların ona müstahik olmamalarından değil, Allah teâlâ'nın Resûlüne ve istiğfârı melhuz olanlara fazl-ı azîminden ve içlerinde Peygamber varken veya istiğfar eden veya edecek olanlar bulunurken azab etmek istememesinden idi {وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ} yoksa Allah onlara azab etmeyecek neleri vardı? {وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} Bâhusus o hâllerinde ki Mescid-i Haram'dan men' ediyorlardı {وَمَا كَانُوا اَوْلِيَٓاءَهُ} ve ederlerken onun evliyâsı da değillerdi ❁ ona ehliyet[2] ve salâhiyetleri ve hakk-ı velâyetleri yoktu, çünkü {اِنْ اَوْلِيَٓاؤُهُٓ اِلَّا الْمُتَّقُونَ} onun velîleri müttakīlerden başkası değildir. ❁ Şirkten korunan ve Allah'tan başkasına ibadet etmeyen ehl-i takvâdan mâ'adâsının Beytullah'ta hakk-ı velâyetleri olamaz. Ona sâhip olmak, onun umûrunda tasarruf etmek hak ve salâhiyeti ancak orada tevhid ile ibadet edecek olan müttakīlerindir. {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} Velâkin onların ekserîsi bilmezler ❁ yani o müşriklerin bir kısm-ı kalîli kendilerinin liyâkatsizliklerini ve Mescid-i Haram'a [2400] velâyet etmek hakları olmadığını ve bu hakkın müttakīlere ait olduğunu ve binâen'aleyh ona

---

1 H -"ile".
2 H -"ve ederlerken onun evliyâsı da değillerdi ❁ ona ehliyet".

sırf bir şekāvet ile müdahale etmekte bulunduklarını bilirler. Ve bile bile inat ederlerse de ekserîsi kendilerini bilmezler de "biz[1] Beyt ü Harem'in vâlileri, mütevellîleriyiz, binâen'aleyh dilediğimizi sokar[2], dilediğimizi men' ederiz" derler. Ekserîsi cehalet ve birazı da bile bile inat ve şekāvet ile müttakīleri men' ediyorlardı. {وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَٓاءً وَتَصْدِيَةً} Ve hâlbuki Beytullah'ın yanında dua veya namaz nâmına yaptıkları ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan[3] başka değil.

"**Mükâ'**", ıslık veya ıslık çalmaktır ki gerek sade dudakla ve gerek ele[4] üflemek ve öttürmek suretiyle olmaktan e'amdır. Ve bu haysiyetle üflenip çalınan ale'l-umûm düdüklerin seslerine de delâleten şâmil olur.

"**Tasdiye**", esasen "sadâ"dan veya "sadd"an me'huz olarak sadâ çıkartmak veya vazgeçirtmek demektir ki bu iki itibar ile birini çağırmak veya eğlenip oynamak gibi herhangi bir maksatla el vurmaya ıtlak olunur.

Rivayet olunuyor ki bunlar erkek ve kadın, açık saçık el ele tutuşur, Beyt'in etrafında dolaşırlar ve ıslık çalıp el vururlardı. Ve böyle ibadet ediyoruz diye çalar, oynar, hora teperler ve yaptıklarını alkışlarlardı. Bir de Resûlullah Beyt-i Şerîf'e gelip ibadet etmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak istediği zaman ekseriya böyle âyin yapmakta ileri giderler veya kendilerini de bir namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi göstererek nümâyiş ve gürültü yaparlar, huzûra mâni' olurlar ve bunu da kendilerince bir ibadet sayarlardı.[5] Beyt-i ilâhî'ye nasıl hakk-ı velâyetleri

---

1 H -"biz".
2 H -"dilediğimizi sokar".
3 M ve B: "çarpmaktan".
4 H: "el".
5 *Mesâilü Nâfi' b. el-Ezrak*, s. 239-240; Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 114:
قال: يا ابن عباس: أخبرني عن قول الله عزّ وجلّ: «إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً» قال: المكاء: القنبرة، والتصدية: صوت العصافير وهو التصفيق، وذلك أن رسول الله صلّى الله عليه وسلّم كان إذا قام إلى الصلاة وهو بمكة كان يصلي قائما بين الحجر وبين الركن اليماني، فيجيء رجلان من بني سهم يقوم أحدهما عن يمينه، والآخر عن يساره، فيصيح أحدهما كما تصيح المكاء، والآخر يصفق بيديه كتصدية العصافير ليفسد عليه صلاته.
قال: وهل تعرف العرب ذلك؟
قال: نعم، أما حسّان بن ثابت وهو يقول:
نقوم إلى الصّلاة إذا دعينا … وهمّكم التّصدّي والمكاء
وقال آخر من الشعراء في التصدية:
حين تنبّهنا سحيرا … قبل تصدية العصافر.

olur? Ve bu hâl ile Mescid-i Haram'a musallat olup orada Allah'a ibadet edecek olan asıl hak sâhibi müttakīleri men'e kıyam eyleyen edepsizlerin, câhillerin, gāsıbların, kâfirlerin şu ahvâl içinde neleri vardır ki Allah onlara azab etmesin.

[2401] Madem ki hâliniz bu ey kâfirler {فَذُوقُوا الْعَذَابَ} o hâlde bundan böyle o azâbı tadın {بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ} çünkü müstemirren küfr ü küfran ettiniz. ❁ İstiğfar etmediniz.

{اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا[1] يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ} ❁ Bu âyet Bedir Muharebesi için mallarını sarf eden, ezcümle her biri yevmiye on deve keserek askerlerini it'âm eden on Kureyş zengini hakkında nâzil olmuş[2] ve ondan sonra Uhud vesâire gibi harblerdeki sarfiyâtı ve netâicini anlatmıştır. Yani her hâlde küfürde ısrar edenler Allah yolundan, dîn-i haktan men' etmek için mallarını sarf ediyorlar {فَسَيُنْفِقُونَهَا} bundan böyle de sarf edecekler {ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً} sonra o mallar kendilerine bir hasret olacak ❁ boşuna telef edilmiş, hevâya sarf olunmuş bulunduğunu anlayacak, "eyvah!" diyecekler {ثُمَّ يُغْلَبُونَ} sonra da mağlup olacaklar ❁ ondan evvel اَلْحَرْبُ سِجَالٌ[3] mantûkunca kâh mağlup kâh gālip olurlarsa da en nihâyet sûret-i kat'iyyede hakka[4] mağlup olacaklar {وَالَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ} ve küfredenler sırf cehenneme sevk edilecekler ki {لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ} Allah habîsi tayyibden ayırsın. ❁ Müttakīlere mev'ud olan furkan hâsıl olsun, iyiler kötülerden temayüz etsin {وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ}

Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 90:

وقال ابن عباس رضي الله عنهما: كانت قريش يطوفون بالبيت وهم عراة يصفرون ويصفقون.

Vâhidî, *el-Vecîz,* s. 439:

وكانت قريش يطوفون بالبيت عُراةً يُصفِّرون ويُصفِّقون جعلوا ذلك صلاةً لهم فكان تقربهم إلى الله بالتصفير والصَّفيق.

Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 218:

والمعنى أنه وضع القيود والسياط موضع العطاء، ووضعوا المكاء والتصدية موضع الصلاة، وذلك أنهم كانوا يطوفون بالبيت عراة: الرجال والنساء، وهم مشبكون بين أصابعهم يصفرون فيها ويصفقون، وكانوا يفعلون نحو ذلك إذا قرأ رسول الله صلى الله عليه وسلم في صلاته يخلطون عليه...

1 H, M ve B -"كفروا".

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 114; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 533-534; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 20; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 93:

وذلك أن رؤوس كفار قريش استأجروا رجالا من قبائل العرب أعوانا لهم على قتال النبي صلى الله عليه وسلم فأطعموا أصحابهم كل يوم عشر جزائر ويوما تسعة. فنزلت: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ...

3 Ebû Süfyan'ın sözüdür. Bk. İbn İshâk, *Sîre,* s. 333; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 287; Buhârî, Cihâd, 11.

4 B: "hakkā".

ve habis kısmını birbirinin üzerine bindirip ❁ habis mallarını kendilerine zammedip {فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً} hepsini terâküm ettirsin ❁ fart-ı izdiham ile yığsın da {فَيَجْعَلَهُ فِى جَهَنَّمَ} topunu bir cehenneme koyuversin. [2402] {اُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} İşte bunlardır ki o hâsirlerdir ❁ yani hâsirler, hüsranda kalanlar diye onlara denilir.

Yâ Muhammed {قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا} o küfredenlere söyle {اِنْ يَنْتَهُوا} vazgeçerlerse ❁ bulundukları hâli bırakıp hakka teslîm-i nefs ederlerse {يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ} geçmiş günahları mağfiret olunur. {وَاِنْ يَعُودُوا} Ve eğer yine dönerler ❁ Peygamber ile harbe kalkışırlarsa {فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلِينَ} önlerinde evvelkilerin sünneti, teâmülü geçti ❁ işittiler ki peygamberlerine karşı gelen akvâm nasıl kahr u tedmir olundular, gördüler ki Bedir'dekiler ne hâle giriftar oldular. Bunlar misâl-i kâfîdir. Binâen'aleyh dönüp onların yolunu tutarlar, onların âdetine sülûk ederlerse aynı netâicin emsaline muntazır olsunlar. كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِى [el-Mücâdele 58/21][1] وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ. اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ. وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ [es-Sâffât 37/171-173][2] اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ [el-Enbiyâ 21/105][3]

Öyle söyle:

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِۚ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْۜ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٤٠﴾

[2403] **Meâl-i Şerîfi**

Siz de ortalıkta bir fitne kalmayıp din tamamıyla Allah'ın dini oluncaya kadar onlara cihad edin, eğer vazgeçerlerse her hâlde Allah amellerini görür (39). Yok vazgeçmezlerse artık bilin ki Allah sizin mevlânız; ne güzel mevlâ, ne güzel nasîr! (40).

---

1 "Allah yazdı: Celâlim hakkı için her hâlde ben yenerim ben ve resullerim…"

2 "Celâlim hakkı için, risaletle gönderilen kullarımız hakkında şu kelimemiz sebkat etmiştir: Onlar elbette onlar muhakkak muzaffer olacaklardır. Ve elbette bizim askerlerimiz, mutlak onlar gālib geleceklerdir."

3 "…Her hâlde Arz, ona Benim sâlih kullarım vâris olacaktır."

{وَ} Vazgeçmeyip dönerlerse {قَاتِلُوهُمْ} o kâfirlerle mukātele de edin {حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} tâ ki fitne: mihnet-i şirk olmasın {وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ} ve din, hepsi Allah için olsun. ❁ Allah'ın kullarını başkalarına mahkum tutan edyân-ı bâtıla, dîn-i hak karşısında izmihlâle düşsün, hak hâkim olsun da fitne ve mihnetle kimse Ma'bûd-ı hak'tan başkasına itaat ve inkıyâda sevk u cebr edilmesin. (*Sûre-i Bakara'da bu âyetin bir nazîri geçmişti.*[1] *Yalnız burada* كُلُّهُ *var, orada yoktu, ona ve kezâlik Sûre-i Bakara'da* لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ *[2/256] âyetine bak*).

{فَاِنِ انْتَهَوْا} Bu kıtal üzerine -fitneden ve Allah'tan başkasına tapmaktan- vazgeçerlerse {فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ[2] بَص۪يرٌ} her hâlde Allah, amellerine basîrdir. Ona göre ecirlerini[3] verir. {وَاِنْ تَوَلَّوْا} ve eğer i'râz ederler -vazgeçmekten imtinâ' eylerler- ise {فَاعْلَمُٓوا} siz de biliniz ki {اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ} muhakkak Allah sizin mevlânız, velî[4] ve nâsırınızdır. ❁ Binâen'aleyh onların adâvetlerinden korkmayın, Allah'a dayanın {نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ} O ne güzel mevlâ, ne güzel nasîrdir[5]. ❁ Ki sâhip olduğu zâyi' olmaz, nusret ettiği mağlup olmaz.

Böyle biliniz ve öyle yapınız:[6]

[2404]

وَاعْلَمُٓوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ
وَابْنِ السَّب۪يلِۙ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِۜ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤١﴾ اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ

---

1 el-Bakara 2/193.
2 H ve B: "تعملون".
3 B: "cezâlarını".
4 B -"velî".
5 H: "nâsırdır".
6 H +"ONUNCU CÜZ

Forma	Sahife
111 ilâ 120	2301 ilâ 2481";

H +"Böyle biliniz ve öyle yapınız".

مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ
هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِي
مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ اِنَّهُ عَلِيمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾ وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي اَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي اَعْيُنِهِمْ
لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤٤﴾

[2405] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de mâlumunuz olsun ki ganimet aldığınız herhangi bir şey, mutlaka onun beşte biri Allah içindir ki Peygamber'e ve ona karâbeti olanlarla yetimler ve miskinler ve yolda kalmışlaradır[1]*. Eğer siz Allah'a iman etmiş ve o furkan günü, o iki cemiyetin çarpıştığı gün kulumuza indirdiklerimize iman eylemiş iseniz bunu böyle bilin; daha Allah her şeye kādir (41). O vakit ki siz vâdinin beri yamacında idiniz, onlarsa öte yamacında, süvarileri de tam sizden aşağıda idi*[2]*. Öyle ki onlarla vaadleşmiş olsa idiniz mutlak mîʻâdda ihtilâf ederdiniz velâkin Allah mukadder bir emri yerine getirmek için o yapılmış idi ki hem helâk olan beyyineden helâk olsun hem de yaşayan beyyineden yaşasın ve çünkü Allah her hâlde Semîʻdir Alîm'dir (42). O vakit ki Allah sana onları rüyanda az gösteriyordu, eğer sana onları*[3] *çok gösterse idi korkacaktınız ve kumandada nizâʻa düşecektiniz velâkin Allah selâmete bağladı, çünkü O bütün sînelerin künhünü bilir (43). Ve o vakit ki karşılaştığınız sıra onları sizin gözlerinizde azaltıyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Çünkü Allah o fiile çıkarılmış olan emri yerine getirecekti, öyle ya bütün işler Allah'a ircâʻ olunur (44).*[4]

---

1 B: "kalmışlardır".
2 M ve B: "idiniz".
3 B: "onları sana".
4 H: "Şu da mâlumunuz olsun ki ganimet aldığınız herhangi bir şey, mutlaka Allah için beşte biri Peygamber'e ve ona karâbeti olanlarla yetimler ve miskinler ve yolda kalmışlaradır. Eğer siz Allah'a iman etmiş ve o furkan günü, o iki cemiyetin çarpıştığı gün kulumuza indirdiklerimize iman etmiş iseniz bunu böyle bilin; daha da Allah her şeye kādir (41). O vakit ki siz vâdinin Medine'ye en yakın yamacında, onlarsa en uzak yamacında, süvarileri de tam sizden aşağıda iken, öyle ki onlarla vaadleşmiş olsa idiniz

"**Gunm**", esasen bir şeye renc ü meşakkatsiz nâil olmak veya düşmandan doyumluk almak mânalarına gelir ve alınan doyumluğa da isim olarak ıtlak olunur ki "ganimet" de her iki mânada böyledir. Şeriatta ise "ganimet" küffârdan anveten, yani harben alınan maldır. Binâen'aleyh velevse harbin neticesi olsun bir sulh ve ahd ile alınan [2406] emvâle "ganimet" denilmez, lâkin "fey'" denilir, yani ganimet "fey'"den ehastır.

{وَاعْلَمُوا[1]} Ve biliniz ❁ yani muktezâsıyla amel etmek üzere mâlumunuz olsun ki {اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ} aldığınız ganimet ne şeyden olursa olsun ❁ velevse bir iğne veya iplik bulunsun, sûrenin başında beyan olunduğu üzere evvelemirde الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ olduğundan {فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ} humusu, beşte biri sırf Allah içindir {وَلِلرَّسُولِ} ve Peygamber için {وَلِذِي الْقُرْبٰى} ve ona karâbeti olanlar {وَالْيَتَامٰى} ve yetimler {وَالْمَسَاكِينِ} ve miskinler {وَابْنِ السَّبِيلِ} ve yolda kalmış yolcular içindir. ❁ İlk evvel humusu Allah için ayrılmak, bu da beş sehme ayrılıp şu zikrolunan beşe taksim olunmak iktizâ eder. Yani Allah, humusunun bir sehmini Resûlullah'a, dördünü[2] de şu dörde sarf u tahsîsi emreder. الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ [el-Enfâl 8/1] hükmünün tafsîli budur. Evvelemirde enfâl ve ganâimin hepsi Allah'ındır ve binâen'aleyh hepsi gāziler[3] elinde emanettir. Hükm-i ilâhîye göre ve Allah rızâsı için menâfi'-i âmmeye sarf edilmesi iktizâ eder. Fakat hükm-i ilâhî sizi, siz gāzileri diğer milletlerin ahkâmında olduğu gibi menâfi'-i husûsiyenizden de mahrum etmez. Ancak ganimetten beşte birinin Allah için ifraz ve velâyet-i âmme ile ber vech-i meşruh mesârif-i âmmeye sarf edilmesini emreder. Ganimetin humustan bâkī kalan beşte dördüne gelince onu

---

mutlak vaadinizde hulf ederdiniz velâkin Allah mukadder bir emri kazâsıyla itmam buyurmak için o fiile çıkarılmış idi ki helâk olan beyyineyi görerek helâk olsun, yaşayan da beyyineyi görerek yaşasın ve çünkü Allah her hâlde Semî'dir Alîm'dir (42). O vakit ki Allah sana onları rüyanda az gösteriyordu, O sana onları çok gösterse idi korkacaktınız ve kumandada nizâ'a düşecektiniz velâkin Allah selâmete bağladı, çünkü O bütün sînelerin künh-i hakikatini bilir (43). Ve o vakit ki karşılaştığınız sırada onları sizin gözünüzde az gösteriyor, sizi de onların gözünde azaltıyordu. Ki Allah o fiile çıkarılmış olan emri kazâsıyla itmam buyurmak için, öyle ya bütün işler Allah'a ircâ' olunur (44)".

1 M ve B: "اعلموا".
2 H: "dördü".
3 H: "gāzilerin".

da size, siz gāzilere bırakır. Şu hâlde gāziler dilerlerse haklarını ister, taksîmi vâcib olur. Veya her biri dilerse dilediği kadarını taksimden evvel veya sonra yine Allah için terk edebilir. Çünkü sâhib-i hak, hakkında dilediği gibi tasarrufta muhtardır. Bu cihet onların kendi ictihadlarına bırakılmış olduğu gibi, Resûlullah'ın vefatından [2407] sonra onun humustan sehmi de müctehed[ün] fîhtir ve bu cihetlerin tafsîli fıkha aittir. Ve bu âyetin Bedir'de veya Bedir'den bir ay üç gün sonra Benî Kaynuka Gazvesi'nde nâzil olduğu hakkında iki rivayet vardır.[1]

{اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ} Eğer siz Allah'a ve iki cemiyetin -Müslüman ve küffâr- çarpıştığı gün -o furkan günü- yani hakk u bâtılın ayrıldığı Bedir günü kulumuza indirdiğimiz şeylere -vahiy ve melâike ve nusrete- iman etmiş hakīkī mü'minler iseniz bu böyledir. Bunu da bilir icrâ edersiniz {وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ} ve Allah, alâ külli şey'[in] kadîrdir, ❁ o günkü gibi çoğa karşı aza, kavîye karşı zayıfa zafer[2] ve nusret vermeye kādir olan Allah, daha nelere kādir değildir. Ve siz O'nun emr ü hükmüne ittibâ' ederseniz size daha neler neler vermez. Bilirsiniz ya! {اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا} O vakit siz vâdinin beri kıyısında -fena bir mevki'de- idiniz {وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى} onlar ise en öte kıyısında -müsait bir mevki'de- idiler {وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ} kervan süvarileri de sizden aşağıda -sahilde- idi ❁ yani bir taraftan taht-ı tehdîdinizde demekti fakat diğer cihetten bunlar düşman ordusunun sizi işgal edecek ve aynı zamanda harbe hırslarını tahrik edecek bir kuvveti ve bu vaziyet sizi korkutacak ve işinizi berbat edecek bir vaziyet idi. Hâsılı gerek sevku'l-ceyş ve gerek ta'biye ve gerek arâzi vesâir âlât ve esbâb-ı harbiye nokta-i nazarından zâhirde düşman kavî, siz gayet zayıf bulunuyordunuz. Aranızda pek büyük bir fark vardı. Öyle ki {وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ} eğer vaadleşmiş olsa idiniz ❁ o gün orada kıtal için siz onlara onlar size vaad [2408] vermiş, sözleşmiş bulunsa idiniz de aranızdaki farka âgâh olsa idiniz {لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْم۪يعَادِ} vaadinizde mutlaka ihtilâf ederdiniz ❁ bu vaziyete gelince cesaret edemez,

1 Şâfi'î, *el-Ümm,* VII, 354; Vâkıdî, *el-Megāzî,* I, 98; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 222; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XV, 486.

2 B: "zarar".

vaadinizde hulf eder, zaferden me'yus olurdunuz. Yani onlara galebeyi şöyle dursun karşılarına çıkmayı bile gözünüze kestiremez, çatmaktan kaçınırdınız. Binâen'aleyh iş size ve sizin idrâkinize ve esbâb-ı zâhireye kalsa idi aradaki fark-ı azîmden dolayı bu feth ü zaferin husûlüne imkan yoktu {وَلٰكِنْ} velâkin bunu Allah yaptı, öyle bir mî'âd olmaksızın ve sizi kendinize bırakmaksızın tarafeyni öyle bir vaziyete sevk edip çattırdı ki {لِيَقْضِىَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا} Allah o fiile çıkan emri ❁ o hârikulâde emr-i vâki'i; o vaziyeti[1] kalb ve kaziyyeyi aks ederek hakk u bâtılı ayıran ve Allah'ın evliyâsı ile a'dâsını tefrik eden o furkānı yapsın, bir kaziyye-i muhkeme kılsın, vaad ettiği nusreti bir hüccet-i kâtı'a ile tebyin ve tesbit etsin. Tâ ki {لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ} helâk olan an beyyinet^in helâk olsun {وَيَحْيٰى مَنْ حَىَّ عَنْ بَيِّنَةٍ} yaşayan da an beyyinet^in yaşasın. ❁ Bedir vâkı'ası[2] Allah'ın öyle bir âyet-i vâzıhası ve öyle bir beyyine-i meşhûdesidir ki, hem Kureyş maktulleri ve münhezimleri gibi emr-i ilâhîye muhalefet ve Resûlullah'a adâvet ile helâk olan veya olacak olanların helâkine, hem de Bedir gāzi ve şehitleri gibi Allah'a ve Resûlüne itaatle maddî veya mânevî hayat bulan,[3] bulacak olan mü'minlerin hayat ve halâsına bir hüccet-i meşhûdedir. Ve artık ne ölünün ne dirinin, ne kâfirin ne mü'minin Allah'a karşı ne ibraz edebilecek bir hücceti ne de serd edebilecek bir mazereti yoktur {وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ} [2409] ve -bu beyyine ile de sâbittir ki- hiç şüphesiz Allah Semî' Alîm'dir. ❁ Dostlarının düşmanlarının söylediklerini işitir, niyet ve itikadlarını, maksat ve muzmerlerini ve haklarında ne yapacağını bilir. Bu fâsıla yukarıda geçen فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ [8/17] âyetinin fâsılasını bir tekid olmakla oraya bir atf-ı nazarı ihtar eder. Hâsılı havârik ve mu'cizât bir eser-i tesadüf değildir. {اِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِى مَنَامِكَ قَلِيلًا} Düşün ki o vakit menâmında -uykunda veya yatağında veya gözünde- Allah onları sana az gösteriyordu ❁ bu işle alâkadar olmak üzere evvelâ bir rüya gösteriyordu ki bu evvel ile âhirin şuurda[4]

1 B: "vaziyetteki".
2 B: "vak'ası".
3 H +"ve".
4 B: "şuurunda".

bir irtibâtını ve vak'anın mahz-ı tesadüf olmadığını iş'âr eder. Sâniyen O, çokluğu az gösteriyordu, sen de bunu haber verip ashâbını teşcî' ve tesbit ediyordun ki bu da bir aldatış değil, bir hikmeti ve hakīkī[1] bir maslahatı tazammun ediyordu.

Fi'l-hakīka {وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثٖيراً} sana onları -zâhirde oldukları gibi- çok göstermiş olsa idi {لَفَشِلْتُمْ} mutlak yılacaktınız {وَلَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ} ve mutlak emirde münâza'a edecektiniz ❁ harb hususunda re'ylerinize tefrika düşecek, kiminiz sebat kiminiz firar taraftarı olacaktınız {وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ} velâkin Allah selâmet ihsan etti. ❁ Sana rüyanda onların zâhirdeki kesretlerini değil, hakikatteki kıymetsizliklerini gösterdi, sizi yıldırmadı ve nizâ'a meydan vermedi de sâlim tuttu ve mebde'i müntehâya tevfik edip selâmete erdirdi. {اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ} Muhakkak ki O böyle sînelerdeki esrâra alîmdir. ❁ Onlarda ne var, ne olacak ve ne gibi esbâb ve şerâit ile hâlleri değişecek, hepsini tamamen bilir.

[2410] {وَاِذْ يُرٖيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فٖٓى اَعْيُنِكُمْ قَلٖيلاً} Ve o vakit telâkī ettiğiniz sırada onları gözünüzde size az gösteriyor ❁ gözünüzü yıldırmıyordu. Peygamber'in rüyasını rü'yetinizle de tasdik ederek sizi havftan sâlim kılıyor, teşcî' ediyordu, sonra da onları gözünüzde büyütmüyordu. Hatta İbn Mes'ûd radıyallâhu anh yanındakine "nasıl, yetmiş kadar görüyor musun?" demiş, o da "yüz kadar görüyorum" demişti.[2] {وَيُقَلِّلُكُمْ فٖٓى اَعْيُنِهِمْ} Sizi de onların gözünde pek azaltıyordu. ❁ Nitekim Ebû Cehil o sırada "Muhammed ve ashâbı أَكَلَةُ جَزُورٍ bir deve yiyimi" demişti.[3] Bu, henüz kıtâle girişmeden evvel[4] cüretlerini artırmak, gurur ve saygısızlıkla gayr-i muntazam bir surette kıtâle çattırmak için idi ki harbe çattırdıktan

---

1 B: "hakāiki".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 240:

عن عبد الله قال: لقد قُلِّلوا في أعيننا يوم بدر، حتى قلت لرجل إلى جنبي: تَرَاهم سبعين؟ قال: أراهم مائة. قال: فأسرنا رجلا منهم فقلنا: كم كنتم؟ قال: ألفًا.

3 İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 623; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VII, 355; Taberî, *Târihu'r-rusül ve'l-mülûk,* Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387, II, 444.

4 H +"onların".

sonra gözlerinde[1] mü'minleri birdenbire büyütmüş[2] çoğaltıvermiş idi. Sûre-i Âl-i İmrân'da geçtiği üzere يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ [3/13] göz görüşüyle kendilerinin iki misli, yani üç yüz on üç kadar zâtı iki bin kişi kadar görüyorlardı ve bu suretle ödleri kopuyor, kalblerine ru'b giriyordu. Tarafeynin mütekābilen kalbleri ve hisleri üzerinde cereyan eden ve alelâde nazar galatlarının çok fevkinde olduğu zâhir bulunan bu müte'âkis tehavvülât bu vak'adaki tasarrufât-ı ilâhiyeyi gösteren âyât-ı azîmedendirler. Allah teâlâ mü'minleri yalnız âkıbeti ve hakīkī kıymeti gören ledünnî bir gözle baktırıyor, kâfirleri ise zâhire maksur olan gāfil ve mağrur bir nazarla baktırıyordu ve böyle tarafeyni yekdiğerinin gözüne az gösteriyordu ki {لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْراً كَانَ مَفْعُولاً} o fiile çıkan emri kat'iyyen îkā' etsin ❁ yani hükm ü kazâsıyla iki tarafı birbirine sûret-i kat'iyyede çattırıp hârika olan bir harbi tam bir emr-i vâki' yapsın da bunun üzerine ber vech-i bâlâ öbür emri, yani İslâm'ı i'zâz ve küffârı tezlil eden furkan hârikasını terettüb [2411] ettirsin. Bu ifade ile şunu anlatmak isteriz ki buradaki اَمْراً كَانَ مَفْعُولاً'den murad iltikā-yı cem'eyn emri, evvelkinden murad da furkandır. Ve buna evvelce يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ile işaret edilmiştir. Demek ki Bedir Harbi başlangıcı itibariyle de bir mucize, neticesi itibariyle de bir mucizedir. Ve bütün sûret-i cereyânı itibariyle de min indillah birçok hârikaları muhtevî ve binâen'aleyh hey'et-i mecmû'ası bir beyyine-i ilâhiyedir. {وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ} Bütün umûr da ancak Allah'a ircâ' olunur. ❁ Yani yalnız bu ve böyle hârika olan emirler değil, bütün umûr dahi Allah'a ircâ' olunur. Her iş önünde sonunda O'na dayanır.

Bunun için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٤٥﴾
وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ ر۪يحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَۚ

---

1 H: "~~gözlerinde~~".
2 H +"gözlerinde".

﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

[2412] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Bir düşman kümesiyle karşılaştığınız vakit sebat edin ve Allah'ı çok zikreyleyin ki felâha erebilesiniz (45). Hem Allah'a ve Resûlüne itaatten ayrılmayın ve birbirinizle nizâ'laşmayın, sonra içinize korku düşer ve devletiniz elden gider, ve sabırlı olun, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir (46). Onlar gibi olmayın ki diyarlarından çalım satarak ve nâsa gösteriş yaparak çıktılar ve Allah yolundan men' ediyorlardı. Hâlbuki Allah bütün amellerini çember içine almıştı (47).[1]

{اِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً} Muhârib bir cemaate çattığınız vakit ❁ yani kâfir olduğu mâlum veya ne olduğu meçhul bir cemaatle harb vaziyetinde karşılaştığınız zaman gerek zahf hâlinde olsun ve gerek olmasın, gerek sizden az olsun gerek çok {فَاثْبُتُوا} hemen sebat ediniz ❁ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ [el-Enfâl 8/16] yüz çevirmeyiniz {وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا} ve Allah'ı çok zikrediniz. ❁ Harbederken meded ü inâyetine sığınarak ve nusretine müterakkıb olarak kalben ve lisânen çok çok zikrullah ile kuvvet alınız ki {لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} felah bulabilesiniz. ❁ Muradınız olan nusret ve sevâba zaferyâb olup merâmınıza erebilesiniz. Yoksa gālip bile olsanız sevâba eremezsiniz وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ olduğundan hiçbir şey insanı zikrullahtan alıkoymamalıdır. Ve kul, şedâid zamanlarında ye's ü ıztırâba düşmeyip Allah'a iltica etmeli ve her ne hâlde olursa olsun Allah'ın lütfuna itimad ederek kalbini tasfiye edip bütün külliyetiyle Allah'a müteveccih olmalıdır. Felah buna mütevakkıftır. Bunun için sebat ve

1 H: "Ey iman edenler! Bir düşman kümesiyle karşılaştığınız vakit sebat edin ve Allah'ı çok zikredin ki felâha erebilesiniz (45). Hem Allah'a ve Resûlüne itaatten ayrılmayın ve birbirinizle nizâ'laşmayın, sonra içinize korku düşer ve devletiniz elden gider, sabırlı olun ki Allah sabredenlerle beraberdir (46). Öyleler gibi olmayın ki diyarlarından çalım satarak ve nâsa gösteriş yaparak çıktılar ve Allah yolundan men' ediyorlardı. Hâlbuki Allah bütün amellerini çember içine almıştı (47)".

zikr ediniz {وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ} ve Allah'a ve Resûlüne itaat eyleyiniz {وَلَا تَنَازَعُوا} ve aranızda nizâ' [2413] etmeyiniz ki {فَتَفْشَلُوا} feşele düşersiniz ❁ yani zayıf, tembel, çekingen, korkak olur, salaklaşır, yılıklaşırsınız {وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ} ve rüzgârınız kesilir, devletiniz gider {وَاصْبِرُوا} ve sabırlı olunuz {اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ} zira Allah, muhakkak sabredenlerle beraberdir. ❁ Nihâyet onlara nusret eder. {وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ} Ve o mağrurlar gibi olmayın ki {خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ النَّاسِ} diyarlarından çalım ederek fahr u gurur ile ve halka nümâyiş yaparak çıktılar, {وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ} ve Allah yolundan men' ediyorlardı. {وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ} Hâlbuki Allah onların bütün amellerini muhîttir.[1] ❁ Her ne yaparlarsa hepsini ilm ü kudretiyle kuşatmış[2], çevirmiştir. Ruveys'te[3] بِمَا تَعْمَلُونَ okunur.[4] Yani hepinizin amellerinizi muhîttir. ❁ Hiçbirinizin iyi veya kötü hiçbir ameli yoktur ki O'na varmasın, O'na müntehî olmasın; O'nun ilmi, O'nun hükm ü hâkimiyetiyle ihâta edilmiş bulunmasın. Âkıbet sevâbı ve ikābı ile taltif veya tecziye edilmesin. Böyle her yaptığınız ve yapacağınızla Allah teâlâ'nın taht-ı ihâtasında bulunduğunuz hâlde nasıl olur da bunu düşünmez, öyle çalım ve iftihar, riya ve nümâyiş ile hareket eder, haddinizi tecavüze kalkarsınız? Nitekim müşrikler Mekke'den böyle çıkmışlardı. Çıkıp Cuhfe'ye vardıklarında Ebû Süfyan'ın gönderdiği adam geldi, "dönünüz kervanınız selâmeti buldu" haberini[5] yetiştirdi. Ebû Cehil de "hayır, vallahi tâ Bedir'e kadar varıp şaraplar içmeyince ve çengi cariyelere sazlar çaldırmayınca ve orada bulunan Araplara yemekler yedirmeyince dönmeyiz" dedi[6] ve [2414] fi'l-vâki' Bedir'e kadar geldiler.

---

1 H: "Hâlbuki Allah ~~hepinizin~~ onların ameller~~inizi~~ muhîttir".
2 H -"kuşatmış".
3 Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lüî el-Basrî (ö. 238/852). Kırâat-i aşere imamlarından Ya'kūb el-Hadramî kıraatinin meşhur iki râvisinden biridir (Tayyar Altıkulaç, "Ruveys", *DİA*, XXXV, 274).
4 Kıraat ve tefsir kitaplarında böyle bir okuyuşa rastlayamadık.
5 H: "diye haberi".
6 İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 618-619. Krş. Vâkıdî, *el-Megāzî,* I, 43-44:
قال ابن إسحاق: ولما رأى أبو سفيان أنه قد أحرز عيره، أرسل إلى قريش: إنكم إنما خرجتم لتمنعوا عيركم ورجالكم وأموالكم، فقد نجاها الله، فارجعوا، فقال أبو جهل بن هشام: والله لا نرجع حتى نرد بدرا –وكان بدر موسما من مواسم العرب، يجتمع لهم به سوق كل عام– فنقيم عليه ثلاثا، فننحر الجزر ونطعم الطعام، ونسقي الخمر، وتعزف علينا القيان، وتسمع بنا العرب وبمسيرنا وجمعنا، فلا يزالون يهابوننا أبدا بعدها، فامضوا.

Fakat ve fakat yedikleri kılıç, içtikleri ölüm peymânesi, sazları feryâd ü figan, kucakladıkları azâb ü hüsran oldu.

O fahr u gururun, o riya ve nümâyişin âkıbetine misâl olmak üzere:

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْۚ فَلَمَّا
تَرَٓاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّ۪ٓي
اَخَافُ اللّٰهَۜ وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ
هٰٓؤُ۬لَٓاءِ د۪ينُهُمْۜ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٤٩﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ
كَفَرُواۙ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٥٠﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِۙ ﴿٥١﴾

[2415] **Meâl-i Şerîfi**

Ve o vakit ki Şeytan kendilerine amellerini tezyin eylemiş de demişti: "Bugün insanlardan size gālip gelecek yok, ben de size zahîrim." Fakat iki taraf karşı karşıya görününce ardına dönüverdi de "ben" dedi, "sizden kat'iyyen berîyim. Ben sizin göremeyeceğiniz şeyler görüyorum, ben Allah'tan korkarım." Öyle ya Allah'ın ikābı çok şiddetlidir (48). O sıra münafıklar ve kalblerinde bir maraz bulunanlar şöyle diyorlardı: "Şunları dinleri aldattı." Hâlbuki her kim Allah'a tevekkül ederse şüphe yok ki Allah bir Azîz, Hakîm'dir (49). Bir de görseydin melekler canlarını alırken o küfredenlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura, "tadın bakalım!" diyerek "yangın azâbını; (50) bu işte sizin kendi ellerinizin takdim ettiği yüzünden ve Allah'ın kullarına zulümkâr olmadığındandır" (51).[1]

1 H: "Ve o vakit Şeytan kendilerine amellerini tezyin eylemişti ve 'bugün' demişti, 'size insanlardan gālip gelecek yok, ben de sizin halaskârınızım.' Fakat iki taraf karşı karşıya görününce ardına dönüverdi de 'ben' dedi, 'sizden kat'iyyen berîyim. Göremeyeceğiniz şeyler görüyorum, ben Allah'tan korkarım.' Evet Allah'ın ikābı çok şiddetlidir (48). O vakit münafıklar ve kalblerinde bir maraz olanlar 'şunları dinleri aldattı' diyorlardı. Hâlbuki her kim Allah'a tevekkül ederse şüphe yok ki Allah Azîz'dir, Hakîm'dir (49). Görseydin melekler o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak/çarparak canlarını alırlarken ve 'tadın bakalım!' diyerek 'yangın azâbını… (50) Bu hep sizin kendi ellerinizin mukaddemâ ettiği yüzünden ve Allah'ın kullarına zulümkâr olmadığındandır' (51)".

{وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ} Düşün o vakti ki Şeytan onların -o mağrur müşriklerin- yaptıklarını kendilerine süslendirip demişti ki: {لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْ} "Ben sizin için şüphesiz yâr u zahîr iken bugün o nâstan size gālip gelecek yok." ❁ Yani o Şeytan, o aldatıcı, gurur ve nefsâniyet rûh-ı habîsi kendilerinde veya karşılarında temessül ederek onlara bu kuruntuyu yaldızlayıp gönüllerine bırakmış ve hayâllerine öyle göstermiş idi ki bu aded, bu hazırlık, bu kuvvet ve bu gönül onlarda iken karşılarına Muhammed ve ashâbı değil kimse duramaz, ve vehimlerine öyle îhâm etmiş idi ki eğer onlar hareket ve amellerinde kendine tâbi' olur ardına düşerlerse bu hayâl kendilerinden ayrılmayacak, dâima beraberlerinde bulunacak, her sıkıldıkça onları kurtaracak.

{فَلَمَّا تَرَٓاءَتِ الْفِئَتَانِ} Vaktâ ki iki cemaat görüştüler ❁ yani harbe tutuşup çarpışmaya başladılar, melâikenin, ilâhî kuvvetlerin mü'minlere imdâdını ve [2416] hakikatin tecellî etmeye başladığını görünce {نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ} şeytan kıçın kıçın dönüverdi {وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكُمْ} ve "ben" dedi, "sizden berîyim" ❁ sizinle hiçbir alâkam yoktur, başınıza geleceğe karışmam {اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ} "her hâlde ben sizin görmeyeceğiniz şeyler görüyorum {اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ} hakikaten ben Allah'tan korkarım" ❁ Hakk'ın karşısına duramam, işin âkıbeti pek vahim, hâliniz yaman karışmam. Böyle diyerek o Şeytan, o gurûr u hayâl işin tam can noktasında onlardan teberrî edip çekiliverdi. Ne kadar şâyân-ı dikkattir ki çekilirken habersizce bırakıp sıvışıvermeyip de fenalıklarını yüzlerine vuruyor ve bütün ümitlerini kesip ye's-i küllîye attıktan başka evvelki tatlı hayâl yerine acı acı endişeler saçarak ve daha işin başlangıcında iken birdenbire tehlikeyi gözlerinde büyütüp telaş ve ıztıraplarını artırarak ve ansızın halecan ve felâketlerini tesrî' etmek suretiyle gerisin geri çekilip gidiyor. Nasıl çekilmez, nasıl korkmaz ki {وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ} Allah şedîdü'l-ikābdır.

{اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} O vakit münafıklar ve kalblerinde maraz bulunanlar -henüz iman ile mutmain olmayıp kalblerinde bir nevi

şüphe veya tereddüt kalmış olanlar- diyorlardı ki: {غَرَّ هٰٓؤُلَٓاءِ دٖينُهُمْ} "şunları dinleri mağrur etti" ۞ yani mü'minleri dinleri aldattı, gururlandırdı da tâkat getiremeyecekleri bir işe giriştiler. Üç yüz küsur fukarâ, bin kişilik kuvvetli bir düşmana karşı çıktılar. Bir taraftan Medine'deki münafıklar, diğer taraftan Kureyş askeri içinde bulunan Mekkeli[1] birtakım mütereddidler böyle diyorlardı. [2417] Medine münafıklarından Muattib b. Kuşeyr'den başka Bedir'e iştirak eden olmamış, Mekkelilerden ise bazısı Müslüman olmuş ve fakat kalblerinde henüz islâmları kuvvet bulmamış ve bir nevi şüpheden dolayı hicret etmemiş birtakım kimse müşriklerle beraber sürüklenip çıkmışlar. Gönüllerinde "şayet Müslüman askeri çoksa o tarafa geçeriz, yok azsa kavmimizle beraber bulunuruz" demişler ve gelip Müslümanların kılletini görünce "O!... Bunları dinleri aldatmış" diyerek küffâr ile beraber olmaya karar vermişler.[2] {وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ} Ve hâlbuki her kim Allah'a dayanır, Allah için vazifesini yaparsa {فَاِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ} her hâlde Allah bir Azîz ve Hakîm'dir. ۞ Binâen'aleyh O'nun izzeti, O'na itimad edip dayananı tezlil etmez; O'nun hikmeti dostlarına rahmet ve sevap, düşmanlarına da zillet ve ikāb ettirir. Mü'min ölse bile rahmet-i Rahmân'a kavuşur, hayât-ı ebediye bulur. Kâfir ise zelîl ü hâsir olur gider. Ve nitekim öyle deyip küffâr ile beraber olanlar da o gün Bedir'de hep maktul düştüler ki Kays b. Velid b. Mugīre, Ebû Kays b. Fâkih b. Mugīre ve Hâris b. Zem'a b. el-Esved ve Ali b. Ümeyye ve Âs b. el-Münebbih b. el-Haccâc bunlardan idi diye menkuldür.

{وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذٖينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ} Ey muhatab, sen o küfredenleri melekler yüzlerine ve kıçlarına vurarak ve "haydi yangın azâbını tadın bakalım {ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيكُمْ} bu sizin ellerinizin takdim ettiği cürmünüz {وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبٖيدِ} ve Allah teâlâ'nın kullarına zulümkâr olmaması sebebiyledir" [2418] diyerek canlarını alırken bir

---

1 M ve B "Mekkeli".

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* I, 401, II, 121; Vâkıdî, *el-Megāzî,* I, 72; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIII, 12-14: وذلك أنه كان نفر أسلموا بمكة مَعَ النَّبِيّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وسلم، منهم الوليد بن الوليد بن المغيرة، وقيس بن الوليد بن المغيرة، وأبو قيس بن الفاكه بن المغيرة، والوليد بن عُقْبة بن رَبِيعَة بن عبد شمس، وعمرو بن أمية ابن سُفْيَان بن أُمَيَّة بن عَبْد شمس، والعلاء بن أُمَيَّة بن خلف الْجُمَحِيّ ثُمّ إنهم أقاموا عن الهجرة وخرجوا مَعَ المشركين إلى قتال بدر، فَلَمَّا رأوا قلة الْمُؤْمِنِين شكوا فى النبي صلى الله عليه وسلم وقالوا: غر هَؤُلاءِ دينهم، وكان بعضهم نافق بمكة.

görecek olsa idin ne müthiş, ne fecî şey görecektin. ❁ O sırada bunların o fecî hâlleri mer'î ve meşhud değil mi idi? Ve "o hâlde görecek olsa idin" diye görülmemiş bir tefzî' ile tasvir buyurulmasının hikmeti nedir? Bu bilhassa onu gösteriyor ki kâfir bir nefsin bedeninden rûhu kabz olunurken onun hakikatte neler çektiğini ve nasıl yanarak gittiğini hâriçtekilerin görüp müşahede[1] etmesi mümkin değildir. Bunu ihtar ederken şuna[2] da işaret ediyor ki kâfirin rûhu dünyaya müteveccih iken bedeninden kabz olunduğu hâlet-i nez'de dünyadan döner âhirete teveccüh eder ve hâlbuki küfründen dolayı âlem-i âhirette zulümâttan başka bir şey müşahede etmez. Dünyaya ve cismâniyâta şiddetle mahabbetinden dolayı o vakit mufârakat ânında bu ayrılıktan, bu uzaklaşmadan öyle bir elem ü hasret duyar ki yanar da yanar ve bu yanışla her türlü nûrdan mahrum olarak önünde azab, ardında lânet o zulümâta atılır. Ve artık ba'sinde ve haşr ü neşrinde de bu minval üzere gider.

Bunların bu gidişi

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌۙ ﴿٥٣﴾

[2419] **Meâl-i Şerîfi**

Tıpkı Âl-i Fir'avn'ın ve onlardan evvelkilerin gidişi gibi; Allah'ın âyetlerini tanımadılar da Allah kendilerini günahlarıyla tuttu alıverdi, çünkü Allah çok kuvvetli ve ikābı pek şiddetlidir (52). Bu, şundan: Bir kere Allah bir kavme in'âm ettiği bir nimeti onlar nefislerindeki sebebi değiştirinceye kadar değiştirmiş değildir; bir de Allah işitir, bilir (53).[3]

---

1 H: "hakkıyla takdir".

2 B: "şunu".

3 H: "Tıpkı Âl-i Fir'avn'ın ve onlardan evvelkilerin âdet edindikleri gibi; Allah'ın âyetlerini tanımadılar da Allah kendilerini günahlarıyla kabz ediverdi. Hakikat Allah kuvvetlidir, ikābı şiddetlidir (52). Bunun hikmeti, çünkü bir kavim nefislerindekini değiştirmedikçe Allah onlara in'âm buyurduğu bir nimeti değiştirmez ve Allah Semî'dir, Alîm'dir (53)".

{ذٰلِكَ} Bu ❁ yani bu âdetin böyle olması, bütün bunların başlarına gelen ikābın böyle amellerine terettüb ettirilmesi {بِاَنَّ اللّٰهَ} şu iki sebepledir ki Allah teâlâ {لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ} bir kavme -bir hey'et-i ictimâ'iyeye-in'âm ettiği nimeti değiştirici değildir[1] {حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ} tâ onlar nefislerindekini değiştirinceye kadar. ❁ Yani o nimete nâil oldukları zaman nefislerinde ona vesile olan mîsâk-ı fıtratı[2] ve ahlâk ve a'mâl-i haseneyi kendileri tağyir edinceye kadar Allah'ın o nimeti doğrudan doğru değiştirmek âdeti değildir. Âdet-i ilâhiye enfüsî esbâb ile verdiği nimetin tağyîrini de yine esbâb-ı enfüsiyeye rabt etmiştir ki mes'ûliyyet-i beşeriye de buna terettüb eder. Bir bu, {وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} bir de Allah muhakkak Semî' ve Alîm'dir. ❁ Herkesin enfüsiyyâtını, kavl ü fiilini bilir ve ona göre muâhaze eder. Binâenaleyh akl u irade, küfr ü iman, ahlâk u amel gibi esbâb-ı enfüsiyeye müterettib olmayarak doğrudan doğru verilip alınan nimetler bu mevzûdan hâriçtir. Ve hiç şüphe yok ki bu babda bütün esbâb-ı enfüsiyenin kıymeti, nimet veya nikmetini gösteren âyât-ı ilâhiyeyi tanıyıp tanımamakta toplanır. Bir nefsin ahd-i fıtratı bozması ve [2420] kendine vârid olan delâil ve emârât-ı hakkı duymak ve tanımak istememesi elindeki nimetin tegayyürüne sebep olacağı gibi, bir kavmin de içinde veya dışında mevcut olup kendilerine ahkâm-ı ilâhiyeyi tebliğ eden hak rehberlerini duymak ve tanımak istememesi nefs-i ictimâ'îlerinde öyle[3] bir bozukluktur ki ellerindeki nimetin tağyîrine sebep olur.

Bu tağyîr-i enfüsî:

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَۚ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٥٤﴾

---

1 H: "in'âm ettiği bir nimetin tağyircisi olmadı".
2 B: "fıtrî".
3 B: "böyle".

Meâl-i Şerîfi

Tıpkı Âl-i Fir'avn'ın ve onlardan evvelkilerin gidişi gibi ki Rablerinin âyetlerini tekzib ettiler, Biz de kendilerini günahlarıyla helâk ettik ve Âl-i Fir'avn'ı gark eyledik, hepsi de zâlimdiler (54).[1]

{وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ}. (*Sûre-i A'râf'a bak*). {كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} Bütün bunlar hep zâlimler idi ❁ nefislerinde[2] küfr ü tekzîbi iman ü tasdik yerine koymuş ve böyle tağyîr-i enfüsî ile kendi helâklerine sebep olup kendilerine zulmetmiş kavimler idi.

Fi'l-vâki'

اِنَّ شَرَّ الدَّوَٓابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ اَلَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِى كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾ فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَ ﴿٥٨﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾ وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾ وَاِنْ يُرِيدُٓوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ هُوَ الَّذِٓى اَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ اِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾

[2422] **Meâl-i Şerîfi**

Bütün o debelenenlerin Allah indinde en şerlisi şol kimselerdir ki küfretmişlerdir de imana gelmezler (55). Onlar ki kendilerinden muâhede

---

1 H: "Tıpkı Âl-i Fir'avn'ın ve onlardan evvelkilerin âdet edindikleri gibi Rablerinin âyetlerini tekzib ettiler de, Biz de kendilerini günahlarıyla helâk ettik ve Âl-i Fir'avn'ı gark eyledik, hepsi de zâlimler idi (54)".

2 B: "nefsü'l-emrde".

almışsındır[1] da sonra her defasında ahidlerini nakz ederler ve hiç çekinmezler (56). Onun için onları ne zaman harbde yakalarsan kendileriyle arkalarındakileri ürküt, gerek ki ibret alırlar (57). Herhangi bir kavimden de bir hıyanet endişe edersen evvelemirde (nebz et) ahidlerini reddettiğini[2] düpedüz kendilerine bildir, çünkü Allah hâinleri sevmez (58). Ve o küfredenler asla zannetmesinler ki ileri gitmişlerdir, çünkü onlar âciz bırakamazlar (59). Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın, onunla hem Allah düşmanını korkutursunuz hem sizin düşmanınızı hem de onlardan başka diğerlerini ki onları siz bilmezsiniz, Allah bilir. Ve Allah yolunda her ne masraf verseniz ecri size tamamen ödenir, hiç de ziyan etmezsiniz (60). Ve eğer selme[3] yanaşırlarsa sen de onlara yanaş ve Allah'a mütevekkil ol, çünkü işiten bilen ancak O'dur (61). Ve eğer sana hud'a yapmak isterlerse sana yetişecek Allah'tır, O'dur ki seni nusretiyle ve mü'minlerle teyid buyurdu (62). Ve kalblerinin arasını telif eyledi, yoksa yeryüzünde ne varsa hepsini sarf etse idin yine onların kalblerini telif edemezdin, velâkin Allah onların beynlerini telif buyurdu, çünkü O bir Azîz, Hakîm'dir (63).[4]

{اَلَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ} Onlar ki kendilerinden muâhede aldın {ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِى كُلِّ مَرَّةٍ} sonra da her defasında her [2423] muâhedede ahdi nakz

1 H, M ve B: "almışındır".
2 B: "nakz ettiğini".
3 B: "silme".
4 H: "Hakikat yeryüzünde debelenenlerin en kötüsü o kimselerdir ki kâfirlikte karar kılmışlardır da artık imana gelmezler (55). Onlar ki kendilerinden muâhede almışındır da sonra onlar her defasında ahidlerini nakz eder, hiç çekinmezler (56). Binâen'aleyh onları ne zaman harbde yakalarsan kendileriyle arkalarındakileri ürküt, gerek ki ibret alırlar (57). Herhangi bir kavmin de bir hıyanetinden korkarsan evvelemirde ahidlerini düpedüz / istikāmet üzere kendilerine nebz / redd ü inhâ et, çünkü Allah hâinleri sevmez (58). Ve sakın küfredenler ileri gitmişlerdir zannetme, onlar hiçbir zaman bizi âciz bırakamazlar (59). Bununla beraber onlara karşı gücünüzün yettiği herhangi bir kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın, bununla hem Allah düşmanı hem sizin düşmanınız olanları korkutacağınız gibi daha başkalarını da korkutursunuz ki onları siz bilmezsiniz, Allah bilir. Ve Allah yolunda her ne masraf verirseniz ecri size tamamen ödenir, hiç de ziyan etmezsiniz (60). Ve eğer selme yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a mütevekkil ol, çünkü işiten bilen ancak O'dur (61). Ve eğer sana hud'a yapmak isterlerse sana yetişecek Allah'tır, seni nusretiyle ve mü'minlerle teyid eden ve kalblerini telif eyleyen O'dur. Yoksa sen yeryüzünde ne varsa hepsini sarf etse idin yine onların kalblerini telif edemezdin, velâkin Allah onların beynlerini telif etti, çünkü O Azîz'dir, Hakîm'dir (62-63)".

ederler {وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ} ve ederken bunlar sakınmazlar. ❁ Hiç pervasız ahdi nakz ederler. Ve ahdi bozmak şenaatinden arlanıp sakınmak şanlarından değildir. Böyle bir şer, böyle bir dâbbedirler. Eğer cüz'î idrakleri saygıları olsa idi ahid bozmanın ne fena bir zulm-i nefs olduğunu vüsûk ve itimada ve hukuk ve emniyyet-i beşerin vikāyesine ne kadar münâfî bulunduğunu hisseder, biraz olsun çekinirlerdi. Resûlullah, Benî Kureyza ile bir muâhede yapmıştı, aleyhinde mumâlee[1] etmeyeceklerdi. Yani Resûlullah aleyhinde kimseye muâvenet ve muzâherette bulunmayacaklardı. Böyle iken Bedir Muharebesi'nde müşriklere silah iâne ettiler ve "unuttuk, hata ettik" dediler. Sonra bir muâhede daha yaptı, onu da Hendek Vak'ası'nda bozdular. Reisleri Ka'b b. Eşref binip Mekke'ye gitti, müşriklerle ittifak akdetti, bu âyetin sebeb-i nüzûlü bunlar olmuştur.[2] Ma'amâfîh *Tefsîr-i Tebrizî*'de Kureyş'ten Abdüddâr oğulları olduğu da menkuldür.[3]

{فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ} İmdi bunları -bu nakz-ı ahd edenleri- harbde kat'iyyen yakalarsan {فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ} bunlarla arkalarındakileri dağıt, muztarip et. ❁ Yani bunları öyle bir tenkil et ki arkalarında nakz-ı ahd edecek olanlar ahid bozmaktan korksun, kaçınsın, uzaklaşsın {لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ} me'muldür ki geridekiler[4] tezekkür ederler ❁ akıllanırlar. Önlerindekinden ibret alırlar da ahdin ve nakz-ı ahdin fenalığını unutmazlar.

{وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً} Bir de bir kavimden bir hıyanet vukū'undan kat'iyyen korkarsan ❁ yani muâhede yapmış olduğun herhangi bir kavmin

---

1 B: "muâmele".

2 Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* III, 369. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 21-22; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 230:

وهم بنو قريظة، نقضوا العهد الذي كان بينهم وبين رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأعانوا المشركين بالسلاح على قتال النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه، ثم قالوا: نسينا وأخطأنا فعاهدهم الثانية، فنقضوا العهد ومالئوا الكفار على رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الخندق، وركب كعب بن الأشرف إلى مكة، فوافقهم على مخالفة النبي صلى الله عليه وسلم.

3 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* V, 1719:

عن مجاهد «إن شر الدواب عند الله» قال ابن عباس: هم نفر من قريش من بني عبد الدار.

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 339:

وقيل: هم بنو قريظة والنضير، وقيل: نفر من قريش من عبد الدار حكاه التبريزي في تفسيره.

4 M ve B: "geridekileri".

nakz-ı ahd edeceğini hisseder, delâil ü emârâtından sûret-i kat'iyyede anlar ve böyle hıyanetinden korkarsan [2424] {فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ} doğru ve düz bir yolda açık olarak onlara nebz ediver. ❁ Ahidlerini yüzlerine doğru açık bir yol üzerine fırlatıp atıver.

"**Nebz**" lügatta bir şeyi kaldırıp atıvermektir ki şer'de de bir devletin muâhidine karşı kat'-ı münasebet ihbar ve ilan eylemesidir. Yani öyle korkulacak bir hıyaneti, alâmet ve delilini görüp anladığın takdirde ahdin hükümsüzlüğüyle aranızdaki[1] münasebeti kat' eylediğini itidal ve istikāmet dairesinde açıkça kendilerine resmen ihbar et. Bu suretle ahdin hükümsüzlüğü tarafeynce resmen ale's-seviyye mâlum olsun da ona göre hareket edilsin ve ahid resmen bâkī farz edilirken böyle bir ihbar ve ilan yapmaksızın doğrudan doğru ve sûret-i kat'iyyede harbe girişiverme, münâceze-i harbe başlama, zira {اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَ} muhakkak ki Allah, hâinleri sevmez. ❁ Onların yaptığı gibi resmen muâhid görünüp de gizlice nakz-ı ahde kalkışmak bir hâinlik olduğu gibi, istikāmet üzere nebz ü ilan etmeden harbe girişivermek de bir hıyanet olacağından bundan dahi[2] sakınmak lâzım gelir.

{وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا} Ve öyle küfretmiş olanlar asla kendilerini sebk etmiş -yani kaçıp kurtulmuş, arkalarından yetişilip yakalanamaz- zannetmesinler {اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ} her hâlde onlar i'câz edemezler. ❁ Ne Allah'ı ne seni ne de arkalarından kovalayacak ehl-i adl ü hakkı âciz bırakamazlar. Binâen'aleyh nebz ü ilan yapıldığı zaman onlar önce nakz-ı ahde karar vermiş olmakla kendilerini daha evvel hazırlanmış, ileri gitmiş, hıyanetlerinin cezâsından kaçıp kurtulmuş zannetmesinler, siz de onları nebz ü ilandan müteyakkız olurlar[3], daha evvel davranmış bulunurlar da kendilerine yetişmekten âciz kalırsınız zannında bulunmayın. ❁ Nitekim "tâ" ile لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ kıraatleri bu mânada sarihtir. [2425] (*Sûre-i Mâide'de* فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ... فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ اِنَّ

1 M ve B: "aranızda".
2 M ve B -"dahi".
3 B: "bulurlar".

اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *[5/13] âyetine bak*). Hâinler ne yapsalar hıyanetlerinin cezâsı kendilerini bulur ve bulmalıdır. Onun için bunları bilip gözeterek öyle nebz et {وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ} ve ey mü'minler, hepiniz onlar için herhangi bir kuvvetten ve bağlı atlardan gücünüzün yettiğini i'dâd ediniz. ❁ Yani harb için kuvvetlenmeye sebep olacak her neye istitâ'atınız bulunur, gücünüz yeterse hazırlayınız, her zaman Bedir'de olduğu gibi âletsiz ve hazırlıksız bulunmayınız. {تُرْهِبُونَ بِهِ} Bu i'dâd bu hazırlık ile {عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ} Allah'ın ve sizin düşmanınız olan o düşmanları ❁ o Mekke kâfirlerini {وَاٰخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ} ve onlardan başka daha diğerlerini ki {لَا تَعْلَمُونَهُمْ} onları siz bilmezsiniz {اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ} aynlarını veya derece-i adâvetlerini ancak Allah bilir; bütün bunları irhâb eder, korkutur, sindirirsiniz. Yani gücünüz yettiği kadar bu irhâbı yapacak bir hâlde kuvvet hazırlayınız {وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ} ve Allah yolunda her ne şey sarf ederseniz {يُوَفَّ اِلَيْكُمْ} size kâmilen ecri îfâ olunur. {وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ} Ve siz zulme dûçâr edilmezsiniz. ❁ Ameliniz zâyi' olmaz, her hâlde semerâtını iktitaf eder, sevâbında zerre kadar tenkīse mâruz bırakılmazsınız. اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْـًٔا [el-Kehf 18/33][1]

{وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ} Ve eğer onlar -o nebz veya irhâb üzerine- müsâlemete meylederlerse {فَاجْنَحْ لَهَا} sen de ona meylet ❁ zira asıl maksat harb değil silm ü selamettir, nitekim denilmiştir:[2] [2426]

السِّلْمُ تَأْخُذُ مِنْهَا مَا رَضِيتَ بِهِ   وَالْحَرْبُ يَكْفِيكَ مِنْ أَنْفَاسِهَا جزع[3]

Sulh u müsâlemet, bundan râzı olduğunu alırsın, harb ise enfâsından sana bir ceza' yeter. Onun için meyl-i müsâlemet karşısında sen de müsâlemete meylet {وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ} ve Allah'a mütevekkil ol ❁ muradları müsâlemet[4] izhar ederek gizli bir hud'a yapmaktır[5] diye korkma

1 "…yemişlerini vermiş, hiçbir şey noksan bırakmamış…"

2 Şiir Abbas b. Mirdâs'a aittir. Hz Osman devrinde vefat eden şairin vefat tarihi kesin olarak tesbit edilememiştir (Mustafa Fayda, "Abbas b. Mirdâs", *DİA*, I, 27).

3 Görebildiğimiz kadarıyla bu kelime kaynaklarda جُرَعُ olmakla birlikte müellif جزع şeklinde kaydetmiş ve ona göre mâna vermiştir.

4 H: "müsâra'at".

5 M ve B: "yaparlar".

{اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ} her hâlde her şeyi işiten, bilen ancak O'dur. ❁ Binâen'aleyh onların gizli kavillerini ve niyetlerini işitip bilecek ve cezâsını verecek olan da ancak Allah'tır. Bunun için:

{وَاِنْ يُرٖيدُوٓا اَنْ يَخْدَعُوكَ} Şayet sana -sulh yüzü gösterip harb maksadını güderek- hud'a etmek murad ederlerse {فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ} bilmiş ol ki senin kâfin -sana yetişecek nasîrin- Allah'tır. Zira {هُوَ الَّذٖى} O, o kâfîdir ki {اَيَّدَكَ بِنَصْرِهٖ وَبِالْمُؤْمِنٖينَ} seni nusretiyle ve bütün mü'minlerle teyid etti {وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ} ve kalblerinin arasını telif eyledi. ❁ Onların aralarında öyle beynûnet, açıklık ve yekdiğerine karşı öyle tenâfür, taassub, birbiri[1] hakkında kin ve hiss-i intikam vardı ki {لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا} arzdaki servetin hepsini sarf etmiş olsa idin ❁ yani herhangi bir münfık bunu yapsa idi {مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ} kalbleri beyninde o telifi yapamaz; o ülfet ve salâhı husûle getiremezdin. ❁ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ Kaydı bilhassa şuna işaret ediyor ki öyle bezl-i servet ile muhtelif insanları zâhiren bir araya getirmek mümkin olabilirse[2] de kalblerin, [2427] vicdanların telif ve tevfîki bununla kābil olmaz. {وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ} Velâkin Allah beynlerini -kalbleriyle kalıplarıyla- telif etti ❁ kudret-i bâhiresiyle aralarındaki açıklığı kaldırıp îmân-ı tevhid ile öyle bir mahabbet ve ülfet verdi ki vech-i hakta zâhir ü bâtınları nefs-i vâhide gibi mü'telif, bünyân-ı mersus gibi muhkem bir hey'et-i ictimâ'iye oldular. Bunlar İslâm ile Resûlullah'a mütâba'attan evvel beynlerinde gayz u kin, haset ve rekabet, husûmet-i dâime cârî, bir yere gelmez, yekdiğerini katl ü yağma eder muhtelif kabâil ve akvâma mensup idiler. Ale'l-husûs ensârı teşkil eden Evs ve Hazrec kabileleri arasında pek çok husûmet ve adâvet cereyan etmiş ve öyle vak'alar olmuştu ki tarafeynin ekâbirini kırmış geçirmiş, boyunlarını iğne ipliğe çevirmişti. Vaktâ ki Allah ve Resûlüne ve yevm-i âhirete iman edip İslâm'a dâhil ve sohbet-i Resûl'e nâil oldular, Allah[3] teâlâ onlara bütün o adâvet ve husûmeti unutturdu, o gayz u huşûneti

1 H -"birbiri".
2 M: "olabilirlerse".
3 M ve B -"ve Resûlüne ve yevm-i âhirete iman edip İslâm'a dâhil ve sohbet-i Resûl'e nâil oldular, Allah".

gönüllerinden sildi, yerine bir meveddet-i tâmme ve mahabbet-i[1] mütekābile kāim oldu. Hubb-i fillah ve mahabbet-i Resûlullah ile öyle bir tecâzüb ve musâfâta erdiler ki hepsi bir yaydan atar oldular. Ensar oldular, Ensar ve Muhâcirîn kardeş oldular, kardeşler Resûlullah arkasında hakkın yekvücud bir müeyyidesi oldular, oldular da وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى sırrı zâhir oldu. {اِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} Şüphe yok ki O bir Azîz'dir ki kudretine yetişilmez, iradesine karşı gelinmez. Bir Hakîm'dir ki dilediğini nasıl teshir edeceğini bilir.

Bunun için onun kifâyetini yalnız bu hususta zannetmemelidir:[2]

يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَرِّضِ
الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِۜ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ
مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ اَلْئٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ
اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًاۜ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا
اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ
فِى الْاَرْضِۜ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَاۗ وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَۜ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ لَوْلَا كِتَابٌ
مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَٓا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًاۘ
وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

[2428] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o Peygamber! Yetişir sana Allah arkanda gelen mü'minlerle (64). Ey o Peygamber! Mü'minleri cihâda teşvik eyle. Eğer sizden sabredecek yirmi kişi olursa iki yüze galebe ederler ve eğer sizden yüz kişi olursa o küfredenlerden [2429] binine galebe ederler, çünkü onlar hakkı ve âkıbeti iyi idrak etmez fıkıhsız bir kavimdirler (65). Şimdi Allah sizden yükü hafifletti ve bildi ki sizde bir zaaf var, şimdi sizden sabredecek yüz

---

1 B: "meveddet-i".
2 M ve B -"Bunun için onun kifâyetini yalnız bu hususta zannetmemelidir:".

kişi olursa iki yüze galebe ederler, sizden bin olursa Allah'ın izniyle iki bine galebe ederler,[1] *ve Allah sabredenlerledir (66). Hiçbir Peygamber için arzda ağır basmadıkça esirleri olmak doğru değildir. Siz dünya urûzunu istiyorsunuz Allah ise âhireti kazanmanızı diliyor ve Allah Azîz'dir Hakîm'dir (67). Eğer Allah'tan bir yazı geçmiş olmasa idi aldığınız fidyeden dolayı size mutlak büyük bir azab dokunurdu (68). Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin ve Allah'a korunun, çünkü Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir (69).*[2]

{يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} Ey Nebî, senin hasbin, yeterin Allah'tır. Sana ittibâʻ eden mü'minlerle beraber. ❁ Bunda iki mâna muhtemildir. Birisi Allah sana ve onlara yeter, ikincisi sana Allah ve onlar yeter. Binâen'aleyh başka bir şeyden endişe etmeyip Allah'a sığınarak vazifenize bakınız demek olur. Bu âyetin Mekke'de otuz üç erkek ve altı kadından sonra kırkıncı olarak Hazret-i Ömer'in islâmı üzerine nâzil olduğu dahi söylenmiş ise de ekseriyetin beyanına göre Bedir'de kıtalden evvel Beydâ'da nâzil olmuştur.[3]

{يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ} Ey Nebiyy-i Ekrem, mü'minleri düşmanla kıtâle tahrîd et ❁ iyice tâlim ve terbiye ve tergīb ü teşvik eyle. Burada bâlâda geçen zahf ü sebat âyetlerindeki ıtlâkın bir tahsis ve takyîdi

---

1 B -"sizden bin olursa Allah'ın izniyle iki bine galebe ederler".

2 H: "Ey o Peygamber! Sana da, sana tebaʻiyet eden mü'minlere de kâfî Allah'tır (64). Ey o Peygamber! Mü'minleri cihâda teşvik eyle. Eğer sizden sabredecek yirmi kişi olursa iki yüze galebe ederler ve eğer sizden yüz kişi olursa o küfredenlerden binine galebe ederler, çünkü onlar hak ve âkıbeti iyi idrak etmez fıkıhsız bir kavimdirler (65). Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve bildi ki sizde bir zaaf var, şimdi sizden sabredecek yüz kişi olursa iki yüze galebe ederler, sizden bin olursa iki bine galebe ederler biiznillah, $\frac{\text{ve Allah sabr edenlerle beraberdir}}{\text{vallâhu ma'a's-sâbirîn}}$ (66). Hiçbir Peygamber için arzda ağır basmadıkça esirleri olması doğru değildir. Siz dünya urûzunu istiyorsunuz Allah ise âhireti kazanmanızı diliyor ve Allah Azîz'dir Hakîm'dir (67). Eğer Allah'tan bir yazı sebk etmiş olmasa idi aldığınız fidyeden dolayı size mutlak büyük bir azab dokunurdu (68). Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin ve Allah'a korunun, çünkü Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir (69)".

3 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* II, 124; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 234:

نزلت بالبيداء في غزاة بدر قبل القتال.

İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1727; Saʻlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 135; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 234:

عن سعيد بن جبير قال: لما أسلم مع النبي صلى الله عليه وسلم ثلاثة وثلاثون رجلا وست نسوة ثم أسلم عمر فنزلت «يا أيها النبي حسبك الله ومن اتبعك من المؤمنين» وروي عن سعيد بن المسيب نحو ذلك.

vardır. Şöyle ki: {اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ} Eğer sizden yirmi sabreden olursa {يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ} iki yüze galebe ederler {وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوٓا اَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا} [2430] ve eğer sizden yüz -sabreden- olursa kâfirlerden bine galebe ederler. ❁ Binâen'aleyh bu nisbete kadar düşman karşısında sabr u sebat etsinler, bu nisbette ve böyle bir azm ü iman ile harb ü sabra alışsın çalışsın, nusret-i ilâhiyeye itimad edip mücahede eylesinler. Daha fazlasında mükellefiyet yoktur. Ve sabr u sebat emirleri gayr-i mahdud da değildir. Bu nisbetin böyle iki fıkra adedle ifadesi iki nükteye mebnîdir. Birincisi ziyâde-i itmi'nân için bir takrirdir. Yani bu nisbetin sade yirmi ve iki yüz gibi iki cemâ'at-i kalîleye münhasır olmayıp çoğaldıkça da aynı nisbetin cereyânını anlatmaktır. İkincisi bidâyet-i İslâm'daki teşkîlât-ı askeriyenin eczâ-yı esasiyesine işarettir. Demek olur ki iman, bir mü'mini kâfire karşı on kattan fazla büyülten bir kuvvettir. Ve bu kuvvet sade ferdiyetle değil lâekal yirmi kişilik bir vâhid-i ictimâ'î ile tebârüz eyler.[1] Bu: bu galebe {بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ} çünkü o kâfirler, öyle bir kavimdirler ki fıkıhları yoktur. ❁ Mebde' ü me'âdı anlamazlar, Allah'a ve âhirete câhildirler. Harbleri, mü'minler gibi Allah rızâsı için, Allah'ın emrine imtisal ve i'lâ-yı kelimetullah niyet ve maksadıyla değildir. Bir hamiyyet-i câhiliye ve makāsıd-ı şeytaniyeye tâbi' olarak bağy ü udvân için harb yaparlar. Nazarlarında hayât-ı dünya her şey, hayât-ı âhire[2] hiçtir. Kalb-i kavî ve azm-i sahih ile cihâda atılamazlar. Bu sebeple hayât ü harbin fıkhına âşinâ olan mü'minlerin biri onların onuna karşı koyup galebe etmeye namzeddirler. Ve bu iman ve bu azm ile sabr u sebat edip bezl-i cühd eylemelidirler. Bundan anlaşılır ki sâbıkīn-i İslâm ne büyük bir kuvve-i[3] kudsiyeye mazhar ve ne kadar ağır bir sabır mükellefiyeti içinde bulunuyorlarmış[4]. Böyle bir mazhariyette bulunan üç yüz küsur kişilik Bedir mücâhidlerinin karşısında [2431] bin kişilik Kureyş ordusu hakikaten ne kadar az bir kemmiyet teşkil ediyormuş.

---

1 H, M ve B +"ذلك".
2 B: "âhiret".
3 B: "kuvvet-i".
4 M ve B: "bulunuyormuşlar".

{اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ} Şimdi Allah sizden o teklîfi çok hafifletti {وَعَلِمَ اَنَّ ف۪يكُمْ ضَعْفًا} ve fi'l-vâki' sizde bir zaaf olduğunu bildi. ❁ Yani kudret-i harbiye nokta-i nazarından içinizde bedenen veya sabr u basiretçe bir zaafı olanlar bulunduğu ve binâen'aleyh o derece sabr u tahammül teklîfinin bundan böyle umûm için muvâfık olmadığı tahakkuk etti. Gerçi böyle olacağını Allah teâlâ ezelde bilirdi. Fakat zamân-ı vukū'u şimdi geldi ve bilfiil mütehakkık bulunduğu mâlum oldu. Müslümanlar tekessür ettikçe içlerinde zayıf olanlar da bulunduğundan ba'demâ[1] sâbıkīnde[2] olduğu gibi birin ona kadar sabredip firar etmemesi ve ederse فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ [el-Enfâl 8/16] olacağı hakkındaki hükm-i ilâhî tahfif olunmuştur. Binâen'aleyh {فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ} ba'demâ sizden yüz aded sabırlı olursa {يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ} iki yüze galebe ederler {وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ} ve sizden bin -sabırlı- olursa iki bine Allah'ın izniyle galebe ederler. {وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِر۪ينَ} Ve Allah sabredenlerle beraberdir. ❁ Allah'ın nusreti için her hâlde sabır, şart-ı a'zamdır. Şu hâlde bundan böyle bire iki nisbetinden fazla da sabredemeyenler firârî addolunmazlar. Fakat silah ve mühimmâtı bulunduğu hâlde ikiden yüz çevirip kaçanlar فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ hükmüne müstahik firârî olur. Ve bunda asgarî cüz'-i tâm, yüz kişilik bir bölük olarak muteberdir. Bundan anlaşılır ki bu tahfif birin ona veya daha ziyadesine galebe imkânını selb değil, ikiden fazlaya karşı sabır ile harbin vücûbunu veya mendûbiyetini nâsihtir. Binâen'aleyh Müslümanlar iki kattan fazla bir düşmana karşı harbi kabul etmemekten dolayı âsim olmazlar. Umûmî istitâ'at meselesinde esas [2432] ikiye birdir. Ma'amâfîh sonradan da târîh-i İslâm bi-iznillah birin on misline veya daha ziyadesine galebesini gösteren nice misâllerle meşhundur[3]. Velhâsıl nusret-i ilâhiye iman, hazırlık ve sabra göre mev'uddur. Harbin netâicine gelelim:

1 B -"ba'demâ".
2 M ve B: "sadıkînde".
3 M: "meşmundur".

{مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ} Hiçbir peygamber için arzda ishan edinceye[1] kadar esirleri olmak doğru değildir.

❁ اثخان "**İshân**" aslında kalınlık demek olan "sihan" ve "sehânet"ten kalınlaştırmak demektir. "Sıklet" de "sehânet"in lâzımı olmak itibariyle "falanı marazı veya cerîhası ağırlaştırdı; yerinden[2] kımıldatmaz etti" mânasına أثخنه المرض أو الجرح denilir. Sonra bu mânadan ahz ile harbde düşmanın esaslı kuvvetlerini iyiden iyiye vurarak ordusunu derin ve geniş bir surette cerîhadar edip kımıldanamayacak[3] bir hâle koyacak derecede kat'iyyen mağlup etmeye dahi "ishan" tâbir olunur. Binâen'aleyh âyetin mânası şu olur: Hiçbir peygamber için bulunduğu arzda küfrü makhur ve İslâm'ı i'zâz[4] edecek surette ehl-i küfre kat'iyyen galebe ile hak kuvvetinin istîlâ ve istikrârını temin ve yaptığı harbde Allah düşmanlarını iyice kırıp kuvvetlerini kat' edinceye kadar esirleri bulunması, yani askerinin esir tutmakla iştigal etmesi doğru ve meşrû bir hareket değildir. İshan hâsıl olduktan sonradır ki esir almak meşrû olabilir. حَتّٰى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً (*Sûre-i Muhammed'e bak [47/4]*).

Öyle yapmakla {تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا} siz, dünya arazını murad ediyorsunuz. ❁ İçinizde ishandan evvel esir tutmaya bakanlar, onun fidyesinden intifâ' etmek, gelip geçici bir dünya malı ele geçirmek gibi dünyevî bir maksat gözetirler. {وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ} Allah ise âhireti murad ediyor[5]. ❁ Küfrün makhur olup dinin izzet bulmasını ve bu sayede âhiretinizin selâmet olmasını ve binâen'aleyh sevap ve [2433] selâmet-i uhreviyeyi murad etmenizi emrediyor[6]. Şu hâlde ishandan evvel esir almak isteyenler Allah teâlâ'nın irâde-i emriyesine, yani rızâsına muhalefet etmiş olurlar. {وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} Hâlbuki Allah bir Azîz, Hakîm'dir ❁ emr ü iradesine muhalefet etmenin sonu tehlikelidir. Emrinde mutlak bir hikmet vardır.

---

1 B: "edilinceye".
2 B: "yerinde".
3 B: "kımıldanmayacak".
4 B: "aziz".
5 H: "eder".
6 H: "emreder".

Bunun için öyle tam bir ishan hâsıl olmadan esir almak istemeniz âhiretiniz için tehlikeden sâlim değildir. {لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ} Allah'tan bir kitap sebk etmemiş olsa idi ❁ ictihadda bir hatadan dolayı itâb etmemek[1] veya ehl-i Bedir'e azab etmemek veya sarâhaten nehyedilmiş olmayanları ta'zîb etmemek gibi bir hükm-i ilâhî Levh-i Mahfuz'da yazılmış olmasa idi {لَمَسَّكُمْ فٖيمَٓا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظٖيمٌ} o aldığınız şeyde -yani ahz ettiğiniz esir fidyeleri sebebiyle onun yerine- size mutlak büyük bir azab dokunurdu. ❁ Hâsılı Bedir Muharebesi'nde esir tutmakla meşgul olmak ve esirlerden fidye almak maksadını beslemek büyük bir tehlike idi, çünkü henüz düşman ordusunda tam[2] ishan hâsıl olmuş değil idi ve henüz şevket-i İslâm kalınlaşmamış idi. O sırada düşmanın bir intibâhı azîm bir felâket getirebilirdi. Fakat Allah muhafaza etti. Nitekim umûmiyetle bu noktaya dikkat edilmediğinden dolayı bilâhare Uhud Muharebesi'nde zarar görüldü. Her hâlde Bedir'de esir ve fidye alınmamak daha sâlim olacaktı. Fakat madem ki alındı ve Allah tehlikeden muhafaza buyurdu, binâen'aleyh: {فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالاً طَيِّباً} Aldığınız o ganimetten helâl ve temiz olarak yiyiniz ❁ yani mubahtır. Bu tekdîr-i ilâhî üzerine onun haram olduğunu zannetmeyiniz de ber vech-i bâlâ ahkâm-ı mahsûsasına riayet ederek intifâ' ediniz {وَاتَّقُوا اللّٰهَ} ve Allah'a ittikā [2434] ediniz: Emrine ve nehyine muhalefetten sakınıp hatâdan vikāyesine sığınınız[3] {اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ} zira Allah muhakkak Gafûr, Rahîm'dir. ❁ Yani ittikā ettiğiniz takdirde o hatâyı, iznin vürûdundan evvel fidâyı mubah telakkī etmek kusurunu mağfiret eder ve tevbenizi kabul edip sizi rahmetine mazhar eyler.

Şimdi:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فٖٓي اَيْدٖيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓىۙ اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فٖي قُلُوبِكُمْ خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٧٠﴾ وَاِنْ يُرٖيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا

1 B: "etmek".
2 B +"bir".
3 B: "giriniz".

اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٧١﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰوَوْا وَنَصَرُٓوا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍۜ وَالَّذٖينَ
اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُواۚ وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِى الدّٖينِ
فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مٖيثَاقٌۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٧٢﴾ وَالَّذٖينَ
كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍۜ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِى الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبٖيرٌۜ ﴿٧٣﴾ وَالَّذٖينَ
اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰوَوْا وَنَصَرُٓوا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۜ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرٖيمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُولٰٓئِكَ
مِنْكُمْۜ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فٖى كِتَابِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٧٥﴾

[2435] **Meâl-i Şerîfi**

Ey Peygamber, elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah[1] sizin kalblerinizde bir hayır bilirse size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve günahlarınızı mağfiret buyurur. Allah Gafûr, Rahîm'dir" (70). Ve eğer sana hıyanet etmek isterlerse unutmasınlar ki bundan evvel Allah'a hıyanet ettiler de kahredilmelerine imkân verdi, Allah Alîm, Hakîm'dir (71). O kimseler ki iman ettiler ve muhâcir oldular ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda mücahede eylediler ve o kimseler ki barındırdılar ve yardıma koştular, işte bunlar birbirlerinin velîleridirler. İman edip de hicret etmeyenler ise hicretlerine kadar sizin için onlara velâyet nâmına bir şey yoktur, bununla beraber eğer dinde yardımınızı isterlerse yardım etmek de üzerinizi borçtur. Ancak sizinle aralarında mîsak bulunan bir kavim aleyhine değil, Allah amellerinizi gözetiyor (72). Kâfir bulunanlar da yekdiğerinin velîleridir[2], böyle yapmazsanız yeryüzünde bir fitne ve [2436] büyük bir fesad olur (73). O kimseler ki iman edip hicret ettiler ve Allah yolunda cihâda gittiler, ve o kimseler ki iyvâ ettiler, yardıma koştular, işte bunlar hakkā mü'minlerdir, bunlara bir

1 B -"Allah".
2 B: "velîleridirler".

mağfiret var[1] ve kerîm bir rızık var (74). O kimseler ki sonradan iman ettiler ve hicret edip sizinle beraber mücahede yaptılar, bunlar da sizdendir. Bir de erham sahipleri Allah'ın kitabında birbirine daha yakındır, şüphe yok ki Allah her şeyi bilir (75).[2]

{قُلْ لِمَنْ فٖى اَيْدٖيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰى} ❁ Burada esirlere gönüllerini almak için hüsn-i suretle nasihat emrolunuyor. Hükmün umûmî olduğunda şüphe yoktur. Fakat İbn Abbas Hazretleri'nin rivayetine göre sebeb-i nüzûlü pederi Hazret-i Abbas radıyallâhu anhümâ olmuştur. Şöyle ki:

Bedir günü Abbas da esir olmuştu ve beraberinde yirmi ukıyye de altın vardı -ki bir ukıyye kırk dirhem ve mecmû'u sekiz yüz dirhem demektir-. Bunu askere it'âm için çıkarmıştı ve kendisi Bedir'de Kureyş ordusunun ta'âmını taahhüd eden on kişiden birisi idi, fakat nevbet kendisine gelmeden esir edilmişti. Bunun üzerine Abbas demişti ki: "Ben müslim idim fakat bana ikrah ettiler". Aleyhissalâtü vesselâm da buyurdu ki: "Dediğin doğru ise Allah sana ecrini verir velâkin zâhir-i emrin aleyhimizde idi." Abbas, kendi nakledip dedi ki: "Bunun üzerine Resûlullah'a o altını bana iade etmesini söyledim; 'amma', buyurdu, 'aleyhimizde isti'âne için alıp çıktığın şeyi hayır.' Bundan başka Peygamber, iki biraderzâdem Akīl b. Ebî Tâlib ve Nevfel b. Hâris'in fidyelerini de bana teklif etti." Buna karşı Abbas "yâ Muhammed, beni

1 B -"var".

2 H: "Ey Peygamber, elinizdeki esirlere de ki: 'Eğer Allah sizin kalblerinizde bir hayır bilirse size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve günahlarınızı mağfiret eder. Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir' (70). Ve eğer sana hıyanet etmek isterlerse unutmasınlar ki bundan evvel Allah'a hıyanet ettiler de kahredilmelerine imkân verdi, Allah Alîm'dir, Hakîm'dir (71). O kimseler ki imana geldiler, hicret ettiler, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda mücahede eylediler ve o kimseler ki muhacirleri barındırdılar, yardımlarına koştular, işte bunlar yekdiğerlerinin velîleridirler. İman edip de hicret etmeyenler ise hicretlerine kadar olanların velâyetlerinden size bir şey yoktur, eğer dinde yardımınızı isterlerse yardım etmek üzerinizi borçtur. Ancak sizinle aralarında mîsak bulunan bir kavim aleyhine değil, Allah amellerinize basîrdir (72). Kâfir bulunanlar, bunlar da yekdiğerinin velîleridir, böyle yapmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesad olur (73). O kimseler ki iman edip hicret ettiler ve Allah yolunda cihâda gittiler, ve o kimseler ki iyvâ ettiler, yardıma koştular, işte bunlar hakkā mü'minlerdir, bunlara bir mağfiret ve kerîm bir rızık var (74). O kimseler ki bundan sonra iman ettiler ve hicret edip sizinle beraber mücahede eylediler, bunlar da sizdendir. Ve Allah'ın kitabında ulü'l-erhâm birbirine velâyetçe daha yakındır, şüphe yok ki Allah her şeye alîmdir (75)".

Kureyş'ten dilenecek bir hâlde bıraktın" dedi. Resûlullah "hani" buyurdu, "Mekke'den çıkarken zevcen Ümmü'l-Fadl'a teslim ettiğin ve ederken 'başımıza ne musibet geleceğini bilmem, şayet bana bir hâdise olursa bu senin ve Abdullah'ın ve [2437] Ubeydullah'ın ve Fadl'ındır' dediğin altın nerede?" Abbas "ne biliyorsun?" dedi, Peygamber "Rabbim haber verdi" buyurdu, Abbas "şehadet ederim ki sen sâdıksın ve لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ'dır, ve sen onun abdi ve Resûlüsün; vallahi buna Allah'tan başka kimse muttali' olmamıştı, ben onu gece karanlığında teslim etmiş idim. Alimallah, ben senin nübüvvetinde şüphe ediyordum, şimdi madem ki bunu haber verdin binâen'aleyh şüphem kalmadı" dedi. Bir müddet sonra da Abbas -bu âyetin meâline işaretle- dedi ki "Allah, bana o altınların yerine daha hayırlısını verdi, şimdi yirmi kölem var, en aşağısı yirmi binde mudârabe yapıyor. Hem bana zemzemi de verdi ki mukābilinde Mekke'nin bütün emvâlini verseler istemem; bundan böyle de ben, Rabbimin mağfiretine muntazır oluyorum".[1]

{اُو۬لٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ} Bunlar, bu muhâcirîn ile ensar yekdiğerinin velîleridirler. ۞ Bir kısmının diğerine velâyeti vardır. Birbirine vâris olurlar. Ve işlerini rü'yet ve tesviye ederler {وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا} iman edip de muhâceret etmemiş olanlar -henüz dâr-ı harb tâbi'iyetinde bulunan mü'minler- ise {مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَیْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا} muhâceretleri vâki' oluncaya kadar sizin onlara velâyet nâmına bir şeyiniz yoktur ۞ işlerine müdahale eyleyemezsiniz. {وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِى الدّٖينِ} Ma'amâfîh sizden dinde nusret isterlerse {فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ} yardım etmek de üzerinize vâcibdir

---

1 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* IV, 15. Bkz. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* II, 127; İbn İshâk, *Sîre,* s. 307; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 148; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 238:

عن ابن عباس في قول الله، عز وجل: «ياأيها النبي قل لمن في أيديكم من الأسرى إن يعلم الله في قلوبكم خيرا يؤتكم خيرا مما أخذ منكم ويغفر لكم والله غفور رحيم» (الأنفال ٨/٧٠). نزلت في الأسرى يوم بدر، منهم العباس بن عبد المطلب ونوفل بن الحارث وعقيل بن أبي طالب. وكان العباس قد أسر يومئذ ومعه عشرون أوقية من ذهب. قال أبو صالح مولى أم هانيء: فسمعت العباس يقول فأخذت منى فكلمت رسول الله أن يجعلها من فداى فأبى علي، فأعقبني الله مكانها عشرين عبدا كلهم يضرب بمال مكان عشرين أوقية، وأعطاني زمزم وما أحب أن لى بها جميع أموال أهل مكة، وأنا أرجو المغفرة من ربي، وكلفني رسول الله صلى الله عليه وسلم فدى عقيل بن أبي طالب فقلت: يا رسول الله تركتني أسأل الناس ما بقيت، فقال لي: فأين الذهب يا عباس؟ فقلت: أي ذهب؟ قال: الذي دفعته إلى أم الفضل يوم خرجت فقلت لها إنى لا أدرى ما يصيبنى فى وجهى هذا فهذا لك وللفضل ولعبد الله وعبيد الله وقثم فقلت له: من أخبرك بهذا؟ فوالله ما اطلع عليه أحد من الناس غيرى وغيرها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الله أخبرنى بذلك، فقلت له: فأنا أشهد أنك رسول الله حقا وأنك لصادق وأنا أشهد أن لا إله إلا الله وأنك رسول الله، وذلك قول الله: «إن يعلم الله في قلوبكم خيرا» يقول: صدقا «يؤتكم خيرا مما أخذ منكم ويغفر لكم والله غفور رحيم»، فأعطانى مكان عشرين أوقية عشرين عبدا وأنا أنتظر المغفرة من ربى.

{اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ} meğer ki sizinle aralarında bir mîsak bulunan bir kavim aleyhine olsun ❁ zira böyle bir kavme karşı o mü'minlere yardım ederek nakz-ı [2438] ahd etmek câiz olmaz. Nasıl olabilir ki {وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ}dir. {وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ} Kâfirler de bazıları bazılarının velîleridir. ❁ Sizinle değil, hepsinin de değil bazıları arasında miras ve muzâheret cereyan eder. Binâen'aleyh mü'minlerle alâkaları yoktur. Velev akraba olsun mü'minle kâfir beyninde velâyet ve verâset cereyan etmez. Bir de her kâfirin her kâfire de velâyet ve verâseti olmaz. İhtilâf-ı din ve ihtilâf-ı dâr ikisi de irse mâni'dir. {اِلَّا تَفْعَلُوهُ} Eğer bunu yapmazsanız ❁ birbirinize velâyet ve nusret işlerini şu beyan olunan esas dairesinde tâyin ve tefrik ederek icrâ eylemez de karmakarışık ederseniz {تَكُنْ فِتْنَةٌ فِى الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ} yer yüzünde azîm bir fitne ve büyük bir fesad olur ❁ ki künhünü takdir edemezsiniz. Bu beyânâtta mü'minler muhâcirîn ve ensar, gayr-i muhâcir kısımlarına taksim olunduktan ve beynlerindeki alâka-i muvâsaletin esası gösterildikten sonra bunların imandaki mertebe-i kemâllerini tahkik zımnında buyuruluyor ki: {وَالَّذِينَ اٰمَنُوا} Onlar ki iman ettiler {وَهَاجَرُوا} ve muhâceret eylediler ❁ yani kavimlerini, hısımlarını akrabalarını, dâr u diyarlarını bırakıp vatanlarından çıktılar {وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ} ve Allah yolunda mücahede ettiler; Allah'ın dini uğrunda Allah rızâsı için cehdlerini sarf etmek ve sabr u tahammül ile zahmetler çekip nefislerini it'âb eylemek hususunda müsabaka yaptılar {وَالَّذِينَ اٰوَوْا} onlar ki iyvâ eylediler ❁ Resûlullah'ı ve muhâcirîni kendi hânelerinden ve yerlerinden me'vâlar, meskenler tahsis ederek iskân ettiler, yerleştirdiler {وَنَصَرُوا} ve nusret ettiler ❁ onlarla beraber olup [2439] düşmanlarına karşı her vechile yardım ettiler, ensar oldular {اُولٰٓئِكَ} işte bunlar ❁ bu muhâcirîn ve ensar {هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا} ancak bunlardır ki hakkā mü'minlerdir. ❁ Bunlardır ki imanlarını sûrenin başında da beyan olunduğu üzere îfâ-yı muktezâsıyla tahkik etmiş, hakikate erdirmişlerdir. {لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ} Bunlar içindir ki misâlsiz bir mağfiret ve kerîm bir rızık vardır. ❁ Bir rızık ki ne mes'ûliyeti var ne minneti. Fakat bu اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا kasrını mutlak ve bugün mevcut

olanlara münhasır bir kasr-ı hakīkī zannetmemelidir. Bu kasr, hicret farz iken dâr-ı harbden hicret etmeyenlere nazaran izâfîdir. Çünkü {وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ} ba'demâ yani sizin hicretinizden sonra {وَهَاجَرُوا} iman edip muhâceret[1] edenler {وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ} muhâceret edip sizinle beraber mücahede edenler {فَاُولٰٓئِكَ} imdi bunlar; bu üç sıfatla muttasıf olanlar da {مِنْكُمْ} sizdendir. ❁ Size mülhak ve sizden ma'dud تَابِعِينَ بِإِحْسَان'dırlar. Ey mü'minler! {وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فٖى كِتَابِ اللّٰهِ} Ma'ahâzâ[2] bundan sonra zevi'l-erhâm kitâbullahta, yani hükm-i mirasta yekdiğerine evlâdır. ❁ Ecânibden akdemdir, velevse zevi'l-erhâmdan olsun, yani bir kadın dolayısıyla karâbeti bulunsun. Mü'min akraba varken karâbeti bulunmayan ecânib şimdi sizde olduğu gibi mücerred uhuvvet-i dîniye ve hılf ile vâris olamaz. Yani muhâcirîn ile ensar beyninde uhuvvet-i dîniye üzerine cereyan eden tevârüs bundan sonra cârî olmayacak, mü'minler beyninde miras akrabaya ait olacaktır. Ve işte hicret-i ûlâ ile sonraki hicretler beyninde yegâne fark [2440] budur. Hicret-i sâniye Bedir'den sonra veya bu âyetin nüzûlünden sonrası diyenler olmuş ise de esahhı Hudeybiye'den sonrasıdır.[3]

{اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلٖيمٌ} Şüphe yok ki Allah her şeye alîmdir. ❁ Binâen'aleyh bu hükmün ve yukarıdan beri zikrolunan ahkâmın sırr u hikmetine de alîmdir, bundan sonra gelecek Berâe ahkâmının da.

---

1 B: "hicret".

2 B: "Mahzâ".

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XV, 519. Krş. Vâhidî, *el-Vecîz,* s. 450:

اختلفوا في المراد من قوله تعالى: «من بعد» نقل الواحدي عن ابن عباس: بعد الحديبية وهي الهجرة الثانية، وقيل بعد نزول هذه الآية، وقيل: بعد يوم بدر، والأصح أن المراد والذين هاجروا بعد الهجرة الأولى، وهؤلاء هم التابعون بإحسان.

[2441]

سُورَةُ التَّوْبَةِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَتِسْعٌ وَعِشْرُونَ آيَةً

TEVBE SÛRESİ

İşbu Berâe sûresi de Medenîdir ve en sonra nâzil olan sûredir. Nüzûlü hicretin dokuzuncu senesi başlamıştır. Şöyle rivayet olunmuştur ki Mekke sekizinci sene-i hicriyede fethedildi. Attâb b. Esîd[1] vâli idi, ertesi dokuzuncu sene Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Tebük'ten avdette Hazret-i Ebû Bekir Sıddîk radıyallahu anh'ı mevsim-i hacca emîr nasb edip gönderdi. Hareketinden sonra bu Sûre-i Berâe nâzil oldu. Binâen'aleyh bunu mevsim-i hacda ahâliye kıraat etmek üzere arkasından da Hazret-i Ali radıyallahu anh'ı me'mur edip kendi nâkası Adbâ'ya bindirerek gönderdi. "Ebû Bekr'e gönderseydiniz" denildi, لَا يُؤَدِّي عَنِّي إِلَّا رَجُلٌ مِنِّي buyurdu ki "böyle ahidlerin akd ü halline müte'allik bir teblîği benim yakın akrabamdan olan bir adamdan başkası tarafımdan te'diye etmez, Arabın örf ü âdeti böyledir" demektir. Vaktâ ki Hazret-i Ali yaklaştı, Hazret-i Ebû Bekir nâkanın buzalamasını işitti ve "bu Resûlullah'ın devesinin sesi!" deyip durdu, iltihak edince Hazret-i Ali'ye "emîr mi veya me'mur musun?" diye sordu, "me'mur" dedi, yürüdüler. Vaktâ ki terviye önü oldu, Ebû Bekir hutbeyi okudu ve nâsa menâsik-i haccı söyledi. Ali de yevm-i nahrda Cemre-i Akabe yanında kalktı "يا أيها الناس Ben size Resûlullah'ın resûlüyüm" dedi. "Ne ile?" dediler, otuz veya kırk âyet kıraat etti, sonra da dedi ki: "Şu dört ile emrolundum: Bu seneden sonra bu Beyt'e müşrik yaklaşmayacak, Beyt'i üryan tavaf etmeyecek, her nefs-i mü'minden başkası cennete girmeyecek, her ahid sâhibine ahdi itmam edilecek."[2]

---

1 M: "Üseyd".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 243-244. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* II, 154-155; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 543-546; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 96-97, 100, 107-109:

وكان نزولها سنة تسع من الهجرة وفتح مكة سنة ثمان، وكان الأمير فيها عتاب بن أسيد، فأمّر رسول الله صلى الله عليه وسلم أبا بكر رضى الله عنه على موسم سنة تسع، ثم أتبعه علياً رضى الله عنه راكب العضباء ليقرأها على أهل الموسم، فقيل له: لو بعثت بها إلى أبى بكر رضى الله عنه؟ فقال: «لا يؤدى عنى إلا

[2442]

Âyetleri: Yüz otuz

Kelimeleri: 2479

Harfleri: 10087[1]

Fâsılası: ن، م، ل، ر، ب harfleridir. "Lâm", bir kalîl; "bâ", el-guyûb[2]; "râ", birkaç fâsıla; mim, nun esastır. نم لرب.[3]

İsimleri: Berâet, Tevbe, el-Mukaşkışe, el-Müba'sire, el-Müşerride, el-Muhziye, el-Fâdiha[4], el-Müsîre, el-Hâfire, el-Münekkile, el-Müdemdime ve Sûretü'l-Azâb. Zira bunda müşriklerden bir teberrî ve mü'minlere tevbe vardır. Nifak illetinden berî kılar, münafıkların esrârını fâş eder, onları kaçırır, terzil, berbat eder. Yüreklerini deşer tenkil eder. Üzerlerine hışım yağdırır. Hazret-i Sıddîk[5] radıyallahu anh'dan mervîdir ki: "Buna Sûre-i Tevbe tesmiye edersiniz. Hakikaten vallahi dokunmadık bir kimse bırakmadı" demiştir.[6]

Bir de bu sûreyi ilk nazarda diğerlerinden fark ettiren bir husûsiyet vardır ki evvelinde besmele olmamasıdır. Buna başlıca iki hikmet beyan edilmiştir. Birisi arada uzun müddet bir fâsıla-i nüzûl bulunmakla beraber bunun Sûre-i Enfâl'e bi-hasebi'l-ma'nâ kuvvetli bir ta'alluk ve irtibâtı bulunması, ikincisi de harb mesâili hakkında nâzil olmak

---

رجل منى»، فلما دنا عليّ سمع أبو بكر الرغاء، فوقف، وقال: هذا رغاء ناقة رسول الله صلى الله عليه وسلم، فلما لحقه قال: أمير أو مأمور؟ قال: مأمور. وروى أنّ أبا بكر لما كان ببعض الطريق هبط جبريل عليه السلام فقال: يا محمد، لا يبلغنّ رسالتك إلا رجل منك، فأرسل علياً، فرجع أبو بكر رضى الله عنهما إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله، أشيء نزل من السماء قال: نعم، فسر وأنت على الموسم، وعليّ ينادى بالآى. فلما كان قبل التروية خطب أبو بكر رضى الله عنه وحدثهم عن مناسكهم، وقام على رضى الله عنه يوم النحر عند جمرة العقبة فقال: يا أيها الناس، إنى رسول رسول الله إليكم. فقالوا: بماذا؟ فقرأ عليهم ثلاثين أو أربعين آية. وعن مجاهد رضى الله عنه ثلاث عشرة آية، ثم قال: أمرت بأربع: أن لا يقرب البيت بعد هذا العام مشرك، ولا يطوف بالبيت عريان، ولا يدخل الجنة إلا كل نفس مؤمنة، وأن يتم إلى كل ذى عهد عهده: فقالوا عند ذلك يا على، أبلغ ابن عمك أنا قد نبذنا العهد وراء ظهورنا، وأنه ليس بيننا وبينه عهد إلا طعن بالرماح وضرب بالسيوف. وقيل: إنما أمر أن لا يبلغ عنه إلا رجل منه، لأنّ العرب عادتها في نقض عهودها أن يتولى ذلك على القبيلة رجل منها، فلو تولاه أبو بكر رضى الله عنه لجاز أن يقولوا: هذا خلاف ما يعرف فينا من نقض العهود، فأزيحت علتهم بتولية ذلك علياً رضى الله عنه.

1 H -"Kelimeleri: 2479
Harfleri: 10087".

2 B: "el-gurûb".

3 H -"ن، م، ل، ر، ب harfleridir. "Lâm", bir kalîl; "bâ", el-guyûb; "râ", birkaç fâsıla; mim, nun esastır. نم لرب".

4 M: "Elkadıme"; B: "el-Kadîha".

5 Kaynaklarda bu söz Huzeyfe radıyallâhu anh'a nispet edilmektedir.

6 Ebû Amr ed-Dânî, *el-Beyân fî addi âyi'l-Kur'ân,* thk. Gânim Kaddûri el-Hamed, Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs, 1414/1994, s. 160; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 241:

عن حذيفة قال: إنكم تسمون هذه السورة سورة التوبة وإنما سورة العذاب والله ما تركت أحدا إلا نالت منه.

itibariyle bu onun temâdîsi gibi olup ikisinin bir sûre addedilebilecek kadar müşâbih ve mütenâsib bulunmasıdır. O derecede ki rivayete göre ashâb içinde bile bu ikisini bir sûre zannedenler olmuştur.[1] Fakat hem âyetlerinin kesreti hem de bu sûrenin ber vech-i bâlâ birçok isimlerle iştihârı, bir Sûre-i müstakille olduğunu anlattığı gibi şunda da ittifak vardır ki Resûlullah bunun Sûre-i Enfâl'den veya herhangi bir sûreden olduğunu söylememiştir. Ma'rız-ı hâcette sükût ise beyân-ı zarûret olduğundan onu söylememesi müstakil bir sûre olduğunu beyandır. Şu hâlde aralarında münâsebet-i kaviyye bulunan diğer sûreler dahi mevcud olduğundan bu zikrolunan hikmet, besmelenin terki için sebeb-i aslî değildir. Ve [2443] bu yalnız nazar-ı i'tibâra alındığı takdirde kıraatte ancak Enfâl'den Berâe'ye geçerken besmele çekilmemek ve fakat Berâe ayrıca okunduğu zaman başında dahi olsa herhangi bir sûre eczâsında olduğu gibi besmele[2] çekilmesi mendub olması iktizâ edecektir. Hâlbuki bunun evvelinde besmele nâzil olmadığı şüphesizdir. Ve bunun asıl sebebini şu diğer hikmette aramak lâzım gelir. Hazret-i Ali'den mervîdir ki burada besmele niçin yazılmadığı kendisinden sual olunduğu zaman "بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ bir emândır. Bu sûre ise seyf ve nebz-i uhûd ile nâzil oldu" demiştir.[3] Süfyân b. Uyeyne bu mânayı anlatırken وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا [en-Nisâ 4/94][4] kavl-i ilâhîsi mazmûnuyla tekid ederek anlatmıştır.[5] Yani selâm vermenin ref'-i emâna mâni' bulunduğu

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 69.

2 H +"~~besmele~~".

3 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 37:

وروي عن علي بن أبي طالب أنه سئل عن ذلك، فقال: لأنها نزلت في السيف، وليس في السيف أمان و«بسم الله الرّحمن الرّحيم» من الأمان.

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XV, 522:

قال ابن عباس: سألت عليا رضي الله عنه: لم لم يكتب بسم الله الرحمن الرحيم بينهما؟ قال: لأن بسم الله الرحمن الرحيم أمان، وهذه السورة نزلت بالسيف ونبذ العهود وليس فيها أمان.

4 "…Size İslâm selâmı veren kimseye (…) 'sen mü'min değilsin' demeyin…"

5 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 164:

سمعت عبد الجبار بن العلاء العطار يقول: سئل سفيان بن عيينة: لِمَ لَمْ يُكتب في صدر براءة «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» فقال: لأن التسمية رحمة، والرحمة أمان، وهذِه السورة نزلت في المنافقين وبالسيف، ولا أمان للمنافقين.

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XV, 522:

ويروى أن سفيان بن عيينة ذكر هذا المعنى، وأكده بقوله تعالى: «ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمنا» فقيل له: أليس أن النبي صلى الله عليه وسلم كتب إلى أهل الحرب «بسم الله الرحمن الرحيم». فأجاب عنه: بأن ذلك ابتداء منه بدعوتهم إلى الله، ولم ينبذ إليهم عهدهم. ألا تراه قال في آخر الكتاب: «والسلام على من اتبع الهدى» وأما في هذه السورة فقد اشتملت على المقاتلة ونبذ العهود فظهر الفرق.

düşünülürse "Rahman, Rahîm" sıfatlarıyla rahmet-i ilâhiyeyi müekked bir surette ihtar ve o rahmete vesîle-i vuslat olarak ismullâhı yâd u tezkâr demek olan besmelenin kat'-ı ismet ve ref'-i emâna münâfî ve münâkız olacağı da tebeyyün eder. Fi'l-hakīka mesele iyi teemmül olunursa ne naklen ne de aklen bu sûrenin evvelinde besmelenin ne nüzûlüne ne yazılmasına ne de okunmasına cevaz tasavvur olunmak ihtimâli yoktur. Hatta burada rahmeti tasrih etmeyerek sade بِسْمِ اللّٰهِ بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ demekte bile iki büyük mahzur vardır. Evvelâ bu bir tenakuz olur. Çünkü besmele Allah'ın ismine sarih bir vuslat, بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ ise "Allah'tan kat'-ı alâka" demektir. Bu ikisi ise açıktan açığa mütenâkızdır. Sâniyen bunun zâhirinden "Allah'ın ismiyle teberrük ve teyemmün, Allah'tan kat'-ı alâkadır" demek gibi bir mâna tebâdür eder ki bir küfür olacağında şüphe yoktur. Binâen'aleyh bu sûrenin evvelinde besmele nâzil olmamış ve yazılmamış olduğu gibi okunması dahi kābil-i tecviz değildir. Ve hatta bu tahkīke nazaran namazda böyle bir sehiv vâki' olsa tegayyür-i fâhiş bulunacağından namaz fâsid olmak lâzım gelir. Ancak bu mahzur yalnız sûrenin [2444] evvelindedir. Eczâsına gelince diğer sûrelerin eczâsındaki ahkâm-ı kıraatten farkı zâhir değildir.[1] Fi'l-vâki' teâmül de böyledir. Meselâ âhirinden لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ... إلخ [9/128] diye okunacağı zaman besmele terk edilmez. Hulâsa bu sûrenin başı müşriklere bir ültimatom sernâmesi olduğundan besmelenin tam zıddı olan kat'-ı alâka ile başlanarak buyuruluyor ki:

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٓ اِلَى الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۜ ﴿١﴾ فَسٖيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّٰهِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِى الْكَافِرٖينَ ﴿٢﴾ وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٓ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَرٖٓيءٌ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۙ وَرَسُولُهُۜ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلٖيمٍۙ ﴿٣﴾ اِلَّا الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا

1 H +"Ve".

فَاَتِمُّٓوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٤﴾ فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ
فَاقْتُلُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍۚ فَاِنْ
تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَب۪يلَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥﴾ وَاِنْ اَحَدٌ
مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

[2445] **Meâl-i Şerîfi**

Bir ültimatom, Allah ve Resûlünden, mu'âhede ettiğiniz müşriklere: (1) Bundan böyle yeryüzünde dört ay istediğiniz gibi dolaşın, şunu da bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. Allah her hâlde kâfirleri rüsvâ edecek (2). Bir de Allah ve Resûlünden hacc-ı ekber günü insanlara bir ilan, ki Allah müşriklerden berîdir, Resûlü de. Derhâl tevbe ederseniz o hakkınızda hayrdır, yok eğer aldırmazsanız biliniz ki siz, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz ve Allah'ı, Peygamber'i tanımayanlara elîm bir azâbı tebşir et (3). Ancak mu'âhede yapmış olduğunuz müşriklerden bilâhare size ahidlerinde hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinizde hiçbir kimseye muzâheret etmemiş bulunanlar müstesnâ. Bunlara müddetlerine kadar ahidlerini tamamıyla îfâ edin. Her hâlde Allah müttakīleri sever (4). O haram olan aylar çıktı mı artık öbür müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun. Eğer tevbe ederler ve namaz kılıp zekâtı verirlerse sebillerini tahliye edin, çünkü[1] Allah Gafûr, Rahîm'dir (5). Ve eğer müşriklerden biri emân ile yakınına gelmek isterse[2] ona emân ver, tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin, sonra da onu me'menine kadar gönder,[3] çünkü bunlar hakikati bilmez bir kavimdirler (6).

---

1 H +"şüphesiz".
2 H: "isterlerse".
3 H +"sebebi".

[2446] "**Berâet**": برأ، يبرأ، براءة bu maddenin asıl mânası *Müfredât* ve *Besâir*'de[1] beyan olunduğuna göre "herhangi bir mekruhtan tefassî ve tebâ'üd" demektir.[2] Kâdî[3] Beyzâvî Sûre-i Bakara'da فَتُوبُوا اِلٰى بَارِئِكُمْ'de [2/54] der ki: "Bu terkîbin aslı bir şeyin gayrisinden hâlis olması mânasınadır ki ya 'hasta marazından, medyun deyninden berî oldu' dedikleri gibi tefassî tarîkiyle olur veya برأ الله آدم من الطين gibi inşâ suretiyle olur."[4] Bu iki mâna ile de kelime lisânımızda müsta'meldir. Meselâ "berâet-i zimmet asıldır" denildiği zaman, ibtidâen inşâ suretiyle olan hulûs ve selâmet mânası kastedilir. Cezâda cürümden berâet de böyledir. Lâkin deynden berâet bu suretle olabildiği gibi ibrâ veya istîfâ suretiyle de olur ki bu da tefassî tarîkidir. Hukukta böyle olduğu gibi bundan me'huz olarak kelimenin bir de hukūk-ı siyâsiye ve harb nokta-i nazarından mukarrer mânası vardır ki burada asıl maksud olan da odur. Nitekim Ebû Bekir Râzî bunu izah ile *Ahkâm-ı Kur'ân*'da der ki: "Berâet, kat'-ı muvâlât ve irtifâ'-ı ismet ve zevâl-i emândır".[5] Fahreddin Râzî de tefsirinde der ki: "Berâetin mânası inkıtâ'-ı ismettir بَرِئْتُ مِنْ فُلَانٍ أَبْرَأُ بَرَاءَةً denilir ki beynimizde ismet inkıtâ' etti, aramızda alâka kalmadı demektir."[6] Ve işte burada berâet herhangi bir kerâhet-i nakīsadan selâmet ve tebâ'ud ma'nâ-yı aslîsini mutazammın olmakla beraber bilhassa ma'nâ-yı hukūkī ve siyâsîsi[7] ile hukūk-ı düvel ıstılâhâtında[8] "hâl-i harb hudûsunu iktizâ eden kat'-ı münasebet" demektir. Ve bu suretle sûrenin ilk âyeti bir ültimatom ve ondan sonrası bunun esbâb-ı mûcibesiyle umûma ilan ve îzâhıdır. Şöyle ki:

---

1 *Besâir*'de برأ maddesini bulamadık.

2 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 121:

أصل البُرْءِ والبَرَاءِ والتَّبَرِّي: التفصّي مما يكره مجاورته.

3 B: "Kezâ".

4 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 81:

وأصل التركيب لخلوص الشيء عن غيره، إما على سبيل التفصي كقولهم برئ المريض من مرضه والمديون من دينه، أو الإنشاء كقولهم برأ الله آدم من الطين.

5 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 264:

قال أبو بكر: البراءة هي قطع الموالاة وارتفاع العصمة وزوال الأمان.

6 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XV, 522:

معنى البراءة انقطاع العصمة. يقال: بَرِئْتُ مِنْ فُلَانٍ أَبْرَأُ بَرَاءَةً، أي انقطعت بيننا العصمة ولم يبق بيننا علقة.

7 B: "siyâsî".

8 B: "ıstılâhında".

{بَرَٓاءَةٌ} Bir berâet ۞ yani bu öyle ehemmiyetli ve mutlak bir kat'-ı münasebet ve inkıtâ'-ı ismet[1], bir ültimatomdur {مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٓ} ki Allah ve Resûlünden {اِلَى الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ} o mu'âhede yaptığınız müşriklere ۞ vusul bulacak.

[2447] Görülüyor ki bu âyet "falandan falana mektup" denilmesi gibi bir sernâme üslûbundadır. Fakat burada herhangi bir mektup veya tahrîrin değil, muntazam bir teblîğ-i resmînin ve bâhusus edebiyât-ı siyâsiyeden olmak üzere bir nebz, bir ültimatom sernâmesinin bütün erkân-ı lâzımesiyle beliğ bir nümûne-i tahrîri vardır. Bunda evvelâ teblîğin mâhiyeti, sâniyen mürsil ve vâsıta-i irsâl, sâlisen mürsel[ün] ileyhler ve haysiyetleri, râbi'an alâkadârân tamamen fezleke edilerek gayet veciz ve aynı zamanda açık ve müessir bir surette târif ve irâe olunuvermiş ve anlatılmıştır ki bu teblîğin sebebi şirk ve Müslümanlara[2] sebk-i ahiddir. Demek olur ki Müslümanlara ahdi sebk etmemiş olanlara esasen bir alâka ve münasebet olmadığından böyle kat'-ı münasebet ihbârına lüzum yoktur. Ancak Müslümanların mu'âhede yaptıkları müşriklere karşı doğrudan doğru nakz-ı ahd etmeksizin ibtidâen nebz-i ahd ile böyle bir kat'-ı münasebet ihbar eylemeleri lâzım gelmiştir. Çünkü esbâbı îzah olunacağı üzere Allah ve Resûlü o ahidlerden berîdirler. Mâlum ki "mu'âhede" ahidleşmek demektir. "Ahd" ise mutlak akid mânasına dahi gelirse de asıl mânası yemin ile tevsik olunan akiddir. En kavî ve en câmi' yemin ise Allah'a yemindir. Ve Müslümanın yapacağı yemin de budur. Müşrikler ise müşrik olmaları haysiyetiyle nazarlarında böyle sırf Allah için yapılan bir yemin ve ahdin hüküm ve kıymeti yoktur. Verdikleri ahdin hakkına Allah için riayet etmezler, akidelerinin muktezâsı olarak herhangi bir vesîle-i şirk ile nakz-ı ahidden ictinab eylemezler. Ve böyle bir ahid ise hakîkī ve samîmî olmaz. Ma'amâfîh her kiminle olursa olsun bir ahid vâki' olduktan sonra onu habersiz nakza kalkışmak gadr u hıyanet olacağından müslim için haramdır. Ve böyle bir

1 H: "ismettir".
2 H: "Müslümanlarla".

ahidden kurtulmak için üç yol vardır. Birincisi bir müddet-i muayyene ile mukayyed ise o müddetin hitâmını beklemek, ikincisi istenildiği zaman feshedilebileceği meşrut [2448] bulunmak ki şarta göre hareket olunur. Üçüncüsü وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ [el-Enfâl 8/58] medlûlünce muzmer bir hıyanet tehlikesi karşısında nebz-i ahd etmek ki bu surette aldatıp baskın edilmemiş ve açıktan açığa istikāmet dairesinde ihbar ve i'lân-ı keyfiyet edilmiş olacağından hıyanet yapılmış olmaz. Ve bu vechile[1] bu[2] berâet, Enfâl'deki o nebz emrinin şümullü bir tatbîki demektir ki bu âyette bu sernâme ile bu cihetler telhis olunduktan sonra ültimatomun mündericât-ı asliyesi de şu âyette telhis edilmiştir:

{فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ} İmdi bundan itibaren arzda dört ay seyahat ediniz. ❁ "**Siyâhat**", suyun tabiatı üzere akması gibi kolayına geldiği vechile arz üzerinde şehirlerden ve ma'mûrelerden uzaklara varıncaya kadar istediği yere gitmek ve seyretmektir. Bu suretle seyahatte serbest ve vâsi' bir seyr ü hareket vardır. Sonra şerâit-i mu'tâde tehavvüle uğrayacağından esnâ-yı seyahatte yemek içmek hususunda da bir nevi imsak ve riyazet iktizâ edeceği ve hatta bu sebeple sâimin seyyaha teşbih edildiği cihetle seyahat ehemmiyetli bir hazırlığı istilzam eder. Bu ise bir vüs'at ve refaha[3] mütevakkıf bulunur. Bunun için "seyahat ediniz" emrinde "gidiniz seyr ü sefer ediniz" emrinden fazla bir terfih ve müsaade mânası ve ziyade bir ihtiyat ve hazırlık ihtârı vardır. Ve bu emirden murad behemehâl seyahati emir ve îcab değil, bir[4] ibâha ve ıtlaktır ki şöyle demek olur:

Ey bu haber kendilerine vâsıl olan mu'âhid müşrikler: Birdenbire ve habersiz bir surette mu'âhedenizin nakzıyla gadre uğratılacağınızı zannetmeyiniz. Bu andan itibaren[5] size dört ay mühlet var. Bu müddet zarfında katl ü kıtal veya sâir bir suretle taarruzdan masûn ve dilediğiniz

1 H: "suretle".
2 H -"bu".
3 B: "feraha".
4 B -"bir".
5 B -"gadre uğratılacağınızı zannetmeyiniz. Bu andan itibaren".

gibi geniş geniş hazırlanmakta serbest ve muhtarsınız. Ondan sonra münasebet tamamen munkatı‘ ve hâl-i harb kāim olacağından bu müddette kendiniz için iyi [2449] düşününüz, her ihtiyatı yapınız; harb tedariki görmek, tahassun etmek, kaçacak veya ilticâ edecek yer hazırlamak gibi muvâfık görüp arzu edeceğiniz husûsâtın tesviyesi zımnında gerek dâr-ı İslâm ve gerek sâir aktâr-ı arzda bir seyyah vaziyetiyle dilediğiniz gibi gidiniz, iyice hazırlanınız.

Bu suretle âyetten maksud bu ıtlak ve ihtar olduğu hâlde bunun "dört ay seyahat edebilirsiniz" gibi ihbar suretinde ifade olunmayıp da emir sîgasıyla iş‘âr buyurulması bâriz iki nükteyi tazammun eder. Birisi bu seyahat ve hazırlık onlardan bir emr-i matlub gibi olduğuna işarettir. Birisi de her ne yaparlarsa yapsınlar emr-i Hakk'a mahkum bulunduklarını iş‘ârdır. Hatta pek mühim olan bu cihet bir de ayrıca tasrih olunarak buyuruluyor ki:

Dört ay seyahat ediniz {وَاعْلَمُوا} ve ma‘amâfîh biliniz ki {اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّٰهِ} vâki‘de siz -öyle seyahat ve hazırlıkla- Allah'ı âciz bırakacak, kurtulacak değilsiniz {وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِى الْكَافِرِينَ} ve muhakkak Allah, kâfirleri horlayacaktır. ❁ Bundan sonra eski hâl ve vaziyette kalmanıza imkân yoktur. Ya küfürden vazgeçip emr-i Hakk'a teslim olursunuz veya dünya ve âhiret perişan olursunuz.

Bu dört ayın şevvalden onuncu sene muharrem nihâyetine kadar olduğu hakkında[1] Zührî'den bir kavil varsa da diğer müfessirîn, târîh-i i‘lân olan yevm-i hacdan itibaren, yani zilhiccenin onundan rebî‘ülâhirin onuna kadar olduğunu söylemişlerdi[2] ki doğrusu da budur. Zira Cessâs'ın

---

1 H: "Bu sûrenin mebde'-i nüzûlü şevvalde ve bu dört ay da onuncu sene muharremi nihâyetine kadar olduğu hakkında".

2 Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-mensûh,* thk. Muhammed b. Sâlih el-Müdeyfir, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997, s. 195-196; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân,* XIV, 100-101:
عن مجاهد في هذه الآية قال: فأرسل رسول الله صلى الله عليه أبا بكر وعليا فطافا في الناس بذي المجاز وأمكنتهم التي كانوا فيها يتبايعون فيها كلها والموسم كله فآذنوا أصحاب العهد أن يأمنوا أربعة أشهر فهي الأشهر الحرم المنسلخات المتواليات من عشر ذي الحجة إلى عشر يخلون من ربيع الآخر ثم لا عهد لهم، قال: وهي الحرم من أجل أنهم أأمنوا فيها حتى يسيحوها، وآذن الله الناس كلهم بالقتال إن لم يؤمنوا.

ihtar ettiği vechile râvîler Sûre-i Berâe'nin nüzûlü ve[1] Resûlullah'ın Ebû Bekir'i hac üzerine gönderdiği vakit zilhiccede ve Ebû Bekir'in hareketinden sonra olduğu hususunda ihtilaf etmemişlerdir.[2] Şu kadar ki[3] o sene henüz müşriklerin âdeti olan nesî' kalkmamış bulunduğu cihetle [2450] zilhiccenin onu itibar edilen hac günü hakikatte zilka'denin onu ve binâen'aleyh dört ayın nihâyeti rebi'ülevvelin onu demek olduğu dahi Ebû Hayyân'ın nakline göre Mücâhid gibi bazı[4] müfessirîn tarafından nakledilmiştir.[5] Şu hâlde muharrem nihâyeti yalnız mu'âhedesi bulunmayan müşrikler hesabına itibar edilmiş olabilir.[6] Bunun da şevvalin evvelinden değil yevm-i i'lânından sayılması lâzım gelir. Nitekim İbn Abbâs'tan böyle bir rivayet de mevcuddur.[7]

Velhâsıl bu, böyle kat'î bir berâet {وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ اِلَى النَّاسِ[8] يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ} ve hacc-ı ekber günü Allah ve Resûlünden bütün nâsa şöyle bir ezan ❁ yani mü'min veya gayr-i mü'min, mu'âhid veya gayr-i mu'âhid herkese bir îzân, her sınıf insanların kulaklarına[9] sokulacak ber vech-i âtî bir ilan ve i'lâmdır: {اَنَّ اللّٰهَ بَرٖٓيءٌ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ} Ki Allah müşriklerden kat'iyyen berîdir. {وَرَسُولُهُ} Resûlü de ❁ kezâlik müşriklerden berîdir. Ve bunun içindir ki bu sene müşriklerin bulunabileceği hacda bulunmamıştır.

---

1 H -"ve".

2 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 267:
لأن الرواة لم يختلفوا أن سورة براءة نزلت في ذي الحجة في الوقت الذي بعث النبي صلى الله عليه وآله وسلم أبا بكر على الحج ثم نزلت بعد خروجه سورة براءة...

3 H: "Ancak". Biraz yukarıdaki "diğer müfessirîn, târîh-i i'lân olan yevm-i hacdan itibaren, yani zilhiccenin onundan rebî'ülâhirin onuna kadar olduğunu söylemişlerdir ki doğrusu da budur" ibaresi, H nüshasında buraya yazılmıştır.

4 H -"Ebû Hayyân'ın nakline göre Mücâhid gibi bazı";
H +"bir kısım".

5 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 414:
قال مجاهد: ثم كانوا يحجون في كل عام شهرين ولاءً، وبعد ذلك يبدّلون فيحجون عامين ولاءً، ثم كذلك حتى كانت حجة أبي بكر في ذي القعدة حقيقةً، وهم يسمّونه ذا الحجة ثم حج رسول الله صلى الله عليه وسلم سنة عشر في ذي الحجة حقيقةً...

6 H: "Ve şu hâlde hakīkī târîh-i nüzûl zilka'de olacağı gibi, muharrem nihâyeti de olsa olsa mu'âhedesi bulunmayan müşrikler hesabına itibar edilmiş olabilir".

7 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 98:
عن ابن عباس، قال: لما نزلت «براءة من الله» إلى «وأن الله مخزي الكافرين» يقول: براءة من المشركين الذين كان لهم عهد يوم نزلت «براءة»، فجعل مدة من كان له عهد قبل أن تنزل «براءة»، أربعة أشهر، وأمرهم أن يسيحوا في الأرض أربعة أشهر. وجعل مدة المشركين الذين لم يكن لهم عهد قبل أن تنزل «براءة»، انسلاخ الأشهر الحرم، وانسلاخ الأشهر الحرم من يوم أذن ببراءة إلى انسلاخ المحرّم، وهي خمسون ليلة: عشرون من ذي الحجة، وثلاثون من المحرم...

8 H, M ve B -"الى الناس".

9 B: "hukuklarına".

Burada haccın "ekber" vasfıyla tavsîfinde birkaç mâna vardır:

1. Umreye "hacc-ı asgar" denildiği cihetle buna nazaran asıl hac, hacc-ı ekber olur. Hudeybiye'den sonra hicretin yedinci senesi umre-i kazâ yapılmış idi. (*Sûre-i Bakara'da* وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ *[2/196] bak*.) Bu suretle o gün hacc-ı asgar günü olmuştu. Sekizinci sene feth-i Mekke ile geçmiş ve İslâm'da ilk hac bu dokuzuncu sene başlamış idi ve şu hâlde bu mâna ile hacc-ı ekber bundan böyle her sene var demektir. Çünkü "hacc-ı ekber" günü demek asıl mânasıyla hac günü demeye müsâvîdir.

2. Bir hac amelini teşkil eden ef'âlin en büyük kısmı demek olur ki bu da her sene ve her hacda vardır. Bunda [2451] ekberiyet bir haccın diğer hacca veya diğer bir amele nisbeti değil, aynı bir haccın eczâsı beynindeki nisbet itibariyledir. Gerçi bu zikr-i kül ve irâde-i cüz' gibi bir mecazdır. Fakat bu mânanın âyetteki yevmi tâyin nokta-i nazarından ehemmiyyet-i mahsûsası vardır.

3. Müslimîn ve müşrikînin toplandığı pek büyük bir tecemmu' ile dâr-ı İslâm'da ilk ve bir kere olarak yapılan ve bu berâeti ilan ile de fevkalâde bir azameti hâiz olan hac demek olur ki bunda işbu dokuzuncu ve Ebû Bekir imâreti ile vâki' olan haccı, ekberiyyet-i mutlaka ile bir tahsis vardır. Yani bu suretle hac ne bundan evvel olmuş ne de olacaktır. Fakat haccın bu mâna ile ekberiyeti biraz[1] cây-i nazar görülmüştür.

4. İslâm'ın izzetini ve şirkin zilletini izhar eden hac demektir ki bu mâna hacc-ı evvele sâdık olduğu gibi ertesi sene Resûlullah'ın haccettiği Haccetü'l-vedâ'a da evleviyetle sâdıktır. Zira bu i'lân-ı berâetin asıl hükmü o zaman zâhir olmuş ve اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ [el-Mâide 5/3] mantûkunca İslâm'ın tecellî-i kemâli asıl o gün olmuş ve خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ hadîs-i şerîfi[2] mûcebince menâsik-i hac asıl bunda tekarrur eylemiştir. Fi'l-hakīka hacc-ı evvel dahi ber vech-i meşruh bazı husûsiyetine

1 B: "bâriz".

2 *Müsnedü'ş-Şâfi'î,* tertîb: Muhammed Âbid es-Sindî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1370/1951, I, 150; Beyhakī, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr,* thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Karataş: Câmi'atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiye, 1412/1991, VII, 244.

nazaran bî-nazîr ise de yine ekberiyeti vücûhen nisbîdir. Çünkü bilfiil Resûlullah'ın bulunmaması ve müşriklerin iştirak edebilmesi, üryan tavaf ve nesî' gibi bazı âdât-ı şirkin henüz izâle edilmemiş ve binâen'aleyh berâetin daha tam tahakkuk etmemiş bulunması itibariyle noksandan hâlî değildir. Ve o hâlde onun bütün kıymeti Resûlullah'ın haccına bir mukaddime olmasındadır. Ve şüphe yok ki bütün bunların tahakkuku itibariyle evvel ve ekber-i mutlak olan hac, Resûlullah'ın haccıdır. Ve هَذَا يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ hadîs-i şerîfi[1] de bunda zâhirdir. Bununla beraber âyetin yalnız hacc-ı Resûl'e kasrı da zâhir değildir. Zira Haccetü'l-vedâ'da bu ilânın kendisi değil hükmünün tahakkuk-ı tâmmı vâki' olmuştur. Âyette mevzû'-i [2452] bahis ise ilânın kendisidir. Bunun için Tefsîr-i Taberî[2] "İbn Sîrîn'in 'yevme'l-hacci'l-ekber' ile murad, Resûlullah'ın haccettiği ve maiyetinde birçok ümmetlerin de hacceylediği Haccetü'l-vedâ' senesidir"[3] dediğini naklettikten sonra demiştir ki bu mâna âyette هَذَا[4] الْأَذَانُ حُكْمُهُ مُتَحَقِّقٌ[5] يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ وَهُوَ عَامُ حَجِّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ gibi bir izmâra muhtaçtır.[6] Binâen'aleyh âyetteki hacc-ı ekber mefhûmu hacc-ı Ebû Bekir'e münhasır olmayıp hacc-ı Resûl'e dahi bi'l-evleviyye dâll ise de bunu burada yalnız hacc-ı Resûl'e kasretmek doğru değildir. Şu hâlde gelelim "yevm" meselesine: "Yevm" vakit mânasına da gelebilir ve binâen'aleyh يوم الحج vakt-i hac demek olabilirse de âyetin zâhiri bunun vakt-i hacdan bir gün olmasıdır. Hem bir gün ki dört ayı saymak için bir mebde' itibar edilebilsin. Hâlbuki yalnız birinci, üçüncü ve dördüncü mânalara nazaran hacc-ı ekber günü demek hacc-ı ekber vakti demekten fazla bir şey ifade etmez. Bu ise seneye, aya muhtemil ve olsa olsa arefeden

1 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* II, 183; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* III, 387; Buhârî, Hac, 132; İbn Mâce, Menâsik, 76; Ebû Dâvûd, Menâsik, 66.

2 Kurtubî kaynaklı olan bu nakli anlaşıldığı kadarıyla müellif Ebû Hayyân'dan iktibas etmiş ve sehven Taberî'ye atfetmiştir.

3 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* VIII, 70:

وقال ابن سيرين: يوم الحج الأكبر العام الذي حج فيه النبي صلى الله عليه وسلم حجة الوداع، وحجّت معه فيه الأُمَم.

4 H, M ve B -"هذا".

5 H, M ve B: "يتحقق".

6 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 369:

وحكى القرطبي عن ابن سيرين: أن يوم الحج الأكبر أراد به العام الذي حج فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع، وحج معه الأمم، وهذا يحتاج إلى إضمار، كأنه قال: هذا الأذان حكمه متحقق يوم الحج الأكبر وهو عام حج رسول الله صلى الله عليه وسلم، انتهى.

Mina günlerinin nihâyetine kadar eyyâm-ı haccın mecmû'una mahmul olabilir. Ve nitekim bazı müfessirîn de buna kāil olmuştur. İbn Atıyye tefsîrinde demiştir ki: "Ehâdîsin tezahürüne göre Hazret-i Ali bu âyetleri arefe günü Hazret-i Ebû Bekir'in hutbesi akabinde îzân eylemiş, sonra da nâsın hepsinin işitmediğini görmüş, bayram günü de tâkip etmiş ve hatta Ebû Bekir, o gün Ebû Hüreyre ve daha sâir birtakım zevâtı ona muâvin olmak üzere göndermiş, bunlar da Zülmecâz[1] ve sair esvâk-ı Arab'da bu işi tâkip eylemişlerdir. Ve buna nazaran Süfyan b. Uyeyne'nin dediği gibi bu günün bütün eyyâm-ı hacca şâmil olması teraccuh ediyor."[2] Mücâhid'in de hacc-ı ekber günü bütün Mina günleri ve müşriklerin Zülmecâz[3] ve Ukâz ve Mecenne'de[4] bulundukları sırada içlerinde "'bu seneden sonra müşrikler Müslümanlarla beraber haccetmeyeceklerdir' diye nidâ ettirilinceye kadar olan ictimâ' zamanlarıdır" dediği menkuldür.[5] Fi'l-hakīka Ebû Hüreyre radıyallahu [2453] anh'ın kendisinden de mervîdir ki "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Ali'yi Berâe ile müşriklere gönderdiği zaman ben de Ali ile beraberdim. Nidâ ediyordum, hatta sesim kısıldı ve şöyle emrolunmuştuk: Bu seneden sonra bir müşrik haccetmeyecek ve Beyt'i bir üryan tavaf eylemeyecek ve cennete ancak mü'min girecek. Her kimin de Resûlullah ile arasında bir ahid varsa dört aya kadar eceli vardır. Dört ay geçtikten sonra Allah müşriklerden berîdir, Resûlü de" demiştir.[6] Fakat bu meyanda dört aya mebde' olacak

---

1 M: "Zilmecaz".

2 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 5:

والذي تظاهرت به الأحاديث في هذا المعنى أن عليا رضي الله عنه أذن بتلك الآية يوم عرفة إثر خطبة أبي بكر، ثم رأى أنه لم يعلم الناس بالإسماع فتتبعهم بالأذان بها يوم النحر، وفي ذلك اليوم بعث معه أبو بكر من يعينه بالأذان بها كأبي هريرة وغيره، وتتبعوا بها أيضا أسواق العرب كذي المجاز وغيره، فمن هنا يترجح قول سفيان إن «يَوْمَ» في هذه الآية بمعنى أيام...

3 M: "Zilmecaz".

4 M: "Micenne'de".

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 127:

عن مجاهد قال: الحج الأكبر، أيام منى كلها، ومجامع المشركين حين كانوا بذي المجاز وعكاظ ومَجَنَّة، حين نودي فيهم: أن لا يجتمع المسلمون والمشركون بعد عامهم هذا، وأن لا يطوف بالبيت عريان، ومن كان بينه وبين رسول الله صلى الله عليه وسلم عهدٌ فعهده إلى مدته.

6 Dârimî, Salât, 140; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 103:

عن المحرر بن أبي هريرة، عن أبيه، قال: كنت مع علي بن أبي طالب، لما بعثه رسول الله صلى الله عليه وسلم فنادى بأربع حتى صحل صوته: ألا إنه لا يدخل الجنة إلا نفس مؤمنة، ولا يحجن بعد العام مشرك، ولا يطوف بالبيت عريان، ومن كان بينه وبين رسول الله صلى الله عليه وسلم عهد، فإن أجله إلى أربعة أشهر، فإذا مضت الأربعة، فإن الله بريء من المشركين ورسوله.

bir gün itibar edilmesi lâzım gelir ki يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ'den en zâhir olan mâna da bunun vakt-i hacdan tek bir gün olmasıdır. Bundan dolayıdır ki cumhûr-ı müfessirîn bunu vakt-i hac diye değil, eyyâm-ı hacdan bir yevm-i muayyen olarak göstermişlerdir ki bu da ancak “hacc-ı ekber” tâbirinin ikinci mânasını mülâhaza ile mümkin olur. Ve bu suretle bu gün hacc-ı ekberin en büyük bir günü demek olacaktır. Bu ise ya arefe veya ilk bayram günü olabilecektir. اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ hadîs-i şerîfine[1] bakınca bu gün arefeden ibaret gibi görünür. Ve bu hadîse binâen bazıları bunun arefe günü olduğuna kāil olmuşlardır ki nakledildiğine göre Hazret-i Ömer, İbn Zübeyr, Ebû Cuhayfe, Tâvûs, Atâ, İbn Müseyyeb bu cümledendir.[2] Lâkin Sûre-i Bakara'da dahi îzah olunduğu üzere اَلْحَجُّ عَرَفَةٌ olması arefeye yetişemeyenin hacca yetişememiş[3] olması itibariyle olduğu zâhirdir. Bu ise haccın en büyük kısmı[4] arefede olmasını iktizâ etmez ve o gün hac tamam olmaz. Hac ancak bayram günü tamam olabilir. Tavaf, nahr, remy ve tahlîk, ef'âl-i haccın ekserîsi bayram günü itmam edilebilir. Ve fi'l-vâki' Aleyhissalâtü vesselâm'ın Haccetü'l-vedâ'da yevm-i nahrda cemrelerin yanında durup هَذَا يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ buyurduğu[5] da rivayet edilmiştir. Bu sebeple müfessirînin çoğu hacc-ı ekber gününün bayram günü olduğuna kāildirler. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İbn Ebî Evfâ, Muğîre b. Şu'be, [2454] İbn Cübeyr, İkrime, Şa'bî, Zührî, İbn Zeyd, Süddî bu cümledendir.[6]

---

1 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hucce alâ ehli'l-Medîne,* II, 309; İbn Mâce, Menâsik, 57; Tirmizî, Hac, 57/889.

2 Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 114-116.

3 B: “yetişmemiş”.

4 B -“itibariyle olduğu zâhirdir. Bu ise haccın en büyük kısmı”.

5 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* II, 183; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* III, 387; Buhârî, Hac, 132; İbn Mâce, Menâsik, 76; Ebû Dâvûd, Menâsik, 66:

عن ابن عمر: أن النبي صلى الله عليه وسلم وقف يوم النحر بين الجمرات في الحجة التي حج فقال للناس: «أي يوم هذا؟» فقالوا: يوم النحر قال: «فأي بلد هذا؟» قالوا: البلد الحرام قال: «فأي شهر هذا؟» قالوا: الشهر الحرام، فقال: «هذا يوم الحج الأكبر فدماؤكم وأموالكم وأعراضكم عليكم حرام كحرمة هذا البلد في هذا الشهر في هذا اليوم» ثم قال: «هل بلغت؟» قالوا: نعم فطفق رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «اللهم اشهد»، ثم ودّع الناس فقالوا: هذه حجة الوداع.

6 Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 116-126.

Hulâsa-i kelâm sûrenin evveli müşrikîne karşı mu'âhedelerinin infisâhıyla berâetin ale'l-ıtlâk sübûtunu ve bunun suret ve hükmünü ihbar ve îcâbının icrâsı lüzûmunu iş'ârdır. Ve işbu اَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه... إلخ de herkese ilan ve i'lâmın vücûbunu ihbar ve tarihini tesbit ile tahakkukunu tekid ve ber vech-i âtî esbâb ve netâicini îzah eden bir beyannâmedir. Baştaki berâet اِلَى الَّذِينَ diye henüz vâsıl olmak üzere bulunan mutlak bir berâettir. Bu ikinci[1] ise بَرٖٓيءٌ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ diye مِن ile sılalanmış, bilfiil tahakkuka başlamış bir berâettir. Ve her ikisinde berâetin müte'allakı müşrikler, ilânın müte'allakı ise gerek kâfir, gerek mü'min umum nâstır. Ve bâlâdaki rivâyâttan[2] anlaşıldığı üzere Hazret-i Ali bu ilâna me'mur edilmiş, Arafat'tan itibaren Mina günlerinin nihâyetine kadar o sene vakt-i hacda bu ilan vazifesi yapılmış ve bu meyanda dört ay mühlet için de bayram günü mebde' olmuştur. Bu vechile sûrenin başı veciz ve açık bir nebz, bir kat'-ı münâsebet ültimatomu, bu âyetten itibaren de esbâb-ı mûcibesiyle muvazzah bir i'lân-ı harb beyannâmesini muhtevîdir. Şöyle ki:

Ey nâs hepinizin mâlumu olsun, Allah müşriklerden kat'iyyen berîdir, Resûlü de {فَاِنْ تُبْتُمْ} binâen'aleyh tevbe ederseniz {فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ} bu sizin için hayırdır {وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ} ve eğer yüz çevirirseniz ۞ tevbeden sarf-ı nazar eder veya İslâm'dan ve ahde vefâdan yüz çevirmekte ısrar eylerseniz {فَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ} iyi biliniz ki siz Allah'ı âciz bırakamazsınız ۞ azâbından kaçıp kurtulamazsınız {وَبَشِّرِ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ} ve ya Muhammed, öyle küfredenleri elîm bir azab ile müjdele ۞ nakz-ı ahd edenlere ber vech-i [2455] bâlâ dört aydan ziyade mühlet verme {اِلَّا الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ} ancak o müşriklerden şunlara ki mu'âhede yaptınız {ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـًٔا} sonra size hiçbir şey eksiklemediler. ۞ Mu'âhede şartlarından hiçbirine riayetsizlik etmediler, size doğrudan doğru hiçbir zarar yapmadıkları[3] gibi {وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا} size karşı hiçbir kimseye muzâheret de yapmadılar. ۞ Nitekim Resûlullah'ın ahdine dâhil olan Huzâa'ya Benî Bekr'in ta'addîsi gibi bizzat ve Kureyş'in bunlara silah ile

1 H: "ikincisi".
2 B: "rivayetten".
3 B: "yapamadıkları".

mu'âveneti gibi dolayısıyla bir zararda bulunmadılar. {فَاَتِمُّوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ} Bunlara müddetlerine kadar ahidlerini itmam ediniz ❁ yani bunları o nakz-ı ahd edenlere karıştırmayınız, onlar gibi dört ay müddet geçince hemen harbe kalkışmayınız, bunlara onlar gibi muâmele etmeyiniz de müddetleri bitinceye kadar ahidlerini tamamı tamamına edâ eyleyiniz {اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقٖينَ} çünkü Allah müttakīleri muhakkak sever ❁ hukūk-ı ahde riayet de takvâ cümlesindendir. Velevse müşrik olsun ahdine riayet eden vefâkâr ile etmeyen gaddârı müsâvî tutmak takvâya münâfîdir.

Rivayet olunduğuna göre Resûlullah ile müşrikler arasında "Beyt-i Şerîf'ten kimseyi men' etmemek ve şehr-i haramda kimse ihâfe olunmamak" üzere bir ahd-i âm, bir de Huzâa, Müdlic vesâire gibi kabâilin husûsiyetlerine göre birer müddet-i muayyene dâhilinde husûsî mu'âhedeler vardı. Vaktâ ki Hazret-i Peygamber Tebük gazâsına çıktı ve münafıklar tehallüf edip bir takım erâcîf yaymaya kalkıştılar o sırada müşrikler de ahidlerini nakz etmeye başladılar, öyle ki Resûlullah'ın Tebük'ten avdetinde [2456] ekserîsi nakz-ı ahd etmiş bulunuyorlardı. Bunun üzerin bâlâda nakledildiği vechile bu sûre nâzil olmuş, ahidleri kendilerine nebz edilmiş idi. Ancak Benî Damra ve Benî Kinâne gibi bir kısm-ı kalîl ahidlerini bozmamışlardı. İşte nebz-i âmdan sonra bu âyetle mu'âhedât-ı husûsiyeye temas edilerek bu gibi ahidlerine riayet edenler mu'âhedelerinin husûsiyetine göre müddetlerinin nihâyetine kadar istisnâ edilmiş, onlar bir noksan yapmadıkça müddetin nihâyetine kadar ahidlerinin itmâmı emrolunmuştur.[1] Yukarıda zikrolunduğu üzere Hazret-i Ali'nin ilânında dördüncü madde olan "her ahid sâhibine ahdi itmam olunacak" fıkrası bu idi. Ve denilmiştir ki a'zamî olarak Benî

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 365-366. Krş. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 3:

وقال ابن إسحاق وغيره: كانت العرب قد أوثقها رسول الله صلى الله عليه وسلم عهدا عاما على أن لا يُصدّ أحد عن البيت الحرام ونحو هذا من الموادعات، فنقض ذلك بهذه الآية، وأُحلّ لجميعهم أربعة أشهر، فمن كان له مع الرسول عهد خاص وبقي منه أقل من الأربعة أبلغ به تمامها، ومن كان أمده أكثر أتم له عهده، وإذا كان ممن يحتبس منه نقض العهد قصر على أربعة أشهر، ومن لم يكن له عهد خاص فرضت له الأربعة يسيح في الأرض أي: يذهب فيها مسرحا آمنا. وظاهر لفظة من المشركين العموم، فكل من عاهده المسلمون داخل فيه من مشركي مكة وغيرهم. وروي أنهم نكثوا إلا بني ضمرة وكنانة فنبذ العهد إلى الناكثين. وقال مقاتل: المراد بالمشركين هنا ثلاث قبائل من العرب: خزاعة، وبنو مدلج، وبنو خزيمة... ثم خرج إلى غزوة تبوك وتخلف من تخلف من المنافقين وأرجفوا الأراجيف، فجعل المشركون ينقضون عهودهم، فأمره الله تعالى بإلقاء عهدهم إليهم، وأذن في الحرب.

Kinâne'den bir hayyın dokuz ay müddeti kalmıştı, o da itmam edildi.[1] Demek ki bu müddetlerin hitâmında Cezîretü'l-Arab'da sâhib-i ahd hiçbir müşrik kalmamış oluyordu.

Bunlar mâlum olduktan sonra {فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ} imdi haram aylar sıyrılınca ❁ bu haram aylar مِنْهَٓا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ [et-Tevbe 9/36], يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ [el-Bakara 2/217] mısdâkınca her sene ma'hud olan eşhur-i hurum, yani zilka'de, zilhicce, muharrem, receb ayları demek olmayıp فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ [et-Tevbe 9/2] emriyle verilen dört ay mühlettir ki, bunun yevm-i hacdan muharrem nihâyetine kadar elli günü ma'hud eşhur-i hurumdan ise de mütebâkīsi hâriçtir. Fakat bu ilâna nazaran aynı hükümdedir. Ve bu suretle şu da anlatılmıştır ki ahid ta'alluk eden herhangi bir ay eşhur-i hurumdan olur. Yani bâlâda zikrolunan dört ay müddet zarfında kıtâl[2] ve taarruz haramdır. Ahidlerine riayet edenlerin müddetleri de böyledir. Fakat bu haram aylar çıkınca {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ} artık o mühleti biten müşrikleri nerede bulursanız katlediniz ❁ ale'l-ıtlâk öldürünüz. Yani dört aydan sonra tamamen hâl-i harb kāimdir. Binâen'aleyh onlar tarafından bir taarruza muntazır olmayarak hemen harbe mübaşeret ediniz ve hill ü harem her[3] nerede bulur ve nasıl öldürebilirseniz [2457] öyle öldürünüz. Ma'amâfîh sünnette "müsle" yapmaktan, yani burun kulak kesmekten ve bir kimseyi durdurup ok ve emsâli ile "sabren" öldürmekten nehy vârid olmuştur. Bundan başka Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: أَعَفُّ النَّاسِ قِتْلَةً أَهْلُ الْإِيمَانِ "nev'-i[4] katl cihetiyle nâsın en afîfi ehl-i imandır."[5] Ve إِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ[6]. Bu mânalara şunlar da îmâ eder: {وَخُذُوهُمْ} Ve onları tutunuz ❁ esir ediniz. Demek olur ki tutmak mümkin iken hem katledivermemelidir {وَاحْصُرُوهُمْ}

---

1 Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* IV, 12-13:
إلا من عهد الذين عاهدتم من المشركين، وهم بنو ضمرة، حي من كنانة، أمر الله تعالى رسوله صلى الله عليه وسلم بإتمام عهدهم إلى مدتهم، وكان قد بقي من مدتهم تسعة أشهر، وكان السبب فيه: أنهم لم ينقضوا العهد.

2 B: "katl".

3 B -"her".

4 H -"nev'-i".

5 Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *el-Müsned,* I, 219; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* V, 455; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 393; İbn Mâce, Diyât, 30; Ebû Dâvûd, Cihâd, 118.

6 Müslim, Sayd, 57; İbn Mâce, Zebâih, 3; Ebû Dâvûd, Edâhî, 12.

ve hasrediniz ❁ bulundukları muhitten çıkarmayınız, şurada burada gezdirmeyiniz {وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ} ve onlar için her mersada oturunuz ❁ yani kaçırmamak, geçirmemek için evine veya kıra veya ticarete gidecek her geçidi tutup gözetiniz. {فَاِنْ تَابُوا} Bunun üzerine tevbe ederler ❁ şirkten vazgeçip imana gelirler {وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ} ve namazı ikāme edip zekâtı verirlerse ❁ yani bunları kabul eder, Müslüman olurlarsa {فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ} hemen sebillerini tahliye ediniz. ❁ Mezkur taarruzlardan hiçbirini yapmayıp hâllerine bırakınız {اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} çünkü Allah Gafûr Rahîm'dir. ❁ Bu suretle geçmiş olan şirk ve küfür ve gadirlerini mağfiret eder, iman ve taâtlerine sevab da verir. Demek ki o müşriklere ya katl ü esaret veya İslâm'dan başka bir şey bırakılmamıştır. İleride görüleceği üzere ehl-i kitabda olduğu gibi cizye dahi kabul edilmeyecektir. Hasan-ı Basrî rivayet etmiştir ki: Esirin birisi Hazret-i Peygamber'e işittirecek surette "Allah'a tevbe ederim, Muhammed'e tevbe etmem" diye üç kere bağırmış, Aleyhissalâtü vesselâm da "Bırakınız, hakkı ehline tanıdı" buyurmuştur.[1]

[2458] Bu noktada tevbe ile alâkadar olmak üzere harbîye eman meselesi anlatılarak buyuruluyor ki:

{وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ} Ve eğer müşriklerden biri sana isticâre ederse ❁ yani mühlet-i mezkûre çıktıktan sonra sana istîmân eder, senin kendisine eman verip câr olmanı, yani taarruzdan himâyeni[2] talep ederse {فَاَجِرْهُ} sen de ona eman ver {حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ} tâ ki Allah kelâmını dinlesin. ❁ Kur'ân'ı ve delâil-i Hakk'ı işitsin, düşünsün, senin davet ettiğin dinin hakikat ve hakkiyetine muttali' olmak imkânını elde etsin. Zira ehl-i lisan için mücerred semâ'[3] fehme kâfi gelebilir. Rivayet olunur ki Hazret-i Ali'ye müşriklerden bir adam geldi, "bu mühletin inkizâsından sonra şayet bizden bir kimse kelâmullâhı dinlemek için

---

1 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* I, 286; Hâkim, *el-Müstedrek,* IV, 284; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XV, 529:

عن الحسن، عن الأسود بن سريع، قال: جيء بأسير إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: أتوب إلى الله، ولا أتوب إلى محمد، فقال: «عرف الحق لأهله».

2 M ve B: "himâyeyi".

3 B: "sem'".

veya diğer bir hâcet için Muhammed'e gelecek olursa katlolunacak mı?" dedi, o da "hayır, çünkü Allah teâlâ şöyle buyuruyor:[1] وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ... إلخ" Hazret-i Ali'nin bu sözü zâhiren âyete muhalif gibi görünür. Zira âyette diğer hâcet zikredilmemiş, yalnız حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ buyurulmuştur. Bunun için denilmiştir ki hâcetten murad herhangi bir hâcet-i dünyeviye değil, dine müteʻallik hâcettir. Zira Aleyhissalâtü vesselâm'a gelecek olan kimse dine müteʻallik umûr için gelir ve kelâmullâha müteferriʻ olan ale'l-umûm delâil-i Hakk'ı dinlemek, şüphelerini sorup cevap almak dahi kelâmullâhı semâʻa mülhaktır. Fakat dikkat olunursa muhalefet yoktur, hâceti böyle tahsise lüzum da yoktur. Zira âyette isticâre mutlaktır حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ kaydı فَاَجِرْهُ'ya müteʻalliktir. Bu ise şunu işʻâr eder ki istîmân eden herhangi bir maksadda bulunabilir. Fakat eman veren onun kelâmullâhı işitip dinlemesi hikmet ve gayesini hesap ederek eman vermelidir. Şu hâlde müste'men bu gaye ile bir hâcet-i diniye için istîmân ederse eman vermek vâcib olur. Fakat mutlak surette veya bir hâcet-i dünyeviye maksadıyla istîmân [2459] ederse eman vermek vâcib olmaz. Îcâb-ı hâle göre ya câiz veya reddi vâcib olabilir. Binâenʻaleyh bu âyetten başlıca şunlar istinbat olunur:

1. Ulemâ demişlerdir ki: Bir kâfir, an delîl^in itikad etmek için bizden tevhid ve risaletin delâilini beyan ve ikāme-i hüccet talebinde bulunursa tevhîd-i ilâhîyi ve Hazret-i Peygamber'in sıhhat-i nübüvvetini beyan ile ikāme-i hüccet üzerimize vâcib olur. Ve bir harbî böyle bir talepte bulunduğu zaman bu delâleti beyan ve hücceti ikāme etmeden onu katle kalkışmak câiz olmaz. Zira Allah teâlâ ber vech-i bâlâ bu kadar ilandan ve müddetin inkızâsından sonra bile حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ eman verilmesini emretmiştir. Bu şuna da delâlet eder ki her kim bizden umûruna müteʻallik bir şeyin târifini talep ve iltimas ederse tâlimi üzerimize vâcib olur.

---

1 Saʻlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 203; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* X, 299; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 248:
قال سعيد بن جبير: جاء رجل من المشركين إلى علي بن أبي طالب عليه السلام فقال: إن أراد الرَّجل منا أن يأتي محمدًا بعد انقضاء هذا الأجل فيسمع كلام الله أو يأتيه بحاجةٍ قُتل؟ فقال على رضي الله عنه: لا، لأن الله عز وجل يقول: «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ» الآية.

2. Fukaha demişlerdir ki: Bir harbî dâr-ı İslâm'a dâhil oluverirse kendisi ve malı ganimet olur. Ancak ümîd-i İslâm ile kelâmullâhı istimâ' etmek gibi bir garaz-ı şer'î için veya ticaret için müstecîr[1] olarak, yani istîmân edip eman alarak dâhil olursa bir sabînin veya mecnûnun emânıyla bile dâhil olsa bunların emanları da bir şübhe-i eman olduğundan muhafazası vâcib olur. Herhangi birisi dâr-ı İslâm'a bir elçilikle giderse elçilik emandır. Birisi dâr-ı İslâm'daki bir malını almak için gider ve o malın da emânı bulunursa malın emânı onun da emânı olur.

Hâsılı öyle, o maksadla eman ver {ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ} sonra da onu me'menine iblâğ eyle ❁ istimâ' ettikten sonra iman etmezse canı ve malı taarruzdan masûn olarak onu eman yeri olan mahalline, vatanına yetiştir. Binâen'aleyh müste'menin fazla bir müddet durdurulması da câiz değildir. {ذٰلِكَ} Bu: bu emân ve iblâğ emri {بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ} şu sebepledir ki bunlar bilmez bir kavimdirler. [2460] ❁ İman ve İslâm'ın hakikat ve ahkâmını bilmezler ve hatta bu Arab müşrikleri her hususta câhil bir kavimdirler. Binâen'aleyh eman lâzımdır ki hakkı duysunlar da hiç mazeretleri kalmasın.

Bu esaslar anlaşıldıktan sonra berâenin hikmet ve esbâbına gelelim.

Bu ilan üzerine mu'âhidlere karşı böyle i'lân-ı berâet ve kat'-ı münâsebet bir nakz-ı ahd ve binâen'aleyh bir haksızlık, bir tecavüz demek olmaz mı gibi bir şüphe vârid olamaz. Çünkü

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهٖٓ اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۚ
فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾ كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ
لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةًۜ يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى قُلُوبُهُمْۚ وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَۚ ﴿٨﴾
اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهٖۜ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ
فٖى مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةًۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ

---

1 B: "müste'cir".

فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدِّينِۜ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ وَاِنْ نَكَثُوٓا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ
وَطَعَنُوا فِى دِينِكُمْ فَقَاتِلُوٓا اَئِمَّةَ الْكُفْرِۙ اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾

[2461] **Meâl-i Şerîfi**

O müşriklerin Allah yanında, Resûlü yanında bir ahdi nasıl olabilir?[1] Ancak Mescid-i Haram yanında mu'âhede yaptıklarınız var ki bunlar size doğru durdukça siz de onlara doğru bulunun. Allah hıyanetten sakınanları elbette sever (7). Evet, nasıl olabilir ki size bir zafer bulsalar hakkınızda ne bir zimmet gözetirler ne de bir yemin. Ağızlarıyla sizi hoşnut etmeye çalışırlar, kalbleri ise ibâ eder durur. Zaten ekserîsi insanlıktan çıkmış fâsıklar (8). Allah'ın âyetlerini bir semen-i kalîle sattılar da Allah yolundan men' ettiler, hakikat bunlar ne fena şeyler yapmaktalar (9). Bir mü'min hakkında ne bir yemin gözetirler ne bir zimmet, bunlar öyle mütecâvizler (10). Bundan böyle eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirlerse dinde kardeşleriniz olurlar, bilecek bir kavim için biz âyetlerimizi daha tafsil ederiz (11). Ve eğer verdikleri ahidden sonra yeminlerini bozar ve dininize taarruza kalkarlarsa o küfr öncüllerini[2] hemen öldürün, çünkü onların yeminleri yoktur, ola ki vazgeçerler (12).

{كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ} O müşrikler yani ahidlerine riayet etmeyenler için Allah indinde ve Resûlü indinde [2462] bir ahid nasıl bulunur? ❁ Böyle istikāmetsizlerin hakikatte ahdi mi kalır? {اِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} Ancak Mescid-i Haram yanında mu'âhede yaptıklarınız müstesnâ ❁ yani bunlar içinde henüz ahdi olanlar bulunabilir. Onun için bâlâda istisnâ edilmiş, haklarında فَاَتِمُّوٓا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ [et-Tevbe 9/4] buyurulmuştur. Binâen'aleyh {فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ} bunlar size istikāmet ettikleri müddetçe siz de onlara müstakīm olun. ❁ Yani o istisnâ ve müddeti itmam emri

1 H: "Nasıl o müşriklerin Allah yanında, Resûlü yanında bir ahdi olabilir?".
2 H: "pîşvâlarını".

mutlak değildir. Hâllerini gözetin, ahdinizde durdukları müddetçe siz de onların ahidlerinde durun. Şayet diğerlerinin yaptıkları gibi müddetin hitâmından evvel bozarlarsa bunların da ahdi kalmaz, yok eğer hitâm-ı müddete kadar istikāmette devam ederlerse sizin de sonuna kadar vefâda devam etmeniz îcab eder. Çünkü {إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ} Allah muhakkak müttakīleri sever.

Görülüyor ki bu fâsıla ile yukarıda geçen istisnâ âyetinin fâsılasına bir tercî' yapılmıştır. Ve bununla o müstesnâların o zaman, mâsadakı bu müstesnâlar olduğu gösterilmiştir. Zira evvelki istisnâ her zaman cereyan edecek olan bir mefhûm-ı küllî üzerinedir. Bu da onun sebeb-i nüzûlü olanlara tatbîkidir.

Acaba bu Mescid-i Haram yanında mu'âhede yapılanlar[1] kimlerdi? Kureyş veya Huzâ'a denilmiş ise de bu ıtlâkıyla doğru değildir. Zira Kureyş ve Huzâ'a bu sûrenin nüzûlünden bir sene evvel feth-i Mekke'de İslâm'a dâhil olmuş bulundukları cihetle burada mu'âhid müşrikler meyanında sayılan bu müstesnâlardan murad, onlar olamayacağı[2] isbat olunmuştur. Bunun için Benî Kinâne ve Benî Damre denilmiştir. Fakat anlaşılıyor ki Benî Kinâne'nin de hepsi değildir. Bu hususta en vâzıh rivayet, Taberî vesâirenin beyânına göre İbn İshak'ın rivayetidir. Demiştir[3] ki "bunlar Hudeybiye günü Resûlullah ile Kureyş [2463] beyninde akdedilen mu'âhedede muayyen müddetin nihâyetine kadar Kureyş'in ahdine dâhil olmuş bununla Benî Bekir kabâilidir ki bu mu'âhedeyi Kureyş'ten şu ma'hud hay ile -yani şu mâlum Kureyş müşrikleriyle- Bekir'den Benû Düil'den[4] başkaları nakz etmemişlerdi. Binâen'aleyh Benî Bekir'den nakz-ı ahd etmeyenler için فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ... الآية müddetin nihâyetine kadar itmâm-ı ahd emrolundu."[5] Şu hâlde mesele gayet dakiktir. Zira

1 B: "yapanlar".
2 B: "olmayacağı".
3 M ve B: "Denilmiştir".
4 B: "Düeyl'den".
5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 142, 144:
عن ابن إسحاق: «كيف يكون للمشركين» الذين كانوا هم وأنتم على العهد العام، بأن لا تخيفوهم ولا يخيفوكم في الحرمة ولا في الشهر الحرام «عهد

bu surette mu'âhedenin aslı Hudeybiye mu'âhedesidir. Hudeybiye, Mekke'nin civarında olmak itibariyle Mescid-i Haram yanında buyurulmuş ve bununla mu'âhedenin ehemmiyyet-i mahsûsasına ve kuvvetine ve bunu nakz etmenin pek büyük bir cürüm olduğuna da işaret olunmuştur. Böyle olduğu hâlde müşrikler bunu nakz etmişler, Kureyş'in ahdine dâhil olan Benî Bekir'den Benû Düil Resûlullah'ın ahdine dâhil olan Huzâ'a'ya tecavüz etmiş ve Kureyş müşrikleri silah vererek bu mütecâvizleri tahrik eylemiş, bunun üzerine mu'âhede münfesih olmuş ve bu tecavüze mukabele için hareket olunmuş, bu da Mekke'nin fethiyle neticelenmiş, Huzâ'a ve pek az kimselerden mâ'adâ Kureyş İslâm'ı kabul eylemiş, büsbütün yeni bir vaziyet husûle gelmiş ve bu suretle Hudeybiye mu'âhedesi esas itibariyle müddetinden evvel bozulmuş kalkmıştır. İşte şâyân-ı dikkat olan nokta burasıdır ki böyle esası ortadan kalkan bir mu'âhedenin diğer taraftan dolayısıyla alâkadarları olup nakzına iştirak etmeyerek istikāmetlerini gösterenler hakkında münfesih olmadığı ve bu istikāmet devam etmek şartıyla müddetinin nihâyetine kadar istikāmetle itmam olunması ehl-i İslâm'ın bir vecîbe-i ittikāsı bulunduğu ihtar edilmiştir. Hâlbuki zâhiren bakılırsa aslın sukūtuyla fer'in de sukūt edeceğine hükmedilmek lâzım gelirdi. Demek oluyor ki burada bu kıyasın hilâfına olarak şübhe-i ahdin de ahid hükmünde tutulması Allah ve Resûlullah indinde diyanet, istikāmet, ittikā muktezâsı olduğu anlatılmıştır. Nitekim [2464] fukahâ bu mâna ile "şübhe-i eman emandır" demişler, binâen'aleyh burada ne kadar yüksek bir ilâhî hukuk esası bulunduğunu nazardan kaçırmamalıdır.

Bir de burada mevzû'-i bahis olan Benî Bekir *Tefsîr-i Taberî*'de musarrah olduğu üzere Benî Kinâne'den olan Benî Bekir'dir.[1] Demek

---

عند الله وعند رسوله إلا الذين عاهدتم عند المسجد الحرام» وهي قبائل بني بكر الذين كانوا دخلوا في عهد قريش وعقدهم يوم الحديبية، إلى المدة التي كانت بين رسول الله صلى الله عليه وسلم وبين قريش، فلم يكن نَقَضَها إلا هذا الحيُّ من قريش، وبنو الدُّئِل من بكر. فأمر بإتمام العهد لمن لم يكن نقض عهده من بني بكر إلى مدته «فما استقاموا لكم» الآية.

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 144:

قال أبو جعفر: وأولى هذه الأقوال بالصواب عندي، قولُ من قال: هم بعضُ بني بكر من كنانة، ممن كان أقام على عهده، ولم يكن دخل في نقض ما كان بين رسول الله صلى الله عليه وسلم وبين قريش يوم الحديبية من العهد مع قريش، حين نقضوه بمعونتهم حلفاءَهم من بني الدُّئِل، على حلفاء رسول الله صلى الله عليه وسلم من خزاعة.

ki Benî Kinâne ve bunlardan Benî Bekir kabilelerinin hepsi de ahde riayet etmiş değildir. Zira Hudeybiye mu'âhedesini fiilen ilk nakz eden bunlar içinde Benû Düil olmuştur. Binâen'aleyh Benî Kinâne veya Benî Bekir Huzâ'a'ya tecavüzle Hudeybiye mu'âhedesini nakz ettiler denildiği zaman bunun içlerinden Benû Düil dolayısıyla olduğunu anlamalıdır. Kezâlik Benî Kinâne veya Benî Bekir ahidlerini bozmadılar denildiği zaman da içlerinden Benû Düil'den mâ'adâsını anlamalıdır.

Evet, {كَيْفَ} nasıl olur? ❁ O müşriklerin şu hâl ile Allah ve Resûlü indinde bir ahdi nasıl bulunur? {وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ} Ki size bir zafer bulurlarsa ❁ ellerine bir fırsat geçer üstünüze çıkarlarsa {لَا يَرْقُبُوا فٖيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً} hakkınızda ne bir ill ne de bir zimmet gözetmezler.

"**İll**", esasında keskinlik veya parlaklık mânasından me'huz olarak feryat, yemin, ahd, karâbet mânalarına gelir. İbrânice "îl" mu'arrebi olarak ilâh demek olduğu da söylenmiştir.

"**Zimmet**", hıfz u himâyesi lâzım gelen ve zâyi' edilmesi mezemmeti îcab eden herhangi bir emr mefhûmuyla ahd ü emân, taahhüd ve damân demektir ki nakzı mûcib-i zem olur. Bundan me'huz olarak şer'an bir şahsın leh ve aleyhinde îcab ve istîcâba ehil olması vasfına ıtlak edilir ki "ahdi bulunan nefs" diye de târif olunur. Ta'bîr-i âharla şahsiyyet-i hukūkiye[1] yahut bunu [2465] teşkil eden vasf-ı mümeyyiz, yani hakk u vazife ehliyeti demektir. Evvelki lügavî mâna ile borç bir zimmettir. İkinci şer'î mâna ile ise zimmettedir. (*Sûre-i A'râf'ta* اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى *[7/172] âyetine bak.*) Bi'l-kuvve zimmet bu ahd-i fıtrî ile yani mevcûdiyet-i insâniyedeki tevhid ve ma'rifet-i Hak kābiliyeti mebde'iyle, bilfiil zimmet de buna müsteniden bilfiil yapılan taahhüd ile sâbit ve kāim olur. Âyet selb-i küllî üzere vârid olduğuna nazaran zâhiri hangi mânasıyla olursa olsun "ill" ve "zimmet" nâmı verilebilecek hiçbir şey tanımazlar demektir. Yani bir fırsat bulurlarsa bütün ahidlerine rağmen sizin hakkınızda ne Allah'ı ne yeminlerini ne karâbetlerini ne de

---

1 B: "hükmiyye".

ahd ü zimmetlerini tanımazlar. Ne kadar feryat etseniz yine tanımazlar. En keskin en parlak mukaddes hakka ve verdikleri ahde bakmaz, size kıyar dilediklerini yaparlar. Maʻahâzâ bütün bu mânaları şu ikide hulâsa mümkindir: Ne ilâhî ne beşerî hiçbir hakk u ahid gözetmezler; sizden kendi haklarında değil, kendilerinden sizin hakkınızda gözetmezler {يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ} ağızlarıyla sizi irzâ ederler. ❁ Vefakârlıktan, dostluktan, İslâm'dan bahsederler, iman u tâatten dem vururlar, kandırmak için yeminler de yaparlar. Hilâfı zuhur ediverince aslı yok mazeretlerle itizar ve taʻallül ederler. Lâkin bütün bunları yalnız dilleriyle yaparlar. {وَتَأْبٰى قُلُوبُهُمْ} Hâlbuki kalbleri ibâ eyler ❁ ağızlarındaki söz gönülleriyle taban tabana zıt, kuru ve mânasız bir laftan ibarettir. Muhâdene değil müdâhenedir. {وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ} Ve bunların ekserîsi fâsıktır. ❁ Tâat ve ahidden çıkmış mübâlâtsız mütemerridlerdir. Bir kısm-ı kalîlinde olduğu gibi gadrden kaçınacak, namussuzluktan çekinecek ne bir akīde-i mâniʻaları ne de bir mürûet-i insâniyeleri, mertlikleri yoktur, utanmaz arlanmazlar. [2466] {اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلٖيلًا} Allah'ın âyetleri mukabilinde bir semen-i kalîl iştirâ ettiler ❁ ahidlerin îfâsını ve her hususta istikāmeti emreden âyâtullahı gayet az ve ehemmiyetsiz bir şeye, bir lahzalık dünya şehvetine değiştiler de {فَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِهٖ} Allah yolundan menʻ ettiler. ❁ Allah'ın yolunu kestiler, Beytullah yolundan, dîn-i haktan, İslâm ve tâatten çevirmeye kalktılar. Denilmiştir ki Ebû Süfyân b. Harb Peygamber'in halîflerini bırakıp kendi halîfleri olan aʻrâbîlere bir ziyafet vermişti, bu bir lokma yemek sebebiyle nakz-ı ahd ettiler.[1] {اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} Hakikaten bunlar ne fena yapıyorlardı ❁ yahut o yapageldikleri ameller kendilerine ne fena oldu, ne kadar ağıra oturdu. {لَا يَرْقُبُونَ فٖى مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً} Bir mü'min hakkında ne bir yemin ne de bir ahid gözetmezler ❁ yani hey'et-i mecmûʻasıyla ümmet-i İslâmiye hakkında gözetmedikleri gibi, efrâd-ı mü'minînden hiçbiri hakkında da hiçbir hakk u ahid

---

1 Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XIV, 150-151:

وذلك أنهم، فيما ذُكر عنهم، كانوا نقضوا العهد الذي كان بينهم وبين رسول الله صلى الله عليه وسلم بأكلةٍ أطعمهموها أبو سفيان بن حرب. حدثني محمد بن عمرو قال، حدثنا أبو عاصم قال، حدثنا عيسى، عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد، في قوله: «اشتروا بآيات الله ثمنًا قليلا»، قال: أبو سفيان بن حرب أطعم حلفاءه، وترك حلفاء محمد صلى الله عليه وسلم.

gözetmezler {وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ} ve işte bunlardır ki o mütecâvizlerdir. ❁ Hakk'ın hudûdunu aşan, zulm u ta'addî eden mütecâvizler diye bu ahvâl-i mezmûme ile muttasıf olanlara denir. Yoksa bunlara karşı berâet ilan edip harb edecek olanlara değil. {فَاِنْ تَابُوا} İmdi bunlar tevbe ederler ❁ şirk ü küfürden ve yaptıkları fenalıklardan vazgeçerler {وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ} ve namazı ikāme edip zekâtı verirlerse {فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّ۪ينِ} o zaman dinde ihvânınızdırlar. ❁ Lehinizdeki lehlerine ve aleyhinizdeki aleyhlerine olmak üzere hukūk u vezâifte müsâvî olursunuz, binâen'aleyh bu takdirde [2467] kendilerine kardeş muâmelesi ediniz. {وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} Ve biz bu âyetleri bilecek -yani delâlet ettikleri ahkâmı anlayacak,[1] tanıyacak- olan bir kavim için tafsil ediyoruz. ❁ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ Olanlar değil, ilm ü hakkı takdir şânından olanlardır ki bu âyetlerden istifade ederler, bu cümle bu âyetlerde münderic ahkâmı iyice teemmül ve hakkını takdir ile muhafazaya tergīb için tezyîlî bir cümle-i mu'terizadır. Yani ey mü'minler, siz bu âyetlerdeki tafsîlâtın kadrini biliniz, anlayıp amel ediniz. Onlar da bilirler, tevbe ve amel edip size kardeş olurlarsa[2] febihâ, ne âlâ {وَاِنْ نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ} ve eğer ahidlerinden sonra yeminlerini bozarlarsa {وَطَعَنُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ} ve dininize ta'n ederlerse -sarâhaten tekzib veya takbih ile kadh eylerlerse-[3] ki o müşrikler böyle yapıyorlar; bu iki surette {فَقَاتِلُٓوا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ} siz de o küfür imamlarına kıtal ediniz. ❁ Yani yeminlerle tevsik ve teyid ederek ahid verdikten sonra yeminlerini bozanlar ve dininize ta'n edenler küfürde ileri gitmiş, küfür imamı, küfür pîşvâsı olmuş olurlar. Binâen'aleyh siz de ölümü, öldürmeyi göze alıp bunlarla çarpışınız, harb ediniz. {اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ} Şüphesiz ki bunların asla yeminleri yoktur. ❁ Hakikatte onlar için onların nazarında yemin denilen şey yoktur. Kalblerinde yeminin hiçbir hükm ü kıymeti olmadığından ağızlarıyla ne kadar yemin etseler boştur. Yemine riayet etmez, yemin bozmayı bir mahzur saymazlar. Yeminsiz

---

1 H +"ve".
2 H: "~~febihâ, ne güzel~~".
3 B -"-sarâhaten tekzib veya takbih ile kadh eylerlerse-".

oldukları, küfürde bu kadar ileri gittikleri tahakkuk ve tebeyyün etmiş bulunanlarla artık bir ahid yapmak imkânsız olur. Bunlarla bir ahid yapabilmek yeminsizlikten vazgeçmelerine mütevakkıftır. Bu ise ancak kıtal ile mümkin olur. Zira böyle kâfirler katl ü kıtalden başka bir şeyden [2468] çekinmezler. Bunun için bu yeminsizlere, bu küfür imamlarına kıtal ediniz ki {لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ} vazgeçsinler ❁ o küfre[1] ve irtikâb etmekte bulundukları o cerâim-i azîmeye, o yeminsizliğe, ahidsizliğe, dinsizliğe nihâyet versinler. Yani böyle diye ve bu arzu ve ümid ile kıtal ediniz, harbden garazınız bu olsun. Yoksa mütecâvizlerin âdeti olduğu üzere mücerred itlâf etmek, mahza ızrâr ve eziyet etmek olmasın.

Şimdi:

اَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوٓا اَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۜ اَتَخْشَوْنَهُمْۚ فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَۙ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْۜ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةًۜ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ۟ ﴿١٦﴾

[2469] **Meâl-i Şerîfi**

Ya[2] öyle bir kavme muharebe etmez misiniz ki yeminlerini bozdular ve Peygamber'i çıkarmayı kurdular. Hem de ilk evvel size taarruza onlar başladılar, yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer mü'minseniz daha evvel Allah'tan korkmalısınız (13). Muharebe edin onlara ki Allah sizin ellerinizle kendilerini muazzeb kılsın, rüsvâ etsin, nusretiyle sizi üzerlerine muzaffer buyursun ve mü'min bir kavmin yüreklerine su serpsin (14) ve kalblerindeki gayzı gidersin, hem Allah dilediğine

1 M ve B: "küfür".
2 H: "Artık".

tevbe de nasib eder, Allah Alîm'dir, Hakîm'dir (15). Yoksa[1] siz zannettiniz mi ki hâlinize bırakılıvereceksiniz[2] de Allah içinizden mücahede edenleri ve Allah'tan, Resûlünden ve mü'minlerden mâ'adâ sokulacak bir locaya tutunmayanları hiç[3] de bilip görmeyecek? Hâlbuki Allah bütün amellerinize habîrdir (16).

{اَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا} Şöyle bir kavme kıtal yapmaz mısınız ki {نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ} yeminlerini bozdular {وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ} ve Peygamber'i çıkarmak istediler. ❁ O Peygamber ki içlerinde bulundukça وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ [el-Enfâl 8/33] mantûku üzere Allah onları ta'zîb etmeyecekti, vatanları dâru's-selâm olacaktı. Lâkin onlar böyle bir peygamberin vatanlarında bulunmasını istemediler, onu çıkarmak ve vatanlarını İslâm ve selâmete karşı dâr-ı harb yapmak teşebbüsünde bulundular. Bunu evvelâ Mekke'de istediler, hicret vâki' oldu. (*Sûre-i Enfâl'de* وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا *[8/30] bak*). Sonra Medine'den çıkarmak istediler: Yehûd ile de iştirak ederek Ahzab vak'alarına teşebbüs ettiler. Bir de ihrâcın diğer bir mânasıyla: Hudeybiye'den evvel ve sonra Peygamber'i tecavüz ve huruç hareketine sevk etmeye çalıştılar. Gerçi [2470] yapamadılar, fakat öyle istediler. {وَهُمْ بَدَؤُ۫كُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ} Ve ilk defa onlar size başladılar ❁ siz Müslümanlara karşı harb vaziyeti açan ve ilk önce kıtâle kalkışan onlar oldular. İbtidâ Resûlullah onlara Kitâb-ı mübîn ile geldi, tebşir ve inzar ile va'z u nasihat ve tezkîr-i hakikat etti, burhan ile tehaddîye davet eyledi. Onlar bundan âciz kaldılar, burhânı seyf ü sinâna çevirdiler. Peygamber'i ve Müslümanları katle kalkıştılar. Bu suretle vatanlarını dâr-ı harb, kendilerini harbî yapan, Müslümanlarla aralarında ibtidâ hâl-i harbi ihdas eden onlar oldu. Bu bir ahd ü musâlaha ile neticelenmeden ibtidâ Bedir'de azm-i kıtâle onlar başladılar. Kervanı geçirdikten sonra "Muhammed ve maiyyetindekileri istîsâl ve Bedir'de bir zevk yapmadan dönmeyiz" dediler, mağlub oldular. Fakat Bedir'den Hudeybiye'ye kadar hâl-i sulh teessüs etmedi, mütevâliyen harb ve hâl-i harb devam

1 H: "Ya".
2 B: "bırakılacaksınız".
3 B +"bir".

etti, nihâyet Mescid-i Haram civarında, Hudeybiye'de arzularına göre bir mu'âhede tekarrur etti. Bunu bozan ilk tecavüz de onlardan vâki' oldu, bunun üzerine feth-i Mekke vukū' buldu,[1] birçokları dâire-i İslâm'a girdi, girmeyenler de afv-ı umûmîye mazhar edildi. Bu kere de Huneyn muharebesine sebebiyet veren ilk tecavüz onlardan, o müşrikler tarafından oldu. Nihâyet yine tek durmadılar, Tebük seferini vesile ederek hâricî dâhilî ihtilâl teşebbüslerinde bulundular. Binâen'aleyh bugüne kadar cereyan eden kıtallerin bütün bâdîsi[2] onlardır. Nakz-ı yemin, ihrâc-ı Resûl sevdâsı, bilâ mûcib bed'-i kıtal, şu üç sebepten her biri başlı başına bir sebeb-i harb olduğu hâlde bunların hepsi kendilerinde ictimâ' etmiş olan bir kavme siz kıtal etmez misiniz? {اَتَخْشَوْنَهُمْ} Bunlardan korkuyor musunuz ❁ ki etmeyeceksiniz, artık bunlarla kıtal yapmamanın korkaklıktan başka ne sebebi[3] olur? [2471] {فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ} Eğer öyle ise Allah korkmanıza daha ehaktır. ❁ Çünkü Allah izin vermezse onlar size ne zarar ne menfaat hiçbir şey yapamazlar, fakat[4] Allah'ın ilan[5] ettiği bu emirlerine muhalefet edip onlarla kıtâli terk ettiğiniz takdirde başınıza gelecek gazab ve ikāb-ı ilâhîden sizi ne onlar ne başkası kurtaramaz, {اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ} eğer siz mü'minler iseniz bu böyledir. ❁ İman yalnız Allah'tan korkmayı îcab eder ve yemine imanı olanların yeminsizlere harb etmesi iktizâ eyler. O hâlde:

{قَاتِلُوهُمْ} Onlarla kıtal ediniz: Harbe girişiniz ki {يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدٖيكُمْ} Allah sizin ellerinizle onları muazzeb kılsın. ❁ Harbin acılarını tatsınlar; maktul, mecruh, esir olsunlar. Can ve maldan zâyi'ât versinler {وَيُخْزِهِمْ} ve onları zelîl ü makhur {وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ} ve hey'et-i mecmû'anızla sizi üzerlerine mansur, muzaffer[6] ve gālib eylesin {وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنٖينَ} ve birtakım mü'minlerin sadırlarına şifa versin. ❁ Huzâ'îler gibi onların ezâ

1 B -"bunun üzerine feth-i Mekke vukū' buldu".
2 B: "bâisi".
3 B -"sebebi".
4 B: "hâlbuki".
5 B -"ilan".
6 B -"muzaffer".

ve cefâlarını çekmiş, kıtalde bulunamamış[1], hâlleri yürekler acısı olmuş birtakım mü'minlerin gönüllerinde dert bırakmasın, teşeffî-i sadr ettirsin {وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ} ve kalblerinin gayzını gidersin. ❁ Yani öyle bir şifâ-yı sadr versin ki ihtirasları artıracak yeni yeni öçlere, sârlara sebep olacak mütecâviz bir intikam mâhiyetinde olmasın; bilakis hakkın ihkākından zevkyâb olacak olan mü'minlerin kalblerindeki muhik gayzları silsin, meşrû gayzlara sebep olan zulm ü ta'addî menâbi'ini ta'kīm eylesin de gayzdan âzâde bir hayât-ı selâmet yaşatsın.

[2472] Görülüyor ki burada kıtal emri üzerine beş hikmet ve fâide terettüb ettirilmiş ve bunlar vav ile atfedilerek beşi bir قَاتِلُوا emrine cevab yapılmıştır: Ta'zîb, ihzâ', nusret, şifâ-yı sadr, izhâb-ı gayz. Bu suretle bunların hey'et-i mecmû'ası meşrû bir harbin gayelerini beyan ve bu gayelerin tahakkukunu vaad etmektedir. Demek olur ki harbde ibtidâen bir ta'zîb hikmeti vardır. Bir harbi şâyân-ı tahsin bir hâle koyacak olan makāsıd-ı haseneye evvelemirde katl ü cerh ve esr[2], tahrîb-i bilâd ve itlâf-ı emvâl gibi acı bir yoldan gidilebilecektir. Fakat bu ta'zîb bâlâda işaret olunduğu üzere harbin müstakillen bir garazı, bir illet-i gāiyesi olmayacağı gibi ale'l-ıtlâk bir ezâ ve îlâmdan ibaret de olmamalıdır. Mü'minler, bunu azâba istihkak kesbetmiş bir kavme azâb-ı hakkın tatbîkine me'mur bir el olmak, emr-i Hakk'ı yerine getirmek fikir ve maksadıyla ve binâen'aleyh haksız, fâidesiz bir ta'zîbden sakınmak suretiyle yapmalıdırlar ki ta'zîb ta'zîb-i abd değil; ta'zîb-i ilâhî, ta'zîb-i hak olsun da bu uğurda şehid olanlar azabdan âzâde olarak doğrudan doğru rahmet-i Rahmân'a kavuşsun. Bu böyle yapıldığı surette buna düşmanın hızy ü zilleti hikmeti terettüb edecektir ki harbin ikinci safhası ve gayesidir. Fakat bir gāye-i asliye değildir. Bu da ilâhî ve bihakkın bir ihzâ olduğu surette üçüncü bir gaye ile mütelâzım olacaktır ki o da mü'minlerin hey'et-i mecmû'asıyla düşmanlarına zafer ve galebesi, nusret-i ilâhiye ile mansûriyet ve te'âlîsi gayesidir. Yoksa düşmanlar

1 B: "bulunmamış".
2 B: "esîr".

zillete düşmekle beraber mü'minler de diğer cihetten bir âfete mâruz kalacak olurlarsa harbden intifâ' edilmemiş, gāye-i harb hâsıl olmamış olur.

Ve bunun içindir ki ta'zîb, harbin garazını teşkil edemeyeceği gibi ihzâ da öyledir. Gāye-i harb hakīkī bir mansûriyettedir. Bu nusret gayesinin de sadra şifâ verecek ve kalblerdeki gayzı silecek bir surette [2473] istihsâli matlub olmalıdır. Zira bazı zaferler olur ki daha büyük dertler açar ve bazı teşeffî-i sadırlar olur ki daha büyük gayzlar tehyic eder. İşte evvelinde düşmanı ta'zîb ü tezlil gibi iki sebeb ve vasıta ve nihâyetinde sadırlara şifâ ve izâle-i gayz[1] gibi iki fâide ile mütelâzım ve müctemi' bulunan ve makāsıd-ı harbin merkezini teşkil eden bu gāye-i nusret ve zafer-i iman bir gāye-i maksûdedir ki garaz-ı harb bunun üzerinde[2] deveran eder. Âyetin nazmındaki tertîb-i zikrî de bu mânaya bir îmâ demektir. Bu i'lân-ı berâet ve bu kıtal emirleri bu beş hikmet ve fâidenin intâcıyla alâkadardır. Bu emirlere imtisal ve bu niyetle hareket edildiği surette Allah teâlâ bunların tahakkukunu vaad eyler. Bir de bütün bunların mâverâsında ve hey'et-i mecmû'asına mu'âdil bir gaye daha vardır ki, yukarıda لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ diye tansis buyurulduğu üzere harbde gāyetü'l-gāye olarak gözetilmesi lâzım gelen ve harbi bir ibâdet-i mahzâ hâline koyan asıl hikmet-i ilâhiye odur. Onun için bunun beyanında öbürlerinin sebki değiştirilerek müstakil bir cümle-i müste'nefe hâlinde buyuruluyor ki:

{وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ} Ve Allah kimi dilerse tevbe nasib eder. ❁ O yeminsizlerle mukātele, zikrolunan beş fâidenin husûlüne sebep olduktan başka bunların husûlü nihâyet bir tevbe ile de alâkadar olur ki bu tevbenin iki tarafa da şümûlü olabilir. Bir taraftan o söz dinlemez kâfirler harbin acısını ve îmân-ı hakkın zaferini gördükçe içlerinde mütenebbih olanlar ve binâen'aleyh küfr ü masiyetten tevbe edip iman ve İslâm'a rücû' eyleyenler bulunur. Nitekim feth-i Mekke bunun pek

1 M: "hayz".
2 B: "üzerine".

bâriz bir misâlini vermişti. Beri taraftan böyle bir harbin mü'minler üzerinde de pek büyük bir netîce-i terbiyeviyesi vardır: İmanlarını takviye eder ve hasbe'l-beşeriyye sâdır olan günahlarından tevbekâr olup temizlenmelerine sebep olur ki bunu müfessirîn[1] vücûh ile [2474] beyan etmişlerdir. Evvelâ bu emr-i ilâhîyi bidâyetinde hasbe'l-beşeriyye gücürgenenler varsa bunlar harbe ikdam ettikleri surette bu amel kendileri için o günahtan fiilen bir tevbe olur. Sâniyen nusret ü zafer haddizâtında büyük bir in'âmdır. Ve nimetin tevâlîsini müşahede etmek ise hiss-i hamd ve şükrânı bulunanları cemî'[2] zünûbdan tevbeye dâ'î olur. Sâlisen nusret ü zafer ve te'mîn-i hakk u adalet emvâlin tekessürüne ve nimetlerin[3] tezâyüdüne sebep olur. Hâlbuki lezzeti haram yollara bile sevketmesi melhuz olan mâl ü câhın helâl tarîk ile tahsîli mümkin olunca bu vüs'at, müzâyaka ve ihtiyâcın bâ'is olabileceği birtakım fena meyillerden tevbeye dâ'î olur. Râbi'an nefs-i beşerînin dünyaya ve lezâiz-i dünyaya şiddetli bir meyli vardır. Bunu bazı ahvâlde اَلنَّاسُ حَرِيصٌ عَلَى مَا مُنِعَ medlûlünce mahrûmiyet ve memnû'iyet daha ziyade teşdid eder. Buna karşı insana dünya kapıları açılır ve Allah teâlâ da onun hayrını murad buyurursa o zaman nefis, meylettiği o dünya lezzetlerinin ne kadar hakir ve ehemmiyetsiz, boş şeyler olduğunu ayne'l-yakīn anlar ve o vakit dünya gözünde küçülür. Dünyaya kıymet veren o şiddetli meyiller söner[4], bu da nefsin dünyadan inkıbâzına sebep olur. Bu mâna Sûre-i Sâd'da Süleyman aleyhisselâm'dan hikâye olunan هَبْ لِى مُلْكًا لَا يَنْبَغِى لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى "bana benden sonra bir kimseye gerekmeyecek bir mülk bağışla" [38/35] duasının tefsîrindeki vücûhtan birisidir. Yani bir mülk ki husûlünden sonra nefsin taleb-i dünya ile bir iştigāli kalmaz. Mülklerin, devletlerin en büyüğü olan böyle bir mülk ü devletin husûlü hâlinde bi'l-müşâhede anlar ki hâsıl-ı dünya bir hiç ve dünya lezzetleri, şehvetleri boş ve fâidesizdir. Bu anlayış üzerine kalb dünyadan yüz

1 H: "müfessirîn bunu".
2 B: "cenûb-ı".
3 B -"ve nimetlerin".
4 M: "süner".

çevirir ve artık ona hiçbir kıymet vermez olur. Bütün külliyetiyle Allah'a teveccüh eder. Ve işte harbin sûret-i cereyânına ve makāsıdına nazaran ahlâk-ı umûmiye ve husûsiye üzerinde iyi veya kötü bir takım netâici vardır. Allah'ın [2475] emrettiği harb ise ber vech-i meşrûh zikrolunan beş menfaatin husûlüne sebep, bunlar da bu suretle tarafeynin vücûh-i muhtelifeden tevbesine sâik ve bâʿis olur. Fakat görülüyor ki bu tevbenin her hâlde küllî olarak değil Allah'ın dilediklerine nasip olacağı bilhassa anlatılmıştır. Çünkü bazı kimselerde küfr ü masiyet, tabiat hâlini almış bulunur ki bunlar ne darlıkta ne vüsʿatte mütenebbih olmaz, düzelmez; nitekim bazı kimselerde de ismet-i fıtriye veya müktesebe ile iman ve takvâ tabiat olur, ne darrâda ne serrâda bozulmazlar. Kezâlik bazı kimseler vardır ki ahlâkları üzerinde müzâyakanın vüsʿatten ziyade hüsn-i te'sîri bulunur. Sonra ikbal ve devletin teveccühü ve dünya kapılarının açılması وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهٖ لَبَغَوْا فِى الْاَرْضِ [eş-Şûrâ 42/27][1], اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰى. اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى [el-Alak 96/6-7][2] medlullerince insanı azıtmaya da sebep olur. Bağy ü tuğyan ile firavunlaştırır, bütün bütün dünyaya daldırır, şehevâta sürükler, birçokları hakkında gururunu artırır, Hakk'ı unutturur, Allah yolundan keser, çirkâb-ı fena içinde boğar.

وَالنَّفْسُ كَالطِّفْلِ إِنْ تُهْمِلْهُ شَبَّ عَلى   حُبِّ الرَّضَاعِ وإنْ تَفْطِمْهُ يَنْفَطِمِ[3]

Vüsʿat ve devletin dünyayı anlamaya, hiçliğini anlayıp tiksinmeye, dünyadan bıkıp Allah'a teveccüh etmeye sebep olması Allah teâlâ'nın bilhassa hayr murad etmiş olduğu kimselere mahsustur. Ve insanların ahvâlindeki bu ihtilâfın esası da mücerred Allah'ın meşiyyetine aittir. Bunun için tevbe hikmeti öbürleri gibi ıtlâkıyla kıtâle terettüb ettirilmemiş عَلٰى مَنْ يَشَاۤءُ diye takyid buyurulmuştur. {وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ} Ve Allah Alîm Hakîm'dir. ❁ Her şeyi ve yaptığını yapacağını bilir. Her fiili ve her emri böyle nice nice hikmet ü maslahatı tazammun eder. Ekseriya

---

1 "Bununla beraber Allah kullarına rızkı bol bol seriverse Arz'da azar ve taşkınlık ederlerdi…"

2 "…Çünkü insan muhakkak tuğyan eder, kendini müstağni görmekle."

3 Bûsirî'nin Kasîde-i Bürde'sinin 18. beytidir. "Nefis emzikli çocuk gibidir, onu kendi haline bırakırsan daha çok emmek ister; sütten kesersen vazgeçiverir." (Tercüme: Mahmut Kaya)

bu gibi tezyîlî cümlelerde zamir ile iktifâ olunmayıp da İsm-i Celâl'in tasrih edilmesi terbiye-i mehâbet ve ilkā-yı haşyet [2476] içindir. Yani o azamet ve celâline pâyân olmayan Allah teâlâ bu kıtal emrini ilm ü hikmetiyle vermiştir. Binâen'aleyh bu emirler kemâl-i tedebbür ü itâatle icrâ edildiği surette bu hikmetlerin fâideleri tahakkuk edeceğinde ve bunun daha nice hikmetleri bulunduğunda şüphe edilmemeli ve emr-i ilâhîye muhalefetten son derece hazer olunmalıdır.

Mü'minleri bu vechile tergībden sonra harbden kaçınanları tevbih ve hikmetlerinden biri de hâlisâne cihad edenlerin ind-i ilâhîde temayüz ve ıstıfâları olduğunu tefhim ile ziyâde-i tergīb için buyuruluyor ki:

{اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا} Yoksa siz zannetiniz mi ki hâlinize bırakılacaksınız? ❁ Cihad ile emr olunmayacak, sizi tehzib ve tasfiye edecek imtihanlara tâbi' tutulmayacak, bulunduğunuz hâl üzere keyfinize terk olunacaksınız {وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً} da Allah içinizden mücahede edenleri ve Allah'tan, Resûlünden, mü'minlerden başka sokulacak bir sırdaş tutmayanları hiç bilmemiş olacak? ❁ Böyle muhlis mücâhidlere vücud, kadr u kıymet, sevab ve derece vermemiş bulunacak öyle mi? Heyhat! {وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ} Hâlbuki Allah hepinizin bütün amellerinize habîrdir. ❁ Binâen'aleyh çalışan ile çalışmayanı, mücâhid ile gayr-i mücâhidi, Allah'tan, Resûlünden ve mü'minlerden başka ne sokulacak bir bezm, ne sır verecek bir bitâne tutmayan muhlisler ile bunun zıddını yapan münafıkları ve her birinin yaptıklarını Allah'ın bilmemesi ve ona göre ecr ü cezâlarını tefrik etmeyip bırakıvermesi ne mümkin?

Artık bu müşriklerin münasebette bulunmaya lâyık hiçbir cihetleri, hiçbir meziyetleri, ahlâkī, dînî hiçbir [2477] haysiyetleri yok mudur? Şimdiye kadar bunlar Mescid-i Haram'ın umrânına hizmet etmiş ve hâlâ az çok etmekte değil midirler? Ve o hâlde bunlardan bu derece berâet ve kat'-ı münasebet lâyık olur mu? gibi bazı şüpheler hatıra gelir veya îrad edilirse:

مَا كَانَ لِلْمُشْرِك۪ينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِد۪ينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِۜ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ
اَعْمَالُهُمْۚ وَف۪ي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ ﴿١٨﴾
اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَٓاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ ف۪ي
سَب۪يلِ اللّٰهِۜ لَا يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۢ ﴿١٩﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۙ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ
﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ ف۪يهَا نَع۪يمٌ مُق۪يمٌۙ ﴿٢١﴾ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَٓا اَبَداًۜ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٢٢﴾

[2478] **Meâl-i Şerîfi**

Müşrikler vicdanlarına karşı kendi küfürlerine kendileri şâhid olup dururlarken Allah'ın mescidlerini ma'mur etmeleri kābil değildir. Onların hayr nâmına bütün yaptıkları heder[1] ve ateş içinde onlar muhalleddirler[2] (17). Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namaza devam eden, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler[3] ma'mur eder, işte bunların muvaffak olmaları me'muldür (18). Ya siz hacılara sakalığı ve Mescid-i Haram'da umreciliği Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad etmekte bulunan[4] gibi mi tuttunuz? Bunlar indallah müsâvî olmazlar, Allah zâlimler gürûhuna hidâyet vermez (19). İman edip hicret etmiş ve mallarıyla, canlarıyla fî-sebîlillâh cihad etmekte bulunmuş olan kimseler Allah indinde derece cihetiyle daha büyüktür ve bunlar işte o murada eren fâizîndir (20). Müjdeler onların Rabbi kendilerini Kendinden bir rahmet ve bir rıdvan ve cennetler ile ki, onlar için içlerinde dâimî bir

1 H: "hederdir".
2 M ve B: "muhalledlerdir".
3 H: "kimse".
4 H: "bulunanlar".

na'îm var[1] (21). Ebedî kalmak üzere orada onlar; çünkü Allah, O'nun yanındadır ancak azîm bir ecir[2] (22).

{مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ} Müşrikler kendi aleyhlerinde küfür şâhidleri oldukları hâlde bunların Allah mescidlerini imar etmeleri olur şey değildir. ۞ Binâen'aleyh bunların Mescid-i Haram'ı imar ettikleri veya edecekleri nasıl tasavvur olunabilir? İbn Kesîr ve Ebû Amr kıraatlerinde مَسْجِدَ اللّٰهِ diye müfred sîgasıyla okunur ve asıl murad Mescid-i Haram olduğunu [2479] gösterir. Yani müşrikler kendileri kâfir olduklarını gerek söylesinler, gerek söylemesinler, Allah'ın vahdâniyetine ve Resûlünün hakkiyetine inanmadıklarını vicdanlarında bilip durdukları ve Kâbe'nin etrafına putlar dikmek, bunların karşısında ibadet etmek, çırçıplak tavaf eylemek gibi kendilerinin küfürlerine şehadet eden âsâr-ı şirk ile izhâr-ı küfr ettikleri hâlde bunların münhasıran Allah'a ibadet için secdegâh olmak üzere yapılan Allah mescidlerine imar nâmına yaptıkları şeylerin hakikaten bir imar olabilmesine ve binâen'aleyh Kâbe'nin ma'mûriyetine hizmet etmelerine imkân ve ihtimal yoktur.

{اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ} Bunlar yok mu, bütün amelleri habt olur. ۞ O küfür hâlinde yaptıkları i'mâr-ı mescid[3] ve buna benzer ne kadar a'mâl-i hayriyeleri varsa hepsi هَبَٓاءً مَنْثُورًا [el-Furkân 25/23] boşa gider. {وَفِى النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ} Ve ateşte bunlar muhalled kalırlar. ۞ Sırf Allah için olmayan hiçbir amelin ebedî hayrı olamaz. Allah için bir bina veya herhangi bir amel yapmakla bunu yaparken Allah'tan başkasına tapmak veya herhangi bir küfür yapmak ise ikisi bir yere gelecek şey değildir. Bunda samimiyetsizlikten başka bir tenâfî ve tenakuz da vardır ki bu tenâfîde küfür diğerlerini siler süpürür, hiçe indirir. Bunun için kâfirlerin i'lân-ı küfr ederek bir Allah mescidi imar etmeleri kendileri için inanmadıkları ve samimiyetle yapmadıkları ve binâen'aleyh cidden

---

1 H: "Kendilerinin Rabbi onlara nezdinden bir rahmet ve bir rıdvan ve öyle cennetler tebşir eder ki onlar içindir içlerinde tasvîre sığmaz na'îm-i mukīm".

2 H: "Orada ebedî olarak kalacaklar, her hâlde Allah yanındadır ancak ecr-i azîm".

3 B: "mesâcid".

bir hayrını görmeyecekleri bir şey yapmak olduğu gibi aynı zamanda bu bir imar değil, Allah mescidlerinin maddiyet veya[1] mâneviyetinde bir tahrib ile alâkadar bir amel, zımnen bir zarardır. (وَالَّذٖينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا... الآية *[et-Tevbe 9/107] bak*.) Mescidin imareti iki mânaya gelir. Birisi binası ve tecdîdi, birisi de ziyareti ve içinde bulunulup ibadet edilmesidir. Nitekim Beyt-i Şerîf'i ziyâret-i mahsûsaya "umre" denilir. Ve mescidlere çok giden ve içlerinde çok duran kimselere de "ummâr-ı mesâcid" [2480] tâbir olunur. Kezâlik bir kimsenin meclisine çok devam ettiği zaman "falanın muʿammir-i meclisi falan" derler. Bu suretle bir mescidin maʿmûriyeti bu iki cihetin cemʿiyle olur. Birisi umrân-ı maddîsidir ki binası, taʿmîrâtı, nezâfeti, mefrûşâtı, tenvîratı ve bunların idâmesine müteʿallik cihâtıdır. Birisi de umrân-ı maʿnevîsidir ki içinde Allah için ibadet, zikir, tedrîs-i ulûm gibi tâʿât ve fezâilin idâmesi ve bunların idâmesine müteferriʿ cihâtı ve mescidi mevzûʿun lehinin gayrı şeylerden sıyânet ile kāim olur. Bir mescid içinde dünya umûruna müteʿallik lakırdı bile onu mevzûʿun lehinin gayrıdan sıyânet etmemek ve binâenʿaleyh maʿmûriyyet-i maʿneviyesini ihlâl eylemektir. Bu babda şu ehâdîs-i şerîfe ne kadar şâyân-ı dikkattir: Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den vârid olmuştur ki "mescidde lakırdı hasenâtı yer, hayvanın ot yediği gibi."[2] Aleyhissalâtü vesselâm şu hadîs-i kudsîyi de[3] bildirmiştir: "Allah teâlâ buyurdu ki arzda benim büyûtum, evlerim mescidlerdir ve bunlarda Benim ziyaretçilerim de onları maʿmur edenlerdir. İmdi ne mutlu o kula ki hânesinde tetahhur etti, iyice temizlendi de sonra Beni evimde ziyaret eyledi. Çünkü zâirîne ikram etmek ziyaret olunan üzerine bir haktır.'"[4] Diğer bir hadîs-i nebevîde: "Her kim mescide ülfet

---

1 B: "ve".

2 Gazzâlî, *İhyâ*, I, 152; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 254; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 11 (Irâkī bu hadisin aslını bulamadığını söylemiştir):

ويرى في الأثر أو الخبر: الحديث في المسجد يأكل الحسنات كما تأكل البهائم الحشيش.

3 B: "kudsîde".

4 Gazzâlî, *İhyâ*, I, 152; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 254; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 11:

وقال صلى الله عليه وسلم: قال الله عز وجل في بعض الكتب: إن بيوتي في أرضي المساجد وإن زواري فيها عُمَّارها فطوبى لعبد تطهر في بيته ثم زارني في بيتي فحق على الْمَزُور أن يكرم زائره.

ederse Allah teâlâ ona ülfet eder."[1] Diğer birinde "bir adamı mesâcide[2] itiyad ediyor gördünüz mü onun mü'min olduğuna şehadet ediniz."[3] Enes radıyallahu anh'tan da mervîdir ki "her kim bir mescidde bir kandil bulundurursa o mescidde onun ziyâsı devam ettiği müddetçe melâike ve hamele-i Arş onun için istiğfar ederler."[4] İmdi mescidleri lakırdıdan bile sıyanet etmek iktizâ edeceğinden bir mescide herhangi bir küfür şöyle dursun, herhangi bir fıskın ve herhangi bir tahâretsizliğin bile tekarrubu o mescidin mâneviyetine uzatılan bir darbe-i tahrib olur. Ve şu hâlde asıl mesele müşriklerin mesâcidi i'mar etmelerinin [2481] cevâzını değil, vücûdunu nefiydir, yani onların imarları imar değildir.

{إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ} Allah'ın mescidlerini -onlar değil- ancak şunlar imar ederler: {مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ}[5] Allah'a ve âhiret gününe iman eden ❁ "mescid", içinde Allah'a secde ve ibadet edilmeye mahsus mevzi demek olduğundan Allah'a imanı olmayanların Allah'a ibadet için bir yer bina ve tahsis etmeleri veya böyle bir binanın Allah için imarıyla cidden alâkadar olmaları mümteni'dir. Sonra Allah'a ibadet ile iştigālin fâidesi bilâhare kıyamette görülecektir. Bunun için âhirete imanı olmayanlar Allah'a ibadet etmezler, etmeyince de ne mescid yaparlar ne de mescidleri ibadetle ma'mur ederler. Fırsat buldukça ya mescidleri yıkarlar veya mescidlikten çıkarıp dilediklerini yaparlar. Binâen'aleyh "Allah'ın mescidi" unvânından bi'l-bedâhe anlaşılacağı üzere bunu imar için evvela Allah'a ve âhirete iman şarttır. Fakat bir şart-ı kâfî değildir. Bununla beraber {وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ} ve namazı ikāme eyleyen ❁ bu da şarttır: Zira mescidlerin binasından maksûd-i aslî namaz kılmaktır. Namazın

---

1 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat,* VI, 269:

عن أبي سعيد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أَلِفَ المسجد ألفه الله.

2 B: "mescide".

3 Tirmizî, İman, 8:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا رأيتم الرجل يتعاهد المسجد فاشهدوا له بالإيمان، فإن الله تعالى يقول: «إنما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر وأقام الصلاة وآتى الزكاة» الآية (التوبة ١٨/٩).

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 255; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 11. Krş. Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn,* thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut: Risâle, 1405/1984, II, 273:

وعن أنس رضى الله عنه: من أسرج في مسجد سراجا لم تزل الملائكة وحملة العرش تستغفر له ما دام في ذلك المسجد ضوؤه.

5 H +"Bir".

vücûbunu itiraf etmeyenler mescid yapmak lüzûmunu hissetmeyecekleri gibi, namaz kılmayanlar da mescidlerin mânen harab olmasına sebep olurlar[1]. Ma'amâfîh namaz kılmak da kâfî değildir. Bununla beraber {وَاٰتَى الزَّكٰوةَ} ve zekâtı veren ❁ bu da şarttır. Mescid imarının mal ve zekâta da bir tevakkufu vardır. Farz olan zekât borcunu vermeyen, fukarâ ve mesâkîni gözetmeyenlerin mescid binasıyla iştigal etmeleri pek melhuz olmadığı gibi, mescide gidip fukarâ ve mesâkîni gözeterek zekât vermenin de mescidlerin i'mâr-ı ma'nevîsiyle pek büyük[2] alâkası vardır. Ancak bu da kâfî değildir. Bunlarla beraber {وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ} Allah'tan başkasından [2482] korkmayan kimseler ❁ gerçi insan birçok mahzurlardan korkabilir ve korkmamak elinden gelmez ve Allah'tan korkmayanlardan da hiç korkulmaz[3] değildir. Fakat Allah'ın emr ü nehyini yerine getirmek için Allah korkusundan başka hiçbir korkuyu saymayan, herhangi bir korku ile başkasının rızâsını Allah'ın rızâsına tercih etmeyecek ve herhangi bir işte Allah'ın hakkıyla kendi hakkı te'âruz ettiği zaman Allah'ın rızâsından mahrum olmak korkusuyla kendi hakkını feda ve Allah'ın hakkını ihtiyar edecek, vazifesini yapmak için şunun bunun levminden veya zâlimin zulmünden korkup çekinmeyecek ve lüzûmunda harb u kıtalden vesâir suretle çarpışmaktan kaçınmayacak, velhâsıl muhtelif korkular, endişeler te'âruz ettiği zaman Allah korkusunun karşısında diğerlerini kāle almayacak bir kalb ve iman sâhibi olan ve bu suretle bu dört hasleti câmi' bulunan zevât lâzımdır ki Allah'ın mescidleri imar edilebilsin. Yoksa zikrolunan üç haslet bulunup da İslâm'ın ve îmân-ı tevhîdin hakikat ve kemâli demek olan bu kalb ve iman, bu ihlâs-ı vicdan bulunmayanlar mescidlerin ma'mûriyetini idâme edemezler. Günün birinde bir kâfirin veya zâlimin ve hatta alelâde bir cüretkârın tehdîdinden korkarak kendi elleriyle mescidleri yıkmak zilletine bile düşebilirler. Maddeten ve mânen tecavüzden, hetk-i

1 H: "olur".
2 B +"bir".
3 B: "korkmaz".

hurmetten sıyânet edilemeyen[1] ve bu sıyâneti idâme edecek îmân-ı kâmil erbâbından hâlî kalan mescidlerin ne servet ve ne sâir bir suretle devâm-ı ma'mûriyetleri ihtimâli yoktur. Onun için {فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ} işte bunlar ❁ bu dört haslet-i cemîleyi câmi' olan cemaat {اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدٖينَ} hidâyeti bulmuş, muradlarına ermişlerden olabilirler. ❁ Yani doğrudan doğru sa'âdet-i ebediyeye, cennete nâil olacak olanlar böyle bir cemaatin içinde bulunabilir. Bunların bile her ferdi hakkında hüküm kat'î değil [2483] akreb-i ihtimâldir, عَسٰى'dır. Artık müşrikler nerede kalır tasavvur edilsin.

{اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَٓاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} Hacı sakalığını ve Mescid-i Haram imâretini ❁ yani Kâbe'nin miftahdarlığı, techiz ve tezyîni gibi umrânına[2] müte'allik hizmetleri {كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ} Allah'a ve son güne iman edip fî-sebîlillâh cihad eden kimse gibi mi yaptınız? Bunun yaptığı amele mi benzettiniz? ❁ İman ve cihaddan kat'-ı nazarla mücerred sikāyet ve imâret fazilette ve uluvv-i derecede iman ve cihâda kıyas olunur mu? İmanı olup olmamak ve fî-sebîlillâh cihadda bulunup bulunmamak haysiyetlerinden kat'-ı nazarla mücerred sikāyet ve imâret ile iştigal edenlerin yaptıkları o sikāyet ve imâret velevse Mescid-i Haram'da olsun Allah'a ve âhirete iman ile fî-sebîlillâh cihad edenlerin yaptıkları işe ve temin ettikleri sikāyet ve imârete nasıl benzetilebilir? {لَا يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِ} Bunlar Allah indinde müsâvî olmazlar, nefsü'l-emrde müsâvat kabul etmezler. ❁ Bir kere ânifen geçtiği üzere imansızlıkla yapılan sikāyet ve imâret hiçtir. İmana mukārin olduğu surette ise huccâca su vermek ve bizzat Kâbe'nin umrânına[3] hizmet eylemek dahi gerçi nefsü'l-emrde hayırlı olan ve indallah bir fazileti bulunan amellerdendir, fakat ne de olsa fî-sebîlillâh cihad eden mü'minlerin ameline, iman ve cihâdına müsâvî olamazlar. Aralarında o kadar büyük bir fark vardır ki onun buna teşbîhi bile câiz değildir. Müşriklerin yaptığı gibi imansız sikāyet ve imâreti iman ve cihâda tafdil etmek veya müsâvî tutmak şöyle dursun, iman ile olan cihadsız sikāyet

---

1 M ve B: "eylemiyen".
2 B: "umûruna".
3 B: "umûruna".

ve imâreti mü'minin cihâdına ve bâhusus iman ve cihad ile yapılan sikāyet ve imârete müsâvî [2484] tutmak bile bir zulüm, bir haksızlık olur {وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ} ve Allah zâlim olan kavme hidâyet etmez ❁ zâlimler gürûhunu doğru yola çıkarmaz: Râcihi mercûhu temyîze[1] muvaffak kılmaz. Zâlimlere uyanlar ve katılanlar da onlara mülhak olur. Hidâyete ermek, doğrudan doğru nâil-i merâm olmak için zulümden ve zâlimlerden ictinab eylemek ve Allah'a ve son güne iman ederek Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmaz bir kalb ile Allah yolunda, dîn-i hak uğrunda bütün cehdini sarfedip o müşrikler, kâfirler, zâlimlerle bihakkın uğraşmak, çalışmak lazımdır ki zulüm ve hıyanet korkuları bertaraf edilsin de bütün Allah mescidleri ma'mur, adl ü hak ve rahmet ü rıdvan kapıları açık olsun.

Sakın bu nefy-i teşbih ve adem-i müsâvattan sikāyet ve imâretin cihaddan efdaliyeti gibi bir mâna anlaşılmasın {اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ} iman ve hicret edip Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler {اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ} Allah indinde derece cihetiyle en büyüktürler. ❁ Bunların mertebe-i kemâl ve kerâmetleri diğerlerinin hepsinden yüksektir. Diğerleri sikāyet[2] ve imâret de dâhil olduğu hâlde sair kemâlât ve fezâilin hepsini hâiz bile olsalar indallah bu mücâhidlerin böyle mücâhid olmak haysiyetiyle rütbe ve derecesi öbürlerinden daha büyüktür. {وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ} Ve işte bunlardır ki ancak o fâizlerdir. ❁ Asâ'sı, le'alle'si[3], belki'si olmayan o büyük fevz ü felâh bunlara mahsustur. Hatta denebilir ki fevz-i mutlak bunlarındır. Bunların fevzine nisbetle diğerlerininki sanki bir fevz değildir. (*Sûre-i Nisâ'da* لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ اُولِى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ... وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْرًا عَظِيمًا. دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً... إلخ *[4/95-96] bak.*)

[2485] Bu âyetlerin sebeb-i nüzûlünde rivayet olunduğuna göre müşrikler Yahudîlere "biz huccâcın sâkîleri ve Mescid-i Haram'ın

---

1 M ve B: "Raciha mercuhu terciha".
2 B: "siyâkat".
3 M ve B: "Asâ, le'alle".

âmirleriyiz. Binâen'aleyh biz mi efdaliz, Muhammed ve ashâbı mı?" demişler, onlar da "siz" cevabını vermişler.[1] Bir de Hazret-i Ali, Hazret-i Abbâs'a radıyallahu anhumâ İslâm'ından sonra "amca hicret etseniz, Resûlullah'a iltihak eyleseniz" demiş, o da "ben hicretten efdal bir hâlde değil miyim? Beytullah'ı ziyaret edenlere su veriyorum ve Mescid-i Haram'ı imar ediyorum" diye cevap vermiş, sonra bu âyetler nâzil olmuş, Hazret-i Abbas "öyle görüyorum ki herhâlde sikāyetimizi terk edeceğim" demiş. Resûlullah da "sikāyetinize devam ediniz, çünkü sizin onda hayrınız vardır" buyurmuş.[2] *Sahîh-i Müslim*'de rivayet olunduğu üzere de Nu'man b. Beşîr radıyallahu anh demiştir ki: "Resûlullah'ın minberi yanında idim, bir adam 'ben huccâcı iskā etsem de sonra hiçbir amel işlemesem merak etmem' dedi, diğer biri de 'ben Mescid-i Haram'ı imar etsem de sonra bir amel yapmasam merak etmem' dedi, diğer biri de 'fî-sebîlillâh cihad bu[3] sizin söylediklerinizden efdaldir' dedi. Bu bir cuma günü idi, derken Ömer radıyallahu anh bunlara 'susun, Resûlullah'ın minberi yanında sesinizi kaldırmayın, velâkin namazınızı kıldıktan sonra bu ihtilâf ettiğiniz meseleyi Resûlullah'tan istiftâ edeyim' dedi, ba'dehû huzûra dâhil oldu, Allah teâlâ da bu âyeti inzal buyurdu."[4]

Şimdi bu büyük fevz ü derecenin azamet ve kat'iyyeti şöyle tavzih ile tebşir buyuruluyor:

---

1 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* II, 438; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 256. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 170; Vâhidî, *el-Vecîz,* s. 457:

فقيل: إنه سأل المشركون إليهودَ فقالوا نحن سُقَاةُ الحَاجِّ وَعُمَّارُ المسجد الحَرَامِ. أفَنَحْنُ أفْضَلُ أم محمد وأصحابه؟ فقالت لهم إليهود عناداً للنبي صلى الله عليه وسلم: أنتم أفضل.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 256. Krş. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, II, 138; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 171-172; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 236-237:

وقيل: إن عليا رضي الله عنه قال للعباس: يا عمّ ألا تهاجرون، ألا تلحقون برسول الله صلى الله عليه وسلم. فقال: ألست في أفضل من الهجرة: أسقى حاجّ بيت الله، وأعمر المسجد الحرام، فلما نزلت قال العباس: ما أراني إلا تارك سقايتنا. فقال عليه السلام «أقيموا على سقايتكم فإن لكم فيها خيراً».

3 B -"bu".

4 Müslim, İmâre, 111:

حدثني النعمان بن بشيرٍ، قال: كنت عند منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال رجلٌ: ما أبالي أن لا أعمل عملًا بعد الإسلام إلا أن أسقي الحاج، وقال آخر: ما أبالي أن لا أعمل عملًا بعد الإسلام إلا أن أعمر المسجد الحرام، وقال آخر: الجهاد في سبيل الله أفضل مما قلتم، فزجرهم عمر، وقال: لا ترفعوا أصواتكم عند منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يوم الجمعة، ولكن إذا صليت الجمعة دخلت فاستفتيته فيما اختلفتم فيه، فأنزل الله عز وجل: «أجعلتم سقاية الحاج وعمارة المسجد الحرام كمن آمن بالله واليوم الآخر» الآية إلى آخرها (التوبة ٩/١٩).

{يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ} Onların Rabbi olan Allah kendilerine şunları tebşir eder: {بِرَحْمَةٍ مِنْهُ} Tarafından bir rahmet[1] ❁ ilâhî fevkalâde bir in'âm {وَرِضْوَانٍ} ve bir rıdvan ❁ hem râzı hem marzî bir hâlde huzûr-ı izzetinde [2486] bulunduracak bir rızâ-yı ekber {وَجَنَّاتٍ} ve görülmedik cennetler ki {لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ} onlar için içlerinde tükenmez, dâimî bir nimet ve lezzet var. Hem nasıl? {خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًا} O bahtiyarlar bunlarda muhalled kalmak, ebediyen kalmak üzere ❁ ne nimetlerinde fena var, ne de sâhiplerine zeval. {اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظِيمٌ} Zira Allah, şüphe yok ki ancak O'nun indinde bir büyük ecir vardır. ❁ Mütenâhî amellere nâmütenahî ve ebedî bir ecir ki mukābilindeki ameller veya bütün dünya ecirleri bunun yanında pek küçük kalır. Dünyada başkalarından beklenecek herhangi bir ecir onun fenasıyla biter tükenir gider ve hiçbiri fedâ-yı câna değmez. Allah indindeki ecir ise dünyanın ömrüne sığmaz, öldükten sonra yevm-i kıyamette istîfâ olunur. وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ'dir [Âl-i İmrân 3/185] ve onun için bunun mukābilindeki amel fedâ-yı can da olsa yine azdır.

Böyle olduğu için:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِۜ
وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ
وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌۨ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَٓا
اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فٖى سَبٖيلِهٖ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى
الْقَوْمَ الْفَاسِقٖينَ۟ ﴿٢٤﴾ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖى مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ
فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَۚ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَنْزَلَ
اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهٖ وَعَلَى الْمُؤْمِنٖينَ وَاَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذٖينَ كَفَرُواۜ وَذٰلِكَ
جَزَٓاءُ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٧﴾

1 M ve B: "rahmeti".

[2487] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler: Babalarınız ve ihvânınız eğer imana karşı küfrü hoşlanıyorlarsa onları evliyâ ittihaz etmeyiniz[1]. Sizden her kim onları velî tanıyacak olursa işte onlar[2] nefislerine zulmedenlerdir (23). "Eğer" de, "babalarınız, [2488] oğullarınız, kardeşleriniz, kadınlarınız, hısımınız, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesada uğramasından[3] korktuğunuz bir ticaret, hoşunuza giden meskenler[4] size Allah ve Resûlünden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah öyle fâsıklar gürûhunu hidâyete erdirmez (24). İnkâra mecâl yoktur ki Allah size birçok mevkilerde nusret etti,[5] Huneyn günü de. O lahzada ki çokluğunuz sizi güvendirmişti de bir fâidesi olmamıştı, yeryüzü o genişliğiyle başınıza dar gelmişti, sonra da bozularak arkanıza dönmüştünüz (25). Sonra Allah, Resûlünün üzerine ve mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi ve[6] görmediğiniz ordular indirdi de kendisini tanımayanları azâba uğrattı ve bu işte kâfirlerin cezâsı (26). Sonra Allah bunun arkasından dilediğine tevbe nasib eder ve Allah Gafûr[7], Rahîm'dir (27).

{لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ} Ey mü'minler atalarınızı ve kardeşlerinizi, imana karşı küfrü sevmek istedikleri takdirde evliyâ ittihaz etmeyiniz. ❁ Yani başkaları şöyle dursun, velîleriniz olan babalarınız ve kardeşleriniz bile küfrü sevgili addeder, sevmek ister, imana karşı tercih ve ihtiyar eyler, ısrarlarından vazgeçmeleri ümidi kalmazsa onları da velîleriniz tutmayın, velâyetlerini tanımayın, emr ü iradelerine tâbi' olup da küfre hizmet ve mu'âvenet etmeyin, onları kendinize şefik ve zahîr saymayın. Hâsılı karâbet hissiyâtını ve atalara, akrabaya ihsan hakkındaki evâmir-i ilâhiyeyi küfürden ve ber vech-i bâlâ müşriklerden

1 H: "etmeyin ve".
2 H: "bunlar".
3 B -"uğramasından".
4 H: "evler".
5 H +"hatta".
6 H +"gözünüzle".
7 H: "Gafûr'dur".

berâete mâni‘ zannetmeyin {وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ} ve sizden her kim onlara tevellâ ederse ❁ velâyetleri altına girer, dostluğu kabul eyler, nusret ve istinsarda bulunur, tefvîz-ı umûr eder, teberrî eylemezse {فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ} işte bunlar -bu [2489] tevellîyi yapanlar- da o zâlimlerden başka bir şey değildirler. ❁ Zira velâyeti ehil ve mevkiinin gayrıya koymak haksızlığını irtikâb etmişlerdir. Allah bunlara da hidâyet etmez.

Bu ve bundan sonraki âyetin feth-i Mekke'den evvel bunları hicrete mâni‘ addedenler hakkında[1] veya irtidad edip de Mekke'ye iltihak eyleyen dokuz kişi hakkında[2] nâzil olduğuna dair iki nakil vardır. Fakat bunlar târîh-i nüzûl hakkındaki rivayetlere muhalif bulunduğundan şâyân-ı ihticac olamayacaktır. Bunun için Cessâs'ın *Ahkâm-ı Kur'ân*'da zikrettiği üzere "Mü'minler münafıklardan temeyyüz etmek için bununla emrolunmuşlardır. Çünkü münafıklar kâfirlere tevellî ediyorlar ve buluştukları zaman ikram ve tâzim gösteriyorlar ve onlara velâyet ve taraftarlık izhar eyliyorlardı. Allah teâlâ da bu âyetteki emrini mü'min ile münafıkın farkına alâmet kılmış ve böyle yapmayanın nefsine zâlim ve binâen‘aleyh ukūbete müstahik olduğunu haber vermiştir."[3] Ancak şunu da unutmamak lâzım gelir ki bununla beraber kâfir olan babaya anaya ihsânı ve mâruf ile musâhabeti dahi emreylemiş, nitekim Sûre-i Lokman'da geleceği üzere وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ... (إلى) وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا buyurmuştur. [31/14-15][4] Kezâlik Sûre-i Nisâ'da وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ

---

1 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 47; Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 241:

وقال في رواية الكلبي: لما أُمر رسول الله صلّى الله عليه وسلّم بالهجرة إلى المدينة، فجعل الرجل يقول لامرأته ولأخيه: إنا قد أمرنا بالهجرة. فيخرج معه، ومنهم من تعلّق به زوجته وعياله فيرقّ لهم، فيقولون له: لمن سوف تدعنا حتى نضيع؟ فيرق لهم ويجلس معهم، فنزل «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَكُمْ وَإِخْوانَكُمْ أَوْلِياءَ...»

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 164; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 47; Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 242:

نزلت في التسعة الذين ارتدوا عن الإسلام فلحقوا بمكة من المدينة فنهى الله عن ولايتهم.

3 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 278:

وإنما أمر المؤمنين بذلك ليتميزوا من المنافقين، إذ كان المنافقون يتولون الكفار، ويظهرون إكرامهم وتعظيمهم إذا لَقُوهم، ويظهرون لهم الولاية والحياطة، فجعل الله تعالى ما أمر به المؤمن في هذه الآية عَلَما يتميز به المؤمن من المنافق، وأخبر أن من لم يفعل ذلك فهو ظالم لنفسه مستحق للعقوبة من ربه.

4 "Gerçi insana ebeveynini de tavsiye ettik… Bununla beraber o ikisi de sana sence hakkında bir ilim olmayan hiçi Bana şerik koşturmaya uğraşırlarsa o vakit onlara itaat etme ve kendilerine dünyada mâruf surette musâhabet eyle…"

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا Sûre-i En'âm'da [4/36] اِحْسَانًا... الآية بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا [6//151] bak. Âyetin siyâk u sibâkı da mülâhaza edildiği zaman anlaşılıyor ki burada yukarıki اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا âyetindeki وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهٖ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً [9/16] kaydının bir tavzîhi vardır ki, hikmeti de yakında gelecek olan ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ [9/27] âyetiyle gösterilecektir.

{قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَش۪يرَتُكُمْ} Eğer, de, babalarınız ve oğullarınız ve kardeşleriniz, zevceleriniz ve aşiretiniz ❁ mu'âşeret ettiğiniz: beraber yaşadığınız, en [2490] yakın akraba ve ta'allukâtınız {وَاَمْوَالٌۨ اقْتَرَفْتُمُوهَا} ve kazandığınız mallar {وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا} ve kesadından korkacağınız ticaret {وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا} ve hoşunuza giden meskenler -içlerinde sâkin olup kalmak arzusunda bulunduğunuz evler, konaklar, köşkler, bahçeler iller, obalar- ❁ yani bütün bunlar aile ve karâbet, emvâl ve ticaret, vatan ve meskeninde huzûr u rahat, sunûf-ı beşeriye arasında başlıca ihtilât ve muvâlâta sebep olan şeylerdir. Ve harbin bunlardan ayıran bir hicrânı vardır. Harb insanları sevgili babalardan, oğullardan, kardeşlerden, zevcelerden hısım ve akrabadan ve hemşehrilerden ayırır. Uğraşıp kazandığı kıymetli mallardan oldurur, ticaretleri durdurur, rahat döşeklere yatmaya mâni' olur ve bunlar sevilecek şeyler değildir. Ve onun için keyfemettefak harb de iyi değildir. Fakat aynı zamanda bunları sevmenin de bir haddi[1] ve hakkı vardır. Bunlar ne gāye-i makāsıddır ne de felâh u halâs için sebeb-i kâfîdir. Bunlara mahabbet, Allah ve Resûlullah mahabbetine, dîn-i hak mahabbetine müterâfık olmak ve ona hizmet etmek şartıyla ne kadar şâyân-ı mahabbet iseler, din mahabbetine mu'ârız oldukları ve Allah yolundan alıkoydukları surette de o nisbette mebguz ve sebeb-i ukūbet ve mesâibdirler. Bunları her sevgiye tercih ederek sevenler insanlıkta yükselemezler, hukūku ihlâl ederler; her zulme, her haksızlığa sebebiyet verir, her ihtilâta râzı olurlar

1 B: "had".

da lüzûmunda hak yolunda mücahede edemez, can u mal, evlâd ü iyâl kaygısıyla her zillete râzı olurlar. Onun için bunlar eğer {اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَجِهَادٍ فٖى سَبٖيلِهٖ} size Allah ve Resûlünden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevgili ise {فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِىَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ} o hâlde bekleyiniz, tâ ki Allah emriyle gelsin. ❁ Bu takdirde yapacağını yapsın, başınıza [2491] -getireceği felâketi getirsin, işinizi bitirsin, ukūbetini musallat kılsın da ne hâliniz varsa görün. O vakit kurtulmak ümidi var mı zannedersiniz? Hayır, {وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقٖينَ} mâlum ya Allah fâsık kavme hidâyet etmez. ❁ Tâatten çıkmış fâsıklar gürûhunu doğru yola çıkarmaz. Yani siz Allah ve Resûlünü ve Allah yolunda mücahedeyi onlardan daha çok sevmediğiniz takdirde en iyi yapacağınız şey mücerred cebrî olan mukadderâta intizar edip beklemektir. Bu surette ise Allah tarafından irâdî mahabbetinize merbut olarak farz ve takdir buyurulmuş olan fî-sebîlillâh cihâdı terk etmekle tâattan çıkmış, vazifenizi yapmamış, mukadderâtınızı kendiniz ihlâl eylemiş birtakım fâsıklar olacağınız için artık her türlü helâk ve ukūbete muntazır olmanız lâzım gelir.

Görülüyor ki evvelki âyet imana karşı küfrün velâyetinden teberrî ve inkıtâ'ı âmirdir. Bu âyet de Allah, Peygamber mahabbetine münâfî ve vazîfe-i dîniyenin hakkıyla îfâsına mâni' olan her türlü alâik-i[1] dünyeviye mahabbetinden teberrî ve inkıtâ'ı âmirdir. Bunun için evvelkinde yalnız âbâ ve ihvan zikredilmiş olduğu hâlde ikincide ebnâ ve ezvâc ve hatta aşiret vesâire dahi zikrolunmuştur. Çünkü mahabbet işi hepsinde cârî olduğu hâlde velâyet oğullarda ve zevcelerde bile mu'tad değildir.[2] Bütün bunlara ihsan emir ve tavsiye-i ilâhiye cümlesinden olduğunda şüphe yok ise de hiçbirisi لَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا [en-Nisâ 4/36] mûcebince Allah'a şirk derecesine[3] varmamalı, Allah sever gibi olmamalıdır. Rızâullâha muhalif bir noktaya temas ettiği surette hepsi hiçe sayılmalıdır.

---

1 B: "alâka-i".

2 B -"Çünkü mahabbet işi hepsinde cârî olduğu hâlde velâyet oğullarda ve zevcelerde bile mu'tad değildir".

3 B: "edercesine".

Allah'a karşı onlar nasıl evliyâ ittihaz edilebilir? Allah korkusuna, Allah mahabbetine diğerleri nasıl mu'âdil tutulabilir ki {لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖى مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍ} ey mü'minler, her hâlde Allah size birçok mevkilerde nusret etti -Bedr, [2492] Ahzab, Kureyza, Nadr, Hayber vesâir nice harb yerlerinde- muzaffer kıldı {وَيَوْمَ حُنَيْنٍ} Huneyn günü de {اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ} o vakit ki çokluğunuz sizi aceblendirdi de {فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ[1] شَيْـًٔا} ordunuz hiçbir şeye yaramadı. ❁ O çokluğuna güvendiğiniz ordu ihtiyâcınızı def' edecek bir fâide vermedi {وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ} bütün genişliğiyle yer başınıza dar gelmişti {ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَ} sonra da arkanızı[2] dönerek kaçmıştınız.

"**Huneyn**", Mekke ile Tâif arasında bir vâdinin ismidir ki Müslümanlarla Hevâzin ve Sakif kabileleri beynindeki muharebe burada olmuştu. Şöyle ki: Mekke'nin fethiyle Kureyş'in ekserîsi Müslüman oldu, olmayanlar pek az kaldı ve bu suretle dîn-i İslâm bir mertebe daha meydan aldı. Mukaddemâ Kureyş'in taraftarı olan kabâil ve aşâir de Müslümanlar tarafına mâil ve müteveccih oldu. Fakat Arabın en büyük kabilelerinden olan Hevâzin kabilesi ile Sakif kabilesi beynlerinde ittifak ederek Resûl-i Ekrem ile harbetmek üzere zikrolunan Huneyn vâdisinde toplanmaya başladılar. Bu kabilelerin harb u darb işlerinde mahâreti vardı ve bir müddetten beri Arablar arasında tahrîkât yapıyorlardı, umûmî bir hareket hazırlamışlardı. Mekke'nin fethi üzerine gayz u heyecanları artmış ve Resûl-i Ekrem'in kendileri üzerine yürüyeceği fikrine zâhib olmuşlar ve daha bekleyecek olurlarsa muhakkak muzmahil olacaklarına kāni' olarak hazırlıklarını ikmâl edip hemen harekete geçmişlerdi. Hevâzin ve Sakif kendileri dört bin kadar idiyse de Benî Sa'd b. Bekir ve Benî Cüşem gibi daha birtakım kabâilin ve birçok ahlât-ı urbânın inzımâmıyla bir cemm-i gafîr teşkil eylemişlerdi ki bazı rivâyâta göre mecmû'u yirmi binden [2493] ziyade olduğu söylenmiştir.[3] Ka'b ve

1 H, M ve B +"فتكم".
2 B: "arkanıza".
3 İbn Kayyim *Zâdü'l-ma'âd*'ında [Beyrut: er-Risâle, 1415/1994, III, 432], Ebû Hayyan tefsirinde [*el-*

Kilâb kabileleri iştirak etmemişlerdi. Hevâzin ile Sakif bütün kadınlarını ve çoluk çocuklarını bile getirmişler ve bununla askerlerinin gayret ve hamâsetini tehyic eylemek istemişlerdi. Resûl-i Ekrem İslâm aleyhinde öyle büyük bir ordunun toplandığını işitti ve hemen tedârükât-ı külliyeye teşebbüs etti. Hatta Safvan b. Ümeyye'den silâh istedi, Safvan henüz müşriklerden idi, Müslüman olmak için iki ay mühlet istemişti; "gasben mi yâ Muhammed?" diye sordu, "hayır, iade olununcaya kadar telef olursa ödenmek şartıyle âriyet istiyorum" buyruldu, o da "öyle ise beis yok" diyerek üç yüz zırh verdi. Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib dahi bu vechile üç yüz mızrak i'âre eyledi. Hâsılı Resûl-i Ekrem tedarikini[1] itmam edip "Düldül" nâmındaki beyaz esterine râkiben ve on iki bin ve bazı rivayetlere göre belki biraz daha fazla askerle Mekke'den çıkıp Huneyn'e müteveccihen hareket buyurdu. Bu askerin on bini Mekke'nin fethinde hazır bulunan ashab, mütebâkīsi de Mekkelilerden yeni İslâm'a dâhil olmuş tulekā idi ve beraberlerinde seksen kadar da müşrik vardı ki biri de Safvan b. Ümeyye idi. Bilâhare alınan esirlerin altı bin kadar olduğu rivâyât-ı sahîha ile sâbit bulunduğuna binâen bu İslâm ordusunun adedce düşmanın mecmû'undan fazla olmadığı anlaşılıyorsa da her hâlde Müslümanların o âna kadar yaptıkları ve muzaffer oldukları muharebelerde görülmedik bir kesret ve kuvvette mükemmel idi ve bu hâl Müslümanların hoşuna gitmiş, bu kesrete bayağı güvenmişlerdi. Hatta ricâl-i müslimînden birisi -ki ismi[2] Seleme b. Selâme el-Ensârî denilmiştir- "bugün asla azlıktan mağlub olmayız" demiş ve bu söz Resûlullah'a iyi gelmemişti. Bunu Resûlullah'ın söylemiş olduğu hakkındaki kavil zayıftır. Gerçi bu söz galebeyi mücerred [2494] kesrette görmek mânasından uzaksa da, kesrete bir itimad beslemek وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ [el-Enfâl 8/10] olduğunu kāle almamak gibi bir gurur ve kusurdan da hâlî kalmıyordu. Âyette ihtar buyurulduğu üzere şimdiye

---

Bahru'l-muhît, V, 393] otuz bin kadar* olduklarını nakletmişlerdir [Müellifin notu].

* M ve B -"kadar".

1 H: "tedârükâtını".

2 B -"ismi".

kadar birçok mevâki'de nâil oldukları zaferlerin hiçbiri kesretlerine medyun olmamış bulunan asker-i İslâm'ın bu kere harbe girerlerken kesret ve kılleti mevzû'-i bahis etmeleri onlardan matlub olan ihlâs ve ihtiyat ile mütenâsib olmayacak bir zühul oluyordu. Allah teâlâ da Resûlünü mansur ve muzaffer kılan ancak kendisi olduğunu bildirmek için bu gazâda ibtidâ asâkir-i İslâmiyeye bir hezimet yüzü gösterdi ve fi'l-hakīka kılletten değil kesrete güvenmekten dolayı ilk önce ordû-yı İslâm'da acîb bir inhizam, âdeta bir panik vâki' oldu. Benî Süleym kabilesi ile yeni Mekke askeri, Halid b. Velid kumandasında pişdar olarak önde gidiyorlardı. Benî Süleym ilerlemişti ve bir hamlede düşmana açılmıştı. Bunu gören Mekkeliler de ganâime doğru lâübâliyâne seğirtip giderlerken evvelce Huneyn vâdisini tutmuş, pusularda gizlenmiş olan ve ok atmakta mahareti bulunan Hevâzin askerinin birdenbire öyle şiddetli bir hücumlarına mâruz oluverince öyle bir bozulup kaçmışlardı ki bu bozgunluk bütün orduya sirâyet edivermiş ve bu haber Mekke'ye kadar ermişti ve imanı zayıf olan yeni Müslümanların birçoğunun efkârı bozulmuştu. Bu öyle bir bozgunluk olmuştu ki merkezde Resûl-i Ekrem birkaç ashâbıyla yapyalnız kalıvermişti. On iki bin askerin ric'ate mecbur kaldığı ok sağnaklarına karşı yalnız Fahr-i âlem fütursuz, telâşsız gidiyordu. Bütün azm ü ikdâmın şecâat ü sebâtın yegâne timsâli ve i'câz-ı nübüvvetin burhân-ı bî-misâli olan ilâhî bir heyecan ile Düldül'ünü bütün düşmanlarının hamlelerine ve hatta bütün küfür dünyasının üzerine üzengileyip sürüyor, أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِب diyordu. Sürdükçe küffâr kaçıyor, onlar hamle ettikçe durup bekliyordu. Rivayet olunduğuna göre bu hâl on [2495] küsur kere vâki' olmuştu. Yalnız amcası Abbas, amcazâdesi Ebû Süfyan b. Hâris b.[1] Abdülmuttalib ve oğlu Ca'fer, Ali b. Ebû Tâlib, Rebî'a b. Hâris, Fadl b. Abbas, Üsame b. Zeyd, Eymen b. Ubeyd ki Eymen b. Ümm-i Eymen'dir, ehl-i beytinden bunlarla Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhüm maiyyetinde sığınıp kalmışlardı. Resûl-i Ekrem yalnız başına Düldül'ü düşmana doğru

1 M ve B -"Hâris b.".

sürerken Ebû Süfyan rikâbında gidiyordu. Amcası Hazret-i Abbas koşmuş, ileri gitmesin diye Düldül'ün dizginini tutmuştu.

{ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ} Sonra Allah Resûlüne ve mü'minlere sekînetini, kalblere sükûnet veren rahmetini indirdi {وَاَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهَا} ve görmediğiniz askerler indirdi ❁ ki bunlar melâikedir. Ancak adetlerinin beş bin veya sekiz bin veya on altı bin olduğu hakkında üç rivayet vardır ve kavl-i muhtâra göre bunların nüzûlü mü'minlerin kalblerini[1] havâtır-ı hasene ilkāsıyla takviye ve teyid ve müşriklerin kalblerine ilkā-yı ru'b için idi (*Sûre-i Enfâl'e bak*). O vakit Fahr-i âlem sağ cenahı tutup durmuştu ve Hazret-i Abbas'ın sesi gayet yüksek olduğundan ona "ey Ensar, ey ashab!" diye bağırmasını teklif eyledi. O da nidâ edib "Ey Akabe'de bey'at eden ensar, ey şecere-i rıdvan altında dönmemek üzere söz veren ashab, ey ashâb-ı şecere, ey ashâb-ı Sûre-i Bakara!" diye çağırdı ve nidâlar tevâlî etti, her taraftan ashâb-ı kiram "lebbeyk, lebbeyk!" diyerek bir nesakta hemen döndüler ve Resûl-i Ekrem'in yanına koşuştular. O zaman Resûlullah hayvandan indi, "ben o Peygamberim yalan yok, ben o Abdülmuttalib oğluyum أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِب" buyurdu ve اَللّٰهُمَّ أَنْزِلْ نَصْرَكَ diye Allah'a dua edip nusretini niyaz eyledi. Semâdan melekler inip Resûlullah'a yardım etti, o bozgun asker derhâl derlenip toplandı, Müslümanlar öyle bir sür'atle toplanıyorlardı ki atları koşamayanlar inip koşuyorlardı. Bu suretle mü'minlerin hepsi tekrar Resûl-i [2496] Ekrem'in yanında birleştiler ve o havf u halecânı atıp kemâl-i sekînet ve metânetle cenge giriştiler, o vakit Resûlullah bakıp حَمِيَ الْوَطِيسُ "fırın kızıştı" buyurdu ve yerden bir avuç toprak alıp müşrikler tarafına attı اِنْهَزَمُوا وَرَبِّ مُحَمَّدٍ dedi ve hakikaten münhezim olmuşlardı.[2]

---

1 M ve B: "kalblerine".

2 Bk. Vâkıdî, *el-Megāzî,* III, 885-902; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 437-459; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* II, 149-151; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 207; Müslim, Cihâd, 76-81; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 393-395.

İşte Allah o vakit de mü'minlere böyle nusret etti {وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا} ve kâfirleri ta'zîb eyledi ۞ maktul düştüler, esir oldular, pek acı bir inhizâma uğradılar. Malları iğtinam olunduktan başka gayret ve hamiyetlerini artırmaya medar olur maksadıyla sâha-i harbe getirdikleri evlâd ü iyallerini esir bıraktılar. {وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ} Bu da kâfirlerin cezâsıdır. {ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ} Sonra Allah onun arkasından dilediğine tevbe nasib eder. ۞ Reisleri ve harbde başkumandanları Mâlik b. Avf Nadrî ile beraber Hevâzin vesâireden birtakımlarına nasib ettiği gibi İslâm'a muvaffak kılar {وَاللّٰهُ غَفُورٌ} ve Allah Gafûr'dur ۞ onların geçmişteki küfr ü masiyetlerini afv u mağfiret eder {رَحِيمٌ} Rahîm'dir ۞ onlara rahmetiyle fazl u ihsan da eyler.

Resûl-i Ekrem Huneyn ve Evtâs'ta alınan esirlerin ve emvâl-i ganâimin Ci'râne'de muhafazasını emrederek Tâif üzerine hareket etmiş idi. On sekiz gün kadar süren Tâif muhasarasını ref' ettirdikten sonra Ci'râne'ye avdetinde erkek ve dişi altı bin nüfus esir, yirmi[1] dört bin deve, kırk[2] binden ziyade ağnâm ve dört bin okka kadar olduğu söylenen birçok altın ve gümüş nukūd toplanmış idi. Öteden esirleri kurtarmak için müracaat vâki' olur diye on küsur gün imhâl ve teennî buyurup bekledi. Kimse gelmeyince taksîmine şürû' buyurdu, ba'dehu Hevâzin'in vefdi yani hey'et-i murahhasası geldi, Resûlullah'a [2497] İslâm üzere bey'at ettiler ve "yâ Resûlallah, sen insanların hayırlısı en hayırkârısın, bizim ehillerimiz ve evlâdlarımız esir edildi ve mallarımız alındı" diyerek mallarının ve esirlerinin kendilerine redd ü iadesi talebinde bulundular. Resûlullah "yanımdakileri görüyorsunuz, sözün en hayırlısı en doğrusudur. Bekledim gelmediniz, şimdi ikiden birini ihtiyar ediniz. Ya zürriyetlerinizi ve kadınlarınızı veyahud mallarınızı." Bunun üzerine "biz" dediler, "haseblere hiçbir şey denk tutmayız." Binâen'aleyh Resûlullah müslimîne hitâben kalktı, Allah'a hamd ü senâdan sonra şu hutbeyi îrad buyurdu: "Bunlar tevbekâr Müslüman

---

1 B -"yirmi".
2 B -"kırk".

olarak bize geldiler, biz de kendilerini zürriyetleri ve kadınları ile malları beyninde muhayyer kıldık, haseblere hiçbir şey denk tutmayacaklarını söylediler. Binâen'aleyh her kimin elinde bir seby var da reddini nefsi hoşlanırsa ne âlâ, yoksa bize versin ve üzerimize karz olsun, elimize bir şey geçince onun yerine verelim." Buna karşı hepsi "râzıyız ve teslim ettik" dediler, Aleyhissalâtü vesselâm da "bilmeyiz, belki içinizde râzı olmayan vardır. Urefânıza emrediniz de bunu bize ref' eylesinler" buyurdu. Ba'dehu arîfler de "râzı oldular" diye ref' u arz eylediler ve bütün o esirler halâs oluverdiler, ancak Safvan b. Ümeyye'ye düşmüş ve hâmil kalmış olan bir kadın reddedilmemiştir.[1]

Taberânî'nin[2] rivayetinde bu âyette bu tecelliyât-ı rahmete işaret buyurulmuştur.[3] Fakat görülüyor ki burada mâkablindeki gibi mâzî sîgası değil ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ diye muzâri' sîgası irad buyurulmuştur. Binâen'aleyh bunun sevki bir sene evvelki Huneyn vak'asının değil, bu kere ber vech-i bâlâ ilan olunan berâet ve cihâdın ale'l-husûs zâhiren rahmet ve ihsâna muhalif gibi zannedilebilecek olan لَا تَتَّخِذُوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ âyetlerindeki kat'-ı velâyet ve mahabbet tekliflerinin bâtınen mutazammın bulunduğu âsâr-ı rahmeti, istikbalde müstelzim olacağı yüksek hikem ü mesâlihi beyâna aiddir. Ve hâsıl-ı mâna şudur:

[2498] Öyle imana karşı küfrü seven âbâ ve ihvandan kat'-ı velâyet ve Allah yolunda akraba ve ta'allukāttan kat'-ı mahabbet ve müşriklere karşı bu kere ilan edilen berâet ve cihad emirlerini[4] gayet şedid ve hakikatte rahmet ve ihsan gayelerine muhalif zannetmeyiniz. Huneyn vak'asında olduğu gibi bunun neticesinde de birçok kimselere tevbeler nasib olacak ve nice nice tecelliyât-ı mağfiret ve rahmet zuhur edecek, nice fenalıklar izâle olunacaktır.

---

1 Bk. Vâkıdî, *el-Megāzî,* III, 949-954; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 459-492; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* II, 152-154; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 184, 218; Buhârî, Itk, 13; Ebû Dâvûd, Cihâd, 129; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 395.

2 B: "Taberî'nin".

3 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* V, 269-270; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 395-397.

4 B: "emrini".

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ وَاِنْ خِفْتُمْ
عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْن۪يكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٨﴾ قَاتِلُوا الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَد۪ينُونَ د۪ينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا
الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌۨ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ
النَّصَارَى الْمَس۪يحُ ابْنُ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْۚ يُضَاهِؤُ۫نَ قَوْلَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُۜ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُۘ
اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَس۪يحَ ابْنَ مَرْيَمَۚ وَمَٓا
اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهًا وَاحِدًاۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾ يُر۪يدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا
نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي اَرْسَلَ رَسُولَهُ
بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

[2499] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettirler[1], artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah sizi fazlından zenginleştirecektir inşaallah. Her hâlde Allah Alîm'dir Hakîm'dir (28). O kendilerine kitab verilenlerden oldukları hâlde ne Allah'a ne âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlünün [2500] haram ettiğini haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyen kimselere küçülmüş oldukları hâlde elden cizye verecekleri hâle kadar harbedin (29). Yahudîler "Uzeyr Allah'ın oğlu" dediler, Nasrânîler de[2] "Mesih Allah'ın oğlu" dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri sözleri ki önceden küfredenlerin sözlerine benzetiyorlar, Allah kahredesiler nereden saptırılıyorlar? (30). Ahbârlarını, ruhbanlarını Allah'tan başka rabler edindiler, Meryem'in oğlu Mesîh'i de. Hâlbuki hepsi ancak bir ilâha ibadet ile emrolunmuşlardı ki başka ilâh yok ancak O. Tenzih O Sübhân'a onların koştukları şirkten[3] (31). İstiyorlar ki Allah'ın nûrunu

1 H: "ibarettir".
2 H -"de".
3 H: "Onların koştukları şirkten münezzeh bir Sübhân".

ağızlarıyla söndürsünler; Allah da râzı olmuyor, ancak nûrunu itmam eylemek diliyor, kâfirler isterlerse hoşlanmasınlar (32). O Allah'tır ki O,[1] Resûlünü hidâyet kanunu ve hak dini ile bütün dinlerin üzerine geçirmek için gönderdi, müşrikler isterlerse hoşlanmasınlar (33).

Ey mü'minler! {اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ} müşrikler pislikten ibarettir: Müşrik olmak haysiyetiyle aynı pislikten başka bir şey değil demektir. ❁ Şirk, mânevî pisliklerin en fenasıdır. Bir de bunlar taharetlenmezler, gusletmezler, cünüb gezerler, necâsetlerden ictinab etmezler, ne bedenleri ne elbiseleri necâsetten ârî kalmaz. Bu cihetle de kendileri aynen ve bizzat bir pislik değil ise de öyle denecek gibi müteneccis bir hâldedirler, temiz değildirler.

Bu ma'nâyı kemâliyle ifham için kasr suretiyle mubâlağaten "neces" ıtlak olunmuştur ki ayn-ı[2] necâsetten başka bir şey değil demektir. Bunun için İbn Abbas'tan "kilâb ve hanâzîr[3] gibi aynları necistir"[4] diye, Hasan-ı Basrî'den de "bir müşrike musafaha eden abdest alsın"[5] diye birer kavil nakledilmiş ise de, bugünkü Ca'ferîler gibi bazı Şîa'dan başka bütün mezâhib bu iki kavlin [2501] hilâfınadır.[6] Zira öyle necisü'l-'ayn olsalardı hiçbir vechile kābil-i tathir olmazlardı. Hâlbuki iman ve tahâret ile tâhir olabilirler. Sonra şer'an da aklen de zâhirdir ki bu

1 H: "O O Allah ki".
2 M: "avni"; B: "'ayni".
3 B: "hınzır".
4 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 1775; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 265-266:
عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نجس» قال: النجس: الْكَلْبُ وَالْخِنْزِيرُ.
5 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* V, 247; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 192; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 266:
عَنْ أَشْعَثَ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ، فَلَا تُصَافِحُوهُمْ، فَمَنْ صَافَحَهُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ.
6 Ma'amâfîh Hasan-ı Basrî'nin kavli evvelkinin mânasında değildir. Çünkü burada abdest almak ma'nâ-yı lügavîsiyle el yıkamak demek olduğu zâhirdir. Bu ise necisü'l-'ayndan başka müteneccis veya şübhe-i neciste veya kirde dahi olabilir. Mesela birini görüyorsunuz ki burnunu karıştırıp karıştırıp* sizin elinize dokunuyor, elinizi yıkamadan nasıl durabilirsiniz. Kezâlik bir diğerini görüyorsunuz ki rast geldiği bir yere dikilip çöğdürüyor, ne idrarın üzerine sıçramasından, ne akıntının dizliğine veya bedenine bulaşmasından çekiniyor. Akabinde elini yıkamadığı veya yıkayamadığı için müteessir olmak hatırına gelmiyor ve hatta mukayyed bile olmuyor ve kıs aleyh, şimdi böyle gördüğünüz veya bu neviden olduğunu bildiğiniz veyahut zannettiğiniz birinin elini nasıl sıkarsınız ve şayet sıkarsanız nasıl yıkamazsınız? İşte o sözün mânası bu olmalıdır. Yoksa bütün bunlardan sonra gözünüzün önünde elini güzelce yıkamış olan bir müşrikin de musâfahasından abdest almak lâzım gelir demek değildir [Müellifin notu].
* B -"karıştırıp".

hüküm hilkat-i insâniyeleri itibariyle bizzat değil, şirk gibi ahvâl-i müktesebeleri itibariyle bi'l-ʻarazdır. Bu cihet bedîhî olduğu içindir ki mübalağa suretiyle aynı pislik gibi gösterilmelerinin bir belâğati vardır. Yani müşrikler[1] insan olmak itibariyle aynen ve fıtraten değil, müşrik olmaları haysiyetiyle iʻtikāden ve amelen o kadar mülevvestirler ki ʻaynı bir pislik gibi tiksinilecek bir hâldedirler. Zâhirde pislikleri görünmese bile yine pistirler, temizlenmeleri mümkindir fakat umûmiyetle temizlenmezler. Maddeten temizlenenleri bulunsa bile şirkleri hasebiyle mânen pistirler. Binâenʻaleyh:

{فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا} Bu seneden sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. ❁ Yani bu ilânın vâkiʻ olduğu işbu dokuzuncu sene-i hicriyeden sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan memnûʻ ve siz mü'minler bu menʻin icrâsına me'mursunuz, yaklaştırmayınız. Kâbe'ye girmek ve Harem-i Şerîf'te bir hizmet ve maslahata sâhip olmak şöyle dursun hatta yaklaşmasınlar, Harem hudûdu dâhiline bile girmesinler. Bu ıtlâka nazaran hiçbir sebep ve maksadla hatta [2502] seyahat, sifâret veya bir muhakeme için de Harem dâhiline sokulmamaları iktizâ eder. Duhûle ne hakları vardır ne de liyâkatleri, binâenʻaleyh bu seneye kadar girmeleri muʻtad olanlar hakkındaki teâmül mensuhtur. Çünkü pistirler, maddeten olmasa bile mânen pistirler. Fakat âyin ve ibadetten mâʻadâ bazı husus ve mesâlih için de dâhil-i Harem'e ve Mekke'ye Müslümanların izn ü nezâretleri altında girebilmelerine de cevaz yok mudur? İmam Malik hazretleri demiştir ki gerek Mescid-i Haram'a gerek sâir mesâcide kâfirin duhûlü memnûʻdur.[2] Lâkin Medine'de Resûlullah'ın Mescid-i saâdetinde Sakif ve Necran heyetlerini kabul buyurduğu mervî olduğuna nazaran Mescid-i Haram'dan mâʻadâ mesâcide duhullerine bazı ahvâlde izin verilebileceği anlaşılıyor. Ve bu âyetteki Mescid-i Haram'ın hükmüne

1 H ve M +"bir".

2 Ebû Bekir el-Cessâs, *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ li't-Tahâvî,* thk. Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 1417, I, 174; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* I, 180, II, 261; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* IV, 17, XVI, 22:

وَقَالَ مَالك: أرى أَن لَا يدْخل النَّصَارَى الْمَسْجِد فَقيل لَهُ الْمَسَاجِد كلهَا قَالَ نعم رِوَايَة ابْن وهب عَن مَالك.

diğer mesâcidi ilhak etmek delâleten doğru olmayacağı gibi kıyas da cây-i bahistir. Bu cihet daha ziyade bâlâdaki مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ âyetinde mülâhaza edilebilir. Hâlbuki orada da menfî olan mutlak cevâz-ı duhûl değil[1], hakk-ı duhûldür ki bazen mü'minlerin izniyle duhûle mâni' olmaz. İmâm Şâfiî hazretleri de demiştir ki küffâr bilhassa Mescid-i Haram'dan men' olunurlar. Bunun için mezheb-i Şâfiî'de imam Mekke'de olsa da müşriklerin bir sefiri gelecek olsa imamın çıkıp onu Hill'de istimâ' etmesi ve bir müşrik gizlice Harem'e dâhil olup hastalansa hasta hâlinde çıkarılması ve ölüp defnedilmiş olsa mümkin ise kemiklerinin çıkarılması lâzım gelir demişlerdir.[2] İmâm-ı A'zam Ebû Hanife hazretlerinin mezhebine göre ise bunlar Mescid-i Haram'da hac ve umreden memnû'durlar. "Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" demek, hacca[3] ve umreye gelemesinler[4] demektir. Zira Mescid-i Haram'a tekarrub, ona mahsus olan ef'âl-i ibadet ile alâkadar olmak zâhirdir ki o da hac ve umredir. Nitekim bâlâda nakledildiği üzere bu dokuzuncu sene-i hicriyede yevm-i hacda Hazret-i Ali bu berâeyi ilan [2503] ettiğinde "bu seneden sonra müşrik haccetmeyecek" diye tebliğ eylemiştir. Ve işte âyetin mânasında müttefek[un] aleyh olan cihet bu memnû'iyettir.[5] Yani hac için Harem dâhiline girmelerine; Mekke, Arafat, Müzdelife vesâir dâhil-i Harem'de ef'âl-i haccı yapmalarına asla müsaade edilemez. O seneden sonra hac ancak mü'minlere mahsustur ve usûl-i İslâm üzere cereyan edecektir. Şu hâlde sâir mesâcide ve hacdan mâ'adâ husûsât ve makāsıda gelince duhûle izin verilebilir, tekayyüd ve ihtiyat edilmek şartıyla.

---

1 M ve B -"değil".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 22:
واعلم أن أصحابنا قالوا: الحرم حرام على المشركين ولو كان الإمام بمكة، فجاء رسول المشركين فليخرج إلى الحل لاستماع الرسالة، وإن دخل مشرك الحرم متواريا فمرض فيه أخرجناه مريضا، وإن مات ودفن ولم يعلم نبشناه وأخرجنا عظامه إذا أمكن.

3 B: "hac".

4 B: "gelmesinler".

5 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 261; Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 279:
«فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» فلا يحجوا ولا يعتمروا، كما كانوا يفعلون في الجاهلية «بَعْدَ عامِهِمْ هذا» بعد حج عامهم هذا وهو عام تسع من الهجرة حين أمّر أبو بكر على الموسم، وهو مذهب أبي حنيفة وأصحابه، ويدل عليه قول عليّ كرم الله وجهه حين نادى ببراءة: ألا لا يحج بعد عامنا هذا مشرك. ولا يمنعون من دخول الحرم والمسجد الحرام وسائر المساجد عندهم.

Şimdi bu memnû'iyet, hikmet-i iktisâda münâfî ve halkın kâr ü kesbine mâni' değil midir? Müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaşmaktan men' edilip hacdan kesilince onların bu havâliye celb ü idhal edegeldikleri kâr ü kesb inkıtâ' etmez mi? Ve bu yüzden Hicaz ve hatta bütün Arabistan zarar etmez mi? Kâbe bu cihetle de قِيَاماً لِلنَّاسِ [el-Mâide 5/97] değil mi? Bâhusus başlıca maîşetleri mevsim-i haccın bereketine bağlı bulunan bu vâdî-i gayr-i zî-zer' [İbrâhim 14/37] halkı zarûret çekmez mi? gibi birtakım sualler ve endişeler hatıra gelebileceğinden dolayı bu mukadder suallere cevâben buyuruluyor ki:

{وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً} Ve eğer fakr u ihtiyaçtan korkarsanız {فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ} ileride Allah fazlından sizi zenginleştirecek {إِنْ شَٓاءَ} inşaallah: yani dilerse. ❁ Fi'l-hakīka o seneden itibaren hayr u bereket artmaya başlamış,[1] Tebâle ve Cüreş ahâlisi gibi birçokları Müslüman olmuş, Mekke'ye eskisinden ziyade esbâb-ı maîşet sevk eylemişler[2], sonra da fütûhât devri gelmiş[3], aktâr-ı arzın her tarafından insanların enzâr ve efkârı oraya teveccüh etmiştir[4] ki bütün bunlar Allah'ın emirlerinin icrâsına müterettib olan muhakkak vaadlerdir. Bu vaadin "inşaallah"

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 194, 196:

عن عكرمة في قوله: «يا أيها الذين آمنوا إنما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا»، قال: كان المشركون يجيئون إلى البيت، ويجيئون معهم بالطعام، وَيتَّجرون فيه. فلما نُهُوا أن يأتوا البيت، قال المسلمون: من أين لنا طعام؟ فأنزل الله: «وإن خفتم عيلة فسوف يغنيكم الله من فضله إن شاء»، فأنزل عليهم المطر، وكثر خيرهم، حتى ذهب عنهم المشركون.

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 166; Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân,* I, 431; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 272:

فأسلم أهل نجد، وجرش، وأهل صنعاء، فحملوا الطعام إلى مكة على الظهر.

فذكروا أن تبَالة وجُرش أخصبتا، فأغناهم الله بِهما وأطعمهم من جوع وآمنهم من خوف.

وقال مقاتل: أسلم أهل جُدة وصنعاء وجُرَش من أهل اليمن، وحملوا الطعام إلى مكة على ظهور الإبل والدواب، وكفاهم الله ما كانوا يتخوفون.

3 Abdürrezzâk, *el-Musannef,* VI, 138. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 548:

عن قتادة في قوله: «وإن خفتم عيلة فسوف يغنيكم الله من فضله» (التوبة ٢٨/٩)، قال: أغناهم الله بالجزية الجارية شهرا بشهر، وعاما بعام.

Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 262:

وقيل: بفتح البلاد والغنائم.

4 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 281:

فقيل: إنه أراد الجزية المأخوذة من المشركين، وقيل: أراد الإخبار بإبقاء المتاجر من جهة المسلمين; لأنه كان عالما أن العرب، وأهل بلدان العجم سيُسلمون، ويحجون فيستغنون بما ينالون من منافع متاجرهم عن حضور المشركين، وهو نظير قوله تعالى: «جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للناس والشهر الحرام والهدي والقلائد» الآية، فأخبر تعالى عما في حج البيت والهدي والقلائد من منافع الناس ومصالحهم في دنياهم ودينهم، وأخبر في قوله: «وإن خفتم عيلة فسوف يغنيكم الله من فضله» عما ينالون من الغنى بحج المسلمين، وإن كانوا قليلين في وقت نزول الآية.

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 399:

وقال عكرمة: أغناهم بإدرار المطر عليهم، وأسلمت العرب فتمادى حجهم ونحرهم، وأغنى الله من فضله بالجهاد والظهور على الأمم.

ile takyîdine gelince; evvelâ bütün ümitlerin Allah'a tevcîhi hikmetine, sâniyen her ferd ve her hâl ve her vakit için bu iğnânın [2504] muttarid olması lâzım gelmeyeceği nüktesine işarettir.[1] {اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ} Şüphe yok ki Allah Alîm'dir. ❁ Ahvâlinizi pek iyi bilir {حَكٖيمٌ} Hakîm'dir. ❁ Men'ini de atâsını da hikmetle yapar. Onun için siz ilm ü hikmetle verilmiş olan bu emirleri nehiyleri iyi tutun.

{قَاتِلُوا الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ} Şöylelerine: O ne Allah'a ne de son güne iman etmez ❁ Allah ve âhiret sözü etseler bile hakikaten ve cidden gereği gibi inanmaz, dünya ilelebed kendilerinin imiş gibi farzeden ve âkıbet bir gün gelip yaptıkları fiillerden mes'ul olacaklarına ehemmiyet vermez {وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ} ve Allah ve Resûlünün tahrim eylediğini tahrim eylemez. ❁ Haramdan kaçınmaz, Allah'ın kitabında, Peygamber'in sünnetinde ve hatta kendilerinin ittibâ'ını iddia ettikleri kitabın ve peygamberin hükmünde hurmeti sâbit ve mâlum olan şeylerin hurmetini tanımaz; haram, helâl, muhterem her ne olursa olsun keyflerinin istediği, güçlerinin yettiği her şeye el uzatmayı mubah görür tecavüz ederler. {وَلَا يَدٖينُونَ دٖينَ الْحَقِّ} Ve hak dinini din edinmezler ❁ dinleri varsa da hak dini değil, hakperest değildirler. Din tanıdıkları, itaat ve teslimiyet gösterdikleri şeyler varsa bile hakkı tanımak, hakka teslim olmak, hak yolu üzerinde yürümek, ahkâm ve makāsıd-ı hukūkiyeyi din ve diyânetin en mühim makāsıdından bilerek hak ahkâmına, hak şeriatına itikad ve itaat edip hukūku muhafaza ve ahkâm-ı hak ile ihkāk-ı hak ve icrâ-yı ma'delet etmek, ma'bûd-i hak olan Allah teâlâ'ya ne zâtında ne sıfâtında ne de ef'âl[2] ü ahkâmında evvel ü âhir hiçbir şerîk ü nazîr tanımamak, hâlık ve mahluk her şeyin hakkını vermek ve ona göre muâmele etmek mânasına hak bir din ve diyânetleri [2505] hakkıyla bir diyânet ve İslâm değildir. Hatta kısmen hak da olsa, hakka muhtas olan hâlis bir hak dini ve diyâneti değildir. Hâlis muhlis hak dini olan İslâm ile tedeyyün etmez, şer'-i hak ile ameli kabul

1 Bk. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 23.
2 M ve B: "ef'âlinde".

eylemezler. Binâen'aleyh dinleri bâtıldan, haksızlıktan sâlim olmadığı gibi dindarlıkları, dinlerine itaatleri de hakkıyla bir diyânet ve itaat değil, din nâmına birçok haksızlık, zulüm ve tecavüz yapmaya sâik bir gulüv ve taassub veya hak ve hukuk ile oynayan dinsizliğe müsâvî bir ahlaksızlıktır.

Şâyân-ı dikkattir ki âyette "dîne'l-hak", hak dini buyurulmuştur. Bu ise hak din الدين الحق tâbirinden daha kuvvetlidir. "Hak dini" unvânı, hak dinin künh ü mâhiyetini gösteren bir hadd-i tâmmı demek olup İslâm'ın vasf-ı hâssı bulunan hakperestlik esasına ve ahkâm ve makāsıd-ı hukūkiyeyi din ve diyânetin a'zam-ı makāsıdı tanıtan hukūkullah hukūk ve menâfi'-i âmmenin mebnâsı ve damânı ve hukuk-ı ibâdullâhın emânâtı olarak herkesin ve hatta her şeyin lehine veya aleyhine bir takım hukūku bulunduğunu beyan ile hakkın hâkimiyetini ve hukūkun kudsiyetini ilan ve îcâb-ı hakka göre hukūk ve vezâifin ta'yîn ü temyîzi usûllerini emr ü i'lâm eden ahkâmının hukūkī haysiyetine bilhassa bir tenbihtir. Çünkü اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ [Âl-i İmrân 3/19] mûcebince vâcibü'l-vücud olan Hak teâlâ indinde din, İslâm'dan ibarettir. Yani dinin hakîkī mânası teslimiyettir. Cezâ, mes'ûliyet vesâire gibi me'ânî hep bu esasa müteferri'dir. Ve şu hâlde teslimiyet neye ait ise o din ve diyânet de ona ait olmuş olur. Bu ise bâtıl veya haksız tav'an veya kerhen olabilir. Onun için birçok bâtıl ve haksız dinler veya diyânetler bulunabilir. Ve o hâlde Allah dini de Allah'a teslimiyettir. Yani keyfemettefak bir teslimiyet değil "el-İslâm"dır. "İslâm ilâllah" ve "İslâm lillâh"tır. Tam ve her münâza'adan sâlim bir ihlâs ile itaat ve inkıyaddır ki bunda "İslâm" kelimesinin tazammun ettiği silm ü selâmet mefhumlarının hepsi dâhildir. وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ'dir [Âl-i İmrân 3/85]. [2506] Bu vechile dinin mânası mâlum olduktan sonra "dînü'l-hak" demek hak İslâmı, Hakk'ın emr ü îcâbı olan ve[1] bi'l-ihtisas Hakk'a teslimiyet ve inkıyad ile ahkâm-ı hakkı ikrahsız olarak tav'an ve bi'r-rızâ icrâdan

1 H +"~~bilhassa~~".

ibaret bulunan İslâm demek olduğu zâhir olur.[1] Hâsılı bir dinin hak olabilmesi, "hak" sıfatı ile ittisâfa hak kazanabilmesi Hak teâlâ'ya izâfet-i kâmile ile Hak dini olabilmesine mütevakkıftır. Bu da mebde' ve gayesiyle bütün nazarını Hakk'a tevcih ve tahsis ederek her şeyden evvel Hak teâlâ'yı ve hukūkunu tanıyıp O'na teslîm-i nefs eylemek مَا[2] خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى [el-Ahkāf 46/3][3] mantûkunca her mahlûka bir ecel-i müsemmâ ile beraber tahsis olunmuş bir hak bulunduğunu ve bir tahsîs-i ilâhî olan bu hukūkun muhafazası da hakkullah olduğunu bilip ibadullâhın ve hatta her şeyin hakkını emr-i Hak dairesinde ihkāka hizmet etmekle olur. Her hakikatin haddi hukūkunun hudûduyla kāim olduğu gibi, dinin hakikati Hakk'ın hakkı olmasında, hakkı da Hakk'a tahsis edilmesindedir. Onun için hak dini olmayan yani hak ile alâkadar olmayan, hak meselesini hâricinde tutan veya Hakk'a ihtisâsı bulunmayan, emr-i Hak olmayan bir din, hak din olamaz. Îcâb-ı hakka tâbi' olmayan, hakkı ihkāk etmeyen bir diyânet de hak[4] diyânet olmaz, Hâlbuki burada mevzû'-i bahis olanlar hak dinini kabul etmezler, hakka teslim olmaz, hak ve hakkāniyet[5] tanımaz, haram helâl seçmez hukūka tecavüz ederler. Hem îzah olunacağı üzere yalnız ibadullâhın hukūkuna değil, Allah'ın hakkına, Allah'ın hakkı olan dinin hakkına bile tecavüz ederler.

İşte o Allah'a ve âhirete inanmaz, Allah ve Resûlü'nün tahrim eylediğini tahrim eylemez ve hak dinini din edinmezlere[6] yani {مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} kendilerine kitab verilmiş olanlardan öylelerine -o üç menfî sıfatla muttasıf olan imansız, hurmetsiz, haksızlara- muharebe ediniz [2507] {حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ} tâ ki an-yedin cizyeyi versinler {وَهُمْ صَاغِرُونَ} küçülmüş oldukları hâlde ۞ yani hak dini olan İslâm'ı kabul etmedikleri

---

1 H -"'Hak' kelimesinin mânası için biraz sonra gelecek olan هُوَ الَّذٖى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ [9/33] âyetine bak".
2 H, M ve B: "وما".
3 "Biz o gökleri ve yeri ancak hak ile ve müsemma bir ecel ile yarattık…"
4 M: "hakkı".
5 H: "hakikat".
6 B: "edinmezler.".

takdirde kitab verilmiş iken Hakk'a karşı gelen o haksız ve mütecâviz kuvvetleri sukût edip Hak zimmeti ile İslâm eli, İslâm himâyesi altına girmeyi ve buna mukabil cizye vermeyi taahhüd ve mûcebince zimmetlerinde tekarrur eden cizyeyi imtinâ' etmeksizin hazır elden ve bulundukları mâdûn vaziyeti unutmayarak tâzimkâr bir surette takdim ve i'tâ edecekleri bir derece-i mağlûbiyete düşürünceye kadar muharebe ediniz. Ve bu suretle onlardan nüfus başına vergi alıp Allah'a ve âhirete imandan ayrılmayarak ve harama el uzatmayarak ihkāk-ı hak ve hak dini ile icrâ-yı diyânet eyleyiniz. Zira Allah'ı ve âhireti unutup onların[1] yaptığını yapacak, haram helâl tanımayacak, Allah ve Resûlü'nün hürmetini emrettiği şeylere hürmet etmeyecek, kitab ve sünnet, hak ve hukuk gözetmeyecek, hak dini ile dindar olarak ihkāk-ı hak ve icrâ-yı ahkâm eylemeyecek olduktan sonra ne harb etmeye ne de cizye almaya hak kazanılmayacağı âşikârdır. Çünkü bu vasıflar harb etmenin değil harb olunmanın, cizye almanın[2] değil cizye vermenin illeti, esbâb-ı mûcibesidirler. Böylelerinin hakkı gālibiyet değil mağlûbiyettir, cizye almak değil cizye vermektir.

"**Cizye**", borcunu ödedi demek olan جزى دينه fiilinden bir nevi borç ödeyiş mefhûmunu ifade eder bir isim olup mu'âhidin ahdi üzerine vereceği vergiye ıtlak olunur ki hakk-ı hayat ve hürriyetlerinin himâyesi mukabilinde zimmetlerine terettüb eder. Bunun Fârisî "gezît (كزيت)" kelimesinin mu'arrebi olduğu da söylenmiş ise de bunda şer'î ve hukūkī bir nokta-i nazar yoktur.

"'An-yedin" kaydı şu mânalardan her birine muhtemildir:

[2508] 1. Hazır elden, imtinâ'sız, itaat ve hürmetle, tâkip ve tahsîline lüzum göstermeyecek bir surette elini uzatarak.

2. Elden, nakden ve bilâ teahhur.

3. Her biri kendi eliyle, vekili veya bir diğer el vasıtasıyla değil.

---

1 B: "bunların".
2 H, M ve B: "alınmanın".

4. Eli gücü yetenden, zengin veya kesbe kādir bâliğ olanlarından ki kesbden âciz fakir olanlarından değil. Bu dört mânada "yed", cizyeyi veren el demek olur. Alan el olması nokta-i nazarından ise:

5. Üzerlerindeki elden dolayı, yani kendi kendilerine canlarını, mallarını, hukuklarını müdafaadan âciz olarak üzerlerinde bulunan yed-i müeyyedin himâyesine ihtiyaçları sebebiyle onun hakkı olarak ki bu surette "yed" kudret mânasınadır.

6. Uzatılan elden, yani edilen in'âmdan dolayı; çünkü mağlup olmak kuvvet ve istiklâlden düşmek pek büyük bir zillet ve musibet olmakla beraber böyle bir hâl-i zillette[1] cizye vererek katl ü esaretten kurtulup hakk-ı hayat ve hürriyete nâil olmak ve hakk-ı diyânetle icrâ-yı ahkâm eden âdil bir hükûmetin taht-ı himâyesine girmek de şükran ile karşılanması lâzım büyük bir nimettir.[2] Ve ta'dâd olunan mânalar da bu nimetin hakkı, muktezâsıdır. Ve işte "'an-yedin" kaydı bu mânaları iş'âr ettiği gibi وَهُمْ صَاغِرُونَ kaydı da o hâl-i zilleti ihtardır. Çünkü o zillet tahattur edilmedikçe bu nimetin kadri bilinmez.

Ahkâmü'l-Kur'ân'da Ebû Bekir Cessâs demiştir ki: "وَهُمْ صَاغِرُونَ kaydından murad ta'zîbleri ve tâkatlerinin fevkinde teklifleri değil sade istihfafları,[3] izlâlleridir."[4] Hiç şüphe yok ki himâye olunmak ne kadar vâcibü'ş-şükran bir nimet olursa olsun hâmî olmak nimetinin şeref ü haysiyeti karşısında onun hakkı küçüklükten, zillet ve minnettarlıktan başka bir şey değildir. Görülüyor ki bu âyette cizye kabûlü ehl-i kitab hakkında vârid olmuştur. [2509] Mecusîlerin de سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الكِتَاب hadîs-i şerîfi[5] mantûkunca cizye hususunda ehl-i kitab hükmünde oldukları müttefek[un] aleyhtir. Ancak zebîhaları ve münâkehaları haram

1 B: "zillete".
2 Bk. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 25.
3 B +"ve".
4 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 293:

قال أبو بكر: ولم يُرد بذلك تعذيبهم، ولا تكليفهم فوق طاقتهم، وإنما أراد الاستخفاف بهم وإذلالهم.

5 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 328; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye,* III, 170. Krş. *Muvatta',* Zekât, 42; Ebû Yûsuf, el-Harâc, s. 79, 143, 225.

olduğu da hadîsin mâbaʿdiyle müttefek[un] aleyhtir. (*Sûre-i Mâide'de* اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۜ وَطَعَامُ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ *[5/5] bak.*) Diğer müşriklere gelince: Bâlâdaki âyetlerde onlar için yalnız İslâm zikredilmiş, cizye ile müsaade gösterilmemiştir. Burada da cizyenin ehl-i kitaba kasrını ifade eder bir kayıt yoktur. Bunun için mesele cây-ı ictihad olmuştur. İmâm-ı Aʿzam Ebû Hanife indinde mutlak ehl-i kitabdan ve Arab olmayan müşriklerden alınır, fakat Arab müşriklerinden alınamaz, onlara ancak İslâm teklif edilir. Ebû Yusuf indinde kitâbî olsun müşrik olsun Arabîden alınmaz, lâkin acemînin kitâbîsinden de müşrikinden de alınır. Şâfiî indinde Arabî olsun acemî olsun ehl-i kitabdan alınır, gerek Arabî gerek acemî[1] ehl-i evsândan alınmaz. Mâlik ve Evzâʿî ise küffârın hepsinden alınır demişlerdir.[2]

Şimdi kitab verilenlerden Allah'a ve âhirete iman etmez kimseler bulunur[3] mu denecek olursa işte isbat ve îzâhı: {وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌۨ ابْنُ اللّٰهِ} Yehûd "Uzeyr Allah'ın oğlu" dediler ۞ Yahudîlerden böyle söyleyenler olmuştu. Rivayet olunduğu üzere Resûl-i Ekrem'in huzûruna ahbâr-ı Yahûd'dan Sellâm b. Mişkem, Nuʿman b. Evfa, Şas b. Kays,[4] Mâlik b. Sayf gelmiş ve bunu söylemişlerdi.[5] اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ [Âl-i İmrân 3/181] diyen Finhas b. Âzûra nâmındaki hahamın söylediği de ayrıca menkuldür.[6] Bunu daha eskileri de söylemişti, bunun sebebi Yehûd

---

1 B +"olsun".

2 Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl,* II, 350; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 400:
فذهب الشافعي إلى أن الجزية على الأديان لا على الأنساب فتؤخذ من أهل الكتاب عربا كانوا أو عجما ولا تؤخذ من عبدة الأوثان بحال واحتج بما روي عن أنس: أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث خالد بن الوليد إلى أكيد ردومة فأخذوه فأتوا به فحقن دمه وصالحه على الجزية أخرجه أبو داود وقال الشافعي: وهو رجل من العرب يقال إنه من غسان وأخذ من أهل ذمة اليمن وعامتهم عرب وذهب مالك والأوزاعي إلى أن الجزية تؤخذ من جميع الكفار إلا المرتد. وقال أبو حنيفة: تؤخذ من أهل الكتاب على العموم وتؤخذ من مشركي العجم ولا تؤخذ من مشركي العرب وقال أبو يوسف: لا تؤخذ من العربي كتابيا كان أو مشركا وتؤخذ من العجمي كتابيا كان أو مشركا.

3 H: "olur".

4 B -"Sellâm b. Mişkem, Nuʿman b. Evfa, Şas b. Kays".

5 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XIV, 202; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 1781; Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 288:
عن ابن عباس قال: أتى رسولَ الله صلى الله عليه وسلم سَلامُ بن مشكم، ونعمانُ بن أوفى، وشأسُ بن قيس، ومالك بن الصّيف، فقالوا: كيف نتّبعك وقد تركت قِبْلتنا، وأنت لا تزعم أنّ عزيرًا ابن الله؟ فأنزل في ذلك من قولهم: «وقالت اليهود عزير ابن الله وقالت النصارى المسيح ابن الله» إلى «أنى يؤفكون»

6 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XIV, 201:
عن ابن جريج قال: سمعت عبد الله بن عبيد بن عمير قوله: «وقالت اليهود عزير ابن الله»، قال: قالها رجل واحد، قالوا: إن اسمه فنحاص. وقالوا: هو الذي قال: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ» (آل عمران ١٨١/٣)

Tevrat ile ameli terketmişler, peygamberleri katle başlamışlar, Tevrat'ı bilen kalmamış, kimi ölmüş öldürülmüş, kimi de unutmuş, Allah teâlâ kalblerinden silmiş, nihâyet Tevrat ve Tabut ref' olunmuş, bilâhare Uzeyr aleyhisselâm yüz sene ölümden sonra Allah'a tazarru' ve niyaz etmiş, Tevrat'ın hıfzı kendisine ihsan olunarak genç yaşında Benî İsrâil'e gelmiş, [2510] Tevrat'ı ezberden imlâ etmiş ve işte o vakit "bu başka türlü olmaz, muhakkak bu Allah'ın oğlu" demişler[1] ve Nasârânın "Mesih ibnullah" sözüne bir kapı açmışlar, bu âyet nâzil olduğu zaman da Yahudîler "biz böyle bir şey söylemeyiz, bunun aslı yoktur" diye hiçbir itiraz ve inkârda bulunamamışlardır[2]. Ve fakat bu meselede olsun üzerlerinde İslâm'ın harb tehlikesinin büyük bir tesiri olmuş ki sonraki Yahudîlerden bu söz işitilmez olmuştur. Şu hâlde hepsi değilse de içlerinden bazıları bir zaman عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ dediler. {وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ} Nasârâ da "Mesih Allah'ın oğlu" dediler. ❁ Esasen bunu söyleyenler de bazıları ise de sonradan ekserîsi böyle söyler oldular ve hatta söylemeyenlerini[3] tekfir ettiler (*Sûre-i Mâide'de geçen tafsîlâta bak.*) İslâm'ın[4] zuhûruna kadar bunlar bunu nesl ü vilâdet suretiyle oğul mânasına söylüyorlardı, sonradan "beytullah" gibi mahza şeref mânasına[5] bir izâfet olmak üzere söylendiği iddiasını dermeyan edenler oldu.

{ذٰلِكَ} O -Yehûd ve Nasârâ'nın o- oğul sözü {قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ} ağızlarıyla sözleridir. ❁ Yani bu onlara başkaları tarafından isnad olunmuş bir şey değil, sırf ağızlarıyla söylemiş oldukları bir sözdür. Fakat bir söz ki hakikatte bir[6] medlûlü bulunmak ihtimâli olmayan asvât-ı mübheme kabîlinden mânasız bir laf, çan sesi gibi kuru bir gürültü, kalbe girecek hiçbir mefhum ifade etmeyen mütenâkız, saçma bir ağız lafından

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 167; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 202-203; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XIII, 292-293:

وذلك أن اليهود قتلوا الأنبياء بعد موسى، فرفع الله عنهم التوراة، ومحاها من قلوبهم، فخرج عزير يسيح في الأرض، فأتاه جبريل عليه السلام فقال له: أين تذهب؟ قال: لطلب العلم، فعلمه جبريل التوراة كلها فجاء عزير بالتوراة غضا إلى بني إسرائيل فعلمهم، فقالوا: لم يعلم عزير هذا العلم إلا لأنه ابن الله.

2 H: "bulunmamışlardır".
3 H: "söylemeyenleri".
4 B -"tekfir ettiler (*Sûre-i Mâide'de geçen tafsîlâta bak.*) İslâm'ın".
5 B -"söylüyorlardı, sonradan "beytullah" gibi mahza şeref mânasına".
6 B -"bir".

başka bir şey değildir. Onlar da bunu bir mâna anlayarak değil, mânası anlaşılmaz bir lafız olmak üzere söylerler. Ve bunu söylemekle {يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ} bundan evvel küfr edenlerin sözlerine benzerler. ❁ Bundan evvel zikri geçen müşrikler "melâike Allah'ın kızlarıdır" diye küfr ediyorlardı ki Yehûd ve Nasârâ'nın bu oğul sözleri de tıpkı ona benzer [2511] bir küfür, bir şirktir. Ve binâen'aleyh bunlar ehl-i kitabdan olmakla beraber müşriklere müşâbihtirler, müşrik demektirler ve Allah'a mü'min değil kâfirdirler. {قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ} ❁ Lisân-ı Arab'da bu bir bedduadır ki bundan kıtâlin kendisi değil lâzımı olan ihlâk, kahr u lânet mânası kasdolunur. Lisânımızda biz bunu şu tâbirlerle ifade ederiz: Allah'ın kılıcına uğrasınlar, Allah canlarını alsın, kahrolsunlar {اَنّٰى يُؤْفَكُونَ} bunlar nereden veya nasıl çeliniyorlar ❁ haktan nasıl çevriliyorlar ve Allah'a oğul isnad etmek gibi fâhiş bir yalan ve iftiraya, bu kadar sarih küfr ü şirke nasıl saptırılıyorlar. Nereden, hangi noktadan, ne gibi esbâb altında ve ne keyfiyetle bu şâyân-ı esef hâle sevk olunuyorlar bakınız:

{اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ} Hahamlarını (Yahudîler) ve ruhbanlarını (Nasârâ) Allah'tan mâ'adâ rabler ittihaz ettiler.[1] ❁ Allah'ın emrine, Hakk'ın hükmüne değil, onların hükümlerine, onların iradelerine tâbi' oldular, onlara Allah'a tapar gibi taptılar, hatta Allah'ı bırakıp onlara taptılar. Allah'ın emrine, kitabın kavline, hakkın îcâbına açıktan açığa muhalif olan hususlarda Allah'a isyan ettiler de onların arzularına ve emirlerine itaat eylediler, Allah'ın haram kıldığı şeyleri onların emriyle helâl gördüler, Allah'ın yapmayın dediği şeyleri yaptılar, yapın dediğini yapmadılar da bunun hilâfına onların men' ü tahrimlerini dinlediler ve bu suretle onlara emr-i ilâhîyi hedef-i nazar ittihaz eden ve yalnız ahkâm-ı Hakk'ı fehm ü istinbattan, infâz ü tatbikten başka bir maksad tâkip etmemesi lâzım gelen [2512] ilmî ve meşrû bir haysiyetle

---

1 Sûre-i Mâide'de geçtiği üzere "ahbâr" aslında güzel söz söylemek ve yazmak sanatına mâlik âlim demek* olan "hibr" veya "habr"in cem'i, "ruhban" da üzerinde âsâr-ı rehbet ve haşyet zâhir olan mânasına "râhib"in cem'idir. Fakat örfte "ahbâr" Yehûd hahamlarına, "ruhban" da Nasârâ papazlarına tahsis edilmiş ve cemi'leri kullanılmıştır [Müellifin notu].

* B -"âlim demek".

değil, re'sen vaz'-ı ahkâma, hakk-ı teşrî'e mâlik bir rabb-i müdebbir gibi baktılar; iradelerine, hevâlarına, keyf ve arzularına tâbi' oldular. Nitekim bu âyetin mânası hakkında meşhur Hâtim-i Tâî'nin oğlu Adiy demiştir ki: "Resûlullah'a geldim, boynumda altından bir salîb vardı -ki Adiy o zaman henüz Nasrâniyet dininde idi- Resûlullah, Sûre-i Berâe'yi okuyordu. 'Yâ Adiy, şu boynundaki veseni at' buyurdu, ben de attım اِتَّخَذُٓوا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ kavl-i ilâhîsine geldi, 'yâ Resûlallah onlara ibadet etmezlerdi' dedim; Aleyhissalâtü vesselâm buyurdu ki: "Allah'ın helâl kıldığını tahrim ederler, siz de haram tanımaz mıydınız? Allah'ın haram kıldığına helâl derler, siz de helâl saymaz mıydınız?' ben de, 'evet' dedim, 'işte o onlara ibadettir' buyurdu."[1] Rebî' demiştir ki: "Bu rubûbiyet Benî İsrâil'de nasıl idi diye Ebü'l-Âliye'ye sordum, 'ekseriya Allah'ın kitabında açıktan açığa hahamların akvâline muhalif şeyler bulurlar, bununla beraber kitabın hükmünü bırakırlar da hahamların sözlerini tutarlardı' dedi."[2] Bu rivayetler şunu isbat eder ki herhangi birini rab ittihaz etmiş olmak için ona behemehâl rab nâmını vermiş olmak şart değildir. Allah'ın emrine muvâfık veya muhalif olduğunu hiç hesaba almayarak onun emrine itaat etmek ve ale'l-husûs ahkâma müte'allik olan husûsâtta onu vâzı'-ı ahkâm ve hukūk gibi tanıyıp da o ne söyler ne emrederse hak oluverir gibi farzetmek, ona itaatle Allah'ın emr ü hükmüne muhalefet eylemek, onu Allah'tan başka rab ittihaz eylemek ona tapmak demektir. Binâen'aleyh burada "ulemâ ulü'l-emr ve İslâm'da ulü'l-emre itaat Allah'ın emri bir farz değil midir? O hâlde Yehûd ve Nasârâ'nın ulemâları demek olan ahbâr ve ruhbâna itaatleri niçin muâhaze olunuyor?" gibi bir sual vârid olamaz. Çünkü bahis

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 210. Krş. Tirmizî, Tefsîr, 9/3095:
عن عدي بن حاتم قال: أتيت رسولَ الله صلى الله عليه وسلم وفي عُنُقي صليبٌ من ذهب، فقال: يا عديّ، اطرح هذا الوثنَ من عنقك! قال: فطرحته، وانتهيت إليه وهو يقرأ في سورة براءة، فقرأ هذه الآية: «اتخذوا أحبارهم ورُهبانهم أربابًا من دون الله» قال قلت: يا رسول الله، إنا لسنا نعبدُهم! فقال: أليس يحرِّمون ما أحلَّ الله فتحرِّمونه، ويحلُّون ما حرَّم الله فتحلُّونه؟ قال: قلت: بلى! قال: فتلك عبادتهم!

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 212; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 306-307; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* X, 387:
وقال الرَّبيع: قلت لأبي العالية «كيف كانت تلك الربوبية فِي بني إسرائيل؟» قال: كانت الربوبية أنَّهم وجدوا فِي كتاب الله ما أُمِروا به وما نُهُوا عنه؛ فقالوا: لن يسبق أحبارنا بشيء منه، فما أمرونا به ائتمرنا، وما نهونا عنه انتهينا لقولهم، فاستنصحوا الرجال ونبذوا كتاب الله وراء ظهورهم.

Allah için itaatte değil, min-dûnillah itaatte, Allah'ın emrine muhalif itaattedir. Fi'l-vâki' ilme ve ulemâya itaat ve hürmet [2513] Allah'ın emridir. Ve Allah'ın emrine itaat de Allah'a itaattir. Fakat re'sen değil, اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ [en-Nisâ 4/59] âyetinde işaret buyurulduğu üzere Allah'a ve Resûlüne itaate müteferri' olarak tebe'an bir itaat bulunmak; Allah'a mukabil değil, Allah için bir itaat olmak, yani mahlûka itaat ederken hâlıka isyan etmiş olmamak şartıyla meşruttur. İlmin hükm-i[1] hak ve emrin mâruf olmasıyla mukayyeddir. İlmin hakkı, hakk u hakikati tâkip etmesinde, hakka ta'allukunda, emr-i Hakk'a isabetinde ve dâima rızâullahı taharrî edip ahkâm-ı Hakk'ı idrak ve istinbat etmesinde, hâsılı Allah için olmasındadır. Yoksa vâkı'a mutabık olmayan, hak esası üzerinde yürümeyen, hükmullâha muhalif bulunan, Allah kanunlarına karşı gelmek isteyen kuruntular ne kadar süslenirse süslensin ilim değildir ve ulemânın kıymeti haysiyet-i ilmiyesiyle mütenâsibdir. Ulü'l-emr olmaları mahza ilimleri ve ilmî haysiyetleri itibariyledir. Yani emredilecek mârufu tanımaları, ittibâ' edilecek hükm-i Hakk'ı âyât-ı haktan taharrî ve istinbat ile hakkı izhar etmeleri, لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ [en-Nisâ 4/83], اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا [Fâtır 35/28][2] vasıflarına mazhar olmaları, فَسْـَٔلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ [en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7][3] buyurulduğu üzere ehl-i zikir bulunmaları haysiyetiyledir. Âlim, âlim olmak haysiyetiyle hiçbir şeyin değil, ancak Hakk'ın kuludur. Delîlin, âyât-ı hakkın mahkûmudur. Hatta aynı bir delil ve rehber, âyetün min âyâtillâhtır. Lâkin delîlin şânı bizzat kendine değil, medlûlü olan hakka delâlet ve îsâldir[4]. Hakkı bâtıl, bâtılı hak yapmaya çalışanlar ise haysiyet-i ilmiyeden ârî birer tâgūtturlar. İlme mâlumu, mâluma hakkiyeti, Hak teâlâ indindeki sübûtu ve O'na izâfeti haysiyetiyle itaat, Allah'ın emrine itaat ve bir farîza-i Hak bulunduğunda ve ilim ve ulemâ düşmanlığı demek olduğunda şüphe yoksa da Allah'tan

---

1 B: "hükmü".
2 "…Ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar…"
3 "…Ehl-i zikre sorun bilmiyorsanız." / "…haydin zikr ehline sorun bilmiyorsanız."
4 M ve B: "izahtır".

kat'-ı nazarla velev ulemâda olsun en cüz'î bir vaz'-ı hüküm salâhiyeti tanımak, hatta bir zerrenin bile kendiliklerinden hakkını tebdil [2514] edebilecek bir irade ve kudret teslim eylemek Allah'tan başkasına bir hisse-i rubûbiyet vermektir, min-dûnillah rab ittihaz eylemektir. Şeytanlara, tâğūtlara, nemrudlara, firavunlara, putlara, evsâna tapmak nasıl bir şirk ve Allah'a nasıl bir küfr ü küfran ise, ulemâya hadd-i ubûdiyetten fazla bir kıymet vermek, meselâ hatâyı savâbı, hakkı nâhakkı ayırmayarak ilm-i hakkın îcâbı olmayan fikirlerini, sözlerini, emr-i haktan müstenbat olmayan indî re'ylerini,[1] hevâ ve teşehhîye teba'iyet mahsûlü olan keyfî fetvalarını ve iradelerini tervic etmek ve güya onlarda Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını haram yapabilecek, hükm-i Hakk'ı tağyir ve tahrif edebilecek bir hakk u salâhiyet bulunabilirmiş gibi kasdî dalâletler şöyle dursun Allah'ın emrine muhalif olduğu zâhir olan hatâlarına bile itaati tecviz eylemek, velhâsıl Allah ne diyor diye düşünmeden, Allah'ın emrine ittibâ'ı hesaba almadan ittibâ' eylemek dahi öyle bir şirk ve küfür demektir. Ve Allah'ı bırakıp başkalarına tapmaktır ki ma'a't-teessüf Yehûd ve Nasârâ böyle yapmışlar ve ahbâr u ruhbâna rab dememişlerse bile rab gibi tutmuşlar, vâzı'-ı ahkâm tanımışlardır. Hele Nasrâniyet tarihinde ruhbânın mukaddes tanınması ve papaların lâ-yuhtî sayılması daha resmî ve daha zâhir ve meşhurdur. Bunların emr-i dinde bile diledikleri gibi tasarrufa salâhiyetdar olduklarını, rüesâ-yı rûhâniyenin kararları ve papaların emriyle dinin ahkâmı, kitabın en sarih hükümleri bile değiştirilecek derecede tevil ve tahrif olunabileceğini; namazlar, oruçlar ve bütün haram ve helâl, hakk u hukūk mesâili istenilen şekle konulabileceğini, her türlü günahlar affedilebileceğini, hatta cennet ve cehennemin anahtarları papaların ellerinde olup dilediklerine satılabileceğini ve buna hiç kimsenin itiraza hakkı olmadığını iddia ve kabul edecek kadar imtiyazlarını tanımışlardı ki, bu âyet bütün bunları ihtar ile muâhaze etmekte, hadîs-i şerîf de bunun asgarî mertebede [2515] menâtını tefsir eylemektedir. Nasârâda

---

1 B -"sözlerini, emr-i haktan müstenbat olmayan indî re'ylerini".

sınf-ı ruhbânın böyle bir imtiyaz ve hâkimiyetle min-dûnillah erbâb ittihaz edilmesine "klerikalizm" tâbir edilmiş ve sonra bundan şikâyetle Protestanlık zuhur etmiş (*Sûre-i Mâide'ye bak*) ve bilâhare bu imtiyâz-ı rubûbiyet, sınf-ı ruhbandan parlamanlara geçmiştir. Bundan başka Protestanlar dahi dâhil olduğu hâlde -selefteki muvahhidlerden kat'-ı nazarla- ale'l-umûm Nasârâ'da şâyi' olmuş bir şirk vardır ki bütün diğer şirklerin esasını teşkil eder. Şöyle ki:

{وَالْمَسٖيحَ ابْنَ مَرْيَمَ} Mesih b. Meryem'i de ۞ rab ittihaz ettiler. Nasârâ ruhbânı rab yerine tuttuktan ve onların lafıyla "Mesih Allah'ın oğludur" dedikten başka bir de "Meryem'in oğlu Mesih rabdir" diye tutturdular. Ona böyle üçüzlü bir akide ile mâbud, ilâh diye taptılar, rab ıtlak ettiler, rubûbiyeti onda topladılar. {وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُٓوا اِلٰهاً وَاحِداًۚ} Hâlbuki hakikatte ancak bir tek ilâha ibadet ve ubûdiyet etmeye me'mur idiler ki {لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ} O'ndan başka ilâh yoktur. ۞ Onların hepsi Yehûd ve Nasârâsı, ahbârı, ruhbanı, akıl delilleriyle ve Allah kitaplarının asıl nusûsuyla[1] başka değil, ancak Allah'ı mâbud tanımak ve yalnız O'na ibadet etmek ile emrolunmuşlardı. Mesih aleyhisselâm'ın lisânıyla da اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّٖي وَرَبَّكُمْۜ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ[2] بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُ [el-Mâide 5/72] buyurulmuştu. (*Sûre-i Bakara'da Îsâ kıssasına ve Sûre-i Mâide'de Nasârâ kıssalarına*[3] *bak*.) Böyle iken onlar bu hak emrinin hilâfına olarak bir Allah'tan başka rabler ittihaz ettiler, Allah'a ve Allah'ın emrine karşı geldiler. {سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ} Nezâhet-i sübhâniyesiyle tenzih O'na onların işrâkinden ۞ yani onlar müşriklere benzemekle kalmıyor, bilfiil müşriklik ediyor, Allah'a şirk koşuyorlar. Allah teâlâ'nın şân-ı ulûhiyeti ise gerek zımnî ve gerek sarih her türlü şirk şâibelerinden nezâhet-i ezeliyesiyle münezzehtir. Zât-ı [2516] sübhânîsi hiç kimsenin tenzîhine muhtaç olmadan kendisini onların hafî, celî işrâklerinden tenzih eyler ve binâen'aleyh Allah teâlâ onlardan da berîdir. Bunlar Allah'a ve âhirete imandan o kadar uzak bulunuyor ve öyle kâfirlik, imansızlık ediyorlar

1 B: "nüshasıyla".
2 H, M ve B: "«ان اعبدوا الله واتقوه»، ومن يشرك".
3 B: "kıssasına".

ki {يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ} Allah nûrunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. ❁ Allah nûrunu, hakk-ı ulûhiyet tecelliyâtını hoşlanmıyorlar, sanki püf deyip söndürüvermek arzu ediyorlar. Ağızlarına bakmadan böyle bir cinayet peşinde koşuyorlar. Allah olmasın veya işlerine müdahale etmesin, hak nuru parlamasın, cihânı tenvir eylemesin, hüküm kendilerinin olsun arzusunu besliyorlar. Yalanla, inkâr ile aleyhinde bulunmak, propaganda yapmak ile hakk u hakikat söner, hükmullah zâhir olmaz gibi farz eyliyorlar da kelimetullâhı kaldırmak, dîn-i tevhîdin intişârına mâni' olmak, ahkâm-ı ilâhiyenin cereyânını durdurmak, Allah'ın kitâbını Resûlullah'ın[1] risâletini ibtal eylemek, Allah'ın kullarını laf ile kendilerine kul edip haksızlık zulmetlerinde boğmak istiyorlar. {وَيَأْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ} Allah ise öyle istemiyor, her hâlde nûrunu tamamlamak, tamamen parlatmak istiyor {وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ} kâfirler hoşlanmasalar da. ❁ Hakkı izhar, nûr-ı tevhîdi i'lâ, iman ve İslâm'ı i'zaz eylemek istiyor ki bunun beyânı şu âyettir:

{هُوَ الَّذٖى} O, odur ki ❁ yani Allah, kudretine hadd ü pâyân tasavvuru mümkin olmayan o Kādir-i Kayyum'dur ki {اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ} O, hüdâ ve hak dini ile Resûlünü gönderdi. ❁ هُدًى لِلْمُتَّقٖينَ [el-Bakara 2/2] misdâkınca ittikā şânından olanlar için ayn-ı hidâyet bir rehber-i tevfik ve istikāmet olan kitâb-ı mübîni, Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân ile Resûlü Muhammed Mustafâ'ya risalet verip hak dini ile [2517] hakikaten hakperestlik olan, Hak'tan mukaddes bir şey, tâ'at-i Hak'tan başka tâat, Hak sevgisinden başka sevgi, Hak korkusundan başka korku tanımayan; Allah'ı bir, Peygamber'i hak ve bütün hukūku muhterem bilen, her işte hak nokta-i nazarından giden ve her şeyin hakkını Hak teâlâ'ya izâfetine göre gören, her hususta hak tâkip eden tevhid ve İslâm dini gönderdi ki {لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ} âkıbet onu her dine karşı izhar etsin, hepsinin üstüne çıkarsın. ❁ Resûlünü mücadele ve mu'ârazasına kalkışacak olan diğer edyân erbâbının hepsine karşı zâhir ve gālib kılsın da hükm-i Hakk'ın

1 M: "Resüllahın"; B: "Resûlünün".

her hükm ü kuvvete gālib ve اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ [Âl-i İmrân 3/19] olduğunu ve hak dininin diğer edyânı nesh ettiğini bilfiil isbat ve ilan ile ihkāk-ı hak ve i'lân-ı tevhid eylesin. Bütün iman ve tâatini[1] hak noktasında toplamayan, din meselesini hak ve hukūk meselesinin hâricinde tutan, hevâ ve hevesle bâtıllar peşinde haksızlık yollarında dolaşan, bütün hamd, Rabbü'l-âlemîn Mâlik-i yevmi'd-dîn olan Allah teâlâ'nın hakkı ve hakk-ı ulûhiyetin ancak O'na mahsus olduğunu teslim ve binâen'aleyh Hak ve halka hakkına göre muâmele etmeyen dinlerin يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ. اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ'de [eş-Şu'arâ 26/88-89][2] rıdvân-ı Hakk'a erdirip selâmet bahşedecek hak bir din olamayacağını ve hakikatte Allah'ın hak Resûlünün getirdiği hak dininden başka hiçbir din bulunamayacağını, her şeyin hakkı Hak teâlâ'ya nisbetle mütenâsib ve hakk-ı hayâtın ancak hayât-ı hak ile kāim bulunduğunu bâtından zâhire çıkarıp tamamen izhar ve isbat etsin {وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ} velev müşrikler istemeseler de. ❁ Onlara rağmen bu izhârı yapsın için gönderdi. Binâen'aleyh Resûlünün hikmet-i bi'seti olan bu izhârı her hâlde yapacak, Resûlünü vazifesinde muvaffak kılacak, şirki muzmahil edecek hak dinin dîn-i tevhid olduğunu ve hakk-ı ulûhiyetin hiçbir şirket kabul etmediğini gösterecek, [2518] nûrunu tamamlayacaktır. Bu ne bir şiir, ne bir ümniyedir; o Resûl-i hakkı gönderen Allah teâlâ'nın hak vaadi olan bir hakikattir. Fi'l-vâki' اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيناً [el-Mâide 5/3] buyurulduğu gün bu hakikat tezahür etmiş bulunuyordu. Ne putperestlik, ne Sâbîlik, ne Mecûsîlik, ne Yahudîlik, ne Nasrânîlik hiçbiri İslâm'ın karşısında duramıyor, hepsi mağlub oluyordu ve o günden itibaren bütün âleme karşı şu hakikat tamamen tevazzuh ediyordu ki Allah'tan başka ilâh yok ve Muhammed Resûlullah'tır. Hak din ve diyânetin bütün numûnesi Muhammed'de, bütün esrâr-ı hidâyet Kur'an'da, bütün hüküm Allah'tadır. Zuhur ve galebe hakkı ne Arabın, ne acemindir,

---

1 B: "itaatini".
2 "O gün ki ne mal fâide verir ne oğullar. Ancak Allah'a selîm bir kalb ile varan başka."

ne de şu veya bu dindedir. Ancak Allah'ındır ve Allah'ın Resûlünün getirip hakkıyla tebliğ ve tatbik eylediği hak dindedir. اَلْإِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ[1]'dir, diğer dinlere sarılanlar sarıldıkça sukūt edecek; hak dinine, hak İslâm'ına sarılanlar ise sarıldıkça i'tilâ eyleyecektir. Ve şayet İslâm'a mensup olanlar sukūt ederlerse İslâmiyetlerinden dolayı değil, İslâm'a riayetsizlikte edyân-ı sâire erbâbına benzediklerinden, hakka itaati bırakıp haksızlık, fısk, irtidad, dinsizlik vâdilerinde dolaştıklarından dolayı olacaktır. Çünkü وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ [el-Bakara 2/264][2], وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ [el-Bakara 2/258][3] olduğu gibi kezâlik[4] وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ'dir [el-Mâide 5/108][5]. Arz u semâda tav'an olmazsa kerhen olsun âkıbet hakka mağlub olmayacak, boyun eğmeyecek hiçbir kimse yoktur. اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ [Âl-i İmrân 3/83]

Fakat ahbâr ve ruhban niçin nûr-i haktan hoşlanmıyor da ifke sebep oluyorlar?

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ كَثِيراً مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۜ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ اللّٰهِۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍۙ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْۜ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

[2519] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Haberiniz olsun ki ahbâr ve ruhbandan birçoğu nâsın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. Altını, gümüşü hazineye tıkıp da onu Allah yolunda sarfetmeyenler ise, işte onları elîm bir azab ile müjdele (34). O gün ki bunların üze-

1 H ve M -"عليه".
2 "…Allah kâfirler gürûhunu doğru yola çıkarmaz."
3 "…Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez."
4 B -"olduğu gibi kezâlik".
5 "…çünkü Allah fâsıklar gürûhunu doğru yola çıkarmaz."

ri cehennem ateşinde kızdırılacak da kendilerinin alınları, böğürleri[1], sırtları bunlarla dağlanacak; "işte bu" diye, "sizin nefisleriniz için derip tıktıklarınız, haydi tadın bakalım ne derip tıkıyordunuz" (35).[2]

{يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّ كَثِيراً مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ} Ey mü'minler; bu bir hakikat ki ahbâr ve ruhbandan birçoğu ❁ hepsi değilse de muhakkak birçoğu {لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ} bâtıl bir surette nâsın emvâlini bir düziye yiyorlar. ❁ Yok yere sebepsiz veya haksız sebeplerle gayr-i meşrû maksadlarla halkın mallarını, paralarını alıyor, haksızlıkla temettü' ediyor, servetler topluyorlar {وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ} ve Allah yolundan men' ediyorlar. ❁ O servetlerle ve o bâtıl intifâ' garazlarıyla [2520] halkı kendilerine ve tağyîr ü tahrif ettikleri ahkâma uydurup İslâm'dan, doğruluktan veya Tevrat ve İncil'de mukarrer meslekten men' ediyor, bu suretle halka fena bir numûne oluyorlar. Güya para için her haksızlık yapılabilir, para ile her şeyin çaresi bulunabilir, hatta hak ve hukuk kanunları bile değiştirilebilir, günahlar[3] affolunabilir, binâen'aleyh haram helâl tanımayarak ve hiçbir günahtan çekinmeyerek ne yapıp yapıp para kazanmalı, hazineler yığmalı gibi bir fikir ve his veriyorlar, hak yolundan sapıtıyorlar. {وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ} Ve onlar ki altın ve gümüşü kenz yaparlar. ❁ Toplayıp sımsıkı saklarlar, tıkız ederler, altın ve gümüşün hakkı, insanlığın menâfi'i nokta-i nazarından hikmet-i hilkati vâsıta-i mübadele, yani semen olarak ibâdullahın hakîkî ihtiyaçlarına sarf olunup tedavül etmek, hem de دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ [el-Haşr 59/7][4] yalnız zenginler beyninde değil, umum halk beyninde tedavül etmek ve hâcetlerin ehemmi mühimmine ve umûmu husûsuna, şedîdi hafifine takdim ve tercih olunarak hüsn-i suretle sarfedilmek olduğu hâlde birtakımları tutarlar, bunları toplar, meydân-ı tedavülden çeker,

---

1 B -"Böğürleri".

2 H: "Ey o bütün iman edenler! Muhakkak ki ahbâr ve ruhbandan birçoğu nâsın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. Altını, gümüşü hazineye tıkıp da onu Allah yolunda sarfetmeyenler ise, bunları artık elîm bir azab ile tebşir et (34). Bir gün bunların üzeri cehennem ateşinde kızdırılacak da kendilerinin alınları, böğürleri, sırtları bunlarla dağlanacak; 'işte bu sizin nefisleriniz için derip tıktıklarınız, haydin tadın bakalım ne derip tıkıyordunuz' denecek (35)".

3 M ve B: "günahları".

4 "…zenginler arasında dolaşır bir devlet…"

gerek gömerek, gerek hazinelerde, sandıklarda veya herhangi bir yerde gizleyerek yığıp sımsıkı saklarlar {وَلَا يُنْفِقُونَهَا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ} ve bunları Allah yolunda sarfetmezler. ❁ Allah için hakkını vermezler, Allah yolundan men' için mallarını sarfedenler şöyle dursun nukūdu, yani sikkeli veya sikkesiz bir altın veya gümüşü bile toplayıp saklamak suretiyle Allah yolunda sarftan men' edenler, bunlarla onlara karşı mücahede etmeyip nukūdun hakkını ta'tîl ve ibtal eyleyenler yok mu? Her kim olursa olsun gerek o ahbâr ve ruhbandan ve onlara uyan gayr-i müslimlerden olsun ve gerekse zekâtlarını vermeyerek nakitlerini saklayan Müslümanlardan bulunsun[1] {فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ} artık bunları [2521] elîm bir azâb ile tebşir et -yâ Muhammed- bu azab {يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فٖى نَارِ جَهَنَّمَ} o gün ki onlar -o altınlar gümüşler- üzerlerinde yakılacak cehennem ateşinde kızdırılacak da {فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ} bunlarla alınları ve yanları ve sırtları dağlanacak. {هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ} "İşte bu sizin[2] nefisleriniz için sakladıklarınızdır, tadınız bakalım saklayageldiğiniz ne imiş!" denecek.

Şimdi bunları dinleyip anlayanlar قَاتِلُوا الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ... إلخ [et-Tevbe 9/29] emrini acaba ne zaman yapalım diyecek olurlarsa evvela ta'yîn-i evkāt için takvîm-i zaman meselesini tashih ve tesbit etmek şartıyla îcâbına göre her zaman ve ittifak ile yapılması lüzûmunu tefhim sadedinde buyuruluyor ki:

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فٖى كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَٓا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌۜ ذٰلِكَ الدّٖينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فٖيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكٖينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةًۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقٖينَ ﴿٣٦﴾ اِنَّمَا النَّسٖٓيءُ زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُۜ زُيِّنَ لَهُمْ سُٓوءُ اَعْمَالِهِمْۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٧﴾

---

1 B: "olsun".
2 B +"bu".

[2522] **Meâl-i Şerîfi**

Doğrusu[1], ayların sayısı Allah yanında on iki aydır; gökleri, yeri halkettiği günkü Allah yazısında. Bunlardan dördü haram olanlardır. Bu işte en pâyidâr, en doğru dindir[2], onun için bunlar hakkında nefislerinize zulmetmeyin de müşrikler size kâffeten harb ettikleri gibi siz de onlara kâffeten harb edin ve bilin ki Allah korunanlarla beraberdir (36). O nesî' (denilen sıvış adeti) ancak küfürde bir fazlalıktır ki onunla kâfirler şaşırtılır. Onu bir yıl helâl bir yıl da haram itibar ederler ki Allah'ın haram kıldığının sayısına uydursunlar da Allah'ın haram buyurduğunu helâl kılsınlar. Bu suretle kötü amelleri kendilerine süslenip güzel gösterildi, Allah da kâfirlerden ibaret bir kavmi hakka hidâyet etmez (37).

{إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ} Allah indinde -yani Allah hükmünde muteber- ayların adedi muhakkak {اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا} on iki aydır. ❁ Ki şunun bunun uydurması, faraziyyât ve i'tibârâtı[3] değil {فِى كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ} Allah'ın şu semâvât ve arzı halkettiği gün kitabında -o gün yazılan Allah yazısında, Hak takviminde- mukarrer ve muharrerdir. Hem [2523] {مِنْهَٓا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ} bunlardandır haram dört ❁ dört hurmetli ay, bunlarda yapılan masiyetin ismi, tâatin sevabı diğerlerinden daha şiddetli ve daha kıymetli olmak hasebiyle öbür aylardan ziyade tâzim ve ihtiram edilmesi lâzım gelen ve يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِۜ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ [el-Bakara 2/217] buyurulan muhterem aylardır ki ta'bîr-i ma'rûfuyla "üçü serd bir ferd"dir. Aleyhissalâtü vesselam Haccetü'l-vedâ'da eyyâm-ı teşrîk ortasında Mina'da îrad buyurduğu hutbesinde bu dört ayı beyan ile şöyle buyurmuştu: اَلَا إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ السَّنَةُ[4] اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلَاثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ: ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ "İşte zaman hakikaten Allah teâlâ'nın semâvât ve arzı halkettiği günkü hey'eti gibi bir devre girdi. Sene on iki aydır, bunlardan dördü

---

1 H: "Doğrusu, / Hakikat".
2 H: "din~~dir~~".
3 H: "i'tibârât".
4 B -"السنة".

haramdır ki üçü birbiri ardınca zilka'de, zilhicce, muharrem, biri de cumâdâ ile şaban arasındaki receb."[1] Yani zamandaki haksızlıklar kalktı, aylar fıtrattaki yerlerini buldu, istivâ-yı fıtrîleriyle yeni bir devre girdi. Zilhicce zilhicce oldu, hac hakikaten zilhiccede yapıldı, çünkü geçen seneye kadar nesî' cârî olduğundan Ebû Bekir'in haccettiği dokuzuncu senede bile hac zilka'dede yapılmış, zilhicce addedilmiş idi. Şimdi bu haksızlıklar kalktı ve hatta bütün nikāt-ı nazardan zaman yeni bir devre girdi.

{ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ} Budur dîn-i kayyim. ❁ Nesî' değil budur ancak doğru din, de'b-i dîrîn, şer'-i kadîm, on ikiden ve dörtten fazla veya eksik aylarla nesî'li sayılır değil, bu sayı, bu esastır ancak ahkâm-ı İslâmiyede tutulması lâzım olan müstakīm hesap. Çünkü bu, kıymeti mücerred i'tibâr-ı beşerî ile kāim olan farazî veya herkes için hilkatte delil ve alâmeti zâhir olmayan takvimlere müstenid bir hesap değil, şu görülen hey'et-i âlem mecmû'unun yaratıldığı ecrâmın hacm ü hareketleriyle kemmiyetleri takdir olunup arzın hilkatine terettüb eden tesviye ve semâ yapıldığı فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ [el-İsrâ 17/12][2] mantûkunca mahv-ı kamerle arz nokta-i nazarından cereyan edecek zaman [2524] mikyaslarına bir istivâ verildiği gün başlayan hilâl tehavvülâtının cârî olduğu bu âlemi yaratan Allah teâlâ'nın takdîr ü takvîmiyle sâbit ve o günden beri nizâm-ı mürettebiyle nefsü'l-emrde cârî ve herkes için Kamer'in hilâl ve bedri kadar zâhir ve meşhur olan ve kıymetini haktan alan fıtrî, açık ve dosdoğru bir hesaptır. Sâniyen bu aylardan dört ayın hurmeti öteden beri kāim bir din ve şeriattır. Ta İbrâhim ve İsmâil aleyhimesselâm zamanından beri Arablar buna verâseten temessük ve riayet edegelmişlerdi. Câhiliyede bile eşhur-i huruma tâzim ederler ve bu tâzim cümlesinden olarak bu aylarda kıtalden sakınırlardı. Hatta bir adam babasının veya kardeşinin kātiline rast gelse taarruz etmez, kötü söz bile söylemezdi. "Nesî'" dedikleri tağyîrâtı ihdas ettikleri zamana

1 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 2; Müslim, Kasâme, 29; Ebû Dâvûd, Menâsik, 67.
2 "…sonra gece âyetini mahvettik…"

kadar bu hurmet bir diyânet ve de'b-i kadîm üzere cârî idi. Yerli yerinde, zamanı zamanına ibadet ve tâatle bu hurmet yine cârî olmak ve hac zilhiccede yapılmak îcab eder.

{فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ} Binâen'aleyh bu aylarda nefislerinize zulmetmeyiniz. ❁ Evvelâ uydurma sayılarla aylar hakkında kendinizi aldatmayınız: Allah'ın tâyin ettiği vakitleri tağyîre kalkışmayınız. Nesî' gibi ileri geri birtakım i'tibârât ile haramı helâl, helâli haram yapmak haksızlığında bulunmayınız. Meselâ zilhicce muharrem, muharrem safer olur, birindeki vazife diğerine atılır zannetmeyiniz[1]. Sâniyen on iki ayın hepsinde de haramdan, haksızlıktan ve herhangi bir masiyet ile kendinize zulmetmekten sakınınız, bâhusus bu muhterem aylarda büsbütün sakınınız. Bununla beraber {وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً} müşrikler nasıl size kâffeten kıtal ediyorlarsa siz de onlara kâffeten kıtal ediniz. ❁ Yani bâlâda beyan olunduğu üzere hangi kısımdan olursa olsun müşriklerin hepsi cemaatleriyle size kıtâli iltizam ve itiyad ettikleri gibi siz de hepsine karşı [2525] bütün mü'minler hepiniz bir olarak toptan muharebe ediniz ki, bu emirde şu veya bu ayla kayıt yoktur. Bu ayların hurmetinin mânası Allah için vâcib olan cihâdın memnû'iyeti mânasına değil, hurmetlerini muhafaza için fî-sebîlillâh kıtâli de vazife bilmek mânasınadır. Haksız olan kıtal her zaman ve her ayda haram ve binâen'aleyh şehr-i haramda daha ziyade haram قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ [el-Bakara 2/217] olduğunda şüphe yoksa da, haram helâl tanımayan ve fırsat buldukça diledikleri gibi kıtal ve tecavüzden çekinmeyen ale'l-umûm müşriklere karşı fî-sebîlillâh kıtal emri muayyen bir zaman ve mekân ile mukayyed değildir. Bu her ne zaman ve herhangi ayda îcab ve iktizâ ederse ona göre icrâsı farz olan, terki veya îcab eden vaktinden tehiri câiz olmayan bir tâattir. Bunun terk veya tehirinde pek büyük tehlike ve nefislere zulüm vardır. Zira وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ'dir [el-Bakara 2/217]. Zulümden korunmak da muhterem aylara hürmetsizlik değil bilakis ayn-ı hürmettir. Hâsılı eşhur-i hurum hakikaten muhterem aylardır.

1 H: "~~zann~~/farzetmeyiniz".

Herhangi bir hürmetsizlikle bunların hurmetini ihlâl etmek pek büyük günahtır, nefislere zulümdür. Fakat müşrikler bunların hurmetini ihlâl ederler, yukarıdan anlaşıldığı üzere bunlar da iki türlüdür. Bir kısmı hiç hurmet tanımaz. Bu ayların muhterem olduklarına esasından inanmaz,[1] hangi ayda olursa olsun fırsat buldukça taarruz etmekten, Allah nûrunu söndürmeye çalışmaktan ve bi-gayr-i hakkın canlar yakıp hukūk ve mukaddesâta tecavüz eylemekten çekinmezler, bunlar Arab müşrikleri hâricindekilerdir. Arab müşrikleri gibi bir kısmı da vardır ki esas itibariyle eşhur-i hurumu tanırlar, bu aylarda kıtâlin hurmetine kāildirler, fakat Allah'ın emrettiği gibi hakkıyla tanımazlar, Allah'ın aylarını kendiliklerinden değiştirirler, hurmeti bir aydan diğer birine atarlar, haram bir aya tecavüz ederler de sonra helâl bir ayı onun yerine ikāme etmeye kalkışırlar. Bunlar da öbürleri gibi fırsat bulurlarsa [2526] haram aydır veya Mescid-i Haram'dır demez, mesela mü'minler Arafat'ta iken bile taarruz edip doğramaktan çekinmezler. Bunlara meydan bırakmak ve hurmetlerin en ziyade mahfuz olması lâzım gelen haram ayların hurmeti nâmına bütün hurmetlerin pâmâl edilmesine, hurmetin hetk-i hurmete vesile ittihaz edilmesine fırsat vermek ise nefislere pek büyük bir zulümdür. Nitekim bu mânada olarak Sûre-i Bakara'da وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدٖيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ [el-Bakara 2/195] buyurulmuştu. Burada da bu dört ayın hurmeti câhiliyedeki gibi sû'-i isti'mâl edilmemek, bu hurmetlerin hakkıyla tatbîkine münâfî olan şirk ve câhiliye âdetleri lağvedilmek ve şuhûrun hurmeti fî-sebîlillâh cihâdın memnû'iyeti mânasıyla telakkī olunmamak ve emr-i cihâdın zulümden ictinab ile hakkın îcâbına ve hâlin iktizâsına ve düşmanların vaziyetine merbut olup hangi ayda olursa olsun, velevse eşhur-i hurumda olsun îcâbına göre her zaman yapılabileceğini beyan için hiçbir zaman ve mekân ile mukayyed olmayarak sûret-i mutlakada وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكٖينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً buyurulmuştur ki bu suretle bu âyetin mâkabline münasebeti nokta-i nazarından siyâkı şöyle bir suâl-i mukaddere cevap mânasındadır:

1 B -"Bu ayların muhterem olduklarına esasından inanmaz".

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ... إلخ [et-Tevbe 9/29] emrini ne vakit yapalım? Cevap: Allah'ın vakitlerini tağyir etmemek, hurmetlere riayet ve zulümden ictinab eylemek şartıyla hangi ayda olursa olsun îcab ettiği vakit bilâ tehir ve bi'l-ittifak yapınız. Binâen'aleyh cumhûr-i ulemânın dedikleri gibi bundan anlaşılır ki "şehr-i haram" tâbirinde câhiliyenin telakkī ettiği tahrîm-i kıtal mânası mensuhtur. Çünkü Allah için olmayan ve câhiliyede cereyan eden haksız kıtaller İslâm'da her ayda ve her zamanda haramdır. قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ [el-Bakara 2/217]'den murad, müşriklerin kıtâlidir (*Sûre-i Bakara'ya bak*). Fî-sebîlillâh cihad olan kıtal ise her zaman için hakka hurmetin îcâbı olan en büyük bir tâattir, حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ [en-Nisâ 4/89], حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ [el-Bakara 2/191; en-Nisâ 4/91] Hill ü harem mekânda ta'mîm ifade ettiği gibi bu âyet de zamanda ıtlâkı emretmiştir. Ve bunun için buradaki اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ'dan murad [2527] sûrenin başında geçen فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ [9/2], فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ [9/5] âyetlerindeki dört ay değildir. Ber vech-i bâlâ hutbe-i nebeviyede beyan olunan dört aydır. Ancak Atâ'dan menkuldür ki gerek haremde ve gerek eşhur-i hurumda düşman taarruz edip mukāteleye başlamadıkça gazâ helâl değildir. Bunlarda tahrîm-i kıtal hükmü neshedilmemiştir.[1] Gerçi hurmet bütün vücûhuyla tasavvur edilmeyip mutlak hurmet-i kıtal mânasına telakkī edilecek olursa مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ diye eşhur-i hurumun hurmeti takrir buyurulması buna muvâfık gibi zannedilebilir. Buna binâen فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ nehyinin mânası, bu haram aylarda bidâyeten kıtâli istihlâl etmek suretiyle kendinize zulmetmeyiniz demek olduğu da zannedilmiştir. Câhiliyede mu'tad olan şekāvet gazvelerine nazaran bu mâna doğru ise de emr-i hak olan nefislere zulüm değil, zulmü ta'kīm için yapılması lâzım gelen cihâda nazaran doğru değildir ve قَاتِلُوا emrine münâkızdır. Zulm-i nefs, bilhassa ma'siyet-i kıtal nokta-i nazarından mülâhaza edildiği surette doğrusu buna şu mâna verilmek lâzım

---

1 Kāsım b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-mensûh,* s. 207; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IV, 314; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 357:

عن ابن جريج قال: قلت لعطاء: ما لهم إذ ذاك لم يكن يحل لهم أن يغزوا في الشهر الحرام ثم غزوهم بعد قال: فحلف لي بالله ما يحل للناس أن يغزوا في الحرم ولا في الشهر الحرام إلا أن يقاتلوا وما نسخت.

gelir: Bu haram aylarda cihâdı terk veya tehir ederek kendinizi kıtâle mâruz bırakmak suretiyle nefislerinize zulmetmeyiniz. Bilfiil taarruza girişen bir düşmana karşı müdafaayı terketmekte böyle nefisleri katle mâruz bırakmak mânası bulunduğu gibi haram helâl, hukūk ve mukaddesat tanımayan ve fırsat bulduğu zaman taarruz edeceği mâlum bulunan hak düşmanlarının taarruzuna meydan vermekte dahi aynı mâna vardır. Bu suretle âyette takvîm-i hak ile aded-i şuhûr tesbit ve eşhur-i hurumun hurmeti takrir olunduktan sonra hurmetin muktezâsı ve dîn-i kayyimin mânası nüfûsa zulümden son derece ictinab mefhûmu altında fezleke edilmiş ve bundan eşhur-i hurumda cihâdın memnû'iyeti mânası anlaşılmamak ve bilakis bu hak ve hurmetin ihlâlinden korunmak her zaman lâzım, bunun da vazîfe-i cihâda riayetle kāim olduğu ve binâen'aleyh emr-i cihâdın [2528] haram veya helâl aylarla mukayyed olmadığı bir nass-ı mutlakla tansis olunup buyurulmuştur ki:

{وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَٓافَّةً} Böyle yapınız {وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ} ve biliniz ki Allah muhakkak müttakīlerle beraberdir. ❁ Her hususta böyledir. Binâen'aleyh yapacağınız harb u kıtalde de hep hakkı arar, Allah'ın rızâsını düşünür, hakkıyla haramı helâlı tanır; şirk ahlâkından[1], keyfî hareketten, haksızlıktan, masiyetten, itaatsizlikten sakınır, vazifenizi, hedefinizi bilir, Allah'ın emrine tevfîkan hepiniz birden cem'iyyet ve vifak ile hareket eder, hakkıyla korunursanız Allah'ın nusreti sizin gibi müttakīlere yâr olacağında ve muvaffakiyet ve muzafferiyete ereceğinizde şüphe etmeyiniz.

{اِنَّمَا النَّس۪ٓيءُ} O Nesî' ❁ Nesî' denilen o tehir, yani ay geriletme işi {زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ} küfürde bir ziyadelikten başka bir şey değildir.

"**Nesî'**" kelimesi lügavî, örfî, şer'î olmak üzere üç nokta-i nazardan mânaları hâizdir. Evvelâ asl-ı lügatta "nesî'" hem masdar ve hem sıfat olur. Evvelemirde نسأ ينسأ fiilinden masdar نسأً ونساءً ونسيئاً gelir ki esas mânası tehir etmek, geri bırakmak demektir. Nitekim مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نَنْسَأْهَا

1 H: "ahlâk-ı şirkten".

kıraatinde نَنْسَأْهَا, نُؤَخِّرْهَا demektir. Bey'de veresiye demek olan نسيئه ismi de bu masdardan me'huzdur. Bazı ahvâlde tehir bir tezyid ile alâkadar olur da tehirin ya lâzımı veya melzûmu bulunur. Mesela eceli tehir ömrü tezyiddir; bir seneye bir ay ziyadesi, diğer seneyi bir ay tehir eder. Bir ay tehiri, seneyi tezyid olabilir. Bundan dolayı "nesî'" masdarı da bazen tezyid mânasını müstelzim veya tezyîde müterettib olarak kullanılırsa da tam mürâdifi olan esas mânası tehirdir. Ve bunda tezyîdin bulunmadığı olabilir. Mesela aynı sene içinde muharrem ayı safer, safer ayı muharrem farzedilerek bir tehir ve [2529] takdim yapılırsa sene yine on iki ay kalmış, bir ay tezyid edilmemiş olabilir. Bu nükteye mebnîdir ki cumhur, ma'nâ-yı örfîde ve şer'îde dahi esas olan en kat'î ve şâmil mâna, tehir mânası olduğunu ehemmiyetle ihtar ederler. Sonra nesî', bu tehir mânasından fa'îl[1] bi-ma'nâ mef'ûl olarak "mensû'" (مَنْسُوء) yani muahhar mânasına sıfat olur. Maktul mânasına "katîl" gibi. Bundan başka fa'îl[2] bi-ma'nâ fâ'il olarak "nâsi'", yani tehir eden mânasına da olabilir. Nitekim "şehîd" şâhid demek de olabilir, meşhud demek de. Sâniyen örf-i lügatta da "en-nesî'" kelimesi bu üç mâna ile alâkadar bir isimdir. Birincisi masdar mânasından me'huz olarak bir te'hîr-i mahsûsun ismidir ki ay tehir etmek demektir. Şöyle ki:

Araplar öteden beri ayları hakīkī vechile şuhûr-i kameriye tanıyor ve bir[3] seneyi sene-i kameriye olarak on iki sayıyorlardı. Hangi isimlerle sayarlarsa saysınlar ayları ve seneleri kamerî idi ve İbrâhim ve İsmâil aleyhimesselâm zamanından beri bu on iki aydan dört ay eşhur-i huruma riayet ediyorlar, bunlarda yekdiğerine çapulculuk, gazve ve kıtal yapmıyorlar, ta'abbüdle meşgul oluyorlardı. Bu aylara o kadar hürmet ediyorlardı ki hatta bir adam babasının kātiline bile rast gelse el uzatmıyor, dokunmuyordu. Bu dört haram ayın ise zilka'de, zilhicce, muharrem üçü "serd", yani bir sıraya mütevâlî bulunduğundan

---

1 B: "fâ'il".
2 B: "fâ'il".
3 M ve B -"bir".

maîşetleri gazveye münhasır olan kabâile böyle sıra ile üç ay gazvesiz kalmak güç gelmeye başlamış ve binâen'aleyh gazveye fazla vakit bulmak için bunlardan birinin tehiriyle ayların tertîbini oynatmışlar ve bu vesile ile on iki ayda dört nisbetini de daha aşağı indirmek ve haccı fusûl-i erba'adan işlerine gelen bir mevsimde tutmak için altı ayda birer haftadan yirmi dört ayda bir ay tezyid ve tevsî' etmişler ve şu hâlde bir sene on iki buçuk ay itibar edilmek iktizâ ederken aylarına şuhûr-i kameriye olarak [2530] sayılabilmek ve dört ay eşhur-i hurumdan üçünün tevâlîsini devam ettirmemek için dört haftayı ikinci sene nihâyetinde bir ay olarak toplayıp kebs ederek bu seneyi on üç ay yapmışlar ve binâen'aleyh bu on üçüncü ay senenin nihâyeti olan zilhicceyi tâkip ettiğinden hakikatte muharrem olmak lâzım gelirken araya sokulmuş diğer bir ay itibar edilip muharrem, safere tehir olunarak gelen sene bir ay geriye atılmış ve bundan dolayı o zâid aya "safer-i âhir[1]" denildiği gibi, bu tehir keyfiyetine نسأ، نسئ، انساء ve الصفر ıtlak edilmiş, tehir olunan muharreme dahi النسيء veya النسى denilmiş ve bu on üç aylık sene nesî' senesi olmuş ve bu suretle bilhassa eşhur-i hurumu istihdaf eden bir nesî' bir te'hîr-i şuhûr âdeti ihdas olunmuş, iki sene bir ay sayılmak lâzım gelen yirmi beş ay, biri on iki biri on üç ay itibar edilen iki seneye sıkıştırılmış, yani müneccimlerin tâbirince iki senede bir ay kebs edilip sıvıştırılmış ve binâen'aleyh on iki ayda dört ay olan eşhur-i hurum yerlerinden oynatıldıktan başka, on iki buçukta dört nisbetine düşürülmüştü. Ve bu minval üzere her iki senede bir ay nesî' ile on iki nisbetinde on iki ay sırasıyla bitirilerek yirmi beş senenin tam bir senesi çalınır, yirmi dört sene yapılır idi ki bunun on[2] iki senesi on ikişer aylık seneler, on[3] iki senesi on üçer aylık seneler olduğundan tam bir sene-i kameriye bu on iki senenin içine kaynar gider[4] yirmi beş senede bir senenin

1 B: "ahîr".
2 H +"~~ikisi~~".
3 H +"~~ikisi~~".
4 Sene-i kameriye yerine sene-i şemsiye itibar edilmiş olsa idi bu bir sene-i kameriye otuz üç senede çalınmış olacak ve bir ay lâekal üç senede bir nesî' edilmiş bulunacaktı ve otuz üç sene zarfında şuhûr-i şemsiyeden her biri şimdi bizde görüldüğü vechile lâekal üç sene muharrem, üç sene safer ilh., üç sene receb üç sene ramazan, üç sene bayram, üç sene zilhicce aylarına tesadüf edecekti. Hâlbuki Araplarda her aya ikişer sene düşüyor ve yirmi dört senede devir tamam oluyordu. Demek ki onların esas itibar

haccı ve hurmetleri hiç icrâ edilmeksizin tamamen [2531] terk edilip sıvıştırıldıktan başka hac ancak birinci on iki aylık sene ile onu tâkip eden ilk on üç aylık nesî' senesinde vaktine isabet edebilir ve mütebâkī yirmi üç senenin hac ve hurmetleri hep vaktinin gayride yapılmış olur. Ve bu müddet zarfında ayların hurmetine hep kendilerin[1] gayride itikad ve itibar edilerek kendi hurmetleri istihlâl edilip çiğnenmiş bulunurdu ve ancak yirmi beş senenin hitâmında[2], yani onların ta'dâdıyla yirmi beşinci ve hakikatte yirmi altıncı sene mebde'e rücû' etmiş, aylar yine hilkati vechile yerine gelmiş, muharrem muharreme, zilhicce zilhicceye dönmüş tam bir sene-i kameriye olur. Ve o zaman tekrar hac ve hurmete isabet vukū' bulurdu. Ve işte Aleyhissalâtü vesselâm'ın Haccetü'l-vedâ'da bu iki âyet mûcebince nesî'i ibtal edip إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ buyurduğu[3] onuncu sene-i hicriye devr-i nesî'in hitam bulup mebde'e rücû' eylediği bir sene olmuş idi.

Velhâsıl örfte ma'nâ-yı masdarî ile en-nesî' böyle ay geriletmek demek olan bir te'hîr-i mahsustur ki Arabda cereyan eden şekli bunun mâhiyeti değil bir nev'-i mahsûsu demektir. Bunun Arabdaki şeklinden başka diğer suretleri[4] de mümkindir. Her kebs bir nesî' ile alâkadardır. Fakat her nesî'in bir kebs olması lâzım değildir, çünkü nesî' ayların adedinde ve senenin miktarında hiçbir tezyid ve[5] tenkis yapılmadan muharremi safer, saferi muharrem, ramazanı bayram, bayramı ramazan yapmak gibi mücerred bir takdim ve tehir suretiyle de mümkindir. Hâlbuki bunda kebs yoktur. Beyan olunacak ma'nâ-yı şer'î nokta-i nazarından mühim olan bu noktaya mebnîdir ki cumhûr-ı müfessirîn "nesî'"in esas

---

ettikleri sene bizim hesabımızla bir sene-i şemsiyeden dört beş gün fazla imiş, arada on gün değil yarım ay fark gözetiyorlarmış. Bundan anlaşılır ki Arapların bu nesî'i bazı takvimcilerin son zamanlarda zannettikleri gibi üç senede bir ay kebs eden Yehûd ve Gildânî hesabının aynı değildi, çünkü iki senede bir ay kebs ediyorlardı. Ma'amâfîh âyetin hangi kebs olursa olsun hepsine şâmil olduğunu göreceğiz [Müellifin notu].

1 B: "kendilerinin".
2 H +"~~ta'dâdıyla~~".
3 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 2; Müslim, Kasâme, 29; Ebû Dâvûd, Menâsik, 67.
4 B: "şekilleri".
5 B: "veya".

mânası tezyîde münhasır olmayıp tehir demek olduğunu bilhassa ihtar eylemişlerdir.

Bu vechile nesî'in birinci ma'nâ-yı örfîsi anlaşıldıktan sonra gelelim ikincisine:

[2532] Bâlâdaki îzâhâttan dahi anlaşıldığı üzere "en-nesî'" bir de tehir olunan ayın kendisine ıtlak edilmiş bir isimdir ki asl-ı lügattaki fa'îl[1] bi-ma'nâ mef'ûl mânasından me'huzdur. Yukarıdaki tafsîlâttan da müstebân olduğu vechile Araplarda bu mânaca "en-nesî'" safer yapılan muharrem oluyordu. Gerçi muharrem, safere tehir edilmekle gelen senenin bütün ayları da tehir edilmiş bulunuyordu. Ve binâen'aleyh asl-ı lügata nazaran bunların hepsine "nesî'" yani "mensû'" demek sahih olurdu. Fakat bunların tehiri -evvelen ve bizzat değil muharremin tehiri dolayısıyla sâniyen ve bi'l-vâsıta olduğundan[2] örfte "en-nesî'" tehiri diğer ayların tehirine sebep ve vasıta ittihaz olunan ayın ismi olmuştur ki bu da muharrem idi. Daha açıkçası asıl muharremden ibaret değil de bir sene on üçüncü ay olarak safer-i âhir[3] sayılıp muharremi safere, saferi rebiülevvele ilh... gerileten ve diğer sene sayılmayıp saferi muharrem saydıran ve bu minval üzere bütün ayları dolaşarak on birinci nevbetinde zilhicceyi muharrem, on ikinci nevbetinde ise bütün bir seneyi yutup muharremi asıl muharreme getiren aydır. Bu ay, sene-i kameriyeden büyük olmak üzere asıl itibar edilen gayr-i kamerî senenin bir sene-i kameriye aylarından fazla olan ve bir aya bâliğ olmayan günlerini[4] bidâyeten hesaba almayıp nesî' ve tehir ederek bir aya bâliğ olduğu senede cem' edilmesinden müteşekkil bir ay demektir ki bu hesap olunup itibar edildiği sene bu, ikinci bir safer sayılır. Muharrem nesî' olur, tehir edilmiş bulunur. Muharremin nesî'i hesaba alınıp kaza edildiği sene de bu tehir edilmiş, nesî' olmuş[5] bulunur. Bunun için müfessirîn bu nesî' ayını bir

1 B: "fâ'il".
2 M ve B: "olduğunda".
3 B: "ahîr".
4 Ki câhiliye Araplarının bunu iki hafta farz ettikleri geçmişti [Müellifin notu].
5 B: "edilmiş".

muharrem, bir safer diye gösterirler ki muharremden murad, asıl veya itibarî muharrem demek olduğu gibi, saferden murad da safer-i âhirdir[1] ki bu safer sayıldığı sene safer muharrem, rebiülevvel safer olurdu ve yine bunun içindir ki [2533] *Kāmûs*'ta bu mâna ile "nesî'" ismini النسيء شهر كانت تؤخره العرب في[2] الجاهلية diye[3] târif etmiştir. Birçoklarının kavlince örfte nesî'in bu mânası evvelkinin de esasıdır. Birinci mânada daha ziyade "nese'" yahud "insâ" maruftur. Bunlardan başka "en-nesî'" ismi fa'îl[4] bi-ma'nâ fâ'il olarak nesî' hesab ve her sene başını ilan eden nesî'ciye[5] bir unvan olmak üzere dahi isti'mâl edilmiştir ki "nâsi'" demektir. Gerçi bu mâna meşhur değildir. Hatta ekseriyet bunu zayıf addetmişlerdir[6].

İşte câhiliye Araplarında müte'âref olan "en-nesî'" ismi sırasıyla bu mânalarda müşterek olarak kullanılıyordu. Ve bu âyet, bunlardan her birine derece derece işareti muhtevî olarak hepsini ibtal eylemiş ve öyle ilel ü evsâf ile tenkīh ederek ibtal eylemiştir ki bunların delâletinden şer'in ale'l-ıtlâk tahrîm ü tekfir ettiği bir nesî' mânasının târifi hâsıl olmuş ve bununla yalnız Arab-ı câhiliyenin örfü olan sûret-i mahsûsasındaki nesî' değil, aynı şekilde olmamakla beraber aynı illet ve mânayı mutazammın bulunan fiillerin dahi aynı sebeple küfr olacağını anlatmıştır.

Ve âyetin mâkabline ve mâba'dine nazaran mâ-sîka lehi nesî'in bu ma'nâ-yı şer'îsi üzerindedir ki burada asıl tahkik edilmesi lâzım gelen mâna budur. Bu da âyetten bütün vuzûhuyla anlaşılacağı üzere örf-i Arabdaki nesî'in zikrolunan üç mânadan hangisiyle olursa olsun zımnında sâbit ve butlânına illet olan mânadır. Bu mâna "ayın hürmetini diğer bir aya tehir etmek, yani onda itibar ve itikad eylemek" diye târif edilmiştir. Bu gerçi doğrudur fakat kāsırdır. Âyetin siyâk u sibâkıyla hâsılına nazaran bunu şöyle târif etmek iktizâ edecektir: Allah'ın tahrim

---

1 B: "ahîrdir".
2 H, M ve B -"العرب في".
3 Âsım Efendi, *Kāmus Tercemesi*, I, 107.
4 B: "فعل".
5 B: "nese'ciye".
6 H: "addeylemişlerdir".

ettiği herhangi bir haramı helâl kılmak maksadıyla vakit tehiri, hatta o maksadla yapılan herhangi bir tehir veya tezyid. Ahkâm-ı şer'iyenin müte'allakı evvelen ve bizzat fi'l-i mükellef olduğundan ma'nâ-yı şer'îde asıl olan ma'nâ-yı masdarîdir. Örfte velevse ikinci mâna daha [2534] meşhur olsun, âyette en zâhir olan mâna, masdar mânasıdır. Zira belli ki küfr olan nesî', nesî' edilen ay veya nesî' yapan kimse değil, nesî' yapmak işidir. Bunun için müfessirîn bu âyetteki "nesî'" kelimesinin doğrudan doğru zâhir bulunan mânası masdariyet olduğunu ve muahhar ay mânası ahz olunduğu surette زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ'de ziyade küfre sebeptir gibi bir tevil gözetilmek lâzım geleceğini ve nâsi' mânası da esasen gayr-i meşhur bulunduğunu ve o takdirde de "küfürde ileri gitmiş, fazla kâfir" mânasıyla tevil edilmek iktizâ edeceğini ihtar etmişlerdir. Ma'amâfîh bu mânalar âyetten bi'l-'ibâre olmasa bile bi'l-işâre münfehim olduğunda da şüphe yoktur. Çünkü fiilin hükmü fâ'ilin ve mef'ûlün de hükmünü iş'âr eder. يُحِلُّونَهُ zamîrinde zâhir olan aya râci' olmasıdır. İhlâlin fâ'ili de nesî'ciler olmak zâhirdir ki bunlar "nesî'" kelimesinden bi'l-işâre mefhumdurlar. O hâlde bu üç mâna ale'd-derecât şöyle demek olur:

1. Nesî' yapmak küfürde bir ziyadelikten ibarettir. Zira haramı tahlil, küfürdür.

2. Nesî' ayı ziyade küfre sebeptir. Çünkü birçok haramları istihlâle sebeptir.

3. Nesî'ci küfürde ileri gitmiş fazla bir kâfirdir. Nesî' ile kâfirleri büsbütün idlâl eder, Allah'ın haramlarını helâl yapmak için ayı bir sene helâl, bir sene haram yapar, seneden seneye değiştirir dururlar.

Bir de اِنَّمَا النَّسِّىءُ Verş ve Ebû Ca'fer kıraatlerinde yâ'nın teşdîdiyle hemzesiz النَّسِىُّ okunur. Bunda da iki vecih vardır: Birisi نبيء'de "نبي", شيء'de شي gibi hemzenin yâ'ya kalbiyle نسيء muhaffefi olmasıdır ki ekseriyetin beyânı budur. Diğeri نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ'de [et-Tevbe 9/67] olduğu gibi terk mânasına "nisyan"dan mensî, yani metruk demek olub nesî' ayının diğer bir haysiyetiyle ismi olmasıdır. İbn Abbas "bir sene

muharremi terk ederler bir sene de muharrem yaparlardı"[1] demekle bu mânayı göstermiştir. Demek ki [2535] نسيء ayın tehiri haysiyetini ifade eden bir ismi olduğu gibi نسي de terki haysiyetini ifade eden bir ismidir. Fi'l-vâki' bâlâda îzah olunduğu üzere iş yalnız bir tehir ile kalmıyor, bir de terki iktizâ ediyordu ve bundan dolayı yirmi beş senenin bir senesi tamamen terk edilip sıvıştırılmış bulunuyordu ki bu mânayı نسيء ismi sarâhaten iş'âr etmediği hâlde نسي bilhassa bu mânayı ifade etmektedir. Binâen'aleyh bu "nesî'" ismi Türkçede bir vakitler müte'âref olmuş olan "sıvış senesi" tâbirine şebîhtir. Ve âyette نسيء mefhûmu يُحِلُّونَهُ عَاماً وَيُحَرِّمُونَهُ عَاماً mazmûnunda, نسي mefhûmu da فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ neticesinde gösterilmiş demektir ki meâli şu demek olur:

اِنَّمَا النَّسٖىٓءُ O nesî', kasden unutulup kebs ve terk edilen o mensî ve metruk ay, o sıvış ayı زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ küfürde bir[2] ziyadeden başka bir şey değildir. Yani zannedildiği gibi bir kazanç değil, küfrü artırmaya bir sebeptir. Küfürde daha ileri gitmek, asl-ı küfürden fazla küfür yapmak ve yaptırmak için ziyade kılınmış bir aydır. {يُضَلُّ بِهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا} Bununla -نسيء veya نسي ile- kâfirler idlâl olunurlar. ❁ Esâs-ı küfürlerine ilâveten dalâletten dalâlete düşürülürler.

Nâfi', İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'dan Şu'be, Ebû Ca'fer kıraatlerinde yâ'nın fethi ve dâd'ın kesriyle يَضِلُّ okunduğuna göre "bununla kâfirler dalâlete düşerler." Yani bu, öyle bir şeydir ki bunu kâfir olanlar yapar ve bu sebeple küfür üzerine küfrederek bütün bütün sapar, sapar[3] giderler. Ya'kub kıraatinde yalnız dâd'ın kesriyle يُضِلُّ okunduğuna göre üç mâna vardır: Bununla kâfirler idlâl yaparlar, kendilerine uyanları büsbütün yoldan çıkarırlar, yahut o نسيء yapan, ayları tehir veya tezyid eden nesî'ci bu نسيء fiili veya ayı ile kâfirleri idlâl eder durur. Yahut Allah bununla kâfirleri idlâl eder, şöyle ki:

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 245:

يقول: يتركون المحرم عامًا، وعامًا يحرِّمونه.

2 B -"bir".

3 B -"sapar".

[2536] {يُحِلُّونَهُ عَاماً} Onu -o نسيء yahut نسي ayını, yani o tehir edilen veya sıvıştırılan ayı- bir sene helâl {وَيُحَرِّمُونَهُ عَاماً} ve bir sene haram kılarlar. ❁ Aynı bir ayı bir sene helâl hurmetsiz bir ay sayarlar, bir sene sıvıştırdıkları ayın hurmet-i mahsûsasını selb ü inkâr eder; onu helâl, hurmetsiz bir ay sayarlar. Meselâ safer derler, ertesi sene de aynı ayı tahrim eder, hurmetli bir ay addederler. Mesela muharrem yaparlar ki bunun nasıl bir tenakuz ve şaşırtma olduğu zâhirdir. Hâlbuki bu ay hakikatte ya helâldir ya haramdır; helâl ise haram sayılması bir yalan bir küfürdür, haram ise helâl sayılması bir yalan bir küfürdür[1].

Dikkat etmek lâzım gelir ki bu ifadede yalnız Arab'a mahsus olan nesî'in değil, ale'l-umûm nesî'in bir vasf-ı bârizi vardır. Çünkü evkāt-ı şer'iyede esas olan sene-i kameriye hesâbı yerine fazla veya eksik herhangi bir sene itibar edildiği takdirde o seneye nazaran kamerî aylar her sene bir miktar fark edeceği cihetle bundan gün mikyâsına tâbi' olan evkāt-ı şer'iye değişmezse de, sıyam ve hac gibi ay mikyâsına tâbi' olan umûr ve evâmirin, ibadetlerin ve hurmetlerin evkāt-ı şer'iyesi muhtas oldukları aylardan her sene kısmen olsun inhiraf eder. Ve binâen'aleyh bir sene helâl sayılan bir ay ertesi sene velev kısmen olsun haram sayılmak tenakuzu herhâlde vaki' olur. Mesela Yehûd ve Nasârânın dahi perhizleri, bayramları esasen hep sene-i kameriye hesâbıyla kamerî aylara mahsus iken bunları sene-i şemsiyeye tahvil ettikleri zaman [2537] eskiden perhiz ayı olan kamerî ay bir sene tam perhiz olmuş ise ertesi sene bu tehavvül, mutlak beş on gün olsun yenmiştir. Ve hele birkaç sene sonra behemehâl tamamen yenmiştir. "Bir sene helâl ve bir sene haram kılarlar" târifi ise bu iki hâlin ikisine de sâdıktır. Bâhusus يُحِلُّونَهُ عَاماً وَيُحَرِّمُونَهُ عَاماً beyânı bir ayı "bir sene helâl diğer bir sene de haram kılarlar" mânasını dahi ifade

1 Bazı müfessirler bu "tahrim ederler" cümlesini, "hurmetini olduğu gibi muhafaza ederler" meâlinde tevil eylemiş ve binâen'aleyh bu tahrîmin onlara isnâdı geçen sene ihlâl eylemeleri veya tahrim ve tahlîli âlihelerine nisbet etmeleri itibariyle olduğunu söylemiştir. Hâlbuki bu tevile lüzum yoktur ve sûret-i umûmiyede doğru değildir. Bazı seneler, meselâ nesî'in ilk senesinde böyle olursa da ondan sonraki senelerde emir ber aks olur da ihlâlde isabet, tahrimde küfr etmiş olurlar. Meselâ geçen sene şevvali safer yapmışlarken bu sene onu muharrem yaptıklarında ihlâl doğru, tahrim onların uydurması olur [Müellifin notu].

edebilir ki, bu surette diğer sene ertesi sene olmak lâzım gelmeyeceğinden bu şümul daha ziyade tevazzuh eder. Binâen'aleyh burada bilhassa Arapların bir sene nesî' yapıp bir sene yapmadıkları ve "bu sene safer helâldir, bu sene[1] saferdir" diye bu hill ü hurmet tenakuzunu her sene ilan ettikleri anlaşılmakla beraber nesî'in künh-i mâhiyetini teşkil eden en bâriz vasf-ı zâtîsi onun hükm-i şer'îsinde alâkadar olmayan diğer evsâf-ı ârıza ve suver-i cüz'iyesinden tecrid ve tenkīh olunarak Yehûdun, Rûmun vesâirenin kebslerindeki vasfa dahi şâmil bir sûret-i külliyede tefhim ve tasvir olunmuştur. Binâen'aleyh bir nesî'in, yani bir vakit tehir etmenin küfür ve dalâl olup olmadığını anlamak için en evvel dikkat olunması lâzım gelen vasıf budur. Ve bunu anlamak için Arabın nesî'i nasıl yaptığını diğer tafsîlâtıyla tedkīke lüzum da yoktur. O cihet âyetin maksûdundan hâriç zevâid kabîlindendir. Bu tesbit olunduktan sonra aynı bir ayı bir sene helâl bir sene haram yapmanın bir küfür, bir dalâl, bir şaşırtma olduğu da bedîhîdir. Binâen'aleyh iş bu kadarla kalsa nesî' yapmak bi'n-nisbe basit ve gayr-i müte'addî bir küfürden ibarettir demek olurdu. Fakat bu sade bununla kalmaz, birbirine müterettib iki garaza vasıta olmak için daha şümullü ve sârî bir şekl ü surette yapılarak gayet idlâlkâr bir küfr-i mütezâyid hâlini alır.

Bakınız bu bir ayı bir sene helâl bir sene tahrim şaşırtmasını niçin yaparlar {لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ} Allah'ın [2538] haram kıldıklarının adedine tatbik edip de {فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ} Allah'ın haram kıldıklarını helâl kılsınlar için ۞ öyle yaparlar. Yani hakikaten haram aylar bi-husûsihi falan filan ayların kendileri değil de keyfemettefak dört ay imiş, her hangisi olursa olsun dört aya hurmet edilmekle hakk-ı hurmet edâ olunurmuş, meselâ zilkadede bir hac yapmakla zilhiccede farz olan hac borcu sâkıt oluverirmiş, şabanı receb farzetmekle recebin hakk-ı hurmeti zâil ilh. oluverecekmiş, hem de on ikide dört nisbeti güya on üçte dört nisbetine müsâvî olabilirmiş gibi tutturarak ayların husûsiyetlerinden, hurmet-i mahsûsalarından ve helâl aylarla olan nisbetlerinden kat'-ı

1 H +"~~muharrem~~".

nazarla mücerred adedlerini, bir ay şaşırtmasını bütün senenin aylarına ve bu meyanda bilhassa haram aylara sirâyet ettirmek ve dolayısıyla nesî' cümlesine tatbik edip[1] hepsini yerlerinden oynatarak hurmetlerini başka aylara atmak ve bu suretle onların yerine kendiliklerinden dört ay tahrim edip bi'n-netîce Allah'ın tahrim ettiği bütün muharremâtı külliyen helâl kılmak için yaparlar. İşte nesî' şaşırtmasından garaz böyle bir idlâl, böyle şümullü tahlîl-i hurmet, böyle küllî bir nesî'dir. Bunun ise bir küfr-i mütezâyidden başka bir şey olmadığı aşikârdır.

İşbu لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ ta'lîli açıktan açığa gösteriyor ki örf-i câhiliyede nesî' sade bir ayın tehir ve tahlîline münhasır olmayıp dolayısıyla bütün haram aylara tatbik ediliyordu ve nesî'den asıl garazları da bu idi. Bir sene bir ayın tahlîli dolayısıyla o sene içindeki dört haram ayın tahlîline sebep olması ise gelen senenin başındaki muharremden itibaren bir ay geriletmesi demek olacağı zâhirdir ki bu da sırf şuhûr-i kameriye ile ifade olununca muharremin safer yapılması demek olur. Onun için tefsirlerde rivayet olunageldiği üzere "muharremi safer yaparlardı" târifi, "giden seneyi bir ay tezyid [2539] ve gelen seneyi bir ay tehir ederlerdi" demenin en beliğ bir ifadesi olduğundan zühul edilmemelidir. Gelen senenin muharremi saferinden itibar edilince muharrem fazla ve helâl bir ay farzıyla giden senenin sonuna atılmış, نسيء نسي safer-i âhir[2] yapılmış olur. Eğer bu bir ay geriletmenin her sene yeniden yeniye yapıldığı, yani her sene yeni bir ayın nesî' edildiği farzolunursa on iki senede tam bir sene kebs ü nesî' edilmiş, külliyen sıvıştırılmış, on üç sene on iki yapılmış, bir senesi tamamen inkâr ve istihlâl kılınmış olur. Ve aylar ancak on üçüncü (yani on dördüncü) senede yerlerine döner ve nesî' edilen ayın hurmetine ancak o sene riayet edilebilir ve ma'amâfîh hiçbirinde muharrem haccedilen ayı vely etmiş olmaz. Fakat âyetin işareti vechile aynı bir ayın tam nesî'i

---

1 B: "idi".
2 B: "ahîr".

lâekal iki senede bir yapılırsa yirmi beş senede bir sene çalınmış, tam bir sene-i kameriye gayr-i kamerî yirmi dört sene ile kebs ü nesî' edilmiş olur ki Araplar böyle yapıyorlardı. Eğer tam bir ay tehiri iki seneden fazlada yapılırsa aynı netice daha fazla senelerde vukû' bulmuş, tam bir senenin sıvıştırılması daha fazla bir müddette yapılmış olur. Mesela Yehûd ve Gildanî takvimiyle[1] üç senede tam bir ay kebsiyle otuz[2] altı sene-i şemsiyede ve Nasârâ takvimiyle otuz üç sene-i şemsiyede tam bir sene-i kameriye çalınır, hepsinde bir devir zarfında bir ayın tehirinden itibaren hurmetler yalnız adedlere tatbik edilmiş ve mahallerinden alınarak başkalarına verilmiş ve keyfiyet sade bir tehir ve kazâdan ibaret kalmayıp nesî'cilerin vaz' ettiği hurmetlere itikad ve riayetle Allah'ın tâyin ve tahsis ettiği hurmetler inkâr ve istihlâl olunmuş ve bi'n-netîce bir senenin hurmetleri de hiç icrâ edilmeyip bütün bütün terk ü nisyan edilmiş, sıvıştırılmış bulunur. Ve devirler tekerrür ettikçe hâl tekerrür eder. Ve bu suretle sade ayların değil, Allah'ın bütün muharremâtının istihlâli itiyad hâline getirilmiş olur ki artık bunun ne büyük bir idlâl ve ne kadar ziyâde-i küfr olduğu tasavvur olunsun.

[2540] Demek ki her zaman yapılması helâl ve mubah olan şeyler nokta-i nazarından nesî' tasavvur olunmaz. Herhangi bir hurmet vakt-i mahsûsunda istihlâl edilmedikçe nesî' mânası bulunmaz. Yalnız bir hurmeti tahlil etmek bir küfr olacağından diğerlerine sirayet ettirmeyerek yalnız bir ayın veya bir vaktin tehir ve tahlîli örfen nesî' sayılmasa bile şer'an bir nesî'dir. Fakat küfr-i mütezâyid olan nesî' değil, bir küfr-i basît olan nesî'dir. Bir vaktin tehir ve tahlîlini diğerlerinin[3] tahlîline mebde' yapmak tarîkiyle nesî'in sûret-i ma'rûfesi olan mütezâyid nesî' ise ne şekilde olursa olsun bir küfürden ibaret kalmaz. Müstelzim olduğu tahlîl-i haramın tezâyüdü nisbetinde birçok küfürdür, زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ'dür.

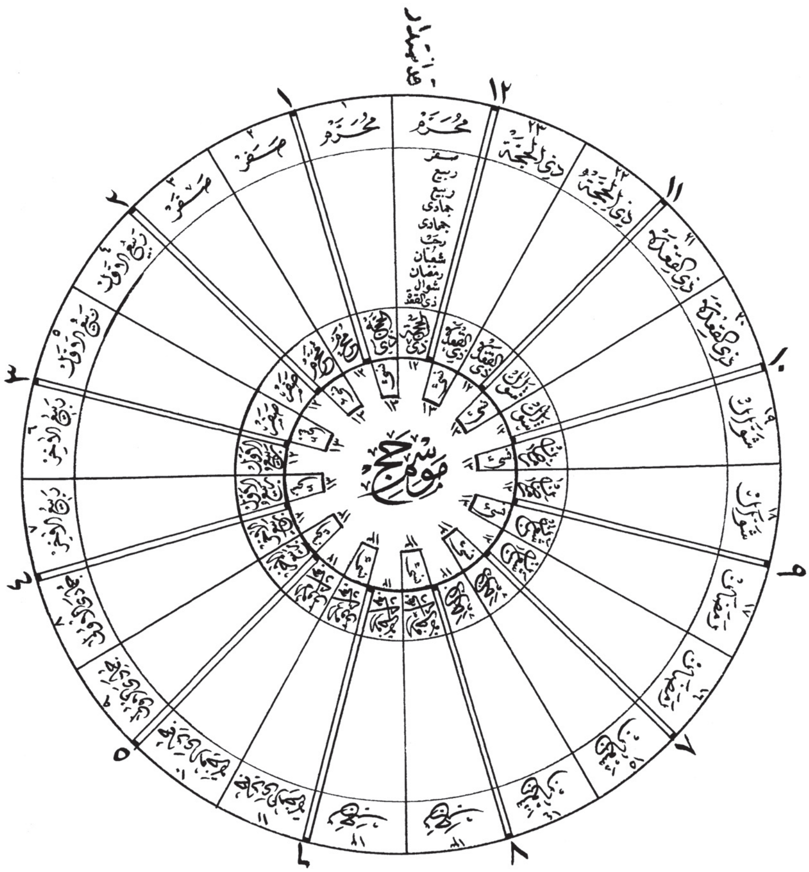
1 B: "takvimleriyle".
2 H +"~~üç~~".
3 B: "diğerinin".

Bunu tatbik edenler bir kere küfretmekle kalmaz, her tahlilde tecdîd-i küfr etmiş olurlar ve bu ne kadar mestur ve ince bir hesap ile yapılırsa avam için farkı o nisbette gizli ve müşkil olacağından kuvve-i idlâliyesi de o nisbette ziyade olur.

Bu dalâl ve idlâlin asıl menşe'i nedir bilir misiniz?

{زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ اَعْمَالِهِمْ} Amellerinin kötüsü kendilerine tezyin edilmiştir. ❁ Müzeyyen, hoş bir şey gösterilmiştir. Onun için aldanırlar, adede riayet perdesi altında dinden vakit çalıp Allah'ın hurmetlerini tahlil ve nefislerine zulmetmeyi dünyada bir kâr, bir meziyet, bir dirayet telakkī eder, küfrü ve ileri gitmeyi hoşlanır, takdir ve tahsin ederler {وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ} ve Allah kâfirler gürûhuna hidâyet etmez. ❁ Ale'l-umûm kâfirlere küfürlerinden dolayı nîk ü bedi seçtirmez, nesî' yapanlar ve onlara aldananlar da esasen Allah'a ve âhirete imanları yok kâfirler olduklarından o dalâl ve idlâl ile küfürde ziyadeliği kendilerine müzeyyen gösterir. Ve binâen'aleyh küfürden küfre, dalâletten dalâlete yuvarlanırlar, doğru yola çıkamazlar.

Bu nesî' meselesini ve bâhusus Arab-ı câhiliyenin sûret-i nesî'ini birçokları iyice tasavvur edemedikleri cihetle bu babda tefsirlerde vârid olan rivayetlerin ta'rîfâtı ve âyetin يُحِلُّونَهُ عَاماً وَيُحَرِّمُونَهُ عَاماً لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ mazmûnunun [2541] muktezâ-yı zâhiri dairesinde tertip etmiş olduğumuz şu cedveli buraya dercediyoruz ki bunda Arab-i câhiliyede bir devr-i nesî'e ait hisâbât kolaylıkla istihrac olunabilir. Büyük daire on iki nesî'de yirmi beş senenin bir senesini nesî' eden yirmi dört senede ikişer sene sırasıyla muharrem yapılıp sene başı sayılan ayları esâmî'-i asliyeleriyle gösterir ki on üç rakamlılar on üç aylık nesî' seneleri, on iki rakamlılar da on iki aylık kazâ seneleridir. İçindeki daire de o ikişer senede zilhicce yapılıp haccedilen ve hac vakti farz eyledikleri mevsime tesadüf eden ayları gösterir. Şöyle ki:

[2542] Nesî' böyle ve kâfirlerin ahvâli öyle iken:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قٖيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِۜ اَرَضٖيتُمْ
بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِۚ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلٖيلٌ ﴿٣٨﴾ اِلَّا تَنْفِرُوا
يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔاۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ
﴿٣٩﴾ اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا ثَانِىَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِى الْغَارِ اِذْ
يَقُولُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَاۚ فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ
كَلِمَةَ الَّذٖينَ كَفَرُوا السُّفْلٰىۜ وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِىَ الْعُلْيَاۜ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٤٠﴾ اِنْفِرُوا خِفَافًا
وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

[2543] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Ne oldu ki size "Allah yolunda seferber olun" denilince yerinize yığıldınız kaldınız; yoksa âhiretten geçip dünyâ hayata râzı mı oldunuz? Fakat o dünyâ hayatın zevki âhiretin yanında ancak pek az bir şey[1] (38). Eğer toplanıp seferberlik etmezseniz o sizi elîm bir azab ile ta'zîb eder ve yerinize başka bir kavim getirir ve siz ona zerrece zarar edemezsiniz, Allah her şeye kādirdir (39). Eğer siz ona yardım etmezseniz, biliyorsunuz a Allah ona yardım etti; o küfr edenler onu çıkardığı sıra ikinin biri iken, ikisi gārdalar iken, ki o lahza arkadaşına "mahzun olma çünkü Allah bizimle beraber" diyordu, derken Allah onun üzerine sekînetini indirdi, onu da görmediğiniz ordularla teyid buyurdu da öyle yaptı ki o küfr edenlerin kelimesini en alçak etti. Allah'ın kelimesi ise en yüksek o, öyle ya Allah bir Azîz, Hakîm'dir (40).[2] Sizler gerek sebükbar ve gerek ağırlıklı olarak seferber olunuz ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad ediniz, eğer bilir takımdan[3] iseniz bu sizin için hayırdır (41).

{يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا} Ey iman etmiş olanlar ❁ mâzîde imanı mütehakkık bulunanlar, {مَا لَكُمْ اِذَا قٖيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ} ne yapıyorsunuz; size ne oldu ki "Allah yolunda nefîr olunuz" denildiği -seferberlik emri verildiği- zaman yere doğru tesâkul ettiniz ❁ yere meyl ederek, arzın câzibesine kapılarak, yani dünya düşüncesine düşerek [2544] ağır aldınız, betâet gösterdiniz, yahut seferi giran gördünüz, kederinizden yerlere yığılakaldınız.

Rivayet olunduğuna göre bu hâl, hicretin dokuzuncu yılı[4] Tebük seferberliği emredildiği zaman vâki' olmuştu. O zaman Huneyn ve

---

1 H: "şeydir".

2 H: "Eğer siz ona yardım etmezseniz, biliyorsunuz a Allah ona yardım etti; kâfirler onu çıkardığı vakit ikinin ikincisi iken, ikisi gārdalar iken arkadaşına 'mahzun olma Allah kat'iyyen bizimle beraber' diyorken yardım etti de üzerine sekînetini indirdi ve onu görmediğiniz ordularla teyid buyurdu ve o küfr edenlerin kelimesini gayet alçak düşürdü. Kelimetullah ise o gayet yüksek. Öyle ya Allah Azîz'dir, Hakîm'dir (40)".

3 B: "takımından".

4 H: "senesi".

Tâif muharebelerinden yeni avdet edilmiş bulunuyordu. Vakit ise yaz sıcağının pek şiddetli bir sırası ve pek dar bir kaht zamanı idi. Bununla beraber Medine'nin meyveleri yetişmiş, gölgeleri güzelleşmişti. Sonra mesafe uzak, düşman kesretli idi. Rum askeri üzerine gidilecekti. Binâen'aleyh diğer gazâlarda mu'tad olan hazırlıktan çok ziyade bir hazırlığa ihtiyaç vardı. Bu gibi esbâbdan dolayı bu seferberlik nâsa giran gelmiş[1] ve bu orduya "ceyş-i usret" tesmiye edilmişti. Böyle birçok müşkilât içinde teçhiz edilebilen piyade ve süvari mecmû'u yirmi bin[2] kişilik bir ordu ile Resûlullah Tebük'e müteveccihen hareket buyurmuş, bedevî kabâil ve mü'minlerden bazıları ve birçok münafıklar tehallüf etmişler kalmışlardı.

Bu Sûre-i Berâe'nin esbâb-ı nüzûlünden birçoğu işbu Tebük seferi esnâsında vâki' olmuş bulunduğundan[3] bu âyetten itibaren o seferde açık veya gizli vukū'a gelen ahvâl-i gayr-i marziyenin beyan ve tenkid ve fîmâ-ba'd o gibi ahvâlin tekerrüründen tahzir ile umûmî bir tevbekârlık şevkinin tehyîcine başlanmıştır. Binâen'aleyh buradan itibaren Berâe mazmûnu içinde tevbe mazmûnuna giriyoruz ve ilk evvel fî-sebîlillâh seferberlik emrine karşı ağır davrananlara itâb ile söze başlandığını görüyoruz. Bu hitâbâtın nesî' âyetini tâkip etmesi ne kadar mânidardır. Bunlar nüzulde nesî' âyetinden mukaddem iken tertîbinde muahhar îrad buyurulması gösterir ki bu hitab o günkülerden ziyade müstakbeldekilere müteveccihtir.

"**Nefr**", asl-ı lügatta müheyyic bir emirden dolayı bir yerden bir yere fırlayıp çıkmaktır. Ürkmek demek olan "nüfûr" da bu mânadandır. Fakat "nüfûr" mücerred kaçıp [2545] kurtulmak için menfî bir

1 *Tefsîru Mücâhid,* thk. Muhammed Abdüsselam Ebu'n-Neyl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989, s. 368; Vâkıdî, *el-Megāzî,* III, 1022, 1060; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 516, 549; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 253:

هذا حين أمروا بغزوة تبوك بعد الفتح وبعد الطائف وبعد حنين، أمروا بالنفر في الصيف حين خرفت النخل، وطاب الثمر، واشتهيت الظلال، وشق عليهم الخروج.

2 Vâkıdî ile İbn Sa'd Tebük seferine çıkan İslâm ordusunun otuz bin kişi olduğunu kaydederler (*Megâzî,* III, 996, 1041; *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* II, 166). Müellif yirmi bin rakamını İbn Atıyye (*el-Muharraru'l-vecîz,* III, 34) veya Ebû Hayyân'dan (*Bahru'l-muhît,* V, 418) nakletmiş olabilir.

3 M ve B: "olduğundan".

harekette isti'mâl edildiği hâlde "nefr" düşmana karşı gazâ için fırlayıp çıkmakta isti'mâl edilir. Ve böyle çıkıp toplanan cemaate "nefîr", her birine de "nefer" denilir. İmamın nâsı cihâda davet ve tahrik etmesine de "istinfar" tâbir olunur ki, lisânımızın şimdiki ıstılâhında "seferberlik emri", frenklerde de "mobilizasyon" yani halkı yerinden oynatma ıtlak edilir. Bu istinfar ya umûmî veya husûsî olur. Umûmîsine "nefîr-i âm" tâbiri lisânımızda mukarrerdir. انْفِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ Emri mutlak olduğu için iki surete de şâmildir. Demek ki fî-sebîlillâh istinfar vukū' bulunca suretine göre derhâl icâbet farzdır. Burada betâet gösterenler bile tekdir edilmiştir. Elbette bu tesâkul mü'minlerin hepsinde vâki' olmuş değil idi. Fakat bir kül teşkil etmesi lâzım gelen bir hey'et-i ictimâ'iyeden bazılarının ağır alması küllün betâeti mânasını istilzam edebileceği, seferberliğin vaktiyle istikmal edilemeyip ordu hey'et-i mecmû'asının sırasında hareketten geri kalmasına sebep olabileceği, bunun da zararı umûma ait olacağı nüktesiyle umûma hitâben buyurulmuştur ki:

Neye ağır aldınız {اَرَضٖيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} hayât-ı dünyaya, o alçak hayata râzı mı oldunuz? {فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلٖيلٌ} Fakat hayât-ı dünya metâ'ı âhirette -âhiretin yanında- pek az, pek hakir bir şeyden başka nedir? {اِلَّا تَنْفِرُوا} Eğer nefîr olmazsanız ❁ yani fî-sebîlillâh seferberlik emri verilince koşup toplanmazsanız {يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا} O sizi pek acı bir azab ile ta'zîb eder. ❁ O sebeple Allah başınıza elîm bir felâket getirir, o hoşlandığınız dünya hayatınızı kıtlık, sefâlet, mahkûmiyet gibi pek acıklı sebeplerle elinizden alır, sizi helâk eder {وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ} [2546] ve başka bir kavme istibdâl eyler ❁ mevkiinizi sizden başka bir kavme verir, emirlerini onlara infaz ettirir {وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا} ve siz ona -Peygambere- hiçbir zarar yapamazsınız {وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ} Allah alâ külli şey'in kadîr'dir.

{اِلَّا تَنْصُرُوهُ} Eğer siz ona -Peygamber'e gerek nefr ve gerek sâir herhangi bir suretle- nusret etmezseniz ❁ Allah eder {فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ} zira bu bir hakikat ki Allah onu mansur kıldı: Nusretine mazhar etti. ❁ Hem bakınız ne kadar dar bir zamanda: {اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا}

Kâfirler onu çıkardıkları -Mekke'den çıkmasına sebep oldukları- vakit {ثَانِىَ اثْنَيْنِ}[1] ikinin birisi iken {اِذْ هُمَا فِى الْغَارِ} ikisi o mağarada bulundukları sırada ۞ ki Mekke'nin sağ tarafında bir saat mesafede bulunan Cebel-i Sevr'in tepesinde bir mağaradır. (*Sûre-i Enfâl'de* وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ *[8/30] âyetine bak.*) {اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا} O lahzada ki, arkadaşına -o biricik musâhibi Ebû Bekr-i Sıddîk'a- "Mahzun olma, çünkü her hâlde Allah bizimle beraberdir" diyordu. ۞ Yani Allah avn ü ismeti ile her hâlde ve dâima beraberimizde nigehbân ve nâsırımızdır. Maiyyetine hiçbir şâibe-i hüzün bulaştırmayacak, nerede olursak olalım bizi koruyacak bir velâyet-i dâime ile hâfızımızdır. Artık bu muhakkak iken hüzne cevaz yoktur diye kat'î tesellî veriyor, hüzünden nehyediyordu. Rivayet olunduğu üzere bu sırada müşrikler izleri tâkip ede ede gelmişler, gārın üstüne çıkmışlardı. Bu lahzada idi ki Ebû Bekir radıyallahu anh mahzun olmuş, "Yâ Resûlallah ben öldürülürsem nihâyet bir adamım, fakat sen musâb olursan Allah'ın dini gitti" diye arz-ı teessür etmiş [2547] idi. Resûlullah da "o hâlde Allah, üçüncüleri olan ikiye o zannın ne?" فَمَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللّٰهُ ثَالِثُهُمَا Yani o hâlde o endişen ne لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا buyurmuştu.[2]

{فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ} Allah da derhâl ona o arkadaşının üzerine[3] sekînetini indirdi ۞ öyle hüzn-engîz bir lahzada bile Peygamberinin hatırına bir gubâr-ı hüzün kondurmadıktan başka onun feyz-i sohbetiyle refîk-i sıddîkının hüznünü def' edip kalbine lâyezâl bir itmi'nân-ı rahmet verdi. Bir tasavvur olunsun, Mekke'de Resûlullah'ı katl kasdıyla kâfirlerin hâne-i saâdeti kuşattıkları ve geceleyin Resûlullah'ın onlara görünmeden çıkıp Ebû Bekir'i alarak gāra gittiği o hicret günleri ne hâileli bir vakit!

---

1 H +"~~ikisinin~~".

2 Buhârî, Tefsîr, 9/9; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 259:

حدثني أبو بكر رضي الله عنه قال: كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم في الغار، فرأيت آثار المشركين، قلت: يا رسول الله، لو أن أحدهم رفع قدمه رآنا، قال: ما ظنك باثنين الله ثالثهما.

Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 171; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 374:

«إذ هما في الغار إذ يقول لصاحبه لا تحزن» وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لأبي بكر: لا تحزن إن الله معنا في الدفع عنا وذلك حين خاف القافة حول الغار، فقال أبو بكر: أتينا يا نبي الله. وحزن أبو بكر فقال: إنما أنا رجل واحد، وإن قتلت أنت تهلك هذه الأمة. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: لا تحزن.

3 H -"o arkadaşının üzerine".

Ve o kadar kesretli düşmanın her tarafa saldırıp aramakta bulundukları iki zâtın bir ıssız mağarada kapandıkları günler, geçirdikleri saatler ne saat!.. Ve o saat içinde Resûlullah'ın arkadaşına "mahzun olma, her hâlde Allah[1] bizimle beraberdir" dediği lahza ne lahza!.. Ve öyle bir lahzada Resûlullah'ın hiçbir şâibe-i hüznü tecviz etmeyen o îkān ve itmi'nânı, ilm ü şuhûdu, metanet ve sekîneti ne ilâhî bir kuvvet, ne i'câzkâr bir bişâret! Sonra öyle kudsî bir hüzün ile sızlayan ve bu tebşîri derhâl tasdik ile mazhar-ı sekînet-i ilâhiye olan kalb-i Sıddîk'taki sadâkat ve iman, ne kadar derin bir sadâkat, ne kadar yüksek bir iman! Ve o anda hakka'l-yakīn tecellî eden ma'iyyet-i ilâhiye ve nâzil olan sekînet-i rabbâniye ne ezelî bir hakikat, ne lâyezâl bir rahmet ü nusrettir!..

İşte Allah Resûlünü öyle bir vakitte böyle mansur kıldı {وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا} ve onu sizin görmediğiniz cünûd ile teyid eyledi {وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا السُّفْلٰى} ve o küfredenlerin "kelime"sini -davet ettikleri küfrü- süflâ kıldı ❁ alçattı da alçattı, öyle ki en sefil kelime, o oldu {وَكَلِمَةُ اللّٰهِ} [2548] hâlbuki Allah'ın kelimesi: tevhid لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰه {هِيَ الْعُلْيَا} odur ancak ulyâ ❁ en âlî[2], en yüksek kelime {وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ} ve Allah Azîz,[3] Hakîm'dir. ❁ Yenilmez, yanılmaz, O'nunla uğraşılmaz, hükmüne karşı gelinmez, koruduğu kahredilmez, kahrettiği kurtarılmaz; esbâb O'na değil, O esbâba hâkimdir. Ve hükm ü tedbîri ise ayn-ı hikmettir. Onun izzet ü celâli başkalarının yardımına muhtaç olmaktan münezzehtir, dine nusret ve i'lâ-yı kelimetullah için nefîr ve cihad emirleri ise hem O'nun kulları üzerinde bir hakk-ı izzet, hem de onların menâfi' u mesâlihini temin eden muktezâ-yı hikmettir. Onun için "fî-sebîlillâh seferber olunuz" denildi mi kendiliğinizden {اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا} hifâfen ve sikālen koşup toplanınız. ❁ Gerek yeğni gerek ağır hangi hâlde olursanız olunuz, yani gerek kolay gelsin gerek zor, genç ve ihtiyar, bekâr ve evli, işsiz ve meşgul, fakir ve zengin, piyade ve süvâri, sebükbâr ve yüklü ne hâlde olursa olsun

1 H: "Allah her hâlde".
2 B: "a'lâ".
3 H +"ve".

az çok bir istitâ'ati hâiz olanlar hepiniz fevc fevc nefîr[1] olunuz {وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ} de mallarınız ve nefislerinizle cihad ediniz ❁ hem mâlen hem nefsen cühdü olan ikisiyle de, yalnız mâlen cühdü olan malıyla, yalnız nefsen cühdü olan da nefsiyle gücü yetebildiği kadar cihad etsin {ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ} bu -bu nefr ü cihad- sizin için hayrdır. {اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} Eğer bilir oldunuzsa ❁ yani hayrı bilmek melekesini hâiz iseniz bu böyledir. Bunun hakkınızda hayr olduğunu bilir, icrâ edersiniz.

Bu kayıtta hayr olan cihâdın ilme mütevakkıf ve bu ilmin esası da hakīkat-i hayra ilim olduğunu iş'âr vardır. Binâen'aleyh seyf ile cihâdın mebnâsı ilim ile cihaddır. Bunun esası da hâricî düşmandan evvel nefsin cehaletine [2549] ve şehevâtına karşı cihaddır ki buna "cihâd-ı ekber" tesmiye olunmuştur. *Tefsîr-i Taberî*'de Sûre-i Berâe'nin ilk nâzil olan âyeti اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا'dir diye iki rivayet mezkur, Mücâhid'den de Berâe'den ilk nâzil olan لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖى مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍ'dir [9/25] ki nusret-i ilâhiye târif ve Tebük gazâsı için tergīb olunmuştur diye menkūldür.[2] (*Yine bu sûrede gelecek olan* لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَٓاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى *[9/91] daha sonra* وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً *[9/122] âyetlerine bak.*)

Ebû Bekr Cessâs'ın *Ahkâm-ı Kur'ân*'da zikrettiği üzere cihad bi'l-mâl iki suretle olur. Birisi malını harbde kendisine lâzım olacak hayvan, silah, âlât ve edevât, erzak vesâire gibi levâzım ve mühimmât-ı harbiyeye sarf etmek, birisi de sâir mücâhidlere ve onların techîzâtına sarfetmektir. Bi'n-nefs cihad ise türlü türlüdür. Ezcümle bizzat kıtâle girişmek, ahkâm ve vezâif-i cihâdı beyan ve tâlim ve Allah teâlâ'nın ol babdaki sevab ve ikābını zikr ü tefhim etmek, sevkiyâtı ve emr u kumandayı idare etmek, düşmanın ahvâl ü harekâtını ve eksiğini gediğini haber vermek, fenn-i harbe müte'allik vukuf ve tecribesi ile hiyel-i harbiye hakkında bildiklerini ve harb işlerinde Müslümanları evlâ ve aslaha irşad edecek

---

1 M ve B: "nefr".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 269-270:

عن مسلم بن صبيح قال: أول ما نزل من براءة: «انفروا خفافًا وثقالا».

عن مجاهد قال: إن أول ما نزل من براءة: «لقد نصركم الله في مواطن كثيرة»، قال: يعرِّفهم نصره، ويوطِّنهم لغزوة تبُوك.

re'y-i sedîdini yerinde Allah için iş'âr eylemek.[1] Velhâsıl müslimîne kuvvet ve düşmana vehn verecek her fi'l ü kavil, bi'n-nefs cihaddan ma'duddur.[2] Ve binâen'aleyh o iki vechile bu uğurda mal sarfetmek de mâlen cihâda dâhildir. Bu bâbda Allah için sarf-ı cühd ederek bunları yapabilmek evvelâ nefsin atâletine, kendi kuvâsı ve emvâli hakkındaki temâyülât u ihtirâsâtına karşı bir mücahedeyi istilzam eder. Bu da nefsin hayr u şerrini, hakīkī menfaat ve mazarratını [2550] bihakkın temyiz edebilmesine, bu da hayr-ı a'lâyı bilmesine mütevakkıftır.

Seferberlik emrine karşı tesâkul edenlere sûret-i umûmiyede tekdir ve bu âyetle nefîr-i âm emri bütün şümûlüyle tebliğ edildikten sonra tehallüf vukū'âtını bast u intikād ve himmetleri alçak olanların denâetlerini beyan ve münafıkların hud'a ve nifaklarını teşhir ve sû'-i âkıbetlerini tasvir siyakında Resûlullah'a tevcîh-i hitab ve teblîğ-i savab ile buyuruluyor ki:

لَوْ كَانَ عَرَضاً قَرِيباً وَسَفَراً قَاصِداً لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُۜ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ
لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْۚ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْۚ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾ عَفَا اللّٰهُ
عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَأْذِنُكَ
الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ
﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ ف۪ي رَيْبِهِمْ

1 Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm Bedr'e indiği zaman Hubâb b. Münzir radıyallahu anh "Yâ Resûlallah, bu re'y ettiğin bir re'y mi yoksa bir vahiy mi?" diye sordu. رَأْيٌ رَأَيْتُه buyurdu. Bunun üzerine Hubâb "Öyle ise ben de suyun üzerine inmenizi ve onu arkanıza almanızı, düşman tarafındaki kuyuları ta'vîr etmenizi, yani taht-ı tehdidde bulundurmanızı re'y ediyorum" demiş, Resûlullah da öyle yapmıştı [Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 318. Krş. Vâkıdî, *el-Megāzî,* I, 53; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 620] [Müellifin notu].

2 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 318:

والجهاد بالمال يكون على وجهين: أحدهما إنفاق المال في إعداد الكراع والسلاح والآلة والراحلة والزاد، وما جرى مجراه مما يحتاج إليه لنفسه. والثاني إنفاق المال على غيره مما يجاهد، ومعونته بالزاد والعُدّة ونحوها. والجهاد بالنفس على ضروب: منها الخروج بنفسه، ومباشرة القتال، ومنها بيان ما افترض الله من الجهاد، وذكر الثواب الجزيل لمن قام به، والعقاب لمن قعد عنه، ومنها التحريض والأمر، ومنها الإخبار بعورات العدو، وما يعلمه من مكايد الحرب وسداد الرأي وإرشاد المسلمين إلى الأولى والأصلح في أمر الحروب، كما قال الخباب بن المنذر حين نزل النبي صلى الله عليه وسلم ببدر فقال: يا رسول الله أهذا رأي رأيته أم وحي؟ فقال: «بل رأي رأيته» قال: فإني أرى أن تنزل على الماء، وتجعله خلف ظهرك، وتغور الآبار التي في ناحية العدو، ففعل النبي صلى الله عليه وسلم ذلك، ونحو ذلك من كل قول يقوّي أمر المسلمين، ويوهن أمر العدو.

يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ
اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ
يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَۚ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

[2551] **Meâl-i Şerîfi**

O, bir yakın ganimet ve orta bir sefer olsa idi mutlaka arkana düşerlerdi, lâkin o meşakkatli mesafe kendilerine uzak geldi. Bununla beraber "eğer istitâ'atimiz olsa idi elbette çıkardık" diye yakında yemin edecekler, nefislerini helâke sürükleyecekler, Allah biliyor ki zira onlar kat'iyyen yalancılardır (42). Allah senden affetti ya, şu neden onlara izin verdin de beklemedin ki doğru söyleyenler sence tebeyyün ede[1] ve yalancıları bilesin? (43). Allah'a ve âhiret gününe imanlı kimseler mallarıyla, canlarıyla cihad edeceklerinden dolayı senden istîzân etmezler ve Allah o müttakīleri bilir (44). Ancak o kimseler senden istîzân[2] ederler ki Allah'a ve âhiret gününe inanmazlar ve kalbleri işkillidir de[3] işkilleri içinde çalkanır dururlar (45). Eğer cihâda çıkmayı dileselerdi elbet[4] onun için hazırlık görürlerdi lâkin davranmalarını Allah istemedi de onları alıkoydu ve "oturun oturanlarla beraber" denildi (46). Eğer içinizde[5] çıkmış olsalardı bozgunluk etmekten başka bir fâideleri olmayacak ve sizi fitneye uğratmak maksadıyla aralarınıza saldıracaklardı, içinizde de onları dinleyecekler vardı, Allah o zâlimleri bilir (47).

[2552] Yâ Muhammed, {لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا} eğer -o davet olundukları hedef- yakın bir kelepir ve mutedil bir sefer olsa idi {لَاتَّبَعُوكَ} her hâlde hepsi arkana düşerlerdi ❁ o kalanlar kalmaz, tehallüf etmezlerdi. Allah rızâsı için değilse de herhâlde kelepir için davete icâbet

1 H: "etsin de".
2 B -"etmezler ve Allah o müttakīleri bilir (44). Ancak o kimseler senden istîzân".
3 H -"de";
H +"onun için bunlar".
4 B: "elbette".
5 B: "içinizden".

eder arkandan gelirlerdi. {وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ} Velâkin şukka -yani o meşakkatli uzun mesafe, onlara uzak- o kalanlar öyle zahmetli işe gelemezler, muvaffakiyeti istib'âd ederler, ihtimal verseler bile zahmet ve mücahede ile elde edilecek büyük işlere yanaşamazlar, uzun mesafeler kat' ederek dünyanın en kuvvetli bir devletine, Roma ordularına karşı gidip göğüs vererek cihad etmek gibi bir emr-i mühim, böyle bir fazilet ve şecaat o kelepircilerin alçak himmetlerinden ba'îd oldu. Onun için sana ittibâ' etmediler, geri kaldılar. {وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ} Hem yakında bunlar, bu kalanlar "billahi istitâ'atimiz olsa idi her hâlde sizinle beraber çıkardık" diye yemin edecekler. ❁ Bu cümle gaybdan bir haberdir. Ve Tebük seferinin muvaffakiyetle neticeleneceğine bir tebşirdir. Yani siz onların istib'âd eyledikleri bu meşakkatli seferden yakında muzafferen geleceksiniz ve o zaman onlar size böyle i'tizâr ile hulûs çakarak Allah'a yemin edecekler {يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ} kendilerini helâk eyleyecekler. ❁ Zira yalan yere yemin etmek kendini helâke sürüklemektir. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm demiştir ki "الْيَمِين الْفَاجِرَة تَدَعُ الدِّيَارَ بَلَاقِعَ yalan yere yemin yurtları ıssız bırakır."[1] İkinci bir mâna yemin ederken kendilerini helâk edecekler. Yani kendilerini telef edercesine tehâlükle yemin edecekler. Üçüncü bir mâna ile: "Cansiperâne çıkar, [2553] canlarını tehlikeye koyarlardı" diye iddia ve yemin edecekler. {وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ} Allah ise bilir ki hakikatte bunlar sûret-i kat'iyyede kâzibdirler. ❁ Gerek "İstitâ'atimiz olsa idi beraber çıkardık" şartiyyesi mazmûnunda, gerek bunun zımnında "lâkin ne çare istitâ'atimiz yoktu" diye matvî bulunan intifâ'-ı mukaddem iddiasında ve gerekse netice olan "kudretimiz olmadığından dolayı çıkamadık" davasında şeksiz şüphesiz yalancıdırlar. Çünkü çıkamamalarının sebebi istitâ'atsizlik değildi, istitâ'atleri vardı ve varken çıkmadılar. Bu vechile bu âyet bi'l-işâre delâlet eder ki: Hiç istitâ'ati olmayanlar[2] اِنْفِرُوا خِفَافاً وَثِقَالاً emrinin tenâvülünde dâhil değildirler. Emir, az çok istitâ'ati olanlaradır.

---

1 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 170; İshâk b. Râheveyh, *el-Müsned,* thk. Abdülgafur b. Abdülhak el-Bellûşî, el-Medînetü'l-Münevvere, Mektebetü'l-Îmân, 1412/1991, V, 270.

2 B -"olmayanlar".

Hulâsa yâ Muhammed, siz bütün müşkilâta rağmen bu seferde muvaffak olacaksınız ve o alçak mütehallifler, o yalancı münafıklar size hulûs çakmak için yalan yere yemin ede ede kendilerini kahredecekler.

{عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ} Allah senden affetti. ❁ Bu hitab mukaddemâ Hudeybiye vak'ası hakkında nâzil olmuş bulunan إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا. لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ [el-Feth 48/1-2][1] tebşîrini hatırlatır, bu ise işbu meşakkatli Tebük seferinin Hudeybiye tarzında ve onun bir mütemmim ve mükemmili olmak üzere daha vâsi' bir feth-i mübîn olduğuna işaret demek olur. Yani, nasıl ki Hudeybiye seferi ve mu'âhedesi herkesin zâhirdeki nazarı hilâfına olarak bir feth-i mübîn olmuş, Mekke'nin fethine ve Cezîretü'l-Arab'da şirkin mağlûbiyetiyle İslâm'ın sür'at-i inkişâf ve intişârına bir mebde' teşkil etmiş, yeni bir devir açmış ise onun gibi işbu Tebük seferi de zâhirdeki müşkilâtına rağmen براءة من المشركين'e sebep ve İslâm'ın bütün âlemde zuhûruna mebde' olarak yeni bir devir açan bir feth-i mübîndir.

Ma'amâfîh örfte afv bir zenb ile alâkadar olacağından bütün nazar ve himmeti tâat ve takvâya masruf olan [2554] ehl-i kurb ve ismete bir af tebliği ne kadar büyük bir tebşîri muhtevî ve ne kadar bâ'is-i şükran olursa olsun o nisbette endişe ve heyecâna bâdî bir sebeb-i teessür olmaktan hâlî kalmaz. Çünkü ebrârın asıl hedefi ihtirâz-ı[2] cezâ değil zenbin kendisidir. Onların nazarında günahın vukū'u cezâsından daha ağırdır. Binâen'aleyh bütün nazarları taharrî-i rızâya ve uluvv-i mehâsine ma'tuf bulunan ve haklarında min-tarafillah meşiyyetlerine bırakılmış olan husûsât-ı ictihâdiyede evlâ ve efdale isabet edememekten başka bir günah mutasavver olmayan mukarrebîn-i Hakk'a îhâm-ı itâb bile bir[3] ikāb olacağından, "affolundun" hitâbıyla bir tebliğ, onların fikr-i nezâhetlerini "vay, ne hata ettim!" gibi hiss-i haşyetle titretecek bir

---

1 "Elhak biz sana bir feth-i mübîn açtık. Ki Allah senin zenbinden geçmişini ve geleceğini mağfiret buyurup…"
2 H: "ihtirâzı".
3 H +"~~ikāb~~ itâb".

tenbih ve itâbı tazammun eder. Bu cihetle عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ tebşîri, meselâ رضي الله عنك tahsîni gibi bâʻis-i meserret ve ikdam olmaz da, ziyade bir intibâha daveti ifade eyler. Ve bu makamda böyle bir tenbîhin ise nükteleri pek mühimdir. Birincisi Resûlullah'ın ber vech-i bâlâ medâyih-i celîlesi, maʻiyyet-i ilâhiyede mansûriyet-i dâimesi beyan olunduktan sonra bu sûret-i hitabda onun risaletiyle beraber ubûdiyetini izhar ve Nasârâ'nın Îsâ hakkında düştükleri gulüv ve ifrattan Müslümanları sıyânet vardır ki, Nasârâ'ya karşı gidilen Tebük seferinde bu ne kadar mânidardır. İkincisi Resûlullah'ın mes'ûliyetindeki yüksekliği ve sûret-i mes'ûliyetinde başkalarınınkiyle kābil-i kıyas olmayan inceliği anlatmaktır. Öyle ki diğerleri aftan sonra mes'ûliyetten âzâde kaldıkları hâlde Resûlullah afv-ı mutlakla mübeşşer iken mes'uldür. Demek ki o, bir günah mes'ûliyeti değil Hak teâlâ'nın celâl-i kibriyâsı önünde bir lahza hiss-i mes'ûliyetten fâriğ olmamak mânasına bir şeref-i ihtisas ve bir hidâyet ve tâlim mes'ûliyeti ile mes'uldür.[1] Üçüncüsü umum ümmetin hiss-i haşyetini tehyic ve şevk-i tevbesini tezyid için Resûlullah'ı bu nokta-i nazardan dahi ümmetine numûne-i imtisal kılmaktır. [2555][2] Dördüncüsü de ileride gelecek olan يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقٖينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ [9/73] emrine mukaddime olmak üzere münafıklara ait bir teşdiddir ki asıl siyâk-ı kelâm da budur. عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ Hitâbı bilhassa bu mazmun ile ber vech-i âtî izin sualinin îrâdına bir fâtiha olmak üzere vârid olmuştur ki hâsıl-ı meâli şu demek olur:

Yâ Muhammed, Allah teâlâ senden mâ-tekaddem ve mâ-teahhar zenbi affetti, kalb-i risaletini rencîde eden ve edecek olan bütün esbâb-ı hüzn ü kederi senden sildi, sana müşkilât çıkarmak isteyen mücrimlerin şeâmet-i zünûbunu senden izâle ve fazl u ihsânıyla umûrunu teshil eyledi. Affın izâle, teshil, fazl u ziyade bütün meʻânîsiyle affolunması mutasavver ve matlub her ne varsa hepsi senden maʻfüvdür. Sen öyle mansur ve böyle afv-ı mutlakla mübeşşersin.

1 H +"~~İkincisi~~".
2 H +"~~Üçüncüsü~~".

Fakat {لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ} niçin onlara izin veriverdin? ❁ O istîzân edenlere ne sebeple izin vermeye müsâra'at eyledin? Yani muktezâ-yı hikmet, hükm-i şeriat umûr-ı idârenin de mûcib veya musahhih esbâb-ı kaviyyeye merbut bulunması "raiyye üzerinde tasarruf maslahata menût olması"dır. Resûle gerek olan da bunu evlâ ve efdal suretiyle tatbik etmekti[1]. Böyle iken neye sen onlara derhâl izin veriverdin {حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا} de doğru söylemiş olanlar -mazeret haberinde sâdık olarak sıdk ile i'tizar ve istîzân etmiş olanlar kavl-i mücerredlerinden başka bir delîl-i mübîn ile- sana tebeyyün edinceye {وَتَعْلَمَ الْكَاذِب۪ينَ} ve yalancılar mâlumun oluncaya kadar teennî etmedin? ❁ Yani o istîzân edenler içinde mazeret iddiasında sâdık olanlar da vardı, yalancılar da. Gāye-i hikmet ise sâdıkları kâziblerden temyiz etmek ve mûcebince her birinin istihkākına göre muâmele eylemek olduğundan bilhassa vahiy vârid olmayan mevkī'-i ictihadda maslahat ve lâzime-i ictihad bu temyîzi gereği gibi yapmak için mazeret [2556] iddiasını mübeyyin zâhir ve kavî bir delil ile sıdk tebeyyün ve tezahür edinceye kadar teennî ve ihtiyat etmekti. Teennî etse idin o yalancıları sûret-i kat'iyyede bilecektin. O vakit onlar mâzur ve me'zun nâmını takınamayacaklar ve bu vesile ile yaptıkları nifâkı yapamayacaklardı, neye izin veriverdin[2] de bu tebeyyün ve ilmi gözetmedin?[3]

---

1 B: "etmektir".

2 B: "verdin".

3 Görülüyor ki sıdkın zuhûru "tebeyyün", kizbin* sübûtu "ilim" ile ifade buyurulmuştur. Bu ise şu meşhur kāideyi iş'âr eder: "Haberin medlûlü sıdktır, kizbi bir ihtimâl-i aklîdir." Yani kelâm, delâlet-i vaz'iyye ile ifadeye mevzû', haberin vaz'ı da mâ-vaka'a delâlet için olduğundan bir kelâm-ı haberînin medlûlü sıdktır. "Şu şöyledir" demek "öyle değildir" demeyi ifade etmez, haberin yalan olması ihtimâli o haberin delâlet ettiği bir mâna değil, delâlet-i vaz'iyyeden kat'-ı nazarla mücerred aklın düşüneceği bir "acaba" ihtimâlidir ki, bunun isbâtı bu** haberin medlûlünü değil, nakīzini isbat olacaktır. Onun için sıdkın zâhir olması önce söylenmiş olan haberle ifade edilen bir medlûlün tebeyyünü ile o nakīz ihtimâlinin inkıtâ'ı demek olur. Kizbin sübûtuna gelince, bu, haberin hiç delâlet etmediği bir emr-i hâdistir. Medlûl-i haberin bir tebeyyünü olmak şöyle dursun hatta onun nakīzidir. Binâen'aleyh buna ilim re'sen bir ilimdir. Tebeyyün, mâzîde hafî olan bir hükm-i mütekaddimin fi'l-hâl zuhûrudur ki bunda hüküm zamân-ı zuhur olan hâlden değil, zamân-ı haber olan mâzîden başlayarak gelmiş olur. Kizb hükmü ise ahîren delîlin kıyâmı zamanından başlayacaktır. Nitekim sıdkta fi'l-i mâzî sîgasıyla الَّذ۪ينَ صَدَقُوا, kizbde*** ise ism-i fâil sîgasıyla الْكَاذِب۪ينَ buyurulmuştur. Burada "sâdıkûn" tâbir edilmemesinde bir nükte daha vardır ki o da mevzû'-i bahis olan sıdkın bir hâdise hakkında sıdk, fakat bilinecek kizbden murad yalancılık

Hâlbuki {لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ} Allah'a ve son güne iman eder olanlar mallarıyla nefisleriyle cihad edeceklerinden dolayı sana arz-ı istîzân etmezler ❁ cihad hususunda me'zûniyet talep etmezler, geri kalmak istemezler. Yani imanları müstemir mü'minlerin cihad husûsunda âdeti, ahlâkı istîzân değil ʿadem-i istîzândır. Mü'min, mü'min olduğu haysiyetle istîzân etmez. Muhâcirîn ve ensârın ekâbiri "cihadda[1] Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den istîzân [2557] etmeyiz. Çünkü Rabbimiz teâlâ defaʿât ile emr ü tergīb buyurdu. Elbette mallarımızla, canlarımızla ebeden mücahede edeceğiz" derlerdi.[2] Hatta Aleyhissalâtü vesselâm kalmalarını emretmiş olsa güçlerine giderdi. Nitekim bu Tebük seferinde Hazret-i Ali'ye Medine'de kalmasını emrettiğinde kalmak gücüne gelmiş أنت مني بمنزلة موسى وهارون buyuruluncaya[3] kadar râzı olmamıştı. Bir kaç sahife sonra göreceğiz ki niceleri cihâda gidemediklerinden dolayı hüzünlerinden ağlıyorlardı {تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَفٖيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا} [9/92] {وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالْمُتَّقٖينَ} ve Allah bütün müttakīlere alîmdir. ❁ Kadirlerini bilir, büyük sevablar verir. Yani mü'minlerin cihadda istîzân etmemeleri ittikālarındandır ve Allah teâlâ umum müttakīleri ve bâhusus bunları sevâb-ı cezîl ile taltif edecektir. Binâenʿaleyh imanın hükmü ʿadem-i istîzândır, mü'min olan imanı haysiyetiyle istîzân etmez.

âdeti olduğuna işarettir. Çünkü fiil hudûsa, isim devam ve sübûta delalet eder. Ve burada صَدَقُوا fiʿl-i mâzîsinden murad, mukaddemâ ibrâz-ı sıdk u sadâkat etmiş olanlar demek olmadığı zâhirdir. Zira bu, teennî ile tebeyyün edecek değil mukaddemâ mütebeyyindir [Müellifin notu].

* B -"kizbin".

** H: "o".

*** M: "kezib de".

1 B: "cihâda".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 274-275; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 427:
«لا يستأذنك» ليس من عادة المؤمنين أن يستأذنوك في أن يجاهدوا، وكان الخلص من المهاجرين والأنصار يقولون: لا نستأذن النبي أبدا، ولنجاهدن أبدا معه بأموالنا وأنفسنا.

3 Maʿmer b. Râşid, *el-Câmiʿ,* XI, 226; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 519; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 30:
إن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج في غزوة تبوك فاستخلف عليا على المدينة، فقال عليٌ: يا رسول الله، ما كنت أحب أن تخرج مخرجا إلا وأنا معك فيه، قال: فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: أما ترضى أن تكون مني بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبي بعدي.

{اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ} Sana ancak şunlar arz-ı istîzân ederler ki: {لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ}[1] Ne Allah'a inanırlar, ne de âhirete ❁ bazen inansalar bile istimrar üzere iman etmezler {وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ} ve kalbleri reyb tutmuş, şekk ü şüphe rûhlarına nüfuz etmiş sarmıştır. {فَهُمْ فِى رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ} Artık bunlar battıkları reyb içinde tereddüd eder dururlar. ❁ Şekk ü şüpheden kurtulmaz, bütün mevcûdiyetleri reyb içinde olarak nefy ü isbat arasında mütehayyir, sergerdân, şüpheden şüpheye, kuşkudan kuşkuya çalkanır[2], yuvarlanır dururlar. Hatta reyblerinde bile tereddüd ederler, imandan küfre, küfürden imana mekik dokurlar. Bir kelepir görür imana yanaşır, bir meşakkat görür küfre dolaşır. Bu suretle kâh imana doğru giderler, cihâda çıkmak için izin isterler, derken dönerler geri kalmak için mazeretler uydurarak istîzân ederler.

[2558] İşte cihadda istîzân mü'minlerin değil, böyle mütemerrid, şüpheli imansızların âdetidir. O hâlde istîzân fiili ayn-ı küfr ü şek olmak lâzım gelmezse de mü'minden sudûru hilâf-ı âdet, zâhir-i hâlde îmân-ı sâdıkın hükmüne münâfî ve mazeret iddiasında kizb ihtimâlini takviye edecek bir şüphe delîli teşkil eder. Binâen'aleyh zâhirde mü'min bulunan bir kimse cihaddan i'tizar ve istîzân ettiği zaman sıdkın asâleti ve imanı delâletiyle sıdkının zâhir ve mütebeyyin olduğuna da hükmedilmeyip bu iki âyet ve âdet mûcebince iman delîli medfû', sözü zâhir-i hâle münâfî, sıdkı şüpheli, kizbi an-delîl[in] muhtemil, velhâsıl isbâta muhtaç bir dava olarak beyyineye havale olunmak lâzım gelirdi.

Bu âyetlerde fıkhın da'vâ ve tercîh-i beyyinât ve usûl-i fıkhın istidlâl, te'âruz ve tercih mebâhisinin esasını tâlim ve telkin eden gayet dakīk bir siyak vardır. Yek nazarda bu iki âyet her istîzânın bir küfür ve her istîzân edenin şekkine ve imansızlığına hükmedilmek lâzım geleceğini ifade ediyor zannedilebilir. Fakat dikkat edilince meselenin[3] öyle olmadığı tebeyyün eder. Zira öyle olsa idi istîzân edenler meyanında sıdkları tebeyyün edecek olanlar

---

1 H, M ve B: "لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ".
2 M: "çalkalanır".
3 B -"meselenin".

bulunamazdı[1]. Hâlbuki bundan evvel حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا buyurulmuştur. Demek ki mücerred istîzân ile henüz küfr ve kizbe hükmolunamamakla[2] beraber, kizb, mücerred bir ihtimâl-i aklî olmaktan çıkıp şüphe delîli ile müeyyed bir ihtimâl-i zâhir olacak ve binâen'aleyh kavil tasdik olunmayıp zâhirin hilâfını iddia eden bir da'vâ sıfatıyla beyyineye havale olunacak, bu mazeret da'vâsının sıdkı isbat edilmedikçe izin hakkı sâbit olamayacak[3] ve verilen izin, izn-i şer'î olmamış olacak, izin meselesinin evvelemirde bu safha-i hukūkiyesi gözetilmek iktizâ edecektir. Bunun fıkhı şudur ki cihad, hakkullah olarak sâbit bir emr ü teklif olduğundan imanın muktezâsı buna karşı münkir vaziyetinde bulunmak değil, derhâl icâbet [2559] etmektir. Zâhiren mü'min olduğu hâlde buna karşı mazeret haberi vererek istîzân edenler ise teklîfi ne mukır ne de münkir değil, dâfi' vaziyetindedirler. Binâen'aleyh def'lerini isbat etmedikçe kavilleriyle musaddak olamazlar ki bu hüküm, cihad farz-ı ayn olduğu ahvâldedir. Anlaşılıyor ki Resûlullah istîzân edenlere izin verdiği zaman vahiy vârid olmamış bulunduğundan bu hukūkī noktada şu ictihadda bulunmuş: "Kelâmda asl olan sıdk, ve imanın hükm ü muktezâsı da yalan söylememektir. Bu istîzân edenler ise zâhir-i hâlde mü'mindirler. O hâlde bunların zâhir olan imanları karînesiyle sıdkları da zâhirdir. Binâen'aleyh kavilleriyle tasdik olunup izin verilmek haklarıdır. Hak zâhir olduktan sonra tehir etmek câiz olmaz" diye izin vermişti. Bunun üzerine bu vahy-i ilâhî nâzil olup tercîh-i beyyinâta müte'allik olan bu usûl-i muhakemeyi tâlim buyurmuştur ki bu cihetle bu üç âyetin siyâk-ı fıkhîsi şu olmuş oluyor:

Gerçi kelâmda asıl ve muktezâ-yı iman, sıdktır. Fakat iman ile sıdkın tebeyyün etmesi ona mu'ârız veya ondan râcih bir delil bulunmadığı takdirdedir. Burada ise zâhirdeki iman ile beraber istîzân dahi bir fi'l-i vâki'dir. Hâlbuki birinci âyet ve âdet mûcebince istîzân zâhiren hükm-i îmâna münâfî ve mu'ârızdır. Buna nazaran hiçbiriyle istidlâl edilmemek

1 B: "bulunmazdı".
2 B: "hükmolunmamakla".
3 B: "olmayacak".

ve evvelemirde vech-i tercih aramak iktizâ eder. Bu ise istîzân tarafındadır. Çünkü ikinci âyet ve âdet mûcebince istîzân yalnız hükm-i îmânda değil, fazla olarak nefs-i îmânda ve zât-ı haberde dahi iştibâhı dâ'î bir şüphe delîlidir[1]. O hâlde bunun delâleti öbürüne râcihtir. İmanın delâletini def' ettikten başka kizb ihtimâlini takviye ve sıdkın asâletini tevhin eder. Binâen'aleyh mazeret sözü delilsiz bir kavl-i mücerred kaldıktan mâ'adâ mü'min hakkında hilâf-ı zâhir bir def'-i teklif iddiası olur da başkaca bir delîl-i beyyin ile isbat olunmadıkça sıdkı tebeyyün edemez. Hakkın zuhûru bu tebeyyünü [2560] gözetmekle olacaktı. O zaman, istîzân edenlerin içinde kalbleri imansız, şekk ü tereddüdü âdet edinmiş yalan yere yemin ederek te'allül ve i'tizar eden birtakım yalancılar bulunduğu sübut bulacak ve hakkında mü'min-i sâdık muâmelesi edilmeyecekti. Bundan başka bunlardan bir kısmının imansızlıklarını, yalancılıklarını sûret-i i'tizarları da îmâ ediyordu ki bu da küfr ve kizblerine hüküm için kâfî olmasa bile isbât-ı sadâkat etmedikçe mü'min-i sâdık tanınamayacak şüpheli kimseler olduklarını anlatıyordu; "hazırlığımız yok" diye i'tizar ve istîzân ediyorlardı. Hâlbuki:

{وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً} Çıkmak isteselerdi her hâlde onun için bir hazırlık hazırlarlardı ❁ hazırlamaları lâzım gelirdi ve halleri müsait idi. Madem ki hiçbir hazırlık yapmamışlar demek ki sefere çıkmak, cihad etmek istemiyorlardı. Demek ki esas itibariyle cihâdın vücûbuna inanmıyorlardı. Rivayet olunduğuna göre bu suretle i'tizar ve istîzân edenler Abdullah b. Übey b. Selûl ve emsâli ki eşraf ve ağniyâdan idiler.[2]

Şimdi bu beyânât-ı ilâhiyeden Resûlullah'ın bunlara izin vermesi hikmet-i hakka tamamen muhalif bir hata imiş gibi bir zan hâsıl olabileceğinden, bu tevehhümü def' edecek, onun bâtın-ı hakta değil, zâhiren merâsim-i hakta vâki' olmuş ve fazla bir semâhat ile terk-i evlâ kabîlinden bir fiil olup haddizâtında hikmetsiz bir hata olmadığını

---

1 M ve B: "delildir".

2 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 549-550; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 277:

قال ابن إسحاق: وكان الذين استأذنوه من ذوي الشرف، فيما بلغني، منهم عبد الله بن أبي بن سلول، والجد بن قيس، وكانوا أشرافا في قومهم، فثبطهم الله لعلمه بهم أن يخرجوا معه، فيفسدوا عليه جنده، وكان في جنده قومٌ أهل محبة لهم، وطاعة فيما يدعونهم إليه، لشرفهم فيهم.

iş'âr ve Resûlullah'ı tesliye eyleyecek bir istidrâk ile onların ahvâl-i ledünniyeleri beyan olunarak buyuruluyor ki:

{وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ} Velâkin Allah onların gitmeye kalkmalarını istemedi de {فَثَبَّطَهُمْ} kendilerini alıkoydu ❁ gitmelerini kerih kıldı, hoşlandırmadı da onları cebânet ve keselân ile tevkīf ve habs etti {وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ} ve "oturanlarla beraber [2561] oturunuz" denildi. ❁ Gönüllerine karılar gibi, çoluk çocuk, zu'afâ, ihtiyar, âciz mütekā'idlerle beraber oturup kalmak hissi ilkā edildi. Onun için asla çıkmak istemediler ve ne olur olmaz diye vaktiyle bir hazırlıkta bile bulunmadılar. İzin verilmekle de resmen âcizler ve mütekā'idler kısmına ilhak edildiler. Bu onların asıl müstahik oldukları rüsvâlıktan hafif olmakla beraber bir cihetten izin yine musîb oldu. Şu kadar ki izinde teennî edilse idi bundan başka kizb ü nifakları herkesçe mâlum olmuş bulunacaktı, me'zun olmayarak kalacaklardı, çünkü Allah onların bu İslâm ordusu içinde çıkmalarını istememişti. Sırr u hikmeti ise şu idi:

{لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا} Eğer içinizde çıkmış olsalardı size fesaddan başka hiçbir şey ilâve etmeyeceklerdi {وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ} sizi fitneye -tefrikaya- düşürmek maksadıyla her hâlde aranızda koşacaklardı {وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ} ve içinizde onları dinleyecek -veya onlar için muhbirlik edecekler- de vardı. ❁ Yani münafıkların fitnekâr sözlerine aldanabilecek zu'afâ, yahut onlar lehine casusluk edecek münafıklar da eksik değil idi ki onlar olmayınca bunlar fazla bir zarar yapamayacaklar ve bu suretle tefrik olunmaları beraber bulunmalarından fâideli olacaktı. İşte Allah, İslâm ordusunu onların öyle şerlerinden sıyânet için aralarını[1] ayırdı, öbürlerinin gitmelerini istemeyip oturttu alıkoydu, ma'amâfîh izin verilmese idi daha iyi olacaktı. Aynı faide hâsıl olmakla beraber Müslümanlara karşı nifakları daha evvel kendileri tarafından izhar edilmiş bulunacak ve gördükleri huzuru göremeyecek, geride ordunun gıyâbında saçtıkları erâcîfi saçamayacaklardı {وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} Allah o zâlimlerin hepsine alîmdir. ❁ İçlerini dışlarını, yaptıklarını yapacaklarını ilm-i muhît ile bilir ve onlara yapacağını da bilir.

---

1 B -"onların öyle şerlerinden sıyânet için aralarını".

[2562] O zâlimler bir bu kere değil:

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ
﴿٤٨﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لٖى وَلَا تَفْتِنّٖىۜ اَلَا فِى الْفِتْنَةِ سَقَطُواۜ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحٖيطَةٌ
بِالْكَافِرٖينَ ﴿٤٩﴾ اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۚ وَاِنْ تُصِبْكَ مُصٖيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَٓا اَمْرَنَا مِنْ
قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ قُلْ لَنْ يُصٖيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِۜ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ
اَنْ يُصٖيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهٖٓ اَوْ بِاَيْدٖينَاۗ فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾ قُلْ
اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْۜ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقٖينَ ﴿٥٣﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ
تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهٖ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا
يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْۜ اِنَّمَا يُرٖيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ
بِهَا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

[2563] **Meâl-i Şerîfi**

Fi'l-hakīka bunlar fitneyi daha evvel çıkarmak istediler ve sana türlü işler çevirdiler. Nihâyet onların rağmına hak yerine geldi ve Allah'ın emri galebe çaldı (48). İçlerinden "aman bana izin ver, başımı derde sokma" diyen de var. Bilmiş ol ki derde asıl kendileri düştüler ve her hâlde cehennem kaplar elbette kâfirleri (49). Sana bir güzellik kısmet olursa fenalarına gider ve eğer bir musibet gelirse "biz tedbirimizi önceden almıştık" derler ve sevine sevine döner giderler (50). De ki: "Hiçbir zaman bize Allah'ın bizim için yazdığından başka bir şey isabet etmez, O bizim mevlâmızdır ve mü'minler onun için yalnız Allah'a mütevekkil olsunlar" (51). De ki: "Siz, bize ancak iki güzelliğin birini gözetebilirsiniz, biz ise size Allah'ın kendi tarafından veya bizim ellerimizle bir azab indirmesini gözetiyoruz. Onun için gözetin, çünkü biz

beraberinizde gözetiyoruz"[1] *(52). De ki: "Gerek tav'an infak edin gerek kerhen sizden hiçbir zaman nafakalarınız kabul edilmeyecek, çünkü siz fâsık bir kavim oldunuz" (53). Kendilerinden nafakalarının kabul olunmasına mâni' olan da sırf şudur: Çünkü bunlar Allah'a ve [2564] Resûlüne küfrettiler ve namaza ancak üşene üşene geliyorlar, verdiklerini de ancak istemeyerek veriyorlar (54). Sakın onların ne malları ne evlâdları seni imrendirmesin, o hiçbir şey değil ancak Allah onları dünyâ hayatta bunlarla ta'zîb etmesini ve canlarının kâfir oldukları hâlde çıkmasını murad ediyor (55).*[2]

{لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ} Alimallah bundan evvel de fitne sevdâsında bulundular, ❁ Müslümanları tefrikaya düşürmek, ordu bozanlık etmek istediler.

Rivayet olunduğuna göre bu kere Resûlullah Tebük seferi için çıktığında "Seniyyetü'l-Vedâ'" nâm tepede ordusunu kurmuştu, Abdullah b. Übey de askeriyle geldi. Onun altında Zî-Cidde nâm mevki'e kondu, az bir asker değildi. Vaktâ ki Resûlullah hareket buyurdu, Abdullah b. Übey geri kalan ehl-i reyb ü nifak meyanında tehallüf etti kaldı, ki bu meyanda Abdullah b. Nebtel ve Rifâ'a b. Yezid b. Nâbût dahi İbn Übey gibi uzamâ-yı münâfıkînden idiler.[3] İbn Übeyy'in Beni

---

1 B -"Onun için gözetin, çünkü biz beraberinizde gözetiyoruz".

2 H: "Fi'l-hakîka bunlar fitneyi daha evvel çıkarmak istemişlerdi de senin için türlü işler çevirmişlerdi. Nihâyet onların rağmına hak yerine geldi ve Allah'ın emri galebe çaldı (48). İçlerinden 'aman bana izin ver, başımı derde sokma' diyen de var. Bilmiş ol ki derde asıl kendileri düştüler ve her hâlde cehennem elbette kâfirleri kuşatacaktır (49). Sana bir güzellik kısmet olursa fenâlarına gider ve eğer bir musibet gelirse 'biz tedbirimizi önceden almıştık' derler ve sevine sevine döner giderler (50). 'Bize' de, 'hiçbir zaman Allah'ın bizim için yazdığından başka bir şey isabet etmez, O bizim mevlâmızdır ve mü'minler onun için yalnız Allah'a mütevekkil olsunlar' (51). 'Siz' de, 'bize ancak iki hüsnânın birini gözetirsiniz, biz ise size Allah'ın ya kendi tarafından veya bizim ellerimizle bir azab indirmesini gözetiyoruz. Binâen'aleyh gözetin, herhâlde biz sizinle beraber gözetiyoruz' (52). 'Gerek' de, 'tav'an infak edin gerek kerhen hiçbir zaman nafakalarınız kabul edilmeyecek, çünkü siz fâsık bir kavim oldunuz' (53). Kendilerinden nafakalarının kabul olunmasına mâni' olan da sırf şudur: Çünkü bunlar Allah'a ve Resûlüne küfrettiler ve namaza ancak üşene üşene geliyorlar, verdiklerini de ancak istemeyerek veriyorlar (54). Sakın onların ne malları ne evlâdları seni imrendirmesin, o hiçbir şey değil ancak Allah onları dünyâ hayatta bunlarla ta'zîb etmesini ve canlarının kâfir oldukları hâlde çıkmasını murad ediyor (55)".

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 285-286. Krş. İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 519; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 392-393:

Avf b. Hazrec ile, İbn Nebtel'in Benî Amr b. Avf ile, İbn Nâbût'un Benî Kaynukâ' ile mu'âhâtları vardı. Abdullah b. Übey mukaddemâ Uhud vak'asında da fitne çıkarmak istemişti. (*Sûre-i Âl-i İmrân'da* إِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ *[3/122] bak*).

{وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ} Ve hakkında birtakım işler çevirdiler. Çevirdiler de ne oldu {حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ} nihâyet onların kerahetlerine rağmen hak geldi ve Allah'ın emri zâhir oldu {وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لٖى وَلَا تَفْتِنّٖى} onlardan bazısı da "bana izin ver ve beni fitneye düşürme" diyordu ❁ yani izin versen de vermesen de gitmeyeceğim, bari izin ver de beni günaha sokma, yahud gidersem ailem perişan olacak, benim mahvıma sebep olma da izin ver demek istiyordu. Bazı rivayetlere göre [2565] "Ced[1] b. Kays" nâmındaki münafık: "Ensar bilir, ben kadınlara düşkünümdür. Binâen'aleyh 'benât-ı asfar'la, yani sarışın Rum kızlarıyla beni belâya sokma velâkin sana malımla yardım edeyim de beni bırak" demek cür'etinde bulunmuş idi.[2]

{اَلَا فِى الْفِتْنَةِ سَقَطُوا} Bak asıl fitneye kendileri düştüler. ❁ Öyle demekle fitneden kaçınmadılar, asıl fitnenin kendisine düştüler {وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحٖيطَةٌ بِالْكَافِرٖينَ} ve her hâlde cehennem elbette bütün kâfirleri muhît.

{اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ} Sana bir hasene isabet ederse ❁ bir hüsn-i muvaffakiyet, güzel bir zafer ve ganimet nasib olursa {تَسُؤْهُمْ} onları kötületir ❁ hasedlerinden fenalarına gider {وَاِنْ تُصِبْكَ مُصٖيبَةٌ} ve şayet sana bir musibet isabet ederse ❁ muharebelerin birinde bir şiddet, isabeti muhakkak bir vak'a yüz gösterecek olursa yaptıklarını beğenip fikirleriyle kurularak {يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَٓا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ} "iyi ki biz önden emrimizi aldık" derler. ❁ Yani uyanıklık ettik, ihtiyatlı bulunduk, musibet olmadan işimizi gördük,

---

فلما خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم ضرب عسكره على ثنية الوداع، وضرب عبد الله بن أبي ابن سلول عسكره على حِدَةٍ أسفلَ منه بحذاء «ذباب» –جبل بالجبانة أسفل من ثنية الوداع– وكان فيما يزعمون، ليس بأقل العسكرين. فلما سار رَسول الله صلى الله عليه وسلم، تخلف عنه عبد الله بن أبي فيمن تخلَّف من المنافقين وأهل الريب. وكان عبد الله بن أبي، أخا بني عوف بن الخزرج، وعبد الله بن نبتل، أخا بني عمرو بن عوف، ورفاعة بن زيد بن التابوت، أخا بني قينقاع، وكانوا من عظماء المنافقين، وكانوا ممن يكيد للإسلام وأهله.

1 M: "Cid".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 287:

قال ابن عباس قوله: «ائذن لي ولا تفتني»، قال: هو الجدّ بن قيس قال: قد علمت الأنصار أني إذا رأيت النساء لم أصبر حتى أفتتن، ولكن أعينك بمالي.

yakamızı kurtardık diye konuşurlar. Müslümanlarla beraber olmayıp gazâdan kaçınmaları ve kavlî, fiilî nifaklarıyla küffara hizmet ve müdârâ etmiş bulunmaları gibi muâmeleleriyle iftihar ederler ve bu nifâkın kâfirler nazarında revâcı da musibetten sonra değil, önceden İslâm'ın kuvveti zamanında îkā' edilmesi haysiyetiyle olacağını mülâhaza eylerler. {وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ} Ve ferahlı ferahlı dönerler ❁ toplanıp konuştukları yerden keyifli keyifli avdet ederler veya kâfirler tarafına dönüverirler.

Bu gibilere karşı {قُلْ لَنْ يُصِيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا} de ki: Bize [2566] Allah'ın lehimize yazdığından başka hiçbir şey isabet etmez. ❁ Acı tatlı her ne başımıza gelirse hepsi Allah'ın yazdığıdır. Ne sizin ne de başkalarının değil, ancak Allah'ın takdîrididir. O da bi'n-netîce mutlak lehimizedir. Dünyevî veya uhrevî maslahatımız, menfaatimiz, hayrımız içindir {هُوَ مَوْلٰينَا} O bizim mevlâmızdır ❁ sâhibimiz, nâsırımız, veliyy-i umûrumuzdur. Üzerimizde bütün tasarruf ve velâyet O'nundur.[1] Nasıl dilerse öyle yapar ve ne yaparsa hakkımızda hayırlısını yapar. O bize hayat ve memâtımızda kendimizden daha evlâdır.

{وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ} Ve binâen'aleyh yalnız Allah'a tevekkül etsinler bütün mü'minler ❁ bütün havl ü kuvveti ancak O'nunla bilip O'na tefviz ve her hususta O'na yakînen itimad ve emr ü takdîrine hüsn-i rızâ ve teslimiyet ile mûcebince vazîfe-i ubûdiyete ikdam eylesinler. Allah'a ne kadar tevekkül ve itimad olunursa O daha ziyadesine şâyan ve müstahiktir. Ve O'ndan başka tevekkül ü itimad[2] edilecek, kuvvet iktisab olunacak hiçbir merci yoktur لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ'dir. Kâfirler bunu bilmedikleri için bir insan için en şâyân-ı itimad kuvvet nefistir zannederler ve "emrimizi elimize aldık" diye mağrurlanırlar. Ve bu suretle her biri bir âmir olmak, ulûhiyetten bir hisse almak ister, bu şirk ü münâza'a ile dünyada şikāk ve nifak saçar giderler. Hâlbuki en cüz'î aklı olan bir kimse idrak eder ki Hakk'a istinad etmeyen bir nefs-i fânînin kendi kendine şâyân-ı itimad hiçbir şeyi yoktur. O bir serâb-ı

1 B -"Üzerimizde bütün tasarruf ve velâyet O'nundur".
2 H: "itimad u tevekkül".

bâtıldan ibarettir. Bundan dolayıdır ki kâfir ne kadar kendine güvenirse güvensin her hâlde bir gün olur cereyân-ı hâdisât önünde bütün nokta-i itimadını zâyi' eder. Fakat hiçbir şeye değil, ancak Allah'a tevekkül ve itimad eden hakīkī mü'min ölümden[1] bile mütezelzil olmayarak îmân-ı kâmil ile Rabbinin huzûr-ı ehadiyetine gider. Fakat şunu unutmamak lâzım gelir ki tevekkül tefvîz-i vazife değil, tefvîz-i [2567] emrdir. Birçokları ise bundan gaflet ederek tevekkülü terk-i vazife gibi zu'm ederler. Yani vazîfe-i ubûdiyeti Allah'a havale edip emri kendilerinde görmek isterler. Sanki kul vazifesiz oturacakmış; namaz, oruç, zekât, cihâd ilh... gibi vezâifi Allah teâlâ ona emredip yaptırmayacakmış da onun emr ü havâlesiyle bizzat yapıverecekmiş gibi Benî İsrâil'in Hazret-i Mûsâ'ya dedikleri vechile اذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ [el-Mâide 5/24] demek isterler. Bu ise Allah'a tevekkül ve itimad değil, emr ü ulûhiyete 'adem-i itimaddır, küfürdür. وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ [Lokmân 31/33; Fâtır 35/5][2] buyurulduğu üzere garûr şeytanın gururudur. İyi bilmeli ki tevekkülün hâsılı emre itimad ile hubb-i vazifedir. Nitekim bu Allah yazısı, bu âyetin mutazammın olduğu cevap şöyle tavzih buyuruluyor:

{قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ} De ki siz bize o iki hasenenin[3] birinden başkasını beklemezsiniz. ۞ Yani bizim hakkımızda bekleyeceğiniz âkıbet, her biri âkıbetlerin en güzeli olan iki güzel âkıbetin birinden; ya nusret veya şehadetten başka bir şey değildir. Biz nihâyet ya kat'iyyen muzaffer, gāzi olacağız ya[4] şehid. Sizin musib olduğu halde musibet diye kaçındığınız ve bize isabet etti diye sevindiğiniz şehadet de imrenip yerindiğiniz, hased ettiğiniz zafer gibi haddizâtında en güzel bir âkıbettir. Siz bunların ikisi de bahtiyarlık olduğunu takdir etmezsiniz de birine yerinir birine sevinirsiniz ve hakkımızda bu iki güzelliğin birinden

1 B: "ölümünden".
2 "…ve sakının o mağrur sizi Allah'a güvendirmesin." / "…ve sakın o mağrur şeytan sizi Allah'a da mağrurlandırmasın."
3 H: "hüsnânın".
4 H: "veya".

başka gözetecek bir ihtimal daha bulamazsınız: ya zafer ya şehadet. İşte bizim[1] mukadderâtımız birbirinden güzel bu iki âkıbet-i hüsnânın, bu Allah yazılarının her hâlde biridir. {وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ} Biz de size şu ikinin birini bekleriz: {اَنْ يُصِيبَكُمُ[2] اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ} Allah'ın sizi ya doğrudan doğru nezd-i izzetinden {اَوْ بِاَيْدِينَا} veya bizim ellerimizle bir azâba [2568] musâb kılması. ❁ Yani sizin âkıbetiniz, indallah mukadderâtınız, istihkākınız da budur, ki sizin için en fenâ bir âkıbet, bizim için bir iman ve hakikatte mahz-ı adalet olan bir hayırdır. {فَتَرَبَّصُوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ} Onun için bekleyin.[3] Biz de şüphesiz sizinle beraber bekliyoruz[4].

Buna karşı "biz mâlen olsun hizmette bulunmadık mı? Fî-sebîlillâh cihad edenlere sarfiyyât yapmadık mı? Bu hayır değil midir? فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ [ez-Zilzâl 99/7][5] buyurulmadı mı? Binâen'aleyh indallah âkıbet istihkākımız neden azab olsun" diyecek olurlarsa:

{قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعاً اَوْ كَرْهاً} De ki: tav'an veya kerhen infak ediniz. ❁ Yani fî-sebîlillâh diye sarfettiğiniz mallarınızı gerek Allah ve Resûlünden ilzam vâki' olmaksızın kendiliğinizden ve gerek bir ilzam üzerine olsun, her ne suretle sarfetmiş olursanız olunuz {لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ} sizden asla kabul edilmeyecek[6] ❁ sarfiyyâtınız indallah bir hayr ve hasene olmak üzere nâm ve hesâbınıza kayd u kabul olunmayacaktır. Bundan dolayı ne görecekseniz önden göreceksiniz, âhirette me'cur olmayacak, sonunda azabdan kurtulmayacaksınız. Zira {اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فَاسِقِينَ} muhakkak ki siz bir alay fâsıklar oldunuz. ❁ Kalben tâatten çıkıp temerrüd ettiniz. Lâkin "mutlak fısk, hayrın kabûlüne mâni' olur mu? Bâhusus tav'an infak suretinde itaatsizlik ne demektir?" denirse şunu bilmeli ki {وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ} onları kendilerinden nafakaları kabul olunmaktan men' eden de başka bir şey değil {اِلَّا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهِ} ancak şu hâlleridir ki bunlar hakikatte Allah'a ve Resûlüne küfrettiler {وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى}

1 M ve B -"bizim".
2 M (ilk baskı) ve B: "تصيبكم".
3 H: "Binâen'aleyh intizar ediniz".
4 H: "muntazırız".
5 "Ki her kim zerre miktarı bir hayır işlerse onu görecek."
6 H: "{لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ نَفَقَاتُكُمْ} nafakalarınız sizden asla kabul edilmeyecek".

ve namaza [2569] gelmezler ancak tekâsül ile tenbel tenbel {وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ} ve infak yapmazlar ancak hoşlanmaya hoşlanmaya, kerâhetle. ❁ Yani Allah ve Resûlüne kalben küfürleri ve salât ü infâkın ne fiilinde sevaba ne terkinde ikāba inanmadıkları cihetle âdeta namazı boşuna bir külfet, infâkı bir cereme -bir garâme- addettiklerinden bunları kalben iman ve gönül hoşluğu ile seve seve Allah için değil, bir garaz-ı mahsus ile, zâhirî bir maslahata riayet için yaparlar. Ve bunun için infâkı bir taleb ve ilzam vâki' olmaksızın tav'an dahi yapmış olsalar bu tav', sırf o maksad ve maslahata ait olur da o nafakaların fî-sebîlillâh sarfedilmesi canlarını sıkar. Bunu gönülden isyan ederek kerhen vermiş olurlar. Şüphe yok ki bir kimsenin inanmadığı bir şeyi yapması zâhiren olmasa bile bâtında mutlak bir kerh eseridir. Velhâsıl makbûliyete mâni' olan mutlak fısk değil, küfürdür. Ve evvelki kürh kürh-i zâhirî, ikinci kerh ise kerh-i bâtınîdir. Ve bir haysiyetle tav'ın[1] diğer haysiyetle kerh olmasında tenâfî olmadığı gibi, tav'[2] sû'-i niyet hâlinde de olabileceğinden hüsn-i niyete mütevakkıf olan tâatı istilzam etmez. Meselâ bir münafıkın mücâhidlere mahza kendi arzu ve rızâsıyla fî-sebîlillâh diye bir infakta bulunması ve bunun tahtında onları iğfal maksadını gizlemesi tav'an bir sarf olmakla beraber bir tâat değil bir isyandır. Ve bunda fikr-i tâattan bir istikrah vardır.

{فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ} Binâen'aleyh onların ne malları ne evlâdları seni aceblendirmesin ❁ bir bahtiyarlık gibi görünüp de meftun etmesin, Allah onlara[3] bunları neye böyle çok veriyor diye taaccübe düşürmesin. Bunlar onlar için bir nimet[4] değil {اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ} Allah ancak şunu irade buyuruyor ki {لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} onları bunlar sebebiyle hayât-ı dünyada [2570] muazzeb kılsın ❁ bu yüzden elemlere dertlere giriftar etsin. Bunlarla uğraşırken âkıbeti mülâhazaya meydan bulamasınlar {وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ} ve kâfir oldukları hâlde canları çıksın ❁ da ilelebed ikāb ve vebâlini çeksinler.

1 B: "tâyin".
2 B: "tav'ı".
3 H: "onları".
4 M: "ni'me".

O münafık kâfirler öyle muazzebdirler ki bir de:

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْۜ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ
مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِۚ فَاِنْ
اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَٓا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ
اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُٓ اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

Meâl-i Şerîfi

Şeksiz şüphesiz sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler. Hâlbuki sizden değildirler, velâkin onlar öyle bir kavim ki ödleri patlıyor (56). Eğer sığınacak bir yer veya barınacak mağaralar veya sokulacak bir delik bulsalardı başlarını diker ona doğru koşarlardı (57). İçlerinden sadakalar[1] hakkında sana ta'riz eden de var, çünkü ondan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse derhâl kızarlar (58). Ne olurdu bunlar [2571] kendilerine Allah ve Resûlü ne verdiyse râzı olaydılar da diye idiler "bize Allah yeter, Allah bize fazlından yine verir, Resûlü de, bizim bütün rağbetimiz Allah'adır" (59).[2]

{يَفْرَقُونَ} Ödleri patlar.

{وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِ} Onlardandır o da ki sadakalarda sana lemzeder. ❁ Îmâlı veya gizliden gizliye[3] söz atar ayıplar.

Bu hususta münferid birkaç vak'a rivayet edilmiştir. Huneyn ganâiminin taksîminde İslâm'a yeni dâhil bulunan Mekke ahâlisini te'yîd-i İslâm için çokça nasibedâr etmişti. İbn Zi'l-Huveysıra denilen

---

1 B: "sâdıklar".

2 H: "Şeksiz şüphesiz sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler. Hâlbuki sizden değildirler, velâkin onlar öyle bir kavimdirler ki belinler dururlar (56). Eğer sığınacak bir yer veya barınacak mağaralar veya sokulacak bir delik bulsalardı başlarını diker ona doğru koşarlardı (57). İçlerinden öylesi de var ki sadakalar hakkında sana ta'riz ederler. Evet ondan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse derhâl kızarlar (58). Eğer bunlar kendilerine Allah ve Resûlü ne verdiyse râzı olaydılar da 'Allah bize yeter, Allah bize fazlından yine verir, Resûlü de, bizim bütün rağbetimiz Allah'adır' deselerdi ne iyi olurdu (59)".

3 M ve B: "gizli".

Hurkus b. Züheyr Temîmî اعدل يا رسول الله "adalet et ya Resûlallah" demiş, Resûlullah da "vay sana, ben adalet yapmazsam kim yapar?" buyurmuştu ki bu Hurkus bilâhare Havaric'in reisi olmuştur.[1] Lâkin fey' ü ganâim sadakāt mefhûmunda dâhil olmadığından bu mazmûn-ı âyete dolayısıyla ta'alluk edebilir. Bir de Ebü'l-Cüvaz[2] nâmında bir münafık "sâhibinize baksanıza, sadakalarınızı koyun çobanlarına taksim ediyor ve adalet yaptığını zu'm eyliyor" demişti.[3]

{فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا} Çünkü bunlar,[4] o sadakalardan kendilerine verilirse hoşnut olurlar {وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَٓا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ} ve şayet verilmezse hemen kızarlar, sadaka almaya ehliyetleri olup olmadığını hiç düşünmezler {وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ} ve keşke bunlar Allah'ın ve Resûlünün -ganimetten veya sadakadan- kendilerine verdiğine râzı olsaydılar {وَقَالُوا} ve dese idiler {حَسْبُنَا اللّٰهُ} Allah bize kâfi {سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُولُهُ} ileride Allah bize yine verir, [2572] Resûlü de {اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ} her hâlde biz ancak[5] Allah'a rağbetkârız. ۞ Yani kısmetlerine râzı olup böyle deselerdi haklarında hayırlı olurdu. Zira sadakātın mahall-i sarfı hakkında Allah teâlâ'nın beyân-ı muhkemi, farîza-i kat'iyyesi ve Resûlullah'ın düstûru işte:

اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِى الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِؕ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِؕ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 415-416. Krş. Abdürrezzâk, *Tefsîr,* II, 151; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 56; Buhârî, İstitâbe, 7:

عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: بينا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقسم قسمًا –قال ابن عباس رضي الله عنهما: كانت غنائم هوازن يوم حنين– إذ جاءه ابن ذي الخويصرة التميمي، وهو حُرقوص بن زهير أصل الخوارج، فقال: اعدل يا رسول الله، فقال: «ويلك! ومن يعدل إذا لم أعدل؟»...

2 Kaynaklarda "Ebü'l-Cevvâz" şeklinde zaptedilmiştir. Bk. *Hâşiyetü'ş-Şihâb,* IV, 334:

والجوّاظ بصيغة المبالغة والظاء لمعجمة كشداد الضخم المتكبر والكثير الكلام.

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 281-282. Krş. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 418; Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 253-254:

وقيل: هو أبو الجواظ، من المنافقين، قال: ألا ترون إلى صاحبكم! إنما يقسم صدقاتكم في رعاة الغنم وهو يزعم أنه يعدل...

4 H: "İmdi böyleleri".

5 M ve B -"ancak".

Meâl-i Şerîfi

Sadakalar[1] ancak şunlar içindir: Fukarâ, mesâkîn, onun üzerine me'mur olanlar, müellefetü'l-kulûb, rakabeler hakkında, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmışlar; Allah tarafından kat'î olarak böyle farz buyuruldu ve[2] Allah Alîm'dir, Hakîm'dir (60).

{إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ} ❁ "Sadaka" insanın malından mahza Allah için muhtâcına temlik edilmek üzere çıkardığı vergidir. Allah'a sıdk u sadâkat mânasından me'huzdur. Sadaka vermek demek olan "tasadduk" kelimesi de taharrî-i sıdk mânasını tazammun eder. Sadaka mefhûmunda üç vasf-ı aslî vardır: Fakr yani ihtiyaç, temlik, Allah için olmak. Sadaka, evvelemirde vâcib veya tetavvu' yani nâfile olmak üzere iki kısımdır ki vâcib olan kısmına "zekât" tesmiye olunur. Her iki kısmın da envâ'-ı muhtelifesi vardır: Meselâ zekât-ı arâzi "öşür", [2573] zekât-ı sevâim "ağnam" vesâire, zekât-ı ticaret ve nükūd, zekât-ı rikâz ve me'âdin, zekât-ı nefs "sadaka-i fıtır", bir kısmı emvâl-i zâhireden, bir kısmı emvâl-i bâtıneden olmak üzere hepsi sadakāt-ı vâcibeden ve envâ'-ı zekâttandır. Ve "sadakāt" cem'i esas itibariyle bunların hepsine şâmildir. Fakat âyetin nihâyeti karînesiyle burada asıl murad mâlum olan farz sadakalar yani envâ'-ı zekâttır. Binâen'aleyh hâsıl-ı mâna şudur:

Hakīkat-i mes'ele o münafıkların zann u arzuları gibi değil, bütün envâ'-ı muhtelifesiyle sadakāt-ı ma'lûmenin cümlesi[3], cins-i zekât münhasıran şunlar içindir: {لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ} Fakirler ve yoksullar için ❁ ki وَالَّذِينَ[4] فِىٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ. لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ [el-Me'âric 70/24-25][5] âyetinin dahi gösterdiği vechile sadaka-i vâcibe yani zekât evvelâ bunların bir hakk-ı ma'lûmudur. Ve sadaka mefhûmu evvelen ve bizzat fakr mefhûmuyla alâkadardır. Ve nitekim Aleyhissalâtü vesselâm bir hadîs-i şerîfinde bunu şöyle ifade buyurmuştur: "Ben sadakayı ağniyânızdan alıp

---

1 H: "Sadakāt".
2 H -"ve".
3 H: "cemî'si".
4 H, M ve B -"الذين".
5 "Ve onlar ki mallarında vardır bir hakk-ı mâlum. Hem sâil için hem mahrum."

fukarânıza reddetmeye me'mur edildim."[1] Bununla sadakanın fukarâya ait olduğu ve vâcib olan sadaka zenginin bir lütfu değil, fukarâ sınıfının ağniyâ zimmetine geçmiş bir hakkının, yani bir borcun redd ü iadesi demek olduğu anlatılmıştır. Şu kadar ki bu hak doğrudan doğru her şahs-ı fakīrin hakk-ı hâssı değil, fukarâ sınıfının hakk-ı umûmîsidir. Hem bizzat kendilerinden bir akid veya gasb ile alınmış bir hakk-ı mükteseb değil, Allah teâlâ'nın emr ü havâlesiyle sâbit bir hakk-ı mevhubdur, yani hakkullahtır. Bundan dolayı sadaka ancak Allah için sıdk u sadâkatle verilir. Ne ganînin fakire menn ü ezâya, ne de bir fakirin bir ganîden taleb ü davaya hakk u salâhiyeti olmaz ve hatta her fakirin her sadakayı almaya salâhiyeti olmaz.[2] Nitekim âl-i Resûlden olan fukarânın zekât almaları haramdır. Ancak tetavvu' sadakadan alabilirler. Kezâlik usûl ü fürû'dan olan fukarâ ve mesâkîne verilemez[3]. Çünkü nafaka haklarıdır. Bir de fukarânın [2574] ellerinden alınmış bir emanet veya deyn veya gasb herhangi bir hakkını redd ü iadede sadaka mânası bulunmaz. Bunun içindir ki haram maldan verilen şeyler hakikatte sadaka olamaz, ya diğer bir hakk-ı hâssın kısmen iadesi veya bir haksızlıktan diğer bir haksızlığa intikal olur. "Fakir" nefsinde muhtaç, yani îrâdı havâicine gayr-i kâfî olmakla beraber biraz bir şeye mâlik bulunabilir de fakrını gizleyebilir ve hatta يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ [el-Bakara 2/273] medlûlünce câhiller onu zengin zannedebilirler. "Miskin" ise daha düşkündür, مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ [el-Beled 90/16][4] medlûlünce zâhiren dahi fakr-ı meşhud hâlindedir. "Meskenet"[5], "fakr"dan fazla bir ma'nâ-yı acz ü zillet ifade eder. Ma'amâfîh aksine tefsir edenler de olmuştur.

---

1 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* II, 182:

قول النبي صلى الله عليه وسلم: أمرت أن آخذ الصدقة من أغنيائكم فأردها على فقرائكم.

Buhârî, Tevhîd, 1:

عن يحيى بن عبد الله بن محمد بن صيفي: أنه سمع أبا معبد، مولى ابن عباس، يقول: سمعت ابن عباس يقول: لما بعث النبي صلى الله عليه وسلم معاذا نحو اليمن، قال له: «إنك تقدم على قوم من أهل الكتاب، فليكن أول ما تدعوهم إلى أن يوحدوا الله تعالى، فإذا عرفوا ذلك، فأخبرهم أن الله فرض عليهم خمس صلوات في يومهم وليلتهم، فإذا صلوا، فأخبرهم أن الله افترض عليهم زكاة في أموالهم، تؤخذ من غنيهم فترد على فقيرهم، فإذا أقروا بذلك فخذ منهم، وتوَقَّ كرائم أموال الناس».

2 B -"ve hatta her fakirin her sadakayı almaya salâhiyeti olmaz".

3 B: "verilmez".

4 "…toprak döşenen bir miskine."

5 H +"~~mîmi aslî olarak~~".

Hâsılı bütün sadakalar evvelemirde fukarâ ve mesâkîn[1] içindir, bunların hakkıdır, bunların menfaatine mahsustur. Ber vech-i âtî diğerlerine de yine onların menfaati dolayısıyla veya fakr u ihtiyac mânasının sübûtu haysiyetiyle verilecektir. Şöyle ki:

{وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا} Ve sadakalar üzerinde âmiller ❁ yani cem‘ ü tahsîlinde çalışan tahsildarlar, kâtibler, muhafızlar, mesela ağnâm ve öşür me'murları, bunlara hizmet ettikleri sadakadan amellerinin ücreti verilir. Ve binâen‘aleyh bunlar için bir sadaka olmaz, amellerinin ivazı olan bir ücret olur ve bu amel ise fukarânın menfaatine ait bulunur.[2]

Mebsût-ı Serahsî'de mezkurdur ki Resûlullah gerek emvâl-i zâhire ve gerek emvâl-i bâtıne sadakātının ahz ü tahsîli için âmiller tâyin buyurdu. Hazret-i Osman'ın zamân-ı hilâfetinde emvâl-i bâtına zekâtlarının tahsîlinde görülen müşkilâta binâen bunlar mü'minlerin kendi vicdanlarına bırakılarak yalnız emvâl-i zâhire zekâtları üzerine âmiller nasbıyla iktifâ olunmaya başlandı[3] ki o zamandan beri ağnâm, öşür, me‘âdin, gümrük me'murları tâyin edilmekle beraber, emvâl-i bâtına zekâtının edâsı mükelleflerin kendilerine bırakılmaktadır.

[2575] {وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ} Ve müellefetü'l-kulûb ❁ yani kalbleri İslâm'a telif edilenler. Rivâyâtın hâsılına göre bunlar başlıca üç kısım idiler. Bir kısmı bazı küffâr idi ki Resûlullah bunların şerlerini def‘ ve Müslümanlara eziyetlerini men‘ ve diğer kâfirlere ve müşriklere ve zekâtı men‘ eyleyenlere karşı İslâm tarafına mu‘âvenetleri için atıyye ile kendilerini İslâm'a istimâle ederdi. Diğer bir kısmı kendilerine bezl-i atâ ile emsâlleri eşrâfın ve maiyyetlerinin İslâm'a duhulleri gözetilir ve kavimleri içinde Müslüman olanların İslâm'da sebatlarına mümâna‘at edilmemesi gibi mesâlih-i İslâmiye nazar-ı i‘tibâra alınırdı. Üçüncü bir kısmı da İslâm'a yeni dâhil olmuş ve niyetleri henüz zayıf bulunan

---

1 B: "miskin".

2 H +"~~Bu sûrenin ilerisinde gelecek olan خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّ۪يهِمْ بِهَا âyetine bak~~".

3 Serahsî, *el-Mebsût,* Beyrut: Dâru'l-Ma‘rife, 1414/1993, II, 169-170:

ثم دين الزكاة من الأموال الباطنة بمنزلته عن الأموال الظاهرة، فإن المصدق كان يأخذ منها في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم والخليفتين من بعده رضي الله عنهما حتى فوض عثمان رضي الله عنه الأداء إلى أرباب الأموال لما خاف المشقة والحرج في تفتيش الأموال عليهم من سعاة السوء.

birtakım kimselerdi ki fakir olmasalar bile kalbleri iyice İslâm'a ülfet ettirilip imanları takviye edilmek için bilhassa taltif olunuyorlardı ki Uyeyne b. Hısn ve Akra' b. Hâbis ve Abbas b. Mirdas bunlardan idi.[1] İşte "müellefetü'l-kulûb" vasfı bu üç kısma da ıtlak edilir. Üçünde de iktizâ-yı hâle göre İslâm'a hizmet ile ma'nâ-yı cihâd ve fukarânın menâfi'ini muhafaza hikmeti[2] bulunabilir. Ma'ahâzâ taraf-ı risâletten birinci kısma verilen atâyânın sadakāttan verildiği hakkında sarih bir rivayet yoktur. Rivayetler bunun ganâimden verildiğini gösteriyor. Ağleb-i ihtimal de bunun وَاعْلَمُوٓا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى الْقُرْبٰى... إلخ [el-Enfâl 8/41] mûcebince bilhassa sehm-i Resûl olan[3] hums-ı humustan verilmiş olmasıdır ki Resûlullah'ın hâlis malıdır. Onun için İmam Şâfiî gibi bazı eimme burada "müellefetü'l-kulûb" vasfının gayr-i müslime değil müslime ait olduğuna kāil olmuşlardır.[4] Bundan başka Hazret-i Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfetinde mezkur Uyeyne b. Hısn ile Akra' b. Hâbis -ki Necidli idiler- kendisine gelmişler, "yâ halîfete Resûlillâh! Bizim tarafta otsuz menfaatsız bir arz-ı sebha kır bir yer var, re'yin olursa bunu bize ver" demişler, müşârün ileyh de onu onlara iktâ' eylemiş ve buna dair bir hat tahrir ve [2576] işhad etmiş idi. Fakat hâzirûn meyânında Hazret-i Ömer yoktu, ikisi bir şâhid olsun diye kendisine vardılar, anlattılar, Hazret-i Ömer bunu işitince yazılmış olan hattı ellerinden aldı, sildi ve yırttı ve dedi ki: "Resûlullah sizi İslâm'a telif ediyordu ve o gün İslâm azdı, şimdi ise Allah teâlâ İslâm'ı iğnâ etti. Gidiniz, gücünüz yettiği kadar cehd[5] ediniz, siz riayet ederseniz Allah da gözetir." Bunun

---

1 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 324. Krş. Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân,* I, 443; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 312-314; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 1822-1823:
والمؤلفة قلوبهم فإنهم كانوا قوما يتألفون على الإسلام بما يعطون من الصدقات وكانوا يتألفون بجهات ثلاث إحداها للكفار لدفع معرتهم وكف أذيتهم عن المسلمين والاستعانة بهم على غيرهم من المشركين والثانية لاستمالة قلوبهم وقلوب غيرهم من الكفار إلى الدخول في الإسلام ولئلا يمنعوا من أسلم من قومهم من الثبات على الإسلام ونحو ذلك من الأمور والثالثة إعطاء قوم من المسلمين حديثي العهد بالكفر لئلا يرجعوا إلى الكفر.

2 B: "hizmeti".

3 B: "hizmeti".

4 eş-Şâfi'î, *el-Ümm,* II, 77:
والمؤلفة قلوبهم من دخل في الإسلام ولا يعطى من الصدقة مشرك يتألف على الإسلام فإن قال قائل أعطى النبي صلى الله عليه وسلم عام حنين بعض المشركين من المؤلفة قلوبهم العطايا من الفيء ومن مال النبي صلى الله عليه وسلم خاصة لا من مال الصدقة ومباح له أن يعطي من ماله وقد خول الله تعالى المسلمين أموال المشركين لا المشركين أموالهم وجعل صدقات المسلمين مردودة فيهم كما سمى لا على من خالف دينهم.

5 B: "cihad".

üzerine hiddetle dönüp Hazret-i Ebû Bekir radıyallahu anh'e müracaat ettiler. "Halife sen misin Ömer mi?" dediler, müşârün ileyh de "isterse o" buyurdu ve Hazret-i Ömer'e muvâfakat etti, onun fiil ve re'yini inkâr etmedi, ashabdan inkâr eden de olmadı.[1] Binâen'aleyh bundan şu fıkıh çıkar ki Hazret-i Ebû Bekir iktâ'ı yapmış, hükmü imzâ etmiş iken sonradan Hazret-i Ömer'in fiilini inkâr etmeyerek hükmünden derhal rücû' eylemiş olması şunlara delâlet eyler: Demek ki meselede Hazret-i Ömer'in ihtar ettiği mânayı derhâl anlamış tasdik eylemiştir. Yani müellefetü'l-kulûb atıyyesi ehl-i İslâm'ın kıllette bulunduğu hâle mahsurdur. Ve bunda ictihâda mesağ yoktur. Zira Ebû Bekir, ictihâda mesağ görse idi imzâ ettiği bir hükmün feshini tecviz edemezdi. Ashabdan bunu inkâr eden de bulunmayınca mesele icmâ'î bir mâhiyet almış olur. Bunun için[2] seleften birçokları müellefetü'l-kulûb sehminin bu illetle sukūtuna kāil olmuşlardır ki mezheb-i Hanefî ve mezheb-i Mâlik'in[3] meşhûru budur. Fukahâ-yı Hanefiye, icmâ'-ı sükûtîye kāil olduklarından bunu beyne'l-ashâb mücma'un aleyh addederler ve derler ki müellefetü'l-kulûb sehmi bidâyet-i İslâm'da ahd-i Resûlullahda düşmanın kesreti ve müslimînin adeden kılleti hâline mahsus idi. Ba'dehu Hazret-i Ömer'in îzâhı vechile Allah teâlâ ehl-i İslâm'ı öyle teliften müstağnî kılacak surette i'zaz eylemiştir. Şayet bundan böyle Müslümanlar öyle bir şeye muhtaç olurlarsa ancak mücahedeyi terk ettiklerinden dolayı muhtaç olurlar ve her ne zaman ictimâ' ve te'âdud[4] edecek olurlarsa emvâl-i [2577] müslimînden verecekleri bir mal ile ağyârı telife muhtaç olmazlar. Ve öyle bir hâlde evvelemirde uhuvvet-i İslâmiyenin te'yîd ü teşyîdi ile meşgul olmaları iktizâ eyler. Binâen'aleyh

---

1 Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 1822; Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 325; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 68:

عن عبيدة السلماني قال: جاء عيينة بن حصن والأقرع بن حابس إلى أبي بكر رضي الله عنه فقالا: يا خليفة رسول الله، إن عندنا أرضا سبخة ليس فيها كلأ ولا منفعة، فإن رأيت أن تقطعناها لعلنا نحرثها ونزرعها ولعل الله أن ينفع بها، فأقطعهما إياها وكتب لهما بذلك كتابا، وأشهد لهما وأشهد عمر، وليس في القوم فانطلقا إلى عمر ليشهداه على ما فيه، فلما قرأ على عمر ما في الكتاب، تناوله من أيديهما فنفل فيه فمحاه، فتذمرا وقالا له: مقالة سيئة فقال عمر: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يتألفكما والإسلام يومئذ قليل، وإن الله قد أعز الإسلام فاذهبا فاجتهدا جهدكما لا أرعى الله عليكما إن أرعيتما.

2 B +"için".

3 B: "Mâlikî'nin".

4 B: "ta'addüd".

sadakāt-ı müslimînden ağniyâ-yı küffâr şöyle dursun, velevse yeni Müslüman nâmı altında olsun fakir olmayanlara mahza te'lîf-i kulûb için hisse bi'l-evleviyye ifraz edilemez.

Mâlikiyeden Ebû Hayyan tefsirinde bu meseledeki akvâl şöyle telhis edilmiştir: "Ömer b. el-Hattab, Hasen, Şa'bî ve bir cemaat müellefe sınıfının izzet ve zuhûr-ı İslâm ile munkatı' olduğuna zâhib olmuşlardır. Meşhur mezheb-i Mâlik ve Ebû Hanife budur. Ve bazı Hanefiyye demişlerdir ki hilâfet-i Ebû Bekir'de İslâm'ın zuhûr-ı izzetine binâen sahabe müellefe sehminin sukūtuna icmâ' ettiler. Kâdî Abdülvehhab demiştir ki, bazı evkātta ihtiyaç hâsıl olursa sadakāttan verilir. Ehl-i ilimden birçoğu da demiştir ki müellefetü'l-kulûb kıyamete kadar mevcuddur. İbn Atıyye demiştir ki süğūru teemmül edersek oralarda i'tilâfa hâcet bulursun. Yûnus demiştir ki: 'Zührî'ye sordum, 'bunda nesih bilmiyorum' dedi.' Ebû Ca'fer-i Nehhâs[1] demiştir ki: 'Bunlar hakkında bu hüküm sâbittir: Bir kimse telife[2] muhtaç olur ve onlardan[3] Müslümanlara bir âfet lâhık olmasından korkar veya ba'dehu hüsn-i İslâmını ümid ederse verir.' Kâdî Ebû Bekir b. el-Arabî de demiştir ki: 'Benim indimde hüküm şöyledir: İslâm kuvvetli olursa zâil olurlar ve eğer ihtiyaç bulunursa Resûlullah'ın verdiği gibi sehimleri verilir.' *Kitabü't-tahrîr*'de mezkur olduğuna göre Şâfiî demiştir ki: 'Âmil ve müellefetü'l-kulûb şu zamanda mefkuddurlar, altı sınıf kalmıştır, evlâ olan altısına sarftır. Ma'amâfîh mevcud olurlarsa mezheb-i Şâfiî her sınıfın medlûlü muteber olmasıdır.'"[4] Ancak şunu da unutmamalıdır ki İmam Şâfiî gibi

---

1 M: "nühası"; H ve B: "نحاسي".
2 H: "teellüfe".
3 B: "bunlardan".
4 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 441-442:
فذهب عمر بن الخطاب والحسن والشعبي وجماعة: إلى أنه انقطع صنف المؤلفة بعزة الإسلام وظهوره، وهذا مشهور مذهب مالك وأبي حنيفة، قال بعض الحنفيين: أجمعت الصحابة على سقوط سهمهم في خلافة أبي بكر لما أعز الله الإسلام وقطع دابر الكافرين. وقال القاضي عبد الوهاب: إن احتيج إليهم في بعض الأوقات أعطوا من الصدقات. وقال كثير من أهل العلم: المؤلفة قلوبهم موجودون إلى يوم القيامة. قال ابن عطية: وإذا تأملت الثغور وجدت فيها الحاجة إلى الائتلاف انتهى. وقال يونس: سألت الزهري عنهم فقال: لا أعلم نسخا في ذلك. قال أبو جعفر النحاس: فعل هذا الحكم فيهم ثابت، فإن كان أحد يحتاج إلى تألفه ويخاف أن تلحق المسلمين منه آفة أو يرجى حسن إسلامه بعد دفع إليه. وقال القاضي أبو بكر بن العربي: الذي عندي أنه إن قوي الإسلام زالوا، وإن احتيج إليهم أعطوا سهمهم، كما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعطيهم. فإن في الصحيح: «بدأ الإسلام غريبا وسيعود كما بدأ». وفي كتاب التحرير قال الشافعي: العامل

birçoklarına göre "müellefetü'l-kulûb" vasfının İslâm'a dâhil olmamış bulunanlara ta'alluku yoktur. Nitekim zekât [2578] hususunda bütün sunûf-ı semâniyede İslâm umûmiyetle şarttır. Gayr-i müslim fukarâya zekât değil, sadakāt-ı mütetavve'a verilebilir.

Sâniyen "fî-sebîlillâh" kaydı e'am bir mâna ile mülâhaza edildiği surette sadakātın hepsinde vardır.[1] Bâlâda işaret edildiği üzere "fî-sebîlillâh" olmak sadakanın mâhiyetinde dâhildir. Fukarâ ve mesâkîne, rikāb ve gārimîne verilen de fî-sebîlillâhtır. Hatta müellefetü'l-kulûba verilende de bir fî-sebîlillâh mânası vardır, yoksa verilemezdi. Bunun böyle olduğu mâlum iken bir de bunlara mukabil "fî-sebîlillâh" buyurulması bunun ale'l-umûm fî-sebîlillâh dâhilinde bilhassa bir fî-sebîlillâh demek olduğunu, yani ma'nâ-yı e'am ile mülâhaza edilemeyeceğini derhâl anlatır. Bu ta'dâd olunanlardan mâ'adâ olarak sâir böyle fî-sebîlillâh demek gibi bir ta'mîm mânasına da olamayacaktır. Çünkü bundan sonra ابْنِ السَّبِيلِ tahsîsi böyle bir mânaya mâni'dir. Binâen'aleyh bunun mânası herhangi bir cihete fî-sebîlillâh sarf için demek olamaz. Buradaki "fî-sebîlillâh" zarfı esas itibariyle ne doğrudan doğru sadakanın ne de sarfının değildir. Bundaki mâna "sadakāt ve fî-sebîlillâhdır" demekten ibaret olmadığı gibi وَفِى الرِّقَابِ'da olduğu vechile ve fî-sebîlillâh sarf içindir demekten ibaret de değildir. Sadakanın öbürlerinden başka bilhassa verilmesi lâzım gelen bir masrif-i mahsûsun zarfıdır ve "Allah yolundakiler için", yani لِمَنْ فِي سَبِيلِ الله demektir ki, Allah için bir ibâdet-i mahsûsada mahsur olanların vasf-ı mahsûsunu anlatır. Sadaka mefhûmu karînesiyle de bunların muhtaçları ve def'-i ihtiyaçları[2] maksud olduğu ta'ayyün eder. Bu suretle burada لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ [el-Bakara 2/273] mazmûnunu telhis eden bir mâna vardır. وَابْنِ السَّبِيلِ Atfı da bunların en ziyade "ibn-i sebîl" sınıfı ile tecânüslerini iş'âr eder.

والمؤلفة قلوبهم مفقودان في هذا الزمان، بقيت الأصناف الستة، فالأولى صرفها إلى الستة. وأما أنه يعتبر في كل صنف منها ما دل عليه لفظه إن كان موجودا فهو مذهب الشافعي.

1 H: "~~Sâniyen~~".
2 H: "muhtaçları def' ve ihtiyaçları".

Fukarâ ile mesâkîn, âmillerle[1] müellefetü'l-kulûb, rikāb ile gārimîn nasıl mütekārib iseler bunlar da öyle demek olur. Yani bunlarda bir yolculuk, bir sefer ü gurbet [2579] mânası bulunduktan başka bu yolun Allah yolu olması ve bunların o yolda bir ihtisas ve mahsûriyeti bulunması bir sefer-i mahsus ile bir ibâdet-i hâssayı câmi' bir hâl-i inhisarda bulunmaları mânası vardır. Demek ki diğer masriflere verilen sadakalar dahi fî-sebîlillâh olduğu hâlde bu masrife verilen sadaka فِي سَبِيلِ اللهِ فِي سَبِيلِ الله'dır. Binâen'aleyh burada وَفِى سَبِيلِ اللهِ'dan murad bir ma'nâ-yı hâs olduğu zâhirdir. Ve bu mâna evvelâ cihad, sâniyen hac, sâlisen Allah için tahsîl-i ilimde mülâhaza olunabilir. Bu vechile "fî-sebîlillâh" unvânı örf-i şer'de cihâda alem olmuştur. Çünkü Allah için sefer ve inhisar ile en ziyade mâruf olan ibadet budur. Ve bunun için bütün müfessirîn ve fukahâ bu mânada müttefiktirler. Bununla beraber hacda da bu mâna mevcuddur. Buna şümul ile de tefsir ve fıkıh vârid olmuştur. Ehl-i suffe gibi ilm-i din tahsîline vakf-ı nefs edenler de لِلْفُقَرَآءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِى سَبِيلِ اللهِ [el-Bakara 2/273] âyetinde nakledilmiştir. Velhâsıl "fî-sebîlillâh" tâbirinin sadece bir zarf veya vasıf olarak kullanılması ile burada olduğu gibi bir lakab olarak kullanılması arasında mühim fark vardır. Evvelki âm, ikinci hâs bir mânadır. Evvelki mâna ile her ibadet, her hayır, her sadaka fî-sebîlillâhtır, Allah'ın rızâsı yolundadır. İkinci mâna ile ise her sadaka fî-sebîlillâh değildir. Fî-sebîlillâh sadaka bir masrif-i mahsûsa verilen sadakadır ki bilhassa i'lâ-yı kelimetullah yolundakilere verilen sadakadır. Bu farkın mâruf olmasına binâendir ki bütün müfessirîn ve mâruf olan eimme ve fukahâ bu "fî-sebîlillâh" masrifinden asıl murad mücâhidîn olduğunda müttefiktirler. Binâen'aleyh zekâtta, yani sadakāt-ı vâcibede bu sekiz masriften fî-sebîlillâh masrifinde müteyakkan olan mâna budur. İbn Ömer hazretlerinden "hac da fî-sebîlillâhtır" diye mervîdir.[2] Fahreddin Râzî tefsirinde "müfessirûn: وَفِى سَبِيلِ اللهِ yani guzât dediler" diye tesbit ve eimme-i müctehidînin kavilleri de bunun üzerine olduğunu bi'l-icmâl anlattıktan sonra şunu ilâve ederek [2580] "وَفِى سَبِيلِ اللهِ

1 B -"tecânüslerini iş'âr eder. Fukarâ ile mesâkîn, âmillerle".

2 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* VIII, 185:

وقال ابن عمر: الحجاج والعمار.

kavlinde zâhir-i lafz küll-i guzâta kasrı îcab etmez. Bu mânadan dolayı Kaffâl tefsirinde bazı fukahânın tekfîn-i mevtâ, binâ-yı husûn, imâret-i mesâcid gibi vücûh-ı hayrın cemi'sine sarf-ı sadakātı tecviz ettiklerini, çünkü وَفِى سَبِيلِ اللّٰه hepsine âm olduğunu nakletmiştir" demiş,[1] Kādî Beyzavî de وقيل في بناء القناطير والمصانع diye bu kavli tevhin ile kaydetmiştir.[2] Fi'l-vâki' Râzî'nin bunu "zâhir-i lafz" tâbiriyle bir nevi teyid suretinde nakl eylemesi doğru değildir. Bunda hem isim siyâkındaki "fî-sebîlillâh" lafzının müte'âref olan ma'nâ-yı hâssından, hem de îzah eylediğimiz vechile siyâk-ı beyandaki kıraatten bir zühul vardır. Hadîs-i sahîhte vârid olduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki:

لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ، إِلَّا فِي سَبِيلِ اللهِ، أو ابْنِ السَّبِيلِ أو رَجُلٍ لَهُ جَارٌ مِسْكِين، تصدّق عَلَيْهِ فَأَهْدَى لَهُ[3]

"Ganî için sadaka helâl olmaz, ancak fî-sebîlillâh veya ibn-i sebîl yahut o adam müstesnâdır ki miskîn bir komşusu vardır, kendine tasadduk olunmuş da o miskîn komşusuna ihda eylemiştir."[4] Görülüyor ki bu hadîs-i şerîfteki "fî-sebîlillâh" lafzının bütün vücûh-ı hayra âm değil, muhtemil bile olmadığı gayet vâzıhtır. O hâlde âyetin tefsirinde bundan zühul ile lafzı umumda zâhir telâkkī etmek nasıl doğru olur? Şüphesiz zâhir ve müteyakkan olan mâna mücâhidîndir. Bunda diğer vücûh-ı hayr olsa olsa bir ihtimal olur ki bununla sadakāt-ı nâfilede amel câiz olsa bile sadakāt-ı vâcibede olamaz. Meselâ zekâta mahsûben mescid

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 87:

قوله تعالى: وفي سبيل الله قال المفسرون: يعني الغزاة. قال الشافعي رحمه الله: يجوز له أن يأخذ من مال الزكاة وإن كان غنيا وهو مذهب مالك وإسحاق وأبي عبيد. وقال أبو حنيفة وصاحباه رحمهم الله: لا يعطى الغازي إلا إذا كان محتاجا. واعلم أن ظاهر اللفظ في قوله: وفي سبيل الله لا يوجب القصر على كل الغزاة، فلهذا المعنى نقل القفال في تفسيره عن بعض الفقهاء أنهم أجازوا صرف الصدقات إلى جميع وجوه الخير من تكفين الموتى وبناء الحصون وعمارة المساجد، لأن قوله: «وفي سبيل الله» عام في الكل.

2 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 86.

3 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 31. Krş. İbn Mâce, Zekât, 27; Ebû Dâvûd, Zekât, 24:

عن أبي سعيد، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تحل الصدقة لغني، إلا لثلاثة: في سبيل الله، وابن السبيل، ورجل كان له جار، فتصدق عليه فأهدى له.

4 Bu hadîsi, guzâtın veya seferde bulunanların hiç ihtiyaçları olmadığı hâlde sadaka almaları helâl olur gibi anlayanlar dahi varsa da asıl mâna bu değildir. Mücâhid veya müsafir kendi servetinin kifâyet edemediği* levâzım-ı cihad ve sefer için bir de haddizâtında memleketinde zengin olmakla beraber seferde malından munkatı' olup bir fakir vaziyetine düştüğü zaman sadaka alabilir demektir. İstisnâ bu hâllere âittir. [Müellifin notu]

* B: "etmediği".

veya müsafirhâne yapmakla borç edâ edilmiş olmaz. Onlar sadaka mâhiyetinden hâriç re'sen bir hayr ve kurbet olur. Hatta derece-i vücubda olanları da bulunur. Lâkin o hayr-ı vâcib, masrif-i sadakayı ıskāt etmez. Ancak mücâhidînin cihadda muhtaç oldukları bütün levâzım [2581] ve mühimmat, yani وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ [el-Enfâl 8/60] mazmûnunda dâhil olup da yalnız kendileri tarafından tedariki mümkin olmayan havâic-i cihâdın cümlesi bu fî-sebîlillâh masrifinde dâhil olur. Ve asıl maksad def'-i ihtiyaç olduğundan ihtiyâcın mâhiyetine göre bunları mücâhidin[1] bizzat kendisine değil de cihet-i cihâda, yani mücâhidînin eşhâsına değil veliyy-i âmmın kabzıyla sınıfına temlik edilmek suretiyle[2] على حكم ملك الله ihtiyâcının def'i mânasının kifâyet edebileceği mevzû'-ı bahs ü ictihad olabilir. Sâhib-i sadaka sadakasını fî-sebîlillâh olmak üzere mücâhid-i muhtâca temlik veya imama teslim ile vâcibi edâ etmiş olur. İmam da onu hasbe'l-velâye kabz ve mücâhidînin cihaddaki ihtiyâcına hüsn-i sarf ile vazîfe-i velâyet ve emanetini îfâ etmiş bulunur. Ve ihtiyâcın mâhiyetine göre mücâhidin re'sen sübut veya karâr-ı milki lâzım ve matlub olmayabilir. Mesela erzak şahsa temlik edilir de silâh cihet-i cihâda على حكم ملك الله alınıp verilebilir. Ve bu sadaka öbürlerinden ziyade hakkullâh-ı mahz[3] olarak edâ edilmiş bulunur. Ve o hâlde ibn-i sebîl meselesi de aynı hükümde mülâhaza edilebilir.

Velhâsıl sadakātın cemî'si bu sekiz masrif içindir ve bu sınıflara mahsustur. Ve hepsinde de sadakanın sarf ve ahzı fakr u ihtiyaç hasebiyledir. Yalnız sadaka üzerindeki âmillerle müellefetü'l-kulûbun ahzları sadaka olarak değildir. Sadaka yed-i imamda fukarâ için tahsil olunur. Sonra da imam ondan müellefeye fukarâ vesâir müslimînden def'-i şerr ü ezâ ile İslâm'a mu'âvenet olmak ve bir cihâd-ı mâlîyi tazammun etmek üzere verir. Âmillere de sadaka değil amellerinin ivazı olarak verir ve binâen'aleyh sadaka alanların hepsi ma'nâ-yı fakr ile sadaka

---

1 B: "mücâhidîn".

2 B +"de";
B -"veliyy-i âmmın kabzıyla sınıfına temlik edilmek suretiyle".

3 B: "hakkullâhı hâiz".

alabilir. أُمِرْتُ أَنْ آخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِكُمْ وَأَرُدَّهَا فِي فُقَرَائِكُمْ hadîs-i nebevîsinin[1] mazmûnu da gösterir ki bâlâda zikrolunan hadisteki üç müstesnâ dahi dâhil olmak üzere sadaka alması helâl olanların hepsi gerek asâleten ve gerek niyâbeten olsun her hâlde bir [2582] fakr sebebiyle alabilir. Ve bu sunûf-ı mesârif, fakr u ihtiyâcın esbâb ve vücûhunu[2] beyan için zikrolunmuş ve gösterilmiştir ki fakrın mutlak kısmı da vardır, izâfî envâ'ı da. Binâen'aleyh, لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ unvânı altında mülâhaza olunamayacak hiçbir sadaka yoktur.

{فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ} Allah'tan farîza olarak bu böyledir. ❁ Yani sadakāt, Allah tarafından ancak bunlar için bir farîza olmak üzere farz kılınmıştır. {وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ}dir. ❁ Her şeyi ve herkesin ahvâlini ve merâtib-i istihkākını bilir ve her şeyi mevzi'ine kor ki hukūku müstahiklerine sevketmek, hukūk ve ferâize riayet edenlerle etmeyenlere de ona göre müstehaklarını vermek dahi bu cümledendir. Binâen'aleyh Allah'ın farz kıldığı sadakātın bu sunûf-ı semâniyeden hârice sarfına cevaz olamaz. O hâlde bunlardan bütün bütün hâriç olan ve kalbleri İslâm ile kābil-i te'lif bile olmayan o harîs ve gammaz münafıklar sadakaya nereden müstahik olabilir? Ve onlara sadaka vermek nasıl câiz olur?

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌۜ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ
وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْۜ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦١﴾ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ
لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْۚ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّهُ مَنْ
يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَاۜ ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

[2583] **Meâl-i Şerîfi**

Yine içlerinden öyleleri var ki Peygamber'i incitiyorlar ve "o her söyleneni dinler bir kulak" diyorlar, de ki:[3] *"sizin için bir hayır kulağı-*

---

1 Bk. Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* II, 182. Krş. Buhârî, Tevhîd, 1.
2 B: "vücûbunu".
3 H: "'O' de".

dır; Allah'a inanır, mü'minlere inanır ve iman edenleriniz için bir rahmettir." Allah'ın Resûlünü incitenler için ise elîm bir azab vardır (61). Size gelirler, rızânızı celbetmek için Allah'a yemin ederler, eğer bunlar mü'minseler daha evvel Allah'ın ve Resûlünün rızâsını[1] düşünmeleri îcab eder (62). Ya henüz şunu bilmediler mi: Her kim Allah ve Resûlüne yarış etmeye kalkarsa ona muhakkak cehennem ateşi var, ebedâ[2] onda kalmak üzere, işte rüsvâlığın büyüğü o (63).[3]

{وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ} Onlardandır şunlar da ki Peygamber'e ezâ ederler. ❁ Münafıklardan birtakımı aralarında konuşurken Aleyhissalâtü vesselâm hakkında tefevvühâtta bulunmuşlar, içlerinden bazısı da "yapmayınız, korkarız ki işitir de hakkımızda[4] iyi olmaz" demekle Cülâs b. Süveydî "biz dilediğimizi söyleriz sonra ona varır söylediğimizi inkâr eder, bir de yemin basarız, hemen sözümüzü tasdik eder, Muhammed bir üzün-i sâmi'adır" demiş idi.[5] Bunu beyan ile buyuruluyor ki {وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ} ve derler "o bir kulaktır." ❁ Yani ne söylenirse dinler reddetmez, emarelerine göre şâyân-ı kabul olup olmayanı ayırmaz yutar, sanki mücerred bir kulak. [2584] Araplar casusa "ayn" dedikleri gibi, her söyleneni dinleyip kanan sadedil kimseye de "üzün" derler. Aleyhissalâtü vesselâm da münafıkların kabahatlerini yüzlerine vurmaz, hilm ü kerem ile muâmele buyururdu, bâhusus yemine çok tâzim buyururdu, onlar da bunu sadedilliğe hamlederek o dediklerini demişlerdi.

Yâ Muhammed, onlara {قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ} de ki "sizin için bir hayır kulağıdır" ❁ evet, bir kulaktır velâkin zu'munuz gibi değil, bilseniz ne güzel kulaktır. Başka bir şey dinlemez hayır ve hak dinler ve sizi

---

1 H +"da".
2 B: "ebedî".
3 H: "Bilmediler mi ki her kim Allah ve Resûlü ile had yarışına kalkarsa ona ebedî olarak cehennem ateşi muhakkak, işte felaketin büyüğü bu."
4 B -"'yapmayınız, korkarız ki işitir de hakkımızda".
5 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 68; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* IV, 67:
نزلت في جماعة من المنافقين كانوا يؤذون النبي صلى الله عليه وسلم، ويقولون ما لا ينبغي، فقال بعضهم: لا تفعلوا، فإنا نخاف أن يبلغه ما تقولون فيقع بنا. فقال الجلاس بن سويد منهم: بل نقول ما شئنا، ثم نأتيه فننكر ما قلنا، ونحلف فيصدقنا بما نقول، فإنما محمد أذن أي: أذن سامعة.

dinlerken de hayrınız için dinler. {يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ} Allah'a iman eder {وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِن۪ينَ} ve mü'minlere inanır. ❁ Evvelki يُؤْمِنُ îmân-ı şer'î, ikinci يُؤْمِنُ îmân-ı lügavî olduğundan birisi "bâ" ile diğeri "lâm" ile sılalanarak farkları anlatılmıştır. Yani Allah'a iman ettiğinden yemini dinler ve mü'minleri tasdik eyler. {وَرَحْمَةٌ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا} Ve iman edenlere -yani sizden iman izhar edenlere- bir rahmettir. ❁ İzhar ettikleri imanı reddeylemez kabul eyler, fakat hakikaten mü'minlere olduğu gibi inanarak değil sırf merhametinden, rıfk u terahhumundan, sırlarını fâş etmemek, ayıplarını setretmek suretiyle kabul eyler. Hâlbuki {وَالَّذ۪ينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ. يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ... إلخ}

Îzâya cür'et etmekle beraber[1] aynı zamanda:

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا ف۪ي قُلُوبِهِمْۜ قُلِ اسْتَهْزِؤُاۚ اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا
تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُۜ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪ وَرَسُولِه۪ كُنْتُمْ
تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ ا۪يمَانِكُمْۜ اِنْ نَعْفُ عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَٓائِفَةً
بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِم۪ينَ ﴿٦٦﴾ اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ
عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْۜ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْۜ اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ اللّٰهُ
الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ هِيَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ
مُق۪يمٌۙ ﴿٦٨﴾ كَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًاۜ فَاسْتَمْتَعُوا
بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذ۪ي خَاضُواۜ
اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَاُ
الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰه۪يمَ وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِۜ اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِۚ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

---

1 M ve B -"Îzâya cür'et etmekle beraber".

[2586] **Meâl-i Şerîfi**

Münafıklar bütün kalblerindekilerle kendilerini haber verecek bir sûrenin tepelerine inmesinden çekinirler. De ki: "Eğlenin bakalım, çünkü Allah o sizin çekindiklerinizi meydana çıkaracak" (64). Şayet kendilerine sorsan "biz sırf lafa dalmış şakalaşıyorduk" derler, de ki: "Siz Allah ile, âyetleriyle, Peygamberiyle mi eğleniyordunuz?" (65). Beyhûde i'tizâr etmeyin, iman ettiğinizi söyledikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden bir kısmını affedersek bir kısmını cürümlerinde ısrar ettiklerinden dolayı azâbımıza uğratacağız (66). Münafıkların erkekleri de kadınları da birbirlerinin tıpkıdırlar; münkeri emr, ma'ruftan nehyederler ve ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuttular da Allah da onları unuttu, hakikat münafıklar hep fâsıktırlar (67). Allah münafıkların erkeğine, dişisine ve bütün kâfirlere ebedî olarak cehennem ateşini vaad buyurdu, o onlara yeter. Allah onları rahmeti sahasından uzaklaştırdı ve onlar için mukīm bir azab var (68). Sizden evvelkiler gibi ki kuvvetçe sizden daha çetin, mal ve evlâdca sizden daha çok idiler de dünya hayatından kısmetleriyle zevk sürmeye bakmışlardı[1]. O sizden evvelkiler kısmetleriyle nasıl zevk sürmek istedilerse [2587] siz de öyle kısmetinizle zevk sürmeye baktınız, siz de o batağa dalanlar[2] gibi daldınız. İşte bunların dünya ve âhirette bütün amelleri heder oldu ve işte bunlar hep o hüsran içinde kalanlardır (69). Bunlara o kendilerinden evvelkilerin; kavm-i Nûh'un, Âd'ın, Semûd'un, kavm-i İbrâhim'in, ashâb-ı Medyen'in, mü'tefikelerin haberi gelmedi mi? Hep bunlara peygamberleri beyyinelerle gelmişlerdi. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değil idi velâkin kendileri kendilerine zulmediyorlardı (70).[3]

---

1 B: "başlamışlardı".

2 M ve B: "dalan".

3 H: "Münafıklar bütün kalblerindekilerle kendilerini haber verecek bir sûrenin tepelerine inmesinden çekinirler. De ki: 'Eğlenin bakalım, herhâlde Allah o sizin çekindiklerinizi meydana çıkaracaktır' (64). Alimallah kendilerine sorsan 'biz sırf lafa dalmış şakalaşıyorduk' derler, 'ya' de, 'Siz Allah ile, âyetleriyle, Peygamberiyle mi eğleniyordunuz?' (65). Beyhûde i'tizâr etmeyin, iman ettiğinizi söyledikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden bir kısmını affedersek bir kısmını cürümlerinde ısrar ettiklerinden dolayı azâbımıza uğratacağız (66). Münafıkların erkekleri de kadınları da birbirlerinin tıpkıdırlar; münkeri emr, ma'ruftan nehyederler ve ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuttular da Allah da onları unuttu,

{قُلِ اسْتَهْزِؤُا} ❁ Rivayet olunduğuna göre Resûlullah Tebük'e giderken münafıklardan bir süvari bölüğü de önde gidiyor, aralarında Kur'an ve Peygamber'le istihzâ ediyorlar ve "şu adama bakın, Şam kalelerini ve köşklerini fethetmek istiyor, heyhat, heyhat!" diyorlardı. Allah teâlâ Resûlünü buna muttali' kıldı, binâen'aleyh "şu bölüğü durdurunuz!" buyurdu ve yanlarına vardı; "siz şöyle şöyle dediniz" dedi; "yâ nebiyyallah, hayır, vallahi ne senin ne de ashâbının hakkında bir şey değil velâkin birbirimize seferi kısaltmak için dalıp eğleniyorduk" diye cevap vermişlerdi.[1]

Onlara mukabil:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اُو۬لٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍۜ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٧٢﴾

[2588] **Meâl-i Şerîfi**

Erkek, dişi bütün mü'minler ise birbirlerinin velîleridirler; mârufu emr münkerden nehyederler, namazı dürüst kılarlar, zekâtı verirler, Allah

---

hakikat münafıklar hep fâsıktırlar (67). Allah münafıkların erkeğine, dişisine ve bütün kâfirlere ebedî olarak cehennem ateşi vaad buyurdu, o onlara yeter. Allah onları rahmeti sahasından uzaklaştırdı ve onlar için mukīm bir azab var (68). Sizden evvelkiler gibi ki kuvvetçe sizden daha sert, mal ve evlâdca sizden daha çok idiler de dünya hayatından kısmetleriyle zevk sürmeye başlamışlardı. O sizden evvelkiler kısmetleriyle nasıl zevk sürmek istedilerse siz de öyle kısmetinizle zevk sürmeye baktınız, siz de o batağa dalanlar gibi daldınız. İşte bunlar öyleler ki bütün amelleri dünya ve âhirette heder oldu ve işte bunlar bütün o hüsran içinde kalanlar (69). Bunlara o kendilerinden evvel geçenlerin; kavm-i Nûh'un, Âd'ın, Semûd'un, kavm-i İbrâhim'in, ashâb-ı Medyen'in, mü'tefikelerin haberi gelmedi mi? Hep bunlara peygamberleri beyyinelerle gelmişlerdi. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değil idi velâkin kendileri kendilerine zulmediyorlardı (70)".

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 334:

عن قتادة قوله: «ولئن سألتهم ليقولن إنما كنا نخوض ونلعب» الآية، قال: بينا رسول الله صلى الله عليه وسلم يسير في غزوته إلى تبوك، وبين يديه ناس من المنافقين فقالوا: «يرجو هذا الرجل أن يفتح قصور الشأم وحصونها! هيهات هيهات!» فأطلع الله نبيه صلى الله عليه وسلم على ذلك، فقال نبي الله صلى الله عليه وسلم: «احبسوا عليَّ الرَّكْب!» فأتاهم فقال: «قلتم كذا، قلتم كذا». قالوا: «يا نبي الله، إنما كنا نخوض ونلعب»، فأنزل الله تبارك وتعالى فيهم ما تسمعون.

ve Resûlüne itaat eylerler. İşte bunları Allah yarın[1] rahmetiyle yarlığayacak, çünkü[2] Allah Azîz, Hakîm'dir (71). Allah, mü'minlerin erkeğine, dişisine altından ırmaklar akar cennetler vaad buyurdu, içlerinde muhalled kalacaklar, hem Adn cennetlerinde hoş hoş meskenler, Allah'ın bir rıdvânı ise hepsinden büyük, işte asıl fevz-i azîm de budur (72).[3]

{وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ} Ve Adn cennetlerinde mesâkin-i tayyibe ❁ ma'din-i hayr ve ebedî ikametgâh olan, gözlerin görmediği ve kalb-i beşerin tahattur etmediği cennetlerde gayet dilâviz, saadet ile yaşanacak güzel güzel meskenler ki kümmel-i havâssa mev'uddur. {وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ} Ve Allah'tan bir rıdvan ❁ rızâullahtan bir lemha ise {اَكْبَرُ} ekberdir ❁ hepsinden daha büyüktür. Çünkü her hayr u saadetin, her şeref ü siyâdetin menât ve medârı odur. Bunun doğrudan doğru silk-i va'dde gösterilmemesi câlib-i dikkattir. Allahu a'lem bunun hikmeti her vaadin zımnında mütehakkık ve dâreynde müstemir olmasındandır denilmiş. Fakat rivayet olunmuştur ki Allah teâlâ ehl-i cennete [2589] "Râzı oldunuz mu, hoşnut musunuz?" buyuracak, onlar da "Yâ Rab nasıl râzı olmayız ki bize sâir halkından hiçbirine vermediğini verdin" diyecekler. Binâen'aleyh buyuracak ki "Size bundan da efdalini vereceğim." "Daha efdal ne olabilir?" diyecekler, buyuracak ki "size rıdvânımı helâl kılacağım ve artık size ilelebed gazab etmeyeceğim".[4]

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْۜ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ
﴿٧٣﴾ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُواۜ وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا
لَمْ يَنَالُواۚ وَمَا نَقَمُٓوا اِلَّٓا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِه۪ۚ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْۚ وَاِنْ

1 H -"yarın".
2 H: "her hâlde".
3 H: "Allah, mü'minlerin erkeğine, dişisine altından ırmaklar akan, içlerinde muhalleden kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde hoş hoş meskenler vaad buyurdu. Hele Allah'ın bir rıdvânı var hepsinden büyük, ve bu işte bu fevz-i azîmdir (72)".
4 Buhârî, Rikāk 51, Tevhîd 38; Müslim, Cennet 9:
عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله يقول: لأهل الجنة: يا أهل الجنة، يقولون: لبيك ربنا وسعديك، فيقول: هل رضيتم؟ فيقولون: وما لنا لا نرضى وقد أعطيتنا ما لم تعط أحدا من خلقك، فيقول: أنا أعطيكم أفضل من ذلك، قالوا: يا رب، وأي شيء أفضل من ذلك؟ فيقول: أحل عليكم رضواني فلا أسخط عليكم بعده أبدا.

يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَاباً اَل۪يماً فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ
﴿٧٤﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾
فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقاً ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى
يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَٓا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ
سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾ اَلَّذ۪ينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّع۪ينَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ
فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْۜ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْۘ وَلَهُمْ عَذَابٌ
اَل۪يمٌ ﴿٧٩﴾ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْع۪ينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْۜ
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْد۪ي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٨٠﴾

[2590] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o şanlı Peygamber! Kâfirlere, münafıklara mücahede et ve onlara karşı kalın ol, onların varacakları yer cehennemdir ki o ne kötü me'âddır! (73). Allah'a yemin ediyorlar: Söylememişler[1], kasem olsun o kelime-i küfrü söylediler, İslâm'a geldikten sonra yine kâfirlik ettiler ve o muvaffak olamadıkları cinayeti kurdular. Hâlbuki intikam almaya kalkmaları için kendilerini Allah'ın Resûlüyle fazl-ı ilâhîsinden zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep de yoktu, bunun üzerine tevbe ederlerse haklarında hayırlı olur, yok yan çizerlerse Allah onları [2591] dünya ve âhirette elîm bir azab ile ta'zîb eder ve yeryüzünde onlar için ne himaye ne imdad edecek kimse bulunmaz (74). Yine onlardan kimi de Allah'a şöyle ahdetmişlerdi: "Eğer bize fazlından ihsan ederse her hâlde zekâtını veririz ve her hâlde sâlihînden oluruz" (75). Vaktâ ki Allah fazlından istediklerini verdi, buhl edip yüz çevirdiler ve zaten yan çizip duruyorlardı (76). Allah'a verdikleri vaadi tutmadıkları ve yalan söylemeyi âdet edindikleri için O da bu fiillerinin âkıbetini kalblerinde kıyamet gününe kadar sürecek bir nifâka kalbediverdi (77). Henüz[2]

1 M: "Söylemememişler".
2 H -"Henüz".

bilmediler mi ki Allah onların sırlarını[1] da bilir fısıltılarını da[2]; ve Allah Allâmü'l-guyûb'dur (78). Sadakātta farz olan zekâttan fazla olarak kendi gönülleriyle teberru'âtta bulunanlara bir türlü ve güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayanlara diğer türlü laf atarak bunlarla eğlenenler, Allah onları maskaraya çevirdikten başka bir de kendileri için elîm bir azab var (79). Onlar için dile istiğfar et dile etme, onlar için yetmiş kere istiğfar da etsen Allah onlara hiç de mağfiret edecek değil. Böyle, çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü tanımadılar, Allah ise öyle baştan çıkmış fâsıklar gürûhuna hidâyet etmez (80).

{جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ} Kâfirlere ve münafıklara cihad et {وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ} ve onlara karşı kalın ol ❁ yumuşak davranma. Bundan anlaşılıyor ki cihad yalnız seyf ü kıtalden e'amdır. Zira münafıklara gizli kâfir oldukları haysiyetle açık kâfirler gibi harb ü kıtal ile cihad melhuz değildir. Münafıklara cihad izhâr-ı hüccet ve ikāme-i hudûd ile müfesserdir. Filvâki' cihad, seyf, lisan vesâir herhangi bir vâsıta ve suret ile olursa olsun bezl-i cühd ederek çalışıp uğraşmak, mücahede eylemek demektir ki kıtal bunun bir nev'-i mahsûsudur.

{يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُواۜ وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ} ❁ Rivayet olunduğuna göre [2592] Resûlullah Tebük gazâsında iki ay kalmış idi. Bu sırada Kur'an nâzil oluyor, tehallüf eden münafıkları ta'yîb ediyor ve bunları orduda beraber bulunan münafıklar işitiyorlardı. Bunlardan zikri geçen Cülâs b. Süveyd: "Eğer Muhammed'in Medine'de bıraktığımız ihvânımız, sâdâtımız, eşrâfımıza dair söyledikleri hak ise biz eşeklerden beteriz" diye bir söz kaçırmıştı. O mecliste hazır bulunan Âmir b. Kays Ensarî de Cülâs'a "Evet, vallahi Muhammed elbette sâdık ve sen eşekten betersin" demişti ve bu Resûlullah'a bâliğ oldu, binâen'aleyh huzûruna celbeyledi. Cülâs "billâhi söylemedim" diye yemin etti, Âmir de elini kaldırıp "Allahım! Kulun ve Peygamberine sâdıkı tasdik, kâzibi tekzib[3] edecek

1 H: "gizlediklerini".
2 H: "gizli fısıldaştıklarını da bilir".
3 H: "kâzibi tasdik, sâdıkı tekzib".

âyet indir" diye dua etti. Bu sebeple bu âyet nâzil oldu. Cülâs da "Allah teâlâ bu âyette tevbeyi zikrediyor. Filvâki' ben o sözü söylemiştim" dedi ve cidden tevbekâr oldu.[1] {وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ} Ve islâmlarından sonra küfrettiler ❁ yani izhâr-ı İslâm ettikten sonra kalblerindeki küfrü meydana koydular.

{وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا} Ve nâil olmadıkları bir kasıtta bulundular. ❁ Tebük'ten Medine'ye avdette münafıklardan on beş kişi geceleyin karanlıkta bir akabenin örgüçlendiği tepede Aleyhissalâtü vesselâm'ı râhilesinden vurup uçuruma itmeye ittifak etmişlerdi ve Ammar b. Yâsir râhilenin yularından çekiyor, Huzeyfe b. el-Yemân da arkasından sevkediyordu. Tam o sırada Huzeyfe deve ayakları sesi ve bir silah şakırtısı işitir, döner bakar ki yüzleri örtülü bir kavim, إِلَيْكُمْ إِلَيْكُمْ يَا أَعْدَاءُ الله diye bağırır, onlar da kaçarlar.[2]

{وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ} ❁ Bunun da Sa'lebe b. Hâtıb sebebiyle nâzil olduğu mervîdir. Şöyle ki Sa'lebe Peygamber'in huzûruna gelmiş "yâ Resûlallah" demiş, "Allah'a dua et de bana bir mal merzuk kılsın." Aleyhissalâtü vesselâm da "yâ Sa'lebe" buyurmuş, "hakkını edâ ettiğin az, tâkat getiremeyeceğin çoktan hayırlıdır." [2593] Sa'lebe tekrar müracaat

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 182-183; Vâkıdî, *el-Megāzî,* III, 1005; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 551: وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم أقام في غزاة تبوك شهرين ينزل عليه القرآن، ويعيب المنافقين المتخلفين، جعلهم رجسا فسمع من غزا مع النبي صلى الله عليه وسلم من المنافقين، فغضبوا لإخوانهم المتخلفين فقال جلاس بن سويد بن الصامت وقد سمع عامر بن قيس الأنصاري من بني عمرو بن عوف، الجلاس يقول: والله لئن كان ما يقول محمد حقا لإخواننا الذين خلفناهم وهم سراتنا وأشرافنا لنحن أشر من الحمير. فقال عامر بن قيس للجلاس: أجل والله، إن محمدا لصادق مصدق، ولأنت أشر من الحمار. فلما قدم النبي صلى الله عليه وسلم المدينة أخبر عاصم بن عدي الأنصاري عن قول عامر بما قال الجلاس. فأرسل النبي صلى الله عليه وسلم إلى عامر والجلاس، فذكر النبي صلى الله عليه وسلم للجلاس ما قال، فحلف الجلاس بالله ما قال ذلك، فقال عامر: لقد قاله وأعظم منه فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ما هو؟ قال: أرادوا قتلك فنفر الجلاس وأصحابه من ذلك، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «قوما فاحلفا» فقاما عند المنبر فحلف الجلاس ما قال ذلك، وأن عامرا كذب ثم حلف عامر بالله إنه لصادق ولقد سمع قوله. ثم رفع عامر يده فقال: اللهم أنزل على عبدك ونبيك تكذيب الكاذب وصدق الصادق. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: آمين، فأنزل في الجلاس «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قالُوا وَلَقَدْ قالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلامِهِمْ» يعني بعد إقرارهم بالإيمان «وَهَمُّوا بِما لَمْ يَنالُوا» من قتل النبي صلى الله عليه وسلم بالعقبة «وَما نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْناهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْ» فقال الجلاس: فقد عرض الله على التوبة، أجل والله لقد قلته فصدق عامرا وتاب الجلاس وحسنت توبته.

2 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 1844; Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 257; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 291: «وكفروا بعد إسلامهم» وهم الذين أرادوا أن يدفعوا النبي صلى الله عليه وسلم ليلة العقبة وكانوا قوما قد أجمعوا على أن يقتلوا رسول الله صلى الله عليه وسلم وهم معه في بعض أسفاره فجعلوا يلتمسون غرته حتى أخذ في عقبة فتقدم بعضهم وتأخر بعضهم وذلك ليلا، قالوا: إذا أخذ في العقبة دفعناه عن راحلته في الوادي، فسمع حذيفة وهو يسوق بالنبي صلى الله عليه وسلم فكان قائده تلك الليلة عمار بن ياسر، وسائقه حذيفة بن اليمان فسمع حذيفة وقع أخفاف الإبل، فالتفت فإذا هو بقوم متلثمين، فقال: إليكم إليكم يا أعداء الله فأمسكوا، ومضى النبي صلى الله عليه وسلم حتى نزل منزله الذي أراد فلما أصبح أرسل إليهم كلهم، فقال: أردتم كذا وكذا، فحلفوا بالله ما قالوا، ولا أرادوا الذي سألهم عنه فذلك قوله: «يحلفون بالله ما قالوا ولقد قالوا كلمة الكفر وكفروا بعد إسلامهم وهموا بما لم ينالوا»

etmiş ve demiş ki: "Seni hak ile gönderene kasem ederim ki, bana bir mal merzuk kılarsa mutlak ve mutlak her zîhakkın hakkını veririm." Binâen'aleyh Resûlullah dua etmiş, o da bir davar edinmiş; derken üredikçe üremiş Medine dar gelir olmuş, bir vâdiye gitmiş ve cemaat ve cumadan kesilmiş. Resûlullah sual buyurmuş, "malı çoğaldı, vadi almaz oldu" denilmiş, يَا وَيْحَ ثَعْلَبَة "vay Sa'lebe'ye" buyurmuş ve sadakaları ahz için iki tahsildar göndermiş, nâs bunları sadakalarıyla istikbal etmişler, Sa'lebe'ye uğrayıp Resûlullah'ın ferâizi mübeyyin fermanını okuyarak sadakayı istediklerinde "bu cizyeler ne? Bunlar cizyenin kardeşi, hele siz gidin de düşüneyim" demiş ki {فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ} medlûlüdür. Tahsildarlar[1] dönüp Resûlullah'a geldiklerinde daha onlar bir şey söylemeden iki kere يَا وَيْحَ ثَعْلَبَة buyurmuş, bu sebeple bu âyetler nâzil olmuş. Ba'dehu Sa'lebe sadakayı alıp getirmiş, fakat Aleyhissalâtü vesselâm "Allah teâlâ beni senin sadakanı kabulden men' eyledi" buyurmuş, o zaman Sa'lebe başına toprak saçmaya başlamış, Aleyhissalâtü vesselâm da "bu senin amelindir, emrettim itaat etmedin" buyurmuş. İrtihâl-i nebevîden sonra Hazret-i Ebû Bekir'e getirmiş kabul etmemiş, Hazret-i Ömer'e getirmiş kabul etmemiş ve Hazret-i Osman zamanında helâk olmuş, yani {فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ... الآية} hükmü zuhur etmişti.[2]

---

1 B: "tahsildar".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 370-371; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 1847-1849; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIII, 489-491:

عن أبي أمامة الباهلي، عن ثعلبة بن حاطب الأنصاري، أنه قال لرسول الله صلى الله عليه وسلم: ادع الله أن يرزقني مالا! فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ويحك يا ثعلبة، قليل تؤدِّي شكره، خير من كثير لا تطيقه! قال: ثم قال مرة أخرى، فقال: أما ترضى أن تكون مثل نبيِّ الله، فوالذي نفسي بيده، لو شئتُ أن تسيرَ معي الجبال ذهبًا وفضة لسارت! قال: والذي بعثك بالحق لئن دعوتَ الله فرزقني مالا لأعطينّ كلّ ذي حق حقه! فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اللهم ارزق ثعلبه مالا! قال: فاتَّخذ غنمًا، فنمت كما ينمو الدُّود، فضاقت عليه المدينة، فتنحَّى عنها، فنزل واديًا من أوديتها، حتى جعل يصلي الظهر والعصر في جماعة، ويترك ما سواهما. ثم نمت وكثرت، فتنحّى حتى ترك الصلوات إلا الجمعة، وهي تنمو كما ينمو الدود، حتى ترك الجمعة. فطفق يتلقَّى الركبان يوم الجمعة، يسألهم عن الأخبار، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما فعل ثعلبة؟ فقالوا: يا رسول الله، اتخذ غنمًا فضاقت عليه المدينة! فأخبروه بأمره، فقال: يا ويْحَ ثعلبة! يا ويح ثعلبه! يا ويح ثعلبة! قال: وأنزل الله: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» الآية (التوبة ١٠٣/٩)، ونزلت عليه فرائض الصدقة، فبعث رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلين على الصدقة، رجلا من جهينة، ورجلا من سليم، وكتب لهما كيفَ يأخذان الصدقة من المسلمين، وقال لهما: مرَّا بثعلبة، وبفلان، رجل من بني سليم، فخذا صدقاتهما! فخرجا حتى أتيا ثعلبة، فسألاه الصدقة، وأقرآه كتاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: ما هذه إلا جزية! ما هذه إلا أخت الجزية! ما أدري ما هذا! انطلقا حتى تفرُغا ثم عودا إليّ. فانطلقا، وسمع بهما السُّلمي، فنظر إلى خِيار أسنان إبله، فعزلها للصدقة، ثم استقبلهم بها. فلما رأوها قالوا: ما يجب عليك هذا، وما نريد أن نأخذ هذا منك. قال: بلى، فخذوه، فإنّ نفسي بذلك طيّبة، وإنما هي لي! فأخذوها منه. فلما فرغا من صدقاتهما رجعا، حتى مرَّا بثعلبة، فقال: أروني كتابكما! فنظر فيه، فقال: ما هذه إلا أخت الجزية! انطلقا حتى أرى رأيي. فانطلقا حتى أتيا النبي صلى الله عليه وسلم، فلما رآهما قال: يا ويح ثعلبة! قبل أن يكلِّمهما، ودعا للسلميّ بالبركة، فأخبراه بالذي صنع ثعلبة، والذي صنع السلميّ، فأنزل الله تبارك وتعالى فيه: «ومنهم

{اَلَمْ يَعْلَمُوا} O münafıklar bilmediler mi ki {اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ} muhakkak Allah sırlarını: kalblerinde gizlediklerini ve fısıltılarını bilir {وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ} ve muhakkak Allah Allâmü'l-guyûb'dur. ❁ Yani bunu bilmediler mi ki Allah'a karşı o haltlara cür'et ettiler?

[2594] {اَلَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِى الصَّدَقَاتِ} Onlar ki mü'minlerden sadakātta mütetavvi' olanları {وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ} ve cühdlerinden -tâkatlerinden- başka bir şey bulamayanları ayıplarlar da {فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ} bunlarla suhriyet ederler, eğlenirler. ❁ Burada tetavvu'an sadakanın faziletine tenbih buyurulmuştur.

"**Tetavvu**'", üzerine vâcib olmayan ziyade bir tâatte bulunmaktır ki "teneffül" mürâdifidir. Mesela sadakātta tetavvu', vâcib olan zekâttan fazla veyahut kendine vâcib değil iken sadaka vermek demektir ki sâir tâ'âtta da böyledir.

Şöyle rivayet olunmuştur ki Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem nâsı sadakaya tergīb buyurmuştu. Binâen'aleyh Abdurrahman b. Avf radıyallahu anh kırk vukye kadar altın (bir vukye kırk dirhem) ve bir rivayette dört bin dirhem getirmiş ve "sekiz bin dirhemim vardı, dördünü Rabbime ikraz ettim, dördünü de iyâlime alıkoydum" demiş idi, Aleyhissalâtü vesselâm da (بارك الله لك فيما أعطيت وفيما أمسكت) duasında bulunmuş idi ve hakikaten bilâhare o kadar nâil-i bereket olmuş idi ki vefâtında yalnız dördüncü zevcesi Nâdir rub'-i sümün hissesinden seksen bin dirheme musâlaha olmuş idi. Âsım b. Adiy de yüz vesk hurma tasadduk etmiş idi. Ebû Akīl[1] Ensârî dahi bir sâ' hurma getirmiş, "bu

من عاهد الله لئن آتانا من فضله لنصدقن ولنكونن من الصالحين» إلى قوله: «وبما كانوا يكذبون» وعند رسول الله رجلٌ من أقارب ثعلبة، فسمع ذلك، فخرج حتى أتاه، فقال: ويحك يا ثعلبة! قد أنزل الله فيك كذا وكذا! فخرج ثعلبة حتى أتى النبي صلى الله عليه وسلم، فسأله أن يقبل منه صدقته. فقال: إن الله منعني أن أقبل منك صدقتك! فجعل يَحْثِي على رأسه التراب، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: هذا عملك، قد أمرتك فلم تطعني! فلما أبَى أن يقبض رسولُ الله صلى الله عليه وسلم، رجع إلى منزله، وقُبِض رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يقبل منه شيئًا. ثم أتى أبا بكر حين اسْتخلِف، فقال: قد علمت منزلتي من رسول الله صلى الله عليه وسلم، وموضعي من الأنصار، فاقبل صدقتي! فقال أبو بكر: لم يقبلها رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا أقبلها! فقُبِض أبو بكر، ولم يقبضها. فلما ولي عمر، أتاه فقال: يا أمير المؤمنين، اقبل صدقتي! فقال: لم يقبلها رسولُ الله صلى الله عليه وسلم ولا أبو بكر، وأنا أقبلها منك! فقُبِض ولم يقبلها، ثم ولي عثمان رحمة الله عليه، فأتاه فسأله أن يقبل صدقته فقال: لم يقبلها رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا أبو بكر ولا عمر رضوان الله عليهما وأنا أقبلها منك! فلم يقبلها منه. وهلك ثَعْلبة في خلافة عثمان رحمة الله عليه.

1 M: "ukayli".

gece bir zâtın hurmalığında su salmak için kendimi îcar ettim, bedeline iki sâʿ hurma aldım, birini iyâlime alıkoydum, birini de Rabbime ikraz eyledim" demişti. Resûlullah da sadakātın üzerine dökmesini emreylemişti. Münafıklar ise "Abdurrahman ve Âsım sadakalarını hiç başka değil sırf riyâ ve sümʿa (gösteriş ve duyuruş) için getirdiler, Ebû Akīl'in[1] bir sâʿından da Allah ve [2595] Resûlü ganî idi velâkin o da kendine sadaka veriyor desinler diye getirdi" meâlinde fiskos lâf etmişlerdi, bu âyet nâzil oldu.[2]

{سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْۘ} Allah kendilerini maskara etti {وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ} ve onlar için bir azâb-ı elîm var. ❁ Öyle ki {اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ} sen onlar için gerek istiğfar et gerek etme ❁ müsâvîdir {اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْع۪ينَ مَرَّةً} onlar için yetmiş kere istiğfar etsen ❁ yani ne kadar çok istiğfar da eylesen {فَلَنْ[3] يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْۜ} Allah onlara asla mağfiret etmez.

Rivayet olunuyor ki Abdullah b. Übey'in oğlu Abdullah muhlisînden idi, babasının marazında onun hakkında Resûlullah'ın istiğfar etmesini niyaz eylemişti, Aleyhissalâtü vesselâm da yapmış idi, bu âyet nâzil oldu. Yedi[4], yetmiş, yedi yüz ism-i adedleri mutlak teksirde şâyiʿdir. Böyle olmakla beraber esas itibariyle merâtib-i aʿdâdın her biri mâfevkinin hükmüne muhalif bir hadd-i muayyen ifade ettiğinden Aleyhissalâtü vesselâm bu aslı nazar-ı iʿtibâra alarak

---

1 M: "ukaylin".

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 185-186; Ferrâ, *Meʿâni'l-Kur'ân,* I, 447; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 551; Buhârî, Tefsîr, 9/11; Müslim, Zekât, 72:

وذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر الناس بالصدقة وهو يريد غزاة تبوك وهي غزاة العسرة فجاء عبد الرحمن بن عوف الزهري بأربعة آلاف درهم كل درهم مثقال، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أكثرت يا عبد الرحمن بن عوف، هل تركت لأهلك شيئا؟ قال: يا رسول الله مالي ثمانية آلاف أما أربعة آلاف فأقرضتها ربي، وأما أربعة آلاف الأخرى فأمسكتها لنفسي، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: بارك الله لك فيما أعطيت وفيما أمسكت، فبارك الله في مال عبد الرحمن حتى أنه يوم مات بلغ ثمن ماله لامرأتيه ثمانين ومائة ألف، لكل امرأة تسعون ألفا، وجاء عاصم بن عدي الأنصاري من بني عمرو بن عوف بسبعين وسقا من تمر وهو حمل بعير فنثره في الصدقة واعتذر إلى النبي صلى الله عليه وسلم من قلته وجاء أبو عقيل بن قيس الأنصاري من بني عمرو بصاع فنثره في الصدقة، فقال: يا نبي الله، بت ليلتي أعمل في النخل أجر بالجرين على صاعين، فصاع أقرضته ربي، وصاع تركته لأهلي، فأحببت أن يكون لي نصيب في الصدقة، ونفر من المنافقين جلوس فمن جاء بشيء كثير، قالوا: مراء. ومن جاء بقليل، قالوا: كان هذا أفقر إلى ماله. وقالوا لعبد الرحمن، وعاصم: ما أنفقتم إلا رياء وسمعة. وقالوا لأبي عقيل: لقد كان الله ورسوله غنيين عن صاع أبي عقيل. فسخروا وضحكوا منهم فأنزل الله عز وجل «اَلَّذ۪ينَ يَلْمِزُونَ»

3 H, M ve B: "لن".

4 B -"Yedi".

"demek ki Allah teâlâ ruhsat verdi, ben de yetmişten ziyade ederim" demiş ve binâen'aleyh سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ [el-Münâfikûn 63/6][1] âyeti nâzil olmuştur.[2]

{ذٰلِكَ} Bu ❁ 'adem-i mağfiret senin istiğfârına hiç hüküm vermediğinden değil, şu sebepledir: {بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ} Çünkü onlar Allah'a ve Resûlüne muhakkak küfr ettiler {وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ} Allah da fâsıklar gürûhuna, yani hadlerini tecavüz eden mütemerridlere hidâyet nasib etmez ❁ maksada erdirmez.

Böyle iken:

[2596]

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُٓوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فٖى سَبٖيلِ
اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِى الْحَرِّۜ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّاۜ لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا
قَلٖيلًا وَلْيَبْكُوا كَثٖيرًاۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ
فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِىَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِىَ عَدُوًّاۜ اِنَّكُمْ رَضٖيتُمْ بِالْقُعُودِ
اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفٖينَ ﴿٨٣﴾ وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖۜ
اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْۜ اِنَّمَا
يُرٖيدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ اَنْ
اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ اُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدٖينَ
﴿٨٦﴾ رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾

---

1 "Onlar için istiğfar etsen de etmesen de aleyhlerinde müsâvîdir, Allah onlara asla mağfiret etmez…"

2 Buhârî, Cenâiz, 22. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 186; Vâkıdî, *el-Megāzî*, III, 1069; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 552:

عن ابن عمر رضي الله عنهما: أن عبد الله بن أبي لما توفي جاء ابنه إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله، أعطني قميصك أكفنه فيه، وصل عليه، واستغفر له، فأعطاه النبي صلى الله عليه وسلم قميصه فقال: آذني أصلي عليه. فآذنه، فلما أراد أن يصلي عليه جذبه عمر رضي الله عنه فقال: أليس الله نهاك أن تصلي على المنافقين؟ فقال: أنا بين خيرتين؛ قال: «استغفر لهم أو لا تستغفر لهم إن تستغفر لهم سبعين مرة فلن يغفر الله لهم» فصلى عليه، فنزلت: «ولا تصل على أحد منهم مات أبدا».

[2597] **Meâl-i Şerîfi**

Arkada kalanlar Resûlullah'ın hilâfına olarak[1] oturup kalmalarıyla ferahlandılar; Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla mücâhid olmayı hoşlanmadılar. "Bu sıcakta seferber olmayın" dediler; de ki: [2] "Cehennem ateşi daha sıcak[3], fakat duysalardı" (81). Artık kazandıkları günahın cezâsı olarak az gülsünler, çok ağlasınlar (82). Bundan böyle Allah seni onlardan bir kısmının yanına döndürür de başka bir cihâda çıkmak için senden izin isterlerse "artık siz benim maiyyetimde ebedâ çıkamayacaksınız[4] ve hiçbir düşmana benim maiyyetimde harb edemeyeceksiniz. Evvelki defa oturup kalmayı arzu ettiniz, şimdi de artık geride kalanlarla beraber oturun" de (83). Ve içlerinden ölen birinin ebedâ[5] namazını kılma ve kabrinin üzerinde durma, çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü tanımadılar ve kâfir olarak can verdiler (84). Hem onların ne malları, ne evlâdları gözüne batmasın, o hiçbir şey değil, ancak Allah onları dünyada bunlarla muazzeb kılmayı ve kâfir oldukları hâlde canlarının çıkmasını murad buyuruyor (85). Allah'a iman edin ve Resûlünün maiyyetinde cihâda gidin diye bir sûre indirildiği zaman içlerinde servet sâhibi olanlar senden izin istediler ve "bırak bizi oturanlarla beraber olalım" dediler (86). Kadınlarla beraber olmaya râzı oldular, kalblerinin üzeri tab' edildi, artık onlar gayeyi fehmetmezler (87).

[2598]

لٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُۘ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿٨٩﴾

1 H -"olarak".
2 H -"de ki".
3 H: "sıcaktı".
4 B: "çıkmayacaksınız".
5 H -"ebedâ".

Meâl-i Şerîfi

Lâkin Peygamber ve maiyyetindeki mü'minler mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler, bunları görüyor musun, bütün hayırlar işte onlar için ve işte bunlar murada eren müflihler (88). Allah onlara altından nehirler akar cennetler hazırladı, içlerinde muhalled olacaklar, işte o fevz-i azîm bu (89).

Medenî münafıkların ahvâlini tafsilden sonra[1] a'râba yani bedevîlere nakl-i kelâm ile buyuruluyor ki:

وَجَٓاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذٖينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ سَيُصٖيبُ الَّذٖينَ
كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٩٠﴾ لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَٓاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذٖينَ لَا
يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهٖۜ مَا عَلَى الْمُحْسِنٖينَ مِنْ سَبٖيلٍۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَحٖيمٌۙ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذٖينَ اِذَا مَٓا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَٓا اَجِدُ مَٓا اَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِۖ تَوَلَّوْا
وَاَعْيُنُهُمْ تَفٖيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَۜ ﴿٩٢﴾ اِنَّمَا السَّبٖيلُ عَلَى الَّذٖينَ
يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ اَغْنِيَٓاءُۚ رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِۙ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

[2599] **Meâl-i Şerîfi**

Bedevîlerden özür bahane edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler, Allah'a ve Resûlüne yalan söyleyenler de oturdular, muhakkak bunların kâfir olanlarına elîm bir azab isabet edecek (90). Allah ve Resûlü için nasihat ettikleri takdirde ne zu'afâya ne hastalara ne de sarfedeceklerini bulamayanlara harac yoktur. Muhsinleri muâhazeye yol olmadığı gibi Allah da Gafûr, Rahîm'dir (91). Onlara da harac yoktur ki her ne[2] zaman kendilerini bindirip sevkedesin diye sana geldilerse "sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" dediğin cihetle bu uğurda

---

1 M ve B: "başka".
2 H -"ne".

sarfedecekleri şeyi bulamadıklarından dolayı hüzünlerinden gözleri yaş döke döke döndüler (92). Muâhazeye yol ancak o kimseleredir ki zengin oldukları hâlde kalmak için senden izin isterler, bunlar kadınlarla beraber olmaya râzı oldular, Allah da kalblerini tab' etti de artık başlarına geleceği bilmezler (93).[1]

[2600]

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ
وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ
اِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ
فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾ اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا
وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ
مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
﴿٩٨﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ
وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فِي رَحْمَتِهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٩﴾

[2601] **Meâl-i Şerîfi**

Yanlarına avdet ettiğinizde size i'tizâr edecekler, de ki: "İ'tizâr etmeyin, ihtimâli yok size inanmayacağız. Doğrusu Allah bize ahvâlinizden birçok haberler verdi, bundan böyle de Allah ve Resûlü amelinizi görecek, sonra hepiniz o gayb u şehâdeti bilen Hakk'ın huzûruna götürüleceksiniz, o vakit O size haber verecek neler yapıyordunuz" (94). Yanları-

---

1 H +"Hitâm-ı cüz'-i âşir".
* H nüshası buradan itibaren Mü'minûn Sûresi'ne kadar eksiktir. F nüshası da Nisâ 78-Ankebut 45 arasında eksik olduğu için, buradan itibaren Mü'minûn Sûresi'ne kadar yazma nüsha olarak yalnız B'yi dikkate almak durumundayız. H ve F dışında mukavele gereğince yazılmış üçüncü nüsha olup hâlen Elmalılı terekesinde bulunan nüshayı, hiç değilse bu kısma mahsus olmak üzere mukayese amaçlı kullanmak için ilgililer nezdinde yaptığımız girişimler maalesef neticesiz kalmıştır.

na döndüğünüz zaman kendilerinden sarf-ı nazar edesiniz diye size yemin billâh edecekler, siz de kendilerinden sarf-ı nazar edin, çünkü onlar murdar şeylerdir, kesblerinin cezâsı olarak varacakları yer de cehennemdir (95). Siz kendilerinden râzı olasınız diye size yemin edecekler, fakat siz onlardan râzı olursanız her hâlde Allah fâsıklar gürûhundan râzı olmaz (96). A'râbîler küfürce ve nifakça daha şiddetlidirler, bununla beraber Allah'ın Resûlüne indirdiği ahkâmın hudûdunu bilmemeye daha lâyıktırlar. Allah Alîm'dir, Hakîm'dir (97). A'râbîlerden kimi vardır ki verdiğini cerîme sayar, size zamanın türlü türlü devr ü inkılâbını gözetir. Kötü devir kendi başlarına, Allah Semî'dir, Alîm'dir (98). Yine a'râbîlerden kimi de var ki Allah'a ve âhiret gününe inanır ve vergisini Allah yanında yakınlıklara ve Peygamber'in dualarına vesile sayar. Fi'l-hakīka onlar kendileri için yakınlıklardır, ileride Allah onları rahmeti içine koyacaktır, çünkü Allah Gafûr'dur Rahîm'dir (99).

[2602] {يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ} Taraflarına avdet ettiğinizde size i'tizâr edecekler. ❁ Yani siz mü'min gāzîler selâmet ve şeref ü şan ile gazâdan dönecek, yine onların başına geleceksiniz ve kalbleri matbû' olduğundan dolayı bu âkıbeti bilmeyen ve geride kadınlarla beraber kalmaya râzı olarak istîzâna kalkışan o zenginler o zaman denâetlerini anlayacak ve müstahik oldukları itâbdan sıyrılmak için münâfıkāne i'tizâr edecekler. Fakat yâ Muhammed, sen onlara {قُلْ} de ki {لَا تَعْتَذِرُوا} i'tizâr etmeyiniz ❁ yani ağzınızı açmayın, i'tizâr edeceğiz diye boşuna çabalamayın {لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ} size asla inanmayacağız {قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ} Allah bizi haberlerinizden vahy ü nübüvvetle haberdar etti ❁ yalancılığınız, nifaklarınız sâbit oldu. Binâen'aleyh mü'minlerin vahy-i Hak karşısında sizin sözlerinize inanması ihtimâli kalmadı. {وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ} Bundan böyle yapacağınızı da Allah ve Resûlü görecek ❁ bakalım ne yapacaksınız, yine nifâka devam mı edeceksiniz, yoksa tevbekâr mı olacaksınız. Her ne yapsanız Allah'tan ve Resûlünden gizlemek ihtimâliniz yok. Gizli açık her ameliniz mer'î ve mâlum olacak {ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ} sonra o Âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâde'ye

reddolunacaksınız ❁ âkıbet yakalanıp bâtında ve zâhirde yaptığınız bütün amellerinize ilmi muhît olan Allah teâlâ'nın huzûr-ı celâline dikileceksiniz {فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} de O size bütün yapageldiklerinizi haber verecek ❁ yani yevm-i kıyamette cezânızı verecek, ne halt ettiğinizi o zaman anlayacaksınız.

Ne sefîlâne i'tizâr eyleyecekler bilir misiniz?

[2603] {سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ} Gazâdan dönüp onlara geldiğinizde sizi kandırmak için Allah'a yeminler edecekler {لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ} ki kendilerinden i'raz edesiniz. ❁ Yani kabahatlerini görmeyesiniz, tekdir ve tevbihten sarf-ı nazar edesiniz diye. {فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ} İmdi siz de kendilerinden i'raz ediniz ❁ yüz çeviriniz, yani onların arzuları gibi rızâ suretiyle değil ictinab ve nefret suretiyle i'raz ediniz {اِنَّهُمْ رِجْسٌ} çünkü onlar pistirler ❁ dışlarından görünmese bile her hâlde içleri pis, rûhları habistir. Cismânî pisliklerden ihtiraz nasıl vâcib ise, bulaşması daha serî', zararı daha şenî' olan rûhânî pisliklerden ihtiraz da öyle, hatta evleviyetle vâcibdir {وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ} me'vâları -öyle habislerin en son varacakları yatakda cehennemdir {جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ} kesblerinin cezâsı olarak. {يَحْلِفُونَ لَكُمْ} Yemin ederler sizin için {لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ} siz kendilerinden râzı olasınız için ❁ yani sizin rızânızı celb eylemek, sizi kandırıp gönlünüzü kapmak için {فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ} fakat siz onlardan râzı olsanız {فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقٖينَ} şüphesiz ki Allah öyle fâsıklar gürûhundan râzı olmaz ❁ yani siz mü'minlerin onlardan râzı ve hoşnut olması onlara bir fâide vermek şöyle dursun, sizin hakkınızda bile bir zarar olur. Denilmiştir ki bunlar Ced b. Kays, Muattib b. Kuşeyr gibi rüesâ-yı münafıkīn maiyyetinde seksen kadar münafık idiler. Aleyhissalâtü vesselâm Medine'ye kudûmunda "bunlarla oturmayınız ve konuşmayınız" buyurdu.[1]

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 191; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XIV, 5-6:
فحلف منهم بضع وثمانون رجلا منهم جد بن قيس، ومعتب بن قشير، وأبو لبابة، وأصحابه «يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ» وذلك أن عبد الله بن أبي حلف للنبي صلى الله عليه وسلم بالله الذي لا إله إلا هو: لا نتخلف عنك ولنكونن معك على عدوك وطلب إلى النبي صلى الله عليه وسلم بأن يرضى عنه وأصحابه يقول الله: «فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ» يعني عن المنافقين المتخلفين «فَإِنَّ اللَّهَ لا يَرْضى عَنِ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ» يعنى العاصين، وقال النبي صلى الله عليه وسلم حين قدموا المدينة: لا تجالسوهم ولا تكلموهم.

{اَلْاَعْرَابُ} A'râbîler ❁ "A'râb", "Arab"ın cem'i zannedilmemelidir. "Arab", "Arabî"nin ism-i cem'i, "a'râb" da "a'râbî"nin [2604] ism-i cem'idir. Yani "Arab"ın müfredinde "Arabî", "a'râb"ın müfredinde "a'râbî" denilir. "A'râb" gerek Arab'dan ve gerek Arab'ın mevâlîsinden, bilhassa bedevî olanlara yani bir karye veya kasabada tevattun etmeyip bâdiyede dolaşan göçebeye ıtlak edilir. "Arab" ise medenî ve bedevîye şâmil olmakla beraber daha ziyade kurâ veya kasabâtta mütevattın olan mütemeddin kısma ıtlak edilir ki bunlara "a'râb" denemez. Arabîye "yâ a'rabî" denilirse kızar. Fakat a'râbîye "yâ Arabî" denilirse memnun olur. Bu fark lisânımıza da intikal eylemiş ve âdetâ "a'râb" kelimesi siyah, koca dudaklı zenci gibi bir mefhum ile kullanılmıştır ki bunun aslını bilmeyenler "Arab" ve "a'râb" lafızlarının telaffuzunu fark edemezler de halt ederler; "a'râb" diyecek yerde "Arab" derler. Velhâsıl Arapça'da "Arab" ve "a'râb" Türkçemizdeki "Türk" ve "türkmen" gibidir. Türkmen Türk'ün yörüğü olduğu gibi a'râb da Arab'ın yörüğüdür. Her a'râbî değil fakat bedevî ve vahşet-âlûd olmak haysiyetiyle a'râb cinsi {اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا} küfr ü nifakça daha şiddetlidir. ❁ Hasbe'l-bedâve[1] huyları daha sert ve daha kuşkulu olduğundan küfr ü nifakları da eşeddir[2]. {وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ} Ve Allah'ın Resûlüne indirdiği münzelâtın hudûdunu bilmemeye daha cedîr, daha şâyestedirler. ❁ Meclis-i risaletten[3] uzak, mu'cizâtı müşahede ve Kitab ve sünnette nâzil olan şerâyi'i ve tatbîkātını muâyene şerefinden mahrum bulunduklarından dolayı tevhid ve nübüvvet ve mebde' ü me'âd delillerinin merâtibi[4] ve tekâlîf ve ahkâmın mekādîr ü mâhiyeti hakkında ilimsizliğe, cehalete medenîlerden ziyade lâyıktırlar. Fıkıh şöyle dursun, ilm-i hâllerini bile bilemeyecek bir vaz' u tabiattadırlar. Nitekim buna işâreten bâlâda medenî münakıflar وَطُبِعَ[5] عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ [9/87] diye fıkıhsızlıkla, a'râb ise وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ [9/93] diye ilimsizlikle tavsif olunmuşlardı. Ma'amâfîh

1 B: "hasbe'l-bedeviyye".
2 B: "şedîddir".
3 B: "risaletin".
4 B: "merâtib".
5 M ve B: "وَطَبَعَ اللّٰه".

a‘râb cinsi bunlara [2605] münhasır zannedilmemelidir. Muhtelif iki kısma münkasimdirler. Bu vechile {وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ} a‘rabîlerden bazısı vardır ki {يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا} yapacağı infâkı bir cereme[1] tutar ❁ Allah yolunda sarfedeceği malı[2], sadaka nâmına vereceği nafakayı lâzım gelmiş bir ziyan ittihaz eder. Hasbeten lillâh vermediği ve sevâbını ümid etmediği cihetle o ona bir mağnem, bir kâr ve menfaat olmaz; riyâ ve takıyye gibi bir garaz-ı mahsus ile verilen mahz-ı garâmet ve lâbüd bir hüsran olur ve öyle telakkī eder. {وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَ} Ve size daireler gözetler ❁ yani bekler ki mesâib-i devran başınızda dönsün, girdâb-ı felâket her tarafınızı sarsın, galebeniz zeval bulsun da ibtilâdan kurtulsunlar. {عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ} Dâire-i sev’ kendi üstlerine ❁ yani sizin hakkınızda temenni ve intizar ettikleri o girdâb-ı devran kendi üzerlerine dönsün, kötü niyetleri kendi başlarına, kendi aleyhlerine olsun. {وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ} Allah bir Semî‘ Alîm’dir. ❁ Binâen‘aleyh infak ederken söylediklerini işitir, kalblerinde ne gizleyip ne niyetler beslediklerini bilir.

Bunlara mukabil {وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ} yine a‘râbîlerden bazısı vardır ki {يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ} Allah’a ve âhiret gününe iman eder {وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ} ve yapacağı infâkı indallah kurbetler ❁ Allah teâlâ’nın huzûr-ı ehadiyetine yakınlık vesileleri {وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ} ve Peygamber’in salâvatı, yani dua ve istiğfârı sebepleri ittihaz eder. ❁ Fî-sebîlillâh sadakāt ve sarfiyyâtını kendi hakkında böyle büyük bir hayır ve mahzâ bir zuhr-i âhiret olacağı itikadıyla [2606] seçer ve bu iman ile takdim eyler. Zira Aleyhissalâtü vesselâm tasadduk edenler için hayr u bereket ile dua ve Allah’tan mağfiret niyaz ederdi.[3] {اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ} Evet o -infak- onlar için fi’l-hakīka bir kurbettir ❁ büyük bir kurbettir {سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ ف۪ي رَحْمَتِه۪} Allah onları rahmetine idhal edecek -nimet ve saadetine müstağrak kılacaktır. {اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ} Çünkü Allah muhakkak bir Gafûr, Rahîm’dir.

---

1 B: “cerîme”.

2 B: “mal”.

3 Buhârî, Zekât, 63:

عن عبد الله بن أبي أوفى قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا أتاه قوم بصدقتهم قال: «اللهم صل على آل فلان». فأتاه أبي بصدقته، فقال: «اللهم صل على آل أبي أوفى».

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍۙ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَداًۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

Meâl-i Şerîfi

Sâbikūnun birincileri muhâcirîn ve ensar ve ihsan ile onların ardınca gidenler; Allah onlardan râzı oldu onlar da Allah'tan râzı oldular ve onlara altlarında[1] nehirler akar cennetler hazırladı ki içlerinde ebeden[2] muhalled olacaklar, işte fevz-i azîm bu (100).

{وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ} Muhâcirîn ve ensardan o sâbikīn-i evvelîn ❁ muhâcirîn ve ensârın hicret ve nusrette evvel olan sâbıkları, yani kıbleteyne namaz kılmış ve Bedir'de [2607] bulunmuş olanlar; yahut لَقَدْ رَضِىَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ [el-Feth 48/18][3] medlûlünce Hudeybiye'de Bey'at-i Rıdvan'da bulunanlar ki bu daha râcihtir. Zira Sûre-i Enfal'de dahi geçtiği vechile Hudeybiye'ye kadar olan hicretlerin hepsi hicret-i ûlâdandır. {وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ} Ve bunlara ihsan ile ittibâ' edenler ❁ yani hüsn-i amelde sâbikīn-i evvelîne uyup iltihak eden muhâcirîn ve ensar, yahut kıyamete kadar onları tahsin ile iman ve tâatte[4] kendilerine iktidâ eyleyen bütün mü'minîn-i muhsinîn ki bu surette sâbikūn-ı evvelûn muhâcirîn ve ensârın hepsi demek olur. Evvelki mâna مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ'da "min" teb'îziyye olduğuna göre, bu mâna da beyâniyye olduğuna göredir. Velhâsıl, sâbıkūn-ı evvelûn olan muhâcirîn ve ensardan ibaret bulunan ashâb-ı Muhammedî ve onlara hüsn-i nazarla bakıp hüsn-i suretle ittibâ' eden tâbi'în {رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ} Allah onlardan râzı, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. ❁ Hepsi râzıye ve marziye mertebesini ihraz etmişlerdir. {وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ}

---

1 B: "altından".
2 B -"ebeden".
3 "Hakikaten Allah o mü'minlerden râzı oldu, ağacın altında sana biat ederlerken…"
4 B: "itaatte".

Ve Allah onlar için öyle cennetler hazırlamıştır ki altlarında ırmaklar akar. ❁ İbn Kesîr kıraatinde bu dahi diğer mevâki'de olduğu gibi مِنْ تَحْتِهَا okunur. Fakat diğer kıraatlerde burada "min" yoktur. {خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًاۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ}

Bunlar böyle:

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَۜ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْۜ نَحْنُ
نَعْلَمُهُمْۜ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍۚ ﴿١٠١﴾ وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ
خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًاۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾
خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ
عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ
التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَۜ وَسَتُرَدُّونَ
اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۚ ﴿١٠٥﴾ وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ
اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا
وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُۜ وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ
اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰىۜ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًاۜ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى
التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِۜ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ
﴿١٠٨﴾ اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا
جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِى نَارِ جَهَنَّمَۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ
الَّذِى بَنَوْا رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ اِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

[2609] **Meâl-i Şerîfi**

Hem etrafınızdaki a'râbîlerden[1] münafıklar var, hem de Medine ahâlisinden münafıklığa idman edenler. Sen onları bilmezsin, onları Biz

---

1 B: "arablardan".

biliriz[1], Biz onları iki kere ta'zîb[2] edeceğiz, sonra da büyük bir azâba itilecekler (101). Diğer bir takımı ise günahlarını itiraf ettiler ve iyi bir amel ile diğer bir kötüyü karıştırdılar, ola ki Allah tevbelerini kabul ede, çünkü Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir (102). Bunların mallarından bir sadaka al ki onunla kendilerini hem tathir edersin hem tezkiye. Bir de haklarında dua ediver, çünkü senin duan onların kalblerini yatıştırır. Allah Semî'dir Alîm'dir (103). Bilmediler mi ki Allah [2610] kullarından tevbeyi O kabul eder de sadakaları alır ve hakikaten Allah, Tevvâb, Rahîm O (104). Ve de ki: "Çalışın, çünkü amelinizi hem Allah görecek hem Resûlü hem mü'minler ve hepiniz mutlaka O gayb u şehâdeti bilen Hakk'ın huzûruna götürüleceksiniz, o vakit O size haber verecek neler yapıyordunuz (105). Diğer bir takımı da Allah'ın emrine geri bırakılmışlardır, ya kendilerini ta'zîb eder veya tevbelerini kabul buyurur. Allah Alîm'dir, Hakîm'dir (106). Bir de şunlar var ki tuttular bir mescid yaptılar, inadına ızrar için, küfr için, mü'minlerin arasına tefrika sokmak için ve bundan evvel Allah'a ve Resûlüne harbeden herife bir pusu yapıvermek için, bununla beraber "hüsn-i niyetten başka bir muradımız yoktu" diye yemin de edecekler, fakat Allah şâhid ki bunlar şeksiz şüphesiz yalancıdırlar (107). Onun içinde ebedâ namaza durma, tâ ilk günden temeli takvâ üzerine[3] kurulan mescid, içinde kıyâmına elbette daha lâyık ve müstahiktir. Onun içerisinde öyle ricâl var ki çok temizlenmeyi severler, Allah da çok temizlenenleri sever (108). O hâlde binâsını Allah korkusu ve Allah rızâsı üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa binâsını sel bıçığında sarkan bir yarın kenarına kurup da onunla beraber cehenneme yuvarlanan mı? Allah zâlimler gürûhunu hidâyete erdirmez (109). Onların kurmuş oldukları bünyanları kalblerinde bir nifak ukdesi olup kalacak, meğer ki kalbleri parçalansın. Allah Alîm'dir, Hakîm'dir (110).

1 B -"onları Biz biliriz".
2 B: "tekzib".
3 B: "üzere".

{وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ} Havâlînizdeki a'râbdan da ❁ yani şehriniz civarında bulunan a'râbîlerden de ki Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca', Gıfâr aşiretleri Medine etrafına inerlerdi {مُنَافِقُونَ} münafıklar vardır. {وَمِنْ اَهْلِ الْمَدٖينَةِ} Medine ahâlisinden de ❁ bunlar {مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ} münafıklıkta temerrüd etmiş ❁ yani sürtülmüş, mümarese peydâ etmiş, tamamen [2611] kaypaklanmışlardır. Öyle ki {لَا تَعْلَمُهُمْ} sen bile onları bilmezsin ❁ şahıslarını, isimlerini, neseblerini bilmez değil, münafık olduklarını bilmezsin. Yani münafıklıkta o derece maharet kesbetmişler, sırlarını gizlemeye, takıyye yapmaya, töhmet mevkilerinden kaçınıp yağ gibi suyun yüzüne çıkmaya öyle alışmışlardır ki hâllerini senden, senin o yüksek dirayet ve firasetinden bile gizleyebilirler de vahiy nâzil olmayınca münafıklıklarını kat'iyyen bilemezsin. {نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ} Onları Biz biliriz {سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ} Biz onları muhakkak iki kere ta'zîb edeceğiz ❁ ki biri dünya azâbı biri kabir azâbıdır {ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظٖيمٍ} sonra da azîm bir azâba reddolunacaklardır ❁ ki bu da kıyamette müebbeden azâb-ı nârdır. Yine onlardan, civardaki a'râbdan ve ehl-i Medine'den {وَاٰخَرُونَ} diğer bir takımları da vardır ki {اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ} günahlarını itiraf ettiler ❁ öbürleri gibi yalandan mazeretlerle i'tizâra kalkışmadılar, huzur ve rahat düşkünlüğüyle bilâ-ma'zeret gazâdan tehallüf etmek, sû'-i karîne uymak gibi amellerinin fenalığını anlayıp ikrar ile[1] nedâmet eylediler {خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا} iyi bir ameli ve diğer bir kötüyü halt ettiler. ❁ Yani fena amel de yaptılar iyi[2] de; meselâ gazâya gittikleri de oldu gitmedikleri de. Günah işlediler, nedâmet de ettiler, günahlarını söylediler, fakat doğru söylediler. Bunlar mütehallifînden[3] birtakım kimselerdi ki mütehallifler hakkında nâzil olan âyetleri işittiklerinde kendilerini Mescid-i Saâdet'in üstüvânelerine bağlamışlardı. Resûlullah seferden kudûmunda âdet-i seniyyeleri vechile mescide gidip iki rekât namaz kıldı ve bunları o halde gördü, "bu nedir?" diye sual buyurdu. [2612] Denildi ki: "Bunlar siz çözmeyince kendilerini çözmemeye yemin ettiler." "Ben de kasem

---

1 B: "ikrarlarıyla".
2 B +"amel".
3 B: "mütehalliflerden".

ederim ki haklarında emir vârid oluncaya kadar çözmem" buyurdu. Binâen'aleyh bu âyet nâzil oldu:[1] {عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ} ❁ Rivayet olunduğuna göre ıtlak olunduklarında "Yâ Resûlallah" dediler, "işte şu mallarımızdır ki bizi senden geri alıkoydu, binâen'aleyh bunları tasadduk et ve bizi tathir eyle." Aleyhissalâtü vesselâm da "emvâlinizden bir şey almakla emrolunmadım" buyurdu. Ba'dehu şu âyet nâzil oldu:[2] {خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً} Mallarından bir sadaka al ki {تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّٖيهِمْ بِهَا} kendilerini onunla tathir ve tezkiye edesin ❁ yani günah lekelerinden temizlenmelerine ve hasenâtlarının tenmiyesiyle muhlisler derecesine terfî'lerine sebep olasın. Bunun üzerine Resûlullah o mallarının hepsini değil مِنْ اَمْوَالِهِمْ kaydındaki teb'îza mürâ'ât ederek üçte birini ahz eyledi denilmiştir.[3] Bu rivayete nazaran burada ahzı emrolunan sadakadan murad farz olan zekât olmayıp o mütehalliflerden bir keffâret-i zünûb gibi alınan husûsî bir sadaka demek oluyor. Hasen-i Basrî'nin kavli budur. Ma'amâfîh bir cezâ-yı mâlî mâhiyetinde değil, tav' u niyete mütevakkıf bir sadaka olmak üzeredir. Fakat ekser-i fukahâ demişlerdir ki bundan asıl murad farz olan zekâttır.[4] Yani yukarıdan beri siyâk-ı muâhaze ağniyâ üzerinde olduğundan bununla zekâtın ağniyâya farz olduğu ve bu i'tirâf-ı zünûb eden mütehalliflerin günaha girmelerine sebep hubb-i mal olduğundan tevbe ve nedâmetlerinin sıhhati ve sıdk-ı diyânetleri farz olan zekâtlarını

---

1 Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 193; Vâkıdî, *el-Megāzî,* II, 509; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 447-452:
نزلت في أبي لبابة: اسمه مروان بن عبد المنذر، وأوس بن حزام، ووديعة بن ثعلبة، كلهم من الأنصار وذلك حين بلغهم أن النبي صلى الله عليه وسلم قد أقبل راجعا من غزاة تبوك وبلغهم ما أنزل الله عز وجل في المتخلفين أوثقوا أنفسهم هؤلاء الثلاثة إلى سواري المسجد وكان النبي صلى الله عليه وسلم إذا قدم من غزاة صلى في المسجد ركعتين قبل أن يدخل إلى أهله وإذا خرج إلى غزاة صلى ركعتين فلما رآهم موثقين سأل عنهم قيل: هذا أبو لبابة وأصحابه ندموا على التخلف وأقسموا ألا يحلوا أنفسهم حتى يحلهم النبي صلى الله عليه وسلم، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: وأنا أحلف لا أطلق عنهم حتى أومر ولا أعذرهم حتى يعذرهم الله عز وجل فأنزل الله فى أبى لبابة وأصحابه «وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ...»

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 454-455. Krş. Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 194:
عن ابن عباس قال: جاءوا بأموالهم –يعني أبا لبابة وأصحابه– حين أطلقوا، فقالوا: يا رسول الله هذه أموالنا فتصدّق بها عنا، واستغفر لنا! قال: ما أمرت أن آخذ من أموالكم شيئًا! فأنزل الله: «خذ من أموالهم صدقة تطهرهم وتزكيهم بها»، يعني بالزكاة: طاعة الله والإخلاص «وصل عليهم» ، يقول: استغفر لهم.

3 Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 194; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 37:
فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم من أموالهم التي جاءوا بها للثلث، وترك الثلثين لأن الله عز وجل قال: «خذ من أموالهم» ولم يقل «خذ أموالهم». فلذلك لم يأخذها كلها، فتصدق بها عنهم.

4 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 356:
وقد اختلف في مراد الآية هل هي الزكاة المفروضة أو هي كفارة الذنوب التي أصابوها فروي عن الحسن أنها ليست بالزكاة المفروضة وإنما هي كفارة الذنوب التي أصابوها وقال غيره هي الزكاة المفروضة.

hüsn-i rızâ ve tîb-i nefs ile çıkarıp vermeleriyle zâhir olacağı ve şâibe-i nifaktan o zaman temizlenecekleri anlatılmıştır. Bu mâna ise tetavvu'an daha ziyade vermelerine ve verdikleri surette ahzının vücûbuna mâni' değildir. Aleyhissalâtü vesselâm'ın "emrolunmadım" buyurmasının da Hâtıb b. Sa'lebe gibi [2613] birtakımlarının sadakalarının kabûlünden memnû'iyet meselesiyle alâkası muhtemildir. Velhâsıl burada خُذْ emri o rivayete nazaran farz-ı zekâttan başka keffâret-i zünûb mâhiyetinde tetavvu'an bir sadakanın taraf-ı[1] peygamberîden ahz ve kabûlünün vücûbuna delâlet etse de, farz olan zekâtların ahz ve kabûlüne evleviyetle delâlet edeceği derkârdır. Ve şurası mâlumdur ki Resûlullah kendi nâmına sadaka almaktan memnû' idi. Âl-i Resûl fukarâsının sadakāt-ı vâcibeyi kabul etmeleri haram olduğu gibi Resûlullah'a vâcib ve tetavvu' her sadaka haram idi. Binâen'aleyh Resûlullah'ın ahzı أُمِرْتُ أَنْ آخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِكُمْ وَأَرُدَّهَا إِلَى فُقَرَائِكُمْ hadîs-i şerîfinin[2] delâleti vechile sadakātı hasbe'l-imâme alıp mesârifine[3] sarfetmek demek olacağından, bu âyet her hâlde sadakātın ahzında imamın bir vazifesi bulunduğuna delâlet eder ki وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا [et-Tevbe 9/60] bununla alâkadardır. Bu münasebetle *Ahkâm-ı Kur'ân*'da mezkur olan şu satırları kaydedelim:

"Bu âyet delâlet eder ki sadakātı ahz, imama aittir. Mükellef onu[4] kendi kendine mesâkîne verirse kâfi gelmeyecektir. Zira ahzında imamın hakkı kāimdir, binâen'aleyh sâkıt olmaz. Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem mevâşî sadakātına âmiller gönderir ve onlara mevâşînin mevzilerinde, sular üzerinde sadakalarının ahzını emrederdi[5]. Aleyhissalâtü vesselâm'ın Sakif vefdine بأن لا يحشروا ولا يعشروا diye şart etmesinin de mânası budur. Yani mevâşîyi âmil-i sadakaya ihzar ile mükellef olmayacaklar velâkin âmil-i sadaka suları ve mevâşînin bulunması maznun[6] olan mahalleri devredip sadakalarını kendilerinden

1 B: "ta'rîf-i".
2 Bk. Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* II, 182. Krş. Buhârî, Tevhîd, 1.
3 B: "masrifine".
4 B: "olan".
5 B: "emreylerdi".
6 B: "mahzun".

alacaktır. Kezâlik sadakāt-ı simâr (hububat ve meyve) de böyle olacaktır. Diğer zekât-ı emvâl -yani emvâl-i bâtıne- ise Resûlullah'a ve Ebû Bekir'e ve Ömer'e ve Osman'a götürülürdü. Sonra Hazret-i Osman -bir Ramazanda- bir hutbe îrad edip: 'Bu ay zekâtlarınız ayıdır. Her kimin üzerinde deyni varsa te'diye etsin, sonra da bakıyye-i malını tezkiye eylesin' dedi ve binâen'aleyh mesâkîne edâsını [2614] herkesin kendisine bıraktı ve bundan dolayı imamın ahzdaki hakkı sâkıt oldu. Çünkü bu, eimme-i adlden bir imamın akdeylediği bir akiddir. Ve binâen'aleyh ümmet üzerine nâfizdir. Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm ويعقد عليهم أولهم buyurmuştur[1]. Aleyhissalâtü vesselâm'ın mevâşî ve esmâr sadakātı üzerine gönderdiği gibi zekât-ı emvâl üzerine de sâ'îler gönderdiği bize bâliğ olmamıştır. Çünkü sâir emvâl, imam için zâhir değildir. Onlar evlerde, dükkânlarda ve muhrez mahallerde saklanacağı ve sâ'îlerin ev gibi hırzlara duhulleri câiz olamayacağı gibi mükelleflere bütün mallarının ihzârını teklif etmek de câiz olamayacağından öyle emvâl-i bâtıne zekâtlarına sâ'î gönderilmemiş idi, imama kendileri getirirler ve bu babda kavilleri makbul olurdu. Ma'amâfîh bu emvâl, beldeden beldeye sevk ile tasarruf olunup mevâşî gibi zâhire çıktığı zaman bunlarda vâcib olan zekâtı ahzetmek için de âmiller nasbolunmuştur. Nitekim Ömer b. Abdülaziz müslimin[2] mürur ettirdiği ticârâttan her yirmi dinarda yarım dinar, zimmînin geçirdiğinden her yirmi dinarda bir dinar alınmasını, sonra bir sene geçmeden hiçbir şey alınmamasını ve bunu Peygamber'den dinleyenin kendisine haber vermiş olduğunu âmillerine yazmış idi. Daha evvel Hazret-i Ömer b. el-Hattab âmillerine müslimden rub'-i öşür, zimmîden nısf-ı öşür, harbîden öşür almalarını yazmış idi ve müslimden alınan zekât-ı vâcibe olup bunda havl ve nisâb[3] ve sıhhat-i milk gibi şerâit-i vücub muteber olur, eğer zekât vâcib değilse alınmazdı. Bunda Hazret-i Ömer, sadakāt-ı mevâşîde ve esmâr

---

1 Şâfi'î, *el-Ümm,* VII, 367:
عن عبد الله بن عمر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: المسلمون يد على من سواهم تتكافأ دماؤهم ويسعى بذمتهم أدناهم ويعقد عليهم أولهم ويرد عليهم لقطاؤهم.

2 B: "müslimîn".

3 B: "nasîb".

ve mezrû'âtın öşürlerindeki fi'l-i nebevîye ıktifâ ediyordu. Zira emvâl-i ticaret, mevâşî-i sâime ve zürû' ve simâr gibi dâr-ı İslâm'da dolaşır emvâl-i zâhire olmuştu. Ashabdan bir kimse de buna itiraz ve muhalefet etmemiş binâen'aleyh bir icmâ' olmuştu. Ve işte Ömer b. Abdülaziz, Hazret-i Peygamber'den rivayet olunan mezkur hadis ile beraber buna ittibâ' ediyordu"[1] (ki bu [2615] mesele, kütüb-i fıkhiyede kitâb-ı zekâtta "âşir faslı" unvânıyla mevzû'-i bahistir).

Hulâsa mallarından öyle bir sadaka al {وَصَلِّ عَلَيْهِمْ} ve onları salavatla ❁ yani kendilerini dua ve istiğfar ile taltif et {اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ} senin salâtın: duan onlar için muhakkak bir sekendir[2] ❁ indallah tevbelerinin kabûlü hakkında kalblerinin sükûn ve itmi'nânına sebeptir. {وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. اَلَمْ يَعْلَمُوا... إلخ}

Yine ehl-i Medine'den ve civarındaki a'râbdan {وَاٰخَرُونَ} diğerleri de vardır ki {مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ} Allah'ın emri için ircâ yani tehir edilmişlerdir. ❁ أرجيته veyahut أرجأته'den إرجاء tehir etmek demektir ki tevbenin kabûlüne kat'iyyen hükmetmeyenlere "mürci'e" ıtlak olunması bundandır. مُرْجَوْنَ aslı مرجيون'dir. Nitekim İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'dan Ebû Bekir ve Ya'kūb kıraatlerinde hemze ile مُرْجَؤُنَ okunur. İbn Abbas'tan

---

1 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 364-365:

وقوله تعالى: «خذ من أموالهم صدقة» يدل على أن أخذ الصدقات إلى الإمام، وأنه متى أداها من وجبت عليه إلى المساكين لم يجزه، لأن حق الإمام قائم في أخذها فلا سبيل له إلى إسقاطه، وقد كان النبي صلى الله عليه وسلم يوجه العمال على صدقات المواشي ويأمرهم بأن يأخذوها على المياه في مواضعها، وهذا معنى ما شرطه النبي صلى الله عليه وسلم لوفد ثقيف بأن لا يحشروا ولا يعشروا، يعني لا يكلفون إحضار المواشي إلى المصدق ولكن المصدق يدور عليهم في مياههم ومظان مواشيهم فيأخذها منهم، وكذلك صدقة الثمار. وأما زكوات الأموال فقد كانت تحمل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وعمر وعثمان، ثم خطب عثمان فقال: «هذا شهر زكواتكم فمن كان عليه دين فليؤده ثم ليزك بقية ماله» فجعل لهم أداءها إلى المساكين، وسقط من أجل ذلك حق الإمام في أخذها، لأنه عقد عقده إمام من أئمة العدل، فهو نافذ على الأمة لقوله صلى الله عليه وسلم: «ويعقد عليهم أولهم»، ولم يبلغنا أنه بعث سعاة على زكوات الأموال كما بعثهم على صدقات المواشي والثمار في ذلك، لأن سائر الأموال غير ظاهرة للإمام، وإنما تكون مخبوأة في الدور، والحوانيت، والمواضع الحريزة، ولم يكن جائزا للسعاة دخول أحرازهم ولم يجز أن يكلفوهم إحضارها كما لم يكلفوا إحضار المواشي إلى العامل، بل كان على العامل حضور موضع المال في مواضعه وأخذ صدقته هناك، فلذلك لم يبعث على زكوات الأموال السعاة، فكانوا يحملونها إلى الإمام، وكان قولهم مقبولا فيها، ولما ظهرت هذه الأموال عند التصرف بها في البلدان أشبهت المواشي فنصب عليها عمال يأخذون منها ما وجب من الزكاة، ولذلك كتب عمر بن عبد العزيز إلى عماله أن يأخذوا مما يمر به المسلم من التجارات من كل عشرين دينارا نصف دينار ومما يمر به الذمي يؤخذ منه من كل عشرين دينارا دينار، ثم لا يؤخذ منه شيء إلا بعد حول، أخبرني بذلك من سمع النبي صلى الله عليه وسلم وكتب عمر بن الخطاب إلى عماله أن يأخذوا من المسلم ربع العشر ومن الذمي نصف العشر ومن الحربي العشر وما يؤخذ من المسلم من ذلك فهو الزكاة الواجبة تعتبر فيها شرائط وجوبها من حول ونصاب وصحة ملك، فإن لم تكن الزكاة قد وجبت عليه لم تؤخذ منه، فاحتذى عمر بن الخطاب في ذلك فعل النبي صلى الله عليه وسلم في صدقات المواشي وعشور الثمار والزروع، إذ قد صارت أموالا ظاهرة يختلف بها في دار الإسلام كظهور المواشي السائمة والزروع والثمار، ولم ينكر عليه أحد من الصحابة ولا خالفه، فصار إجماعا مع ما روي عن النبي صلى الله عليه وسلم في حديث عمر بن عبد العزيز الذي ذكرناه.

2 B: "sekînedir".

rivayet olunduğuna göre bunlar Ka'b b. Mâlik ve Murâre b. Rebî' ve Hilâl b. Ümeyye idi. Bunlar sâlifü'z-zikr kendilerini mescidin direklerine bağlayan Ebû Lübabe ve arkadaşları gibi izhâr-ı nedâmetle tevbe ve i'tizara müsâra'at etmemişlerdi ve hâlbuki ashâb-ı Bedir'den idiler. Resûlullah bunların hükmünü tevkif eylemiş ve ashâbını onlarla selâm ve kelâmdan nehy eylemişti. Nâs bunlar hakkında ihtilâf ediyorlardı; kimi "helâk oldular" diyor, kimi de "belki Allah mağfiret eder" diyordu ve bu suretle emr-i ilâhî için ircâ edilmiş bulunuyorlardı.[1] {اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ} Ya Allah bunları ta'zîb edecek ❁ eğer bulundukları [2616] hâlde kalırlarsa {وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ} veya tevbelerini kabul eyleyecektir ❁ eğer niyetleri hâlis olarak sahihan tevbe ederlerse, {وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ}dir. ❁ Binâen'aleyh bu ircâda ve mâba'dinde de hikmetleri vardır.

{وَالَّذٖينَ} Şunlar da vardır ki ❁ Nâfi', İbn Âmir, Ebû Ca'fer kıraatlerinde atıfsız اَلَّذٖينَ okunduğuna göre ayrıca bir kıssa olmak üzere; şunlar ki {اتَّخَذُوا مَسْجِداً} bir mescid ittihaz ettiler {ضِرَاراً} zarara kalkışmak ❁ yani mü'minlere karşı zarar yapmaya çalışmak {وَكُفْراً} ve kâfirlik etmek ❁ zamirlerindeki küfrü takviye eylemek {وَتَفْرٖيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنٖينَ} ve mü'minler arasına tefrika düşürmek {وَاِرْصَاداً لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ} ve Allah'a ve Resûlüne harbe kalkışmış olan kimseye irsad yapmak: yatak hazırlayıp muntazır olmak için {مِنْ قَبْلُ} ki bundan evvel yani Tebük gazâsından mukaddem harb etmiş idi veya ittihaz ettiler. Rivayet olunur ki Benî Amr b. Avf Kubâ mescidini binâ ettiklerinde Resûlullah'a meb'us gönderip arzetmişler ve gelip mescidlerinde kendilerine namaz kıldırmasını recâ eylemişlerdi. Aleyhissalâvatü[2] vesselâm da teşrif ile arzularını is'af buyurunca bunların

---

1 Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 195. Bk. Buhârî, Megâzî, 79; Müslim, Tevbe, 53; Tirmizî, Tefsîr, 9:
«وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ» يعني موقوفون للتوبة عن أمر الله مرارة بن ربيعة من بني زيد، وهلال بن أمية من الأنصار من أهل قباء من بني واقب، وكعب بن مالك الشاعر من بني سلمة كلهم من الأنصار من أهل قباء، لم يفعلوا كفعل أبي لبابة لم يذكروا بالتوبة ولا بالعقوبة.
Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 465:
عن ابن عباس قال: لما نزلت هذه الآية يعني قوله: «خذ من أموالهم صدقة تطهرهم وتزكيهم بها» أخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم من أموالهم يعني من أموال أبي لبابة وصاحبيه فتصدَّق بها عنهم، وبقي الثلاثة الذين خالفوا أبا لبابة، ولم يوثقوا، ولم يذكروا بشيء، ولم ينزل عذرهم، وضاقت عليهم الأرض بما رحُبت. وهم الذين قال الله: «وآخرون مرجون لأمر الله إما يعذبهم وإما يتوب عليهم والله عليم حكيم». فجعل الناس يقولون: هلكوا! إذ لم ينزل لهم عذر، وجعل آخرون يقولون: عسى الله أن يغفرَ لهم! فصاروا مرجئين لأمر الله، حتى نزلت: «لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ»...

2 B: "Aleyhissalâtü".

amcazadeleri demek olan Benî Gunm b. Avf hased etmişler, "biz de bir mescid yaparız ve Resûlullah'ı davet ederiz, burada namaz kılar, râhib Ebû Âmir Şam'dan geldiği vakit de o kılar" demişler. O râhib Ebû Âmir ki Resûlullah buna "el-Fâsık" tesmiye etmişti. Uhud muharebesinde şehid olan ve melâike tarafından gasledilen Hanzale radıyallahu anh'ın babası bulunan Ebû Âmir câhiliyede tanassur etmiş, ilim talebinde bulunmuş, râhib [2617] olmuştu. Resûlullah'ın zuhûru üzerine riyâseti zâil olduğundan adâvete kalkışmış ve Mekke müşriklerini tahrik ve teşvik ederek Uhud muharebesine gelmiş ve Resûlullah'a "Sana mukātele eden herhangi bir kavmi bulursam her hâlde onlarla beraber sana kıtal edeceğim" demiş ve Huneyn muharebesine kadar mütemâdiyen böyle yapmıştı. Ve Huneyn'de Hevâzin münhezim olduğu gün Şam'a kaçmış ve kaçarken münafıklara "gücünüz yetebildiği kadar kuvvet ve silâh ile hazırlanınız, ben Kayser'e gideceğim ve asker getirip Muhammed ve ashâbını Medine'den çıkaracağım" diye haber göndermişti. Binâen'aleyh onlar da Mescid-i Kubâ civarında bir mescid yapmışlar ve Hazret-i Peygamber'e: "İllet ve hâceti bulunanlar ve yağmurlu kışlı geceler için bir mescid binâ ettik. Burada bize namaz kıldırıp bereket ile dua edivermenizi arzu ediyoruz" demişlerdi. Resûlullah da "şimdi sefere çıkmak üzere bulunuyorum, meşgulüm, inşaallah geldiğimizde kılarız" buyurmuştu. Tebük'ten avdetinde yine mescide gelmesini istediler, bunun üzerine bu âyetler nâzil oldu. Binâen'aleyh Malik b. Duhşüm'ü, Ma'n b. Adiyy'i, Âmir b. Seken'i[1] ve Vahşi'yi çağırdı; "gidiniz, şu ahâlisi zâlim mescidi yıkıp yakınız!" buyurdu, onlar da öyle yaptılar ve yerinin süpürüntülük ittihaz edilmesini emreyledi. O fâsık Ebû Âmir de Şam'da Kınnesrin'de helâk oldu.[2]

---

1 B: "Sekîne".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 468-474. Krş. Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 195-196; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 309-310:

حدثنا ابن حميد قال، حدثنا سلمة، عن ابن إسحاق، عن الزهريّ، ويزيد بن رومان، وعبد الله بن أبي بكر، وعاصم بن عمر بن قتادة وغيرهم قالوا: أقبل رسول الله صلى الله عليه وسلم يعني: من تبوك حتى نزل بذي أوان –بلد بينه وبين المدينة– ساعة من نهار. وكان أصحاب مسجد الضرار قد كانوا أتوه وهو يتجهّز إلى تبوك، فقالوا: يا رسول الله، إنا قد بنينا مسجدًا لذي العلّة والحاجة والليلة المطِيرة والليلة الشاتية، وإنا نحب أن تأتينا فتصلي لنا فيه! فقال: إني على جناح سفر وحال شُغْلٍ –أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم– ولو قَدْ قَدمنا أتيناكم إن شاء الله، فصلَّينا لكم فيه. فلما نزل بذي أوان، أتاه خبرُ

{لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًا} Onda ebeden kāim olma, yani o mescid-i dırarda asla namaz kılma {لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ} elbette ilk gününden takvâ üzerine temeli atılan bir mescid ❁ Kubâ mescidi ki esâsını ibtidâ-yı hicrette Resûlullah tesis eylemişti. Ve Kubâ'da kaldığı pazartesi, salı, çarşamba, perşembe günleri onda namaz kılmış ve cuma günü çıkmış idi. Ma'amâfîh bundan murad Medine'deki Mescid-i Resûlullah'tır da denilmiş, Ebû Sa'îd radıyallahu anh'tan "مَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى'yı Resûlullah'a sordum, biraz çakıl alıp [2618] yere attı ve 'şu mescidiniz, Medine Mescidi' buyurdu" demiş olduğu mervîdir.[1] {اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِ} Senin içinde kāim olmana[2] ehaktır. {فِيهِ رِجَالٌ} Bunda öyle ricâl vardır ki {يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا} gayet temiz olmayı severler ❁ me'âsîden ve fena hasletlerden, maddî veya mânevî pisliklerden iyice paklanmayı, Allah rızâsı için son derece tâhir olmaya çalışmayı severler {وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ} Allah da tetahhur edenleri: iyi temizlenenleri sever.

Denilmiştir ki bu âyet nâzil olunca Resûlullah maiyyetinde muhâcirîn ile yürüyüp Kubâ mescidine vardı, kapısında tevakkuf buyurdu, içinde ensar oturuyorlardı. Binâen'aleyh "siz mü'min misiniz?" dedi, cemaat sükût etti, sonra tekrar sordu, Ömer radıyallahu anh "yâ Resûlallah" dedi, "şüphesiz ki mü'minler, ben de onlarla beraberim." Aleyhissalâtü vesselâm buyurdu ki "kazâya râzı olur musunuz?" "evet" dediler, buyurdu ki: "Belâya sabreder misiniz?" "evet" dediler, buyurdu ki: "Bollukta

---

المسجد، فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم مالك بن الدُّخْشُم، أخا بني سالم بن عوف، ومعن بن عدي أو أخاه عاصم بن عدي أخا بني العجلان فقال: انطلقا إلى هذا المسجد الظالم أهله فاهدماه وحرّقاه! فخرجا سريعين حتى أتيا بني سالم بن عوف، وهم رهط مالك بن الدخشم، فقال مالك لمعن: أنْظِرني حتى أخرج إليك بنارٍ من أهلي! فدخل إلى أهله، فأخذ سَعَفًا من النخل، فأشعل فيه نارًا، ثم خرجا يشتدان حتى دخلا المسجد وفيه أهله، فحرّقاه وهدماه، وتفرقوا عنه. ونزل فيهم من القرآن ما نزل: «والذين اتخذوا مسجدًا ضرارًا وكفرًا» إلى آخر القصة.

عن ابن عباس قوله: «والذين اتخذوا مسجدًا ضرارًا» وهم أناس من الأنصار ابتنوا مسجدًا، فقال لهم أبو عامر: ابنوا مسجدكم، واستعدُّوا بما استطعتم من قوة ومن سلاح، فإني ذاهب إلى قيصر ملك الروم، فآتي بجند من الروم، فأخرج محمدًا وأصحابه! فلما فرغوا من مسجدهم، أتوا النبي عليه الصلاة والسلام فقالوا: قد فرغنا من بناء مسجدنا، فنحبُّ أن تصلي فيه، وتدعو لنا بالبركة! فأنزل الله فيه: «لا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ» إلى قوله: «وَاللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ».

قال ابن زيد... وألقى الناس عليه التِّبن والقُمامة...

1 Müslim, Hac, 514; Tirmizî, Salât, 124/323:

سمعت أبا سلمة بن عبد الرحمن، قال: مر بي عبد الرحمن بن أبي سعيد الخدري، قال: قلت له: كيف سمعت أباك يذكر في المسجد الذي أسس على التقوى؟ قال: قال أبي: دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم في بيت بعض نسائه، فقلت: يا رسول الله، أي المسجدين الذي أسس على التقوى؟ قال: فأخذ كفا من حصباء، فضرب به الأرض، ثم قال: «هو مسجدكم هذا» لمسجد المدينة، قال: فقلت: أشهد أني سمعت أباك هكذا يذكره.

2 B: "olman".

şükreder misiniz?" "evet" dediler, binâen'aleyh "Kâ'be'nin Rabbi hakkı için mü'minler" dedi ve cülûs buyurdu. Sonra "ey ma'şer-i ensar" buyurdu, "Allah azze ve celle sizi senâ etti, abdestte ne yapıyorsunuz?" Dediler ki "gāiti üç taşla ta'kīb ederiz, sonra da su ile ta'kīb ederiz." Aleyhissalâtü vesselâm da bunu tilâvet buyurdu: فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا Bir de denilmiştir ki eser-i bevli dahi su ile ta'kīb ederlerdi ve hem cünüb durmazlar, cünüb iken uyku bile uyumazlardı.[1]

Hâsılı "tetahhur" tahârette mübalağadır. Tahâret-i şer'iye hem necâsetten tahârete hem de hadesten ve cenâbetten[2] tahârete şâmildir. Burada ise "dırar, küfür, tefrîk beyne'l-mü'minîn, irsâd limen hâraballâh" gibi hisâl-i mezmûmeye tekabülü[3] karînesiyle tetahhurdan asıl murad, tahâret-i cismâniyeden ziyade tahâret-i kalbiye, yani zünûb ü [2619] me'âsî ve ahlâk-ı zemîme lekelerinden son derece temizlik olduğu zâhirdir. Binâen'aleyh rivâyât-ı mezkûre tahsîsan tefsir mânasına değil, yalnız ma'neviyyâta kasr edilmeyerek ıtlak ve ta'mîm-i[4] beyan mânasına telakkī olunmalıdır.

{اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ} O hâlde bünyânını -yani dininin binâsını- Allah'tan bir takvâ ve rıdvan üzerine[5] tesis eden mi hayırlı {اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ} yoksa bünyânını çatlak, müşrif-i

---

1 Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 196-197:

فلما نزلت هذه الآية انطلق النبي صلى الله عليه وسلم حتى قام على باب مسجد قباء وفيه المهاجرون والأنصار. فقال النبي صلى الله عليه وسلم لأهل المسجد: أمؤمنون أنتم؟ فسكتوا فلم يجيبوه. ثم قال ثانية: أمؤمنون أنتم؟ قال عمر ابن الخطاب: نعم. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أتؤمنون بالقضاء؟ قال عمر: نعم. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أتصبرون على البلاء؟ قال عمر: نعم. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أتشكرون على الرخاء؟ فقال عمر: نعم. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أنتم مؤمنون ورب الكعبة. وقال النبي صلى الله عليه وسلم للأنصار: إن الله عز وجل قد أثنى عليكم في أمر الطهور. فماذا تصنعون؟ قالوا: نمر الماء على أثر البول والغائط فقرأ النبي صلى الله عليه وسلم هذه الآية: فِيهِ رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ.

Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 60

وقال عطاء: كانوا يستنجون بالماء ولا ينامون الليل على الجنابة.

Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 311:

فقالوا يا رسول الله، نتبع الغائط الأحجار الثلاثة، ثم نتبع الأحجار الماء. فتلا النبي صلى الله عليه وسلم «رِجالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا» وقرئ: أن يطهروا، بالإدغام. وقيل: هو عام في التطهر من النجاسات كلها. وقيل: كانوا لا ينامون الليل على الجنابة، ويتبعون الماء أثر البول.

2 B: "necâsetten".

3 B: "tekabül".

4 B: "ta'mîmi".

5 Burada takvâdan murad, ittikānın ikinci mertebesidir ki fiil veya terk herhangi bir isimden tevakkī demektir (*Sûre-i Bakara'nın evveline bak*). Binâen'aleyh "Allah'tan takvâ ve rıdvan üzerine" demek, Allah'a masiyetten korkup sakınmak ve hüsn-i tâatle rızâsını talep etmek kâ'ide-i muhkemesi üzerine demektir [Müellifin notu].

sukūt bir cürüf kenarı üzerine tesis edip {فَانْهَارَ بِهٖ فٖى نَارِ جَهَنَّمَ} de bununla cehennem ateşi içine yıkılan mı?

"**Cürüf**", dere kenarında selin dibini yalayıp oymuş olduğu bıçık üzerinde kalan toprak veya çamur çıkıntısıdır ki anbean yıkılmaya müheyyâ bir vaziyette bulunur. هَار da bunun geriden çatlamış devrilmek üzere bulunanı demektir ki bunun üzerine yapıldığı farz olunan binânın ne kadar çürük ve göçmeye mahkum olduğu tasavvur olunsun. İşte dînî[1] işlerini nifak üzerine binâ edenlerin vaziyetleri buna benzer. {وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ} Allah zâlimler gürûhuna hidâyet etmez ❁ necat ve selâmete muvaffak kılmaz.

{لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذٖى بَنَوْا} Onların, o zâlimlerin binâ ettikleri bünyanları ❁ ezcümle o yaptıkları mescid {رٖيبَةً فٖى قُلُوبِهِمْ} kalblerinde bir işkil: bir şek ve kuşku olmaktan hâlî olmaz ❁ yani daima ve her [2620] hâlde gerek yapılı gerek yıkık hâlde bulunsun ikisinde de dînî bir şek ve kuşkuya sebep olup duracaktır. Zira yapılı kaldığı hâlde öyle ayrı ve müstakil bir ictimâ'gâhta kendi kendilerine toplanıp kalblerindeki küfr ü nifaklarını yekdiğerine neşr ü izhar etmeleri, şekk ü nifaklarını tezyidden başka bir şeye yaramayacaktır. Yıkıldığı hâlde ise nifaklarının anlaşılmış olması endişesiyle gayz u telaşları artacak, daha ne gibi muâmeleye mahkum olacaklarını kestiremeyerek kalbleri kuşku içinde titreyip duracaktır. {اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ} Meğer ki onların o kulûbü parçalansın ❁ ancak o reyb ü nifak menba'ı olan kalbleri bütün bütün parçalandığı surettedir ki o şek ve kuşkudan hâlî kalabilirler. Fakat o kulûb onlarda bulunduğu müddetçe şekk ü şüpheden kurtulmaları ihtimâli yoktur. {وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ} ❁ Binâen'aleyh onların bütün hâllerini de bilir ve haklarında vârid olan ahkâmı da hikmetine mübtenîdir.

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجٖيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ مِنَ

1 B: "din".

اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذ۪ي بَايَعْتُمْ بِه۪ۜ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١١١﴾ اَلتَّٓائِبُونَ
الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٢﴾

[2621] **Meâl-i Şerîfi**

Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet muhakkak kendilerinin olmak pahasına satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler; Tevrat'ta da İncil'de de Kur'an'da da hakkā taahhüd buyurduğu bir vaad, Allah'tan ziyade ahdine vefâ edecek kim? O hâlde akdettiğiniz şu bey'atten dolayı size müjdeler olsun ve işte o fevz-i azîm bu (111). O tevbekârlar, o âbidler, o hâmidler, o oruç tutanlar, o rükû'a varanlar, o secdeye kapananlar, o mârufu emredip münkerden nehy eyleyenler ve Allah'ın hudûdunu muhafaza eyleyenler, müjdele hem o bütün mü'minleri (112).

{اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ} Muhakkak Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını satın aldı {بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ} şununla ki cennet münhasıran onların ola.

Rivayet olunduğuna göre Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'e Mekke'de Akabe gecesi ensar yetmiş kişi olarak bey'at ettikleri zaman -yani ikinci Akabe bey'atında- Abdullah b. Revâha "Rabbin ve nefsin için dilediğini şart et" demişti. Aleyhissalâtü vesselâm da "Rabbim için O'na ibadet etmenizi ve O'na hiçbir şey şirk[1] koşmamanızı, nefsim için de beni kendinizi ve emvâlinizi men' edeceğiniz şeylerden men' ve müdafaa etmenizi şart ederim" [2622] buyurdu. Onlar da "bunu yaptığımız takdirde bizim için ne var?" dediler, "el-cenne" buyurdu. "Bu bey' kârlıdır, ne ikāle ederiz ne de ikāleyi kabul ederiz" dediler, ba'dehu bu âyet nâzil oldu.[2] Bir gün Resûlullah bu âyeti kıraat ederken bir a'râbî

---

1 B: "şerîk".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 499:

عن محمد بن كعب القرظي وغيره قالوا: قال عبد الله بن رواحة لرسول الله صلى الله عليه وسلم: اشترط لربّك ولنفسك ما شئت! قال: اشترط لربي أن

uğradı, "bu kimin kelâmı?" dedi, "kelâmullah" buyurdu. Vallahi çok kârlı bir bey', biz bunu ne ikāle ederiz, ne de istikāle" dedi ve gazâya çıktı, nihâyet şehid oldu.[1]

Şüphe yok ki Allah teâlâ'nın halk ettiği o nefisler ve merzuk kıldığı o mallar, evvel ü âhir Allah'ın milkidir ve binâen'aleyh Allah'ın onlara iştirâ ile temellükü mutasavver olamayacağından Fâtiha'da إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ'de beyan olunduğu üzere burada Allah teâlâ'nın pek büyük bir telattuf ile ibâdını tâate ve cihâda davet ve teklîfi vardır. Bunun hakikati şudur ki, Allah insanlara can ve mal vermiş ve onlarda muvakkat bir tasarruf ve intifâ'a izin de vermiştir. Bu suretle onlar kendilerinde ve mallarında müste'âr bir hakk-ı hürriyet ve milkiyet ile muvakkaten tasarruf ve intifâ'a mâliktirler. Fakat onlar bunları sırf kendileri ve kendi rızâ ve ihtiyarları nâmına sarf edecek olurlarsa atıyye-i ilâhiyeyi kendileri gibi fâni olan makāsıd-ı fâniye uğrunda istihlâk etmiş olacaklar ve ondan başka hiçbir kâr ve menfaat kazanmaksızın ecelin mürûrunda her şeyden mahrum olarak bütün bütün azâb-ı hüsran ile karşılaşacaklardır. Hâlbuki atıyye-i ilâhiye olan o can ve malı kendileri için ve kendi milkleri olmak üzere değil, hürriyetlerini hüsn-i isti'mâl ederek kemâl-i rızâ ile Allah'a teslim ve Allah için ve Allah'ın emrine, Allah'ın yoluna sarfederlerse Allah onları heder etmeyecek ve kendilerini cennet ile müsâb kılarak na'îm-i ebedîye mazhar eyleyecek, yani fâni olan menâfi' ve lezzâtın Allah için fedâsına mukabil ebedî olan hayr ve menâfi' terettüb edecek, hayât-ı fâniye yerine hayât-ı bâkiye kāim olacaktır. Bir mü'min, Allah yolunda [2623] mukātele eder, can verir ve o yolda malını infak ederse bu fiil boşuna gitmeyecek, âhirette ona mukabil Allah'tan cenneti alacak ve ağyârın müzâhamesinden ârî olarak münhasıran na'îm-i ebedî içinde yaşayacaktır. Ve işte böyle müterettib

---

تعبدوه ولا تشركوا به شيئًا، واشترط لنفسي أن تمنعوني مما تمنعون منه أنفسَكم وأموالكم. قالوا: فإذا فعلنا ذلك، فماذا لنا؟ قال: الجنة! قالوا: ربح البيعُ، لا نُقيل ولا نستقيل! فنزلت: «إن الله اشترى من المؤمنين» الآية.

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 72; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 313:

قال [الحسن رحمه الله]: ومرّ أعرابي بالنبي صلى الله عليه وسلم وهو يقرأ هذِه الآية فقال: كلام من هذا؛ قال: «كلام الله»، قال: بيعٌ والله مربح لا نُقيله ولا نستقيله، فخرج إلى الغزو فاستشهد.

olan o dünya ile bu âhiret, o fâni ile bu bâkī bir yerde, bir anda ictimâ‘ edemeyeceği ve o fi‘l-i fânîye bu na‘îm-i bâkīnin terettübü abdin ihtiyar ve rızâsıyla Allah teâlâ'nın kabûlüne mütevakkıf bulunduğu için bu mu‘âmele-i ilâhiye bir mübadele ve o vaad ile bu teklif bir şirâ suretinde tasvir ve temsil buyurulmuştur. Yoksa hakikatte mebî‘ ü semen ikisi de Allah'ın milkidir. Ve Allah kendi milkini yine kendi milkine tebdil edecektir.

Ancak bu istibdal cebrî olmayıp abdin rızâ ve ihtiyârıyla meşrut bulunduğundan Allah teâlâ bu akdin şerefini kullarına bahşetmiş ve sanki zengin bir velînin taht-ı velâyetindeki fakir bir sabîye sermaye vererek onu ticarete sevkedip dükkân açtırması ve başka müşteri aramayıp satacağı malı münhasıran kendisine satmak üzere şart edip her aldığına ez‘âf-ı muzâ‘af semen vermesi gibi bir şirâ suretinde temsîl-i muâmele buyurmuştur ki misalsiz bir lütf u ihsânın hukūkī bir mâhiyette irâesi demek olan bu ifadede ukūd ve mu‘âmelât-ı hukūkiyenin bütün din ü dünya muâmelâtına esas olduğu ve ukūd içinde bilhassa mu‘âvezât ile kesbin teberru‘ât gibi ivazsız iktisâbâttan şerefli ve hayat ve sa‘âdet-i beşerin akd ü ahde vefâ ile mütenâsib bulunduğunu bir iş‘âr vardır.

Binâen‘aleyh اشْتَرٰى fiili evvelemirde bu akdin taraf-ı ilâhîden bir îcâbı ve iman bu îcâbın kabûlü demektir. Nitekim Hazret-i Hasan demiştir ki: "İşitiniz vallahi, Allah teâlâ'nın her mü'mine mübâya‘a eylediği öyle kârlı bir bey‘at ve öyle râcih bir keffedir ki yeryüzünde bu bey‘ate dâhil olmayan hiçbir mü'min yoktur."[1] Yani hükm-i âyet sebeb-i nüzul olduğu rivayet olunan Akabe bey‘atını ihbardan ibaret değil, bütün mü'minlere şâmildir. Ca‘fer-i Sâdık [2624] hazretlerinden de "bedenlerinizin cennetten başka semeni yoktur, onları ondan başkasına satmayınız" diye menkuldür.[2] Türk şairi Fuzûlî'nin:

---

1 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 1886:

حدثنا أبي ثنا أبو سلمة ثنا مبارك بن فضالة قال: سمعت الحسن يقول: «اسمعوا رحمكم الله بيعة بايع الله لكل مؤمن» قال الحسن: «لا والله ما على ظهر الأرض مؤمن إلا قد دخل في هذه البيعة» «إن الله اشترى من المؤمنين أنفسهم وأموالهم» الآية.

2 Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 74; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 150:

وكان الصادق يقول: أيا مَنْ ليست له هِمّة، إنه ليس لأبدانكم ثمن إلا الجنّة، فلا تبيعوها إلَّا بِها.

Cânı cânân dilemiş vermemek olmaz ey dil
Ne nizâ' eyleyelim ol ne senindir ne benim

demesi de bu âyetin mazmûnuna işarettir.

Mü'minler bu iştirâ-yı ilâhîye karşı can ve mallarını Allah'a nasıl bey' edecekler denilirse:

{يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ} Allah yolunda mukātele ederler {فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ} de öldürürler ve ölürler. ❁ Gāzi ve şehid olurlar. Bedel-i mezkur {وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا} Allah üzerine hak {فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ} Tevrât ü İncîl ü Kur'ân'da müsbet bir vaaddir. ❁ Yani bu şirânın semeni olan اَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ bu dünyada peşin değil, âhirete aid bir va'd-i müecceldir. Fakat şüpheli bir vaad değil Allah üzerine sâbit, her şüpheden âzâde, hem Tevrat'ta hem İncil'de ve[1] hem Kur'an'da müsbet bir va'd-i haktır. {وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ مِنَ اللّٰهِ} Allah'tan daha ziyade ahdini îfa eden de kimdir? ❁ Vaadinde hulf etmek kirâm-ı halka bile yakışmazken Allah teâlâ hakkında öyle bir şey tasavvur olunmak ne mümkin. {فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذٖى بَايَعْتُمْ بِهٖ} Binâen'aleyh -ey mü'minler- yapmış olduğunuz bu bey'inizle istibşar ediniz {وَذٰلِكَ} ve işte o ❁ yani bu bey'inize semen olmak üzere size tahsîsi va'd-i Hak olan cennet {هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ}dir ancak o fevz-i azîm ❁ kendinden daha büyüğü mutasavver olmayan o ebedî fevz ü felâh.

Bunlar, yani bu zikrolunan mü'minler {اَلتَّٓائِبُونَ} o [2625] tevbekârlar ki {الْعَابِدُونَ} âbidler ❁ Allah'a ibadette muhlisler {الْحَامِدُونَ} hâmidler ❁ gerek sürurlu gerek sıkıntılı herhangi hâlde olursa olsun Allah'a hamdediciler {السَّٓائِحُونَ} seyyahlar ❁ yani sâimler. Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm سِيَاحَة أُمَّتِي الصَّوْمُ "Ümmetimin seyahati savmdır." buyurmuştur.[2] İbn Mes'ûd'dan, İbn Abbas'tan Hazret-i Âişe'den, Ebû Hüreyre ve daha bazılarından mervî olan tefsir budur.[3] Savmın iki vecih ile seyahate müşabeheti vardır. Birisi sûrenin başında da işaret olunduğu

---

1 B -"ve".

2 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* IV, 368; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XI, 468; Vâhidî, *Esbâbu nüzû-li'l-Kur'ân,* s. 208.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 502-506.

üzere seyahat eden kimse hasbe'l-âde gerek yiyip içmek ve gerek sâir müşteheyât-ı nefsiyesi[1] hususlarında imsak etmek ve bazı müşkilâta sabr u tahammül eylemek mecburiyetinde bulunur. Oruç da insanı şehevâtından alıkoyması nokta-i nazarından mühim bir seyahate benzer. Bir de seyahat insanın görmediği, bilmediği birtakım şeylere vukūfuna vesile olan bir riyâzet-i bedeniye olduğu gibi, oruç da âlem-i mülk ü melekûtun hafâyâsına ıttılâ'a vesile olan bir riyâzet-i nefsiyedir. Bunlardan başka Atâ'dan اَلسَّٓائِحُونَ "mücâhidîn" diye de menkuldür.[2] Ebû Ümâme'den mervîdir ki bir adam Resûlullah'tan seyahat için istîzan etmişti إنّ سِيَاحَةَ أُمَّتِي اَلْجِهَادُ فِي سَبِيلِ الله "benim ümmetimin seyahati Allah yolunda cihaddır" buyurdu.[3] Ma'amâfîh murad yeryüzünde seyahattır diyenler de olmuştur. Bunlardan bazısı Mekke'den Medine'ye hicret edenler demiş, bazısı da taleb-i ilm için sefer edenler demiş, diğer bazısı da âyâtullâha[4] ve garâib-i mülke nazar-ı i'tibâr ile bakmak için yeryüzünde sefer edenler demiştir[5] ki, قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا [en-Neml 27/69; el-Ankebût 29/20; er-Rûm 30/42][6] âyetlerinin mazmûnu demek olur. (*Sûre-i Âl-i İmran'da* فَسِيرُوا[7] فِي الْاَرْضِ *[3/137] âyetine bak.*)

{اَلرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ} Râki'ler sâcidler ❁ yani rükû'uyla secdesiyle tam namaz kılanlar {اَلْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ} mâruf ile [2626] -yani iman ve tâat ile- âmirler {وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ} münkerden -şirk ü me'âsîden- nehyediciler {وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ} Allah'ın hudûdunu hâfızlardır. ❁ Yani Allah teâlâ'nın beyân ü ta'yîn ile tahdid eylediği hakāik u şerâyi'e riayet ve muhafazasına

---

1 B: "nefsâniyesi".

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 78:

وقال عطاء: السائحون الغزاة والمجاهدون.

3 Ebû Dâvûd, Cihâd, 6:

عن أبي أُمامة: أن رجلاً قال: يا رسول الله، ائذن لي بالسِّياحة، قال النبيُّ صلَّى الله عليه وسلم: «إن سياحةَ أُمتي الجهادُ في سبيل الله».

4 B: "âyetullâha".

5 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 511. Krş. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 80; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* VIII, 270:

وقيل: المراد السياحة في الأرض. فقيل: هم المهاجرون من مكة إلى المدينة. وقيل: المسافرون لطلب الحديث والعلم. وقيل: المسافرون في الأرض لينظروا ما فيها من آيات الله، وغرائب ملكه نظر اعتبار. وقيل: الجائلون بأفكارهم في قدرة الله وملكوته.

6 "De ki: Hele Arz'da bir gezinin de bakın…" / "De ki: Arz'da bir gezinin de bakın…" / "De ki: Arz'da bir gezin de bakın…"

7 M ve B: "قل سيروا".

itina eyleyenlerdir ki hem kendileri amel hem de nâsı o yola sevkederler. Velhâsıl o müjdeye, o va'd-i Hakk'a lâyık olan mü'minler bütün bu evsâf-ı fâzılayı câmi' olanlardır. {وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ} Ve böyle mü'minlere müjdele ﷺ yâ Muhammed! İbn Abbas hazretleri demiştir ki اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى "âyeti nâzil olduğunda birisi "yâ Resûlallah, şayet zina da etse sirkat de yapsa, şarap da içse bile mi?" demiş ve işbu اَلتَّٓائِبُونَ âyeti bunun üzerine nâzil olmuştur.[1]

Müşriklerden Allah teâlâ'nın ne kadar berî olduğunu anlamalı ki:

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓا اُو۬لِي قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَٓا اِيَّاهُۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُٓ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُۜ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَۜ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ يُحْيٖ وَيُمِيتُۜ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

[2627] **Meâl-i Şerîfi**

Ne Peygamber'e ne iman edenlere, akraba bile olsalar cehennemlik oldukları onlara tebeyyün ettikten sonra müşrikler için istiğfar etmek yoktur (113). İbrâhim'in babası hakkındaki istiğfârı da sırf ona vermiş olduğu bir vaadden dolayı idi, böyle iken onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine tebeyyün edince ondan teberrî etti. Her hâlde İbrâhim çok yanık, çok halîm idi (114). Allah bir kavmi hidâyete çıkardıktan sonra nelerden sakınacaklarını kendilerine beyan etmedikçe onları dalâle düşürmek ihtimâli yoktur; hakikat, Allah her şeye

---

1 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* es-Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., II, 408; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 510:

وسبب نزول هذه الآية ما روى ابن عباس أنه لما نزل قوله تعالى «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم» الآية. أتى رجل من المهاجرين فقال: يا رسول الله وإن زنى وإن سرق وإن شرب الخمر؟ فأنزل الله تعالى «التَّآئِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ» الآية.

Alîm'dir (115). Hakikat Allah, bütün göklerin yerin mülkü O'nun, diriltir de öldürür de ve size[1] O'ndan başka ne bir velî vardır ne bir nasîr (116).

{مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ...} ❁ Cumhur, bu âyetin Ebû Tâlib hakkında nâzil olduğunu nakletmişlerdir ki bunun medârı da Sa'îd b. Müseyyeb ve Zührî ve Amr b. Dînâr ve Ma'mer'den vârid olan rivayetlerdir. Demişler ki: Ebû Tâlib'in hâlet-i ihtizârında[2] Resûlullah "yâ ammi لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ de, bir kelime ki huzûr-i ilâhîde bununla ben senin için ihticac edeyim" dedi. Orada Ebû Cehil ile Abdullah b. Ebû Ümeyye de vardı. Bunlar "yâ Ebâ Tâlib Abdülmuttalib'in milletinden vaz mı geçeceksin?" dediler. Aleyhissalâtü [2628] vesselâm da "nehy olunmadığım müddetçe her hâlde ben senin için istiğfar edeceğim" dedi. Sonra da مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ bir de اِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ [el-Kasas 28/56][3] nâzil oldu.[4] Bu rivayetlere göre bu âyetler ya Mekke'de nâzil olmuş veyâhut Resûlullah bunların nüzûlüne kadar birçok seneler istiğfâra devam etmiş demek olur ki bunun ikisi de hilâf-ı zâhir ve müsteb'addır. Bazı rivayetlerde de bunun feth-i Mekke'den sonra Hazret-i Peygamber'in vâlidesinin kabrini ziyareti ve istiğfar arzu etmesi dolayısıyla nâzil olduğu nakledilmiştir.[5] Bazıları da bâlâda اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً [9/80] âyetinde geçtiği üzere Aleyhissalâtü vesselâm'ın "yetmişten ziyade ederim" demesi sebebiyle nâzil olduğunu söylemiş,[6] İbn Abbas'tan bir rivayette de bir

---

1 B +"ve size".

2 B: "nez'inde".

3 "Doğrusu sen sevdiğine hidâyet veremezsin…"

4 Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 40; Müslim, Îmân, 39. Krş. İbn İshâk, *Sîre,* s. 237-238; Abdürrezzâk, *Tefsîr,* II, 167:

عن ابن المسيب، عن أبيه أن أبا طالب لما حضرته الوفاة، دخل عليه النبي صلى الله عليه وسلم وعنده أبو جهل، فقال: أي عم، قل «لا إله إلا الله» كلمة أحاج لك بها عند الله، فقال أبو جهل وعبد الله بن أبي أمية: يا أبا طالب، ترغب عن ملة عبد المطلب، فلم يزالا يكلمانه، حتى قال آخر شيء كلمهم به: على ملة عبد المطلب، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: لأستغفرن لك ما لم أنه عنه، فنزلت: «ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين ولو كانوا أولي قربى من بعد ما تبين لهم أنهم أصحاب الجحيم» ونزلت: «إنك لا تهدي من أحببت» (القصص ٢٨/٥٦).

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 511-512:

عن عطية قال: لما قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة وقف على قبر أمّه حتى سخِنت عليه الشمس، رجاءَ أن يؤذن له فيستغفر لها، حتى نزلت: «ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين ولو كانوا أولى قربى» إلى قوله: «تبرأ منه».

6 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 90; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 512:

وقالت فرقة: إنما نزلت بسبب قول رسول الله صلى الله عليه وسلم في المنافقين: والله لأزيدن على السبعين.

kısım mü'minler "Hazret-i İbrâhim babasına istiğfar ettiği gibi biz de mevtâmıza istiğfar edelim" demişlerdi, bu sebeple nâzil oldu diye vârid olmuştur.[1] Bazı ulemâ, burada istiğfardan murad namazdır demişler.[2] Gerçi cenaze namazı da bir istiğfardır. Fakat mağfiret talep etmek demek olan istiğfar namazdan e'amdır, zâhir olan da budur.

{مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ} ❁ Ki bu tebeyyün ya küfr üzere öldükleri mâlum bulunmak veya öyle ölecekleri hakkında vahiy nâzil olmak suretiyle olabilir. Bundan anlaşılır ki küfürle öleceği hakkında nas[3] vârid olmayıp henüz berhayat bulunan kâfirler için iman nasib olmak me'mul[4] bulunduğundan dolayı istiğfar câiz olabilecektir. Nitekim Hazret-i İbrâhim'in babasına istiğfârı da bu haysiyetle olduğu anlatılarak buyuruluyor ki:

{وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا اِيَّاهُ} ❁ Sûre-i Meryem'de geleceği üzere سَلَامٌ عَلَيْكَۚ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّٖيۜ اِنَّهُ كَانَ بٖي حَفِيًّا [19/47][5] kezâlik Sûre-i Mümtehine'de geleceği üzere لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ [60/4][6] diye vaad etmiş ve Sûre-i Şu'arâ'da geleceği üzere وَاغْفِرْ لِاَبٖٓي اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّٓالّٖينَ [26/86][7] diye istiğfar eylemişti. {فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُٓ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ} Vaktâ ki ona [2629] onun -yani İbrâhim'e babasının- Allah'a düşman olduğu tebeyyün etti, o zaman istiğfardan teberrî eyledi ❁ demek ki vaad ve istiğfarı kayd-ı hayat ve ümîd-i iman ile idi {اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيمٌ} şüphesiz ki İbrâhim bir evvâh-ı halîmdir.

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 513:
عن ابن عباس قوله: «ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين» الآية، فكانوا يستغفرون لهم، حتى نزلت هذه الآية. فلما نزلت، أمسكوا عن الاستغفار لأمواتهم، ولم ينههم أن يستغفروا للأحياء حتى يموتوا، ثم أنزل الله: «وما كان استغفار إبراهيم لأبيه إلا عن موعدة وعدها إياه» الآية.
Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 99; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9/3101:
عن علي، قال: سمعت رجلا يستغفر لأبويه وهما مشركان، فقلت: أيستغفر الرجل لأبويه وهما مشركان؟ فقال: أولم يستغفر إبراهيم لأبيه؟ فذكرت ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم، فنزلت «ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين» إلى قوله: {تبرأ منه} قال: «لما مات».

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 516-517:
عن عطاء بن أبي رباح قال: ما كنت أدع الصلاةَ على أحدٍ من أهل هذه القبلة، ولو كانت حبشيةً حُبْلى من الزنا، لأني لم أسمع الله يَحْجُب الصلاة إلا عن المشركين، يقول الله: «ما كان للنبيّ والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين».

3 B: "nâs".

4 B: "mâlum".

5 "…Selâm sana, senin için Rabbim'e istiğfar edeceğim, çünkü O bana çok lütufkârdır."

6 "…Elbette senin için istiğfar edeceğim…"

7 "Babama da mağfiret buyur, çünkü o yanlış gidenlerden idi."

"**Evvâh**" asl-ı iştikâkı itibariyle çok âh eden demektir. Mâlumdur ki "âh" ve "oh" bir hüzn ü teessüre delâlet eder. İnsan şiddetli bir hüzün ve teessür duyduğu zaman âdetâ tâ kalbinin içinden yanar, nefesi daralır, boğulacak gibi bir hâle gelir de yanan nefesini çıkarırken zarûrî bir "âh" çeker. Bunun için çok âh çekmenin[1] şiddet-i teessür, kalb yanıklığı, aşk u haşyet gibi birtakım levâzım ile alâkası vardır. Ve burada "evvâh" alâkadar olduğu böyle bir maʻnâ-yı lâzımîden kinayedir, ki lisânımızda bu mânayı[2] tefhim için "çok ince kalbli, yanık, âşık adam" tâbiri müteʻâreftir.

آه من العشق وحالاته

أحرق قلبي بحراراته

Beyt-i maʻrûfu da bu mazmûnu pek iyi anlatır. Duaların en şâyân-ı kabul olanları da bu hâlde olan dualardır. Ashab ve tâbiînden eslâf-ı müfessirîn "evvâh"ın bu mânasını muhtelif tâbirlerle rivayet ve ifade etmişlerdir[3]. Şöyle ki: "de"â'" (دعّاء) yani çok duâkâr olan; "rahîm", yani pek merhametli; mü'min, mûkin, muvaffak, mü'min-i tevvâb, Allah'ı çok zikr ü tesbih eden, Kitâbullâh'ı çok tilâvet eden, Allah korkusuyla çok âh u vâh çeken, hatası hatırına gelince istiğfar eden, tam mânasıyla fakih olan, hâşiʻ ve mütezarrıʻ olan.[4] Abdullah b. Şeddâd'dan rivayet olunmuş ki Aleyhissalâtü vesselâm, الأوّاه: الخاشع المتضرّع buyurmuş.[5] Görülüyor ki her biri bir nokta-i nazar ifade eden bu rivayetlerin hepsi esas itibariyle mütekāribdirler. Ve hepsi gösteriyor ki murad, mücerred âh u vâh etmek değil, bir haslet-i kalbiye ve hâlet-i rûhiyeyi beyandır. Bundan dolayı [2630] müteahhirîn-i müfessirîn de bunun kemâl-i[6] rikkat-i kalb ile fart-ı merhamet ve re'fetten kinaye olduğunu söylemişlerdir. Gaflet olunmamak lâzım gelir ki âyette "evvâh" buyurulduktan sonra bunun

1 B -"zarûrî bir "âh" çeker. Bunun için çok âh çekmenin".
2 B -"lâzımîden kinayedir, ki lisânımızda bu mânayı".
3 B: "eylemişlerdir".
4 Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XIV, 523-532.
5 Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XIV, 532.
6 B: "kemâli".

bir de "halîm" ile tavsif buyurulması pek mânidardır. Zira çok âh etmek aynı zamanda bir hiddeti ve sabırsızlığı da iş'âr edebilir. "Halîm" vasfıyla bundan ihtiraz olunarak şu anlatılmış oluyor ki İbrâhim'in evvâh olması hiddetinden, sabırsızlığından, tahammülsüzlüğünden, za'f-ı kalbinden değil idi. İbrâhim hakikaten halîm, hiddetten ârî, eziyet ve mihnete sabûr olmakla beraber bir evvâh idi. Onun için babasının da her ezâsına sabr u tahammül eder, ona rıfk u mülâyemetle muâmele eyler, onun dalâletine karşı iman ve halâsından ümidini kesmez, fart-ı mahabbet ve şefkatinden yüreği sızlaya sızlaya onun iman ve selâmetine dua ve istiğfar ederdi. Fakat onun Allah'a adüv olduğu tebeyyün edince öyle halîm bir evvâh olan İbrâhim Allah'a olan mahabbet ve haşyetinden dolayı o istiğfardan derhâl teberrî etti. Demek ki Allah düşmanları hakkında dua ve istiğfârın kabul edilmesi ihtimâli olsa idi İbrâhim gibi müstecâbü'd-da've bir evvâhın dua ve istiğfârı icâbetsiz kalmazdı. Ve o, o istiğfardan teberrî etmezdi. Binâen'aleyh bundan da anlamalı[1] ki ashâb-ı cahîm oldukları tebeyyün edenlere ne mü'minlerin ne de Peygamber'in istiğfar etmesi câiz değildir. O hâlde bundan evvel istiğfar etmiş olanlar muâhaze olunur mu? Hayır, çünkü:

{وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْماً بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ} Allah bir kavme hidâyet ettikten -İslâm'a muvaffak kıldıktan- sonra korunacakları şeyleri kendilerine beyan edinceye kadar onları idlâl etmez ❁ dalâlete nisbet etmeyi istemez. Yani hükm-i ilâhî kendilerine beyan edilmeden evvel bilmeyerek yaptıkları hatalardan dolayı onları tarîk-i haktan sapmış olmakla tavsif ve ittiham eylemez. Dâllîne müte'allik [2631] ahkâmı onlar hakkında tatbik ve icrâ etmek âdeti değildir. {اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} Zira Allah hiç süphesiz her şeye alîmdir. ❁ Binâen'aleyh onların maksad ve mazeretlerini ve mücerred akıl ile bilinemeyecek[2] şeylerin beyânına muhtaç olduklarını dahi bilir de korunmaları lâzım gelen ahkâmı böyle beyan eder. {اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Her hâlde bütün o semâvât

1 B: "anlamalıdır".
2 B: "bilinmeyecek".

ve arz mülk ü saltanatı münhasıran Allah'ındır. ۞ Bir zerrede bile hiç kimsenin hakk-ı şirketi yoktur. {يُحْيٖ وَيُمٖيتُ} O hem diriltir hem öldürür. {وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ} Sizin için de Allah'tan başka ne bir velî vardır ne de bir nasîr ۞ hükm ü velâyet ancak O'nun, inayet ve nusret ancak O'ndandır[1]. Binâen'aleyh Allah'a karşı bütün mâsivâdan teberrî edip ancak O'na teslîm-i nefs etmeli ve ancak O'nun hükm ü rızâsına hasr-ı nazar eylemelidir.

Şimdi:

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرٖينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ فٖى سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزٖيغُ قُلُوبُ فَرٖيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذٖينَ خُلِّفُوا حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّٓا اِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿١١٨﴾

[2632] **Meâl-i Şerîfi**

Şânına kasem olsun ki Allah yine lutfetti Peygamber'e ve o[2] güçlük saatinde ona ittibâ' eyleyen muhâcirîn ve ensâra ki içlerinden bir kısmının kalbleri az daha eğilecek gibi olmuş iken sonra kendilerine tevbelerinin kabûlüyle iltifat buyurdu. Hakikat O, onlara Raûf'tur, Rahîm'dir (117). O üç kişiye de ki geri bırakılmışlardı, nihâyet o derece[3] bunalmışlardı ki yeryüzü bütün genişliğiyle başlarına dar geldi, vicdanları da kendilerini tazyik etti ve Allah'tan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar. Evet, tam o vakit tevbelerinin kabûlüyle tekrar iltifat buyurdu ki o tevbekârlar meyânına rücû' etsinler. Hakikat Allah, O'dur öyle Tevvâb, öyle Rahîm (118).

{لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرٖينَ وَالْاَنْصَارِ} Kasem olsun ki Allah, Peygamber ve muhâcirîn ü ensar üzerine tevbe ihsan etti ۞ Allah teâlâ'nın kullarına

1 B: "O'nundur".
2 B -"o".
3 B: "derecede".

tevbesi, tevbe nasib etmek ve tevbelerini kabul eylemek mânalarını ifade eder. Ve bu itibar ile burada Peygamber'e tevbesi, bâlâda geçen عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ [9/43] mazmûnuna işaret olduğu gibi muhâcirîn ve ensâra tevbesi de mukaddemâ Uhud ve Huneyn günlerinde sebk eden zelleleri hakkında olduğu söylenmiş,[1] bir de murad tevbenin faziletini ve hatta Peygamber de dâhil [2633] olduğu hâlde hiçbir mü'minin tevbeden müstağnî olamayacağını beyandır denilmiş.[2] Fakat İbn Atıyye tefsîrinde îzah edildiği üzere en güzel mâna şudur: Asl-ı "tevb"[3] rücû' demek olduğu cihetle Allah teâlâ'nın tevbesi, kulunu bir hâlden daha yüksek bir hâle çeviren ilâhî bir rücû'-i mahsustur ki bizim lisânımızın şîvesince inayet ve rahmetiyle ircâ'-ı nazar etmesi demek olur. Bu ise masiyet hâlinden tâat hâline bir rücû' olabileceği gibi, bir tâat hâlinden daha mükemmel bir hâl-i tâate rücû' da olabilir. Ki bu âyette Peygamber'e tevbesi böyledir. Çünkü gazânın husûlünden ve meşakkatlerine tahammülden sonraki hâlini evvelkinden daha mütekâmil bir hâle ircâ' etmiştir. Muhâcirîn ve ensâra tevbesi, noksan bir hâlden bu gazâda husûle gelen bir tâat ve dine nusret ile olmak muhtemildir. Bir ferik hakkındaki tevbesi ise daha mâdun bir hâlden gufran ve rızâ hâline ircâ' demektir.[4]

Hâsılı bulundukları hâlde bırakıvermedi de yine rahmet ve inayetiyle iltifat buyurdu {الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوهُ ف۪ي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ} o muhâcirîn ve ensar ki o usret saatinde ona ittibâ' ettiler.

"**Usret**" darlık, şiddet ve yokluk; "sâ'at-i usret" usret lahzası veya vakti demektir ki وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ [el-Ahzâb 33/10][5] buyurulan

---

1 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VI, 466:

أما التوبة على النبي فقوله: «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا» وعلى المهاجرين والأنصار ما كان منهم يوم أحد ويوم حنين، وهو قوله: «إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ».

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 316; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, V, 517:

وهو بعث للمؤمنين على التوبة، وأنه ما من مؤمن إلا وهو محتاج إلى التوبة والاستغفار حتى النبي والمهاجرون والأنصار، وإبانة لفضل التوبة ومقدارها عند الله.

3 M: "asıl tevb"; B: "asl-ı tevbe".

4 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, III, 92:

«التوبة» من الله رجوعه بعبده من حالة إلى أرفع منها، فقد تكون في الأكثر رجوعا من حالة طاعة إلى أكمل منها وهذه توبته في هذه الآية على النبي صلى الله عليه وسلم لأنه رجع به من حاله قبل تحصيل الغزوة وأجرها وتحمل مشقاتها إلى حاله بعد ذلك كله، وأما توبته على المهاجرين والأنصار فحالها معرضة لأن تكون من تقصير إلى طاعة وجد في الغزو ونصرة الدين، وأما توبته على الفريق الذي كاد أن يزيغ فرجوع من حالة محطوطة إلى حال غفران ورضا.

5 "…yürekler gırtlaklara dayanmıştı…"

Hendek vesâire gibi herhangi bir usret hengâmına da işaret olabilirse de asıl murad, Tebük seferi hengâmı ve bu seferin bilhassa en sıkıntılı hâlini ihtardır. Nitekim yukarılarda da geçtiği üzere bu orduya "Ceyş-i usret" tesmiye edilmişti. Bunun hakkında Aleyhissalâtü vesselâm مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةِ "Ceyş-i usreti her kim techiz ederse ona cennet var" buyurmuştu.[1] Hazret-i Osman b. Affan radıyallahu anh bin deve ve bin dinar ile techiz etmişti, rivayet olunur ki Resûlullah dinarları mübarek elinde bir aktarmış ve مَا عَلَى عُثْمَان مَا عَمِلَ بَعْدَ هذا "bundan sonra Osman ne yapsa beis yok" buyurmuştur.[2] Ensardan bir zat da [2634] yedi yüz vesk buğday vermişti.[3] Bu seferde binit, azık ve su yüzünden çok usret çekilmişti, o derece ki on kişiye münâvebe ile bir deve düşüyordu, erzak husûsunda o hâle gelmişlerdi ki bir hurma tanesini iki kişi bölüşmüşlerdi, hatta öyle lahzalar olmuştu ki mütegayyir bir suyu içebilmek için birçok kişi aynı bir hurma tanesini bir kere emiyorlardı. Hazret-i Ömer demiştir ki susuzluktan deveyi boğazlayıp karnındaki suyu içiyorlardı. Nihâyet Resûlullah ellerini kaldırıp dua ve istiskā etti de derhâl Cenâb-ı Allah bir bulut gönderip su ihsan eyledi, içtiler ve kaplarını doldurdular.[4] Yine

---

1 Buhârî, Vasâyâ, 34.

2 Tirmizî, Menâkıb, 18:

عن عبد الرحمن بن خباب، قال: شهدت النبي صلى الله عليه وسلم وهو يحث على جيش العسرة فقام عثمان بن عفان فقال: يا رسول الله علي مائة بعير بأحلاسها وأقتابها في سبيل الله، ثم حض على الجيش فقام عثمان بن عفان فقال: يا رسول الله علي مائتا بعير بأحلاسها وأقتابها في سبيل الله، ثم حض على الجيش فقام عثمان بن عفان فقال: يا رسول الله علي ثلاث مائة بعير بأحلاسها وأقتابها في سبيل الله، فأنا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم ينزل عن المنبر وهو يقول: «ما على عثمان ما عمل بعد هذه، ما على عثمان ما عمل بعد هذه».

Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* VII, 226-228:

...وأما عثمان رضي الله عنه فقال: عَلَيَّ جهاز من لا جهاز له في غزوة تبوك، فجهز المسلمين بألف بعير بأقتابها وأحلاسها، وتصدق برومة –رَكِيَّةٍ كانت له– على المسلمين. فنزلت فيهما هذِه الآية (البقرة ٢/٢٦٢) وقال عبد الرحمن بن سمرة: جاء عثمان بألف دينار في جيش العسرة، فصبها في حجر النبي صلى الله عليه وسلم. قال: فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم يدخل يده فيها، ويقلبها، ويقول: «ما ضر ابن عفان ما عمل بعد اليوم».

3 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 93:

وجاء أيضا رجل من الأنصار بسبعمائة وسق من تمر.

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIV, 540-542:

عن عبد الله بن محمد بن عقيل: «في ساعة العسرة»، قال: خرجوا في غزوةٍ، الرجلان والثلاثة على بعير. وخرجوا في حرٍّ شديد، وأصابهم يومئذ عطش شديد، فجعلوا ينحرون إبلهم فيعصرون أكراشها، ويشربون ماءه، وكان ذلك عسرة من الماء، وعسرة من الظهر، وعسرة من النفقة.

عن قتادة قوله: «لقد تاب الله على النبيّ والمهاجرين والأنصار الذين اتبعوا في ساعة العسرة» الآية، الذين اتبعوا رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزوة تبوك قِبَل الشأم في لهَبَانِ الحرّ على ما يعلم الله من الجهد، أصابهم فيها جهدٌ شديد، حتى لقد ذُكر لنا أن الرجلين كانا يشقّان التمرة بينهما، وكان النفر يتناولون التمرة بينهم، يمصُّها هذا ثم يشرب عليها، ثم يمصُّها هذا ثم يشرب عليها، فتاب الله عليهم وأقفلهم من غزوهم.

عن عبد الله بن عباس: أنه قيل لعمر بن الخطاب رحمة الله عليه في شأن العسرة، فقال عمر: خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى تبوك في قيظ شديد، فنزلنا منزلا أصابنا فيه عطش، حتى ظننا أن رقابنا ستنقطع، حتى إن كان الرجل ليذهب يلتمسُ الماء فلا يرجع حتى يظن أن رقبته ستنقطع، حتى إن الرجل

bu gazâda açlıktan develeri kesmek istediler, fakat Resûlullah herkesin kabında erzak[1] döküntüsü, kırıntısı ne kalabilmiş ise hepsinin bir yere toplanmasını emir buyurdu. Mecmû'undan bir sergi üzerinde cüz'î bir şey toplandı, bereketine dua etti, sonra "herkes kaplarına alsın" buyurdu, bi-inâyetillâh[2] hepsi kaplarını doldurdular ve geri kalanını yediler ve doydular hatta biraz da arttı[3] ve ordunun miktarı otuz bin kadardı. Ve bu gazâ Resûlullah'ın son gazâsı idi. Bâlâda işaret olunduğu üzere Medine'ye Hazret-i Ali'yi halef bırakmıştı, bunda muharebe olmamış ancak düşman hudûduna kadar gidilmiş, Ezruh[4] ve Eyle vesâire ahâlisi cizye üzerine musâlaha yapmışlar ve o suretle avdet buyurulmuştu.[5]

İşte muhâcirîn ve ensar Peygamber'e böyle bir sâ'at-i usrette ittibâ' ettiler {مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ} ondan sonra ki içlerinden bir kısmının kalbleri az daha yamulacaktı ❁ yani usret o kadar şiddetli idi ki bazısı hemen hemen Peygamber'den tehallüf etmeye meyledeceklerdi. {ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ} Sonra Allah onlara tevbe ihsan etti ❁ o zeyğden sıyânet eyledikten başka çektikleri meşakkatten dolayı hepsine nazar-ı rahmetiyle ircâ'-ı nazar buyurdu {اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ} çünkü O, onlara çok Raûf, çok Rahîm'dir.

{وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا} Geri bırakılan üçe de ❁ yani Ebû Lübâbe ve arkadaşları gibi tevbe ve itirafları derhâl kabul edilmiş olmayıp

---

لينحر بعيره، فيعصر فَرْثه فيشربه، ويجعل ما بقي على كبده، فقال أبو بكر: يا رسول الله، إن الله قد عوّدك في الدعاء خيرًا، فادع لنا! قال: تحب ذلك؟ قال: نعم! فرفع يديه، فلم يرْجِعهما حتى قالت السماء، فأظلّت، ثم سكبت، فملأوا ما معهم، ثم ذهبنا ننظر فلم نجدها، جاوزت العسكر.

1 B: "azık".

2 B: "binâen'aleyh".

3 Müslim, Îmân, 45:

عن أبي صالح، عن أبي هريرة، أو عن أبي سعيد –شك الأعمش– قال: لما كان غزوة تبوك أصاب الناس مجاعة، قالوا: يا رسول الله، لو أذنت لنا فنحرنا نواضحنا، فأكلنا وادهنا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «افعلوا»، قال: فجاء عمر، فقال: يا رسول الله، إن فعلت قلّ الظهر، ولكن ادعهم بفضل أزوادهم، ثم ادع الله لهم عليها بالبركة، لعل الله أن يجعل في ذلك، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «نعم»، قال: فدعا بنطع، فبسطه، ثم دعا بفضل أزوادهم، قال: فجعل الرجل يجيء بكف ذرة، قال: ويجيء الآخر بكف تمر، قال: ويجيء الآخر بكسرة حتى اجتمع على النطع من ذلك شيء يسير، قال: فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم عليه بالبركة، ثم قال: «خذوا في أوعيتكم»، قال: فأخذوا في أوعيتهم، حتى ما تركوا في العسكر وعاء إلا ملئوه، قال: فأكلوا حتى شبعوا، وفضلت فضلة، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أشهد أن لا إله إلا الله، وأني رسول الله، لا يلقى الله بهما عبد غير شاك، فيحجب عن الجنة».

4 M: "Ezrah".

5 İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 525:

ولما انتهى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى تبوك، أتاه يحنة بن رؤبة، صاحب أيلة، فصالح رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأعطاه الجزية، وأتاه أهل جرباء وأذرح، فأعطوه الجزية، فكتب رسول الله صلى الله عليه وسلم لهم كتابا، فهو عندهم.

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ [et-Tevbe 9/106] medlûlünce hükümleri tehir edilmiş olan üç kişiye de tevbe verdi ki bunlar Ka'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye, Murâre b. er-Rebî' idi, ki Ka'b ehl-i Akabe'den, arkadaşları ehl-i Bedir'den idiler. {حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ} Tâ o vakte kadar -geri bırakıldılar- ki yer bütün genişliğiyle başlarına dar geldi ❁ zira hiç kimse yüzlerine bakmıyor, muâmele etmiyor ve hiçbir yerde duramıyor, itmi'nan bulamıyorlardı. {وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ} Nefisleri de kendilerine dar geldi ❁ yani kendi vicdanlarına müracaat ettiklerinde de son derece muztarib oluyorlar, hiçbir huzur ve teselli duyamıyorlardı[1], gönülleri de kendilerine zindan kesildi {وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّٓا اِلَيْهِ} ve Allah'a ilticâdan başka Allah'tan ilticâ edecek bir melce' yok olduğunu iyice anladılar. ❁ Yani Allah'ın gazabından kurtulmak için yine Allah'a müracaat ve istiğfardan başka çare olmadığını bilfiil anlayarak her şeyden ümidlerini kesip bütün ümidlerini ve hüsn-i zanlarını münhasıran Allah'a tevcih ettiler. Allah'ın gazabından yine Allah'a sığındılar {ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا} sonra da tevbe etsinler diye Allah onlara tevbe ihsan eyledi ❁ tevbelerinin kabûlünü mübeyyin âyet inzal buyurdu, yahut tevbelerinde cidden sâbitkadem olmaları için rahmeti ve kabûl ü tevfîki ile kendilerine tekrar ircâ'-ı nazar eyledi. {اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} Zira muhakkak Allah, ancak Allah'tır ki öyle Tevvâb-ı Rahîm'dir. Pek çok tevbe kabul edici yegâne Tevvâb, fazl u rahmetine nihâyet olmayan yegâne Rahîm ancak O'dur. Günah [2636] ne kadar çok ve ne kadar büyük olursa olsun gerek kemmiyet ve gerek keyfiyet itibariyle tevbeyi kabuldeki lutf u inayetine ve rahmet ü in'âmına hadd ü pâyân yoktur.

Buhârî'de rivayet olunduğu üzere Ka'b b. Mâlik radıyallahu anh Tebük'ten tehallüfü kıssasını tahdis ederek demiştir ki: "Tebük gazâsından başka bir gazâda Resûlullah'tan tehallüf etmedim, şu kadar ki Bedir gazâsında tehallüf etmiş idim. Fakat Bedir'den tehallüf eden hiçbir kimseye itâb buyurmamıştı. O zaman Resûlullah Kureyş kervanına diye

1 B: "bulamıyorlardı".

çıkmış ve Allah onlarla düşmanları mî'âdsız olarak ictimâ' ettirivermişti. Ben, Resûlullah ile leyle-i Akabe'de İslâm üzerine mîsaklaştığımız zaman hazır bulunmuş idim. Gerçi nâs beyninde Bedir daha çok yâd edilirse de bana leyle-i Akabe meşhedine bedel meşhed-i Bedr'i verecek olsalar istemezdim. Hâlim de şu idi ki ben hiçbir zaman tehallüf ettiğim bu gazâdaki kadar kuvvetli ve yüsürlü olmamıştım. Vallahi bundan evvel nezdimde aslâ[1] iki râhile ictimâ' etmemişti, bu gazâda ise ikisini cem' etmiştim. Hazret-i Peygamber de herhangi bir gazâyı irade buyuracakları zaman her hâlde diğer bir cihete tevriye buyururlardı. Bu gazâ ise gayet sıcak bir zamanda ve uzak bir sefere, bir mefâzeye[2] ve kesretli bir düşmana müteveccih olduğundan ve iyice hazırlansınlar diye Müslümanlara işi açmış ve gideceği ciheti haber vermiş idi. Ma'iyyet-i risaletpenâhîlerinde de Müslümanlar çoktu ve bunların mecmû'u mahfuz bir defterde yazılmış değil idi. Binâen'aleyh bir adam tegayyüb etmek isterse hakkında vahiy nâzil olmadıkça gizli kalacağını zannederdi. Hem meyvelerin ve gölgelerin güzelleştiği bir sırada idi ki Resûlullah bu gazâya girişmişti. Resûl-i Ekrem ve beraberindeki Müslümanlar techîzâtlarını yaptılar, ben de beraber hazırlanmak için gidiyor ve bir şey yapmadan dönüyor ve gönlümde diyordum ki kudretim var ne vakit [2637] olsa yaparım. Bu suretle biraz temâdî etti, derken iş cidden kesb-i iştidad ediverdi. Bir sabah Resûlullah ve beraberindeki Müslümanlar hareket ediverdiler, hâlbuki ben hazırlanmamıştım. 'Bir iki gün zarfında hazırlanır, arkalarından yetişirim' dedim, onlar ayrıldıktan sonra tedarik göreyim diye gittim, hiçbir şey yapamadan döndüm, sonra yine gittim, yine bir şey yapamadan döndüm.[3] Ben bu hâlde iken onlar sür'atle gittiler, gazâ ilerledi, istedim ki herçibâdâbâd hemen bir râhileye atlayıp yetişeyim. Keşke yapsa idim, lâkin mukadder olmadı. Resûlullah'ın hareketinden sonra nâs içine çıkıp dolaştığımda mahzun oluyordum. Zira gördüğüm ya nifak ile mimli veya özürlü bir kimseden ibaret oluyordu.

1 B -"aslâ".
2 B: "mefâzîye".
3 B -"sonra yine gittim, yine bir şey yapamadan döndüm".

Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Tebük'e varıncaya kadar hiç yâd etmemiş, fakat Tebük'te kavim içinde otururken 'Ka'b ne yaptı?' buyurmuş. Benî Seleme'den bir zat da 'onu bürdeleri ve yanına bakışı alıkoydu' demiş, Muaz b. Cebel de 'fena söyledin, vallahi yâ Resulâllah biz onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz' demiş, Resûlullah da sükût buyurmuşlar. Resûlullah avdet için teveccüh buyurdukları zaman beni bir merak sardı, yalan söylemek hatırıma gelmeye başladı, yarın gazabından ne ile kurtulacağım diyordum. Bu babda ta'allukātımdan re'y sâhibi olanların hepsinden isti'âne ettim. Vaktâ ki 'Resûlullah teşrif buyurdu' denildi, benden bâtıl silindi, cüz'î yalan karışacak hiçbir şey ile asla kurtulmayacağıma[1] kāni' oldum ve kendimi toplayıp dosdoğrusunu söylemeye azmeyledim. Resûlullah teşrif etti ve seferden geldiği vakit mescidden başlar, orada iki rekat namaz kılar, sonra nâs için cülûs buyururdu. Vaktâ ki bunu yaptı, geri kalanlar geldiler, i'tizâr ediyorlar ve yemin ediyorlardı, seksen küsur kişi idiler. Resûlullah da onların alâniyetlerini[2] ve bey'atlarını kabul etti ve bâtınlarını Allah'a havale edip haklarında istiğfar eyledi, bunun üzerine ben de vardım, selâm [2638] verdiğim zaman gazablı gibi tebessüm etti, sonra da 'gel!' buyurdu. Yürüyerek vardım önüne oturdum. 'Neye kaldın, sen sırtına bey'atı almış değil mi idin?' buyurdu, binâen'aleyh dedim ki: 'Evet, vallahi ben başkasının, ehl-i dünyadan birinin huzûrunda oturmuş olsa idim her hâlde bir özür ile onun gazabından kurtulacağım re'yinde bulunurdum ve bana hakikaten bir cedel atâ kılınmıştır. Velâkin vallahi şunu muhakkak bilmişimdir ki bugün yalan söylesem de benden râzı olacak olsan her hâlde çok sürmez, Allah seni aleyhimde iğzâb eder ve eğer bana hiddet edeceğin doğru sözü söylersem her hâlde Allah'ın affını umarım. Hayır, vallahi benim hiçbir özrüm yoktu, vallahi ben hiçbir zaman bu kere senden tehallüf ettiğim sıradakinden daha kuvvetli ve daha yüsürlü[3] değil idim.' Böyle dedim,

---

1 B: "kurtulamayacağıma".
2 B: "aleniyetlerini".
3 B -"ve daha yüsürlü".

Resûlullah da 'işte bu cidden doğru söyledi, o hâlde kalk Allah hakkında hükmünü verinceye kadar' buyurdu. Binâen'aleyh kalktım, Benî Seleme'den birtakım ricâl de sıçradılar, arkamdan geldiler ve bana: 'Vallahi biz seni bundan evvel bir günah yapmış bilmiyorduk, Resûlullah'a diğer mütehalliflerin i'tizâr ettikleri vechile bir i'tizâr edemedin. Hâlbuki Resûlullah'ın hakkında istiğfârı günahına kâfi gelirdi' dediler. Ve alimallah[1] bana o kadar serzeniş ettiler durdular ki hatta dönüp kendimi tekzib etmek istedim. Sonra onlara 'buna' dedim, 'benimle beraber bir dûçâr olan daha oldu mu?' 'evet' dediler, 'iki kişi senin gibi söylediler, onlara da sana söylenen söylendi.' 'Kim onlar?' dedim, 'Murâre b. er-Rebî' el-Amrî ve Hilâl b. Ümeyye el-Vâkıfî' dediler ve binâen'aleyh Bedir'e şâhid olmuş numûne-i imtisal olacak iki sâlih adamı zikrettiler. Bunları söyledikleri zaman ben de vazgeçtim ve Resûlullah[2] tehallüf edenler meyânında bizim bu üçümüzle konuşmaktan Müslümanları nehyetti, nâs da bizden ictinab ettiler ve bize çehrelerini değiştirdiler, hatta nefsime arz yabancılaştı da yabancılaştı, artık benim [2639] tanıdığım arz değildi. Bu suretle elli gece kaldık, iki arkadaşım çekildiler, evlerinde oturup ağlıyorlardı. Ben ise daha genç ve daha celâdetlileri idim, çıkardım, cemâ'at-i müslimîn ile namaza hâzır olurdum ve sokaklarda dolaşırdım ve hiç kimse bana söz söylemezdi ve namazdan sonra Resûlullah meclisinde iken varır selâm verirdim ve gönlümden 'acaba bana redd-i selâm ile dudaklarını oynatıyor mu oynatmıyor mu' derdim. Sonra namazı yakınında kılardım da gizlice gözetlerdim, namazıma ikbâlimde bana doğru atf-ı nazar eder, ben onun tarafına baktığımda benden i'râz eylerdi. Tâ ki bana bu uzadı, nâsın cefâsından gittim, hatta[3] Ebû Katâde'nin duvarından aştım ki bu benim amcamın oğlu ve nâs içinde beni en seven idi. Vardım selâm verdim, vallahi selâmımı almadı; 'yâ Ebâ Katâde' dedim, 'sana Allah aşkına soruyorum: Beni Allah'ı ve Resûlünü sever bilir misin?' Sükût etti, tekrar and verdim

---

1 B: "binâen'aleyh".
2 M ve B: Resulullaha".
3 B -"hatta".

yine sükût etti, tekrar and verdim, 'Allah ve Resûlü a'lem' dedi. Binâen'aleyh gözlerim boşandı ve döndüm duvardan aştım. Bir gün de Medine'ye zahire satmaya gelen Şam ahâlisinden bir Nebatî "bana Ka'b b. Mâlik'e kim delâlet eder?' diyordu, halk ona işaret etmeye başladılar, nihâyet bana geldi ve Gassan melikinden bir mektup verdi. Bir de baktım bunda 'emmâ ba'dü' diyor, 'haber aldım ki sâhibin sana cefâ etmekte imiş. Allah ise seni hakaret evinde ve zâyi' olacak bir mevkide yaratmamıştır, binâen'aleyh bize iltihak et sana muvâsât edelim.' Bunu okuyunca 'bu da bir belâ' dedim, hemen tuttum ocağa attım yaktım. Nihâyet elliden kırk gece geçtiğinde baktım bana Resûlullah'ın gönderdiği bir me'mûru (resûl-i Resulullâh) geliyor, geldi; 'Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem sana karından i'tizal etmeyi emrediyor' dedi, ben de 'boşayacak mıyım, yoksa ne yapacağım?' dedim 'hayır, i'tizal et, ona yaklaşma' dedi. İki arkadaşıma da böyle emir göndermiş idi. Binâen'aleyh karıma 'haydi ehline git, Allah [2640] bu işte hükmünü verinceye kadar onların yanında bulun' dedim. Hilâl b. Ümeyye'nin karısı da Resûlullah'a gidip 'yâ Resûlallah, Hilâl b. Ümeyye hizmetçisi yok bir şeyh-i zâyi'dir. Ona hizmet etmemi mekruh görür müsün?' demiş, 'hayır, velâkin sana yaklaşmasın' buyurmuş. Kadın 'vallahi onda hiçbir şeye hareket yok, vallahi bu olan iş olalı beri bugüne kadar durmadan ağlıyor' demiş idi. Bunun üzerine ehl-i beytimden bazısı bana 'karın hakkında Resûlullah'tan istîzân etsen, nitekim Hilâl b. Ümeyye'nin karısına ona hizmet için izin verdi' dediler, ben de 'vallahi bu hususta Resûlullah'tan istîzân etmem. Ben genç bir adamım, istîzân ettiğim takdirde Resûlullah ne diyecek ne bilirim' dedim. Bundan sonra on gece daha durdum, tâ ki Resûlullah'ın bize kelâmdan nehyettiğinden itibaren elli gecemiz doldu. Vaktâ ki ellinci gecenin sabahında sabah namazını kıldım ve evlerimizin birinin damı üstünde idim, öyle bir hâlde oturuyordum[1] ki tıpkı Allah teâlâ'nın zikrettiği gibi nefsim üzerime daralmış[2], yani gönlüm bunalmış da bunalmış ve yer bütün genişliğiyle

1 B: "bulunuyordum".
2 B: "darlamış".

başıma dar gelmiş idi. Tam bu sırada Cebel-i Sel' üzerinde en yüksek sesiyle 'yâ Ka'b b. Mâlik, müjde!' diye alabildiğine bağıran birinin sesini işittim, hemen secdeye kapandım, anladım ki ferec geldi. Resûlullah sabah namazını kıldığı zaman bizim üzerimize Allah'ın tevbesini îzân etmiş, halk bize tebşir etmeye koşmuş, birtakım müjdeciler arkadaşlarıma gitmişler, bana da bir zat kısrağını sürmüş ve Eslem'den bir sâ'î koşmuş, dağın üstüne çıkmış ve sesi kısraktan daha çabuk gelmiş idi. Sesini işittiğim müjdeci bana gelince esvâbımı çıkardım, ikisini de müjdelik olarak hemen giydirdim, vallahi o gün ondan başka sevbe mâlik değil idim. Kendim iki sevb isti'âre[1] ettim ve hemen giyip Resûlullah'a fırladım. Nâs beni fevc fevc karşıladılar, tevbeyi tehni'e ediyorlar, 'sana Allah'ın tevbesi mübarek ola' diyorlardı. Nihâyet vardım [2641] mescide girdim, Resûlullah oturmuş nâs da[2] etrafında. Hemen Talha b. Ubeydullah kalktı, koşarak geldi, bana musafaha yaptı ve tebrik etti. Vallahi ondan başka muhâcirînden bir zat bana kıyam etmedi, Talha hakkında bunu unutmam. Vaktâ ki Resûlullah'a selâm verdim, yüzü sürurdan parlıyordu: 'Sana müjde, anandan doğduğun günden beri üzerinden geçen en hayırlı bir gün ile' buyurdu. 'Yâ Resûlallah' dedim, 'tarafından mı, yoksa Allah tarafından mı?' 'Hayır, Allah tarafından' buyurdu. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem mesrur olduğu vakit yüzü bir ay parçası gibi parlardı ve ondan biz bunu tanırdık. Vaktâ ki huzûrunda oturdum, 'yâ Resulâllah! Allah'a ve Resûlullah'a müsellem sadaka olmak üzere malımdan sıyrılmam benim tevbemdendir' dedim. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki 'malının bazısını kendine alıkoy, bu senin için daha hayırlıdır.' Binâen'aleyh 'ben de Hayber'deki sehmimi alıkorum' dedim. Sonra 'yâ Resulâllah' dedim, 'Allah beni ancak sıdkla halâs etti, şu da tevbemdendir ki bundan böyle berhayat olduğum müddetçe sıdktan başka bir söz söylemeyeceğim.' Vallahi bunu Resûlullah'a söylediğimden beri Müslümanlardan hiçbirini bilmiyorum ki doğru söylemekte Allah teâlâ bana yaptığı imtihan ve

1 B: "iştirâ".
2 B -"da".

in'âmdan daha güzelini ona yapmış olsun, Resûlullah'a onu söylediğimden bugüne kadar bir yalana ta'ammüd etmedim, ve bakıyye-i ömrümde de Allah'ın beni hıfz edeceğini her hâlde ümid ederim. Allah teâlâ Resûlüne şunu inzal buyurmuştu[1]: لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ -إلى قوله- وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ [et-Tevbe 9/117-119] İmdi vallahi Allah'ın bana in'âm ettiği nimetler içinde beni İslâm'a hidâyetinden sonra hiçbir nimet yoktur ki yalan söylemiş olmayayım da helâk olmayayım diye Resûlullah'a sıdkımdan nefsimde daha büyük olsun. Nitekim yalan söyleyenler helâk oldular. Çünkü Allah yalan söyleyenler hakkında vahyini inzal buyurduğu zaman herhangi bir [2642] kimse için söylediğinin en fenasını söyledi. Tebâreke ve teâlâ onlar hakkında buyurdu ki: سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ -إلى قوله- فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ [et-Tevbe 9/95-96]" Yine Ka'b radıyallahu anh demiştir ki: "Biz üçümüz onların o yemin ettikleri vakit Resûlullah'ın kabul edip mübâya'a ve istiğfar ettiği kimselerin emrinden arkaya kaldık. Resûlullah bizim emrimizi Allah kazâ edinceye kadar ircâ eyledi de bu sebeple Allah teâlâ وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا buyurdu. Allah'ın zikrettiği tahlif, bizim gazâdan tahlif olunduğumuzdan değil, bu ancak bizim emrimizi o yemin ve i'tizâr ile kabul edilenlerden ircâ ve tehir olunması mânasına tahlîfimizdir."[2]

---

1 B: "buyurmuştur".

2 Buhârî, Megâzî, 79; Müslim, Tevbe, 53:

عن عبد الرحمن بن عبد الله بن كعب بن مالك، أن عبد الله بن كعب بن مالك، وكان قائد كعب من بنيه حين عمي، قال: سمعت كعب بن مالك يحدث حين تخلف عن قصة تبوك، قال كعب: لم أتخلف عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزوة غزاها إلا في غزوة تبوك، غير أني كنت تخلفت في غزوة بدر، ولم يعاتب أحدا تخلف عنها، إنما خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم يريد عير قريش حتى جمع الله بينهم وبين عدوهم على غير ميعاد، ولقد شهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة العقبة، حين تواثقنا على الإسلام، وما أحب أن لي بها مشهد بدر، وإن كانت بدر أذكر في الناس منها، كان من خبري أني لم أكن قط أقوى ولا أيسر حين تخلفت عنه في تلك الغزاة، والله ما اجتمعت عندي قبله راحلتان قط، حتى جمعتهما في تلك الغزوة، ولم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم يريد غزوة إلا ورى بغيرها، حتى كانت تلك الغزوة غزاها رسول الله صلى الله عليه وسلم في حر شديد، واستقبل سفرا بعيدا، ومفازا، وعدوا كثيرا، فجلى للمسلمين أمرهم ليتأهبوا أهبة غزوهم فأخبرهم بوجهه الذي يريد، والمسلمون مع رسول الله صلى الله عليه وسلم كثير ولا يجمعهم كتاب حافظ -يريد الديوان- قال كعب: فما رجل يريد أن يتغيب إلا ظن أن سيخفى له ما لم ينزل فيه وحي الله، وغزا رسول الله صلى الله عليه وسلم تلك الغزوة حين طابت الثمار والظلال، وتجهز رسول الله صلى الله عليه وسلم والمسلمون معه، فطفقت أغدو لكي أتجهز معهم، فأرجع ولم أقض شيئا، فأقول في نفسي: أنا قادر عليه، فلم يزل يتمادى بي حتى اشتد بالناس الجد، فأصبح رسول الله صلى الله عليه وسلم والمسلمون معه، ولم أقض من جهازي شيئا، فقلت: أتجهز بعده بيوم أو يومين ثم ألحقهم، فغدوت بعد أن فصلوا لأتجهز فرجعت ولم أقض شيئا، ثم غدوت، ثم رجعت ولم أقض شيئا، فلم يزل بي حتى أسرعوا وتفارط الغزو، وهممت أن أرتحل فأدركهم وليتني فعلت، فلم يقدر لي ذلك، فكنت إذا خرجت في الناس بعد خروج رسول الله صلى الله عليه وسلم فطفت فيهم أحزنني أني لا أرى إلا رجلا مغموصا عليه النفاق، أو رجلا ممن عذر الله من الضعفاء، ولم يذكرني رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى بلغ تبوك، فقال وهو جالس في القوم بتبوك: ما فعل كعب؟ فقال رجل من بني سلمة: يا رسول الله، حبسه برداه ونظره في عطفه، فقال معاذ بن جبل: بئس ما قلت، والله يا رسول الله، ما علمنا عليه إلا خيرا، فسكت رسول الله صلى الله عليه وسلم قال كعب بن مالك: فلما بلغني أنه توجه قافلا، حضرني همي، وطفقت أتذكر الكذب، وأقول: بماذا أخرج من سخطه غدا، واستعنت على ذلك بكل ذي رأي من أهلي، فلما قيل: إن رسول الله

Ulemâ demişlerdir ki, işte tevbe-i nasûh böyle Ka'b b. Mâlik ve iki arkadaşının tevbesi gibi olan tevbedir ki bu âyette beyan olunduğu

---

صلى الله عليه وسلم قد أظل قادما زاح عني الباطل وعرفت أني لن أخرج منه أبدا بشيء فيه كذب، فأجمعت صدقه، وأصبح رسول الله صلى الله عليه وسلم قادما، وكان إذا قدم من سفر بدأ بالمسجد فيركع فيه ركعتين، ثم جلس للناس، فلما فعل ذلك جاءه المخلفون فطفقوا يعتذرون إليه ويحلفون له، وكانوا بضعة وثمانين رجلا، فقبل منهم رسول الله صلى الله عليه وسلم علانيتهم وبايعهم واستغفر لهم، ووكل سرائرهم إلى الله، فجئته فلما سلمت عليه، تبسم تبسم المغضب، ثم قال: تعال، فجئت أمشي حتى جلست بين يديه، فقال لي: ما خلفك، ألم تكن قد ابتعت ظهرك، فقلت: بلى، إني والله لو جلست عند غيرك من أهل الدنيا لرأيت أن سأخرج من سخطه بعذر، ولقد أعطيت جدلا، ولكني والله لقد علمت لئن حدثتك اليوم حديث كذب ترضى به عني، ليوشكن الله أن يسخطك علي، ولئن حدثتك حديث صدق تجد علي فيه، إني لأرجو فيه عفو الله، لا والله ما كان لي من عذر، والله ما كنت قط أقوى ولا أيسر مني حين تخلفت عنك، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما هذا فقد صدق، فقم حتى يقضي الله فيك، فقمت، وثار رجال من بني سلمة فاتبعوني، فقالوا لي: والله ما علمناك كنت أذنبت ذنبا قبل هذا، ولقد عجزت أن لا تكون اعتذرت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بما اعتذر إليه المتخلفون، قد كان كافيك ذنبك استغفار رسول الله صلى الله عليه وسلم لك، فوالله ما زالوا يؤنبوني حتى أردت أن أرجع فأكذب نفسي، ثم قلت لهم: هل لقي هذا معي أحد؟ قالوا: نعم، رجلان قالا مثل ما قلت، فقيل لهما مثل ما قيل لك، فقلت: من هما؟ قالوا: مرارة بن الربيع العمري، وهلال بن أمية الواقفي، فذكروا لي رجلين صالحين قد شهدا بدرا، فيهما أسوة، فمضيت حين ذكروهما لي، ونهى رسول الله صلى الله عليه وسلم المسلمين عن كلامنا أيها الثلاثة من بين من تخلف عنه، فاجتنبنا الناس وتغيروا لنا، حتى تنكرت في نفسي الأرض، فما هي التي أعرف، فلبثنا على ذلك خمسين ليلة، فأما صاحباي فاستكانا وقعدا في بيوتهما يبكيان، وأما أنا فكنت أشب القوم وأجلدهم، فكنت أخرج فأشهد الصلاة مع المسلمين، وأطوف في الأسواق ولا يكلمني أحد، وآتي رسول الله صلى الله عليه وسلم فأسلم عليه، وهو في مجلسه بعد الصلاة، فأقول في نفسي: هل حرك شفتيه برد السلام علي أم لا؟ ثم أصلي قريبا منه، فأسارقه النظر، فإذا أقبلت على صلاتي أقبل إلي، وإذا التفت نحوه أعرض عني، حتى إذا طال علي ذلك من جفوة الناس، مشيت حتى تسورت جدار حائط أبي قتادة، وهو ابن عمي وأحب الناس إلي، فسلمت عليه، فوالله ما رد علي السلام، فقلت: يا أبا قتادة، أنشدك بالله، هل تعلمني أحب الله ورسوله؟ فسكت، فعدت له فنشدته، فسكت، فعدت له فنشدته، فقال: الله ورسوله أعلم، ففاضت عيناي وتوليت حتى تسورت الجدار، قال: فبينا أنا أمشي بسوق المدينة إذا نبطي من أنباط أهل الشأم ممن قدم بالطعام يبيعه بالمدينة يقول: من يدل على كعب بن مالك، فطفق الناس يشيرون له، حتى إذا جاءني دفع إلي كتابا من ملك غسان، فإذا فيه: أما بعد؛ فإنه قد بلغني أن صاحبك قد جفاك، ولم يجعلك الله بدار هوان ولا مضيعة، فالحق بنا نواسك. فقلت لما قرأتها: وهذا أيضا من البلاء، فتيممت بها التنور فسجرته بها، حتى إذا مضت أربعون ليلة من الخمسين إذا رسول رسول الله صلى الله عليه وسلم يأتيني، فقال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم يأمرك أن تعتزل امرأتك، فقلت: أطلقها أم ماذا أفعل؟ قال: لا، بل اعتزلها ولا تقربها، وأرسل إلى صاحبي مثل ذلك، فقلت لامرأتي: الحقي بأهلك فتكوني عندهم حتى يقضي الله في هذا الأمر، قال كعب: فجاءت امرأة هلال بن أمية رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت: يا رسول الله، إن هلال بن أمية شيخ ضائع ليس له خادم، فهل تكره أن أخدمه؟ قال: لا، ولكن لا يقربك، قالت: إنه والله ما به حركة إلى شيء، والله ما زال يبكي منذ كان من أمره ما كان إلى يومه هذا، فقال لي بعض أهلي: لو استأذنت رسول الله صلى الله عليه وسلم في امرأتك كما أذن لامرأة هلال بن أمية أن تخدمه، فقلت: والله لا أستأذن فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم وما يدريني ما يقول رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا استأذنته فيها وأنا رجل شاب، فلبثت بعد ذلك عشر ليال حتى كملت لنا خمسون ليلة من حين نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن كلامنا، فلما صليت صلاة الفجر صبح خمسين ليلة، وأنا على ظهر بيت من بيوتنا، فبينا أنا جالس على الحال التي ذكر الله قد ضاقت علي نفسي وضاقت علي الأرض بما رحبت، سمعت صوت صارخ أوفى على جبل سلع بأعلى صوته: يا كعب بن مالك، أبشر، قال: فخررت ساجدا، وعرفت أن قد جاء فرج، وآذن رسول الله صلى الله عليه وسلم بتوبة الله علينا حين صلى صلاة الفجر، فذهب الناس يبشروننا، وذهب قبل صاحبي مبشرون، وركض إلي رجل فرسا، وسعى ساع من أسلم فأوفى على الجبل، وكان الصوت أسرع من الفرس، فلما جاءني الذي سمعت صوته يبشرني نزعت له ثوبي فكسوته إياهما ببشراه، والله ما أملك غيرهما يومئذ، واستعرت ثوبين فلبستهما، وانطلقت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فيتلقاني الناس فوجا فوجا يهنوني بالتوبة، يقولون: لتهنك توبة الله عليك، قال كعب: حتى دخلت المسجد، فإذا رسول الله صلى الله عليه وسلم جالس حوله الناس، فقام إلي طلحة بن عبيد الله: يهرول حتى صافحني وهناني، والله ما قام إلي رجل من المهاجرين غيره، ولا أنساها لطلحة. قال كعب: فلما سلمت على رسول الله صلى الله عليه وسلم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يبرق وجهه من السرور: أبشر بخير يوم مر عليك منذ ولدتك أمك، قال: قلت: أمن عندك يا رسول الله، أم من عند الله، قال: لا، بل من عند الله، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سر استنار وجهه حتى كأنه قطعة قمر، وكنا نعرف ذلك منه، فلما جلست بين يديه، قلت: يا رسول الله، إن من توبتي أن أنخلع من مالي صدقة إلى الله وإلى رسول الله، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أمسك عليك بعض مالك، فهو خير لك، قلت: فإني أمسك سهمي الذي بخيبر، فقلت: يا رسول الله، إن الله إنما نجاني بالصدق، وإن من توبتي أن لا أحدث إلا صدقا ما بقيت، فوالله ما أعلم أحدا من المسلمين أبلاه الله في صدق الحديث منذ ذكرت ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم أحسن مما أبلاني، ما تعمدت منذ ذكرت ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم إلى يومي هذا كذبا، وإني لأرجو أن يحفظني الله فيما بقيت، وأنزل الله على رسوله صلى الله عليه وسلم: «لقد تاب الله على النبي والمهاجرين» إلى قوله: «وكونوا مع الصادقين» فوالله ما أنعم الله علي من نعمة قط بعد أن هداني للإسلام أعظم في نفسي من صدقي لرسول الله صلى الله عليه وسلم أن لا أكون كذبته فأهلك كما هلك الذين كذبوا، فإن الله قال للذين كذبوا حين أنزل الوحي شر ما قال لأحد، فقال تبارك وتعالى: «سيحلفون بالله لكم إذا انقلبتم» إلى قوله: «فإن الله لا يرضى عن القوم الفاسقين». قال كعب: وكنا تخلفنا أيها الثلاثة عن أمر أولئك الذين قبل منهم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين حلفوا له فبايعهم واستغفر لهم، وأرجأ رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرنا حتى قضى الله فيه، فبذلك قال الله: «وعلى الثلاثة الذين خلفوا» وليس الذي ذكر الله مما خلفنا عن الغزو، إنما هو تخليفه إيانا، وإرجاؤه أمرنا، عمن حلف له، واعتذر إليه فقبل منه.

üzere tevbe ederken günaha teessüfünden dünya başına dar gelmeli, nefsi kendini sıkmalı da sıkmalı ve her şeyden kesilip Allah'a öyle sıdk u sadâkatle ilticâ etmelidir.[1]

Nitekim şöyle buyuruluyor:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقٖينَ ﴿١١٩﴾ مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدٖينَةِ وَمَنْ
حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
لَا يُصٖيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئًا يَغٖيظُ الْكُفَّارَ
وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَۙ
﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغٖيرَةً وَلَا كَبٖيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ
اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةًۜ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ
مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدّٖينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُٓوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ۟ ﴿١٢٢﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذٖينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فٖيكُمْ غِلْظَةًۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ
اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقٖينَ ﴿١٢٣﴾

[2643] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun (119). Ne medenîlerin ne de etraflarındaki bedevîlerin Resûlullah'tan tehallüf etmeleri ve onun nefsinde ne yaptığına bakmayıp da kendi nefisleriyle mukayyed olmaları yaraşmaz. Çünkü onların Allah yolunda ne bir susuzluk ne bir yorgunluk ne bir açlık çekmeleri ve ne küffârı gayza [2644] getirecek bir mevkii çiğnemeleri ne de düşmandan bir muvaffakiyete nâil olmaları olmaz ki, mukabilinde kendileri için mutlak bir amel-i sâlih yazılmış bulunmasın. Çünkü Allah muhsinlerin ecrini zâyi' etmez (120). Ve küçük, büyük bir masraf yapmazlar ve

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 119; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 320:
سئل أبو بكر الورّاق عن التوبة النصوح فقال: أن تضيق على التائب الأرض بما رحبت وتضيق عليه نفسه كتوبة كعب وصاحبيه رضي الله عنه.

bir vâdi kat' etmezler ki amellerinin daha güzeliyle Allah kendilerine mükâfat etmek için hesablarına yazılmış olmasın (121). Bununla beraber mü'minlerin kâffesi birden toplanıp seferber olacak değillerdir. Fakat her fırkadan bir tâife toplansa da dinde fıkıh tahsil etseler ve döndükleri zaman kavimlerini inzar eyleseler, gerek ki sakınırlar (122). Ey o bütün iman edenler! Kâfirlerin size yakın olanlarıyla çarpışın, hem onlar sizde kalın bir kuvvet görsünler ve bilin ki Allah korunanlarla beraberdir (123).

{يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا} Ey iman etmiş olanlar {اتَّقُوا اللّٰهَ} Allah'a ittikā ediniz, ❁ Allah'ın râzı olmayacağı şeylerden sakınıp rızâsına can atınız {وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ} ve sâdıklarla beraber olunuz. ❁ İmanlarında ve ahidlerinde veya dîn-i hakta gerek niyet gerek söz ve gerek fiilce ve hatta her hususta sâdık olanların maiyyetinde bulununuz, sâdıkların velâyet ve refâkatlerinden ayrılmayınız. Yani münafıklardan sakınıp Muhammed ve ashâbı gibi sâdıklara yâr u yâver olunuz. Onlar gibi özü doğru, sözü doğru, işi doğru olunuz, onlara uyunuz.

{مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَد۪ينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ} Medine ahâlisi ve etraflarındaki a'râb için ❁ gerek medenîlere ve gerek bedevîlere {اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ} Resûlullah'tan tehallüf etmek yoktur. ❁ Hükmünün hilâfına gitmeleri veya teveccüh ettiği gazâdan geri kalmaları menhîdir {وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِه۪} ve onun [2645] nefsinden kendi nefislerine rağbet etmemelidirler. ❁ Yani kendi canlarını Peygamber'den ziyade sevmeleri, Peygamber'in kendini sakınmadığı şeylerden kendilerini sakınmak istemeleri de menhîdir. Çektiği zahmetlerde, katlandığı meşakkatlerde, karşı geldiği hâilelerde hep bununla beraber bulunmaları maiyyetinde yürümeleri iktizâ eder.

Rivayet olunur ki Ebû Hayseme (*yukarıda geçen* اَلَّذ۪ينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّع۪ينَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ فِى الصَّدَقَاتِ وَالَّذ۪ينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ *[9/79] bak*) bostanına[1] varmış, güzel de bir zevcesi varmış, kadın gölgeye hasırı sermiş, yaygıyı yaymış taze hurma ve soğuk su da hazırlamış, takdim etmiş, bakmış

1 B: "bostana".

da "koyu gölge, taze hurma, soğuk su, güzel kadın; Resûlullah ise açık güneşte ve rüzgârda... Bu, hayır değil" demiş, hemen kalkmış, devesine binmiş, kılıcını ve mızrağını almış, rüzgâr gibi gitmiş, Aleyhissalâtü vesselâm da yola medd-i nazar buyuruyorlarmış, serâb içinde bir binitli yaldırıyor "Ebâ Hayseme ol" buyurmuş, o imiş, binâen'aleyh Resûlullah ferahlamış ve ona istiğfar etmiştir.[1]

{ذٰلِكَ} Bu ❁ yani Resûlullah'a böyle mütâba'atın vücûbu {بِاَنَّهُمْ} şu sebepledir ki onlara[2] {لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ} Allah yolunda ne bir susuzluk ve ne bir yorgunluk ne de bir açlık isabet etmez {وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئًا يَغٖيظُ الْكُفَّارَ} ve kâfirleri gayzlandıracak hiçbir yeri çiğnemezler {وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا} ve düşmandan hiçbir kâm[3] almazlar {اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ} ancak her biriyle kendileri için sâlih bir amel -güzel ecre lâyık, indallah makbul bir hasene- yazılmış olur {اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ} her hâlde Allah [2646] muhsinlerin[4] -güzel iş yapanların- ecrini zâyi' etmez ❁ binâen'aleyh bilhassa bunların ecirlerini zâyi' etmeyeceği evleviyetle derkârdır.

{وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغٖيرَةً وَلَا كَبٖيرَةً} Hem onlar küçük veya büyük bir nafaka sarfetmezler {وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا} ve bir vâdi kat' eylemezler {اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ} illâ o, onlar için yazılmış olur {لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} ki o yapar oldukları amellerin daha güzel cezâsıyla -yani mükâfâtıyla- kendilerini mükâfatlandırsın.

---

1 İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 520-521; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 319. Krş. Müslim, Tevbe, 53:
قال ابن إسحاق: ثم رجع علي إلى المدينة، ومضى رسول الله صلى الله عليه وسلم على سفره، ثم إن أبا خيثمة رجع بعد أن سار رسول الله صلى الله عليه وسلم أياما إلى أهله في يوم حار، فوجد امرأتين له في عريشين لهما في حائطه، قد رشت كل واحدة منهما عريشها، وبردت له فيه ماء، وهيأت له فيه طعاما. فلما دخل، قام على باب العريش، فنظر إلى امرأتيه وما صنعتا له، فقال: رسول الله صلى الله عليه وسلم في الضح والريح والحر، وأبو خيثمة في ظل بارد، وطعام مهيأ، وامرأة حسناء، في ماله مقيم، ما هذا بالنصف! ثم قال: والله لا أدخل عريش واحدة منكما حتى ألحق برسول الله صلى الله عليه وسلم، فهيئا لي زادا، ففعلتا. ثم قدم ناضحه فارتحله، ثم خرج في طلب رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى أدركه حين نزل تبوك. وقد كان أدرك أبا خيثمة عمير بن وهب الجمحي في الطريق، يطلب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فترفقا، حتى إذا دنوا من تبوك. قال أبو خيثمة لعمير بن وهب: إن لي ذنبا، فلا عليك أن تخلف عني حتى آتي رسول الله صلى الله عليه وسلم ففعل حتى إذا دنا من رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو نازل بتبوك، قال الناس: هذا راكب على الطريق مقبل، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كن أبا خيثمة، فقالوا يا رسول الله هو والله أبو خيثمة. فلما أناخ أقبل فسلم على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: أولى لك يا أبا خيثمة. ثم أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم الخبر، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم خيرا، ودعا له بخير.

2 B -"onlara".

3 B: "gam".

4 B: "muhlislerin".

{وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً} Bununla beraber bütün mü'minler kâffesi birden nefîr olacak değildirler. ❁ Yani قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَٓافَّةً [et-Tevbe 9/36] ve اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا [et-Tevbe 9/41] buyurulmuş olmak ve Medinelilerle etrafındaki a'râbın tehallüfleri câiz olmamakla beraber gerek gazâ ve gerek taleb-i ilm için yeryüzündeki bütün mü'minler mecmû'u birden fırlayıp harekete gelecek değildir. Hepsinin birden kalmaları doğru olmadığı gibi hepsinin birden seferber olmaları da doğru olmaz {فَلَوْلَا نَفَرَ} {مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ} o hâlde onların her firkasından ❁ bir belde ahâlisi veya bir büyük kabile gibi kesretli her mü'min cemiyetinden {طَٓائِفَةٌ} bir tâife ❁ bir kısım, bir cemâ'at-i kalîle {لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ} dinde tefakkuh etmeleri -külfet ve meşakkate katlanıp fıkıh tahsil eylemeleri- için nefîr olsalar: hareket edip toplansalar {وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُٓوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ} ve dönüp geldikleri vakit belki hazer ederler diye kavimlerini inzar için bunu yapsalar. ❁ Yani halka tahakküm etmek veya diğer makāsıd-ı dünyeviye elde eylemek gibi bir garaz için değil, sırf inzar ve irşad maksad ve gayesi ile [2647] fıkıh, ilm-i din tahsil için seferber olup toplansalar... Binâen'aleyh bu suretle dinde tefakkuh farz-ı kifâyedir. Ve fî-sebîlillah cihaddan ma'duddur. Bu mânaya göre ilm-i din tahsîli için de bir seferberlik mevzû'-i bahistir ki bunda لِيَتَفَقَّهُوا، لِيُنْذِرُوا، رَجَعُوا zamirleri nefîr olan tâifeye râci'dir. Fakat âyette diğer bir mâna daha rivayet edilmiştir, şöyle ki: Mü'minler cihaddan tehallüf edenler aleyhinde nâzil olan beyânât-ı ilâhiyeyi işitince hepsi cihad için seferberliğe müsâra'at etmişler ve binâen'aleyh her fırkadan bir kısmının cihâda gitmesi ve bir kısmının da tefakkuh ve inzar için kalması emrolunmuş ve ilim ve hüccet ile cidal, seyf ile cidâlin asıl ve mebnâsı ve bi'setten maksûd-i aslî olan cihâd-ı ekberi teşkil edeceği anlatılmıştır ve bu surette لِيَتَفَقَّهُوا، لِيُنْذِرُوا zamirleri giden tâifeye değil kalanlara râci' demektir.

Bu beyânâttan sonra "evvelâ hangi düşmandan başlamalı?" denecek olursa:

{قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ} {يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا} Ey iman etmiş olanlar {قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ} o kâfirlerden sizi vely edenlere mukātele ediniz. ❁ Yani harbde اَلْأَقْرَب فَالْأَقْرَب kāidesini tâkip ediniz وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ [eş-Şu'arâ 26/214][1] emriyle Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem evvelâ yakın aşiretini inzâra me'mur buyurulmuş olduğu gibi, mü'minler de evvelemirde en yakın düşmanlara harb ü kıtal ile emrolunmuşlardır. Zira yakın olanlar şefkat ü istıslâha daha müstahiktir. Ve zarar u sultası en yakın olan ve en yakın hududda bulunan düşmanları bırakıp da uzaklarda uğraşmak da hikmet-i harbe muhaliftir. {وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً} Ve onlar sizde bir gilzat bulsunlar ❁ yani diğer husûsâtta iman ve İslâm'ın rikkat ü zarâfetini muhafaza ile beraber kıtâle karşı büyük bir sabr ü şiddet, delinmez yıkılmaz kalın ve kavî bir cebhe-i azm ü metânet sâhibi olunuz, böyle sağlam bir hayat [2648] tâkip ediniz {وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ} ve biliniz ki her hâlde Allah müttakīlerle beraberdir. ❁ Yani iman ve bu suretle kıtal, takvâ cümlesindendir. Allah'ın ismet ü nusreti de dâima korunanlarla beraberdir. Hayât-ı dünya mahabbetiyle kalbleri çürümüş, yılık münafıklar gibi meşakkat ve ölüm korkusuyla küffâra mukāteleden kaçınmakta korunmak değil, helâk muhakkaktır. Ve yakını bırakıp uzağa gitmekte tehlike vardır.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَانًاۚ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ
اِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ
وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾ اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِى كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا
يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ
مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُواۜ صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

[2649] Meâl-i Şerîfi

Bir sûre indirildi mi içlerinden biri çıkar, "bu hanginizin imanını artırdı bakalım?" der. Evet, imanı olanların imanını artırmıştır ve

1 "Hem en yakın hısımlarını inzar et."

onlar müjdelenip duruyorlar (124). Kalblerinde bir maraz olanlara gelince, onların da küfürlerine küfür katmıştır ve kâfir olarak ölüp gitmişlerdir (125). Görmezler de mi ki her yıl bir veya iki kere fitneye tutulurlar, sonra da tevbe etmezler, ibret almazlar (126). Bir sûre indirildi mi "sizi birisi görüyor mu?" diye birbirlerine göz ederler, sonra sıvışır giderler. Allah kalblerini burkmuştur, çünkü bunlar fıkhı istemez kimselerdir (127).

{وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ} Ne zaman bir sûre indirilse {فَمِنْهُمْ مَنْ} onlardan bazısı ❁ kâfirlerden bir kısmı demek olan o münafıklardan kimisi {يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَانًا} "hanginizdir ki" der, "bu ona bir iman ziyade etti?" ❁ Bir iman ziyade etmek mefhûmu, mevcud bir imana daha yüksek bir kuvvet ve revnak vererek heyecan ve kemâlini artırmak veyahut yeni baştan bir hakikat tasdik ettirmek mânalarından e'amdır ki evvelki keyfiyet, ikinci de kemmiyet nokta-i nazarından ziyadedir. Bir hakikate nazaran iman emr-i vâhid olduğundan bunda kemmiyet itibariyle değil ancak keyfiyet itibariyle bir ziyade ve noksan mülâhaza olunabilir. Bu haysiyetle enbiyâ ve sıddîkīn ile diğerlerinin merâtib-i imanı arasında farklar bulunur. Nitekim Hazret-i İbrâhim'in, وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبٖى [el-Bakara 2/260] demesi bu neş'enin aksâ-yı kemâlini taleptir. Yine bu nokta-i nazardandır ki لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْعِيَانِ'dır. Gayb ile şuhud, duygu ile görgü, bedâhet ile istidlâl arasında, hattâ hâfızadaki şuhûdun hatırasıyla hâldeki şuhud arasında ancak zevk ile erilebilen bir fark-ı kuvvet ve vuzuh vardır ki bu vuzuh, yakīnin aslına değil derece-i kemâl ve keyfiyetine aittir. Lâkin iman müte'addid umûra ta'alluku nokta-i nazarından mülâhaza [2650] olunduğu zaman müte'addid tasdikler tevâlî edeceğinden bunda iman, kemmiyet itibariyle de tezâyüd eder. Mesela hem namaza hem zekâta inanmakta yalnız namaza inanmaktan ziyade bir iman vardır. Kezâlik hem kütüb-i sâlifeye hem de Kur'ân'a iman eden müslimde yalnız Tevrat ve İncil'e inananlardan ziyade bir iman vardır. Bu suretle nâzil olan tekâlîf ve ahkâmın tezâyüdü nisbetinde imanın kemmiyeti de tezâyüd eder. Ve bu haysiyetle ahkâmın tafsîlâtına vâkıf olan ulemânın imanı her hâlde

avamdan ziyade olur. Keyfiyet cihetiyle ise bilakis olmak mümkindir. Âmmeden birinin îmân-ı icmâlîsinde bir âlimin imân-ı tafsîlîsinden ziyade bir kuvvet ve neş'e bulunabilir. Bir de iman vücûdî, küfr ise ʿademî olduğundan nefs-i imanda küfre nazaran bir ziyâde-i vücud vardır. Bir kâfir imana geldiği zaman hâl-i sâbıkına nazaran vücûdunda ve kalbinde bir ziyadelik kazanmış, bir nemâ hâsıl etmiş olur. Bu vechile "hanginize[1] bu bir iman ziyade etti?" sözü gerek keyfiyet gerek kemmiyet itibariyle tezyîd-i imanı nefy ü inkâr mânalarına şâmil olduğu gibi, asl-ı imanın nefy ü inkârını da işʿâr eder. İşte münafıklardan bazısı Kur'an'dan herhangi bir sûre nâzil oldukça böyle diyor, güya Kur'an'da ne eski bir imanı teyid ve tecdid edecek ne de yeniden iman edilmesi lâzım gelecek hiçbir şey, hiçbir delil ve dava, hiçbir inzâr ü tebşir, hiçbir hak yokmuş gibi göstermek ve bu suretle kābil-i iğfal olanları iğfal etmek için kendi sınarları arasında ve mü'minlerle istihzâ tavrında o suâli fırlatıyor ve alttan alta kurnazlıkla küfr ü inkârını neşre çalışıyordu. Kur'an'da هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ [et-Tevbe 9/33; el-Feth 48/28; es-Saff 61/9] buyurulup dururken zamanımızda birtakımlarının "Hazret-i Muhammed hayata ne getirdi?" diyerek müsbeti meşkuk göstermek ve nûr-i tevhîdi, Hakk'ın nâmahdud feyzini mahdud tahayyül ettirmek istemeleri de اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اٖيمَانًا diyenleri taklîde özenmekten başka bir şey değildir.

[2651] Bu inkâr veya istihzâya cevâben buyuruluyor ki:

{فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا} Fakat amma iman edenlere gelince {فَزَادَتْهُمْ اٖيمَانًا} o -sûrelerden her biri- onların imanını artırdı {وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ} o hâlde ki hepsi neş'eler duyuyor. ❁ Zevk-i iman ile müjdelenip şenleniyorlar[2].

{وَاَمَّا الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} Kalblerinde maraz olanlara gelince de {فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ} o -her sûre- onların murdarlıkları üzerine murdarlıklarını artırdı. ❁ Yani eski küfürlerine küfürler, akidesizliklerine akidesizlikler, kötü huylarına nifaklar ilâve etti. Çünkü her sûre nâzil oldukça iman

1 B: "hanginiz".
2 B: "neş'eleniyorlar".

eden mü'minlerin iman ve neş'esi peyderpey nasıl tezâyüd ediyor, ahlâkları nasıl tekemmül eyliyorsa buna mukabil inkâr edenlerin de her inkârında küfrü, inkıbâzı, ahlâksızlığı artıyordu {وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ} ve kâfirler kâfir öldüler.

{اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فٖى كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ} Bir bakıp görmüyorlar mı ki bunlar -bu münafıklar- her sene bir iki kere -yani birkaç defalar- fitneye tutuluyorlar ❁ kendilerine cürümlerini itiraf ettirecek, Rabb-i izzet'in huzûr-ı kibriyâsında mücrim olarak dikilmenin dehşetini yâd ve tevbeyi ihtar eyleyecek türlü türlü beliyyelere; hastalık gibi, kıtlık gibi, vaz'-ı ihtilâl ile şiddete çarpılmak[1], zuhûr-ı nifak ile rüsvay olmak, Resûlullah cihâda çıktıkça imansızlık yüzünden can havliyle kıvranmak gibi dertlere giriftâr oluyorlar {ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ} sonra da tevbe etmezler {وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ} ve bunlar akıllarını başlarına alıp düşünmezler. [2652] {وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ} Her ne zaman da bir sûre nâzil oldu mu {نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ} birbirlerine bakarlar, "sizi birisi görüyor mu?" diye göz ederler. ❁ Sûrenin kendilerine olan tesirinden bunalır, vahiy mahfilinden kaçmak isterler ve fakat işaretleştiklerini Müslümanlardan birisi görüverecek, alındıkları anlaşılıverecek, nifak ve hıyanetleri meydana çıkıverecek diye korkularından gizlice sıvışmak isterler {ثُمَّ انْصَرَفُوا} sonra da sıvışır giderler. {صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ} Allah, kalblerini çevirmiştir {بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ} o suretle ki bunlar fıkhı yok bir kavimdirler ❁ iyi anlamazlar, hakkı tedebbür ve takdir etmezler; yoksa derhâl tevbekâr olur, Kur'ân'a sarılırlardı.

Ey insanlar:

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزٖيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرٖيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنٖينَ رَؤُفٌ رَحٖيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِىَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ ﴿١٢٩﴾

1 B: "çarpmak".

Meâl-i Şerîfi

Şânım hakkı için size bir Resul geldi ki kendinizden, gayet izzetli, zorlanmanız ona ağır geliyor, üstünüze hırs ile titriyor, mü'minlere raûf, rahîmdir (128). Eğer aldırmazlarsa de ki: "Bana Allah yetişir, O'ndan başka ilâh yoktur. Ben O'na dayanmaktayım ve O, o büyük Arş'ın sâhibidir" (129).

[2653] {لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ} Kasem olsun ki size hakikaten bir Resul geldi {مِنْ اَنْفُسِكُمْ} bir Resul ki kendinizden ❁ kendi cinsinizden, melek değil beşerden, aslı ve nesebi mâlum Arabî, Kureşî, ehl-i Harem'den {عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ} sizin sıkılmanız gücüne gider. ❁ Yani azab görmeniz şöyle dursun zahmet çekmeniz bile onu son derece müteessir eder. Yahut sizi sıkan, zorunuza giden şeyler hasbe'l-beşeriyye onu da müteessir eder. Onun şedâidi iktihâmı müteessir olmadığından değil, risaletindendir. Bu tefsirlere göre cümlenin mecmû'u bir sıfattır. Fakat İbn Kuşeyrî'nin muhtârına göre "azîz" bir sıfat, عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ de diğer bir sıfattır. Buna işâreten bazı mushaflarda "azîz" üzerine bir "cim" secâvendi konulmuştur ki bunda daha fazla bir mâna vardır. Yani bir Resul ki azîzdir: büyük izzeti vardır. Sizi sıkan şeyler onun aleyhinedir. O yüksek izzet, ebnâ-yı cinsinin müteellim olmasını istemez, cinsinizden olması ve izzet sâhibi bulunması hasebiyle bütün derd ü kederinizi duyar[1] {حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ} üzerinize pek hırslıdır. ❁ Üstünüze titrer. اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ [en-Nahl 16/37] âyetinde işaret buyurulduğu vechile hidâyet ve salâhınıza, hayr ü nef'inize[2] haristir. Üzerinize toz kondurmak istemediği gibi sizi aksâ-yı saadet ve selâmete çıkarmak, cennet ve rıdvâna erdirmek için bütün hırsıyla uğraşır. Hem onun nazarı Kureyş'e veya Arab'a yahut şu bu kavme değil, herhangi kavimden olursa olsun {بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ} bütün mü'minleredir ki raûfdur. ❁ Ziyadesiyle re'feti, yani gayet ince bir şefkat ve merhameti vardır. {رَحِيمٌ} Rahîmdir. ❁ Fıtraten min-tarafillah pek ziyade[3] merhametlidir. Günahkârlara bile acır. Binâen'aleyh ey

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 533:

وقال ابن القشيري: عزيز صفة للنبي صلى الله عليه وسلم، وإنما وصف بالعزة لتوسطه في قومه وعراقة نسبه وطيب جرثومته، ثم استأنف فقال: عليه ما عنتم أي: يهمه أمركم. انتهى.

2 B: "nefsinize".

3 B -"ziyade".

insanlar, Kur'an'da vârid olan tekâlîf, bâhusus bu sûredeki berâet, tevbe, cihad vesâire hakkındaki evâmir ve hitâbât, [2654] ağırınıza gelmemeli, gücünüze gitmemelidir. Bütün bunlar küfr ü nifâkın zarar ve şeâmetine karşı ale'l-umûm mü'minlere[1] gayet büyük bir re'fet ve şefkatin tecelliyâtıdır. Onun için derhâl bunlara iman edip mûcebince amel etmelisiniz.

Görülüyor ki burada Resûlullah'a esmâ-i hüsnâ-yı ilâhiyeden "Raûf", "Rahîm" isimleri verilmiştir. Hasan b. el-Fazl demiştir ki: "Allah teâlâ hiçbir peygambere esmâsından iki ismi cem' etmedi, ancak Peygamberimiz hakkında بِالْمُؤْمِن۪ينَ رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ buyurdu. Zât-ı sübhânîsi hakkında da اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ [el-Bakara 2/143; el-Hac 22/65] buyurdu."[2] Fi'l-vâki' bu tesmiye ve tavsifte Resûlüne pek büyük bir tekrîm-i ilâhî vardır. Bundan anlaşılır ki esmâ-i hüsnâ-yı ilâhiyenin hepsi "Allah", "er-Rahman", "er-Rab" isimleri gibi esmâ-i muhtassadan değildir. Resûlullah ahlâk-ı ilâhî ile mütehallık olduğundan mü'minlere raûf-ı rahîmdir. Ve getirdiği din ve şeriat da iman edenler için ayn-ı re'fet ve rahmettir.

{فَاِنْ تَوَلَّوْا} Bunun üzerine i'râz ederlerse ۞ yâ Muhammed {فَقُلْ} sen şöyle de: {حَسْبِيَ اللّٰهُ} Bana Allah kâfi {لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ} O'ndan başka ilâh yok {عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ} ancak O'na dayandım {وَهُوَ} ve O {رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ}'dir. ۞ O azîm Arş'ın Rabbi, bütün kâinatı muhît olan en büyük hükm ü saltanatın sâhip[3] ve şehinşâhıdır. (*Sûre-i A'râf'da* ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ *[7/54] bak*)

İşbu لَقَدْ جَٓاءَكُمْ ilâ âhirihâ[4] iki âyetin en son nâzil olan âyet olduğu hakkında bir rivayet vardır. Hazret-i Übey radıyallahu anh'tan أَقْرَبُ الْقُرْآنِ عَهْدًا بِاللهِ «لَقَدْ جَٓاءَكُمْ» الأيتان "Kur'ân'ın Allah'a ahdi en karîb olanı, yani en

1 B +"karşı".

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân, el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 148:
وقال الحسين بن الفضل: لم يجمع الله لأحد من الأنبياء بين اسمين من أسمائه إلا للنبي صلى الله عليه وسلم، فإنه قال: «بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ» وقال تعالى «إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ».

3 B: "sâhibi".

4 B: "âhirihî".

son nâzil olanı لَقَدْ جَٓاءَكُمْ iki âyettir" diye mervîdir.[1] Ma'amâfîh Sûre-i Bakara'da وَاتَّقُوا يَوْمًا [2/281] âyetinin nüzûlü bundan da sonra olması rivayeti[2] daha müreccahtır. Yine rivayet olunduğu üzere Peygamber'in vefâtından sonra mushaf cem' olunduğu zaman bu [2655] لَقَدْ جَٓاءَكُمْ âyeti Zeyd b. Sâbit tarafından çok taharrî olunmuş, nihâyet ancak zi'ş-şehâdeteyn Huzeyme b. Sâbit nezdinde bulunmuştu.[3] Yani birçoklarının ezberinde olmakla beraber yazılısı[4] ancak Huzeyme'nin nezdinde mahfuz bulunmuş idi. Çünkü Kur'an yalnız huffâzın ezberinden değil ondan başka ahd-i risalette yazılmış ve en son arza iktiran etmiş parçaların da cem' ü tevsîkiyle bir mushafa toplanıyor idi. Yazmaya me'mur olan Zeyd b. Sâbit bu iki âyeti de bir vesîka-i hattiye bulmadan yazamıyordu. Onun için kendi ifadesi vechile Berâe'nin âhirinden bu iki âyeti bulamayıp taharrî etmiş ve ancak Huzeyme'de mahfuz bulmuş ve binâen'aleyh ezberlerde mahfuz olan bu âyetlerin rivâyet-i hattiyesi de bu suretle temin olunmuş idi. Ebû Dâvûd'un kitabında rivayet olunduğu üzere Ebu'd-Derdâ radıyallahu anh demiştir ki: "Her kim sabah ve akşam yedi kere حسبيَ اللهُ لا إله إلا هو عليهِ توكّلتُ وهو ربُّ العرشِ العظيمُ derse Allah teâlâ mühimmine kifâyet eder."[5]

Şimdi Sûre-i Berâe'nin bu hâtimesi mazmûnu Sûre-i Yûnus'tan itibaren ber vech-i âtî teşrih ve tafsil olunacaktır.[6]

---

1 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 101; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* V, 534:
وذكر النقاش عن أبيّ بن كعب أنه قال: أقرب القرآن عهدا بالله تعالى هاتان الآيتان لَقَدْ جاءَكُمْ رَسُولٌ إلى آخر الآية.

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* VII, 87-88:
قال ابن عباس: هذه الآية آخر آية نزلت على الرسول عليه الصلاة والسلام، وذلك لأنه عليه السلام لما حج نزلت «يستفتونك» (النِّسَاءِ ١٢٧/٤) وهي آية الكلالة، ثم نزل وهو واقف بعرفة «اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي» (الْمَائِدَةِ ٣/٥) ثم نزل «واتقوا يوما ترجعون فيه إلى الله» (الْبَقَرَةِ ٢٨١/٢) فقال جبريل عليه السلام: يا محمد ضعها على رأس ثمانين آية ومائتي آية من البقرة، وعاش رسول الله صلى الله عليه وسلم بعدها أحدا وثمانين يوما، وقيل: أحدا وعشرين وقيل: سبعة أيام، وقيل: ثلاث ساعات.

3 Buhârî, Tefsîr, 9:
...فقمت: فتتبعت القرآن أجمعه من الرقاع والأكتاف والعسب، وصدور الرجال، حتى وجدت من سورة التوبة آيتين مع خزيمة الأنصاري لم أجدهما مع أحد غيره: «لقد جاءكم رسول من أنفسكم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم» إلى آخرهما.

4 B: "yazılışı".

5 Ebû Dâvûd, Edeb, 109:
عن أبي الدرداء، قال: من قال إذا أصبَحَ وإذا أمسى: «حسبيَ اللهُ، لا إله إلا هو عليهِ توكّلتُ، وهو ربُّ العرشِ العظيمُ» سبعَ مراتٍ، كفاه اللهُ ما همَّهُ، صادقاً كان بها أو كاذباً.

6 B +"26 Cumâde'l-âhire 1357 Çarşamba [24 Ağustos 1938]".

[2661]

سورة يونس مكية وهي مائة وتسع آيات

YÛNUS SÛRESİ

Bu Sûre-i Yûnus hicretten mukaddem Mekke'de nâzil olmuştur. Binâenʻaleyh Mekkiyedir. Ancak birkaç âyetinin Medine'de nâzil olduğu da mervîdir ki bir rivayete göre فَاِنْ كُنْتَ ف۪ي شَكٍّ [10/94] ilâ âhirihâ üç âyet, bir rivayete göre de وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِه۪ [10/40] âyetidir.

Âyetleri: Yüz dokuz.[1]

Kelimâtı: Bin sekiz yüz otuz iki.[2]

Harfleri: Beş bin beş yüz altmış yedi.[3]

Fâsılası: م ن ل harfleridir.

Sebeb-i nüzûlü: Mekke ahâlisi Allah'ın beşerden bir peygamber göndereceğine inanmıyorlar ve ale'l-husûs kendi içlerinden bir adamın peygamberliğini inanılmayacak acîb bir şey görüyorlar; "Allah, Ebû Tâlib'in yetiminden başka bir resul bulamadı mı?" diyorlar,[4] Allah'ın kudretinden bunu istibʻâd ediyorlar, haşr ü neşri de inkâr eyliyorlardı. Bu sûre, bu sebeplerle nâzil olmuştur ki فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا ا۪يمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ [10/98] âyetinde istisnâî bir surette Yûnus aleyhisselâm'ın zikrini muhtevî olması dolayısıyla[5] "Sûre-i Yûnus" tesmiye olunur.

Sûre-i Berâe'nin hâtimesinde dîn-i tevhîdin kuvvetindeki kemâl ve ulviyeti gösteren ve Rabbü'l-Arşi'l-azîm'in sırr-ı ehadiyet ve saltanat-ı rubûbiyetine müntehî olan Kur'an ve risalet meselelerinin bir teşrih ve tafsîlini muhtevî olmak ve binâenʻaleyh evvelkinin hâtimesi bunun bir

---

1 Şâmiyyûn'a göre 110 âyettir (Ebû Amr ed-Dânî, *el-Beyân fî addi âyi'l-Kur'ân,* thk. Gānim Kaddûrî el-Hamed, Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs, 1414/1994, s. 163; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, I, 238).

2 Fîrûzâbâdî 1499 rakamını zikreder (*Besâir*, I, 238).

3 Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân,* IV, 62. Dânî bu sûrenin harflerinin 7657, Fîrûzâbâdî ise 7065 olduğunu söyler (*el-Beyân,* s. 163; *Besâir*, I, 238).

4 Zeccâc, *Meʻâni'l-Kur'ân,* III, 5:

ويروى أنهم قالوا: العجب أن اللّٰه لم يجد رسولاً يرسله إلى الناس إلا يتيمَ أبي طالب.

5 B -"Yûnus aleyhisselâm'ın zikrini muhtevî olması dolayısıyla".

fâtihası mesâbesinde bulunmak hasebiyle iki sûre arasındaki münasebet ve ittisal gayet vâzıhtır. Bu [2662] Mekke'de, o ise bilâhare Medine'de ve bâhusus ba'de'l-feth nâzil olmuş bulundukları hâlde tertibde bunun ve bundan sonraki daha[1] birçok Mekkî sûrelerin ondan tehir edilmiş olmasındaki hikmet de kemâl-i dikkat ve ehemmiyetle teemmül ve mülâhaza olunmak lâzım gelir. Bunun en açığı, İslâm'ın Arabdaki inkişâfından sonra cihâna intişârı devirlerinde dahi geçireceği safahâta ait birtakım işaretleri hâvî olmasıdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الۤرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً اَنْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢﴾

Meâl-i Şerîfi

الۤرٰ, işte bunlar o hakîm kitabın âyetleri (1). İnsanlar için, içlerinden bir ere "bütün insanları inzar et ve iman edenleri müjdele; kendileri için Rablerinin nezdinde bir 'kadem-i sıdk' var" diye vahyedişimiz hiç işitilmedik bir acîbe mi oldu? Kâfirler "her hâlde bu bir sâhir" dediler (2).

{الۤرٰ} Elif, lâm, râ ❁ Allah bilir murâdını… Görülüyor ki bu sûre dahi hecâ harfleri ile başlıyor. Demek ki bunda da remzî bir ifade var. Akılların [2663] künhünü kavrayamayacağı ilâhî bir sır ve mucize mevzû'-i bahis oluyor. Bu gibi sûre başlarındaki harfler hakkında Sûre-i Bakara'nın evvelinde söz geçmişti. Burada da bi-husûsihî rivayet olunmuş bazı kaviller vardır; ezcümle أنا الرب "Benim Rab", أنا الله أرى "Ben Allahım görürüm", أنا الله الرحمن "Ben Allahım Rahmânım" mânalarına remz olunduğu söylenmiş الر، حم، ن'dan الرحمن ismi terekküb ettiği de ihtar olunmuştur.[2] Ma'amâfîh bunu bu mânalara bir remz ve

---

1 B -"daha".

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXVII, 136:

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: «الر»، «حم»، «ن» حروف الرحمن تبارك وتعالى مقطعة.

icmal olmaktan ziyade doğrudan doğru Allah'a tefvîz-i emri îcab eden müteşâbihâttan olması haysiyetiyle gayr-i mahdud ihtimaller içinde bu mânaları da hatırlatması suretinde telakkī etmek daha muvâfıktır. Bu hurûf-ı mukatta'ayı müteşâbihâttan saymayan müfessirînin beyanlarına göre ise الٓمٓ'de olduğu gibi evvelâ sûrenin ismidir ve sâniyen "elifbâ", "ebced" gibi herkesin mâlumu olan hurûf-ı hecânın hem[1] ifrâdî ve hem terkibli haysiyetlerini anlatan yeni bir isimdir ki, aslı bulunan hurûf-ı hecâyı bir sûret-i mahsûsada ihtar ederek bu basit, mahdud, mübhem harflerden bi-hikmetillah gayr-i mahdud surette mânalı mânalı beliğ kelâmlar[2] inşâ edilebildiğini ve insanların bu sayede söyleyip anlamak gibi büyük bir nimete mazhariyetinde birçoklarının gaflet ettiği gayet dakīk bir kudret-i ilâhiye delîli bulunduğunu ve işte nazm-ı Kur'ân'ın da o[3] basit ve mahdud elifbâ harflerinden mürekkeb olmakla beraber diğer kelâmlar gibi değil herkesin bildiği elifbâyı bu yeni duydukları ve sırrına eremedikleri "Elif-lâm-râ" gibi yepyeni bir şekl-i bedî'de ibraz eden ve söz tanzîmine kādir bütün bülegā-yı beşeri tanzîrinden âciz bırakan fevkalâde bedî' ve mümtaz bir kitâb-ı hakîm olması onun min tarafillah inzal buyurulmuş bir mucize ve bir burhân-ı risalet olduğuna delâlet eden bâhir bir delil teşkil ettiğini ifham eder. Ve bütün münkirlere tehaddî ile meydan okur.

Bir de şâyân-ı dikkattir ki "Elif-lâm-mim" bütün harflere şâmil boğaz, dil, dudak üç mahrecin üçünü de muhtevî [2664] olduğu hâlde "Elif-lâm-râ"da esas itibariyle boğaz ve dil mahrecleriyle iktifâ edilmiştir. Gerçi "elif" ve "lâm" isimlerinin telaffuzunda şefevî olan fâ, mim harflerine de işaret varsa da hattaki gibi elif ve lâm müsemmâlarında bunlar yoktur. Elif, aksâ-yı halktan, "lâm", "râ" ağız içinde dil ucundan çıkar. الٓمٓ'de kelime batndan[4] başlayıp dudaktan zâhire ihrac edilmiş olduğu hâlde الٓرٰ'da henüz ağız içinde ve dil ucunda çalkanmaktadır. Bu zevke göre

1 B: "her".
2 B: "kelimeler".
3 B: "bu".
4 B: "bâtından".

الٓمٓ bütün Kur'ân'ın bir ismi olabilirse de الٓرٰ ancak sûre ismi olabilecek bir sırr-ı vahiy demek olur. Ma'amâfîh Kur'ân'ın bir ismi olduğu da söylenmiştir ki bu da o zaman henüz nüzûlünün tamam olmamış bulunması itibariyle mülâhaza olunabilir.

Allahu a'lem. {تِلْكَ} Onlar ❁ sana nâzil olan ve akılları hayrette bırakan o bedî' harfler, yani bu sûre,[1] veya kâfirlerin şaştıkları ve kabul etmek istemedikleri o sûreler {اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ} o hakîm kitâbın âyetleridir.

"**Hakîm**" hikmetli, hâkim, muhkem, mâ-bihi'l-hükm, mahkûm[un] fîh, yani hükmü kat'î mânalarına gelir ki Kur'an hakkında her biri sâdıktır. Esasen sâhib-i hikmet ve hâkim mânalarıyla "hakîm", Allah teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsından olmakla Kur'ân'ın bu vasıf ile tavsîfi, ilâhî olan nisbetini kuvvetle ifade için bir mecaz demek olur.

"Âyât"ın "kitab"a izâfeti ya cüz'ün külle izâfetidir ki meşhur olan budur. Yani bu sûre, hikmet ve ahkâm-ı ilâhiyeyi muhtevî olarak nâzil olmakta bulunan o kitâb-ı muhkemin, o Kur'ân-ı Azîm'in âyetlerinden bir kısm-ı mahsustur[2]. Veya dâllin medlûle izâfeti olmak da mümkindir. Nitekim "Elif-lâm-râ" hurûf-ı hecâya işaret olduğuna göre asıl kitâb-ı hakîm mâna ve hurûf-ı hecâdan mürekkeb olup o mânaya delâlet eden nazm-ı celîl de onun âyâtı, yani dâlleri veya delilleri demek olur.

[2665] Her iki takdirde de kitap, hakîm olduğu gibi ona izâfetle âyetlerin dahi hakîm olduğu anlaşılır ki bu cihet, Sûre-i Hûd'da الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ [11/1] diye tasrih olunacaktır. Gerek Sûre-i Hûd'da gerek Sûre-i İbrâhim'de الٓرٰ كِتَابٌ buyurulmuş olması "âyâtü'l-kitâb" izâfetinde meşhud olan evvelki vechi müeyyid görünür. Hâsılı Kur'an, ilmî ve amelî hikmet-i ilâhiye ile meşhun, ahkâm-ı Hakk'ı muhtevî olmak itibariyle mü'min ve kâfir herkes hakkında hâkim, öyle hâkim ki Kur'an ne diyorsa herkesin başına gelecek hükm-i Hak o, ef'âl-i beşer hakkında adl ü ihsan ile hükme esas ittihaz edilecek bir

1 B -"yani bu sûre".
2 B: "mahsûsudur".

kānûn-ı ilâhî, halka hidâyet ve mutî'leri sevap ve cennetle tebşir ve âsîleri ikāb ve cehennem ile inzar eden kat'î hükmü mutazammın, nazım ve mânası halelden ârî ve beyan ve belâgati bedî' ve kavî ve tegayyür ü tahriften masûn ve mahfuz ve bâhusus ümmü'l-kitâb olan âyetleri neshi nâkābil surette ebediyyen muhkem, hakāik ve ahkâmı[1] ezeliyye, risâlet-i Muhammediyenin ekmel bir şâhidi, ve misli yapılmak ihtimâli olmayan bir mucizesi olmak üzere itmâm-ı inzâline ve icrâ-yı ahkâmına Allah teâlâ'nın kat'î hüküm ve iradesi ta'alluk etmiş olmak itibariyle mahkûm[un] fîh, yani bu vecihlerden her biriyle ve bütün mânasıyla hakîm bir kitaptır. Ve işte bu okuyacağımız الۤرٰ sûresi de okuduklarınız ve daha okuyacaklarınız gibi o hakîm kitabın bir kısım âyetleridir ki bunda kâfirleri şaşıran sırr u hikmet-i ilâhiyeden bir kısmını anlayacaksınız.

{اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً} Nâs için bir aceb mi oldu? ❁ Yani insanlar için taaccüb edilecek, vukū'una inanılmayıp şaşılacak, u'cûbe ittihâz edilecek bir şey mi oldu?[2] {اَنْ اَوْحَيْنَآ اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ} Onlardan bir ere -melek değil beşer cinsinden bir erkeğe, dünya mal ve mülküne [2666] müte'allik bir servet ve azameti itibariyle alelâde insanlardan biri sayılan ve fakat âlî fezâili, kudsî hasâili itibariyle bütün insanlığın iftihar etmesi lâzım gelen en yüksek, en mümtaz bir ferdi olan büyük bir erkeğe- şöyle vahyetmemiz {اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ} ki nâsı inzar et ❁ bütün insanların âhirette başlarına gelecek korkunç ahvâl ve ehvâli haber ver, küfr ü isyandan korkut {وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا} iman edenlere de şunu müjdele: {اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ} Onların Rabbi indinde kendileri için muhakkak bir[3] "kadem-i sıdk" var.

"**Kadem**" kelimesi "kıdem" mürâdifi olarak sâbıka[4] fi'l-emr, yani bir hususta sâirlerini sebk u tekaddüm hâli ve hayır ve hasene cihetinden derece ve rütbe sâhibi ki müennesi "kademe"; ve ayak, yani ayağın

---

1 B: "ahkâm-ı".

2 عند الناس عجبا buyurulmayıp da lâm-ı ihtisas ile لِلنَّاسِ عَجَباً buyurulması sade taaccüble kalmayıp bir u'cûbe ittihaz edildiğine, gülünç bir tuhaflık addiyle aleyhinde* birtakım laflar söylendiğine delâlet eder [Müellifin notu].
* B -"aleyhinde".

3 B -"bir".

4 B: "sâbıkân".

topuktan ilerisi, daha doğrusu taban mânalarına gelir. Ve bir şeyin mukaddemine ve kahraman kimseye ıtlak olunur. "Filânın filân hizmette kademi var" demek sâbıkası ve tekaddümü var demek olur. "Filânın hayırda bir kademi vardır" demek bir mertebesi vardır demek olur. "Filân erkek veya filân kadın kademdir" demek diğerlerine ön ayak olup cür'etli ve şecaatte ileri demek olur. "Kadem-i sıdk" tâbirini de müfessirîn amel-i sâlih, sâbıka-i hayr, Levh-i Mahfuz'da tesbît ü takdir olunmuş bir saadet, yüksek bir rütbe ve makam gibi mânalarda tefsir etmişlerdir. Fakat âyetin siyâkından anlaşıldığı ve Hasan ve Katâde'den rivayet olunduğu vechile murad şefâ'at-i Muhammediye olduğu zâhirdir.[1]

"Kadem-i sıdk" Aleyhissalâtü vesselâm'ın ind-i ilâhîdeki kurbiyeti, makām-ı şefaati ve Sûre-i Kamer'de geleceği üzere اِنَّ الْمُتَّقٖينَ فٖى جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ. فٖى مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلٖيكٍ مُقْتَدِرٍ [54/54-55][2] mısdâkınca müttakīlerin cennetlerde Allah teâlâ'nın ind-i kibriyâsında sâbit "mak'ad-i sıdk"a duhulleri için önlerine düşen delil ve [2667] pişvaları olması haysiyetlerini ifade eden bir ism-i mahsustur. Yani Allah teâlâ'nın bu Kitâb-ı Hakîm'i vahyettiği o recülün, o Zât-ı Muhammedînin Allah indinde öyle yüksek bir derece ve makamı, bir sıdk u emaneti vardır ki huzûr-i ilâhîde mü'minler için sıdk ile şefaat edecek ve önlerine düşüp cennetlere ve o[3] Melîk-i Muktedir indindeki mak'ad-ı sıdka vâsıl olmalarına kadar delâlet ve rehberlik edecektir. Binâen'aleyh beşerden bir recüle Allah teâlâ'nın böyle vahiy ve risâlet vermesi insanlık için nezd-i Hak'ta mühim bir şânı ve bunu tasdik eden mü'minler için böyle büyük bir bişâreti tazammun eder.

İmdi böyle diye bu inzar ve tebşir esası üzerine o Kitâb-ı Hakîm'in âyetlerini vahiy ile insanlar içinden dünya mal ve câhı ile şöhret ve azameti

---

1 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 103; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 10:

وروي عن أبي سعيد الخدري أنه قال: يعني شفاعة محمد صلّى الله عليه وسلّم، لهم شفيع صدق عند ربهم. وقال الحسن: هي رضوان الله في الجنة.

وقال الحسن وقتادة: هي شفاعة محمد صلى الله عليه وسلم.

2 "Şüphesiz müttakīler cennetlerde nûr içinde. Sadakat meclisinde, kudretine nihâyet olmayan bir şehinşâhın huzûr-ı kibriyâsında."

3 B -"o".

olmayan bir recüle nübüvvet ve kitap verilip Allah tarafından insanlara resul olarak gönderilmek nasıl olur da yakışıksız acîb bir şey farz edilir? Ve nasıl olur da bu hakikat, bu ihsân-ı ilâhî insanlığın medâr-ı iftihârı olmaz? Bu o nâs için bir u'cûbe mi oldu ki: {قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ} -لَسِحْرٌ ا ح ك جع يع- kıraatlerinde Kâfirler "bu her hâlde beliğ bir sâhir -veya açık bir sihir-" dediler[1] ❁ o inzar ve tebşîri muhtevî bulunan Kitâb-ı Hakîm'e vahy-i Hak demek istemediler, ve ma'amâfîh fevkalâde olan hikmet-i i'câzı karşısında bir meshur gibi mütehassis ve mütehayyir olmaktan da kurtulamadılar da Peygamber'e sâhir, hem mübîn bir sâhir dediler. Vahiy ve nübüvveti acâib ve garâib ile aldatıcı bir sihirbaz sanatı ve o Kitâb-ı Hakîm'i bir sihir gibi göstermek istediler. Çünkü beşerden birinin Allah'tan vahiy alıp peygamber olmasına taaccüb ediyorlar.

Bâhusus beşer içinde Arabî, Kureşî, Mekkelilerden ıstıfâ olunmuş ihtişamsız bir zâtın Allah tarafından kendilerine peygamber olmasını hiç hoşlanmıyorlar, "bari bu [2668] Kur'an iki beldenin birinden azametli bir adama inse idi" لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ [ez-Zuhruf 43/31] diyorlardı. Bu âyetteki اَكَانَ istifhâmı bir istifhâm-ı inkârîdir ki onların taaccübüne taaccüb ettirmek nüktesini ifade eder. Yani taaccüb ve inkâr edilecek, Hakk'a yakıştırılamayacak şey, Allah'ın beşerden öyle bir recüle vahiy vermesi ve insanlara insandan bir resul göndermesi değil, onu Allah'a ve insanlığa yakıştıramayıp taaccüb ve inkâr etmek, sihir demeye kalkışmaktır. Doğrusu umûm insanlara inzar ve tebşir yapacak peygamber melek gönderilmiş olsa idi asıl o zaman şaşılırdı. Nitekim Sûre-i En'âm'da bunu beyânen وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ [6/9] buyurulmuştur.

Kezâlik Sûre-i İsrâ'da قُلْ لَوْ كَانَ فِى الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنّ۪ينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكًا رَسُولًا [17/95][2] buyurulacağı üzere melekten resul meleklere veya melek-haslet zevât-ı mahsûsaya münasib olurdu. Zira risâletin

1 B -"dediler".

2 "Söyle onlara, eğer Arz'da hep uslu uslu yürüyen melâike olsa idi elbette onlara semâdan melek bir resul gönderirdik."

müfîd olması için resul ile mürsel[ün] ileyhler arasında tecânüsün büyük ehemmiyeti vardır. Böyle vahy-i Hakk'a mazhariyetle kurb-i ilâhîde ahz-ı makām-ı risâlet etmiş olan bir zâtın makām-ı nübüvvetine çıkamamakla beraber onun hemcinsi olarak maiyyetinde bulunmak ve Rabbü'l-âlemîn indinde kendileri lehine öyle bir kadem-i sıdka nâil olmak gibi büyük bir saadet ve bişâreti istihfaf ve istirkab ile karşılayıp reddetmek ne kadar budalalık, ne kadar şâyân-ı teessüf ve taaccüb bir hâldir.

İnsanlara ta'lîm-i hurûf ve esmâ ile kelâm, fehm ü tefhîm-i me'ânî nimetini bahşeden Rabbü'l-âlemîn'in o vahyi veremeyeceğini ve o inzar ve tebşîri yapamayacağını ve[1] sâdık ve mütevâzı bir kulunu dilediği gibi yükseltiveremeyeceğini tevehhüm etmek, Allah vergisine bu nasıl olur gibi taaccüb etmek, hikmet-i Hakk'a karşı gelmek, Allah'ın resûlüne sâhir, âyetlerine sihir demek, hâsılı saltanat-ı ilâhiyeye rekabete kalkışmak, irşâdını iğfal saymak ne acâib hareket, ne tehlikeli cür'et bilir misiniz?

[2669]

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ
الْاَمْرَۜ مَا مِنْ شَف۪يعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ اِلَيْهِ
مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاًۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقّاًۜ اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ
﴿٤﴾ هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَٓاءً وَالْقَمَرَ نُوراً وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ
وَالْحِسَابَۜ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّۚ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ اِنَّ فِي اخْتِلَافِ
الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde olarak yarattı, sonra Arş üzerine istivâ buyurdu, emri tedbir ediyor. [2670] Hiç şefaatçi yok

1 B -"veremeyeceğini ve o inzar ve tebşîri yapamayacağını ve".

ancak O'nun izninden sonra, işte bu evsâfın sâhibi Allah'tır Rabbiniz, o hâlde O'na ibadet ediniz, artık düşünmez misiniz! (3). Dönüşünüz hep O'nadır: Hakkā Allah'ın vaadi, çünkü O ibtidâ halk ediyor sonra onu geri çevirecek, iman edip iyi iyi işler yapan kimselere adaletle karşılık vermek için, küfredenlere ise hamîmden bir şarap ve elîm bir azab var, küfrettikleri için (4). O, O'dur ki Güneş'i bir ziyâ yaptı Kamer'i bir nûr ve buna menzil menzil miktarlar tâyin buyurdu ki senelerin adedini ve hesâbı bilesiniz. Allah, bunu ancak hak hikmet ile yarattı, bilecek bir kavim için âyetleri tafsil ediyor (5). Elbette gece ile gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı kâinatta korunacak bir kavim için birçok âyetler var (6).

{إِنَّ رَبَّكُمُ} Her hâlde Rabbiniz ❁ yani sizden bir recülü size inzar ve tebşir vahyi ile resul göndermesine taaccüb ettiğiniz, Kitâb-ı Hakîmine sihir dediğiniz mâlik-i emriniz {اللّٰهُ الَّذٖى} o Allah'tır ki {خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ} semâvât ü arzı altı günde halk etti. ❁ (*Sûre-i A'râf'ta buna dair îzâhât geçmişti, bak*). Bu gökler ve yer yok iken onları, yukarı aşağı bütün usûl-i kâinâtı öyle serî' bir tedric ile yarattıktan başka {ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ} sonra da Arş üzerine istivâ eyledi. ❁ Bütün bu kâinat memleketini taht-ı hükmünde tutarak hepsi üzerinde bütün ecrâm ve eflâkin, ecsâm ve ervâhın ve bütün tahtların, saltanatların, kudretlerin fevkinde icrâ-yı hüküm ve saltanata başladı. Yani {يُدَبِّرُ الْاَمْرَ} emri tedbir ediyor. ❁ Arşından arzına varıncaya kadar cüz'î küllî bütün şuûn-ı kâinâtın emr-i melekûtunu tedbir ve idare etmektedir.

"**Tedbîr**" bir işin iyi bir surette vâki' olması için ardını ve âkıbetini, önünü sonunu gözeterek takdir ve [2671] idaresi demektir ki burada murad, bütün umûrun mebâdî ve avâkıbını tâyin eden hükm ü takdîr-i Hak'tır.

O öyle bir Rabb-i müte'âldir ki {مَا مِنْ شَفٖيعٍ} O'na karşı hiç şefî' yok: ❁ O'nun işine karışacak, emr ü tedbîrine müdahale edebilecek bir şerîk ü nazîr şöyle dursun, O'nun huzûrunda bir kimse için kendiliğinden

şefaat edebilecek hiçbir şefaatçi bile yok, hiçbir zaman yoktur {اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهٖ} ancak O'nun izninden sonra ❁ yani ancak o vakit şefaat eden bulunabilir. Sûre-i Nebe'de يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّاۜ لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا [78/38][1] buyurulduğu üzere Allah teâlâ'nın hikmet-i rahmetine mübtenî olan izni de ancak şefî'in sıdk u savabdan başka bir şey söylemeyen güzîde ahyârdan ve şefaat olunanın[2] şefaate lâyık olanlardan bulunduğu takdirde melhuz olabilecektir ki bu liyâkatin ilk şartı imandır. O'nun huzûrunda mü'minlere bir "kadem-i sıdk" tebşîri ve o inzar ve tebşir emriyle o erkeğe bu Kitâb-ı Hakîm'in vahyolunması bu izin ve sıdk ile alâkadardır. Yoksa kimin haddine düşmüş ki O'na tekarrub edebilsin, kimin haddine düşmüş ki[3] O'nun hükmüne mahkum olmasın.

{ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ} İşte Rabbiniz Allah O'dur. ❁ Böyle şerîk ü nazîri yok bir azîm-i zü'l-celâldir. {فَاعْبُدُوهُ} Binâen'aleyh O'na ibadet ediniz ❁ yani O'nu tevhid ile mâbud bilerek cemâdât ve suretler şöyle dursun, ne bir melek ne bir nebîyi bile şerîk koşmayarak münzelâtına iman edip kemâl-i ta'zîm ile kulluk ediniz. {اَفَلَا تَذَكَّرُونَ} Artık tezekkür etmez misiniz? ❁ Bu hakikatleri bilip Rabbinizin bu azamet ve saltanatını, bu celâl-i kibriyâsını hatırınıza getirip bir düşünmez misiniz? Aklınızı başınıza alıp da haddinizi bilmez misiniz? {اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا} Nihâyet [2672] hepinizin müctemi'an dönüp varacağınız merci' O'dur. ❁ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ [el-En'âm 6/94] âyetinin gösterdiği gibi mevt ile rücû' ferden ferdâ olduğu cihetle burada ihtar olunan müctemi'an rücû'dan murad, ba'de'l-mevt ba's ile rücû'dur. Nitekim bu mânayı teyid ve tavzih ve isbat için buyuruluyor ki:

{وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا} Hakkā Allah vaadi böyle {اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ} zira muhakkak ki O halka bed' eder, sonra onu iade de eyler ❁ yaratmayı

---

1 "O gün ki kıyâma duracak Rûh ve melâike saf saf, bir kelime söyleyemezler, o kimseden başka ki O Rahmân ona izin vermiş, o da savâbı söylemiştir."

2 B: "olunan".

3 B -"O'na tekarrub edebilsin, kimin haddine düşmüş ki".

bidâyeten neş'et-i ûlâ ile yapar, sonra çevirip iade ederek neş'et-i uhrâ ile de yapar. Bu iade ve ircâ'ı onun için yapar ki {لِيَجْزِيَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ} iman edip sâlih sâlih ameller yapanlara adl ile ecr ü mükâfat versin. {وَالَّذٖينَ كَفَرُوا} Küfredenler {لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمٖيمٍ} bunlar için hamîmden bir şarap ❁ yani kızgın mayi'den bir içki {وَعَذَابٌ اَلٖيمٌ} ve elîm bir azab var. ❁ Bunları da böyle cezâlandıracaktır. Sebebi {بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ} çünkü küfrediyorlardı.

{هُوَ الَّذٖى} O O'dur ki ❁ yani bu iade ve cezâyı yapacak olan Allah, o hâlık-ı müdebbirdir ki {جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا} Güneş'e bir ziyâ yaptı ve Kamer'e bir nûr. ❁ Buradan ziyâ ile nûrun bir farkı anlaşılıyor. Bunların ikisi de esasen "zulmet"in mukābili olan aydınlık hâdisesini ifade ettikleri, bunun da derece-i şiddet ve zaafına göre birçok merâtibi bulunduğu mâlumdur. Ve bunların hepsine "nûr" ıtlak edilebilir. Fakat "nûr" "ziyâ"dan e'am, "ziyâ" "nûr"dan ehas veya akvâdır. Ziyâda bir fart-ı işrak, bir sutû' [2673] ve leme'ân, şiddetli bir intişar ve ıztırab; nûrda da mutlak zulmete tekabül eden bir revnak-ı intişar ile sükûnu[1] andıran bir safâ ve letâfet mülâhaza olunur. Bir târife göre de "nûr" ziyânın pertev ve şu'âıdır ki zulmeti dâfi' olan şu'lesi, ışığı demektir. Bu, o[2] demek olur ki zulmetin zıdd-ı karîbi nûrdur. Ve ziyâda nûrdan başka bir şey de vardır. Meselâ ziyâda harâret ve nâriyet de bulunabilir. Nitekim ziyâ harûrî ve gayr-i harûrî husûsiyetlere tahlil olunabilir. Fakat nûr sırf zulmete tekabül eden ve ziyâdan bi't-tahlîl alınan bir mânadır. Bir de denilmiştir ki "ziyâ" bizzat olana, "nûr" bi'l-araz olana ıtlak edilir. Şu hâlde burada Ay nûrunun Güneş dolayısıyla verildiğini iş'âr vardır. Sûre-i İsrâ'da gelecek olan فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً [17/12][3] beyânını mülâhaza ile bu daha ziyade tenvir edilmiş olur. Bu suretle Kamer'e bir nûr verilmiş olması mahv-ı Kamer meselesini de ihtar edeceğinden burada Güneş'e tapanlara karşı Şems ü Kamer'in hudus ve mahlûkiyetleri ve Allah teâlâ'nın bunlar üzerindeki hâlıkiyet ve hâkimiyeti, rubûbiyet ve tedbîri

1 B: "sükûneti".
2 B -"o".
3 "…sonra gece âyetini mahvettik ve gündüz âyetini gösterici kıldık…"

tefhim olunduktan başka Güneş'in ziyâ yapılması bed'-i halkı üzere bir neş'et-i ûlâ sun'unu, Kamer'in nûr yapılması da mahvından sonra neş'et-i uhrâsıyla bir iade sun'unu göstermiş oluyor ki siyâk-ı bahsi teşkil eden bu bed' ü iade kudreti ziyâ ve nûrun keşf-i[1] hâdisâtı ve cereyân-ı zamânı i'lâm eden ânât-ı tevâlîsinden de mütemâdiyen anlaşılıp durmaktadır. Velâkin ahvâl-i Kamer'den neş'et-i uhrâ delâleti daha sarih ve daha mufassal okunmaktadır. Fi'l-vâki' Allah teâlâ âyet-i nehâr olan Şems'i bidâyet-i halkında bizâtihi ziyâdâr olarak inşâ etmiş ve henüz onu mahv ü tekvir etmediğinden o neş'et-i ziyâ müstekarrını bulmak üzere el-hâletü hâzihî cereyan etmekte bulunmuştur. Âyet-i leyl olan Kamer'i ise neş'et-i ûlâsından çıkarıp mahvetmiş ve ona bir neş'et-i uhrâ ile ziyâdan mün'akis bir nûr vermiştir. Yani جَعَلَ Şems'e [2674] ta'alluku itibariyle inşâ ve Kamer'e ta'alluku itibariyle tasyirdir[2].[3]

Evet, Allah O'dur ki Şems'i bir ziyâ yaptı ve Kamer'i bir nûr {وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ} ve ona -yani Kamer'e- birtakım menziller takdir etti ۞ Kamer, menzilden menzile seyreder ve her birinde nûru muhtelif tehavvülât ile bir mikdâr-ı mahsus arz eyler. Araplar menâzil-i Kamer'i yirmi sekiz menzil sayarlardı ki her birinde Kamer bir gece bulunur, bir veya iki gece de gizlenir, şöyle ki: Eş-şeretan[4], el-bütayn, es-süreyyâ, ed-deberân, el-hek'a, el-hen'a, ez-zirâ', en-nesre, et-tarf, el-cebhe, ez-zübre, es-sarfe, el-'avvâ', es-simâk, el-ğafr[5], ez-zübânâ, el-iklîl, el-kalb, eş-şevle, en-ne'âim,[6] el-belde, sa'dü'z-zâbıh, sa'd-i büla', sa'dü's-sü'ûd, sa'dü'l-ahbiye, el-ferğu'l-evvel[7], el-ferğu'l-muahhar, er-reşâ ki hût'tur.[8] Bunlar, o burçlar o mevâki'ü'n-nücûmdur ki câhiliye Arapları envâ'-i müstamtarayı bunlara nisbet ederlerdi.

---

1 B: "keşfi".
2 B: "tasvirdir".
3 Nahiv nokta-i nazarından bu farkı وَجَعَلَ الْقَمَرَ نُوراً takdîriyle anlamak ve nûr-ı Kamer'in ziyâ-yı Şems'e alâkasını daha kuvvetli mülâhaza ettirmek için ikinci جَعَلَ'nin hazfedilmiş olduğu nüktesini düşünmek daha evlâ olur [Müellifin notu].
4 B: "Es-seretân".
5 M ve B: "el-fakr".
6 B -"el-ğafr, ez-zübânâ, el-iklîl, el-kalb, eş-şevle, en-ne'âim".
7 M ve B -"el-ferğu'l-evvel".
8 İbn Kuteybe, *el-Envâ'u fî mevâsimi'l-Arab,* yy., ts., s. 16-84.

Hâsılı Allah o ziyâ ve nûru yaptı ve o nûra menzil menzil muhtelif miktarlar tâyin etti ki {لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنٖينَ وَالْحِسَابَ} senelerin adedini ve hesâbı bilesiniz ۞ yani o ziyâ ve nûr ve ihtilâf-ı mekādîr delâletiyle ecrâm ve ecsâmdan, eşyâ ve mekândan mebde' ve me'âdı idrâke medar olacak olan eşyâ ve mekândan zaman fikrine ve aded ve hesab ilmine geçip dînî dünyevî maslahatlarınız için garaz-ı ilmî ta'alluk eden ve dünyadan âhirete doğru ömürlerinizin cereyânını gösteren senelerin adedini ve aylar, günler, geceler vesâire gibi alâkadar olmanız lâzım gelen vakitlerin hesâbını bilesiniz, Allah'a hesap vermek için nefsinizi ve a'mâlinizi muhasebe edecek hesâbı belleyesiniz {مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ} [2675] Allah onu başka vechile değil ancak hak hikmet ile halk etti ۞ yani o ziyâ ve nûr ve o mekādîr ü menâzil ile gördüğünüz o Şems ü Kameri bâtıl ve abes yaratmadı. Bunlar gayr-i mahluk veya ma'dûm olmamakla beraber keyfemettefak bir tesadüf ile veya bir oyuncak gibi hikmetsiz ve fâidesiz bir surette yaratılmış da değildir. Allah bunları ancak hak ile, nefsü'l-emrde sâbit ve mütehakkık hikmet-i bâliğa ile yarattı.

"**Hak**" kelimesi masdar ve sıfat ve isim olur. Ve bu suretle mütenevvi' mânalarda kullanılır. En umûmî olarak ma'nâ-yı masdarîsi sübut ve tahakkuk-ı vücûd diye ifade olunur ise de bunun esas mefhûmunda bir mutabakat mânası vardır ki evvelemirde ezhân ile a'yânın, ta'bîr-i diğerle enfüs ile âfâkın, ilim ile mâlumun mutabakatını ifade eder.

Ve bu haysiyet ile kâh ezhâna ve kâh a'yâna ıtlak edilir. Ezhânın a'yâna mutabakatı haysiyetiyle kullanıldığı zaman "sıdk" u "savâb" gibi akvâl ve efkâra ve kazâyâ ve ahkâma ve iradenin gāye-i murâda mutabakatı itibariyle "adl" ü "hikmet" gibi ef'âle vasf olur. A'yân tarafından mülâhaza olunduğu zaman da tahakkuk ve vukū' demek olur. Frenkler evvelkine "vérité", ikinciye "réalité" derler. Evvelki süjenin, ikinci objenin vasfıdır; fakat yalnız değil diğerine mutabakatı haysiyetiyle. İşte hak ve hakikatin hakikati bu iki vechin intibak ve cem'iyyeti olduğundan dolayı hak mânen ve sureten her vechile vücûd diye târif edilir ki bu da vücûb-i vücûd demek olur. Vücûb-i vücûd ise ya bizâtihi veya li-gayrihi olarak

mülâhaza edilebilir. Lizâtihî vücûb-i vücûd vücûdu zâtının muktezâsı olup hiçbir vechile gayra muhtaç olmayan ve hiçbir noksanı kabul etmeyen ezelî ve ebedî bütün sıfât-ı kemâli câmi' bulunan Vâcib teâlâ'ya mahsustur ve "el-Hak" ism-i şerîfi O'nun esmâ-i hüsnâsındandır. Hak teâlâ enfüs [2676] ve âfâkın ve bütün izâfâtın fevkinde onların nokta-i intibaklarına ve vücûd-i vücûblarına hâkimdir. Ve bütün merâtib-i hak O'nundur. Ve O'ndan dolayı ve O'nun içindir. Bütün enfüs ve âfâkın yekdiğerine mutabakat[1] ile hakkiyet ve tahakkuku, yani mâsivallah kendi zatlarından dolayı kendileri için ve kendi îcabları, kendi haklarıyla değil ancak Hak teâlâ'nın îcâbı ile ve O'nun hakkı için mevcud mütehakkıktırlar. Kendi kendilerine hâlik ve bâtıl oldukları hâlde Allah'ın halkıyla Allah için haktırlar. Binâen'aleyh bunlar vâcibü'l-vücûd li-gayrihi, yani hak li-gayrihidirler. Hak teâlâ'nın tahsis ettiği ecel-i müsemmâ ve mikdâr-ı mahsus ile nisbî bir suret ve mânada "hak" ismini alırlar. Her birinin haddi, vech-i hak ile alâkadar bir hakikati ve yekdiğerine karşı hukūku vardır. Nitekim [2]مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى [el-Ahkâf 46/3][3] âyeti de bunu nâtıktır. Ve "hak" kelimesinin ıtlâkātındaki tenevvü' hak li-gayrihi mânasının vücûhuna aittir. Ve bütün me'ânîsinde "hakk"ın mukābili "bâtıl"dır ki mümteni', ma'dûm, hâlik, hata, zulüm, abes ve boş mânalarına gelir. Vâcib li-zâtihi mânasına olan "el-Hak" isminin cem'i yoktur. Diğer mânalarda "hakk"ın cem'i makamında "hakāyık" kullanılır. Bir de hak "vâcib^ün leh", yani bir şeyin lehine olan vâcib mânasına gelir ki bu da bir ıtlâk-ı mahsus olmakla beraber evvelki esas mânaya müteferri'dir. "El-Hak" ism-i şerîfi bunun da mebde' ve damânıdır. Bu mânanın cem'inde "hukūk" denilir ki mukābili "vâcib^ün aleyh" veya sadece "vâcib", "vecîbe" ve örfümüzde "vazife" dahi denilir. Bütün hak ve hukūkun merci'i olan Hak teâlâ vâcib li-zâtihi olduğundan O'nun hukūku vardır. Ve ulûhiyet ve rubûbiyet O'nun hakkıdır. Fakat aleyhine vecîbe ve vazife tasavvur

---

1 B: "mutabakati".
2 M ve B: "وما".
3 "Biz o gökleri ve yeri ancak hak ile ve müsemma bir ecel ile yarattık…"

olunamaz. فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ [Hûd 11/107; el-Burûc 85/16][1] ve لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ 'dir [el-Enbiyâ 21/23][2]. Ancak وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا [en-Nisâ 4/122], كَتَبَ[3] عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ [el-En'âm 6/12], وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ [Yûnus 10/19] mantuklarınca kendinin kendiye îcab ettiği husûsât vardır. Ve ancak bu mâna ile ibâdın ve mahlûkātın Allah üzerinde hakkı mülâhaza [2677] olunabilir. Ve lisân-ı şer'de vârid olmuştur. Bu âyetteki اِلَّا بِالْحَقِّ'ı İbn Cerîr gibi bazı müfessirîn Allah teâlâ'nın isimlerinden olan "el-Hak" ism-i şerîfiyle tefsir etmiştir ki bu surette bâ[4] sebebiye olmak zâhirdir. Ekser müfessirîn ise رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا [Âl-i İmrân 3/191], وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ [ed-Duhân 44/38][5] âyetleri delâletiyle boş, abes ve oyuncak olmamak, yani Hak teâlâ'nın murâdına mutabık birçok mesâlih ve menâfi'-i mühimme terettüb etmek mânasına ilim ve iradeyi câmi' hikmet-i bâliğa ile tefsir etmişlerdir ki hak li-gayrihi mânasındandır ve bâ[6] mülâbesedir.

O Hâlık teâlâ {يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} ehl-i ilim olan, ilmi bulunan bir kavim için âyetlerini tafsil eder, ❁ ilmi olanlar ve ilim şânından bulunanlardır ki Hakk'ın hikmet ve ahkâmına delâlet eden tekvînî veya tenzîlî âyetlerinin tafsîlâtına vâkıf olur ve onlarla intifâ' edebilir. Ve ilimlerin terakkī ve tezâyüdü bu tafsîli ile alâkadar olarak nâmütenâhî gider. Ve anlaşılıyor ki bu tafsil ve terakkīde cem'iyyet ve ictimâ'iyetin de bir ehemmiyyet-i mahsûsası vardır. Burada bilhassa ilim sıfatının zikri "hak" mefhûmunda bâlâda beyan ettiğimiz mutabakat kaydına bir işaret demektir. Hakkın ilmi vardır ve hak ile âlim alâkadar olur. O âyetler ne gibi?

{اِنَّ فِى اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ} Her hâlde leyl ü nehârın ihtilâfında ❁ gece ve gündüzün birbiri arkasına değişip durmalarında[7] {وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ}

1 "…Ne dilerse yapar." / "Dilediğini yapar (fa''âl^ün limâ yürîd)dir."
2 "O yaptığından mes'ul olmaz…"
3 M ve B: "ربكم".
4 M: "bâ-i".
5 "Ve Biz o göklerle yeri ve aralarındakileri oyunculukla yaratmadık."
6 M: "bâ-i".
7 B: "durmasında".

ve Allah'ın semâvât ü arzda halk ettiği şeylerde - yükseklerde Şems ü Kamer ve kevâkib gibi ecrâm-ı neyyireden ve bunlardaki ziyâ ve nûr, miktar ve menâzil ve harekâttan ve kuvâ-yı melekûtiyeden ecsâm-ı kesîfeye ve arzdaki me'âdin ve nebâtât ve hayvânâta ve bunların zerrât ve havâssına ve ilm ü marifete varıncaya kadar bütün esnâf-ı masnû'âtta - {لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ} ittikā edecek -[2678] hesâbını bilip korunacak- bir kavim için nice âyetler vardır. ❁ İnsan olanlar bunları taharrî etmek lâzım gelir. Yalnız gece ile gündüzün ihtilâf ve te'âkubu bile ilm-i beşerin, hayât-ı dünyânın mâhiyetini anlatmaya, bed' ü iadeyi fehmettirmeye, âhireti hesab ettirip cezâ-yı ameli düşündürmeye ve hakk u hukūka riayet ederek Allah'ın ikābından korunmak ve Vech-i Hakk'a kavuşmak için tarîk-ı haktan ayrılmamak hissini vermeye kâfi gelir.

اِنَّ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا بِهَا وَالَّذٖينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَۙ ﴿٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدٖيهِمْ رَبُّهُمْ بِاٖيمَانِهِمْۚ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ فٖى جَنَّاتِ النَّعٖيمِ ﴿٩﴾ دَعْوٰيهُمْ فٖيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فٖيهَا سَلَامٌۚ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ۟ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerîfi

Onlar ki Bizim likāmızı arzu (veya ümit) etmezler ve dünyâ hayat ile râzı olup onunla mutmain olmuşlardır ve onlar ki Bizim âyetlerimizden gāfildirler (7). İşte bunların kesbleri sebebiyle varacakları yer ateştir (7). Amma iman edip güzel güzel ameller yapan kimseler, onların Rabbi kendilerini imanları sebebiyle hidâyetine erdirir, na'îm cennetlerinde altlarından ırmaklar akar (7). Orada duaları سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ, sağlıkları سَلَامٌ, dualarının sonu da hakikat اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ'dir.

[2679] {اِنَّ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا} Likāmızı ümit etmez olanlar ❁ yani Allah'a rücû'u[1], ba's olunup huzûr-ı Hakk'a varmayı arzu etmeyenler

1 B: "rücû'".

veya Hakk'ın huzûruna varıp hesap vereceklerini me'mul etmeyenler ve binâen'aleyh öyle şey mi olur gibi istib'âd ederek hesap ve ikābdan korkmayan veyahut hüsn-i sevab arzusunu, cemâlullaha ermek ümidini beslemeyenler {وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} ve -dünyâ hayâta- pek alçak veya pek yakın hayâta râzı olup {وَاطْمَاَنُّوا بِهَا} onunla mutmain olanlar ❁ dünya zevkine ermekle kalbi sükûnet bulan ve istikbâli hatardan sâlim imiş gibi ona kāni' ve emin olup ilerisini düşünmeyenler {وَالَّذٖينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ} ve âyetlerimizden gāfil bulunanlar ❁ bazılarına demin işaret olunduğu vechile mükevvenât sahifelerinde tafsil edilmiş veya onları tezkir ve onlarla istişhâda tenbih etmek üzere inzal buyurulmuş olan ve hayât-ı dünyanın denâet ve fâniliğine ve likāullahın hakkıyetine ve âhiretin ehemmiyetine delâlet etmekte mealleri müttefik bulunan ve ilm ü ittikā ile istifade edilmesi lâzım gelen ilâhî delâil ve alâmâtı asla nazar-ı i'tibâra almayan, tefekkür etmeyen o lâübâli gāfiller {اُولٰٓئِكَ} bütün bunlar ❁ bu kötü evsâf ile muttasıf bulunan imansızlar yok mu {مَأْوٰيهُمُ النَّارُ} her hâlde bunların son yatakları ateştir. ❁ Yani o gönül[1] verip mutmain oldukları dünyâ hayat ve zevkinde kalacak değil, cehenneme gideceklerdir: {بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ} Sebebi, kesbleri ❁ dünyada o ümitsizlik, o dünyaperestlik, o gaflet huylarını kesbetmiş olmaları ve gönül işlerinin en kötüsü ve [2680] birçok masiyetlerin, fenalıkların menşe'i olan bu kötü huyların kesbini itiyad eylemiş bulunmalarıdır. Bunlara mukabil:

{اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} İman edip sâlih sâlih -imana yaraşır- ameller yapanlar muhakkak {يَهْدٖيهِمْ رَبُّهُمْ بِاٖيمَانِهِمْ} bunları kendilerinin Rabbi olan o Rabb-i celîl imanları sebebiyle dosdoğru muradlarına erdirecek {تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ فٖى جَنَّاتِ النَّعٖيمِ} na'îm cennetlerinde altlarından ırmaklar akacak öyle bir nimet ve saadet cereyânı ki {دَعْوٰيهُمْ فٖيهَا} orada davaları ❁ bütün dua ve nidâları {سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ} Sübhânek'allâhümme ❁ yani bu dua, bu söz. Çünkü derd-i fenâdan, endîşe-i istikbâlden kurtulmuş, va'd-i Hakk'a ermiş, rıdvâna müstağrak olmuş, imanı ayne'l-yakīni geçmiş hakka'l-yakīne değmiş, artık başka bir talep ve maksatları

1 B: "gönlü".

kalmamış bulunacağından duaları Allah'a hep böyle arz-ı tesbih ve tenzih {وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا} ve orada tahiyyeleri ❁ Allah'tan, melâikeden aldıkları iltifat ve birbirlerine verdikleri sağlık tekrîmi mübhem bir işaret veya cüz'î ve muvakkat şöyle bir temenni değil {سَلَامٌ} hep selâm ❁ bilâ kayd ü şart selâmet, bütün mekrûhâttan mutlak ve dâimî bir selâmet {وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ} ve davalarının âhiri: dua ve zikirlerinin hâtimesi {اَنِ} hakikaten şu şan {الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} "Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" diye Allah'a hamd ü şükrandır ki Fâtiha'nın evvelidir (*oradaki îzâhâta bak*). Mün'ime bir ta'zîm-i mahsus demek olan "hamd"in zevk-i nimeti takdirden husûle gelen yüksek bir inşirah ve sürur ifade ve ilan ettiği ve merâtibi geçmiş idi. Onun [2681] için burada nimet ve mün'imin kadrini takdir ve hakkına tâzim etmek zevki Fâtiha'dan anlaşıldığı vechile hidâyet ve saadetin yalnız[1] evveli değil, bütün ni'met ü saâdetin âhir ve aksâsı ve kemâl-i saâdetin müntehâsı olduğunu ve bu suretle na'îm-i cennetin nâmütenâhîliğini ve rıdvân-ı Hakk'ın ekmel-i kül olduğunu, ehl-i cennet na'îm cennetleri içinde bugün kalb-i beşere hutur bile etmemiş olan ni'am-ı ebediye ile mütena"im olurken dünyada birçoklarının yaptığı gibi hırs-ı tena"ümle mün'imi unutmayacak veya itiyad ile nimeti horlamayacak; "ol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler" kabîlinden olmayacak, nimetin kadrini bilecek, mün'imi görecek, O'nun hakk-ı şân ü azametini bütün zevkiyle duyacak ve fakat hakk-ı itmi'nânını kemâl-i ni'mette değil kemâl-i mün'imde bulacak ve onun için cennette hiçbir noksan ve ihtiyaç bulunmadığı ve ibadet için teklif dahi olmadığı hâlde ehl-i cennet en büyük lezzet ve ibtihâcın kibriyâ-yı Hakk'ı iclâl ve tekrimde bulunduğunu görerek Allah'a duadan ayrılmayacak ve bütün davaları ve duaları her maksaddan ârî olarak münhasıran Allah'a tesbih ve tahmidden ibaret olacak ve her duada[2] Allah'tan tahiyye-i selâm alarak başkaca bir hazz-ı saâdete erecek ve binâen'aleyh dualarının hepsi behemehâl hamd ile neticelenecektir. Dünyada bu zevk ü lezzetin misâli namazdır. Bundan gâfil olan ve herhangi bir alay ve nümâyiş seyri için

---

1 B -"yalnız".
2 B: "günü".

koşan çocuklar ve câhiller namazı bir külfet sayarak ancak bir teklif ve tazyik tahtında kılarlar ve başları dara gelmeden Allah'a dua ve ibadet etmezler.

Ârifler ise bunu büyük bir zevk ve mi'râc bilirler. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ[1] ve اَلصَّلَوةُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِ[2] buyurmuştur. Ve yine dünyada ehl-i cennetin bu zevkine hemhâl olmak içindir ki tahiyyeleri selâm olan ehl-i İslâm her dua ve tezkirlerinin sonunda bir Fâtiha okurlar. Çünkü insanlar dünyada itiyad ettikleri yaşayış [2682] hâlet-i rûhiyesiyle ölecekler ve öldükleri gibi haşrolunacaklardır. Ve bundan dolayı bir gününü[3] mutlaka bir gecenin tâkip etmesi muhakkak ve âhiri ölüm olduğu şüphesiz bulunan hayât-ı dünyâya mutmain olup da likā-yı Hakk'a karşı küfr ü küfran ile yaşayanlar ölümden sonra azâb-ı elîm ile yatakları olan nâr-ı cehenneme giderken ehl-i iman ve şükran, selâm ü selâmetle اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ diyeceklerdir.

Şimdi likāullâhı arzu veya ümit etmemek, hayât-ı dünyâya râzı ve[4] mutmain olmak, âyât-ı Hak'tan gaflet etmek, seyyielerinin sürüklediği seyyiât ile hatîât cümlesinden olmak üzere o kâfirler bu hak vaadleri tekzib ve kendilerine bir şer olan azâbı bir hayır[5] isti'câl eder gibi isti'câl ederek "hani Allah öyle kādir de kâfirlere, âsîlere azâbını neye tehir ediyor? Şimdiden hesâbımızı görüverse ya, başımıza taşlar yağdırıverse ya!..." mı diyorlar? Veya dünyada başlarına bir sıkıntı geliverirse sabredemeyip "Allah canımızı alsa" mı diyorlar?

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِىَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ
لِقَٓاءَنَا فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾ وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهٖٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ

1 Ebû Yûsuf, *el-Âsâr,* s. 57; Abdürrezzâk, *el-Musannef,* V, 59; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 285; Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 1.
2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* I, 226.
3 B: "durmasında".
4 B: "veya".
5 B -"kendilerine bir şer olan azâbı bir hayır".

قَٓائِماًۚ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُۜ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

[2683] Meâl-i Şerîfi

Eğer Allah, insanlara şerri onların[1] hayır[2] ivercesine ivdikleri gibi ivecek olsa idi ecellerini kendilerine yetiriverir idi, fakat likāmızı arzu etmeyenleri bırakırız tuğyandan kör körüne giderler (11). İnsana bir sıkıntı da dokundu mu gerek yan yatarken gerek otururken gerek dikilirken Bize dua eder durur, derken kendisinden sıkıntısını açıverdik mi sanki kendine[3] dokunan bir sıkıntı için Bize yalvarmamış gibi geçer gider. İşte o müsriflere yaptıkları ameller böyle tezyin edilmektedir (12).

{لِلْمُسْرِفِينَ} O müsriflere ❁ ki zikrolunan fena evsâf ile muttasıf olanlardır. Bunlar Hakk'ı tanımak ve sâlih amel yapmak için kendilerine bahşedilmiş olan kuvâ ve meşâʻiri: akl u fikri fâni şehvetler uğrunda sûʼ-i istiʻmâl ederek âyât-ı Hak'tan gaflet ve ebedî olan naîm cennetlerini gelip geçici dünyâ hayâta, alçak ve hasis hevesâta feda ve bu suretle ömürlerini heder ettikleri için müsrif, zâlim ve mücrimdirler.

Ey bu Kitap ile o Peygamber'in gönderildiği bugünkü insanlar:

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُواۙ وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُواۜ كَذٰلِكَ نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَٓائِفَ فِى الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Celâlim hakkı için Biz sizden evvel kurûnu, kendilerine peygamberleri beyyinât ile geldikleri hâlde zulmettikleri ve [2684] imana gelmeleri ihtimâli kalmadığı vakit helâk eyledik. İşte mücrim kavimleri Biz böyle

1 B: "olanların".
2 B: "hayrı".
3 B: "kendilerine".

cezâlandırırız (13). Sonra onların arkasından sizi arzda halifeler yaptık ki bakalım nasıl ameller işleyeceksiniz. (14).

{لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ} Ki nasıl amel yapacaksınız bakalım gözetleyelim diye ❁ yani nice karnların ihlâkinden sonra sizin istihlâf olunup dünyaya getirilmenizin hikmeti eğlenmeniz değil, iradenizle sa'y ü faaliyetiniz, çalışmanızdır. لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً [el-Mülk 67/2][1] mantûkuyla dahi beyan olunduğu üzere en güzel amellere çalışmanız mükellefiyetidir. Ve çalışmanızdan maksûd-i aslî, en güzel amellerin keyfiyetlerindeki hüsnün zuhûrudur. Ve manzûr-ı ilâhî olacak olan o hüsnün zuhûrudur ki bi-emrihî teâlâ âmillerini cennâtü'n-na'îm saadetine mazhar edecek ve binâen'aleyh muhsinlere âhirette daha güzeli me'a-ziyâdet[in] verilecek ve yakında görüleceği üzere لِلَّذٖينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ [10/26] va'd-i ilâhîsi tecellî eyleyecektir. Yoksa çirkin fiiller maksad-ı hilkatten hâriçtir.

Hâlbuki ey Resûl-i Hak:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍۙ قَالَ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ
بَدِّلْهُۜ قُلْ مَا يَكُونُ لٖٓي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ نَفْسٖيۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۚ اِنّٖٓي اَخَافُ اِنْ
عَصَيْتُ رَبّٖي عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿١٥﴾ قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِهٖۘ فَقَدْ
لَبِثْتُ فٖيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهٖۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا
اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا
يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُ۬نَا عِنْدَ اللّٰهِۜ قُلْ اَتُنَبِّؤُ۫نَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا
فِي الْاَرْضِۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾ وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُواۜ
وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فٖيمَا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾ وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ
عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖۚ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُواۚ اِنّٖي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرٖينَ ﴿٢٠﴾ وَاِذَٓا
اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فٖٓي اٰيَاتِنَاۜ قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًاۜ اِنَّ

1 "…sizi imtihana çekip şunu bildirmek için ki hanginiz amelce daha güzel…"

رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ الَّذٖى يُسَيِّرُكُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِى
الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرٖيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا رٖيحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ
مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحٖيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ
مِنَ الشَّاكِرٖينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ
اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

[2686] **Meâl-i Şerîfi**

Böyle iken âyetlerimiz birer beyyine olarak karşılarında okunduğu zaman likāmızı arzu etmeyenler "bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir" dediler, de ki: "Onu kendiliğimden değiştirmekliğim benim için olacak şey değildir, ben ancak bana vahyolunana ittibâ' ederim; ben, Rabbime isyan edersem şüphesiz büyük bir günün azâbından korkarım" (15). De ki: "Eğer Allah dilese idi ben onu size okumazdım, hiçbir suretle de size onu bildirmezdi. Bilirsiniz ki ben sizin içinizde bundan evvel bir ömür durdum, artık bir kere aklınıza müracaat etmez misiniz?" (16). Artık bir yalanı Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerine yalan diyenden daha zâlim kim olabilir? Şüphe yok ki mücrimler, felâh bulmaz (17). Allah'ı bırakıyorlar da kendilerine ne zarar ne menfaat veremeyecek şeylere [2687] tapıyorlar, ve "ha, onlar bizim Allah yanında şefaatçilerimizdir" diyorlar, de ki: "Siz Allah'a göklerde ve yerde bilmediği bir şey mi haber vereceksiniz? Hâşâ O onların isnad ettikleri ortaklıklardan münezzeh sübhân; yüksek, çok yüksektir" (18). İnsanlar bir tek ümmetti, sonra ihtilâf ettiler. Eğer Rabbinden ezelde bir kelime sebketmiş olmasa idi o ihtilâf edip durdukları şeylerde şimdiye kadar beynlerinde hüküm verilmiş bitmişti (19). Bir de "ona Rabbinden bambaşka bir âyet indirilse ya" diyorlar, sen de ki: "Gayb ancak Allah'a mahsus, intizar edin ben de sizinle beraber muntazır olanlar-

danım" (20). İnsanlara dokunan bir sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırdığımız zaman da âyetlerimiz hakkında derhâl bir mekirleri vardır, de ki: "Allah'ın mekri daha çabuktur, haberiniz olsun: Elçilerimiz yaptığınız mekirleri yazıp duruyorlar" (21). O, O'dur ki sizleri karada ve denizde gezdirtir, hatta gemilerde bulunduğunuz ve içindekileri alıp hoş bir hava ile aktıkları ve tam onunla ferahlandıkları sırada ona şiddetli bir fırtına gelir çatar, ve her yerden onlara dalga gelmeye başlar ve zannederler ki tamamen ihâta olunup bittiler. O vakit Allah'a dini hâlis kılarak dua ederler[1]: "Ahdimiz olsun ki" derler, "eğer bizi bundan halâs edersen, şeksiz şüphesiz şükreden kullarından oluruz" (22). Derken vaktâ ki onları halâs eder, çıkar çıkmaz yer yüzünde haksızlıkla bağye başlarlar. Ey insanlar, bağyiniz sırf kendi aleyhinizedir, o alçak hayâtın biraz zevkini sürersiniz, sonra döner Bize gelirsiniz, Biz de bütün yaptıklarınızı size haber veririz (23).

{وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ} ❁ Burada mukteză-yı zâhir hitab zamiriyle عليكم denilmek iken عَلَيْهِمْ diye gıyaba geçilmesi ihlâk olunan karnlar gibi imansızlık eden, yani yaptığı işlerin nazar-ı ilâhîye arzını ve ona göre hüsn-i hakkını hesâba almayarak ve istihlâf gayesinin hilâfına olarak Hakk'ı tekzib ve O'nunla mücadeleye kalkışan mücrimlerden i'râz ve bunları şeref-i hitâbdan ıskāt ile ber vech-i âtî cinayetlerini ta'dâd için Resûlullah'a tevcîh-i kelâmı ifade eden bir iltifat nüktesidir. [2688] "Tilâvet" fiilinin تُتْلٰى diye muzârî sîgasıyla ifadesi de tilâvet teceddüd ettikçe onların âtîdeki cürümlerinin ve cevaplarının velev ara sıra olsun mutlaka tekerrrür edeceğini iş'âr eder ki meal şu demek olur:

Ey Resûl-i Hak! Senin gönderildiğin nâs içinde velev sûret-i umûmiyede olsun hitâba lâyık olmayan, Hak'tan hoşlanmayan öyle kimseler vardır ki ahkâm-ı Hakk'ı gösteren tevhîdin hakkıyetini ve şirkin[2] butlânını anlatan âyetlerimiz delâletleri vâzıh, hükümleri açık beyyinât olarak insanlara karşı tilâvet olunduğu veya olunacağı vakit

1 B: "edenler".
2 B: "şirk".

{قَالَ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا} bizim likāmıza ümidvâr olmayan -Hakk'ın huzûruna çıkmaya yüzü olmayan o kalb ve ameli, fikr ü emeli bozuk- Hak düşmanları {ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ بَدِّلْهُ} "bundan başka bir Kur'an getir" veya "bunu tebdil et" dediler ve derler. ❁ Yani işimize gelmeyen, keyiflerimizi okşamayan, olmasına ihtimal verip düşünmek bile istemediğimiz ba'sden, hesaptan, cezâdan bahseden, Allah'tan başka perestiş ettiğimiz mâbudlarımızı zemm ü ibtal ve gözümüzün gönlümüzün tesellisi o kıymetli ve sanatlı dilrubâ putlarımızı takbih ve ta'yîb eden, ayıplarımızı yüzlerimize vurup mütemâdiyen Allah'a ibadete sevk eden, istikāmet ve ittikādan ayrılanları yarınki kahr u azab va'îdleriyle[1] tehdit edip duran, şu alçak hayat içinde yoğurulmuş süflî beşeriyetin hâline mizâcına uymayacak temiz ve aynı zamanda faal ve mücahedeli yüksek bir hayat isteyen bu Kur'ân'ı bırak da bize okuyacak başka bir kitap, tab' u mizâcımıza muvâfık diğer bir kıraat kitabı getir veya bunu olduğu gibi bırakma da tebdil ve tağyir et, hoşlanmadığımız bazı âyetlerini kaldırıp bazılarını değiştirerek birtakım ta'dîlât ve tebdîlât yap, başka bir şekle koy, belki o vakit hâl ve zamana uygun okuyabileceğimiz bir şey olur gibi [2689] tefevvühâtta bulunurlar ve bununla Kur'ân'ı güya Peygamber kendi yapıyormuş gibi târiz etmek isterler ve acaba bu suretle kandırıp birkaç kelimesini tebdil[2] ettirir de bilâhare ilzâma bir yol bulabilir miyiz diye düşünürler.

{قُلْ} Sen de ki {مَا يَكُونُ لٖٓي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ نَفْسٖي} bana onu kendi tarafımdan tebdil etmek yok {اِنْ اَتَّبِعُ} ben hiçbir şeye değil {اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ} bana ne vahyolunursa ancak ona ittibâ' ederim. ❁ Yani her hâlde münhasıran vahye ittibâ' eder ve hiç tağyir etmeyerek ittibâ' ederim. Şayet bazı âyetlerde bir nesh ü tebdîl vâki' olursa o da ancak vahiy ile olabilir, ben ona da olduğu gibi ittibâ' ederim, başka ihtimal yoktur. Zira {اِنّٖٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّٖي عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ} muhakkak ki ben Rabbime isyan ettiğim takdirde büyük bir günün azâbından korkarım. ❁ Yani vahye

1 B: "vaadleriyle".
2 B: "ta'dîl".

ittibâ' etmemek veya onu velev cüz'î olsun tebdil ve tağyir eylemek beni terbiye edip yetiştiren ve o vahiy ile rubûbiyetini izhar, âyâtını tebyin, emrini tefhim buyuran ve مَا مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ [Yûnus 10/3] olan mâlik ve hâkimim Allah teâlâ'ya isyandır. Ve bunun cezâsı gayet dehşetli büyük bir günün pek korkunç olan azâbıdır. Bunu bilen bir kimse nasıl olur da öyle bir isyana cür'et eder? Hiç benim Rabbime isyan etmeme ihtimal verilir mi? Fakat bu senin kendi sözün, kendi kendine kavl-i mücerredin diyecek olurlarsa yalnız bu haberle kalmayıp Kur'an Allah teâlâ'nın hak vahyi olduğunu aklen de isbat ve tefhim etmek için yâ Muhammed {قُلْ} de ki {لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ} eğer Allah dilese idi ben size karşı onu tilâvet etmezdim {وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِهِ} ve size onunla ma'lûmât vermezdi ❁ benim lisânımla onu size bildirmez, duyurmazdı bile. Yani Allah benim bu Kur'ân'ı size [2690] okumamamı ve size bunu[1] bildirmemeyi dilese idi ne ben bunu size böyle tilâvetle okurdum ne de benim lisânımdan bunları duyardınız {فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ} zira bundan evvel ben sizin içinizde bir ömür durdum. ❁ Yani Kur'ân'ın vahyolunduğu târîh-i nübüvvetten mukaddem bütün bir ömür denecek kırk sene kadar uzun bir müddet cidden hayat geçirdim ve bunu sizin içinizde geçirdim, bütün tafsîlâtıyla terceme-i hâlimi bilirsiniz, pek âlâ bilirsiniz ki ben bütün o müddet-i medîde zarfında bir şey okuyor mu idim? Kur'ân'ın gerek nazm-ı i'câzkârına ve gerek mânasındaki hakāyık u şerâyi'e müte'allik fünûn ve ma'âriften bir şey te'âtî ediyor mu idim? Nazm u nesir edebiyat ile iştigālim var mı idi? Size hatiplik, şâirlik, müelliflik taslıyor mu idim? Okumak yazmak bilmeyen fakat şi'r ü inşâ ile uğraşan câhiliye şâirleri kadar olsun böyle bir mesleke intisab ediyor mu idim? Bir gün gelip âleme tehaddî ve müsabaka ilan etmek için hazırlanır mı idim? Kimseye tahakküm ve cidâl ile taarruz eder mi idim? Yalan söylemeye tenezzül şöyle dursun hakkımda bir şüphe veya şâibe uyandıracak bir hâl ü kālim olur mu idi? Hepinizin indinde iffet ve istikāmet, sıdk u emânetle mâruf Muhammedü'l-Emîn değil mi idim?

---

1 B: "bunu size".

{اَفَلَا تَعْقِلُونَ} Aklınız yok mu? Bir kere akıl edip düşünmez misiniz? ❁ Yani bana ve âyât-ı ilâhiyeye karşı şimdi söylediğiniz sözler[1], ettiğiniz târizler[2], yaptığınız fiiller ve teklifler hep akılsızlık eseridir. Yoksa başka hiçbir beyyine ve habere lüzum olmadan yalnız aklınızı başınıza alarak benim bundan evvel içinizde geçirdiğim o uzun müddetteki hayâtımı ve ahlâkımı bir düşünseniz hiç şüphesiz tasdik edersiniz ki Allah bugün de evvelki hâlde kalmamı dilese idi de vahy ü nübüvvet vermese idi, benim bunları size okumam ve taraf-ı ilâhîden i'lâm ve ilan etmem ihtimâli yoktu. Ben kendi kendime ne böyle bütün bülegā ve ulemâya meydan okuyan bir kitap [2691] yapabilirdim ne de bütün insanlara karşı bu inzar ve tebşir ile kimsenin yapamayacağı bir mücahede ve davaya girişirdim. Lâkin işitiyorsunuz ki şimdi ben bunları size okudum, tebliğ ettim, o hâlde anlamanız lâzım gelir ki Allah teâlâ öyle değil böyle istedi ve bana kesb ü tahsil ile yetişilemeyecek bir vahy ü nübüvvet ihsan edip bunları bildirdi ve bunlar size benim kendimin değil, Allah teâlâ'nın bir i'lâm ve ihbârıdır. Ve ben O'nun vahyine ittibâ'dan başka bir şey yapmam[3], bütün esbâbın fevkinde müdebbirü'l-emr, merci'-i kül مَا[4] مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ [Yûnus 10/3] olan Allah teâlâ'nın emr ü meşiyyetine müdahale, âyetlerine itiraz yine âyât-ı Hak'tan birisi olan akıl ile asla kābil-i tevfîk olmayan en korkunç cinayetlerden iken siz nasıl oluyor[5] da bunları ta'akkul etmeyerek Allah'ın vahyini tebdil teklifinde bulunuyorsunuz ve Allah'tan korkmadan yalan ve iftiraya cür'et ediyorsunuz?

{فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ} İmdi bir yalanı Allah'a karşı iftira edenden veya Allah'ın[6] âyetlerine yalan diyenden daha zâlim kim olur? {اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ} Şüphe yok ki mücrimler felah bulmazlar ❁ mücrimler meyânında zâlimler, zâlimler meyânında azlemler elbette hiç

1 B: "sözleri".
2 B: "târizleri".
3 B: "yapamam".
4 B: "وما".
5 B: "olur".
6 B -"Allah'ın".

felah bulmaz. Asıl yalan, bir cürüm ve bir haksızlık; iftira onun daha zâlimânesi, yalanı Allah'a iftira ve isnâd etmek veya Allah'ın tekvin yahut tenzil buyurduğu delâil ve âyâtı tekzib eylemek ise iftiranın en zâlimânesidir ki biri bâtıla hak demek zulmü, biri de hakka bâtıl demek zulmüdür. Peygamberlik taklîdine kalkışmak, müşriklik etmek evvelkinden, Kur'ân'ı Peygamber'i tekzib etmek de ikincisindendir. Daha bunlara mümâsil azlem bulunabilirse de bunlardan daha zâlim bir zulümkâr tasavvur olunamaz. Bâtıla hak veya hakka bâtıl demek zulmünü irtikâb eden müfterîlerin yapmayacağı hiçbir zulüm yoktur. Ve böyle zulmün derece-i kusvâsına varan müfterî mücrimlerin [2692] felah bulmayacakları muhakkaktır. Bu kadar büyük cürüm ve zulmü irtikâb etmek akılsızlığı da likāullâha ümidvar olmayanların hasletidir. Onun için bunlar öyle derler, Kur'ân'ın tebdîlini talep ederler. {وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ} ve Allah'ı bırakırlar da kendilerine ne zarar ve ne menfaat vermeyecek şeylere taparlar ❁ âciz suver ü esnâmdan, nusub ve evsândan meded umar teselli beklerler {وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ} ve "bunlar Allah'ın yanında bizim şefaatçilerimizdir" derler. ❁ Sûre-i En'âm'ın tefsîrinde kıssa-i İbrâhim'de putperestliğin menşe'i hakkında bahis geçmişti. Burada da denilmiştir ki:

1. Bunlar her bir iklim için semâvî ervâhtan birer rûh-i muayyen vardır diye[1] itikad ediyorlardı ve binâen'aleyh esnâmdan o rûha mahsus bir sanem tâyin edip ona tapıyorlar ve puta tapmaktan maksadları o rûha ta'abbüd oluyordu.

2. Kevâkibe ta'abbüd ediyorlardı ve binâen'aleyh onlara mahsus sanemler vaz' ederek tapıyorlar ve maksadları kevâkibe ta'abbüd oluyordu.

3. Putlara muayyen bazı tılsımlar vaz' ediyorlar ve onlarda birtakım esrâr-ı acîbe ve nefîse tahayyül ederek onlara tapıyorlardı.

---

1 B +"diye".

4. Büyük saydıkları kimselerin suretlerini yapıyorlar ve bu timsâllere hürmet ve ta'abbüd etmekle o ekâbirin indallah kendilerine şefaat edeceklerini zu'm ediyorlardı.[1]

İşte bütün putperestlik felsefesi bu dört surette telhis olunabilir. Ma'amâfîh âyetin mazmûnu daha veciz ve daha şümûllüdür. Bütün şirkin ve putperestliğin kökü doğrudan doğru likāullâhı ümit edememek ve Ma'bûd-ı Hakk'a karşı kizb ü hayâlden menfaat ve teselli beklemektir. [2693] Tâif ahâlisi "Ellât" nâmındaki puta, Mekke ahâlisi "Uzzâ, Menât, Hübel, İsaf, Nâile" nâm putlara taparlardı.[2] Peygamber'in yevm-i kıyametle inzârına karşı Tâifli esâtirci şair ve feylesof Nadr b. Hâris'in "kıyamet günü olduğu vakit Ellât bana şefaat eder" dediği de mervîdir.[3]

{قُلْ} Ey Resûl-i Hak -sen onlara kestirme cevap olarak- de ki {اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ} Allah'a ne göklerde ve ne yerde ilmi ta'alluk etmez bir nesne mi haber veriyorsunuz? ❁ Allâmü'l-guyûb olan Allah teâlâ'nın ilmi ta'alluk etmemek vücûd ve imkânın selbi demek olduğundan bu ifadede "putlar indallah bizim şefaatçilerimizdir" sözünün vâki'de hiç aslı olmayan ve olmak ihtimâli bulunmayan bir yalan ile Allah'a karşı iftira olduğunu gayet acı bir tehekküm ve takrî'

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVII, 227 (Râzî burada altı madde saymaktadır):

ثم اختلفوا في أنهم كيف قالوا في الأصنام إنها شفعاؤنا عند الله؟ وذكروا فيه أقوالا كثيرة:

فأحدها: أنهم اعتقدوا أن المتولي لكل إقليم من أقاليم العالم، روح معين من أرواح عالم الأفلاك، فعينوا لذلك الروح صنما معينا واشتغلوا بعبادة ذلك الصنم، ومقصودهم عبادة ذلك الروح، ثم اعتقدوا أن ذلك الروح يكون عبدا للإله الأعظم ومشتغلا بعبوديته.

وثانيها: أنهم كانوا يعبدون الكواكب وزعموا أن الكواكب هي التي لها أهلية عبودية الله تعالى، ثم لما رأوا أن الكواكب تطلع وتغرب وضعوا لها أصناما معينة واشتغلوا بعبادتها، ومقصودهم توجيه العبادة إلى الكواكب.

وثالثها: أنهم وضعوا طلسمات معينة على تلك الأصنام والأوثان، ثم تقربوا إليها كما يفعله أصحاب الطلسمات.

ورابعها: أنهم وضعوا هذه الأصنام والأوثان على صور أنبيائهم وأكابرهم، وزعموا أنهم متى اشتغلوا بعبادة هذه التماثيل، فإن أولئك الأكابر تكون شفعاء لهم عند الله تعالى، ونظيره في هذا الزمان اشتغال كثير من الخلق بتعظيم قبور الأكابر، على اعتقاد أنهم إذا عظموا قبورهم فإنهم يكونون شفعاء لهم عند الله.

وخامسها: أنهم اعتقدوا أن الإله نور عظيم، وأن الملائكة أنوار فوضعوا على صورة الإله الأكبر الصنم الأكبر، وعلى صورة الملائكة صورا أخرى.

وسادسها: لعل القوم حلولية، وجوزوا حلول الإله في بعض الأجسام العالية الشريفة.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 336:

وكان أهل الطائف يعبدون اللات، وأهل مكة العزى ومناة وهبل وأسافا ونائلة.

3 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 1936:

عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ: قَالَ النَّضْرُ بْنُ الْحَارِثِ: «إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ شَفَعَتْ لِي اللاتُ وَالْعُزَّى»، قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: «وَيَقُولُونَ هَؤُلاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ».

ile tefhim ve tebkit vardır. Güya putlar, Allah'ın indinde onlara şefaat edecekmiş de Allah'ın haberi yokmuş! Hâşâ sümme hâşâ! {سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ} Allah onların işrâkinden münezzeh ve müte'âlîdir.

{وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً} İnsanlar bir ümmetten başka bir şey değil idi ❁ yani esâs-ı fıtratta hepsi aynı hukūk ve şerâite tâbi' bir neviden ibaret idiler, bugünkü gibi yekdiğerini insan yerine saymayan muhtelif milletler, cemaatler yoktu وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ[1] اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ [el-En'âm 6/38] âyetinin de delâlet ettiği vechile hayvânâtın her nev'i bir kānûn-ı fıtrîye tâbi' bir ümmet, insanlar da bir ümmet idi (*bu âyetin Sûre-i Bakara'da geçen nazîrine bak*). Devr-i Âdem'den Kābil ve Hâbil vak'asına kadar böyle idi, İdris aleyhisselâm zamanına kadar da denilmiş. Nûh tûfânında kâfir kalmadığından tekrar küfrün zuhûruna kadar ümmet-i vâhide oldukları, kezâlik bu gün ihtilâf içinde bulunan birtakım akvâmın İbrâhim [2694] aleyhisselâm zamanında ümmet-i vâhide bulundukları da zikrolunmuştur ki bu surette النَّاسُ'dan murad, Arap ve İbrânî gibi bazı akvâm demek olup diğerlerinin de esasında böyle olduğu bi'l-mukāyese anlatılmış[2] olur. Nitekim tarihte "tebelbül-i elsine" tâbir olunan hâdise bu mânaya müşâbihtir.

{فَاخْتَلَفُوا} Sonra ihtilâf ettiler ❁ bir kısmı vahdeti bırakıp şirke geçtiler, bâğīler, müşrikler türedi, türlü türlü mâbudlar peşine düşüp nizâ' u cidâle başladılar, birbirlerine karşı hak tanımaz, her zulmü revâ görür muhtelif ırklara, milletlere, türlü türlü cemaatlere ayrıldılar. Öyle ki nev'-i insan, envâ'-i hayvânâttan daha muhtelif ecnâs hâline geldi.

{وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ} Rabbinden sebk eden bir kelime olmasa idi ❁ كَتَبَ[3] عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ [el-En'âm 6/12], لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا[4] يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ [Yûnus 10/49. Krş. el-A'râf 7/34] buyurulduğu vechile evvelemirde rahmeti iltizam ve müstahikk-i azab

1 M ve B -"وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ".
2 B: "anlaşılmış".
3 M ve B: "ربكم".
4 M ve B: "لا".

olan her ümmete bir ecel takdir edip fasl-ı kat'î yapacak hükm ü kazâsını yevm-i kıyamete tehir etmiş olmasa idi, velhâsıl biraz evvel geçen وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ[1] اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ [10/11] mazmûnu olmasa idi {لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ} ihtilâf etmekte oldukları davada derhâl aralarında kazâ-yı hak icrâ edilir, işleri bitiriliverirdi. ۞ Haklıyı haksızı ayıracak olan hükm-i kat'î derhâl verilmiş, tamamen icrâ edilmiş bulunurdu. Yani vahdet-i Hakk'a karşı küfr ü şirk ile ihtilâf çıkarıp esasen bir olan insanlığı teşettüt ve tefrikaya düşürenlerin başlarına kıyamet koparılıp cezâ-yı sezâları verilmiş, hepsinin canı cehenneme tıkılmış olurdu. Fakat kelime-i ilâhiye öyle sebk etmiştir ki Allah teâlâ insanlara kendilerinin isti'câlleri gibi şerri ta'cîl etmez, hemen ta'zîb ve ihlâk edivermez de likāullâhı istemeyen kâfirleri ecellerinin hulûlüne kadar bir müddet tuğyanlarında bırakır ve onlar [2695] ise bunu ihmal zannederek kalb körlüğüyle tuğyandan tuğyana atılır, mütemâdiyen esbâb-ı ta'zîblerini tezyid ederler.

Vahdâniyet-i Hakk'a karşı küfr ü şirk ve bağy ü tuğyandan çıkan ihtilâf-ı beşerî öyle müdhiştir ki bunun tabîî olarak muktezâsı mülâhaza edilirse yeryüzündeki beşeriyetin bir anda herc ü mercine kâfî bir sebep teşkil ettiği anlaşılır. Fi'l-hakīka وَلَوْ[2] يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى'dır [Fâtır 35/45]. Kelime-i rabbâniyenin böyle imhâl ve tecil ile tecellîsinde bir taraftan rahmet-i ilâhiyenin gazaba sebkini bir ilan, bir taraftan da leyl ü nehar, küfr ü iman gibi tabiatları yekdiğeriyle kābil-i imtizac ve ictimâ' olmayan muhtelif ezdâdı ihtilâflarına rağmen tanzim ve idare eden fevka't-tabî'a kudret-i rabbâniyenin ledünnî bir âyet ve burhânı vardır. Bir âyet ve burhan ki anlayanlara bütün semâvât u arzın ancak hak ile mahluk, rahmet ve adl ile kāim olduğunu gösterir. Artık haksızlığın, zulmün son derecesine varan o müfterî veya münkir, bâtılperest mücrimlerin felah bulmalarına

---

1 M ve B -"اليهم".
2 M ve B: "لو".

imkân var mıdır? Fakat likāullâha ümidi, Hakk'ın huzûruna çıkmaya yüzü olmayan ve akıllarını israf[1] edip putlardan şefaat dilenen o müsrif mücrimler, müttakīlerin idrak edebilecekleri hafî âyetleri anlamak şöyle dursun, pek iyi bildikleri hayat ve ahlâk-ı Muhammediye gibi canlı bir mucizenin delâlet-i hidâyetini ve ona inzal olunup kendilerine en beliğ lisan ile hitap ederek açıktan açığa ahkâm-ı Hakk'ı beyan eden Kur'ân'ın âyetlerini bile tekzib ve inkâr ederler de Allah'ın vahdâniyet ve rubûbiyetine ve Peygamber'in sıdk u hakkiyetine hiçbir delil ve âyet indirilmemiş gibi {وَيَقُولُونَ} bir de derler ki {لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ} Rabbinden ona bir âyet indirilse ya! ❁ Böyle inat ve mükâbere ile başka bir [2696] mucize ister dururlar. Madem ki öyle {فَقُلْ} sen de de ki {اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ} gayb, ancak Allah'a mahsustur. ❁ Yani talep ettiğiniz başka âyet, başka mucize henüz gaybdır, olup olmayacağını bilemem. Çünkü gaybı bilmek de tekvin etmek de Allah'a mahsustur. Gerçi tekvin nokta-i nazarından mülâhaza edilecek olursa şehadetin dahi tekvîni Allah'a mahsus ve meşhud olan âyetler de Allah'ın âyetleri olmakta müsâvî ise de, o kulların da mâlumu olabilir. Fakat gayb, gayb olduğu haysiyetten yani Allah teâlâ tekvin veya tenzil buyurmadıkça onu Allah'tan başkası bilemez. Onun için meşhud olan âyât ve mu'cizâttan başka mucizeyi indirip indirmemek ancak Allah'ın bileceği bir şeydir. Ma'amâfîh öyle şey olmaz da denemez {فَانْتَظِرُوا} binâen'aleyh intizar ediniz ❁ nüzûlünü gözleyiniz {اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ} şüphesiz ki ben sizinle beraber intizar edenlerdenim. ❁ Yani sizin bu kadar âyât-ı beyyinâtı inkâra cür'etle başka âyet talebinde inat ve ısrarınıza karşı bakalım Allah ne yapacak? Başınıza neler indirecek?

Bunlara, bu müşriklere hem Kur'an'dan başka alâmât ve mu'cizât dahi gösterilmiş olduğunu anlatmak hem de bu azgınlıkları zarûret hâlinde değil nimet ve refah hâlinde nankörlük olarak yaptıklarını beyan ve tasvir için buyuruluyor ki:

---

1 B -"Hakk'ın huzûruna çıkmaya yüzü olmayan ve akıllarını israf"; B +"ref".

{وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً} Ve o nâsa: O serkeş, âdi insanlara Biz Azîmüşşân bir rahmet, yani sıhhat ve vüs'at gibi bir nimet tattırdığımız vakit ❁ hem nasıl bilir misiniz? {مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ} kendilerine dokunmuş olan bir "darrâ"dan sonra ❁ meselâ kıtlık gibi gayet dokunaklı bir zarûret ve muzâyakadan, böyle bir [2697] tazyik âyeti ve tecribesi gösterdikten sonra herhangi bir rahmet zevki tattırdığımız vakit {اِذَا} derhâl {لَهُمْ مَكْرٌ} {فٖٓى اٰيَاتِنَا} onların âyetlerimiz hakkında mutlak bir mekri vardır. ❁ Yani Allah teâlâ'nın ta'zîbe kudretini isbat ve ikābındaki acılığa delâlet edecek bir âyet-i fi'liye demek olan bir elem ve ıztırâba temas etmeden ve acı bir ıztırar tecribesi görmeden böyle yapsalardı belki de bir dereceye kadar bir cehalet mazereti mevzû'-i bahis olabilirdi. Fakat öyle değil, beşeriyetin Allah teâlâ'ya karşı nasıl bir mevki'-i acz ve zarûrette bulunduğu fiilen görüldükten ve acıyı tattıktan sonra rahmet-i ilâhiyeden bir numûnenin tadını tadıverdikleri vakit âyât-ı Hakk'ın hakkına hürmet ile Allah'a hamd ve şükür edecek yerde derhâl o acıyı ve o vaz'-ı acz ve ıztırârı unutarak gerek tekvînî ve gerek tenzîlî âyât-ı ilâhiyenin hakkını teslim etmemek, onlardan ders-i ibret almamak için mutlak entrika çevirmeye, gizliden gizli hilekârlık yapmaya kalkarlar. "Zarûret şundan oldu, bu nimet şundan veya bizim dirayetimizden geldi, yoksa Allah bizim işimize karışır mı imiş" gibi birtakım laflar etmeye, irşâdât-ı ilâhiyeyi dinlemeyip Allah'a keyd ü ihtiyâl yapmaya başlarlar.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlünde rivayet olunduğuna göre Allah teâlâ, Mekke ahâlisini yedi sene kuraklık ve kıtlık ile tazyik etmiş, helâk olayazmışlar. Ebû Süfyan vesâire birtakımları Resûlullah'a gelmişler, "bize dua et, eğer nâfi' yağmurlar yağar, bolluk olursa seni tasdik ederiz" demişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah dua etmiş, Allah teâlâ rahmetini ihsan eylemiş, güzel yağmurlar yağmış, bereket hâsıl olmuştu, fakat onlar iman etmemişler ve derhâl bu rahmeti esnâma ve envâ'e[1] nisbet etmeye kalkışmışlar ve âyâtullâha kadh etmekte ve Resûlullah'a keyd ü hud'a

1 B: "envâ'a".

yapmakta devam etmişlerdi[1] ve bu babda en [2698] ziyade ileri gidenler de servet ü sâmânı bulunan Kureyş ve ağniyâ-yı Kureyş oluyordu. Şu hâlde âyetin sebeb-i nüzûlü bunlar olmakla beraber mazmûnu hâl-i vüs'atte şımarıp âyât-ı ilâhiyenin hakkını vermek istemeyen ale'l-umûm nankör âsîlere şâmil olduğunda şüphe yoktur.

{قُلِ} Resûlüm, sen de ki {اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًاۜ} Allah, mekirce daha serî'dir. ❁ Ansızın belânızı veriverir (*Sûre-i Âl-i İmrân'da*[2] وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِر۪ينَ *[3/54] âyetine bak*). Yani sizin nimeti tadar tatmaz derhâl zarûreti unutup mekre girişmeniz ne kadar serî' olursa olsun Allah'ın o mekre mukabil sizi cezâya çarptırması[3] sizin mekrinizden daha sür'atli, daha çabuk olur. Siz âyât-ı ilâhiyeye karşı mekrinizden murâdınıza ermeden belânızı bulmuş olursunuz ve belki siz mekre niyet eder etmez bir an içinde o rahmetin gazaba, o[4] tatlının acıya kalb olunuverdiğini görebilirsiniz. Ve hatta bilmezsiniz ki o nimet netice itibariyle size göründüğü gibi hakikaten bir nimet değil de sizi büyük bir azâba sürüklemek için bir istidrac olabilir.

Ey mekirci insanlar {اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ} her hâlde bizim resûllerimiz siz ne mekir yaparsanız[5] hepsini yazarlar. ❁ Yani yaptıklarınız ilm-i ilâhîde gizli kalmak şöyle dursun, amellerinizin zaptına me'mur olarak size tâyin edilip gönderilmiş bulunan ve kirâmen kâtibîn olan hafaza melâikesinden de gizli kalmaz. Hepsi sûret-i mahsûsada yazılır. Hesâbınıza kayd u zabt olunur. Binâen'aleyh unutmamanız lâzım gelir ki siz, Allah'ın hak ile gönderdiği delâil ve âyâtı istihfaf ederken başka bir âyet, âyet-i kazâ gelir, bir anda ağzınızın tadı bozulur. İçinde

---

1 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* II, 430; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 337; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVII, 231:
وقيل إن سبب نزولها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لما دعا على أهل مكة بالجدب فقحطوا سبع سنين كسني يوسف إجابة لدعوته، أتاه أبو سفيان فقال: «يا محمد قد كنت دعوت بالجدب فأجدبنا فادع الله لنا بالخصب فإن أجابك وأخصبنا صدقناك وآمنا بك»، فدعا لهم واستسقى فسقوا وأخصبوا، فنقضوا ما قالوه وأقاموا على كفرهم.

2 M ve B: "Bakara'da".

3 B: "çarpması".

4 B: "ve".

5 B: "yapıyorsanız".

bulunduğunuz nimet ve sıhhat alınır, hiç tahammül edemeyeceğiniz pek acı bir ıztırar ve ıztırâba tahvil olunur ve o zaman iman eder, yalvarır yakarırsınız amma iş işten geçmiş bulunur.

[2699] {هُوَ} O ❁ Allah {الَّذٖى} O'dur ki ❁ O Rabb-i celîldir ki {يُسَيِّرُكُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ} sizi karada ve denizde gezdirir ❁ size kâh karada kâh denizde seyr ü hareket edebilmek kudret ve kābiliyetini veren ve mâni'aları bertaraf edip mâşiyen ve râkiben gezmenize müsaade eden O'dur. Sizi kâh karalarda sâbit ve sulb ecsâm üzerinde dağlardan taşlardan aşırtarak ve kâh denizlerde kaypak ve oynak sular üzerinde akıtarak seyrettirir, dolaştırır, hayâtınıza böyle bir cereyan vermiştir. Öyle ki {حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ} tâ gemilerde bulunduğunuz, ❁ bu bir kavmin hayât-ı ictimâ'iyesini, bir devletin hayâtını da temsil eder {وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرٖيحٍ طَيِّبَةٍ} ve onlar -o gemiler- hoş bir rüzgârla içindekilerle birlikte akıp gittikleri ❁ burada بِكُمْ yani "sizlerle" yerinde بِهِمْ diye hitâbdan gıyâba bir iltifat nüktesi yapılmıştır ki her insan içinde bulunduğu hâli iyi muhakeme edemeyeceği cihetle bunda hem muhataplara kendi hâllerini tecrid ettirip karşıdan bakar gibi müşahede ve teemmül ettirmek ve hem bunların hâlini başkalarına tezkir ve seyr ettirip hüküm verdirmek için gayet beliğ bir hüsn-i tasvir vardır {وَفَرِحُوا بِهَا} ve bu hâl ile -bu hoş rüzgâr ve latif cereyan ile- tam ferahlandıkları vakit bir de bakarsınız ki {جَٓاءَتْهَا رٖيحٌ عَاصِفٌ} onlara -o gemilere- bir fırtına gelmiş çatmıştır {وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ} ve içindekilere her yerden dalga gelmekte {وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحٖيطَ بِهِمْ} ve artık bunlar kendilerini hakikaten ihâta edilmiş zanneylemekte ❁ yani [2700] daha gark olmamışlar, fakat bütün dünya kendilerine düşman kesilmiş ve düşman her taraflarını kuşatmış, kaçamak çareleri kalmamış, halâs yolları kapanmış olduğu kararıyla can havli içinde kendilerini hakikaten mahv ü helâk olmuş zanneylemekte ve artık o zaman kalblerinden şirk ve inkârı tamamen almış ve evvelce taptıkları şeylerin hepsinden alâkayı kesmiş ve Allah'tan başka ümit umacak, ilticâ edecek hiçbir mâbud bulunmadığını anlamış اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمٖيعًا [Yûnus 10/4] hakikatini bi'z-zarûre tasdik ve teslim etmiş olduklarından

{دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ} dini bütün bir ihlâs ile Allah'a tahsis ederek O'na şöyle dua[1] etmektedirler: {لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ} Ahdimiz olsun ki ya Allah, bize bundan -bu vartadan- necat verirsen her hâlde ve her hâlde şâkirînden olacağız ❁ hep bunlar olur ve olmaktadır. Ve hayât-ı beşer böyle bir cereyan ve tehavvül içindedir. Evvelki âyette gösterildiği gibi kâh elemi sürur tâkip eder ve kâh bu âyette gösterildiği gibi en ferahlı bir anda bütün ümitleri yıkan bir ıztırab ve ıztırar birdenbire hücum ediverir. Ve nimet ve vüs'at zamanında Allah'ı tanımak istemeyen ve âyât-ı ilâhiyede türlü türlü mekirlerle kaçamaklara sapan imansızlara Allah teâlâ, bütün mâsivâyı gözlerinden gönüllerinden silen böyle bir varta-i canhıraş ile behemehâl kendini duyurur, yalvartır. Her ümidin yıkıldığı, her sebebin kesildiği böyle anlarda fevka'l-esbâb olan vücûd-i Bârî en münkir kalblere bile vücûbunu bilâ şerîk[2] hakk-ı ulûhiyetini bi'z-zarûre teslim ettirir. İşte Allah'ı bilmeyenler bundan bilmelidirler ki Allah budur; bu tesyir[3] ve ihâta ve ilcâyı yapan Rabb-i celîldir. Ve diğer âyât-ı ilâhiyeye inanmayan ve böyle muztar olmadıkça hakkı teslim etmeyen münkirleri ve mâkirleri imana getirecek âyet ve mucize ancak böyle fiilî bir âyet-i ta'zîb ve [2701] ıztırardan başka bir şey olmamak iktizâ eder. Ve لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ deyip duranlar hep böyle bir âyet-i tazyîk ararlar, fakat dâimî ve ebedî olmayınca bunun da hükmü olmaz. Çünkü o tazyîki görünce öyle uhûd-ı kasemle yalvarırlar da {فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ} bunun üzerine Allah kendilerine necat verince ❁ helâkten kurtarıp vüs'at ve ihtiyar sahasına çıkarınca {اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ} derhâl o saygısızlar yeryüzünde bağy ederler ❁ dâima şükretmek üzere verdikleri ahdi bozup hadlerini tecavüz ederek yine şirk ü küfre, fesâd ü isyâna başlarlar. {يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ} Ey bu hâlde bulunan âdî ve bâğī insanlar {اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ} bağyiniz sırf kendi aleyhinizedir. ❁ Bâğīliğinizin hakikatte zararı bağyettiklerinize değil, ancak kendi nefislerinizedir. Çünkü o bağy ile olsa olsa {مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا}

---

1 B -"dua".
2 B: "şirk".
3 B: "tasvir".

o en denî hayat metâ'ını kazanırsınız. ❁ Yapacağınız bütün kâr ve temettu' ondan ibaret olur ki bir metâ'-ı gurûrdur. {ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ} Sonra da merci'iniz ancak Biziz ❁ nihâyet ister istemez dönüp Bize geleceksiniz {فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} Biz de size bütün yapageldiklerinizi haber vereceğiz ❁ yani ne halt ettiğinizi o zaman anlayacaksınız amma iş işten geçmiş bulunacak. Bu fâsılanın لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ [Yûnus 10/14] fâsılasına olan ta'alluk ve tenâzurunu ihtâra hâcet yoktur.

Şimdi siz böyle ister istemez dönüp varacağınız Allah'ın nazar ve likāsına, âyât ve rusülüne ehemmiyet vermeyerek râzı ve kāni' olduğunuz, yolunda bâğīlikler ettiğiniz o dünya denilen hayâtın ne metâ' olduğunu bir düşünmez misiniz?

[2702]

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓاۙ اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَص۪يدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerîfi

O dünyâ hayâtın meseli sırf şunun gibidir: Bir su, Biz onu semâdan indirmişiz, derken onunla yeryüzünün otu, insan ve davar yiyeceğinden birbirine girmiştir. Nihâyet arz, bütün ziynetini takınıp süslendiği, ehli de onun üzerine kendilerini kādir zannettikleri bir sırada geceleyin veya gündüzün ona emrimiz gelivermiş, bir lahzada ona öyle bir tırpan atıvermiştir ki sanki dün hiçbir şenlik yokmuş, işte düşünecek bir kavim için âyetleri böyle tafsil ediyoruz (24).

Hâlbuki:

وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِۜ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾

[2703] **Meâl-i Şerîfi**

Allah, dârü's-selâma çağırıyor ve dilediğini bir doğru yola hidâyet buyuruyor (25).

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌۜ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّـَٔاتِ جَزَٓاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَاۙ وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌۜ مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Hasenât yapanlara hüsnâ, bir de ziyade var, ve yüzlerine ne bir kara bulaşır ne zillet. Onlar ashâb-ı cennet hep orada muhalleddirler (26). Seyyiât kazananlara gelince kötülüğün cezâsı misliyledir, ve onları bir zillet kaplar, Allah'tan kendilerini kurtaracak yoktur. Sanki yüzleri gece parçalarından kaplanmış kapkaranlık; onlar, ashâb-ı nâr, hep orada muhalleddirler (27).

{لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا} Güzellik yapanlara ❁ yani Allah teâlâ'nın nazarına lâyık ve rızâsına muvâfık güzel ameller yapan ve onları lâyık oldukları vechile güzel yapanlara, ki nitekim Sûre-i Bakara'da بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ [2/112] âyetinde dahi geçtiği üzere Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem "ihsân"ın târifinde اَلْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ "ihsan, senin[1] Allah teâlâ'ya sanki O'nu [2704] görüyormuşsun gibi ibadet ve ubûdiyet etmendir. Çünkü sen O'nu görüyor değil isen de O, seni görüyor"[2] buyurmuştur. Böyle güzel iş, vazife, ibadet, hasenât yapan muhsinler için {الْحُسْنٰى} daha güzeli {وَزِيَادَةٌ} hem de ziyade var. ❁ Yaptıkları hasenâtın daha güzeli olmak üzere bir misli ecr ü mesûbât hazır olduktan başka fazl-ı ilâhîden bir de ziyade var ki usûl-i muzâ'afla on katından yedi yüz katına ve daha fazlasına doğru mütezâyiden artar, artar gider.

1 B -"senin".
2 Buhârî, Îmân, 37, Tefsir, 31; Müslim, İman, 1.

"Ziyâde" mağfiret ve rıdvan ve "hüsnâ" cennet; "ziyade" likādır dahi denilmiştir.

{وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ} Ve yüzlerine ne toz konur ne zillet ❁ her vechile alınları ak, yüzleri pampak, yani muradlarına erdikten başka can sıkacak, utandıracak, haysiyet kıracak, küçük düşürecek, âr u vebalden, leke ve kederden emin ve sâlim de olurlar. Bir yüz karası bütün mehâsini lekeleyebileceği ve zillet bulaşan nimetin kıymeti kalmayacağı cihetle bu nezâhet olmayınca o hüsnâ ve ziyade tekemmül etmiş olmaz. Bunun için cennâtü'n-na'îm[1] ehlinin bütün davaları tenzîh-i sübhânî ile selâm ve hamdde toplanıyordu. {اُولٰٓئِكَ} İşte bunlar ❁ yüzlerine gubar ve zillet bulaşmayacak olan bu muhsinler bâlâda zikirleri geçen {اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}'dur.

{وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّـَٔاتِ} Seyyiât kesb etmiş -selîm ve güzel olan fıtrat-ı haktan çıkıp şirk ü me'âsî gibi kötülüklere çalışmış; kötü ameller, çirkin huylar kazanmış- olanlar ise {جَزَٓاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا} her bir seyyienin cezâsı misliyledir. ❁ Yani hasenede olduğu gibi ziyade edilmez; ihsana ihsan, seyyieye adl ile muâmele olunur (*Sûre-i En'âm'ın sonlarında* وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا *[6/160] bak*). {وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ} Ve bunları bir zillet kaplar. ❁ Sade [2705] yüzlerinden değil, her taraflarından saran büyük bir zillet ve hakaret içinde kalırlar. {مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ} Allah'tan hiçbir sıyânetçileri yok ❁ Allah'ın kahr u azâbından saklayıp kurtaracak hiçbir kudret mutasavver olmadığı gibi, mü'minlerde olacağı vechile Allah tarafından şefaate izin ile hıfz u sıyânet edecek bir halâskârları da yoktur. Öyle zelil ve hakirdirler ki kimse onların hakkında Allah'tan bir halâs recâsında bile bulunamaz. {كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا} Sanki yüzleri bir karanlık gece parçalarına bürünmüş ❁ ye's ü elemden, hacâlet[2] ve rezaletten yüzleri öyle kara, öyle mağmum. {اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}dur. ❁ İman etmemiş, kazandıkları kötülükler kendilerinde ebediyen matbu' kalmış olduğundan kötü cezâları da böyle cehennemde hulûddur.

1 B: "cennetü'n-na'îm".
2 B: "hacâletten".

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَٓاؤُكُمْۚ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ
شُرَكَٓاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيداً بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ
عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ
وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

[2706] **Meâl-i Şerîfi**

Ve o gün ki hepsini mahşere toplayacağız, sonra diyeceğiz o şirk koşanlara: "Yerinize! Siz de şerîkleriniz de." Artık aralarını açmışızdır, şerîkleri şöyle demektedir: "Siz bize tapmıyordunuz[1] (28). Şimdi sizinle bizim aramızda şâhid olarak Allah yeter, doğrusu sizin ibadetinizden bizim asla haberimiz yoktu" (29). İşte burada her nefis geçmişte yaptığını deneyecek, hepsi hak mevlâları Allah'a reddolunmuş ve uydurdukları şeyler kendilerinden gāib olmuş[2] gitmiş bulunacaktır (30).

{وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً} Ve unutmamalı o günü ki bunları cemî'an haşredeceğiz ❁ yani hasenât yapmış olanlarla seyyiât kazanmış olanların henüz hesaplarını görmeden hepsini toplayıp hesap mevkıfına yığacağız {ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا} sonra o müşrik olanlara diyeceğiz ki {مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَٓاؤُكُمْ} yerinize: yani yerinizden kımıldamayınız siz ve şerîkleriniz ❁ indallah şefaatçilerdir diye Allah'a şerîk tuttuklarınız {فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ} artık aralarını açmışızdır. ❁ Aralarındaki mevhum alâkaların hepsi kat' ve izâle olunup beynleri tamamen tefrik olunmuştur. {وَقَالَ شُرَكَٓاؤُهُمْ} Ve şerîkleri -o şefaatini umdukları, teselli ve menfaat bekledikleri o putlar, o bîşuur tesâvîr ve temâsîl o kendilerine tapan müşriklere- şöyle demektedirler: {مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ} Siz bize ibadet etmiyordunuz {فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيداً بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ} zira sizinle bizim aramızda şâhid olarak Allah yeter ki {اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ} hakikat budur: Biz sizin ibadetinizden kat'iyyen gāfil bulunuyorduk. ❁ Yani عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ [el-Mâide 5/117]

---

1 B: "tapıyordunuz".
2 B: "olup".

olan Allah teâlâ bilir ki sizin bize ibadet ettiğinizden asla haberimiz yoktu, [2707] binâen'aleyh siz taptınızsa bize değil, kendi hevânıza, hayâlât-ı bâtılanıza tapmış, bize iftira etmişsiniz. Biz öyle[1] bir şeyi asla kabul etmez reddederiz, bütün mes'ûliyet kendinize râci'dir. {هُنَالِكَ} İşte orada ❁ o gün dehşetli makamda {تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ} her nefis, her can mukaddemâ yaptığını bulacak, ihtibar edecek ❁ iyi kötü amel veya terk o gün ne yaptıysa hakikaten tadıp anlayacak {وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ} ve o müşrikler, likāullahtan kaçan o müfterîler; hak mevlâları, hakîkī mâlikleri Allah teâlâ'ya redd ü iade edilmiş bulunacaklar. {وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ} İndallah bizim şefî'lerimiz diye iftira edegeldikleri o muhayyel mâbudlar, uydurageldikleri bütün o evhâm ve hayâlât yanlarından gāib olmuş, yitmiş gitmiş olacaklardır.

Şimdi hâlleri hikâye ve amellerinin netâic ve âkıbeti beyan olunan o müşriklere tevhîdin hakkıyetine delâlet eden şu âyât ve delâili tebliğ için ey Resûl-i hak:

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُۚ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾
فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

[2708] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya o sem' u ebsâr kimin milki bulunuyor? Ve kim o ölüden diri çıkarıyor ve diriden ölü çıkarıyor? Ve emri kim tedbir ediyor? Derhâl diyecekler ki: "Allah"; de ki: "O hâlde sakınmaz mısınız?" (31). İşte o Allah, sizin hak Rabbiniz; haktan sonra da dalâlden başka ne vardır? O hâlde nasıl çevrilirsiniz? (32).

{قُلْ} De ki {مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ} size gökten ve yerden kim rızık veriyor? {اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ} Hele o sem' ve ebsâra kim mâlik ve hâkim bulunuyor? ❁ Yani o rızıklarla intifâ'ın en mühim vesâit ve

---

1 B: "böyle".

şerâitinden olan his kuvvelerinin en şereflisi bulunan işitme ve görme melekeleri gibi nimeti kim veriyor? Bunları halk ve tesviyeye kim kudret yetiriyor? Veya bunları kim idare ediyor? Bunlar üzerinde kim hüküm ve tasarruf ediyor? Nefsinizdeki bir hâdisede, âfâktaki bir vâkı'ayı tecellî ettirip de size sizden hâriç olan hakikati idrak ettiren, lemha-i hakkı duyuran, âyâtını işittiren, gösteren kim? "Sem'"in müfred, "ebsâr"ın cemi' olarak îrâdı görmenin işitmeden kesretli olduğuna bir işareti ihtivâ eder. Sem' ve ebsâra mâlik veya melik ve hâkim olma müfâdının Fâtiha'da bahsedilen tasdîk-i hak ve Sûre-i Âl-i İmrân'ın[1] شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ [3/18] âyetinde bahsedilen mebde'-i yakīn, Sûre-i En'âm'da[2] geçen وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ [6/103] kavl-i kerîminde geçen idrâk-i hâriç meselelerine ta'alluk eden ve doğru görmek ve doğru işitmek, hak ve hakikati hiss ü idrak etmek işinin قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي [el-İsrâ 1/85][3] mazmûnunda olduğu vechile doğrudan doğru ilâhî bir emir olduğunu iş'âr eyleyen daha amîk ve dakīk bir hakikati tenvir ve وَلَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أَكُونَ سَمْعَهُ... إلخ hadîs-i kudsîsi[4] mazmûnu olan şühûd billah meselesine bir işareti muhtevî olduğunu da kaydetmeden geçemeyeceğiz.

[2709] Evet, o sem' u ebsâr hârika-i bedî'ası kimin milki; {وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ} ve kimdir o ki ölüden diri çıkarıyor ve diriden ölü çıkarıyor? ❁ Dün ortada yokken bugün bir zîhayat, bir nebat, bir hayvan, bir insan meydana geliyor ve birtakım hayatsız maddelerden çıkıp geliyor. Ve sonra ölüyor. Fâilsiz hâdise olamayacağından bu hayat ve memâtı yapan, bunları dirilten öldüren kim? Erzak ve gıda hayâta temessül ediyor, gayr-i uzvî maddeler uzvîleşiyor, nutfeden hayvan, kandan nutfe çıkıyor, sonra da canlı, uzvî maddeler uzviyetini

1 M ve B: "Bakara'nın".
2 M ve B: "Mâide'de".
3 "…De ki: Rûh Rabbimin emrindendir…"
4 Bk. Buhârî, Rikāk, 38:
عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله قال: من عادى لي وليا فقد آذنته بالحرب، وما تقرب إلي عبدي بشيء أحب إلي مما افترضت عليه، وما يزال عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه، فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به، وبصره الذي يبصر به، ويده التي يبطش بها، ورجله التي يمشي بها، وإن سألني لأعطينه، ولئن استعاذني لأعيذنه، وما ترددت عن شيء أنا فاعله ترددي عن نفس المؤمن؛ يكره الموت وأنا أكره مساءته.

zâyi' edip ölüyor ki tabiat nokta-i nazarından bakıldığı zaman bunlar muhtelif ve zıt tabiatların yekdiğerine tehavvülü, inkılâbı, ıstıfâsıdır ki tabiatın kānûn-ı esâsîsi olan ıttırad ve ayniyete muhalif ve binâen'aleyh hilâf-ı tabiat hâdisâttır. İmdi bunları çıkaran, böyle hayat ve memat gibi tabiatları yekdiğerine tamamen zıt iki hâdiseyi birbirine kalb edip sebeb[1], müsebbeb yapan kim? Tehavvül ve ıstıfâdan hâric-i tabiat bir kudret-i fâilenin te'sîrini ve tedbîrini anlamamak ne mümkin? {وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ} Ve emri tedbir eden kim? ❁ Yani yalnız o zikrolunan husûsât değil, daha bunlar gibi nice ezdâd ve tabâyi'-i muhtelife ile meşhun olan ale'l-umûm âlemin şuûn ve umûrunu tedbir ve idare eden, sade halk meselesi değil, emir ve kumanda tarîkiyle cereyan etmekte bulunan nizâm-ı umûru şu koca âlem-i mülk ü saltanatı çevirip duran kim? Bunları anlayınca {فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ} derhâl "Allah" diyecekler. ❁ Bu suâllerin cevâbı gayet vâzıh olduğundan müşrikler bile bunları teemmül edince hep bunları Allah yapıyor demekte tereddüt göstermeyeceklerdir. {فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ} Binân'aleyh "o hâlde" de, "korkmuyor musunuz?" ❁ Bu mâlum iken nasıl olup da O'nun kahrından korkmaz, O'na karşı şirk [2710] ve isyandan tevakkī etmez, felâketten kendinizi korumaz, başkalarını bırakıp O'nun vikāyesine girmezsiniz?

{فَذٰلِكُمُ} Duydunuz a, O işte ❁ o evsâf-ı kemâlin, o kudret ü ef'âlin, o halk u emrin sâhibi bulunandır işte {اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ} Allah, hak Rabbiniz ❁ ulûhiyet münhasıran kendinin hakkı olan tek mâbud, hakikaten ve bi-hakk[ın] mâlikiniz ve veliyyü'l-emriniz {فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ} haktan sonrası[2] da artık dalâlden başka nedir? ❁ Yani hak ile dalâl beyninde vâsıta yoktur. Hakkı tecavüz eden mutlak dalâlete düşmüş bulunur. Hak teâlâ'dan gayrı rab ma'dûm ve bâtıl, zâyi' ve muzmahildir. Tevhid akidesinden başka akide dalâldir. {فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ} O hâlde nasıl masruf oluyorsunuz ❁ Yani haktan dalâle, tevhidden şirke, saadetten nekbete

---

1 B -"sebeb".
2 B: "sonra".

nasıl çevriliyorsunuz? Dalâle sarf olunmaya nasıl râzı oluyorsunuz? Aklı[1] olan insan hakkı bırakıp da dalâli arzu ve tecviz eder mi? Yahut nereden nereye sarf u tahvil olunuyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz anladınız mı?

كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُٓوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Öyle büsbütün haktan çıkmış fâsıklara Rabbinin kelimesi şöyle hak oldu: Onlar artık imana gelmezler (33).

{كَذٰلِكَ} Böyle - yani Allah'ın rubûbiyeti hak, haktan sonrası dalâl ve onların haktan dalâle masruf bulunduğu hakikaten sâbit ve mütehakkık, velhâsıl bütün [2711] bu beyan ve isbat, bu kelimât-ı hak, hak olduğu gibi {حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُوا} fıskı tekarrur etmiş olanlar üzerine -küfürde temerrüd etmiş, küfr ü inkârın son haddine çıkmış, yalnız fısk-ı amelî değil fısk-ı fikrî ile de fâsık olmuş, meselâ bâlâda sorulan suallerin cevâbında "Allah" demeyecek bir hâlde inkâr vâdilerine düşmüş bulunanlar aleyhine- Rabbin Hak teâlâ'nın kelimesi, yani şu kelâmı, şu hükmü hak olmuştur: {اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} Muhakkak ki onlar iman etmezler ❁ o fâsıklar haktan böyle masruf, imandan böyle mahrum ve bütün imansızlık seyyiâtına ve netâicine mahkumdurlar. Bunların ekserîsi fısk u dalâli tervic eden birtakım zunûn-ı felsefiye ile vücûd-ı ilâhî delâiline mekr ü hile yapmaya uğraşan mütefelsif münkirler olmak hasebiyle bu noktada bütün zunûn-ı felsefiyeyi hedm edecek surette tevhîd-i Hakk'ı isbat ve takrir için ilm-i hikmette biri mebhas-i vücûdun, diğeri mebhas-i marifetin esasını teşkil eden illiyet ve idrâk-i Hak meselelerini vaz' u hall ile bilhassa bunların künhünde mütecellî vücûd-i Bârî ve tevhîd-i ilâhî delillerini gayet dakīk ve son derece şümûllü ve bâhusus feylesofları en ziyade şaşırtan cesed ve rûh, madde ve suret, zihin ve hâriç, nefis ve âfâk, "süje ve obje" ikiliklerine dayanan ve indîlik ve reybîlik şüphelerini kökünden hall ü kat' edecek surette beyyin ve kat'î ve aynı zamanda

1 B: "Âkil".

havâss-ı hukemâyı irşad edecek olan birçok incelikleriyle beraber zât-ı mes'eleyi mertebe-i akl u idraklerine göre umûma vâzıh bir nazarla telakkī ettirecek derecede sade ve açık ve eblağ iki âyetle tenvir ve envâ'-ı şirkin hepsini redd ü ibtal ile buyuruluyor ki:

1 - :

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۜ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَاَنّٰى
تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْدٓى اِلَى الْحَقِّۜ قُلِ اللّٰهُ يَهْدى لِلْحَقِّۜ اَفَمَنْ يَهْدٓى
اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّٓى اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰىۚ فَمَا لَكُمْۗ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا
يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّاۜ اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنى مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَليمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

[2712] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: "Sizin şerîklerinizden halkı ilkin yapacak sonra da çevirip yapacak var mı?" De ki "Allah halkı ibtidâ yapar, sonra çevirir yine yapar, artık nasıl saptırılırsınız?" (34). De ki "sizin şerîklerinizden hakka hidâyet eden var mı?" "Allah" de, "ki hakka hidâyet eder", o hâlde hakka hidâyet eden mi ittibâ'a ehaktır, yoksa hidâyet olunmadıkça kendi kendine eremeyen mi? O hâlde ne oluyorsunuz? Nasıl hükmediyorsunuz? (35). Ma'amâfîh ekserîsi sırf bir zan ardında gider, fakat zan haktan hiçbir şey ifade etmez. Her hâlde Allah, onların ne yaptıklarını bilip duruyor (36).

{قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ} "Hiç" de, "şerîklerinizden halkı bed'en yapacak sonra da onu iade edecek kimse var mı?" ❁ Yani mâbud taharrîsinde insanın menfaat ve mazarratında hâkim, ümîd ü mehâfetinde son derece müessir bir merci' aramakta ilk iş illet-i vücûdu mülâhazadır. Bunun delîli de eseri olan halk ve ihdas fiilidir. Hakīkī tesir ve [2713] illiyet ancak halk u îcâd ve ibdâ'dadır[1]. Yoksa tabiat, kıyam, sudûr, tevlid, kesb vesâire gibi esbâbın hiçbirinde hakīkī tesir

1 B: "ibdâ'dır".

ve illiyet yoktur. Bunlar yoğu var etmezler. Halk ise yoğu var etmek ve bâhusus yalnız umûr-ı i'tibâriyeyi, niseb ve izâfâtı ihdas değil, "mahluk" mânasına "halk" ıtlak edilmekte en ziyade müte'âref olan ecsâm ve ecrâm hâlinde mekādīr ve kemmiyyât-ı mahsûsa ve mütemâyize ile takdir ederek îcâd etmektedir (*Sûre-i En'âm'ın başına bak*). Kendini bilen herkes kendisinin bir zaman evvel yok iken sonra halk edilmiş bulunduğuna vâkıf ve bu suretle âlemde hilkatin cereyan edip durduğu umûmiyetle mâruftur. Sâbık bir halk ile mesbuk olan vasattaki halklar mütekaddim veya mukārin esbâb ve avâmil-i mahlûkaya bir terettüb ve alâka ile de ihtilât etmiş bulunduğundan bunlarda[1] bir ma'dûmun îcâdına ta'alluk eden halk haysiyetini mevcûdun kıyâmı, sudûr ve tevellüdü[2] gibi diğer haysiyetlerden temyîz ü tefrik etmek bir dereceye kadar hafî ve müşkil görünebilir. Bununla beraber vasattaki halk, ma'bûd-i hâkim ihtiyâcına sâik olan son ümîd ü mehâfetin ta'alluk edeceği gāye-i matlûbe de olamayacağından halk mefhûmunu bütün vuzûhuyla anlamak ve ondan öne sona, mebde' ve me'âda hâkim hâlıkı yakīnen tanımak için ale'l-umûm en[3] vâzıh ve en müstakīm tarîk, bütün mahlûkāta vücud ve fenânın urûzunu açıktan açığa gösteren bed'-i halkı, bir de müntehâsını tasavvur etmektir. Herhangi bir şeyin bir sınıf halkın bir halk-ı sâbıkla mesbuk olmayan ilk halkını, ilk hâdisenin, ilk modelin, ilk maddenin başlangıcını mülâhaza etmek halkın bütün mâhiyetini anlatacağı ve hâlık-ı kudretin tabî'at-ı eşyâ fevkinde hâkim bir mebde'-i vücûd olduğunu göstereceği gibi, vücûda gelmiş olan bir şeyin sonradan fâni oluverdiğini görmek ve mülâhaza etmek de tabiat safsatasından kurtulmaya ve fünûn-ı tabîiye mebâhis ve mesâilini kitâb-ı tabiatın değil, kitab-ı [2714] hilkatin âyâtından telakkī etmeye kâfîdir. Bu vechile ma'rifetullah matlûbunda ilk vaz' olunacak sual şudur: Ey imansızlar, ey likāullâha ümidi olmayan, ey[4] mahlûka hâlık rütbesi

1 B -"bunlarda".
2 B: "tevellüd".
3 B: "ve".
4 B: "ve".

vermek isteyen müşrikler! Sizin Allah'a karşı kendilerinde bir tesir ve kudret, menfaat ve mazarratınızda O'na mukabil bir hâkimiyet farz u tahayyül edip de tapındığınız, birer ilâh gibi ümitler bağladığınız ve mahlûkıyette şerîkleriniz olan, yani sizin gibi mahluk bulunan esbâb ve avâmil silsilesi içinde akl ü idrakten nasipleri olmadığı cihetle zevi'l-ukūl üzerinde hükm ü tasarrufa kudretleri bulunmadığı âşikâr olan putlar gibi suver u cemâdât makūlesi şeyler şöyle dursun, zevi'l-ukūlden bulunanlarında bile bir halkı tâ mebde'inden yapacak, sonra da onu ifnâ edip tekrar yeni baştan halk ile iade edecek ferd veya cemaat hiç kimse var mıdır? Yani ne mümkin? Bir mahlûkun sâbık bir halk olmadan bed'en[1] bir şey yapmasına imkân olmadığı şüphesizdir. "Falan mahluk halka bed' edebilir" demek bir tenakuz olur. O mahluk Akl-ı Evvel de farz edilse fiilinde kendisinin yapmadığı bir mebde'e muhtaçtır. Lâekal kendinin halk edilmiş olması lâzımdır. Halk yalnız esbâb ve ilel-i mahlûka silsilesiyle mülâhaza edildiği zaman içlerinde silsileyi kat' edip de halka bed' edebilecek bir mebde', bir illet-i hâkime bulmak muhaldir. Çünkü hangisi mebde' ve illet farz edilse aynı zamanda mahluk ve tâlîdir. Hâlbuki halk başlamış cereyan edip durmaktadır. Onun için tenakuzu muhtevî olan o teselsüle hukemâ-yı ilâhiye teselsül-i muhal ıtlak etmişler ve bütün silsile-i mümkinâtın hey'et-i mecmû'ası dahi mümkin olacağı, mümkinin vücûdu ise kendinden hâriç bir illete muhtaç olacağı, silsile-i mümkinâtın hey'et-i mecmû'asından hâriç illet-i vücûdun lizâtihî vâcibü'l-vücûd olması lâzım geleceği cihetle bed'-i halkın ilel-i mahlûka silsilesine istinâdı muhal ve vâcibü'l-vücûda istinâdı zarûrî olduğunu îzah eylemişlerdir. Hâsılı bir [2715] mahluk, mebde'-i halk bile olsa onun bâdî-i halk bir hâlık olması mümkin değil mütenâkız olduğundan, bu hakikat bir ihtar ile fehmolunabilecek kadar bedîhîdir. Halkın sübûtu zâhir, hâlıkın halkta dâhil olmayacağı bedîhî olduğundan makineyi yapan sâni'i yaptığı makinenin içinde aramak beyhûde olduğu gibi, hâlık-ı eşyâyı da tabî'at-ı eşyâ içinde aramak

1 B: "bed'ine".

doğru değildir. Halk içinde mebâdî-i gayr-i âkile şöyle dursun, mebâdî-i âkilenin bile bâdî-i[1] halk olması hiç mümkin mi? Sonra bir mahluk, helâk olup fenâya gittiği zaman onu re'sen halk edebilecek bir mahluk bulunabilir mi? Cevâbı "hayır mümkin değil" selb-i küllîsinden ibaret olan bu suâli îrad ile nefy-i şirki takrir ve bundan maksad cidâl olmayıp mahza irşad ve burhan olduğundan o fâsık müşriklerin ne diyeceklerine bakmayarak yâ Muhammed {قُلِ اللّٰهُ} "Allah" de, {يَبْدَؤُا الْخَلْقَ} "halka bed' eder." ۞ Bir halk sebk etmeden, hiçbir mahlûkun tevassutuna muhtaç olmadan halkı tâ ilk mebde'inden yapar, ilk başından yaratır. Allah vâcibü'l-vücûd ve lizâtihî hak olduğundan fiil ü tekvîni kadîm olan zât ve sıfâtından başka hiçbir şart ve illete tevakkuf etmez. O[2] her şeyden akdem bir evveldir ve her şey O'nunla mesbuktur. Halka ancak O bed' eder, ma'dûmu vücûda ibtidâ o getirir. Halkı bütün mebâdîsiyle yaratır. Sade dumandan toprak, topraktan taş, taştan binâ yapar gibi ölüden ölü, câmidden câmid yapmakla veya insandan insan doğurtmak gibi diriden diri çıkarmakla kalmaz, hiçbir huceyre-i hayâtiye yokken sudan hayat yapmak, çamurdan, topraktan ilk nebatı, ilk hayvanı, ilk insanı ihdas edivermek gibi her biri -tabiat nokta-i nazarından bakılınca- kānûn-ı tabîîyi tağyir ve yepyeni bir tabiata mebde' teşkil etmiş bulunan ve binâen'aleyh fevka't-tabî'a bir îcâd-ı[3] ibtidâî olduğunda şüpheye mahal olmayan aşılmaz ıstıfâ mebde'lerinde vukū'a geldiği üzere ölüden diri çıkarmakla da kalmaz da bütün halkın tâ ilk madde ve suretine, ilk miktar ve [2716] fâiliyetine varıncaya kadar bütün mebde'lerini yaratmaktan başlar. Öyle ki halk hakikatte yegâne fâili olan Hâlık teâlâ'nın zât ve sıfâtından başka hiçbir şart ve illetle mesbuk olmaz. Halk yoktan değil, yokluk şânından olan mümkinâttan da değil, bizâtihi ve lizâtihî var olan ve yokluk şânından olmayan Allah teâlâ'dan gelir, O'nun sun'uyla başlar. Allah halkı böyle baştan başa ve başlı başına yapar {ثُمَّ يُعِيدُهُ} sonra onu iade de eder ۞ halkı bir mebde'den bir müntehâya vardırır. Bu ilk

1 B: "bed'-i".
2 B: "Ve".
3 B: "îcâdı".

âlemde yarattığını bir nihâyet ve âkıbete erdirir, verdiği halk cereyânını kat' ve onu ihlâk ile kendinden alıp kendine ircâ' ve bilâhare yeni baştan bir halk ile diğer bir âlem-i halkta ba's ü iade eder. Allah, böyle mebde'e de hâkim, me'âda da hâkimdir. Biri sâlibe biri mûcibe olan bu zarûrî iki mukaddime ise şekl-i sânîden şu matlûbu intac eder: "Lâ ilâhe illallah." Silsile-i halk öyle, Allah böyle iken {فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ} imdi siz nereden ifke düşürülüyorsunuz, nasıl saptırılıyorsunuz! ۞ Yani ortada şirk ü fısk ile nasıl çıkmaza, ne acâib batağa saplanıyorsunuz farkında mısınız! Bütün halkın mebde' ve me'âdına hâkim bir hâlık olan Allah'ı saymamak, mahlûka perestiş etmek ne çıkmaz sapıklık, ne acâib cehl ü hamâkat bilseniz, yahut siz artık önünde sonunda Allah'tan nasıl kurtulursunuz? Mebhas-i vücûd ve tekvin nokta-i nazarından işte mesele böyle.

2.[1] Mebhas-i marifet ve ilim nokta-i nazarından da yâ Muhammed! {قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْدٖٓى اِلَى الْحَقِّ} "Hiç" de, "sizin şerîklerinizden hakka hidâyet edecek kimse var mı?" ۞ Yani insanın hayr u şerrini, menfaat ve mazarratını, leh ve aleyhindeki husûsâtı temyiz ve tâyin ile umûrunu ona göre tanzim ve ıslah edebilmesi için hikmette hata ve dalâlden selâmetle hak ve savâba isabet en birinci ihtiyâcını ve fikr ü amelinde [2717] hükm-i hakkı taharrî ilk matlab ve gayesini teşkil eder. Mâbudluğun ilk ve ednâ mertebesi de herhangi bir vechile hak ve savâba irşad etmek, hak ve bâtılı seçtirmektir. Bunun için mâbud taharrîsinde ilk iş olan taharrî-i illet ve mülâhaza-i halk ve hâlık meselesinde dahi ilk hedef ve matlab hakka hidâyet ve isabet meselesidir. O hâlde bir teemmül olunsun, Hak teâlâ'dan başka perestiş edilen şeyler içinde putlar gibi idraksiz şuursuz cemâdât makūlesi şöyle dursun, مَنْ ıtlak edilebilecek zevi'l-ukūlden bile kendiliğinden enfüs ü âfâkı yekdiğerine intibak ettirip de hakka bizâtihi hidâyet edecek herhangi bir nefse mukabilinde bulunan veya bulunacak olan bir vâkı'aya, bir mevcûdiyet-i ayniyeye isabet ettirerek ene ile lâene, rûh ile cisim, zihin ile hâriç, süje ile obje, âlim[2] ile mâlum, âkil ile mâkul

1 M ve B: "3".
2 M: "alem"; sonraki baskılarda "âlim" şeklinde düzeltilmiştir.

beynindeki ittisal ve vahdeti, ilim ve isâbet-i nisbet vâkı'asını tesis ve tahakkuk ettirip de bu böyledir veya değildir diye hak hüküm verdirecek, ta'bîr-i âharla hâric-i vicdandaki vâkı'âtı vicdanda, vicdandaki vâkı'âtı nefis ve vicdan hâricinde tecellî ettirip de yekdiğerinden mütemâyiz olan bu iki âlemin fevkinde vahdete hâkim olabilecek kim vardır? Hiç! Gerek enfüs ve gerek âfâk halkın hepsi hak ile halk edilmiş, her biri bir vech-i hakka mazhar kılınmış olmakla beraber hiçbiri zât-ı hak olmadığından kendi zâtında kemâl-i hakkı hâiz değil, nâkıstır. Bunlarda vücûh-ı hak muhtelif, ilm ü marifet hâdis ve izâfî, nüfûs-ı âkile a'yândan mütemâyiz, hakīkat-i hak idrâk-i ukūlden müteâlî, ukūl muztarib, efkâr muhtelit, a'yânın çoğu nefs-i nâtıkadan, şuur ve idrakten ârî, nüfûs-i nâtıka kendi künhünü[1] ve mukadderâtını bile ihâta ve idrakten âciz, hükm-i hak ise his ve tasavvurun, şuûn-i nefsin mâverâsına ta'alluk eden bir lemha-i tecellîdir. Binâen'aleyh mâsivâ-yı hakkın kendi kendine hakka hidâyet edebileceğini farz etmek bir tenakuzdur. Ukūl ilmin, mantıkın, hükm-i hakkın fâili değil, kābilidir. Felsefe tarihine [2718] âşinâ olanların mâlumudur ki felsefî mesleklerin en esaslı farkı mebhas-i marifetin bu noktasından başlar. Yekdiğerine hüve hüve hamlleri mümkin olmayan ezhân ve a'yân, "süje ve obje" tekabülü arasında nasıl olup da mevzû' ve mahmûlün vâki'de vahdetini ifade eden ilim ve hükm-i hak mümkin oluyor? Nefis kendinden hârice nasıl fırlayıp da âfâkīleşiyor. Ve nasıl vâki'deki bir hakikati keşf ü idrak edip de ona sarılıyor? Akıl ve ilim oluyor? Benden kat'-ı nazarla şu şöyledir demek tenakuz değil midir? Benim bende olan akıl ve ilmimin bende olmayan bir mâlum ve mâkul mutabakat ve ayniyeti ile ikinin birliği nasıl ve ne hak ile iddia olunabilir? "Ene" "lâene"dir veya "lâene" "ene"dir demek tenakuzdan başka nedir?

O hâlde nefsin kendi şuûn ve suverine kendi intibâ'ât ve temâyülâtına hâric-i nefste tahakkuk kıymeti verip kendinden geçmesi vâki' tarafından delîlini bulmak imkânı olmayan indî bir tahakküm-i nefsîden ibaret olmaz mı? Son zamanlarda Alman feylesofu Kant'ın dahi bahsettiği

1 B: "hükmünü".

vechile tabîî bir nokta-i nazarla teemmül olunduğu zaman bu sual her hâlde vâriddir. Ve bu noktadan feylesoflar başlıca üç kısma ayrılmışlardır. Bir kısmı bu suâli nâkābil-i hall addederek hakkın vücûdunu ve ilmin imkânını inkâra kadar varmışlardır ki bunlar Sofestâiyye ve ta'bîr-i âharla Hisbâniyyedirler[1]. Kimi yok inadında musır İnâdiyye, kimi ilm ü fenne vâki'de hiçbir kıymet vermeyip bütün ma'lûmâtı sırf indî ve nefsî bir hâdise, bir "spekülasyon" addeden İndiyye, kimi de Lâedriyyedir. İngiliz feylesofu David Hume'dan itibaren bunlar kurûn-ı ahîre felsefelerinde de zuhur etmişler ve ilm ü fende şüphe meselesini yenilemişler ve "septik", yani Reybiyye ve şüpheci unvânını almışlardır. Fakat suâlin ehemmiyetiyle beraber bunların herhangi birinin iddiası kabul edilmek lâzım gelse aynı zamanda lâekal bir tek hakikat bilinmiş, meselâ hiçbir şeyin bilinemeyeceği tahakkuk etmiş, her şeyde şüphenin bir hak olduğu anlaşılmış demek olacağından [2719] bunların hepsi iltizam ettikleri tenakuz silahıyla kendi kendilerini de nakz u ibtal ve ale'l-ıtlâk bir hak ve ilmin vücûdunu isbâta kâfi gelmişlerdir.

Bunun için diğer bir kısım felâsife, galat ve hata ne kadar çok olursa olsun bazı ahvâlde nefs-i insânînin hakk u savâba ihtidâ ve isabeti mütehakkık bulunduğundan keyfiyyet-i isabetin îzah olunamamasından dolayı ale'l-ıtlâk hakkı inkâra kalkışmak mücerred haksızlıktan ibaret bir dalâl ve küfran ve hakkın bi'l-vücûh tecelliyâtına ve ilm ü fennin bunca keşfiyyât ve terakkiyâtına rağmen ilmin imkânını inkâr etmek bir safsata ve hüsran olduğunu görerek mezkur suâlin halline kıyam etmişler, bunlar da Îkāniyye ve İhtibâriyye, ta'bîr-i âharla Tedrîbiyye kısımlarına ayrılmışlardır. (*Bu mezheblerin tafsîli için "Mezâhib ve Metâlib" nâmındaki mütercem eserimize bak*).

Fakat bunların ekserîsi vahdeti bulmak, tenakuzdan kurtulmak için zât-ı hakkı enfüs ü âfâkın, ezhân ü a'yânın, ervâh u ecsâmın, madde ve suretin, velhâsıl tabî'at-ı eşyânın fevkinde mülâhaza edecek yerde tabiat sevdâsından vazgeçmeyerek ya enfüse veya âfâka ircâ'

1 M: "Husbuiyyedirler".

etmeye çalıştıklarından dolayı tenakuzdan çıkamamış, ifrât u tefritten kurtulamamışlar; kimi maddeyi surete ircâ', "lâene"yi "ene"de ifnâ ederek mebde'-i hakkı nefis yapmak isteyip "ene'l-hak" davasına kadar varmış; kimi de sureti maddeye, enfüsü âfâka[1] ircâ', "ene"yi "lâene"de ifnâ ederek hak ve ilmin mebde'ini ilimsiz mebâdîde aramaya kadar gitmiş ve böylelikle âlim ve mâlumun viche-i ittihâdını bulduk zanneylemişlerdir ki evvelki ekseriyetle Îkāniyyenin, ikincisi de Tedrîbiyye-i maddiyenin zehâblarıdır. Hakkı yalnız nefse ircâ' ve "ene"yi zât-ı hak telakkī eylemenin hâsılı İndiyyelik şirkine iştirak ile ya aded-i nüfûs kadar ilâh farzı veya İttihâdiyye-i Ma'neviyye (*panthéisme idéalist*) suretinde nefse tapmaya, ta'bîr-i âharla ukūlü te'lih ve zevi'l-ukūl üzerinde nefy-i ilâha müncer olur.

[2720] Akıl histeki nûr gibi zihni hârice, nefsi mâverâ-yı nefse bağlayan birer râbıta hâlinde olup tamamen şahsî olmadığı cihetle Îkānî feylesoflar bunu hükm-i hakkın fâili ve ilmin mebde'i farz etmek nokta-i nazarına saplanmış ve nefsin âfâkīleşebilmesini akıl ile îzah etmek için fikirlerinin mebnâsını akıl ile mâkulün, nefis ile mâverâ-yı nefsin akılda ittihâdı mülâhazası üzerine kurmuşlar, ilim ile mâlumun bi-hasebi'l-i'tibâr ayrı olmakla beraber bi-hasebi'z-zât müttehid olduğunu ve binâen'aleyh akl-ı beşerin hükm-i mutlak ile îkān-ı tâm ve küllîye, yani zât-ı hakka intibak ile hakīkat-i hakkı idrâke salâhiyetdar bulunduğunu zu'm edecek derecede ifrâta varmışlarsa da, akıl her hükümde hakka isabet etmeyip hatalara dahi mâruz olduğu gibi mantıkın fâili, mûcidi de akıl olmayıp bilakis hükümde hakk u savâba isabetle keşfiyyât-ı ilmiye yapabilmek için aklın mantık vesâire gibi birtakım kavânîn ve şerâite tâbi' ve mahkum bulunduğu ve fiilinde mebde' ihtiyâcından müstağnî kalamadığı teemmül olununca yakīniyyât-ı akliyenin esasını teşkil eden bedîhiyyât-ı evveliye hükümlerinde bile aklın mûcid ve fâil olmayıp taraf-ı Hak'tan verilen bir eser-i ihtibar ve kabul eden bir kābil, ta'bîr-i mârufla hitâb-ı Hakk'ı fehm için bir âlet ve vâsıtadan ibaret

1 B -"enfüsü âfâka".

bulunduğu anlaşılmakta ve nitekim akılların asırlarca yanaşamadığı bir hakikatin bir vâkı'a-i şehadetiyle derhâl ihtibar ve tasdik olunuverdiği münakaşa götürmeyecek surette sâbit bulunmakta olduğundan tedrib ve tecribeciler, ilm-i beşerin ve hakk u savâba isabetin menşe'ini nefs ü akıldan ziyade mâverâ-yı nefisten ihtibarda aramak lüzûmunda ısrar eylemektedirler.

Ve fi'l-vâki' ilim ve hükm-i[1] nefsin vâki'den haberdar olması ile alâkadar değilse müşahedelerin, bedâhetlerin bile hakikatleri tasdik olunamaz[2] ve ilm ü îkān taraf-ı[3] [2721] haktan nereye verilmişse orada bulunur, verilmeyen yerde bulunmaz. Mücerred fâ'iliyyet-i nefsiye ile hakka ihtidâ mümkin olmaz. Bu surette bâlâdaki sual, kemâl-i ehemmiyetle avdet eder. Ve hak hükmünü veren ihtibâr-ı ilmî, şuursuz intibâ'ât gibi taraf-ı vâhidde kâin bir teessür-i basit olmayıp kaziyye lâekal müselles bulunduğu cihetle nefsin kendinde mün'akis bir şe'nden mukābilindeki bir vâki'e in'ikas ile ihtibar vicdânına ermesi, meselâ en âdî bir misal ile "şu bir güldür" deyip koklamak azminde isabet edebilmesi aynı zamanda hatanın da mümkin olması yalnız tabî'at-ı[4] nefse ircâ' ile mülâhaza olunduğu takdirde tenakuzdan başka bir netice elde edilmiş olmaz. Şu'ûr-ı nefs, şuhûd-ı bâtın, tabî'at-ı nefs olsun, lâkin idrâk-i hârici tabî'at-ı nefse ircâ' mahz-ı tenakuz veya İndiyyelik olacağı şüphesizdir. Bunun için felâsife-i Tedrîbiyyûn'dan bir kısmı, Îkānîlerin âfâkı enfüse ircâ'larına mukābil, enfüsü âfâka, rûhu cisme, sureti maddeye ircâ'a kalkışmış; rûhiyyâtı fizikte, ilm ü marifetin menşe'ini ilimsiz mebâdîde, zât-ı hakkı maddede mülâhaza sevdâsına düşmüşlerdir ki bu da zevi'l-'ukūl üzerinde cemâdâtı te'lih etmek, puta tapmak demektir. İttihâdiyye-i cismâniye (*panthéisme physique*) üzerinde dolaşan mezhebler de bu kabîldendir. Meseleyi rûhun cisme cismin rûha, kuvvetin maddeye maddenin kuvvete bizâtihi tehavvülüyle îzâha

---

1 B: "hükmü".
2 Mâlumdur ki telakkiyât-ı İslâmiyede vahiy dahi bir ihbâr-ı haktır [Müellifin notu].
3 B: "ta'rîf-i".
4 B: "tabî'atı".

kalkışmak da mâfevk bir fâilin tesir ve tahvîline istinad edilmedikçe illetsiz hâdise tasavvur etmek tenakuzundan başka bir şey olmadığı gibi, ilim ile vücûdun temâyüzü ve bir şey mâlum olmakla onun vücûdunda bir tehavvül husûle gelmek iktizâ etmediğinin mâlum bulunması dahi buna sûret-i katʻiyyede münâfîdir.

Velhâsıl ne taraftan bakılırsa bakılsın ilm ü marifet ve hakka isabet meselesi enfüs ü âfâktan hiçbirinin kendi tabiatlarına isnâdı mümkin olmayan ve hangisine isnad edilse tenakuzdan kurtulmayacak olan bir emirdir. [2722] Şürekâ-i halktan hiçbirinin kendi kendine kimseyi hakka hidâyet etmesi ihtimâli yoktur. Gerçi enfüs ü âfâkta hakkın âyât ve delâili ulü'l-ilm, rusül ü melâike ve bunlar vâsıtasıyla hidâyet yok değil, fakat şimdi ihtar olunacağı üzere bunların hiçbiri عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ [el-Mâide 5/117] olan Zât-ı Hak tarafından hidâyet almadıkça kendi kendine ne hidâyet edebilir ne de ihtidâ. Müşrikler ne derse desin yâ Muhammed, sen {قُلِ اللّٰهُ} de ki Allah, {يَهْدٖى لِلْحَقِّ[1]} hakka hidâyet eder. ❁ Halkta zâtî olan galat ve dalâlin kesretine mukabil hakk u savâba isabet de emr-i vâkiʻdir. Ve bu ancak Allah'ın hidâyetidir. Biraz yukarıda اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ suâliyle de işaret olunduğu üzere semʻ u ebsâra, ukūl ü besâire, enfüs ü âfâka hâkim olan o enfüsü kendinden ve âfâktan haberdar edip de hükm-i hakka erdiren ve erdirecek olan O'dur.

{اَفَمَنْ يَهْدٖٓى اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ} O hâlde hakka hidâyet eder olan Zât-ı alîm mi ittibâʻ olunmaya -yani mâbud tanınmaya- ehaktır, {اَمَّنْ لَا يَهِدّٖٓى اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰى} yoksa hidâyet olunmadıkça kendiliğinden hidâyet bulamayacak olan ehl-i akıl mı? ❁ Yani hak meselesinden haberdar bile olmayan akılsız şeyler şöyle dursun, akıl bile Allah hidâyet etmedikçe kendiliğinden bir ilim keşfedemeyeceği, kendi kendine hak ve savâba isabet eyleyemeyeceği cihetle mâbudluk müstakillen ve ale'l-ıtlâk hâdî olan Allah teâlâ'dan başka kimin hakkı olabilir? Bakınız bu ifadede ne beliğ bir îcâz vardır. "Men" tâbiriyle zevi'l-ukūl tahsîs bi'z-zikr edilerek

---

1 M ve B: "إلى الحق".

gerek esnâm gibi hissiz şuursuz, gerekse behâim gibi hissi[1] olsa da akılsız olanların kāle bile alınamayacakları ihtar edilmiş olduğu gibi اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰى istisnâsıyla da evvelki sualdeki hidâyetten murad bizzat ve bilfiil hidâyet olduğuna işaret buyurularak; [2723] "melekler, peygamberler ve ulü'l-ilmi kāimen bi'l-kıst olan ehl-i hak, hakka hidâyet edemez mi?" tarzında bir suâl-i mukadderin cevâbı gösterilmiş ve bunlardan hiçbirine ta'abbüd olunamayacağı da anlatılmıştır. Ve bununla biraz sonra gelecek olan قَالُوا[2] اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا beyânına da bir ihzar yapılmıştır. يَهِدّٖى "yehtedî"nin idgamlısıdır.

{فَمَا لَكُمْ} İmdi neyiniz var? ❁ Allah'tan başka şeylerin arkasına düşüp ta'abbüd etmeye ne hakkınız var! Yuf size! {كَيْفَ تَحْكُمُونَ} Nasıl hükmediyorsunuz. ❁ O haksız bâtıl akidelere nasıl saplanıyor da putlardan şefaat bekliyorsunuz? Yahut siz nasıl hüküm yapar, hâkim olabilirsiniz? Hâlâ anlamıyor musunuz? Allah'tan ve Allah'ın hidâyetinden kat'-ı nazarla siz şu şöyle, bu böyledir diye nasıl hükmeder de hakk u savâba isabet edebilirsiniz? Ve hatta kendi nefsinizde ben benim, ben varım diye nasıl hükmedip de kendinizi tanıyabilirsiniz! Îcab veya selb bir hak hüküm, bir tek ilim, bir nefsin hâricindeki mukabiline nefy ü isbat ile bir kerecik olsun isabeti bile ezhân ve a'yânın, tabî'at-ı eşyânın fevkinde Ma'bûd-ı Hakk'ın vücud ve vahdâniyetine ve hakk-ı hâkimiyet ve ulûhiyetine burhân-ı kâfî değil midir? O olmasa nüfûs ve ukūlün münâsebât-ı eşyâ üzerinde hâkim olabilecek nesi vardır? Ve musîb olmayan hata hükümlere hüküm mü denilir? Ve aklı olan haktan başka bir gaye mi tâkip eder?

Mebhas-i vücûdda halk delîli öyle, mebhas-i marifette hak ve hidâyet delîli böyle iken o iman etmek ihtimalleri olmayan fâsık müşriklerin menşe'-i dalâllerine gelince: {وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا} Onların ekserîsi hiç başka değil, ancak bir zanna ittibâ' ederler. ❁ Fikir ve amellerinde hakkı tâkip etmezler de sırf nefislerinin zann ü tahmînine uyar, öyle

---

1 B: "hisli".
2 M ve B: "وقالوا".

hüküm ve hareket ederler. Az bir kısmı mahz-ı [2724] mu'ânid veya zann ü tahayyül bile şânından olmayan behâim ve cemâdât gibi fikirsiz gürûhundan ise de, ekserîsi hakkı kendi telakkīlerine tâbi' sanan ve ilm ü marifeti uydurmadan ibaret gibi farz eden nefislerinin zunûn ve hayâlât-ı vâhiyesi peşinde koşan İndiyye (dogmatik) ve Hisbâniyye gürûhundandır. İtikād ve îkān nâmına mezheb diye ileri sürdükleri fikir ve felsefeleri ve ictimâ'iyâtta fiil ve amelleri, hükm ü hükûmette metbû'ları tahakkümât-ı nefsiyeden, akyise-i[1] fâsideden, zunûn u hayâlâttan, kuru mefkûrelerden başka bir şey değildir.

{إِنَّ[2] الظَّنَّ لَا يُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا} Hâlbuki zan hiç de haktan muğnî olmaz. ❁ Zerrece müstağnî kılmaz. Zann u hayâl ne kadar şâirâne ve ne kadar mütehakkimâne olursa olsun hiçbir zaman hükm-i hakkın vereceği fâideyi vermez. Hakkı bâtıl, bâtılı hak, hâlıkı mahluk, mahluku hâlık, hayrı şer, şerri hayır zann u telakkī etmekle kimse kendisini hakkın[3] sulta-i hükûmetinden kurtaramaz. {إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ} Hiç şüphe yok ki Allah onların her fiillerine alîmdir. ❁ Cezâlarını muhakkak verecektir. Onların zannı bunu değiştirmez.

Ber vech-i bâlâ iki delîlin takrîrinden sonra bu âyetin sevki ve bunun[4] bu alîm cümlesiyle tezyîli bilhassa iki delîlin ilm-i ilâhîyi isbatta nas olduğunu ihtar ve ilmin sübûtu ise birinci halk delîli ile sâbit olan me'âdda hak münkirlerine cezâ-yı hakkı iş'âr etmekte ve bu suretle bu cümle-i tezyîliye, ilimden başka bir de cezâ ile inzârı ifade eylemektedir. Ve hatta asıl hedef-i sevki, inzar ve tehdittir.

Hem vücud hem ilim nokta-i nazarından ma'rifetullahta erbâb-ı ukūlü tenvir ve irşâda kâfi olan bu delâil-i hakkın takrir ve teblîğinden sonra kat'iyyen bilinmek lâzım gelir ki:

[2725]

1 M: "akısei".
2 M ve B: "وان".
3 M: "halkın"; sonraki baskılarda "hakkın" şeklinde düzeltilmiştir.
4 B: "onun".

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ
الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهٖ
وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحٖيطُوا
بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوٖيلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمٖينَ
﴿٣٩﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدٖينَ ﴿٤٠﴾ وَاِنْ
كَذَّبُوكَ فَقُلْ لٖى عَمَلٖى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَرٖيؤُنَ مِمَّا اَعْمَلُ وَاَنَا بَرٖىٓءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾
وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ
يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَهْدِى الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا
وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوٓا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ
يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدٖينَ ﴿٤٥﴾ وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ
بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَهٖيدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾
وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ قُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ
مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٤٨﴾ قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖى ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ
اللّٰهُ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ
اٰمَنْتُمْ بِهٖ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قٖيلَ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ
هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَنْبِـُٔونَكَ اَحَقٌّ هُوَ قُلْ اٖى وَرَبّٖٓى اِنَّهُ لَحَقٌّ
وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖ وَاَسَرُّوا
النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَقُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾ اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا
فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَلَٓا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيٖى

وَيُمِيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِى
الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ
خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَاماً وَحَلَالاًۜ
قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾ وَمَا تَكُونُ فِى
شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُوداً اِذْ تُفِيضُونَ
فِيهِۜ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَٓاءِ وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا
اَكْبَرَ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

[2728] **Meâl-i Şerîfi**

Bu Kur'an Allah'ın mâsivâsından uydurulamaz, velâkin o önündekinin bir tasdîki ve kitâbın tafsîli olarak Rabbü'l-âlemîn'den indirilmiştir, bunda hiç şüphe yoktur (37). Ya "onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Öyle ise haydin onun misli bir sûre getirin ve Allah'tan başka kime gücünüz yeterse çağırın,[1] eğer sâdıksanız bunu yapın" (38). Hayır, onlar ilmini ihâta etmedikleri ve tevili kendilerine hiç gelmemiş olan bir şeyi tekzib ettiler. Bunlardan evvel geçenler de böyle[2] tekzib etmişlerdi amma bak zâlimlerin âkıbeti nasıl oldu? (39). İçlerinden buna inanacak da var, inanmayacak da var, Rabbin o müfsidlere a'lemdir (40). Eğer seni tekzibde ısrar ederlerse de ki: "Bana amelim, size de ameliniz. Siz benim yapacağımdan berîsiniz, ben de sizin yapacağınızdan berîyim" (41). İçlerinden seni dinlemeye gelenler de var, fakat akılları da yokken sağırlara sen mi işittireceksin? (42). İçlerinden sana bakanlar da var, fakat basiretleri de yokken körlere sen mi hidâyet edeceksin? (43). Her hâlde Allah insanlara zerrece zulmetmez velâkin insanlar kendilerine zulmediyorlar (44). Sanki gündüzün bir saatinden başka

---

1 B -"ve Allah'tan başka kime gücünüz yeterse çağırın".
2 B: "öyle".

durmamışlar gibi hepsini mahşere sevk edeceği gün beynlerinde tanışacaklar, Allah'ın karşısına çıkacaklarını tekzib edip de doğru yolu tutmamış olanlar hakikat hüsrâna [2729] *düşmüş bulunacaklar (45). Onlara vaad ettiğimizin bazısını sana behemehâl göstersek de veya seni tamamen alsak da her iki takdirde onların nihâyet dönümü Bizedir, sonra Allah ne yapacaklarına da şâhiddir (46). Her ümmet için bir resul vardır, o resulleri geldiği vakit aralarında adaletle hüküm verilir, hiçbirine zulmedilmez (47). "Ne zaman bu vaad, sâdıksanız?" diyorlar (48). De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir menfaate ne de bir mazarrata mâlik değilim. Her ümmet için bir ecel vardır, ecelleri geldiği vakit artık bir saat geri de kalamazlar*[1]*, ileri de gidemezler" (49). De ki: "Söyleyin bakayım, şayet size onun azâbı yatarken veya gündüzün gelecekse mücrimler bunun hangisini isti'câl ediyorlar? (50). Ya sonra vâki' olduğu zaman mı ona iman edeceksiniz? Ya... şimdi ha? Hani siz bunu acele istiyordunuz a?" (51). Sonra denilecek o zulmedenlere ki: "Tadın bakalım huld*[2]* azâbını, vaktiyle kazandığınızdan başka bir sebeple cezâlandırılacak değilsiniz?" (52). "Sahih doğru mu bu?" diye senden istifsar ediyorlar, de ki: "Evet, Rabbime kasem ederim ki o dosdoğru, ve siz bundan yakayı kurtaramazsınız" (53). Zulmetmiş olan her nefis bütün arzdakine mâlik olsa idi, azâbı gördükleri vakit hepsi içten içe nedâmet ederek kendini kurtarmak için onu feda ederdi. Fakat*[3]* beynlerinde kazâ, adalet ile imza edilmiştir, hiçbirine zulmedilmez (54). Uyan göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır, uyan Allah'ın vaadi muhakkak haktır velâkin ekserîsi bilmezler (55). O hem diriltir hem öldürür ve hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz (56). Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir mev'ize ve gönüller derdine bir şifâ, ve mü'minler için bir hidâyet ve rahmet geldi (57). De ki: "Allah'ın fazlıyla, rahmetiyle, ancak onunla artık ferahlanın; o onların toplayıp durduklarından hayırlıdır" (58). De ki: "Baksa-*

---

1 B: "bırakılmazlar".
2 B: "hulûd".
3 B -"hepsi içten içe nedâmet ederek kendini kurtarmak için onu feda ederdi. Fakat".

nıza: Allah sizin için rızık olarak neler indirdi de siz ondan bir haram, bir helâl yaptınız." "Size" de "Allah mı izin verdi? Yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" (59). Yalanı Allah'a iftira edenler kıyamet gününü ne zannediyorlar? Her hâlde Allah insanlara karşı bir lütuf sahibidir, velâkin ekserîsi bilmezler (60). Herhangi [2730] bir şe'nde bulunsan, Kur'an'dan her ne okusan ve herhangi bir amel yapsanız, siz ona dalıp coşarken mutlak biz üzerinizde şâhid bulunuruz. Rabbinden ne yerde ne gökte zerre miskāli ve ondan ne daha küçük ne daha büyük hiçbir şey kaçmaz, hepsi bir kitâb-ı mübîndedir (61).

اَلَٓا اِنَّ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۚ ﴿٦٢﴾ اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَۜ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِۜ لَا تَبْدٖيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُۜ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Uyan ki Allah'ın evliyâsı ne üzerlerine korku vardır ne de onlar mahzun olurlar (62). Onlar ki Allah'a iman etmişlerdir ve hep takvâ ile korunur dururlar (63). Müjde onların dünyâ hayatta da âhirette de, Allah'ın kelimâtına tebdil yok, o işte fevz-i azîm o (64).

{اَلَٓا اِنَّ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ} İyi bil ki hakikaten evliyâullah ❁ Allah velîleri, Allah dostları {لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} üzerlerine korku yoktur, hem de onlar mahzun olmazlar. Allah korkusu her korkuyu silmiş olduğu için ilerisinde korku yok müjde var. İlerisi daha güzel olduğu için de geçmişe hüzün yok. "Evliyâullah" unvânı Allah'a dost olanlar, Allah için dost olanlar, Allah için icrâ-yı velâyet edenler [2731] mânalarına gelebilir. Ve velâyet, mahabbet, nusret, tenfîz-i emr mefhumlarını ifade eder. Bu unvâna kimlerin müstahik oldukları hakkında müfessirînin naklettikleri bazı rivayetler vardır. Senedleri Taberî'de mezkur olduğu üzere Sa'îd b. Cübeyr'den mervîdir ki Resûlullah'a evliyâullahtan sual edilmiş, şöyle buyurmuştur: هُمُ الَّذِينَ إِذَا رُؤُوا ذُكِرَ الله Diğer bir rivayette: يُذْكَرُ اللهُ لِرُؤْيَتِهِمْ

"Onlar öyle zevâttır ki görüldükleri zaman Allah zikr ü yâd olunur."[1] Ta'bîr-i âharla sade görülüvermelerinden dolayı Allah hatırlanır: Semt ve hey'etleri yani sîretleri ve hâlleri derhâl Allah'ı ihtar eder, ki İbn Abbas işbu "semt ve hey'et" tefsîri yerine "ihbât ü sekînet" demiştir.[2] Bunların mal vesâir esbâb u menâfi' ile alâkadar olmayarak ancak Allah için Allah'ta seviş, حُب فِي الله ile birbirlerine mahabbet ve musâfat eden اَلْمُتَحَابُّونَ فِي الله oldukları da mervîdir. Nitekim Ömer b. Hattâb radıyallâhu anh'tan mervîdir ki Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kullarından birtakım insanlar vardır ki enbiyâ değil, şühedâ da değildirler, amma yevm-i kıyamette Allah indindeki makamlarından dolayı onlara enbiyâ ve şühedâ gıpta edecekler".

"Bunlar kimlerdir? Ve amelleri nedir? Bize haber ver ki bu suretle biz de onlara muhib oluruz yâ Resûlallah" dediler, Resûlullah: "Bunlar bir kavimdir ki beynlerinde ne akrabalık ne de te'âtî edecekleri emvâl alâkası olmaksızın Allah rûhiyle Allah'ta sevişirler. Fevallâhi yüzleri bir nûr ve kendileri nûrdan bir minber üzerindedirler. Nâs korktuğu vakit bunlar korkmazlar, nâs mahzun oldukları vakit bunlar mahzun olmazlar" buyurdu ve bu âyeti okudu: اَلَٓا اِنَّ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ.[3] Ebû Hüreyre'den ve Ebû Mâlik-i Eş'arî'den dahi aynı mealde rivayetler vârid olmuştur.[4] Bu rivayetlerin her biri bir hâssa ile târif demek olduğundan hepsini câmi' olmak üzere evliyâullah şu mefhum ile târif olunmuştur: "Allah'a tâatle tevellâ eder, Allah da kendilerine kerâmetle tevellâ eder olan [2732] kimseler"[5] ki bu âyette daha vâzıh bir surette şöyle beyan ve tefsir buyuruluyor:

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 119-120; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 355.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 355. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 119:

وعن سعيد بن جبير أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم سُئل: من أولياء الله؟ فقال: «هم الذين يذكر الله برؤيتهم يعنى السمت والهيئة. وعن ابن عباس رضى الله عنه: الإخبات والسكينة.

3 Ebû Dâvûd, Büyû, 78; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 121:

أن عمر بن الخطاب قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «إن من عباد الله لأناسا ما هم بأنبياء، ولا شهداء، يغبطهم الأنبياء والشهداء يوم القيامة لمكانهم من الله» قالوا: يا رسول الله تخبرنا من هم، قال: «هم قوم تحابوا بروح الله على غير أرحام بينهم، ولا أموال يتعاطونها، فوالله إن وجوههم لنور، وإنهم لعلى نور: لا يخافون إذا خاف الناس، ولا يحزنون إذا حزن الناس» وقرأ هذه الآية «ألا إن أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون».

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 121-122.

5 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 355:

أَوْلِياءَ اللَّهِ الذين يتولونه بالطاعة ويتولاهم بالكرامة.

Yani evliyâullah {اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ} onlar ki iman etmişlerdir ve ittikā eder dururlar, tam bir iman ile evâmir ve ahkâm-ı ilâhiyeyi infaz ederler ve kendilerinden Allah'ın rızâsına muhalif bir hâl sâdır olmamak için dâima korunur, şüpheli şeylerden sakınır dururlar. İşte evliyâullahın hadd-i tâmmı budur. Cins-i karîbi mü'min, fasl-ı karîbi en başında mehâfetullah bulunan ittikā hasletidir ki bunlar onların Allah'a tevellâlarıdır. {لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ} Dünya ve âhiret hayatlarında müjde onların ۞ bu da onların hâssalarıdır ki Allah'ın kendilerine tevellâ ve tekrîmidir. İşte kerâmât-ı[1] evliyâ haktır meselesinin esası budur. Allah'tan başka velî tanımadıkları, Allah'ın rızâsına muhalefetten korkup korundukları ve mâsivallahtan hiçbir haşyetleri olmadığı, Allah da kendilerine dost olduğu için artık onlara ne korku vardır ne de hüzün. Dünyada da mübeşşer, âhirette de mübeşşerdirler. Ezcümle dünyada اِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ [Fussilet 41/30][2], âhirette سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ [ez-Zümer 39/73][3] tebşirlerine mazhardırlar.

{لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ} Allah'ın kelimâtına tebdil yok ۞ yani bu vaadlerin, tebşirlerin tehallüf[4] etmesi ihtimâli yoktur. Çünkü bunlar Allah kelâmıdır. Allah'ın sözünü değiştirecek, hükümden ıskāt edecek, meselâ Allah'ın "korkma, mahzun olma" dediğini korkutup mahzun edebilecek hiçbir kuvvet-i hâkime bulunamayacağı gibi, Allah teâlâ kendisi de vaadinde asla hulf etmez, sözünü yerine getirir. Onun için evliyâ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ [er-Ra'd 13/11][5] fehvâsınca kendilerindeki o evsâf-ı velâyeti, o iman ü ittikāyı değiştirmedikçe Allah teâlâ'nın bu dünya ve âhiret tebşîrâtını tebdil etmesine ihtimal yoktur. Bunlar ebedî bişâretlerdir. {ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ}[6]

1 B: "kerâmet-i".
2 "Haberiniz olsun ki 'Rabbimiz Allah' deyip de sonra doğru gidenler yok mu, onların üzerlerine şöyle melekler iner: Korkmayın, mahzun olmayın vaad olunup durduğunuz cennet ile neş'eyâb olun."
3 "…Selâm sizlere, ne hoşsunuz! Haydin girin onlara ebediyyen kalmak üzere…"
4 B: "tehâlüf".
5 "Her hâlde Allah, bir kavme verdiğini onlar nefislerindekini bozmadıkça bozmaz…"
6 B -"Bunlar ebedî bişâretlerdir. {ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ}".

[2733] Madem ki evliyâullah böyle mübeşşerdir ve onlara havf yoktur ve mahzun olmayacaklardır; rütbe-i risâlet daha yüksek olduğu cihetle ey Resûl-i hak, sana hiç korku yoktur:

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْۘ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمٖيعاًۜ هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٦٥﴾ اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي
السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا
الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Ötekilerin lafları seni mahzun etmesin; çünkü izzet hep Allah'ındır, O hepsini işitiyor, hepsini biliyor (65). Uyan: Göklerde kim var, yerde kim varsa hep Allah'ındır. Allah'tan başkasına tapanlar dahi şerîklerin tebaası olmazlar, ancak zanna teba'iyet ederler ve ancak kendi mızraklarıyla ölçer yalan söylerler (66).

{وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ} Ve seni onların lakırdıları mahzun etmesin ❁ yani kâfirlerin şerîklerine tebaa ve avenelerine ve mal u cahlarına güvenerek sana ezâ, tehdit ve tahvif yollu savurdukları laflardan mahzun olma {اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمٖيعاً} her hâlde izzet, bütün izzet Allah'ındır. Bütün kudret ve galebe ve kibriyâ O'nundur. Şimdi beyan olunacağı üzere onların güvendikleri bütün kuvvetler de, [2734] Allah'ındır. Dilediği zaman hepsini selb ediverir. {هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ} O Semî' ve Alîm'dir. ❁ Onların söylediklerini işitir ve yapacağını bilir. Nitekim: "Ben ve resullerim her hâlde gâlip oluruz" diye yazmış كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلٖي [el-Mücadele 58/21][1], اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا [el-Mü'min 40/51][2], اِنَّٓا اَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ... اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ [el-Kevser 108/1, 3][3] buyurmuştur. {اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ} İyi[4] bil ki göklerde ve yerde her kim varsa hepsi Allah'ındır. ❁ Melâike, sekaleyn bütün zevi'l-ukūl Allah'ın kulu, milkidir. Binâen'aleyh

---

1 "Allah yazdı: Celâlim hakkı için her hâlde ben yenerim ben ve resullerim…"
2 "Elbette biz resullerimizi (…) mansur kılacağız…"
3 "Biz verdik sana hakikatte kevser (…) Doğrusu sana buğz edendir ebter."
4 B -"İyi".

o kâfirlerin bütün güvendikleri, taptıkları şeyler Allah'ın milki olduğu gibi kendileri de öyledir. {وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَ} Allah'tan başkasına çağıranlar da, şerîkler tebaası olmazlar. ❁ Yani Allah'ın şerîki yok, ulûhiyette şirket muhal ve bütün mâsivâ Allah'ın milki olduğundan Allah'tan başka şeylere dua ve ta'abbüd eden, başka mâbudlar iddia ve onlara ittibâ' eden müşrikler hakikatte Allah'a birtakım şerîkler[1] bulmuş da onun tebaası olmuş olmazlar. {اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ} Başka değil, ancak zanna ittibâ' ederler ❁ vehm ü hayâl ile kendi şerîklerini Allah'ın şürekâsı sanar ve onlara yok yere ulûhiyet pâyesi verip tapmakla Allah'tan yakalarını kurtaracaklarını zannederler. {وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ} Ve bunlar sade kobuz atarlar. -Kendi mızraklarına göre, indî faraziyyât ve tahmînât ile yalan söylemekten başka bir şey yapmazlar.- Mücerred hissiyatlarına tebe'an halkı hâlık, abdi mâbud, tâbi'i metbû' farz eder, saçmalar dururlar. Hâsılı şürekâları yalan, tehditleri boş, Allah'a karşı isnad etmek istedikleri her şey hiç, ve hepsi izzet-i ilâhiye altında makhurdur.

Fi'l-hakîka:

[2735]

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًاۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُۜ هُوَ الْغَنِىُّۜ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِۜ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَاۜ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ قُلْ اِنَّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَۜ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِى الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذٖيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدٖيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

Meâl-i Şerîfi

O, O'dur ki içinde durup dinlenesiniz diye sizin için geceyi yaptı, gündüzü de göz açıcı; elbette bunda dinleyecek bir kavim için birçok âyet-

1 B: "şeyler".

ler var (67). Dediler ki: "Allah, veled edindi"; hâşâ o Sübhân'a, ganî O, göklerdeki ve yerdeki hep O'nun. Elinizde ona dair hiçbir burhan yoktur. Allah'a karşı ilim ile isbat edemeyeceğiniz[1] şey mi isnad ediyorsunuz? (68). De ki: "Elbette yalanı Allah'a iftira edenler felah bulmazlar" (69). Dünyada cüz'î bir zevk, sonra dönüşleri Bizedir. Sonra biz onlara o küfürlerinden dolayı azâbı tattıracağız (70).

[2736] {هُوَ} O ❁ Allah celle celâlüh {الَّذ۪ى} O'dur ki {جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ} sizin için geceyi yaptı ❁ yani muzlim karanlık yaptı {لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ} yaptı ki içinde sâkin olasınız ❁ zahmetlerini çektiğiniz hareketlerden ferâgat edip sükûn bulasınız, müteharriklikten sükûnete geçesiniz, ağyârdan nazarı kesip vahdete çekilerek dinlenesiniz. {وَالنَّهَارَ مُبْصِراً} Gündüzü de mubsır ❁ yani gösterici yapmıştır ki etrafınızı görüp hareket edesiniz, vazifelerinizi yapasınız.

Gecelerin istîlâ-yı zulmetinde kuvâ-yı hayâtiye için bir vesîle-i sükûn, ziyâ-yı nehârda ise bir vesîle-i intibah ve hareket vardır. Hareket ve sükûn ise hâdisât-ı hayâtiyeden başka âlemdeki bütün hâdisât-ı cismâniyenin dahi asıl ve künhünü teşkil eden iki hâdise-i şâmiledir ki tab'an nûr ve zulmet gibi birbirleriyle ictimâ'ları nâkābil iki zıdd-ı mütekābildirler. Ecsâm kendiliğinden ve sırf kendi tabiatlarıyla ne sükûndan harekete geçebilir ne de hareketten sükûna. İşte bu iki zıdd-ı mütekābili yekdiğerine kalb ve tahvil ederek hâdisât-ı âleme cereyan veren ve leyl ü nehârı bunlarla alâkadar ederek insanları kâh hiss-i sükûn ve kâh hiss-i hareket ile mütena"im veya[2] mütekallib kılan ancak Allah'tır. Allah böyle bütün nûr ve zulmetin ve bütün harekât ve sekenâtın hâlık ve mutasarrıfıdır. Ve ale'l-umûm insanlar leyl ü nehârda sükûn ve hareketten müteessir zamaniyyâttan oldukları hâlde, Allah zamanın da fevkinde hâkimdir. Ve bütün zaman ve zamaniyyât, O'nun ca'l ü tahsîsidir. {اِنَّ ف۪ى ذٰلِكَ} Muhakkak ki bunda ❁ bu ca'lde, leyl ü nehârın bu sûret-i tahsîsinde, bu nûr u zulmet, bu sükûn u hareket, bu gösteriş ve göstermeyiş tehavvülâtında ve

1 M: "edemiyeceğiz".
2 B: "ve".

leyl ü nehâr içindeki vekāyi'-i zamâniye ve târihiyede {لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ} sâmi'ası olup [2737] dinleyecek olan bir kavim için elbette çok, pek çok âyetler vardır. ❁ Yani bütün mekân ve zaman aklî, naklî delâil-i tevhid ile doludur. Böyle iken zann u hayâle teba'iyet eden yalancılar {قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا} "Allah veled ittihaz etti" dediler ❁ oğul veya kız evlat edindi diye iftirada bulundular. Birtakımları tekvin ile tevlîdi fark edemediler, halk u îcâdı doğurmak veya doğurtmak zanneylediler. Hudûsu bir tevellüd, ma'lûlü bir veled, illeti bir vâlid veya vâlide gibi farz ettiler. Tevlid ve tevellüdün evvelemirde bir halka mütevakkıf olduğunu, yoktan bir îcâd olmadan bir tevellüd farzı tenakuz olacağını hesap etmediler de âlemin Hâlık teâlâ'dan tevellüd ve infisal suretiyle tekevvün ve sudûr eylediğine kāil olarak Allah'a oğullar, kızlar isnad eylediler ve O'ndan tevellüd ve tenasül etmiş erkekli dişili bir ilâhlar silsilesi uydurarak onlara perestiş ettiler ki işte müşriklerin esâtîri hep bu uydurmalardır. Fakat daha garibi odur ki tekvînin ancak halk u îcad ile mümkin olduğunu işiten ve "halk ba'de'l-'adem" umdesine âgâh olanlardan bir kısmı da yine tevellüd tevehhümüne saplandılar. Melekler Allah'ın kızları; Üzeyr Allah'ın oğlu, Mesih Allah'ın oğlu dediler.

Böyle diyenlerden bir kısmı da bunu hakikaten vilâdet mânasıyla değil evlatlık mânasıyla tevil ederek teşrîfen oğul yaptı, kendinin oğlu şerefini verdi ve ulûhiyetten hissedar etti dediler. Onun için bu âyette "ittihaz" tâbiriyle diğerlerinden daha ziyade bu kısma taarruz olunmuştur.

{سُبْحَانَهُ} Sübhanallah hâşâ ❁ hâlık, vâlid olur mu? Çünkü vilâdet bir tecezzî ve tenâkus, evlat ittihâzı da bir ihtiyaç ile alâkadardır. Hâlbuki {هُوَ الْغَنِىُّ} O ganîdir. Hem yegâne ganîdir ilh...

Risaletin kuvvet ve hakkiyetini ve Resûl'ün Allah'a tevekkül ve itimadının yüksekliğini ve kâfirlere azâbın şiddetini emsâl-i târihiyesiyle tavzih için:

[2738]

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامٖى وَتَذْكٖيرٖى بِاٰيَاتِ
اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُٓوا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُٓوا
اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍؕ اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِۙ وَاُمِرْتُ
اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ
وَاَغْرَقْنَا الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿٧٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Hem onlara Nûh'un kıssasını oku, bir vakit kavmine demişti ki: "Ey kavmim, eğer benim duruşum ve Allah'ın âyetlerini ihtar edişim size ağır geliyorsa, bilin ki ben Allah'a dayanmışım. Artık siz ve şerîkleriniz her ne yapacaksanız toplanıp bütün azminizle karar verin, sonra yapacağınız size hiçbir gam da teşkil etmesin. Sonra hükmünüzü bana icrâ edin ve elinizden gelirse bana bir lahza göz de açtırmayın (71). Eğer aldırmazsanız ben de sizden bir ecir istemedim a, benim ecrim ancak Allah'adır ve ben O'nun birliğine boyun eğen müslimînden olmakla emrolundum" (72). Bunun üzerine yine onu tekzib ettiler. Biz de onu ve beraberindekileri gemide necâta çıkarıp bunları [2739] yeryüzünün halifeleri kıldık, âyetlerimizi tekzib edenleri ise gark ettik. Bak işte inzar olunanların âkıbeti nasıl oldu (73).

Tarihî misâl bundan ibaret de değil:

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهٖ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهٖ مِنْ
قَبْلُؕ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَدٖينَ ﴿٧٤﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِهٖ بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمٖينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا
قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسٰٓى اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْؕ اَسِحْرٌ هٰذَاؕ وَلَا يُفْلِحُ
السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَٓاءُ فِى

الْاَرْضِؕ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنٖينَ ﴿٧٨﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونٖى بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلٖيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا
جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ
السِّحْرُؕ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهٖ وَلَوْ
كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ۟ ﴿٨٢﴾ فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ
يَفْتِنَهُمْؕ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى الْاَرْضِۚ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفٖينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ
اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمٖينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۚ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا
فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمٖينَۙ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٨٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى
مُوسٰى وَاَخٖيهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَؕ وَبَشِّرِ
الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ زٖينَةً وَاَمْوَالًا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۙ
رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبٖيلِكَۚ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى
يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلٖيمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ اُجٖيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقٖيمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ سَبٖيلَ الَّذٖينَ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾ وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًاؕ حَتّٰٓى
اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُۙ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذٖٓى اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُٓوا اِسْرَٓائٖيلَ وَاَنَا۬ مِنَ الْمُسْلِمٖينَ
﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجّٖيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ
لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةًؕ وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ۟ ﴿٩٢﴾ وَلَقَدْ بَوَّاْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ
مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۚ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُؕ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖى بَيْنَهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾ فَاِنْ كُنْتَ فٖى شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ
الَّذٖينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَۚ لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرٖينَۙ ﴿٩٤﴾
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٩٥﴾ اِنَّ الَّذٖينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ
كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَۙ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلٖيمَ ﴿٩٧﴾

[2742] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra onun arkasından birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik, onlara açık mucizelerle vardılar, fakat önce yalan dediklerine bir türlü inanmak istemediler. İşte biz tecavüzü itiyad edenlerin kalblerini böyle tab' ederiz (74). Sonra bunların arkasından Mûsâ ile Hârun'u[1] Firavun ve cemaatine âyetlerimizle gönderdik, imanı kibirlerine yediremediler ve mücrim bir kavim idiler (75). Tarafımızdan kendilerine hak geldiği vakit "her hâlde bu açık bir sihir" dediler (76). Mûsâ, "ya!" dedi, "size hak gelince böyle mi diyorsunuz? Bu sihir mi? Hâlbuki sihirbazlar felah bulmazlar" (77). "Sen" dediler, "bizi, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde devlet ikinizin olsun diye mi geldin? Biz ikinize de inanamayız" (78). Firavun da, "bana bütün bilgiç sihirbazları getirin" dedi (79). Bunun üzerine sihirbazlar geldiği vakit Mûsâ onlara "ne ortaya atacaksanız siz atın" dedi (80). Vaktâ ki attılar, Mûsâ "bu, sizin yaptığınız" dedi "sihir, her hâlde Allah onu ibtal edecek, her hâlde Allah müfsidlerin ameline salâh vermez (81). Allah, kelimâtıyla hakkı ihkāk edecek, isterse mücrimler hoşlanmasınlar" (82). Hâsılı Firavun ve cemiyetinin belâsı korkusundan ibtidâ Mûsâ'ya kavminin [2743] bir zürriyetinden başka iman eden olmadı. Çünkü Firavun o yerde çok üstün idi ve çok aşırı giden müsriflerden idi (83). Mûsâ da, "ey kavmim, siz gerçekten Allah'a iman ettinizse, O'nun birliğine ihlâs ile teslim olmuş müslimler iseniz artık O'na itimat edin" dedi (84). Onlar da "biz Allah'a itimat ettik, yâ Rabbenâ bizi o zâlim kavmin fitnesine düşürme (85) ve rahmetinle bizi o kâfir kavimden kurtar" dediler (86). Biz ise Mûsâ'ya ve kardeşine şu vahyi verdik: "Kavminiz için Mısır'da birtakım evler ihzar edin, ve evlerinizi kıble tarafına yapın ve namaz kılın, hem de mü'minleri tebşir eyle" (87). Mûsâ "yâ Rab!" dedi, "sen Firavun'a ve cemiyetine, dünyâ hayatta bir ziynet ve haşmet ve nice nice mallar verdin, yolundan saptırsınlar diye mi yâ Râb? Yâ Rab! Mallarını sil süpür ve kalblerini şiddetle sık ki, o

1 B: "Hârun".

elîm azabı görmedikçe iman etmeyecekler" (88). "Peki" buyurdu, "duanız kabul olundu, siz yine istikāmette devam edin ve kendini bilmeyenlerin meslekine uymayın" (89). Derken Benî İsrâil'i denizi geçirdik, derhâl Firavun askeriyle tâkip ve taarruz için arkalarına düştü. Nihâyet gark kendini derdest edince "inandım, hakikat Benî İsrâil'in iman ettiğinden başka ilâh yok, ben de O'na teslim olanlardanım" dedi (90). Ya... şimdi ha? Hâlbuki bundan evvel isyan etmiştin, müfsidlerden idin (91). Biz de, bugün seni bedeninle bir tepeye atacağız ki arkandan geleceklere bir ibret olasın. Maʿamâfîh insanların birçoğu âyetlerimizden cidden gāfildirler (92). Fi'l-hakīka Benî İsrâil'i cidden güzel bir yurda yerleştirdik ve hoş nimetlerden merzuk kıldık. Nihâyet ihtilâf etmeleri de kendilerine ilim geldikten sonra oldu. Şüphe yok ki o ihtilâf edip durdukları şeylerde Rabbin kıyamet günü aralarında hükmünü verecek (93). Şimdi şu sana indirdiğimiz şeylerde bi'l-farz şek edecek olursan senden evvel kitap okuyanlara sor. Kasem olsun ki sana[1] Rabbinden hak geldi, sakın şüphe edenlerden olma (94). Ve sakın Allah'ın âyetlerini tekzib edenlerden olma ki hüsrâna düşenlerden olmayasın (95). Hakikat aleyhlerinde Rabbinin kelimesi hak olmuş olanlar imana gelmezler (96). Velevse [2744] kendilerine her âyet gelmiş olsun, tâ o elîm azabı görecekleri âna[2] kadar (97).

{فَاِنْ كُنْتَ فٖى شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ} Şimdi şu sana indirdiklerimizden bi'l-farz cüz'î şek içinde kalırsan ❁ bu âyet bâlâdaki kıssaların sıdk u hakkiyetini teyid ile risâlet-i Muhammediyeyi tekid ve takviye siyâkındadır. Mâlum ya, farz ne vukūʿu ne de imkânı îcab etmeyeceğinden, burada da ne şek ne sual vâkiʿ değildir. Ancak bu kıssaların âyât-ı ilâhiyeden olan fevkalâde vukūʿâtı tazammun ettiklerini ihtar ile beraber nübüvvet-i Muhammediye hakkında en cüz'î bir şüphe ihtimâline bile mesağ bırakmayan bir kuvvet-i beyan ve tehyîc-i îkān vardır. Yani başka taraftan öğrenmek suretiyle değil, Allah tarafından sana vahiy ile ber

---

1 B -"indirdiğimiz şeylerde bi'l-farz şek edecek olursan senden evvel kitap okuyanlara sor. Kasem olsun ki sana".
2 B: "güne".

vech-i bâlâ haber verilen Firavun vesâire kıssalarının sıhhatinde şekk ü şüpheye asla mahal yoktur. Sen de bunda şüphe etmezsin, ma'amafîh bi'l-farzi ve't-takdîr cüz'î bir şek ihtimâline mâruz kalacak olursan {فَسْـَٔلِ الَّذ۪ينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ} senden evvel kitap okuyanlara sor ❁ yani bunlar ehl-i kitap indinde mâlum ve muhakkak ve kütüb-i sâlifede de[1] sâbittir. Onlar, bu kıssalardan ibret almayıp hâlâ şirk ü küfürde devam eden ehl-i kitab bile bunları inkâr edemeyecek[2], evet demeye mecbur olacaklardır. Bundan ise şu netice çıkar:

{لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ} Kasem olsun ki Rabbinden sana muhakkak hak geldi. ❁ Kütüb-i sâlifeyi okumadan ve okuyanlardan işitmeden yalnız Rabbinden indirilen vahiy ile bilip haber verdiğin hâlde bunlar kütüb-i sâlifeyi mütalaa edenler nezdinde de muhakkak olunca artık her şüpheden âzâde olarak tebeyyün eder ki bu haberler ve bu Kur'an مَا كَانَ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ'dır[3]. Ve sana Rabbinden hak vahy ü risalet gelmiş olduğu muhakkaktır. Rabbin Hak teâlâ bunu böyle bilhassa kasem [2745] ile tekid ve temin ederek de sarâhaten beyan ve ilan etmiştir. Binâen'aleyh {فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَ} sakın şüphe edenlerden olma. ❁ Cezm ü yakīnin ve Rabbine itimadın asla sarsılmasın. Kemâl-i tevekkül ile vazifene devam et.

İnanmayanlara gelince:

{اِنَّ الَّذ۪ينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ} Her hâlde Rabbinin kelimesi aleyhlerine hak olmuş olanlar ❁ küfür ve azablarına hükm-i ilâhî tahakkuk etmiş bulunanlar {لَا يُؤْمِنُونَ. وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ} kendilerine her âyet de gelmiş olsa -Firavun gibi- bilfiil azâb-ı elîmi görünceye kadar iman etmezler. ❁ O vakit o iman fâide verir mi? Îmân-ı ye's makbul olur mu? diye hatıra gelirse:

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا ا۪يمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٩٨﴾

---

1 B -"de".
2 B: "etmeyecek".
3 Bk. Yûnus 10/37.

Meâl-i Şerîfi

Fakat o vakit iman edip de imanları kendilerine fâide vermiş bir memleket olsa idi? Ancak Yûnus'un kavmi iman ettikleri vakit dünyâ hayatta o rüsvâlık azâbını kendilerinden açmış ve bir zamana kadar onları müstefid etmiş idik (98).

{اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ} ❁ Yani Yûnus aleyhisselâm'ın kavminden başka îmân-ı ye'sin fâide verdiği hiçbir memleket ahâlisi yoktur. İmanı her hâlde mukaddem olmak lâzımdır ki korunmak mümkin olsun. Yoksa [2746] dünyevî veya uhrevî muvakkat veya ebedî herhangi bir azab gelip çatınca mutlak hükmünü icrâ eder. Hükm-i hak böyledir. Ve iyi bilmek lâzım gelir ki imanın vücud ve ʿademi de Allah'ın meşiyyetine merbuttur:

وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِي الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمٖيعاًۜ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنٖينَ
﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذٖينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾
قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ
﴿١٠١﴾ فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْۜ قُلْ فَانْتَظِرُٓوا اِنّٖي مَعَكُمْ مِنَ
الْمُنْتَظِرٖينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجّٖي رُسُلَنَا وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَۚ حَقّاً عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنٖينَ
﴿١٠٣﴾ قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فٖي شَكٍّ مِنْ دٖينٖي فَلَٓا اَعْبُدُ الَّذٖينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذٖي يَتَوَفّٰيكُمْۚ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ
وَجْهَكَ لِلدّٖينِ حَنٖيفاًۚ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ
وَلَا يَضُرُّكَۚ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذاً مِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ
اِلَّا هُوَۚ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَٓادَّ لِفَضْلِهٖۜ يُصٖيبُ بِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۜ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ
﴿١٠٧﴾ قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدٖي لِنَفْسِهٖۚ
وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۚ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكٖيلٍۜ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ
حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمٖينَ ﴿١٠٩﴾

[2747] **Meâl-i Şerîfi**

Eğer Rabbin dilese idi yeryüzünde kim varsa hepsi topyekün iman ederlerdi. O hâlde insanları hep mü'min olsunlar diye sen mi ikrah edeceksin? (99). Allah'ın izni olmadıkça hiçbir nefis için iman edebilmek yoktur, ve akıllarını hüsn-i isti'mâl etmeyenleri O pislik içinde bırakır (100). De ki: "Bakın, göklerde yerde neler var"; fakat o âyetler, o inzarlar iman etmeyecek bir kavme ne fâide verir (101). Onun için onlar sırf kendilerinden evvel geçenlerin günleri gibi bir gün gözlerler. De ki: "Gözleyin, ben de sizinle beraber gözleyenlerdenim" (102). Sonra resullerimizi ve iman edenleri kurtarırız, biz böyle uhdemizde bir hak olarak mü'minleri kurtarırız (103). De ki: "Ey insanlar, eğer benim dinimde bir şek ediyorsanız haberiniz olsun ki ben sizin [2748] Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam, velâkin ben sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim ve ben şöyle emrolundum ki mü'minlerden olayım" (104). Hem sırf Hakk'a müteveccih hanîf olarak dine yüz tut ve sakın müşriklerden olma (105). Ve Allah'ın mâsivâsından sana kendi kendine ne menfaat ve ne mazarrat yapamayacak şeylere perestiş etme. Eğer edersen o hâlde sen şüphesiz nefsine zulmedenlerden olursun (106). Ve eğer Allah sana bir keder dokunduracak olursa onu O'ndan başka açacak yoktur ve eğer O sana bir hayır murad ederse o vakit de O'nun fazlını reddedecek yoktur. O, onu kullarından dilediğine nasip eder; O öyle Gafûr, öyle Rahîm'dir (107). "Ey insanlar! İşte Rabbinizden size hak geldi, artık hidâyeti kabul eden kendi nefsi için kabul etmiş olur, sapkınlık eden de kendi aleyhine sapmış olur, ve ben sizin üzerinize vekil değilim" de (108). Ve sana ne vahyolunuyorsa ona tâbi' ol ve sabret; tâ ki Allah, hükmünü versin, hâkimlerin en hayırlısı O'dur (109).

[2749]

سُورَةُ هُودٍ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَثَلَثٌ وَعِشْرُونَ اٰيَةً

HÛD SÛRESİ

Bu Sûre-i Hûd'dur ve hepsi Mekkiyedir. Ancak İbn Abbas'tan bir rivayette فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ [11/12] kavl-i celîli istisnâ edilmiştir.[1] Mukātil de "hepsi Mekkîdir, ancak فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ âyeti değil, bir de اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ [11/17] İbn Selâm ve ashâbı hakkında nâzil oldu, اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔات [11/114] da Nebhân-ı[2] Temmar hakkında nâzil oldu"[3] demiştir ki bu üç âyet Medenîdir demek olur.

Âyetleri: Yüz yirmi üçtür.

Kelimâtı: Bin yedi yüz on beş.

Hurûfu: Yedi bin altı yüz beş.

Fâsılası: ر، ن، ل، م، ظ، د، ب، ز، ذ، ط، ق، ص harfleridir.

Sûre-i Yûnus'ta,[4] Sûre-i Berâe'nin hâtimesi tavzih ve tafsil olunduğu gibi işbu Sûre-i Hûd'da da Sûre-i Yûnus'un hâtimesinde telhis olunan esâs-ı din tavzih ve tafsil olunacaktır ki kıssa-i Hûd'daki esaslar, bu sûrenin evvelindeki esaslar demek olduğu gibi اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْۜ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ [11/56] mazmûnu bu beyan ve tafsîlin mevzû ve gayesini müş'ir olması itibariyle buna Sûre-i Hûd tesmiye edilmiş olsa gerektir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ۠ قف كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ خَب۪يرٍۙ ﴿١﴾ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهُۜ اِنَّن۪ي

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 118:

وعن ابن عباس: مكية كلها إلا قوله: «فلعلك تارك بعض ما يوحى إليك...» الآية.

2 B: "Nebâh-ı".

3 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* II, 269-270; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 118:

سورة هود مكية كلها غير هذه الآيات الثلاث: فإنهن نزلن بالمدينة فالأولى قوله تعالى: فَلَعَلَّكَ تارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحى إِلَيْكَ، وقوله تعالى: أُولئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ... نزلت في ابن سلام وأصحابه، وقوله: إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ... نزلت في رهبان النصارى، والله أعلم.

4 B: "Yûsuf'ta".

لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌۙ ﴿٢﴾ وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعاً حَسَناً اِلٰٓى
اَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ي فَضْلٍ فَضْلَهُۜ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪يٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ
﴿٣﴾ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا
مِنْهُۜ اَلَا ح۪ينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْۙ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۚ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

[2750] **Meâl-i Şerîfi**

Elif, lâm, râ. Bir Hakîm-i Habîr'in ledünnünden âyetleri ihkâm edilmiş, sonra da tafsil olunmuş bir Kitap (1). Şöyle ki Allah'tan başkasına kul olmayın, ben size O'nun tarafından tebşir ve inzar için gönderilmiş bir peygamberim (2). Hem Rabbinizin mağfiretini isteyin, sonra O'na tevbe edin ki sizi bir müsemmâ ecele kadar güzel bir surette yaşatsın ve her fazl sâhibine fazlını versin. Ve eğer yüz çevirirseniz haberiniz olsun ki ben size büyük bir günün azâbından korkarım (3). Hep dönümünüz Allah'adır, O ise her şeye kadîrdir (4). Bak amma onlar O'ndan gizlenmek için göğüslerini büküyorlar, evet amma onlar örtülerine bürünürlerken O onların neyi gizlediklerini ve neyi açığa vurduklarını bilir; çünkü O bütün sînelerin künhünü bilir (5).

{الٓرٰ} Elif, lâm, râ. (*Sûre-i Yûnus'un başına bak.*) {كِتَابٌ} Bir kitap ki {اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ} âyetleri ihkâm edilmiş ❁ [2751] muhkem yani her vechile halelden ârî, bozulmak ihtimâli yok, gayet sağlam ve muntazam veya hakîm, yani hikem-i bâliğayı muhtevî, nizâm-ı hikmet ile manzum kılınmış {ثُمَّ فُصِّلَتْ} sonra tafsil de olunmuştur.

"**Tafsil**" aslında bir şeyi fasıl fasıl yapmak, mütemâyiz bölüklere ayırmak demektir. Bu mâna ile meselâ bir inci dizisine ara ara yektâ dâneler geçirildiği veya tesbih dizisinin dâneleri imâmelerle ayrıldığı gibi diziye fâsıla geçirmek mânasına gelir; فصل النظم denilir, جعل فيه الفاصلة demek olur. Ve bir şeyi beyan eylemek mânasına gelir; فصله denilir, بينه demek olur. *Kāmûs* şârihi der ki: "İcmal mukabili 'tafsil' bundandır. Zira asıl tafsil, bir şeyi fusûl-i mütemâyize kılmak mânasınadır. Bunun ise uzatmak ve

çoğaltmak lâzımıdır. Buna binâen tafsil, kelâmı iksarda isti'mâl olunmuş, sonra da bunun lâzımı olan 'tebyîn'de isti'mâl olunmuştur."[1] Kur'ân'ın mufassal olması da vücûh iledir. Bir kere âyetleri nesrin sec'inden, şiirin kāfiyesinden bambaşka bir hüsn ibraz eden fâsılalarla temyiz olunmuş ve sûre sûre kılınmıştır. Nitekim âyetleri kısa kısa olan sûrelere bu mâna ile "mufassal" tâbir olunur ki fâsılaları çok demektir. Lâkin bu fâsıla, her âyetin mâhiyetinde ve mertebe-i[2] ihkâmında dâhil bulunduğu için burada ثُمَّ فُصِّلَتْ'deki "tafsil"den murad, tâlî mertebede bir fasıl ve fâsıla ile diğer bir mâna olmak lâzım gelir. Onun için müfessirîn başlıca şu vecihleri ihtiyar etmişlerdir:

1. Kur'ân'ın kelimeleri bir nazm-ı muhkemle dizilip fâsılalarla âyet âyet ayrıldığı gibi, âyetleri de câbecâ delâil-i tevhid, delâil-i nübüvvet, ahkâm, mevâ'iz, kısas ve ahbâr gibi metâlib ve fevâid-i mütenevvi'adan câlib-i dikkat fâsılalarla ayırt[3] edilip fasıl fasıl, bölük bölük kılınmış, dakīk münâsebât ve latif intikālât ile hitâbeden hitâbeye, kıssadan kıssaya geçen bir üslûb-ı tefennün [2752] üzere bast olunmuş ve arada kâh terkîbi kâh tercî'i andıran bir cihetten fâsıl, diğer cihetten vâsıl, bir bakışa bir mukaddime, bir bakışa bir hâtime gibi olan bend âyetleriyle tevşih ve tensik edilmiş ve bu minval üzere sûre sûre bölünmüş ve birçok mesâil ve kısas muhtelif mahallere ve sûrelere serpiştirilerek tevhid ve ubûdiyet mevzûu üzerinde müte'addid vücûh ve münâsebât ile anlatılmış ve bütün bu tafsil ile beraber gerek eczânın gerek küllün ihkâm ve metânetine asla halel vermemiştir. Ki bu mânaca "tafsil", cevâhir dizisine fâsıla geçirmek mânasından müste'ârdır.

2. Beyan mânasıdır. Çünkü Kur'ân'ın âyetlerinde insanların me'âş ve me'âdları için muhtaç oldukları ve olacakları şeyler usûl ve fürû'u ile beyan ve telhis olunmuştur. Bu beyânın hayat gibi fıtrî bir inkişaf ile icmâlden tafsîle, tafsilden telhîse doğru giden sûret-i cereyânı hakkında Fâtiha'da bazı îzâhât geçmişti, bak.

1 Âsım Efendi, *Kāmus Tercemesi,* IV, 25.
2 B: "merâtib-i".
3 B: "îrad".

3. Kur'ân'ın âyetleri müteferrik surette nâzil olmuştur.

Velhâsıl bu öyle bir kitaptır ki âyetleri bi'l-vücûh hem muhkem hem mufassaldır. Ne ihkâmı tafsîline mâni', ne de tafsîli ihkâmını muhildir.

{مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ} Bir Hakîm-i Habîr tarafından ❁ yani bir kitap ki ilm ü hikmette nazîri bulunmak imkânı olmayan Hak teâlâ tarafındandır. O'nun hikmetiyle ihkâm edilmiş, O'nun ilmiyle tafsil olmuştur. Nazm-ı Kur'an min tarafillah öyle i'câzkâr bir sun'-i hikmetle tarsin ve tafsil olunarak işlenip gönderildi. {اَنْ} Şunun için ki: {لَا تَعْبُدُوٓا اِلَّا اللّٰهَ} Allah'tan başka mâbud tanımayasınız. {اِنَّنٖى لَكُمْ مِنْهُ نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ} Her hâlde ben size O'nun tarafından bir münzir ve bir müjdeciyim. {وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ} Hem[1] Rabbinize istiğfar [2753] eyleyiniz ❁ mağfiretini talep ediniz, isteyiniz ki Rabbiniz Allah teâlâ günahlarınızı örtsün. Biraz ileride اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبٖيرٌ[2] buyurulmasından anlaşılır ki bu mağfiret talebi iman ve amel-i sâlih ile olacaktır. Onun için kuru bir talebe kalmayıp {ثُمَّ تُوبُوٓا اِلَيْهِ} sonra da O'na tevbe ediniz ❁ sizi O'ndan çevirmiş olan günahlarınıza nedâmet edip O'na tam bir ihlâs ile dönünüz. Çünkü hak yolundan yüz çevirmiş olanlar, yine hak yoluna dönmedikçe matlublarına eremezler. Onun için mağfiret matlûbuna da tevbe ile tevessül ve tevassul[3] etmek lâzımdır {يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى} ki sizi bir ecel-i müsemmâya kadar güzel bir temettu' ile müstefid etsin ❁ yani muayyen bir zamana, mukadder olan ömürlerinizin sonuna kadar güzel bir surette emniyet ve âsâyiş içinde yaşatsın, hayattan istifade ettirsin. Yani şirk ü isyan ve isyanda ısrar, hayattan hüsn-i istifadeye mâni'dir. İsyanda musır olanların bazı istifadeleri olursa bu, güzel ve hakîkî bir istifade değildir. Ehl-i isyânın hayatı hiçbir zaman hayât-ı tayyibe olamaz. Mütemerrid âsîler, ni'met-i dünya içinde yüzseler bile huzûr-ı kalbden mahrum ve vaziyetleri dâima tehlikelidir. Ehl-i iman ve salâh ne kadar mezâhim ve ibtilâya da mâruz olsa gönülleri yüksek bir haz ile

---

1 B: "Hemen".

2 Müellifin kastettiği âyet Hûd Sûresi'nin 11. âyeti olup ibaresi şu şekildedir: "اِلَّا الَّذٖينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبٖيرٌ". Müellif metne koyduğu ibareyi tahlil ettiği için düzeltmeyi dipnotta yaptık.

3 B -"ve tevassul".

parlar. Onun içindir ki bir âsî, tevbeye muvaffak olduğu zaman vicdanı büyük bir inşirah bulur. Meselâ bir sarhoş içkiden tevbekâr olabilirse yeni bir hayat bulmuş gibi neş'eyâb olur. Ferd nokta-i nazarından böyle olduğu gibi cemiyet nokta-i nazarından mesele daha mühim ve istifade daha büyüktür. Bir ferdin emr-i Hakk'a isyan ile elde edeceği herhangi bir istifade cemiyet için bir zarardır. Cemiyetin zararı ise haddizâtında o âsînin de bir zararını mutazammındır. Ki tevbe ve istiğfar etmeyip ısrar ettiği surette o, bu zararı bugün duymazsa yarın [2754] duyar. Hâlbuki her tevbekâr olan ferd ile cemiyet bir unsur-ı salâh kazanmış olur. Hayattan hüsn-i istifadeye bir hatve atılmış bulunur. İşte "hasen" kaydıyla يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا buyurulması bu gibi nüktelerle alâkadardır. Dahası var:

{وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ى فَضْلٍ فَضْلَهُ} Ve her fazl sâhibine fazlını versin ۞ yani tâat ve amelde daha ziyadesini yapan veya mükellef olduğundan fazla nevâfil ile Allah teâlâ'ya tekarruba çalışan veya vazifesinden fazla sa'y ü mücahede ile خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسِ[1] medlûlü üzere Allah için ibâdullahın menâfi'ine hizmet eden fazl u fazilet sâhiplerinin hepsine[2] fazl-ı rabbânîsinden me'a-ziyâdetin mükâfâtını versin. Görülüyor ki bunda اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى kaydı yoktur. Bu ıtlak ise âhirette veya dünyada ve âhirette mânalarına muhtemildir. Binâen'aleyh buna karşı birçok ehl-i fazlın dünyada mükâfat görmemeleri ile sual îrad edilemez. Ma'amâfîh bu fıkra şunu iş'âr ediyor ki küfr ü isyan ile fazilet ictimâ' etmeyeceği gibi, isyankâr bir cemiyet içinde fazilet takdir edilmez, ehl-i fazl zâyi' edilir, istiğfar ve tevbe ise masiyetten nefreti iktizâ ettiği gibi faziletin revâcını da istilzam eder. Tevbekârlar[3] çoğaldıkça meyl-i fazilet uyanır ve faziletin revâcı bütün ehl-i fazlın alâ merâtibihim semere-i faziletlerini iktitaf etmelerine bâ'is olur. İmdi ehl-i fazlın dünyada en büyük arzusu Hakk'ın rızâsı ve halk beyninde hiss-i faziletin ta'mîm ve intişârı kaziyyesi olduğu teemmül

---

1 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Kesb,* thk. Süheyl Zekkâr, Dımeşk: 1400, s. 48; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* I, 238.

2 B -"hepsine".

3 B: "Tevbekâr".

olunursa, muhîtinde fazl u faziletin revâcını görmek bütün ehl-i fazl için dünyada en büyük bir zevk-i mükâfat olacağı ve onun asıl mükâfâtı ise uhrevî olmak lâzım geleceği derhâl anlaşılır.

İmdi tebşir ciheti böyle, inzâra gelince:

{وَاِنْ تَوَلَّوْا} Ve eğer yüz çevirirseniz ❁ yani şu emrolunan tevhid ve istiğfar ve tevbeden i'râz ederseniz {فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ} muhakkak ben -Resûlullah- size karşı büyük bir günün azâbından [2755] korkarım ❁ yani acırım. Ki o büyük gün kıyamettir. Zira {اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ} nihâyet rücû'unuz ancak Allah'adır. ❁ Siz isteseniz de istemeseniz de, tevbe etseniz de etmeseniz de âkıbet ölümle dönüp varacağınız, huzûruna sevk u ba's olunacağınız merci', başkası değil münhasıran Allah'tır. {وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ} O da her şeye kadîrdir. ❁ Binâen'aleyh O'nun huzûruna imansız, tevbesiz varmak ne korkunç şeydir!

{اَلَٓا اِنَّهُمْ} Evet, amma onlar {يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ} göğüslerini bükerler {لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ} O'ndan gizlenmeleri için. ❁ Lisânımızda "göğüs bükmek" tâbiri mâruf değildir. Fakat mâlumdur ki bir mecliste bakanlardan gizli bir şey yapmak isteyen kimse göğsünü büker, sırtını döner, kezâlik gocunduğu bir kimseye rast geldiği zaman sîmâsını gizlemek isteyen de bunu yapar. Rivayet olunduğuna göre müşriklerden birtakımları Resûlullah geçerken böyle göğsünü büker, sırtını döner, elbiselerini başlarına çeker, bürünürlerdi. Allah'ın Resûlü'nden böyle gizlenmekten maksatları, Allah kelâmını işitmekten kaçınmak[1], bu da Allah'tan gizlenmeye çalışmak demek olduğu için burada bu tâbir ile bu vekāyi'e[2] işaret olunarak kâfirlerin haktan i'râz ve inhirafları mânasından kinaye edilmiştir. Yani Allah'tan gizlenmek için göğüs bükmek haktan yan çizip kaçınmak mânasınadır. Sâniyen "göğüs bükmek" tâbiri kalb çarpıklığından, dıştan iyi görünüp içinden münafıklık etmek mânasından da kinaye olabilir. Nitekim yine rivayet olunduğu üzere müşriklerden bir kısmı

---

1 *Tefsîru Mücâhid,* s. 384; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 233-234:

عن عبد الله بن شداد بن الهاد، في قوله: «ألا إنهم يثنون صدورهم»، قال: كان أحدهم إذا مر برسول الله ثنى صدره ورفع ثوبه على رأسه لكيلا يسمع القرآن والذكر.

2 B: "vak'aya".

"kapılarımızı kilitler, perdelerimizi indirir, örtülerimize bürünür de sînelerimizi Muhammed'e adâvet üzere dürer bükersek o bizi nasıl bilebilecek" demişlerdi.[1] Ki bu tâbirlerin hepsi kalblerindeki adâveti son derece gizlemekten [2756] kinayedir. Bu mânayı şu da teyid eder ki İbn Abbas'tan rivayete göre bu âyet, Ahnes b. Şerîk[2] sebebiyle nâzil olmuştur. Bu Ahnes tatlı dilli, güzel söz söyler bir adammış, Resûlullah'a mahabbet ibraz eder, kalbinde de zıddını izmar eylermiş.[3]

{اَلَا} Evet amma {حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ} onlar örtülerine bürünürlerken ❁ yani sade göğüslerini büktüklerinde değil, bütün bütün gizlenmek için örtülerine büründükleri zaman bile {يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ} ne sır saklar ve ne ilan ederlerse Allah hepsini bilir {اِنَّهُ} çünkü O hiç şüphesiz {عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ} zâtü's-sudûra alîmdir. ❁ Bütün sînelerdekini[4] veya o sînelerin sâhibi olan nefislerin künh-i zâtını bilir.

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَاۜ كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾ وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَآءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًۜ وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوآ اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُۜ اَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفاً عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨﴾

[2757] Meâl-i Şerîfi

Yerde hiçbir debelenen de yoktur ki rızkı Allah'a ait olmasın. O onun karar ettiği yeri de bilir, emanet bulunduğu yeri de, hepsi açık bir ki-

---

1 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* III, 38:

وقيل إن طائفة من المشركين قالت: إذا أغلقنا أبوابنا وأرخينا ستورنا. واستغشينا ثيابنا، وثنينا صدورنا على عداوة محمد صلى الله عليه وسلم كيف يعلم بنا.

2 M: "Şurayk".

3 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* VII, 128; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 138; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 315:

وقال بعضهم: نزلت الآية في رجل يقال له: الأخنس بن شريق الثقفي، كان يجالس النبي صلى الله عليه وسلم ويظهر له أمرا حسنا، وكان حسن المنظر حسن الحديث، وكان النبي صلى الله عليه وسلم يعجبه حديثه ويقربه في مجلسه، وكان يضمر خلاف ما يظهر، فأنزل الله: «ألا إنهم يثنون صدورهم» يقول: يكتمون ما في صدورهم ويستترون؛ وهو قول ابن عباس.

4 B: "sînelerindekini".

taptadır (6). Hem O, O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı, Arş'ı su üstünde idi; hanginiz daha güzel amel yapacaksınız diye sizi imtihan meydanına çıkarmak için. Böyle iken alimallah, "siz öldükten sonra ba's olunacaksınız" dersen küfredenler mutlak şöyle derler: "Bu apaçık bir aldatmadan başka bir şey değil" (7). Ve eğer ilerideki sayılı bir müddete kadar kendilerinden azâbı tehir edersek o vakit de mutlak şöyle derler: "Onu ne men' ediyor?" O, onlara geleceği gün kendilerinden çevrilecek değildir ve o istihzâ ettikleri şey, kendilerini sarmış bulunacaktır (8).

{وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِى الْاَرْضِ} Yerde hiçbir dâbbe, yani debrenen hiçbir hayvan yoktur ki {اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا} her hâlde rızkı Allah üzerine olmasın. ❁ Burada فِى الْاَرْضِ tavsîfi tahsis için değil, dâbbe dört ayaklılardan ibaret zannedilmesin diye bütün hayvânâta ta'mîm içindir ki, insan da bu cümledendir. Yani gerek insan gerek sâire her hayvanın rızkı, kuvveti, gıdası, bütün esbâb-ı maîşeti Allah'a aittir, O'ndandır; halk cihetiyle de O'ndan, îsâl cihetiyle de O'ndandır. Tabîî veya irâdî surette vusûlü O'nun tekeffülü tahtındadır. Gerçi yaşatmak istemediği vakit kesiverir ve O kesince kimsenin vermesine imkân ve ihtimal yoktur. Fakat yaşatmak istediği [2758] müddetçe de bütün âlem mâni' olmaya çalışsa yine göndereceği rızkı gönderir {وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا} ve her birinin müstekarrını ve müstevda'ını bilir. ❁ Karar ettiği yeri de bilir, emanet bulunduğu yeri de; durduğu yeri de bilir, gezdiği yeri de; sulbi de bilir rahimi de; yatağını da bilir, öleceği yeri veya vakti de. Hep bunları bilir ve ona göre rızkını verir {كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ} hepsi bir kitâb-ı mübîndedir. ❁ Bütün o dâbbeler, rızıkları, müstekarları ve müstevda'ları takdir olunup Levh-i Mahfuz'a yazılmış, ilmullahdan sâha-i halka izhar olunmuştur ki bu kitabı görebilen melekler, o yazıyı açıktan açığa okur anlarlar. İşte Allah'ın ilmi, kudreti böyle vâsi' ve fazl u rubûbiyeti böyle şâmildir. Binâen'aleyh insan rızkını Allah'tan istemeli ve rızık için değil Allah için çalışmalıdır. Rızık meselesi o kadar endişe edilecek bir şey değildir. Ve Allah'tan başkasından rızık ümit etmek beyhûdedir.

{وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ} Ve O öyle bir hâlıktır ki semâvâtı[1] ve arzı altı günde halk etti ❁ (*Sûre-i A'râf'a bak.*) {وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ} Ve Arş'ı su üzerinde idi ❁ Esam tefsîrinde "Arş'ın su üzerinde olması semânın arz üzerinde olması kabîlindendir, ittisal tarîkiyle değildir" denilmiş,[2] galiba âlemde mevcut olan suyun Arş'ın tahtındaki bütün fezâyı imlâ edebilecek kadar çok olmadığı düşünülmüş ve bundan halânın imkânına istidlâl de edilmiş. Fakat diğer taraftan Arş suyun sırtı üzerinde idi diye de eser vârid olmuş bulunduğundan *Keşşâf* ve peyrevleri nazmın ikisine de ihtimâlini göstererek "Arş ile su arasında hiçbir mahluk, hiçbir şey yoktu" diye tefsir etmişlerdi[3] ki bu mâna araları açık olup olmamaktan e'amdır. Semâvât ve arzın halkı günlerinde Arş'ın altında sudan başka şeyler de halk edilmiş bulunacağı için [2759] وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ semâvât ve arzın halkından evvel olduğu söylenmiş ve bu birçoklarınca zâhir görülmüştür. Hâlbuki nefs-i nazma nazaran bu muhtemil olsa da zâhir değildir, belki hilâfıdır. Bir de bunlar Arş'ın cism-i muhît mânasına tasavvuruyla alâkadardır. Fakat Ebû Müslim İsfahânî burada "Arş"ı masdar olmak üzere binâ mânasına hamlederek وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ binâsı su üzerine idi diye tevil eylemiştir[4] ki Allah'ın semâvât ve arzı binâsı su üzerine vâki' oldu demektir. Bu ise semâvât ve arzın halkına mukārin olmuş olur. Bu cihetle bu tevil zâhir-i nazma muvâfık ise de "Arş" ismine nazaran ba'îddir. Arş ve Kürsî hakkında Âyete'l-Kürsî'de ve Sûre-i A'râf'ta ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ [7/54] âyetinde söz geçmişti. Fehm-i âcizâneme göre وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ kavl-i kerîmi ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ kavl-i celîline mukabil olarak teemmül ve mütalaa olunmak iktizâ eder. İkisinde de "Arş" taht ma'nâ-yı mârufundan me'huz olarak

1 B: "semâvât".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVII, 319:

قال أبو بكر الأصم: معنى قوله: وكان عرشه على الماء كقولهم: السماء على الأرض. وليس ذلك على سبيل كون أحدهما ملتصقا بالآخر.

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 380; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 128:

وَكانَ عَرْشُهُ عَلَى الْماءِ أى ما كان تحته خلق قبل خلق السموات والأرض. وارتفاعه فوقها إلا الماء. وفيه دليل على أنّ العرش والماء كانا مخلوقين قبل السموات والأرض. وقيل: وكان الماء على متن الريح، والله أعلم بذلك.

4 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVII, 319:

وأما أبو مسلم الأصفهاني فقال: معنى قوله «وكان عرشه على الماء» أي بناؤه السموات كان على الماء.

mülk ü saltanattan kinayedir. "Allah'ın Arşı", hükm ü saltanat-ı ilâhiyesi demek olur. Binâen'aleyh Arş'ın su üzerine isti'lâsı mekânî ve cismânî bir mâna ile değildir. Ve ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ mukabilinde Arş'ın su üzerinde olması da istivâya mukabil cereyandan kinayedir. Nitekim bu cereyan mânasını Fahreddin Râzî Fâtiha tefsîrinde söylemiştir. Âyette "semâvât ve arz"dan murad, ulviyyât ve süfliyyâtıyla bütün âlem olması zâhirdir. "el-Arz" altımızdaki yerin karası ve suyu bütün muhteveyâtına şâmil olduğu gibi, "semâvât" da onun fevkindeki bütün ecrâm ve mâfîhâ ile aralarındaki şeylerin hepsine şâmildir. Mesele de bed'-i halk meselesidir. Bed'-i halktan evvel ise كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ yani Allah var ve onunla beraber bir şey yok[1] olduğundan كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ âlemin halkından evvel olmak ihtimâli yoktur. Âyetten mütebâdir olan da bunun bed'-i halk günleri demek olan altı gün sırasında olmasıdır ki ondan sonra اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ'dır. Sûre-i A'râf'ta dahi zikrettiğimiz vechile bed'-i halkta altı gün hiçbir kānûn-ı ıttırad ile alâkadar [2760] olmayan muhtelif halkın ilk ve mütegāyir ânâtını ifade ettiğinden o vakte nazaran fiil ve saltanat-ı ilâhiyede bugün "sünnetullah", "âdetullah" dediğimiz ıttırad ve istivâ mevzû'-i mülâhaza olamaz. Çünkü o günler, hiçbir temâsül ile mesbuk olmayan mahz-ı ibdâ' cereyanlarından ibarettir. Her birinde hüküm ve saltanat-ı ilâhiye yeniden yeniye bir fi'l-i ibdâ' ile tecellî eylemektedir. O günlerde ef'âl-i tabî'iye yok, hep hârika, mucize vardı. "Âdet" veya "kanun" dediğimiz mefhumlar hep bir tekerrür ve temâsülü tâkip ettiğinden ulûm u fünûnda "kavânîn" nâmı verilen külliyâtın tekarrur ve teessüsü ilk tekerrür ve ıttırad ânından itibaren mülâhaza olunur. Levh ve Kalem halk olunmadan Kitâb-ı Mübîn'deki yazılar yazılmış olamaz. Bir insan yaratılmadan insan tabiatı bulunamaz. Bu suretle "Arş su üzerinde idi" demek şu demek olur: "Semâvât ve arzın ilk halkı eyyâmı olan o günlerde saltanat-ı ilâhiye âdetsiz cereyan ediyordu. Zira diğer âyetlerde vârid olduğu üzere ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ mısdâkı bundan sonra

---

1 Bk. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 1:

قال: كان الله ولم يكن شيء غيره، وكان عرشه على الماء، وكتب في الذكر كل شيء، وخلق السماوات والأرض.

tecellî etti. Hilkatte âdetullah bed'-i halktan sonra zâhir oldu".[1] Gerçi ondan sonra da mücerred irâdetullâhı gösteren hilâf-ı âde vâkı'ât yine vardır[2]. Fakat bununla henüz hiçbir âdet bulunmaması arasındaki fark da zâhirdir. Eyyâm-ı ibtidâiyede âlem sırf bir tûfan hâlinde idi denebilir. Bu vechile عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ terkîbinin ma'nâ-yı vaz'îsi değil, kinaye tarîkiyle ma'nâ-yı lâzımîsi ahz olunmak ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ tekabülüne mülâyim ve bi'l-vücûh muvâfık olduğu anlaşıldıktan sonra şunları da kaydedelim:

Evvelâ gaflet edilmemek lâzım gelir ki bu cereyan ma'nâ-yı kinâîsi asıl terkibde ittisal mülâhazasının lâzımıdır. Açıklık suretinde suyun vasfı olan cereyânın üzerindekine alâkası olmaz. Bundan dolayı olsa gerektir ki eserde [2761] عَلَى مَتْنِ الْمَاءِ "suyun sırtı üzerinde" tâbiri vârid olmuş[3] ve bu suretle kinaye mânasının medar ve menşe'i gösterilmiştir. Diğer vecihte de bunun hakikati murad olmadığını göstermek fâidesi vardır.

Sâniyen mâlumdur ki kinayeler melzum olan ma'nâ-yı mevzû'un lehin iradesine mâni' değilse de onun tahakkuku da şart değildir. Binâen'aleyh ilk halk günlerinin hepsinde suyun bilfiil mevcut olması lâzım gelmez. Fakat bu cereyan, muhtelif mânasının diğer bir suretle ifade edilmeyip meselâ cereyan vasf-ı bârizi olan şeylerden rüzgâr ile kinaye yapılmayıp da bilhassa suyun ihtiyar olunmasında elbette su hakikatine bir ehemmiyyet-i mahsûsa atfettirecek bir nükte ve hizmet vardır ki bunu teemmül etmek lâzım gelir. Biz bunda[4] وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ [el-Enbiyâ 21/30][5] mazmûnuna bir işaret buluyoruz. Bazı ehâdîs

---

1 Bu bâbdaki tehavvülât*, bu cereyan ve istivâdaki tekaddüm ve teahhur Allah teâlâ'nın sıfât-ı** zâtiyesine değil, sıfât-ı** fi'line râci' olduğundan işkâl de vârid olmaz [Müellifin notu].
* B: "tahayyülât".
** B: "sıfat-ı".

2 B: "vardı".

3 Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh,* Bûr Saîd: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts., I, 148-149:
وفي كتاب أبي حذيفة عن حبير عن الضحاك عن ابن عباس رضى الله عنه: أن الله لما أراد أن يخلق الماء خلق من النور ياقوتة خضراء ووصف في طولها وعرضها وسمكها ما الله به عليم قال فلحظها الجبار لحظة فصارت ماء يترقرق لا يثبت في ضحضاح ولا غير ضحضاح يرتعد من مخافة الله ثم خلق الريح فوضع الماء على متن الريح ثم خلق العرش فوضعه على متن الماء فذلك قوله تعالى «وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْماءِ».

4 B: "burada".

5 "…Hayatı olan her şeyi sudan yaptık…"

ve âsârdan anlaşıldığına göre altıncı gün hayvânâtın halk olunduğu devirdir[1] ki Âdem bunun ikindisinde yani âhirinde halk olunmuştur. Demek ki o gün saltanat-ı ilâhiye halk-ı hayat ile cereyan ediyordu ve bu cereyânın tecellîgâhı su bulunuyordu.[2] Bakınız bu nükteyi şu ta'lîl ve hikmet ne güzel teyid ve tavzih ediyor:

{لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًاؕ} Şunun için ki sizi imtihan etsin: amelce en güzel hanginiz? bunu görsün. İşte o halk veya cereyân-ı Arş'ın başlıca hikmeti, sonunda siz insanları halk ve kā'ide-i teklîfi takrir ile bu dünyayı dâr-ı teklif ve ibtilâ yaparak sizi imtihâna çekmek ve bu suretle en güzel amel yapan hanginiz olduğunu görüp bilâhare ona göre muâmele eylemek içindir. ❁ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ Semâvât ve arzın halkından evvel olduğuna zâhib olan müfessirîn, işbu لِيَبْلُوَكُمْ'un lâmı[3] خَلَقَ [2762] fiiline müte'allik olduğunu söylüyorlar. Semâvât ve arzın yaratılması bu hikmet ve âkıbet ile alâkadardır demek olur. Lâkin îzah ettiğimiz mâna ve nükteye nazaran bunun كَانَ'ye müte'allik olması daha karîb ve daha münâsibdir (*Sûre-i Yûnus'ta* ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَٓائِفَ فِى الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *[10/14] âyetinin tefsîrine bak*).

Burada Hazret-i Peygamber'den şöyle bir tefsir rivayet edilmektedir: ليبلوكم أيكم أحسن عقلا وأورع من محارم الله وأسرع في طاعة الله "sizi imtihana çekmek için ki hanginiz akılca en güzel ve Allah'ın mehâriminden en çok sakınır[4] ve Allah'a tâatte en serî' olacak?"[5] Görülüyor ki bunda ahsen-i amel târif buyurulmuş ve bunun birinci şartı en güzel akıl yani nîk ü bedi temyiz ile hüsn-i idrak ve ihtiyar olduğu anlatılmıştır. Binâen'aleyh âkil[6] yiyeceği rızkı değil, hikmet-i hilkati olan ahsen-i ameli düşünmeli ve

---

1 Taberî, *Târih,* I, 119; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* VI, 161:

لأن الأخبار إذا كانت واردة عن السلف من أهل العلم، بأن آدم خلق في آخر ساعة من اليوم السادس من الأيام التي مقدار اليوم الواحد منها ألف سنة من سنيننا.

2 Bir de zamanımızdaki tecribî ma'lûmât-ı fenniyeye göre müvellidü'l-mâ gazı ecsâmın en hafifi ve basiti olduğu gibi, bütün mevâdd-ı unsuriyenin bile aslı gibi mülâhaza olunmakta ve henüz basit addolunan diğer ecsâm atomlarının, yani cüz'-i ferdlerinin müvellidü'l-mâ atomlarından terekküb ettiği mevzû'-i bahis edilmektedir ki pek şâyân-ı dikkattir [Müellifin notu].

3 M: "işbu 'لام' 'ليبلوكم' nın".

4 B: "sakınan".

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 251.

6 B: "akıl".

Allah teâlâ'nın nazarına lâyık en güzel ameli ihtiyar etmelidir ki sonunda kendini kurtarabilsin.

{وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ} Ma'amâfîh kasem olsun ki sen onlara "siz öldükten sonra muhakkak ba's olunacaksınız" der isen ❁ burada bir îcâz-ı beliğ vardır. Uzun bir söz kısaca anlatılıvermiştir. Yani teklif ve imtihânın muktezâsı bu dünyanın sonunda bir âhiret olması ve burada mü'minlerin orada Allah'ın huzûruna sevk olunarak mes'ul edilip dünyadaki amellerinin hüsn ü kubhuna göre sevab veya ikāb ile, mücâzat veya mükâfat görmeleridir. Hiç şüphe yok, insanlar öldükten sonra muhakkak ba's olunacaklardır. Ma'amâfîh ey Allah'ın Resûlü, emin ol ki sen insanlara bunu tebliğ edip "siz gerek güzel amel yapın gerek çirkin, her hâlde ba'de'l-mevt ba's olunacaksınız" dedin mi {لَيَقُولَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا} kâfirler -akıl ve iradelerini imansızlıkla örtmüş olanlar- elbette ve elbette diyecekler ki {اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبٖينٌ} bu açık bir büyüden başka bir şey değil ❁ yani bu söz [2763] adam aldatmaktan, göz boyamaktan ibaret diyecekler; âhiret, ba's ba'de'l-mevt, mes'ûliyet, din sözünü veya bunları nâtık olan Kur'ân'ı avâm-ı nâsı aldatıp dünya lezzetlerinden ve hürriyetlerinden men' ile istibdâda inkıyad ettirerek üzerlerinde tahakküm etmek için uydurulmuş bir hud'a ve efsun, hem de açık bir efsun addeyleyecekler. "Ölen dirilir mi imiş! Bu artık açıktan açığa bir hurafe değil mi?" deyip gavurluk edecekler ki bunların hepsine azab mev'uddur.

{وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ} Ve eğer bunlardan sayılı -yani mahdud ve az- bir kısmına, yahut bir müddete kadar azâbı tehir edersek {لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ} her hâlde "onu ne durduruyor?" diyecekler ❁ yani Allah kâfirlere azab edecekmiş de şu sayılı azılı kâfirlere neye[1] etmiyor, durduruyor, bunlara azâbı ne habs ü men' ediyor? Demek ki وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّٖى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبٖيرٍ [Hûd 11/3] gibi korkutmalar boş şeyler diye alay ederek azâbı isti'câl edecekler. {اَلَا يَوْمَ يَأْتٖيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ} İyi bil ki o -azab- onlara geleceği gün başlarından def' olunacak değildir

1 B: "ne".

{وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ} ve istihzâ etmekte bulundukları şey kendilerini kuşatmış bulunacaktır.

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُۚ اِنَّهُ لَيَؤُ۫سٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ بَعْدَ ضَرَّٓاءَ
مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّـَٔاتُ عَنّ۪يۜ اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌۙ ﴿١٠﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۜ
اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ ﴿١١﴾ فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ اَنْ يَقُولُوا
لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌۜ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذ۪يرٌۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌۜ ﴿١٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ
افْتَرٰيهُۜ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِه۪ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ
﴿١٣﴾ فَاِلَّمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَٓا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾
مَنْ كَانَ يُر۪يدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَز۪ينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ ف۪يهَا وَهُمْ ف۪يهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذ۪ينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُۘ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا ف۪يهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾ اَفَمَنْ
كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّه۪ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِه۪ كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةًۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۜ
وَمَنْ يَكْفُرْ بِه۪ مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُۚ فَلَا تَكُ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْهُ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ
الْاَشْهَادُ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذ۪ينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْۚ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَۙ ﴿١٨﴾ اَلَّذ۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ
اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًاۜ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِز۪ينَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كَانَ
لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَۢ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُۜ مَا كَانُوا يَسْتَط۪يعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ
﴿٢٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ
هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْۙ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ
هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَر۪يقَيْنِ كَالْاَعْمٰى وَالْاَصَمِّ وَالْبَص۪يرِ وَالسَّم۪يعِۜ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًاۜ اَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

[2766] Meâl-i Şerîfi

Ve şayet insana tarafımızdan bir rahmet tattırır sonra da onu ondan alıverirsek şüphesiz ki o çok me'yustur, nankördür (9). Ve şayet ona dokunan bir zarûretten sonra bir saadet tattırıverirsek, "her hâlde benden bütün seyyiât gitti" der ve şüphesiz sevinir, öğünür (10). Ancak her iki hâlde sabredip sâlih sâlih ameller işleyenler başka, işte onlar için bir mağfiret ve büyük bir ecir var (11). Şimdi ihtimal ki sen "ona bir hazine indirilse ya veya beraberinde bir melek gelse ya" diyorlar diye göğsün daralarak sana vahyolunanın bazısını bu sebeple terk edecek olursun, fakat sen sırf bir nezîrsin, Allah ise her şeye karşı vekîl (12). Yoksa, "onu kendi uydurdu" mu diyorlar? "Öyle ise" de, "haydin onun gibi uydurma on sûre getirin, Allah'tan başka gücünüzün yettiğini de çağırın, eğer doğru söylüyorsanız bunu yaparsınız" (13). Yok eğer bunun[1] üzerine size cevap veremedilerse artık bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Nasıl, artık teslim ediyor, Müslüman oluyorsunuz değil mi? (14). Her kim dünyâ hayâtı ve ziynetini murad ederse Biz onlara amellerini dünyada tamamen öderiz, ve bu babda kendilerine densizlik yapılmaz (15). Fakat onlar âhirette öyle olurlar ki kendilerine ateşten başka bir şey yoktur, ve orada işledikleri bütün iyilikler heder olmuştur ve bütün yaptıkları boştur (16). Ya onlara benzer mi artık o kim Rabbinden bir beyyine üzerinde bulunmuş, hem bunu ondan bir şâhid tâkip ediyor hem de önünden bir [2767] imam ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı var. İşte bunlar ona iman ederler, hiziblerden her kim de ona küfrederse artık ateş onun mev'ididir. Sakın bunda şüpheye düşme, çünkü bu haktır Rabbindendir, velâkin nâsın ekserîsi imana gelmezler (17). Hem bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zâlim kim olabilir? Bunlar Rablerine arz olunacaklar, şâhidler de şöyle diyecekler: "Tâ şunlar Rablerine karşı yalan söyleyenler, haberiniz olsun Allah'ın lâneti zâlimler üstüne" (18). Onlar ki Allah yolundan men' ederler ve onu eğriltmek isterler, hem

---

1 B: "onun".

de âhireti onlar münkirdirler (19). Bunlar arzda âciz bırakacak değillerdir, kendilerini Allah'tan kurtaracak bir hâmileri de yoktur. Onlara azab katlanacaktır, hem işitmeye tahammül edemiyorlardı hem de görmüyorlardı[1] (20). İşte bunlar kendilerine yazık etmiş kimselerdir ve o iftira ettikleri uydurmaları hep kendilerinden gāib olup gitmişlerdir (21). Şüphe yok[2] bunlar âhirette en ziyade hüsran çekenlerdir (22). Fakat iman edip sâlih sâlih ameller yapanlar[3] ve Mevlâlarına edep ve itmi'nan ile itaatkâr olanlar, işte bunlar ashâb-ı cennet, hep orada muhalleddirler (23). Bu iki fırkanın meseli kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir, hiç bunlar müsâvî olurlar mı? Artık düşünmez misiniz? (24).

{وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً} Hakikaten Biz o insana -ahsen-i amel ile imtihan olunmak için yaratılmış olan insan cinsinden birine- tarafımızdan bir rahmet, bir nimet tattırır da {ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ} sonra onu ondan nez' ediverirsek {اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ} şüphe yok ki o çok me'yustur, çok nankördür. ❁ İlerisi hakkında bütün ümidini keser, Allah yine verir demez, geçmişi de hemen unutur, bugün vermedi ise dün verdi ya, demez, şükretmez, büsbütün bir nankör kesilir, hepsini inkâra kadar gider, küfürler eder, tevbe ve istiğfar hatırına gelmez.

{وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ بَعْدَ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ} Ve şayet ona dokunmuş olan bir sıkıntıdan [2768] sonra hoş bir nimet tattırıverirsek ❁ meselâ hasta iken iyileşir, züğürt iken zenginleşiverir, zelil iken aziz, ma'zul iken mansub oluverirse {لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّـَٔاتُ عَنّ۪ى} "her hâlde benden o kötülükler, o musibetler gitti" der ❁ bir daha başına sıkıntı gelmeyecek zanneder {اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ} artık ferih fehurdur ❁ Allah korkusu hatırına gelmez, ferahlı ferahlı gururlanır, o nimetin hukūkunu edâ ile hamd ü şükr edecek yerde onunla şuna buna[4] iftihar eder durur. Hâsılı insan dünyada ya nimetten ya zarûretten hâlî olmaz. Gâh onunla gâh bununla imtihan olunur. Ve insan fıtraten rahmetten zevkyâb ve nez'inden müteellim

1 B -"hem de görmüyorlardı".
2 B +"ki".
3 B: "yaparlar".
4 B -"şuna buna".

olur. Her iki hâlde rahmetten Rahmân-ı Rahîm'i ve nez'inden O'nun ihtiyârını, hikmet ve imtihânını ve nihâyet gazab u azâbını tefekkür ederek mûcebince âhiretini düşünüp ahsen-i amele sa'y etmek lâzım gelirken insan cinsinde öyle zalûm ve cehûl bir hâlet-i rûhiye vardır ki çokları mün'imi düşünmez, nimet ve zarûretin gāye-i hikmetiyle alâkadar olmaz da nimet tecribesi gördüğü hâlde o elinden alınıverdiği zaman her şeyi unutur bir yeûs ve kefûr kesilir. Ve böyle zarûret tecribesi gördüğü hâlde bir nimet tadınca da bir daha acı görmesi imkân ve ihtimâli kalmamış ve o nimet, sırf kendisinin eser-i kudreti imiş gibi istikbalden emin olarak ferahlanır, iftihar eder durur ki zikrolunan inkâr ve istihzâlar bu hâlet-i rûhiye ile alâkadardır.

{اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُوا} Ancak sabreden ❁ darrâda me'yus, na'mâda mağrur olmayıp da her iki hâlde sabreden {وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} ve sâlih sâlih -yani Allah'a yaraşır, Allah'ın nazarına lâyık- işler yapanlar müstesnâ {اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ} işte bunlar için bir mağfiret ve büyük ecir vardır. ❁ Diğerlerine ise ber vech-i bâlâ azab.

[2769] {فَلَعَلَّكَ} İmdi sen ihtimal ki ❁ öyle münkir, müstehzî, kefûr, fehûr insanlara karşı {تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ} sana vahyolunanların bazısını terk edecek olursun ❁ yani nübüvvet ve risaletini isbat edecek olan âyetleri onlara okumayıp bırakacak olursun {وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ} ve onunla göğsün daralır ❁ yani o vahyolunan âyetlerin bazısını onlara kıraat ve tebliğ ederken belki sıkılırsın {اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌ} "ona bir hazine indirilseydi ya, veya beraberinde bir melek gelseydi ya" diyorlar diye ❁ yani haktan göğüslerini çeviren o kefûr ve fehûr kâfirlerin bir kısmı, "o Allah'ın Resûlü ise niye uğraşıyor, üzerine gökten bir hazine indiriliverse ya" diyorlar. Nitekim Mekke rüesâsı "şu Mekke dağları altın oluverse ya" demişlerdi. Diğer bir kısmı da "beraberinde melâike gelip onun peygamberliğine şâhidlik ediverse de görsek ya" diyorlar. Böyle diyorlar diye beşerî bir hiss ü ictihâdın, sıkılıp çekinmesi ise tabîî olmakla hasbe'l-beşeriyye senin de sıkılman ve bundan dolayı bazı âyetleri onlara okuyup tebliğ etmekten çekinmen ihtimal dâhilindedir.

Fakat sakın bırakma ve sıkılma, her ne vahyolunursa tebliğ et, onların dediklerine ehemmiyet verme {اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذ۪يرٌ} sen ancak bir nezîrsin {وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ} Allah da her şeye karşı vekîldir. ❁ Her hususta O'na tevekkül ve itimad et, O seni muhafaza eder ve dilerse kenz veya melek de gönderir. Nitekim bilâhare Bedir Muharebesi'nde binlerle melâike gönderdi, gösterdi[1] ve onlara فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ [el-Enfâl 8/12] buyurdu.

{اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ} Ya onu -o Kur'ân'ı Muhammed- kendi uydurdu, iftira etti mi diyorlar? [2770] {قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِه۪ مُفْتَرَيَاتٍ} "Öyle ise" de, "haydi bakayım uydurma olarak buna mümâsil on sûre getirin {وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ} ve Allah'tan mâ'adâ her kimi çağırabilirseniz çağırın, yani kendisine güvendiğiniz, tanıdığınız ilâhlardan gücünüzün yettiğine müracaat edin {اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ} eğer sâdık iseniz" ❁ böyle yapmanız lâzım gelir. Yani "Muhammed Kur'ân'ı kendi uydurup Allah'a isnad ve iftira ediyor" diye iddiada doğru söylüyorsanız her hâlde kendiniz olmazsa dilediğiniz kimselere ve perestiş ettiğiniz mâbudlara müracaat etmek suretiyle olsun buna bir nazîre bulabilmeniz iktizâ eder. Ma'amâfîh "siz hepsi şöyle dursun, lâekal on sûresine olsun nazîre yapınız bakayım!" diye hepsini tehaddî[2] ve müsâbakaya davet et, Allah'tan başkasına meydan oku, hiç sıkılma ve çekinme.

{فَاِلَّمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ} Bunun üzerine size cevap vermezlerse ❁ yani Kur'ân'ın on sûresini bile tanzirden âciz kalırlarsa ki Sûre-i Bakara'da mâlum olduğu üzere bu bilâhare bir sûreye kadar indirilmiş olduğu hâlde yine âciz kalmışlardır {فَاعْلَمُوا} o hâlde hepiniz biliniz ki:

1. {اَنَّمَٓا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ} O hiç şüphesiz Allah'ın ilmiyle inzal olunmuştur. ❁ Kur'an, gerek Arabiyy-i mübîn olan nazmı ve gerek mânasında muhtevî olduğu gayba müte'allik haberleri, emirleri, nehiyleri, inzarları, tebşirleri ile bütün ukûl ve efhâmın fevkinde Allah teâlâ'nın ilm-i mahsûsuyla inzal buyurulmuş bir mu'cize-i bâhire, bir beyyine-i ilâhiyedir.

---

1 B -"gösterdi".
2 B: "tehdit".

2. {وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ} Ve O'ndan başka ilâh yoktur. ❁ Ulûhiyette ve ahkâm-ı ulûhiyette [2771] Allah teâlâ'ya hiçbir şerîk ve nazîr yoktur. O'nun kādir olduğuna kimse kādir olamaz. {فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} Binâen'aleyh siz Müslüman mısınız? ❁ Yani[1] İslâm'da karar kılıyor musunuz? İhlâs ile Allah'a teslîm-i nefs ederek nizâ' ve muhalefeti kesip selâmet yolunu tutan hâlis muhlis mü'min-i muvahhid olmaya karar veriyor musunuz? Öyle amma "dünyada ziynet ve ihtişam içinde ferih fehûr yaşayan bunca kâfirler var. Bunlar bu servet ü sâmânı nereden buluyor?" diye bir şüphe hatıra gelecek olursa şunu[2] bilmelidir ki:

{مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا} Her kim dünya hayat ve ziynetini isterse ❁ yani murâdı, niyeti hep bu olur, buna çalışırsa {نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا} dünyada amellerini kendilerine tevfiye ederiz, bâliğan-mâ-belağ îfâ eder veririz. {وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ} O hâlde bunlar dünyada bahse (بخس) mâruz olmazlar. ❁ Yani hakları yenmez, sa'y ü amellerinin bedelinden hiçbir şey eksik verilmez, tevkif ve tecil olunmaz, hepsi sa'y ü amelinin değerini bu dünyada behemehâl alır. Hâsılı ulûhiyetin şânı kullarının istediklerini çalıştıklarından aşağı olmamak üzere vermektir. Ve ameller de niyet ile mütenâsibdir. Onun için murâdı sırf dünya olanların sa'y ü amellerinin mukabili bu dünyada bütün değeriyle, hatta fazlasıyla verilir, bitirilir. Bundan "onların hepsinin ale's-seviyye bütün dünya muradları hâsıl olur" gibi bir mâna tevehhüm olunmamalıdır. Zira tevfiye olunan muradları değil, amelleridir. Binâen'aleyh bundan anlaşılan da şudur ki dünyada insanlar amelde müsâbaka ve imtihan için yaratılmış olduklarından her amelin üzerine terettüb edecek iyi ve kötü bir semere vardır. Her çalışan sa'y ü ameli mukabilinde behemehâl bir semereye erer, وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى [en-Necm 53/40][3] olur ki, bu semere kendi istediği murâdı kadar olmasa bile her hâlde amelinin [2772] değerinden de aşağı olmaz. Meselâ bir cevher bulmak için denize dalmaya çalışan bir kimse

---

1 B -"Yani".
2 B -"şunu".
3 "Ve elbette sa'yi yarın görülecek."

aradığı cevheri bulamasa da denize dalmak maksadına erer. Buna da acı veya tatlı bir netice terettüb eder. Ya dalgıçlığı öğrenir veya bir kazâya uğrar. Ve herhangi bir amelin asıl semeresi indallah ona tertib[1] ve takdir edilmiş olan neticesidir. A'zamî hakkı da bundan sâhib-i amelin gözetmiş olduğu maksad ve gayeyi geçmemektir. Onun için en büyük muradları fâni olan dünya hayat ve ziynetinden ibaret bulunanların amellerinin ecri de hayât-ı dünyadan ileri geçmez, bâkiyâta ermez. Bunlar maksad ve niyetlerine göre sa'y ü amellerinin bütün mükâfâtını dünyada almış tüketmiş bulunurlar. Sonuna gelince:

{أُولٰٓئِكَ} Bunlar ❁ dünya hayat ve ziynetini murad eder olanlar {الَّذِينَ} o mahrumlardır ki {لَيْسَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ} âhirette kendilerine ateşten başka hiçbir şey yoktur. {وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا} ve bütün işledikleri orada habt olmuş bulunur. ❁ Yani dünyada bir iyilik de işlemiş bulunsalar hüsn-i niyetleri olmadığı, bütün sanatlarını mücerred dünya hayatı için yapmış bulundukları cihetle âhirette hepsinin hiçliği, boş birer sanî'a olduğu tezahür eder. {وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} Ve her ne yaparlarsa bâtıldır. ❁ Haddizâtında boştur, dipsizdir, sonu yoktur. Çünkü dünya hayatı haddizâtında fâni olduğundan onu tutmak veya tezyin etmek için her ne yapılsa boştur. Ecel gelince hepsini siler, süpürür götürür. Daha açıkçası Allah'tan başkası fâni olduğundan mahza Allah için yapılmış olmayan her amel bâtıldır. كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ [er-Rahmân 55/26-27][2].

[2773] {اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ} İmdi Rabbinden bir beyyine üzerine olan ❁ yani akl ü iz'ânı bulunan {وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ} ve onu O'ndan[3] bir şâhid tâkip eden ❁ yani yine Rabbinden bir şâhid olarak gelen mu'cize-i Kur'ân'ın şehâdeti ile de sâniyen teyid ve tesbit edilen, sâlisen {وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةً} daha evvelinden de bir imam ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı, şâhidi bulunan kimse artık onlara benzer mi? {أُولٰٓئِكَ}

1 B: "terettüb".
2 "Üzerindeki herkes fâni 'Küllü men aleyhâ fân'. Bâkī O Rabbinin yüzü O Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm."
3 B: "bundan".

Bunlar bu evsâf[1] ile muttasıf olan, yanında Rabbinden bir beyyinesi, parlak bir burhânı, irfânı ve ardında önünde iki mukaddes şâhidi bulunan kimseler, yani Muhammed ve ashâbı {يُؤْمِنُونَ بِهٖ} ona iman ederler ❁ yani dîn-i İslâm'ı tasdik ederler {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ مِنَ الْاَحْزَابِ} ve muhtelif hiziblerden -fırkalardan- her kim buna küfrederse {فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ} onun da mev'ud yeri ateştir. {فَلَا تَكُ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْهُ} Binâen'aleyh bunda, bu kitapta hiç şüphen olmasın {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ} velâkin nâsın ekserîsi iman etmezler ❁ Çünkü akl-ı selimleri ve vicdân-ı müstakīmleri yoktur, hayât-ı dünya şehevâtıyla kalbleri körlenmiştir.

{هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلاًۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ...} ilâ {وَمَنْ اَظْلَمُ...}

Başlıca tezekkür olunacak misâller

1:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ
عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَراً مِثْلَنَا
وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذ۪ينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِۚ وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ
نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي رَحْمَةً مِنْ
عِنْدِه۪ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْۜ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ
مَالاًۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۬ بِطَارِدِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُواۜ اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ
قَوْماً تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾ وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَٓا
اَقُولُ لَكُمْ عِنْد۪ي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ اِنّ۪ي مَلَكٌ وَلَٓا اَقُولُ لِلَّذ۪ينَ تَزْدَر۪ٓي
اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْراًۜ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْۚ اِنّ۪ٓي اِذاً لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٣١﴾
قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَاَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٣٢﴾
قَالَ اِنَّمَا يَأْت۪يكُمْ بِهِ اللّٰهُ اِنْ شَٓاءَ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْح۪ٓي اِنْ اَرَدْتُ

---

1 B: "vasıf".

اَنْ اَنْصَحَ لَكُمْ اِنْ كَانَ اللّٰهُ يُرٖيدُ اَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾ اَمْ يَقُولُونَ
افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ اِجْرَامٖي وَاَنَا بَرٖٓيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾ وَاُوحِيَ اِلٰى نُوحٍ اَنَّهُ
لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ
بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنٖي فِي الَّذٖينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾ وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ
وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَاٌ مِنْ قَوْمِهٖ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا
تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتٖيهِ عَذَابٌ يُخْزٖيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقٖيمٌ ﴿٣٩﴾
حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فٖيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ
سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ اٰمَنَ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلٖيلٌ ﴿٤٠﴾ وَقَالَ ارْكَبُوا فٖيهَا بِسْمِ اللّٰهِ
مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبّٖي لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٤١﴾ وَهِيَ تَجْرٖي بِهِمْ فٖي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادٰى
نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فٖي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرٖينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ سَاٰوٖٓي
اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنٖي مِنَ الْمَٓاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا
الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقٖينَ ﴿٤٣﴾ وَقٖيلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَعٖي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعٖي وَغٖيضَ
الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقٖيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٤٤﴾ وَنَادٰى نُوحٌ
رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنٖي مِنْ اَهْلٖي وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا
نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنّٖٓي اَعِظُكَ
اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ لٖي بِهٖ عِلْمٌ وَاِلَّا
تَغْفِرْ لٖي وَتَرْحَمْنٖٓي اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٤٧﴾ قٖيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ
عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٤٨﴾

[2777] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için vaktiyle Nûh'u kavmine gönderdik; şöyle diye ki "haberiniz olsun ben size azâbın sebeplerini ve halâsın yolunu beyan

eden bir nezîrim (25). Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, cidden ben size elîm bir günün azâbından korkuyorum" (26). Buna karşı kavminden küfreden cumhur cemaat dediler ki: "Biz seni ancak bizim gibi bir beşer görüyoruz ve sana tâbi' olanları da ilk nazarda en aşağılıklarımızdan ibaret görüyoruz. Sizin bize fazla bir meziyetinizi de görmüyoruz, hatta sizi zannediyoruz ki yalancılarsınız" (27). "Ey kavmim!" dedi, "söyleyin bakayım re'yiniz nedir; eğer ben Rabbimden bir beyyine (açık bir burhan) üzerinde isem ve bana tarafından bir rahmet bahşetmiş de size onu görecek göz verilmemiş ise, biz size onu istemediğiniz hâlde ilzam mı edeceğiz? (28). Hem ey kavmim! Buna karşı ben sizden bir mal istemiyorum, benim ecrim ancak Allah'a aittir, ve ben o iman edenleri [2778] kovacak değilim. Elbette onlar Rablerine kavuşacaklar, velâkin ben sizi câhillik eder bir kavim görüyorum (29). Hem ey kavmim! Ben onları kovarsam Allah'tan beni kim kurtaracak? Artık bir düşünmez misiniz? (30). Ben size ne Allah'ın hazineleri benim yanımda ne de gaybı bilirim demiyorum, ben bir meleğim de demiyorum. O sizin gözlerinizin horladıkları hakkında Allah, onlara hiçbir hayır vermez de demem, onların içlerindekini en iyi bilen Allah'tır. Ben o hâlde zâlimlerden olmuş olurum" (31). "Ey Nûh!" dediler, "cidden bize mücadele ettin, cidâlimizde çok ileri de gittin, de haydi bizi tehdid edip durduğun azâbı getir de görelim, sâdıklardan isen" (32). "Onu" dedi, "ancak Allah getirir, dilerse, ve siz O'nu âciz bırakacak değilsiniz (33). Ben size nasihat etmek istemiş isem de Allah sizi helâk[1] etmek murad ediyorsa benim nasihatim size fâide de vermez. Rabbiniz O, ve siz nihâyet O'na ircâ' edileceksiniz" (34). Yoksa "onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer uydurdumsa vebâli benim boynumadır, hâlbuki ben sizin yüklendiğiniz vebalden berîyim" (35). Bir de Nûh'a vahyolunmuştu ki "haberin olsun, kavminden iman etmiş olanlardan mâ'adâ hiçbiri iman etmeyecek, onun için her ne yaparlarsa gam yeme de (36) Bizim nezâretimiz altında[2] ve vahyimiz dairesinde gemi yap. Hem o

1 B -"helâk".
2 B -"altında".

zulmedenler hakkında Bana hitâb etme, çünkü onlar gark edilecekler" (37). Gemiyi yapıyordu, kavminden herhangi bir güruh da yanından geçtikçe onunla eğleniyorlardı. Dedi: "Bizimle eğleniyorsanız[1], biz de sizi[2] sizin eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz (38). İleride bileceksiniz kime rüsvay edecek azab gelecek ve dâimî azab başına inecek" (39). Nihâyet emrimiz geldiği ve tennur feveran ettiği vakit dedik ki: "Yükle içine her birinden ikişer çift, ve aleyhinde hüküm sebk etmiş olandan mâ'adâ ehlini ve iman edenleri." Ma'amâfîh pek azından mâ'adâsı beraberinde iman etmemişti (40). Dedi: "Binin içine, Allah'ın ismiyle mecrâsında da mürsâsında da, hakikat Rabbim şüphesiz bir Gafûr-i Rahîm'dir" (41). Gemi, içindekilerle birlikte dağlar gibi dalgalar içinde akıp gidiyordu, Nûh, oğluna bağırdı, ayrı bir [2779] yere çekilmişti. "Ay oğlum, gel bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma!" dedi (42). O, "ben, beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" dedi. "Bugün" dedi, "Allah'ın emrinden koruyacak yoktur, meğer ki O rahmet buyura". Derken, dalga aralarına giriverdi, o da boğulanlardan oldu (43). Bir de denildi: "Ey arz, yut suyunu ve ey semâ, açıl!" Su çekildi, iş bitirildi ve gemi Cûdî üzerinde durdu. O zâlim kavme "defolun" denilmişti (44). Nûh, Rabbine nidâ etti de "yâ Rab" dedi, "elbette oğlum benim ehlimdendir ve elbette Senin vaadin haktır ve Sen ahkemü'l-hâkimînsin" (45). "Yâ Nûh!" buyurdu, "o senin ehlinden değil, o gayr-i sâlih bir amel, binâen'aleyh bilmediğin şeyi Benden isteme, Ben seni câhillerden olmaktan tahzir ederim" (46). "Yâ Rab!" dedi, "Senden bilmediğim şeyi istemekten Sana sığınırım. Sen bana mağfiretini revâ, rahmetini atâ kılmazsan ben hüsrâna düşenlerden olurum" (47). "Yâ Nûh!" denildi, "in, Bizden bir selâm ve birçok berekât ile sana ve beraberindeki kimselerden birçok ümmetlere, daha birçok ümmetler; ileride onları da müstefîd edeceğiz, sonra onlara Bizden bir elîm azab dokunacak" (48).

1 B: "eğleniyorsunuz".
2 B -"sizi".

{وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا} Kasem olsun ki vaktiyle de resul yaptık gönderdik {نُوحاً اِلٰى قَوْمِهِ... إلخ} Nûh'u kavmine.. ilh. ❁ Bu sûrenin kıssaları da Sûre-i A'râf'takine şebihtir. Bunda da onun gibi evvelâ Nûh ile başlanmış, sonra Hûd, sonra Sâlih, sonra Lût (şu kadar ki burada buna İbrâhim ile bir mukaddime yapılmış, sonra Şuayb, sonra da Mûsâ ve Hârun zikrolunmuş) fakat bunlar oradakilerin bir tekrarı değil, başka başka noktaları, nükteleri, hikmetleri, ibretleri muhtevî tafsilleridir. Mevzû ve gaye bir olmakla beraber mazmunların ayrı husûsiyetleri vardır. Bu kıssalar o kadar güzel iberi, hikem ve nesâyihi ihtivâ etmektedir ki her biri ciltlerle tafsîle müsaid ilhamlar bahşedecek birer sahîfe-i hikmettir. Lâkin biz bunların böyle telhis ve tefrîkindeki hikmet-i beyânı ihlâl etmemek için ekserîsinde [2780] sadece misâl ile iktifâ ediyoruz. Binâen'aleyh tavsiye ederiz ki bunları basit bir surette okuyup geçivermemeli, iyice tefekkür ve teemmül etmeli, ibret nazarıyla ders-i ilham almak için okumalıdır.

{وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ} Gemiyi yapıyordu ❁ Hazret-i Nûh'un gemisinin evsâfı hakkında bazı sözler naklolunmuştur. Ezcümle denilmiştir ki tûlü üç yüz zirâ', arzı elli zirâ', semâda tûlü, yani su kesiminden yukarı irtifâ'ı otuz zirâ', sacdan mâmul üç ambarlı bir gemi idi. Hasan'dan naklolunduğuna göre de tûlü bin iki yüz, arzı altı yüz zirâ' imiş.[1] Fakat bu gibi tafsîlâta girişmek beyhûde, doğrusunu tâyin imkânsızdır. Bu babda Kur'an'dan mâlum olan şudur ki kavminin mü'minlerini ve ihtiyaçları bulunan şeyleri ve her hayvandan iki eşi, yani bir çifti istî'âb edecek vüs'atte imiş. Ancak bize bu geminin yelken gemisi olmayıp vapur gibi ocaklı ve istim gibi feveranlı, yani kaynayıp fışkıran bir kuvve-i muharrikeyi hâiz bir gemi olduğunu ifham eden şu cümle pek ziyade şâyân-ı dikkattir:

{حَتّٰى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ} Tâ ki emrimiz geldi ve tennur feveran etti -yani bu gayeye gelinceye kadar Nûh gemi sun'una devam eyliyor, kavmi de alay ediyordu- o vakit {قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا... إلخ} "yükle" dedik ona, ilh.

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 311:

عن الحسن، قال: كان طول سفينة نوح ألف ذراع ومائتي ذراع، وعرضها ست مائة ذراع.

"**Tennûr**" lügatta kapalı bir ocak, bir fırındır ki lisânımızda en ziyade "tandır" tâbir olunur. Leys demiştir ki: "Tennur umûmiyetle her lisâna geçmiş bir lafızdır. Arkadaşı 'tennâr'dır"[1]. Ezherî de demiştir ki: "Bu delâlet eder ki isim bazen a'cemî olur, Arap onu ta'rîb eder de Arabî olur. Ve buna delil, aslı 't-n-r (تنر)'[2] olmasıdır. Bundan evvel kelâm-ı Arabda 'tennur' mâruf değildir. Bunun nazîri başka lisandan Arapçaya girmiş olan 'dîbac', 'dînar', 'sündüs', 'istebrak' gibi kelimelerdir ki Arap bunlarla tekellüm edince hep Arabî olmuşlardır."[3]

[2781] "**Feverân**" da mâlumdur ki kuvvet ve şiddetle kaynamak, fışkırmaktır. Şimdi biz gemiden bahsolunurken tam ocak feveran ettiği sırada yük emri verildiğini işittiğimiz zaman o geminin harekete müheyyâ fayrab vaziyetinde bir vapur olduğunu anlamakta hiç tereddüt etmeyiz. Lâkin vapuru görmemiş olanlar buna intikal edemez ve "acaba bu ocak feverânı ne demektir? Bu olsa olsa bir işaret olacaktır" diye düşünmekte mâzur olurlar.

Eslâf-ı müfessirîn bunun hakkında muhtelif mânalar kayd ve nakl etmişlerdir ki bunları burada telhis edelim:

1. Ekser müfessirîn "tennûr"un hakikaten bir ocak mânasına olduğunda müttefiktir. Kimisi Nûh'a mahsus bir tennur idi demiş. Birçoğu ekmek pişirilen bir fırın idi demiş, bunu da kimi Âdem'den kalma idi demiş, kimi Hazret-i Nûh'un zevcesinin ekmek pişirdiği bir tennur idi demiş. Kimi taştan idi, kimi Kûfe tarafında idi demiş ve hatta Hazret-i Ali'den Kûfe mescidinin yerinde idi diye bir söz nakledilmiş. Kimi Şam'da "Ayni verdan" nâm mevzide, kimi de Hind'de idi demiş ve bütün bunlar "feverân"ı suyun kazanda kaynar gibi fırından

---

1 B: "'tandır'dır".

2 M: "tennar"; B: "tennur".

3 Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga,* thk. Muhammed Ivaz Mur'ib, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001, XIV, 192:

وقال الليث: التنور عمت بكل لسان وصاحبه تنار. قول من قال: إن التنور عمت بكل لسان يدل على أن الأصل في الاسم عجمي فعربتها العرب فصار عربيا على بناء فَعُّول، والدليل على ذلك أن أصل بنائه تنر، ولا يعرف في كلام العرب لأنه مهمل وهو نظير ما دخل في كلام العرب من كلام العجم مثل الديباج والدينار والسندس والإستبرق وما أشبهها، ولما تكلمت بها العرب صارت عربية.

kaynayıp fışkırmasıyla îzah etmişlerdir. Böyle bir feveran âyette niçin geminin inşâsına bir müntehâ ve yüklenmesi emrine bir şart ve mebde' gösterilmiş? Bunun vechine gelince de Allah teâlâ, bunu Hazret-i Nûh'a tûfânın başlayacağına bir alâmet olmak üzere tâyin buyurup önce haber vermiş ve binâen'aleyh bu alâmet ve mucize zuhur ettiği zaman yüklemek emrini vermiş demişler. Fakat bir kısım müfessirîn bu vechi ba'îd görmüşler ve başka mânalar vermişlerdir. Bu suretle:

2. Arabda bazen yeryüzüne de "tennur" ıtlâkı vâki' olduğundan tennûrun feverânı yeryüzünden suların fışkırması olacak. Nitekim Sûre-i Kamer'de فَفَتَحْنَٓا اَبْوَابَ السَّمَٓاءِ بِمَٓاءٍ مُنْهَمِرٍ. وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَٓاءُ عَلٰٓى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَ [el-Kamer 54/11-12][1] buyurulmuştur demişler. Küre-i arzın bir büyük fırın mânasında olduğunu işʻâr eden [2782] bu kavil dahi şâyân-ı dikkat ise de bu surette feverâna yakışan mâna su fışkırması değil, ateş püskürmesi olurdu.

3. "Tennur"dan murad, arzın şerefli ve yüksek mevzileri demektir ki bir hârika olarak oralara bile sular fışkırmıştır demişler.

4. "Fâra't-tennûr" şafak attı, sabah oldu mânasına gelir denilmiş ve bunun Hazret-i Ali'den menkul olduğu söylenmiş.[2]

5. İş kızıştı, şiddetlendi mânasına حَمِيَ الْوَطِيس "fırın kızdı" denildiği gibi "fâra't-tennûr" da böyledir denilmiş. Lâkin bu dört mânanın dördü de mecaz ve zât-ı mes'ele, hârikulâde bir hâdiseye ait bulunduğu cihetle cumhûr-ı müfessirîn "tennur" kelimesinin hakîkî mânasından udûle sebep olmadığını söylemektedirler.

6. Ebû Hayyân tefsîrinde Hasan'dan rivayet olarak "tennur" مَوْضِعُ اجْتِمَاعِ الْمَاءِ فِي السَّفِينَةِ "gemide suyun mevzi'-i ictimâ'ı"[3] diye nakledilmiştir ki bu ifade hemen hemen geminin kazanını andırıyor. Görülüyor ki

---

1 "Bunun üzerine göğün kapılarını açtık dökülen bir su ile şakır şakır. Yeri de fışkırttık kaynaklar hâlinde, derken su birleşti bir emr üzerine ki olmuştu öyle mukadder."

2 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 318-320; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VI, 2028-2029; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 358-361.

3 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 151.

müfessirînin rivayetlerinin bir hayli noktaları arz ettiğimiz mânaya temas eder bir hâldedir. Rivayetlerdeki bu tafsîlât da görüldükten sonra biz şimdi bihakkın diyebiliriz ki "tennûr"un hakikaten bir ocak olması aynı zamanda onun gemide su toplanan bir kazan ile müterâfık olmasına mâni' değildir. Cumhûrun ocak rivayetiyle bu rivayet beyninde münâfat yoktur. "Lâm-i ahd" ile "et-tennûr" buyurulması bunun gemiye ait bir tennur olmasında zâhirdir. Aynı zamanda Hazret-i Nûh'a mahsus bir tennur olması da buna münâfî değildir. Çünkü bu onun bir mucizesidir. Sâhib-i *Keşşâf*ın da tasrîhi vechile âyette حَتّٰٓى gayesi yukarıdaki يَصْنَعُ fiiline müte'allik olup mâna يَصْنَعُ الْفُلْكَ حَتَّى demek olduğu[1] cihetle tennûrun feverânı gemideki sanatın bir nihâyeti ve haml ü hareket emrinin şart ve mebde'i gösterilmiş bulunduğu da mülâhaza edilirse tennûrun feverânı geminin kuvve-i muharrikesini anlattığı ve فَارَ التَّنُّورُ bugünkü tâbire göre [2783] "nihâyet emrimiz gelip gemi fayrab edildiği vakit" demek olduğu tezahür eder. Ve bunda "tennur" ve "feveran" kelimeleri hakikat olduğu ve âyetin bu mânada gayet zâhir bulunduğu da şüphesizdir. Binâen'aleyh nasta hakikati ve zâhiri bırakıp da tevil aramaya hiç de sebep yoktur. Geminin inşâsı tamam olup fayrab hâline gelmesi emr-i ilâhî olan tûfânın başlayacağına bir alâmet olmasında da münâfat yoktur. Âyetin bu zâhirine karşı "o zaman öyle bir vapur nasıl yapılabilirdi ve yapılmış olsa bu sanat unutulur mu idi?" gibi bir istib'âd ve tevehhümden başka denecek bir şey de bulunamaz. Hâlbuki mukaddemâ mâlum olup da sonradan gāib olmuş sanâyi'-i tecrîbiyenin bile tarihte misâli eksik olmadığı gibi, ber vech-i bâlâ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا mantûkunca Allah teâlâ'nın hıfz u vahyi ile yapılmış olan ve {مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ} çifti, yani erkeği dişisi bulunan her şeyden -ki tafsîlini Allah bilir- ikişer tane humûle alabilen ve bunlarla beraber Hazret-i Nûh'un bir oğlundan başka ehl ü iyâlini ve az miktarda da olsa kavminden iman etmiş olanları dahi yüklenerek {وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ} buyurulduğu üzere dağlar gibi dalgalar içinde cereyan edip giden hârikulâde bir geminin alelâde bir yelken gemisi farz edilmesi daha müsteb'ad olacağında şüphe edilemez.

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 394.

{لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ} Bugün Allah'ın emrinden kurtaracak yok ❁ yani bugün bazı esbâb-ı âdiyeye ilticâ ile âfâttan halâs mümkin olabilen mu'tad vekāyi' günlerine benzemez, ve bu vak'a senin zannettiğin gibi alelâde bir su değil, Allah'ın emr-i mahsûsu olan büyük bir azabdır. Bundan dağ değil, hiçbir şey kurtaramaz {اِلَّا مَنْ رَحِمَ} ancak O'nun merhamet ettikleri müstesnâ ❁ ki bunlar gemide bulunanlardır. Burada [2784] tûfânın umûmî olduğu anlaşılıyor ki meşhur olan da budur. Fakat bu umûmun arzdan mâ'adâ olan âlemlere tenâvülü olmadığında söz yoktur. Nitekim Sûre-i Nûh'ta Hazret-i Nûh'un duası رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّاراً'dır [Nûh 71/26][1]. Binâen'aleyh arzda derece-i şümûlü hakkında da arzın her tarafını değil, o zaman insan ile meskun olan taraflarını hesâba almak lazım gelecektir. Bu surette de Hazret-i Nûh'un bütün insanlara mı, yoksa bir kavm-i mahsûsa mı meb'us olduğu mevzû'-i bahis olacaktır ki bu nokta muhtelef[ün] fîhtir. Her hâlde müşârün ileyhin meb'us olduğu insanların bulundukları yerde tûfânın umûmiyeti kat'î, mâverâsı zannîdir (*Sûre-i Nûh'a bak*).

{وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ} Derken aralarına dalga giriverdi ve binâen'aleyh gark edilenlerden oldu {وَقِيلَ} ve denildi {يَٓا اَرْضُ ابْلَعِى مَٓاءَكِ} ey arz yut suyunu {وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعِى} ve ey semâ, kes ❁ bu emirlerin ifade ettiği heybeti bir tasavvur etmeli de yere göğe böyle emr ü hükm eden saltanat-ı ilâhiyenin azamet ü kibriyâsını düşünmeli. Buna ne inkıyad etmez? {وَغِيضَ الْمَٓاءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ} Su çekildi ve emir icrâ edildi ❁ azab emri itmam olundu, gark olacak oldu, kurtulacak kurtuldu, iş bitirildi {وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ} gemi de Cûdî üzerine oturdu.

"**Cûdî**" engince bir dağ ki Musul'da denilmiş, el-Cezîre'de de denilmiş, Âmid'de denilmiş, Şam'da denilmiş. Ebû Hayyân diyor ki "Cezîre'de veya Âmid'de denilmesi Musul'a kurbiyetleri hasebiyledir[2]". Bir de denilmiş ki "cûdî" her dağa ıtlak edilir bir ism-i cinstir. Nitekim Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in şu beyti bu kabîldendir:

---

1 "…Yâ Rab, bırakma yeryüzünde kâfirlerden bir deyyâr."

2 B: "sebebiyledir".

سُبحانَه ثم سُبْحاناً يَعودُ له   وقَبْلَنا سَبَّحَ الجُودِيُّ والجُمُدُ

ki "bizden evvel dağ ve buz tesbih etti" demektir.

[2785] {وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ} Ve o zâlimler gürûhuna "defolun" denildi ❁ Nûh aleyhisselâm'a karşı vaziyetleri bâlâda beyan olunan ve haklarında وَلَا تُخَاطِبْنِى فِى الَّذِينَ ظَلَمُوا buyurulan o zâlim kavim bu suretle mahvedildi.

{قِيلَ يَا نُوحُ} "Yâ Nûh!" denildi {اهْبِطْ} in {بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ} Bizden selâmet ve berekât ile {عَلَيْكَ وَعَلٰى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ} sana ve maiyyetindekilerden -gelecek- nice ümmetlere {وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ} nice ümmetler de olacak ki Biz onları mütemetti' kılacağız: Dünya metâ'ıyla intifâ' ettireceğiz {ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ} sonra da kendilerine bizden elîm bir azab dokunacak. ❁ Yukarıda وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلِيلٌ buyurulduğu cihetle Hazret-i Nûh'un ehlinden mâ'adâ maiyyetinde bulunanlar az kimselerdi. Allah teâlâ Hazret-i Nûh'a ve bunlara öyle bir selâmet ve berekât ihsan buyurmuş ki bunlar çoğaldıkça çoğalacak ve kendilerinden birçok ümmetler gelecek, bunlar da iki kısım olacak; bir kısmı yine o selâmet ve berekâta mazhar olup kıyamete kadar tekessür ve tezâyüd edecek, diğer bir kısmı da bir müddet dünya metâ'ından intifâ' edecekse de sonra elîm azâba çarpılacak, âhiret selâmeti bulmayacaklardır. Görülüyor ki bu âyet, eski tarihlerde şâyi' olan bir meseleyi tavzih ve tashih ediyor. Demek olur ki tûfandan sonraki insanlar yalnız Hazret-i Nûh'un üç oğlunun sülâlesinden ibaret değildir. Hazret-i Nûh'un maiyyetinde bulunan sâir mü'minlerin sülâleleri de mazhar-ı berekât olmuştur. Zira Hazret-i Nûh'un beraberinde bulunan[1] oğulları وَاَهْلَكَ hitâbındaki ehlinde dâhildir. وَمَنْ اٰمَنَۜ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلِيلٌ buyurulan maiyyeti ise ehlinin gayri mü'minlerdir ki selâmet ve berekât ile taltif buyurulan اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ bunların hepsine şâmildir. O hâlde [2786] bütün ümmetlerin evlâd-ı Nûh'tan intişârı hakkındaki nakl-i târihî mutlak bir hakikat değil, tağlib tarîkiyle bir ifade olacaktır. Zira

1 B -"sâir mü'minlerin sülâleleri de mazhar-ı berekât olmuştur. Zira Hazret-i Nûh'un beraberinde bulunan".

bu selâm ve berekâtta en büyük hisse Hazret-i Nûh'a ve evlâdına aittir. Rivayet olunduğuna göre Hazret-i Nûh, recebin onunda gemiye binmiş ve muharremin onunda inmiş, o gün şükran olarak oruç tutmuş ve bu, sünnet olmuştur.[1]

Yâ Muhammed!

تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَٓا اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاۜ فَاصْبِرْۜ
اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerîfi

İşte bunlar gayb haberlerinden, sana bunları vahiy ile bildiriyoruz, bundan evvel onları ne sen bilirdin ne kavmin. Böyle, o hâlde sabret, her hâlde âkıbet müttakīlerindir (49).

Burada Nûh kıssasının hisse-i ibreti ihtar olunurken Sûre-i Yûnus'un âhirine bir işaret ve teyid yapılmış ve bu suretle bu sûrenin vech-i tesmiyesi olan Hûd kıssasına geçilmiştir. Şöyle ki:

2:

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُوداًۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ
﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْراًۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾
وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى
قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِك۪ٓي اٰلِهَتِنَا
عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٣﴾ اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُٓوءٍۜ قَالَ
اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُٓوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِه۪ فَك۪يدُون۪ي جَم۪يعاً ثُمَّ لَا
تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْۜ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَاۜ اِنَّ

1 İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ,* I, 41; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 335; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* II, 473: فركبوا فيها لعشر ليال مضين من رجب وخرجوا منها يوم عاشوراء من المحرم فلذلك صام من صام يوم عاشوراء.

رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ٓ اِلَيْكُمْۜ وَيَسْتَخْلِفُ
رَبّ۪ي قَوْمًا غَيْرَكُمْۚ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـًٔاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ ﴿٥٧﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا
نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّاۚ وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ
جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَن۪يدٍ ﴿٥٩﴾ وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ
الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْۜ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

[2788] **Meâl-i Şerîfi**

Âd'a da kardeşleri Hûd'u gönderdik; "ey kavmim!" dedi, "Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız daha yok. Siz sade iftira edip duruyorsunuz (50). Ey kavmim, buna karşı ben sizden bir ecir istemiyorum, benim ecrim ancak beni yaratana aittir, artık akıllanmayacak mısınız? (51). Hem ey kavmim, Rabbinizin mağfiretini isteyin, sonra O'na tevbe ile müracaat edin ki üzerinize bol bol semânın feyzini indirsin ve sizi kuvvetinize kuvvet katarak müzdâd buyursun, gelin mücrim mücrim dönüp gitmeyin" (52). "Ey Hûd" dediler, "sen bize bir beyyine getirmedin, biz ise senin sözünle ilâhlarımızı terk etmeyiz ve biz sana inanmayız (53). Yalnız deriz ki her hâlde ilâhlarımızın bazısı seni fena çarpmış." Dedi ki: "İşte ben Allah'ı işhâd ediyorum siz de şâhid olun, işte ben O'ndan başka koştuğunuz şerîklerin hiçbirini tanımıyorum. Artık hepiniz toplanın bana istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana bir lahza müsaade de etmeyin (54-55). Her hâlde hem benim Rabbim hem sizin Rabbiniz olan Allah'a dayanmışım. Hiç yerde bir debelenen yoktur ki nâsiyesini O tutmuş olmasın, şüphe yok ki [2789] Rabbim doğru bir yol üzerindedir (56). Şimdi siz yüz çevirirseniz ben işte size gönderilmiş olduğum vazifemi tebliğ ettim. Hem Rabbim sizin yerinize başka bir kavmi getirir de siz O'na zerrece zarar edemezsiniz. Her hâlde Rabbim her şeye karşı hafîzdir" (57). Vaktâ ki emrimiz geldi, Hûd'u ve maiyyetinde iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmet ile kurtar-

dık, hem onları[1] galiz bir azabdan kurtardık (58). İşte Âd, Rablerinin âyâtını inkâr ettiler ve peygamberlerine isyan eylediler ve her bir inatçı cebbârın emri ardına gittiler (59). Hem bu dünyada bir lânetle tâkip edildiler hem kıyamet gününde. Bak Âd, Rablerine hakikaten küfrettiler, bak defoldu gitti o Hûd kavmi Âd (60).

{وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا} Âd'a da kardeşleri Hûd'u ❁ resul gönderdik. Yani Hûd aleyhisselâm nesebce diğer bir kavimden değil, meb'us olduğu Âd kavmi cümlesinden idi.

Tefsirlerde müşârün ileyhin nesebi hakkında iki rivayet vardır. Birincisi; Hûd b. Abdullah b. Rebâh b. el-Hulûd b. el-Avs b. İrem b. Sâm b. Nûh aleyhisselâm'dır. İkincisi de Hûd[2] b. Şâlih b. Erfahşd b. Sâm b. Nûh b. ammi ebî Âd'dır.[3] Yani Nûh, Âd'ın babasının amcasının oğlu imiş.

Hûd gönderildi de ne dedi bilir misiniz?

{قَالَ يَا قَوْمِ} "Ey benim kavmim" dedi {اعْبُدُوا اللّٰهَ} Allah'a ibadet edin ❁ mâbud ancak O'nu tanıyın, ancak O'na kulluk edin {مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ} size O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur {اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ} siz sade iftira ediyorsunuz ❁ da ilâh diye başkalarına tapıyorsunuz.

{يَا قَوْمِ} Ey benim kavmim {لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا} buna [2790] karşı sizden bir ecir istemem. ❁ yani bu sözüm sizden bir garaz ve ivaz gözeterek söylenmiş değildir. Hâlis muhlis bir nasihattir. Bu ihtârı her kıssada görürüz. Çünkü sıdk u ihlâs, nübüvvet ve nasihatin birinci şartı ve muhik ile mubtılin en esaslı farkı[4] olduğu gibi tevhid iman ve akidesinin de muktezâsı bu olduğundan her peygamber ümmetine bu ihtârı yapmıştır. O hâlde bu ihlâs neye denecek olursa

---

1 B -"tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık, hem onları".

2 B: "Nûh".

3 Taberî, *Târih*, I, 216; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 615/4063:

فأما عاد فإن الله عز وجل أرسل إليهم هود بن عبد الله بن رباح بن الخلود ابن عاد بن عوص بن إرم بن سام بن نوح ومن أهل الأنساب من يزعم أن هودا هو عابر بن شالخ بن أرفخشد بن سام بن نوح.

4 B: "fârıkı".

{إِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلَى الَّذٖى فَطَرَنٖى} benim ecrim ancak beni yaradanadır. ❁ Bana bu ulvî fıtratı veren hâlıkıma aittir. Vereceğini o verecektir. {اَفَلَا تَعْقِلُونَ} Artık siz akıl etmez misiniz? ❁ Aklınızla düşünüp böyle hâlisâne söylenen ve sizin menfaatinize ta'alluk eden bu hak nasihati tutarak iftiradan vazgeçmez misiniz?

{يَا قَوْمِ} Ey benim kavmim {اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ} Rabbinize istiğfar eyleyiniz ❁ O'na karşı günahkârlığınızı itiraf edip mağfiretini isteyiniz {ثُمَّ تُوبُوٓا اِلَيْهِ} sonra da O'na tevbe ediniz ❁ şirk ü isyandan nedâmet ve iman u istikāmetle O'na müracaat ve ubûdiyet ediniz {يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا} ki üzerinize bol bol semânın feyzini göndersin ❁ kuraklık çektirmesin, hayatınızı kuru maddelerin tazyîkinden kurtarıp yükseltsin {وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ} ve kuvvetinize kuvvet ilâve etsin ❁ mâlum olan cismânî kuvvetinizi henüz tanımadığınız mânevî bir kuvvet zammıyla katlasın, artırsın {وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمٖينَ} ve mücrim mücrim yüz çevirmeyin ❁ yani cürümlerinizde ısrar ederek bu güzel nasihatleri dinlememezlik etmeyin.

Görülüyor ki Hazret-i Hûd'un bu teblîgātı bu sûrenin evvelindeki esaslardır. Hûd aleyhisselâm'ın bu teblîgātında [2791] "ben size şu beyyine ile geldim" gibi bir tasrih yok ise de fıtratı irâe ederek akl ü kalbe hitab eden delâil vardır. Kur'an'da dâima tervic olunan bu kabîl delâil ve beyyinât ise nâka-i Sâlih ve asâ-yı Mûsâ gibi beyyinât-ı mahsüseden[1] daha asîl, daha kavîdir. Zira asıl dava, mâkul olan tevhiddir. Lâkin kavm-i Hûd fiilen imana muztar kılacak ilcâî bir kuvvet görmedikçe o gibi beyyinât-ı akliyeye ehemmiyet vermediklerinden {قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ} "ey Hûd" dediler, "sen bize bir beyyine ile gelmedin" ❁ imana muztar[2] kılacak açık bir delil ve mucize getirmedin. Bu, tıpkı Mekke müşriklerinin Resûlullah'a inzal olunan âyetleri âyet saymayıp لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ [Yûnus 10/20], لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌ [Hûd 11/12] demelerine benzer.

---

1 B: "mahsûsadan".
2 B +"muztar".

{وَمَا نَحْنُ بِتَارِكٖى اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ} Ve biz senin sözünden dolayı ilâhlarımızı terk etmeyiz. {وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنٖينَ} Biz sana inanmayız. {اِنْ نَقُولُ} Ancak deriz ki {اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُٓوءٍ} ilâhlarımızdan bazısı her hâlde seni bir fenalıkla çarpmış ❁ yani onlara dil uzattığından dolayı aklına fenalık getirmiş, delirtmiş. "Bazısı" demeleri putlarının her birine başka hâssa isnad ettiklerinden; şu filan husûsun ilâhı, şu falan husûsun ilâhı gibi isimler uydurduklarından dolayıdır.

Bu inkâr ve inat ve hezeyâna mukabil Hazret-i Hûd, bizzat kendisinin[1] en büyük beyyinât-ı ilâhiyeden olduğunu anlatan şu hakikatlerle cevap vererek {قَالَ} dedi ki {اِنّٖٓى اُشْهِدُ اللّٰهَ} ben, Allah'ı işhâd ederim {وَاشْهَدُوا} siz de şâhid olunuz ki {اَنّٖى بَرٖٓیءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ مِنْ دُونِهٖ} onun gayrısından sizin uydurduğunuz şeriklerden ben kat'iyyen berîyim {فَكٖيدُونٖى جَمٖيعًا} binâen'aleyh hepiniz toplanarak bana istediğiniz keydi [2792] yapınız. ❁ Yani bundan daha açık ne beyyine arıyorsunuz, yalnız bana fenalık getirdiğini iddia ettiğiniz bazısı değil bütün şerikleriniz ve siz hepiniz toplanarak bana fenalık yapmak için dilediğiniz planı kurun, istediğiniz hud'ayı tertib edin {ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ} sonra bana mühlet de vermeyin ❁ yani elinizden geleni erteye komayın[2] hemen icrâ edin, asla pervam yoktur. {اِنّٖى تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ} Ben her hâlde Allah'a tevekkül ettim ❁ O'nun emr ü hıfzına dayandım {رَبّٖى وَرَبِّكُمْ} ki Rabbim ve Rabbinizdir. ❁ Benim de mâlikim, efendim O'dur sizin de. O'nun irade ve meşiyyeti olmadan ne sizden bir şey sâdır olabilir ne de bana bir musibet erebilir. Çünkü {مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا} hiçbir dâbbe (bir deprenen) yoktur ki O, onun nâsıyesini tutmuş olmasın ❁ yani hepsi kabza-i kudretinde musahhar milkidir, dilediği gibi tasarruf eder, hiçbirini kaçırmaz, isterse hiç kımıldatmaz. Nâsıyesinden tutmak, perçeminden yakalamak, zabt u teshirde[3] meseldir. {اِنَّ رَبّٖى عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ} Şüphe yok ki Rabbim bir doğru yol üzerindedir. ❁ Doğruluğun hâmîsi, doğruların yardımcısıdır.

1 B: "kendilerinin".
2 B: "koymayın".
3 B: "tasarrufta".

Rızâsı hakk u adl ve istikāmettedir. {فَاِنْ تَوَلَّوْا} Artık siz yine yüz çevirirseniz ❁ yani bu açık ve kat'î hakikatleri dinlemez ve doğru tevhid yolunu tutmazsanız {فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِهٖٓ اِلَيْكُمْ} ben size gönderildiğim şeyi iblâğ[1] ettim ❁ vazifemi yaptım {وَيَسْتَخْلِفُ رَبّ۪ي قَوْماً غَيْرَكُمْ} Rabbim -beni mes'ul etmez- de sizden başka bir kavmi istihlâf eder. ❁ Yani sizi helâk eder, yerinize başka bir kavmi halef yapar, hilâfeti onlara verir {وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـٔاً} ve siz O'na hiçbir şey zarar [2793] edemezsiniz ❁ O'nun emrinden yüz çevirmenizin bütün zararı kendinize ait olur. {اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ} Çünkü Rabbim her şeyin üzerinde nâzır ve nigehbândır ❁ hiçbir şeyi kaçırmaz ve yaptıklarınız O'ndan gizli kalmaz. Binâen'aleyh O'na hiçbir zarar ihtimâli olmaksızın cezânızı bulursunuz.

Şimdi "acaba sonu ne oldu? Hûd'un dedikleri tahakkuk etti mi?" denilirse bakınız ne oldu:

{وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا} Vaktâ ki emrimiz geldi ❁ yani yine dinlemediler, azâba istihkāk kesb ettiler, azab emrimiz geldi çattı, o vakit {نَجَّيْنَا هُوداً وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ} Hûd'u ve beraberinde iman edenleri {بِرَحْمَةٍ مِنَّا} tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık. ❁ بِرَحْمَةٍ'de[2] bâ sebebiye ve rahmetin tenvîni tefhīm (تفخيم) içindir ki tarafımızdan büyük bir rahmet sebebiyle demektir. Ve bu[3] büyük rahmetten murad da iman nimetine hidâyet ve tevfiktir. {وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ} Ve biz bunları galiz bir azabdan kurtardık ❁ yani iman etmeyenler şiddetli ve şümullü ağır bir azab ile ihlâk edilirlerken Hûd ve mü'minler böyle büyük bir tehlikeden necat buldular. Bu galiz azab, azâb-ı semumdur ki bir rîh-i sarsar, kâfirlerin burnundan giriyor kıçlarından çıkıyor, evlerini, mallarını yıkıp süpürüp götürüyor, her birini bir tarafa atıp parça parça ediyordu. Ma'ahâzâ bazı müfessirîn burada diğer bir mâna olduğunu söylemişler[4]: İki kere نَجَّيْنَا buyurulmasında tesis, te'kîde râcih olduğu cihetle beyan olunan

---

1 B: "tebliğ".
2 B: "بِرَحْمَةٍ'deki".
3 B -"bu".
4 B: "söylemişlerdir".

mâna, birincinin mazmûnu olup azâb-ı galîzden murad âhiret azabıdır demişler[1] ki güzel bir mânadır. Ve nitekim bundan sonraki âyette hem dünya hem kıyamet tasrih olunmuştur. Bu surette mâna, şu olur: "Biz bunları galiz bir azabdan da[2] kurtardık".

[2794] Ey muhatap {تِلْكَ} tâ onlar işte ❁ bugün gider dolaşırsanız manzûrunuz olabilecek olan o harap eserler, kabirlerdir işte {عَادٌ} Âd ❁ bunlar neye böyle oldular, o azâb-ı galîze uğradılar bilir misiniz? {جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ} Rablerinin -yani Allah'ın- âyâtını inkâr ettiler {وَعَصَوْا رُسُلَهُ} ve[3] O'nun resullerine isyan ettiler ❁ bunlara gönderilen Hûd aleyhisselâm ise de bunun teblîğātı esas itibariyle evvelki peygamberlerin de teblîğātına mutabık olduğundan ona isyan etmekle hepsine isyan ettiler. {وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَن۪يدٍ} Ve her anûd cebbârın emrine ittibâ' eylediler ❁ her inatçı zorbanın arkasına düştüler {وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً} kendileri de hem bu dünyada lânetle tâkip olundular {وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ} hem de kıyamet gününde. {اَلَٓا اِنَّ عَاداً كَفَرُوا رَبَّهُمْ} Evet, Âd hakikaten Rabbine küfr etti {اَلَا بُعْداً لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ} evet, defolsun o Âd: kavm-i Hûd. ❁ İşte اُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ'den [Hûd 11/48] biri ki bunlara وَاَنَّهُٓ اَهْلَكَ عَاداًۨ الْاُولٰى [en-Necm 53/50][4] buyurduğu[5] üzere Âd-ı Ûlâ denilir.

3:

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحاًۢ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ
الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ ف۪يهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِۜ اِنَّ رَبّ۪ي قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا
يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ ف۪ينَا مَرْجُواً قَبْلَ هٰذَٓا اَتَنْهٰينَٓا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَا وَاِنَّنَا لَف۪ي شَكٍّ
مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ ﴿٦٢﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي

1 B: "demişlerdir".
2 B -"da".
3 B -"ve".
4 "Ve fi'l-vâki' O helâk etti evvelki Âd'ı."
5 B: "buyurulduğu".

مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنٖى مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزٖيدُونَنٖى غَيْرَ تَخْسٖيرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ
هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فٖٓى اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ
قَرٖيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فٖى دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾
فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْىِ يَوْمِئِذٍۜ اِنَّ رَبَّكَ
هُوَ الْقَوِىُّ الْعَزٖيزُ ﴿٦٦﴾ وَاَخَذَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فٖى دِيَارِهِمْ جَاثِمٖينَۙ ﴿٦٧﴾
كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فٖيهَاۜ اَلَٓا اِنَّ ثَمُودَا۬ كَفَرُوا رَبَّهُمْۜ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

[2796] **Meâl-i Şerîfi**

Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız daha yok. Sizi arzdan O neş'et ettirdi ve onda imar ve umrâna sizi O ikdar ve me'mur etti, onun için O'nun mağfiretini isteyin, sonra O'na tevbe ile müracaat edin. Her hâlde Rabbiniz yakındır, mücîbdir" (61). "Ey Sâlih!" dediler, "bundan evvel sen bizim içimizde ümit beslenir bir zat idin, şimdi bizi babalarımızın tapındığına tapmaktan nehiy mi ediyorsun? Her hâlde biz, senin bizi davet ettiğin şeyden çok kuşkulandıran bir şek içindeyiz" (62). "Ey kavmim" dedi, "söyleyin bakayım re'yiniz nedir: Eğer ben Rabbimden bir beyyine üzerinde isem ve bana tarafından bir rahmet bahşetmiş ise, ben Allah'a isyan ettiğim takdirde beni O'ndan kim kurtarabilir? Demek ki siz bana hasar etmekten başka bir şey yapmayacaksınız (63). Hem ey kavmim, işte şu: 'Allah'ın[1] nâkası' size âyet. Bırakın onu Allah'ın arzında yayılsın ve ona kötü bir maksatla el sürmeyin. Sonra sizi yakın bir azab yakalar" (64). Derken onu tepelediler, bunun üzerine dedi ki: "Evinizde üç gün yaşayın, ve işte bu bir vaad ki yalan çıkarılmamıştır" (65). Vaktâ ki emrimiz geldi, Sâlih'i ve maiyyetinde iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık, hem de o günün zilletinden, çünkü Rabbin öyle Kavî[2], öyle Azîz (66). O zulmedenleri

1 B: "Allah".
2 B: "Raûf".

ise sayha tutuverdi de diyarlarında çökekaldılar (67). Sanki orada bir şenlik kurmamışlardı. Bak Semûd, hakikaten Rablerine küfrettiler, bak defoldu gitti Semûd (68).

{وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا} Semûd, Arabdan bir kabile olup büyük babaları Semûd b. Âmir[1] b. İrem b. Sâm'ın ismini almışlardı. Diğer bir kavle göre de az su demek olan "semed"den me'huz olup sularının azlığından dolayı bu nâmı almışlardır. Sâlih aleyhisselâm'ın nesebi de Sâlih b. Ubeyd b. Esef b. Mâşıh b. Ubeyd b. Câder[2] b. Semûd olup kavm-i Semûd'un eşrâfından imiş.

[2797] {نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ... الآية} Sûre-i Şu'arâ'ya bak.

4:

وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰه۪يمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَٓاءَ بِعِجْلٍ حَن۪يذٍ
﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَآ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا
اِلٰى قَوْمِ لُوطٍۜ ﴿٧٠﴾ وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَۙ وَمِنْ وَرَٓاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ
﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتٰٓى ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْل۪ي شَيْخًاۜ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عَج۪يبٌ ﴿٧٢﴾
قَالُٓوا اَتَعْجَب۪ينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِۜ اِنَّهُ حَم۪يدٌ مَج۪يدٌ
﴿٧٣﴾ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰه۪يمَ الرَّوْعُ وَجَٓاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا ف۪ي قَوْمِ لُوطٍۜ ﴿٧٤﴾ اِنَّ
اِبْرٰه۪يمَ لَحَل۪يمٌ اَوَّاهٌ مُن۪يبٌ ﴿٧٥﴾ يَٓا اِبْرٰه۪يمُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَاۚ اِنَّهُ قَدْ جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَۚ وَاِنَّهُمْ
اٰت۪يهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾ وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا س۪ٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ
هٰذَا يَوْمٌ عَص۪يبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَٓاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِۜ قَالَ
يَا قَوْمِ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَات۪ي هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ ف۪ي ضَيْف۪يۜ اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ
رَش۪يدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا ف۪ي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّۚ وَاِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُر۪يدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ

1 B: "Amr".
2 B: "Cedâr".

لَوْ اَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰوٖي اِلٰى رُكْنٍ شَدٖيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُٓوا
اِلَيْكَ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلَّا امْرَاَتَكَۜ اِنَّهُ مُصٖيبُهَا مَٓا
اَصَابَهُمْۜ اِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُۜ اَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرٖيبٍ ﴿٨١﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا
سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجّٖيلٍ مَنْضُودٍۙ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَۜ وَمَا هِيَ مِنَ
الظَّالِمٖينَ بِبَعٖيدٍ ﴿٨٣﴾

[2799] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için İbrâhim'e de resullerimiz müjde ile geldiler, "selâmen" dediler, "selâm" dedi, durmadan gitti, kızartılmış bir buzağı getirdi (69). Baktı ki ona ellerini uzatmıyorlar, o vakit bunları acâib gördü ve içinde onlardan bir nevi korku duydu. Dediler: "Korkma, çünkü biz Lût kavmine gönderildik" (70). Haremi dinliyordu, bunu duyunca güldü, bunun üzerine ona İshak'ı müjdeledik, İshak'ın arkasından da Ya'kūb'u (71). "Vay" dedi, "doğuracak mıyım? Ben bir acûz, kocam da bu bir pîr iken, her hâlde bu çok acîb bir şey" (72). "Sen" dediler, "Allah'ın emrinden taaccüb mü ediyorsun? Allah'ın rahmeti ve berekâtı var üzerinizde ey ehl-i beyt! Şüphe yok ki O bir Hamîd'dir Mecîd'dir" (73). Vaktâ ki İbrâhim'den korku geçti ve kendine müjde geldi, Lût'un kavmi hakkında Bize mücadeleye girişti (74), çünkü İbrâhim çok halîmdir, yanıktır, ilticâkârdır (75). "Yâ İbrâhim, bundan vazgeç, çünkü Rabbinin emri geldi ve her hâlde onlara reddi gayr-i kābil bir azab gelecektir" (76). Vaktâ ki resullerimiz Lût'a vardılar, onların yüzünden fenalaştı, eli ayağı dolaştı, "bu çok müşkil bir gün" dedi (77). Kavmi ona zıpır zıpır koşup gelmişlerdi, ve bundan evvel kötü kötü fiiller yapıyorlardı. "Ey kavmim!" dedi, "daha şunlar kızlarım, onlar sizin için daha temiz. Artık Allah'tan korkun, beni müsâfirlerim hakkında rüsvay etmeyin, hiç içinizde aklı başında bir âdem yok mu?" (78). "Her hâlde" dediler, "mâlumdur ki senin kızlarında bizim hiçbir alâkamız yoktur ve bizim ne istediğimizi pek âlâ bilirsin" (79). "Ne vardı" dedi, "benim size karşı

bir kuvvetim olsa idi, veya çok sarp bir kaleye sığınabilse idim!" (80). "Yâ Lût!" dediler, "emin ol biz Rabbinin resulleriyiz, onlar sana ihtimâli yok el uzatamazlar. Sen hemen ehlinle geceden bir kısmında yürü, içinizden hiçbiri geri kalmasın, ancak karın, çünkü ona da onlara gelen musibet gelecek. Haberin olsun mev'idleri [2800] sabahtır, sabah yakın değil mi?" (81). Vaktâ ki emrimiz geldi o memleketin üstünü altına geçirdik ve üzerlerine istif edilmiş siccîlden[1] taşlar yağdırdık (82). Ki Rabbinin indinde damgalanmışlar[2], ve bunlar zâlimlerden ba'îd değildir (83).

{وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى} Ve kasem olsun ki hakikaten resullerimiz İbrâhim'e müjde ile vardılar. ❁ Burada resullerden murad melâikedir ki Cebrâil ile diğer iki melek idi diye mervîdir. İki meleğin Mîkâil ve İsrâfil oldukları da nakledilmiştir. Muhammed b. Ka'b'dan Cibrîl ve beraberinde yedi, Dahhâk'tan dokuz, Süddî'den yüzleri parlak gılman suretinde on bir, Mukātil'den on iki oldukları menkuldür.[3] Görülüyor ki bu kıssanın başında üslûb-i kelâm değişmiştir. Zira bu kıssaların sevki, helâk olan kavimler hakkındadır. Bu kıssada ise helâk olan kavm-i Lût'tur. Hâlbuki Lût aleyhisselâm, İbrâhim aleyhisselâm'ın ta'allukātından ve onun şeriatı üzere meb'us bir peygamberdi. Binâen'aleyh vak'a Hazret-i İbrâhim'i de alâkadar edeceğinden evvelemirde ona ihbâr-ı keyfiyet ve ümmeti hakkında korkmaması[4] için selâmet ve bişâret teblîğiyle işe başlanmış olduğu cihetle kıssada Hazret-i Lût'tan evvel Hazret-i İbrâhim'in zikriyle bir mukaddime yapılmıştır. Ebu'l-enbiyâ olan Hazret-i İbrâhim zikrolununca da rütbesinin yüksekliğine işâreten kıssa tâ yukarıdaki وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا [11/25] cümlesine adîl olmak üzere وَلَقَدْ diye ibtidâ etmiştir. Nitekim kıssa-i Mûsâ da böyledir. Ve burada resuller

1 B: "siccînden".
2 B: "damgalanmıştır".
3 Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* IV, 187. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 289, 292; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 396-397:
أراد بالرسل الملائكة. واختلفوا في عددهم، فقال ابن عباس وعطاء: كانوا ثلاثة: جبريل، وميكائيل، وإسرافيل. وقال الضحاك: كانوا تسعة. وقال مقاتل: كانوا اثني عشر ملكا. وقال محمد بن كعب: كان جبريل ومعه سبعة. وقال السدي: كانوا أحد عشر ملكا على صورة الغلمان الوضاء وجوههم.
4 B: "korkulmaması".

esas itibariyle kavm-i Lût'a irsal olunmuş bulunduklarından Hazret-i İbrâhim'e gelişleri, dolayısıyla bir geliş olduğundan وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰى buyurulmuştur ki selâmet ve evlâd tebşirleridir.

{وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا} Vaktâ ki resullerimiz Lût'a geldiler ❁ Hazret-i İbrâhim'in bulunduğu kasaba dört fersah mesafede olup kavm-i Lût bilâdının en büyük şehri olan bu kasaba "Sedum" nâmıyla mâruf imiş.

[2801] Melekler Hazret-i Lût'a gayet güzel gılman suretinde gelmişlerdi, onun için {سٖٓيءَ بِهِمْ} Lût, bunlarla fena hâlde sıkıldı {وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا} ve eli ayağı dolaştı daraldı ilh...

{وَجَٓاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ} Kavmi de ona harıl harıl koştular geldiler ❁ rivayet olunduğuna göre karısı onlara haber göndermiş {وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ} ve evvelden seyyiât yapıyorlardı ❁ yani utanıp sıkılmıyorlardı, seyyiâta alışmışlar, âr u hayâları kalmamıştı. Onun için utanıp arlanmadan fenalık maksadıyla Lût'a koşup gelmişlerdi.

{هٰٓؤُ۬لَٓاءِ بَنَاتٖى هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ} Tâ şunlar: kızlarım, bunlar sizin için gayet temizdirler. ❁ Yani onlardan istediklerinizi nikâh edersiniz, günaha pisliğe bulaşmazsınız. Katâde "kızlarım" tâbirinden murad Hazret-i Lût'un kendi sulbî kızları demiş ise de Mücâhid ve Sa'îd b. Cübeyr'den rivayet olunduğu üzere kavl-i muhtâr kavminin kızlarıdır. Bir peygamber ümmetinin babası gibi olduğundan ma'nâ-yı şefkatle "kızlarım" demiştir. Nitekim وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْ [el-Ahzâb 33/6][1] buyurulmuştur. ilh...[2]

{فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا} Vaktâ ki emrimiz geldi ❁ yani azab vakti gelince {جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا} o memleketin üstünü altına çevirdik {وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا[3] حِجَارَةً} ve üzerlerine taş yağdırdık. Öyle taşlar ki {مِنْ سِجّٖيلٍ} siccîlden ❁ seng-i kilden,

1 "…Zevceleri de analarınızdır…"

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 413-414:

عن مجاهد: «هؤلاء بناتي هن أطهر لكم»، قال: لم تكن بناته، ولكن كنَّ من أمّته، وكل نبي أبُو أمَّته.

عن قتادة في قوله: «هؤلاء بناتي هن أطهر لكم» قال: أمرهم أن يتزوجوا النساء، وأراد نبي الله صلى الله عليه وسلم أن يَقي أضيافه بِبناته.

عن سعيد بن جبير، في قول لوط: «هؤلاء بناتي هن أطهر كم»، يعني: نساءهم، هنّ بَنَاته، هو نبيّهم وقال في بعض القراءة: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَهُوَ أَبٌ لَهُمْ» (الأحزاب ٦/٣٣)

3 M ve B: "عليهم".

yani kumla çamurdan yapılmış dondurulmuş, cehennemde pişirilmiş tehaccür etmiş {مَنْضُودٍ. مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ} Rabbin indinde damgalanarak istif edilmiş ❁ her taşın kime ve nereye isabet edeceği ezelde takdir olunmuş, suretinde nakşedilmiş idi ve bunu Allah'tan başka bilen yoktu. Hilkatte bu suretle [2802] yapılmış, mahall-i mahsuslarına istif[1] edilmiş hazırlanmış idi. Yani böyle hâdiseleri tesadüfen vâki' oluvermiş bir hâdise-i tabîiye deyip geçmemelidir. Çünkü hakikatte tesadüf yoktur, Rabbü'l-âlemîn'in tasarrufu vardır.

{وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ} Ve bunlar zâlimlerden uzak değildir. ❁ Yani böyle taşlar ale'l-umûm zâlimlerden ve bâhusus sûrenin başında geçtiği vechile haktan göğüs büken, ما يحبسه ve هذا سحر diyenler gibi senin ümmetin zâlimlerinden de uzak değildir yâ Muhammed.

5:

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ وَلَا تَنْقُصُوا
الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾
وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي
الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَۚ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ
﴿٨٦﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَٓا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ ف۪ٓي اَمْوَالِنَا
مَا نَشٰٓؤُاۜ اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَل۪يمُ الرَّش۪يدُ ﴿٨٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي
وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًاۜ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُۜ اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ
مَا اسْتَطَعْتُۜ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿٨٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ
شِقَاق۪ٓي اَنْ يُص۪يبَكُمْ مِثْلُ مَٓا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍۜ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ
بِبَع۪يدٍ ﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِۜ اِنَّ رَبّ۪ي رَح۪يمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ

---

1 M: "istit".

مَا نَفْقَهُ كَث۪يراً مِمَّا تَقُولُ وَاِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ينَا ضَع۪يفاًۚ وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَۘ وَمَٓا اَنْتَ
عَلَيْنَا بِعَز۪يزٍ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَهْط۪ٓي اَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِۜ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَٓاءَكُمْ ظِهْرِياًّۜ اِنَّ
رَبّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿٩٢﴾ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۜ سَوْفَ تَعْلَمُونَۙ
مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌۜ وَارْتَقِبُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ رَق۪يبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا
نَجَّيْنَا شُعَيْباً وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَاَخَذَتِ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا
ف۪ي دِيَارِهِمْ جَاثِم۪ينَۙ ﴿٩٤﴾ كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا ف۪يهَاۜ اَلَا بُعْداً لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ۟ ﴿٩٥﴾

[2804] **Meâl-i Şerîfi**

Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız daha yok. Hem ölçeği, teraziyi eksik tutmayın. Ben sizi bir hayır içinde görüyorum ve ben size muhît bir günün azâbından korkuyorum (84). Ey kavmim kileyi, teraziyi dengi dengine tam tutun ve nâsın eşyâsına densizlik etmeyin ve yer yüzünde müfsidlik ederek fenalık yapmayın (85). Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr sizin için daha hayırlıdır eğer mü'min iseniz, ma'amâfîh ben sizin üzerinizde gözcü değilim" (86). "Yâ Şuayb" dediler, "atalarımızın taptıklarını terk etmemizi veya mallarımızda dilediğimizi yapmamamızı[1] sana namazın mı[2] emrediyor? Her hâlde sen, çok uslu akıllısın" (87). "Ey kavmim!" dedi, "söyleyin bakayım eğer ben Rabbimden bir beyyine üzerinde bulunuyorsam ve O kendisinden bana güzel bir rızık ihsan etmiş ise ne yapmalıyım? Ben size muhalefet etmemle sizi nehyettiğim şeylere kendim [2805] düşmek istemiyorum, ben sade gücüm yettiği kadar ıslah istiyorum. Muvaffakiyetim de Allah iledir, ben yalnız O'na dayandım ve ancak O'na yüz tutarım (88). Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz sakın sizi Nûh kavminin veya Hûd kavminin veya Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi bir musibete giriftâr etmesin, Lût kavmi de sizden uzak değildir (89). Rabbinize istiğfar edin, sonra

---

1 M ve B: "yapmamızı".
2 M: "namazını".

O'na tevbe ile rücû' edin, şüphe yok ki Rabbim Rahîm'dir, Vedûd'dur" (90). "Yâ Şuayb!" dediler, "biz senin dediklerinin çoğunu iyi[1] anlamıyoruz ve her hâlde biz seni içimizde pek zayıf buluyoruz. Eğer ta'allukātından beş on kişi olmasa idi mutlak seni recm ederdik, senin bize karşı hiçbir ehemmiyetin yok" (91). "Ey kavmim!" dedi, "benim ta'allukātım size Allah'tan daha mı aziz ki O'nu arkanıza atıp unuttunuz, haberiniz olsun ki Rabbim bütün amellerinizi muhîttir (92). Ve ey kavmim! Bütün kuvvetinizle yapacağınızı yapın, ben vazifemi yapıyorum, ileride bileceksiniz kimmiş o kendine rüsvay edecek azab gelecek ve kimmiş yalancı. Gözetin, ben de sizinle beraber gözetiyorum" (93). Vaktâ ki emrimiz geldi Şuayb'ı ve maiyyetinde iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık, o zulmedenleri ise sayha yakaladı da diyarlarında çökekaldılar (94). Sanki orada şenlik kurmamışlardı. Bak Semûd defolduğu gibi Medyen de defoldu gitti (95).

{وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا} Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı ❁ gönderdik. Medyen Hazret-i İbrâhim evladından Medyen'in nesli bir kavim olup merkezleri Şab denizi havâlisinde ve onun binâ ettiği "Medyen" şehri imiş. Şuayb aleyhisselâm da bu kavmin eşrâfından Şuayb b. Mekil b. Yeşcür b. Medyen'dir. Ve kavmine hüsn-i müracaatından dolayı "Hatîbü'l-enbiyâ" lakabıyla mâruftur. Sûre-i Kasas'ta geleceği üzere Mûsâ aleyhisselâm müşârün ileyhe hizmet etmiş ve damadı olmuştu. Şuayb aleyhisselâm'ın kıssalarına iyi dikkat edilirse zamanımız medeniyetlerinin ahlâk-ı umûmîsine pek [2806] yakından temas eden noktalar görülür. Müşârün ileyh de her peygamber gibi tevhid emriyle başlayarak:

{قَالَ يَا قَوْمِ} Ey benim kavmim dedi {اعْبُدُوا اللّٰهَ} Allah'a ibadet edin {مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ} O'ndan başka tanrınız yoktur. {وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ} ve ölçeği, tartıyı eksik tutmayın ❁ bundan anlaşılır ki Medyen kavminin en mühim işleri ticaret imiş. {اِنّٖى اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ} Şüphesiz ben sizi bir hayr ile görüyorum ❁ yani bir nimet içinde bulunuyorsunuz, vüs'atiniz var,

1 B -"iyi".

alışveriş ediyorsunuz, bu hayırlı bir iştir. Bunun muktezâsı haksızlık etmek değil, nâsın hukūkunu gözetip menfa'at-i âmmeye hizmet ederek Allah'a şükretmektir. Binâen'aleyh ölçüyü, teraziyi noksan tutup da hayrı berbat etmeyin. Bununla beraber {وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُح۪يطٍ} yine şüphesiz ben size muhît bir günün azabından korkarım ❁ yani bu hâlde gider, noksan ölçü ve tartı[1] ile haksızlıkta devam ederseniz elinizdeki hayrı zâyi' ettikten başka bir gün gelecek ki azâbı hepinizi kuşatacak, hiçbiriniz kurtulmayacaksınız. Sizin böyle umûmî bir azaba giriftâr olmanızdan korktuğum, size acıdığım için bu nasihatleri yapıyorum {وَيَا قَوْمِ} ve ey benim kavmim ❁ o muhît günün azabına giriftâr olmamak için {اَوْفُوا الْمِكْيَالَ[2] وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِ} ölçüyü ve tartıyı adalet ile îfâ edin {وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ} ve nâsın eşyâlarına haksızlık etmeyin {وَلَا تَعْثَوْا ف۪ي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ} ve müfsidlikle yer yüzünde ihtilâl yapmayın ❁ bu fıkralarda nasihatler dâhilî ve hâricî ahlâk-ı [2807] siyâsiyelerini dahi göstermektedir. Nitekim Sûre-i A'râf'ta bu cihet وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِه۪ وَتَبْغُونَهَا عِوَجاً... إلخ [7/86] diye bilhassa tavzih olunmuştur. عثو عثى عثيان dînî dünyevî her nevi fesad ve ihtilâle şâmildir. Böyle iken bir de "müfsidîn" diye hâl ile takyid edilmesi, Hızır'ın gemiyi delmesi, oğlanı öldürmesi gibi cidden ıslah için yapılan harekâtı ihrâc etmek fâidesini müfîddir.

Öyle amma ticaret ve siyasette biz böyle adl ü hak ve salâh ile muhayyed olacak olursak fazla bir şey kazanamayız derseniz:

{بَقِيَّتُ اللّٰهِ} Allah'ın bakıyyesi ❁ haramını attıktan sonra Allah'ın size bırakacağı temiz, helâl bakıyye {خَيْرٌ لَكُمْ} sizin için daha hayırlıdır. ❁ Müfsidlikle, haksızlıkla, eksik ölçek ve tartı ile toplayacağınız haram fazlalardan netice itibariyle daha kârlı, daha menfaatlidir {اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ} eğer mü'min iseniz ❁ yani hayır, iman şartıyladır. İnanırsanız hayır görürsünüz. Yoksa {وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَف۪يظٍ} ben üzerinize hafîz değilim ❁ siz iman edip korunmadıkça ben sizi fenalıktan muhafaza edemem,

1 B: "terazi".
2 M ve B: "الكيل".

başınıza gelecek azabdan koruyamam. Hâsılı bu nasihatleri iyi dinleyin sonra karışmam ha!

Buna karşı Medyen ahâlisi ne dediler bilir misiniz:[1]

{قَالُوا يَا شُعَيْبُ} Ey Şuayb, dediler {اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَٓا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ فٖى اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُ۬ا} atalarımızın perestiş ettiği şeyleri terk etmemizi veya emvâlimizde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? {اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلٖيمُ الرَّشٖيدُ} Hakikaten sen çok akıllı, çok dirayetli sensin ۞ Şuayb aleyhisselâm çok namaz kılardı ve öyle [2808] mâruf idi. İbadetler içinde dinin direği olan namaz ise وَاِنَّهَا لَكَبٖيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعٖينَ [el-Bakara 2/45] medlûlünce hâşi'înden mâ'adâsının pek ağırına gelen ve bütün mâsivâyı atıp Allah'ın huzûrunda divan durmanın, secdelere kapanmanın zevk ve ulviyetini idrak edemeyenlere beyhûde, fâidesiz bir külfetten ibaret görünen büyük bir amel olduğundan namaz kılanlarla eğlenmek küfrün muktezâsı ve azgın kâfirlerin mu'tâdıdır. Bunun için Şuayb'ın kavmi de onu tevhîde, hukuk ve ahlâka müte'allik teblîgâtını redd ü inkâr etmek için bunları bilhassa onun namazına isnad ederek akl ü rüşdüne taarruz ve nübüvvetiyle istihzâ ediyorlar.

Yalnız Allah'a ibadet edip türlü türlü mâbudlara kul olmaktan kurtulmayı ve ticaret ü siyasette adl ü hakka riayet[2] etmeyi hürriyete mâni' bir budalalık addeyliyorlardı. Şuayb aleyhisselâm onlara "mallarınızda istediğiniz gibi tasarruf etmeyin" dememişti, "nâsın eşyâsına haksızlık yapmayın" demişti. Bu ise hürriyeti men' değil, tesbit ve teyit oluyordu. Çünkü herkesin emvâli ve hukūku mahfuz olmadıkça kimse hakkından emin olamaz, emvâlinde dilediği gibi tasarruf yapamaz. Fakat onlar nâsın mallarını kendi malları imiş gibi farz ediyorlar, güçlerinin yetebildiği tecavüzü yapmak istiyorlar da adl ü hakka riayetle haramdan ve müfsidlikten ictinab tekliflerini serbestliklerine mâni' sayıyor ve "emvâlimizde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi namazın mı emrediyor, sofu sen ne akıllısın be!" gibi mugālata ile târiz ve istihzâya

1 B -"Buna karşı Medyen ahâlisi ne dediler bilir misiniz:".
2 B: "adl ü hakkâniyet".

kalkışıyorlar ki böyle bir taraftan putlara düşkünlük bir taraftan da Allah'a karşı kibr ü gurur ile namazı tahkir, hürriyet, ticaret nâmıyla hîlekârlık mugālatasıyla tecavüz, terbiyesizlik, müfsidlik etmek vahy ü nübüvvete ukalâlık demek asrî kâfirlerde de en[1] çok görülen şinşine-i câhiliyeden olmak itibariyle medeniyet-i hâzıra insanları kıssa-i Şuayb ve Medyen'i pek ziyade nazar-ı ibret ile dinlemelidirler.

Bakınız Şuayb, bunlara ne kadar nazikâne, ne kadar [2809] dakīk ve rakīk ve nasıl yüksek bir cevap ile müracaat ediyor[2]:

{قَالَ يَا قَوْمِ} Ey benim kavmim dedi {اَرَاَيْتُمْ} gördünüz mü ❁ hâlinizi yani gördünüzse söyleyin bakayım {اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي} ya ben Rabbimden bir beyyine üzerine isem ❁ sen o sensin dediğiniz ben, Rabbim Hak teâlâ'dan kat'î ve açık bir burhan üzerinde bulunuyor, söylediklerimi ilm ü nübüvvetle söylüyorsam ne dersiniz? Ben Rabbimin vahy ü beyânına muhalefet edebilir miyim? {وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا} Hâlbuki Rabbim bana kendi tarafından güzel bir rızık merzuk kılmıştır. ❁ Yani benim kesbim ile değil, mahzâ taraf-ı sübhânîsinden[3], hazîne-i kereminden beni maddeten mânen güzel bir surette merzuk etmiş, hem helâlinden mal hem de ebedî hayatın medârı olan nübüvvet ve hikmet nasip eylemiştir. {وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُ} Ve ben sizi nehyettiğim şeylere kendim konmak maksadıyla size muhalefet ediyor değilim ❁ yani sizi şirkten, nâsın hakkını yemekten, fesaddan nehyedip tevhîde[4] ve tam ölçü ve tartı ile îfâ-yı adl ü hakka davet ediyorsam âdetinizin, me'lûfunuzun hilâfına olan bu nasihatlerden, tekliflerden murâdım, gāye-i maksadım hürriyetinizi alıp sizi çevirip de o menhiyyâtı münhasıran kendim

---

1 B -"en".

2 Hazret-i Şuayb'ın bu nutku dolayısıyladır ki Resûlullah onu "Hatîbü'l-enbiyâ" unvânıyla telkīb buyurmuştur. [İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, V, 1522; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 620/4071] İlm-i beyan erbâbı bu nevi kelâma "istidrâc-i muhatab" tesmiye ederler ki zarif ve latif ve müfid ve müessir bir üsluptur. Hazret-i İbrâhim'in babasıyla olan kıssasında, Nûh, Hûd, Sâlih kıssalarında ve Âl-i Firavun'un mü'mini kıssasında da bundan* numune vardır [Müellifin notu].

* B: "buna".

3 B: "rabbânîsinden".

4 B -"tevhîde".

yapmak değildir. Allah'a karşı siz günaha girmeyin de ben gireyim, siz aldatmayın da ben aldatayım, halkın emvâlini siz yemeyin de ben yiyeyim, [2810] siz istediğiniz gibi zevk etmeyin de ben edeyim diye arkanızdan bir istibdad ve inhisar entrikası yapmak fikr ü maksadıyla hareket etmiyorum. {اِنْ اُرِيدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ} Muradım başka değil, gücüm yettikçe ıslahtan ibarettir. {وَمَا تَوْفِيقِى اِلَّا بِاللّٰهِ} Muvaffakiyetim de ancak Allah iledir. ۞ Allah'ın hidâyet ve inâyetiyledir[1]. {عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ} Ancak O'na tevekkül ettim {وَاِلَيْهِ اُنِيبُ} ve ancak O'na inâbe ederim ۞ döner döner O'na dönerim, O'na dehâlet eder, O'na teslim olurum. {وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِى اَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَٓا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ} Ve ey benim kavmim sakının bana şikāk u adâvet ve zıddiyet sizi Nûh kavminin veya Hûd kavminin veya Sâlih kavminin başına gelen gibi bir musibet ile tecrim etmesin {وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ} daha Lût kavmi sizden uzak değil ۞ yakın zamandadır. Veya zaman ve mekânda olduğu gibi küfr ü fesad itibariyle de siz onlara yakınsınız. Görülüyor ki bu fâsıla kavm-i Lût kıssasının âhirindeki وَمَا هِىَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ [Hûd 11/83] fâsılasına bir tercî' olmak itibariyle onu ihtar demektir.

Hâsılı bunları unutmayın {وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ} ۞ çünkü {اِنَّ رَبِّى رَحِيمٌ وَدُودٌ} O benim Rabbim çok merhametli, çok sevgilidir. ۞ Binâen'aleyh günahlarınız ne kadar çok olursa olsun vazgeçer istiğfar ve tevbe ederseniz rahmet ve mahabbetine nâil olursunuz.

Lâkin bu güzel nasihatlere kavmi ne dedi bilir misiniz:

{قَالُوا يَا شُعَيْبُ} Ey Şuayb, dediler {مَا نَفْقَهُ كَثِيراً مِمَّا تَقُولُ} söylediklerinden çoğunu iyi anlamıyoruz. ۞ Çünkü kulak [2811] vermiyorlar, dikkatle dinlemiyorlardı, vahy ü nübüvvete ehemmiyet vermiyorlardı. Ale'l-umûm fena insanlarda olduğu vechile herkesin hissiyâtını kendi nefisleriyle ölçtüklerinden bir insanın ağrâz-ı şahsiye ve menâfi'-i dünyeviyeden tecerrüd ederek اِنْ اُرِيدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ demekte samimi olmasını kafalarına sığdıramıyorlar, ihlâs ve tevekkülü anlamak için kendilerinde

---

1 B: "muvaffakiyetiyledir".

bir misâl bulamıyorlar ve bâhusus tevhîdi tanımadıklarından veya bir kör tabiatçı kafasıyla düşündüklerinden beşerin isyânı ile bazı âfât-ı semâviye beyninde bir alâka bulunabileceğine ihtimal vermiyorlar; şuna buna tapmakla, ölçüyü, teraziyi eksik tutmakla, haksızlık yapmakla nizâm-ı âlemin bozulacağını ve tûfanlar, zelzeleler olabileceğini anlamıyorlardı. Velhâsıl sarih olan bu sözlere inanmak istemiyorlar, bunun arkasında[1] gizli bir maksat veya kuvvet mi var diye huylanıyorlar da diyorlar ki anlamıyoruz ki sen ne demek istiyorsun ve neye güvenip bizi tehdit ediyorsun {وَاِنَّا لَنَرٰيكَ فٖينَا ضَعٖيفاً} ve her hâlde biz seni içimizde bir zayıf görüyoruz {وَلَوْلَا رَهْطُكَ} eğer rahtın olmasa idi ❁ ta'allukātından hürmet ettiğimiz beş on kişi olmasa idi {لَرَجَمْنَاكَ} muhakkak seni recm ederdik ❁ taşlar öldürürdük {وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزٖيزٍ} sen değilsin bize karşı aziz olan ❁ nazarımızda bir izzet ve kıymeti hâiz olup hatırı sayılan. Yani seni saydığımızdan değil, sana uymayıp dinimizde sebat eden ve bizimle beraber olan birkaç hısımına hürmet ettiğimizden dolayı şimdiye kadar seni recm etmedik.

Müşârün ileyh bunlara cevaben:

{قَالَ يَا قَوْمِ} Ey kavmim dedi {اَرَهْطٖٓى اَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ} size benim rahtım, birkaç adamım mı Allah'tan daha aziz? ❁ Yani ben size ancak Allah'a dayandığımı ve [2812] muvaffakiyetimin ancak O'nunla olduğunu söylemiş ve binâen'aleyh izzet ve kuvvetimin başkasıyla değil Allah ile olduğunu anlatmış iken size karşı benim birkaç adamım mı Allah'tan daha aziz ki "rahtın olmasa" dediniz {وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَٓاءَكُمْ ظِهْرِيًّا} hâlbuki Allah'ı ardınızda mensî tuttunuz ❁ arkaya atılmış, unutulmuş, hükümsüz, kıymetsiz bir şey gibi hiçe tuttunuz, hesâba almadınız, izzetten bir hisse bile vermediniz. Çünkü ancak O'na dayanan ve ancak O'nun emriyle hareket eden bana ehemmiyet vermediniz ve O'nun beyyinesiyle tebliğ ettiğim açık açık nasihatlerime kulak vermediniz, Allah'ı düşünmediğiniz için "söylediklerini anlamıyoruz" dediniz, "rahtın olmasa[2] recm ederdik"

---

1 B: "arasında".
2 B +"idi".

diye tehdide kalkıştınız {اِنَّ رَبّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ} hiç şüphe yok ki Rabbim yaptığınız, yapacağınız bütün amellerinizi muhîttir. ❁ Ona hiçbir şey hafî kalmaz ve hiçbir şey kudretinden kaçmaz ve hiçbir şey izzetine karşı gelemez, binâen'aleyh her ne yaparsanız cezânızı[1] verir {وَيَا قَوْمِ} ve ey kavmim {اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ} haydi bütün mekânetinizle istediğinizi yapınız {اِنّ۪ي عَامِلٌ} her hâlde ben yapacağım ❁ Allah'a mütevekkil olup O'nun emr ü tevfîkiyle istitâ'atım müddetince ve bütün mekânetimle ıslâha çalışacağım {سَوْفَ تَعْلَمُونَ} yakında bileceksiniz ki {مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ} öyle insanı rezil ve rüsvay edecek azab kime gelecek {وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ} Ve yalancı kim {وَارْتَقِبُٓوا[2] اِنّ۪ي مَعَكُمْ رَق۪يبٌ} Binâen'aleyh gözleyiniz muhakkak ki ben beraberinizde gözcüyüm.

{وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا} Vaktâ ki emrimiz geldi {نَجَّيْنَا شُعَيْباً وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا} [2813] Şuayb'a ve beraberinde iman edenlere tarafımızdan bir rahmet ile necat verdik {وَاَخَذَتِ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ} o[3] zulmedenleri ise sayha yakaladı ❁ Sûre-i A'râf'ta ve Sûre-i Ankebut'ta فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ [7/91; 29/37] vârid olmuştur ki zelzele demektir. Demek ki müthiş bir sayha ile bir zelzeleye tutuldular {فَاَصْبَحُوا ف۪ي دِيَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ} da oldukları yerde çökekaldılar {كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا ف۪يهَا} sanki o diyarlarda ömür sürmemişlerdi. {اَلَا بُعْداً لِمَدْيَنَ} Evet defolsun öyle Medyen {كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ} Semûd'un defolduğu gibi. ❁ zira Semûd da böyle bir sayha ve recfe ile ihlâk edilmiş idi. Ancak deniliyor ki Semûd'un sayhası üstlerinden, Medyen'in sayhası altlarından gelmişti.

Burada بَعِدَتْ fiilinin tasrîhiyle yukarıdan beri vârid olagelen بُعْداً masdarının mânası da tavzih olunmuştur. Zira بُعْد masdarı "kurb"un zıddı olarak uzak olmak[4] mânasına geldiği gibi bir de helâk mânasına gelir. Çünkü helâk olan hayattan uzaklaşır. Ve beynlerini fark için evvelkinin fiili "ayn"ın zammıyla beşinci babdan kullanıldığı hâlde

---

1 B: "cezâsını".
2 M ve B: "فارتقبوا".
3 B: "ve".
4 B: "uzaklamak".

helâk mânasında mâzîde "ayn"ın kesri ve muzâri'de fethi ile dördüncü babdan kullanılır. Binâen'aleyh burada كَمَا بَعِدَتْ buyurulmakla kıssaların âhirinde îrad olunagelen بُعْدًا dualarının helâk mânasına olduğu da tavzih olunmuştur ki bu tavzih de o bedduayı bir tekid gibidir.

6:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍۙ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَۚ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَۜ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاُتْبِعُوا فٖى هٰذِهٖ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

[2814] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için Mûsâ'yı da âyetlerimizle ve bir sultân-ı mübîn ile gönderdik (96) Firavun'a ve cemiyetine de, bunlar Firavun'un emrine tâbi' oldular, Firavun'un emri ise reşîd değildir (97). Kıyamet günü kavminin önüne düşer, derken onları suya götürür gibi ateşe götürmüştür, o varılan da ne fena maslaktır (98). Hem burada arkalarından bir lânetle tâkip edildiler hem kıyamet günü, bu vurulan destek ne fena destektir (99).

{وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ. اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ} Ve kasem olsun ki Mûsâ'yı da âyetlerimiz ve bir sultân-ı mübîn ile Firavun'a ve mele'ine gönderdik. ❁ Görülüyor ki burada da atfın üslûbu değiştirilmiş لَقَدْ اَرْسَلْنَا diye kasem ve fiil tekrar tasrih olunmuş ve bu suretle Hazret-i Mûsâ'nın Hazret-i İbrâhim ve Nûh gibi bir mebde'-i tarih olduğuna işaret edilmiş ve bilhassa doğrudan doğru kıssa-i Nûh'a [2315] atfedilmesiyle de kıssa-i Nûh'a bir nazîr gibi olduğuna telmih kılınmıştır[1]. Çünkü bunda da bir tûfan ve gark hâdisesi vukū' bulmuştur.

Burada Hazret-i Mûsâ'nın Firavun'a gönderilmesi mevzû'-i bahis olduğundan بِاٰيَاتِنَا'da âyetlerden murad Tevrat değil, Sûre-i A'râf'ta

1 B: "olunmuştur".

zikri geçen dokuz mucizedir ki: asâ, yed-i beyzâ, tûfan, cerad, kummel, dafâdi', dem, naks-ı emvâl ve enfüs hârikalarıdır.

"**Sultan**" fi'l-asl galebe ve istîlâ mânasına masdardır. Ve burhan ve hüccet mânasına gelir ve vâli ve hükümdara da ıtlâkı mâlumdur. Fakat bu mânada kelime müennes olur. Kur'an'da ekseriya burhan ve delil mânasınadır. Burada da "burhân-ı kavî" diye tefsir edilmiş ve bununla Hazret-i Mûsâ'nın en bâhir mucizesi olan asâya hâssaten işaret edildiği söylenmiş ise de âyetlerde asâ dâhil olmak itibariyle bunun وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا[1]'de [el-Kasas 28/35] olduğu gibi galebe ve istîlâ mânasına olması ve Hazret-i Mûsâ'nın Firavun'a karşı tezâhür eden kuvve-i kāhiresini ifade etmesi daha zâhir görünür. Ma'amâfîh asâ ve yed-i beyzâ mucizeleri bu mânayı müfîd olduğuna göre evvelki tefsir de sahihtir.

"**Mübîn**" mâlumdur ki "ibâne"den ism-i fâildir. "İbâne" ise lâzım ve müte'addî olur. Lâzım olunca "mübîn" beyyin, açık demektir. Müte'addî olduğunda da mübeyyin gibi beyan ve tavzih edici veya "furkan" gibi ayırıcı demek olur.

{فَاتَّبَعُوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ} de Firavun'un emrine ittibâ' ettiler {وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ} ve[2] hâlbuki Firavun emri reşîd değildir ❁ Firavun kumandası veya Firavun işi ve hükûmeti, sonu iyi gelecek musîb bir emir değildir. Burası zamir mevki'i iken وما أمره denilmeyip de Firavun isminin tasrih olunması mânidardır. Zira evvelkinde Firavun'un şahsı, ikincide de[3] vasfı kast olunmuştur. Çünkü Firavun ismi [2816] fesâd ü ifsâdda ve dalâl ü idlâl ile müştehirdir. Bunun için evvelkisi bilhassa Firavun'un emri demek olduğu hâlde ikincisi umûmiyetle Firavun emri, yani Firavun kısmının emri demektir.

Ebû Hayyân tefsîrinde der ki: "Firavun sâni'i ve me'âdı münkir bir dehrî idi ve diyordu ki 'âlemin ilâhı yoktur. Her belde ahâlisinin vecîbesi kendi sultanlarına itaat ile iştigal etmektir.' Bunun için Firavun'un

1 M ve B: "ويجعل لكم سلطانا".
2 B -"ve".
3 B -"de".

emri rüşdden bi'l-külliyye hâlî idi."[1] Ve'n-Nâzi'ât Sûresi'nde geleceği üzere Firavun اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى [en-Nâzi'ât 79/24][2] diyor, kendi fevkinde bir rab kabul etmiyordu. Onun için verdiği emir savab mı, emr-i hakka muvâfık mı değil mi diye düşünmüyor, Hak teâlâ'nın evâmir ve ahkâmına ittibâ' kaydıyla mukayyed olmuyor, mücerred kendi nokta-i nazarına, kendi temâyülât ve iradesine göre emir veriyor, ne emrederse hak öyle oluverecekmiş gibi kendini asâleten ve ale'l-ıtlâk hâkim addediyor, onun mâdûnunda mele'i[3] ve onların arkasında kavmi de buna ittibâ' eyliyorlardı. İşte böyle hakkın hâkimiyetini hesâba almayarak asâlet ve mutlakıyet iddiasıyla emre "Firavun emri" ıtlak olunur. Böyle emirlerin ise reşîd olamayacağı bedîhîdir. Zira mukadderât-ı beşer dahi dâhil olduğu hâlde bütün kâinâtı idare eden hak kanunları bir şahsın veya cemaatin[4] emr ü iradesi ile değişmeyeceği âşikârdır. Böyle iken Firavun kısmı kendinin hakka mahkûmiyetini düşünmez, bir hak me'mûru olarak hareket etmek istemez de kendi arzu ve iradesinin ayn-ı hak oluvereceğini tevehhüm eder, kendi emriyle hak vaz' etmeye ve hak kanunlarını tağyîr ü tebdil etmeye[5]; hayra şer, şerre hayr, iyiye kötü, kötüye iyi demeye kalkar. Allah'ın ateştir dediğine su deyip saldırmak ister ve nihâyet hem kendisini hem tebaasını yakar. Nitekim bunu tavzîhen buyuruluyor ki:

{يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ} Kıyamet günü kavminin önüne düşer [2817] {فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ} bir de bakarlar ki kendilerini su diye ateşe götürmüştür {وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ} ve ne fena virddir o mevrud ❁ tuh, ne kötü sudur o varılan ateş! Çünkü suya harâret söndürmek, ciğer soğutmak için gidilir, ateş ise bunun zıddı[6]. İşte Firavun emrinin âkıbeti böyle[7] ciğersûzdur.[8]

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 205:

وكان فرعون دهريا نافيا للصانع والمعاد، وكان يقول: «لا إله للعالم، وإنما يجب على أهل كل بلد أن يشتغلوا بطاعة سلطانهم»، فلذلك كان أمره خاليا عن الرشد بالكلية.

2 "…benim en yüksek rabbiniz…"
3 B: "mele'".
4 B: "cemiyetin".
5 B: "eylemeye".
6 "Vird" su hissesi, "vurûd" suya gitmek, "îrâd" suya götürmek, "mevrud" varılan su [Müellifin notu].
7 B -"böyle".
8 M: "ciğer sözdür".

Ve Firavun tebaası böyle bedbahttır. Mûsâ'ya bakmadılar da âkıbeti böyle fena olan bir Firavun emrine ittibâ' ettiler {وَاُتْبِعُوا فٖى هٰذِهٖ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ} ve bu suretle hem bu dünyada hem de kıyamet gününde bir lânet metbû'u kılındılar ❁ Firavun'a teba'iyetlerinin cezâ-yı sezâsı olmak üzere dâima lânet ile tâkip olundular. {بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ} Ne fena rifddir bu[1] merfud ❁ ne kötü i'ânedir bu yapılan i'âne, yani lânet. Veya ne kötü câizedir bu câize, yani Firavun tebaası olmanın bahşişi olan bu lânet bahşişi.

"**Rifd**" aslında dayansın diye bir başkasına izâfe edilen şeydir. Mesela eğerin ve semerin altına vurulan keçe, birine yapılan i'âne, verilen atıyye rifddir. Burada nâr-ı[2] cehenneme "vird", lânete "rifd" tâbir olunması tehekküm için gayet beliğ bir istiaredir.

Yâ Muhammed:

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَصٖيدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا
اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّتٖى يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَۜ
وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبٖيبٍ ﴿١٠١﴾ وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌۜ اِنَّ اَخْذَهُٓ
اَلٖيمٌ شَدٖيدٌ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِۜ ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ
وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾ يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ
اِلَّا بِاِذْنِهٖۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعٖيدٌ ﴿١٠٥﴾ فَاَمَّا الَّذٖينَ شَقُوا فَفِى النَّارِ لَهُمْ فٖيهَا زَفٖيرٌ وَشَهٖيقٌۙ
﴿١٠٦﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَۜ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا
يُرٖيدُ ﴿١٠٧﴾ وَاَمَّا الَّذٖينَ سُعِدُوا فَفِى الْجَنَّةِ خَالِدٖينَ فٖيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ
اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَۜ عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾ فَلَا تَكُ فٖى مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِۜ مَا يَعْبُدُونَ
اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُۜ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصٖيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

---

1 B: "o".
2 B -"birine yapılan i'âne, verilen atıyye rifddir. Burada nâr-ı".

[2819] **Meâl-i Şerîfi**

İşte bu, medeniyetlerin mühim haberlerinden, sana onu kıssa olarak naklediyoruz. Onlardan duran var, biçilen var (100). Biz onlara zulmetmedik velâkin kendilerine zulmettiler de Allah'ın berisinden taptıkları mâbudları, Rabbinin emri geldiği vakit kendilerine hiçbir fâide vermedi ve hasarlarını artırmaktan başka hiçbir şeye yaramadı (101). Ve işte Rabbin medeniyetleri zulmederlerken çarptığı vakit böyle çarpar, çünkü O'nun muâhazesi çok elîm, çok şiddetlidir (102). Her hâlde bunda âhiret azâbından korkanlar için muhakkak bir ibret vardır. O öyle bir gündür ki onun için insanlar toplanacak, hem o öyle bir gün ki mutlak görülecektir (103). Ve Biz onu ancak sayılı bir ecel için tehir ediyoruz (104). O geleceği gün hiçbir nefis tekellüm edemez, ancak O'nun izniyle başka; artık kimi bedbaht kimi mes'ud (105). İmdi bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlara öyle bir soluyuş ve hıçkırış vardır ki (106). Onlar orada semâvât ve arz durdukça muhalled olacaklar ancak Rabbinin dilediği müddet başka, çünkü Rabbin فَعَّالٌ لِمَا يُرِيد'dir (107). Amma mes'ud olanlar cennettedirler, Rabbinin dilediği müddetten başka semâvât ve arz durdukça onlar onda muhalled kalacaklar. Bir atâ ki kesilmesi yok (108). O hâlde sakın şunların ibadet edişlerinden şüpheye düşme, başka değil atalarının ibadeti gibi ibadet ediyorlar, Biz de elbet kendilerine tamamıyla nasiplerini veririz (109).

{ذٰلِكَ} İşe bunlar ❁ bâlâda zikrolunanlar {مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى} mühim medeniyet haberlerindendir {نَقُصُّهُ عَلَيْكَ} ki onu sana kıssa olarak naklediyoruz ❁ yani haşviyyâtını atıp en mühim ibret noktalarını telhis ederek dillerde destan olmak üzere beyan ve hikâye ediyoruz {مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَصِيدٌ} onlardan -o memleketlerden, medeniyetlerden- kimi kāim, [2820] kimi biçilmiş ❁ ekin gibi hasat vakti gelmiş, biçilmiş, yıkılmış gitmiş. {وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ} Ve Biz onlara -o biçilen, helâk olan akvâma- zulmetmedik {وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ} velâkin kendilerine zulmettiler {فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّتٖى يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ} de Allah'tan başka yalvarageldikleri sürü sürü ilâhları, Rabbinin emri geldiği vakit onlara

hiç fâide vermedi ⊛ Allah'ın emrinden zerrece bir şey def' edivermedi[1]. {وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ} ve helâk ve hüsranlarını artırmaktan başka bir kârları olmadı.

{وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ} Ve böyledir işte[2] Rabbinin muâhazesi {اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِىَ ظَالِمَةٌ} memleketleri zulümleri hâlinde muâhaze ettiği vakit {اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ} hakikaten O'nun muâhazesi elîmdir, şedîddir[3]. {اِنَّ ف۪ى ذٰلِكَ} Şüphe yok ki onda ⊛ o ahzda veya nakledilen her kıssada {لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِ} âhiret azâbından korkmak şânından olan herkes için lâbüd bir âyet vardır. ⊛ Yani ibret alacak bir delil vardır. Adam sen de, ben bu günümü geçireyim de sonu ne olursa olsun diyen, ilerisini düşünmeyen, âhireti hatırına getirmeyen saygısızlar bunları zünûb ile alâkadar görmez, tesâdüfî esbâb-ı tabîiyeye isnad eder geçiverir ise de cidden aklı ve iz'ânı olarak âhiret korkusu şânından bulunan kimseler bunda mutlak bir âhiret delîli bulacak, hayât-ı dünyanın sonu çok korkunç olduğunu anlayacak, bunları mülâhaza ederek Allah teâlâ'nın mücrimlere âhirette hazırladığı azâbın şiddet ve vehâmetine[4] istidlâl [2821] edecektir. Bir de peygamberlerin dünya azâbına müte'allik verdikleri haberin tahakkukundan nübüvvetin emr-i vâki' olduğunu bi't-tecribe anlayacak ve binâen'aleyh onların âhirete müte'allik teblîgātlarına da aklen ve mantıken yakīn hâsıl edecektir. Fi'l-hakīka dünyevî muâhaze tahakkukundan anlaşılır ki bunları önce haber veren enbiyâ sâdık ve nübüvvet emri vâki'dir. Ve binâen'aleyh enbiyâya haksızlık edip teblîgātlarına inanmamanın[5] ve âhiret azâbından korkmamanın âkıbeti kavm-i Nûh'un, Âd'ın, Semûd'un, kavm-i Lût'un, Medyen'in, Firavun'un ve mele'-i Firavun'un âkıbetleri gibi çok elîm, çok korkunçtur.

{ذٰلِكَ} O ⊛ âhiret azâbının olacağı kıyamet günü {يَوْمٌ مَجْمُوعٌۙ لَهُ النَّاسُ} öyle bir gündür ki bütün insanlar ona toplanacak ⊛ haşr olacak {وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ} ve o -toplanış günü- öyle bir gündür ki muhakkak

1 B: "edemediler".
2 B: "işte böyledir".
3 B: "şiddetlidir".
4 B: ehemmiyetine".
5 B: "inanmayanın".

görülecek ❁ yani olmamak ihtimâli yoktur, mutlak olacak ve herkes toplanıp onu müşahede edecektir. Yahut o günde her şeye şehadet edilecek, çok şâhid bulunacak, çünkü bütün yer gök halkı orada şâhid olacak; bütün diller, eller ayaklar amellerine şehadet edecekler. Bu ikinci mânaca "meşhûd", "meşhûd^un fîh" muhaffefidir ki ekser müfessirîn bunu tercih etmişlerdir.

{وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ} Ve Biz onu ancak bir ecel-i ma'dûda tehir ediyoruz ❁ yani nâmütenâhî tehir etmiyoruz. Ancak mütenâhî bir müddete kadar te'cîl ü te'hîr ediyoruz. Dünyanın ömrü nâmütenâhî devam etmeyecektir. O haddizâtında sayılı, mütenâhî az bir müddetten ibarettir. Bir gün olup nihâyet bulacak, o vakit âhiret gelip çatacaktır. Onun için o kıyamet günü az bir müddet sonra mutlak görülecek, meşhud olacaktır, nâmütenâhî teahhur etmeyecektir.

[2822] {يَوْمَ يَأْتِ} O gün ki gelir {لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ} kimse söz söyleyemez {اِلَّا بِاِذْنِهِ} meğer ki O'nun izniyle ola ❁ yani Allah'ın izniyle söyleyecek olanlar müstesnâ. لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ (Amme [en-Nebe' 78/38][1]). Ma'amâfîh bu izin de her mevkıfda değildir. Ve'l-Mürselât'ta هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ. وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ [77/35-36][2] buyurulduğu üzere bugünün öyle bir mevkıfı da vardır ki bütün nutuklar tutulur, bir i'tizâr için bile izin verilmez {فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ} binâen'aleyh kimi şakī kimi sa'îddir. Bir kısmı bedbaht bir kısmı bahtiyardır. Hiç söyletilmeyenler bedbaht, sefil; söze me'zun olanlar bahtiyar, mes'uddur.

{فَاَمَّا الَّذِينَ شَقُوا} İmdi şakī olanlar {فَفِي النَّارِ} ateştedirler {لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ} onlar için orada hiç görülmedik bir zefîr ve şehîk vardır. ❁ Etıbbâ ıstılâhında "zefîr" nefes almak, "şehîk" vermektir. Fakat asl-ı lügatta "zefîr" soluğu uzun uzadıya içeri çektikten sonra dışarı vermektir ki dertli ve mihnetzede kimsenin[3] hâlidir, "göğüs geçirmek" tâbir olunur. "Şehîk" de ağlarken hıçkırmaktır ki fazla teessürden neş'et eder. Ve

---

1 "…Bir kelime söyleyemezler, o kimseden başka ki O Rahmân ona izin vermiş…"
2 "Bugün nutukları tutulacağı gündür. İzin de verilmez ki i'tizâr edeler."
3 B: "kimselerin".

çocukların ağlaması öyle olur. Bundan başka bir de eşeğin anırmasının evveline "zefîr", âhirine "şehîk" denilir ki biri idhâl biri ihrâcdır. Hâsılı bi-hasebi'l-lüga "zefîr" ve "şehîk" alelâde nefes alıp verme değil, ıztıraplı bir sesle nefes verip almadır. Bir de "zefîr ve şehîk"teki tenvinler tenkir ve tehvil içindir ki şu demek olur: Fecî bir soluk verip almaları, solurken göğüs geçirip hıçkırmaları vardır ki görülmüş şey değildir. Hasan'dan naklolunan bir mânaya göre "zefîr" leheb-i cehennemin irtifâʻıdır.[1] Cehennem kuvvetle kabarıp yükselecek ve içindekiler fırlatılıp[2] atılacak gibi tam cehennemin en yüksek tabakasına varıp çıkmak ümidine düştükleri vakit melekler öyle bir çarpacaklar ki derhâl gerisin geri derk-i esfele [2823] indiriverecekler ve bu كُلَّمَٓا اَرَادُٓوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَٓا اُعِيدُوا فِيهَا [es-Secde 32/20][3] kavl-i ilâhîsidir. Binâenʻaleyh nâr-ı cehennemin köpürüp kabarmasıyla irtifâʻları zefîr, inhitatları şehîktir.

Ateş içinde böyle çıkıp inip duracaklardır {خَالِدِينَ فِيهَا} cümlesi orada muhalled olarak {مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ} semâvât ve arz dâim oldukça. ❁ Bu kayıtta bir tevkīt şaibesi yok mu ve[4] binâenʻaleyh bu diğer nusûsdaki ebedî kayıtlara münâfi değil midir gibi meşhur bazı münakaşa vardır. Ve مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ tâbirinin lisân-ı Arabda ما أقام ثبير، ما لاح كوكب، ما اختلف الليل والنهار، ما طما البحر vesâire gibi te'bîdden kinaye olduğu beyânıyla cevap da şöhret bulmuştur. Lâkin bu suretle te'bîdin ebediyet-i örfiye olması ihtimâli bertaraf edilmemiş olacağından bunun münakaşayı kesebileceği cây-i nazardır. Hâlbuki bu âyetlerde ecel-i maʻdûdun hitâmıyla gelecek olan kıyamet gününden ve bunu tâkip edecek olan ahvâl-i âhiretten bahsedilmekte olduğu için buradaki semâvât ve arzdan murad dünyanın değil يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ [İbrâhim 14/48][5] mazmûnu üzere âhiretin semâvât ve arzı olacağı pek zâhirdir. Bunun ise dünyadaki gibi maʻdud bir eceli olmayıp devâmı

---

1 *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, I, 347; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXII, 188:

قال الحسن: الزفير اللهب، ترفعهم بلهبها، حتى إذا كانوا في أعلاها ضربوا بمقامع الحديد فهووا إلى أسفلها سبعين خريفا.

2 B: "fırlatıp".

3 "…Ondan her çıkmak istedikçe onlar içine iade olunurlar…"

4 B -"ve".

5 "O gün ki Arz başka Arz'a tebdil olunur, semâvât da, ve hep O Vâhid, Kahhâr olan Allah için fırlarlar"

nâmütenâhî olduğunda ve binâen'aleyh bu kaydın bir te'bîd-i örfî değil, bir te'bîd-i hakīkī ifade ettiğinde şüphe yoktur. Nitekim bundan sonraki âyette عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ kaydıyla bu devâmın gayr-i munkatı'[1] olacağı tasrih de edilmiştir. Bir de İbn Abbas Hazretleri'nden menkuldür ki semâvât ve arz âhirette me'hazları olan nûra reddedilecektir. Ve binâen'aleyh arşın nûrunda ebeden dâim olacaklardır.[2]

Fakat bu nâmütenâhî devam ve hulûd, Allah teâlâ'nın artık hükm ü tasarrufu mümkin olmayacak surette vücûb-i zâtî ile vâcib bir devâm-ı tabîî tevehhüm olunmamak için buyuruluyor ki:

{إِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ} Ancak Rabbin dilediği vakit müstesnâ ❁ yahut Rabbinin dilediğinden başka. Şayet [2824] dilerse devam etmeyenler, muhalled olmayanlar, ateşte kalmayanlar veya daha başka suretle ta'zîb edilecek olanlar bulunabilir. {إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ} Zira muhakkak ki Rabbin, Fa''âlün limâ yürîd'dir. ❁ Ne dilerse yapar, dilerse o devam ve hulûdu kat' eder veya o zefîr ü şehîkı keser, dilerse cehennemin aynı bir tabakasında tutmaz da tabakadan tabakaya veya ateşten zemherîre nakleder ve daha başka türlü ta'zîb eder veya dilerse dilediğini bedbahtlıktan kurtarır,[3] cehennemden çıkarır, cennete kor, mes'ud eder. Diler mi dilemez mi o cihet başka, O'nu yalnız kendisi bilir. Ancak sûret-i umûmiyede bildiriyor ki âlem-i âhiretin nâmütenâhî devâmını ve o müddetçe erbâb-ı şekāvetin ateşte hulûdlarını[4] dilemiştir. Ve bu meyanda bazıları hakkında müstesnâ bir[5] meşiyyeti de olabilecektir ki bu kiminin lehine kiminin de aleyhine olabilir. Ve bir hadîs-i şerifte vârid olduğuna göre cehennemin usât-ı mü'minîne mahsus olan tabakası bir zaman gelip boşalacaktır.[6]

---

1 B: "mütenâhî".

2 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* IX, 99; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 211:

وعن ابن عباس أن جميع الأشياء المخلوقة أصلها من نور العرش، وأن السموات والأرض في الآخرة تردان إلى النور الذي أخذتا منه، فهما دائمتان أبدا في نور العرش.

3 B -"ta'zîb eder veya dilerse dilediğini bedbahtlıktan kurtarır".

4 B: "hulûdunu".

5 B -"bir".

6 Bk. Buhârî, Tefsîr, 3:

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «...ثم أشفع، فيحد لي حدا فأدخلهم الجنة، ثم أعود إليه، فإذا رأيت ربي، مثله، ثم أشفع فيحد لي حدا فأدخلهم الجنة، ثم أعود الرابعة فأقول: مَا بَقِيَ فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ القرآن، ووجب عليه الخلود». قال أبو عبد الله: إلا من حبسه القرآن، يعني قول الله تعالى: «خالدين فيها».

{وَاَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا} Mes'ud olanlar ise {فَفِى الْجَنَّةِ} cennettedirler. ❁ Öyle ki {خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ} semâvât ve arz dâim oldukça -yani ilâ gayri'n-nihâye- cümlesi orada muhalled olarak {اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ} ancak Rabbin dilediği vakit müstesnâ ❁ veya Rabbinin dilediğinden başka. Yani devam ve hulûd da vücûb-i zâtî ile vâcib ve tabiî değil Allah'ın meşiyyetiyledir. Allah dilerse böyle olmayabilir. Veya[1] cennet âleminin bu nihâyetsiz devamı müddetinden Allah'ın dilediği bazı vakitler cennette bulunmayabilir. Nitekim usât-ı mü'minîn doğrudan doğru cennete girmeyecek, bidâyeten mes'ud olmayıp bir müddet cehennemde kalacaktır. Veya bu cennet saadetinden başka Allah teâlâ'nın bi-husûsihî dilediği daha büyük saadetler olacaktır. Nitekim bir kısım bahtiyarlar cennetten daha ileri yükselerek [2825] وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ [et-Tevbe 9/72], وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ. اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ [el-Kıyâme 75/22-23][2] sırrına mazhar olacaklardır. Fakat bu istisnâ ile cennette bir tenâhî ve inkıtâ' olacakmış gibi tevehhüm olunmasın {عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ} öyle bir atâ olarak ki kesilmez ❁ dünyadaki gibi bir ecel-i ma'dûd ile mahdud ve mütenâhî değil, lâyenkatı' devam eden bir atâ. Bu kayıt, ya فَفِى الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا'dan hâl veya مَا شَٓاءَ رَبُّكَ'den temyizdir. Cennetin hâli olduğu takdirde na'îm-i cennetin 'adem-i inkıtâ'ında sarihtir. Nitekim اُكُلُهَا دَٓائِمٌ وَظِلُّهَا [er-Ra'd 13/35][3] kavl-i kerîmi de bunu müeyyiddir. Temyiz olduğu takdirde ise cennetin fevkinde olan ve müstesnâ bir surette meşiyyet-i ilâhiye ta'alluk eden na'îm-i rıdvânın 'adem-i inkıtâ'ında bilhassa sarih ve aynı zamanda cennetin 'adem-i tenâhîsine de işaret olur. Zira bundan anlaşılır ki âhirette behemehâl böyle lâyenkatı' bir atâ vardır. O hâlde buna mukabil munkatı' olanlar dahi olsa bile gayr-i munkatı' bir atânın tahakkuku âlem-i âhiretin kendisinin lâyetenâhî ve ebedî olmasını iktizâ eder. Bu ise cenneti muhît olan âhiret semâvât ve

1 B +"bu".
2 "Nice yüzler o gün ışılar parlar. Rabbine nâzır."
3 "…yemişleri dâim, sâyesi de…"

arzının ilâ gayri'n-nihâye devamı demek olur. Binâen'aleyh عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ işaretiyle مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ'ın ebediyetini tefsir eder. Ve o hâlde âyetteki مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ kaydının da ilâ gayri'n-nihâye demek olduğu anlaşılır ki ale'l-umûm nusûstaki اَبَدًا kayıtları da bunda zâhirdir. Binâen'aleyh 'adem-i inkıtâ' kaydının ikinci âyette tasrih edilmesinden dolayı bazılarının sevap ebedî fakat azab umûmiyetle munkatı' olacaktır zannetmeleri doğru değildir. Velhâsıl ber vech-i bâlâ naklolunan kıssalar ve bu hisseler[1] tezekkür ve tefekkür olununca anlaşılır ki sûrenin baş tarafında geçtiği vechile مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا [11/15] kısmından olanlar ecel-i ma'dûd olan dünyada nasipleri ne ise onu tamamen alırlar. Sonra da لَيْسَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ [11/16] kendilerine ateşten başka bir şey kalmaz. Böyle ebeden bedbahttırlar. Bunlara mukabil اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُوٓا اِلٰى رَبِّهِمْ [11/23] kısmından olanlar da [2826] اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ'durlar [11/23], böyle ebediyen mes'ud ve bahtiyardırlar. İşte iki fırka arasındaki fark bu kadar büyüktür. Bir de şakīlerin Firavunları ve Firavunların yakın avanesi gibi, sa'îdlerin de enbiyâsı ve sıddîkīni gibi her iki ferîkın ileri gelenleri vardır ki azab ve sevapları o nisbette umûmdan farklıdır. Şakīlerin rüesâsına Allah teâlâ'nın ehl-i[2] cehennem içinde sûret-i mahsûsada bir istisnâ ile dilemiş olduğu öyle bir azab vardır ki bunun dehşet-i âlâmı ateş ile bile ifade ve ihsas edilemez. Binâen'aleyh bunlar ale'l-umûm bedbahtlardan daha bedbahttırlar. Sa'îdlerin pîşvâlarına[3] da Allah teâlâ'nın ehl-i cennet içinde sûret-i mahsûsada bir istisnâ ile dilemiş olduğu öyle bir saadet vardır ki مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلَا خطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ[4] olan bu saadete cennet tâbiri bile az gelir. Bu artık bütün nimetlerin, istihkākların fevkinde mahz-ı fazl-ı rabbânî olan bir atâ-i gayr-i meczuzdur. Binâen'aleyh buna nâil olacak olanlar, bahtiyarların bahtiyarlarıdırlar.

---

1 B: "kıssalar".
2 B -"ehl-i".
3 B: "pîşvâları".
4 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 8.

Şimdi mâzîdeki o kıssalar, istikbaldeki bu âkıbetler mâlumun[1] olunca yâ Muhammed {فَلَا تَكُ فٖى مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِ} artık şunların: şu yukarıdaki müşriklerin mâbud tanıdıkları şeylerden hiçbir şüphen olmasın ❁ hepsi boştur {مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ} bundan evvel ataları nasıl tapıyor idiyseler bunlar da ancak öyle taparlar ❁ yani bâlâda beyan olunduğu üzere فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّتٖى يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَیْءٍ... إلخ [11/101] mantûkunca bunların selefleri putlara tapmaktan nasıl zarardan başka bir fâide görmedilerse bunlar da tıpkı öyledir. {وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصٖيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ} Ve elbette biz bunların nasiplerini eksiksiz olarak kendilerine îfâ edeceğiz ❁ yani ecellerine kadar hayât-ı dünyadan kısmetlerini, sonra da[2] müstahik oldukları cezâlarını vereceğiz.

[2827]

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فٖيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ
لَفٖى شَكٍّ مِنْهُ مُرٖيبٍ ﴿١١٠﴾ وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ
﴿١١١﴾ فَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١١٢﴾ وَلَا
تَرْكَنُٓوا اِلَى الَّذٖينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ
﴿١١٣﴾ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِ ذٰلِكَ
ذِكْرٰى لِلذَّاكِرٖينَ ﴿١١٤﴾ وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١١٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Kasem olsun ki Mûsâ'ya kitabı verdik de onda ihtilâf edildi. Rabbinden bir kelime sebk etmiş olmasa idi elbette aralarında hüküm verilmiş bitmişti, ve her hâlde onlar bundan kuşkulu bir şek içindedirler (110). Ve hakikat her biri öyle kimselerdir ki lâbüd Rabbin kendilerine amellerini tamamıyla ödeyecektir; çünkü O her ne yapıyorlarsa habîrdir (111). Onun için emrolunduğun gibi doğruluk et, sen ve beraberinde tevbe

1 B: "mâlum".
2 B -"da".

[2828] eden de; aşırı gitmeyin, çünkü O her ne yaparsanız basîrdir (112). Ve zulmedenlere meyl etmeyin ki size ateş dokunur, ve Allah'tan başka velîleriniz de yoktur, sonra kurtulamazsınız (113). Hem namaz kıl gündüzün taraflarından ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlerinde, çünkü hasenât seyyiâtı giderir. Bu, idraki olanlara bir öğüttür (114). Ve sabret zira Allah muhsinlerin ecrini zâyi' etmez (115).

{وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ} Kasem olsun ki Mûsâ'ya dahi kitap verdik de onda ihtilâf edildi ❁ yani merak etme yâ Muhammed! Yalnız sana ve sana verilen Kur'ân'a karşı ihtilâf çıkarılmıyor. Bâlâda beyan olunduğu üzere Firavun'a galebe eden Mûsâ'ya da kitap verildiği zaman ümmeti olan Benî İsrâil tarafından ihtilâf çıkarıldı. Hâlbuki Mûsâ'ya Tevrat'ın nüzûlü Firavun'un ve avanesinin garkından ve Benî İsrâil'in halâsından sonra olmuştu. Bu suretle Benî İsrâil Tevrat'tan evvel bunları görmüş ve Mûsâ'nın risaletini kabul etmiş oldukları hâlde bile Tevrat nâzil olunca hepsi derhâl iman edivermediler de onun Allah'tan olup olmadığında ihtilâf ettiler. Kimi iman etti kimi etmedi de neler oldu (*Sûre-i A'râf'a ve Bakara'ya bak*). Sana ise evvelâ kitap nâzil oluyor, binâen'aleyh sana verdiğimiz Kur'an hakkında kavminden birtakımlarının "bir kenz indirilse ya veya beraber bir melek gelse ya", "onu sen uyduruyorsun" diye küfrederek ihtilâf çıkarmalarına ehemmiyet verme {وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ} eğer Rabbinden bir kelime sebk etmiş olmasa idi ❁ yani hasbe'l-hikme bir ecel takdir buyurmamış olsa idi {لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ} derhâl aralarında kazâ yapılırdı ❁ yani kavminden ihtilâf edenlerin hemen şimdiden aleyhlerinde[1] hüküm verilir, icrâ edilir, işleri bitirilirdi. {وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ} Ma'amâfîh şüphe yok ki onlar [2829] ondan dolayı her hâlde mürîb bir şek içindedirler. ❁ Yani sûrenin başında geçtiği üzere "Kur'ân'ı Muhammed kendisi uydurdu" diye küfreden muhalifler yaptıkları bu iftiraya kendileri bile inanmazlar. Kur'an'dan dolayı onlar öyle büyük bir şek içindedirler ki bu şekleri kendilerini ittiham etmektedir. {وَاِنَّ كُلًّا}

1 B: "aleyhlerine".

Ve hiç şüphe yok ki herbiri [1]{لَمَّا} o takımdandır ki {لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ} amellerini Rabbin kendilerine her hâlde tevfiye edecektir. ❁ İşlerini bitirecek, yaptıklarını başlarına vuracaktır. Yani bunların hepsi مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ. اُولٰۤئِكَ الَّذٖينَ لَيْسَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ [Hûd 11/15-16] âyetleriyle hâl ve âkıbetleri beyan olunan ve yalnız dünya hayat ve ziyneti peşinde koşan körler kısmındandır[2]. Şek ve ihtilâfları hep ağrâz-ı dünyeviyeden nâşîdir. Birkaç gün şek ve ihtilâf içinde ne yapacaklarsa yapacaklar, dünyadan ne alacaklarsa alacaklar ve sonra bütün amellerinin bâtıl olduğunu görecek, yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir. {اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ} Çünkü O -Rabbin- her ne yapıyorlarsa habîrdir. ❁ Hiçbirisini cezâsız bırakmaz. {فَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ} Binâen'aleyh sen, emrolunduğun gibi dosdoğru ol: bi-hakkın istikāmet yap. ❁ Bu emrin "fa" ile mâkabline tertib ve tefrî'i şu meâli ifade eder: Sen her hususta istikāmetle me'mursun ve senin her işte sırât-ı müstakīm üzere gidip Kur'an'da emrolunduğun umûmî ve husûsî bütün vezâifini emrolunduğun gibi tam bir istikāmetle yapman ve bu suretle vahy-i Hakk'a tamamen ittibâ' edip Kur'an'daki ahkâm ve ahlâka bilfiil bir numûne-i istikāmet olmandır ki hakkında hiçbir şüpheye mahal [2830] bırakmayacak, sıdk-ı risaletine ve hüsn-i muvaffakiyetine en büyük hüccet ve burhan olacaktır. Onun için sen, muhaliflerin lafına bakma, onları Allah'a bırak da gerek sâir mü'minlerle müşterek olan akāid ve a'mâle müte'allik vezâif-i âmmende[3] ve gerek bilhassa vezâif-i nübüvvetten olmak hasebiyle münhasıran sana teveccüh eden vezâif-i mahsûsanda emrolunduğun gibi kemâl ile bir istikāmet yap ve binâen'aleyh sûrenin başında فَلَعَلَّكَ[4] تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰۤى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِهٖ صَدْرُكَ... الآية [11/12] geçtiği üzere vahyolunan emir, ne kadar ağır olursa olsun ne tebliğini ne icrâsını hiçbir müşkil karşısında terk etmeyip emrolunduğun gibi dosdoğru îfâda devam et.

---

1 Burada لَمَّا, لَمَمًّا muhaffefidir* ki aslı لَمَنْ مَا'dır. Nitekim tahfif ile لَمَا kırâati de bunu müeyyiddir [Müellifin notu].
* M: "Burada لَمَمًّا, لَمَّا muhaffefidir".

2 B: "kısmındandırlar".

3 B: "âmmede".

4 M ve B: "ولعلك".

İbn Abbas demiştir ki: "Cemî'-i Kur'an içinde Resûlullah'a bu âyetten eşed ve eşak bir âyet nâzil olmamıştır. Ve onun içindir ki Aleyhissalâtü vesselâm شَيَّبَتْنِي هُودُ وَأَخَوَاتُهَا 'Hûd ve emsâli beni kocalttı'[1] ve bazı rivayette: شَيَّبَتْنِي سورة هُود buyurmuştur."[2] Demek ki hakka vusûl için istikāmetten başka yol olmadığı gibi her hususta kemâl-i istikāmet kadar yüksek bir makam ve onun kadar zor hiçbir emir yoktur. Herhangi bir gaye olursa olsun ona vusûlün en kısa yolu tarîk-ı istikāmet olmakla beraber evvelâ her işte vâhid olan nokta-i istikāmeti tâyin etmek zor, sâniyen muhtelif noktaların alâkasından sıyrılıp da sarsılmadan ve dosdoğru o noktaya yürümek daha zor, sâlisen vâsıl olduktan sonra aynı istikāmette hiç eğilmeden devam ve sebat edebilmek büsbütün zordur. Ma'ahâzâ şunu ihtar[3] etmeliyiz ki bu âyette Resûlullah'a "beni kocalttı" dedirtecek kadar zor gelen cihet emr-i istikāmetin asıl kendisine ta'alluk eden kısmından ziyade ümmetine ta'alluk eden kısmıdır. Zira buyuruluyor ki:

{وَمَنْ تَابَ مَعَكَ} Seninle beraber tevbe edenler de ❁ yani şirkten tevbe edip de imanda sana iştirak ederek maiyyetinde bulunan, Müslüman olan her kimse de senin gibi müstakīm olsun {وَلَا تَطْغَوْا} ve azmayın ❁ [2831] Yani Allah'ın tâyin ettiği hududdan çıkmayın, istikāmet haddinden[4] inhiraf edip de ifrat veya tefrîte sapmayın, aşırı gitmeyin ey Müslümanlar {اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ} çünkü O -Rabbin- bütün yapacağınıza basîrdir. ❁ Ona göre mükâfat veya mücâzat eder. {وَلَا تَرْكَنُوٓا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا} Ve zulüm etmiş olanlara rükûn etmeyin ❁ yani herhangi bir zulüm, bir haksızlık yapmış olanlara yaklaşmak, müdâhene etmek şöyle dursun meyil bile etmeyin {فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ} ki size ateş dokunur {وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ} Allah'tan başka velîleriniz de yoktur {ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ} sonra mansur olmazsınız ❁ Allah'ın nusretine nâil olamaz, dokunacak ateşten kendinizi kurtaramazsınız.

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIV, 463. Krş. Tirmizî, Tefsîr, 56:
قال ابن عباس: ما نزلت على رسول الله في جميع القرآن آية كانت أشد ولا أشق عليه من هذه الآية؛ ولذلك قال لأصحابه حين قالوا له: لقد أسرع إليك الشيب. فقال: «شيبتني هود وأخواتها»

2 Dârekutnî, *el-İlel*, thk. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullah es-Selefî, Riyâd: Dâru't-Taybe, 1405/1985, I, 209.

3 B: "itiraf".

4 B: "hudûdundan".

{طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفاً مِنَ الَّيْلِ} {وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ} Ve salâtı ikāme et ❁ namaz kıldır gündüzün iki tarafında ve geceden zülfelerde ❁ yani gündüzün başlıca tehavvül saatlerinin ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlerinde.

"**Zülef**" "zülfe"nin cem'i ve Arabîde cem'in ekalli üç olduğu için bununla ikisi gündüz tarafında, üçü de geceden olmak üzere tam beş vakit namaz emredilmiş olduğu zâhirdir. Gündüz namazlarının kıraatinde cehr meselesinde sabah namazı gece namazlarından ma'dûd olduğuna nazaran "tarafeyi'n-nehâr"dan murad öğle ve ikindi, "zülefen mine'l-leyl" de akşam, yatsı, sabah olmak lâzım gelir ki اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِۜ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً [el-İsrâ 17/78][1] da böyledir. Bu suretle öğle ve ikindiye "tarafeyi'n-nehâr" tesmiyesinin vechi şudur: Sabah gündüzün kökü, Güneş'in tulû'undan zevâline kadar da gövdesi, zevalden sonra öğle ve ikindi de gurûbuna kadar tehavvülâtının bariz hadleri olan [2832] taraflarıdır. Şer'an da gündüzün sabah, öğle, ikindi olmak üzere başlıca üç tarafı vardır. Nitekim diğer bir âyette اَطْرَافَ النَّهَارِ [Tâhâ 20/130] buyurulmuştur. Sabah namazı Güneş doğmadan evvel olduğu cihetle sabah ve akşam "zülefen mine'l-leyl"de dâhil olunca gündüz namazına iki taraf kalmış olur. Ma'âmâfîh ale'l-ıtlâk "tarafeyi'n-nehâr" tâbiri gündüzün iki ucu veya ortasının iki yanı mânasında zâhir ve nehâr-ı şer'î fecirden muteber olduğu için ekser ulemâ, bunun وَسَبِّحْ[2] بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا [Tâhâ 20/130][3] mânasında olarak sabah ve ikindi olması lâzım geleceğine kāil olmuşlardır. Lâkin bu surette başka âyetlerde musarrah olan[4] öğleyin bu âyette zikredilmemiş olur. Sâhib-i *Keşşâf* gibi birçokları da bir tarafı zevalden evveli, bir tarafı da zevalden sonrası yani gudüv ve aşiy mânasına hamletmişlerdir ki taraf-ı evvelinde sabah namazı taraf-ı sânîsinde öğle ve ikindi namazları

1 "Güneş'in kaymasından gecenin kararmasına kadar namazı güzel kıl, bir de kıraatıyla mümtaz olan sabah namazını, zira sabah Kur'ân'ı hakikaten meşhuddur (şuhûda mazhardır)."
2 M ve B: "فسبح".
3 "…Rabbine hamd ile tesbih eyle, Güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel…"
4 M: "olun".

olmak üzere tarafey-i nehârda üç namaz bulunmuş olur.[1] Bu suretle "tarafeyi'n-nehâr" diğer bir âyetteki اَطْرَافَ النَّهَارِ'ı tazammun eder. Ve sabah namazı onun biri olur. Ve binâen'aleyh gündüzün iki tarafında üç namaz bulunursa "zülefen mine'l-leyl" cem'i dahi lâekal üç namazın farziyetini îcab ettiğinden farz namazların beş değil altı olması iktizâ eder ki bunun biri Peygamber hakkında وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَكَ [el-İsrâ 17/79][2] mûcebince fazla olarak farz olan teheccüd, ümmet hakkında da vitir namazı olmuş olur. Nitekim وَمِنْ اٰنَٓائِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ [Tâhâ 20/130][3] cemi'leri de lâekal altıyı tazammun eder. Şu kadar ki beş, vücûh ile kat'î, altıncısı[4] muhtemil bulunduğu cihetle vitir, farz-ı i'tikādî değil farz-ı amelî, ta'bîr-i âharla vâcib olmuştur. Fi'l-vâki' mutlak surette gündüzün iki tarafı denildiği zaman sabah ve ikindi,[5] hatta sabah ve akşam tebâdür ederse de burada bu iki tarafın mukabili olan "zülefen mine'l-leyl"den olmadığı da zâhir bulunmak karînesiyle "tarafeyi'n-nehâr" gündüzün iki ucu veya ortasının iki yanı demek olmayıp örfte başlıca üç sayılan etrâf-ı nehârdan ikisi demek olması bizce [2833] bi'l-vücûh şâyân-ı tercihtir. Gündüzün taraflarından iki taraf: öğle, ikindi ve geceden üç zülfe: akşam, yatsı, sabah, tam beş vakit namazdır ki ikāmet ve cemaatle kılınır. İkāmet sünnet, cemaat vâcibdir.

Hâsılı bu beş vakit namazı ikāme et {اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِ} zira bu bir hakikat ki hasenât, seyyiâtı giderir. ❁ Yani her namaz bir hasenedir, hasenâta devam edildikçe seyyiât-ı sâbıka silinir silinir gider, bu muhakkaktır. Binâen'aleyh namaza devam edildikçe arada hasbe'l-beşeriyye insanların ale'l-ekser hâlî kalamayacakları bazı seyyiât yapılmış ise onlar silinir silinir gider, beş vakit namaz arada vâki' olan küçük

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 434:
«طَرَفَيِ النَّهارِ» غدوة وعشية «وَزُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ» وساعات من الليل وهي ساعاته القريبة من آخر النهار، من أزلفه إذا قربه وازدلف إليه، وصلاة الغدوة: الفجر. وصلاة العشية: الظهر والعصر، لأنّ ما بعد الزوال عشيّ. وصلاة الزلف: المغرب والعشاء.

2 "Geceden de sana mahsus fazla bir namaz olarak uykudan kalk, Kur'an ile teheccüd kıl…"

3 "…Gece saatlerinde de tesbih et gündüzün etrafında da…"

4 B: "altıncı".

5 B +"ve".

günahlara keffaret olur. Nitekim bir hadîs-i şerîfte de vârid olmuştur ki الصلوة إلى الصلوة كفارة لما بينهما ما اجتنب الكبائر "namaz, namaza kadar aralarındakine keffarettir, kebâirden ictinab ettikçe".[1] Bundan başka الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ [el-Ankebût 29/45][2] olduğundan namaza devam edildikçe ale'l-umûm seyyiâta karşı hiss-i nefret uyanır. Bu suretle namaz, kebâirden ictinâba ve şayet sebk etmiş kebîre[3] varsa onda nedâmet ve tevbeye de sâik olur.

{ذٰلِكَ} O ❁ namaz yahut فَاسْتَقِمْ emrinden buraya kadar olan hitâbe {ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ} ehl-i zikre bir tezkirdir. ❁ Yani aklı başında olanlara bir muhtıra ve bir vaazdır. Bu âyetlerde emirler, nehiyler bakınız ne kadar şâyân-ı dikkattir: Emirler فَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ [11/112], وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ [11/114] diye zâhiren müfred olarak Resûlullah'a hitab edilmiş, hâlbuki mâna itibariyle emir, umûma yapılmıştır. Nehiylerde hitab ise وَلَا تَطْغَوْا [11/112], وَلَا تَرْكَنُٓوا اِلَى الَّذٖينَ ظَلَمُوا [11/113] diye ümmete tevcih edilmiştir. Ne dakīk ve latiftir ki hayr olan fiillerde Peygamber muhatap tutulmuş da ümmete ondan sirayet ettirilmiştir. Mahzur olan fiillerden nehye gelince de Peygamber'e hitabdan udûl olunup ümmete geçilmiş ve bunun Peygamber'e [2834] ancak ümmeti dolayısıyla zımnî bir ta'alluku olduğu anlatılmıştır. Çünkü ilm-i usûlde beyan olunduğu üzere bir fiilden nehiy, o fiilin muhatabdan vukū'u melhuz ve mutasavver olmasına mütevakkıftır. Vukū'u muhtemil olmayan fiil, nehyedilmez. Bunun için لَا تَطْغَوْا، وَلَا تَرْكَنُوا nehiylerinin Peygamber'e tevcih edilmeyip de ümmete hitab edilmesinde bunların Peygamber hakkında asla melhuz ve muhtemil olmadığını ve binâen'aleyh ona istikāmet emrinin istikāmette devam ve sebâtını temin demek

---

1 Abdürrezzâk, *el-Musannef,* III, 547:

عبد الرزاق، عن معمر، عمن سمع أنسا يقول: إن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «الجمعة إلى الجمعة، والصلوات الخمس كفارات لما بينهن ما اجتنبت الكبائر»، قال: فقال رجل: يا نبي الله، أتكفر الجمعة إلى الجمعة، قال: «نعم، وزيادة ثلاثة أيام».

Müslim, Tahâret, 14-16:

عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الصلاة الخمس، والجمعة إلى الجمعة، كفارة لما بينهن ما لم تغش الكبائر.

عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يقول: الصلوات الخمس، والجمعة إلى الجمعة، ورمضان إلى رمضان، مكفرات ما بينهن إذا اجتنب الكبائر.

2 "…Sahih namaz edepsizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder…"

3 B: "kebâir".

olduğunu ve fakat ümmette istikāmesizliğin[1] ve zalemeye meylin imkân ü ihtimâli bulunduğunu bir ihtar vardır. Ve işte Peygamber'e شَيَّبَتْنِي سورة هُود dedirten de âyetin bu dakīk belâgatiyle ümmetin istikāmetinde öyle bir tehlikenin melhuz olmasıdır. ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ O hâlde bunlara iyi dikkat et {وَاصْبِرْ} ve sabreyle ❁ bu emirlerin îfâsında müsâdif olacağın acılara katlan ve zâlimlere karşı nusreti acele etmeyerek bekle {فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ} çünkü Allah, muhsinlerin ecrini zâyi' etmez, bu muhakkak. ❁ Görülüyor ki bununla Sûre-i Yûnus'un âhirindeki وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ [10/109] emrine bir daha basılarak burası o icmâlin bir tafsil ve tavzîhi olduğu anlatılmıştır. Bunun üzerine ümem-i sâbıkaya olan azâb-ı istîsâlin sebepleri telhis olunarak ümmeti tenvir ve Resûlullah'ı tesliye siyâkında buyuruluyor ki:

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِى الْاَرْضِ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْۚ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَٓا اُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾ وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَۙ ﴿١١٨﴾ اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَۜ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْۜ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

[2835] **Meâl-i Şerîfi**

Şimdi sizden evvelki karnlardan bakıyye sahipleri yeryüzünde fesaddan nehyeder olsalardı; lâkin onlardan necâta erdirdiğimiz[2] pek az kimselerden başka yok. O zulmetmekte bulunanlar ise şımartıldıkları refahın ardına düştüler ve hep mücrim oldular (116). Rabbin de o memleketleri ahâlisi muslihler iken zulm ile helâk edecek değildi ya (117). Hem Rabbin dileseydi elbet bütün o nâsı bir tek ümmet yapardı, hâlbuki ihtilâf edip duracaklardır (118). Ancak Rabbinin rahmetiyle yarlığadığı kimseler müstesnâ ve onun içindir ki onları halk etti ve

1 B: "devam ve sebatsızlığın".
2 B: "erdirdiklerimiz".

Rabbinin şu kelimesi tamam oldu: Ahdim olsun cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım (119).

{فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِى الْاَرْضِ} Şimdi sizden evvelki kurûndan yeryüzünde fesaddan nehyeder bakıyye sahipleri bulunsa idi ❁ yani Mûsevî Îsevî gibi eski dinlere mensup olanlardan bekāya hizmet eder [2836] dindar, hayra yarar faziletli cemiyetler bulunsa idi de arzda fesâda mâni' olsalardı... {اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ} Lâkin içlerinden necat verdiğimiz pek az kimselerden başka yok {وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا[1]} zulmedenler ise ❁ yani o ekalliyet-i nâciyeyi dinlemeyip bilfiil fesad yaparak veya nehyi terk ederek kendilerine zulmetmiş, helâklerine sebep olmuş olanlar ise {مَا اُتْرِفُوا فِيهِ} refah ile zevk arkasına düştüler {وَكَانُوا مُجْرِمِينَ} ve hep mücrim oldular. ❁ İşte mukaddemâ helâk olan akvâmın helâklerine sebep bu ikisidir. Birisi içlerinde fesaddan nehyedecek bir cemâ'at-i fâzıla bulunmaması, varsa bile ekalliyette kalması, birisi de refahı bulunanların zevk ve safâ düşkünlüğü ve bu suretle halkın baştan çıkmasına sebep olmaları.

{وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ} Yoksa ahâlisi muslihler -sâlih ve ıslâhkâr kimseler- iken memleketleri Rabbin bir zulüm ile helâk etsin, bu olmaz. ❁ Yani bir memleketin gerek idare eden ve gerek edilen ahâlisi zulm ü fesâda meydan vermez, sâlih ve ıslâhkâr kimseler iken Allah, herhangi bir zulüm ile o memleketi ihlâk edivermek ihtimâli yoktur. Allah, kendisi zulmetmekten münezzeh olduğu gibi ahâli ıslâhkâr olunca zulmedecek olanlar da meydan bulamaz. Ve buna yalnız sâlih olmak kâfi gelmez, muslih olmak da şarttır. Allah, memleketleri اَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ehilleri muslih oldukları hâldedir ki bir zulüm ile ihlâk etmek ihtimâli yoktur. İhlâk-i Hak, ancak ehl-i memleketin ıslahtaki taksirleriyle zulm ü fesâdın meydan almasına sebebiyet verdikleri takdirdedir. Nitekim أَنَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ؟ "içimizde sâlihler varken helâk olur muyuz" diye Resûlullah'tan sual ettiklerinde نَعَمْ، إِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ "evet, hubüs çoğalırsa"

---

1 M ve B +"منهم".

cevâbını vermiştir.[1] (*Sûre-i Mâide'de* يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْۚ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ *[5/105]*, [2837] *Sûre-i Enfâl'de* وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصٖيبَنَّ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَٓاصَّةً *[8/25] bak*) Bu âyetin bir nazîri de Sûre-i En'âm'da ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ [6/131] geçmişti. Fakat orada idi. Bir nazîri de Sûre-i Kasas'ta وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فٖٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ [28/59][2] gelecektir ki "gaflet"in mânasını ve muslihin mukabilini beyan ile bunların ikisini de tefsir eder.

{وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ} Ma'amâfîh Rabbin dilese idi {لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً} elbette insanların hepsini bir ümmet yapardı ❁ وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً [Yûnus 10/19] mantûkunca bidâyeten hepsi bir Âdem ailesi, bir cemaat olduğu gibi sonra da dilese idi hepsini hakka hidâyet eder, İslâm'da ittifak ettirir, ihtilâfa imkân bırakmaz, hep bir millet, ehl-i tevhid bir cemaat yapardı {وَ} hâlbuki öyle yapmamış da {لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفٖينَ} ihtilâf edip duruyorlar. ❁ Demek hepsinin bir ümmet olmasını dilememiş, umûmuna tevhid ve istikāmeti emretmekle beraber ihtilâfa imkân bırakmış da muhtelif zevkler, dâ'iyeler, iradelerle hakka muhalefet edip duruyorlar {اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ} ancak Rabbinin rahmetine mazhar kıldıklar müstesnâ ❁ ki bunlar ihtilâf etmez, hakka muhalefet eylemez, tevhîd ü istikāmetten ayrılmaz bir ümmet olurlar {وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ} ve onun içindir ki onları halk etti ❁ yani ihtilâf etmeyip bir ümmet olmaları içindir ki o müstesnâları halk etti veya bu müstesnâlardan mâ'adâsını ihtilâf için halk etti, yahut hey'et-i mecmû'asını لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا [Hûd 11/7] hikmetiyle imtihan ve müsabaka tahakkuk etmek ve muhalif ve muvâfık ayrılmak üzere ihtilâf için halk etti {وَ} ve ❁ bu [2838] suretle ihtilâf edip duranlar hakkında {تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ} Rabbinin şu kelimesi tamam oldu: {لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعٖينَ} Cinler ve insanlar; hepsinden cehennemi elbet dolduracağım. ❁ (*Sûre-i Bakara'da* تِلْكَ الرُّسُلُ *[2/253] sahifesine bak*.)

---

1 Buhârî, Enbiyâ, 10.

2 "Hem Rabbin memleketleri, ana noktasında kendilerine âyetlerimizi okur bir resul göndermedikçe helâk edici değildir, hem de Biz o memleketleri hep ahâlisinin zulümleri hâlinde helâk etmişizdir."

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤٰادَكَۚ وَجَٓاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٠﴾ وَقُلْ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْۜ اِنَّا عَامِلُونَۙ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُواۚ اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِۜ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Peygamberlerin haberlerinden kalbini tesbit edeceğimiz her türlüsünü sana kıssa olarak anlatıyoruz, bu sûrede de[1] sana hak ve mü'minlere bir mev'ize ve tezkir geldi (120). İman etmeyenlere de de ki: "Siz yerinizde sayarak yapacağınızı yapın, her hâlde biz çalışıyoruz" (121). Ve gözetin, her hâlde biz gözetiyoruz (122). Bununla beraber göklerin yerin gaybı Allah'ındır. Emrin de hepsi O'na ircâ' olunur, yalnız O'na ibadet et ve O'na tevekkül kıl, Rabbin ne yaptığınızdan ve yapacağınızdan gāfil değil (123).

{وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤٰادَكَ} Sana enbâ-i rusülden -yani [2839] peygamberlere müte'allik ehemmiyetli haberlerden- kalbini onunla tesbit edeceğimiz her türlüsünü naklediyoruz ve edeceğiz {وَجَٓاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ} bunda -bu sûrede- de geldi sana hak ❁ hilâf ihtimâli olmayan mâ hüve'l-hak {وَ} aynı zamanda {مَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ} mü'minler için bir mev'ize ve muhtıra. {وَقُلْ لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ} İman etmezlere de de ki: {اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ} "hâlinize, kuvvetinize göre yapacağınızı yapın" ❁ yani sizin bütün gücünüz imansızlığa yetiyor. O imansızlıkla istediğiniz kâfirliği yapın bakalım {اِنَّا عَامِلُونَ} her hâlde biz âmiliz ❁ hakkı tasdik ve Rabbimizden gelen va'z u ihtârı kabul ederek iman ile çalışacağız {وَانْتَظِرُوا} ve gözleyin ❁ şu mü'minlere felâket gelecek diye imansızlıkla gözleyeceğinizi gözleyin durun {اِنَّا مُنْتَظِرُونَ} her hâlde biz gözlemekteyiz ❁ yani Rabbimizin vaadlerini ve sizin gibi imansızların başlarına gelen kötü âkıbetlere benzer bir âkıbetinizi iman ile gözlemekteyiz.

1 B -"de".

Böyle de, yâ Muhammed {وَ} bununla beraber {لِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} semâvât ve arzın gaybı Allah'a mahsustur. ❁ Yani henüz ne yerde ne göklerde hazır olmayan gāibi bilmek de, îcad ve ihzar[1] etmek de Allah'a mahsustur. Bütün külliyyât ve cüz'iyyâtı, ma'dûmât ve mevcûdâtı, hâzırları ve gāibleri bilen ancak O'dur. O'na gizli kalacak hiçbir şey yoktur. {وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ} Ve emr, hepsi, ancak O'na ircâ' olunur. ❁ Şâhid ve gāibde hiçbir emr [2840] yoktur ki O'na dayanmadan hakkında bir hüküm verilmek mümkin olabilsin, O'na isnad olunmadan iki kere iki dört eder demek bile mümkin olmaz. {فَاعْبُدْهُ} Onun için O'na ibadet ve ubûdiyet et {وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ} ve O'na tevekkül eyle -her işte[2] emr ü hâkimiyeti O'na tefviz edip itimad eyle- yani ibadetsiz tevekkülün de fâidesi yoktur. Kulluğunu yap, emrini tut, öyle mütevekkil ol {وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} Rabbin amellerinizin hiçbirinden gāfil değil. ❁ Görülüyor ki Sûre-i Hûd'un bu hâtimesiyle Sûre-i Berâe'nin hâtimesine beliğ bir teyid ve bundan sonra gelecek olan Sûre-i Yûsuf'a da bir temhid yapılmıştır.

1 B: "izhar".
2 B: "işinde".

[2841]

سُورَةُ يُوسُفَ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَاِحْدَى عَشْرَةَ اٰيَةً

YÛSUF SÛRESİ

Bu sûre, Yûsuf aleyhisselâm'ın kıssası zikrolunan bir sûredir ki hepsi hicretten mukaddem nâzil olmuştur, Mekkiyedir. Nîsâbûrî tefsîrinde zikrolunduğuna göre hicret zamanında Mekke ile Medine arasında nâzil olduğu da söylenmiştir.[1]

Âyetleri: Yüz on birdir.

Kelimâtı: Bin yedi yüz altı.[2]

Hurûfu: Yedi bin yüz altmış altı.[3]

Fâsılası: ا،[4] ل، ر، م، ن harfleridir.

Sebeb-i nüzûlü: Rivayet olunuyor ki Yehûd ulemâsı Mekke müşriklerinin rüesâsına "Benî İsrâil ne sebeple Mısır'a geçmişlerdi, Muhammed'e sorun bakalım ne diyecek" diye telkin etmişler, onlar da sormuş, bu sûre nâzil olmuştur.[5] Nitekim لَقَدْ كَانَ فِى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهٖٓ اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِلِينَ [12/7] âyetinde "sâilîn" tâbirinde buna işaret vardır. Muhammed İbn İshak'ın kavline göre de sebebi, Resûlullah'a kavminin yaptığı ezâdan dolayı Hazret-i Yûsuf'a kardeşlerinin yaptığı haset ve ezâyı ve buna mukabil Allah teâlâ'nın ikram ve ihsânını beyan ile tesliyettir.[6]

---

1 Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân,* IV, 62:

وقيل نزلت فيما بين مكة الى المدينة وقت الهجرة.

2 Dânî 1076 (*el-Beyân,* s. 167); Fîrûzâbâdî 1776 (*Besâir*, I, 255); Nîsâbûrî 1746 (*Garâibu'l-Kur'ân*, IV, 62) olduğunu söyler.

3 Dânî 7043 (*el-Beyân,* s. 167); Fîrûzâbâdî ile Nîsâbûrî 7166 (*Besâir*, I, 255; *Garâibu'l-Kur'ân*, IV, 62) olduğunu söyler.

4 Fîrûzâbâdî fâsılalar arasında elif'i zikretmez (*Besâir*, I, 255), sûrede de gerçekten elif fâsılasına rastlanmamaktadır.

5 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* III, 87:

ويروى أن علماءَ إليهود قالوا لِكُبَراءِ المشْرِكين: سَلُوا محمداً لم انتقل آلُ يعقوبَ من الشام إلى مصر، وعن قصة يُوسُفَ فقال اللَّه عزَّ وجلَّ: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا» ودليل هذا القول قولُه عزَّ وجلَّ: «لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ».

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 562:

عن ابن إسحاق، قال: إنما قصّ الله تبارك وتعالى على محمد خبر يوسف، وبَغْي إخوته عليه وحسدهم إياه، حين ذكر رؤياه، لما رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم من بغي قومه وحسده حين أكرمه الله عز وجل بنبوته، ليأتسي به.

Sa'd b. Ebî Vakkās radıyallâhu anh'tan nakledildiğine göre de "Kur'an inzal olundu, üzerlerine bir zaman tilâvet buyurdu; لَوْ قَصَصْتَ عَلَيْنَا bize kıssa anlatsan" dediler. Binâen'aleyh bu nâzil oldu".[1]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٣﴾

[2842] **Meâl-i Şerîfi**

Elif, lâm, râ. Bunlar işte âyetleridir sana o mübîn kitabın (1). Biz onu bir Kur'an olmak üzere Arabî olarak indirdik, gerek ki akıl erdiresiniz[2] (2). Sana bu Kur'ân'ı vahyetmemizle biz bir kıssa anlatıyoruz ki ahsenü'l-kasas, senin ise doğrusu bundan evvel hiç haberin yoktu (3).

{الٓرٰ} Elif, lâm, râ. ❁ (*Sûre-i Yûnus'a bak*). Elif, lâm, râ, Allahu a'lem bakınız içeriden gelip ağızlarda çalkanan o hecâ harfleri ne sırr-ı ilâhîdir! {تِلْكَ} Bunlar ❁ bu الٓرٰ yani bu sûre {اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ} o mübîn kitabın âyetleridir.

"**Mübîn**" Sûre-i Hûd'da dahi geçtiği üzere أَبَانَ – يُبِينُ – إِبَانَة'den ism-i fâildir ki lâzım da müte'addî de olur. Lâzımdan "mübîn" nefsinde zâhir ve beyyin, yani haddizâtında ne olduğu açık, kendini beyâna kendisi kâfi olan demektir. Müte'addîsi de beyan edici, izhar edici, ayırt edici demek olur. Bir de lisânı gayet güzel, murâdını yerine göre dilediği gibi anlatır, fasih ve beliğ mânasına gelir ve Kur'ân-ı azîmüşşân hüdâ, nûr, furkan bir kitâb-ı hakîm, bir kitâb-ı mufassal olduğu gibi her mânasıyla bir kitâb-ı mübîndir de.

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XV, 552-553:
عن سعد، قال: أنزل على النبي صلى الله عليه وسلم القرآن، قال: فتلاه عليهم زمانًا، فقالوا: يا رسول الله، لو قصصت علينا! فأنزل الله» (الر تلك آيات الكتاب المبين»، إلى قوله: «لعلكم تعقلون» الآية...

2 B: " edersiniz".

Evvelâ, bütün bülegā-yı Arabı ve hatta bütün ins ü cinni iʻcâzı[1] haysiyetiyle min indillah nâzil olmuş bir [2843] kitap olduğunu kendinden başka hiçbir delîle muhtaç olmayacak surette bizzat kendi mevcûdiyetiyle isbâta kâfi bir kitaptır. لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضٖٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ [en-Nûr 24/35][2] mezâkınca bu bizâtihi beyyin, bi't-tecribe sâbit, lâ-raybe-fîh bir mucizedir. Sâniyen ahkâm ve şerâyiʻ, hafâyâ-yı mülk ü melekût, ahbâr-ı gaybiye, kısas-ı mâziye gibi usûl ve meʻârif-i dîniyeyi beyan eden bir kitaptır. Sâlisen hakkı bâtıldan, hayrı şerden, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden ayırt eden bir kitaptır. Râbiʻan lisânının kuvvet-i beyânı, hüsn-i ifadesi itibariyle de gayet parlak bir kitaptır ki bunun üç sebebi vardır: Birincisi lisânı Arabîdir, Arabî ise hurûf-ı hecâsındaki ciyâdet ve tamâmiyet,[3] kelimâtındaki itidal ve vüsʻat, iştikākındaki asâlet ve âhenk ve tenevvüʻ, kinâyâtında tezkîr ü te'nîs vesâire gibi îcaz içinde vuzûha hizmet eden furûk-ı dakīka, edevâtındaki kābiliyyet-i insicam ve kesret-i fevâid ve ale'l-husûs terkib ve iʻrâbındaki incelik ve vücûh-i iltimâʻ hasebiyle ifâde-i merâma mevzûʻ lisanlar içinde en kuvvetli bir vâsıta-i beyandır. İkincisi Kur'an bu lisânın en açık, en güzel, en mümtaz lehçeleri üzerine nâzil olmuştur.

"**Arabî**" Araba mensup, "Arab" da "Arabî"nin ism-i cemʻi olduğu gibi, bir de *Tefsîr-i Ebî Hayyân*'da ihtar olunduğu üzere "Arabe" ismi vardır ki İsmâil b. İbrâhim aleyhimesselâm'ın diyârı, nâhiye-i dârı demektir. Nitekim şâir:

وَعَرْبَةُ أَرْضٍ مَا يُحِلُّ حَرَامَهَا

مِنَ النَّاسِ إِلَّا اللَّوْذَعِيُّ الْحُلَاحِلُ

diye Resûlullah'ın Mekke'yi fethini anlatmış ve zarûret-i vezn için عَرَبَه'nin râ'sını sâkin kılmıştır. Bunun da nisbeti Arabîdir. Binâenʻaleyh Kur'ân'ın Arabî olması ibtidâen buna da nisbet edilebilir ki Arabe diyârının lügatına

---

1 B: "iʻcâz".

2 "…Ne şarkîdir ne garbî, yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile ziyâ verir…

3 Arabî elifbâ, diğer elsine-i şarkiye ve garbiyeden bazı harflerle mütemâyizdir. Bir de asıl lisân-ı Arabın harfleri mahreçlerinden zâtı ve sıfâtıyla söyleten bir tecvîdi vardır ki ilk evvel bunun kuvvet-i beyânında ehemmiyeti derkârdır. Hâlbuki birçok lisanlarda harfleri zayıf söylemek, çiğnemek zarâfet addolunur. Ve bundan o lisânın telaffuz ve imlâsında pek çok müşkilât hâsıl olur [Müellifin notu].
Bu dipnot B nüshasında yoktur.

[2844] mensup demek olur.[1] Üçüncüsü ve en mühimi[2] de nazm-ı Kur'an, lisân-ı Arabîye öyle yüksek bir nekâhat ve halâvet vermiş, öyle bedî' bir üslûb-i beyan ibdâ' eylemiştir ki doğrudan doğru bir hüsn-i fıtrî olan bu bedî' üslûb-i beyan, bülegā-yı Arabı i'câzda başlı başına bir âmil olmuştur. İşte Kur'ân'ın lisânı beyânında böyle vücûh ile muzâ'af bir kuvvet ve musaffâ bir hüsn-i mümtaz bulunmak mânasıyla da bir kitâb-ı mübîndir. Birinci mâna, bu dördüncü mânayı dahi müstelzim ise de bu haddizâtında Kur'ân'ın evsâf-ı mümtâzesinden birini teşkil eden bir ma'nâ-yı mahsustur. Ki burada birinci mâna tesbit olunmak için Muâz b. Cebel radıyallâhu anh'tan mervî olduğu üzere bilhassa bu dördüncü mânaya işaret olunmuştur. Demek ki تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ olan Sûre-i Yûnus ve كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ olan Sûre-i Hûd, Kur'ân'ın hikmet vasfıyla daha ziyade alâkadar olan âyetlerinden olduğu gibi, ilm-i te'vîl-i ehâdîs ile o hikmetlerin sûret-i tebeyyününe pek güzel bir misâl verecek olan ve onlar gibi hüsn-i ezelî lemhalarından bir remz ile başlayan Sûre-i Yûsuf da Kur'ân'ın daha ziyade hüsn-i beyan vasfıyla alâkadar olan âyetlerindendir. Onun için buyuruluyor ki:

{اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا} Hakikaten biz onu Arabî bir Kur'an olarak inzal eyledik ❁ yani yalnız mânasını değil, Arabî olan nazmıyla birlikte makrû' olarak indirdik {لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} ki ta'akkul edesiniz ❁ iyi anlayasınız veya aklınızı isti'mâl edesiniz de şimdi ihtar olunacağı üzere bunun Allah'tan olduğunu bilesiniz.[3]

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 235:

وعَرَبَةُ ناحية دار إسماعيل بن إبراهيم عليهما الصلاة والسلام. قال الشاعر:

وعربة أرض ما يحل حرامها   من الناس إلا اللوذعي الحلاحل

ويعني النبي صلى الله عليه وسلم أحلت له مكة. وسكن راء عربة الشاعر ضرورة. قيل: وإن شئت نسبت القرآن إليها ابتداء أي: على لغة أهل هذه الناحية.

2 B: "kuvvetlisi".

3 Bundan anlaşılır ki Kur'ân'ın mânası iyi anlaşılmak ve mazmûnu ve meâli ta'akkul ve tedebbür olunmak matlûb-ı ilâhîdir. Ve binâen'aleyh Arabî bilmesi mümkin olmayanlara لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ [Âl-i İmrân 3/187] muktezâsınca kendi lisanlarıyla mümkin olduğu kadar beyan olunması da zarûrîdir. Fakat Kur'an tercemelerinin Kur'an olmasına imkân ve ihtimal yoktur. Çünkü Kur'an Arabîdir. Ancak Arabî olarak inzal buyurulmuştur. Bunun içindir ki Kur'an tercemelerine Kur'an tesmiye edilmesi, meselâ "Fârisî Kur'an", "Türkçe Kur'an" denilmesi اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا nassına küfr olacağını ulemâ ihtar ederler [Müellifin notu].

[2845] Yâ Muhammed {نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَ} bu Kur'ân'ı sana vahyetmemizle en güzel kıssayı, veya kıssayı en güzel, sana biz naklediyoruz ❁ yani bu sûre, ahsenü'l-kasastır. Kıssa-i Yûsuf, لَقَدْ كَانَ فٖى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهٖٓ اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِلٖينَ [Yûsuf 12/7] mantûkunca haddizâtında çok ibretli pek güzel bir kıssa olduğu gibi bunun en güzel beyânı da bu sûrede, bu Kur'an'dadır. Hiçbir kitapta, hiçbir eserde bu kıssa bu kadar güzel bir surette nakl ü beyan edilmemiştir. Arabî bir Kur'an olarak inzal olunan o Kitâb-ı Mübîn'in âyetlerinden bir kısım olan bu sûre de sana Kur'an vahyiyle, yani nazm u mânası birlikte makrû' olarak vahyedilmiş bir Kur'an olduğu ve Kur'ân'ın hüsn-i beyânı bînazîr bulunduğu cihetle en güzel kıssa bu Kur'ân'ın vahyiyle ve ancak bu vahiy tarihinden itibaren sana anlatılmıştır ki bunu anlatan ancak Allah'tır. {وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الْغَافِلٖينَ} Yoksa bu bir hakikat ki[1] bundan -bu vahiyden- evvel sen elbette gāfillerden idin. ❁ Kıssadan asla haberin yoktu, buna dair hiçbir şuura mâlik değil idin, ne aklına gelmişti ne hayâline, ne işitmiş ne düşünmüştün. Tamamen hâli'z-zihn bulunuyordun. Binâen'aleyh bu ne başka bir menba'dan ahz u intihal olunmuş bir nakil, ne de senin tarafından tasavvur ve tasvir olunmuş bir roman değil, senin hiç haberin yokken birdenbire sana gaybdan vahyolunmuş haberlerdendir. Hem sade bir vahy-i manevî ile yalnız mânası değil, hüsn-i beyânı bînazîr olan nazmıyla mânası birlikte makrû' olarak Kur'an vahyiyle vahyolunmuş gayb haberlerindendir.[2] Böyle bir hüsn-i beyan, böyle bir vahy-i makrû', böyle bir gayb haberi hiç şüphe yok ki bunların her biri ancak bir Allah vergisi olabilir. İmdi her biri bir delîl-i beyyin olan bu üç burhan ile bu âyetin ifade ve ihtar ettiği bu hakikati ta'akkul ederek bu güzel beyânı duyacak olanlara sûrenin âhirinde tasrih [2846] olunacağı üzere aklen ve naklen tebeyyün eder ki bu sûre ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحٖيهِ اِلَيْكَ'dir[3] [Yûsuf 12/102]. Bu Kur'an مَا كَانَ حَدٖيثًا يُفْتَرٰى[4]'dır [Yûsuf 12/111].

---

1 B -"ki".

2 B -"Hem sade bir vahy-i manevî ile yalnız mânası değil, hüsn-i beyanı bînazîr olan nazmıyla mânası birlikte makrû' olarak Kur'an vahyiyle vahyolunmuş gayb haberlerindendir".

3 M ve B: "تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحٖيهَا اِلَيْكَ'dir".

4 M ve B +"من دون الله".

“**Ahsenü'l-Kasas**” en güzel anlatış veya en güzel kıssa mânasına mef‘ûl-i mutlak veya mef‘ûl^ün^ bih olur.

Kāf'ın fethiyle “kasas” esasen masdardır. Ve asl-ı lügatta mânası bir şeyin izini tâkip ederek arkasına düşmektir. Nitekim فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصاً [el-Kehf 18/64] “izlerini tâkip ederek geriye döndüler” demektir. وَقَالَتْ لِاُخْتِه۪ قُصّ۪يهِ'de [el-Kasas 28/11] قُصّ۪يهِ izini tâkip et, arkasını bırakma demektir. Sâniyen bundan me'huz olarak tâkibe şayan bir haber nakl ü hikâye etmek mânasına gelir ki Türkçe “ayıtmak” ve bazı lehçelerde “ayırtmak” tâbir olunur. Sâlisen o anlatılan haber veya hikâyede masdar bi-ma‘nâ mef‘ûl, yani maksus mânasına “kasas” yahut “kıssa” denilir ki “kāf”ın kesriyle “kısas” bunun cem‘idir.

Kıssa[1] da esasen izi tâkip olunmaya şâyan hâl ü şân mânasınadır. Bu münasebetle şehnâmeler gibi kaleme alınan, dillerde dolaşan hikâyelere de ıtlak olunur, ki Fârisîde “dâstân” veya “efsâne” denilir. Lisânımızda “destan” tâbiri şöhret-i şâyi‘a itibariyle, “efsane” tâbiri de inanılamayacak[2] acayipliği itibariyle, “kıssa”[3] da ibreti haysiyetiyle müte‘âreftir. Demek ki bir haber veya hikâyenin kıssa olabilmesi şâyân-ı tâkib ve tahrir bir haysiyeti hâiz olmasına mütevakkıftır. Bunun içindir ki edebiyatta kıssanın bir ehemmiyet-i mahsûsası vardır. Bir hikâyenin dillerde dolaşacak bir destan veya efsane hâlini alması hüsn-i bâkīye delâlet eden bir fevkalâdelikle alâkadardır. Hüsn ise mebzul olamayacağından[4] cidden kıssa denilebilecek hikâyeler nâdir olur. Kıssaların hakīkīsi de hayâlîsi de vardır. Şüphe yok ki en güzel kıssalar hakīkī olanlar, hakīkī bir vâkı‘anın hüsn-i bâkīye delâlet eden nikât-ı bedî‘asıyla tasvîr-i belîği olanlar meyanındadır. Zira hüsn-i hakīkī dâima mâverâ-yı hayâldedir. Ve hayâlin hüsnü ancak hakikate bir remz ü misâl olması itibariyledir. Bir hüsn-i ma‘sûmun sergüzeşt-i kemâli olan ve hüsn-i bâkī burhânını görmüş bir gözün [2847] hüsn-i fânî cilvelerine nasıl bir nazar-ı ihtikar

1 B: “Kısas”.
2 B: “inanılmayacak”.
3 B: “kısas”.
4 B: “olmayacağından”.

ile baktığını anlatan kıssa-i Yûsuf, gayb-ı haktan bir remz-i müteşâbih ile tecellîye başlayıp peyderpey inkişaf ederek meâlini bulmuş bir hakikatin beliğ bir beyânı ve aynı zamanda hüsn-i Muhammedînin bir remz-i ezel-nişânıdır. Hazret-i Yûsuf'un rüyası onun hüsn-i ma'sûmunun istikbalde münkeşif olacak meal ve mukadderâtına gayb-ı haktan nasıl bir remz ü misâl olmuş ise, bütün tafsîlâtıyla kıssa-i Yûsuf da hüsn-i Muhammedînin meâl-i ekmeline öyle bir remz-i mütekaddim olarak nâzil olmuş bir hakīkat-i gaybiyedir. Ve bilhassa bu haysiyetledir ki ahsenü'l-kasastır. Şöyle ki:

اِذْ قَالَ يُوسُفُ لِاَبِيهِ يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ي رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَاَيْتُهُمْ ل۪ي سَاجِد۪ينَ ﴿٤﴾ قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلٰٓى اِخْوَتِكَ فَيَك۪يدُوا لَكَ كَيْدًاۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٥﴾ وَكَذٰلِكَ يَجْتَب۪يكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْو۪يلِ الْاَحَاد۪يثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَٓا اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبَّكَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir vakit Yûsuf babasına "babacığım" dedi, "ben rüyada on bir yıldızla Güneş'i ve Kamer'i gördüm. Gördüm onları ki bana [2848] secde ediyorlar" (4). "Yavrum!" dedi, "rüyanı biraderlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar, çünkü şeytan insana[1] belli bir düşmandır[2] (5). Ve işte öyle, Rabbin seni seçecek ve sana ehâdîsin te'vîlinden ilimler öğretecek, hem sana hem âl-i Ya'kūb'a nimetini bundan evvel ataların İbrâhim ve İshak'a tamamladığı gibi tamamlayacak, şüphe yok ki Rabbin[3] Alîm'dir, Hakîm'dir" (6).

{وَكَذٰلِكَ} Ve işte böyle ❁ rüyada gördüğün gibi o yüksek ve parlak ecrâm-ı semâviyenin sana secde etmesi misâline benzer bedî' bir ictibâ

1 B: "insanın".
2 B: "düşmanıdır".
3 B: "Rabbim".

ile {يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ} Rabbin seni ictibâ edecek ❁ Cenâb-ı kibriyâsı için ihtiyar edecek, derleyip toplayıp ıstıfâ ederek halkın en şereflilerinin en yüksek makamında bulunan zevâtın fevkinde parlak bir makama intihab eyleyecek. Yani rüya, istikbâlin bir misâlini görmektir. O misâl âleminde o büyük büyük ecrâm-ı ulviyenin sana musahhar olarak görünmesi temsil ve teşbih tarîkiyle şuna delâlet eder ki ileride Rabbin sana peygamberlik verecek ve büyük büyük âdemleri sana musahhar kılacak, boyun eğdirecek {وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ} ve sana ehâdîsin tevilinden ilim öğretecek ❁ nefiste hâdis olan ve vâkı'a cihet-i ta'alluku hafî bulunan sözlerin vâki'deki meallerini[1] tâyin etmek, yani rüya tâbir eylemek veya vahiy ve işârât-ı ilâhiyenin gavâmızını, ledünniyâtını anlamak veyahut hâdisâttan ileride varacağı hakikati anlamak[2] ilminden bir şanlı hisse verecek ve binâen'aleyh sen de benim bu söylediklerimin hakkiyetine muttali' olacaksın ve ilm-i kesbî ile değil ilm-i vehbî ile böyle tâbirler, tefsirler yapıp şan alacaksın. {وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰى اٰلِ يَعْقُوبَ} Hem sana hem âl-i Ya'kūb'a [2849] nimetini itmam eyleyecek {كَمَٓا اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ} mukaddemâ iki atan İbrâhim ve İshak'a tamamladığı gibi ❁ ki nübüvvete muvaffak kılmış, dünya ve âhiret tam bir şeref ü şâna mazhar eylemiştir. İşte o rüyanın icmâlen tâbir ve tevili budur. Tafsîlen tevili ise ileride bilfiil vukū'ât ile olacaktır. {اِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ} Şüphe yok ki Rabbin bir alîmdir, bir hakîmdir. ❁ Her şeyi bilir: Olmuşu da bilir olacağı da bilir ve yaptığını ilim ve hikmetle yapar. Onun için kimin ictibâya lâyık olduğunu da bilir. Ve rüya hâdisesinde dahi mutlak bir ilim ve hikmet vardır. (*İleride gelecek olan* اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ. قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ *[12/43-44] bakıla*).

Fi'l-hakīka:

لَقَدْ كَانَ فِى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهِٓ اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِلِينَ ﴿٧﴾

1 B: "mânalarını".
2 B -"veyahut hâdisâttan ileride varacağı hakikati anlamak".

Meâl-i Şerîfi

Şânım hakkı için Yûsuf ve biraderlerinde soranlara ibret olacak âyetler oldu (7).

{فِى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهٖ} Yûsuf ve biraderleri kıssasında ❁ ki rüyada on bir yıldız ile temsil[1] olunduğu üzere biraderleri on bir idi {اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِلِينَ} yani ale'l-umûm ibret arayanlara birçok ibret delilleri bulunduğu gibi bilhassa bâlâda beyan olunduğu üzere Benî İsrâil'in Mısır'a ne sebeple geçtiğini sual eden sâillere, Mekke müşriklerine ve onlara telkīnâtta bulunan Yehûd ulemâsına risâlet-i Muhammediyeyi anlatacak alâmetler vardır.

Zira biraderleri:

[2850]

اِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلٰٓى اَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّ اَبَانَا لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾
اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهٖ قَوْمًا صَالِحِينَ
﴿٩﴾ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَاَلْقُوهُ فِى غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ
اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلٰى يُوسُفَ وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ
﴿١١﴾ اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ اِنِّى لَيَحْزُنُنِىٓ اَنْ تَذْهَبُوا
بِهٖ وَاَخَافُ اَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَاَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا لَئِنْ اَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ
عُصْبَةٌ اِنَّٓا اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Zira dediler ki: "Her hâlde Yûsuf ve biraderi babamıza bizden daha sevgili, biz ise[2] mutaassıb bir kuvvetiz, doğrusu babamız belli ki yanılıyor (8). Yûsuf'u öldürün yahut bir yere atın ki babanızın[3] yüzü size kalsın ve ondan sonra salâhlı bir kavim olasınız" (9). İçlerinden bir

---

1 B -"temsil".
2 B +"daha".
3 B: "babamızın".

söz sahibi, "Yûsuf'u" dedi, "öldürmeyin [2851] de bir kuyu dibinde bırakın ki kafilenin biri onu lakīt olarak alsın, eğer yapacaksanız böyle yapın" (10). Vardılar, "ey bizim pederimiz" dediler, "sen neye bize Yûsuf'u inanmıyorsun? Cidden biz onun için recâcıyız (11). Yarın bizimle beraber gönder, gezsin oynasın, şüphesiz biz onu gözetiriz" (12). "Beni" dedi "onu götürmeniz her hâlde mahzun eder ve korkarım ki onu kurt yer de haberiniz olmaz" (13). "Vallahi" dediler, "biz mutaassıb bir kuvvet iken onu kurt yerse biz o hâlde çok[1] hüsran çekeriz" (14).

"**Usbe**" sıkı, birbirine sargın, mutaassıb bir cemaat.

{اِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ} Bir vakit dediler ki her hâlde Yûsuf ve biraderi ilh... ❁ hepsi birader oldukları hâlde "biraderi" demelerinden muradları ana baba bir biraderidir. Bunun da ismi Bünyamin olduğu mâruftur. Demek ki diğer on birader bu ikisinin yalnız baba bir üvey biraderleri olduklarından ikisini de kendilerine kardeş saymayarak aralarında böyle söylemişlerdi. ilh...

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهٖ وَاَجْمَعُوٓا اَنْ يَجْعَلُوهُ فٖى غَيَابَتِ الْجُبِّۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾ وَجَٓاؤُٓ اَبَاهُمْ عِشَٓاءً يَبْكُونَۜ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُۚ وَمَٓا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقٖينَ ﴿١٧﴾ وَجَٓاؤُ عَلٰى قَمٖيصِهٖ بِدَمٍ كَذِبٍۜ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًاۜ فَصَبْرٌ جَمٖيلٌۜ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

[2852] **Meâl-i Şerîfi**

Bunun üzerine vaktâ ki onu götürdüler ve kuyunun dibine koymaya karar verdiler, Biz de ona şöyle vahyettik: "Kasem olsun ki sen onlara hiç farkında değillerken bu işlerini haber vereceksin" (15). Bıraktılar ve yatsıleyin ağlayarak babalarına geldiler (16). Dediler: "Ey pederimiz, biz gittik yarış ediyorduk, Yûsuf'u eşyamızın yanında bırakmıştık, bir

1 B -"çok".

de baktık[1] ki onu kurt yemiş, şimdi biz doğru da söylesek sen bize inanmazsın" (17). Bir de gömleğinin üzerinde yalan bir kan getirdiler; "yok" dedi, "nefisleriniz sizi aldatmış, bir işe sevk etmiş, artık bir sabr-ı cemîl ve Allah'tır ancak yardımına sığınılacak, söylediklerinize karşı" (18).

وَجَٓاءَتْ سَيَّارَةٌ فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُۜ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌۜ وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةًۜ وَاللّٰهُ
عَلٖيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍۚ وَكَانُوا فٖيهِ مِنَ الزَّاهِدٖينَ
﴿٢٠﴾ وَقَالَ الَّذِى اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهٖٓ اَكْرِمٖى مَثْوٰيهُ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ
وَلَدًاۜ وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِۘ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِۜ وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى
اَمْرِهٖ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

[2853] **Meâl-i Şerîfi**

Öteden bir kafile[2] gelmiş, sucularını göndermişlerdi. Vardı kovasını saldı, "â... müjde, bu bir gulâm!" dedi ve tuttular onu ticaret için gizlediler, Allah ise biliyordu ne yapacaklar (19). Değersiz bir paha ile onu birkaç dirheme sattılar, hakkında rağbetsiz bulunuyorlardı (20). Mısır'dan onu satın alan ise haremine dedi ki: "Buna güzel bak, umulur ki bize fâidesi olacaktır, yahut evlât ediniriz." Bu suretle Yûsuf'u orada yerleştirdik, hem de ona hâdisâtın meâlini istihrâca dair ilimler öğretelim diye. Öyle ya, Allah emrine gālibdir velâkin insanların ekserîsi bilmezler (21).

{وَقَالَ الَّذِى اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ} Ki biraz sonra görüleceği üzere bu müşteri Azîz idi ve rivayet olunduğuna göre ismi "Kıtfîr" veya "Itfîr" imiş, zürriyeti yokmuş, zevcesi bâkirmiş, ismi de "Râ'îl"[3] yahut "Züleyha" imiş. Demişlerdir ki nâsın en firâsetlisi üç zâttır: Birisi, Yûsuf'u teferrüsünde Azîz, birisi يَٓا اَبَتِ اسْتَأْجِرْهُۘ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِىُّ الْاَمٖينُ [el-Kasas 28/26][4]

1 B: "bıraktık".
2 B: "gāfile".
3 B: "Râ'il".
4 "…'Babacığım' dedi, 'onu ecîr tut, çünkü tuttuğun ecîrlerin en hayırlısı o kavî, emîn adam'."

diye Mûsâ'yı teferrüsünde[1] bint-i Şu'ayb, birisi Ömer'i istihlâfında Ebû Bekir.[2]

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُۤ اٰتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماًۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾ وَرَاوَدَتْهُ الَّتِى هُوَ فِى بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَۜ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّى اَحْسَنَ مَثْوَاىَۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَاۚ لَوْلَۤا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖۜ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّۤوءَ وَالْفَحْشَۤاءَۜ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

[2854] **Meâl-i Şerîfi**

Vaktâ ki kıvamına erdi, Biz ona bir hüküm ve bir ilim bahşettik ve işte Biz muhsinlere böyle karşılık veririz (22). Derken hânesinde bulunduğu hanım bunun nefsinden kâm almak istedi ve kapıları kilitledi; "haydi seninim" dedi, o "Allah'a sığınırım" dedi, "doğrusu o benim efendim, bana güzel baktı. Hakikat bu ki zâlimler felah bulmaz" (23). Hanım cidden ona niyeti kurmuştu, o da ona kurmuş gitmişti amma Rabbinin burhânını görmese idi; ondan fenalığı ve fuhşu bertaraf edelim için öyle oldu. Hakikat o Bizim ihlâsa mazhar edilmiş has kullarımızdandır (24).

{وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ} Vaktâ ki eşüddüne erdi ❁ beden ve kuvvetinin şiddetlendiği kemâl çağına erişti, {اٰتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماً} Biz ona mümtaz bir hüküm ve ilim verdik ❁ yani fevkalâde bir nüfûz ve hâkimiyet ve bir ilm ü nübüvvet verdik {وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ} ve işte Biz muhsinlere böyle cezâ veririz. ❁ Sû'-i kasd edenlerden kurtarır, arzda temkin eder, emrine gālib olur, hüküm ve ilim veririz. Yani yâ Muhammed, sana da böyle yapıyoruz.

[2855] Gelelim Yûsuf'un bundan sonraki macerasına:

---

1 B: "teferrüs eden".

2 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen,* V, 383; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* III, 273:

قال عبد الله: من أفرس الناس ثلاثة: العزيز الذي اشترى يوسف؛ قال: «عسى أن ينفعنا أو نتخذه ولدا»، والمرأة التي قالت لأبيها في موسى: «يا أبت استأجره إن خير من استأجرت القوي الأمين»، وأبو بكر حين ولى عمر رضي الله عنه أمور المسلمين.

O, öyle erişti {وَرَاوَدَتْهُ الَّتِى هُوَ فِى بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ} ve evinde bulunduğu hanım nefsinden kâm almaya kalktı[1] {وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ} ve kapıları hep kilitleyip {وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ} "haydi sen a!" dedi ❁ fakat ne cevap aldı bilir misiniz {قَالَ} müşârün ileyh {مَعَاذَ اللّٰهِ} maazallah, dedi: {اِنَّهُ} doğrusu o {رَبّٖى اَحْسَنَ مَثْوَاىَ} benim efendim -veliyy-i nimetim mesvâmı ihsan etti- bana güzel baktı ❁ güzel bir menzil ve makam verdi اَكْرِمِى مَثْوٰيهُ dedi. Allah saklasın o iyiliğe karşı böyle şey mi olur? {اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ} Doğrusu, zâlimler felah bulmaz. ❁ Yani döşeğe hıyanet, iyiliğe karşı kötülük, ihsâna nankörlük zulümdür. Ale'l-umûm zâlimler ise felah bulmazlar. Binâen'aleyh dediğini yaparsak ikimiz de felah bulmayız.

{وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ} Hanım ona cidden kasdetmişti ❁ maksadı Yûsuf'un derece-i iffet ve emanetini bir tecribeden ibaret değildi. Ona tamamen gönlünü vermiş, bütün himmetiyle visâline azmetmişti {وَهَمَّ بِهَاۚ لَوْلَٓا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ} o da ona kasdetmiş gitmişti amma Rabbinin burhânını görmese idi ❁ yani Yûsuf kasdetmedi, hanımın hemm ü kasdına muvâfakat eylemedi amma bu onun erkeklik his ve kuvvetinin eksikliği gibi tabiatında bir noksanından dolayı zannedilmemelidir. Öyle olsa idi iffet-i [2856] Yûsuf'un büyük bir mânası olmazdı. Bu başka bir sebepten değil, mahza bir kemâlden neş'et ediyordu. Vaziyet öyle bir vaziyet idi ki ahkâm-ı tabîiyenin zuhûru için hâricî dâhilî bütün sevâ'ık ve devâ'î tamam idi. Ancak Allah saygısından başka hiçbir mâni' yoktu. Eğer fiili helâl olsa idi o da azmetmiş gitmişti. Fakat Yûsuf'un ismet ve nezâheti o kadar yüksek idi ki öyle bir anda bile Rabbinin burhânını görüyordu, haramın çirkinliğini bütün hakikatiyle ayne'l-yakīn müşahede ediyordu.

{كَذٰلِكَ} Ona öyle ❁ yani ber vech-i meşruh burhânı gösteriyorduk ki {لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّٓوءَ} ondan her fenalığı ❁ ve bâhusus iyiliğe karşı hıyaneti {وَالْفَحْشَٓاءَ} ve fuhşu def' edelim diye {اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ} zira o Bizim

1 Dikkat edilmelidir ki bu âyette hiç isim tasrih olunmayarak hâdise, sade kinâyât ile tamamen sırrî ve gayet veciz bir surette ifade edilmiştir. Bununla beraber zamirlerin müzekker ve müennes farkları vâzıh olduğu için ifadede hiç de iltibas yoktur. Lisânımızda ise bu vecâzet mümkin olmuyor [Müellifin notu].

hakikaten muhlas kullarımızdandır. ❁ İsm-i mef'ûl sîgası üzere lâm'ın fethiyle "muhlas", sırf Allah'a itaat için seçilmiş lekesiz demektir. Lâm'ın kesriyle "muhlis" de dini yalnız Allah'a tahsis eden ihlâslı demektir ki burada her iki kıraat de vardır.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمٖيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَٓاءُ مَنْ
اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُٓوءًا اِلَّٓا اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ هِيَ رَاوَدَتْنٖي عَنْ نَفْسٖي وَشَهِدَ
شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَاۚ اِنْ كَانَ قَمٖيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٢٦﴾ وَاِنْ كَانَ
قَمٖيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٢٧﴾ فَلَمَّا رَاٰ قَمٖيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ
مِنْ كَيْدِكُنَّۜ اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظٖيمٌ ﴿٢٨﴾ يُوسُفُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا وَاسْتَغْفِرٖي لِذَنْبِكِۚ اِنَّكِ كُنْتِ
مِنَ الْخَاطِـٖٔينَ ﴿٢٩﴾

[2857] **Meâl-i Şerîfi**

İkisi bir kapıya koşuştular, hanım onun gömleğini arkasından yırttı. Kapının yanında hanımın beyine rast geldiler, hanım "senin" dedi, "ehline fenalık yapmak isteyenin cezâsı zindana konulmaktan veya elîm bir azabdan başka nedir?" (25). Yûsuf "o kendisi" dedi, "benim nefsimden kâm almak istedi." Hanımın akrabasından[1] bir şâhid de şöyle şehadet etti: "Eğer gömleği önden yırtılmış ise hanım doğru söylemiş, bu yalancılardandır (26). Yok eğer gömleği arkadan yırtılmış ise, o yalan söylemiş ve[2] bu sâdıklardandır" (27). Vaktâ ki gömleğini gördü arkasından yırtılmış, "anlaşıldı" dedi, "o, siz kadınların keydinizden, her hâlde sizin keydiniz çok büyük (28). Yûsuf, sakın bundan bahsetme, sen de kadın, günahına istiğfar et, cidden sen büyük günahkârlardan oldun" (29).

1 B: "arkasından".
2 B -"ve".

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِى الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهٖۚ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّاۜ اِنَّا لَنَرٰيهَا
فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَـًٔا وَاٰتَتْ
كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّۚ فَلَمَّا رَاَيْنَهُٓ اَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ
حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا بَشَرًاۜ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذِى لُمْتُنَّنِى فِيهِۜ وَلَقَدْ
رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهٖ فَاسْتَعْصَمَۜ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

[2858] **Meâl-i Şerîfi**

Şehirde birtakım kadınlar da "Azîz'in karısı" dediler, "delikanlısının nefsinden murad istiyormuş, ona aşkından yüreğinin zarı çatlamış, karı besbelli çıldırmış" (30). Vaktâ ki bunların gizliden gizliye dedikodularını işitti, onlara davetçi gönderdi ve onlar için dayalı döşeli bir sofra hazırladı ve her birine bir bıçak verdi, beriden[1] de "çık karşılarına" dedi. Hepsi onu görür görmez çok büyüttüler, kendilerinin ellerini doğradılar ve "hâşâ" dediler, "Allah için bu bir beşer değil, mahza bir melek-i kerîm" (31). "İşte" dedi, "bu gördüğünüz, hakkında beni levm ettiğiniz. Yemin ederim ki ben bunun nefsinden murad istedim de o fikr-i ismetle imtinâ' etti, yine yemin ederim eğer emrimi yapmazsa mutlak, muhakkak zindana atılacak ve mutlak, muhakkak zelillerden olacak" (32).

Yûsuf'un ismet ve nezâhetini anlamalı ki böyle bir ikrah ve tehdid karşısında:

[2859]

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَىَّ مِمَّا يَدْعُونَنِٓى اِلَيْهِۚ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنِّى كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ
وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

1 B: "derken".

Meâl-i Şerîfi

"Yâ Rabbi!" dedi, "zindan bana bunların davet ettikleri fiilden daha sevimli ve eğer Sen benden bu kadınların tuzaklarını bertaraf etmezsen ben onların sevdâsına düşerim ve câhillerden olurum" (33). Bunun üzerine Rabbi duasını kabul buyurdu da ondan onların tuzaklarını bertaraf etti. Hakikat O öyle Semî', öyle Alîm'dir (34).

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ ﴿٣٥﴾ وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ
قَالَ اَحَدُهُمَٓا اِنّٖٓي اَرٰينٖٓي اَعْصِرُ خَمْراً وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّٖٓي اَرٰينٖٓي اَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسٖي خُبْزاً
تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوٖيلِهٖ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٣٦﴾ قَالَ لَا يَأْتٖيكُمَا طَعَامٌ
تُرْزَقَانِهٖٓ اِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوٖيلِهٖ قَبْلَ اَنْ يَأْتِيَكُمَا ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنٖي رَبّٖي اِنّٖي تَرَكْتُ مِلَّةَ
قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓاءٖٓي اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾ يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ
اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ مَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ ذٰلِكَ الدّٖينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾ يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ اَمَّٓا اَحَدُكُمَا فَيَسْقٖي رَبَّهُ خَمْراً وَاَمَّا
الْاٰخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهٖ قُضِيَ الْاَمْرُ الَّذٖي فٖيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾ وَقَالَ لِلَّذٖي
ظَنَّ اَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنٖي عِنْدَ رَبِّكَ فَاَنْسٰيهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهٖ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ
سِنٖينَ ﴿٤٢﴾

[2861] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra bu kadar âyâtı gördükleri hâlde o adamlara şu re'y galebe etti: Behemehâl onu bir müddet zindana atsınlar (35). Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi, birisi "ben" dedi, "rüyada kendimi gö-

rüyorum ki şarap sıkıyorum." Diğeri de "ben" dedi, "rüyada kendimi görüyorum ki başımın üstünde bir ekmek götürüyorum ondan kuşlar yiyor. Bize bunun tâbirini haber ver, çünkü biz, seni muhsinlerden görüyoruz" (36). Dedi ki: "Size merzuk olacağınız bir taâm gelecek a, her hâlde o gelmezden evvel ben size bunun tâbirini haber vermiş bulunurum. Bu bana Rabbimin tâlim buyurduklarındandır, çünkü ben, Allah'a inanmayan ve hep âhireti inkâr edenlerden ibaret bulunan bir kavmin milletini bıraktım (37). Ve atalarım İbrâhim ve İshak ve Ya'kūb'un milletine ittibâ' ettim. Bizim Allah'a hiçbir şey şerîk koşmamız olamaz, bu bize ve insanlara Allah'ın bir fazlıdır, velâkin insanların ekserîsi şükretmezler (38). Ey benim zindan arkadaşlarım, müteferrik birçok ilâhlar mı hayırlıdır yoksa hepsine gālib, kahhâr olan bir Allah[1] mı? (39). Sizin O'ndan başka taptıklarınız birtakım kuru isimlerden ibarettir ki onları siz ve atalarınız takmışsınızdır. Yoksa Allah onlara öyle bir saltanat indirmemiştir. Hüküm ancak Allah'ındır, O size kendisinden başkasına tapmamanızı emretti. Doğru ve sâbit din budur velâkin nâsın ekserîsi bilmezler (40). Ey benim zindan arkadaşlarım, gelelim rüyanıza: Biriniz efendisine yine şarap sunacak[2], diğeri de asılacak, kuşlar başından yiyecek. İşte fetvâsını istediğiniz emr hallolundu" (41). Bir de bunlardan kurtulacağını zannettiğine, "efendinin yanında beni an" dedi, ona da şeytan efendisine anmayı unutturdu da senelerce zindanda kaldı (42).

Fakat Allah, halâsını murad ettiği zaman bakınız nasıl bir sebep halk etti:

[2862]

وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّ۪ٓي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ
يَابِسَاتٍۜ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُون۪ي ف۪ي رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾ قَالُٓوا اَضْغَاثُ
اَحْلَامٍۚ وَمَا نَحْنُ بِتَأْو۪يلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾

---

1 B: "ilâh".
2 B: "sıkacak".

Meâl-i Şerîfi

Bir gün Melik "ben" dedi, "rüyada görüyorum ki yedi semiz inek, bunları yedi arık yiyor ve yedi yeşil başakla diğer yedi de kuru. Ey efendiler, siz rüya tâbir ediyorsanız bana rüyamı halledin" (43). Dediler ki "rüya dediğin 'edğāsü ahlâm', demet demet hayâlâttır. Biz ise hayâlâtın tevilini bilmiyoruz" (44).

{يَٓا اَيُّهَا الْمَلَأُ} Ey mele' ❁ yani Melik o rüyayı görmüş ve meşhur ulemâ ve hukemâsının a'yânından mürekkeb büyük bir heyet toplamış ve bunlara ber vech-i bâlâ rüyayı nakledip demişti ki ey hey'et-i müctemi'a:

{اَفْتُونِى فِى رُءْيَاىَ} Rüyam hakkında bana bir fetvâ veriniz ❁ yani bu rüya, benim için pek mühim bir mesele oldu, bunu tâbir edip müşkilimi hallediniz {اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ} eğer siz rüyaya geçebilir, rüya tâbir etmek ilminde mâhir iseniz ❁ bunu yaparsınız.

Heyet[1] {قَالُوا} dediler ki ❁ bu senin rüya dediğin [2863] {اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ} bir edğās-i ahlâmdır.[2] ❁ Yani yaşı kurusuna karışmış ot demetleri gibi yenisi eskisine karışmış bir yığın uyku hayâlâtı, hakikatte hiçbir mânası olmayan eski yeni birtakım evham ve hayâlâtın ihtilâtından ibaret mânasız hâdiselerdir. {وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِمِينَ} Biz ise ahlâmın tevilini bilmeyiz ❁ yani ahlâmın meâli yoktur ki bilelim.

Görülüyor ki burada "rüya" ile "ahlâm" birbirine tekabül ettirilerek hukemânın hallinden âciz kaldıkları ve aczlerinden dolayı birçoklarının inkâra saptıkları rüya meselesinde esas olan gayet mühim bir nokta tenvir edilmiştir. Yani rüyadan bahsedilirken şu iki kelimenin hakikatte farkı

1 B -"Heyet".

2 Edğās, "dâd"ın kesriyle "dığs"ın cem'idir. "Dığs", yaşı kurusu karışık ot demeti demektir. "Hulm" uykuda görülmüş boş hayâldir ki "ihtilâm" bundan me'huzdur. Binâen'aleyh "edğāsü ahlâm" terkîbi izâfet-i teşbîhiyedir ki* edğās gibi karma** karışık ahlâm, demet demet evham halîtası, hayâlât*** yığını düşler demektir. Lügatta "hulm" ve "ahlâm" ale'l-umûm rüya hâdiselerinden e'am olarak kullanılırsa da burada rüyanın mukabili olarak kullanılmış olduğu zâhirdir [Müellifin notu].

* B -"'ihtilâm' bundan me'huzdur. Binâen'aleyh "edğāsü ahlâm" terkîbi izâfet-i teşbîhiyedir ki".

** B -"karma".

*** B -"hayâlât".

olduğunu unutmamalıdır: "Rüya", "hulm". Bunlar müteşabih hâdiseler olmakla yekdiğerine karıştırılır ise de Kur'an ihtar ediyor ki "rüya" "ahlâm"dan başkadır. "Rüya" mücerred enfüsî bir hâdise değildir. Onun zımnında ubûr ve intikal olunabilecek hakīkī bir mâna ve meal gizlidir. "Hulm" ise vâki'de hiç meâli olmayan boş bir vehm ü hayâlden ibarettir ki haddizâtında bir te'sîr-i hâricîden neş'et etmiş olsa bile âfâkī bir hakikat ifade etmez. Ve binâen'aleyh tâbir ve tevili olmayan bir ihtilâm gibi sırf nefsî bir hâdise veya şeytânî bir yalan olmaktan ileri gitmez. Ve böyle muhtelif ahlâmın yekdiğerine karışmasına da "edğās-ı ahlâm" tâbir olunur. Demek ki lisân-ı hakikatte "rüya" sâdık olanların ismidir. Kâzib olanlarına "ahlâm" denilmelidir. Bunların ikisi de uyku hâlinde nefiste temessül eden hayâlî birtakım suver ve [2864] eşbâh olarak görüldüklerinden dolayı zâhiren[1] rüya bir hulm veya hulm bir rüya zannedilebilir. Ve onun için örf-i avâmda bu iki kelime müterâdif olarak kullanılırsa da hakikatte öyle değildir. "Rüya", "rü'yet" mânasından me'huz olduğu için bunda hayâlin mâverâsında bir hakikat görülmüş bulunur ki rüyanın asıl müte'allakı odur. Hayâl o hakikatin nefiste bir temessülü olur. Ve bunun içindir ki rüyanın haddizâtında bir meal ve tâbiri vardır. Rüya tâbiri veya tevili demek de o suver-i hayâliyeden bir cihet-i delâlet bularak mâverâsındaki hakikate geçebilmek demektir ki bunda en mühim nokta o hâdisât-ı hayâliyenin enfüsî olan haysiyetiyle âfâkī olan haysiyetini temyiz edebilmektir. Bu mâna asl-ı lisanda geçirmek demek olan "ta'bîr" fiilinden ziyade "ubûr" veya "ibâre" masdarıyla ifade olunur ki bir yerden bir yere geçmek demektir. Yani "ta'bîr-i rü'yâ" ıtlâkı dahi müte'âref ise de, "ubûru'r-rü'yâ", "ibâretü'r-rü'yâ" denilmek Arabîde daha fasihtir. Bundan dolayı Kur'an'da sülâsî mücerredden olarak إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ buyurulmuş, tef'îlden تُعَبِّرُونَ buyurulmamıştır. Lisânımızda ise "tâbir" şâyi' olmuştur. Yukarıda gördük ki "ta'bîr-i rü'yâ" ilmi "te'vîl-i ehâdîs" ilmi unvanıyla ifade edilmişti.

1 B -"zâhiren".

"**Ehâdîs**" "hadîs"in cem'i, "hadîs" de söz veya hâdis, yani hâdise demek olabileceğine göre esas itibariyle "te'vîl-i ehâdîs" terkîbi ya nefsindeki sözün vâki'deki meâlini veya nefsin ta'alluk ettiği hâdisâtın ileride varacağı meal ve âkıbeti anlamak demek olur. Demek ki rüya tâbir etmek ya söz veya hâdise tevil etmek mânasında bir anlayıştır. Bunların ikisini de birine ircâ' etmek mümkin olur. Çünkü söz anlamak bir hâdise-i nefsiye olan sözden hârice intikal ile onun mâverâsında bir vâkı'a anlamak demek olduğu gibi, hâdisâttan netâic-i müstakbeleyi anlamak da hâriçteki bir vâkı'ayı idrak ile onun meâli olan bir kelâm-ı nefsî duymak ve anlamak mânasına [2865] râci'dir. Ve mâlumdur ki ale'l-umûm ihtisâsâtın hakîkîsi veya vehmîsi bulunabildiği[1] gibi sözün de sâdıkı ve kâzibi vardır. Doğru sözün zihindeki medlûlünden başka vâki'de ifade ettiği bir meal bulunur. Yalan söz ise vâki'de meâli bulunmayan mücerred bir hâdise-i hayâliyeden ibaret olur. İşte yakaza hâlinde doğru bir söz veya hakîkī bir ihtisas ile eğri bir sözün veya yanlış bir ihtisâsın farkları ne ise rüya ile ahlâm beynindeki fark da o demektir ki[2] bi'n-netîce sıdk u kizb nisbetine râci' olur. Binâen'aleyh rüya bir nefsin taraf-ı Hak'tan kendinde duyduğu bir kelâm-ı sâdık misâli, ahlâm da bir kelâm-ı kâzib misâlidir. Kelâmın hakikati mecazı, sarîhi kinayesi, mârufu garîbi, îmâsı remzi olduğu gibi rüya da öyledir[3]. Şu kadar ki ekseriyetle rüyalar örf-i âm ile değil, ferdin nefsindeki gizli şuur husûsiyetlerine göre söyleyen bir muamma, bir lügaz, bir bilmece gibi ta'kīdli[4] bir tahyil veya garib bir temsil, velhâsıl "Elif, lâm, râ" gibi bir remz-i ledünnîdir. Ve onun için tevili de ilm-i kesbî ile değil, ancak bir ilm-i vehbî ile bilinir ki bunun ednâsı firâset ve ilham, a'lâsı vahiydir. Ve bundan dolayı enbiyâdan mâ'adâsının rüyası ve tâbiri sûret-i umûmiyede ilm-i yakīn ifade etmez. Ancak görüşün ve gören kimsenin husûsiyetine göre bir vehimden bir cezme kadar varabilecek merâtib-i muhtelifede ferdî bir

---

1 B: "bulunduğu".
2 B -"ki".
3 B: "böyledir".
4 B: "taklidli".

duygu husûle getirebilir. Ve rüyanın asıl tevili vâkı'ât ile tebeyyün eder. Bazı rüyaların aynı vâki' olur. Bazılarının tâbiri de beraber görülür. Bazı rüyalar gören kimsenin vicdânında tâbir olunamamakla beraber sâdık bir rüya olduğuna dair mücmel ve fakat zarûrî bir kanaat ile müterâfık olur. Mevzû'-i bahis olan Mısır melikinin rüyası da böyle olduğundan اَفْتُونِى فِى رُءْيَاىَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ demiştir.

Ulemâ-yı İslâm, rüya hâdiselerini üç sınıf üzerine tasnif etmişlerdir. Birincisi taraf-ı rabbânîden doğrudan doğru veya bir melek vâsıtasıyla vâki' olan bir telkīn-i Hak'tır ki [2866] asıl rüya budur. İkincisi nefsin kendinden kendine vâki' olan bir telkīnidir ki mücerred hâtırât-ı mâziyesinin bir tahayyülünden başka bir kıymeti hâiz olmaz. Üçüncüsü bir telkīn-i şeytânîdir ki gizli bir te'sîr-i hâricîden münba'is ve fakat yalan bir tedâ'î ve tahayyülden ibaret olur. Ve işte bu ikisi ahlâm veya edğās-i ahlâmdır. Ma'amâfîh bütün bunlar nefiste ilmî olmasa bile hissî bir heyecan uyandırmaktan hâlî kalmaz. Binâen'aleyh yalnız ilmiyet nokta-i nazarından değil, tehavvülât-ı[1] hissiye nokta-i nazarından da düşünüldüğü zaman görülür ki ahlâmın bile ma'rifetü'n-nefste şâyân-ı mütalaa bir ehemmiyeti vardır. Fi'l-vâki' ehâdîs-i nebeviyede de rüyaların hem ilmiyeti hem hissiyeti haysiyetlerine işaret buyurulmuştur. Ezcümle "rüya, nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüz'üdür[2]"[3] hadîs-i şerîfi ilmî haysiyetine işaret olduğu gibi, "nübüvvetler munkatı' oldu, mübeşşirât kaldı"[4] hadîs-i şerîfi de daha ziyade hissiyetini nâtıktır. Nübüvvetlerin ekmeli nübüvvet-i Muhammediyedir. Hâtemü'l-enbiyâ'nın irtihâline kadar vahiy aldığı müddet-i nübüvvet ise yirmi üç sene idi ve bu yirmi üç sene müddetin ilk altı ayındaki vahiy de hep fecr-i sâdık gibi zuhur eden rüya ile olmuştu (*Fâtiha tefsirine bak*). Yirmi üç senenin ise kırk altı

1 B: "tehallüyât-ı".
2 B: "cüz'dür".
3 Buhârî, Ta'bîr, 2; Müslim, Rü'yâ, 6:

عن أنس بن مالك : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الرؤيا الحسنة، من الرجل الصالح، جزء من ستة وأربعين جزءا من النبوة.

4 Buhârî, Ta'bîr, 5;

أن أبا هريرة قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «لم يبق من النبوة إلا المبشرات»، قالوا: وما المبشرات؟ قال: «الرؤيا الصالحة».

"altı ay" demek olduğu hesap olunursa ilk altı ayda olan vahiy[1] ekmel-i nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüz'ü[2] olduğu ve rüya keşfiyyât-ı gaybiyenin ilk mertebesini teşkil ettiği anlaşılır.

Burada bu meseleyi zamanımızın felsefî telakkīlerine göre biraz îzah etmek de fâideden hâlî olmayacaktır. Ma'rifetü'n-nefs ile, rûhiyyât ile meşgul olanların mâlumudur ki yakaza hâlinde bize muayyen bir şey tanıtan, meselâ "bir buğday gördüm veya bir ses işittim" dedirten herhangi bir rü'yet ve müşahede yalnız fi'l-hâl hâsıl olan basit bir ihsastan ibaret değildir. Fi'l-hâl olan ihsâs-ı basît üzerine hâfızamızda ona mümâsil ihsâsât-ı sâbıkamıza ait [2867] birtakım suver ü me'ânî dahi tedâ'î ve tevârüd etmiş bulunur da biz bunların mecmû'undan yeni[3] bir ma'rifet-i cüz'iye edinmiş bulunuruz. Bu suretle her yeni bir ihsastan aldığımız yeni bir şuhûdun mazmûnunu meşhûdât-ı mâziyemizin mütemâsil hayâllerini istihzar sayesinde ve aradaki temâsülün kuvvet ve vuzûhu nisbetinde kendimize söyleyebiliriz de meselâ "şurada bir yaprak gördüm" diyebiliriz. İhsâs-ı hâlî ile ihsâsât-ı sâbıkamızın nefsimizde bi't-tedâ'î geçit resmi yapan hayâlleri arasında bir mümâselet ve müşâbehet ahz edemediğimiz zaman da "bir şey görüyorum amma seçemiyorum" deriz. Çünkü biz hiçbir misil ve misâlini bilmediğimiz büsbütün yeni bir şeyi tanıyamayız. Şuhûd-i hâricîde böyle olduğu gibi şuhûd-i bâtınîde de böyledir. Meselâ "düşünüyorum, başım ağrıyor" diyebilmemiz bir hiss-i hâlî ile müşâbih ma'lûmât-ı mâziyemizin istihzârına merbuttur. Hâlbuki nefsimiz uyku hâlinde de zâhir veya[4] bâtından tesir alabilir ve kendisiyle konuşabilir ve hâtırât-ı mâziyesi tedâ'î edebilir. Ve bu suretle rüya ve ahlâm denilen hâdisât-ı nefsâniye[5] vâki' olur. Ve uykudaki bir nefis, iradesine mâlik olmadığı için artık bunlar nefsin irade ve dikkati hâricinde olarak[6] kendisinde cereyan eden vâridâttan ibaret bulunur.

1 M ve B: "vahyi".
2 B: "cüz'".
3 B: "yani".
4 B: "ve".
5 B: "nefsiye".
6 B -"artık bunlar nefsin irade ve dikkati hâricinde olarak".

Ve onun için bu tedâ'îlerin mebde'ine olan vech-i temâsülü nefsin dikkatine hafî kalacağından hey'et-i mecmû'asının bi't-temsîl ifade edeceği mazmûn-ı hakīkī tefsîre muhtaç olacak vechile mübhem olur. Eğer bu tedâ'îler yeni bir tesir ile alâkadar olmayıp da gerek eğri gerek doğru hâtırât-ı mâziyenin mücerred bir tekerrür ve ihtilâtından ibaret bulunursa ahlâm veya[1] edğās-i ahlâm olur. Taraf-ı Hak'tan bir tesir üzerine cereyan eden tedâ'îler de rüyayı teşkil ederler. Binâen'aleyh rü'yet, bir ihsâs-ı basît ile bir tedâ'î cereyânının mazmûnu olduğu gibi, rüya da bir tesir ile bir tedâ'î cereyânının mazmûnudur. Rü'yetteki tedâ'înin temâsülünden o ihsâsın mazmûnu okunduğu[2] gibi, [2868] rüyadaki tedâ'înin temasülünden de o tesirin mazmûnu okunacaktır. Fakat rü'yet hâdisesi, ne kadar cebrî olursa olsun onda nefsin nazar ve dikkat gibi kesb ü iradesiyle alâkadar olan ef'âl-i ihtiyâriyesinin bir hisse-i ihtilâtı vardır. Ve hatta rü'yetin vuzûhu dikkatle mütenâsib olur. Onun için bir nazara ilişmiş olduğu hâlde dikkatten kaçan birtakım şeyler bulunur ki ya hiç rü'yete iktiran etmez veya mübhem bir surette ilişir. Rüya hâdisesi ise nefsin irade ve intihâbı fevkinde ve mücerred cebrî bir surette cereyan eder, binâen'aleyh rüyanın mazmûnunu ifade eden vücûh-i temasül, nefsin iradesine yabancı ve dikkatine hafî kalmak itibariyle rü'yet mazmûnu gibi sarih ve muttarid olamazsa da diğer taraftan nefsin irade ve intihâbı, ihtilât etmemesi haysiyetinden rüyanın doğrudan doğru bir tasarruf-i rabbânî ve taraf-ı Hak'tan bir telkīn-i gaybî[3] olması husûsu rü'yet hârikasından daha zâhirdir. Bundan dolayıdır ki insanlar, rüyalarının tahakkukunda rü'yetlerinin tahakkukundan ziyade bir burhân-ı ulûhiyet görürler. Ve hiç şüphe yok ki sâdık rüyaya milyonda bir bile tesadüf edilse bu hakikatin ehemmiyetine asla halel gelmez. Şunu da ihtar edelim ki rüya, yalnız uyku hâline münhasır bir hâdise değildir. Uyanıkken, bâhusus bir karanlıkta veya gözler yumulmuş olarak bir murâkabe hâlinde bir sinema manzarası gibi görülen

1 B: "ve".
2 B: "olduğu".
3 B: "gıyâbî".

birtakım menâzır-ı misâliye vâki' olur ki bunlar alelâde tahatturât ve tahayyülât gibi sönük değil, tıpkı bir rü'yet kadar parlak ve vâzıh olarak müşahede edilirler. Ve tıpkı bir rüya gibi misâlen ve bazı da aynen tâbir ve teviliyle bilâhare tahakkuk da ederler. Bunu kendilerinde müşahede etmiş olanlar şuna kāni'dirler ki mücerred[1] âlem-i me'ânî ile mücerred âlem-i madde arasında mu'allak bir âlem-i misâl ve eşbâh vardır. Mâna maddede, madde mânada bununla temessül eder. Ve gerek menamda ve gerek yakazada rüya bir hakikatin mücerred bu âlem-i [2869] misâlden rûha görünmesidir[2] ve bundan dolayı rüya, alelâde tedâ'î-i hâtırâttan ve ahlâmdan başka bir hâdise-i keşfiyedir. Ta'bîr-i rüya da ulûm-i vehbiye ve keşfiyeden olduğu için fikr ü mantıkla hallolunamaz. Olunamadığından dolayı da ehl-i zâhir için rüya ile ahlâmın temyîzi müşkil olur. Ve hatta esrâr-ı gaybiyeden büsbütün gāfil olanlar, Rabbü'l-âlemîn'in alîm ve hakîm olduğunu bilmeyenler ale'l-umûm rüyaların ahlâmdan ibaret olduğunu iddiaya kadar varırlar. İşte mele'-i mezkur da ya böyle bütün rüyaları ahlâm farz ederek veya münkir değillerse de rüya ile ahlâmı fark edemeyerek tâbirden izhâr-ı acz ettiklerinde:

وَقَالَ الَّذٖى نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا۬ اُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوٖيلِهٖ فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ اَيُّهَا
الصِّدّٖيقُ اَفْتِنَا فٖى سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ
يَابِسَاتٍۜ لَعَلّٖٓى اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerîfi

O ikisinden kurtulmuş olan da nice zamandan sonra hatırladı da dedi ki: "Ben size onun tevilini haber veririm, hemen beni gönderin" (45). "Yûsuf! Ey sıddık! Bize şunu hallet: Yedi semiz inek, bunları yedi arık yiyor ve yedi yeşil başakla diğer yedi de kuru. Ümit ederim ki o nâsa cevap ile dönerim, gerektir ki kadrini bilirler" (46).

---

1 B -"mücerred".

2 Bir ziyâ huzmesinde ne kadar eşyâ suretlerinin uçuştuğu mülâhaza edilirse, müsül-i mu'allaka âleminin bir numûnesi fennen de mülâhaza edilmiş olur. Şundan gaflet edilmemelidir ki bu müsül-i mu'allaka müsül-i Eflâtûniyye değildir [Müellifin notu].

[2870] {وَقَالَ الَّذ۪ى نَجَا مِنْهُمَا} O ikiden kurtulmuş olan da ❁ yani Yûsuf'a rüya tâbir ettirmiş olan o[1] iki zindan arkadaşından kurtulup çıkmış olan sâkī de {وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ} uzun bir müddet sonra -bu vesile ile- hatırlayıp dedi ki... {اَنَا اُنَبِّئُكُمْ... اِلخ}

Cevaben Yûsuf:

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِن۪ينَ دَاَبًاۚ فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ ف۪ى سُنْبُلِه۪ٓ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْت۪ى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْت۪ى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ ف۪يهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَف۪يهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerîfi

Dedi: "Yedi sene ber mu'tâd ekeceksiniz, biçtiklerinizi başağında bırakınız, biraz yiyeceğinizden mâ'adâ (47). Sonra onun arkasından yedi kurak sene gelecek, önce biriktirdiklerinizi yiyip götürecek, biraz saklayacağınızdan mâ'adâ (48). Sonra onun arkasından bir yıl gelecek ki halk onda sıkıntıdan kurtulacak, sıkıp sağacak" (49).

Yûsuf'un bu tâbirine âgâh olunca:

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُون۪ى بِه۪ۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰت۪ى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّۜ اِنَّ رَبّ۪ى بِكَيْدِهِنَّ عَل۪يمٌ ﴿٥٠﴾

[2871] **Meâl-i Şerîfi**

Bunu duyan Melik de "getirin bana onu" dedi. Bunun üzerine ona gönderilen adam gelince, "haydi efendine dön de sor ona: O ellerini doğrayan kadınların maksatları ne imiş, şüphe yok ki Rabbim onların hîlelerine alîmdir" dedi (50).

{وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُون۪ى بِه۪} Melik de "onu bana getirin" dedi ❁ yani sâkī gelip tâbiri haber verince Melik, Yûsuf'un ilm ü fazlını anladı ve zindandan çıkarılıp kendisine getirilmesini emreyledi.

1 B -"Yûsuf'a rüya tâbir ettirmiş olan o".

Fakat {فَلَمَّا جَٓاءَهُ الرَّسُولُ} bunun üzerine kendisine resul varınca ❁ yani bu emri tebliğ etmek için Yûsuf'a giden elçi varınca Yûsuf, hemen zindandan çıkıvermedi de elçiye {قَالَ} dedi ki {ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ} efendine dön {فَسْـَٔلْهُ} de sor ona[1] {مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰت۪ي قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ} o ellerini doğrayan kadınların maksatları ne imiş {اِنَّ رَبّ۪ي بِكَيْدِهِنَّ عَل۪يمٌ} şüphe yok ki benim Rabbim -Allah teâlâ- onların keydlerine alîmdir. ❁ O kadınların bana ne hud'a yapmak istediklerini bilir. Bilmek için sormaya muhtaç değildir. Fakat başkaları hakikati bilmez, onun için[2] efendin sorsun, tahkīkāt icrâ etsin, benim sırf kadın hîlesiyle bi-gayri hakkın hapsedildiğim enzâr-ı âmmede anlaşılsın, ismet ü berâetim gereği gibi tebeyyün eylesin de öyle çıkayım diye sebat etti. Ve şâyân-ı dikkattir ki asıl hanımı tasrih etmedi. Bu kadar [2872] sene zindanda yaşayan Yûsuf, zerre kadar sarsılmadıktan başka bu suretle büyüklük üstüne büyüklükle nezaket gösterdi. Bunu takdir eden Melik de bizzat tahkīkāta girişip kadınları ihzar ve istintak ederek:

قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِه۪ۜ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُٓوءٍۜ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَز۪يزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّۘ اَنَا۬ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerîfi

Melik, o kadınlara "derdiniz ne idi ki o vakit Yûsuf'un nefsinden murad almaya kalktınız?" dedi. "Hâşâ" dediler, "Allah için biz onun aleyhinde bir fenalık bilmiyoruz." Azîz'in karısı "şimdi" dedi, "hak tezâhür etti, onun nefsinden ben kâm almak istedim, o ise şeksiz şüphesiz sâdıklardandır" (51).

Bundan sonraki iki âyet, birincinin mazmûnuna nazaran Yûsuf'un kelâmından olmak tebâdür eder ise de mâkabline irtibâtı cihetiyle hanımın kelâmının mâba'di olması daha zâhirdir. Şöyle ki:

---

1 B: "ona sor".
2 B -"onun için".

ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّ۪ي لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي كَيْدَ الْخَٓائِن۪ينَ ﴿٥٢﴾

[2873] Meâl-i Şerîfi

"Bu işte şunun için ki bilsin hakikaten ben, ona gıyâbında hıyanet etmedim ve hakikaten Allah hâinlerin hîlesini muvaffakiyete erdirmez (52).

Bununla beraber:

وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْس۪يۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّ۪يۜ اِنَّ رَبّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Nefsimi tebri'e de etmiyorum, çünkü nefis cidden emmâredir, fenayı emreder meğer ki Rabbim rahmetiyle yarlığaya; çünkü Rabbim Gafûr, Rahîm'dir" (53).

{وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْس۪ي} Nefsimi tebri'e de etmem ❁ yani Yûsuf'un gıyâbında kendisine hıyanet etmediğimi bilsin diye hakkı itiraf ederken kendimi hıyanetten büsbütün tebri'e ve tenzih de etmem, çünkü mukaddemâ söylediğimi söyledim, yaptığımı yaptım {اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ} fi'l-hakīka nefis emmâret[ün] bi's-sû'dur ❁ haddizâtında nefs-i beşer fenalığı kuvvetle âmirdir, fenalık kumandanıdır. Yani umûmiyetle nefs-i beşerînin[1] tabiatında şehevâta meyl ve o yolda kuvâ ve âlâtını isti'mâl eylemek hasleti vardır. Ve binâen'aleyh sırf nefsine kalırsa insan fenalığa düşer {اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّ۪ي} ancak Rabbimin rahmet ettiği müstesnâ ❁ yani ancak Rabbimin nefs-i Yûsuf gibi bilhassa rahmetiyle yarlığadığı nefisler pak ve [2874] masum olurlar. Yahut ancak Rabbim rahmet ettiği vakit emr-i rabbânî emr-i nefsânîyi hükümsüz bırakır veya nefis, emr-i rabbânîye mutmain olur da insan fenalıktan mahfuz kalır. {اِنَّ رَبّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ} Şüphe yok ki Rabbim Gafûr'dur, Rahîm'dir. ❁ Mağfiret ve rahmeti büyük, çok büyüktür. Binâen'aleyh birçok ahvâlde nefislerin tabiatları mûcebince

1 B: "beşerin".

mâruz oldukları temâyülâtı mağfiretiyle örttüğü ve cereyanlarına mâni' olarak fiile çıkmaktan rahmetiyle muhafaza ettiği gibi, günahı itiraf edip istiğfar eyleyenlere de mağfiret ve rahmet eder. Bunun için, ben nefs-i emmâremi tebri'e etmeyerek hakkı itiraf ettim ve mahza Rabbimin rahmetiyle hıyanetten mahfuz kaldım, bundan böyle de Rabbimin mağfiret ve rahmetini talep ve ümit ederim. İşte Azîz'in kadını böyle itiraf ve istiğfar ederek hakkı ikrar ve imanını izhar etti ve Yûsuf'un indallah mâlum olan nezâheti enzâr-ı enâmda[1] da böyle parlak bir surette tecellî eyledi. Düşünmeli ki aşk-ı Hak, aşk-ı nefsânîye nasıl galebe etti. İhtiras ve gayz ile dolmuş hasımların bile teslîm-i nefs ile hüsn-i şehadetten kendilerini alamadıkları bu nezâhet ve fazilet ne büyük bir mertebe-i kudsiyettir. Bakınız hüsn-i hakkın tecellîsi muvâcehesinde ihtiraslar nasıl sönüyor, gayzlar nasıl siliniyor, benlikler nasıl kalkıyor da aşk-ı Hak'tan başka pâyidar olabilecek hiçbir alâka kalmıyor.

Hak böyle tebeyyün etti:

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اَمِينٌ ﴿٥٤﴾ قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَآئِنِ الْاَرْضِ اِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿٥٥﴾

[2875] **Meâl-i Şerîfi**

Melik de dedi: "Getirin bana onu, kendime tahsis edeyim." Bunun üzerine vaktâ ki onunla konuştu, dedi: "Sen bugün nezdimizde cidden bir mevki' sahibisin, eminsin" (54). Dedi: "Beni arz hazineleri üzerine me'mur et, çünkü ben iyi korur, iyi bilirim" (55).

{وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ} Melik de dedi getirin bana onu ❁ o Yûsuf'u {اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي} kendim için istihlâs edeyim ❁ yani hâlis olarak kendime has kılayım.

Lisân-ı Arabda "azîz" dahi melik demek olduğuna nazaran, bazıları bu meliki sâlifü'z-zikr Azîz[2] zannetmişlerse de ifâde-i Kur'ân'ın zâhirine

1 B: "nâsda".
2 B -"Azîz".

muhaliftir. Zira bu surette Azîz'in اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسٖى demesi mânasız olacağı gibi, birine "Azîz" birine de "Melik" denilmesi tegāyürde zâhirdir. Binâen'aleyh Azîz, Mısır'ın hükümdarına yakın en büyük pâyede bir vezir veya emîr[1], Melik de hükümdarı demek olduğu anlaşılıyor. Nitekim bazı rivayetlerde Azîz'in ismi "Kıtfir", Melik'in ismi de "Reyyan" olduğu nakledilmiştir. Eski Mısır hükümdarlarına "Firavun" ıtlâkı mâruf olduğu hâlde buna "firavun" tâbir olunmayıp da "melik" ıtlak edilmesi her hâlde şu iki nükteden birini iş'âr etmekten hâlî değildir:

Birincisi: "Firavun" unvânı zulüm ile müştehirdir. وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشٖيدٍ [Hûd 11/97] Hâlbuki Yûsuf'u istihlâs eden bu Melik'in evsâf-ı memdûhası, rüşd ü kiyâseti mevzû'-i bahistir. Bu suretle bu Melik'in sîret[2] nokta-i nazarından bir firavun olmadığına işaret edilmiş demektir[3]. Nitekim Mücâhid'den bu Melik'in müslim olduğu menkuldür.

İkincisi: Esasen firavun lakabının lisan ve kavmiyet itibariyle Mısrî olduğuna göre bu Mısır hükümdarının firavun sülâlesinden ve Kıbt kavminden olmadığına da [2876] bir îmâyı tazammun eder. Nitekim bazı tarihlerde Amâlikadan idi denilmiştir ki Mısır tarihinde "Hiksoslar"[4] namı verilen ve Arabistan tarafından geçip firavunlara galebe ederek dört yüz sene kadar Mısır'da icrâ-yı hükûmet ettikleri söylenen kavim olacaktır. İsminin Reyyan olduğu hakkındaki rivayet de bunun Arabî olduğuna delâlet eder. Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere bazıları bunun Hazret-i Mûsâ zamanına kadar yaşadığını ve Fir'avn-ı Mûsâ'nın[5] da bu Reyyan olduğunu zannetmişlerse de zâhir-i Kur'ân'a muvâfık değildir. Çünkü Kur'an'da buna Firavun denilmemiş, hasm-ı Mûsâ'nın ise Firavun olduğu tansis edilmiştir. Bu Melik âyât-ı Hakk'a itibar ile Yûsuf'u istihlâs etmiş, Firavun ise bunun tam zıddına olarak beyyinât-ı Mûsâ'ya küfr ü zulüm ile firavunluk mâhiyetinin yegâne misâli olmuştur.

---

1 B: "âmir".
2 B: "siyaset".
3 B: "olmaktır".
4 M: "hiksüsler".
5 B -"Hazret-i Mûsâ zamanına kadar yaşadığını ve Firavun-i Mûsâ'nın".

Hâsılı bu Melik kıymetşinas bir zât idi, Hazret-i Yûsuf'u henüz görmeden bi'l-vücûh kemâlâtına meclub oldu, zamanının vahîdi olduğunu anladı, onu kendine tahsis etmek istedi, getirilmesini emretti. {فَلَمَّا كَلَّمَهُ} Binâen'aleyh konuştuğunda ❁ yani Melik'in emri derhâl icrâ edildi, Yûsuf geldi, Melik ile konuştu. Bu suretle Melik, Yûsuf'un tekellümünü de müşahede etti, o vakit:

{قَالَ اِنَّكَ} Cidden sen dedi {الْيَوْمَ} bugün ❁ yani bugünden, şu mükâlememiz ânından itibaren {لَدَيْنَا مَكِينٌ} nezdimizde mekîn ❁ büyük bir mekânet ve mertebe sahibi {اَمِينٌ} bir emînsin ❁ her hususta mu'temen ve mutebersin.

Rivayet olunur ki, resul gelip haberi getirince Hazret-i Yûsuf kalkmış, zindanın kapısına "burası belâlar konağı, diriler kabri, a'dâ şemâteti, asdıkā tecribesidir" diye yazmış ve çıkmış, hânedânına dua etmiş, yıkanmış, [2877] yeni elbise giymiş اللّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِخَيْرِكَ مِنْ خَيْرِهِ وَأَعُوذُ بِعِزَّتِكَ وَقُدْرَتِكَ مِنْ شَرِّهِ وَمِنْ شَرِّ غَيْرِهِ "yâ Rab hayrınla Senden bunun hayrını dilerim, bunun ve başkasının şerrinden Senin izzetine ve kudretine sığınırım" diye dua ederek Melik'in nezdine girmiş. Arapça selâm vermiş ve İbranice bir dua etmiş, Melik "bu ne lisânı?" demiş, "atalarımın lisânı" diye cevap vermiş. Melik birçok lisan bilirmiş, hepsinden söylemiş, o da cevap vermiş. Binâen'aleyh Melik taaccüb etmiş de "arzu ederim ki" demiş, "rüyamı senden bizzat dinleyeyim." Müşârün ileyh de sığırları, sünbüleleri ve yerlerini onun gördüğü vechile tavsif ederek anlatmış. Bunun üzerine serîrine oturtmuş ve re'yini sormuş. "Re'yim" demiş, "bu bolluk senelerde çok zer'iyyât yaptırırsın[1] ve depolar binâ ettirir, oralarda[2] mahsûlâtı toplatırsın, kıtlık seneler gelince bu galleleri satarız, bu suretle hazineye büyük bir servet de hâsıl olur." "Fakat" demiş, "bana bu işi kim[3] yapıverecek?" O vakit Yûsuf kendini arz ederek:

---

1 B: "yaparsın".
2 B: "onlarda".
3 B -"kim".

{قَالَ اجْعَلْنٖى عَلٰى خَزَٓائِنِ الْاَرْضِ} Beni, dedi, bu arzın hazineleri üzerine tâyin et ❁ yani bütün bu Mısır ülkesinin hazinelerinin îrad ve masraf-ı[1] umûrunu bana tefviz eyle {اِنّٖى حَفٖيظٌ عَلٖيمٌ} her hâlde ben bir hafîzim, bir alîmimdir. Hukūk ve emânâtı iyi hıfzederim, hazineleri müstahik olmayanlardan iyi korur ve vücûh-ı tasarrufu pek iyi bilirim.[2] ❁ Bunda adl ü hakkı ikāme ile ahkâm-ı şer'i icrâ edebileceğini bilen bir kimse için imâret ve vilâyeti talep etmek ve ona isti'dâdını izhar eylemek câiz olduğuna ve hatta ikāme-i hakka ve siyâset-i halka başka suretle yol olmadığı takdirde kâfirden bile ahz-ı vilâyet câiz olacağına delil vardır denilmiş. Fakat âyette bu Melik'in küfrüne dair delil yoktur. Bilakis Mücâhid'den islâm olduğu mervîdir. Bir de اجْعَلْنٖى عَلٰى خَزَٓائِنِ الْاَرْضِ diyen Hazret-i Yûsuf, salâhiyet-i kâmile talep etmiştir. Bu surette ise bazı müfessirînin dedikleri gibi Melik, Hazret-i Yûsuf'un re'yine tâbi' ve ona münkād olmuş [2878] demektir. Binâen'aleyh bu suretle kabûl-i amelin mes'ûliyeti re'sen icrâ-yı ahkâm mes'ûliyetine râci' olur. Talep meselesine gelince, fıkhı şudur: Ehliyeti olmayanlara velâyet haramdır. Tefvîzi de haram, talebi de haram, kabûlü de haramdır. Ehliyeti olanlara kabul câiz, talep mekruhtur. Meğer ki ta'ayyün etmiş olsun, yani o işe ondan başka ehil bulunmasın, o vakit talep vâcib bile olur. İşte bir peygamber olan Hazret-i Yûsuf, min tarafillah me'mur olduğu ahkâm-ı hakk u adlin icrâsına bir vesile bulmak için bu talebiyle o vecîbenin îfâsına müsâra'at etmiştir. Acaba talebi kabul edildi mi?

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِۚ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُۜ نُصٖيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا نُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Ve işte bu suretle Yûsuf'u o arzda temkin ettik, neresinde isterse makam tutuyordu. Biz rahmetimizi dilediğimize nasip ederiz ve muhsinlerin ecrini zâyi' etmeyiz (56).

---

1 B: "masrafı".
2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 46-49; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* IV, 250-251.

{وَكَذٰلِكَ} Ve işte bu suretle ❁ böyle hıfz u ilim ile temayüz ettirerek gönülleri teshir eden şanlı bir emniyet ve mekânetle hazineler başına geçirmek suretiyle {مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ} Yûsuf'u o arzda temkin ettik. ❁ Arz-ı Mısır'da yüksek bir müknet[1] ve kudretle yerleştirdik.

Burada görülüyor ki Yûsuf'un teklifine karşı Melik'in ne dediği tasrih edilmemiş وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا buyurulmuştur. Sözün gelişi red ihtimâlinin mevzû-i bahis olamayacağını[2] [2879] anlatmakta ise de kabûlü de tasrih edilmeyerek fiilin doğrudan doğru Allah'a isnad edilmesi şunu ifade eder ki Yûsuf'u bu suretle makām-ı iktidâra getiren Melik değil, Allahu azîmüşşân idi. Allah esbâbını ihzar eylemiş, Melik'i ona musahhar kılmış, onu bu makama getirmek için bir âlet yapmış idi.[3] Rivayet olunur ki: Melik, Hazret-i Yûsuf'a bir taç giydirmiş, devlet mührünü çıkarıp parmağına geçirmiş, kılıç kuşatmış ve onun için inci ve yakut ile murassaʿ altından bir serîr vazʿ etmiş; müşârün ileyh de "serîr, bununla mülkü sağlamlarım. Mühür, bununla umûrunu tedbir ederim, fakat taç, bu benim libâsımdan[4] değil, atalarımın libâsından da değil" demiş, sandalyeye oturup işe mübâşeret eylemiş, icrâ-yı adalet etmiş, erkek dişi herkes kendisini sevmiş, memleket emrine münkād olmuş, bu sıralarda Azîz Kıtfir vefat etmiş imiş, zevcesi Râʿîl, nâm-ı diğer Züleyha, Melik tarafından Hazret-i Yûsuf'a tezvic edilmiş, duhûlünde "nasıl, bu senin istediğinden iyi değil mi?" demiş ve hâlâ bikr bulmuş, binâenʿaleyh bundan iki oğlu olmuş: Efrayim b. Yûsuf, Menşa b. Yûsuf.[5] Maʿamâfîh âyette Melik'in sûret-i kabûlü meskût^un anh bırakıldığı gibi, talebin derhâl infaz olunuverdiği de anlaşılmıyor. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den menkuldür ki "Allah, rahmet eylesin[6], kardeşim Yûsuf اجْعَلْنِى عَلٰى خَزَآئِنِ الْاَرْضِ demese idi o saat iş başına geçirilecekti velâkin bu onu bir

1 B: "mekânet".
2 B: "olmayacağını".
3 B -"Allah esbâbını ihzar eylemiş, Melik'i ona musahhar kılmış, onu bu makama getirmek için bir âlet yapmış idi".
4 B: "libâsım".
5 Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 55-56; Begavî, *Meʿâlimü't-Tenzîl,* IV, 251-252.
6 B: "etsin".

sene tehir etti" buyurmuştur.[1] Demek ki haddizâtında bu iş için Hazret-i Yûsuf ta'ayyün etmişti fakat kendisine talep farz olmamıştı. Zira evvel-i maslahat gelecek kıtlık seneler için tedbir almak meselesi idi. Buna bir an evvel başlanmak[2] evlâ olmakla beraber, biraz teahhurla bu maslahat fevt oluvermeyecekti. Hâlbuki zindandan çıkar çıkmaz hazineler başına geçmek istemesi hakkındaki teveccühü bulandırabilirdi, o tâlib değil, matlub olacaktı. Allah teâlâ onu daha yüksek bir nüfuz ve müknetle iş başına geçirecekti, binâen'aleyh tâlib [2880] vaziyetinde bulunmasa daha iyi olacak, derhâl matlub olup tâyin edilmiş bulunacaktı. Lâkin Melik'e karşı اجْعَلْنِى dediğinden dolayı hikmet-i sübhâniye, işin bir sene tehirini iktizâ etmiş ve bu suretle Allah onu o vaziyetten kurtarıp kemâl-i müknetle arz-ı Mısır'da temkin eylemiştir. Öyle ki {يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُ} neresinde dilerse makam tutuyordu ❁ öyle bir emniyet ve âsâyiş temin etmiş, öyle bir mahabbet ve itibar kazanmış, öyle büyük bir nüfuz ve iktidar ile memleketi taht-ı tasarrufuna almış, öyle bir faaliyete girişmiş idi ki şehirleri, kasabaları, kurâsı ve mezâri'i ile bütün Mısır arazisi[3] sanki onun bir konağı hâline gelmişti[4] de bundan dilediği yerde ikāmet ediyor ve bilâ münâzi' tedbîr-i umûr ve icrâ-yı ahkâm eyliyor, istediği gibi istihzârât yapıyordu. Öyle ya

{نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ} Biz kime dilersek rahmetimizi dökeriz ❁ fâil-i muhtârız, hiçbir şart ile mukayyed olmayarak mücerred meşiyyetimizle istediğimizi dünyada veya âhirette veya her ikisinde fevkalâde devletlere, nimetlere mazhar ederiz. Binâen'aleyh bu öyle bir rahmet-i rahmâniyedir ki kesb-i abdin hiç dahli olmayarak mücerred takdîrin cebrî bir cilvesi olur. Yûsuf evvelemirde böyle bir rahmete mazhar idi, evvelâ ona verilen hükm ü ilim ve nübüvvet ü muvaffakiyet böyle sırf vehbî bir rahmet-i rahmâniye idi {وَلَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ} ve muhsinlerin ecrini zâyi' etmeyiz

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XV, 52:

عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رحم الله أخي يوسف لو لم يقل «اجعلني على خزائن الأرض» لاستعمله من ساعته ولكنّه أخر ذلك سنة، قام في بيته عنده سنة مع الملك».

2 B: "başlamak".

3 B: "arazisini".

4 B: "getirmişti".

❁ yani bir de abdin kesbine, hüsn-i ameline terettüb eden ve binâen'aleyh bir şer' u kanun ile cereyan eyleyen rahmet-i rahîmiye vardır. Dilediğine dilediği gibi in'âm eden Allah teâlâ, muhsin kullarının ecirlerini de zâyi' etmez, bâliğan-mâ-belağ ihsan eder. O böyle muhsinlerin muhsini bir Deyyân'dır. Fâil-i muhtâr olmakla beraber meşiyyetinin ihsan ile bir deverân-ı küllîsi vardır. Demek ki haslet-i ihsan, rahmet-i ilâhiyenin en müekked ve en cem'iyyetlisidir. Bu suretle [2881] muhsinler biri haslet-i ihsan, biri de ecr-i ihsan olmak üzere rahmet-i ilâhiyenin her iki nev'iyle de bekâm olacaklardır. Ve şu hâlde rahmet-i ilâhiye ıtlâkıyla mülâhaza olununca إِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ'dir [el-A'râf 7/56]. İşte Yûsuf aleyhisselâm da hâlis muhlis muhsinlerden olduğu için Allah ecrini zâyi' etmemiş, şân u şerefle zindanlardan çıkarıp böyle devletler üzerinde mekîn ve emîn kılmıştır. Binâen'aleyh "böyle şey olur mu? O suretle bu kadar büyük devlet ve nimete erilir mi?" dememeli. Hem Yûsuf gibi muhsinlere mev'ud olan ve asıl nazar-ı i'tibâra alınması lâzım gelen ecir, böyle lezzet-i elem ile karışık dünya devlet ve hazineleri gibi haddizâtında mütenâhî ve binâen'aleyh fâni ve zâyi' olan dünya ecrinden ibaret zannedilmemelidir.

وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ۟﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Ve elbette âhiret ecri daha hayırlı, fakat iman edip takvâ yolunu tutanlar için (57).

{وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ} Ve her hâlde âhiret ecri daha hayırlıdır. ❁ Yani dünya ecri bir hayır da olsa âhiret ecri, sevâbı daha hayırlıdır. Çünkü dâimî, ebedî, hâlis, hayr-ı mahzdır. {لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ} Fakat iman edip ittikā eder olanlar için ❁ yani Allah'ı ve Resûlünü tasdik ile âhirete inanıp ittikāyı şi'âr edinen, şirk ve seyyiâttan korunmak âdeti olan muhsinler için âhiret ecri daha hayırlıdır. Binâen'aleyh erbâb-ı ibret, Yûsuf'un dünyada nâil olduğu o geçmiş devlet ve nimete değil de asıl

âhirette ereceği nâmütenâhî ecr-i ihsânı nazar-ı iʿtibâra almalı ve öyle îmân-ı kâmil ile ittikā ve ihsâna çalışmalıdır.

[2882] O, Mısır'da o suretle makām-ı iktidarda mütemekkin iken:

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِى بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبِيكُمْۚ اَلَا تَرَوْنَ اَنِّٓى اُوفِى الْكَيْلَ وَاَنَا۬ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَاِنْ لَمْ تَأْتُونِى بِهٖ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِى وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾ وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِى رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَٓا اِذَا انْقَلَبُٓوا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir de Yûsuf'un biraderleri çıkageldiler, geldiler yanına girdiler. Derhâl onları tanıdı, onlar ise onu tanımıyorlardı (58). Ve vaktâ ki onları bütün hazırlıkları ile techiz etti, dedi: "Bana sizin babanızdan olan bir kardeşi getirin. Görüyorsunuz a ben ölçeği tam ölçüyorum ve ben misafirperverlerin en hayırlısıyım[1] (59). Eğer onu bana getirmezseniz artık benim yanımda size kile yok ve bana yaklaşmayın" (60). Dediler: "Her hâlde onun için babasından iradesini almaya çalışırız ve her hâlde yaparız" (61). [2883] Uşaklarına da dedi: "Sermayelerini yüklerinin içine koyuverin, belki ailelerine avdetlerinde anlarlar, belki yine gelirler" (62).

{وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ} Bir de Yûsuf'un kardeşleri geldi ❁ yani mukaddemâ haber verdiği kıtlık seneleri hulûl etmiş olmakla zahîre için her taraftan gelip Yûsuf'a müracaat ediyorlardı. Kardeşleri de Mısır'a geldiler {فَدَخَلُوا عَلَيْهِ} binâenʿaleyh huzûruna girdiler {فَعَرَفَهُمْ} derhâl onları tanıdı ❁ elbette girecekleri zaman hüviyetlerini haber vermişlerdir. Ve demek ki şekl ü kıyafetlerinde de tanınamayacak[2] bir değişiklik yokmuş ve zaten birini

1 M: "yararlısıyım".
2 B: "tanınmayacak".

tanımış olsa hepsini tanıyacağı derkâr idi. {وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ} Onlar ise onu tanımıyorlardı ❁ çünkü o çocukken ayrılmış, tanıyamayacakları bir hâl ve makamda bulunuyordu. Binâen'aleyh sûrenin başında geçtiği üzere Yûsuf kuyuya atıldığı sırada kendisine vahyedilmiş olan لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ [Yûsuf 12/15] vaadi tahakkuka başlıyordu. Onlar böyle garîbâne bir surette arz-ı hâl ettiler, o da kendini tanıtmadan ber vech-i âtî ikram ile techiz eyledi.

{وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ} Vaktâ ki onları cehazlarıyla techiz etti ❁ bütün hazırlıklarıyla sûret-i mahsûsada hazırladı, donattı. Böyle tam uğurlayacağı sırada {قَالَ ائْتُونِى بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبِيكُمْ} "bana" dedi, "babanızdan sizin öbür kardeşi getirin" ❁ bu, bâlâda geçtiği üzere vaktiyle لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلٰى اَبِينَا مِنَّا [12/8] demiş oldukları kardeşi Bünyamin idi. Demek ki gelenler mukaddemâ Yûsuf'u götürüp kuyuya atanlar idi, içlerinde bu yoktu. Bu sırada[1] veya önce duhûlleri esnasında hüviyet veya ihtiyaçlarını arz ederlerken bir kardeşleri daha olduğunu söylemiş olmalılar ki Yûsuf onlara[2] böyle bir âşinâlık kokusu vermiş olduğu hâlde kendini sezdirmemiştir[3]. Ve ihtimal ki onlara bunu haklarında hâricen yapılmış bir tahkik ve istihbâra [2884] atfederek farkına varamamış, gösterilen bu derin âşinâlık emrinden büsbütün hayrete düşmüşlerdir. Bunu söylerken ma'rife olarak بِأَخِيكُمْ "kardeşinizi" demeyip de kat'-ı izâfetle nekre olarak بِاَخٍ لَكُمْ demesi de çok mânidardır. Babanızdan sizin öbür kardeşi diye hem onu tanımıyormuş gibi davranmış ve hem onun münferid kaldığına işaret etmiş, hem de kendi uhuvvetini kasda müsâid bir imada bulunmuş ve bu suretle ilk önce sevgili kardeşini yanına celb etmek istemiş de bu emrin infâzına teşvik zımnında demiştir ki:

{اَلَا تَرَوْنَ اَنِّى اُوفِى الْكَيْلَ} Görmüyor musunuz, ben bihakkın keyli îfâ ediyorum ❁ yani görüyorsunuz ya âdetim böyle: Haksızlığa, sû'-i isti'mâle meydan bırakmıyor, tam ölçüyor, vefâ ettiriyorum. Gelenlere

1 B: "sûrede".
2 B: "bunlara".
3 B: "sezdirmemişti".

eksik vermiyor, fazla da kaçırmıyor, geleceklere de yetiştirmek istiyorum {وَاَنَا۬ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ} aynı zamanda ben "hayru'l-münzilîn"im de ❁ Allah için çok iyi ve emsâlsiz bir misafirperverim de.

Bundan anlaşılıyor ki onları techiz edinceye kadar hânesinde misafir etmiş, ziyafet vermiş, ikram ve ihsanda bulunmuş ve bunu bir minnet makamında değil, daha fazla zahîre vermediğine i'tizâr ile kardeşinin getirilmesine teşvik sadedinde söylemiş ve bunu şu suretle takviye de etmiştir:

{فَاِنْ لَمْ تَأْتُونِى بِهٖ} Eğer onu bana getirmezseniz {فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدٖى} artık size benim indimde keyl yoktur ❁ yani îfâ şöyle dursun Mısır toprağında bir kile zahîre almanız ihtimâli yoktur {وَلَا تَقْرَبُونِ} ve bana yaklaşmayın ❁ ihsan ve iltifat ummak şöyle dursun semtime uğramayın, memleketime ayak basmayın. Cevâben:

[2885] {قَالُوا} Dediler ki {سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ} varınca onun için babasına murâvede edeceğiz ❁ yani onu babası yanından bırakmak istemez amma kandırmak çaresine bakacağız {وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ} ve her hâlde biz bunu yaparız. Diğer taraftan Yûsuf {وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ} uşaklarına -zahîrelerini ölçen ve techîzâtlarıyla meşgul olan bendegânına- da {اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فٖى رِحَالِهِمْ} "sermayelerini yüklerinin içine koyuverin" demişti ❁ el altından böyle gizli bir ihsanda daha bulunmuştu {لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} ki geri gelebilsinler diye ❁ çünkü varıp açtıkları zaman yeni bir neş'e daha duyacaklar ve ellerinde hazır bir sermaye bulacak ve dediği gibi biraderini alarak dönüp gelmeye şitâb edeceklerdir.

Burada denebilir ki bunlar çok ince ve güzel şeyler olmakla beraber ilk fırsatta babasına açıkça ma'lûmât verip davete müsâra'at etmek Yûsuf'un birr ü ihsânına daha muvâfık olmaz mı idi? Zâhiren bu hâtıra, her hatıra gelebilir. Fakat o zaman birdenbire sürûr ile babası nasıl olacaktı? Acaba gelecek miydi? Hânedânını Mısır'a nakletmek mümkin olacak mıydı? Ahvâl-i umûmiye, şerâit-i siyâsiye nelere müsâid

idi?[1] Demek ki hikmet-i ledünnîde ilk evvel getirilmesi lâzım olan, öbür kardeşi idi. Bunu getirtmeden[2], hicrân-ı Yûsuf'a bir de hicrân-ı Bünyamin inzimam etmeden[3] Ya'kūb için esbâb-ı vuslat tekemmül etmeyecek, kalb-i Yûsuf'ta kuyu ve zindan hatıralarına mukabil kalb-i Ya'kūb bu iki hicran ile sızlamadan vâki' olacak visâli rûhlar aynı zevk ile duyamayacak[4], görülecek olan parlak hâtimenin ledünnî neşvesi tamam olmayacaktı. Unutmamak lâzım gelir ki Yûsuf'un bu [2886] muâmeleleri kendiliğinden değil, biraz sonra gelecek âyetlerden anlaşılacağı üzere min tarafillah vahiy ile cereyan etmiştir.

İşte Yûsuf, kardeşlerini bu suretle me'mur ve avdetlerini teşvîk ü teshil ve temin ederek uğurladı:

فَلَمَّا رَجَعُوا اِلٰٓى اَبٖيهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَاَرْسِلْ مَعَنَٓا اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ
لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخٖيهِ مِنْ قَبْلُۜ فَاللّٰهُ خَيْرٌ
حَافِظاًۖ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمٖينَ ﴿٦٤﴾ وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْۜ
قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا نَبْغٖيۜ هٰذِهٖ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَاۚ وَنَمٖيرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ
بَعٖيرٍۜ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَسٖيرٌ ﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقاً مِنَ اللّٰهِ لَتَأْتُنَّنٖى بِهٖٓ
اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْۚ فَلَمَّٓا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكٖيلٌ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا
تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍۜ وَمَٓا اُغْنٖى عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ
اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۚ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ
اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْۜ مَا كَانَ يُغْنٖى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا حَاجَةً فٖى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَاۜ وَاِنَّهُ
لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

---

1 B -"Ahvâl-i umûmiye, şerâit-i siyâsiye nelere müsâid idi?".
2 B: "getirmeden".
3 B -"hicrân-ı Yûsuf'a bir de hicrân-ı Bünyamin inzimam etmeden".
4 B: "duymayacak".

[2887] Meâl-i Şerîfi

Bu suretle vaktâ ki babalarına döndüler, "ey pederimiz!" dediler, "bizden ölçek men' edildi, bu kere kardeşimizi bizimle beraber gönder ki ölçüp alalım ve her hâlde biz onu muhafaza ederiz" (63). Dedi: "Hiç ben onu size inanır mıyım? Meğer ki bundan evvel kardeşini inandığım gibi ola. En hayırlı hıfzedecek de Allah'tır ve O Erhamü'r-râhimîn'dir" (64). Derken metâ'larını açtıklarında sermayelerini kendilerine iade edilmiş buldular, "ey pederimiz!" dediler, "daha ne isteriz, işte sermayemiz de bize iade edilmiş yine ailemize erzak getiririz, kardeşimizi de muhafaza ederiz, hem bir deve yükü fazla alırız ki bu az bir şey" (65). Dedi: "İhtimâli yok onu sizinle beraber göndermem[1], tâ ki bana hepiniz ihâta edilmedikçe onu behemehâl getireceğinize dair Allah'tan bir mîsak veresiniz." Vaktâ ki mîsaklarını verdiler, dedi ki: "Allah söylediklerimize karşı vekil" (66). "Ey yavrularım!" dedi, "bir kapıdan girmeyin de ayrı ayrı kapılardan girin, ma'amâfîh ne yapsam sizden hiçbir şeyde Allah'ın takdîrini def' edemem. Hüküm ancak Allah'ındır, ben O'na tevekkül kıldım ve hep O'na tevekkül etmelidir onun için [2888] bütün mütevekkiller" (67). Vaktâ ki babalarının emrettiği yerden girdiler, o, onlardan Allah'ın takdîrinden hiçbir şeyi def' etmiyordu, ancak Ya'kûb'un nefsindeki bir hâceti kazâ etmişti. Şüphe yok ki o muhakkak bir ilim sâhibi idi, çünkü Biz kendisine tâlim etmiştik, velâkin nâsın ekserîsi bilmezler (68).

{قَالُوا يَٓا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ} " Ey bizim babamız" dediler, "men' olundu bizden kile" ❁ zahîre verilmedi. Yani gelir gelmez, daha yüklerini açmadan babalarına gördükleri ihsandan bahsetmeyerek ilk ağızda böyle acı bir haber ile söze başladılar. Yûsuf'un şart ile mukayyed olan son sözünü böyle ıtlak ile öne sürerek murâvedeye giriştiler. Gerçi maksatları "kardeşimizi götürmezsek bundan böyle bize Mısır'dan zahîre memnû'" demek olacaktı. Fakat onlar bunu babaları üzerinde icrâ-yı te'sîr etmek için telaşlarından bu kere de boş gelmişler ve bütün bütün men' olunmuşlar gibi mutlak bir memnû'iyet ileri sürmüşler ve arkasından da maksada basarak demişler ki:

---

1 B: "gönderemem".

{فَاَرْسِلْ مَعَنَٓا اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ} Binâen'aleyh bizimle kardeşimizi gönder ki zahîreyi alalım ve emin ol biz onu elbette muhafaza ederiz.

Babaları redd ü kabul beyninde bir cevap ile {قَالَ} dedi ki {هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ} onun hakkında size emniyet etmem {اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخِيهِ مِنْ قَبْلُ} ancak bundan evvel size kardeşi hakkında ettiğim emniyet gibi ❁ yani lâyıklı bir emniyet olmaz. Bu ifade şöyle bir târiz ve reddi ifham eyler: Bilirsiniz ya, size bundan evvel Yûsuf'u nasıl emanet ettim? Ettim de ne oldu? Onun hakkında da böyle tekidlerle وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ dediğinizde ne yaptınız? Muhafaza edebildiniz mi? Artık bunun hakkında sizin hıfzınıza itimad eder miyim? {فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظاً} İmdi Allah, [2889] hıfzettiği takdirde en hayırlı bir hâfızdır. ❁ Hıfzetmek murad edince nerede olursa olsun en hayırlı bir surette kat'iyyen muhafaza eder. Onun için Allah'ın hıfzına emanet etmek daha hayırlıdır {وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ} ve O Erhamü'r-râhimîn'dir. Binâen'aleyh rahmetinden me'muldür ki muhafaza eder de bir musibet daha vermez.

{وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ... إلخ} ❁ Demek ki evvelki sözler gelir gelmez ve yükleri açılmadan cereyan etmiş idi ve demek ki Yûsuf'un bu tedbîri ümidi vechile yeni bir müşevvik olmuştu.

Babaları bununla da mutmain olmayarak {قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ} "onu" dedi, "asla sizinle beraber göndermem {حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقاً مِنَ اللّٰهِ} tâ ki Allah'tan bana bir mîsak veresiniz" ❁ yani Allah'a yemin edesiniz {لَتَأْتُنَّنِى بِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ} ki onu her hâlde bana getireceksiniz, meğer hepiniz ihâta edilmiş olasınız ❁ yani hepiniz her cihetten mağlup olmuş, yapacak hiçbir çareniz kalmamış, hepiniz helâk olacak, tâkatiniz yetmeyecek bir vaziyete giriftâr olmuş bulunasınız. Kaderin ne kadar şâyân-ı dikkat bir cilvesidir ki yemini son derece tevsik suretinde îrad olunan bu istisnâ ile Ya'kūb ilerideki ihâta vaziyetini sanki ihzar etmiş ve güya o husustaki 'adem-i mes'ûliyeti tevsik eylemiştir. Onun için demişlerdir ki البلاء موكل بالمنطق belâ, dile müvekkeldir.[1]

---

1 İbn Ebi'd-Dünyâ, *Zemmü'l-ğıybeti ve'n-nemîme,* thk. Beşîr Muhammed Uyûn, Dımeşk: Dâru'l-Beyân, 1413/1992, s. 44.

{فَلَمَّٓا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ} Bunun üzerine vaktâ ki kendisine mîsaklarını verdiler {قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكٖيلٌ} "Allah, sözlerimize karşı vekil" dedi. ❁ Şâyân-ı dikkattir ki "şâhid" veya "kefil" dememiş, "vekil" demiştir. Demek ki maksadı yalnız şehadet değil, icrâdır. Ve demek ki bu babda kefâlete de [2890] delil yoktu وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكٖيلٌ [el-En'âm 6/102] ise kat'îdir. Yani O'nun tevfîki olmadan biz bu sözleri, bu taahhütleri[1] îfâ edemeyiz. Bizim hesâbımıza bunları icrâ ediverecek kudret ve irade ancak O'nundur, muvaffakiyeti O'ndan dileriz.

{وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ} Bir de "ey oğullarım!" dedi, "bir kapıdan girmeyiniz, müteferrik kapılardan giriniz." ❁ Demişlerdir ki bu tavsiyenin sebebi toplu bir surette göze çarpılmalarından[2] ve bir haset ve gamze uğramalarından sakınmak idi. Çünkü bu kere oğulları Mısır'da mâlum olmuş ve nazar-ı dikkati câlib bir hâl almış bulunuyorlardı. Anlaşılıyor ki Hazret-i Ya'kūb esrârengiz bir vaziyet görmüş ve buna karşı oğullarına Mısır'a girecekleri zaman avcıya dağılır gibi bir tâbiyeyi andıran sırrî bir tedbir emr ü tavsiye etmiş. Ve bununla beraber tedbir ile takdîr-i Hudâ'nın önüne geçilemeyeceğini anlatarak demiştir ki:

{وَمَٓا اُغْنٖي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ} "Ma'amâfîh Allah'tan herhangi bir şeyi sizden muğnî olmuyorum" ❁ yani ben bu tedbir ve tavsiyemle sizi Allah tarafından gelmesi mukadder olan herhangi bir şeyden, herhangi bir kazâdan halâs etmiş olmuyorum. Eğer Allah hakkınızda behemehâl bir kazâ murad etmiş ise o mutlaka olur. O'na karşı hiçbir tedbir fâide vermez. Her ihtimâle karşı tedbir almak da lâzım ise de, tedbir takdîre müdafaa edecek ve murâdın husûlünü mûcib olacak bir illet değil, nihâyet Allah'tan bir isti'ânedir. Takdîre muvâfık ise müfîd olur, yoksa hazer, kadere mâni' olmaz. {اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ} "Hüküm ancak Allah'ındır

---

1 B -"bu taahhütleri".
2 B: "çarpmalarından".

{عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ} ben ancak O'na tevekkül ettim" ❁ ancak O'nun hükmüne itimad edip emrimi O'na tefviz ve sizi O'na emanet ettim {وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ} "binâen'aleyh mütevekkiller de O'na tevekkül [2891] etsin" ❁ yani tevekkül edecek olanlar veya bana itimadı olanlar da ancak Allah'a tevekkül etsinler, ne başkasına ne de kendilerine güvenmesinler. Hazret-i Ya'kūb'un bu tevekkül emrinin fâ-i sebebiye ile kendi tevekkülüne tefrî'i de şâyân-ı dikkattir. Bununla kendisinin nübüvvetine işaret ve diğerlerinin ona iktidâsı lüzûmuna tansis olunmuştur.

Fi'l-vâki' dediği gibi {وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ} babalarının kendilerine emrettiği yerden girdiklerinde de {مَا كَانَ يُغْنِى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ} başlarına Allah'tan gelecek hiçbir şeyden muğnî olmadı. ❁ O duhûl veya o emr ü tedbir haklarında min tarafillah mukadder olan şeylerden kurtarmadı[1]; ihâtaya uğramalarına, sirkatle ittiham olunmalarına, kardeşlerinin alıkonulmasına ilh. mâni' olmadı {اِلَّا حَاجَةً فِى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا} ancak Ya'kūb'un nefsindeki bir haceti kazâ etmiş oldu. ❁ Ki hiss-i şefkat ve fikr-i ubûdiyetle taharrî-i selâmet ihtiyâcı vardı. Bu tedbir ile gönlünün tekāzâsı def' olmuş, nefsinde tedbirsizlikle bir kusur yapmış olmak ihtimâli bertaraf edilmiş oldu. Hâsılı o tedbîrin sırf enfüsî kalan bir teselliden başka vâki'de bir hüküm ve menfaati olmadı. {وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ} Ve fi'l-hakīka o bir ilim sahibi idi ❁ böyle olacağını, yani tedbîrin takdîre mâni' olamayacağını Ya'kūb, biliyor ve ilmine sâhip olarak muktezâsıyla amel ediyordu. {لِمَا عَلَّمْنَاهُ} Çünkü biz ona tâlim etmiştik ❁ vahiy veya tecribe ve istidlâl ile bildirmiştik {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ} velâkin nâsın ekserîsi bilmezler ❁ onun bildiğini bilmez, hükm-i kaderi anlamazlar da kimi kuvveti kendi tedbirlerinde zanneder, "mukadderâtımızı kendimiz tâyin edeceğiz" demeye kadar gider, kimi de tevekkülü tedbîre mâni' zanneder, tedbîrin de [2892] bir isti'âne olduğunu, tedbir ile nefiste bir hâcetin kazâ edileceğini hesâba almazlar.

1 B: "kurtaramadı".

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ اِنّ۪ٓى اَنَا۬ اَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ ف۪ى رَحْلِ اَخ۪يهِ ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْع۪يرُ اِنَّكُمْ
لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ
جَٓاءَ بِه۪ حِمْلُ بَع۪يرٍ وَاَنَا۬ بِه۪ زَع۪يمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى الْاَرْضِ
وَمَا كُنَّا سَارِق۪ينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَٓاؤُ۬هُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَٓاؤُ۬هُ مَنْ وُجِدَ
ف۪ى رَحْلِه۪ فَهُوَ جَزَٓاؤُ۬هُ كَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِم۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخ۪يهِ ثُمَّ
اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَٓاءِ اَخ۪يهِ كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ ف۪ى د۪ينِ الْمَلِكِ اِلَّٓا
اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذ۪ى عِلْمٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٦﴾ قَالُٓوا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ
سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ ف۪ى نَفْسِه۪ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللّٰهُ
اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَز۪يزُ اِنَّ لَهُٓ اَبًا شَيْخًا كَب۪يرًا فَخُذْ اَحَدَنَا مَكَانَهُ
اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَأْخُذَ اِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُٓ
اِنَّٓا اِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

[2893] **Meâl-i Şerîfi**

Vaktâ ki Yûsuf'un yanına girdiler, kardeşini kendine aldı ve "ben" dedi, "ben haberin olsun senin kardeşinim, sakın yapacaklarına göcürgenme" (69). Sonra onları bütün hazırlıklarıyla techiz ettiği vakit su kabını kardeşinin yükü içine koydu, sonra da bir münâdî bağırdı[1]: "Ey kervan! Siz her hâlde hırsızlık etmişsiniz" (70). Bunlara döndüler de dediler: "Ne arıyorsunuz?" (71). "Melikin" dediler, "suvâ'ını arıyoruz, onu getirene bir deve yükü bahşiş var ve ben ona kefilim" (72). "Tallahi" dediler, "size muhakkak mâlumdur ki biz arzda fesad çıkarmak için gelmedik, hırsız [2894] da değiliz" (73). "Şimdi" dediler, "yalancı çıkarsanız cezâsı ne?" (74). "Cezâsı" dediler, "kimin yükünde çıkarsa

1 B: "gönderdi".

işte o, onun cezâsı. Biz zâlimlere böyle cezâ veririz" (75). Bunun üzerine kardeşinin kabından evvel onların kaplarından başladı, sonra onu kardeşinin kabından çıkardı. İşte Yûsuf için böyle bir tedbir yaptık, Melik'in dininde (cezâ kanununda) kardeşini almasına çare yoktu, lâkin Allah'ın dilemesi başka. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz ve her ilim sâhibinin fevkinde bir alîm vardır (76). "Eğer" dediler, "o çalmış bulunuyorsa bundan evvel bir kardeşi de çalmıştı." O vakit Yûsuf bunu içine attı ve onlara belli etmedi, "siz" dedi, "fena bir mevki'desiniz ve Allah pek âlâ biliyor ne isnad ediyorsunuz." (77). "Ey şanlı azîz!" dediler, "emin ol ki bunun büyük bir ihtiyar pederi var, onun için yerine birimizi al, çünkü biz seni muhsinlerden görüyoruz" (78). "Allah saklasın" dedi, "metâ'ımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını tutmamızdan, çünkü biz o takdirde zulmetmiş oluruz" (79).

{اٰوٰى اِلَيْهِ اَخَاهُ} Kardeşini kendine îvâ etti ❁ yanına aldı, sînesine çekti. Rivayet olunur ki Yûsuf'un huzûruna girdiklerinde "işte emrettiğin biraderimiz, getirdik" diye takdim ettiler, o da "iyi ettiniz, isabet eylediniz, onu nezdimde bulacaksınız" dedi. İkram etti, sonra onlara bir ziyafet verdi ve ikişer ikişer sofraya oturttu, Bünyamin tek kaldı, kalınca "şimdi kardeşim Yûsuf sağ olsa idi o da beni beraberinde oturturdu" dedi ve ağladı, Yûsuf da "biraderiniz tek kaldı" dedi ve yanına alıp kendi sofrasına oturttu, sonra yine[1] her ikiye ayrı ayrı birer yatak odası tahsis etti ve "bunun ikincisi yok, binâen'aleyh bu da benim yanımda olsun" diyerek kendi odasına götürdü, koklaya koklaya yanında yatırdı. Sabah oldu, Yûsuf, ona evlâdını sordu, o da "on oğlum var, hep isimlerini helâk olan biraderimin isminden müştak koymuşumdur" dedi, bunun üzerine "o helâk olan biraderine bedel ben [2895] biraderin olsam hoşlanır mısınız?" dedi, o da "senin gibi bir biraderi kim bulabilir, amma ne çare ki seni Ya'kūb ve Rahil doğurmuş değil" diye göğüs geçirdi, o vakit Yûsuf ağladı, kalkıp boynuna sarıldı ve kendini tanıttı da {قَالَ اِنّٖٓى اَنَا اَخُوكَ} ben dedi, ben cidden senin o kardeşinim ❁ Yûsuf {فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ}

[1] B -"yine".

binâen'aleyh aldırma yaptıklarına. ❁ Yani biz iki kardeş hayırlısı ile birleşip mes'ud olduğumuzdan artık kardeşlerinin mâzîde yaptıklarına veya bu kere benim adamlarımın yapması mukarrer olan muâmeleye gücenme, mahzun olma, ve bu sana anlattıklarımı kimseye sezdirme, duymamış gibi ol diye tenbih etti ve demek ki macerayı da anlattı.

Rivayet olunur ki Bünyamin Yûsuf'a "artık ben senden ayrılmam" demiş, Yûsuf da "iyi ama babamın benden dolayı gamlı olduğunu bilirsin, bir de seni alıkorsam gamı izdiyad edecek, hem buna bir bahane yok, meğer ki sana nâhoş bir şey isnad edeyim" demiş, o da "aldırmam, ne istersen yap" cevâbını vermiş, bunun üzerine Yûsuf âyetteki çareyi anlatmış, o da "hay hay, yap" demiş.

{فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فٖى رَحْلِ اَخٖيهِ... إلخ} Vaktâ ki onları sûret-i mahsûsada cehazlarıyla techiz etti, o esnada sikāyeyi kardeşinin yükü içinde yerleştirdi ❁ şüphe yok ki bir müsafiri uğratırken yüküne bir şey koymak onu ona hediye etmektir.

"**Sikāye**" susak, meşrebe, tas gibi içilecek su konulan kap; lâm-ı ahd, bunun mâlum ve ma'hud bir meşrebe olduğunu gösteriyor. Ki Yûsuf'un Bünyamin'i yatırdığı odasında kullanılan ve sevgili bir kardeşe hediye edilmeye lâyık bulunan kıymetdar bir meşrebesi olmak zâhirdir. Nitekim bir altın veya gümüş tas idi demişlerdir. Ve ifadenin zâhirine nazaran Yûsuf, bunu kendi eliyle koymuş, [2896] öbür defa sermaye işinde yaptığı gibi uşaklarına koydurmamıştır. Şu hâlde konuluşuna başka kimse vâkıf olmamış, ancak taharrî ve istihrâcı için kafilenin çevrilmesine me'murlar gönderilmiştir. Ki {ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ} sonra da bir münâdî bağırdı: {اَيَّتُهَا الْعٖيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ} "ey kafile, siz mutlak hırsızsınız." ❁ Düşünmeli ki gördükleri ikramın arkasından ansızın böyle bir teşhir ve ittiham ne acı bir şeydir. Bu isnad gayr-i muayyen bir münâdîye nisbet ediliyor. Bu tâbiri Yûsuf'un emr ü telkin ettiği tasrih olunmuyor. Fakat netîce-i muâmeleye nazaran onun sevk u icâzetine iktiran ettiği de anlaşılmıyor değil. O hâlde bu haydi zâhiren bir ittiham olsun,

fakat meşrebenin çalınmış olmadığını bilen Yûsuf nokta-i nazarından hakikatte bu bir yalan, bir bühtan olmaz mı? Yûsuf buna nasıl cevaz ve müsaade vermiş olabilir? Burada bu sual mühim, cevâbı da gayet dakīktir. Hakikatte bu nidâ meşrebe için bir ittiham değil, mukaddemâ Yûsuf'u babasından kaçırmış olmalarına bir târiz ve ona ait bir ta'zîrdir. O sâbıkada medhaldar olmayan Bünyamin ise bunun kendi hakkında bir muvâza'a olduğunu bildiğinden bu târizi üzerine almıyor[1], memnun bile oluyordu. Fakat Bünyamin'e فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ diye tenbih eden Yûsuf, kendisi böyle bir cezâ ile kardeşlerinden intikam mı alıyordu? Hayır, göreceğimiz vechile Yûsuf onlardan kendi hakkını affetmişti, lâkin o yaptıkları işlerde bir de hakkullah vardı ki onu afv ü mağfiret Yûsuf'un elinde değil idi. Ancak o bunların indallah mağfur olmalarını da arzu ettiğinden bu hususta kendini tanıtmadan evvel hakkullah nâmına târizli bir ihtârı tazammun eden o tâzir ile ciddi bir nedâmet ve tevbe vesilesi ihzar edecek ve bu suretle Bünyamin'in kalmasını temin ettiği gibi onların da tevbekâr olarak gelmeleri esbâbını tehyi'e etmiş olacaktı. Ve fi'l-hakīka bundan [2897] sonraki gelişlerinde nasıl bir rikkat-i kalb[2] ve ne kadar sâfî bir hiss ü isti'dâd arz etmiş olduklarını göreceğiz.

İşte hakikatte bu, böyle ledünnî birtakım hikmetleri tazammun eden rabbânî bir cezâ, ilâhî bir terbiye olacak ve bunun zımnında babalarına verdikleri taahhüd ve mîsâkın mes'ûliyetinden de kurtulacaklar, çünkü اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ istisnâsı tahakkuk etmiş bulunacaktı.

Böyle bâtında şefîk bir tâzir, zâhirde acı bir ittiham olan bu nidâ karşısında nasıl bir dirayet ve metanet ibraz ettiler?

{قَالُوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ} Üzerlerine yönelerek dediler ki ۞ yani sesi işitince baktılar, bağıran yalnız değil, arkalarından bir cemaat tâkip ediyor, bunlara dönüp dediler ki: {مَاذَا تَفْقِدُونَ} "ne arıyorsunuz?" ۞ Şâyân-ı dikkattir ki kendilerini o söze kaptırıp da "neyiniz çalındı?" deyivermemişler, üslûb-i hakîmâne ile nezâhetlerini beyan ve hüsn-i edebe davet yolunda

1 B -"almıyor".
2 B +"ile".

şu mazmûnu ifham etmişler ki hele acele ile o kadar ileri gitmeyin bakalım, bize karşı böyle bir hitab yakışmaz, berî olan kimseleri yok yere ittiham revâ olmaz. Biz sârik olmadıktan başka ihtimal ki sizden bir şey de çalınmamıştır. Olabilir ki bir şey yitirmişsinizdir[1] de onu arıyorsunuzdur. Ne arıyorsunuz? Kaybınız nedir onu söyleyin?

Fi'l-hakīka bu irşad sebebiyle onlar da bu dairede tahvîl-i kelâm lüzûmunu hissederek {قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ} dediler ki: "Melikin suvâ'ını arıyoruz {وَلِمَنْ جَٓاءَ بِهٖ حِمْلُ بَعِيرٍ} ve onu getirene bir deve yükü (zahîre) bahşiş var" ۞ yani bakın bakalım belki yüklerinizin arasına karışmıştır. Mukabilinde tekdir değil taltif[2] görürsünüz {وَاَنَا۬ بِهٖ زَعِيمٌ} ve ben buna kefîlim. ۞ Anlaşılıyor ki sözü o bağıran müezzin söylüyor ve evvelki cümlelerde "biz", bunda "ben" diyor. Ve o, bu [2898] tâkip ve taharrî me'murlarının reisleri imiş ve yine anlaşılıyor ki Yûsuf'un tâlimâtı böyle imiş.

"**Suvâ**'" lügatta "sâ'" denilen ve ahkâm-ı İslâmiyede muteber olan bir kile, yani ölçek, bir de su içecek bir nevi tas ve meşrebe mânalarına gelir. Burada da bazıları ölçek, bazıları da yukarıda sikāyenin bir beyânı gibi meşrebe mânasıyla tefsir etmişler, suvâ' isim, sikāye vasıf olduğunu da söylemişlerdir. Lâkin "es-sikāye"den zâhir olan Yûsuf'un meşrebesi olmaktı, burada ise hem iki mânaya muhtemil olan "suvâ'" tâbirinin kullanılması hem de Melik'e isnad edilmesi kaçamaklı bir tevriye kastedilmiş olduğunu anlatıyor. Melik tâbiriyle muhatapları zihninde başka bir mehâbet îkā'ı matlub olduğunda şüphe yoksa da bundan Azîz olan Yûsuf veya bizzat Melik kast olunmak da muhtemildir. Yûsuf'un koyduğu şey her hâlde kendinin olmak gerektir. Ancak bu ona ihtimal ki mukaddemâ Melik tarafından hediye edilmiştir. Eğer zahîre ölçülen kile de kıymetdar bir sâ' idiyse işin hakikatini bilmeyenler bunun zâhirinden hükûmetin o ölçeğini zannedebilecekler ve binâen'aleyh hakikatte zâhiren göründüğü gibi bir ittiham yapılmamış, kābil-i te'vîl

1 B: "zâyi' etmişsinizdir".
2 B: "takdir".

bir tevriye kast edilmiş ve belki bir istiare gözetilmiş olacaktır[1]. Çünkü Yûsuf, devletin bir mi'yâr-ı ma'deleti, memleketin bir vâsıta-i hayâtı idi, "ne arıyorsunuz" suâline karşı bu mâna izhar olunsa da "siz bir azîzi kuyuya atmışsınız, onu arıyoruz" deniverse[2] idi ne müdhiş olurdu?

{قَالُوا تَاللّٰهِ} ❁ Arapça tâ-i kasem, bâ veya vav mânasında veyahut onlara bedel bir yemin harfi olmakla beraber fazlaca bir de taaccüb mânası ifade eder. Yani taaccüb ile beraber kasem yapılacağı zamandır ki "tallâhi" denir. Lisânımızda ise biz bunu fark etmeyiz de ancak tâ ile vav'ı cem' ederek "tevallâhi" denildiği surette bir taaccüb anlarız. Onun için tâ ile olan kasemlerin tercemesinde bu sureti ihtiyar etmek [2899] muvâfık olur. Yani "tevallâhi" dediler {لَقَدْ عَلِمْتُمْ} hakikaten mâlumunuz oldu ❁ hüviyetlerimizi öğrendiniz, yakından ahvâlimize vâkıf oldunuz, cidden ilim hâsıl ettiniz {مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى الْاَرْضِ} ki biz bu arzda: bu Mısır toprağında müfsidlik yapmak, ahlâksızlık etmek için gelmedik {وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ} biz hiçbir zaman sârik de değiliz. ❁ Yani bunlar hükûmetinizin mâlumu iken böyle sözler söylemeniz ne acaip şey?

Cevâben me'murlar:

{قَالُوا فَمَا جَزَٓاؤُ۬هُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ} O hâlde, dediler, şayet yalancı çıkarsanız cezâsı ne? ❁ Yani haydi onlar öyle olsun, fakat aradığımız nezdinizde zuhur eder de bu suretle berâet iddianızda yalancı çıkarsanız aradığımız şeyin cezâsı nedir? Bunun fetvâsını verir, hükmünü tâyin eder misiniz?

{قَالُوا جَزَٓاؤُ۬هُ} Onun cezâsı, dediler: {مَنْ وُجِدَ فِى رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَٓاؤُ۬هُ} her kimin yükünde bulunursa o kendisi, onun cezâsıdır; o malın çalınması mukabilinde sârikin kendi şahsı tutulur istihdam veya istimlâk edilir. {كَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِمِينَ} Biz zâlimleri böyle cezâlandırırız. ❁ Yani bir zulüm demek olan sirkat fiilini yapanlara böyle cezâ veririz. Deniliyor ki Ya'kūb'un dininde sirkatin cezâsı sârikin kendisini çaldığı malın sahibine mal etmekti ki bazı tefsirlerde bir sene müddetle olduğu mezkurdur.

---

1 B: "olacaktı".
2 B: "denilse".

{فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخِيهِ} Bunun üzerine -Yûsuf- kardeşinin kabından evvel onların kaplarından başladı ❁ demek ki o vechile istintak ve isticvabdan sonra kafile bütün yükleriyle beraber Yûsuf'un[1] huzûruna ihzar ve ifadeleri tesbit edildi de taharrîyi Yûsuf [2900] bizzat kendisi yaptı. {ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَٓاءِ اَخِيهِ} Sonra da onu -yani sikāyeyi- kardeşinin kabından çıkardı ❁ binâen'aleyh mûcebince kardeşini alıkoymaya hak kazandı.

Burada görülüyor ki اسْتَخْرَجَهُ değil اسْتَخْرَجَهَا buyurulmuş, zamir, "suvâ'"a değil de "sikāye"ye ircâ' edilmiştir. Demek ki yükten çıkarılan asıl Melik'in suvâ'ı değil, Yûsuf'un sikāyesi idi. Bununla onlar hakikatte münâdînin ittihâmından kurtulmuş bulunuyorlarsa da kendi dinleri mûcebince verdikleri fetvânın hükmü değişmiyor. Bu nokta mühimdir. Çünkü çıkan şey, Melik'in suvâ'ı olmuş olsa idi Yûsuf, bir hâkim sıfatıyla kardeşini Melik nâmına zabt için hükmetmek lâzım gelecek ki bu bir zulüm olacaktı ve belki o zaman Bünyamin kendini müdafaa etmek lüzûmunu hissedecek, matlub hâsıl olmayacaktı. Fakat çıkan şey Yûsuf'un koyduğu sikāyesi idi. Binâen'aleyh kardeşini de kendi nâmına zabt ediyordu. Bu surette Yûsuf, hem müdde'î hem hâkim olmuş olmuyor mu? Hayır, Yûsuf, bir müdde'î vaziyetinde talep ve taharrî etmiş oluyor, hüküm de kardeşlerinin fetvâsıyla hakemliklerine istinad etmiş oluyordu. Müdde'â aleyh mevki'inde tutulması lâzım gelen kardeşi de ikrar etmemekle beraber itiraz da etmiyor, sebk eden فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ mantûkunca hiç aldırmıyordu. Anlamalı ki henüz kendisini tanıtmak zamanının hulûl etmediğini bilen Yûsuf, kardeşini alıkoymak çaresini düşünürken bile istibdad yoluna sapmıyor, makamının hâiz olduğu kuvveti sû'-i isti'mâl etmiyor, zulm ü ceberût şâibesi verecek tedbirlerden tevakkī ediyor da meseleyi sırf adlî ve kānûnî bir surette halle muvaffak oluyor. Gerçi bu bir hîledir, fakat ne güzel hîle!

{كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ} İşte Yûsuf için böyle bir hîle yaptık ❁ yukarıda geçen مَا كَانَ يُغْنِى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَیْءٍ gibi bu da anlatıyor ki Yûsuf'un bu işleri hep Allah teâlâ'nın vahy ü tâlimiyle cereyan ediyordu; yani Yûsuf

1 M: "Yusüf".

[2901] için bu acîb hîleyi Allah takdir ve tertib etti, ona onu Allah vahy ü tâlim eyledi de kardeşini alıkoymak için fetvâsını kardeşlerine verdirdi ve bu suretle babasının şeriatını Mısır'da tatbik yolunu açtı. Yoksa {مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ فٖى دٖينِ الْمَلِكِ} Melik'in dininde kardeşini zabt etmesine ihtimal yoktu. ❁ Burada "din" kelimesinin mânası câlib-i dikkattir. Belli ki bundan maksat, o zaman Mısır memleketinde mer'î olan şeriat ve bilhassa "cezâ kanunu"dur. Naklolunduğuna göre o vakit Mısır cezâ kanununda sirkatin mâruf ve mer'î olan cezâsı sâriki dövmek ve çaldığı malı iki kat tazmin ettirmekten ibaret idi. Binâen'aleyh ahz u habs hilâf-ı kanun olurdu. Yûsuf, hilâf-ı kanun hareketi tecviz etmeyeceği ve babasının şeriatı henüz Mısır'da ilan edilmemiş bulunduğu cihetle Mısır mahkemesi ancak memleketin mâruf olan kanunu ile hükmetmek lâzım gelirdi. Memleketin kanununda da Yûsuf'un kardeşini kendisi için ahz etmesine çare yoktu {اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ} lâkin Allah'ın dilemesi müstesnâ ❁ Allah bir şeyi murad edince esbâbını tehyi'e eder. Onun için bir taraftan Yûsuf'a o şekli tâlim edip kardeşlerinin hakemliğine müracaat ettirdiği gibi diğer taraftan kardeşlerine de işi sezdirmeyerek ol vechile cevap ve hüküm verdiriverdi[1]. Ve bu suretle hem memleketin kanununu ihlâl etmeden onları ikrarlarıyla ilzam eyledi, hem babasının şeriatından bir hükmün tatbîkiyle Mısır örfüne amelî bir misâl verdi de bir vech-i mâruf ile kardeşini alıkoymak hakkını bahşettikten başka hiçbiri farkında olmayarak öbür kardeşlerini de bâlâdaki اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ medlûlünde istisnâî bir vaziyete getirerek babalarına karşı verdikleri mîsâkın mes'ûliyetinden kurtardı. Eğer "cezâsı nedir?" suâline karşı kardeşleri bi'l-farz "memleketinizin kanunu ne ise onu yaparsınız" deyivermiş [2902] olsalardı veyahut bundan evvel kendi yükleri içine haberleri olmadan sermayelerinin konuluvermiş bulunduğunu hatırlayarak yük içinde öyle bir şeyin bulunuvermesi doğrudan doğru bir sirkat delîli olmak lâzım gelmeyeceğini ileri sürüp de kasten konulmadığına bir yemin teklif etselerdi şüphe yok ki Yûsuf bu vesile ile matlûbuna eremeyecekti. Lâkin Allah böyle diledi, öyle oldu {نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ} Biz -azîmüşşân- her

---

1 B: "verdirdi".

kimi dilersek derecelerle yükseltiriz ❁ yani böyle müstesnâ ilm ü irade ile terfî'-i derecât, bu maddeye ve Yûsuf'a mahsus değildir. Allah kimi dilerse böyle ve hatta bundan daha ziyade derecelerle yükseltir. {وَفَوْقَ كُلِّ ذ۪ي عِلْمٍ عَل۪يمٌ} ve her zî-ilmin fevkinde bir alîm vardır. ❁ Yani o dereceler içinde en yüksek mertebe ilim mertebesidir. Ve Yûsuf'un kardeşlerine tefevvuku bir ilim tefevvukudur. Kardeşleri de ehl-i ilim iseler de bu işin hakikatini onlar bilmiyor, Yûsuf ise bilerek hareket ediyordu. Ma'amâfîh ne kadar yüksek derecede bulunursa bulunsun her ilim sâhibinin fevkinde bir alîm vardır ki O, Allah'tır. O'nun ilmine kimse yetişemez.

Şimdi işin hakikatini bilmediklerinden dolayı kendi hükümleriyle davayı kaybetmiş ve müşkil bir vaziyete düşmüş olan kardeşler {قَالُٓوا اِنْ يَسْرِقْ} şayet, dediler, sirkat etmiş bulunuyorsa {فَقَدْ سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ} bundan evvel onun bir kardeşi de bir sirkat yapmıştı. ❁ Bunda mutlaka bir yanlışlık[1] var diyecek yerde kendilerini şüpheden kurtarmak için Bünyamin ile Yûsuf hakkında yine hakikate vâkıf olmadıklarından böyle bir iğbirar daha izhâr ettiler.

Bir rivayete göre Yûsuf'un anasının babası bir puta [2903] tutkunmuş, Yûsuf çocukken anasının emriyle o putu gizlice almış ve kırmış imiş,[2] hiddetle bunu söylemek istemişler. Bu söz[3] bâlâdaki اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ hitâbının verdiği endişe ile söylenmiş[4] ve ona mukabil ledünnî bir itâb gibi olmuştur.

{فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ ف۪ي نَفْسِه۪} Yûsuf da bunu nefsinde gizledi ❁ yani nefsi bu sözden bir acılık hissetmedi değil, fakat gizledi, sabretti, kusurlarına bakmadı da kendi kendine {قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا} siz, dedi, fena bir mevki'desiniz ❁ yani bu mâruz olduğunuz meseleden dolayı fena bir

---

1 B: "yanlış".
2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 346; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 195:

وذلك أن جد يوسف أبا أمه كان اسمه لاتان كان يعبد الأصنام، فقالت راحيل لابنها يوسف عليه السلام: خذ الصنم ففر به من البيت لعله يترك عبادة الأوثان وكان من ذهب ففعل ذلك يوسف عليه السلام فتلك سرقة يوسف التي قالوا.

3 M ve B: "sözü".
4 B: "söylemiş".

mevki'e düştünüz, mahcup ve müteessir oldunuz, binâen'aleyh teselliye muhtaç olduğunuz böyle bir sırada hiddet ve şaşkınlıkla ağzınızdan kaçırdığınız bu lafınıza tahammül etmek, kusurunuza bakmamak iktizâ eder. {وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ} İsnad ettiğiniz vasıflara da Allah, a'lemdir. ❁ Yani ben ve kardeşim biliyoruz, ve Allah daha iyi biliyor ki hakikat sizin dediğiniz gibi değil, bizden sirkat sâdır olmamıştır. O hâlde asılsız sözünüzden neye alınayım.

Bunun üzerine hiddeti bırakıp şefaat ve istirham yoluna dökülerek ve aldırdıkları kardeşlerini kurtarmak için kendilerini fedâya razı olarak {قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَز۪يزُ} ilh...

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّاۜ قَالَ كَب۪يرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُٓوا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا
مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ ف۪ي يُوسُفَۚ فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ ل۪ٓي اَب۪ٓي اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ
ل۪يۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ ﴿٨٠﴾ اِرْجِعُٓوا اِلٰٓى اَب۪يكُمْ فَقُولُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَۚ وَمَا
شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظ۪ينَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّت۪ي كُنَّا ف۪يهَا وَالْع۪يرَ
الَّت۪ٓي اَقْبَلْنَا ف۪يهَاۜ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

[2904] **Meâl-i Şerîfi**

Vaktâ ki ondan ümidi kestiler, fısıldayarak çekildiler, büyükleri dedi ki: "Babanızın[1] aleyhinizde Allah'tan mîsak almış olduğunu, bundan evvel de Yûsuf hakkında ettiğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Artık ben buradan ayrılmam, tâ babam bana izin verinceye veya Allah hakkımda bir hüküm tâyin edinceye kadar, ki O hayru'l-hâkimîndir (80). Siz dönün babanıza[2] da deyin ki: 'Ey bizim babamız, inan oğlun hırsızlık etti, biz ancak bildiğimize şehadet ediyoruz yoksa gaybın hâfızları değiliz (81). Hem bulunduğumuz şehre sor, hem içinde geldiğimiz kervana, ve emin ol ki biz cidden doğru söylüyoruz'" (82).

1 B: "Babamızın".
2 B: "babamıza".

Gelip böyle dediler amma Ya'kūb buna inanıp onlar gibi ümidini keserek ye'se düştü mü, ne yaptı:

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْراًۜ فَصَبْرٌ جَمِيلٌۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَنِى بِهِمْ جَمِيعاًۜ اِنَّهُ هُوَ
الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾

[2905] Meâl-i Şerîfi

"Yok" dedi, "size nefsiniz bir emr tesvil etmiş, artık bir sabr-ı cemîl. Yakındır ki Allah bana hepsini bir getire, hakikat bu: Alîm O, Hakîm O" (83).

Öyle dedi:[1]

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾
قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضاً اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ
اِنَّمَٓا اَشْكُوا بَثِّى وَحُزْنِى اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا
فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخِيهِ وَلَا تَايْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِۜ اِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا
الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Ve onlardan yüzünü çevirdi de, "yâ esefâ alâ Yûsuf" dedi ve hüzünden gözlerine ak düştü; artık yutkunuyor, yutkunuyordu (84). "Tallahi" dediler, "hâlâ Yûsuf'u anıp duruyorsun, [2906] nihâyet gamdan eriyeceksin veya helâk olanlara karışacaksın" (85). "Ben" dedi, "dolgunluğumu, hüznümü ancak Allah'a şikâyet ederim ve Allah'tan sizin bilemeyeceğiniz şeyler bilirim" (86). "Ey oğullarım, haydi gidiniz de Yûsuf'la kardeşinden bir tehassüste bulununuz ve Allah'ın revhinden ye'se düşmeyiniz, çünkü Allah'ın revhinden ye'se düşen ancak kâfirler gürûhudur" (87).

---

1 B -"Öyle dedi:".

{وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ} Ve onlardan yüz çevirdi de {وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ} "yâ esefâ alâ Yûsuf!" dedi.

"**Esef**" mâlum olduğu üzere hüznün şiddetlisi demektir ki bu mânaca lisânımızda daha ziyade "gam" lafzı kullanılır (*Sûre-i A'râf'ta* وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِه۪[1] غَضْبَانَ اَسِفًا *[7/150] âyetinde bir de gazab ile olan alâkası geçmişti, bak*) âhirindeki elif-i maksûre mütekellim "yâ"sından bedel, "ey esefim" demektir. Yahut nüdbe elifidir ki musibetin şiddetiyle "âh" gibi tehazzün ve tehassürde bir imtidad ifade eder. Nidânın cevabı mahzuftur. "Alâ Yûsuf" esefin mebnâsını gösteren müte'allakıdır. "Esef" ile "Yûsuf" maddesi beynindeki cinas da kelâma ayrıca bir rikkat vermiştir. Ki ilm-i bedî'de buna "tecnîs-i tasrif" tâbir olunur. "Yâ" esasen uzağa nidâ için mevzû'dur. Esefi söz işitir, anlar kābil-i hitâb bir zât yerine koyarak nidâ ile çağırmak da şüphe yok ki pek mânalı bir mecazdır. Ya'kūb, bu kere iki oğlunun daha hicrânıyla dâğdâr oluyor, hicrân-ı Yûsuf'a bir de bunlar inzimam ediyor. Diğer oğullarının getirdikleri haberin de bir sanî'a olduğunu anlıyor, ye'se inanmıyor, Allah'tan ümidini kesmiyor, ümit ile sabra karar veriyor. İkisinin hayat ve mekânları hakkında her ne ise bir haber getirilmiş olduğu hâlde kanlı bir gömlek getirip "kurt yedi" dedikleri Yûsuf'un hayatı hakkında mücerred rahmet-i ilâhiye delilinden başka zâhirde bir ümit emaresi de bulunmuyor. Böyle bir anda Yûsuf yanında olsa idi makām-ı sabırda kendisine ne güzel bir hemhâl olacaktı mülâhazası da gönlünü sarıyor[2] ve binâen'aleyh bütün bu [2907] musibetleri bir Yûsuf'un hicrânında toplanmış[3] buluyor. Ve Yûsuf'a mukabil kendisine artık esefin kendisinden başka hemhâl olacak bir musâhib görmez oluyor da sözlerine inanmadığı oğullarından sarf-ı nazar edip sanki Yûsuf'a çağırır gibi bir iştiyak ile esefe nidâ ederek demiş oluyor ki: "Ey esefim, ey bana başka gam duyurmayacak olan şiddetli gam, ey Yûsuf'un yâdigârı esef!... Uzak durma, tam zamanıdır,

---

1 M ve B -"اِلٰى قَوْمِه۪".
2 B -"sarıyor".
3 B: "toplamış".

gel bana ki hasretim arttı, son dereceye geldi." Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den menkuldür ki "Ya'kūb aleyhisselâm'ın Yûsuf'a vecdi ne dereceye bâliğ olmuştu?" diye Cebrâil'e sual etmiş, "evlâdını kaybeden yetmiş ana vecdi" demiş, "o hâlde ecri ne kadardır?" dedikte "yüz şehit ecridir, ve Allah'a bir lahza bile sû'-i zan etmedi" demiştir.[1] Bu, delâlet eder ki musibet zamanında teessüf ve bükâ câizdir. Çünkü şedâid zamanında insan kendisini pek az zapt edebileceği cihetle bundan büsbütün men'-i nefis, teklif tahtına girecek husûsâttan değildir. Ve fi'l-hakīka Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem de oğlu İbrâhim'e ağlamış ve "kalb hüzün duyar, göz yaş döker, Rabbimin gazab edeceği şeyi[2] söylemeyiz ve elbette biz, sana mahzûnuz yâ İbrâhim!" buyurmuştu.[3] Ancak câiz olmayanı, câhillerin yaptığı gibi bağırıp çağırarak feryâd ü figan etmek, dövünmek, yaka paça yırtmak, saçını başını yolmak kabîlinden ifratlardır. Menkuldür ki Aleyhissalâtü vesselam kerîmelerinin birinin çocuğuna ağlamış, mübarek nefsini üzmüştü. "Yâ Resûlallah ağlıyorsun, hâlbuki bizi ağlamadan nehyetmiştin" denildi, binâen'aleyh buyurdu ki: "Ben sizi ağlamaktan nehyetmedim ancak iki ahmak sesten nehyettim: Biri ferah sırasında ses, biri de terah (keder) sırasındaki ses".[4] Bir haberde vârid olduğuna göre Muhammed ümmetinden başka ümmetlere اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ [el-Bakara 2/156] verilmemişti,[5] nitekim [2908] Ya'kūb bile

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVI, 227; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 497. Krş. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VII, 73:
عن الحسن قال، قيل: ما بلغ وجدُ يعقوب على ابنه؟ قال: وجد سبعين ثكلى! قال: فما كان له من الأجر؟ قال: أجر مئة شهيدٍ. قال: وما ساء ظنه بالله ساعةً من ليل ولا نهارٍ

2 B -"şeyi".

3 Buhârî, Cenâiz, 44:
فقال صلى الله عليه وسلم: إن العين تدمع، والقلب يحزن، ولا نقول إلا ما يرضى ربنا، وإنا بفراقك يا إبراهيم لمحزونون.

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 498. Diğer kaynaklarda rivayet şu şekildedir: İbn İshâk, *Sîre,* s. 270-271; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* III, 62; Tirmizî, Cenâiz, 25:
عن عبد الرحمن بن عوف قال: أخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم بيدي فانطلق بي إلى النخل، فوجد فيه ابراهيم بن النبي صلى الله عليه وسلم، فأخذه فوضعه في حجره فذرفت عيناه، ثم قال يا بني ما أملك لك من الله شيئاً، فقلت له: يا رسول الله تبكي، ألم تنه عن البكاء؟ فقال: إنما نهيت عن النوح، عن صوتين أحمقين فاجرين، صوت عند نغمة لعب ولهو، ومزامير شيطان، وصوت عند مصيبة، خمش وجوه، وشق جيوب ورنة شيطان، وهذا رحمة ومن لا يرحم لا يرحم، يا ابراهيم لولا أنه أمر حق، ووعد صدق، وأنها سبيل مأتية لا بد منها حتى يلحق آخرنا أولنا لحزنا عليك حزناً هو أشد من هذا، وإنا بك لمحزونون، تبكي العين ويحزن القلب، ولا نقول ما يسخط الرب.

5 Allah'ın olmak ve Allah'a rücû' etmek zevkine erişebilecek hiçbir zevk ve hiçbir teselli yoktur. Ve likāullâhın fevkinde nimet ve ulviyet mutasavver olamayacağı için bununla telâfi olunamayacak, unutulmayacak hiçbir zâyi'ât, hiçbir ıztırap, hiçbir musibet olamaz [Müellifin notu].

böyle istircâ‘ etmeksizin öyle dedi[1] {وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ} ve hüzünden gözleri ağardı ❁ hüzünden gözlerine ak düştü, cihânı görmez oldu. Veya bir rivayette vârid olduğuna göre zayıf görüyordu. {فَهُوَ كَظِيمٌ} artık o, bir kazîm idi ❁ derdini içine atıyor, gayzını tutuyor, gam yutuyordu. Çok dolgun ve tutkun ve yutkunan bir acıklı idi.

Onun bu acıklı hâline bakan ve sırrına eremeyenler:

{قَالُوا تَاللّٰهِ} Te vallahi dediler {تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ} Yûsuf deyip duruyorsun {حَتّٰى تَكُونَ حَرَضاً} nihâyet üzgün düşeceksin {اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ} veya helâk olacaksın. ❁ Böyle "boş boşuna kendine yazık ediyorsun" gibi nasihate kalkıştılar, gerçi bu bir sû'-i niyetle söylenmiyordu, lâkin Yûsuf'u ölmüş farz etmek gibi bir ye'se ibtinâ ettiği ve bir itiraz ve intikādı tazammun eylediği cihetle Ya‘kūb gibi büyük ve içli bir zâta karşı câhilâne bir azar ve binâen‘aleyh bir hadnâşinaslık oluyordu. Fakat buna karşı onun kazmına ve rikkat ü nezaketine bakınız ki {قَالَ اِنَّمَا اَشْكُوا بَثّ۪ي وَحُزْن۪ي اِلَى اللّٰهِ} ben dedi, bessimi ve hüznümü ancak Allah'a şikâyet ederim ❁ ne size ne başkalarına değil.

"**Bess**" aslında yaymak, bast u neşr etmek mânasına masdar ise de bundan "mebsûs" mânasıyla isim de olur ki herkesin içine sığdıramayıp âleme yaymaktan kendini alamayacağı zorlu havsala-sûz derd ü merak demektir. Yani ben, havsala-sûz dâğ-ı derûnumu ve hüznümü kimseye değil, ancak Allah'a şikâyet ediyorum {وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} ve Allah'tan sizin bilemeyeceğiniz bir şey [2909] biliyorum. ❁ Binâen‘aleyh bunları boşuna zannetmeyiniz, Allah hiç umulmadık yerden neş'eler verir.

{يَا بَنِيَّ[2]} Ve ey oğullarım, dedi {اذْهَبُوا} gidiniz {فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخ۪يهِ} de Yûsuf'tan ve kardeşinden tehassüs ediniz ❁ bir haber hissetmek için bütün havâssınızla çalışınız, araştırınız.

---

1 Sa‘lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XV, 117:
عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لم تعط أمة من الأمم «إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» عند المصيبة إلّا أمة محمد صلى الله عليه وسلم، ألا ترى إلى يعقوب حين أصابه ما أصابه لم يسترجع إنما قال: يا أسفا على يوسف.

2 M ve B: "وقال يا بني".

Şâyân-ı dikkattir ki فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ diyerek kalmış olan büyük kardeşlerinden tehassüs emretmemiştir. Çünkü o ihtiyârıyla kalmış idi, tehassüs üzere bulunuyordu. Yûsuf ve Bünyamin ise muztar bir hâlde cüdâ düşmüşlerdi. Yûsuf bir mefkūd, Bünyamin de bir mahbus gibi telakkī edilmek iktizâ ediyordu. Fevt olduklarına dair bir ma'lûmât yoktu. Gerçi "Yûsuf'u kurt yedi" diye bir kanlı gömlek getirmişlerdi, lâkin bu yalandı ve yalan olduğu Ya'kūb'ca da anlaşılmış idi de بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْراً demişti. Zira gömleği parçalamadan bir kimseyi kurt yemiş olamazdı. Ve nitekim o zaman Ya'kūb'un "bu ne halîm kurtmuş, gömleği bile parçalamamış" dediği de rivayetlerde vârid olmuştur. Pederi ve büyük kardeşleri bile henüz berhayat bulunan Yûsuf âdeten akranı münkariz olacak bir yaşta da değil idi. Binâen'aleyh ne sarâhaten ne de delâleten Yûsuf'un mevtine hükmetmek için hiçbir sebep yoktu. Hâlbuki fevt oldukları mâlum olmayan bir mefkūd veya mahbûsu aramak ve haklarında mümkin olan mu'âveneti yapmak[1] bir vecîbe teşkil ediyordu ve anlaşılıyor ki Yûsuf hakkında iyi bir tehassüste bulunulmaması ve bu vecîbenin îfâsına vesile bulamamış olması Ya'kūb'u en ziyade dâğdâr eden bir ukde idi. Bünyamin'in tevkīfi yüzünden bir tâkip ve tehassüs lüzûmunun zuhûru ile bu kere o vesile hâsıl olmuştu. Onun için ikisinden tehassüs[2] emretmiş ve bu vazifenin yeis ile değil, ümit ve istekle yapılması zımnında mâneviyetlerini takviye ederek demiştir ki:

[2910] {وَلَا تَايْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ} Ve Allah'ın revhinden ümidi kesmeyin ❁ yani darlıkları açacak, sıkılmış sînelere nefes aldırıp ferah verecek lutf u rahmetinden ye'se düşmeyin {اِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ} çünkü Allah'ın revhinden ancak[3] kâfirler me'yus olurlar. ❁ Binâen'aleyh Yûsuf ve Bünyamin de kim bilir nasıl bir ıztırap içinde ümit bekleyip duruyorlardır. Onun için Yûsuf bulunur mu demeyiniz de Allah'ın

1 B -"ve haklarında mümkin olan mu'âveneti yapmak".
2 B -"lüzûmunun zuhûru ile bu kere o vesile hâsıl olmuştu. Onun için ikisinden tehassüs".
3 B -"ancak".

rahmetinden ümit ile mütehassis olarak istekle arayınız; inşaallah bulur, hayırlı bir haber getirirsiniz.

Fi'l-hakīka bakınız bunun üzerine revhullah nasıl tecellî etti:

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ
لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَاۜ اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِى الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ
بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُٓوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُۜ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَٓا
اَخِى قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَاۜ اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٠﴾ قَالُوا
تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَۜ يَغْفِرُ
اللّٰهُ لَكُمْۘ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾ اِذْهَبُوا بِقَمِيصِى هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِى يَأْتِ
بَصِيراًۚ وَأْتُونِى بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾

[2911] **Meâl-i Şerîfi**

Bunun üzerine vaktâ ki huzûruna girdiler, "ey şanlı Azîz" dediler, "bize ve iyâlimize zarûret messetti, pek ehemmiyetsiz bir[1] *sermaye ile de geldik. Yine bize tam ölçü ver ve bize tasadduk buyur, çünkü Allah tasadduk edenlere mükâfâtını verir" (88). "Siz" dedi, "biliyor musunuz? Câhilliğinizde Yûsuf'a ve kardeşine ne yaptınız?" (89). "A a, sen, sen Yûsuf musun?" dediler, "ben" dedi "Yûsuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lutfuyla in'âm buyurdu. Hakikat bu: Her kim Allah'tan korkar ve sabrederse her hâlde Allah muhsinlerin ecrini zâyi' etmez" (90). Dediler: "Tallahi seni Allah bize üstün kıldı, biz doğrusu büyük suç işlemiştik" (91). Dedi: "Size karşı tekdir yok bugün, Allah sizi mağfiretiyle bağışlar ve o Erhamü'r-râhimîn'dir (92). Şimdi siz, benim şu gömleğimi götürün de babamın yüzüne bırakın, gözü açılır ve bütün ta'allukātınızla toplanıp bana gelin" (93).*

1 B -"bir".

{فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ... الآية} ❁ Bu ifadeleri gösteriyor ki kalblerinde büyük bir intibah ve başka bir rikkat hâsıl olmuştu. Demek ki Bünyamin'in tevkīfi üzerine başlayan bu intibah tekemmül etmişti. Ve Yûsuf'un [2912] o ta'zîr ile gözettiği tevbe ve ihlâs u tevâzu hissi husul bulmuştu, ve binâen'aleyh kendisini tanıtmak zamanı gelmişti. Gerçi onlar asıl maksad-ı seyahatleri olan Yûsuf ve biraderi meselesini tasrih etmiyorlarsa da mess-i durr ve tasadduk kelimelerinden bunları istişmam eden Yûsuf:

{قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ} "Mâlumunuz mu" dedi, "siz câhilliğiniz zamanında Yûsuf'a ve kardeşine ne yaptınız?" ❁ İşte bu i'lâm ve sual ile لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ [Yûsuf 12/15] vahiy ve vaadinin mısdâkı tamamen tahakkuk etmiş oluyordu. Artık bu lahzada kalblerde[1] hâsıl olan hayret ve heyecânı düşünmeli. Bu söz, muhatapların gönüllerinde ânî bir şimşek gibi parlamıştı ki derhâl onun Yûsuf olduğuna intikal ederek kemâl-i hayret ve heyecan ile kekelercesine {قَالُٓوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ} "A... sen misin sahih sen Yûsuf?" dediler ❁ o da kendini ve kardeşini târif ve takdim ile tebşir ederek: {قَالَ اَنَا يُوسُفُ} ben, dedi, Yûsuf'um {وَهٰذَا} ve bu ❁ yani yanımda mevki'-i ikbalde bulunan ve nazar-ı dikkatinizden kaçmış gibi görünen zât da {اَخ۪ي} kardeşim ❁ ve bundan gurur ve tefâhur hissi anlaşılmamak için Allah'a şükür ve tahdîs-i ni'met ile nasihat makamında şu cümleleri ilâve etti: {قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا} Hakikaten Allah bizi in'âmıyla memnun etti {اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ} şuna şüphe yok ki her kim ittikā ve sabr ederse ❁ fenalıktan sakınır ve mihnete sabr eylerse {فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ} her hâlde Allah muhsinlerin ecrini zâyi' etmez.

Bunun üzerine gayet beliğ bir vaz'-ı itiraf ile ilk suâlin cevâbına temas ederek {قَالُوا} dediler ki {تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا} [2913] Tallahi seni Allah bize îsâr etti[2] ❁ yani tevallahi cidden itiraf ederiz ki Allah seni hakikaten

---

1 B -"kalblerde".

2 Ziya Paşa merhum meşhur *Terkîb-i Bend*'inde buradan* ne güzel bir iktibas ile lisânımızda bir mesel yâdigâr bırakmıştır;
Zâlimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ / تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا [Müellifin notu]
* B: "bundan".

o zikreylediğin ittikā ve sabr u ihsan hasletleriyle bizim üzerimize tercih ve tafdil etti {وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ} ve fi'l-hakīka biz elbette suçlu idik. ❁ Amden bir hatîe yapmıştık. Yani şimdi bilsen ne kadar nâdimiz. Yukarıda da kaydettiğimiz vechile Yûsuf, kardeşlerine kendi hakkını affediyordu, ancak haklarında Allah'ın mağfiretini de iyice ümit edebilmek için tevbe ve nedâmetlerini gözetiyordu, bu kere bu beliğ itiraf ile bu da tahakkuk edince {قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ} size dedi muâhaze yok {الْيَوْمَ} bugün.

"**Tesrîb**" esasen işkembeden iç yağını sıyırmak demek olup mecâzen tekdir ve muâhaze mânasına kullanılır. "Elyevm" kaydı da hem mâkabline hem mâba'dine rabt olunabilir. Yani muâhaze olunmak hatırınıza gelmesi melhuz olan bugün size serzeniş yok, o hâlde başka gün nasıl olur? Binâen'aleyh suâlimden ve sözlerimden bir serzeniş mânası çıkarıp da merak etmeyiniz. Müsterih olunuz, yahut bundan evvelki gelişinizde habersizce üzüldünüz ise de bugün ve bi-tarîki'l-evlâ bundan sonra öyle bir şey hatırınıza gelmesin[1] Hakkullah cihetine gelince, yine [2914] bugün dua ve ümit ederim ki {يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ} Allah size mağfiret eder. ❁ Zira bugün tevbe ve ihlâsınız zâhir, hâliniz şâyân-ı mağfiret ve rahmettir {وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ} ve O, Erhamü'r-râhimîn'dir. ❁ Şimdi siz {اِذْهَبُوا بِقَمِيصِى هٰذَا} şu gömleğimi götürün {فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِى} de babamın yüzüne bırakın ki {يَأْتِ بَصِيراً} gözü görerek gelir. ❁ Yani siz şimdi başka düşünceleri bırakın da ilk işiniz bu olsun: Bununla babama tebşir ve tedavi ve davet hizmetine koşun. Bu gömleğin evvel götürülen kanlı gömleğe tekabülü hafî değildir. Demek ki yalandan kanlı bir gömlekle başlayan ve Ya'kūb'a dünyayı zindan eden müzmin

---

1 Rivayet olunur ki, kardeşleri Yûsuf'a, "Sen bizi akşam sabah kendi sofranda yemeğe çağırıyorsun, hâlbuki biz kabahatimizden dolayı huzûrunda çok sıkılıyor, hayâmızdan yüzüne bakamıyoruz" diye haber göndermişler, müşârün ileyh de kendilerini şu cevap ile tekrim eylemiş de demiş ki: "Mısır ahâlisi, ben her ne kadar içlerinde melik makamında bulunuyor isem de bana ilk gözle bakarlar ve 'sübhanallah, yirmi dirheme satılmış olan bir köle ne makama erişti' derlerdi. Şimdi ise sizinle müşerref oldum, gözlerde büyüdüm, zira halk anladı ki siz benim kardeşlerimsiniz ve ben İbrâhim aleyhisselâm'ın torunlarındanım". [Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 503] Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem de Mekke'nin fethi günü Kâbe'nin kapısında durup Kureyş'e hitaben: "Beni size ne yapar re'yinde bulunuyorsunuz?*" buyurmuştu, onlar da "hayır zannederiz, kerîm bir birader ve kerîm bir birader oğlusun, kudret de elinde." O vakit buyurdu ki "Kardeşim Yûsuf'un dediğini derim لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ. [Vâkıdî, *el-Megāzî,* II, 835] [Müellifin notu]

* B: "bulunursunuz?".

bir derd-i hicran bu kere vuslat müjdesi götürecek olan mübarek bir gömleğin temasıyla hemen siliniverecekti. Acaba bu nasıl bir gömlekti? Bir rivayette denilmiş ki bu gömlek, vaktiyle Hazret-i İbrâhim ateşe atıldığı zaman emr-i ilâhî ile Cebrâil'in cennetten getirip giydirdiği gayet ince bir gömlek olup evlâd ve ahfâdına miras kalmış ve Ya'kūb onu bir nüsha içine koyarak gizlice Yûsuf'un boynuna takmış ve kuyuya atıldığı zaman Cibrîl onu nüshadan çıkarıp ona giydirmişti ve "cennet nesîminin kokusu herhangi bir mübtelâya messederse o afiyet bulur" demişti.[1] Bu surette bu gömlek esrârengiz bir yâdigâr ve bu iş, Ya'kūb'a sevgili Yûsuf'unun nübüvveti haberini dahi tebşir eden bir mucize demek olur. Bir rivayette de denilmiş ki bu gömlek o sırada Yûsuf'un sırtında bulunan gömleği idi. Fi'l-hakīka بِقَمِيصِى هٰذَا ifadesinden bu mâna daha zâhirdir. [2915] Fakat bu surette de bir gömleğin yüze sürülmesiyle de gözlerin kuvvet iktisab edeceği aklen bilinebilecek bir şey görünmez. Onun için muhakkıkīn demişlerdir ki: "Bu da mutlak bir vahiy ile olmuştur. Zira bir vahiy olmasa idi Yûsuf bunu aklıyla[2] bulamazdı." Ma'amâfîh Fahreddin Râzî der ki: "Bunun mâkul ciheti de yok değildir. Denebilir ki Yûsuf, babasının görmemesi iç sıkıntısıyla çok ağlamaktan neş'et etme bir za'f-ı basar olduğunu anladığından belki şöyle düşünmüştür ki, gömleği üzerine konulduğu zaman her hâlde çok inşirah bulur ve kalbine kuvvetli bir ferah gelir. Ve bununla rûhu kuvvet bulup kuvâsından za'f zâil olur. Ve binâen'aleyh bâsırası da kuvvetlenir, gözüne fer gelir. Ve bu kadarı kalb ile marifeti mümkin olan şeylerdendir. Çünkü kavânîn-i tıbbiye[3] bu mânanın sıhhatine delâlet eder."[4] Lâkin bunun mânası "fennen bu mümkindir, kavâ'id-i

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 147.
2 B: "aklen".
3 B: "tabî'iye".
4 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVIII, 507:
قال المحققون: إنما عرف أن إلقاء ذلك القميص على وجهه يوجب قوة البصر بوحي من الله تعالى ولولا الوحي لما عرف ذلك، لأن العقل لا يدل عليه ويمكن أن يقال: لعل يوسف عليه السلام علم أن أباه ما صار أعمى إلا أنه من كثرة البكاء وضيق القلب ضعف بصره فإذا ألقي عليه قميصه فلا بد أن ينشرح صدره وأن يحصل في قلبه الفرح الشديد، وذلك يقوي الروح ويزيل الضعف عن القوى، فحينئذ يقوى بصره، ويزول عنه ذلك النقصان، فهذا القدر مما يمكن معرفته بالقلب فإن القوانين الطبية تدل على صحة هذا المعنى.

tıbbiyeden, tecribeden bu kadar bir ilham alınabilir" demek olur. Fi'l-vâki' gerek maraz gerek sıhhat nokta-i nazarından teessürât-ı rûhiyenin beden üzerindeki dahli ve o suretle tedavi, tıp nokta-i nazarından dahi inkâr olunamazsa da burada mâkuliyetin bu kadarcığı meselenin halline kâfi değildir. Böyle bir düşünce ile "belki iyi olur" denebilirse de kat'î hüküm verilemez. Hâlbuki meselenin en mühim noktası يَأْتِ بَصِيراً hükmünün kat'iyyetindedir. Akıl ise tıbbın belki hiçbir devâsında bunu kestiremez. Ve buna işaret için olsa gerektir ki Râzî de "bu kadarını kalb ile marifet mümkin olur" demiş, akıl ile dememiştir. Haydi Yûsuf'un aklına öyle bir imkân ve ihtimal gelmiş olsun, fakat onun kalbine bu kat'î hükmü veren kuvvet nedir? Bu nokta muhakkıkīnin dedikleri gibi vahy-i Hak'tan başka bir sebeple îzah edilemez.

Yûsuf, kardeşlerini tatyib eder etmez ilk iş olmak üzere onları böyle latîf bir devâ-yı i'câzkâr ile pederine tebşir ve davet hizmetiyle me'mur edip serî'an göndermiş ve demiştir ki:

[2916] Babamla beraber {وَأْتُونِى بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ} bütün ehlinizi -yani erkek dişi, büyük küçük hânedân-ı Ya'kūb'a mensup bütün ailenizi- de toptan alıp bana getiriniz. ❁ Rivayet olunur ki gömleği kardeşleri içinden Yehûda[1] almış ve "evvel kanlı gömleği götürüp mahzun eden ben idim, o vakit mahzun ettiğim gibi şimdi de müjde edeyim" demiş ve yalın ayak başı kabak Mısır'dan Ken'an'a koşmuş ve aradaki mesafe seksen fersah imiş. Evvelki defalarda kardeşlerini techiz eden Yûsuf'un bu kere bu emirleri verirken iktizâ eden levâzımı ile elbette daha mükemmel surette techiz edip uğrattığını ihtâra lüzum yoktur. Rivayet olunduğuna göre bu kafilede babasına iki yüz râhile techiz etmiş göndermişti[2].[3]

Şimdi bakınız buradan ikbal teveccüh eder etmez ötede ne olacak, revhullah nasıl tecellî edecek, nesîm-i vuslat nasıl uçacak, hicran nasıl kaçacak, nasıl bir neş'e ve revhâniyet kaynaşacak?

---

1 B: "Yehûd".
2 B: "göndermiştir".
3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 503.

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنِّى لَاَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ
اِنَّكَ لَفِى ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ ﴿٩٥﴾ فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَشِيرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِه۪ فَارْتَدَّ بَص۪يراًۚ قَالَ
اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓى اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا
كُنَّا خَاطِئ۪ينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٩٨﴾

[2917] **Meâl-i Şerîfi**

Vaktâ ki beriden kervan ayrıldı, öteden babaları "doğrusu" dedi, "ben cidden Yûsuf'un kokusunu duyuyorum, bana bunaklık isnâdına kalkışmasanız" (94). Dediler: "Tallahi sen cidden eski şaşkınlığında ber-devamsın" (95). Fakat vaktâ ki hakikaten müjdeci geldi, gömleği yüzüne bıraktı, gözü açılıverdi; "ben size" dedi, "Allah'tan sizin bilemeyeceklerinizi bilirim demedim mi?" (96). Dediler: "Ey bizim şefkatli pederimiz, bizim için günahlarımıza istiğfar ediver, bizler hakikaten büyük günah işlemiştik" (97). "Sizin için" dedi, "Rabbime sonra istiğfar edeceğim. Hakikat bu: Gafûr O, Rahîm O" (98).

{وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ} Vaktâ ki kafile ayrıldı ❁ yani Mısır'dan hareket edip Ken'an'a müteveccihen şehrin hâricine çıktı, ötede {قَالَ اَبُوهُمْ اِنِّى لَاَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ} babaları, ben, dedi, inanın Yûsuf'un kokusunu buluyorum {لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ} beni bunak yerine koymasaydınız... ❁ Yani ey bu sözümü işitenler siz[1] benim akl u şuuruma halel nisbet etmeyip de vicdânıma itimad etseydiniz bu sözüme mutlak inanırdınız. Fakat يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ derken gayr-i mâkul olmayan o esef duygusuna bile mânasız diye itiraz eden ve Yûsuf kokusu burunlarında tütmeyen siz gafiller şu anda derin bir neş'e ve revhâniyetle vicdânımı saran bu Yûsuf kokusuna ve henüz vicdânımdan başka hiçbir delîli görünmeyen bu sözüme, bu ledünnî vuslat müjdecisine [2918] nereden inanacaksınız? İnanmayacaksınız bari beni bunak yerine koyup da tekzîbe kalkışmasanız ne olur?

1 B: "sen".

Yûsuf'un müjde-i nübüvvetiyle pîrâhen-i himmetini getirecek olan o bişâret kervanı Mısır'dan kopup semt-i Ya'kūb'a ikbal eder etmez, beride Ya'kūb'un burnunda tüten[1] zevk-i revhâniyetle şemm-i vicdânını saran bu rîh u râyiha, bu leddünnî bâd-ı sabâ, bu Yûsuf kokusu şüphe yok ki ona "revhullah"dan bir şemme, ve gelmekte olan müjdenin müjdecisi[2] bir nefes-i rahmânî idi. Oh! Şu anda tasavvuru bile ehl-i dili gaşy edecek gibi olan bu tatlı şemme kim bilir Ya'kūb'un gam-ı hicrânına nasıl bir darbe-i teb'îd vurmuş, vicdânını nasıl bir letâfet ve revhâniyetle sarmıştı? Ya'kūb, bununla aynı zamanda hem uzaktaki bir ikbal vâkı'asının[3] mebde'inden bir eserini duymuş, hem de birkaç gün sonra kavuşacağı müstakbel bişâretin büyük sürûruna tedrîcen ihzar edilmiş bulunuyordu. Bu nasıl oluyordu? Seksen fersahlık bir mesafeden bu rayihayı getiren nâkil ne idi? Ve bunu duyan hassasiyet nasıl bir hassasiyetti? Mâlum olan hava cereyânının bu sür'ate kâfi gelemeyeceği şüphesiz. Kafilenin Mısır'dan infisâli anında Ya'kūb'un beride duyduğu bu rîhin sür'ati lâekal bir şimşek ve elektrik sür'atini hâiz olmak lâzım geliyor. Ve hâlbuki bugünkü fende ses nakline kadar tatbîkini öğrendiğimiz elektrik cereyânının henüz râyiha işine ve şem hissine hizmetini bilmiyoruz. Bir de Ya'kūb'un hassasiyeti ne kadar incelmiş ve hüznü ile gözler ağardıktan sonra şem hissi ne kadar tezâyüd etmiş olursa olsun, kafilenin infisâli ânına kadar Mısır'dan bir Yûsuf şemmesi duymayıp da şimdi duymuş olması gösterir ki bunun sırr u hikmeti onun hassasiyetinde de değildir. Bunun için müfessirînin bu hususta iki ifadesi vardır. Birisi Allah teâlâ'nın bu râyihayı bir mucize olmak üzere o uzak mesafeden Ya'kūb'un vicdânına îsâl, birisi de o anda vicdân-ı Ya'kūb'da îcad eylemiş olmasıdır. Ve [2919] binâen'aleyh herhangisi olursa olsun bu vâkı'anın hârikulâde bir tervîh-i rabbânî olduğunda şüphe yoktur. Zamanımız fen felsefesi bu gibi fevkalâde hâdisât-ı rûhiyeyi îzah edememekle beraber inkâr dahi etmeyip "telepati" unvânı

---

1 B -"tüten".
2 B: "müjdesi".
3 B: "vak'asının".

altında tasnif ve mütalaa etmektedir. Telegraf, telefon kelimelerinde dahi mâruf ve müsta'mel olan "tele" kelimesi aslında "uzak" demek, "pati" de teessür mânasına olduğu cihetle "telepati" uzaktan teessür demek olur ve şöyle târif olunur: "Bir nefiste duyulan öyle bir ihsastır ki o anda vukū' bulmuş hakīkī bir vak'aya müte'allik olduğu hâlde öyle bir mesafede veya öyle zurûf u ahvâl içindedir ki bunlar o vak'anın o nefis ile marifetini maddeten mümteni' gibi gösterirler". Diğer bir târife göre de "bir mânanın veya hissin uzaktan muvâsalası, yani hissolunabilecek bir alâmetin mu'âveneti olmaksızın teblîği[1] hâdisesidir". Evvelki târife nazaran telepati şerâit-i mu'tâde hilâfındaki havâss-ı zâhire hâdisâtına dahi şâmil olabilecektir. Lâkin ikinci târife nazaran herhangi bir hevâ muhîti içinde duyulan şem gibi bir hiss-i zâhir hâdisesi telepati kabîlinden addolunacak kadar fevkalâde sayılmamak iktizâ edecektir. Çünkü havâss-ı zâhire hâdisâtında lâekal hava ve ziyâ gibi bir delîl-i hissî vardır ki bu bize telepatiden ziyade telsiz ve radyo teblîgātı kabîlinden bir hâdise mülâhaza ettirebilir. Ve binâen'aleyh bunun fen nokta-i nazarından tasavvuru sırf rûhânî olan telepati teblîgātı kadar müşkil olmaz. Zira uzaktaki bir his veya mâna serî' bir vâsıta-i hafiyye ile yaklaştırılıp tebliğ edilmiş demek olur. Ve bunun için birtakımları telepatinin en şâyi' olan ve mücerred mânevî gibi görünen kısmını da bu suretle tevil ederek mülâhaza etmek isterler. Ma'amâfîh herhangi bir şeyin vicdâna iktirânı nasıl oluyor? Ve vicdânın a'zamî ve asgarî hadd-i telâkīsi nereden başlar? Ve sâha-i ittisâ'ı hangi hudûda kadar gidebilir? Bir nefsin kuvveleri, kendi hâricindeki vâkı'âtı [2920] behemehâl beden sınırı dâhilinde mi ahz ediyor? Harârette olduğu gibi bedenden hârice intişar eden ve vâridâtını uzaklardan karşılayan kuvveler yok mudur?

Bunlar bilinmeden uzaktan his hâdise-i rûhiyesini mutlaka tevile mecburiyet yoktur. Ve doğrusu yalnız uzaktan his değil, yakından his ve şuur hâdiseleri dahi had ile tasavvur ve îzah olunamamaktadır.

1 B: "tebliğ".

وَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلٖيلًا [el-İsrâ 17/85][1] Ancak his ba'de'l-vukū' bir emr-i vâki' olduğu gibi, his ma'a'l-vukū' ve hatta his kable'l-vukū' bile inkâr olunamayacak vâkı'alardandır. Burada kendi nefsimde vâki' olmuş telepati hâdiselerinden ilk evvel nazar-ı dikkatimi celb eden bir misâli kaydedeceğim, şöyle ki: İstanbul'da Mekteb-i Nüvvâb'da talebe iken bir gün öğleden sonra dersten çıkıp Nuruosmaniye'de ikāmetgâhım olan hattat odasına geldim, yalnız pencerenin önüne oturdum. Oturur oturmaz henüz bir şeyle meşgul olmaksızın birdenbire büyük amcam Muhammed Emîn Efendi hatırıma doğuverdi ve derhâl kalbime derin bir hüzün çöktü, ağlamak istedim. Hâlbuki başka zamanlar onun hatırasından lâbüd bir neş'e ve inşirah duyardım, nâdirü'l-vücûd bir fazîlet-i mücesseme idi. Bugün hatıranın hem tarz-ı hutûru hem de mu'tâd neş'enin hilâfına öyle bir hüzün gelmesi istiğrâbımı mûcib oldu, hemen kaydettim. On beş gün sonra memleketten posta ile mektup aldım, pederim o gün amcamın vefat ettiğini ve bana yâdigâr olmak üzere birkaç kitabını vasiyet eylediğini yazıyordu. O vakit ki postanın on günde geldiği bir mesafeden o hüzünlü vak'anın vukū'u ânında hüznünü duymuştum ve gözlerim dolukmuştu. Ve işte telepati dedikleri böyle hâdiselerdir ki bizim ıstılâhımız bütün bunları ilham cümlesinden saymaktı ve bu hâl uykuda iken olsa idi aynen rüya derdik. Bunlar mu'tad hislerimize nazaran fevkalâde vukū'âttan olmakla beraber nâdir değil pek çoktur. Belki herkeste olur da farkında olmaz. Fakat sûret-i [2921] umûmiyede esbâb-ı ilimden değildir. Alelâde bir vehim hâlinde keramet veya mucize mertebelerine kadar çıkacak muhtelif derecâtta zâhir olabilir. Kanâ'at-i âcizâneme göre bu âyet bize yalnız ilm-i rûh ve mucizeye münhasır olacak bir hârikayı tesbit ile kalmıyor, bugünkü taharriyât-ı fenniye nokta-i nazarından şâyân-ı dikkat ilhamlar da vermektedir. Zira görülüyor ki râyiha, "rîh" lafzıyla ifade olunmuştur. Bunda ise îsâl mânası daha mütebâdirdir. Hâlbuki bâlâda söylediğimiz vechile kafilenin ayrıldığı anda Ya'kūb'un vicdânına râyihanın vusûlü

1 "…Ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."

rüzgâr sür'atinden daha serî' olmuş oluyor. Ma'lûmât-ı hâzıramıza nazaran bu intikâlin fizikî surette husûlü havanın kütlevî cereyanıyla değil de elektrikî[1] mevceleriyle olması muhtemildir. Ancak bir râyihanın havada intişârı küçük maddî zerrelerin hareket ve intişârıyla olması meşhur olduğuna göre, bu zerrelerin bir cereyân-ı elektrikî hâlinde ve bir şimşek sür'atiyle akıp gelmesi müsteb'ad olacaktır. Bunun için bir tahlîle daha lüzum vardır ki o da o zerrelerdeki râyihanın hararet ve ziyâ gibi kābil-i intişar bir kuvvet olduğunu bulmaktır. Ve fi'l-vâki' râyihanın meselâ bir gülsuyu zerrâtının kendilerinden ziyade onlardaki bir kuvvet ve keyfiyet olması ve ince bir ihtizaz ile mülâhaza edilmesi daha mâkul ve râyiha hakkındaki ilk ihtisâsâtımızın bedâhetine daha muvâfıktır. Ve o hâlde meseleyi kimya veya zerrevî fizik sahasında tâkip ederek savt naklinden daha ince bir kanun ile râyiha kuvvet ve hareketinin zabt u naklinde dahi elektrik cereyânından istifade mümkin olduğu neticesine varabilecek demek olur. Gerçi Ya'kūb'un duygusu fennî değil mucizevîdir. Ve bazı müfessirînin dediği gibi Allah teâlâ'nın râyiha-i Yûsuf'u vicdân-ı Ya'kūb'da doğrudan doğru îcad edivermiş olması da muhtemildir. Ve hatta Ya'kūb'un hafızasını uyandırıp mâzîden mâlumu[2] olan Yûsuf kokusunu vicdânına yeniden duyuruvermesi de muhtemildir. Lâkin âyetin ifadesinden [2922] zâhir olan bu kokunun rüzgâr içinde duyulması ve gömleği hâmil olan müjde kafilesinin Mısır'dan ayrıldığı anda oradan bi'l-infisâl îsâl edilmiş olmasıdır. Bu ise hilkatte râyihanın dahi havadan bir telsizle berk gibi nakl ü îsâli hâdisesinin vukū'unu ve binâen'aleyh hafî bir kanunun vücûdunu ihtar eder. Şüphesiz ki bunun gerek Mısır'dan irsâli gerekse böyle bir sür'atin Ya'kūb tarafından ahzolunabilmesi ve o râyihanın Yûsuf kokusu olduğunun temyiz ve tâyin edilmesi asıl kanun gibi doğrudan doğru tasarruf-ı rabbânîyi gösteren hârikalardır. Gerek bu cihetlerden ve gerekse Ya'kūb ve Yûsuf'un birer peygamber olmaları haysiyetiyle vak'a i'câzkârdır. Zira bir insanın yakından bir insan kokusunu teşhis etmesi

1 B: "elektrik".
2 B: "mâlum".

bile hârikulâdedir. Ancak bunun hey'et-i mecmû'asıyla mâfevka'l-kānûn bir mucize olması zımnında bazı kanunun[1] da isbat edilmiş olmasına münâfî değildir. Meselâ Îsâ'nın bir kuş yapması biiznillah bir mucizedir. Fakat kuşların uçması vak'asında "tayeran" kanununu istinbat ile yine biiznillah tayyareler yapılması mucize olmayan bir âdet olabilir.

Hâsılı revhullâha bakın ki Ya'kūb, Yûsuf'un güzel kokusunu o kadar uzaktan derhâl duydu ve onun bir vehm ü hayâl olmayıp bir hakikat olduğunu vicdânında tanıdı ve tekidlerle söyledi, fakat gāfillerin bu vicdâna inanmayıp saçma diyeceklerini bildiği için de "beni bunak yerine koymasanız..." dedi, lâkin kim dinler? Dediği gibi bu sözünü işitenler {قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفٖى ضَلَالِكَ الْقَدٖيمِ} "tevallahi" dediler, "sen hakikaten eski şaşkınlığındasın" ❁ yani hâlâ Yûsuf deyip duruyorsun, hâlâ ona kavuşacağını tevehhüm ediyorsun ki bu doğru değil. Oğulları yolda olduğu için belki bunu söyleyenler onlar değildi, lâkin çok geçmeden şaşkınlık kimde olduğu tebeyyün etti. Zira bunun üzerine:

[2923] {فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَشٖيرُ} Vaktâ ki müjdeci geldi {اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِهٖ} gömleği yüzüne koydu, {فَارْتَدَّ بَصٖيرًا} Ya'kūb'un basarı yerine geliverdi, gözü açılıverdi.

Şimdi bu neş'eye kavuşan Ya'kūb neler dedi, neler yaptı zannedersiniz. Hayır, o yine sabr-ı cemîlinden ayrılmayıp لَا تَا۪يْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ nasihatini ihtar ederek sadece {قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْۚ} "size demedim mi" dedi {اِنّٖٓى اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "ben her hâlde Allah'tan sizin bilemeyeceğiniz şeyler bilirim." ❁ Yani şimdi anladınız mı Allah ne büyük ve Peygamberlik ne hakikat?

O vakit gelmiş olan oğulları hepsi birden {قَالُوا يَٓا اَبَانَا} "ey bizim babamız" dediler {اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا} bizim için günahlarımıza istiğfar et ❁ mağfiretimize dua ediver. {اِنَّا كُنَّا خَاطِـٖٔينَ} biz hakikaten suçlu idik ❁ şimdi çok nâdim olduk. Buna karşı babaları hemen istiğfar edivermedi de vaad ederek {قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّٖيۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ} "yakında" dedi "sizin için Rabbime istiğfar ederim, şüphe yok ki O'dur O ancak Gafûr,

1 B: "kanun".

Rahîm" ❁ Ya'kūb bu suretle kendi affını iş'âr etmekle beraber istiğfârını seher vakti veya cuma gecesi gibi bir vakt-i icâbet gözettiği için ve daha doğrusu Yûsuf'la helalleştirinceye veya onun affını anlayıncaya kadar tehir etmişti. Çünkü mazlûmun affı mağfiretin şartıdır.

Gelelim neticeye:

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنٖينَۜ ﴿٩٩﴾
وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًاۚ وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا تَأْوٖيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُۘ قَدْ جَعَلَهَا
رَبّٖي حَقًّاۜ وَقَدْ اَحْسَنَ بٖٓي اِذْ اَخْرَجَنٖي مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ
الشَّيْطَانُ بَيْنٖي وَبَيْنَ اِخْوَتٖيۜ اِنَّ رَبّٖي لَطٖيفٌ لِمَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ﴿١٠٠﴾ رَبِّ
قَدْ اٰتَيْتَنٖي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنٖي مِنْ تَأْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِۚ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ تَوَفَّنٖي مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنٖي بِالصَّالِحٖينَ ﴿١٠١﴾

[2924] **Meâl-i Şerîfi**

Vaktâ ki Yûsuf'un yanına vardılar, ebeveynini kucakladı, yanına aldı ve "buyurun" dedi, "Mısır'a inşaallah emn ü istirahatle girin" (99). Ve ebeveynini taht üzerine çıkardı, hepsi onun için secdeye kapandılar, ve "ey babacığım" dedi, "işte bundan evvelki rüyamın tevili bu, hakikaten Rabbim onu hak kıldı. Hakikaten bana ihsan buyurdu, çünkü beni zindandan çıkardı ve sizi bâdiyeden getirdi, şeytan benimle biraderlerimin arasını dürtüştürdükten sonra. Hakikat Rabbim meşiyyetinde latîf, hakikat bu, O öyle Alîm, öyle Hakîm (100). Yâ Rab, Sen bana mülkten bir nasip verdin ve bana ehâdîsin tevilinden bir ilim [2925] öğrettin. Gökleri, yeri yaratan Rabbim! Benim dünya ve âhirette velîm Sensin, beni müslim olarak al ve beni sâlihîne ilhak buyur" (101).

{فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ} Velhâsıl vaktâ ki Yûsuf'a vardılar ❁ Ya'kūb ve bütün hânedânı, Yûsuf'un dediği gibi Mısır'a hareket edip yanına vardılar. Rivayet olunur ki Yûsuf ve Melik maiyyetlerinde dört bin asker

ve ricâl-i devlet ve bütün Mısır ahâlisi ile istikbâle çıkmışlardı, Ya'kūb aleyhisselâm karşıdan Yehuda'ya dayanarak yürüyordu, karşıya gelen ahâliye ve atlılara bakıp "ey Yehuda, şu Mısır'ın firavunu mu?" diye sordu, "hayır, oğlun" dedi. Yaklaştıklarında Yûsuf'tan evvel Ya'kūb selâm verdi de "selâm sana ey hüzünleri gideren" dedi.[1] Yûsuf {اٰوٰى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ} ebeveynini kendine îvâ etti ❁ yani boyunlarına sarılıp bağrına basarak menzil-i mahsûsunda istirahat ettirdi ve anlaşılıyor ki bu henüz şehre girmeden istikbal mevki'inde oluyordu. Nitekim {وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنٖينَ} ve "inşallah hepiniz emn ü eman içinde Mısır'a giriniz" dedi ❁ bu suretle Mısır'a girdiler {وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ} ve ebeveynini arşa çıkardı ❁ bilhassa babasıyla anasını[2] kardeşlerinden ziyade öyle i'zâz ve tekrim eyledi ki kendisinin bir taht gibi olan yüksek köşkünün üzerine çıkardı {وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا} ve onun için hepsi secdeye kapandılar ❁ yani ebeveyni ve kardeşleri[3] Yûsuf için Allah'a şükür olmak üzere secdeye kapandılar.[4] Bir kavle göre ise, o zaman âdet olduğu üzere Yûsuf'a karşı [2926] resm-i selâm îfâ etmek üzere secde vaziyetinde yerlere kapandılar.[5] Gerçi bu mâna yek nazarda rüyaya daha muvâfık gibi görünür, lâkin selam secdesi olsa idi ilk mülâkatta yapılması daha zâhir olurdu. Rüyada رَاَيْتُهُمْ لٖى سَاجِدٖينَ cümlesi de "bana secde ediyorlar gördüm" demek olabileceği gibi, "benim için secde ediyorlar gördüm" de demek[6] olabileceğinden, evvelki

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVI, 265:
عن فرقد السبخي، قال: لما ألقي القميص على وجهه ارتد بصيرًا، وقال: «ائتوني بأهلكم أجمعين»، فحمل يعقوب وإخوة يوسف، فلما دنا أخبر يوسف أنه قد دنا منه، فخرج يتلقاه. قال: وركب معه أهلُ مصر، وكانوا يعظمونه. فلما دنا أحدهما من صاحبه، وكان يعقوب يمشي وهو يتوكأ على رجل من ولده يقال له يهوذا. قال: فنظر يعقوب إلى الخيل والناس، فقال: يا يهوذا، هذا فرعون مصر؟ قال: لا هذا ابنك! قال: فلما دنا كل واحد منهما من صاحبه، فذهب يوسف يبدؤه بالسلام، فمنع من ذلك، وكان يعقوب أحقّ بذلك منه وأفضل، فقال: السلام عليك يا ذاهب الأحزان عني...

2 Bir rivayette asıl anası Bünyamin'in nifâsında vefat etmiş olduğundan bu analığı olan teyzesi idi denilmiştir [Müellifin notu].

3 M: "kardeşlerini".

4 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVIII, 510:
الوجه الأول: وهو قول ابن عباس في رواية عطاء أن المراد بهذه الآية أنهم خروا له أي لأجل وجدانه سجدا لله تعالى، وحاصل الكلام: أن ذلك السجود كان سجودا للشكر فالمسجود له هو الله، إلا أن ذلك السجود إنما كان لأجله والدليل على صحة هذا التأويل أن قوله: «ورفع أبويه على العرش وخروا له سجدا» مشعر بأنهم صعدوا ذلك السرير، ثم سجدوا له، ولو أنهم سجدوا ليوسف لسجدوا له قبل الصعود على السرير لأن ذلك أدخل في التواضع

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVI, 269:
عن ابن إسحاق، قال: تحمّل –يعني يعقوب– بأهله حتى قدموا على يوسف، فلما اجتمع إلى يعقوب بنوه، دخلوا على يوسف، فلما رأوه وقعوا له سجودًا، –وكانت تلك تحية الملوك في ذلك الزمان– أبوه وأمه وإخوته.

6 B: "demek de".

mâna her vechile daha muvâfıktır. Bir de bu secde ile meleklerin Âdem'e secdesi mânası beynindeki münasebet ve müşâbehet unutulmamak lâzım gelir.

Onlar böyle secdeye kapandılar {وَ} ve ❁ o vakit bunu gören Yûsuf {قَالَ يَٓا اَبَتِ} ey babacığım dedi {هٰذَا تَأْوٖيلُ رُءْيَایَ مِنْ قَبْلُ} işte bu, mukaddemâ gördüğüm rüyamın tevili ❁ yani o zaman senin yaptığın tevil ilmî ve icmâlî bir tâbir idi, bilfiil tahakkuk eden meal ve mânası {قَدْ جَعَلَهَا رَبّٖى حَقًّا} onu Rabbim hakikaten hak kıldı ❁ sâdık ve tıpkı gördüğüm gibi vâki' olarak tahakkuk ettirdi {وَقَدْ اَحْسَنَ بٖى} ve fi'l-vâki' bana lutf u[1] ihsan eyledi, çünkü {اِذْ اَخْرَجَنٖى مِنَ السِّجْنِ} beni zindandan kurtardı {وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ} ve sizi bedivden getirdi ❁ bâdiyeden, yani alandan yahut "Bedâ" nâm mahalde bulunmaktan kurtardı getirdi. Vâhidî vesâirenin beyânına göre "bedv" iki mânaya gelir, birincisi şahsın uzaktan zâhir olduğu düz ve açık yer demektir ki lisânımızda "alan" tâbir olunur. Aslı بدا يبدو[2] بدوا fiilinden zuhûr mânasına masdar olup sonra mekân, masdar ile tesmiye edilerek "bedv" ve mukabilinde "hadar", nisbetlerinde "bedevî" ve "hadarî" denilmiştir. İkincisi İbn Abbas'tan rivayet [2927] olunduğuna göre Ya'kūb "Bedâ" nâm mahalle nakledip orada sâkin olmuş ve Yûsuf'a oradan gelmişti ve orada dağın dibinde kendisinin bir mescidi vardı.[3] İbn Enbârî de demiştir ki: "Bedâ" mâruf bir mevzi'dir. هو بين شعب وبدا "Filân, Şi'b ile[4] Bedâ arasında" denilir. Ve bunların ikisi beraber şiirlerde zikrolunagelmiş mevzi'lerdir. Nitekim Küseyyir şöyle demiştir:

وَأَنْتِ الَّتِي حَبَّبْتِ شِعْبًا إِلَى بَدَا
إِلَيَّ وَأَوْطَانِي بِلَادٌ سِوَاهُمَا[5]

1 B -"lutf u".
2 B: "yahut".
3 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XII, 252:
والبدو: بسيط الأرض يظهر فيه الشخص من بعيد، وأصله من بدا يبدو بدوًا، إذا خرج إلى المراعي في الصحاري، ثم سمي المكان باسم المصدر فيقال: بدو وحضر، قال قتادة: كان يعقوب وولده بأرض كنعان أهل مَوَاشٍ وبريَّة. وقال ابن عباس في رواية عطاء والضحاك: كان يعقوب قد تحول إلى بدا وسكنها، ومنها قدم على يوسف، وله بها مسجد تحت جبلها.
4 B: "ve".
5 Sen o sevgilimsin ki bana Bedâ'ya kadar Şi'b'i sevdirdin, hâlbuki benim vatanlarım bu ikisinden başka beldelerdi [Müellifin notu].

Ve işte bundan me'huz olarak بدا القوم يبدون بدواً denir ki "kavim Bedâ'ya vardılar, varıyorlar" demektir. Ve bedv bu mânada masdar olur. Ve bu suretle Hazret-i Ya'kūb ve evlâdı esasen bedevî değil hadarî idiler demek olur.[1] Bu tefsîrin sebebini bir sahife sonra مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى nazm-ı celîlinde bulacağız.

Ma'amâfîh evvelki mânaya göre bunu şöyle anlamak da mümkindir: Sizi bâdiyeden geçirerek taşradan Mısır'a getirdi. Hangisi olursa olsun şurası ne zarif ve ne kadar şâyân-ı dikkattir ki Yûsuf peder ve hânedânının Mısır'a getirilmelerini kendisinin zindandan çıkmasına adîl bir nimet addetmekle kalmayıp bunun da öbürü gibi bilhassa kendi hakkında bir ihsan olduğu[2] haysiyetini zikr ü tasrih eylemiştir. Yani hânedânının nimet ve refâhını kendine ait bir ihsan saymış ve kardeşlerini müteessir etmemek için zindandan evvel olan kuyu vak'asını tasrihten ictinab ederek setr ü affını iltizam ve hakkındaki ihsânın ehemmiyetini beyan sadedinde demiştir ki:

{مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنٖى وَبَيْنَ اِخْوَتٖى} Benimle kardeşlerimin arasını Şeytan dürtüştürdükten sonra ❁ böyle oldu, yani benimle kardeşlerim arasında geçen ve kāle alınmaması lâzım gelen macera ne benden ne de onlardan değil, aramızı bozmak [2928] için Şeytan'ın bizlemesinden, ifsad ve iğvâsından ibaret idi. Fakat Şeytan'ın kardeşler arasına sokulması haddizâtında büyük bir ibtilâ idi. Eğer Allah'ın ihsânı yetişmese idi ne fenalıklar olmazdı. Binâen'aleyh böyle bir ibtilâdan sonra Rabbimin bu ihsanları ne büyük ihsandır {اِنَّ رَبّٖى لَطٖيفٌ لِمَا يَشَٓاءُ} hakikaten Rabbim meşiyyetinde latîftir. ❁ Dilediği emr için tedbîri ne latîf, ne hoş, ne incedir {اِنَّهُ هُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ} ve hakikaten O, ancak O'dur ki Alîm, Hakîm'dir. ❁ İlim O'nun ilmi, hikmet O'nun hikmetidir.

1 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XII, 252-253:

قال ابن الأنباري: بدا اسم موضع معروف يقال: هو بين شعب وبدا، وهما موضعان ذكرهما جميل أوكثير فقال:

وأنتِ التي حَبّبْتِ شِعْبًا إلى بدا   إليَّ وأوْطَانِي بلادٌ سِواهُمَا

والبدو على هذا القول معناه قصد هذا الموضع الذي يقال له بدا يقال بدا القوم يبدون بدوًا، إذا أتوا بدًا، كما يقال: غار القوم غورًا، إذا أتوا الغور، فكان تلخيص الحرف: «وَجَاءَ بِكُمْ» من قصد بدا، وعلى هذا القول كان يعقوب وولده حضريين؛ لأن البدو لم يرد به البادية، لكنه عني به قَصْدُ بدا.

2 B: "olduğunu".

Rivayet olunur ki Hazret-i Yûsuf pederinin elinden tutup hazineleri gezdirmiş; altın, gümüş, cevâhir, elbise, silah vesâire hazinelerini dolaştıktan sonra yazı yazılacak kırtas hazinesine vardıklarında Hazret-i Ya'kūb: "Ay oğlum, bunlar dururken şu sekiz merhalelik mesafeden bana bir mektup yazmadın ha! Bu ne ilişiksizlik?" demiş, Yûsuf da "bana Cebrâil öyle emretti" demiş, "pekiyi ama niye sormadın" demiş, "sen ona benden evlâsın" demiş ve binâen'aleyh sual etmiş. Cebrâil "sen" demiş, "'korkarım ki kurt yer' dediğinden dolayı Allah bana öyle emretti ve 'Benden korksa idin a' buyurdu."[1] Yine rivayet olunduğuna göre Ya'kūb aleyhisselâm Yûsuf ile beraber yirmi dört sene yaşamış, sonra vefat etmiş ve Şam tarafında babası İshak aleyhisselâm'ın yanına defnolunmasını vasiyet eylemiş. Hazret-i[2] Yûsuf da bizzat kendisi gidip oraya defnederek avdet etmiş, sonra da Mısır'da yirmi üç sene daha yaşamıştı.[3]

Fakat bütün bunları gören, bu nimet ve ihsâna eren Yûsuf nihâyet ne dedi ve kıssası nasıl bir hâtime ile neticelendi bakınız; dedi ki:

{رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنِى مِنَ الْمُلْكِ} Yâ Rab sen bana mülkten bir nasip [2929] verdin {وَعَلَّمْتَنِى مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ} ehâdîsin meâlini bilmek ilminden de bir hisse tâlim eyledin ❁ binâen'aleyh en büyük dünya devletinin ne olduğunu tattım ve sonu nereye varacağını anladım. Yani anladım ki bütün dünya hâdisâtı tevil ve tâbiri sonunda tahakkuk edecek bir rüya gibidir. Ve tâlim ettiğin ilimden hissem nisbetinde o rüyanın da tâbir ve tevili mâlumum olduğundan bunun ilerisinde bir âhiret geleceğini

---

1 Ömer Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr,* thk. Mâhir Edîb vd., İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019, VIII, 499-500; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 506:

وفي بعض التفاسير المقبولة: أن يوسف لما جمع الله بينه وبين أبويه وإخوته أخذ بيد أبيه، وجعل يعرض عليه الخزائن، فعرض عليه بخزائن الذهب والفضة والحلي والحلل والأسلحة، حتى أدخله خزانة القراطيس، فرأى يعقوب فيها شيئا كثيرا، فقال: يا بني، ما أعقك لأبيك، كان عندك كل هذا من القراطيس، وكنت مني على ثمانية مراحل أربعين سنة، فما الذي منعك من مكاتبتي؟ قال: أمرني جبريل بهذا، قال: أفلا تسأله؟ قال: يا أبت، أنت أشد انبساطا إليه مني. فجاءه جبريل، فسأله يعقوب: أأنت نهيت ابني عن مكاتبتي؟ قال: نعم. قال: ولم؟ قال: لأن الله أمرني بذلك. قال: أفلا تسأله؟ قال: نعم. فمضى، وسأل الله تعالى، فقال: قل لعبدي يعقوب: أنسيت يوم قلت: «إني ليحزنني أن تذهبوا به وأخاف أن يأكله الذئب» فهلا خفتني يا يعقوب.

2 B -"Hazret-i".

3 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 173; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 506:

قال أهل التاريخ: أقام يعقوب عليه السلام بمصر بعد موافاته بأهله أربعًا وعشرين سنة، في أغبط حال، وأهنأ عيش، ثم مات بمصر. ولما حضرته الوفاة أوصى إلى ابنه يوسف أن يحمل جسده حتى يدفنه عند أبيه إسحاق، وفعل يوسف ذلك، ومضى به حتى دفنه بالشام ثم انصرف إلى مصر.

وعاش بعد أبيه ثلاثا وعشرين سنة.

öğrenmiş bulunuyorum. {فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Ey semâvât ve Arz'ı yaratan Rabbim {اَنْتَ وَلِيّ۪ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ} dünyada ve âhirette Sensin benim velîm ❁ mâlik-i emrim, veliyy-i nimetim, efendim; onun için dünyada {تَوَفَّن۪ى مُسْلِماً} beni müslim olarak vefat ettir ❁ rûhumu öyle kabz et {وَاَلْحِقْن۪ى بِالصَّالِح۪ينَ} ve sâlihîne ilhak eyle ❁ âhirette atalarım gibi sâlihler zümresinde haşreyle. Zira nimet ancak bununla tamam olacaktır.

Deniliyor ki Yûsuf böyle dua ettiği vakit Allah teâlâ rûhunu tayyiben ve tâhiren kabz eylemişti ve bunun üzerine Mısır ahâlisi beyninde defni husûsunda münâzaʻa ve muhâsame zuhur etmiş, birbirleriyle mukātele edecek dereceye gelmişlerdi. Nihâyet mermerden bir tabut yapıp içine koyarak Nil'in güzergâhına defnetmeye karar vermişlerdi ki, Nil suyu üzerinden geçerek Mısır'a vâsıl oldukça hepsi onunla[1] teberrükte müsâvi olacaklardı. Ve ondan sonra Mısır'da inkılâb olmuş, hükûmet Amâlika'dan çıkıp firavunlara intikal etmişti ve Benî İsrâil Hazret-i Mûsâ'nın biʻsetine kadar firavunların elinde kalmış idi.[2]

Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Miʻrâc gecesi Âdem'e semâ-i dünyada, Yûsuf'a ikinci semâda mülâkī olduğunu meşhur Miʻrâc hadisinde haber vermişti.[3] İşte Yûsuf geçidi mihnet ve ibtilâ, sonu fena ve zeval olan [2930] dünya mülkünün mâhiyet ve âkıbetini bildiğinden daha ilerisine gitmek ve kuvvet elinde iken Mısır'a büsbütün melik[4] olmak sevdâsını beslememiş, bilakis dünyadan çekilmek, ebedî hayata

1 B: "bununla".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 506:

فلما تم أمره وعلم أنه لا يدوم له، طلبت نفسه الملك الدائم الخالد، فتاقت نفسه إليه فتمنى الموت. وقيل: ما تمناه نبيّ قبله ولا بعده، فتوفاه الله طيبا طاهراً، فتخاصم أهل مصر وتشاحوا في دفنه: كل يحب أن يدفن في محلتهم حتى هموا بالقتال، فرأوا من الرأى أن عملوا له صندوقا من مرمر وجعلوه فيه، ودفنوه في النيل بمكان يمرّ عليه الماء ثم يصل إلى مصر ليكونوا كلهم فيه شرعا واحداً، وولد له: إفراثيم وميشا، وولد لإفراثيم نون، ولنون يوشع فتى موسى، ولقد توارثت الفراعنة من العماليق بعده مصر، ولم يزل بنو إسرائيل تحت أيديهم على بقايا دين يوسف وآبائه. إلى أن بعث الله موسى صلى الله عليه وسلم.

3 Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XVII, 345-346:

قال: ثم صعدنا إلى السماء الثانية، فإذا أنا بيوسف وحوله تبع من أمته، ووجهه كالقمر ليلة البدر، فسلم علي ورحب بي.

Buhârî ve Müslim'deki rivayette üçüncü semâda görüştüleri bildirilir (Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6; Müslim, İman, 263):

فأتينا السماء الثالثة، قيل: من هذا، قيل: جبريل، قيل: من معك، قيل: محمد، قيل: وقد أرسل إليه، قال: نعم، قيل: مرحبا به ولنعم المجيء جاء، فأتيت على يوسف فسلمت عليه، قال: مرحبا بك من أخ ونبي.

4 B: "mâlik".

can atmak istemiş de bu dua ile vefâtını temenni etmiş ve bu hâtime ile âhirete gitmiştir ki ne güzel dua ne güzel hâtime! Ve işte müttakīlerin can atacakları gaye o dünya hazineleri değil bu hüsn-i hâtimedir.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُٓوا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ
﴿١٠٢﴾ وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۜ
اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ۟ ﴿١٠٤﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ
عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ اَفَاَمِنُٓوا اَنْ
تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

[2931] **Meâl-i Şerîfi**

Bu işte, gayb haberlerinden, sana onu vahiy ile bildiriyoruz. Yoksa onlar işlerine karar verip mekir yaparlarken sen yanlarında değildin (102). Ve insanların ekserîsi sen ne kadar hırslansan mü'min değildirler (103). Buna karşı onlardan bir ecir de istemiyorsun, o ancak bütün âlemîne ilâhî bir tezkirdir (104). Bununla beraber göklerde yerde ne kadar âyet var ki üzerine uğrarlar, onlardan yüz çevirir geçerler (105). Onların ekserîsi Allah'a şirk koşmaksızın iman etmez (106). Ya artık Allah'ın azâbından umûmunu saracak bir beliyye gelivermesinden veya şuurları yokken kendilerine ansızın Sâat'in gelivermesinden emanda mıdırlar? (107).

{ذٰلِكَ} O yok mu? ❁ Yani hiç haberin yokken ber vech-i bâlâ mâlumun olan ve câlib-i dikkat nice âyetleri muhtevî bulunan şu güzel kıssayı, bu Yûsuf haberini görüyorsun ya, bu işte {مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ} gayb haberlerindendir. {نُوحِيهِ اِلَيْكَ} Biz onu sana vahyediyoruz {وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُٓوا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ} yoksa onlar o mekri yaparlarken işlerine karar verdikleri sırada sen yanlarında değildin ❁ ne Yûsuf'u kuyuya atmak dolabını kuran kardeşlerin yanında idin ne de sana bir mekr olarak bunu sormak için gıyâbında konuşup karar veren Kureyş ile Yehûdun

meclislerinde. Bâlâda geçtiği üzere bu vahye kadar bunların hepsinden gāfil idin. Hâlbuki bu haber ve beyan, ancak bir sâhib-şuhûdun beyânıdır.

Binâen'aleyh bu gayb haberlerinin عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ [el-Mâide 5/117] olan Hak teâlâ'dan sana vahyedildiği ve senin hak peygamber olduğun şüphesizdir. {وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنٖينَ} [2932] Ma'amâfîh sen hırslansan, şiddetle arzu etsen de nâsın ekserîsi inanıcı değildir. ❁ Çokları vahye ve bu güzel kıssanın mündericâtına iman etmez; güzel bir roman, uydurma bir hikâye gibi tahayyül eder geçer {وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ} hâlbuki sen buna karşı onlardan bir ecir de istemiyorsun ❁ ki cüz'î bir şüpheye mahal olsun {اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمٖينَ} bu ancak âlemîne bir zikirdir. ❁ Bu ihbar veya bu Kur'an bütün zevi'l-ukūl âlemlerine hakkı hatırlatmak için hâlis bir tezkir ve ihtardan ibarettir.

Binâen'aleyh aklı olanların bunu tezekkür ve mûcebince iman etmesi iktizâ ederse de aklı olmayanlar ihtar ve tezkirden anlamadığı gibi akılları hevâlarına mağlup olmuş, tezekkür kābiliyetini zâyi' eylemiş olanlar da ihtar ve tezkîre ehemmiyet vermeyip cebr ü ikrah gözettiklerinden ekser nâs tezkir ile iman etmezler. Hem bu inanmamazlıkları sade senin nübüvvetine ve sana vahyolunan âyetlere münhasır değildir. {وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki {يَمُرُّونَ عَلَيْهَا} üzerlerine uğrarlar da {وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ} ondan yüz çevirir geçerler. ❁ Bundan sonraki sûrede de işaret olunacağı vechile Allah'ın varlığına ve birliğine ve ilm ü kudretine ve kemâl-i hikmetine delâlet eden enfüsî, âfâkī, arzî, semâvî bunca delâil fikr ü nazarlarına çarpar; müşahedeleri, tecribeleri, fenleri, felsefeleri bunların etrafında dolaşır, üstüne uğrarlar da onlar bu delilleri görmek istemez, yüzlerini başka tarafa çevirir geçer, başka maksad peşinde koşarlar {وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ} ve ekserîsi Allah'a iman etmez ancak müşrik olarak ederler. Ulûhiyeti büsbütün nefy ü inkâr etmeseler de açık veya gizli bir şirk karıştırmadan Allah'a da inanmazlar.

[2933] Hâlis[1] tevhid ile iman etmez, Allah'tan başkasına da mâbudluk pâyesi verir, mâsivâya da taparlar. {اَفَاَمِنُوٓا اَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ} İmdi bunlar kendilerine Allah'ın azâbından bürüme: yani hepsine şümûllü bir ukūbet gelivermesinden {اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ} veyahut hiç haberleri yokken ansızın vakt-i Sâat geliverip başlarına kıyametin kopuvermesinden eman mı bulmuşlardır? ❁ Ki bunca âyetlere karşı hakkı tezekkür etmez, imansızlık, müşriklik ederler de, Allah'tan korkmaz, âhiret için hazırlanmazlar. Hayır emân bulduklarından değil, basiretsizliklerinden öyle yaparlar.

Onun için sen:

قُلْ هٰذِهٖ سَبِيلٓى اَدْعُوٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ اَنَا۬ وَمَنِ اتَّبَعَنِىۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

Meâl-i Şerîfi

De ki: "İşte benim meslekim bu, basiret üzere Allah'a davet ederim ben ve bana tâbi' olanlar, ve Allah'ı tesbih ile tenzih eylerim ve ben müşriklerden değilim" (108).

{قُلْ} De ki {هٰذِهٖ} işte bu ❁ bu davet, böyle tevhid ve ihlâs ile iman yolu {سَبِيلٖى} benim yolum {اَدْعُوٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ} [2934] basiret üzere Allah'a davet ederim {اَنَا۬ وَمَنِ اتَّبَعَنِى} ben ve bana uyanlar da {وَسُبْحَانَ اللّٰهِ} ve Allah'ı tenzih ve takdis ile tesbih eylerim {وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} ve ben müşriklerden değilim. ❁ Bu âyet de gösteriyor ki dine davet ancak bu şartlar ile câiz ve müstahsen olur. Yani müşrikler gibi körükörüne ve birtakım ağrâz-ı fâside ile hissiyâtına tebe'an değil, basiret üzere: ne dediğini bilerek, ihlâs ve yakīn üzere yürüyerek, nezâhet ve hikmet dairesinde ve ancak Allah için Allah'a davet edilmelidir, yoksa din nâmına mahza bir gururdan ibaret kalır. اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ [en-Nahl 16/125][2] emri bu noktayı daha ziyade tasrih ve tafsil etmiştir.

---

1 B: "Hâsılı".

2 "Rabbin yoluna davet et; hikmet ile ve güzel güzel mev'iza ile, onlara da en güzel olan suretle mücadele yap…"

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالاً نُوحٖٓى اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰىۜ اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْاۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَاۙ فَنُجِّىَ مَنْ نَشَٓاءُۜ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمٖينَ ﴿١١٠﴾

[2935] **Meâl-i Şerîfi**

Senden evvel gönderdiğimiz peygamberler de başka değil, ancak şehirler ahâlisinden kendilerine vahy eylediğimiz birtakım erler idi; ya şimdi o yerde bir gezmediler mi? Baksalar a kendilerinden evvel geçenlerin âkıbetleri nasıl olmuş? Ve elbette âhiret evi korunanlar için daha hayırlıdır ya, hâlâ akletmeyecek misiniz?[1] *(109) Nihâyet peygamberler ümitlerini kesecek hâle geldikleri ve onlar yalana çıkarıldılar zannettikleri vakit onlara nusretimiz geldi de dilediklerimiz*[2] *necâta erdirildi, mücrimler gürûhundan ise azâbımız geri döndürülmez (110).*

{وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالاً نُوحٖٓى اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى} Sende evvel de biz ehl-i kurâdan kendilerine vahiy gönderdiğimiz ricâlden başka resul göndermedik. ❁ Yani senden evvelki peygamberler de ne melâike, ne kadın, ne bedevî ne de başka bir şey değil, medenî insanlardan kendilerine vahiy hassası[3] verdiğimiz senin gibi erkek, merd âdemlerden ibaret idi. Bundan anlaşılır ki haklarında وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ buyurulduğundan dolayı Ya'kūb ve evlâdı esasen bedevî idiler zannolunmamalıdır. Bütün peygamberler ve İbrâhim ve İshak gibi Ya'kūb da esasen ehl-i kurâdan, yani medenî idiler. Bâdiyede bulundularsa bu arazî bir hâl, bir geçit veya bedevîleri irşad etmek için bir vazife veya ibtilâ idi. Nitekim bilâhare Mûsâ'ya da böyle ibtilâ vâki' olmuştu. Hazret-i Âdem bile cennette çiftiyle yaratılmış, sonradan dünyaya inmiş, rûhen ve fıtraten medenî idi. Peygamber denildiği zaman onu yemez içmez, ihtiyâcât-ı beşeriyeden

---

1 B: "akletmeyecekler mi?".
2 B: "dilediğimiz".
3 B: "hissesi".

hiçbirini duymaz bir melek farz[1] etmemelidir. (*Sûre-i En'âm'da* وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا *[6/9] bak.*)

Sûre-i Bakara'da da Âdem kıssasında geçtiği üzere Âdem'e ve binâen'aleyh nev'-i benî Âdem'e mahsus olan tâlim ve tekrîm-i ilâhîye melâike mazhar olmamıştır. [2936] İmtihân-ı ilâhî ile Âdem melâikeye değil, melâike Âdem'e secde ile emrolunmuştur. Emr-i ilâhî ile insanların hizmetine müvekkel melekler var, fakat hiçbir insan meleklere hizmet ile me'mur değildir. Onun için nübüvvetin ilk şartı insanlık, vasf-ı mümeyyizi de vahiy ile ta'lîm-i mahsûs-ı ilâhîdir. Sonra hem tebşîri hem inzârı muhtevî olan bu ilmin öyle netâic-i ameliyesi ve bu vazifenin öyle ağır levâzımı vardır ki kadın fıtratı, dişi meşrebi doğrudan doğru bunun mes'ûliyetine mütehammil değildir.

Gerçi Allah teâlâ dilerse bir kadına da o istitâ'at ve tahammülü verebilir, fakat bu onu bir erkeğe kalb etmek olur. Binâen'aleyh insanlar içinde nübüvvet vezâifini yüklenebilecek zevâtın en yüksek, en güzide ricâlden olması da hikmet-i sübhâniye iktizâsındandır. O hâlde gerek vahiy ve gerek kuvvet ve tahammül nokta-i nazarından nübüvvet medenîlerden ziyade bedevîlere lâyık olmaz mı? Bir ümmînin aldığı vahiy, tahsil görmüş bir kimsenin alacağı vahiyden daha ziyade i'câzkâr olduğu gibi bir bedevîye olacak vahiy medenîninkinden daha şâibesiz ve daha büyük bir hârika sayılmaz[2] mı? Mâsivâdan küllî bir inkıtâ' ile Hak teâlâ'ya bir tekarrub-ı mahsûsu ifade eden vahiy emrine bedevînin tecerrüd hayâtı daha elverişli; çöller, yaylalar köylerden, şehirlerden daha ziyade vâridât-ı Hakk'ın inkişâfına müsaid değil midir? Ve buralarda cevelân eden bedevîler daha pişgin, hayatın germ ü serdine daha alışkın ve binâen'aleyh daha erkek ve daha kahraman görülmez mi gibi de tevehhüm olunmamalıdır. Nübüvvet en büyük menba'-ı medeniyet olduğu cihetle bedeviyet, nübüvvetin hikmet ve gayesiyle gayr-i mütenâsibdir. Medeniyette sukūt fazla olabildiği gibi ıstıfâ da o nisbette ziyadedir.

1 B: "zan".
2 B: "olmaz".

Sûret-i umûmiyede ricâl-i medeniyenin kemâlât-ı ahlâkiyesinde ricâl-i bedeviyeden daha yüksek bir cem'iyyet ve câzibe vardır. Medenîlerde ilim ve hilm ü intibâhın galebesine mukabil [2937] bedevîlerde cehl ü cefâ ve kasvet gālibdir. وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ'dır [et-Tevbe 9/97]. Bir hadîs-i şerîfte de vârid olmuştur ki من بدا جفا ومن أتبع الصيد غفل "bâdiyede yaşayan câfî yani kaba ve haşin ve av ardına düşen gāfil olur".[1] Velhâsıl din yalnız ibtidâî insanların değil, en yüksek medeniyetlerin nâzımıdır. Ve bedevîlik bir peygamberde bulunması muktezâ-yı hikmet olan zarafet ve câzibeye ve cem'iyyet-i mehâsin ve kemâlâta mülâyim değildir. Öteden beri sünnet-i ilâhiyede bütün peygamberler ehl-i kurâdan, yani medenî olan ricâlden gelmiştir. Hâtemü'l-enbiyâ da "Ümmü'l-kurâ" olan Mekke şehrinde doğup ba's buyurulmuş ve bu Kur'an, bu ahsenü'l-kasas, bu gayb haberleri ona vahyolunmuştur. Binâen'aleyh nübüvvet ve risâlet-i Muhammediyeye inanmayanlar bir sebeb-i ilmîden nâşî değil, şirke meyilleri ve hakkı sevmedikleri cihetle iman etmezler. {اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ} Artık o imansızlar yeryüzünde hiç seyretmediler mi {فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} baksalar a kendilerinden evvelkilerin âkıbetleri nasıl oldu? ۞ Hani bir vakitler dünyayı kendilerinin zannedip de Allah'a şirk koşan, Allah'ın âyetlerine ve peygamberlerine inanmayan, âhireti hesâba almayan imansızlar nereye gittiler, ne oldular? {وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْا} Ve her hâlde ittikā etmiş olanlar için âhiret evi daha hayırlı[2]. ۞ Ey aklı olanlar {اَفَلَا تَعْقِلُونَ} artık akıl etmez misiniz? ۞ Aklınızı hüsn-i isti'mâl ederek bu hakikati anlayıp o hayra yetişmek için şu ölümlü dünyada şirk ü isyandan tevakkī etmez misiniz?

Bugün şu kara toprağın neresine bakılsa âkıbetleri görülecek olan evvelkiler içinde bir vakitler dünyaya öyle mağrur olanlar vardı ve bunlar o peygamberlerin karşısında bir müddet için öyle imhâl olunmuş idiler ki [2938] {حَتّٰٓى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ} tâ o resuller ۞ vahiyle gönderilmiş olan o[3] ricâl yeis hâline geldikleri, yani nasihatlerinin tutulmasından ümitlerini

1 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VI, 465; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 371.
2 B: "hayırlıdır".
3 B -"o".

kestikleri {وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا} ve kendilerini hakikaten yalan çıkarıldı zannettikleri vakit ❁ yani iman etmeyen kavimleri "o vahiy sözlerinin dedikleri gibi yalan olduğu hakikaten tebeyyün eyledi" zannedip hani ya مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ [Yûnus 10/48] diye şımardıkları vakit {جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَا} onlara -o resullere mev'ud olan- nusretimiz geldi {فَنُجِّىَ مَنْ نَشَٓاءُ} de kime diliyorsak necat verildi ❁ diğerlerinin hiçbiri kurtulmadı {وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِم۪ينَ} ve fi'l-vâki' mücrim kavimlerden bizim azâbımız reddolunmaz ❁ yani necatlarına meşiyyet ta'alluk edenler o peygamberlerle onlara iman eden müttakīler, kurtulmayanlar da hep mücrimler idi. Ve böyle vakti gelip Allah'ın azâbı indi mi artık mücrimlerden o azâbın def' olunmasına hiçbir suretle ihtimal yoktur. Zira Allah'ın hükmüne karşı gelebilecek hiçbir kuvvet ve kudret mümkin olmadığı gibi, o lahzada îmân-ı ye's de müfîd olmaz. Mevki'-i icrâya konulmuş olan hükm-i Hak bozulmaz. Ve bu her zaman böyledir. Evvelkiler hakkında böyle olduğu gibi sonrakiler hakkında da böyledir.

لَقَدْ كَانَ ف۪ى قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُو۬لِى الْاَلْبَابِۜ مَا كَانَ حَد۪يثاً يُفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْد۪يقَ الَّذ۪ى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْص۪يلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

[2939] Meâl-i Şerîfi

Hakikat onların kıssalarında ulü'l-elbâb için bir ibret vardır, bu uydurulur bir söz değil velâkin önündekinin tasdîki ve her şeyin tafsîli ve iman edecek bir kavim için bir hidâyet, bir rahmettir (111).

{لَقَدْ كَانَ ف۪ى قَصَصِهِمْ} Hakikaten onların ❁ evvelki enbiyâ ile ümmetlerinin ve bilhassa Yûsuf ve kardeşlerinin kıssasında {عِبْرَةٌ} büyük bir ibret vardır. {لِاُو۬لِى الْاَلْبَابِ} Fakat ulü'l-elbâb için ❁ ekser nâs gibi içi çürük veya kof olmayan, sağlam özlü, temiz akıllı kimseler için. Hissiyyât-ı sakīme ile bozulmuş olmayan ulü'l-elbâb anlarlar ki {مَا كَانَ حَد۪يثاً يُفْتَرٰى[1]} bu -Kur'an, yahut bu güzel kıssa- Allah'ın mâdûnundan uydurulur bir söz değil.

1 M ve B +"من دون الله".

{وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ} Velâkin önündekinin -yani bundan evvel indirilmiş ve mürûr-ı zaman ile temyiz ve tasdiklerine ihtiyaç hâsıl olmuş semâvî kitapların- tasdîki {وَتَفْصٖيلَ كُلِّ شَىْءٍ} ve her şeyin tafsîli {وَهُدًى} ve bir hüdâ ❁ yani doğru yolu gösteren büyük bir rehber {وَرَحْمَةً} ve bir rahmettir {لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} ancak iman eder bir kavim için ❁ zira bundan istifade edecek olanlar buna inanacak olanlardır. Mâʻadâsına gelince onlar bu hidâyet ve rahmetten intifâʻ etmezler. Göklerin gürlemesini, başlarına yıldırımların düşmesini[1] gözetirler. Onun için bu sûreyi de Sûre-i Raʻd tâkip edecektir.

---

1 M: "düşünmesini"; sonraki baskılarda "düşmesini" şeklinde düzeltilmiştir.

[2940]

سورة الرعد مكية وهي ثلاث واربعون آية

RA'D SÛRESİ

Bu Ra'd sûresi Hasen, İkrime, Atâ kavillerinde Mekkîdir. Ancak Atâ'dan وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا [13/43] ve gayrısından هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ [13/12] ilâ لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ [13/14] âyetlerinin istisnâsı menkuldür. İbn Abbas, Kelbî, Mukātil, Katâde kavillerinde de Medenîdir. Ancak İbn Abbas ve Katâde وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ'den [13/31] iki âyeti ve bir rivayette وَلَا يَزَالُ الَّذٖينَ كَفَرُوا [13/31] âyetini istisnâ etmiş ve Mekke'de nâzil oldu demişlerdir. [Ebû Hayyan, *Bahr*].[1] *Keşşâf* "muhtelef^{ün} fîh" demiş, Kādî Beyzâvî ve Ebussuud مدنية وقيل مكية إلا قوله «ويقول الذين كفروا» الآية demişler[2], Fahreddin Râzî Mekkî olmasını tercih ile beraber Esamm'ın tefsîrinde وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ'den [13/31] mâ'adâsı bi'l-icmâ' Medeniyyedir dediğini[3] de kayd eylemiştir.

Âyetleri: Kırk üç

Kelimeleri: Sekiz yüz elli beş

Harfleri: Üç bin beş yüz altı

Fâsılası: ق، ع، ل، ر، د، ب، ن harfleridir.

Bu sûre وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خٖيفَتِهٖ [13/13] âyet-i celîlesinde "ra'd" zikr olunması ve bu mazmun üzere makām-ı inzarda nâzil olması hasebiyle bu ismi almıştır. Bu suretle ekser nâsın imansızlığından bahs ile Sûre-i Yûsuf'un hâtimesinde zikri geçen وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* III, 3:

قال ابن الجوزي: اختلفوا في نزولها على قولين: أحدهما أنها مكية، رواه أبو طلحة عن ابن عباس، وبه قال الحسن وسعيد بن جبير وعطاء وقتادة. وروى أبو صالح عن ابن عباس أنها مكية إلا آيتين إحداهما قوله «وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قارِعَةٌ» والأخرى قوله «وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا». والقول الثاني أنها مدنية رواه عطاء الخراساني عن ابن عباس، وبه قال جابر بن زيد وروي عن ابن عباس أنها مدنية إلا آيتين نزلتا بمكة، وهما قوله «وَلَوْ أَنَّ قُرْآناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبالُ» إلى آخر الآيتين.

2 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 180; Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* V, 7.

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVIII, 524:

قال الأصم: هي مدنية بالإجماع سوى قوله تعالى: «ولو أن قرآنا سيرت به الجبال».

[12/105] âyetinde icmal edildiği üzere göklerde ve yerde herkesin nazarına çarpıp duran bazı âyât-ı tekvîniye ve delâil-i akliyeyi ihtar eden [2941] bu sûrenin işaret olunduğu vechile mâkabline münasebeti pek âşikârdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓرٰۜ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِۜ وَالَّـذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

Meâl-i Şerîfi

Elif, Lâm, Mim, Râ. İşte bunlar sana o kitabın âyetleri ve sana Rabbinden indirilen haktır, velâkin nâsın ekserîsi iman etmezler (1).

{الٓمٓرٰ} Allahu a‘lemu bi-murâdihi (*Bakara ve Yûnus sûrelerinin başına bak*). Bunda da İbn Abbas’tan şöyle[1] bir tevil nakledilir: أَنَا اللّٰهُ أَعْلَمُ وَأَرَى Ben Allah, bilir ve görürüm.[2] Sûrenin ismi ve hecâ harflerine işaret olması kavline göre biz burada da[3] şu mânayı tâkip edelim: Elif, Lâm, Mim, Râ {تِلْكَ} işte onlar ❁ o hecâ harfleri veya bu sûre {اٰيَاتُ الْكِتَابِ} kitab âyetleridir. ❁ Ayrı ayrı münferiden mülâhaza olundukları takdirde hiçbir mânası yok gibi zannolunan o harfler, o sesler Allah[4] tarafından kendilerine verilen şekl-i nazm ve terkib ile mânalı mânalı birtakım kelimeler teşkil ederek Kitâb-ı Hakk’ın [2942] mazmûnuna delâlet eden ve bâtını zâhire çıkaran açık deliller, zâhir alâmetler, sarih ve kat‘î beyyineler olur ve bu harflerden müteşekkil olan bu sûre de kitâb-ı ekmel olan Kur’ân’ın semâvât ve[5] arzda gāfillerin üzerinden geçip de görmedikleri âyât-ı ilâhiyeyi gösteren birtakım âyetleridir. {وَالَّـذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ} Ve Rabbinden sana indirilen tamamen haktır. ❁ Hakikaten vâkı‘a mutabıktır ya Muhammed {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ} velâkin nâsın ekserîsi iman etmezler ❁ hak olduğuna inanmazlar.

---

1 B -“şöyle”.
2 Semerkandî, *Bahru’l-ulûm,* II, 215.
3 B -“da”.
4 B +“teâlâ”.
5 B -“ve”.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ
كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾ وَهُوَ
الَّذ۪ي مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ ف۪يهَا رَوَاسِيَ وَاَنْهَاراًۜ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ ف۪يهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ
يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾ وَفِي الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ
وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخ۪يلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَٓاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا
عَلٰى بَعْضٍ فِي الْاُكُلِۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا
كُنَّا تُرَاباً ءَاِنَّا لَف۪ي خَلْقٍ جَد۪يدٍۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ ف۪ٓي اَعْنَاقِهِمْۚ
وَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ
خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُۜ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْۚ وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَد۪يدُ
الْعِقَابِ ﴿٦﴾ وَيَقُولُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ
قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾ اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغ۪يضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُۜ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ
بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَب۪يرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَٓاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ
وَمَنْ جَهَرَ بِه۪ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾ لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ
وَمِنْ خَلْفِه۪ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْۜ وَاِذَٓا
اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُٓوءاً فَلَا مَرَدَّ لَهُۚ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

[2944] **Meâl-i Şerîfi**

Allah O'dur ki semâlara direksiz irtifâ' verdi, onları görüyorsunuz, sonra Arş üzerine istivâ buyurdu ve Şems ü Kamer'i teshir eyledi, her biri müsemmâ bir ecel için cereyan ediyor. Emri tedbir, âyetleri tafsil eyliyor ki sizler Rabbinizin likāsına yakīn hâsıl edesiniz (2). Hem O O'dur ki arza bir imtidad verdi ve onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaptı ve meyvelerin hepsinden onda iki çift yarattı. Geceyi gündüze bürüyüp duruyor, her hâlde bunda tefekkür edecek bir kavim için âyetler var (3).

Arzda mütecâvir kıt'alar, üzüm bağları, ekinler, hurmalıklar, çatallı çatalsız hepsi bir su ile sulanır. Hâlbuki yemişlerinde bazısını bazısına tafdil ediyoruz, her hâlde bunda aklı olan bir kavim için âyetler var (4). Eğer taaccüb edeceksen işte taaccüb edilecek[1] şey, onların şu lakırdısı: "Biz bir toprak olduğumuz vakit mi, hele hele biz mi mutlaka yeni bir hilkat içinde bulunacağız!" İşte bunlar Rablerine küfretmiş olanlar ve işte bunlar tomrukları boyunlarında ve işte bunlar ashâb-ı nâr, hep onda kalacaklardır (5). Bir de senden haseneden evvel seyyieyi isti'câl ediyorlar, hâlbuki önlerinde misâl olacak ukūbetler geçti ve hakikat Rabbin insanların zulümlerine karşı bir mağfiret sâhibi, bununla beraber Rabbin pek şedîdü'l-ikāb (6). O küfredenler diyorlar ki: "Ona Rabbinden bambaşka bir âyet indirilse ya..." Sen ancak bir münzirsin, her kavim için yalnız bir hâdî var (7). Allah, O bilir her dişi neyi hâmil olur[2], ve rahimler ne eksiltir ne artırır; her şey O'nun indinde bir mikdar iledir (8). Gayb u şehâdeti bilen Kebîr-i Müte'âl (9). O'na içinizden sözü sırreden ve açığa vuran, gece gizlenen, gündüz beliren müsâvîdir. Her biri için önünden ve arkasından tâkip eden melâike vardır, onu Allah'ın emrinden dolayı gözetirler (10). Her hâlde Allah, bir [2945] kavme verdiğini onlar nefislerindekini bozmadıkça bozmaz, bir kavme de Allah bir kötülük irade buyurdu mu artık onun reddine çare bulunmaz. Öyle ya onlar için ondan başka bir vâli yok (11).

{اَللّٰهُ الَّذٖى} Allah O'dur ki {رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ} semâları direksiz, dayaksız yüceltti. ❁ Ne yapmak için iskeleye, ne kaldırmak için manivelaya, ne de dayamak için direğe, dikmeye muhtaç olmadan mahza kudretiyle yaptı ve yükseklere kaldırdı tuttu. {تَرَوْنَهَا} Onları görüyorsunuz ❁ yani üzerinizde o semâvâtı, o yüksek ecsâm ü ecrâmı öylece direksiz olarak görüp duruyorsunuz veya görürsünüz.

İşte Allah, onlara öyle direksiz irtifâ' veren ve böyle size gösteren kādir-i mutlaktır. Bu mânada تَرَوْنَهَا zamiri direksiz semâvâta râci'dir.

---

1 B: "edecek".
2 B: "oluyor".

Ve cümle, bir cümle-i istînâfiyedir. Bazı müfessirîn, bunun "amed"e[1] râci' ve cümlenin ona sıfat olması ihtimâlini de nazar-ı i'tibâra almışlardır ki şöyle demek olur: Semâları sizin göreceğiniz hiçbir direk olmaksızın yükseltti. Bu mânaya göre semâvâtın görünmez birtakım direklerle dayanıp tutulmakta olması ihtimâli îham edilmiş olur. Zira görünür direklerin bulunmaması, görünmez birtakım direklerin olması tasavvuruna mâni' olmaz. Fakat görünmez direklerden ne anlaşılır? Eğer bundan Batlamyus hey'etinde mülâhaza olunan eflâk gibi yıldızların istinad ettiği gayr-i mer'î bazı ecsam kasd olunursa, bu surette asıl o cisimlerin nereye dayandığı suâli sorulacak, bu ise direksiz mânasına râci' olacaktır. Ve eğer bundan câzibe, dâfi'a gibi sırf akıl ile mülâhaza olunabilecek bazı kuvvetler kasd olunursa bunlara "amûd" ıtlâkı mecaz olacağı cihetle bu da hakikatte evvelki mâna gibi direksiz mefhûmuna râci' olarak muvâzene-i âlemde Allah tealâ'nın melekût ve kudretini anlatmış olur. (وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ *Sûre-i Rahmân'a bak [55/7]*).

Binâen'aleyh asıl mâna, evvelki demek olur. Yani [2946] تَرَوْنَهَا zamiri "amed"e râci' olarak cümle sıfat değil, "semâvât"a râci' olarak bir cümle-i istînâfiyedir. Onun için بِغَيْرِ عَمَدٍ üzerinde vakıf, evlâdır. Burada bir "cim" secâvendi vardır. Semâların irtifâ'ı görünmez amudlarla değil, zâhirde ve rasadâtta göründüğü gibi direksiz olarak doğrudan doğru Allah'ın kudretine istinad etmekte ve onu isbat eylemektedir. Mâlumdur ki her cisim mütehayyizdir, bir hacim ve mikdar ile fezâdan bir hayyiz işgal eder. Bir vakit fizikçiler, yani ecsâmın harekâtından[2] bahseden ve "hikmet-i tabî'iye" nâmı verilen fen ile iştigal edenler, cisimlerde biri tabîî biri de gayr-i tabîî olmak üzere iki nevi hayyiz mülâhaza ederlerdi ve derlerdi ki: "Her cismin bizâtihi talep ettiği tabîî bir hayyizi vardır; kendine bırakılan cisim oraya gider durur ve oradan diğer bir hayyize hareketi gayr-i tabîî, yani hâricî bir kuvvetin tesiriyle kasrî surette olur. Ve bir cismin böyle gayr-i tabîî olan bir hayyizde durabilmesi de ancak

1 "Amed", "amûd"un veya "imâd"ın ism-i cem'idir [Müellifin notu].
2 B: "hareketinden".

bir vâsıtaya istinad ile mümkin olabilir. Meselâ ağır olan cismin hayyiz-i tabîîsi aşağıda, hafif olanın da yukarılardadır. Onun için taş suyun dibine iner, hava da üstüne çıkar. Ve binâen‘aleyh bir taşın havaya doğru hareketi kasrî, yani zorlama ile olur ve yukarıda durabilmesi bir direğe dayanmasına tevakkuf eder.” İşte Batlamyus hey’etçileri de bu nazariye ile yürüyerek seyyârâttaki muhtelif hareketleri mütalaa ettiklerinde her seyyâreye nazaran bu hareketlerin birisi tabîî bir hareket addedilse bile diğerinin gayr-i tabîî ve binâen‘aleyh bir sebeb-i hâricî ile kasrî olması lâzım geleceği cihetle muhtelif hareketlerin âmili olmak üzere ayrı ayrı birer felek tasavvur etmişler ve her seyyâreyi gayr-i mer’î bir felek küresine dayamışlardı ve bu felekin mihver-i âlem üzere hareket-i tabî‘iyesi o seyyârenin tabîî görünen hareketini husûle getirdiği gibi, bunun merbut bulunduğu mâfevk bir felekin ve meselâ hepsini muhît olan Felek-i Atlas’ın ma‘kus olan hareket-i tabî‘iyesi de o seyyârenin gayr-i tabîî olan hareketini husûle getiriyor diye farz ediyorlardı [2947] ve bu suretle bu nazariyede bir hareket-i tabî‘iye fikri esas olduğu gibi, tepemizdeki ecrâm-ı ulviyenin irtifâ‘ları gayr-i mer’î bir takım kürelere istinad ettirilmiş oluyor. Ve bu feleklerin hayyiz-i tabîîlerinde devr ettikleri ve onun için direğe muhtaç olmayacakları mülâhaza ediliyor ve bu hâlde hareketlerine sebep kalmamış olacağından bütün harekete sebep olmak üzere de her birinde bir nefis farzına kadar gidiliyor ve ancak Küre-i Arz’ın hepsinin ortasında bir merkez noktası olarak hayyiz-i tabîîsinde sâbit farz olunuyordu.

Ve garibdir ki bu felsefede sâbit farzedilen Arz, anâsırdan mürekkeb bir kevn ü fesad âlemi bulunduğu hâlde, müteharrik olan eflâk ve ecrâm basit ve bozulmaz yıkılmaz zu‘m olunuyordu. Hâlbuki bütün mülâhazaların kökünü teşkil eden hayyiz-i tabîî nazariyesi muhtelif cisimlerle[1] fezânın parçaları arasında başka başka birer câzibe-i mahsûsa

---

1 B: “cisimlere”.

farzını tazammun ediyordu. Bu ise aklın tabiatına muhalif bir tenakuz oluyordu. Çünkü diğer ecsâmdan kat'-ı nazarla başlı başına vücûdî bir şey olduğu bile kabul edilemeyen ve nihâyet basit ve yeknesak ve her noktası mümâsil bir bu'd-i mücerred olarak ta'akkul[1] edilebilen fezânın her noktası herhangi bir cisim için müsâvî olmak iktizâ etmez miydi? Elbette mekân-ı mutlakın tabiaten filân tarafı falan cisme, filân tarafı da falan cisme mahsustur, o cisim ancak ona meyleder veya o, onu cezbeder demek basîti mürekkeb veya ademîyi vücûdî farzetmek gibi bir tenakuz oluyordu. Cisim mefhûmunda yalnız bu'd ve imtidad kâfi görülüp hayyiz dahi mücerred bir cism-i hâvî olarak mülâhaza edilse yine böyle olurdu. Velhâsıl herhangi bir cismin mutlak hayyizden bir noktaya vaz' u tahsîsine ne cismin ne de hayyizin[2] tabiatı kâfi gelemezdi, buna bilhassa bir müreccih aramak aklen zarûrî idi.

Onun için hareket ve sukūt hâdiselerini ne cismin ne de hayyizin tabiatında değil, muhtelif cisimler arasında izâfî olarak bir meyl ü incizab nisbeti gibi mülâhaza etmek ve bu nisbeti tutan bir kudret-i bâliğa düşünmek [2948] daha mâkul olacaktı. Bunun için sonraki fizikçiler hayyiz-i tabîî ve hareket-i tabî'iyye davalarını reddederek bütün ecsâmda ve maddede atâleti dahi bir tabiat olarak kabul ettiler ve her cismin hayyizdeki vaz'-ı mahsûsu, hareket ve sükûnu hâricî bir kuvvetin tazyik ve tesirine merbut olduğuna kāni' oldular ve sıkletler beyninde mütekâbil bir tenasüb buldular. Ve bunu mihanik fennine esas ittihaz edip ale'l-umûm madde kütleleri beyninde mesafeleri atlatarak âmil olan bir câzibe ve dâfi'a kuvvetinin vücûduna kāil oldular ve ecrâm-ı semâviyenin mücerred bu kuvvet ile yekdiğerine tutunduğuna hükmederek hey'eti de bu nazariye üzerine mütalaaya başladılar ki semâ mihânikiyetinin bu suretle îzâhı رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا mazmûnuna her iki mânaya göre muvâfıktır. Buna hem göründüğü gibi "direksiz"

1 B: "tekabül".
2 B -"bir noktaya vaz' u tahsîsine ne cismin ne de hayyizin".

demek doğru, hem de sıkletleri dayayan[1] direklerin hizmetini görmesi itibariyle "görünmez direkler" ıtlâkı da sahih olur. Ancak bu babda birkaç nokta-i nazarı[2] dikkatten kaçırmamak da lâzımdır:

Birincisi kuvve-i câzibe, maddeye ta‘alluku itibariyle maddî bir kuvvet gibi mülâhaza edilirse de mensub olduğu madde kütlesinin hayyizinden çok uzak mesafelere kadar ta‘alluku itibariyle haddizâtında kuvvetin maddeden temâyüz ve tecerrüdüne pek güzel bir misâl olacak mâkul bir emr demektir. Biz bunu ancak sıkletler beynindeki muvâzene nisbetiyle mülâhaza edebiliriz. Nitekim er-Rahmân sûresinde وَوَضَعَ الْمِيزَانَ [55/7] buyurulması bunu îzah eder. Büyük bir sıkletin küçük bir sıkleti tutması sûret-i umûmiyede "câzibe" tâbir olunan bu mîzâna tâbi‘ olmakla beraber şunda da şüphe yoktur ki, meselâ câzibe-i Arz'ın Kamer'i, câzibe-i Şems'in Arz'ı çekip dayaması bir direk üzerindeki lüks lambasını dayaması gibi yalnız madde hudûdu dâhilinde tezahür eden meşhud bir kuvvet değildir. İki kütle beyninde uzaktan uzağa aklen mülâhaza olunabilen bir muvâzene nisbetidir ki biz bunu bir mevzû‘a isnad etmeden tasavvur edemediğimiz için taraflarındaki kütlelere izâfetle mülâhaza ederiz. Yoksa bir câzibe [2949] tasavvuru hakikatte bir melek tasavvurundan başka bir şey değildir.

2. Atâlet ve câzibe kanunlarıyla mülâhaza olunan ecrâm-ı semâviyenin mihânikiyeti en evvel bize şunu anlatır ki hey'et-i âlemde ecrâmdan her birinin vaz‘ u hareketi kendi hâricinden bir tazyik ve te'sîre merbuttur. Hiçbirinin illeti kendisinde değildir. Yani tabîî değildir. Hiç şüphe yok ki her biri kendinin hâricinden müteessir olan ecrâm ve ecsâmın yekûnu da böyledir. Hey'et-i mecmû‘asının vaz‘ u harekâtı da bi'z-zarûre mecmû‘unun fevkinde bir müessire[3] tâbi‘dir. Binâen‘aleyh âlem makinasının[4] sâni‘ ve muharriki tabî‘at-ı âlemin kendisinde değil, fevkindedir. Ve "câzibe-i umûmiye" denilen muvâzene kanunu da ancak

---

1 B: "dayanan".
2 B: "noktayı nazar".
3 M: "müessere".
4 B -"fevkinde bir müessere tâbi‘dir. Binâen‘aleyh âlem makinasının".

o Sâni'in bir kudretidir. Semâvâta direksiz irtifâ' veren O'dur. Bunu daha vâzıh olarak anlamak için:

3. Şüphe yok ki meselâ Şems gibi bir madde kütlesinden bir câzibe veya dâfi'a gibi herhangi bir kuvvetin intişârı ve uzaktaki diğer bir kütleye ta'alluku bir fâiliyettir. Maddenin tabiatı olan atâlet ise bunun zıddıdır. Demek ki bu fâiliyet de maddeye kendi hâricinden verilmektedir. Ve işte bunu veren Allah'tır. اَللّٰهُ الَّذٖى رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا

4. Ne kadar şâyân-ı dikkattir ki âyette semâvâtın direksiz irtifâ'ıyla mihânîkî haysiyetten kudretullâha delâleti gösterildikten sonra bir de تَرَوْنَهَا buyurulmuştur. Gerek âmmenin alelâde temâşâsında ve gerek ehl-i fennin rasadlarındaki rü'yetlerin hepsine şâmil olan bu rü'yet fiilinin bu "görüyorsunuz veya görürsünüz" cümlesinin burada beliğ bir tenbih ifade ettiği hafî değildir. Bununla hey'et-i semâyı mütalaa için vahiy gözetmeyerek rasad ve rü'yetin esas ittihaz edilmesi husûsuna tenbih olunduğu gibi, âlemin mihânikiyeti mukabilinde bir de rûh ve şuur hâdisâtı cereyan ettiğine nazar-ı dikkat celb olunarak âfâk ile enfüs beynindeki münasebât ihtar edilmiş ve binâen'aleyh delâil-i hakkın yalnız mihânikiyet ile[1] değil, asıl bu münâsebât-ı rûhiye ile tecellî edeceği anlatılmış ve ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ mazmûnuna bir mukaddime olmak üzere [2950] kudret-i ilâhiyeyi âfâk u enfüsün mertebe-i cem'iyyeti üzerinde tefekkür ettirmek için bir ihzar yapılmıştır.

5. Burada semâvâtı rü'yetimiz meselesine müte'allik de bazı îzâhât iktizâ ederse de ilerideki sûrelerde daha buna benzer âyetler geleceği cihetle sözü uzatmamak için onu da inşaallah oralarda tâkip edeceğiz. Şimdilik şu kadar söyleyelim ki rü'yet nokta-i nazarından merkez-i âlem, daima nefsimizdir. Üzerimizde nazarımızı tahdid eden muhît-i semâ her noktasından gözlerimize birer nısf kutr gibi vârid olan hutût-ı şu'âiye ile muvâcehemizde bir bu'd-ı mahsusta bir kubbe gibi nısf küre hâlinde irtisam eder de mihânikî merkez ne olursa olsun merkez-i rü'yet

---

1 B +"ile".

biz oluruz. Muhît, nazarımızda semâ-yı dünyayı teşkil eder. Semâvâtın mihânikî haysiyeti nasıl muhayyiru'l-ukūl ise, "optique", yani menâzır haysiyeti de öyle ve hatta daha ziyade hayretengizdir.

Hulâsa Allah bunları öyle direksiz yükseltti, o gördüğünüz menâzırı verdi {ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ} sonra da Arş üzerine istivâ eyledi ❁ taht üzerine kuruldu, halk ettikten sonra hepsinin üzerinde icrâ-yı ahkâma da başladı (*Sûre-i A'râf'a ve Sûre-i Hûd'a bak*), {وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ} ve Şems ü Kamer'i teshir etti ❁ kuvvet ve kudreti altında emrine musahhar ve münkād kıldı. Diğer âyetlerde وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهِ [el-A'râf 7/54; en-Nahl 16/12] buyurulduğu vechile bütün nücûm da musahhardır. Binâen'aleyh Şems ve Kamer'i zikir tahsis için değil, rü'yetteki ehemmiyetlerine mebnî diğerlerinin teshîri evleviyetle olduğunu göstermek içindir. Nitekim ta'mîmen buyuruluyor ki {كُلٌّ} her biri ❁ o semâvât ve eczâsından gerek Şems ü Kamer ve gerek nücûmdan birer birer hepsi {يَجْرٖى لِاَجَلٍ مُسَمًّى} bir ecel-i müsemmâ için cereyan ediyor. ❁ indallah muayyen bir müddet için akıp gidiyor. Semâdaki bu kadar ecrâmdan hiçbiri vazifeden, hareketten hâlî olmuyor. Hepsi nizâm-ı mahsûsuyla[1] bu'd-i [2951] semâ içinde mihver veya medârında yüzüyor, akıyor, muayyen bir gaye için zamanını tâkip ediyor, yolunu şaşırmıyor, yekdiğerine müsademe etmiyor; fakat bu zaman nâmütenâhî değildir. Her birinin muayyen bir eceli, bir müddeti vardır ki o gelince o cereyan kesilir. Vakit gelecek ki Güneş tekvir olunacak اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ [et-Tekvîr 81/1], yıldızlar bulanacak وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ [et-Tekvîr 81/2], semâ çatlayacak, dürülecek اِذَا السَّمَٓاءُ انْشَقَّتْ [el-İnşikāk 84/1], يَوْمَ نَطْوِى السَّمَٓاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ [el-Enbiyâ 21/104][2], Ay, Güneş derlenip toplanacak وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ [el-Kıyâme 75/9] إلخ İşte her biri böyle muayyen bir ecel için cereyan ediyor. Allah hep bunları böyle emr ü iradesine musahhar kılmış, Arş üzerine istivâ eylemiştir. Yani {يُدَبِّرُ الْاَمْرَ} emri tedbir ediyor ❁ yaratmış olduğu mahlûkatın her birine ait ef'âl ve şuûnun vücûbunu[3] tâyin ile hey'et-i umûmiyesinin

---

1 B: "mahsûsiyesiyle".
2 "O gün ki semâyı kitaplar için defter dürer gibi düreceğiz…"
3 B: "vücûdunu".

âheng-i cereyânını idare ediyor, eşyânın huduslarına hâkim olduğu gibi bekālarına da hâkim oluyor. {يُفَصِّلُ[1] الْاٰيَاتِ} Ve âyetleri tafsil eyliyor ۞ kudret-i kâmile ve hikmet-i bâliğasına delâlet eden delilleri, alâmetleri, âlemleri[2] ilk hilkatteki gibi icmalde ve bir tabiatta bırakmıyor da hurûf-ı hecâdan mufassal, beliğ hak kitab âyetleri inzal ettiği gibi peyderpey hâdisât-ı acîbe ve muntazama ile tafsil, tenvî' ve teksir ediyor ki {لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ} siz Rabbinizin likāsına yakīn hâsıl edebilesiniz ۞ yakīnen bilesiniz ki bir gün olup sizin de eceliniz gelecek, bugünkü cereyânınız kesilecek, amellerinizin cezâsını çekmek üzere ister istemez Rabbinizin huzûruna varacaksınız.

Allah'ın âyetleri tafsîline ve tabiatlar üzerindeki tasrîfâtına[3] bir numûne olmak üzere Arz'da en zâhir olan şu âyetlere bakınız:

{وَهُوَ} Ve O, yani Allah {الَّذٖى} O'dur ki {مَدَّ الْاَرْضَ} Arz'ı meddetti ۞ kudretiyle çekti, ona mahsus bir imtidad verdi. [2952] اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا [el-Enbiyâ 21/30][4] mantûkunca semâvâttan Arz'ı ayırt edip bilhassa bir hacim ve sath ile enine boyuna uzattı, sündürdü, bir ucundan bir ucu görünmeyecek kadar yaydı, döşedi. "Medd-i Arz" mefhûmu madde-i Arz'ın elastikiyeti, hacim ve mikdârındaki husûsiyet ile semâvâttan ayrılışı ve binâen'aleyh bir tahrîk-i mahsûsu ve sathının ibtidâ-yı[5] hâlde düzgünlüğü ile tûlen ve arzan imtidâdı gibi mânaları tazammun eder. Ve bir sathın basit ve memdud, yani yumurta gibi girintisiz çıkıntısız olması kürevî olmasına mâni' olmayacağı cihetle bundan sath-ı Arz'ın müstevî olduğu mânası anlaşılmayacağı da unutulmamalıdır. Her madde değilse bile her cisim bir imtidâd-ı mahsûsu hâizdir ki cismiyeti onunladır. Nitekim "ta'lîmî cisim" nâmı verilen hendese cismi mücerred eb'âd-ı selâse ile tasavvur olunur. "Cism-i tabiî" dahi denilen maddî cisim de maddenin bir imtidâd-ı mahsûsu ile mevcud olabilir ve maddeye o imtidâdı veren kim ise o cismi yapan

---

1 M ve B: "ويفصل".
2 B -"âlemleri".
3 B: "tasarrufâtına".
4 "…Semavât ü Arz bitişik idiler de Biz onları ayırdık…"
5 B: "ibtidâî".

odur. Arz da insanların ilk madde hissini edindikleri büyük bir cism-i maddîdir ki kendine mahsus bir mikdâr-ı imtidad ile mütemâyizdir. İşte Arz maddesine bu mikdâr-ı[1] imtidâdı tahsis edip de onu ecrâm-ı semâviyeden temayüz ettiren Allah'tır. Zira aklen ve bi't-tecribe mâlum ki Arz maddesi muhtelif eşkâl ve imtidâdı kābil olduğundan bulunduğu imtidâd-ı mahsûsu alması her hâlde bir muhassısa muhtaçtır. Ve ale'l-ıtlâk madde mutlak bir imtidaddan hâlî olmasa bile herhangi bir imtidâd-ı mahsus ile tehassus ve temayüz[2] etmesine madde tabiatı kâfî gelmez. Yok, kendini var edemeyeceği için Arz'ın kendi kendine bilâ-sebeb teşekkül etmesine imkân olmadığı gibi, ecrâm-ı semâviyenin tabiatı da kendilerinden bir madde ifrâzıyla ona böyle[3] bir şekl-i mahsus vermeye kifâyet etmez. Çünkü herhangi bir tabiatın kendini nakzetmesi tenakuz olur. Ve onun içindir ki, tevellüd bizâtihi bâtıldır. Semâ muvâzene-i umûmiyede kendisine merbut olan Arz'ı tabiatıyla [2953] kendisinden ayırıp fırlatamaz. Arz'ın teşekkülü için ne kadar esbâb-ı tabî'iye mülâhaza edilirse edilsin Arz maddesinin bir mikdâr-ı mahsus ile diğerlerinden ayrılıp gördüğümüz vechile meddolunması ilk evvel tabiatın kanunu olan ıttırad ve istishâbı tağyir ve tebdil eden bir fâ'il-i muhtârın ilm ü iradesiyle kudret-i fâtırasına mütevakkıftır. Bir de âyetin siyâkına nazaran ahvâl-i[4] Arz makām-ı tafsilde zikrolunmuştur. Demek ki Arz'ın hilkati sûret-i tafsilde vâki' olmuştur. Yani Arz'ın maddesi bed'-i halkta[5] sûret-i icmâlde yaratılmış olan madde-i ûlâdan veya ecsâm-ı ibtidâiyeden veya ecrâm-ı semâviyeden fasl u fetk[6] olunarak meddedilmiştir. Binâen'aleyh Âleme yeni bir cirm ilâve etmiş olan medd-i Arz, mahlûkāt-ı arziyeye nazaran bir mebde' olmakla beraber kendisinden mukaddem olan mahlûkāta nazaran bir tâlîdir. Fakat iş yalnız tabiata kalmış olsa idi bu tâlî o mukaddemlerden[7] infisal edip de

1 B -"imtidad ile mütemâyizdir. İşte Arz maddesine bu mikdâr-ı".
2 B: "temeyyüz".
3 B: "şöyle".
4 B -"ahvâl-i".
5 B: "hilkate".
6 B: "fekk".
7 B: "mukaddimelerden".

yeni bir tabiat olarak teşekkül edemezdi. Meselâ Laplace[1] nazariyesinde söylenildiği gibi Arz'ın Şems'ten koptuğunu farzedelim. Gerek madde-i ûlâya verilen indifâʿ ve inbisat kuvveti düşünülsün, gerek Şems'in ani'l-merkez kuvveti hesâba alınsın ve gerekse bütün ecrâm-ı semâviyenin tazyîkı tasavvur olunsun, zaman ve mekânda bir mikdâr-ı mahsus ile Arz'ın teşekkülünü tâyin ve îcab (determine) etmek için bunların o an için fâiliyetlerini iktizâ eden fevka't-tabîʿa bir emr-i mahsus bulunmak her hâlde zarûrîdir. Yoksa şerâit-i sâbıkanın değişmemesi lâzım gelirdi. Buna tekâmül veya tehavvül nâmı vermekle mesele halledilmiş olmaz. Zira tehavvül veya tekâmül dahi illete muhtaç bir hâdise olmaktan ileri geçemezler. Herhangi bir şeyin gerek lahzadan lahzaya ve gerekse milyarlarca[2] seneden sonra uğradığı tehavvül veya tekâmülü tabiata isnad etmek, tabiat kendini değiştirdi demektir. Bu ise tabiat farzedilenin tabiat olmadığını itiraftır. Zira tabiat tabiat olmak haysiyetiyle ancak lâyetegayyer [2954] olmak üzere tasavvur edilebilir. Ve onun içindir ki "tabiat kanunları lâyetegayyer"dir denilir. Hâlbuki tabiatta tehavvül ve tekâmül, tekessür ve tenevvüʿ emr-i vâkiʿdir. O hâlde bed'-i halk gibi tabiatın bütün tehavvül noktalarında da illet-i mûcibe tabiat değil, tabiat üzerinde müessir olan rabbânî bir emr ü iradedir ki tabiatları hem îcad hem tafsil ediyor, ediyor da ortada yok olan tabiatlar var oluyor ve kendine kalsa atâletten çıkamayacak, değişemeyecek olan o tabiatlar, tehavvül kanununa tâbiʿ olarak değişiyor ve tekâmül ederek başka bir tabiat da oluyor[3].

Semâvâtta lâ-yuʿad husûsiyetlere ayrılan ve direksiz cereyan eden o ecrâm mukabilinde bir kısım madde de bir medd-i mahsus ile çekilmiş,

---

1 M: "Laplas".
Pierre-Simon Laplace (ö. 1827), Fransız matematikçi ve astronomdur. Çeşitli bilimsel katkıları arasında bulunan Güneş Sistemi'nin oluşumuna dair teorisi günümüzde hâlâ etkilidir.

2 B: "milyonlarca".

3 Bundan anlaşılır ki "tabiat lâyetegayyerdir" demek hiç tegayyür kabul etmez demek olmayıp, kendi kendine tegayyür edemez demektir. Bu da atâlet (*inertie*)* taʿbîr-i âharla ıttırad (*uniformité*)** kanununun bir ifadesidir. Demek ki tabiat kendiliğinden hiçbir şey yapamaz, hiçbir hâdiseye illet olamaz; o daima maʿluldür [Müellifin notu].
* M: "iners".
** M: "üniformite".

Arz olarak başka bir cereyan almış bulunuyor. Hak teâlâ'nın emr ü faslı olmasa, irâde-i rabbâniyesi ta'alluk etmemiş bulunsa idi madde-i Arz'ın tabiatı atâletten nasıl çıkabilirdi? Şems'in ani'l-merkez kuvveti mukabili olan ile'l-merkez kuvvetine kendi tabiatıyla nasıl galebe edebilirdi? Veya muhîtin hangi tabiatı sâbık muvazeneyi bozar, madde-i Arz'ı koparıp fırlatır da yeni bir muvazene vaz' edebilirdi veya ilm ü iradesi yok hangi kimyager o kaynar Güneş potasından bir madde alır, diğer bir kalıba döker, soğutur da mehd-i beşer olan kışr-ı Arz'ı i'mal edebilirdi? Şems'te veya diğer ecrâmda Arz'ın madde-i ibtidâiyesi bu kadardan mı ibaret idi? Daha fazla veya daha eksik olmayıp da şimdiki mikdâr-ı mahsûsu intihab ve ıstıfâ eden muhassıs ne idi?

Sonra çeken veya iten kuvvete nazaran Arz'ın şarka doğru yuvarlanmasıyla garba doğru yuvarlanması beyninde [2955] fark olmamak lâzım gelirken, onu şarka doğru döndüren müreccih ne idi? ilh. Yeni tabiatlar vaz' eden ve onlara başka başka cereyanlar veren bütün bu tahvîlât[1] ü tahsîsât ve hatta bütün hâdisât hep Allah teâlâ'nın ilm ü iradesiyle kudret-i bâliğasını gösteren âyât-ı tafsîliyedirler. Ki kâfirler bunların üzerine uğrarlar da yüz çevirir geçerler.

Tabiatın her tehavvülü muhavvile mütevakkıf olduğu için her hâdise vücûd-ı Bârî'ye bir delil teşkil ederse de, irâde-i ilahiyenin istivâsı takdîrinde, yani bir ıttırad ile ta'alluk ettiği muttarid ve müteşabih hâdiselerde muahhar, mukaddemin tabiatına nisbet olunabilmek ihtimâline mebnî bu delâlet oldukça bir silsile tasavvuruna muhtaç olacak kadar hafî görünür. Fakat muttarid ve müteşabih olmayan hilâf-ı âde ve münferid hâdiselerin tabiata isnad olunamayacağı âşikâr bulunduğundan hârikulâde veya ender olan vukū'âtın doğrudan doğru bir âyet-i ilahiye olduğu zâhir olur. Onun içindir ki ekser nâs Allah teâlâ'yı ancak fevkalâde hâdisât karşısında hatırlar. Bu hikmet dolayısıyla burada da avam ve havas herkesin ıttırâd-ı tabiat kanununa muhalif olduğunda açıktan açığa görüp anlayabileceği münferid ibdâ'ât ihtar olunmuştur ki

1 B: "tehavvülât".

birisi medd-i Arz'dır. Zira Arz'ı yayan sanat başlı başına bir bedî'adır. Ve işte Allah bunu yapandır. O Arz'ı meddetti, bundan başka:

{وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ} Ve onda râsiyeler ❁ yani sâbit ve ağır dağlar {وَاَنْهَارًا} ve ırmaklar da yaptı ❁ yani tabî'at-ı Arz'ı da tafsil etti. Dağlar, nehirler yekdiğerine zıd iki tabiattırlar. Bu suretle sath-ı Arz denizlerde olduğu gibi ilk tabiatı olan sadeliğiyle kalmayıp dağlar ve derelerle girintili çıkıntılı, sulb ve mâyi', sâbit ve cârî muhtelif tabiatlara ayrıldı. Hâlbuki tabiata bırakılsa idi Arz, ilk meddindeki [2956] gibi yeknesak kalmak iktizâ ederdi. İki zıd tabiat bir tabiattan nasıl doğabilirdi? Allah bunları ayırdı {وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ} meyvelerin hepsinden onda (o Arz'da) iki, çift eş de yaptı ❁ "zevceyn"; yani iki zevc, erkek ve dişi gibi zevc ve zevceden mürekkeb bir çift eş demektir. Bunun bir de "isneyn" diye iki ile tavsif olunması, te'kid veya ikişer manasına tevzî' için olduğu söyleniyorsa da bunun bir taksim olması daha zâhirdir.

Şöyle ki her meyvenin çiçeğinde hayvânâtın erkek ve dişisi mesâbesinde bir çift eş vardır ki o meyve bunların izdivac ve telkīhinden hâsıl olur. Nitekim وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ [el-Hicr 15/22][1] buyurulmuştur. Sonra bu zevceyn de iki kısımdır. Bir kısmı ayrı ayrı menşe'lerde, meselâ incirin erkeği başka ağaçta, dişisi başka ağaçta çıkar. Bir kısmı da hem uzv-ı tezkîr hem de uzv-ı te'nîsi hâiz olan hunsâ hâlinde aynı menşe'de çıkar ki ekser çiçekler böyledir. İşte "zevceyn" tâbiriyle her meyvede çiftleşen ale'l-ıtlâk erkek ile dişi, "isneyn" tavsîfiyle de bunların hunsâsı ve gayr-i hunsâsı anlatılmıştır. Hurma ve incir gibi bazı meyvelerin erkeği dişisi bulunduğu ve meyve hâsıl olmak için bunların telkīhi lâzım geldiği eskiden beri mâlum idiyse de her meyvenin, her çiçeğin de zevceyni[2] olduğu yakın zamanlara kadar bilinmiyordu. Bu ahîren hurdebînlerin i'mâli ile nebâtâtın vezâifü'l-a'zâsı (fizyoloji) ilminde hâsıl olan terakkiden sonra anlaşıldı. Onun için müfessirînin bu âyetteki "zevceyn isneyn"e dâir olan îzahları ibhamdan hâlî değildir. Bunu iki sınıf veya iki zıd

1 "Bir de aşılayıcı rüzgârlar gönderdik…"
2 B: "zevceyn".

mefhûmuna ircâ‘ ederek hâssı âm ile tefsir edercesine îzâha çalışmışlar, hurma ve incir gibi bütün meyvelerde de baba ve ana mesâbesinde bir zevc ve zevce izdivâcı bulunduğuna umûmiyetle hükmedememişlerdir. Ma‘amâfîh *Keşşaf*[1] ve Fahreddin Râzî'nin ifadelerinde buna bir tekarrub [2957] vardır. Bâhusus Râzî bunu insanın mebde'indeki Âdem ve Havva ile tanzir ederek cemî‘-i eşcâr ve zürû‘a ta‘mîm eylemiştir[2] ki mahza mazmûn-ı âyetin sevkiyle bir beyandır. Binâen‘aleyh biz bugünkü nebâtât ilminin şehadetiyle anlıyoruz ki bu âyetin bu cümlesinde başlı başına bir mu‘cize-i ilmiye vardır. Bu hakikatin bin bu kadar sene evvel Kur'an'da haber verilmiş olması Kur'ân'ın kitâbullah ve bunu getirenin hak peygamber olduğuna re'sen bir delîl-i bâhir teşkil eder. Sûrenin başında geçtiği üzere hakikaten تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِۜ وَالَّذٖٓى اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ'dır. Şimdi düşünmeli ki Arz'da ne kadar muhtelif ve mütenevvi‘ meyveler var. Hepsi aynı semâ altında ve aynı Arz'da oldukları hâlde her nevi başka bir tabiatta bulunan ve yekdiğerine zıd birtakım hâssaları hâiz olan bu meyvelerin hey'et-i mecmû‘asındaki bu ihtilâf ve tenevvü‘, elbette Arz'ın tabiatına isnad olunamaz. Bununla beraber bu meyvelerden her biri kendi nev‘ine ve kendi tohumunun tabiatına da isnad olunamayacaktır. Zira her meyve evvelemirde muhtelif tabiatta bulunan iki zevc ile mesbuktur. Bu bir çift eş husûle geldikten ve telkih olunduktan sonraki ıttırad bir tabiat gibi mülâhaza olunsa bile her meyvenin ilk iki eşi ile tabî‘at-ı Arz arasında münasebet bile yoktur. Arz'ın ilk meddolunduğu zamanki hâli şöyle dursun, cibâl ve enhârın bile câmid tabiatları bu muhtelif çiftlerin hayât-ı husûsiyelerinden ne kadar uzaktır. Madde-i Arz ilk aldığı tabiatından kendi kendine veya herhangi bir tabiatın îcâbı olarak bu varyeteleri, bu muhtelif tehavvülâtı bulacak, bu semereleri verecek derecede tafsil olunabilir mi? Böyle bir tasavvur, tenakuz olmaz

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 512:

خلق فيها من جميع أنواع الثمرات زوجين زوجين حين مدّها، ثم تكاثرت بعد ذلك وتنوعت.

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 7:

قلنا: قيل إنه تعالى أول ما خلق العالم وخلق فيه الأشجار خلق من كل نوع من الأنواع اثنين فقط، فلو قال: خلق زوجين لم يعلم أن المراد النوع أو الشخص. أما لما قال اثنين علمنا أن الله تعالى أول ما خلق من كل زوجين اثنين لا أقل ولا أزيد. والحاصل أن الناس فيهم الآن كثرة إلا أنهم لما ابتدءوا من زوجين اثنين بالشخص هما آدم وحواء، فكذلك القول في جميع الأشجار والزرع والله أعلم.

mı? Doğrusu tabîî nokta-i nazardan düşünüldüğü zaman Pasteur'ün dediği gibi her zîhayat tohumuyla mesbuk olmak lâzım gelir. Arz'da ilk erkek dişi huceyrelerinin tekevvünü ve tabiatların ihtilâf ve tenevvü'ü meselesi ise fevka't-tabî'a bir hârika-i san'attır. Tabiatın ıstıfâ ve tekâmülü bir vâkı'a ise de bu bir [2958] tabiat eseri değil, ancak fâ'il-i muhtar bir rabb-i müdebbirin eser-i san'at ve iradesi olabilir. Herhangi bir şeyde tabîî, yani kendi kendine bir ıstıfâ veya tekâmül farzetmek yokun varlığa illet olabileceğini farzetmektir ki sırf tenakuzdur. İşte Allah, O Sâni'-i Hakîm'dir ki Arz'ı meddetmiş ve onda cibâl ü enhârı ve bütün meyvelerin mebde'i olan çiftlerini de ilk evvel fevka't-tabî'a olarak ikişer ikişer yapmış ve böyle kudret ü iradesine delâlet eden âyetlerini tafsil eylemiş ve eylemektedir. Öyle ki el-hâletü hâzihi hiçbirini tabiatında bırakmıyor {يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ} geceyi gündüze bürüyüp duruyor. ❁ (*Sûre-i A'râf'a bak*) {اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ} Hiç şüphe yok ki tefekkür edecek bir kavim için bunda, bu medd ve ca'l ü gaşiyden her birinde birçok âyetler vardır. ❁ Düşünen ferd veya cemiyetler bunlarda Allah teâlâ'nın kudret-i bâliğasına ve tabiat üzerindeki tasarrufâtına ve binâen'aleyh mebde' ü me'âda dair çok ve pek çok deliller bulurlar. Lâkin ekser nâs düşünmezler. Ma'amâfîh o kadar uzağa gitmeye ve ince düşünmeye de lüzum yoktur.

{وَفِى الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ} Arz'da birbirine mücâvir birtakım kıt'alar da var ❁ ki birbirine yakın veya muttasıl oldukları hâlde ahvâl ve evsâfları yekdiğerine benzemez. Ekālîm ve arazi ne kadar mütefâvittir; şurası çorak, şurası münbit ilh... Tabiat hâkim olsa bunlar olabilir mi idi? {وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ} Ve türlü türlü üzüm bahçeleri {وَزَرْعٌ} ve ekinler {وَنَخِيلٌ} ve hurmalıklar var ki {صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ} çatallı ve çatalsız {يُسْقٰى بِمَٓاءٍ وَاحِدٍ} hep bunlar bir su ile sulanır. ❁ Yani esbâb ve şerâit-i tabî'iye hepsinde müsâvî, böyle iken [2959] {وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِى الْاُكُلِ} Biz onların yemişlerinde bazısını diğerine fâik kılarız. ❁ Üzüm üzüme, hurma hurmaya benzemez. Bir ağaçta yanyana biten iki yemişin biri

diğerinden daha tatlı olur. Demek ki tabiat hâlen de tehavvül etmektedir. Ve bu herkesin gördüğü ve anlayabileceği bir vech-i delâlettir. {اِنَّ فٖي ذٰلِكَ} Şüphesiz bunda, yani tabîî mebde'in vahdâniyetiyle beraber bu tafsil ve tafdilde {لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} aklı olan bir kavim için her hâlde birçok âyetler vardır. ❁ Aklı olan ve mûcebince amel eyleyen ferdler veya cemaatler her hâlde tabiatlar üzerinde bu ibdâ‘ât ve tağyîrâtı[1] yapıp duran kudret-i fâtıranın ibdâ‘a da iâdeye de kādir olduğunu anlar ve likāullaha yakīn hâsıl ederler (*Sûre-i En‘âm'da* اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى *[6/95] sahifesine ve ale'l-husûs* مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ *[6/99] kayıtlarına bak*.) Bunları anlamayanların ya akılları yoktur veya aklın muktezâsına bakmazlar da hevâları peşinde koşarlar.[2]

{وَاِنْ تَعْجَبْ} Ve ey muhatab, şayet sen taaccüb edersen ❁ bir şeye taaccüb edecek olursan {فَعَجَبٌ} işte yegâne aceb ❁ [2960] âlemde yegâne taaccüb edilecek şey {قَوْلُهُمْ} onların -o kâfirlerin- şu sözleridir:

{ءَاِذَا كُنَّا[3] تُرَابًا ءَاِنَّا لَفٖى خَلْقٍ جَدٖيدٍ} Bir toprak olduğumuz vakit mi? Hakikaten biz mi muhakkak yeni bir hilkat içinde bulunacağız? ❁ Yani bunca âyetler karşısında böyle diyerek âhireti inkâr etmeleridir. Halk-ı cedîd acîb değil, onu inkâr acîbdir. Âlemdeki bu kadar tehavvül ve teceddüdü[4] ve bu tehavvülâttaki tevâlîyi görüp dururken Allah'ın

---

1 B: "tegayyürâtı".

2 Feylesoflar, ahvâl-i âlemden vücûd-i Bârî'ye istidlâl etmeye "nizâm-ı âlem delîli" demişler ve bazıları sakat ve nâkısu'l-hilka ceninler gibi "galetât-ı* tabiat" nâmını verdikleri mahlûkātı ileri sürerek nizâm-ı âlemde tam bir kemal olmadığını ve binâen‘aleyh sâni‘in ekmeliyetine delâlet edemeyeceği iddiasıyla itiraz etmek istemişler ve sâni‘-i âlemin kör, ilimsiz bir tabiat olmasına kadar gitmişlerdir. Fakat Kur'ân'a dikkat olunursa görülür ki âyetleri bu itirazlara mahal bırakmayacak istidlâller tâlim etmektedir. Zira anlatıyor ki vech-i delâlet, yalnız âlemde ilme tevakkuf eden nesak ve ihkâm değildir. Aklı olanlar için ilim meselesi yalnız bir yaprağın nescinde bile iyândır. İstidlâlde en mühim nokta sanatın nesakını değiştiren, tabiat fikrini kökünden yıkan tehavvülâttır ki doğrudan doğru iradeyi isbat eder, irade de ilmi iktizâ eyler. Galetât-ı** tabiat denilen şeyler de tabiat fikrinin aleyhinde olarak sâni‘in fâ‘il-i muhtar olduğunu isbat eyler; yoksa tabiat nasıl değişebilirdi, eğer âlem ekmel olsa idi sâni‘ine müsâvî ve ondan müstağnî olurdu ve asıl o zaman delâil kalmazdı, çünkü ezelî ve lâyetegayyer olurdu [Müellifin notu].
* B: "galat-ı".
** B: "galat-ı".

3 M ve B: "وَكُنَّا".

4 B: "taaccübü".

kudretinden yeni bir halkı, ba'ṡ ü me'âdı istib'âd etmek kadar acîb, yani sebepsiz, mânasız bir şey yoktur. {أُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ} Onlar öyle kimselerdir ki {كَفَرُوا بِرَبِّهِمْۚ} Rablerine küfretmişlerdir. ❁ Yani âhireti inkâr etmek Allah'a küfretmektir. Çünkü Allah'ın kudretini, ilmini, rubûbiyetini, sıdkını inkâr etmenin neticesidir. Bunlar, bu dünyada kendilerine hayat ve irade veren Allah teâlâ'yı ne yaptığını bilmez ve yaptığını bi'l-ıztırâr yapan bir tabiattan ibaret farzederek rubûbiyetine karşı küfr ü küfranda bulunduklarından dolayı öyle derler {وَاُو۬لٰٓئِكَ} ve onlar ❁ o kâfirler {الْاَغْلَالُ} {فٖٓي اَعْنَاقِهِمْۚ} öyle bedbahttırlar ki tomruklar boyunlarındadır. ❁ Şekāvet tomrukları şimdiden boyunlarına geçmiş sürüklenmektedirler. Veya kıyamette öyle sürükleneceklerdir. {وَاُو۬لٰٓئِكَ} Onlar ❁ o gidişte, o vaziyette olanlar {اَصْحَابُ النَّارِۚ} ashâb-ı nârdırlar. ❁ Cehennem ateşine lâyık ve ondan ayrılmayacak kimselerdir {هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ} hep onda muhalled kalacaklardır.

{وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ} Bir de sana haseneden evvel seyyieyi isti'câl ederler ❁ [2961] iyiliği, güzelliği bırakırlar da kötülüğü, azâbı ivmek isterler. Yani ey Resûl-i Hak! Sen beşîr ve nezîr olduğundan dolayı birçok güzel şeyler tebşir eder ve fenalıklardan inzar ve tahzir eylersin; onlar ise iman ü amel, âfiyet, hidâyet, nusret, sevab, rahmet, ihsan gibi güzel şeyleri bırakırlar da kendileri hakkında kötü olan şeyleri isterler. Ve "bizi korkutmak istediğin azâbı neye geriye bırakıyorsun? Şimdiden getirsene..." diye iverler. Ki bu onların boyunlarına geçmiş olan tomruklardan birisidir. {وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ} Hâlbuki onlardan evvel birçok emsâl geçmiştir. ❁ Mâzîde, ümem-i sâlifede böylelerine ne müthiş azablar inmiştir; onları düşünmez, ibret almazlar da kötülükte isti'câl ederler. {وَاِنَّ رَبَّكَ} Rabbin ise şüphesiz {لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ} insanlar için büyük bir mağfiret sâhibidir. {عَلٰى ظُلْمِهِمْ} Onlar zulüm üzerine iken ❁ yani onlar isyan ile kendilerine yazık ederlerken Allah hemen muâhaze edivermez de günahlarını setreder, tevbelerine imkân ve zaman bırakır, rahmetini gazabına takdim eder. وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ

[Fâtır 35/45][1] Bununla beraber {وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَد۪يدُ الْعِقَابِ} yine şüphe yok ki Rabbin şedîdü’l-ikābdır.

{وَيَقُولُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا} Hem o küfredenler derler ki: {لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪} “onun üzerine Rabbinden bir âyet indirilse idi ya!” ❁ Yani yâ Muhammed! Sana indirilen bunca âyetlere, mucizelere inanmaz, küfrederler. Küfür, tomruk gibi boyunlarına geçmiş bulunduğu için onları nübüvvetine kâfî delil saymazlar da “bir âyet indirilse idi” diye dillerini tutacak bir cebir mucizesi isterler dururlar, bunlara [2962] karşı {اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرٌ} sen ancak bir münzirsin ❁ yani bunların tebşir ile hiç münasebetleri yoktur. Sen onları tebşir edecek veya halkı hidâyetle yola getirecek değilsin. Bunlar hakkında vazifen inzardan ibarettir. {وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ} Ve her kavim için bir hâdî vardır. ❁ Ki {اَللّٰهُ} Allah ❁ hidâyeti halkeden O’dur. {يَعْلَمُ} O Allah bilir ki {مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى} her dişi neyi hâmil olur ❁ gerek insandan gerek hayvandan ve hatta nebattan herhangi bir dişinin hamli nedendir? Hangi tohumdan? Helâlden midir, haramdan mıdır? ilh... Sonra nedir? Erkek midir dişi midir? Ne olacaktır? Yaşayacak mı yaşamayacak mı? Sa‘îd mi şakī mi? Mü’min mi kâfir mi {وَمَا تَغ۪يضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ} ve rahimler neler eksiltir, neler artırır? ❁ Aldığı alûkta ne tahlil yapar? Ne maddeler tarh eder, neler[2] ilâve eyler, kendisinde gizliden sarf ettiği ne, büyüttüğü nelerdir? Hamlinde neyi sakatlar neyi tamamlar. Sâniyen müddet itibariyle: Vakti er mi geç mi oluyor? Veledin hilkati belirmeden mi, belirdikten sonra mı? Hamlin ekall-i müddetinde mi, ekser-i müddetinde mi veya ikisi arasında mı doğurur? Sâlisen aded itibariyle bir mi, iki veya daha ziyade mi olur?

Allah hep bunları, bu bilinmez zannedilen sırları bilir, binâen‘aleyh tevellüdâtta mu‘tâddan nâkıs veya zâid olarak vâki‘ olan[3] şeyler bile kör körüne vâki‘ oluvermiş birtakım galetât değil, âlem-i sırda Allah teâlâ’nın ilmi tahtında cereyan eden şeylerdir. Bunlar tabiat davası aleyhine irade

1 “Bununla beraber Allah insanları kesbleriyle hemen muâhaze ediverecek olsa yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı…”
2 B -“neler”.
3 B -“olan”.

delîli olduğu gibi, aynı zamanda ilme de müsteniddir. Bir ilm-i hayat[1] vardır ki onu bilen ve halka kudreti olan böyle dilediğini yapabilir. Bir rahimin döktüğü dem, yetiştirdiği yumurta, aldığı telkih, [2963] beslediği evlad, nâkıs veya zâid hâiz olduğu bütün menâfi‘ ve hâvass-ı hayâtiye hepsi bir ilim ile ve hesab iledir. {وَ} Hem sade bunlar değil {كُلُّ شَيْءٍ} her şey {عِنْدَهُ} Allah'ın indinde {بِمِقْدَارٍ} bir mikdar iledir. ❁ Evvel ve âhirinden bir had ile mahdud ve mukadderdir, nefsinde ölçülmüş biçilmiştir. Her şeyin merâtib-i tekvinde tecavüz edemeyeceği muayyen bir haddi, bir vakti bir hâl-i mahsûsu vardır ve bütün silsile-i esbâb Allah'a dayanır ve Allah'ın ilmiyle muhât olmayan hiçbir şey yoktur. Her şeyin nefsü'l-emirde herhangi bir mertebe-i vücudda tahakkuku veya ona isti‘dâdı Allah teâlâ'ya nisbetle bir ilm-i huzûrîdir. {عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ} O, gayba ve şehadete de âlim ❁ Allah, hislerden gāib olanı da bilir, hâzır olanı da. Veyahut ma‘dûmu da mevcûdu da bilir. Binâen‘aleyh âyet isteyenlerin hidâyet için mi, inad için mi ne gibi bir maksadla istediklerini de bilir. {الْكَبِيرُ} Kebîr ❁ yani her şey kendisinin dûnunda olan ve hiçbir vechile kābil-i ihâta olmayan yegâne büyük ve {الْمُتَعَالِ} Müte‘âlî'dir. ❁ Yani kudretiyle her şeyden üstün, mikdar ve tenâhî vesâire gibi evsâf-ı mahlûkāttan münezzeh ve âlî, yegâne yüksektir. Onun için hidâyet O'na aittir. Ve O'nun ilm ü kudretinden hâriç kalacak ve huzûr u likāsına çıkmayacak hiçbir şey yoktur. Onca {سَوَٓاءٌ} müsâvîdir {مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ} içinizden sözünü gizleyen ❁ küfrü gönlünde söyleyen {وَمَنْ جَهَرَ بِهِ} ile açıklayan ❁ başkasına söyleyen {وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ} ve geceleyin saklanan {وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ} ve gündüzün meydanda gezen ❁ Yani hepsini [2965] ale's-seviye işitir ve görür. {لَهُ} Her biri için {مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪} önünden ve arkasından birtakım mu‘akkibler: tâkip edici kuvvetler vardır ki {يَحْفَظُونَهُ} onu hıfz ederler ❁ her birinin sözünü ve fiilini zabt eder veya o kimseyi mütevâliyen hıfz ederler. {مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ} Ki Allah'ın emrindendirler ❁ yani bu tâkip kuvvetleri قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي [el-İsrâ 17/85][2] müeddâsınca Allah'ın emrinden ibaret birtakım ervâh

1 B +"da".
2 "…De ki: Rûh Rabbimin emrindendir…"

veya melâikedirler. Binâen'aleyh her birinizin bütün akvâl ve harekâtı Allah teâlâ'nın murakabe ve muhafazası tahtındadır. Ve bu ta'kīb ü muhafaza tahtındadır ki devâm-ı hâl ve cereyân-ı ahvâl mümkin olur. O hâlde hepsi mahfuz olan ve hepsi tâkip olunmakta bulunan gizli veya açık akvâl veya ef'âliniz cezâsız kalır mı? {إِنَّ اللّٰهَ} Muhakkak ki Allah {لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ} herhangi bir kavimdeki hâli tağyir etmez ❁ bahşettiği nimet ve ikbâli veya iyi kötü herhangi bir hâli değiştirmez {حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ} ta onlar nefislerindekini tağyir edinceye kadar. ❁ Yani bir müddet için iradelerinde serbesttirler ve mes'ûliyetleri iradeleriyle mütenâsibdir. Şimdiye kadar böyle olmuştur. İstikbalde de böyle olacaktır. (*Sûre-i Enfâl'de* ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ *âyetine bak [8/53].*) {وَاِذَآ اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُٓوءاً} Ma'amâfîh Allah bir kavme bir fenalık murad ettiği vakit de {فَلَا مَرَدَّ لَهُ} artık onun reddine çare yoktur. ❁ İsteseler de istemeseler de o Allah'ın murad ettiği vechile muvakkatse muvakkaten, müebbedse müebbeden vâki' olur. {وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ} Ve onların Allah'tan başka bir tek vâlîleri[1] yoktur ❁ ki reddine çare bulsun.

هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَطَمَعاً وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَۚ ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خٖيفَتِهٖۚ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصٖيبُ بِهَا مَنْ يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِى اللّٰهِۚ وَهُوَ شَدٖيدُ الْمِحَالِۜ ﴿١٣﴾ لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّۜ وَالَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ لَا يَسْتَجٖيبُونَ لَهُمْ بِشَیْءٍ اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهٖۜ وَمَا دُعَٓاءُ الْكَافِرٖينَ اِلَّا فٖى ضَلَالٍ ﴿١٤﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾

[2965] **Meâl-i Şerîfi**

O O'dur ki size korku ve ümid içinde şimşek gösterir ve O ağırlıklı bulutları inşâ eder (12). Ra'd hamd ile tesbih eyler, melekler de korkusundan. Ve sâ'ikalar gönderir de onunla dilediğini çarpar, onlarsa Allah hakkında mücadele ediyorlardır, hâlbuki O'nun muhavvilesi çok şid-

1 B: "velîleri".

detlidir (13). Hak dua ancak O'nadır, O'ndan başka yalvarıp durdukları ise onlara hiçbir şeyle icâbet etmezler. Onlar ancak ağzına gelsin diye suya doğru iki avucunu açana benzer ki, o ona gelmez, kâfirlerin duası hep bir dalâl içindedir (14). Hâlbuki göklerde ve yerde [2966] kim varsa ister istemez Allah'a secde eder, kendileri de gölgeleri de sabah akşam (15).

{هُوَ الَّذِى} O -Allah- O'dur ki {يُرِيكُمُ الْبَرْقَ} size şimşek gösterir {خَوْفًا وَطَمَعًا} korku ve tama' için ❁ şimşeği çaktırır, size gösterir ve siz insanlar onu görünce hem korkar hem tama' edersiniz. Hem çarpmasından korkarsınız, hem de zulmetleri yaran yaldırayışından neş'elenir, rahmet ümidini besler, rızıklarınızda feyz ü bereket gözetirsiniz. Ki Kur'an ve bâhusus bu sûre de böyledir. {وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ} Ve ağır sehâblar inşa eder ❁ yani hafif hafif buhar eczâsından cevv-i havaya uzanıp çekilmiş ve yağmurla dolu ağır ağır bulutlar inşâ eder. Ki istikbâlin feyz-i iman ile memlû' mü'min cemaatlerini de böyle inşâ edecektir. {وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ} Ve ra'd ona hamd ile tesbih eder. ❁ (*Ra'd ü berkin târifi hakkında Sûre-i Bakara'ya bak*). O berk ile beraber olan ve müte'âkiben işitilen o ra'd, o yürekleri yerinden oynatacak gibi tepede patlayıp yerleri, gökleri sarsarcasına âfâka yayılan o çatlayış ve gürleyiş, Allah teâlâ'nın ya ni'met ü rahmetiyle azamet-i kibriyâsını ilan ederek O'nun şân-ı ulûhiyetini tesbih ve tenzih eden bir sestir ki سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ mazmûnunu bütün âleme haykırır veya işitenlere bu mânayı telkin eder.[1]

{وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ} Melâike de heybetinden ❁ yani Allah'tan korktuklarından öyle tesbih ederler. Onun için ra'dın mütevâlî bir velvele-i in'ikâsı [2967] duyulur. {وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ} ve Allah sâ'ikalar gönderir de {فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَٓاءُ} her kimi dilerse onlarla musâb eder ❁

1 Aleyhissalâtü vesselâm'dan menkuldür ki, gök gürlediği zaman سُبْحَانَ مَنْ يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ diye tesbih ederdi ve şiddetlendiği zaman da şöyle dua ederdi: اَللّٰهُمَّ لَا تَقْتُلْنَا بِغَضَبِكَ وَلَا تُهْلِكْنَا بِعَذَابِكَ وَعَافِنَا قَبْلَ ذٰلِكَ "Yâ Allah, bizi gazabınla öldürme ve azâbınla helâk etme de ondan evvel bize âfiyet ve muâfiyet ver." [Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVI, 388-389] [Müellifin notu]

vurur, yakar {وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِى اللّٰهِ} böyle iken onlar -o kâfirler hadlerini bilmezler de- Allah'ta mücadele ederler {وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ} hâlbuki O'nun havl ü kuvveti veya mukabil hîlesi pek şiddetlidir.

Burada Erbed b. Rebîa ile Âmir b. Tufeyl vak'asına işaret olunduğu nakledіliyor, şöyle ki: Meşhur şâir Lebîd b. Rebîa'nın biraderi Erbed[1] b. Rebîa ile Âmir b. Tufeyl ikisi bir Resûlullah'a gāile çıkarmak için gelmişler, mescide girmişlerdi. Aleyhissalâtü vesselâm da ashâbından birkaç kişi ile oturuyorlardı. Âmir çok yakışıklı idi, cemâli ashâbın nazar-ı dikkatini celbetti, ona bakışıyorlardı. Âmir arkadaşı Erbed'e evvelce şöyle tenbih etmiş: "Beni Muhammed ile konuşuyor gördüğün zaman yavaşça arkasına dolaş ve onu kılıçla vur" demişti. Aleyhissalâtü vesselâm Âmir ile konuşmaya başlamış, Erbed de arkasına dolaşmıştı. Kılıcını bir karış kadar çekmiş, fakat Allah teâlâ müsaade etmediğinden sıyıramamıştı, Âmir "haydisene" gibi gözüyle, kaşıyla îmâ etmeye başladı, Aleyhissalâtü vesselâm da hâli gördü اَللّٰهُمَّ اَكْفِنِيهِمَا بِمَا شِئْتَ diye dua etti, defoldular gittiler. Allah teâlâ Erbed'e açık bir yaz günü bir yıldırım indirdi yaktı, Âmir de kaçarak gitti, Beni Selûl'den bir kadının evine indi, sabah olunca silâhını aldı, rengi bozulmuş atına bindi, sahrada sürüyor ve "çık karşıma ey melekü'l-mevt" diyor, şiir söylüyordu ve "kasem olsun ki şu sahrada Muhammed ve sâhibi, yani melekü'l-mevt karşıma çıksa ikisini de mızrağımla deler geçerim" diyordu. Derken Allah teâlâ bir melek [2968] gönderdi, onu bir kanadıyla çarptı, yere yuvarladı, o vakit dizinde büyük bir gudde, hıyarcık çıkmıştı, yani vebâya tutulmuştu. Bunun üzerine kadının evine avdet etti, "deve guddesi gibi gudde ve Selûliyyenin evinde ölüm!" diyordu. Sonra yine atını istedi bindi ve sürdü ve sırtında öldü.[2]

---

1 B: "Erdeb".

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 241-243; Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 278-279:
عن ابن عباس قال أقبل عامر بن الطفيل وأربد بن ربيعة وهما عامريان يريدان رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو في المسجد جالس في نفر من أصحابه، فدخلا المسجد فاستشرف الناس لجمال عامر، وكان أعورَ، وكان من أجمل الناس، فقال رجل من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا رسول الله، هذا

{لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ} Hak daveti ancak O'nundur. ❁ Bunda birkaç mâna vardır ki hepsi de sahihtir:

1. Hakka davet, insanları hak mâbuda, hak dine davet ancak O'na olan davettir. Allah'tan başkası nâmına yapılan davetler, propagandalar hep bâtıldır.

2. Hakka davet, yani hak dua, hak yalvarış veya hak dua, yani yerine masruf olan ve icâbet görecek olan dua, ancak Allah'a olan dua ve ibadettir.

3. Hak matlûba davet, evvelen ve bizzat hakkı gösterip hidâyet edecek olan O'dur. (قُلِ اللّٰهُ يَهْدٖى لِلْحَقِّ *[Yûnus 10/35] bak*.) Allah'ın beyan ve irşâdına istinad etmeksizin hakka davet olunamaz.

{وَالَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ[1]} Ve onların, o kâfirlerin Allah'tan başka davet ettikleri veya dua edip durdukları ❁ yani namlarına propaganda yaptıkları, hâcet diledikleri mâbudlar, imdâda çağırdıkları, yalvardıkları kimseler {لَا يَسْتَجٖيبُونَ لَهُمْ بِشَیْءٍ} onlara hiçbir şeyle icâbet edemezler ❁ hiçbir dileklerini kendiliklerinden yerine getiremezler {اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ} ancak ağzına erişsin diye suya doğru iki avucunu açan susuz gibi ❁ boşuna avuç açmış olurlar. Ki uzaktan avuç açmakla su gelip de ağzına girmez. Bunun gibi {وَمَا دُعَٓاءُ الْكَافِرٖينَ اِلَّا فٖى ضَلَالٍ} kâfirlerin duası da sırf dalâldedir. Ale'l-umûm [2969] câmidât[2] gibi putların da

---

عامر بن الطفيل قد أقبل نحوك. فقال: «دعه فإن يُرِد الله به خيرًا يهده». فأقبل حتى قام عليه، فقال: يا محمد، مالي إن أسلمت؟ قال: «لك ما للمسلمين وعليك ما على المسلمين». قال: تجعل لي الأمر بعدك؟ قال: «ليس ذلك إليّ، إنما ذلك إلى الله تعالى يجعله حيث يشاء». قال: فتجعلني على الوبر وأنت على المدر؟ قال: «لا». قال: فماذا تجعل لي؟ قال: «أجعل لك أعنة الخيل تغزو عليها». قال: أوليس ذلك إليّ اليوم؟ قم معي أكلمك. فقام معه رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكان أوصى إلى أربد بن ربيعة: إذا رأيتني أكلمه فدُرْ مِنْ خلفه فاضربه بالسيف. فجعل يخاصم رسول الله صلى الله عليه وسلم ويراجعه، فدار أربد من خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم ليضربه بالسيف، فاخترط من سيفه شبرًا، ثم حبسه الله تعالى عنه فلم يقدر على سَلِّه، وجعل عامر يومئ إليه، فالتفت رسول الله صلى الله عليه وسلم فرأى أربدًا وما يصنع بسيفه، فقال: «اللهم أكفنيهما بما شئت» فأرسل الله تعالى على أربد صاعقة في يوم صاح صائف فأحرقته، وولي عامر هاربًا وقال: يا محمد، دعوت ربك فقتل أربد، والله لأملأنّها عليك خيلًا جردًا، وفتيانًا مردًا! فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «يمنعك الله ذلك، وأبناء قيلة» يعني: الأوس والخزرج، فنزل عامر بيت امرأة سلولية، وأنشأ يقول... يقول: واللات والعزى لئن أصحر إليّ محمد وصاحبه يعني: مَلَك الموت، لأنفذّنهما برمحي! فلما رأى الله تعالى ذلك أرسل مَلَكًا فلطمه بجناحيه فأزراه التراب، وخرجت على ركبته غدةٌ في الوقت عظيمةٌ فعاد إلى بيت السّلُوليّة وهو يقول: غُدةٌ كغدة البعير وموت في بيت السلولية! ثم دعا بفرسه فركبه، ثم أجراه حتى مات على ظهره، فأجاب الله تعالى دعاء رسول الله صلى الله عليه وسلم وقتل عامر بالطعن وأربد بالصاعقة.

1 M ve B: "دون الله".
2 B: "cemâdât".

hiçbir duaya cevap veremiyecekleri âşikârdır. Fakat âyette وَالَّذِينَ mevsûlü zevi'l-ukūlde zâhir olduğu cihetle bunu yalnız asnâm ile tevil etmek hilâf-ı zâhirdir. Binâen'aleyh burada yalnız şuursuz putlar değil, Allah'ın mâdûnunda mâbud ittihaz edilen, yalvarılan zevi'l-ukūlün de putlar gibi hiçbir duaya icâbet edemeyecekleri mevzû'-i bahis demektir. Gizli olan dua ve münâcatta bu da âşikâr ise de açıktan olan dua ve feryadlar hakkında لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ buyurulması zâhiren garib görünür. Çünkü insanların dahi alenî[1] istimdadları duyduğu ve kısmen olsun icâbet de edebildiği dermeyan olunur. Şu hâlde dua, kalbî ve hafî olana tahsis edilecek olursa öyle bir itiraza mahal kalmayacak ise de bu tahsis veya takyîde başkaca bir karîne olmadığı gibi, âyetin tevhîde müte'allik olan siyâk u mezâkı da buna muhaliftir. Ve doğrusu burada pek büyük ve gayet derin bir hakikat beyan olunmuştur. Ve hakikatte Allah'tan kat'-ı nazarla hiç kimsenin duaya icâbet etmesine imkân olmadığı anlatılmıştır ki bunu burada biraz îzah etmek iktizâ eder:

Mâlum ki yekdiğerinden mütemayiz olan a'yân-ı eşyâdan her ferdi diğerinden tamamen ayrıdır. Ayrı olduğu içindir ki her biri ayrı bir şeydir. Şu taş başka bu taş başka, Zeyd başka Amr başkadır. Ve hiçbirinin nefsi diğerinde hâzır[2] değildir. Onun için biz bunları birbirinden seçer, ayrı ayrı tanırız, yekdiğerine karıştırmayız ve yekdiğerimizin nefsâniyetine mâlik de olmayız, tedâhül etmeyiz. Birbirinden bizzat ayrı ve her biri diğer bir ayn olan mütemâyiz şeylerin yekdiğerine velev bir vechile olsun kendiliklerinden irtibat ve ittisâlini farzetmek ise tenakuzdur. Bunun içindir ki iki cevherin birinden diğerine eser geçebilecek, tebliğ ve tebellüğ vâki' olabilecek surette münasebetleri, "communications[3] des substances"[4] meselesi feylesofları hayrette bırakan en mu'dil mes'ele-i felsefiye [2970] olmuştur. Bir madde kendinden ayrı olan diğer bir maddeye nasıl icrâ-yı tesir edebiliyor? Rûh cisme, cisim rûha nasıl

1 B: "alenen".
2 B: "zâhir".
3 M: "Cominications".
4 Leibniz'in bu mesele hakkında *Système nouveau de la nature et de la communication des substances* (1695) isimli bir eseri vardır.

eserini geçirebiliyor? Bu öyle bir vâkı'adır ki ancak tevhîde iltica ile hallolunabilir. Eğer âlemde eşyâ-yı mütemâyizenin hepsinin üzerinde hâkim olan Vâhid-i A'lâ'dan, o Kebîr-i Müte'âl'den kat'-ı nazar edilecek olursa bütün âlem ikisi bir yere gelmek ihtimâli olmayan darmadağınık, ayrı ayrı şeylerden ibaret kalır ve beyinlerinde yekdiğerine te'âtî edecek hiçbir münasebet bulunmaz. Şimşekler çakmaz, bulutlar inşâ edilmez, yağmurlar yağmaz, yıldırımlar düşmezdi; Zeyd'in feryâdı Amr'ın kulağına varmak, vicdânına nüfuz etmek şöyle dursun sesi bile çıkmaz, hatta kendisi vücûda gelmezdi. Bunlar olabiliyorsa hiç şüphe yok ki hep Rabbü'l-âlemîn'in emr ü tedbîriyle oluyor. Onun için duanın hakkı da ancak O'nundur. Şimdi herhangi bir ihtiyâcı için dua ve istimdad edecek olan şahıs Allah'tan başka her neye ve her kime müracaat etse kendisinden ayrı ve uzaktır. Kendindeki bir hissi, bir şeyi diğerine nakletmesine imkân yoktur. Susuz bir kimse uzaktan suya el açmakla susuzluğunu suya doyuramayacağı ve suyun kendi kendine gelip ağzına giremeyeceği gibi, bir insanın karşısında bütün mahlûkāt da böyledir. Allah teâlâ'nın izn ü müsaadesi olmayınca insan hava içinde nefes bile alamaz. Nitekim ecel gelip emr-i Rab olan rûh kabz olunduğu zaman, dünyanın tabibleri toplansa ölüye bir nefes veremezler. Bir insanın feryâd ü ilticâsını diğer insanların veya melâikenin işitebilmesi sem' ü ibsâra mâlik olan Allah teâlâ'nın emr ü müsaadesi sayesinde olduğu gibi, mümkin olan icâbet ve i'ânede bulunabilmeleri de öyledir. Yoksa Allah müsaade etmeyince duyan kulaklar duymaz, isteyen gönüller istemez oluverir. İşte Allah'ın mâdûnundakiler nefislerinde birbirlerinden uzak oldukları, evvelen ve bizzat bir şeyi halk etmekten de âciz bulundukları için kendiliklerinden bir muhtâcın duasına hiçbir [2971] şeyle icâbet edemezler. Fakat Âlimü'l-gaybi ve'ş-şehâde, el-Kebirü'l-Müte'âl olan Allah teâlâ, herkese kendinden bile karîbdir (*Sûre-i Bakara'da* اِنّ۪ي قَر۪يبٌۜ اُج۪يبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ *[2/186] bak*). En gizli duaları bile işitir, icâbet eder, vereceği mevcud değilse yaratır, hâlıktır. Birbirinden ayrı olan şeyleri kudretiyle, melekûtuyla yekdiğerine ulaştırır. Dilerse insanı suyun

yanına götürür, dilerse suyu onun ağzına getirir. Bütün eşyâ beynindeki irtibat ve münasebet hep O’nun halk u emriyledir. Nitekim bu mâna şöyle tavzih ve tafsil olunuyor:

{وَلِلّٰهِ} Hâl bu ise munhasıran Allah’adır ki {يَسْجُدُ} secde eder ❁ boyun eğer, inkıyad eyler {مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ} bütün göklerdeki kimseler ❁ yani melâike veya yukarı makamlarda bulunan ukūl u ervâh ve kuvâ-yı[1] âliye {وَالْاَرْضِ[2]} ve yerdeki kimseler ❁ yani umûmiyetle ins ü cin, sekaleyn, veya aşağıda bulunan nüfûs-ı sâfile {طَوْعاً وَكَرْهاً} gerek tav‘an ve gerek kerhen ❁ ister istemez {وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ} ve bunların sabah akşam gölgeleri ❁ yani sade kendileri değil, gölgesi bulunanların gölgeleri de tav‘an değilse kerhen ve bi’l-mecbûriye Allah’a secde ederler. Gölgelerin bile yerlere kapanışı sâhiplerinin değil, Allah’ın emrine inkıyaddır. Burada ukūl ü ervâh mukabilinde ebdân ü ecsâmın birer gölge mesâbesinde olduğuna da işaret vardır denebilir. Zira ervâh nûrânî, ecsâm zulmânîdir.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ قُلِ اللّٰهُۜ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ
نَفْعاً وَلَا ضَراًّۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُۙ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُۚ اَمْ جَعَلُوا
لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْۜ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
﴿١٦﴾ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رَابِياًۜ وَمِمَّا
يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُۜ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَۜ
فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَٓاءًۚ وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِۜ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ
الْاَمْثَالَۜ ﴿١٧﴾ لِلَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰىۜ وَالَّذ۪ينَ لَمْ يَسْتَج۪يبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِي
الْاَرْضِ جَم۪يعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِه۪ۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ سُٓوءُ الْحِسَابِۙ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ
الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

---

1 B -“ve kuvâ-yı”.
2 M ve B: “ومن في الأرض”.

[2972] **Meâl-i Şerîfi**

"Göklerin ve yerin Rabbi kim?" de, "Allah" de; "daha" de, "ondan başka kendi kendilerine ne bir menfaate, ne bir mazarrata mâlik olmayan birtakım velîler mi tutuyorsunuz? Hiç" de, "kör ile gören bir olur mu? Yahut zulumât ile nûr bir [2973] olur mu? Yoksa Allah'a O'nun halkı gibi mahlûkāt yaratan şerîkler buldular da, halk kendilerine müteşabih mi oldu? Allah" de, "her şeyin hâlıkı ve O öyle Vâhid, öyle Kahhâr" (16). Yukarıdan bir su indirdi de vâdiler kendi mikdarınca sel oldu, sel de yüze çıkan bir köpük yüklendi, bir ziynet veya bir metâʿ yapmak için ateşte üzerini körükledikleri madenlerden de onun gibi bir köpük vardır. İşte Allah, hak ile bâtılı böyle çarpıştırır, amma köpük atılır gider, nâsa menfaati olan ise Arz'da kalır. İşte Allah, emsâli böyle darb eder (17). Rablerinin emrine icâbet edenlere daha güzeli var, O'na icâbet etmeyenler ise Arz'da bulunanın cemîʿsi bir misli de beraber kendilerinin olsa, hepsini fidye-i necât olarak verirlerdi. İşte onlar, hesâbın kötüsü onlar içindir, me'vâları da cehennemdir, ve o ne fena yataktır (18).

{قُلْ} Yâ Muhammed, de ki: {مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} "Semâvât ve Arz'ın Rabbi kim?" Bunu sor ve onların cevâbını beklemeyerek {قُلِ اللّٰهُ} "Allah" de {قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ} "o hâlde" de, "siz O'nun mâdûnundan birtakım velîler mi ittihaz ettiniz?" ❁ Sizin ümid umduğunuz, işinizi görür sanıp himayelerine sığındığnız o velîler, o putlar öyle âcizlerdir ki {لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا} kendi kendilerine ne bir menfaate ne de bir mazarrata mâlik değildirler. ❁ Kendi başlarına size şöyle dursun kendilerine bile ne bir menfaat halk edebilirler, ne de bir zararı defʿ edebilirler. Meğer ki Allah, ikdar etmiş olsun. Cemâdât makūlesi putlar kendi kendilerine fiʿl ü te'sirden nasıl âciz ise, Allah'a karşı bütün mâsivâ da böyledir. {قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُ} "Hiç" de, "kör görenle müsâvî olur mu?" ❁ İbadetin hakkını ve müstahikkını bilmeyen câhil, [2974] müşrik, kalb gözü görmez bir aʿmâ, onu bilen muvahhid de hakkı gören bir basîrdir. Yahut aʿmâ gāfil mâbud, basîr de her şeye âlim olan maʿbûd-ı hakka işarettir. Yani âyât-ı kudreti bu kadar zâhir olan Allah'a

karşı nedir bu körlük? {اَمْ هَلْ تَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ} Veya zulmetler, nûr ile müsâvî olur mu? ❁ Küfür ve şirk kat kat zulmetlerdir; delîli yok, önü sonu karanlık katmerli cehalettir. Ma'rifetullah: îmân-ı tevhid ise bir nûrdur. Önü sonu vâzıh, delâili her tarafta parlaktır. Aklı olan nasıl olur da nûr-ı tevhîdi bırakıp da şirke sapar? Bu ne körlük, ne budalalıktır?[1] O müşrikler {اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ} yoksa Allah'a şöyle şerîkler mi yaptılar ki bunlar {خَلَقُوا كَخَلْقِهِ} O'nun halkı gibi -semâvât ve Arz'ı ve bütün bunlardaki mahlûkātı yaratışı gibi- mahluklar[2] halk ettiler de {فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ} halk onlara teşabüh mü etti? ❁ Allah'ın yarattığıyla onlarınki fark olunamayacak derecede birbirine benzedi de şüphede mi kaldılar? Böyle bir ihtimâle imkân var mı ki hatalarının sebebi budur denilsin. Sen onlara {قُلِ} de ki {اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ} Allah, her şeyin hâlıkıdır. ❁ "Şey" denebilir ne var hepsini yaratan O'dur. Hatta وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ [es-Sâffât 37/96][3] mantûkunca sizin yaptığınız şeylerin de hâlıkı O'dur. {وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ} Ve O, O Vâhid, O Kahhâr'dır. ❁ Ulûhiyette şerîk ü nazîri olmayan ve bütün mâsivâyı taht-ı hükmünde makhur edip hepsinin mukadderâtını[4] yed-i kudretinde tutan bir rabdir. {اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً} Semâdan bir su indirdi {فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا} de vâdiler mikdarlarınca sel oldu ❁ boş maddeler feyz-i hayat ile aktı [2975] {فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا} sel de yüze gelen bir kef (köpük) yüklendi {وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ}[5] bir ziynet veya bir metâ' yapmak maksadıyla ateşte üzerine ocak yaktıkları şeylerden de onun gibi bir kef olur. ❁ Yani Allah teâlâ, sudan başka Arz'a altın, gümüş, bakır, kalay vesâire gibi birtakım madenler de indirmiştir. İnsanlar bunları huliyyât veya kullanacak âlât[6] ve edevât gibi emti'adan bir metâ' yapmak maksadıyla eritmek ve tasfiye etmek için üzerlerine ocaklar yakarlar, ve onlar da Allah teâlâ'nın her birine tahsis ettiği şerâit ve derece-i harârette erir, su gibi mâyi'

1 B: "bedbahtlıktır?".
2 B: "mahlûkāt".
3 "Hâlbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."
4 B -"taht-ı hükmünde makhur edip hepsinin mukadderâtını".
5 M ve B -"زَبَدٌ مِثْلُهُ".
6 B: "âlet".

hâline gelirler. Sel suyunda olduğu gibi bunlardan da bir kef hâsıl olur. Binâen'aleyh birbirine benzer iki kef bulunur ki evvelkinde hiç insan sun'u bulunmadığı hâlde ikincisinde insanların sa'y u kasdı da bulunur. {كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ} Allah, hak ile bâtıla böyle mesel darb eder ❁ böyle temsil ve tasvir yapar. {فَاَمَّا الزَّبَدُ} İmdi -yani her iki meseldeki- o köpük {فَيَذْهَبُ جُفَٓاءً} atılır gider ❁ Ki bâtıl böyledir. Hak cereyan ve galeyan ederken her ne kadar bazen yüze çıkarsa da nihâyet köpük ve kef gibi atılır söner gider. {وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ} Amma insanlara nâfi' olan {فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ} yerde meks eder kalır ❁ su kısmen göllerde, havuzlarda kalır, kısmen yerin damarlarına nüfuz eder; kuyular, pınarlar, ırmaklar olur. Süzülmüş madenler huliyyât veya emti'a yapılır. Elden ele dolaşır, bir müddet insanlar onlardan intifâ' ederler ki hak da böyledir. Semâdan inen ve medâr-ı hayat olan hâlis su Kur'ân'ın, vahy-i Hakk'ın temsîlidir. Ki bunda kesb-i beşerin hiç dahli yoktur. Ocaklarda izâbe [2976] olunan me'âdin de beşerin kesb ü ictihâdı ile istinbat ve telif olunan hak ma'lûmâtın temsîlidir. Ve bunların ikisi de esas itibariyle dâd-ı Hak'tır. {كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ} Allah, böyle meseller darb eder. ❁ Ve böyle birçok hakikatleri tavzih eden güzel temsillerle de hakka davet eyler.

{لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ} Rablerine icâbet edenler -hak[1] davet kendisine mahsus olan Allah teâlâ'nın davetini dinleyip kabul eden kullar- için {الْحُسْنٰى} en güzel gaye vardır. ❁ Ki o cennettir {وَالَّذٖينَ لَمْ يَسْتَجٖيبُوا لَهُ} ona icâbet etmeyenler: hak davetini dinlemeyenler ise {لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهٖ} Arz'daki şeylerin hepsi, bir misli de beraber, kendilerinin olsa her hâlde onu feda edip kurtulmak isterlerdi. {اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُٓوءُ الْحِسَابِ} Bunlar yok mu? Hesâbın kötüsü bunlar içindir {وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ} ve varacakları yer cehennemdir {وَبِئْسَ الْمِهَادُ} ve o ne fena yataktır.

Gelelim hak davetinin ve ona icâbet etmeyenlerin ve hüsnâ ile sû'-i hesâbın tafsîl ü beyânına:

---

1 M: "hakkı".

اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّـمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰىۜ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِۙ ﴿١٩﴾ اَلَّذٖينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمٖيثَاقَۙ ﴿٢٠﴾ وَالَّذٖينَ يَصِلُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُٓوءَ الْحِسَابِۜ ﴿٢١﴾ وَالَّذٖينَ صَبَرُوا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُ۫نَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِۙ ﴿٢٢﴾

[2977] **Meâl-i Şerîfi**

Şimdi Rabbinden sana indirilenin hakikaten hak olduğunu bilir kimse a'mâ olan gibi olur mu? Fakat onu ancak akıl ve vicdânı temiz olanlar idrak eder (19). Onlar ki Allah'ın ahdine vefâ ederler ve mîsâkı bozmazlar (20). Ve onlar ki Allah'ın riayet edilmesini emrettiği hukūka riayet ederler, Rablerine saygı besler ve hesâbın kötülüğünden korkarlar (21). Ve onlar ki Mevlâlarının rızâsına ermek için sabretmekte, namazı dürüst kılmakta, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli açık infak eylemektedirler. Ve seyyieyi hasene ile def' ederler, işte bunlar, dünya yurdunun ukbâsı onlara[1] (22).

{اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّـمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ} İmdi -yâ Muhammed- sana Rabbinden inzal olunanın hakikaten hak olduğunu bilen ❁ ve binâen'aleyh bu suretle Rabbinin hak davetine icâbet eden kimse {كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى} a'mâ olan gibi olur mu? ❁ Yani o hakkı görmeyen, tanımayan köre benzer mi? Elbette benzemez {اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ} amma bunu ancak ulü'l-elbâb tezekkür eder. ❁ Yani beyni olanlar[2], temiz akıllılar idrak eder.

Bu âyetin Hazret-i Hamza ile Ebû Cehil veya Hazret-i Ömer ile Ebû Cehil veya Hazret-i Ammar b. Yasir ile Ebû Cehil hakkında olduğuna dair

1 B: "bunlara".
2 B: "beyânı onlar".

üç kavil [2978] menkuldür.[1] Ma'ahâzâ mefhûmunun âm olduğunda da[2] şüphe yoktur. Nitekim arkasından şu suretle tafsil ve ta'mîm olunuyor:

O ulü'l-elbâb kimlerdir, bilir misiniz? {اَلَّذٖينَ} Onlar ki ❁ ber vech-i âtî evsâf[3] ile muttasıf olurlar:

1. {يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ} Allah ahdini îfâ ederler. ❁ Sûre-i A'râf'da وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰى [7/172] âyetinde beyan olunduğu vechile Allah teâlâ'nın rubûbiyetini itiraf etmek üzere nefislerinde fıtratlarıyla taahhüd ettikleri tevhid ahdini vefâ ederler {وَلَا يَنْقُضُونَ الْمٖيثَاقَ} ve o mîsâkı bozmazlar. ❁ Binâen'aleyh Allah'a karşı verdikleri hiçbir sözden caymaz; taahhüdlerini, yeminlerini bozmazlar.

2. {وَالَّذٖينَ يَصِلُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ} Ve Allah'ın vaslını emrettiği şeyleri vaslederler ❁ hukūka riayet ederler. Ki enbiyânın, verese-i enbiyâ olan ulemânın, erhâm u akribânın, komşunun ve bütün mü'minlerin ve hatta zimmeti bulunan ale'l-umûm insanların ve kedisine tavuğuna varıncaya kadar herhangi bir hakkı ta'alluk eden hayvânât ve belki nebâtât ve eşyânın hukūkuna riayet meseleleri hep burada dâhildir.

3. {وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ} Ve Rablerinden haşyet ederler ❁ Allah teâlâ'nın celâl ü gazabından sakınır, masiyetten çekinirler.

4. {وَيَخَافُونَ سُٓوءَ الْحِسَابِ} Ve kötü hesabdan korkarlar. ❁ Yani âhirete ve sonunda amellerinin hesâbını vereceklerine inanırlar da kötü hesabdan korkar ve ondan evvel kendi nefislerini murakabe ve muhasebe eder dururlar.

{وَالَّذٖينَ} Ve onlar ki:

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 378. Krş. Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XII, 338; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* IV, 309:

قال ابن عباس: نزلت أفمن يعلم في حمزة وأبي جهل. وقيل: في عمر بن الخطاب وأبي جهل. وقيل: في عمار بن ياسر وأبي جهل.

2 B -"da".

3 M: "vasf".

[2979] 5. {صَبَرُوا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ} Rablerinin rızâ ve cemâline ermek için sabr etmekte ❁ yani ne halka karşı gösteriş ne de gönüllerinde ziynet ve iftihar hissi beslemeyerek mahza Allah rızâsı için zahmetlere katlanıp hak yolunda sabr u sebat etmekte,

6. {وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ} Ve namazı ikāme eylemekte[1],

7. {وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً} Ve kendilerine nasib ettiğimiz rızıklardan gizli ve açık infak yapmaktadırlar.

8. {وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ} Ve kötülüğü iyilikle def‘ ederler. ❁ Zira "Hâmîm"lerde geleceği üzere وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا [eş-Şûrâ 42/40][2] ise de فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ'dır [eş-Şûrâ 42/40][3]. Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ [2/194] mûcebince mütecâvize mukabele bi'l-misl mutlak bir azimet değil ruhsattır. Ve kötülüğe kötülükle mukabele için değil, zulm ü tecavüz seyyiesini kat‘ veya tevkif için bir hasene mâhiyetinde olmak üzere meşrûdur. Çünkü وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ'dır [2/251]. Yoksa[4] zarara zarar, şerre şer ile mukabele câiz değildir. لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ'dır[5]. Ehâdîs-i sahîhada vârid olduğu üzere "şerden hayır gelir mi Yâ Resulallah?" diye sual olunmuş, Aleyhissalâtü vesselâm da "hayır ancak hayırdan gelir, hayır ancak hayırdan gelir, hayır ancak hayırdan gelir" buyurmuştu.[6] Lisânımızda dahi şöyle bir darb-ı mesel vardır: "İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kemliğe iyilik er kişinin kârıdır." Demişlerdir ki burada ta‘dâd olunan sekiz amel cennetin sekiz kapısına işarettir.

---

1 B: "etmekte".

2 "Kötülüğün cezâsı da misli kötülüktür…"

3 "…Fakat her kim affedip ıslah ederse onun da ecri Allah'a'dır…"

4 B: "Zira".

5 *Muvatta'*, Akdıye, 31.

6 Buhârî, Zekât, 46; Müslim, Zekât, 122:

حدثنا عطاء بن يسار: أنه سمع أبا سعيد الخدري رضي الله عنه يحدث: أن النبي صلى الله عليه وسلم جلس ذات يوم على المنبر، وجلسنا حوله، فقال: «إني مما أخاف عليكم من بعدي ما يفتح عليكم من زهرة الدنيا وزينتها». فقال رجل: يا رسول الله، أو يأتي الخير بالشر؟ فسكت النبي صلى الله عليه وسلم، فقيل له: ما شأنك، تكلم النبي صلى الله عليه وسلم ولا يكلمك؟ فرأينا أنه ينزل عليه، قال فمسح عنه الرحضاء، فقال: «أين السائل». وكأنه حمده فقال: «إنه لا يأتي الخير بالشر، وإن مما ينبت الربيع يقتل أو يلم، إلا آكلة الخضراء، أكلت حتى إذا امتدت خاصرتاها، استقبلت عين الشمس، فثلطت، وبالت، ورتعت، وإن هذا المال خضرة حلوة، فنعم صاحب المسلم ما أعطى منه المسكين واليتيم وابن السبيل –أو كما قال النبي صلى الله عليه وسلم– وإنه من يأخذه بغير حقه، كالذي يأكل ولا يشبع، ويكون شهيدا عليه يوم القيامة».

{أُولٰٓئِكَ} Bunlar -bu sekiz hasletle muttasıf olan ulü'l-elbâb- yok mu {لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ} bu dârın ukbâsı onlar içindir. ❁ Dâr-ı dünyanın âkıbeti, sonunda müntehî olacağı âhiret saadeti onlara mahsustur. [2980] Bu dârın ukbâsı nedir bilir misiniz?

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍۚ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِۜ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Adn cennetleri: Onlara girecekler, atalarından ve zevcelerinden ve zürriyetlerinden sâlih olanlar da beraber. Öyle ki melekler her kapıdan üzerlerine girerek diyecekler: (23) "Selâm sizlere, sabrettiğiniz için, bakın ne güzel yurdun ukbâsı" (24).

Buna mukabil:

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِۙ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Amma Allah'ın ahdini mîsak ile tevsik ettikten sonra nakz edenler ve Allah'ın rabt edilmesini emrettiği râbıtaları koparanlar ve yeryüzünü fesâda verenler, işte bunlar, lânet onlara, ve yurdun kötüsü onlara (25).

[2981] {وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ... إلخ} Mukātil'den menkul olduğuna göre bu ehl-i kitab hakkında nâzil olmuştur.[1]

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 376; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 383:

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ يعني كفار أهل الكتاب.

Meâl-i Şerîfi

Allah dilediği kimseye rızkı genişletir, daraltır da, onlar ise dünyâ hayat ile ferahlanmaktalar. Hâlbuki dünyâ hayat âhiretin yanında bir yol azığından ibarettir (26).

{اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ} ❁ İbn Abbas'tan naklolunduğuna göre bu da Mekke müşrikleri dolayısıyla nâzil olmuştur.[1]

Bu kadar âyetlerle hakka davet karşısında hâlâ:

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٓي اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَۚ ﴿٢٧﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِۜ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُۜ ﴿٢٨﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾

[2982] **Meâl-i Şerîfi**

Yine o küfredenler diyorlar ki: "Ona Rabbinden bir âyet indirilseydi ya!.." De ki: "Hakikat, Allah dilediği kimseyi şaşırtıyor, kim de gönül verirse kendine hidâyet buyuruyor" (27). Onlar ki iman etmişlerdir ve kalbleri Allah'ın zikri ile yatışır, evet Allah'ın zikriyledir ki kalbler yatışır (28). Onlar ki iman etmişlerdir ve sâlih ameller işlemektedirler; ne hoş, tûbâ onların, istikbal güzelliği onların (29).

{وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ} Küfredenler, "ona Rabbinden bir âyet indirilse idi" deyip duruyorlar ❁ ulü'l-elbâbın tezekkür edeceği bunca âyâtı âyet, yani Allah tarafından risâlet-i Muhammediyenin sıdkına delâlet eden alâmet ve delil saymıyorlar da, kimsenin kabul etmemek ihtimâli kalmayacak surette cebrî ve hikmet-i ilâhiyeye muhalif bir âyet isteyip duruyorlar. Bunların bu sözlerinin burada bir daha tekrar buyurulması delâlet eder ki bu sûrenin başlıca esbâb-ı nüzûlünden birisi kâfirlerin bu suretle olan mu'ânedeleridir. Bunlara cevâben:

---

1 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XII, 344; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 383:
وقوله تعالى: «وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا» قال ابن عباس والمفسرون: يريد مشركي مكة، فرحوا بما نالوا من الدنيا وأشروا وبطروا، فطغوا وكذبوا الرسول، ولم يشكروا ما بسط الله عليهم من الدنيا.

{قُلْ} De ki {اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ} hakikaten Allah dilediğini şaşırtır, dalâlete düşürür ❁ onda hidâyet değil de[1] dalâlet halk eder. Yani ey kâfirler, sizin öyle demeniz dalâletten, şaşkınlıktan başka bir şey değildir. Sizi Allah şaşırmıştır[2]. O kimi dilerse böyle şaşırtır. Ma'amâfîh bunda sizin için bir mazeret de yoktur. Bu idlâlin sebebi sizin O'na inâbe etmemenizdir. {وَيَهْدٖٓى اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ} Hâlbuki O her inâbe edeni kendisine hidâyet eder.

"**İnâbe**" Hakk'a ikbâl ü teveccüh ve âyât-ı Hakk'ı teemmül ile tevbedir ki asıl hakīkati hayr nevbetine girmek demektir. Binâen'aleyh hidâyetin şartı nefsânî iradeden çıkıp Hak teâlâ'nın iradesine ikbal ve teveccühü ifade [2983] eden irâde-i cüz'iyedir. Yukarıdan beri bir kaç mahalde îzah olunduğu üzere her şahsın ömründe -yekdiğerine müsâvî olmasa bile az çok- bir müddet vardır ki o müddet zarfında hidâyeti ihtiyâra bir imkân bahşedilmiştir. Bu müddette hidâyet ve dalâlet ihtiyârîdir. Fakat o müddet içinde ihtiyârını hüsn-i[3] isti'mâl ile Hakk'a inâbe etmeyenler için dalâlet, cebrî bir tabiat olur ki ondan sonra arzu da etse muvaffak olamaz. Ve işte idlâl meşiyyet-i ilâhiyenin ta'alluku mümkin olan vaktinde inâbe etmemeleriyle alâkadar olduğuna tenbih için de bu cümle terdif buyurularak cebir itirazına mahal bırakılmamıştır. O inâbe edip hidâyete erenler kimlerdir bilir misiniz?

{اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ} Ki bunlar Allah'ın zikriyle kalbleri mutmain olarak iman edenlerdir. ❁ Burada zikrullahtan murad وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ [el-Enbiyâ 21/50][4] ve اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ [el-Hicr 15/9][5] ve اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَٓاءَهُمْۚ وَاِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزٖيزٌ. لَا يَأْتٖيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهٖۜ تَنْزٖيلٌ مِنْ حَكٖيمٍ حَمٖيدٍ [Fussilet 41/41-42][6] âyetleri mantûkunca

---

1 B -"de".
2 B: "şaşırtmıştır".
3 B: "sû'-i".
4 "İşte bu -Kur'an- da Bizim indirdiğimiz mübarek zikirdir…"
5 "Şüphe yok o zikri Biz indirdik Biz, her hâlde Biz onu muhafaza da edeceğiz."
6 "Onlar, o zikir kendilerine geldiği vakit ona körlük eden mülhidler, hâlbuki o misli bulunmaz azîz bir kitap. Ona ne önünden ne ardından bâtıl yaklaşamaz, bütün kâinatın övdüğü Hamîd bir Hakîm'den indirilme bir tenzîl."

Kur'an'dır.[1] Yani bunlar iman etmek için Allah'ın bir tezkîr-i mahsûsu, eblağ bir muhtırası olan Kur'an'dan daha büyük ve daha müfid bir âyet ve mucize olamayacağını bilirler. Ve kalbleri bununla itmi'nan bulur da tezkir değil, ilzam ifade edecek ve binâen‘aleyh imanın vereceği fâideyi veremeyecek olan zorlama âyetlerini gözetmezler.

{أَلَا} Evet ❁ başkasıyla değil {بِذِكْرِ اللّٰهِ} ancak Allah'ın zikriyle ❁ Allah'ın verdiği zikir ile veya Allah'ı anmak, hatırlamakladır ki {تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ} kalbler mutmain olur. ❁ Gönüllerin ıztırâbı sükûn bulur, yatışır; zira mebde' ü me‘âd ancak Allah'a müntehî olur ve bütün esbâb Allah'a istinad eder. Mümkinâtın silsile-i ihtimâlâtı Allah'ta kesilir. Allah mâfevki, mâverâsı olmayan ve tenâhî ve mikdardan münezzeh olan Kebîr-i Müte‘âl olduğundan gerek vücudda, [2984] gerek vicdanda O'ndan ilerisi yoktur ki fazla bir hareket-i kalbiyeye imkân ve ihtimal bulunsun. Allah deyince fikirler gāye-i taharrîsine ermiş, mantıklar durmuş, bütün hissiyât, bütün ümidler, korkular son merci‘ine dayanmış bulunur. Gönüller mâsivâdan temayül ettiği hangi şeye vâsıl olsa hepsinin mâverâsı bulunduğundan hiçbirinde karar edemez, hiçbirinde itmi'nânını bulamaz, hiçbirisi rûhun iştiyâkını teskin, heyecânını tatmin edemez. Lezzet ve gıbtada daha yükseğine intikal etmek ister. Fakat ma‘ârif-i[2] ilâhiyeden zevkyâb olmaya başladı mı bütün metâlibin ve bütün umûrun Allah'a râci‘ olduğunu anlar ve artık O'ndan yüksek bir merci‘ ve maksûda intikal mümkin olmaz. Onun içindir ki ma‘rifetullâha yükselemeyen, Allah'ı zikretmeyen kâfir veya gāfil kalbler hiçbir zaman ıztırabdan kurtulamaz, "huzûr-i kalb" veya "cem‘iyyet-i dil" denilen sa‘âdet-i itmi'nânı bulamaz, çarpınır da çarpınır. Hem bu çarpınış bir neşve-i aşkın uyandırdığı heyecân-ı visal değil, fâni sebeplerin, emellerin sarsılıp sarsılıp yıkılışından hâsıl olan bir ıztırâb-ı hicrandır ki "Allah" demeyince mütevâliyen teselsül eder gider. Allah'ı zikretse yine Allah teâlâ'nın tezkîriyle olur ki, iki mertebe

---

1 Bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 377; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XII, 345; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 383.

2 B: "ma‘rifet-i".

üzere tecellî eder. Birincisi doğrudan doğru zikir fiilini kalblerde halk etmesidir ki hidâyet-i fi'liyedir. İkincisi de Allah'ı hatırlatacak âyât ve delâili halk veya inzal buyurmasıdır. Bunlar da iki kısımdır. Bir kısmı asâyı ejder yapmak, ateşe yaktırmamak, dağları yerinden oynatmak, ölüyü diriltmek, semâdan mâide indirmek, Kamer'i şakketmek gibi hissen idrak olunabilecek âyetlerdir ki bunların kuvve-i tezkîriyeleri vâki' olduğu âna veya müşahedelerine münhasır olacağından muvakkat ve mahduddur. Binâen'aleyh bunlar bütün kalblerin itmi'nânına sebep olamayacağı gibi, olduğu takdirde de hislerin çarpması itibariyle değil, akılların Allah'ı zikrine sebep olması itibariyle müfid olabilirler. Bir kısmı da her zaman ve herkes için müzekkir olan [2985] âyât-ı akliye ve berâhîn-i kelâmiyedir ki işte Kur'an böyle bir zikrullahtır. Kur'ân'ın tezkîrâtıyla Allah'ı zikretmeyen ve bununla itmi'nan bulamayan kalblerin hiçbir âyetle itmi'nan bulmalarına imkân yoktur. Bunlar ilelebed itmi'nandan mahrum olarak ıztırab içinde çarpınacak; "ah, bir âyet indirilse idi" deyip gideceklerdir. Allah teâlâ bunlarda zikir ve itmi'nânını yaratmaz. Artık bunlar kalb-i selîm değildirler. Kalb olmaktan çıkmış, vicdân-ı sahihleri kalmamış, tefessüh etmiştir. Onun için tezkir âyetinden müstefid olmaz da cebr ü azab âyetini gözetirler. Zikrullah ile mutmain olmayan bu kâfirler, وَاَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَٓاءٌ [İbrâhim 14/43][1] mısdâkınca fuadları boş hevâ olmuş kalmış kalbsizler, vicdansızlardır.

O kalbler {اَلَّذٖينَ} o kimselerdir ki {اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} iman ettiler ve sâlih sâlih ameller yaptılar ❁ kalblerin böyle zevat ile beyânında şâyân-ı dikkat iki nükte vardır: Bu bir taraftan şunu îmâ eder ki insan asıl kalb demektir. Nitekim Ebu'l-Feth el-Büstî bu mânayı şu beytiyle anlatmıştır:

أقبِلْ على النفسِ واستكمِلْ فضائلَها

فأنتَ بالنفس[2] لا بالجسمِ إنسانُ

1 "…ve yüreklerinin içi bomboş hevâ kesilmiştir."

2 M ve B: "بالروح".

yani “nefse dikkat et ve onun faziletlerini kemâllendir. Çünkü sen cisim ile değil, rûh ile insansın.”[1] Bir taraftan da şunu îmâ eder ki hasletleri iman ve a‘mâl-i sâliha[2] olan kulûb-i mutmainne ashâbı bütün cem‘iyyet-i beşeriyenin ve hatta bütün âlemin kalbleri makamındadır {طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ} tûbâ onlara ve hüsn-i meâb onlara. ❁ Denilmiştir ki “**Tûbâ**” Habeş veya Hind lügatıyla cennetin ismidir. Ebû Hüreyre, bir rivayette İbn Abbas, Muattib b. Semiy, Ubeyd b. Umeyr, Vehb b. Münebbih cennette [2986] bir şecere demişler ve bu Utbe b. Ubeyd-i Sülemî hadîsinden Resûlullah’a merfû‘ olarak da rivayet edilmiştir. Demiştir ki: “Bir a‘râbî ‘yâ Resûlallah, cennette fâkihe var mıdır?’ diye sual etmişti, buyurdu ki: ‘Evet, onda bir şecere vardır ki ona tûbâ denilir, ilh…’”[3] Kurtubî der ki: “Sahîhi şeceredir. Çünkü hadîs-i merfû‘ olan Utbe hadîsi vardır. Ve Süheylî’nin zikrettiği üzere bu, hadîs-i sahihtir. Bunu *Temhîd*’de Ebû Ömer[4] de ve kezâlik Sa‘lebî de zikretmişlerdir.”[5]

Kelimenin lügat nokta-i nazarından iştikak ve mefhûmuna gelince: Cumhur demişlerdir ki “Tûbâ”, “ukbâ” gibi “büşrâ” vezninde “tîb” maddesinden masdardır ki misk gibi tayyib olmak demek olur. Yâ sakin, mâkabli mazmum olduğu için “Mûsâ” gibi vâv’a kalb olunmuştur. “Tîb” mâlum ki temiz ve güzel kokular veya bunlardaki hoşluktur. Ve طُوبٰى لَهُمْ terkîbi سَلَامٌ عَلَيْكُمْ gibi bir cümle-i du‘âiye üslûbundadır. Ve şu hâlde mefhûmu mutayyeb olmak, hoşluk ve güzellik, kutluluk, hayr u saadet, hâsılı tîb-i hayat onlara demek olur. Ki gıbta onlara, nu‘mâ onlara, hüsnâ onlara, hayr-ı dâim onlara, keramet onlara, ferah ve kurretü’l-ayn onlara diye muhtelif tâbirlerle tefsir ve ifade edilmiştir.

---

1 Büstî, *Kasîdetü unvâni’l-hikem,* thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Haleb: Mektebetü’l-Matbû‘âti’l-İslâmiye, 1404/1984, s. 36.

2 B: “amel-i sâlih”.

3 Ahmed b. Hanbel, IV, 183; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân,* XVI, 442:

عن عامر بن زيد البكالي، أنه سمع عتبة بن عبد السلمي، يقول: جاء أعرابي إلى النبي صلى الله عليه وسلم فسأله عن الحوض، وذكر الجنة، ثم قال الأعرابي: فيها فاكهة؟ قال: «نعم، وفيها شجرة تدعى طوبى»…

4 M: “Amir”; B: “Amr”.

5 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân,* IX, 317:

قلت: والصحيح أنها شجرة، للحديث المرفوع الذي ذكرناه، وهو صحيح على ما ذكره السهيلي، ذكره أبو عمر في التمهيد، ومنه نقلناه، وذكره أيضا الثعلبي في تفسيره.

Maʿamâfîh "tûbâ", "atyeb"in müennesi olarak "hüsnâ" gibi ism-i tafdil olmak da muhtemildir. Ve hadisteki ıtlak buna daha ziyade münâsibdir.[1] Hulâsa ne mutlu o kulûb-i mutmainneye ki en hoş zevk onların, istikbal güzelliği onlarındır.

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ ف۪ٓي اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَٓا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا۟ عَلَيْهِمُ الَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَهُمْ
يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِۜ قُلْ هُوَ رَبّ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾ وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا
سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰىۜ بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَم۪يعًاۜ اَفَلَمْ يَا۬يْـَٔسِ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَم۪يعًاۜ وَلَا يَزَالُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا تُص۪يبُهُمْ بِمَا
صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَر۪يبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْم۪يعَادَ۟ ﴿٣١﴾

[2987] **Meâl-i Şerîfi**

İşte seni böyle kendilerinden evvel nice ümmetler geçmiş olan bir ümmet içinde gönderdik ki onlar Rahmân'a küfrederlerken sen onlara karşı sana vahyettiğimiz kitabı okuyasın. De ki: "O Rahmân benim Rabbim, O'ndan başka ilâh yok, ben O'na dayandım, tevbem de O'nadır" (30). Bir Kur'an, onunla dağlar yürütülse veya onunla Arz parçalansa veya onunla ölüler konuşturulsa! Fakat bütün emir Allah'ın, daha iman edenler, kâfirlerden ümidi kesip anlamadılar mı ki Allah dilese idi elbette insanlara hep birden hidâyet buyururdu. O küfredenler onların kendi sanatlarıyla başlarına musibet inip duracak veyahut yurtlarının yakınına konacak, nihâyet Allah'ın vaadi gelecek, her hâlde Allah mîʿâdını şaşırmaz (31).

{كَذٰلِكَ} İşte böyle ❁ zikrullah ile kalblere itmi'nan verecek en yüksek âyetleri hâmil şanlı bir risaletle yâ Muhammed {اَرْسَلْنَاكَ} Biz seni resul yaptık [2988] gönderdik {ف۪ٓي اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَٓا اُمَمٌ} bir ümmet içinde ki onlardan evvel birçok ümmetler geçti {لِتَتْلُوَا۟ عَلَيْهِمُ الَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ} seni gönderdik ki sana vahyettiğimiz Kur'ân'ı onlara tilâvet edesin ❁

1 Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 385-386.

mütevâliyen okuyasın da geçen ümmetler gibi helâk olmayıp tûbâ ve hüsn-i meâba nâil olmak esbâbını anlatasın. {وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ} Hâlbuki onlar Rahmân'a küfrediyorlar ❁ rahmeti her şeye vâsi', nimeti bütün eşyâya şâmil olan ve âlemîne bir rahmet olmak üzere seni ve bu Kur'ân'ı gönderen Allah teâlâ'nın beliğ rahmetini tanımıyor, hatta "Rahmân" ismini inkâr ediyorlar, وَمَا الرَّحْمٰنُ [el-Furkān 25/60] "Rahmân ne imiş?" demeye kadar varıyorlar. Öyle me'yus ve nankör bir hâlde ve o kadar fena ahlâk ve şerâit içine düşmüşler ki, hilkat hakkında bedbîn (pesimist) olmuşlar, cebr ü ceberûttan başka bir şey tanımıyorlar. İyi ameller boşuna gidecek sanıyor, halk-ı cedîde, tûbâya ve hüsn-i meâba inanmıyor, Hak teâlâ rahmetiyle sevgili bir kuluna risalet ihsan edip göndermez zannediyorlar da âlemîne rahmet olan risaletini ve haklarında pek büyük bir nimet olmak üzere tilâvet eylediğin bu vahy-i ilâhîyi, en beliğ bir mucize olan bu Kur'ân'ı nazar-ı i'tibâra almayarak Rahmân teâlâ'ya küfr ü küfranda bulunuyorlar.

{قُلْ} Sen de ki {هُوَ} O ❁ Rahmân {رَبّ۪ي} benim Rabbimdir. ❁ Beni halk u terbiye edip gönderen Mevlâmdır. {لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ} O'ndan başka ilâh yoktur {عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ} ben ancak O'na mütevekkilim {وَاِلَيْهِ مَتَابِ} tevbem de, rücû'um da ancak O'nadır. ❁ Bu Kur'an, öyle büyük bir âyet ve mucizedir ki {وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا} eğer bir Kur'an ❁ okunacak bir [2989] kitap {سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ} onunla -yani onun inzâli veya kıraati ile- dağlar yürütülmü {اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ} veya Arz parçalanmış {اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى} veya ölüler söyletilmiş[1] olsa idi… ❁ Yani bu Kur'an ile olurdu. Zira bu Kur'an, şimdiye kadar nâzil olmuş kütüb-i ilâhiyenin ekmeli ve okunacak kitapların gāye-i kusvâsıdır. Bunda kudret-i ilâhiyenin öyle acâib[2] âsârı meknun ve öyle heybet-i iclâli müncelîdir ki لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ [el-Haşr 59/21][3] mantûkunca bu Kur'an, bi't-temsîl bir dağa indirilmiş olsa idi o dağı haşyetullahtan başını eğmiş, çatlamış,

---

1 B: "söylemiş".
2 B: "acîb".
3 "Biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik her hâlde sen onu Allah korkusundan başını eğmiş çatlamış görürdün…"

hurd ü hâş görürdün. Bu Kur'an böyle büyük bir âyet-i ilâhiyedir. Fakat onun hikmet-i nüzûlü bunlar değil, tilâvet ü tezekkür ve mûcebince iman ve amel-i sâlih ile tûbâ ve hüsn-i meâba ermek içindir. Onun için Kur'ân'ın mücerred inzâli veya tilâvet ve kıraati ile ne dağlar yürütülür, ne Arz parçalanır, ne ölüler söyletilir. Geçmiş olan ümmetlere indirilmiş olan kitapların hiçbirinin mücerred kıraati ile bunlar olmamıştır. Olsa idi hiç şüphesiz bu Kur'an ile olurdu. Rivayet olunur ki Mekke kâfirleri, bir gün Mekke'nin kenarına çıkmış oturuyorlardı. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem yanlarına vardı, İslâm'ı arzetti. İçlerinden Abdullah b. Ümeyye el-Mahzûmî "Mekke'nin" demişti, "şu iki dağı bizi çok sıkıyor; bunları buradan yürüt, yerimiz genişlesin, orada bize aralarından çaylar, kıt'a kıt'a mezraalar aç, âbâ vü ecdâdımızdan filân ve filânları da dirilt söylesinler bakalım söylediklerin doğru mu, değil mi?" Bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur.[1] Ve binâen'aleyh anlatılmıştır ki irsâl-i Resûlün[2] ve inzâl-i Kur'ân'ın hikmet ve gayesi bunlar değildir. Gerçi Kur'ân'ın ulviyetindeki fevkalâdelik bu gibi hâdiselere dahi sebep olabilmekten uzak değilse de mücerred Kur'an veya kıraat hiçbir zaman bunların illet-i kâfiyesi değildir. Kur'ân'ın feyzini böyle maddiyattan [2990] evvel kalblerde gözetmek lâzım gelir. O her şeyden evvel kalbleri zikrullah ile tatmin ve tenvir edecek ve onun için tilâvet olunacak bir âyet-i rahmettir. Dağlar yürütülse, Arz parçalansa, mevtâ da söyletilse bunların delâletinden hâsıl olacak fâide Kur'ân'ın tezkir ve ihtârı kadar beliğ ve vâzıh ve şâmil bir rahmet olamazdı. Kur'an'dan alınacak olan itmi'nân-ı kalb bunlardan alınamazdı. Ma'amâfîh bu nokta-i nazardan da yalnız Kur'an veya kırâat-i Kur'an illet-i kâfiye değildir. Dağlar gibi câmid ve serkeş Arz'ı parçalar gibi parçalanacak ve ölüler gibi hitâba gayr-i lâyık öyle kalbsizler vardır ki bunlar sade üzerlerine Kur'an tilâvet

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 42. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 309; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 308-309; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 227; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 297-298:
روي أن أهل مكة قعدوا في فناء مكة، فأتاهم الرسول صلى الله عليه وسلم وعرض الإسلام عليهم، فقال له عبد الله بن أمية المخزومي: سير لنا جبال مكة حتى ينفسح المكان علينا واجعل لنا فيها أنهارا نزرع فيها، أو أحي لنا بعض أمواتنا لنسألهم أحق ما تقول أو باطل، فقد كان عيسى يحيي الموتى، أو سخر لنا الريح حتى نركبها ونسير في البلاد فقد كانت الريح مسخرة لسليمان فلست بأهون على ربك من سليمان، فنزل قوله: «ولو أن قرآنا سيرت به الجبال».

2 B: "rusülün".

etmekle zikr-i Hakk'ı duymaz, imana gelmezler. Bu da delâlet-i Kur'ân'ın noksanından değildir. {بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَم۪يعاً} Belki emrin cemî'si Allah'ındır. ❁ Maddî mânevî bütün kudret ve tesir O'nundur. O dilerse kalblerde zikrini yaratır, itmi'nan ve iman bahşeder, dilerse etmez. Dilerse dağları yürütür, Arz'ı parçalatır, ölüleri konuşturur, dilerse yapmaz. Binâen'aleyh اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوب'da "zikr", fâiline muzâftır. Ve murad yalnız zikr-i kavlî değil, zikr-i fi'lî ve tekvînîdir. Demek ki bâlâda îzah olunduğu üzere Allah teâlâ, rahmetine küfreden o kâfirlerin kalblerinde zikrini halk etmemiş, hidâyet ve tevfik nasib eylememiştir.

{اَفَلَمْ يَايْـَٔسِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا} Artık iman edenlerin mâlumu olmadı mı? ❁ Müfessirînin beyanlarına göre burada "ye's" kelimesi ilim mânasınadır ki Hevâzin ve Neha'[1] lugatıdır.[2] Veyahut bir şeye ilim, nakīzından kat'-ı ümidi müstelzim olmak itibariyle lâzımıdır. Yani zikrullah ile mutmain olup Kur'ân'ın tezkîri mûcebince Allah'ı ve Resûl'ü tasdik edenlerin başka ihtimalden kat'-ı nazar ederek şu hakikate tam bir kanâ'at-i ilmiyeleri hâsıl olmadı mı {اَنْ} ki {لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَم۪يعاً} [2991] Allah dileyecek olsa idi elbette nâsın cemî'sine hidâyet verirdi ❁ madem ki vermedi, demek dilemedi, onun için rahmâniyetine küfredenleri, itmi'nan ve imandan, amel-i sâlihten, tûbâdan ve hüsn-i meâbdan mahrum bıraktı {وَلَا يَزَالُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا تُص۪يبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ} ve o küfredenlerin sanî'aları sebebiyle başlarına kāri'a isabet edip duracaktır ❁ Ki kāri'a, gülle ve tokmak gibi baştan çarpan şiddetli musibet demektir {اَوْ تَحُلُّ قَر۪يباً مِنْ دَارِهِمْ} veya -o kāri'a- yurtlarının yakınına hulûl edecek {حَتّٰى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِ} nihâyet Allah'ın vaadi gelinceye kadar ❁ yani isabet için tâyin ettiği mî'âdı gelinceye kadar evlerinin, vatanlarının yakınında vaktini bekleyip duracak, bugün olmazsa yarın başlarında patlayacaktır. {اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْم۪يعَادَ} Her hâlde Allah, mî'âdına hulfetmez.

---

1 M ve B: "Nah'a".

2 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 313. Krş. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* III, 149; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 530; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 42; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 389:

ييْأَسِ معناه: يعلم، وهي لغة هوازن –قاله القاسم بن معن– وقال ابن الكلبي: هي لغة هبيل حي من النخع.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْۖ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾ اَفَمَنْ هُوَ قَٓائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْۚ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَۜ قُلْ سَمُّوهُمْۜ اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْاَرْضِ اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِۜ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ عَذَابٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّۚ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

[2992] **Meâl-i Şerîfi**

Kasem olsun ki senden evvelki peygamberlerle istihzâ edildi de Ben o küfredenlere bir müddet meydan verdim sonra da tuttum ikāba çektim, o vakit ikābım nasıl oldu? (32). Böyle her nefsin bütün kazancıyla üzerinde kāim olan Zât'a küfredilir mi? Tuttular Allah'a şerîkler koştular, de ki: "Söyleyin bakalım onların isimlerini, ya O'na bu Arz'da bilmediği bir şey mi haber vereceksiniz? Yoksa mânası yok sırf zâhirî bir laf mı?" Doğrusu küfre saplananlara mekirleri hoş gösterildi ve hak yolundan saptırıldılar. Her kimi de Allah saptırırsa artık onu yola getirecek yoktur (33). Onlara dünyâ hayatta bir azab vardır, âhiret azâbı ise elbet daha zorlu, onları Allah'tan vikāye edecek de yoktur (34).

{وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ} Emin ol senden evvel birçok resullerle istihzâ olundu ❁ yâ Muhammed! Yani bir âyet olsa, dağ yürüse, şu olsa bu olsa deyip duran kâfirlerin maksadları iman etmek için cidden bir âyet ve delil talep etmek değil mücerred istihzâdır. Onun için bunlara her ne türlü bir âyet indirilse yine iman etmezler, ikāb beklerler. Ve böyle istihzâ yalnız sana karşı vâki' olmuş bir şey değildir. Mâzîde nice peygamberlerle istihzâ edildi de {فَاَمْلَيْتُ} ilh...

{اَفَمَنْ هُوَ قَٓائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ} İmdi her bir nefsin meksûbâtıyla üzerine kāim [2993] olan Zât-ı A'lâ'ya mı ❁ küfrediyorlar? Yani her nefis üzerine nigehbân ve hâkim olan, her nefse talep ve kesb etmiş olduğu hayır veya şer kazancı veren ve onu onunla mes'ul eden, hâsılı Rahmân

olmakla beraber قَآئِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ism-i celîlinin de sâhibi bulunan Zât-ı Ecell ü A'lâ'ya mı karşı geliyorlar?[1] Hiç böyle bir Zât-ı A'lâ ile uğraşılır mı? O'na şirk koşulur mu? O başkasına kıyas olunur mu?

Hâsılı قَآئِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ bu isme bihakkın sâhip bulunan kimdir? Allah değil mi? {وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ} Hâlbuki onlar Allah'a şerîkler uydurdular. {قُلْ} De ki ❁ yâ Muhammed {سَمُّوهُمْ} onların isimlerini söyleyin bakayım? ❁ O uydurduğunuz şerîkler içinde قَآئِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ismine müsemmâ olabilecek bir tane bile bulunabilir mi? {اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْاَرْضِ} Acaba yeryüzünde O'na, O Allah'a bilemeyeceği bir şey mi haber vereceksiniz? ❁ Yani semâvâtı ve Arz'ı ve bütün enfüs ü âfâkı yaratan Allah teâlâ biliyor ki kendisinden başka قَآئِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ yoktur. Siz[2] yerde onun bilmediğini bilecek de filân da var diye haber mi vereceksiniz? Şüphe yok ki bu mümteni'dir. {اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ} Yoksa sırf zâhirî, yani lafzı var mânası ve hakikati yok bir laf mı söyleyeceksiniz? ❁ Zenciye kâfur demek gibi sırf lafzî bir isim mi uyduracaksınız? Hiç şüphe yok ki şerîklerinizin isimlerini söyleyecek olursanız Allah'a şerîk olacak bir isim bulamayacaksınız. Olsa olsa bir misâl olarak müsemmâsız bir isim, hakikatte mânası yok mücerred bir lafız, yalan bir laf atacaksınız, saçmalayacaksınız[3]. {بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ} Fakat kâfirlere mekirleri tezyin [2094] edilmiştir {وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ} ve yoldan men' olunmuşlardır. {لَهُمْ عَذَابٌ} إلخ ...

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ اُكُلُهَا دَٓائِمٌ وَظِلُّهَاۜ تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْاۗ وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Müttakīlere vaad olunan cennetin temsîli; altından ırmaklar akar, yemişleri dâim, sâyesi de; bu işte takvâ yolunu tutanların ukbâsı, kâfirlerin ukbâsı ise ateş (35).

1 B: "söylüyorlar?".
2 M: "Biz".
3 B -"saçmalayacaksınız".

{مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتٖى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ} Müttakīlere vaad olunan cennetin meseli ❁ yani garâbette bir mesel gibi gelecek olan sıfât-ı acîbesi veya vasfı, bi't-temsîl tasvîri şudur: {تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ} Altından ırmaklar akar ❁ öyle ırmaklar ki Sûre-i Muhammed'de geleceği üzere hâlis sudan olanı var, sütten olanı var, süzülmüş baldan olanı var, lezzetli şarabdan olanı var {اُكُلُهَا دَٓائِمٌ} yemişleri dâimî ❁ hiç inkıtâ' etmez, ardı arası kesilmez, tükenmez, dünya yemişleri gibi fâni ve muvakkat değil {وَظِلُّهَا} gölgesi de ❁ öyle; çekilmez, zeval bulmaz, yanması yok, zulmeti yok ebedî istirahatgâh[1]. {تِلْكَ} İşte o ❁ cennet {عُقْبَى الَّذٖينَ اتَّقَوْا} ittikā edenlerin -küfr ü küfrandan korunanların- âkıbeti {وَعُقْبَى الْكَافِرٖينَ النَّارُ} kâfirlerin âkıbeti[2] ise ateş.

Ehl-i kitab olanlar bunların hangisinden denilirse:

[2995]

وَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُۜ قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ بِهٖۜ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّاۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir de kendilerine kitap verdiklerimiz sana indirilen bu Kur'an ile ferah duyuyorlar, ahzâbdan bazısını inkâr eden de var, de ki: "Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na şirk koşmamakla emrolundum, ben O'na davet ederim, varacağım O" (36). Ve işte Biz o Kur'ân'ı böyle Arabiyyen hâkim olmak üzere indirdik, kasem olsun ki eğer sen sana vahiyle gelen bu[3] ilimden sonra onların hevâlarına uyacak olursan sana Allah'tan ne bir velî vardır, ne de vikāye edecek (37).

1 B: "istirahatgâhtır".
2 B: "ukbâsı".
3 B -"bu".

{وَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} Mukaddemâ kendilerine kitap verdiklerimiz de ❁ ezcümle Yehûd ve Nasâra da {يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ} sana inzal olunan -bu kitap, yani Kur'an ile- ferahlanırlar. ❁ Gerek Yehûd ve gerek Nasâradan olsun ehl-i kitab Kur'ân'a âgâh olunca mutlaka bir ferah duyarlar. Fakat bunlar iki kısımdır. Bir kısmı Abdullah b. Selâm ve eşbâhı gibi tam mânasıyla ehl-i kitab olan Tevrat ve İncil'in hakīkī mazmûnunu kalben idrak ve amelen ikāme edenlerdir ki Kur'ân'ın [2996] hepsinden ferah ve inşirah duyar ve derhâl Allah'ın vahdâniyetiyle risâlet-i Muhammediyeyi tasdik eder, Müslüman olurlar. Diğer bir kısmı da vardır ki Kur'ân'ın اِنَّٓا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فٖيهَا هُدًى وَنُورٌ [el-Mâide 5/44] gibi enbiyâ ve kütüb-i sâlifeyi medh ü tasdik ve ahkâm ve şeriatlarını takrir eden bazı âyetlerinden ferahlanırlar ve yalnız bu noktalara kalsa risâlet-i Muhammediyeyi tasdik etmek isterler de kendilerinin inhirâfât ve tahrîfâtı[1] ve nesih ahkâmı gibi diğer âyetlere gelince hoşlarına gitmez, inkâra saparlar. Onun için buyuruluyor ki:

{وَمِنَ الْاَحْزَابِ} Ahzâbdan da ❁ yani ehl-i kitâbın Resûlullah'a karşı husûmet ve adâvette toplanıp yekdiğerine muhalif hizipler teşkil eden muhtelif fırkalarından da {مَنْ} öyle kimseler vardır ki ❁ Kur'ân'ın hepsini inkâr edememekle[2] beraber {يُنْكِرُ بَعْضَهُ} bazısını inkâr eder. ❁ Yani hoşlanmaz da küfreder. Çünkü hevâlarına uymaz, meselâ Yehûd hizbi اِنَّمَا الْمَسٖيحُ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُۚ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ [en-Nisâ 4/171] âyetini inkâr eder, Nasârâ hizibleri de bununla ferahlanır da لَقَدْ كَفَرَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسٖيحُ ,[en-Nisâ 4/171] وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌۜ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ [el-Mâide 5/17] gibi âyetleri inkâr ederler.

{قُلْ} Sen de ki {اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ} ben ancak Allah'a ibadet etmeye ❁ ancak Allah'ı mâbud tanıyıp O'na kulluk etmeye {وَلَٓا اُشْرِكَ بِهٖ} ve O'na hiçbir şirk[3] koşmamaya me'mûrum {اِلَيْهِ اَدْعُوا} ancak O'na davet

1 B: "tahrîfât".
2 B: "etmemekle".
3 B: "şerîk".

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا ediyorum ❁ نُشْرِكَ بِهٖ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً اَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِ [Âl-i İmrân 3/64] diyorum[1] {وَاِلَيْهِ مَاٰبِ[2]} ve merci'im ancak O'dur.

[2997] {وَكَذٰلِكَ} Ve işte böyle ❁ esas itibariyle bütün ehl-i kitâba ferah verecek ve üzerinde ittifak edilecek müttefek^un aleyh usûlü ve muvâfık u muhalifi seçecek fürû' ve şu'ubâtı ihtivâ eden ve bütün hedefi tevhid ile Allah'a rücû' olan bir indirişle {اَنْزَلْنَاهُ حُكْماً عَرَبِيّاً} Arabiyyen bir hüküm -yani Arap lisânıyla ifade edilmiş ve bu şart ile bütün ihtilâfâta hâkim bir kanun- olarak indirdik onu, o sana indirilen kitabı yâ Muhammed!

İşte Kur'an böyle her kitabın fevkinde ve bütün milletler üzerinde hâkim bir kitâb-ı haktır. Bununla beraber Arapçadır. Arap lisânı ile nâzil olmuş ve nâtık olduğu ahkâm-ı Hak Arabî olarak ifade edilmiştir. Ve hâkimiyeti, nazm-ı Arabîsi ile meşruttur. Binâen'aleyh diğer kütüb-i münzelenin Kur'ân'a muhalif olan, Kur'ân'ın tasdîkine iktiran etmeyen ahkâmıyla amel câiz olamayacağı gibi, Kur'ân'ın tercemelerine de bu hâkimiyet isnad edilemez ve doğrudan doğru onlardan ahkâm istinbâtına kalkışmak da doğru olamaz. Hüküm, asıl münzel olan nazm-ı Arabîsinindir. Demek ki Kur'an, yalnız tilâvet olunmakla kalmamalı, mûcebince beyne'n-nâs icrâ-yı hükm ü hükûmet de edilmelidir. (*Sûre-i Mâide'de* وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِناً عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ[3] *[5/48] ve* اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَٓا اَرٰيكَ اللّٰهُ *[en-Nisâ 4/105] âyetlerine bak*).

{وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ[4] بَعْدَ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ} Ve sana gelen ilimden sonra onların hevâlarına ittibâ' edecek olursan ❁ yani Kur'ân'ın bazı ahkâmını inkâr eden hiziblerin inkârları hevâdır. Onlar Hakk'ın hükmünü hoşlanmazlar da hevâlarına, gönüllerinin arzusuna uyarlar, kendi

---

1 Âl-i İmran sûresinde bu âyete bak [Müellifin notu].

2 M ve B: "متاب".

3 M ve B: "فاحكم بين الناس".

4 M ve B +"من".

hevâları hâkim olsun isterler. Sana gelen ise ilimdir. Binâen'aleyh bu ilim geldikten, bu kitabın nassı ile hükm-i hak, mâlumun olduktan sonra bi'l-farz onların hevâlarına uyacak olursan alimallah {مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ} Allah'tan sana [2998] ne bir velî bulunur, ne de bir vâkī ❁ ki o takdirde gelecek mesâibe karşı dostun veya vikāyecin olabilsin.

Kur'ân'ın bazı noktalarını inkâr ile risâlet-i Muhammediyeye itiraz etmek isteyen muhtelif[1] hiziblerin inkâr ve iddiaları bak ne kadar hevâ, ne kadar vâhîdir:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجاً وَذُرِّيَّةًۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا
بِاِذْنِ اللّٰهِۜ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُۚ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾
وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ
﴿٤٠﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَاۜ وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهٖۜ وَهُوَ
سَرٖيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدْ مَكَرَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمٖيعاًۜ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ
نَفْسٍۜ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾ وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلاًۜ قُلْ كَفٰى
بِاللّٰهِ شَهٖيداً بَيْنٖي وَبَيْنَكُمْۙ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

[2999] **Meâl-i Şerîfi**

Kasem olsun ki Biz senden evvel de resuller gönderdik, onlara da hem zevceler verdik hem zürriyet. Hiçbir resûlün ise Allah'ın iznine iktiran etmedikçe bir âyet getirmek haddi değildir, her ecel için bir yazı vardır (38). Allah dilediğini mahv u isbat da eder ve Ümmü'l-kitâb O'nun nezdindedir (39). Onlara yaptığımız va'îdin bazısını sana muhakkak göstersek de yahut seni vefat ettirsek de her hâlde belâğ sana, hesab Bizedir (40). Ya görmüyorlar mı da? Biz o Arz'ı etrafından eksiltip duruyoruz ve Allah öyle hükm ü hükûmet eder ki hükmünü tâkip edecek yoktur, hem O çok serî' hesablıdır (41). Evet, onlardan evvelkiler de

1 B: "muhalif".

mekrettiler fakat bi'n-netîce bütün mekir Allah'ındır. O bilir, her nefis ne kesbediyor, yarın kâfirler de bilecek ki o yurdun ukbâsı kimin? (42). O küfretmekte olanlar "sen bir mürsel değilsin" diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter, bir de nezdinde kitab ilmi bulunan" (43).

{وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ} Kasem olsun ki Biz hakikaten senden evvel de resuller gönderdik {وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً} onlara da hem zevceler verdik hem zürriyet ❁ binâen'aleyh senin de meşrû zevcelerin ve evlâdın bulunması risaletine neye mâni' olsun. Ehl-i kitâbdan muhtelif hizibler kendi hevâlarınca risâlet-i Muhammediyeyi inkâr için bazı şüpheler ileri sürmek istemişlerdir ki başlıcaları şunlardır:

1. Müşriklerle beraber birtakımları "Allah resûlü fevka'l-beşer olmalı, melek cinsinden olmalı" diye tutturmuşlar ve bu suretle beşerî fıtratı risalete münâfî farz ederek "biz bizim gibi bir beşere ittibâ' mı ederiz?", "Bu nasıl peygamber yemek yiyor ve sokaklarda geziyor" diye Resûlullah'ı ta'yîb ve inkâra kalkışmışlardı ki bu [3000] noktalara diğer sûrelerde tasrîhan taarruz edilmiştir. Yine bu kuruntuya müteferri' olarak birtakım Hıristiyanlar da Resûlullah'ı zevcelerinin ta'addüdüyla ta'yîb etmek istiyor ve "eğer Muhammed peygamber olsa idi böyle kadınlarla meşgul olup evlâd ve iyâl ile uğraşır mı idi? Yahyâ ve Îsâ gibi onlardan sarf-ı nazar edip tecerrüd hayâtı yaşaması iktizâ etmez miydi?" diyorlardı ki bugün de Nasâra hizibleri hâlâ bu propagandaya germî vermek istiyorlar. Hâlbuki böyle bir iddia Yahyâ ve Îsâ aleyhimesselâm'dan evvel gelmiş ve onlar tarafından tasdik ve teyid edilmiş olan birçok peygamberlere, yani ta Mûsâ'ya ve İbrâhim'e ve hatta Nûh ve Âdem'e varıncıya kadar Ahd-i Cedîd ve Ahd-i Atîk kitaplarının haber verdiği silsile-i enbiyâya küfr etmek kabîlinden bir tenakuzdur ki, bu da iddia olunan Hıristiyanlığı kökünden inkâr etmektir. Zira bu peygamberlerin çoğu bir değil, müte'addid ve hatta Dâvûd aleyhisselâm gibi bazıları yüz kadar zevcelerle tezevvüc etmiş, güzide zürriyetler yetiştirmiş ve bu suretle beşeriyet-i ahîrenin maddeten ve mânen âbâ-i tâhiresi olmuşlardır. Ve

işte bu âyette evvelâ bu hakīkat-i târihiye beyan olunarak o kısım ehl-i kitâb hiziblerinin Resûlullah'a karşı ezvâc ü evlâd ile inkâr ve itirazları yalnız risâlet-i Muhammediyeye değil, ale'l-umûm enbiyâ-yı sâlifeye, yani bunların zürriyeti ve musaddıkı olmaları itibariyle Yahyâ ve Îsâ aleyhimesselâm'a dahi küfr demek olan bir tenakuzdan ibaret olduğu anlatılmış ve bu suretle resûlün fevka'l-beşer olması hevâsının butlânı da dolayısıyla isbat edilmiştir.

2. Bir kısmı da resûlü bir ilâh gibi farz ederek ve mucizeleri peygamberler kendileri yaparmış gibi tevehhüm ederek; "Muhammed" demişler, "resul olsa idi diğer peygamberler gibi kendisinden her ne âyet, herhangi bir mucize talep edilirse derhâl yapıvermesi lâzım gelmez mi idi?" Buna cevâben de buyuruluyor ki:

[3001] {وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِىَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ} Ve hiçbir resul için Allah'ın izniyle olandan başka bir âyet getirmek yoktur.

3. Resûlullah gaybdan haber olmak üzere kâfirleri azab ile inzar ve mü'minleri nusret ve rahmet ile tebşir ettikçe bâlâda da[1] geçtiği üzere kâfirler isti'câl ediyor, bunların teahhurunu şüpheye vesile ittihaz ederek, "hani ya o va'd ü va'îdler nerede kaldı, demek ki yalan imiş" diyorlardı, buna cevâben de buyuruluyor ki:

{لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ} Her ecelin bir kitabı vardır. ۞ Yani haber verilen o va'd ü va'îdlerden her biri bir vakit ve müddetle müecceldir. Ve her vakit ve müddetin indallah ayrı ayrı bir yazısı, bir hükm-i mahsûsu vardır ki ahvâlin ihtilâfıyla muhtelif olarak muktezâ-yı hikmete göre yazılmıştır. Ve bu müddet zarfında kesb-i halâs veya istihkāk-ı azab için insanlara bir mühlet ve müsaade verilmiştir. Binâen'aleyh her birinin vakti yazısını gözetir. Ve bundan dolayı muhtelif zamanlar için başka başka kitaplar nâzil olmuştur. Meselâ Mûsâ zamanının kitabı başka, Îsâ zamanının kitabı başka, Hâtemü'l-Enbiyâ zamanının kitabı başkadır. Velhâsıl her zaman için bir kitap vardır. Ve son zamanın kitabı Kur'an'dır. Onun

---

1 B -"da".

için[1] bir hükm-i Arabî olan bu kitap evvelki kitapların esasını tahkim ve tasdik ederken onlardaki bazı ahkâmı değiştirir, nesheder.

4. Ehl-i kitâbdan[2] Yehûd hizbi gibi bir kısmı neshi inkâr ediyor ve öyle zuʿm eyliyorlardı ki "nesih bir 'bedâ'yı[3], yani önce bilinmeyen bir ilmin sünuh ve zuhûruyla evvelki hükümden caymayı istilzam eder. Allah teâlâ ise cehilden münezzeh olduğundan ahkâm-ı ilâhiyede nesih olamaz ve madem ki Kur'an'da kütüb ve şerâyiʿ-i sâlifenin bazı ahkâmını nesheden âyetler vardır. O hâlde bu, bir kitâbullah ve bunu getiren zat da resûlullah olmamak iktizâ eder" diyorlardı. Ve bu suretle Yahudîler Kur'ân'ın [3002] Mûsâ'yı ve Tevrat'ı esas itibariyle tasdik etmesinden bi'l-istifâde Tevrat'ı nesih kabul etmez hâkim bir ana kitap ve şerîʿat-ı Mûsâ'yı lâ-yetegayyer bir din farzederek İncil'i de Kur'ân'ı da inkâr ediyorlar; nübüvvet-i Îsâ gibi risâlet-i Muhammediyeyi de tanımak istemiyorlardı ve sanki şerîʿat-i Mûsâ da Yaʿkūb ve İshak ve İsmâil ve İbrâhim'den Nûh ve Âdem'e varıncaya kadar geçmiş olan enbiyâ-yı mütekaddimînin şeriatlarından hiçbir hüküm değiştirilmemiş gibi bir dava tutturuyorlardı. Fakat Nasrâniyette Yahudîliğin bazı ahkâm-ı maʿrûfesi değiştirilmiş olduğu ve ezcümle cumartesinin pazara tahvîli inkâr olunamayacak bir vâkıʿa bulunduğu cihetle yakın zamanlara kadar Nasârâ neshi inkâr etmiyorlardı. Çünkü neshi inkâr ettikleri takdirde Mûsevîlere karşı Îsevîliğin hiçbir mânası kalmazdı. Fakat son zamanlarda Protestanlar bunu düşünmeyerek Müslümanlara karşı Yahudîler gibi neshi inkâra kalkıştılar (bu babda Hindli[4] Rahmetullah Efendi merhumun *İzhâru'l-hak* nâm kitabına bak).

İşte herhangi hizibden olursa olsun nesih meselesini inkâr edenlere karşı buyuruluyor ki {يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ} Allah dilediğini mahv u isbat eyler[5] ❁ gerek tekvinde ve gerek teşriʿde dilediğini mahveder.

1 B: "Ancak".
2 B: "kitabın".
3 B: "bedâ".
4 B: "Hindî".
5 B: "eder".

Vücuddan siler, hükümden ıskāt, eserini izâle eyler. Dilediğini de onun yerine veya re'sen sâbit kılar.[1] Evvelâ tekvin husûsunda görülüyor ki Allah teâlâ, âlemde birtakım şeyleri ifnâ ve izâle ederken diğer birtakım şeyleri durduruyor veya yeniden vücûda getiriyor. Meselâ bir milleti mahvediyor, diğer bir milleti yaşatıyor; aynı bir kavim içinde Zeyd ölürken Amr duruyor veya yeni doğuyor. Aynı bir şahısta ve aynı bir şeyin ahvâlinde bile böyle nice mahvlar, nice isbatlar yapar. Meselâ ticaretinde kâh zarar ettirir kâh kâr, rızkını kâh tenkīs eder, kâh tezyid; ecelini, ömrünü kısaltır uzatır, saadetini şekāvete veya şekāvetini [3003] saadete tahvil eder. Tevbekârın defter-i a'mâlinden seyyiâtı[2] mahveder hasenât yazar ilh. Öyle ki kâinât, bir taraftan harfleri veya satırları silinip diğer taraftan yazılan bir kitap gibidir. Böyle iken sahâif-i[3] ekvânın nizâm-ı hikmetinde ne bir hakk (حك), ne bir silinti ile kusur bulunmaz. İşte tekvinde böyle olduğu gibi teşrî' husûsunda da böyledir. Allah teâlâ bir zaman için meşrû kıldığı ahkâmın bazısını diğer bir zaman[4] için nesheder. مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَٓا اَوْ مِثْلِهَا [el-Bakara 2/106] mantûkunca onun yerine daha hayırlısını veya lâekal mislini[5] ikāme eder de ahvâl ü ezmine ve emkinenin ihtilâfına göre muhtelif şeriatlar bulunur لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ olur. Çünkü kitaplar, şeriatlar mebde' ve me'âdda nâsın ahvâlini ıslah içindir. Meşiyyet-i ilâhiye muktezâsınca zaman zaman ahvâl-i nâs muhtelif olduğu için ona göre ahkâmın ihtilâfı da hikmet-i ilâhiye muktezâsındandır. Bununla beraber Allah teâlâ dilediği bazı ahkâmı da her zaman için gayr-i kābil-i nesh olmak üzere muhkem ve sâbit kılar ki bunlar her zaman için usûl-i şeriat, diğerleri de fürû'-ı şeriattır. (*Sûre-i Mâide'de* لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجاً *[5/48] bak.*) Bundan dolayı Kur'an; Tevrat ve İncil ve sâir kütüb-i ilâhiyenin hâvî oldukları usûlden bir kısmını teyid ederek ehl-i kitâbın hepsini ferahlandırırken onlarda zamân-ı ahîrin ahvâliyle mütenâsib olmayan birtakım ahkâmı

1 B -"Dilediğini de onun yerine veya re'sen sâbit kılar".
2 B: "seyyiâtını".
3 B: "sahîfe-i".
4 B: "nizam".
5 B -"veya lâekal mislini".

da nesh eder. Ve hatta nefs-i Kur'an'da da nâsih ve mensuh âyetler vardır. Ve bu vechiledir ki Kur'an bütün kitaplar üzerinde müheymin ve bütün ezmânın ihtilâfâtına hâkim Arabî bir hüküm kitabıdır.

Allah, böyle dilediğini mahv dilediğini isbat eyler {وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ} ve Ümmü'l-kitâb ancak O'nun indindedir. ❁ Bütün kitapların mebde'i, asl u esâsı olan, hiçbir vechile değişmeyen, mahv u isbâtı mümkin olmayan, lâ-yetegayyer, ana kitap, daha doğrusu kitap anası, düstûr-i a'lâ, kütük ancak Allah'ın indindedir ki o Levh-i Mahfuz veya ilm-i [3004] ezelî-i ilâhîdir. Değişecek, değişmeyecek, giden kalan her şey onda yazılıdır. Hepsi mâlumdur. Onun için fer'î olan diğer kitaplarda cereyan eden nesihten, mahv u isbattan Allah teâlâ'ya bedâ lâzım gelmez. Ve yine onun içindir ki tekvin ve teşrî'de mahv u isbat cereyan ettiği hâlde Ümmü'l-kitâb'a nazaran جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ'dir.[1] Her şey yazılmış bitmiştir, kalem kurumuştur. Yeniden yazılacak hiçbir şey yoktur. Binâen'aleyh Kur'an'dan evvel nâzil olmuş bulunan Tevrat veya İncil'i Ümmü'l-kitâb gibi farzedip de nesih kabul etmez diye iddia eden o münkir ehl-i kitâb hiziblerinin inkârları ne kadar boş, ne kadar hevâdır. Hâlbuki Kur'an'dan evvelki kitaplar sade nesihten değil, tahriften bile sâlim kalamamışlardır.

{وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ} Onlara yaptığımız va'îdlerin bazısını sana gösterirsek[2] de veya seni alırsak da ❁ yani o münkirlere mev'ud olan ikāb u azâbın hepsi tahakkuk edecek ve sen her hâlde bazısını bu dünyada göreceksin. Ma'amâfîh hiçbirini sana göstermeden seni bu dünyadan alacak da olsak sen bununla mukayyed olmayarak, görüp görmeyeceğini düşünmeyerek vazifeni yap, hiçbirini görmeden vefat edecek olsan yine yap. Gerek gör gerek görmeden öl, her iki takdirde {فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ} üzerine vâcib olan ancak belâğdır. ❁ Yani sen bir resul olduğundan üzerine vâcib olan vazife, risaletin ahkâmını tamamen tebliğden ibarettir. O teblîgātın mazmûnunu icrâ ve bi'n-netîce hesâbını rü'yet ve bu cümleden olmak üzere onlara tebliğ eylediğin va'îdlerin

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 307. Krş. Buhârî, Nikâh, 8.
2 B: "göstersek".

tahakkukunu bu dünyada görmek değildir. Belâğ sana {وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ} ve hesab Bize aittir. ❁ O münkirlerin hesâbını görecek, amellerinin cezâsını verecek olan Biziz. Binâen‘aleyh sen, semere-i mesâîni görüp görmeyeceğini hesâba almayarak çalış, bu [3005] uğurda can vermek de lâzım gelse vazifen olan teblîği yap, ilerisini Bize bırak.

O münkirler {اَوَلَمْ يَرَوْا} görmüyorlar mı ki {اَنَّا نَأْتِى الْاَرْضَ} Biz kudretimizle Arz’a geliyor {نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا} onu etrafından eksiltip duruyoruz. ❁ Yani bizim mahv u isbâta kudretimizi teslim etmek istemeyen o münkirler baksalar a, bâlâda beyan olunduğu üzere önce rahmet ve kudretimizle meddetmiş, ayaklarının altına sermiş olduğumuz Arz’ı aynı hâlde bırakıyor muyuz; o memdud Arz’ı, üzerinde yaşadıkları o geniş toprakları etrafından kudretimizle sarıp tenkis ve tazyik etmiyor muyuz? O[1] medde mukabil cezirler yapmıyor muyuz? Veya muhtelif hâdisât ile Arz’ı aşındırıp parçalamıyor muyuz veya o münkirlerin vatanlarını peyderpey etrafından eksiltip küçültmüyor muyuz? Nüfuslarını, cemiyetlerini kırarak feyz ü bereketlerini azaltarak, arazilerini daraltarak, izzetlerini zillete, kemâllerini noksana tebdil etmiyor muyuz? Arz’daki bu tağyîrâtı[2] veya vatanlarındaki bu tazyîkātı görmüyorlar mı? {وَاللّٰهُ يَحْكُمُ} Allah, öyle bir hüküm ve hükûmet yapar ki {لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِه} O’nun hükmüne mu‘akkib yoktur. ❁ O’nun verdiği hükmü arkasından tâkip edip de nakz u reddedebilecek hiçbir kuvvet, hiçbir devlet, hiçbir mahkeme, hiçbir merci‘ yoktur. {وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ} Hem O serî‘u’l-hisabdır. ❁ Binâen‘aleyh o hisab ve azab demleri uzaktır da zannedilmesin, Allah murad edince bir göz açıp yummadan geliverir.

{وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} Onlardan evvelkiler de mekrettiler ❁ Allah’a, peygamberlerine, kitaplarına, mü’minlere karşı hud‘alar yaptılar, entrikalar [3006] çevirdiler {فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً} fakat bi’n-netîce mekir, bütün

---

1 B -“O”.
2 B: “tegayyürâtı”.

mekir, ancak Allah'ındır. ❁ Allah'ın mekrine nazaran diğerlerininki hiçtir. Zira mekrin hakikati başkasına gizli, anlaşılmaz bir surette bir mekruh îsâl etmektir. Hâlbuki Allah'tan başkasının bütün yaptıkları ve yapacakları Allah teâlâ'nın ilm ü kudreti tahtında cereyan ettiği için mekir yapanların yaptıkları da bir kesbden başka bir şey değildir. Bütün halk u tesir Allah'tandır[1]. Bu suretle onlar mekre çalışırken evvelemirde kendilerini aldatmış, kendi kendilerine mekre sebep olmuş olurlar. Allah bir raddeye kadar kesblerini halkeder ve binâen'aleyh onlar muvaffak oluyoruz zannederken kesblerinin cezâsı olarak Allah tarafından zanlarının hilâfına öyle gizli bir surette çarpılırlar ki mahvolurlar giderler. O hâlde mekkârlık, hîlekârlık yapmaya çalışanlar bilmelidirler ki yaptıkları mekirler, bi'n-netîce hep Allah'ın kendilerine bir mekridir. Allah onların hiç haberleri olmaksızın bir anda mekirlerini başlarına geçirir de aldatıyoruz zannettikleri müstakīm kullarını müsâb kılar. Çünkü Allah aldanmaz {يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ} her nefis, her ne kesbederse bilir {وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ} o kâfirler de ileride bileceklerdir ki {لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ} bu dârın âkıbeti kimindir.

{وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا} Küfredenler bir de derler ki {لَسْتَ مُرْسَلًا} "sen mürsel değilsin" ❁ yani Allah tarafından gönderilmiş resul değilsin diyerek hak peygamber olduğunu inkâr[2] ederler yâ Muhammed {قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ} de ki benim[3] aramla[4] sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter. ❁ Yani Allah teâlâ, bende izhâr u inzal eylediği kat'î deliller, açık âyetler, beyyinelerle benim risaletime öyle şehadet [3007] etmektedir ki her şehadetten yüksek olan bu Allah şehadeti diğer şâhidlerin şehadetinden muğnî ve sıdk u sadâkatimi[5] isbat için kâfîdir. {وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ} Ve o âlim ki indinde ilmü'l-kitab vardır. ❁ İlm-i Kur'ân'a veya ale'l-ıtlâk hak

---

1 B: "Allah'ındır".
2 M +"nim" (sonraki baskılarda silinmiştir); B +"mı".
3 M (1. Baskı): "b".
4 B: "benimle".
5 B: "sadâkatini".

kitab ilmine sâhiptir. Yani bir hükm-i Arabî olan bu kitap, bu Kur’an risaletime başlı başına bir burhandır. Ancak bunun böyle olduğunu bilmek için kitab ilmine sâhip olmak bu kitabın beyânındaki fesâhat ve belâgati, haber verdiği ma‘lûmât-ı gaybiyeyi anlamak, ifade ettiği ulûm-ı kesîreyi bilmek ve binâen‘aleyh hak kitabı takdir etmek lâzımdır. Bunu bilen أُولُوا الْعِلْمِ قَٓائِماً بِالْقِسْطِ onun hak olduğunu bilir ve mûcebince risâlet-i Muhammediyeye şehadet eyler. Ve hatta bundan evvelki kitaplarda, ezcümle Tevrat ve İncil’de dahi risâlet-i Muhammediyeyi temhid ve tebşir eden deliller vardır. Bunları hakkıyla bilen ve ilmine sâhip olup da taassub ve hevâya tâbi‘ olmayan munsif ehl-i kitâb ulemâsı da buna şehadet ettiler.

Bak Allah teâlâ, nasıl şehadet ediyor:

[3008]

سُورَةُ اِبْرٰهِيمَ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ اِثْنَتَانِ وَخَمْسُونَ اٰيَةً

İBRÂHİM SÛRESİ

İlm-i kitab cümlesinden İbrâhim aleyhisselâm'ın duasını tezkir eden bu sûre-i celîlenin hepsi Mekkîdir. *Bahr-i Muhît*'te İbn Abbas ve Katâde'den اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا ilâ اِلَى النَّارِ'dan [14/28-30] mâ'adâsı Mekkî olduğu menkul,[1] *Tefsîr-i Nîsâbûrî*'de de bu iki âyetin Bedir'de nâzil olduğu mezkurdur.[2]

Âyetleri: Elli iki.

Kelimeleri: Sekiz yüz elli beştir[3].

Hurûfu: Üç bin dört yüz otuz dörttür.

Fâsılası: د، م، ر، ب، ن، ظ، ز، ص، ء[4]، ل harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الۤرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِۙ ﴿١﴾ اَللّٰهِ الَّذٖى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِۜ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍۙ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجاًۜ اُو۬لٰٓئِكَ فٖى ضَلَالٍ بَعٖيدٍ ﴿٣﴾

[3009] Meâl-i Şerîfi

Elif, Lâm, Râ. Bir kitap ki sana indirdik insanları Rablerinin izniyle zulmetlerden nûra çıkarasın diye. Doğru o Azîz Hamîd'in yoluna ki bütün

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 405:

هذه السورة مكية كلها في قول الجمهور، وعن ابن عباس وقتادة، هي مكية إلا من قوله: «ألم تر إلى الذين بدلوا نعمت الله كفرا» الآية إلى قوله «إلى النار».

2 Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân,* IV, 169:

مكية غير آيتين نزلتا في بدر «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا» الآيتان.

3 B: "beş".

4 B: "ە".

izzet ü hamd O'nun (1). O Allah'ın ki göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nun, şiddetli bir azabdan da veyl kâfirlere (2). Onlar ki dünyâ hayâtı sever, âhirete tercih ederler de Allah yolundan çevirirler ve onun eğrilmesini isterler, işte bunlar çok uzak bir dalâl içindedirler (3).

{الٓرٰ} ❁ Sûre-i Yûnus'tan beri geçen nazîrlerine bak. الله أَعْلَمُ بِمُرَادِهِ Bu "elif, lâm, râ" mahreci muayyen ve mahdud olmayan, bâtından çıkıp her harfe imdad eden elif gibi tevhid ve istikāmet delîli olarak tecellî eden ve tilâvet ü kıraat ile "lâm, râ" gibi dillerde çalkanarak[1] vahdetten kesrete hitab eyleyen bu mümtaz harfler, yani nazm-ı i'câzkârıyla bu sûreyi teşkil eden basit ve mürekkeb sesler {كِتَابٌ} öyle muazzam bir kitaptır ki ❁ yâ Muhammed {اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ} onu sana şân-ı azametimizle Biz indirdik. ❁ İndirdik ki {لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ} insanları zulmetlerden çıkarasın {اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ} Rablerinin izniyle nûra[2] {اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ} doğru O Azîz Hamîd'in [3010] sırâtına ❁ bütün izzet ve kudret kendisinin, bütün hamd ü senâ kendisine mahsus olan ve binâen'aleyh yoluna gidip vikāyesine sığınanları izzet ü in'âmıyla muazzez ve mükerrem kılacağı derkâr bulunan O Rabb-i mün'imin doğru yoluna, hak dinine, yani {اَللّٰهِ الَّذٖى} O Allah'ın -yoluna- ki {لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ} bütün göklerdekiler ve bütün yerdekiler hepsi O'nun ❁ şu veya bu devletin değil hep O'nundur. O'nun milki ve mülküdür. O yalnız semâvâttakilerin değil, yerdekilerin de Rabbidir. İzzetiyle göktekileri yere indirir, nûr-i inâyetiyle yerdekileri göklere çıkarır. İşte yâ Muhammed, bu kitap böyle bir nûr-i münzel ve sen öyle kâffe-i nâsa mürsel bir resulsün. Yani hangi kavimden olursa olsun bütün insanları tenvir edecek; yeryüzünde cehl ü sefâhet ve küfr ü dalâlet akidelerine kapılarak sefil gayelere, bâtıl mâbudlara aldanarak kat kat zulmetler içinde kalmış, mebde' ü me'âdı tanımaz, nerede bulunduğunu, nereden gelip nereye gittiğini bilmez olmuş ale'l-umûm insanları dalâlet ve sefaletten kurtarıp nûr-i iman ile izzet ü hamd yoluna, Azîz ü Hamîd olan Allah din ve şeriatına hidâyet

---

1 B: "çalkalanarak".

2 Sûre-i Bakara'da اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ [2/257] bak [Müellifin notu].

edeceksin. Fakat kendi kudret ve iradenle değil, hepsinin Rabbi olan O Rabbü'l-âlemî'nin izn ü tevfîkiyle. Çünkü nûr O'nun, sen O'nun, semâvât u Arz'da bütün saltanat ve rubûbiyet O'nundur. Onun için müjde mü'minlere {وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ} ve vay kâfirlere! ❁ O nûru örtmek isteyen ve izzet ü hamd yoluna çıkmak istemeyen imansızlara {مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ} şedîd azabdan. {اَلَّذِينَ} Onlar ki {يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ} o alçak hayâtı sever, dünyayı âhiret üzerine tercih ederler. ❁ "Bugün yaşayalım da yarın ne olursa olsun" derler, dünya için âhireti satarlar. {وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ} ve Allah [3011] yolundan men' ederler {وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا} ve ona i'vicâc isterler. ❁ İstikāmeti hoşlanmaz, Allah yoluna eğri der, aykırı gidilmesini isterler, doğruya eğri diye tezvîrât yapar; hîlekârlıkla nâsı sapıtmaya, hak dinini eğmeye, tahrif ve tebdil etmeye çalışır; nûru zulmet, zulmeti nûr görmek ve göstermek isterler. {اُو۬لٰٓئِكَ فِى ضَلَالٍ بَعِيدٍ} İşte bunlar, uzak bir dalâl içindedirler. ❁ Tarîk-ı haktan o kadar uzağa sapmışlardır ki ona yanaşmak, felah bulmak ihtimalleri yoktur. Onun için vay hâllerine!

Böyle dalâl-i ba'îd içinde bulunan, i'vicac peşinde dolaşan kâfirler bu kitabın Arabî olmasına itiraz ederek "sen bütün insanlara mürsel bir resul olsa idin bu kitap Arapça mı olurdu? Hem bu hangi peygamberde görülmüş? Şimdiye kadar hiçbir peygambere Arabî bir kitap nâzil olmamış iken bunun Arabî olması âdetullâha muhalif değil midir?" diyecek olurlarsa:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه۪ لِيُبَيِّنَ لَهُمْۜ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Ve biz her gönderdiğimiz resûlü ancak bulunduğu kavmin diliyle gönderdik ki onlara iyi beyan etsin; sonra da Allah dilediğini dalâlette bırakır, dilediğini de hidâyete erdirir, ve öyle Azîz Hakîm O (4).

[3012] {وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ} Biz hiçbir resûlü -gerek husûsî gerek umûmî bir şeriat veya kitap getiren hiçbir peygamberi- başka türlü göndermedik {اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه۪} ancak kavminin lisânıyla gönderdik ❁ yani âdetullah böyledir. Öteden beri her resul, gönderildiği ümmetten ve bilhassa içlerinde kāim olduğu cemaatin dili ile gönderilegelmiştir. {لِيُبَيِّنَ لَهُمْ} Ki onlara tebyin etsin ❁ teblîğine me'mur olduğu şeyleri kavmine anlatsın anlattırsın. Bilenin bilmeyene, şâhidin gāibe anlayacağı bir lisan ile beyan ve teblîği bir vazife olduğunu tefhim etsin. Zira bir resûlün risaleti gerek kavmine muhtas olsun ve gerek daha başkalarına da şâmil bulunsun ve bu şümûl gerek risâlet-i Muhammediyede olduğu gibi bütün insanlara ve hatta ins ü cinne kadar umûmî olsun ve gerekse birkaç kavme ait bulunsun her hâlde o resul, kavmini davet edecek ve ilk işi onlara risaletini anlatmak olacaktır. Bu ise onların en iyi en kolay anlayabilecekleri kendi lisanları, kendi lügatlarıyla beyâna mütevakkıftır. Evvelemirde وَاَنْذِرْ عَش۪يرَتَكَ الْاَقْرَب۪ينَ [eş-Şu'arâ 26/214][1] mûcebince en yakından başlayarak resul kavmine bu tebyîni yapar, Allah'ın emirlerini beyan ve ilan eder {فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ} bunun üzerine Allah da kimini diler idlâl eder ❁ yani gerek o kavimden[2] olsun ve gerek hâriçten bulunsun bizzat veya bi'l-vâsıta tafsîlen veya icmâlen o beyânı işiten nâsın kimisini Allah yola getirmez, hakkı sevdirmez, o beyandan müstefid etmez, imana muvaffak kılmaz, dalâle mahkum eder. {وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ} Kimine de diler, hidâyet eyler ❁ lisân-ı Resûl'den, o tebyinden istifade ettirir, hakkı sevdirir, iman ve ilim ve mûcebince amel nasip eder ve binâen'aleyh bir taraftan Arabî bilenler bilmeyenlere bildikleri lisanlar ile nakl ü terceme ederek beyân-ı Resûl'ü tebliğ ve tebyin [3013] ederler. Resûlünün resûlü, verese-i enbiyâ olmak şerefine nâil olurlar. Diğer taraftan bu şerefe nâil olmak için birtakımları da Arabî öğrenirler ve bu suretle lisân-ı Resûl'ü[3] esas olarak beyan ve davet, dilden dile kavimden kavime neşr ü ta'mîm olunur. Allah'ın idlâl ettiği bedbaht, hidâyet ettiği bahtiyar olur. {وَهُوَ} ve O ❁ Allah {الْعَز۪يزُ}

1 "Hem en yakın hısımlarını inzar et."
2 B: "kavminden".
3 B: "Resûl".

öyle Azîz ۞ her şeyden üstün, meşiyyeti bütün esbâb ü avâmile hâkim, binâen'aleyh iradesine münâza'a[1] edilmek gayr-i mümkindir. Onun için idlâl ettiğini yola getirecek, hidâyet ettiğini şaşırtabilecek hiçbir kudret, hiçbir irade bulunamaz. Ve beyân-ı Resûl ne kadar kuvvetli ve vâzıh olursa olsun Allah'ın izni olmayınca hidâyete kâfi gelmez, hem de {الْحَكِيمُ} öyle Hakîm'dir. ۞ Hiçbir sebebe muhtaç olmamakla beraber yaptığını hikmet ile muntazam yapar, iradesi mahz-ı hikmet olur. Onun için beyandan evvel kimseyi dalâle mahkum etmez. İdlâli de, hidâyeti de hikmetiyle cereyan eder. İzzeti hasebiyle resûlünü dilediği kavimden intihab eder ve hikmeti hasebiyle[2] beyânını o kavmin lisânıyla yaptırır. Binâen'aleyh كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ hitâbıyla umûm insanları bi-iznillah tenvir etmek ve hidâyet ü dalâlin tefrîkinde hüccet olmak için risâlet-i Muhammediye ile gönderilen bu kitabın, bu Kur'ân-ı Mübîn'in Arabî olarak inzal buyurulmasında ve nâzil olduğu gibi عَرَبِيًّا [er-Ra'd 13/37] hâkim kılınmasında dahi nice hikmet-i ilâhiye vardır. Kur'an, başka bir lisan ile indirilse idi Peygamber'in içlerinde bulunduğu ve ilk evvel hitab edeceği kavmi anlamayacak, Sûre-i Fussilet'te geleceği vechile لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ [Fussilet 41/44][3] demeye hakları olacak ve diğer akvâma teblîğ u ta'mîm için ilk nâşirler yetişmeyecek ve binâen'aleyh hiçbir kavim hakkında hüccetullah tahakkuk etmeyecekti[4] ve eğer lisanların kâffesiyle indirilse idi de Arabîsi gibi birçok Kur'an bulunsa idi[5] böyle bir [3014] mucize büsbütün muzır ve hikmet-i tevhîde münâfi olurdu; akvâm arasında nizâ' ve ihtilâfı azaltacak yerde çoğaltır, birleştirecek yerde dağıtırdı. Çünkü her biri yalnız kendi lisânını asıl ve hâkim tanımak lâzım gelecek ve aralarında hâkim ve furkan bir kitap bulunmamış olacaktı. Hem bu ta'addüd terceme ihtiyâcından kurtarmayacak, her kavim kendi lisânındaki ile diğerlerinin tevâfuk edip etmediğini anlamak ihtiyâcında

1 B: "mu'âraza".
2 B: "sebebiyle".
3 "…Âyetleri tafsîl edilseydi ya! Arab'a Acemce mi?..."
4 B: "etmeyecek".
5 Bunu ilcâya karîb bir mucize olurdu diye de tasvir edenler olmuşsa da cây-i nazar görülmüştür. Zira her birinin ait olduğu kavme te'sîr-i i'câzı Arabînin Araba tesirinden fazla olamazdı ve hatta bir ilcâ da olsa ittifâka değil, ihtilâfa ilcâ olurdu [Müellifin notu].

bulunacak ve bundan dolayı taʿaddüd ne kadar çoksa terceme ihtiyâcı da o nisbette artacak ve bir mütercimin bütün lisanları bilmesi iktizâ edecek ve teklîf-i mâlâyutak hâlini alacaktı.

Bunun beyânı:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Celâlim hakkı için âyetlerimizle Mûsâ'yı gönderdik ki "kavmini zulümâttan nûra çıkar ve onlara Allah günleriyle öğüt ver" diye. Şüphesiz ki bunda çok âyetler vardır, çok sabırlı, çok şükredici her kimse için (5).

{وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا} Fi'l-hakīka Mûsâ'yı âyetlerimizle irsal eyledik ❁ yani risaletini mübeyyin muʿcizât ve kitap vererek zikrolunduğu üzere kavminin lisânıyla resul yapıp gönderdik {اَنْ} şöyle diye ki [3015] {اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ} kavmini zulmetlerden nûra çıkar. ❁ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ [eş-Şuʿarâ 26/17][1] buyurulduğu üzere Mûsâ'nın kavmi Benî İsrâil idi. Benî İsrâil de Mısır'da bulunuyordu, Yûsuf'tan sonra Mısır'ın idaresi fenalaşmış, Benî İsrâil Âl-i Firʿavn'ın zulm ü kahrı altında ne yapacağını şaşırmış; cehl ü dalâlet, zaʿf ü zillet, yeis gibi türlü türlü zulmetler[2] içinde kalmış idi. Binâenʿaleyh bundan sonraki âyetten de anlaşılacağı üzere bu emrin hâsıl-ı maʿnâsı şu olur: Benî İsrâil'i tenvir ederek Firavun'dan kurtar {وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ} ve onlara Allah günleriyle tezkir yap ❁ tarihte ümmetlerin başından geçen ve doğrudan doğru Allah'ın kudretini gösteren, "Allah" dedirten acı veya tatlı büyük vakʿaları anlatarak veya Allah'ın nimetlerini, belâlarını hatırlatarak vaʿz u nasihat et {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ} şüphe yok ki onda ❁ o tezkirde veya o günlerde hangi kavimden olursa olsun {لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ} pek sabırlı, çok şükürlü her kimse için behemehâl birçok âyetler vardır. ❁ Ki Allah teâlâ'nın kudret ve vahdâniyetine, belâ ve nimetine delâlet ve

---

1 "Benî İsrâil'i bizimle beraber salıver."
2 B: "zulümler".

gönüllerini intibâh u ibret ve ümid ü inşirah ile tenvir eyler. Gerçi bunlar herkes için âyet iseler de sabrı veya şükrü veya ikisi de az veya hiç olmayan kimseler onlardan müstefid olmaz, fiilen tenevvür edemezler, o tenevvür hem sabbâr hem şekûr olanlara mahsustur ki mihnet karşısında yeis ve telâşa düşmez, nimetin kadrini bilir, dâima şükrünü edâya çalışırlar. Bu iki huy iman huylarından olduğu cihetle burada صَبَّارٍ شَكُورٍ mü'min demekten kinaye olduğu da söylenmiştir. Görülüyor ki Hazret-i Mûsâ'ya اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ buyurulmuş, Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'e ise لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ buyurulmuştur. Demek ki her risalette esas, kadr-i müşterek [3016] bu tenvir ve fakat risâlet-i Muhammediye[1] kavminden başlamak üzere umum insanlar için oluyor, risâlet-i Mûsâ ise kavmine ait bulunuyordu. Diğer âyetlerde geçtiği vechile onun Firavun'a gönderilmesi de bilhassa Benî İsrâil dolayısıyla idi. Ma'amâfîh böyle olması Mûsâ'ya emredilen tezkîrât, Tevrat'ta mezkur âyât içinde yalnız kavm-i Mûsâ'yı değil, herkesi tenvir edecek âyetler bulunmasına mâni' değildir. Onun için Sûre-i Mâide'de geçtiği vechile Tevrat hakkında فِيهَا هُدًى وَنُورٌ [5/44] buyurulduğu gibi burada[2] اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ buyurulmuştur.

İşte Allah günlerinin tezkîrindeki bu hikmete mebnî bunun bir zübdesini tezkir etmesi emrolunarak Resûlullah'a da buyuruluyor ki:[3]

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٦﴾ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابِى لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ مُوسٰٓى اِنْ تَكْفُرُٓوا اَنْتُمْ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعاً فَاِنَّ اللّٰهَ لَغَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿٨﴾

1 B: "Muhammediyeye".
2 B: "bunda".
3 Sûre-i Bakara'da وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ [2/30] kavl-i kerîminde mâlum olduğu üzere bu gibi yerlerde اِذْ zarfı mukadder اذكر fiiline müte'allik olduğundan burada da öyledir. Ve bu ise Resûlullah'a emirdir. Yani "yâ Muhammed, sen de o Allah günlerinden şu vakitleri tezkîr ü ihtar et ki hani Mûsâ şöyle demişti. İbrâhim şöyle demişti ilh..." [Müellifin notu].

[3017] Meâl-i Şerîfi

Ve o vakit Mûsâ kavmine dedi ki: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın: Bir vakit sizi Âl-i Fir'avn'dan kurtardı, sizi azâbın kötüsüne peyliyorlardı ve oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı diri tutmak istiyorlardı ve bunda Rabbinizden size azîm bir imtihan var (6). Ve düşünün ki Rabbiniz şöyle ilan buyurdu: 'Celâlim hakkı için şükrederseniz elbette size artırırım, ve eğer nankörlük ederseniz[1] haberiniz olsun ki azâbım çok şiddetlidir" (7). Siz ve bütün Arz'da bulunanın cemî'si küfran etseniz şu muhakkak ki Allah hepinizden müstağnî ve zâtında hamîd bir ganîdir" (8).

Ey Muhammed ümmeti:

اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا
اللّٰهُ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّٓوا اَيْدِيَهُمْ فٖٓي اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُٓوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ
وَاِنَّا لَفٖي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ مُرٖيبٍ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerîfi

Size önünüzden geçenlerin haberleri gelmedi mi? Kavm-i Nûh'un, Âd'ın ve Semûd'un ve daha onlardan sonrakilerin ki [3018] tafsillerini ancak Allah bilir. Onlara resulleri beyyinelerle geldiler de ellerini ağızlarına ittiler ve "biz" dediler, "sizin gönderildiğiniz şeyi tanımıyoruz ve biz, sizin bizi davet ettiğiniz şeyden kuşkulu bir şek içindeyiz" (9).

{اَلَمْ يَأْتِكُمْ} ❁ Bu hitab zâhiren kelâm-ı Mûsâ'dan gibi görünürse de taraf-i ilâhîden kavm-i Resûl'e bir ibtidâ-yı hitâb olması birçok müfessirînce tercih edilmiştir. Fi'l-vâki' Tevrat'ta Âd ve Semûd'ün zikri olmadığı doğru ise bu müte'ayyin demektir.

{لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ} Ki onları Allah'tan başkası bilmez ❁ yani kavm-i Nûh ve Âd ve Semûd'dan sonra tarihin mechûliyeti içine gömülmüş, miktar ve

---

1 B -"elbette size artırırım, ve eğer nankörlük ederseniz".

husûsiyetlerini Allah'tan başkasının bilemeyeceği daha nice kavimler وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَث۪يرًا [el-Furkān 25/38][1] mantûkunca ne kadar çok karnlar[2] mahv u munkariz olmuştu ki bunlar hakkında da مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ [el-Mü'min 40/78][3] buyurulduğu üzere velev kısmen ve icmâlen olsun haber gelmedi mi? İbn Mes'ûd radıyallâhu anh bu âyeti okuduğu zaman dermiş ki كذب النسابون yani ilm-i ensâb iddiasında bulunanlar ve Âdem'e varıncaya kadar bütün urûk-ı beşerin silsile-i nesebini tâyine kalkışanlar yalan söylemiş olurlar. Zira لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ buyurulmuştur.[4] İbn Abbas radıyallâhu anhümâ'dan[5] mervîdir ki: "Adnan ile İsmâil arasında otuz baba vardı ki mâruf değildir" demiştir.[6] Aleyhissalâtü vesselâm'dan mervîdir ki: Ma'ad b. Adnan b. Üded'i[7] geçmezdi ve buyurmuştur ki تعلموا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ وَتعلموا مِنَ النُّجُومِ مَا تَسْتَدِلُّونَ بِهِ الطَّرِيق "neseblerinizden erhâmınıza sıla yapacak kadarını öğretiniz, yola istidlâl edecek kadar da nücûm öğretiniz."[8] Bazı müfessirîn de demişlerdir ki şu hâlde bu münasebetle hilkat-i Âdem'den beri geçen senelerin adedini de kestirmek mümkin değildir. Onu da ancak Allah bilir.[9]

Bütün o kavimlere ne oldu bilir misiniz? {جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ} [3019] Onlara resulleri[10] beyyinelerle geldiler. ❁ Açık deliller, beyanlar, mucizeler getirdiler {فَرَدُّٓوا اَيْدِيَهُمْ ف۪ٓي اَفْوَاهِهِمْ} de onlar ellerini ağızlarına

---

1 "…bunların arasında daha birçok kurûnu da."
2 B: "kavimler".
3 "…onlardan kimini sana ayıtmışız, kimini de ayıtmamışızdır…"
4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVI, 530:

عن عمرو بن ميمون قال، حدثنا ابن مسعود، أنه كان يقرؤها: «وَعَادًا وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لا يَعْلَمُهُمْ إلا اللهُ»، ثم يقول: كذب النسابون.

5 B: "anh'dan".
6 Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Mekketü'l-Mükerreme: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1409, III, 518; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 68:

وروي عن ابن عباس قال: بين عدنان وإسماعيل ثلاثون أبا لا يعرفون.

7 M ve B: "Edd'i".
8 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 68. Krş. Tirmizî, Birr, 49; Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* III, 238:

وعن النبي صلى الله عليه وسلم: أنه كان في انتسابه لا يجاوز معد بن عدنان بن أدد. وقال: تعلموا من أنسابكم ما تصلون به أرحامكم وتعلموا من النجوم ما تستدلون به على الطريق.

9 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 68; Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân,* IV, 174:

قال القاضي: وعلى هذا الوجه لا يمكن القطع على مقدار السنين من لدن آدم عليه السلام إلى هذا الوقت، لأنه إن أمكن ذلك لم يبعد أيضا تحصيل العلم بالأنساب الموصولة.

10 B: "resullere".

ittiler ۞ gayzlarından parmaklarını ısırdılar, yahut bütün kuvvetleriyle ağızlarını tutmaya, susturmaya çalıştılar, yahut o peygamberlerin kendilerine uzatılan dest-i imdâd ve hidâyetlerini ağızlarıyla reddettiler, öpecek yerde ısırdılar {وَقَالُوا} ve dediler ki {اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهِ} "her hâlde biz sizin kendisiyle gönderildiğiniz şeylere kâfiriz" ۞ ve getirdiğiniz beyyinelere inanmayız. Davetinize gelince de {وَاِنَّا لَفٖى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ} bizi davet ettiğiniz şeylerden de muhakkak ve muhakkak şek içindeyiz {مُرٖيبٍ} öyle bir şek ki kocundurucu ۞ yani pireleniyoruz, kuşkulanıyoruz, ürküyoruz.

قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ قَالُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۜ تُرٖيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿١٠﴾

[3020] Meâl-i Şerîfi

Resulleri "hiç" dediler, "gökleri ve yeri yaratan Allah'ta şek edilir mi? O, sizi günahlarınızı mağfiret etmek için çağırıyor ve müsemmâ bir ecele kadar size müsaade ediyor." "Siz" dediler, "bizim gibi bir beşersiniz, bizi babalarımızın taptıklarından çevirmek istiyorsunuz, o hâlde bize sultası açık bir burhan getiriniz" (10).

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۜ وَمَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَٓا اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَاۜ وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَٓا اٰذَيْتُمُونَاۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ۟ ﴿١٢﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَٓا اَوْ لَتَعُودُنَّ فٖى مِلَّتِنَاۜ فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمٖينَۙ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْۜ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامٖى وَخَافَ وَعٖيدِ ﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنٖيدٍۙ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَٓائِهٖ

جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَٓاءٍ صَد۪يدٍۙ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُس۪يغُهُ وَيَأْت۪يهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍۜ وَمِنْ وَرَٓائِه۪ عَذَابٌ غَل۪يظٌ ﴿١٧﴾

[3021] **Meâl-i Şerîfi**

Resûlleri onlara "evet" dediler, "biz sizin gibi bir beşerden başka bir şey değiliz velâkin Allah kullarından dilediğine nimetini ihsan buyurur ve Allah'ın izni olmadıkça size bir sulta ve burhan getirmek bizim haddimiz değildir. Ve hep Allah'a tevekkül etmelidir onun için mü'minler (11). Ve biz, neyimize Allah'a mütevekkil olmayalım ki O bizlere yollarımızı dosdoğru gösterdi, ve elbette bize yaptığınız ezâlara karşı sabredeceğiz, ve hep Allah'a tevekkül etmelidir onun için mütevekkiller" (12). Küfredenler de resullerine dediler ki: "Mutlak ve mutlak sizi toprağımızdan çıkarırız, yahut ki milletimize dönersiniz." Rableri de onlara şöyle vahiy verdi ki "muhakkak ve muhakkak zâlimleri ihlâk edeceğiz (13). Ve arkalarından sizi o arza iskân eyleyeceğiz, bu işte makamımdan korkana, va'îdimden korkana vaadim" (14). Hem fütûhât istediler hem de hâib oldu her cebbâr-ı anîd (15). Arkasından cehennem, neler olacak ve irin suyundan sulanacak (16). Yutmaya çalışacak, boğazından geçiremeyecek, her taraftan ona ölüm gelecek, hâlbuki ölmeyecek, arkasından da galiz bir azab (17).

[3022]

مَثَلُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍۨ اشْتَدَّتْ بِهِ الرّ۪يحُ ف۪ي يَوْمٍ عَاصِفٍۜ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلٰى شَيْءٍۜ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَع۪يدُ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerîfi

Rablerine küfredenlerin meseli şudur: Amelleri bir küle benzer ki onu fırtınalı bir günde rüzgâr şiddetle savurmaktadır, kazandıklarından hiçbir şey ellerine geçmez, işte budur asıl o[1] uzak dalâl (18).

1 B -"o".

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍۙ ﴿١٩﴾
وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿٢٠﴾ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَم۪يعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا
كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْۜ
سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَجَزِعْنَٓا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَح۪يصٍ ﴿٢١﴾ وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ
الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْۜ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ
اِلَّٓا اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ ل۪يۚ فَلَا تَلُومُون۪ي وَلُومُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ مَٓا اَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَٓا اَنْتُمْ
بِمُصْرِخِيَّۜ اِنّ۪ي كَفَرْتُ بِمَٓا اَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّ الظَّالِم۪ينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٢﴾ وَاُدْخِلَ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْۜ
تَحِيَّتُهُمْ ف۪يهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

[3023] **Meâl-i Şerîfi**

Görmedin mi? Allah gökleri ve yeri hak ile yaratmış, dilerse sizi giderir yepyeni bir halk getirir (19). Ve Allah'a göre bu ehemmiyetli bir şey değildir (20). Bir de hepsi toplanarak Allah'ın huzûruna çıkmışlardır, zu'afâ kısmı büyüklük taslayanlara şöyle demektedirler: "Bizler sizlere tâbi' idik, şimdi siz bizden Allah'ın azâbından zerrece bir şey def' edebiliyor [3024] musunuz?" "Eğer" demişlerdir, "Allah bize hidâyet verse idi elbette sizi hidâyete erdirirdik. Şimdi bizler sızlansak da sabretsek de müsâvîdir, bizim için kurtuluş yok" (21). İş bitince Şeytan da der ki: "Doğrusu Allah size hak vaadi vaad buyurdu, ben de bir vaad yaptım size yalan çıktım. Ma'amâfîh benim size karşı bir sultam yoktu, ancak sizi davet ettim siz de bana icâbet eylediniz[1]. O hâlde beni levm etmeyiniz nefislerinizi levm ediniz, ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtarmazsınız[2]. Ben sizin bundan evvel beni şerîk koşmanızı tanımadım, her hâlde zâlimlerin hakkı elîm bir azabdır" (22). İman edip sâlih sâlih

---

1 B: "ettiniz".
2 B: "kurtaramazsınız".

ameller işleyenler ise altından ırmaklar akar cennetlere konulmuşlardır, Rablerinin izniyle orada muhalled olarak kalacaklardır, tahiyyeleri orada selâmdır (23).

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَٓاءِۙ
﴿٢٤﴾ تُؤْتٖٓي اُكُلَهَا كُلَّ حٖينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَاۜ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ
﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبٖيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبٖيثَةٍۨ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ
﴿٢٦﴾ يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِۚ وَيُضِلُّ اللّٰهُ
الظَّالِمٖينَ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٢٧﴾

[3025] **Meâl-i Şerîfi**

Gördün a[1] Allah nasıl bir temsil yaptı; hoş bir kelimeyi, hoş bir ağaç gibi ki kökü sâbit, dalı semâda (24). Yemişlerini Rabbinin izniyle her dem verir, ve Allah insanlara böyle temsiller yapar ki kavrayıp düşünsünler (25). Habis bir kelimenin temsîli de habis bir ağaç gibidir ki toprağın üstünden cüsselenmiş kararı yoktur (26). Allah, iman edenleri hem dünyada hem âhirette sâbit söz ile tesbit buyurur, haksızlık edenleri ise şaşırtır ve Allah ne isterse yapar (27).

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا وَاَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِۙ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَۚ يَصْلَوْنَهَاۜ
وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبٖيلِهٖۜ قُلْ تَمَتَّعُوا فَاِنَّ مَصٖيرَكُمْ اِلَى
النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا يُقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً
مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فٖيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اَللّٰهُ الَّذٖي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي
الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَۚ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَٓائِبَيْنِۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ

1 B: "ya".

الَّيْلَ وَالنَّهَارَۚ ﴿٣٣﴾ وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُۜ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ
الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾

[3026] **Meâl-i Şerîfi**

Bakmaz mısın onlara ki Allah'ın nimetini küfre değiştiler ve kavimlerini helâk yurduna kondurdular (28). Cehenneme, yaslanırlar ona, o ise ne fena makardır (29). Ve Allah'ın yolundan sapıtmak için Allah'a menendler uydurdular, de ki: "Keyfinize bakın, çünkü gidişiniz ateşedir" (30). Söyle o iman etmiş olan kullarıma: Namazı kılsınlar ve kendilerini merzuk kıldığımız şeylerden gizli ve açık infak etsinler, öyle bir gün gelmeden evvel ki onda ne alım satım var, ne dostluk (31). Allah öyle bir ilâhtır ki gökleri ve yeri yarattı ve yukarıdan bir su indirdi de onunla size rızık için türlü semereler çıkardı ve emriyle denizde cereyan etmek için size gemileri musahhar kıldı, size nehirleri de musahhar kıldı (32). Ve sizin için birbiri ardınca Şems ü Kamer'i musahhar kıldı, yine sizin için leyl ü nehârı musahhar kıldı (33). Hem size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi, öyle ki Allah'ın nimetini saysanız onu bitiremezsiniz. Her hâlde insan çok zâlim, çok nankör (34).

Şunu da yâd et ki yâ Muhammed!

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖي وَبَنِيَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَۜ ﴿٣٥﴾
رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِۚ فَمَنْ تَبِعَنٖي فَاِنَّهُ مِنّٖيۚ وَمَنْ عَصَانٖي فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ
﴿٣٦﴾ رَبَّنَا اِنّٖي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتٖي بِوَادٍ غَيْرِ ذٖي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِۙ رَبَّنَا لِيُقٖيمُوا
الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْـِٔدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوٖي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾
رَبَّنَا اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفٖي وَمَا نُعْلِنُۜ وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
﴿٣٨﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖي وَهَبَ لٖي عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبّٖي لَسَمٖيعُ الدُّعَاءِ

﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنٖى مُقٖيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتٖى رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَٓاءِ ﴿٤٠﴾ رَبَّنَا اغْفِرْ لٖى
وَلِوَالِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

[3027] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de İbrâhim'in dediği vakti an: "Rabbim! Bu beldeyi emîn kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak [3028] bulundur (35). Rabbim! Çünkü onlar insanlardan birçoğunu şaşırttılar, bundan böyle kim benim izimce gelirse işte o bendendir, kim de bana isyan ederse artık sen Gafûr'sun, Rahîm'sin (36). Yâ Rabbenâ! Ben, zürriyetimden bazısını Senin Beyt-i Muharrem'inin yanında, ekin bitmez bir vâdide iskân ettim. Yâ Rabbenâ, namazı ikāme etsinler diye, bundan böyle insanlardan birtakım gönülleri onlara doğru akıt, ve onları hâsılâttan merzuk buyur, gerek ki şükrederler (37). Yâ Rabbenâ! Biz ne gizliyoruz ve ne ilan ediyoruz her hâlde Sen bilirsin, ve ne yerde ne gökte hiçbir şey Allah'a karşı gizli kalmaz (38). Hamd O Allah'a ki bana ihtiyarlık hâlimde İsmâil'i ve İshak'ı ihsan buyurdu. Şüphe yok ki[1] Rabbim her hâlde duayı işitiyor (39). Rabbim! Beni namaza müdâvim kıl, zürriyetimden de. Yâ Rabbenâ, hem duamı kabul buyur (40). Yâ Rabbenâ! Mağfiret buyur bana ve anama babama ve bütün mü'minlere, hesap başa dikileceği gün" (41).

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَۜ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فٖيهِ الْاَبْصَارُۙ ﴿٤٢﴾
مُهْطِعٖينَ مُقْنِعٖى رُؤُ۫سِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْۚ وَاَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَٓاءٌۜ ﴿٤٣﴾ مُهْطِعٖينَ مُقْنِعٖى رُؤُ۫سِهِمْ
لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْۚ وَاَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَٓاءٌۜ ﴿٤٣﴾ وَاَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتٖيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذٖينَ
ظَلَمُوا رَبَّنَٓا اَخِّرْنَٓا اِلٰٓى اَجَلٍ قَرٖيبٍۙ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَۜ اَوَلَمْ تَكُونُٓوا اَقْسَمْتُمْ
مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍۙ ﴿٤٤﴾ وَسَكَنْتُمْ فٖى مَسَاكِنِ الَّذٖينَ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ

1 B -"ki".

كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْاَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْۜ وَاِنْ
كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾

[3029] **Meâl-i Şerîfi**

Bunları an ve sakın Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından gāfil sanma. Onları, O ancak öyle bir güne tehir eder ki o gün gözler belerir (42). Başlarını dikerek koşarlar, nazarları kendilerine dönmez, ve yüreklerinin içi bomboş hevâ kesilmiştir (43). Hem inzar ile haber ver insanlara o azâbın geleceği günü, o vakit diyecek ki o zulmedenler "yâ Rabbenâ! Bizi yakın bir ecele tehir buyur, davetine icâbet edelim ve peygamberlerin izince gidelim." Hani ya bundan evvel yemin etmiş değil miydiniz, sizin için zeval yoktu ya? (44) Siz de o kendilerine zulmetmiş olanların meskenlerine sâkin oldunuz, onlara nasıl yaptığımız ise sizce tebeyyün etti ve size emsâl gösterdik (45). Fi'l-hakīka onlar mekirlerini yaptılar, Allah indinde de onlara mekir var, isterse onların mekirleri dağları yerinden oynatacak olsun (46).

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِه۪ رُسُلَهُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ ذُوانْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ
الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِم۪ينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّن۪ينَ فِي
الْاَصْفَادِۚ ﴿٤٩﴾ سَرَاب۪يلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُۙ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ
مَا كَسَبَتْۜ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِه۪ وَلِيَعْلَمُٓوا اَنَّمَا هُوَ
اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

[3030] **Meâl-i Şerîfi**

O hâlde sakın Allah'ı peygamberlerine olan vaadine hulf eder sanma, şüphesiz Allah Azîz'dir, intikāmı vardır (47). O gün ki Arz başka Arz'a tebdil olunur, semâvât da ve hep O Vâhid, Kahhâr olan Allah için fırlarlar (48). Ve görürsün mücrimleri o gün birbirlerine çatılı çatılı bukağılardadırlar (49). Gömlekleri katrandan ve yüzlerini ateş kaplıyor (50).

Çünkü Allah her nefsi kazandığıyla cezâlandıracak, haberiniz olsun ki Allah'ın hesâbı serî'dir (51). Bu işte insanlara beliğ bir tebliğdir, hem bununla inzar edilsinler hem onun ancak bir tek ilâh olduğunu bilsinler, hem de öğüt alsın akl u vicdânı temiz olanlar (52).

{غَيْرَ الْاَرْضِ} ۞ Bu terkib iki mânaya gelebilir: Birisi Arz'ın gayriye, yani Arz mâhiyetinden başkasına demek olur. Birisi de bu Arz'ın gayriye, yani başka bir Arz'a demek olur. Ve her iki mâna ile tevil vârid olmuştur. Nitekim bazı rivayetlerde Arz ateş olacak, semâvât cennet denilmiş; bazı rivayetlerde de Arz gümüş sebîkesi gibi bembeyaz, üzerinde kan dökülmedik, günah işlenmedik bambaşka bir Arz olacak denilmiştir. Sehl b. Sa'd'dan menkuldür ki "dinledim" demiş, [3031] "Resûlullah buyuruyordu ki: 'yevm-i kıyamette nâs kursatü'n-nakī gibi beyzâ ve afrâ bir arz üzerinde haşrolunacak'".[1] Hazret-i Âişe'den mervîdir ki يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ "kavl-i ilâhîsinden Resûlullah'a sual ettim, 'yâ Resûlallah, o gün insanlar nerede olacak?' dedim. Buyurdu ki: 'Bir şey sordun ki ümmetimden hiçbiri sormamıştı, o vakit nâs cisr-i cehennem üzerinde -diğer bir rivayette- sırat üzerinde olacak'"[2] demiştir.[3]

"Arz" ma'rife olarak zikr ü iade edilmiş olduğuna ve bu surette sânî evvelin aynı olması asıl bulunduğuna nazaran da ikinci mâna zâhirdir. Ma'amâfîh zamir ile غَيْرَهَا buyurulmayıp da ism-i zâhir ile غَيْرَ الْاَرْضِ buyurulması evvelki mânaya da ihtimal verdirmektedir[4]. Sonra her iki takdirde de "tebdil" dahi iki mânaya muhtemildir; birisi i'dâm-ı küllîden sonra halk-ı cedîd, yani tebdîl-i zât, diğeri de maddesinin bekāsıyla tebdîl-i sıfât

1 Müslim, Kıyâme, 28:
عن سهل بن سعد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يحشر الناس يوم القيامة على أرض بيضاء عفراء، كقرصة النقي، ليس فيها علم لأحد.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* VI, 101; Müslim, Kıyâmet, 29; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 51:
قال الحسن: قالت عائشة: يا رسول الله، «يوم تبدل الأرض غير الأرض والسماوات»، أين الناس؟ قال: «إن هذا لشيء ما سألني عنه أحد من أمتي قبلك، الناس على الصراط».

3 Bir hadîs-i şerifte de mü'minlerden yedi sınıf Arş'ın gölgesinde bulunacak; سبعة يظلهم الله يوم القيامة... إلخ [Buhârî, Zekât, 15; Müslim, Zekât, 91] [Müellifin notu].

4 B: "vermektedir".

ki tahvil demek olur. Mütekellimînin bazısı evvelki mânayı ahz etmiştir. Çünkü tebdil, zât-ı Arz'a isnad edilmiş olduğu gibi, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ [el-Kasas 28/88][1] kavl-i ilâhîsi de zâhiren bunu muktezîdir. Bâlâdaki nakle muvâfık olarak İbn Mesud Hazretleri "Arz, üzerinde kan dökülmedik, günah işlenmedik, süzülmüş beyaz gümüş gibi bir arza tebdil olunacak" demiş[2] olduğu cihetle bunun tebdîl-i zât demek olduğu da söylenmiştir. Bazı mütekellimîn de ikinci mânayı ahz etmişlerdir. Çünkü "tebdîl"in tahvil mânasına isti'mâli de müte'âref olduğu gibi, ba's hakkındaki عَجْبُ الذَّنَب hadîsinde[3] bekā-yı maddeyi bir iş'âr var gibidir. İbn Abbas Hazretleri'nden de[4] mervîdir ki "Arz yine bu Arz, şu kadar ki sıfâtı tegayyür edecek, ezcümle dağları yürüyecek, denizleri yarılacak, dümdüz olacak, eğrilik büğrülük[5] görülmeyecek" demiş ve şu beyti okumuştur:

وَمَا النَّاسُ بِالنَّاسِ الَّذِينَ عَهِدْتَهُمْ   وَلَا الدَّارُ بِالدَّارِ الَّتِى كُنْتَ تَعْلَمُ[6]

[3032] Fünûn-i tecrîbiye ve ezcümle kimya kavâ'idine nazaran bekā-yı madde suretiyle Arz'ın tahvîli imkânını mülâhaza kolay ise de, maddenin i'dâmı tarîkiyle tebdîlin imkânını mülâhaza müşkildir. Onun için maddenin kıdem ve bekāsına zâhib olan feylesoflar bunu mümteni' addettiklerinden tahvil suretine kasr-ı nazar etmişlerdir. Ma'amâfîh son zamanlarda maddenin mücerred kuvvete tehavvülü imkânını gösteren bazı tecribelere tesadüf edildiğinden bekā-yı madde kanunu "bekā-yı

---

1 "…O'nun vechinden başka herşey helâktedir…"

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 46:

عن ابن مسعود، في قوله «يَوْمَ تُبَدَّلُ الأَرْضُ غَيْرَ الأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ» قال: تبدّل أرضا بيضاء نقية كأنها فضة، لم يسفك فيها دم حرام، ولم يُعمَل فيها خطيئة.

3 Buhârî, Tefsîr, 78; Müslim, Fiten, 141-143:

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ما بين النفختين أربعون». قال: أربعون يوما؟ قال: أبيت، قال: أربعون شهرا؟ قال: أبيت، قال: أربعون سنة؟ قال: أبيت. قال: «ثم ينزل الله من السماء ماء، فينبتون كما ينبت البقل، ليس من الإنسان شيء إلا يبلى، إلا عظما واحدا وهو عجب الذنب، ومنه يركب الخلق يوم القيامة».

4 B: "bu".

5 B: "eğriliği büğrülüğü".

6 *İnsanlar tanıdığın insanlar değil,*
Dâr da bildiğin dâr değil [Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 566-567] [Müellifin notu].

kuvvet" kanununa, bu da "bekā-yı illet" kanununa ircâ' olunmuştur. Bekā-yı illet ise şüphe yok ki bekāullâha râci'dir.

Hulâsa maddenin fenası aklen de mümteni' değildir.[1] Binâen'aleyh tebdîle iman ile tafsîlini ilm-i ilâhîye tefviz etmek daha muvâfıktır. Ma'ahâzâ bu hususta maddenin ifnâsı şart olmadığından tahvîle itikad da kâfi olabilir. Bir de İbn Atıyye tefsîrinde şunu da rivayet etmiştir ki tebdil Arz'da olacak, velâkin her ferîkin hâline göre: kimine ekmek, kimine gümüş, kimine ateş.[2] Bu rivayette muhtelif rivayetlerin bir cem' ü tevfîki vardır. Ma'amâfîh bu kabîl tebdîlât dünyada dahi görülüp durmaktadır.

Hâsılı o şaşmaz va'd ü intikāmın tahakkuku, o gün ki Arz başka arza tebdil olunacak. (وَاِذَا الْاَرْضُ مُدَّتْ. وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ. وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ *[el-İnşikāk 84/3-5]*[3] *gibi âyetlere bak.)*

{وَالسَّمٰوَاتُ} Semâvât da ❁ öyle değişecek, infitar ve inşikak ederek[4] Güneş ve Kamer'i tutulup derilerek, yıldızları söndürülüp dağıtılarak dürülecek, başka semâlara tebdil edilecek. Yani kıyamet kopacak, bu dünyanın Arz ve semâvâtı yerine âhiret arzı âhiret semâvâtı kurulacak {وَبَرَزُوا لِلّٰهِ} ve hepsi Allah için bürûz [3033] edecekler ❁ yani bütün halk ve bu meyanda ale'l-husûs o zâlimler mevkuf bulundukları kabirlerinde yürütülecek. Gizli yapıyoruz zu'm ettikleri bütün amelleriyle arasat meydanına dökülecek, hiçbir yerde gizlenemeyerek ve başka hiçbir merci' bulamayarak Allah için, Allah'ın hükm ü cezâsı için mahkeme-i kübrâya çıkacaklar {الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ} O Allah için ki Vâhid, Kahhâr. ❁ Vâhid, yani

---

1 Maddenin i'dâmını mümteni' gibi farz edenler onu vâcibü'l-vücûd mefhûmuyla mülâhaza ettiklerinden dolayı 'ademini tasavvur tenakuz olur gibi tevehhüm ederler. Hâlbuki hareket ve sükûnunu bile kendisi iktizâ edemeyen atâletli maddenin vücûdunu kendisinden farz etmektir ki tenakuzdur [Müellifin notu].

2 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 347:
قال القاضي أبو محمد: وسمعت من أبي رضي الله عنه: أنه روي أن التبديل يقع في الأرض، ولكن يبدل لكل فريق بما تقتضيه حاله، فالمؤمن يكون على خبز يأكل منه بحسب حاجته إليه، وفريق يكون على فضة –إن صح السند بها– وفريق الكفرة يكونون على نار. ونحو هذا مما كله واقع تحت قدرة الله تعالى.

3 "Ve arz meddedildiği ve içindekini atıp boşaldığı ve Rabbini dinleyip haklandığı vakit."

4 B: "edecek".

şerîki yok, bu âlemde O'ndan başka ilâh iddia edenler, başka mâbud, başka rab tanımak istiyenler veya nefislerine, hevâlarına tapanlar, o gün görecekler, anlayacaklar ki Allah'tan başka ilâh yok, O'na karşı iddia ettikleri şerîkler, menfaat umdukları, kuvvet isnad ettikleri metbû'lar[1], hâkim zannettikleri hayâller hiç imiş. Allah, bir ve Kahhâr, yani her şeye gālib, her şey O'nun hükm ü kudretine mağlup ve mahkum, iradesine karşı gelinmek ihtimâli yok, kahrına yerler gökler dayanmaz. Onun için yerler gökler değişmiş, herkes O'nun huzûr-ı celâlinde boyun bükmüş ve esasen hepsi O'nun için vücûda çıkmış. Hâsılı burada sıfât-ı ilâhiyeden bilhassa Vâhid ve Kahhâr sıfatlarının zikrolunması o günün kemâl-i dehşetini ifade içindir ki bunun nazîri لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَۜ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ'dır [el-Mü'min 40/16][2].

{وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ} Ve o gün mücrimleri göreceksin ki {مُقَرَّنِينَ فِي الْاَصْفَادِ} esfâdda çatılmışlar ❁ "esfâd" denilen bağlarla çatılmış, bağlanmışlar. {سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ} gömlekleri katrandan ❁ mâlum ki katran siyah, çirkin ve sert kokulu, sür'atle işti'âl eder, hâr ve keskin bir usâredir. Araplar bunu uyuz develere sürerler. Denilmiş ki ashâb-ı nâr katranla tılâ olunacak ve o, âdetâ onların donu, gömleği olacak, ve bu suretle kendilerinde dört türlü azab ictimâ' edecek ki çirkin renk, fena koku, şiddet-i harâret, sür'atle işti'âle kābiliyet. Ancak unutulmamak lâzım gelir ki [3034] bütün Arz u semâvâtıyla âlemin tebeddül ettiği o gün eşyânın havâs ve evsâfı da bambaşka bir hâlde değişmiş bulunacaktır. Binâen'aleyh o günkü katran, bugün bildiğimiz katranlarla takdîr ü tâyin olunamayacak bir şeydir. O hâlde ifade bir temsil demek olur. Evvelâ şurası zâhir ki bu tâbirden son derece bir sefalet tebâdür eder. Sâniyen Ebussuud tefsîrinde der ki: "Bunun cevher-i nefsi ihâta edip ona âlâm ve gumûm celb eyleyen redî melekeler, denî huylar olması muhtemildir. Daha doğrusu mezkur katran onların bu neş'ette, yani

1 B: "mâbudlar".
2 "…Kimin mülk bugün? O Vâhid, Kahhâr Allah'ın."

dünyada bulaştıkları ve kendilerine şi'âr edindikleri bâtıl akidelerin türlü türlü azabları câlib olan çirkin amellerin aynıdır ki diğer neş'ette, yani âhirette o suretle tecessüd ederek azablarının iştidâdına bâ'is olacaktır."[1]

{وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ} Ve yüzlerini ateş bürüyor. ❁ نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ. اَلَّتِى تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْئِدَةِ [el-Hümeze 104/6-7][2] mantûkunca evvelemirde kalblerden tutuşacak olan cehennem ateşi yalnız içlerini yakmakla kalmayacak, o katranlı cesedlerinin her tarafını kaplayacak ve hatta a'zâ-yı zâhirelerinin en kıymetlisi olan ve havâss u meşâ'irin mecma'ı bulunan yüzlerini dahi bürüyecek. Müfessirînin ihtiyar ettikleri bu mâna يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِى النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ [el-Kamer 54/48][3] mazmûnu gibi cehennem içindeki bir hâlleri demek olur. Fakat bunun ondan önce haşr sırasında veya sırat üzerinde olması daha zâhirdir. تَرَى hitâbı da buna karînedir.

{لِيَجْزِىَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ} Çünkü Allah her nefsi kesbiyle cezâlandıracaktır. ❁ Yani bütün onlar: Arz ve semâvâtın o inkılâb ve tebeddülü, o bürûz ve mücrimlere o muâhaze, Allah'ın herkesi, her insanın benliğini kazancına göre hayra hayır, şerre şer karşılıkla cezâlandırması hikmeti için yapılacaktır. Ve onun için o gün o mücrimler cezâlarını bulurken sen onları öyle göreceksin yâ Muhammed, veya ey mü'min-i kâmil![4] {اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ} Şüphe yok ki Allah, serî'u'l-hisâbdır. ❁ [3035] Zira O'nu bir şe'n diğer bir şe'nden meşgul etmez. İmhal edip dururken birdenbire hesâba çeker. Ve isterse hepsini bir anda intac eder. Sûre-i Ra'd'da اِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ [13/40] buyurulmadı mı idi?

{هٰذَا} İşte bu ❁ kitap, yani bu Sûre-i İbrâhim veya bu sûrenin hâtimesini teşkil eden işbu وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا ilâ سَرِيعُ الْحِسَابِ ihtârı {بَلَاغٌ لِلنَّاسِ} nâsa

1 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, V, 123:
ويحتمل أن يكون ذلك تمثيلاً لما يُحيط بجوهر النفس من المَلَكات الرديّةِ والهيئات الموحشة فتَجلب إليها الآلامَ والغموم بل وأن يكون القَطِران المذكور عينَ ما لابَسوه في هذه النشأة وجعلوه شِعاراً لهم من العقائد الباطلة والأعمال السيّئة المستجلِبة لفنون العذاب قد تجسّدت في النشأة الآخرة بتلك الصورة المستتبِعة لاشتداد العذاب، عصَمنا الله سبحانه عن ذلك بمنّه ولُطفه.

2 "Allah'ın tutuşturulmuş ateşi. Ki çıkar gönüller üstüne."

3 "O gün ki yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler…"

4 B: "ümmet-i Muhammed!".

bir tebliğ ❁ kâfi ve beliğ bir nasihattır. {وَلِيُنْذَرُوا بِهٖ} Bir de bununla inzar edilsinler için {وَلِيَعْلَمُٓوا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ} ve hakikaten ilâh bir, ancak bir olduğunu bilsinler için {وَلِيَذَّكَّرَ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ} ve ulü'l-elbâb olanlar tezekkür etsinler ❁ yani ne yaptıklarını ve ne yapacaklarını, şimdiye kadar ne dinde ne mezhebde ne amelde bulunduklarını ve bundan sonra ne yolda hareket etmeleri lâzım geleceğini düşünsünler, anlasınlar içindir ki... bu indirildi. لِيُنْذَرُوا... إلخ buyurulmayıp da bir "vav" ilâvesiyle وَلِيُنْذَرُوا buyurulmasında[1] ne kadar cem'iyyetli bir belâgat vardır. Bu "vav", atıf veya ibtidâiyye olarak mülahaza edilebileceği cihetle evvelemirde iki sûret-i rabt muhtemil olur. Atıf olduğu takdirde mâkablinde لينصحوا gibi mukadder bir ma'tûf[un] aleyh ihtar ederek nasihat edilsinler için ve ilh... meâlini ifade eyler. İbtidâiyye olduğu takdirde de gösterildiği vechile "lâm"ın müte'allakını kelâmın nihâyetinde mülâhaza ettirir. Öyle ki bu önündeki sûreye ta'alluk edebilir. Binâen'aleyh bu âyet, bir taraftan Sûre-i İbrâhim'i itmam ederken diğer taraftan mâba'dindeki Sûre-i Hicr'e bir tavti'e denebilecek surette beliğ bir tehallus olmuştur. Şu hâlde Sûre-i İbrâhim'i müştemil olduğu ahkâm-ı i'tikādiye hasebiyle nâsa bir teblîğ-i mahsus, Sûre-i Hicr'i de inzar, tevhid, tezkir hikmetleriyle onun bir tetmîmi hâlinde mülâhaza edebiliriz.

---

1 B +"da".

[3036]

سُورَةُ الْحِجْرِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ اٰيَةً

HİCR SÛRESİ

Bu Hicr Sûresi'nin Mekkî olduğunda hiç ihtilâf olmadığı zikrediliyor. *Bahr-ı Mûhît*'te ve *Hâzin*'de "bilâ istisnâ", kaydı da vardır.[1] Ma'âmâfîh Âlûsî yalnız وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى [15/87] âyetinin Medenî olduğu hakkında bir kavil de nakletmiştir[2].[3]

Âyetleri: Doksan dokuzdur.

Kelimeleri: Altı yüz elli dört.

Harfleri: Bin yedi yüz yetmiş birdir.

Fâsılası: ل، م، ن harfleridir.

Sûre-i İbrâhim'i tâkip eden bu sûrenin وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ اِبْرٰهِيمَ [15/51] ile başlayan inzar kıssaları[4] Ashâb-ı Hicr ile bitirilmiş olması "Hicr Sûresi" nâmını almasına sebep olmuştur. Buradaki "Hicr" kelimesi Semûd kavminin bulundukları vâdinin ismi ise de iştikākı cihetiyle men' ü hirman mânalarını îmâ etmesi itibariyle dahi bir kelime-i inzardır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ ﴿١﴾ رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 463; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl,* III, 47.

2 B: "nakledilmiştir".

3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VII, 249:

وفي مجمع البيان عن الحسن أنها مكية إلا قوله تعالى: «وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعاً مِنَ الْمَثانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» (الحجر ١٥/٨٧) وقوله سبحانه: «كَما أَنْزَلْنا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ» (الحجر ١٥/٩٠-٩١)، وذكر الجلال السيوطي في الإتقان عن بعضهم استثناء الآية الأولى فقط ثم قال قلت: وينبغي استثناء قوله تعالى: «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ» الآية (الحجر ١٥/٢٤) لما أخرج الترمذي وغيره في سبب نزولها وإنها في صفوف الصلاة وعلى هذا فقول أبي حيان ومثله في تفسير الخازن أنها مكية بلا خلاف الظاهر في عدم الاستثناء ظاهر في قلة التتبع.

4 B: "kısımları".

Meâl-i Şerîfi[1]

[3037] Elif, Lâm, Râ. Bu işte sana kitabın ve bir Kur'ân-ı Mübîn'in âyetleri (1). Bir zaman olur küfredenler arzu çekerler ki Müslüman olsa idiler (2). Bırak onları yesinler içsinler, zevk etsinler, emel kendilerini eğleyedursun, sonra bilecekler (3).

{الٓرٰ} Elif, Lâm, Râ ❁ (*Sûre-i Yûnus'a ve emsâline bak.*) {تِلْكَ} bunlar ❁ ilâhî bir sırrı muhtevî bulunan bu sûre, bu elif, lâm, râ {اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ} kitabın ve mübîn bir Kur'ân'ın âyetleridir. ❁ Yani bütün ilâhî kitapların kemâlâtını hâvî ve hepsine fâik olduğu için "kitap" denildiği zaman doğrudan doğru zihinlere gelecek olan ve şöhretinden dolayı tavsiften müstağnî bulunan o mâruf kitabın, mazmûnunu en güzel beyan ile anlatan bînazîr bir Kur'ân'ın âyetleridir. Binâen'aleyh bunları başka kelâmlara kıyas etmeyip kemâl-i i'tinâ ile okumalı ve dinlemeli.

{رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا} o küfretmekte olanlar, yani Kur'ân'ı tanımayan, bu kitabın Allah tarafından münzel olduğunu inkâr edenler bir zaman olur arzu eder veya zaman olacak arzu edecekler {لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ} ki müslim[2] olsa idiler. ❁ Keşke onun hüküm ve emrine inkıyad edip Müslüman olsa idik diye temenni ederler veya edeceklerdir amma ya uzun bir itiyad ile şeâmet-i küfre mağlup olduklarından dolayı o arzuyu fiile çıkaramaz, fazîlet-i İslâm ile ittisaf edemezler veya edecek olsalar bile teklif zamanı[3] geçmiş, cezâ zamanı gelip çatmış bulunur. Bu arzu ya Müslümanların hüsn-i hâllerini müşahede ettikleri zaman veya ölüm sırasında veya kıyamet gününde veya usât-ı müslimînin cehennemden çıktıklarını gördükleri sırada olacaktır.

Ebû Mûsa'l-Eş'arî radıyallâhu anh'ın rivayetine göre Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: "Yevm-i kıyamet [3038] olup ehl-i nâr nârda ictimâ' ettiği ve ehl-i kıbleden Allah'ın dilediği bir kısım da beraberlerinde bulunduğu vakit kâfirler, bunlara 'siz Müslüman değil miydiniz?'

---

1 M -"Meâl-i Şerîfi".
2 B: "Müslüman".
3 B -"zamanı".

diyecekler, onlar 'evet' diyecekler, 'o hâlde gördünüz ya İslâmınızın hiç fâidesi yokmuş, işte siz de bizimle beraber ateşe[1] yanıyorsunuz' diye levm edecekler, onlar 'hayır öyle değil, bizim birtakım günahlarımız vardı, Allah teâlâ, onunla muâhaze etti' cevâbını verecekler. Binâen'aleyh Allah teâlâ o kâfirlere gazab edecek ve fazl-ı rahmetiyle ehl-i kıbleden olanların halâslarını emredecek de ateşten çıkacaklar ve işte o vakit kâfirler 'ah' diyecek, 'keşke biz de Müslüman olsa idik...'"[2]

İbn Abbas radıyallâhu anhümâ'dan[3] da Mücâhid şunu rivayet etmiştir ki: "Cenâb-ı Allah, Müslümanları peyderpey rahmet ü şefaatine mazhar edecek ve nihâyet 'Müslüman olan cennete girsin' buyuracak ve işte o zaman kâfirler temenni edecekler ki Müslüman olsa idiler..."[4] Ma'amâfîh tahkīki budur ki bu rivayetler, arzunun şiddeti demlerine mahmuldür. Yoksa âhirette kâfirlerin bu temenni ve nedâmeti her an ve ebediyen istimrar edecektir.

{ذَرْهُمْ} Bırak onları ❁ İslâm'dan ve hak nasihatinden istifade etmek ihtimalleri olmayan o kâfirleri {يَأْكُلُوا} yesinler ❁ yani onların derdi hayvan gibi yiyip içmek, huzûzât u şehevât peşinde koşmaktır. Binâen'aleyh bırak yiyedursunlar {وَيَتَمَتَّعُوا} ve istimtâ' etsinler ❁ yani behîmî zevkleriyle boğuşadursunlar; Allah korkusu, âhiret, hesab düşüncesi ile alâkadar olmayarak keyf ededursunlar {وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ} ve emel kendilerini oyalasın ❁ işlerimiz düzgün gidecek, uzun ömürler süreceğiz, dünyadan istediğimiz gibi kâm alacağız diye kendilerini aldatarak âkıbetten gâfil olsunlar {فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ} ki sonra [3039] bilecekler ❁ başlarına geleceği

1 B: "ateşte".

2 İbn Ebî Âsım, *es-Sünne,* II, 405; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 61. Krş. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekāik,* s. 450:

عن أبي موسى، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إذا اجتمع أهل النار في النار، ومعهم من شاء الله من أهل القبلة، يقول الكفار: ألم تكونوا مسلمين؟ قالوا: بلى. قالوا: فما أغنى عنكم إسلامكم وقد صرتم معنا في النار؟ قالوا: كانت لنا ذنوب فأخذنا بها، فيسمع ما قالوا، فأمر بمن كان من أهل القبلة فأخرجوا، فلما رأى ذلك أهل النار قالوا: يا ليتنا كنا مسلمين، فنخرج كما خرجوا «. قال: وقرأ رسول الله صلى الله عليه وسلم: «الٓرٰ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ».

3 B: "anh'dan".

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 61-62:

عن مجاهد، عن ابن عباس، في قوله «رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ» قال: يدخل الجنة ويرحم حتى يقول في آخر ذلك: من كان مسلما فليدخل الجنة، قال: فذلك قوله «رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ».

görecekler, ne halt ettiklerini anlayacaklar, "ah!" diyecekler amma iş işten geçmiş bulunacak.

Fakat serî'u'l-hisâb olan Allah, bu kâfirleri niçin derhâl mahvedivermiyor gibi bir sual hatıra gelecek olursa:

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Biz hiçbir memleketi her hâlde mâlum bir yazısı[1] olmaksızın helâk etmedik (4). Hiçbir ümmet ecelini ne sebk eder ne de geriletebilirler (5).

{وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ} Hiçbir memleketi de başka suretle helâk etmedik {اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ} ancak mâlum bir kitabı olarak ❁ burada "mâlum" vasfı, unutulmaz ve gaflet olunmaz ve binâen'aleyh ileri geri şaşmaz demektir. Yani gerek arâzisini hasf edip batırmak ve gerek ahâlisini[2] kırıp geçirmek gibi türlü türlü felâket ve âfât ile mahvedilegelen memleketlerin hiçbiri keyfemettefak ve körükörüne değil, her hâlde her biri hikmet-i ilâhiye iktizâsınca tâyin ve takdir olunup Levh-i Mahfûz'a yazılmış şaşmaz, unutulmaz, gaflet edilmez bir yazısı olmak suretiyle ve binâen'aleyh o yazıdaki kuyûd u şurût ve ecel-i mahsus mûcebince ihlâk edilegelmişlerdir. Onun için {مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا} hiçbir ümmet ecelini sebk etmez ❁ o yazıda tâyin edilmiş olan vaktinden evvel helâk olmaz {وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ} geri de kalamazlar. ❁ Binâen'aleyh [3040] bu kâfirler de, yani senin ehl-i karyen olan Mekke kâfirleri de böyledir yâ Muhammed! Vakti gelince bir lahza geri kalmayacaklar, Sûre-i İbrâhim'in âhirinde beyan olunduğu üzere esfâdda birbirine çatılıp katrandan gömlekler içinde cehennemi boylayacak ve o zaman ne halt ettiklerini anlayacaklardır.

وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَوْ مَا تَأْت۪ينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٧﴾

---

1 B: "yazı".
2 B -"ahâlisini".

Meâl-i Şerîfi

Bir de "ey o kendisine zikir indirilmiş olan" dediler, "mutlaka sen mecnunsun! (6). Getirsene o melâikeyi sâdıklardan isen!" (7).

{وَقَالُوا} Bir de dediler ki ❁ Mukātil'in beyânına göre sebeb-i nüzûlü; Abdullah b. Ümeyye, Nadr b. Hâris, Nevfel b. Huveylid, Velid b. Mugīre'dir.[1] Mekke müşriklerinin bu anûd ve azgın kodamanları ve bunlara uyan kâfirler Kur'ân-ı Mübîn'e, bunun mazhar-ı nüzûlü olan Zât-ı risâlete şöyle küfretmişlerdi ki {يَٓا اَيُّهَا الَّذٖى نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ} ey şu üzerine o zikir indirilen ❁ "o zikir" Kur'an'dır. Çünkü Kur'an Hak teâlâ'nın halka va'z u nasihatlerini tezkir ettiği cihetle bir ismi de "ez-Zikr"dir. Kâfirler bu tâbir ile nidâyı[2] teslim ve itikad suretiyle değil, ber vech-i âtî cünun hezeyanlarının illeti olmak üzere istihzâ tavrıyla yapıyorlardı. Hâsılı Mûsâ aleyhisselâm hakkında Firavun'un قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّـذٖٓى اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ [eş-Şu'arâ 26/27][3] dediği gibi bunlar da Kur'ân'ın inzarları hoşlarına gitmediği için vahy-i Kur'ân'ı ve [3041] risâlet-i Muhammediyeyi akıl kabul etmez, delice bir iddia farz ederek ve vahiy nâzil olurken Aleyhissalâtü vesselâm'a gelmesi mu'tad olan ve vahy-i hakkı irâdî tefekkürden tamamen fark u tecrid ettiren istiğrak hâlini bahane de edinerek o sûret-i hitâb ile demiş oluyorlardı ki sana o zikir indiriliyormuş, Kur'an vahyolunuyormuş ha!.. Hiç bu olacak şey mi? Ey bu büyük ve hârikulâde vahiy ve risalet davasının müdde'îsi! Bu davadan dolayı {اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ} hiç şüphe yok sen mutlak mecnunsun ❁ cin tutmuş, delirmişsin. {لَوْ مَا تَأْتٖينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ} Yoksa bize o melâikeyi getirsen a!.. ❁ Sana o Kur'ân'ı indiren veya bize azab getirecek olan melâikeyi getirsen a bakalım {اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ} eğer sâdıklardan isen ❁ böyle yapman lâzım gelir. Sana görünen bize niye görünmesin?

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 424:
نزلت في عبد الله بن أمية بن المغيرة المخزومي، والنضر بن الحارث هو ابن علقمة من بني عبد الدار بن قصي ونوفل بن خويلد بن أسد بن عبد العزى، كلهم من قريش والوليد بن المغيرة، قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم: «إنك لمجنون». وقالوا له: «لَوْ ما تَأْتِينا» يعني أفلا تجيئنا «بِالْمَلائِكَةِ» فتخبرنا بأنك نبي مرسل «إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» بأنك نبي مرسل.

2 B -"nidâyı".

3 "'Her hâlde size gönderilmiş olan resûlünüz mutlak mecnun' dedi."

Allah teâlâ bunların bu telbislerini red ile buyurur ki:[1]

مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا اِذًا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerîfi

Biz o melâikeyi ancak hak ile indiririz ve o vakit onlara göz açtırılmaz (8). Şüphe yok o zikri Biz indirdik Biz, her hâlde Biz onu muhafaza da edeceğiz (9).

{مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ} Biz melâikeyi ancak hak ile indiririz ❁ yani melâike onların zannettikleri gibi getirilmez, maksad-ı hareketleri öyle kâfirler olmak şöyle dursun, beşerden hiçbirinin taht-ı hükmüne [3042] de girmezler. Ancak Allah teâlâ'nın emr-i kibriyâsıyla indirilirler. O da şunun bunun arzusu gibi boş yere değil, hak bir vech ü hikmetle indirilir. Binâen'aleyh Peygamber'e vahy-i Hakk'ı getiren melâikenin onlara da görünmesi hak değildir. {وَمَا كَانُوا اِذًا مُنْظَرِينَ} Bir de o takdirde imhâl edilenlerden olamazlar[2], kendilerine göz açtırılmaz ❁ azab melâikesi indirildi mi derhâl işleri bitirilir, {اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ} hiç şüphe yok ki o zikri Biz indirdik, Biz {وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ} hiç şüphesiz onun hıfz edicisi de her hâlde Biziz ❁ buradaki لَهُ zamirinde iki vech-i tefsir vardır: Birincisi "zikr"e râci' olmasıdır[3] ki cumhur kavlidir. İkincisi Ferrâ ve İbnü'l-Enbârî kavilleridir ki münzel^ün aleyh olan Resûlullah'a râci' olmasıdır.[4] Bu surette mâna onu cin, şeytan şerrinden, düşman tecavüzünden hıfz eden ve edecek olan da Biz Allahu Azîmüşşân'ız demek olur. Bu da sahih bir mâna olmakla beraber âyetten ilk nazarda zâhir olan evvelkisidir. Yani Allah teâlâ, bununla Kur'ân'ın ziyade veya noksan ile tağyir ve tahriften hıfzını taahhüd ve mahfûzan bekāsını ihbar buyurmuştur. "O hâlde bu vaad varken sahabe Kur'ân'ın mushafa cem'iyle niçin meşgul oldular?"

1 B -"Allah teâlâ bunların bu telbislerini red ile buyurur ki:".
2 B: "olmazlar".
3 B: "olmaktır".
4 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 123.

suâli de vârid olmaz. Çünkü hâfızların hıfzı gibi onların cem'i de Allah teâlâ'nın esbâb-ı hıfzı cümlesindendir. Allah onun hıfzını taahhüd ettiği içindir ki onları bu suretle cem' u zabta muvaffak etmiştir.

Burada müfessirîn Allah teâlâ'nın Kur'ân'ı hıfz etmesinin keyfiyeti hakkında da birkaç vecih beyan etmişlerdir. Şöyle ki:

1. Bunu Allah'ın hıfzı, beşer kelâmına mübâyin bir mucize kılarak halkı ziyade ve noksandan âciz bırakmak suretiyledir. Çünkü Kur'ân'a bir şey ilâve edecek veya eksiltecek olsalar nazm-ı Kur'an değişir, ve bütün aklı [3043] erenlere onun Kur'an'dan olmadığı tezahür eder. Binâen'aleyh Kur'ân'ın i'câzkâr olması bir şehri ihâta eden sur ve istihkâm gibi onu mahfuz tutar.

2. Allah teâlâ hiç kimseye Kur'ân'a mu'âraza edebilecek kudret vermemek suretiyle onu hıfz u sıyânet etmiştir. Bu iki vecih mütekāribdirler.

3. Allah teâlâ, bekā-yı teklîfin âhirine kadar Kur'ân'ı hıfz u tedris ve halk beyninde neşreder bir cemaati tavzif etmek suretiyle onu halkın ibtâl ü ifsâdından hıfz u sıyânet eder.

4. Hıfzdan murad şudur ki, demişler, bir kimse Kur'ân'ın bir harfini veya bir noktasını değiştirecek olsa bütün âlem ona "bu yanlış, kelâmullahı[1] tağyir"dir der. Hatta büyük ve mehîb bir adam kitâbullâhın bir harfinde veya harekesinde kazârâ bir hata veya bir lahin yapacak olsa çocuklar bile ona "Efendi yanıldın, doğrusu şöyledir" deyiverirler.

Fahreddin Râzî der ki: "Kur'ân'ınki gibi mahfûziyet hiçbir kitaba nasip olmamıştır. Başka hiçbir kitap yoktur ki az veya çok tashif, tahrif, tağyir girmemiş[2] bulunsun. Bunca mülhidlerin, Yehûdun, Nasârânın Kur'ân'ı ibtal ve ifsad etmek üzere birçok dâ'iyeleri bulunduğu hâlde, bu kitabın tahriften her cihetle masûn kalması en büyük mucizelerdendir. Bir de Allah bunun böyle mahfuz olarak bekāsını bu âyetle haber vermiş, şimdiye kadar da altı yüz seneye karîb bir zaman geçmiştir.

1 B: "kelimetullâhı".
2 B: "görmemiş".

Binâen'aleyh bunun bir gayb haberi olduğu tahakkuk etmiş bulunuyor. Bu ise kāhir bir mucizedir."[1] Bu satırların yazıldığı şu zamanımızda ise hicret-i seniyyenin bin üç yüz kırk dokuzuncu senesinde[2] bulunuyoruz. Bu sûrenin nüzûlü Mekkî olduğu cihetle demek ki bin üç yüz elli seneyi mütecâviz bir müddetten beri bütün âlem bu haber-i gaybın tahakkukuna şâhid olmaktadır. Fi'l-hakīka Kur'an'da bu âyet, sarih [3044] olmasaydı bile hiçbir kitaba nasip olmayan bir mahfûziyetle bu kadar senedir hıfz olunması Râzî'nin dediği gibi başlı başına bir büyük mu'cize-i fi'liye olurdu. Bunun bu âyetle evvelden tasrih olunarak bilhassa tekidlerle ihbar edilmiş olması ise hiç söz götürmek ihtimâli olmayan bir mu'cize-i ilmiyedir. Ve işte on üç buçuk asırdan ziyade bir müddetten beri cihan böyle hem ilmî ve hem amelî haysiyeti câmi' bir mucizenin şâhidi olagelmiştir. تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ

Böyle mübîn bir Kur'ân'a ve bunun nâzil olduğu Resûl-i Zîşân'a karşı kâfirlerin neden insaf etmeyip de sû'-i edepte bulunduklarına gelince; Allah teâlâ bunun sebebini beyan ile Resûlünü tesliye siyâkında buyuruyor ki:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فٖى شِيَعِ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتٖيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١١﴾ كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فٖى قُلُوبِ الْمُجْرِمٖينَۙ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٣﴾ وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَظَلُّوا فٖيهِ يَعْرُجُونَۙ ﴿١٤﴾ لَقَالُٓوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ۟ ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Celâlim hakkı için senden önce evvelkilerin şî'aları içinde de resuller gönderdik (10). Ve onlara hiçbir resul gelmiyordu ki onunla istihzâ

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XIX, 123-124:
واعلم أنه لم يتفق لشيء من الكتب مثل هذا الحفظ، فإنه لا كتاب إلا وقد دخله التصحيف والتحريف والتغيير، إما في الكثير منه أو في القليل، وبقاء هذا الكتاب مصونا عن جميع جهات التحريف مع أن دواعي الملحدة واليهود والنصارى متوفرة على إبطاله وإفساده من أعظم المعجزات وأيضا أخبر الله تعالى عن بقائه محفوظا عن التغيير والتحريف، وانقضى الآن قريبا من ستمائة سنة فكان هذا إخبارا عن الغيب، فكان ذلك أيضا معجزا قاهرا.

2 Mîlâdî 1930 veya 1931.

eder olmasınlar (11). Biz ona mücrimlerin [3045] kalblerinde böyle bir sülûk veririz (12). Ona iman etmezler, hâlbuki önlerinde evvelkilerin sünneti geçmiştir (13). Üzerlerine semâdan bir kapı açsak da orada urûc ediyor olsalar (14), diyeceklerdi ki "her hâlde gözlerimiz döndürüldü, belki biz büyüye tutulmuş bir kavmiz" (15).

{كَذٰلِكَ} İşte öyle ❁ yani bütün evvelki peygamberlerin etrafında bulunan ve her gelen resul ile istihzâ edenlerin kalblerine yaptığımız gibi {نَسْلُكُهُ} bir sülûk veririz Biz ona ❁ o zikre {فٖى قُلُوبِ الْمُجْرِمٖينَ} mücrimlerin kalblerinde ❁ yani kelâm-ı hakkın her kalbe girişi ve orada alacağı cereyan bir değildir. Güzel bir tohuma iyi bir yerde verilen neşv ü nemâ çorak yerlerde verilmediği gibi, kelâm-ı hakkın da mücrim kalblerdeki in'ikâsâtı temiz kalblerdeki tecelliyâtına benzemez. Temiz kalblere bir hayât-ı ebedî inşirâhıyla girip dizilen kelâmını Allah teâlâ, cürm ile âlûde ola ola fıtratı bozulmuş olan mücrimlerin çürük kalblerine mızrak saplar gibi aks-i te'sîr ile sokar. {لَا يُؤْمِنُونَ بِهٖ} Öyle ki ona inanmazlar {وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلٖينَ} hâlbuki önlerinde evvelkilerin sünneti geçmiştir. ❁ Yani mâzîde tekzib ve istihzâ eden imansızları o inanmadıkları şeylerle Allah teâlâ'nın hep mahvetmiş olduğu ve bunun öteden beri cereyan edegelen bir sünnet-i ilâhiye, bir kānûn-ı ilâhî bulunduğu bi't-tecribe sâbit bir hakikat iken ve binâen'aleyh ders alacak bunca târihî ibret önlerinde geçmiş iken yine inanmazlar {وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ} onlara semâdan bir kapı açsak {فَظَلُّوا فٖيهِ يَعْرُجُونَ} da orada göz göre urûc ediyor olsalar ❁ yani melekler o kapıda açıktan açığa inip çıkıyor olsalar veya doğrudan doğru kendileri çıkıyor [3046] bulunsalar gözlerine inanmazlar da {لَقَالُٓوا} her hâlde derler ki {اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا} başka değil, muhakkak gözlerimiz döndürüldü {بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ} yok biz meshur bir kavmiz ❁ büyülenmişiz de gözlerimize evhâm u hayâlât hakikat gibi görünüyor. Yoksa hakikaten semâya urûc kābil mi? Böyle diye inkâr ederlerdi[1].

1 B: "ederler".

Fi'l-vâki':

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِى السَّمَٓاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَۙ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍۙ
﴿١٧﴾ اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾ وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا
رَوَاسِىَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ
لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَٓائِنُهُۘ وَمَا نُنَزِّلُهُٓ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾
وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُۚ وَمَٓا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾
وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِ وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ
عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْۜ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

[3047] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için Biz semâda burçlar yaptık ve onu ehl-i nazar için tezyin eyledik (16). Hem onu her şeytân-ı racîm'den hıfzettik (17). Ancak kulak hırsızlığı eden olur, onu da parlak bir şihab tâkip etmektedir (18). Arz'ı da meddettik ve ona ağır baskılar bıraktık ve onda mevzun her şeyden bitirdik (19). Hem sizin için hem sizin râzıkı olmadığınız kimseler için onda geçimlikler husûle getirdik (20). Hiçbir şey yoktur ki Bizim yanımızda hazineleri olmasın, fakat Biz[1] onu ancak mâlum bir miktar ile indiririz (21). Bir de aşılayıcı rüzgârlar gönderdik de semâdan bir kadr ile bir su indirip sizi onunla suvardık, onu hazinelerde tutan da siz değilsiniz (22). Her hâlde Biz, mutlak hem bir hayat veririz hem öldürürüz, hepsine vâris de Biziz (23). Kasem olsun ki içinizden öne geçmek isteyenler de mâlumumuz, geri kalmak isteyenler de mâlumumuz (24). Ve hakikat Rabbin O, onları hep haşredecek, hakikat O Hakîm'dir, Alîm'dir (25).

{وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِى السَّمَٓاءِ بُرُوجًا} Muhakkak ki Biz semâda burçlar yaptık ❁ "**Burc**" aslında yüksek köşk demektir. Semâda sûret-i mahsûsada

1 B: "Bizi".

ictimâ' etmiş birtakım yıldızların hey'et-i ictimâ'iyelerine de bu mâna ile "burc" ıtlak edilmiştir ki meşhurları on ikidir. Bulundukları mıntıkaya "mıntakatü'l-burûc" tesmiye olunur ki Şems'in intikāleyn noktalarını tahdid eden medâr-ı seretân ile medâr-ı cedy arasındaki kuşaktır. Müneccimîn ıstılâhında "burûc" denildiği zaman Şems ve seyyârâtın menâzili sayılan bu on iki burç anlaşılır. Bir hayli müfessirîn de bu on ikiyi söylemişlerdir. Fakat semâdaki burçlar bu on ikiden ibaret değil, pek çoktur. Ekserîsi bu on ikinin dâhilinde ise de Dübb-i Ekber, Dübb-i Asgar gibi [3048] kutuplar semtinde olanlar da vardır. Ve bu âyette cem'-i münekker sîgasıyla ale'l-ıtlâk بُرُوجًا buyurulmuş olduğu cihetle bunu on iki ile takyid hilâf-ı zâhirdir. İmdi âyetteki hüsn-i zevki tatmak için "burc" kelimesinin mutazammın olduğu mefhumlara dikkat etmelidir. Burc denildiği zaman evvelâ yüksek bir köşk mefhûmu var. Sâniyen bu köşkün maddesinde yıldızlar var. Sâlisen yıldız mefhûmunda nûr mefhûmu var. Bu suretle buyuruluyor ki baksanız a; Biz semâda birçok burçlar, yıldızlardan masnû', nûrlarla donanmış türlü türlü şekillerde yüksek yüksek köşkler yaptık. Yani tabiata kalsa idi bunlar olamazdı; semâ vücûd bulmaz, bulsa[1] basit bir bu'd olmaktan ileri geçemezdi. Yıldızlar ve bâhusus bunların muhtelif mütenevvi' teşekkülleri olamaz, yıldız tabiatıyla kadrleri[2], bu'dları tefâvüt edemez, muhtelif menâzıra ayrılamaz, hepsi aynı kadrde[3] aynı vaziyette müsâvî mesafelerde ale's-seviyye bir nesakta olur, manzara-i semâda bu bedî' burçlar bulunmazdı. Sun' u kudretimizle Biz bunları yaptık {وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ} ve nazar sâhipleri için onu -o semâyı- tezyin ettik. ۞ Yani o mütenevvi' burçları, nûrdan âvizeleri, bedî' manzaralarıyla semâ öyle güzeldir ki nazar-ı dikkati celb etmemesi, bakanların ibret almaması kābil değildir. Fakat bunun için bakacak, baktığını görecek, gördüğünün ilerisini sezip ibret alacak nazar sâhibi olmak lâzımdır. Sâhib-i nazar olanlar bu sun'-ı bedî'a meclub olup baksın, bu ulviyeti bu âsâr-ı kudreti temâşâ etsin de Sâni'inin azamet ü

1 B: "olsa".
2 M: "kaderleri".
3 M: "kaderde".

kibriyâsına istidlâl ile tevhîde yükselsin içindir ki onu süsledik donattık {وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ} ve onu her şeytân-ı racîmden mahfuz kıldık. ❁ "Racîm" "recm"den fe'îldir ki bi-ma'nâ fâil de olur bi-ma'nâ mef'ul de. "Recm" asl-ı lügatta taşlamak demektir. Sonra katl mânasına gelir ki teşbîhendir, kazf gibi sebb ü şetm, harfendazlık mânasına gelir. Çünkü çirkin söz atmaktır. لارجمنك gibi mücerred zan ile [3049] söyleyivermek mânasına gelir ki lisânımızda da "atma"[1] tâbir olunur. رَجْماً بِالْغَيْبِ [el-Kehf 18/22] "gayb taşlama" tâbiri de bundandır. Atılan, ما به الرمي olan her şeye isim de olur. Nitekim وَجَعَلْنَاهَا رُجُوماً لِلشَّيَاطِينِ'de [el-Mülk 67/5][2] mermî mânasınadır. Nihâyet recm tard ve lânet mânasına gelir, çünkü tard olunan taşlanır ve الشَّيْطَان الرَّجيم bu mânalardan her biriyle de tefsir olunmuştur. Şeytan racîmdir, atar, indî hükümler verir. Gayb taşlar, yalan söyler, iftira eder. Zikrolunan müstehzîler gibi sebb ü şetm eyler, fırsat bulursa bi-gayri hakkın katleder. Mercumdur, ileride tansis olunacağı üzere matrud ve mel'undur. Burada كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ'de كُلّ'ün istiğrâkı "racîm"in bütün muhtemelâtına ve cinn ü ins şeytanlarının hiçbiri hâriç kalmamak üzere hepsine istiğrak tarîkiyle, yani her birine birer şümul ifade eder. Ve "racîm" vasfı kayd-ı ihtirâzî olmayıp Şeytan'ın bir sıfat-ı mûzıhası olduğundan bu vasıf, كُلِّ شَيْطَانٍ'den hiçbirini hâriç bırakmaz, yani her şeytan her mânasıyla racîmdir. Racîm olmayan hiçbir şeytan yoktur. Hulâsa كُلّ = sûr karînesiyle bu mânalardan her birinin ale'l-infirâd ve bi'l-münâvebe ifadesi maksud olduğu anlaşılır. Kur'ân'a ve Resûlullah'a dil uzatmak isteyen ve ins şeytanlarından bulunan sâlifü'z-zikr kâfirler bu recmin[3] mâsîka-lehi olduğu cihetle bi-hasebi'l-ma'nâ bu ta'mîm daha vâzıhtır. Ma'amâfîh Şeytan'ın bir hâssa-i lâzime ve şâmilesi olan "racîm" vasfının en mütebâdir ve mâruf mefhûmu mercum, yani matrud ve mel'un mânası, tam sıfat-ı kâşife olduğu cihetle diğer mânalardan muğnî de olabilir. Binâen'aleyh hâsıl-ı meâl[4] şu olur:

---

1 B: "atmak".
2 "…Ve onları şeytanlar için rucûm (atmalar) yaptık…"
3 B: "racîm".
4 B: "mâna".

Biz semâyı nâzırîn için tezyin etmekle beraber her şeytân-ı la'înden mahfuz da kıldık. Gerek cin ve gerek insten hiçbir şeytan semâya çıkamaz, ahvâline vâkıf olamaz. Yerdeki gibi orada şeytanet yapamaz. Nâzırîne küşâde olan o güzel semâ, gözleri şeytanette olan gizli âşikâr bütün şeytanlara kapalıdır ve hepsi mercum ve matruddurlar. Bundan dolayıdır ki o kâfirler de semâya [3050] baksalar da urûca imkân bulamazlar, yükselemezler. Ve bi'l-farz kendilerine semâdan bir kapı açılsa da açıktan açığa urûc edecek olsalar gözlerine inanmazlar da "gözlerimiz döndü" veya "sihre tutulduk" derler. {اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ} Ancak kulak hırsızlığı eden olur. ❁ Yani semâ, mahfuz olup ona yükselemedikleri için mele'-i a'lâyı dinleyemez, لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى [es-Sâffât 37/8][1] semâvîleri istimâ' ile ma'lûmât ahz edemezler. Ancak nâzil olan ulûm ve ahbâr-ı semâviyeden bazı mesmû'ât çalarak icrâ-yı şeytanet etmek için kulak hırsızlığı edenler vardır. (*Ve's-Sâffâti sûresine ve Sûre-i Cin'e bak*). {فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ} Ki onu da mübîn bir şihab tâkip etmektedir ❁ açık bir alev ardından yetişmektedir. "Şihâb" lügatta ateş alevi demektir. Parıltılarından dolayı yıldızlara ve süngüye de ıtlak olunur. Bilhassa semâdan yıldız kayıyor gibi görünen şu'leye ıtlâkı gālib olmuştur. Bunun bir işti'âl olduğu zâhir ise de fizikî olarak sûret-i tekevvünü henüz fennen îzah edilmiş değildir. Bu babda muhtelif faraziye vardır. Mukaddemâ hikmet-i tabî'iye mütevaggilleri ebhıre-i mütesâ'idenin, yani havanın yüksek tabakalarına su'ûd etmiş olan birtakım gazların işti'âline hamlediyorlardı, son zamanlarda da şu fikir hâsıl olmuştur: Şihablar, fezâda sürüler hâlinde seyr ü hareket eden birtakım ecrâm-ı sağīredirler. Arz bunların birçok mahreklerine rast gelir. Ve bunlar Arz'a tesadüf ettikleri zaman hevâ-i nesîmînin yüksek kısımlarıyla temâsı neticesinde sür'atlerinin şiddetinden dolayı delk ile husûle gelen harâretten nâşî işti'âl ederler. Hacer-i semâvî de bunlardan düşer. Şihabların sür'ati sâniyede kırk ile yetmiş iki kilometre arasında tehavvül eder. Şihabların hareketi ne seyyârelerin mahrek-i[2] müstevîleri dâhilinde ne de onlarla aynı cihette olmayıp bunlar mahreklerinin cinsine

1 "Onlar Mele'-i A'lâ'yı dinleyemezler…"
2 B: "mihrâk-ı".

nazaran daha ziyade kuyruklu yıldızlara benzetildiğinden hey'etçilerin bazısı bunları tecezzî etmiş kuyruklu yıldızların bir döküntüsü olarak [3051] mülâhaza etmek istemiştir. Şüphe yok ki şihab ve hacer-i semâvî meselesi şimdiki ilm-i hey'etin mebnâsı olan câzibe kanununa tatbîkan henüz îzah olunabilmekten uzaktır. Tesadüf sözleri karışan herhangi bir îzah da ilmî bir îzah olamayacağından bunlar esrâr-ı semâviyeden ma'duddur. Fakat ilâhiyât ilmine yükselindiği zaman bütün o tesadüflerin birer tasarruf olduğu anlaşılır. Her ne olursa olsun şu zâhir ki şihablar hevâ-i nesîmînin en yüksek hudûdu üzerinden zemine doğru akan bir iştiʻâl ve ihtirak hâdisesidir. Son nazariyeye göre de demek oluyor ki bunlar yukarıdan bir bomba gibi gelip Arz'ın semt-i semâda olan havasına nüfuz ederek iştiʻâl etmektedir[1] ki bu mâna, Sûre-i Sâffât'taki شِهَابٌ ثَاقِبٌ [37/10] mantûkuna tevâfuk eder. Ve demek ki bu ihtirak ve iştiʻâl hevâ-yı Arz'ın semâya doğru en yüksek hadlerine çıkıp gizlenmiş olan harûrî kuvvetleriyle bir temas hâlinde vukūʻa gelmektedir. Bu gizli harûrî kuvvetler ise biraz sonra âyette beyan olunacağı üzere cinlerin, gizli şeytanların yaratılmış oldukları nâr-ı semûm [el-Hicr 15/27] ile alâkadardır. Ve işte Sûre-i Mülk'te ve Sûre-i Cin'de de geleceği üzere Kur'an da bilhassa şunu haber veriyor ki şihablar semâya doğru çıkmak isteyen cin şeytanlarına atılan birtakım semâvî mermilerdir. Bunlarda mâhiyet itibariyle hem nücûm hem taş hem ateş mânası vardır. Ve şu hâlde hikmet-i ilâhiye nokta-i nazarından bunların iştiʻâli birtakım kuvâ ve ervâh-ı habîsenin ihtirak ve tardıyla alâkadardır. *Tefsîr-i Kurtubî*'de der ki: "Şihablar bunları öldürür mü, öldürmez mi? Bu hususta ihtilâf edilmiştir. İbn Abbas radıyallahu anhümâ demiştir ki: 'Cerh eder, yakar yıkar, katletmez'. Hasan ile beraber bir tâife de katleder demişlerdir. Fakat evvelki esahtır."[2] Bu şihabların ins şeytanlarına recm olması[3] ise ya bir mânevî recim olmaktan mecazdır, veya cin şeytanları dolayısıyladır.

---

1 B: "etmesidir".

2 Kurtubî, *el-Câmiʻ li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 11:

واختلف في الشهاب هل يقتل أم لا. فقال ابن عباس: الشهاب يجرح ويحرق ويخبل ولا يقتل. وقال الحسن وطائفة: يقتل... قلت والقول الأول أصح على ما يأتي بيانه في الصافات.

3 B: "olunması".

Zira kulak hırsızlığını evvelemirde gizli şeytanlar yapar. [3052] Ve âyetteki şihâbın umûm-ı mecaz tarîkiyle maddî ve mânevîye şümûlü siyâk-ı beyâna daha muvâfıktır. Ve bu siyâkın zevkine ermek için Kur'an hakkındaki وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ile semâ hakkındaki وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ âyetleri beynindeki müşâbehete dikkat etmek lâzımdır. Yani Kur'an semâ gibidir. Sun' u kudret-i ilâhiye delâili ile dolu olan semâ nasıl o ecrâm-ı neyyire[1] ve burûc-ı âliyesiyle nâzırîn için tezyin edilmiş ve şeytanlardan mahfuz tutulmuş ve kulak hırsızları oradan bir şihâb-ı mübîn ile tâkip edilmekte bulunmuş ise Kur'an da öyledir. Kevâkib ve burûc gibi âyât ve süver ile nazm-ı bedî'i kulûb-ı tâhire erbâbı için tezyin edilmiştir. Ve o mücrimler gibi racîm şeytanlardan mahfuzdur. Onlar ona yükselemezler. İman ve hüsn-i nazarla ahz ü istimâ' edemezler.[2] Olsa olsa kulak hırsızlığı ederek şeytanet yapmak isteyenler bulunur ki bunları da mübîn bir şihab tâkip etmektedir. Ve Kur'ân-ı Mübîn'in bu şihabları ise o şeytanlara, kâfirlere, mücrimlere cehennem ateşi ile azâb-ı ilâhîyi gösteren inzar âyetleridir.

Semâ böyle. {وَالْاَرْضَ} Arz'a gelince: ❁ Ashâb-ı nazar için kudret-i ilâhiye delâili[3] onda da bârizdir. Sade ulûm-i semâviye değil, ulûm-i arziye ile de tevhîd-i Bârî müsbettir. Ezcümle: {مَدَدْنَاهَا} onu meddettik ❁ söndürüp serdik (*Sûre-i Ra'd'a bak*) öyle ki bunda şeytanlar da bulunabilir. Bununla beraber {وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ} ona oturaklı ağır dağlar da oturttuk {وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ} ve onda mevzun, yani mütenâsib veya tartılı her şeyden bitirdik {وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ} ve onda size ve sizin râzıkları [3053] olmadığınız kimselere maîşetler verdik {وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَآئِنُهُ} ve hiçbir şey bulunamaz[4] ki her hâlde onun hazineleri Bizim indimizde olmasın {وَمَا نُنَزِّلُهُٓ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ} fakat Biz onu ancak bir mikdâr-ı mâlum ile indiririz. ❁ Servet-i dünya mütenâhî, kudret-i ilâhiye nâmütenâhîdir.

---

1 M: "neyyireye".
2 B -"İman ve hüsn-i nazarla ahz ü istimâ' edemezler".
3 B: "delili".
4 B: "bulunmaz".

{وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ} Levâkıh olarak rüzgârlar da gönderdik. ❁ "Levâkıh", "likah"tan[1] "lâkıha"nın cem'idir. "Likah" aşı demektir. "Lâkıha" da aşılı veya aşıcı mânalarına gelir.

Bu âyetin bu mazmûnu da başlı başına bir mu'cize-i ilmiyedir. İbn Abbas'tan bunun tefsîrinde "rüzgârlar eşcâr ve sehâbın levâkıhıdır" diye menkuldür. Hasan, Dahhâk, Katâde de bunu söylemişlerdir.[2] Râzî bunu kaydettikten sonra der ki: "Erkek dişiye suyunu ilkā edip de dişi hâmil olunca لَقِحَتِ النَّاقَةُ وَأَلْقَحَهَا الْفَحْلُ denilir ki, erkek telkih etti dişi tuttu, hâmil oldu demektir. Bunun gibi rüzgârlar da bulutların erkekleri mecrâsına câridir. İbn Mes'ûd Hazretleri bu âyetin tefsîrinde demiştir ki: 'Allah teâlâ, riyâhı sehâba telkih için gönderir. Onlar da suyu hâmil olup bulutlara mecceder. Sonra sehâbı sıkıştırıp bir likah gibi akıtır.' Bu îzah rüzgârların sehâbı ilkāhını bir tefsirdir. Fakat eşcârı aşılamasının tefsîrini zikretmemişlerdir."[3] Yani âyetin ber vech-i bâlâ bi'r-rivâye tefsîrinde rüzgârların ağaçları da aşıladığı menkul olmakla beraber nasıl aşıladığı îzah edilmemiş, bir müfessir olduğu gibi bir tabip dahi olan Fahr-ı Râzî için de bu nokta meçhul kalmıştır. Gerçi ağaç aşılamak eskiden beri mâlum bir şey ise de bununla rüzgârın bir münasebeti yoktu. Nebâtâtta rüzgârın yapabileceği bir telkih yakın zamanlara kadar bilinmiyordu. Sûre-i Ra'd'da beyan olunduğu üzere زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ [13/3][4] hakikati münkeşif olduktan, yani bütün [3054] nebâtâtın çiçeklerinde erkek dişi çifti bulunduğu ve erkeğin dişiyi telkīhiyle semereler hâsıl olduğu anlaşıldıktan sonradır ki rüzgârların bir aşıcı hizmetini îfâ ettikleri

---

1 B: "lâkıh'tan".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 87-77:

عن ابن عباس «لَوَاقِحَ» قال: تُلقح الشجر وتُمري السحاب.

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 134:

وأصل هذا من قولهم: لقحت الناقة وألقحها الفحل إذا ألقى الماء فيها فحملت، فكذلك الرياح جارية مجرى الفحل للسحاب. قال ابن مسعود في تفسير هذه الآية: يبعث الله الرياح لتلقح السحاب فتحمل الماء وتمجه في السحاب، ثم إنه يعصر السحاب ويدره كما تدر اللقحة فهذا هو تفسير إلقاحها للسحاب، وأما تفسير إلقاحها للشجر فما ذكروه.

4 M ve B'de مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ şeklindedir. Bu ibare ise Hûd suresi 40. âyette Hz. Nûh'un gemisine her canlıdan bir çift alması bağlamında zikredilmektedir. Müellifin kastettiği Ra'd sûresinde geçen ilgili ibare ise şöyledir: وَهُوَ الَّذٖى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَاراًۜ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فٖيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ

anlaşıldı. Ve bu suretle وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ âyetinin de زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ âyeti[1] gibi meçhul bir hakīkat-i ilmiyeyi haber verdiği bin bu kadar sene sonra tebeyyün ve tevazzuh etmiş ve binâen'aleyh bu âyetin de bir mucize olduğu tezahür eylemiştir.

İşte rüzgârlar nâkil ve nâşir oldukları için fâidelerinden bilhassa birisi de böyle eşcâr ve nebâtâtı aşılamasıdır. Bunun husûlü için de rüzgârın bir kadr-i mâlum ile muvâfık ve mülâyim bir surette esmesi lâzımdır. Yoksa telkih yerine tahrip olur. Rüzgâr, havanın bir hareket ve cereyânıdır ki havanın muhtelif surette ısınıp soğumasındaki tehavvülât ile husûle gelir. Tabiatta bu tehavvülât ise harâret ve burûdet tabiatları üzerinde hâkim bir tesire mütevakkıf olduğundan bütün rüzgârlar doğrudan doğru bir tasrîf-i ilâhî olduğu gibi, bunların telkih yapacak bir derecede esmeleri de doğrudan doğru bir lutf-ı rabbânîdir.

Bununla beraber düşünmeli, su olmasaydı bu aşılar ne olur, hayat ne olurdu? Onun için rüzgârlara bulutları da aşılatarak {فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً} semâdan bir su dahi indirdik ❁ yağmur yağdırdık {فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ} da onu size sunduk ❁ tabiata kalsa ne rüzgâr eser ne telkih olur, ne yağmur yağardı. {وَمَا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ} Onu hazinelerde saklayan da siz değilsiniz ❁ yani yağdıktan sonra dağlarda, pınarlarda, kuyularda, göllerde, havuzlarda, mahzenlerde, küplerde, destilerde ilh. tutan da siz değilsiniz, Biziz.

Burada rüzgârların "irsal", suyun "inzal" ile ifadesi aynı zamanda bir de temsil îmâ eder. Zira, "erselnâ" irsâl-i [3055] rusülü, "enzelnâ" da inzâl-i kitabı hatırlatır. Ve demek olur ki: İşte[2] Allah tarafından gönderilen peygamberler de o riyâh-ı levâkıh[3] gibidir; feyz-i ilâhîyi hâmil olarak kābiliyeti olanlara neşr ü telkih ederler. Kitâb-ı münzel de, o mâ-i semâvî gibi mâye-i hayattır.

---

1 Bir önceki dipnota bakınız.
2 B -"İşte".
3 M: "levâkı'".

{وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ} Ve hiç şüphe yok ki Biz, fi'l-vâki' hem hayat veririz hem ölüm ❁ bu, hiç delile muhtaç olmayan bedîhî bir hakikattir. Fakat amma "ölünce mal ve milk vârislerimize kalır ya" mı diyecekler? Hayır {وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ} hepsine vâris de ancak Bizizdir. ❁ Bu dünyada berhayat iken milk ve tasarruf iddia edenlerin ve edecek olanların hepsi fenâ-pezîr olur. Milk-i mecâzîleri, tasarruf-ı sûrîleri alınır da evvel ve âhir bâkī mâlik-i mutlak azamet-i şânımızla Biz kalırız.

{وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمٖينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرٖينَ} Kasem olsun ki sizin müstakdiminizi de bildik, müste'hirinizi de bildik. ❁ Doğuşta ölüşte tekaddüm eden, miras bırakmak isteyen mütekaddiminizi de, teahhur eden, almak isteyen müteahhirinizi de. Veya imanda küfürde, tâatte isyanda ön safta bulunmak isteyenleriniz de; geri kalan, geri kalmak isteyenleriniz de ezelde ve lâyezalde hakikaten mâlumumuzdur.

{وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ} Ve senin o Rabbindir ki -yani seni halk ve terbiye edip gönderen o Tanrındır ki yâ Muhammed- onları her hâlde haşredecektir. ❁ Ve müstakdimîn ve müste'hirîni[1] âkıbet mahşere toplayıp hesâba çekecektir. Onun için şimdilik bırak o kâfirler yiyip içip eğlenedursunlar. {اِنَّهُ حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ} O -Rabbin- hakikaten alîm bir hakîmdir.

Fi'l-hakīka:

[3056]

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Fi'l-hakīka Biz insanı bir "salsâl"den, mesnun bir balçıktan yarattık (26). Cânn, onu da bundan evvel "nâr-ı semûm"dan yaratmıştık (26).

{وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ} Kasem olsun ki Biz insanı bir salsâlden, bir hame'-i mesnundan halk ettik. ❁ Yani insan nev'ini

---

1 B: "müste'hirîn(-i)".

ilk ibtidâ Biz tımtıkır kuru bir çiğ çamurdan, tağyir ve tahvil ile sûret-i mahsûsada yoluna konmuş kokar bir balçıktan yarattık.

"**Salsâl**" ses verir, yani vurulduğu zaman tıngırdar, kuru pişmemiş çiğ çamur طين يابس غير مطبوخ يصلصل'dir ki pişmiş olursa tuğla, kiremit gibi fahhâr olur. Nitekim Sûre-i Rahman'da مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ [55/14][1] buyurmuştur.

"**Hame'**" uzun müddet su ile yumuşayıp tegayyür etmiş cıvık kokar çamur, yani balçık demektir. Ki müfredi همزه vezninde حماٴه'dir.

"**Mesnûn**" bunun tefsîrinde müfessirîn, birkaç kavil nakletmektedirler:

1. İbn Sikkît demiştir ki: "Ebû Amr'ı[2] dinledim, 'mesnun, mütegayyir demektir' diyordu. Bunun beyânında Ebu'l-Heysem de demiştir ki سن الماء فهو مسنون denilir ki تغير demektir. Ve buna delil لَمْ يَتَسَنَّهْ'dir [el-Bakara 2/259] ki لم يتغير demektir. Zeccâc da demiştir ki bu lafız انه موضوع على سنن الطريق'dan senen-i tarîka, yani yol güzergâhına konulmuş olmaktan me'huzdur. Çünkü böyle olan herhangi bir şey, tegayyür eder."[3]

[3057] 2. Denilmiş ki mesnun mahkuk, yani sürtülmüş, kazınmış veya bilenmiş demektir ki taşı taşa sürttükleri zaman سننت الحجر على الحجر tâbirinden me'huzdur. Nitekim bileğiye مسن ve sürtülürken ikisinin arasından çıkan kazıntıya سنن denilir ve bu kokar da. Binâen'aleyh tegayyür ve intan bunun da lâzımıdır.[4]

3. Ebû Ubeyde demiştir ki "Mesnun" masbub yani dökülmüş demektir. سن الماء على وجهه سنا denilir.[5]

---

1 "Fağfur gibi bir salsâlden…"

2 B: "Âmir'i".

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 138:

قال ابن السكيت سمعت أبا عمرو يقول في قوله: مسنون أي متغير قال أبو الهيثم يقال سن الماء، فهو مسنون أي تغير. والدليل عليه قوله تعالى: لم يتسنه (البقرة ٢/٢٥٩) أي لم يتغير... قال الزجاج: هذا اللفظ مأخوذ من أنه موضوع على سنن الطريق لأنه متى كان كذلك فقد تغير.

4 Bk. Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân,* II, 88; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 97; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 460; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 138:

المسنون المحكوك وهو مأخوذ من سننت الحجر إذا حككته عليه، والذي يخرج من بينهما يقال له السنن وسمي المسن مسنا لأن الحديد يسن عليه.

5 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 138:

قال أبو عبيدة: المسنون المصبوب، والسن والصب يقال سن الماء على وجهه سنا.

4. Sîbeveyh demiştir ki "mesnun" bir suret ve misâl üzere musavver demektir. Yüzün bir sûret-i mahsûsası demek olan سنة الوجه'den me'huzdur.[1] Ve herhangi bir şeyin sünneti tâbiri de bundan me'huzdur ki mevzû'un aleyhi olan misâli demektir.[2] Bu surette حَمَأٍ مَسْنُونٍ insan sûret-i nev'iyesi için sünnet olan bir sûret-i mahsûsaya ifrağ edilmiş bir balçık demek olur. Sonra مِنْ حَمَأٍ مَسْنُونٍ terkîbinde de iki vecih vardır. Birisi "salsâl"e sıfat olmasıdır ki "bir sûret-i mahsûsada tasvir edilmiş, ta'bîr-i âharla kalıba dökülmüş bir balçıktan mütehassıl bir salsâlden" demek olur. Bu takdirde "salsâl" hame'-i mesnundan yapılmış demek olur. Ebü'l-Bekā ve Zemahşerî bunu tercih etmişler[3] ise de müfid değildir. Zira kuru çamurun[4] yaşından husûle geldiğini anlatmak lüzumsuz olduğu gibi, insan hamurunun salsâl hâlinde iken insan suretinde bulunduğu da umûmiyetle müsellem değildir. İkincisi bedel olmasıdır ki salsâlden bir hame'-i mesnundan demek olur. Ebû Hayyân'ın zikrettiği vechile çoğu bedel olmasını tercih eylemiştir.[5] Biz de bunda ısrar etmek isteriz.

Evvelâ salsâl, sonra da ondan bir sûret-i mahsûsaya ifrağ olunup insan mayasını teşkil etmiş olan hame'-i mesnun yapılmış ve insan ondan halk u tesviye edilmiş demek olur. Ve şu hâlde salsâl, su ile ihtilât ettikten sonra [3058] süzülüp kuru çamur hâline gelmiş bulunan, Arz'ın rutûbetten hâlî olan tamtakır hâlini irâe eder ki tabiat itibariyle bunda hayat tasavvur olunamaz. Ve bunun bilhassa "salsâl" tâbiriyle ifadesi, insanın Arz'dan bir eser-i tabiat olarak zuhûru mümkin olamayacağını kemâl-i vuzûh ile anlatmak içindir. Öyle ya tamtakır bir kuru çamurun tabiatı, hayata ne kadar zıddır. Tabiata kalsa bunda insan veya hayvan şöyle dursun bir ot bitmek[6] imkânı bile yoktur. Fakat şu muhakkak ki

---

1 *Kāmûs*'ta dahi mezkur olduğu üzere çelimsizce dilber çekme yüzlü مملسه حسنة سهله yahut çehresi ve burnu nev'ammâ söbüce olan kimseye مسنون الوجه denilir. [Âsım Efendi, *Kāmus Tercemesi,* IV, 657] [Müellifin notu]

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 97:

قال: وكأن سُنة الشيء من ذلك: أي مثالَه الذي وُضع عليه.

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 576; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 476.

4 M: "çamuru".

5 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VI, 476.

6 B: "bitirmek".

bundan insan yaratılmıştır. Bu ise doğrudan doğru Allah teâlâ'nın sun'-ı kudretine, ilm ü hikmetine delîl-i bâhirdir. Tabiat, kendine bırakılınca hiç değişmemesi iktizâ ederken Allah teâlâ onu yumuşatıp tağyir ederek bir balçık hâline tahvil etmiş ve o balçığa sun' u hikmetiyle öyle bir sünnet vermiştir ki bununla hilkat-i insan için mesnun olan, yani sünnet-i ilâhiye cereyan etmekte bulunan maya husûle gelmiştir. Binâen'aleyh diyebiliriz ki "hame'-i mesnun" insan tohumu olan nutfedir. Fi'l-vâki' nutfe her mânasıyla mesnun, yani hem mütegayyir hem mahkuk, hem masbub hem de bir sünnet üzere musavver bir balçıktır. Bu mesnun balçığa طِينٍ لَازِبٍ "yapışkan bir çamur" [es-Sâffât 37/11][1], سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَهٖينٍ "sülâle olmuş hakir bir su" [es-Secde 32/8][2], "nutfe-i emşac" [el-İnsân 76/2][3] demek de sahihtir. Bu mefhum, nev'-i insanın[4] bütün efrâdında sâdıktır. Ancak insanın ilk ferdi olan Âdem, ilk insan olduğu gibi onun yaratıldığı o mesnun balçık da ilk evvel onda sünnet olmuş ilk tohumdur. Hâsılı Âdem dahi ilk olarak nutfe mâhiyetini almış bir balçıktan yaratılmıştır. خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ [en-Nahl 16/4][5] Onun hakkında da sâdıktır. Şu kadar ki o nutfe, bir insan ile mesbuk değildir. Onun ıstıfâsı evlâdı gibi bir insan bedeninde vâki' olmamıştır. Bununla beraber el-hâletü hâzihî bütün insanlar da onun gibi salsâlden, bir hame'-i mesnundan halk edilmektedir. Şu fark ile ki bu hame'-i mesnun, insanın tegaddî ettiği nebâtât ve hayvânât bünyelerinden geçerek yine bir insan bünyesinde ıstıfâsını bulmaktadır. İşte insan [3059] denilen mahluk, esas itibariyle böyle hakir bir şeydir. Allah teâlâ'nın ilm ü hikmetini, sun'-ı kudretini anlamalı ki şu kuru topraktan öyle mesnun bir balçık yapmış ve o kokar balçıktan insan yaratmaktadır.

{وَالْجَٓانَّ} Cânnı da ۞ cin cinsini teşkil eden gizli mahlûku da {خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ} ondan evvel nâr-ı semûmdan, yani şiddetli sam ateşinden halk etmiştik.

---

1 "…cıvık çamur…"
2 "…bir sülâleden, bir hakir sudan…"
3 "…bir takım katkılarla mezcedilmiş (emşâc) bir nutfeden…"
4 B: "insânînin".
5 "İnsanı bir nutfeden yarattı…"

"**Semûm**" lügatta ateş alevi gibi esen sıcak rüzgâra ıtlak edilir ki "sam yeli" tâbir olunur ve "harûr" dahi denilir. İbn Cerîr'in beyânına göre bazı ehl-i Arabiye harûru gündüz esene tahsis etmiştir.[1] Bir hadîs-i şerifte de "semûm"un bir cehennem yalını, "lehf-i[2] cehennem" olduğu haber verilmiştir.[3]

"**Sâmm**", "semm" maddesinden fâil, "semûm" da onun mübalağası feûl sîgasıdır. "Semm" zehir, bir de "semmü'l-hıyât" gibi ince delik mânasına gelir. Nitekim bedendeki terin çıktığı ve havanın nüfuz ettiği gizli deliklere "mesemme"[4], cem'inde "mesâmm" veya "mesemmât" ve cem'u'l-cem'inde "mesâmmât" denilir. Binâen'aleyh "sâmm" ve "semûm", mesâmmâta nüfuz edici veyahut zehirleyici mefhumlarını ifade eder. Ve o rüzgârın bu nâm ile tesmiyesi de bu haysiyetlerden birisini veya her ikisini mülâhaza itibariyledir. Cânnın nâr-ı semûmdan halk edilmiş olması, cin ve şeytanın insana gizli mesâmmâtından hulûl edecek, zehirleyecek, yakacak bir mâhiyette olduğunu işʻâr eder. İbn Abbas'tan mervîdir ki "şu bildiğimiz semûm, cânnın çıktığı semûmun yetmiş cüz'ünden bir cüz'üdür" demiş.[5] Demek insan yaratılmazdan evvel, cânnın halk edildiği sırada Arz çok dehşetli ateşler saçıyormuş.

Şimdi düşün o vakti ki:

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّٖي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فٖيهِ مِنْ رُوحٖي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدٖينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَۙ ﴿٣٠﴾ اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ ﴿٣١﴾ قَالَ يَٓا اِبْلٖيسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ

---

1 Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XVII, 100:

وقال بعضهم: الحَرُور بالنهار، والسموم بالليل، يقال: سَمَّ يومُنا يَسَمُّ سَمُومًا.

2 B: "lefha-i".

3 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XII, 600:

على ما ورد في الخبر أنها من لفح جهنم.

4 B: "mesâmme".

5 Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XVII, 100:

عن أبي إسحاق، قال: دخلت على عمرو بن الأصم أعوده، فقال: ألا أحدّثك حديثًا سمعته من عبد الله؟ سمعت عبد الله يقول: هذه السموم جزء من سبعين جزءا من السموم التي خرج منها الجانّ. قال: وتلا «وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ».

﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ اَكُنْ لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾ قَالَ فَاخْرُجْ
مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى يَوْمِ الدِّينِ ﴿٣٥﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنٖى اِلٰى
يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرٖينَ ﴿٣٧﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ
رَبِّ بِمَٓا اَغْوَيْتَنٖى لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ
الْمُخْلَصٖينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٤١﴾ اِنَّ عِبَادٖى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ
اِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوٖينَ ﴿٤٢﴾ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿٤٣﴾ لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍ
لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾ اِنَّ الْمُتَّقٖينَ فٖى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ اُدْخُلُوهَا
بِسَلَامٍ اٰمِنٖينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فٖى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلٖينَ ﴿٤٧﴾
لَا يَمَسُّهُمْ فٖيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجٖينَ ﴿٤٨﴾

[3061] **Meâl-i Şerîfi**

Ve düşün o vakti ki Rabbin melâikeye "Ben" demişti, "salsâlden, mesnun bir balçıktan bir beşer halk edeceğim (28). Binâen'aleyh onu tesviye ettiğim ve içine rûhumdan nefh eylediğim vakit derhâl onun için secdeye kapanın" (29). Onun üzerine melâike, hepsi toptan secde ettiler (30), ancak İblis secde edenlerle beraber olmaktan ibâ eyledi (31). "Yâ İblis" dedi, "sen niye secde edenlerle beraber olmadın?" (32). "Benim" dedi, "bir salsâlden, bir mesnun balçıktan yarattığın bir beşere secde etmem kābil değildir" (33). "O hâlde" dedi, "çık oradan, çünkü sen racîmsin (34). Ve bu lânet cezâ gününe kadar üzerindedir" (35). "Rabbim!" dedi, "öyle ise bana onların ba's olunacakları güne kadar mühlet ver" (36). "Haydi" dedi, "sen vakt-i[1] mâlum gününe kadar mühlet verilenlerdensin" (37-38). "Rabbim" dedi, "beni azdırmana kasem ederim ki her hâlde ben onlar için Arz'da tezyînât yapacağım ve hepsini iğvâ edeceğim (39). Ancak içlerinden ihlâs verilen kulların müstesnâ" (40). "Bu" dedi, "bir cadde, taahhüd ederim dosdoğru (41). Hakikat

1 B: "vakti".

o kullarım, senin onlar üzerine bir sultan yoktur, ancak azgınlardan sana uyanlar başka (42). Elbet bunların da hepsinin mev'idleri şüphesiz cehennem" (43). Onun yedi kapısı vardır, her kapıya onlardan bir cüz'-i maksum (44). Elbette müttakīler, [3062] cennetler, pınarlar içinde (45). Girin onlara selâmetle emîn emîn (46). Sînelerindeki kinleri soymuşuzdur da ihvan olarak köşkler üzere karşı karşıya otururlar (47). Orada kendilerine hiçbir zahmet dokunmaz, onlar oradan çıkarılacak da değildirler (48).

{وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ} Rabbin melâikeye demişti: {اِنّٖى خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ} Muhakkak Ben kuru çamurdan, mesnun balçıktan[1] bir beşer halk edeceğim {فَاِذَا سَوَّيْتُهُ} binâen'aleyh Ben onu tesviye edip ❁ o balçığı tam bir beşer hilkatine, muntazam bir insan kıvamına koyup {وَنَفَخْتُ فٖيهِ مِنْ رُوحٖى} içine rûhumdan nefh ettiğim vakit ❁ burada رُوحٖى izâfeti bir izâfet-i teşrif, "nefh" tâbiri de bir temsildir. Yani maddenin isti'dâdını kemâle getirip bâtınına قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّٖى [el-İsrâ 17/85][2] mantûkunca ilâhî bir emir olan rûhtan feyz verdiğim vakit {فَقَعُوا لَهُ سَاجِدٖينَ} onun için secdeye kapanın ❁ Allah'ın emrine mutî' olarak yere düşün, o rûh bulunan insana inkıyad edin. İşte Allah, o balçıktan halk ettiği beşeri rûhuyla böyle yükseltmişti. Bunun üzerine bak ne oldu?

{فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ. اِلَّٓا اِبْلٖيسَ} ❁ İlâ âhiri'l-kıssa (*Sûre-i Bakara'ya ve Sûre-i A'râf'a bak.*)

{اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ} Yani ba's gününe kadar değil, indallah mâlum ecel gününe kadar ❁ ki وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ [ez-Zümer 39/68][3] ile beyan buyurulan nefha-i ûlâ günüdür.

Ahnef b. Kays'tan menkuldür ki "Medine'ye vardım" demiş, "murâdım Emîrü'l-Mü'minîn Ömer (radıyallâhu anh) idi. Bir de vardım ki büyük bir halka toplanmış, orada [3063] Ka'bü'l-Ahbâr nâsa vaaz ediyor, diyordu ki: 'Âdem aleyhisselâm'a vefat emri geldiği

1 B -"mesnun balçıktan".
2 "...De ki: Rûh Rabbimin emrindendir..."
3 "Ve sûr üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır..."

zaman «yâ Rab, düşmanım İblis beni meyyit hâlinde görünce kendisi yevm-i kıyâmete kadar inzar edilmiş olmakla sevinecek, bana şemâtet edecek» dedi. Cevap verildi ki: «Yâ Âdem, sen cennete iade olunacaksın, o laîn ise evvelîn ü âhirînin adedi kadar ölüm acısını tatmak için intizâra tehir olunacak.» Sonra Âdem, Melekü'l-mevt'e, «ona ölümü nasıl tattıracaksın? Vasfını anlat» dedi. Vaktâ ki tavsif etti, Âdem: «yâ Rabbi! Kâfi» dedi.' Bunun üzerine nâs heyecana geldiler de Ka'b'a 'yâ Ebâ İshak' dediler, 'o nasıl?' Ka'b ibâ etti, ilhah ettiler, binâen'aleyh dedi ki: 'Allah, sübhânehû nefha-i ûlâ akıbinde Melekü'l-mevt'e diyecek ki: «Sana yedi semâ ve yedi arz ahâlisinin kuvvetini verdim ve bugün sana bütün suht u gazab kisvesini giydirdim. Gazab u satvetimle in, o racîm İblis'e, artık ona ölüm acısını tattır. Sekaleynden evvelîn ü âhirînin acılarını ez'âfen muzâ'afe muhtevî olmak üzere bütün illet ve emrâzı yüklet. Beraberinde gayz u gazabla dolgun yetmiş bin zebani, her biriyle de cehennem zincirlerinden tomruklarından zincirler, tomruklar bulunsun. Cehennem kancalarından yetmiş bin kanca ile o laînin kokmuş canını çekip çıkarın. Mâlik'e de çağır nîrân kapılarını açsın.» Binâen'aleyh Melekü'l-mevt öyle bir suret ile inecek ki ona semâvât ve arazîn[1] ahâlisi baksa hevlinden derhâl ölürlerdi. İnecek, İblis'e varıp «dur yâ habîs! Artık sana ölümü tattıracağım, çok ömür sürdün, nice karnlar idlâl ettin, işte bu o vakt-i ma'lumdur» diyecek. La'în maşrıka kaçacak, bakacak Melekü'l-mevt gözlerinin önünde, mağribe kaçacak yine gözlerinin önünde. Denizlere dalacak denizler kabul etmeyecek, hâsılı Arz'ın her tarafına kaçacak, sığınacak kurtulacak hiçbir mahîs u melâz bulamayacak. Sonra dünyanın ortasında, Âdem'in kabri yanında duracak veya maşrıktan mağribe, mağribden maşrıka topraklarda sürünerek nihâyet Âdem [3064] aleyhisselâm'ın hübut ettiği mevzi'e varınca Arz bir kor gibi olacak. Zebaniler kancaları takıp didikleyecekler de didikleyecekler. وَإِلَى حَيْثُ يَشَاءَ اللّٰهُ nez' u azab içinde kalacak. O böyle can çekiştirirken Âdem ve Havvâ'ya da «kalkınız, düşmanınız ölümü nasıl

1 B: "arzın".

tadıyor, bakınız» denecek. Kalkacaklar, onun çektiği azâbın şiddetine bakacaklar da «yâ Rab, bize nimetini itmâm eyledin» diyecekler.'"[1]

O vakt-i ma'lûma kadar inzar müsaadesini alan İblis {قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَغْوَيْتَن۪ي} yâ Rabbi! dedi, beni azdırmana kasem ederim ki veya azgınlığıma hükmetmen sebebiyle ❁ yani nezd-i Hak'tan matrud, hayr u rahmetten teb'îd edilmiş bir mel'un böyle bir inzar ve imhal müsaadesine nâil olunca şımarır da onu azgınlığa bir teşvik telakkī eder. Böyle şımartman hakkı için veya çamurdan halk olunanı istihkār edip secde etmediğimden dolayı benim azgın âsî olduğuma hükm eylemekliğin vesilesiyle {لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ} her hâlde ben, onlar için Arz'da tezyînât yapacağım ❁ yani maddelerini bahane ederek o kuru çamuru, o kokar balçığı onlar için süsleyip insanlığın asıl medâr-ı i'tilâsı olan rûhtan daha hoş, daha müzeyyen, daha kıymetli göstereceğim. {وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَ} Ve her hâlde hepsini iğvâ edeceğim {اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَص۪ينَ} ancak içlerinden muhlasîn kulların müstesnâ ❁ yani hâlis tâatin için seçilmiş lekesiz has kulların aldanmazlar. İbtidâ beşerin maddesine bakarak ale'l-ıtlâk süfliyetine hükmeden, ve onlara tahakküm edebileceğine kāil olan İblis'in burada bu istisnâsı şüphe yok ki intâk-ı Hak olan bir itiraftır. Onun için:

{قَالَ} Allah teâlâ buyurdu: {هٰذَا} İşte bu ❁ dediğin, sâhiplerini istisnâ ederek azıtamayacağını itiraf eylediğin o [3065] ihlâs ve tevhid {صِرَاطٌ} bir

---

1 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* V, 155-156; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VII, 292-293. Krş. Semerkandî, *Tenbîhü'l-ğâfilîn,* s. 621.

ونقل عن الأحنف بن قيس رحمه الله تعالى أنه قال قدِمتُ المدينة أريد أميرَ المؤمنين عُمر رضي الله تعالى عنه فإذا أنا بحلقة عظيمة وكعبُ الأحبار فيها يُحدِّث الناس وهو يقول: لما حضر آدم عليه الصلاة والسلام الوفاةُ قال: «يا رب سيشمت بي عدوّي إبليسُ إذا رآني ميّتًا وهو مُنْظَرٌ إلى يوم القيامة» فأجيبَ أنْ «يا آدمُ إنك ستَرِد إلى الجنة ويُؤخَّر اللعينُ إلى النظِرة ليذوقَ ألمَ الموتِ بعدد الأولين والآخِرين» ثم قال لملَك الموت: «صِفْ كيف تُذيقه الموتَ»، فلما وصفه قال: «يا رب حسبي» فضجّ الناسُ وقالوا: «يا أبا إسحقَ كيف ذلك؟» فأبى فألحّوا فقال: يقول الله سبحانه لملك الموت عقيب النفخةِ الأولى: «قد جعلت فيك قوةَ أهلِ السموات السبع وأهلِ الأرضينَ السبعِ وإني ألبستُك اليوم أثوابَ السخط والعضب كلَّها، فانزِلْ بغضبي وسطوتي على رجيمي إبليس فأذِقْه الموتَ واحمِلْ عليه فيه مرارة الأولين والأخِرين من الثقلين أضعافاً مضاعفةً وليكن معك من الزبانية سبعون ألفاً قد امتلئوا غيظاً وغضباً وليكن مع كل منهم سلسلةٌ من سلاسل جهنم وغُلٌّ من أغلالها وانزع روحَه الْمُنتِنَ بسبعين ألفَ كُلّاب من كلاليبها ونادِ مالكاً ليفتح أبواب النيران». فينزل ملكُ الموت بصورة لو نظر إليها أهلُ السموات والأرضين لماتوا بغتةً من هولها، فينتهي إلى إبليس فيقول: «قِف لي يا خبيثُ لأُذيقنّك الموت! كم من عمر أدركتَ وقرون اضللت! وهذه هو الوقتُ المعلوم». قال فيهرُب اللعين إلى المشرِق فإذا هو بملك الموت بين عينيه، فيهرُب إلى المغرِب فإذا هو به بين عينيه، فيغوص البحارَ فتنِزُّ منه البحارُ فلا تقبله، فلا يزال يهرُب في الأرض ولا محيصَ له ولا ملاذَ ثم يقوم في وسط الدنيا عند قبر آدمَ عليه السلام ويتمرَّغ في التراب من المشرق إلى المغربِ ومن المغرب إلى المشرق حتى إذا كان في الموضع الذي أُهبِط فيه آدم عليه السلامُ، وقد نَصبت له الزبانية الكلاليبَ وصارت الأرض كالجمرة احتوشته الزبانية وطعنوه بالكلاليب، ويبقى في النزع والعذاب إلى حيث يشاء الله تعالى، ويقال لآدمَ وحواءَ: «اطَّلِعا اليوم إلى عدوّكما كيف يذوق الموت»، فيطّلِعان فينظران إلى ما هُو فيه من شدة العذاب فيقولان: «ربنا أتممتَ علينا نعمتك».

cadde, bir kanundur ki {عَلَيَّ} Bana aittir. ❁ Yani Bana îsâl eder yahut Ben kefilim {مُسْتَقِيمٌ} dosdoğrudur. ❁ Yahut, işte Benim taahhüd eylediğim dosdoğru yol, kānûn-ı hak şudur:

{اِنَّ عِبَادِى} Hakikaten kullarım {لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ} üzerine senin sultânın yoktur. ❁ Yani ne kavlen ilzam edecek hüccetin, ne fiilen tasallut ve tasarruf edecek kudret ü saltanatın yoktur. {اِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ} Ancak sana ittibâ' eden azgınlar müstesnâ ❁ yani ancak bunları sürükleyebilirsin. Fakat o da senin sultan ile değil, onların ihtiyarlarını sû'-i isti'mâl ederek sana uymaları, arkana düşmeleri dolayısıyladır. Yoksa muhlaslara tasallut edemediğin gibi diğerlerine de edemezsin. Nitekim sonunda وَمَا كَانَ لِىَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِى فَلَا تَلُومُونِى وَلُومُوا اَنْفُسَكُمْ diyeceği Sûre-i İbrâhim'de [14/22] beyan olunmuştur.

{وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَعِينَ} Şüphesiz cehennem de onların hepsinin muhakkak mev'ididir. ❁ O İblis tebaası azgınların metbû'larıyla beraber cümlesinin mev'ud yerleridir. {لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍ} Onun, o cehennemin yedi kapısı vardır. ❁ Yani gireceklerin kesretinden dolayı yedi medhali veyahut azgınlığın envâ' ve derecâtına göre evvelâ Cehennem, sonra Lezâ, sonra Hutame, sonra Sa'îr, sonra Sekar, sonra Cahîm, sonra Hâviye nâmında yedi tabakası[1] vardır. {لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ} Ki her kapı için onlardan (o azgınlardan) bir cüz taksim olunmuştur. ❁ Ebussuud tefsîrinde "ihtimal ki" der, "yediye hasrı mühlikâtın havâss-ı hamse mahsüsâtıyla kuvve-i şeheviye ve gazabiye muktezeyâtına münhasır olmasındandır."[2] Ma'âmâfîh bunda diğer bir ihtimal vardır ki lisân-ı şer' [3066] nokta-i nazarından daha mâkuldür. Zira cehennem kapılarının yedi olmasıyla cennet kapılarının sekiz olması arasında bâriz bir münasebet vardır. Bu münasebetle denebilir ki bu kapıların a'zâ-yı mükellefe ile alâkadar olması melhuzdur. Mâlum ki nefs-i insânînin a'zâ-yı mükellefesi sekizdir: Kalb, lisan, sem', basar, el, ayak, ağız, ferc, bunların yedisi[3]

---

1 B: "kapısı".

2 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* V, 159:

ولعلّ حصْرَها في السبع لانحصار المهلِكات في المحسوسات بالحواسّ الخمس ومقتضياتِ القوّة الشهويّة والغضبيّة.

3 M: "birisi".

zâhir birisi bâtındır ki o da kalbdir. Doğrudan doğru Hakk'a nâzır olan kalb kapısı açık olursa bu sekiz a'zânın her biri emr-i Hak üzere hareket ederek cennete birer medhal olabilir. Ve bu suretle cennete sekiz kapıdan girilir.[1] Fakat bâtında rûh körlenmiş, kalb kapısı kapanmış bulunursa zâhirdeki yedi a'zânın her biri cehenneme açılmış birer medhal olurlar. İşte cennet kapıları sekiz olduğu hâlde cehennem kapılarının her birine bir cüz'-i maksum olmak üzere yedi olması Allahu a'lem bu hikmete mebnîdir. وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي mazhariyetiyle iman ve marifet kapısı olan kalb cehenneme kapalıdır. Ondan yalnız cennete girilir, Allah'a erilir. Kalbi açık olan şeytana uymaz, Allah'a küfr ü isyandan tevakkī eder. Onun için:

{إِنَّ الْمُتَّقِينَ} Her hâlde müttakīler ❁ Şeytan'a uymaktan sakınan, küfr ü isyandan korunanlar {فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ} cennetler ve pınarlar içinde müstakirdirler. ❁ Ey müttakīler, {اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِينَ} ona selâm ile kemâl-i selâmet ve emniyet içinde giriniz. ❁ Yani ey insanlar, ey Muhammed ümmeti İblis tebaası olmaktan sakınınız, Allah'ın vikāyesine, tevhid ve İslâm dinine, Allah'ın Resûlüne ittibâ' ediniz, kalbinizden[2] gıll u gışşı atıp müttakī olunuz da müttakīler yeri olan o cennât u uyûna emniyetler içinde güle güle selâm ile dâhil olunuz. O cennât u uyûn her vechile korunmuş, emîn ve sâlim bir [3067] dârü's-selâmdır. Ona hâriçten tecavüz olunamayacağı gibi {وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ} Biz onların, o cennât u uyûndaki müttakīlerin sînelerindeki ilişikleri, kinleri de soymuşuzdur. ❁ Ehl-i cennetin gönüllerinde gıll u gış kalmaz, hıkd u kin durmaz. Yani ittikā-i İslâm'ın şi'ârından birisi de kin tutmamaktır. Allah, müttakī kalblerde kin bırakmaz. Mâzîde olmuşsa siler. Nitekim Hazret-i Ali'den menkuldür ki "ümit ederim" demiş, "Osman ve Talha ve Zübeyr ile ben bunlardan olayım"[3] رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ.

---

1 B -"Ve bu suretle cennete sekiz kapıdan girilir".

2 B: "kalblerinizden".

3 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, II, 80; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 438:

قال علي بن أبي طالب: إني لأرجو أن أكون أنا وعثمان وطلحة والزبير من الذين قال الله: «ونزعنا ما في صدورهم من غل» الآية (الأعراف ٧/٤٣).

{اِخْوَانًا} Öyle ki hepsi ihvan olarak {عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلٖينَ} mütekābil tahtlar, karşılıklı köşkler üzerinde mahabbet ederler. ❁ Yani hiçbiri diğerine sırtını dönmeksizin yüz yüze, sevişe sevişe yaşarlar. {لَا يَمَسُّهُمْ فٖيهَا نَصَبٌ} Orada onlara hiçbir zahmet messetmez ❁ her ne arzu ederlerse zahmetsiz, meşakkatsiz husûle geliverir {وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجٖينَ} hem oradan çıkarılacak da değillerdir. ❁ Ebeden muhalleddirler.

Resûlüm!

نَبِّئْ عِبَادٖٓى اَنّٖٓى اَنَا الْغَفُورُ الرَّحٖيمُۙ ﴿٤٩﴾ وَاَنَّ عَذَابٖى هُوَ الْعَذَابُ الْاَلٖيمُ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerîfi

Haber ver kullarıma ki hakikat[1] Ben, Benim öyle Gafûr, öyle Rahîm (49). Bununla beraber azâbım da azâb-ı elîm (50).

[3068] Bunları mâzîden bazı misâllerle îzah etmek üzere:

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَۘ ﴿٥١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ اِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ
﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلٖيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ اَبَشَّرْتُمُونٖى عَلٰٓى اَنْ مَسَّنِىَ
الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطٖينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ وَمَنْ
يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهٖٓ اِلَّا الضَّٓالُّونَ ﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا
اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمٖينَۙ ﴿٥٨﴾ اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍۜ اِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ اَجْمَعٖينَۙ ﴿٥٩﴾ اِلَّا امْرَاَتَهُ
قَدَّرْنَٓاۙ اِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرٖينَۚ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ اٰلَ لُوطٍنِ الْمُرْسَلُونَۙ ﴿٦١﴾ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ
﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فٖيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ
﴿٦٤﴾ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَاتَّبِـعْ اَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ
تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾ وَقَضَيْنَٓا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰٓؤُلَٓاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحٖينَ ﴿٦٦﴾ وَجَٓاءَ
اَهْلُ الْمَدٖينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾ قَالَ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ ضَيْفٖى فَلَا تَفْضَحُونِۙ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا

1 B: "hakikaten".

تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُٓوا اَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتٖٓى اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ
﴿٧١﴾ لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفٖى سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقٖينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا
عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجّٖيلٍ ﴿٧٤﴾ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمٖينَ
﴿٧٥﴾ وَاِنَّهَا لَبِسَبٖيلٍ مُقٖيمٍ ﴿٧٦﴾ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٧٧﴾ وَاِنْ كَانَ اَصْحَابُ
الْاَيْكَةِ لَظَالِمٖينَ ﴿٧٨﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُبٖينٍ ﴿٧٩﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ
الْحِجْرِ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٨٠﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضٖينَ ﴿٨١﴾ وَكَانُوا يَنْحِتُونَ
مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا اٰمِنٖينَ ﴿٨٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحٖينَ ﴿٨٣﴾ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾

[3070] **Meâl-i Şerîfi**

Hem onlara İbrâhim'in müsafirlerinden bahset (51). O vakit ki yanına girdiler de, "selâm" dediler; "biz" dedi, "sizden cidden korkuyoruz" (52). "Korkma" dediler, "biz sana alîm bir oğul tebşir ediyoruz" (53). "Beni mi" dedi, "tebşir ettiniz? Bana ihtiyarlık gelip çatmışken, artık beni ne suretle tebşir edersiniz?" (54). "Seni" dediler, "emr-i Hak ile tebşir ettik, onun için ümidi kesenlerden olma" (55). "Rabbinin[1] rahmetinden" dedi, "sapkınlardan başka kim ümit keser?" (56). "Ey mürseller" dedi, "bunu müte'âkib me'mûriyetiniz nedir?" (57). "Haberin olsun" dediler, "biz mücrim bir kavme gönderildik (58) ancak âl-i Lût müstesnâ; Biz onların hepsini behemehâl kurtaracağız (59). Ancak karısını takdir ettik, o muhakkak kalacaklardandır" (60). Bunun üzerine vaktâ ki âl-i Lût'a mürseller geldiler, (61) "siz" dedi, "cidden ürkülecek bir kavimsiniz" (62). "Yok" dediler, "biz sana onların şek edip durduklarını getirdik (63). Ve sana emr-i Hak ile geldik, emîn ol biz sâdıklarız[2] (64). Hemen gecenin bir kısmında ehlini yürüt ve sen arkalarından git ve içinizden hiçbir kimse ardına bakmasın, emrolunduğunuz

1 B: "Rabbimin".
2 B -"Ve sana emr-i Hak ile geldik, emîn ol biz sâdıklarız".

yere geçin gidin" (65). Ona kat'î olarak şu emri vahyettik: "Sabaha çıkarlarken şunların arkaları kat'iyyen kesilecek" (66). Şehir ahâlisi de haber alıp keyif içinde gelmişlerdi (67). "Amanın" dedi, "onlar benim müsafirlerim, artık beni rüsvay etmeyin (68). Allah'tan korkun, beni utandırmayın" (69). "Seni" dediler, "âlemden nehyetmedik mi?" (70). "Tâ şunlar kızlarım, eğer yapacaksanız" dedi (71). Resûlüm! Ömrüne kasem olsun ki hakikaten onlar sarhoşlukları içinde ne halt ettiklerini bilmiyorlardı (72). Derken işrak vaktine girdikleri sırada bunları o sayha tutuverdi (73). Derhâl şehirlerinin üstünü altına getiriverdik ve üzerlerine siccilden taşlar yağdırdık (74). Elbette bunda fikr ü firâseti olanlara âyetler var (75). Hem o harabe yol üstünde duruyor (76), elbette bunda imanı [3071] olanlar için bir âyet var (77). Hakikaten Ashâb-ı Eyke de zâlimler idi (78). Onlardan da intikam aldık, ikisi de apaçık önde bulunuyor (79). Hakikaten Ashâb-ı Hicr dahi peygamberleri tekzib ettiler (80). Ve Biz onlara âyetlerimizi vermiştik de ondan i'râz ediyorlardı (81). Dağlardan emniyetli emniyetli[1] evler yontuyorlardı (82). Bunları da sabahleyin sayha tutuverdi (83) de o kesb edegeldikleri şeylerin kendilerine hiç fâidesi olmadı (84).

{اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ} ❁ "Eyke", "leyke" gibi sık, birbirine karışmış ağaç demektir. Ashâb-ı Eyke de Ashâb-ı Medyen gibi Şu'ayb aleyhisselâm'ın meb'us olduğu bir kavimdir ki yerleri ağaçlık olduğundan bu nâm ile tesmiye olunmuştur. Rivayete göre ağaçları mukul yani günlük ağacı imiş.[2]

{فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ} ❁ (*Sûre-i Şu'arâ'da* فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ *[26/189]*[3] *bak.*) {وَاِنَّهُمَا} Hakikaten ikisi de ❁ yani kavm-i Lût'un Sodom'u[4] harabesiyle Eyke veyahut Eyke ile Medyen {لَبِاِمَامٍ مُبِينٍ} açık yolda, göz önündedirler.

---

1 B -"emniyetli".

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 434; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* IV, 97; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 565: والأيكة الغيضة من الشجر وكان أكثر الشجر الدوم وهو المقل.

3 "…kendilerini de o zulle gününün azâbı alıverdi…"

4 M: "südumu".

Daha evvel {وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ} kasem olsun ki Hicrliler ❁ yani Hicr nâm mahalde helâk olmuş olan Semûd kavmi {الْمُرْسَلِينَ} Allah'ın gönderdiği peygamberleri, yani Sâlih aleyhisselâm'ı ve dolayısıyla bütün peygamberleri tekzib eylemişlerdi[1] {وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا} Biz onlara âyetlerimizi dahi vermiştik ❁ o peygamberlerle mucizeler de göstermiştik {فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ} de onlar bunlardan i'râz ediyorlardı. ❁ Bakmıyorlar, aldırmıyorlardı.

{وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا} Ve dağlardan evler yontuyorlardı ❁ böyle sanatkâr ve [3072] kuvvetli idiler. Bu suretle {اٰمِنِينَ} emîn bir hâlde bulunduklarına kāil oluyorlardı. ❁ Sanatlarına, kuvvetlerine, evlerinin, kalelerinin sağlamlığına güveniyor; bunları yıkılmaz, tahrip olunmaz, kendilerini azab ve helâkten korur sanıyorlar.

{فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ} Derken bir sabah kendilerini o sayha yakalayıverdi ❁ azâbın vaad olunduğu dördüncü günün sabahı tepelerinde patlayan sayha-i helâk ki onu bir recfe, yani zelzele tâkip etmişti (*Sûre-i A'râf'a ve Sûre-i Hûd'a bak)* {فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ} de kesb edegeldikleri şeyler kendilerini kurtarmadı. ❁ O güvendikleri sanatlar, kuvvetler, uğraşıp kazandıkları servetler, yaptıkları evler, kaleler[2] hiçbir şeye yaramadı.

"Lâkin sa'y ü kesb, müfid olmalı değil mi idi? Neden olmadı?" denilecek olursa:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ
الْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖى
وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ ﴿٨٧﴾ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ
وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨٨﴾ وَقُلْ اِنّٖٓى اَنَا النَّذٖيرُ الْمُبٖينُۚ ﴿٨٩﴾ كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى

1 B: "etmişlerdi".
2 B: "kârlar".

الْمُقْتَسِمِينَۙ ﴿٩٠﴾ اَلَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٩٢﴾
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

[3073] **Meâl-i Şerîfi**

Öyle ya, Biz semâvât ü Arz'ı ve mâbeynlerini ancak[1] hak ile halk ettik ve elbette Sâat muhakkak gelecek, şimdi sen safh-ı cemîl ile muâmele et (85). Çünkü Rabbin O öyle Hallâk, öyle Alîm (86). Celâlim hakkı için sana Seb'-i Mesânî'yi ve Kur'ân-ı Azîm'i verdik (87). Sakın o kâfirlerden birtakımlarını zevkyâb ettiğimiz şeylere göz atma ve onlara karşı mahzun olma da mü'minlere kanadını indir (88). Ve de ki: "Haberiniz olsun, ben o nezîr-i[2] mübînim ben" (89). Tıpkı indirdiğimiz gibi o taksimcilere (90). O, Kur'ân'ı kısım kısım tefrik edenlere (91). Ki Rabbin hakkı için, Biz onların hepsine mutlak ve muhakkak [bütün yaptıklarını][3] soracağız (92-93).

{وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ} Öyle ya biz semâvât ve Arz'ı ve bunların aralarındakileri ancak hak ile halk ettik ❁ bâtıl ve beyhûde olarak değil, haksızlıkla da değil, Hak teâlâ tarafından bir vech-i hak ile yaratılmıştır. Hepsi adl ü hak ile kāim ve hukūk-ı mahsûsayı hâizdir. Ve bütün bu hukūkun muhafazası Hak teâlâ'nın hakkıdır. Onun için hak ve hukuk tanımayan, âyât-ı Hakk'ı inkâr eden haksızların ihlâk ü ta'zîbi ile mes'ûliyeti bütün kâinâtın hukūk-ı umûmiyesi muktezayâtından bir hak ve hakkı ibtâle masruf olan kesblerin hakkı da bâtıl ve heder olmaktır.

[3074] {وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ} Ve hak budur ki Sâat her hâlde gelecektir ❁ de seni tekzib edenlerin Allah o vakit cezâlarını verecektir. Ey Resûl-i Hak {فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ} binâen'aleyh sen şimdi safh-ı cemîl yap ❁ hüsn-i suretle i'râz et, aldırma, cezâlarında isti'câl etmeyip eziyetlerine

1 B -"ancak".
2 B: "zikr-i".
3 93. âyete tekabül eden parantez içindeki ifade meal kısmında yer almamakta olup tefsirdeki açıklamadan alınarak eklenmiştir.

tahammül ederek hilm ile muâmele et {إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ} muhakkak ki senin Rabbin yegâne hallâk ❁ seni ve onları ve sâir mevcûdâtı yaratan ve çok yaratıcı olan ve ale'l-ıtlâk hâlıklık münhasıran kendisinin hakkı bulunan bir hâlıktır ki daha neler yaratır neler, hem {الْعَلِيمُ} yegâne alîmdir. ❁ Senin ve onların ve bütün mahlûkātın ahvâlini tafsîlâtıyla bilir. Aranızda cereyan eden şeylerden hiçbiri O'na hafî değildir. Binâen'aleyh her hususta O'na itimad etmek, O'nun hükmüne tefviz eylemek gerektir. O biliyorken bugün safh-ı cemîl, senin için seyften daha muvâfık, daha hayırlıdır.

{وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖى وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ} Kasem olsun ki sana Seb'an mine'l-mesânî'yi ve o büyük Kur'ân'ı verdik ❁ مثنى'nın veya مثناة'ın cem'i olan "mesânî" kelimesi çok mânidar, çok cem'iyyetli bir kelimedir, ki "tesniye" ve "istisnâ" maddesi olan ثني'dan da, ثنا'dan da müştak olabilir. Ezcümle bükülmek, kıvrılmak veya katlanmak veya tekrar edilmek suretiyle ikilenen veya diğer bir şey zammıyla takviye veya tenvî' edilen herhangi bir şeye مثنى (mesnâ) denilir ki ikişer, ikili, mükerrer, bükülü, müekked, muhkem, çifteli[1], büklüm, büklümlü, büklüm yeri, kat, katlı, kıvrım, kıvrımlı, kıvrak, cilveli mânalarına gelir. Bu suretle herhangi bir şeyin kuvvelerine, katlarına, kıvrımlarına مثاني denildiği gibi, hayvanın dizlerine ve dirseklerine مثاني الدابه ve bir vâdinin büküntülerine, dönemeçlerine مثاني الوادي kezâlik [3075] musikide ikinci tele veya çifte tellilere مثاني denir. مثنى ve الأيادي [2] atıyye ve ihsânı tekrar etmek demektir. İbn Cerîr'in İbn Abbas'tan bir nakline göre mesânîde müstesnâlık mânası dahi vardır.[3] Zira istisnâ dahi "seniy"den[4] müştaktır. Bükülmüş ipe veya ipliğe mîmin fethi veya kesriyle مثناة denildiği gibi, tercî' ve tekrir mânası itibariyle tarab ve terennüme veya ikişerli mânasıyla mesnevî tâbir

---

1 B: "çiftli".

2 B: "مثنى الأيادي".

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 136, 140:

قال سعيد: قلت لابن عباس: فما المثاني؟ قال: هي أمّ القران، استثناها الله لمحمد صلى الله عليه وسلم، فرفعها في أمّ الكتاب، فذخرها لهم حتى أخرجها لهم، ولم يُعطها لأحد قبله.

4 B: "sânî'den".

ettiğimiz nazma dahi مثناة denilir. Bir de "isnâ"dan mîmin zammıyla مثنى'nın cem'i olabilir ki makarr-ı senâ demek olur. Sonra اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَد۪يثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَۗ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْۚ ثُمَّ تَل۪ينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ [ez-Zümer 39/23][1] buyurulduğu üzere Kur'ân'a da "mesânî" ıtlak edilmiştir. Vech-i tesmiye için o âyetin tefsirine bak.

Şimdi bu âyetteki سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖى'den mefhum olan mâna "mesânî ıtlak edilen şeyler cinsinden müfahham bînazîr yedi şey" demektir. Bu ise mücmeldir. Murâdın tâyini ayrıca delîle muhtaçtır. Atıf, tegāyür iktizâ edeceğine göre zâhir-i nazma nazaran bu yedi Kur'ân'dan başka olarak düşünülmek lâzım gelecek gibi görünür. Haddizâtında bunun Kur'an'dan mâ'adâ olarak hasâis-i celîle-i Muhammediyeden olan yedi mucizeye işaret olması ihtimâli yok değildir. Fakat bu suretle tefsîre dair hiçbir rivayet vârid olmamış, bütün rivayetler bunu yine Kur'an'da taharrî edilmesi lüzûmunu göstermektedir. Şöyle ki:

İbn Ömer, Mücâhid ve İbn Cübeyr'den bu yedi seb'-i tıvâl denilen yedi sûre olduğu[2] rivayet edilmiştir.[3] Fakat bu sûre Mekkiye, "seb'-i tıvâl" ise Medeniye olduğu cihetle buna ilişilmiştir. Bazıları bu rivayetten yalnız bu âyetin Medenî olması ihtimâlini çıkarmak istemiş ise de zayıftır. Bazıları bu yediden murad آل حم'dir demiş,[4] bazıları da bu yedi, Kur'an'da inzal buyurulmuş olan me'ânîdir ki emr ü nehiy, bişâret ve inzar, darb-ı emsâl, ta'dâd-ı ni'am, ahbâr-ı ümemdir. Nitekim أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ hadîs-i [3076] şerîfinden[5] de murad bu me'ânî olduğu söylenmiştir. Lâkin Hazret-i Ömer, Hazret-i Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas, Hasan, Ebu'l-Âliye, İbn Ebû Müleyke[6], Ubeyd b. Umeyr ve bir cemaat demişlerdir ki bu yedi اَلْحَمْدُ âyetleridir. Übeyy b. Ka'b,

---

1 "Allah kelâmın en güzelini indirdi; ikizli, âhenkli bir kitap, ondan Rablerine saygısı olanların derileri ürperir, sonra derileri de kalpleri de Allah'ın zikrine yumuşar…"

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 129-130.

3 Seb'-i tıvâl, Sûre-i Bakara'dan Berâe'ye kadar olan sûrelerdir. Ki Enfâl ile Berâe bir sûre hükmünde olduğundan yedi sayılır [Müellifin notu].

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 587.

5 *Muvatta'*, Kur'ân, 5.

6 M: "Melike".

Ebû Hüreyre, Ebû Sa'îd b. Muallâ rivayetleriyle Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den أُمُّ الْقُرْآنِ هِيَ السَّبْعُ[1] الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُعْطِيتُهُ hadîs-i şerîfi dahi vardır ki Ebû Sa'îd ve Ebû Hüreyre hadisleri *Sahîh-i Bûhârî*'de dahi mezkurdur.[2] Binâen'aleyh سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖى'den murad, Ümmü'l-Kur'an olan Fâtiha olduğu ve bundan dolayı Fâtiha'nın السَّبْعُ الْمَثَانِي ismini aldığı ve Kur'ân-ı Azîm bunun bir tefsîri bulunduğu bu hadislerle tebeyyün etmiştir. Ve demek ki سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖى'de "min" yalnız teb'îziye değil, aynı zamanda beyâniyedir.[3] "Mesânîden" yedi mesânî demektir. Yani Fâtiha'yı teşkil eden yedi âyet mesânîden, Kur'an'dan olduğu gibi başlı başına yedi mesânîdir. Ve binâen'aleyh bütün Kur'ân'ın bir vasfı olan mesânî mefhûmu bunda müstesnâ bir surette katlanmıştır. Her namazın her rekatında okunan, zamm-ı sûre ile katlanan Kur'ân'ın her hatminde, duaların evvel ve âhirinde tekrar edilen, "nûn", "mîm" fâsılalarıyla iki nağme üzerine cereyan eden, her âyeti çifte bir mazmûnu[4] ihtivâ eyleyen ve hey'et-i umûmiyesi dâreynde ibâdın a'zam-ı makāsıdına hidâyetle Allah teâlâ'ya hamd ü senâ hakikatinde toplanan Ümmü'l-Kur'an, hakikaten her senâya lâyık öyle mesnâ ve müstesnâ bir ni'met-i uzmâdır ki, ancak hakīkat-i Muhammediyenin mazhariyyet-i mümtâzesindendir. Görülüyor ki "sana seb'-i mesânîyi ve Kur'ân-ı Azîm'i inzal ettik" buyurulmayıp "verdik" buyurmuştur. Zira murad yalnız nazm-ı celîlin değil, ondaki hakāyık ve metâlibin de bilfiil bahşedilmiş olduğunu beyandır. Düşünmeli ki o ne büyük nimet, ne büyük saadettir.

{لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ} Sakın o kâfirlerden birkaç çiftini, [3077] birtakımlarını zevklendirdiğimiz metâ'a göz atma ❁ bunlar ne kadar zevkli ve fâideli görünürse görünsün, o seb'u'l-mesânî, o Kur'ân-ı

---

1 M ve B: "سبع".

2 Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, 1, 15:

عن أبي سعيد بن المعلى قال: كنت أصلي في المسجد، فدعاني رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم أجبه، فقلت: يا رسول الله، إني كنت أصلي، فقال: ألم يقل الله: «استجيبوا لله وللرسول إذا دعاكم لما يحييكم». ثم قال لي: «لأعلمنك سورة هي أعظم السور في القرآن، قبل أن تخرج من المسجد». ثم أخذ بيدي، فلما أراد أن يخرج، قلت له: ألم تقل: «لأعلمنك سورة هي أعظم سورة في القرآن» قال: «الحمد لله رب العالمين» هي السبع المثاني، والقرآن العظيم الذي أوتيته.

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أم القرآن هي السبع المثاني والقرآن العظيم.

3 Mâlumdur ki مِن'in beyâniye olması teb'îziye mânasını ıskāt etmek lâzım gelmez [Müellifin notu].

4 M: "maznunu". Sonraki baskılarda "mazmunu" şeklinde düzeltilmiştir.

Azîm nimetinin yanında hiçtir. Zira o صِرَاطَ الَّذٖينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّٖينَ'dir. Bunlar ise dalâl ü gazabdan gayr-i sâlim, sonu fena metâ'-ı gurûrdur. Onun için onlara göz uzatma, imrenme, kıskanma {وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ} ve onlara mahzun olma ❁ yani iman etmediklerinden ve o mallarla fukarâ-yı müslimîne ve dine hizmet eylemediklerinden dolayı gam yeme {وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنٖينَ} ve mü'minlere kanatlarını indir ❁ kemâl-i tevâzu ve şefkat ile maiyyetine al {وَقُلْ} ve de ki {اِنّٖٓى اَنَا} ben, hakikaten ben {النَّذٖيرُ الْمُبٖينُ} o nezîr-i mübînim ❁ Allah'ın azâbından korkutmaya me'mur, hak ve hakikati beyan eder, o fasih ve beliğ, mâruf münzirim. {كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمٖينَ} Nitekim o muktesimlere ❁ yani {اَلَّذٖينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضٖينَ} Kur'ân'ı ıda ıda kılan -parça parça etmek isteyen taksimcilere- indirmiştik ❁ وَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ [er-Ra'd 13/36] medlûlünce hoşlarına giden bazısına inanıp bazısını inkâr etmek suretiyle Kur'ân'ı parça parça etmek isteyen ve muhtelif kısımlara ayrılmış bulunan Yehûd ve Nasârâ'ya mukaddemâ indirilmiş olan kitaplarda böyle bir nezir geleceği haber verilmişti. Onlar ise Allah'tan korkmuyor, kısım kısım olmuş Kur'ân'ı parçalamak istiyorlar.

İşte yâ Muhammed, sen bütün bunlara o mübîn nezir olduğunu söyle {فَوَرَبِّكَ} imdi Rabbine kasem olsun ki {لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعٖينَ} elbette ve elbette onların hepsine soracağız ❁ gerek böyle muktesimlerin ve gerek sunûf-ı keferenin cümlesini {عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} bütün yaptıklarından mes'ul [3078] edeceğiz. ❁ Burada عَمَّا كَانُوا يَكْفُرُونَ buyurulmayıp da gerek kalbî gerek bedenî, gerek kavil ve gerek fiil ve gerek terk bütün a'mâle şâmil olarak عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ buyurulması ne büyük ve müthiş bir inzar olduğundan gaflet olunmamalıdır. Kur'ân'ın bütün vahdetiyle küllüne iman ve itikad iddia edip de amele gelince gönlüne göre iktisâm u tefrîke kalkışanlar dahi bu müdhiş inzârda dâhil olmuş oluyorlar.

Binâen'aleyh:

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِؤُ۪ينَۙ ﴿٩٥﴾
اَلَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ
بِمَا يَقُولُونَۙ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَۙ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى
يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

Meâl-i Şerîfi

Şimdi sen her ne ile emrolunuyorsan kafalarına çatlat ve müşriklere aldırma (94). Her hâlde Biz sana o müstehzîlerin hakkından geliriz (95). Allah ile beraber diğer ilâh tutan o herifler yarın bilirler (96). Celâlim hakkı için biliyoruz ki onların tefevvühâtına senin cidden göğsün daralıyor (97). O hâlde Rabbine hamdile tesbih et ve secdekârlardan ol (98). Ve Rabbine kulluk yap, tâ sana o yakīn gelene kadar (99).

[3079] {فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ} Sen, sana emrolunanı çatlat ❁ çatlatırcasına veya baş ağrıtırcasına kemâl-i ısrar ile ve hiçbir şeyden çekinmeyerek me'mûriyetini cehren beyan ve îfâ et[1] {وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ} ve müşriklerden i'râz eyle[2] ❁ sözlerine iltifat etme, yaptıklarına aldırma, kendilerine ehemmiyet verme {اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِؤ۪ينَ} her hâlde Biz o müstehzîlere karşı sana kâfîyiz. {اَلَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ} Onlar ki Allah ile beraber başka ilâh tutarlar {فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ} artık yakında bilirler. ❁ Görülüyor ki burada işbu فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ fâsılasının tercî'iyle sûrenin âhirinden evveline tam bir ircâ' yapılmıştır. Yani yakında belâlarını bulup ne büyük cinayet yaptıklarını anlayacaklar ve o vakit "ah, keşke biz de müslim ola idik!" diye yanıp yakılacaklar.

{وَلَقَدْ نَعْلَمُ} Fi'l-vâki' biliriz ki {اَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ} onların sözlerine hakikaten senin göğsün daralır ❁ için sıkılır; o kelimât-ı şirk, Kur'ân'a ta'n, nübüvvetle istihzâ elbette canını sıkar, bunalırsın. Binâen'aleyh {فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ} hemen Rabbine hamd ile tesbih et ❁ yani küfür sözlerine can

1 Bu emrin nüzûlüne kadar Resûlullah davetini gizli yapıyordu [Müellifin notu].
2 M: "ile".

sıkılmak da Rabbinin bir terbiye-i nezâheti, şâyân-ı şükran bir nimetidir. Sıkıldın mı hemen Rabbine hamd ederek tesbih u takdis et, açılırsın {وَ} ve ❁ bunun şükrânesi olmak üzere de {كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ} sâcidînden ol ❁ yani namaz kıl genişlersin {وَاعْبُدْ رَبَّكَ} ve Rabbine ibadet et ❁ bu minval üzere Rabbine ibadette devam et {حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ} [3080] tâ sana o yakīn gelinceye kadar ❁ yani her zîhayat için vukū'u müteyakkan olan ölüm gelip de Rabbinin likāsına erinceye kadar. Mâlum ki "yakīn" kelimesi يقن gibi masdar ve sıfat olur. Masdar olduğu takdirde bir şeyi vâkı'a mutabık itikād-ı sahîh ile şüphesiz olarak cezmen bilmek demektir, (*Sûre-i Bakara'da* وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ *[2/4] bak.*) sıfat olduğu takdirde ise kezâlik ilmin veya fe'îl[1] bi-ma'nâ mef'ul olarak mâlumun vasfı olur. Lâkin bu âyetteki الْيَقِينُ'den murad ilm-i yakīn olmadığı zâhirdir. Zira o takdirde Resûlullah'ın ilm-i yakīni yokmuş da gelecekmiş gibi farz etmek lâzım gelir. Bunun ise butlânı zâhirdir. Binâen'aleyh buradaki[2] yakīni bazı mülhidlerin yaptığı gibi "ilm-i yakīn" mânasına hamletmek bir küfür olur. Onun için bütün müfessirîn buradaki الْيَقِينُ'in mâlum mânasına, yani henüz vâki' olmamış fakat vukū' bulacağı yakīnen mâlum olan o müteyakkan şey demek olduğunda müttefiktir[3]. Ancak lâm-ı ahd ile o mâlum müteyakkan şeyden murad ne olduğu hakkında iki rivayet vardır. Bir kavle göre bu yakīnden murad mev'ud olan nusrettir denilmiş, fi'l-vâki' Resûlullah'a nusret-i ilâhiye yakīnen mev'ud ve فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ buyurulduğu üzere siyâk-ı kelâm da bunu müş'irdir. Ancak bu surette mefhûm-ı gaye ıskāt olunmak[4] veya gaye mugayyâda idhal edilmek, yahut gaye için diğer bir hüküm gözetilmek iktizâ edecektir ki bunlar hilâf-ı zâhir görünür. Cumhûr-ı müfessirîn ise bu yakīnden murad mevt olduğunu nakletmektedirler. Çünkü ölüm, her zîhayat için en müteyakkan olan bir şeydir. Hadd-i teklîfin de müntehâsıdır. Şüphe yok ki burada mevt tasrih edilmeyerek "yakīn" tâbiriyle ifade edilmesi

---

1 B: "fi'l".
2 B: "burada".
3 B: "müttefiktirler".
4 B: "olunmamak".

çok mânidardır.[1] Siyâk-ı kelâm Resûlullah'a tesliyet makamında cereyan ettiği için bunda mevt tasrih edilmedikten başka vefât-ı Peygamberî en yüksek bir gāye-i hayat ile ifade edilmiş, yani بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ sırrına mazhar olanlar için likāullah, rücû' ilallah emr-i müteyakkan [3081] olduğu cihetle irtihâl-i Peygamberî likāullâhın hakka'l-yakīn tahakkuku demek olduğuna işaret buyurulmuştur.

Hâsılı herkes için müteyakkan bulunan ve seni Rabbine hakka'l-yakīn kavuşturacak olan ölümden dahi çekinmeyerek berhayat olduğun müddetçe Rabbine ibadet ve ubûdiyette devam ile فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ emrini îfâ eyle.

Sûre-i Hicr burada hitâm bulurken bakınız Sûre-i Nahl bu hâtimeyi ne beliğ bir başlangıçla tâkip edecektir.

---

1 B -"Şüphe yok ki burada mevt tasrih edilmeyerek "yakīn" tâbiriyle ifade edilmesi çok mânidardır".

[3082]

سُورَةُ النَّحْلِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَثَمَانٌ وَعِشْرُونَ آيَةً

NAHL SÛRESİ

Bu Nahl sûresinin Medenî olduğuna dair dahi bir kavil nakledilmiş ise de doğrusu Mekkîdir. Hasan, Atâ, İkrime, Câbir hepsinin Mekkî olduğunu rivayet etmişlerdir. İbn Abbas yalnız üç âyetin Medine'de Hazret-i Hamza'dan sonra nâzil olduğunu söylemiştir. Ki bu üç âyet وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ... -إلى- بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ'dur [16/95-96]. Bir kavle göre de ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا [16/110], وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا [16/126], وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ [16/127] âyetleridir.

Âyetleri: Yüz yirmi sekizdir.

Kelimeleri: Bin sekiz yüz kırk birdir.

Harfleri: Yedi bin yedi yüz yedidir.

Fâsılası: ر، م، ن harfleridir.

Bu sûrenin bir ismi de "Sûretü'n-Ni'am"dır.

Sebeb-i nüzul[1] bir rivayete göre şudur: Resûlullah kâh katl ve istîlâ gibi azâb-ı dünya ile ve kâh kıyamet azâbıyla tahvif ediyordu. Kâfirler ise bunlardan derhâl bir şey görmedikleri için tekzib ve istihzâya kıyam ediyor, "hani getirsen a o azâbı görelim" diyorlardı. اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ [el-Kamer 54/1][2] nâzil olduğu zaman sarsılmışlar ve aralarında demişlerdi ki "bu adam kıyametin yaklaştığı zu'munda bulunuyor, hele şu yaptıklarınızın birazından vazgeçiniz, ne olacak bakalım." Fakat teahhur edince yine "ya Muhammed, hani ya bizi korkuttuğun şey olmadı" demeye başladılar. Binâen'aleyh اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ

1 B: "nüzûlü".
2 "Yaklaştı Sâat, yarıldı Kamer."

[el-Enbiyâ 21/1][1] nâzil oldu. Bir müddet daha çekindiler, intizar ettiler, günler imtidad edince yine "hani ya yâ Muhammed, bizi korkuttuğun şeylerden bir [3083] şey görmüyoruz" dediler ve o vakit اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ nâzil oldu. Resûlullah hemen sıçradı, yanındakiler ne oluyor diye başlarını kaldırıp bakıştılar, arkasından فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ nâzil oldu.[2] Şu hâlde demek olur ki bu sûre azab ve kıyamet vaadlerinin teahhurundan dolayı hâsıl olan şüphelerin izâlesi ve فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ [el-Hicr 15/94] emrinin takviyesi hikmetiyle nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾

Meâl-i Şerîfi

Allah'ın emri geldi, sakın onu isti'câl etmeyin. O Sübhân onların şirklerinden münezzeh, yüksek çok yüksek (1).

{اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ} Allah'ın emri geldi ❁ buradaki "emr" kelimesi "umûr"un müfredi, yani îcâb-ı ilâhînin mûcebi olan şe'n mânasına "emr" olmak muhtemil olduğu gibi, "evâmir"in müfredi, yani Allah'ın nefs-i îcâbı, hükm ü fermânı mânasına "emr" olmak da muhtemildir. Ve ikisiyle de tefsir vârid olmuştur. Evvelki takdirde murad küffâra mev'ud olan azab veya kıyamettir. Fakat bu surette "geldi" demek, gelmek üzeredir, gelmektedir, geliyor, mânasına mecaz olmak lâzım gelir. فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ buyurulması da buna karîne olur. Zira gelmiş olsa idi emr-i vâki' olurdu. Vâki'i isti'câl etmek de muhal olurdu. İkinci takdirde ise,

---

1 "Yaklaştı nâsa hesapları…"

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XIX, 167. Krş. Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 265; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVI, 10:

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يخوفهم بعذاب الدنيا تارة وهو القتل والاستيلاء عليهم كما حصل في يوم بدر، وتارة بعذاب يوم القيامة، وهو الذي يحصل عند قيام الساعة، ثم إن القوم لما لم يشاهدوا شيئا من ذلك احتجوا بذلك على تكذيبه وطلبوا منه الإتيان بذلك العذاب وقالوا له «ائتنا به». وروي أنه لما نزل قوله تعالى: «اقتربت الساعة وانشق القمر» (القمر ١/٥٤) قال الكفار فيما بينهم «إن هذا يزعم أن القيامة قد قربت فأمسكوا عن بعض ما تعملون حتى ننظر ما هو كائن»، فلما تأخرت قالوا «ما نرى شيئا مما تخوفنا به»، فنزل قوله: «اقترب للناس حسابهم» (الأنبياء ١/٢١) فأشفقوا وانتظروا يومها فلما امتدت الأيام قالوا: «يا محمد ما نرى شيئا مما تخوفنا به» فنزل قوله: «أتى أمر الله» فوثب رسول الله صلى الله عليه وسلم ورفع الناس رؤوسهم فنزل قوله: «فلا تستعجلوه».

onun vukū'unu îcab eden اَتٰى hükmullah geldi demek olacağından اَتٰى hakikati üzeredir. Ancak فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ zamirinde [3084] bir istihdam gözetmek iktizâ eder. Ve bu suretle iki mânanın ikisine de riayet edilmiş olur. Yani Allah'ın emr ü fermânı geldi {فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ} imdi onu isti'câl etmeyiniz ❁ o emrin mazmûnunu ivmeyiniz, acele etmeyiniz, olacaklar olacak, müşrikler kahrolacak {سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ} Allah sübhânehu onların işraklerinden münezzeh ve müte'âlîdir. ❁ Binâen'aleyh indallah şefaatçilerimiz olur diye tapıp Allah'a şirk koştukları şeylerin hiçbirisinin onları Allah'ın emrinden kurtarmasına imkân yoktur.

"Allah'ın emri geldiğini kim biliyormuş?" mu diyecekler? O yüksek ve mukaddes Allah:

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ اَنْ اَنْذِرُٓوا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا۬ فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾

Meâl-i Şerîfi

Kullarından dilediğine emrinden rûh ile melâike indiriyor da buyuruyor ki: Şu hakikati bildirin: Benden başka ilâh yok, hemen Bana korunun (2).

{يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ} Kullarından dilediğine emrinden rûh ile melâikesini indirir ❁ elçiler gönderir يُلْقِى الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهٖ [el-Mü'min 40/15][1] âyetinde olduğu gibi burada da "rûh" ile murad vahiydir. Çünkü vahiy bir şe'n-i rûhîdir. Rûh da Allah'ın emirlerinden[2] bir emir, ta'bîr-i âharla şuûnât-ı ilâhiyeden bir şe'n olduğu cihetle vahiy bir rûh-ı mahsus demektir. Ve bu suretle bu âyet, vahyin bir [3085] târifini tazammun etmektedir. Yani vahiy Allah'ın emirlerinden bir rûhî şe'ndir ki, Allah teâlâ onu ind-i sübhânîsinden melâikesiyle kullarından dilediği kimseye indirir, emrini haber verir bildirir. İşte abdi ve resûlü

1 "…(emrinden) rûh indiriyor."
2 B: "emrinden".

Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem'e de diledi, o rûhu indirdi {اَنْ} şöyle diye ki {اَنْذِرُوا} inzar ediniz ❁ yani inkârının akıbeti vahim olduğunu anlatarak nâsa bildiriniz {اَنَّهُ} şu şanlı hakikati ki {لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا} Benden başka ilâh yoktur {فَاتَّقُونِ} binâen'aleyh Bana ittikā ediniz, Benden korkunuz, şirk ü isyandan sakınınız. ❁ Demek ki bütün vahiylerin hâsılı bu iki esasta hulâsa edilir. Birisi tevhid ki kuvve-i ilmiyenin müntehâ-yı kemâlidir. Birisi de takvâ ki kuvve-i ameliyenin aksâ-yı kemâlidir. Ve demek ki nübüvvet kesbî değil vehbîdir.

Bu suretle delîl-i sem'îyi tesbitten sonra hitâbât-ı[1] akliye ile de te'yîd-i ma'rifet için buyuruluyor ki:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٤﴾ وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَاۚ لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَۖ ﴿٥﴾ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَۖ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِۜ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌۙ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةًۜ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَٓائِرٌۜ وَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

[3086] **Meâl-i Şerîfi**

Gökleri ve yeri hak ile yarattı, O onların şirkinden yüksek, çok yüksek (3). İnsanı bir nutfeden yarattı, bir de bakarsın o natûk bir muhâsım kesilmiştir (4). En'âmı da yarattı, sizin için onlarda bir ısınıklık ve birtakım menfaatler vardır, hem onlardan yersiniz (5). Akşam getirir, sabah salarken onlarda sizin için bir cemâl de vardır (6). Ağırlıklarınızı da yüklenir, canlarınızın yarısını tüketmeden varamayacağınız beldelere kadar götürürler. Her hâlde Rabbiniz size çok re'fetli, çok merhametli (7). Hem binesiniz diye, hem de ziynet olarak atları, katırları, merkebleri de yarattı ve bilemeyeceğiniz daha neler yaratacak (8). Yolu

---

1 B: "hitâbet-i".

doğrultmak da Allah'a aittir. Ondan sapan da var, ma'amâfîh Allah dilese hepinizi hidâyette kılardı (9).

{خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ} Semâvât ve Arz'ı hak ile halketti. ❁ Hepsinin bir hakk u hakikati vardır ki onu tecavüz edemez ve hiçbiri haksızlıkla tutunamaz, hepsinin hakkı mahlûkiyettir. Hâlık-ı küll'ün hakkı olan ulûhiyet hiçbirinin haddi değildir. Bunları böyle yaratan Hâlık {تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ} teâlâ ammâ yüşrikûn'dur. O müşriklerin şirk koştukları şeylerden yüksek, çok yüksektir.

[3087] {خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ} O, insanı bir nutfeden halketti ❁ düşünmeli ki bir nutfe, bir meni katresi ne hakir bir mâyi', ne âciz bir şeydir? Ve ondan bir insan yaratmak ne büyük kudrettir. Maddesine bakınca böyle bir katre sümükten ibaret olan insan, mahza Allah teâlâ'nın kudretiyle, Allah'ın ona nefhettiği rûh ile hiss ü irade, nutk u beyan sâhibi kavî bir insan kılığına girer[1] de {فَاِذَا هُوَ} bir de bakarsın o ❁ bir nutfeden yaratılan mahluk {خَصِيمٌ مُبِينٌ} mübîn bir muhâsım kesilir ❁ kendini müdafaa yolunda natûk bir münazaracı, mücadeleci hâline gelir, veya mâhiyetini unutur da Hâlıkına karşı bile açık bir muhâsım olur. O'na karşı şirk koşmaya, mantık ve felsefeden bahsetmeye kalkışır. Ve binâen'aleyh bütün bu âlemde haksızlık yalnız insanlarda bulunur. Ve onun içindir ki inzar emri de insanlara teveccüh eder.

{وَالْاَنْعَامَ} En'âm ❁ yani Sûre-i En'âm'da tafsil olunduğu üzere erkeği[2] ve dişisiyle koyun, keçi, sığır, deve sekiz eşe bâliğ olan ve "en'âm" ıtlak edilen davar {خَلَقَهَا} Allah onu da halk etti ❁ dili olmayan ve derdini anlatmaktan âciz bulunan o mahlukları da yarattı fakat boşuna değil {لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ} sizin onlarda korunmak vâsıtalarınız ve menfaatleriniz vardır. {وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ} Onlardan yersiniz de ❁ yani hepsini değil, helâl ve temiz olan eczâ ve aksâmını ve onların bedenlerinden veya hizmetlerinden husûle gelen hâsılâtı yer, ta'ayyüş edersiniz.

1 B: "girdi".
2 B: "erkek".

{وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ} Ve akşam sabah getirdiğiniz saldığınız sırada sizin onlarda bir cemâliniz de vardır. ❁ Karınları tok, memeleri dolu olarak mer'adan dönüşleri ve [3088] yavruları ile karşılaşıp meleşmeleri ve yayılmaya giderken koşuşup[1] oynaşmaları ne hoş, ne zevklidir. Malın gelişinde sâhiplerinin zevki gidişinden daha ziyade olduğu için حِينَ تُرِيحُونَ takdim olunmuştur.

{وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ} Sizin ağırlıklarınızı da yüklenirler. ❁ O en'âmdan develer, öküzler, mandalar kendinizin ve eşyânızın sıkletlerine hamallık da ederler, götürürler {اِلٰى بَلَدٍ} öyle uzak bir beldeye götürürler ki ❁ sırf kendinize kalsa {لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ} siz ona varamazdınız {اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ} meğer ki yarı canla olmuş olsun ❁ yani varanlarınız olsa bile meşakkatten tâb u tüvânı kesilmiş, yarım ölü hâlinde varırdınız {اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ} her hâlde Rabbiniz çok Raûf, çok Rahîm ❁ ki size bu nimetleri ihsan etmiştir. Binâen'aleyh sizin de onları şefkat ve merhametle kullanmanız lâzım gelir.

Bunlardan başka:

{وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ} Atları, katırları, eşekleri de {لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً} binmeniz ve ziynetlenmeniz için ❁ yarattı. Binâen'aleyh bunları yememelidir {وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} ve daha ne acâib[2] şeyler halk eder ve edecektir ki şimdi bilemezsiniz. ❁ Fi'l-vâki' eslâfın görmediği, bilemeyeceği şeylerden biz şimendiferler, otomobiller, tayyareler gibi türlü binitler gördük. Kim bilir bundan böyle de Allah teâlâ bizim bilmediğimiz ve bilemeyeceğimiz daha neler yaratmış ve yaratacaktır. Şüphe yok ki bütün bu merâkibden istifade etmek için yol da lâzımdır. İşte Allah teâlâ hep onların hâlıkı olduğu gibi {وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ} hak maksûda [3089] götürecek olan doğru yol da Allah'a aittir. ❁ Doğru

1 B: "koşup".
2 B: "acîb".

yolu, hak şeriatı[1] bildirecek olan ve onun doğruluğunu taahhüd eden de Allah'tır. {وَمِنْهَا جَٓائِرٌ} Ma'amâfîh ondan sapan da vardır. ❁ Yolun eğrisi ve doğru yoldan sapan yolcuları da vardır. Demek ki Allah, onların bilfiil hidâyetini dilememiştir. Çünkü {وَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ} dilemiş olsa idi hepinize bilfiil hidâyet ederdi ❁ doğru yolu, hak dini yalnız beyan ile iktifâ etmez de bütün insanlara ona sülûk dahi nasib ederdi.

هُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فٖيهِ تُسٖيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخٖيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾[2]

Meâl-i Şerîfi

O O'dur ki semâdan bir su indirdi, size ondan bir içecek var, yine ondan bir ağaç ki onda hayvan yayarsınız (10). Onunla size ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler, türlüsünden meyveler bitirir, elbette bunda tefekkür edecek bir kavim için bir âyet var (11).

[3090]

وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِهٖۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَۙ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerîfi

Hem sizin için geceyi ve gündüzü ve Şems ü Kamer'i teshir buyurdu, bütün yıldızlar da O'nun emrine musahhardırlar. Elbette bunda aklı olan bir kavim için âyetler var (12).

وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾

---

1 B: "şeriatını".
2 Sûre-i En'âm'da اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى [6/95] ilh… bak [Müellifin notu].

Meâl-i Şerîfi

Daha sizin için Arz'da muhtelif renklerle yarattıkları neler var; elbette bunda tezekkür edecek bir kavim için bir âyet var (13).

وَهُوَ الَّذٖى سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْماً طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَاۚ وَتَرَى
الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فٖيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

[3091] **Meâl-i Şerîfi**

Yine O'dur ki O, denizi teshir etmiştir ki ondan taze bir et yiyesiniz ve içinden giyeceğiniz bir ziynet çıkarasınız. Gemileri de görürsün ki onda yara yara akar giderler, hem fazlından nasib arayasınız diye hem de gerek ki şükredesiniz (14).

وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمٖيدَ بِكُمْ وَاَنْهَاراً وَسُبُلاً لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۙ ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍۜ
وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Hem Arz'da ağır baskılar bıraktı ki sizi çalkar diye, hem de nehirler ve yollar, gerek ki doğru gidesiniz (15). Ve alâmetler, yıldızla da onlar yol doğrulturlar (16).

O hâlde:

اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَالَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَۜ ﴿٢٠﴾ اَمْوَاتٌ غَيْرُ اَحْيَٓاءٍۚ وَمَا يَشْعُرُونَۙ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾
اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَالَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ
اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرٖينَ ﴿٢٣﴾

[3092] Meâl-i Şerîfi

İmdi yaratan yaratamayana[1] benzer mi? Artık siz bir tezekkür etmez misiniz? (17). Hâlbuki Allah'ın nimetini saysanız ihsâ edemezsiniz, her hâlde Allah çok Gafûr, çok Rahîm'dir (18). Hem Allah neyi sır tutar, neyi ilan ederseniz hepsini bilir (19). Allah'tan başka yalvardıklarınız ise hiçbir şey yaratamazlar[2], hâlbuki kendileri yaratılıp duruyorlar (20). Hep ölüdürler, bizzat hayy değildirler; ne zaman baʿs olunacaklarına da şuurları yoktur (21). İlâhınız bir tek ilâhtır, öyle iken âhirete inanmayanlar kendilerini büyüksündüklerinden dolayı kalbleri münkirdir (22). Şüphe yok ki Allah onların ne gizlediklerini, ne açıkladıklarını hep[3] bilir, her hâlde O kibirlenenleri sevmez (23).

[3093]

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْۙ قَالُٓوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَۙ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُٓوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ
الْقِيٰمَةِۙ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ۟ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ
حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Onlara "Rabbiniz ne indirdi?" denildiği vakit de "eskilerin masalları" dediler (24). Şunun için ki kıyamet günü kendi veballerini kâmilen yüklendikten başka ilimsizlikleri yüzünden idlâl ettikleri kimselerin veballerinden bir kısmını da yüklenecekler, bak ne fena yük yükleniyorlar (25). Evet, onlardan evvelkiler hîleler kurmuşlardı, Allah da kurdukları bünyâna kāidelerinden geldi de sakf[4] tepelerinden üzerlerine çöktü ve azab kendilerine duyamayacakları cihetten geldi (26).

---

1 B: "yaratmayana".
2 B: "yaratmazlar".
3 B -"hep".
4 B: "sakīf".

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْزٖيهِمْ وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓاءِيَ الَّذٖينَ كُنْتُمْ تُشَٓاقُّونَ فٖيهِمْۜ قَالَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا
الْعِلْمَ اِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّٓوءَ عَلَى الْكَافِرٖينَۙ ﴿٢٧﴾ اَلَّذٖينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓي
اَنْفُسِهِمْۖ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُٓوءٍۜ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾
فَادْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٢٩﴾

[3094] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra kıyamet günü onları rüsvay edecek ve diyecek: "Hani nerede o sizin haklarında şikāk çıkarıp durduğunuz şeriklerim?" Kendilerine ilim verilmiş olanlar dediler ki: "Hakikat bütün sefâlet ü zillet bugün kâfirlerin üstünedir" (27). Onlar ki melekler onları nefislerinin zâlimleri olarak kabzederler de o vakit bakarsın şöyle diyerek teslim olmuşlardır: "Biz bir kötülükten yapmıyorduk." Hayır, Allah sizin ne maksadla yapıyorduğunuzu tamamen biliyor (28). Onun için girin bakalım cehennemin kapılarına, içinde kalmak üzere, bak artık mütekebbirlerin mevkii ne fena? (29).

وَقٖيلَ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْا مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْۜ قَالُوا خَيْراًۜ لِلَّذٖينَ اَحْسَنُوا فٖي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ وَلَدَارُ
الْاٰخِرَةِ خَيْرٌۜ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقٖينَۙ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
لَهُمْ فٖيهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَۜ كَذٰلِكَ يَجْزِي اللّٰهُ الْمُتَّقٖينَۙ ﴿٣١﴾ اَلَّذٖينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبٖينَۙ
يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُۙ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

[3095] **Meâl-i Şerîfi**

Allah'tan korkup korunanlara ise "Rabbiniz ne indirdi?" denildiğinde "hayır" demişlerdir. Bu dünyada güzel iş yapanlara güzel bir mükâfat var ve elbette âhiret yurdu daha hayırlıdır, müttakīlerin yurdu da ne hoş (30). Adn cennetleri, ona girecekler, altından nehirler akar, onlara orada ne isterlerse var. İşte Allah müttakīlere böyle mükâfat eder (31). Onlar ki melekler onları hoş hoş kabzederler; "selâm size, girin cennete, çünkü çalışıyordunuz", derler (32).

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ Yukarıdaki ❁ {وَقٖيلَ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْا مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ}
[16/24] üzerine ma'tûftur.

Fakat o kâfirler:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَۜ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْۚ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿٣٥﴾

[3096] Meâl-i Şerîfi

O kâfirler başka değil ancak kendilerine o meleklerin gelmesine veya Rabbinin emri gelmesine bakarlar, onlardan evvelkiler de böyle yaptılar ve onlara Allah zulmetmedi, velâkin kendileri nefislerine zulmediyorlardı (33). Onun için amellerinin fenalıkları başlarına musibet oldu ve o istihzâ ettikleri şey kendilerini sarıverdi (34). Bir de müşrikler dediler ki: "Allah dileseydi ne biz, ne atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şey tahrim etmezdik." Bunlardan evvelkiler de böyle yaptılar, buna karşı Peygamber'in vazifesi ancak açık bir tebliğden ibarettir (35).

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فٖي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَۚ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُۜ فَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿٣٦﴾ اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٣٧﴾ وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْۙ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُۜ بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذٖي يَخْتَلِفُونَ فٖيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبٖينَ ﴿٣٩﴾

[3097] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için Biz, her ümmette "Allah'a ibadet edin ve tâğūttan ictinab eyleyin" diye bir resul ba's ettik, sonra içlerinden kimine Allah hidâyet nasib etti, kiminin de üzerine dalâlet hak oldu. Şimdi yeryüzünde bir gezin de bakın peygamberleri tekzib edenlerin âkıbeti nasıl oldu? (36). Sen onların hidâyet bulmalarına harîs isen her hâlde Allah dalâlette bırakacağı kimselere hidâyet vermez, onların yardımcıları da yoktur (37). "Allah ölen kimseyi ba's etmez" diye olanca yeminleriyle Allah'a kasem de ettiler. Hayır, ba's edecek, bu onun taahhüd buyurduğu hak bir vaad, velâkin nâsın ekserîsi bilmezler (38). Ba's edecek ki onlara ihtilâf ettikleri hakkı[1] anlatsın ve onu inkâr edenler kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler (39).

اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَٓا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾ وَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةًۜ وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَۙ ﴿٤١﴾ اَلَّذ۪ينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

[3098] **Meâl-i Şerîfi**

Bizim herhangi bir şey için sözümüz, onu murad ettiğimiz zaman, sade ona şöyle dememizdir[2]: "Ol", hemen oluverir (40). Allah uğrunda zulme mâruz olduktan sonra hicret edenlere gelince de, elbette onları dünyada güzel bir surette yerleştiririz, ma'amâfîh âhiret ecri her hâlde[3] daha büyüktür, eğer bilseler (41). Onlar ki sabretmişlerdir ve hep Rablerine tevekkül kılarlar (42).

{وَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا} ❁ Bu sûre[4] Mekkî olduğuna göre bu âyetin sebeb-i nüzûlü Habeşistan'a hicret eden ilk muhâcirîn[5] olsa gerektir.[6]

---

1 B -"hakkı".
2 B: "demektir".
3 B -"her hâlde".
4 M ve B: "sûrenin".
5 B: "muhacirler".
6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 205-206:
قال: هؤلاء أصحاب محمد ظلمهم أهل مكة، فأخرجوهم من ديارهم حتى لحق طوائف منهم بالحبشة، ثم بوأهم الله المدينة بعد ذلك فجعلها لهم دار هجرة، وجعل لهم أنصارا من المؤمنين.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالاً نُوحٖٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَۙ ﴿٤٣﴾
بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِۜ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ
﴿٤٤﴾ اَفَاَمِنَ الَّذٖينَ مَكَرُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَخْسِفَ اللّٰهُ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ
حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَۙ ﴿٤٥﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ فٖي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزٖينَۙ ﴿٤٦﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلٰى
تَخَوُّفٍۜ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَحٖيمٌ ﴿٤٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Senden evvel de resul olarak başka değil, ancak [3099] kendilerine vahiy veriyor idiğimiz erler göndermişizdir, ehl-i zikre sorun bilmiyorsanız (43). Beyyinelerle ve kitaplarla; sana da bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni nâsa anlatasın ve gerek ki tefekkür edeler[1] (44). Ya şimdi eman mı buldu o kimseler: O fenalıkları yapmak için hîle kurup duranlar, Allah'ın kendilerini yere geçirmesinden? Veya hâtır u hayâllerine gelmez cihetlerden kendilerine azab gelivermesinden? (45). Veya dönüp dolaşırlarken kendilerini yakalayıvermesinden, ki onlar âciz bırakacak değillerdir (46). Yahut da kendilerini korkuta korkuta, eksilte eksilte alıvermesinden? Demek ki Rabbiniz çok re'fetli, çok merhametli (47).

{وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالاً} Sûre-i Yûsuf'a bak [12/109].

{بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ} Beyyineler, açık mucizeler ve kitaplarla gönderdik. Bu "bâ"[2], evvelki âyetteki اَرْسَلْنَا fiiline müte'alliktir.

{فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَحٖيمٌ} Demek ki Rabbiniz[3] hakikaten çok Raûf çok Rahîm'dir. ❁ Çünkü O kudretiyle beraber seyyiâta karşı ukūbeti ta'cîl edivermiyor.

1 B: "ederler".
2 B: "da".
3 M (ilk baskı): "Rabbımız".

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمٖينِ وَالشَّمَٓائِلِ سُجَّداً لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

[3100] **Meâl-i Şerîfi**

Ya görmediler de mi? Herhangi bir şeyden Allah'ın yarattığına bir baksalar a: Gölgeleri sağ ve sollarından sürünerek Allah'a secdeler ederek döner dolaşır (48). Hem göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'a secde eder, gerek dâbbe kısmından olsun ve gerek melâike, ve bunlar kibirlenmezler (49). Fevklerinden Rablerinin mehâfetini duyarlar ve her ne emrolunurlarsa yaparlar (50).

{اَوَلَمْ يَرَوْا} Görmediler mi? ❁ Bir baksalar a {اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ} Allah'ın halkettiği herhangi bir şeye ❁ yani herhangi bir şeye bakıp bir düşünseler görürler ki {يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمٖينِ وَالشَّمَٓائِلِ سُجَّداً لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ} gölgeleri Allah'a mütezellilâne secde ederek sağ ve soldan tefeyyü' eder ❁ yani etrafından yahut şarktan garba doğru döner meyleder. Burada "secde"den murad, fi'l-i ihtiyârîye münhasır olmayan mutlak inkıyaddır. Yani gölgesi bulunan eşyânın gölgeleri bile sâhiplerinin hükmüne değil, Allah'ın emrine mahkum ve musahhardır. Sâhibi ne kadar uğraşırsa uğraşsın gölge Allah teâlâ'nın emr ü takdîri vechile ziyânın nokta-i vürûdu istikāmetinde düşer ve onun tehavvülâtını tâkip eder. Aynı zamanda gölge ziyânın eseri de değildir, ecsâm ile ziyâ arasında öyle bir nisbete, bir kanuna mahkumdur ki işte o kanun Allah'ın bir emridir. Ve binâen'aleyh eşyânın gölgelerinde bile hüküm ve tasarruf Allah'ındır. Onlar yerde sürünürken sâhiplerine değil, Allah'a secde eder ve Allah teâlâ'nın vahdaniyetini ilan eylerler.

{وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ} Gerek semâvâtta ve gerek Arz'da deprenenlerin hepsi ❁ göklerde ve yerde hareket-i [3101] cismâniye ile müteharrik her ne varsa {وَالْمَلٰٓئِكَةُ} ve bütün melâike ancak

Allah'a secde ederler. ❁ İrâdî olsun gayr-i irâdî olsun münhasıran Allah'a inkıyad ederler {وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ} ve bunlar istikbar etmezler. ❁ Allah'a secde, ibadet etmekten kibirlenmezler {يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ} fevklerinden hâkim olan Rablerinden korkarlar {وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ} ve kendilerine her ne emrolunursa yaparlar. ❁ Gerek tâate ve gerek tedbîr-i âleme müte'allik emredilen vazifelerini icrâ ederler. Demek ki melekler de mükelleftirler ve beyne'l-havfi ve'r-recâ idare olunmaktadırlar. Bununla beraber itaat hususunda insanlar gibi değildirler. Zira yerde deprenenler içinde dâhil bulunan insanlar ef'âl-i ıztırâriyeleri cihetinde Allah'a inkıyad etmemek yapamaz, Allah'ın emrine kerhen ve bi'l-ıztırâr arz-ı teslimiyet ederlerse de, irade ve ihtiyarlarına menût olan husûsâtta Allah'tan korkmayan, Allah'a secde ve ibadetten kibirlenen kâfirler, âsîler de vardır.

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوٓا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِباًۜ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَۚ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۜ فَتَمَتَّعُواۜ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

[3102] **Meâl-i Şerîfi**

Allah da buyurmuştur ki: İki ilâh tutmayın, O ancak bir ilâhdır, onun için Benden, yalnız Benden korkun (51). Hem göklerde[1] yerde ne varsa O'nun, din de dâima O'nundur, öyle iken siz Allah'ın gayrısından mı korkuyorsunuz? (52). Hem sizde nimet nâmına her ne varsa hep Allah'tandır, sonra size keder dokunduğu zaman da hep O'na feryat edersiniz (53). Sonra sizden o kederi açtığı zaman da içinizden bir kısmı derhâl Rablerine şirk ederler (54), kendilerine verdiğimiz nimeti küfran ile karşılamak için, şimdi zevk edin bakalım fakat yarın bileceksiniz (55).

---

1 B +"ve".

{اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ} ❁ Yani fazlası şöyle dursun iki ilâh bile tutmayın.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْۜ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُۙ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌۚ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُٓوءِ مَا بُشِّرَ بِهٖۜ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِۜ اَلَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِۚ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰىۜ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

[3103] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de Bizim kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden tutuyorlar ilim şânından olmayan nesnelere bir nasib ayırıyorlar. Tallahi siz bu yaptığınız iftiralardan mutlak mes'ul olacaksınız (56). Allah'a kızlar da isnad ediyorlar, hâşâ O Sübhân'a, kendilerine ise canlarının istediği (57). Hâlbuki onların birine dişi müjdelendiği vakit öfkesinden yüzü simsiyah oluyor (58). Verilen müjdenin sû'-i te'siriyle kavminden gizleniyor, hakaret üzere onu tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak ne fena hükümler veriyorlar (59). Âhirete imanı olmayanlar için kötülük meseli sıfatlar var, Allah için ise en yüksek sıfatlar[1], ve[2] Azîz O'dur, Hakîm O (60).

{وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا} ❁ Sûre-i En'âm'da وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ [6/136] bak.

{وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ} ❁ Huzâ'a ve Kinâne kabileleri melâikeye "Allah'ın kızları" diyorlardı. Hâlbuki kendileri kız evlatlarını diri diri gömüyorlardı وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا âyetine bak حٰمٓ [ez-Zuhruf 43/19].

{لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ} Âhirete imanı olmayanların {مَثَلُ السَّوْءِ} öyle kötü meseli vardır. ❁ Yani kötülükte mesel olan çirkin sıfatları vardır. Ki evlâda muhtaç olmakla beraber evlâdını öldürmek gibi.

1 B +"var".
2 B -"ve".

{وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى} Allah'ın [3104] hakkı ise mesel-i a'lâdır. ❁ Yani ulviyette mesel olan en yüksek sıfâttır[1] ki vücûb-i zâtî, ginâ-yı mutlak, rahmet-i vâsi'a, mahlûkātın evsâfından münezzeh olmak gibi. Onun için Allah teâlâ onların yaptıkları tavsîfâttan çok âlî, çok münezzehtir. O'na ne kız isnad edilir ne de oğul {وَهُوَ الْعَزِيزُ} ve O yegâne Azîz ❁ kemâl-i kudretle müteferrid ve bâhusus onları her lahza muâhazeye kādir {الْحَكِيمُ} yegâne Hakîm'dir. ❁ Yaptığını hikmet-i bâliğa ile yapar.

Nitekim:

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

Meâl-i Şerîfi

Ma'amâfîh Allah insanları zulümleriyle muâhaze ediverse idi yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı, velâkin onları mukadder bir ecele kadar tehir eder, ecelleri geldiği vakit de bir saat ne geriletebilirler, ne öne geçebilirler (61).

Allah böyle Azîz-i Hakîm ve O'nun hakkı en âlî, en güzel evsâf[2] ile vasfolunmak iken:

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰىۜ لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾ تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾

[3105] **Meâl-i Şerîfi**

Hem Allah'a kendilerinin hoşlanmayacakları şeyler isnad ediyorlar, hem de dilleri kendilerine yalan söylüyor: En güzel âkıbet onlarınmış!

---

1 B: "sıfatlardır".
2 B: "vasf".

Doğrusu ateş onların, hem onlar ona en önde gidecekler (62). Tallahi Biz senden evvel birçok ümmetlere resuller gönderdik, buna karşı Şeytan onlara amellerini[1] tezyin etti, bugün de o onların velîsidir ve onlara elîm bir azab var (63).

{وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ} Bir de tutarlar kendilerinin hoşlanmayacakları şeyleri Allah'a kılarlar. ❁ Nitekim kız evlâdını hoşlanmazlar, "Allah'ın kızları var" derler; kendileri riyasette ortağı hoşlanmazlar, Allah'a şirk[2] koşarlar; kendileri elçilerine hürmet edilmesini isterler, Allah'ın resulleriyle istihfaf ederler; putlarına kıymetli mallarını takdim ederler, beğenmedikleri aşağılık mallarını Allah için vermeye kalkışırlar ilh…

وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا فِيهِۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Sana bu kitabı indirmemiz de ancak şunun içindir ki onlara hakkında ihtilâf ettikleri şeyi beyan edesin ve iman edeceklere bir hidâyet, bir rahmet olsun (64).

[3106]

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Evet, Allah semâdan bir su indirdi de onunla Arz'a ölümünden sonra hayat verdi, her hâlde bunda dinleyecek bir kavim için bir âyet vardır (65).

{يَسْمَعُونَ} Sem'i bulunan, dinleyecek olanlar ❁ burada ba'de'l-mevt hayâta sebep olan semâvî suyun indirilmesi ihtar olunurken يَسْمَعُونَ buyurulması şâyân-ı dikkattir. Hâlbuki suyun nüzûlüne mülâyim olan dinlemek değil, görmek veya düşünmek görünür. Binâen'aleyh bunda

1 B: "emirlerini".
2 B: "şerîk".

mühim bir nükte vardır ki o da zikrolunan suyun Kur'ân'ı temsil olduğuna işarettir. Nitekim Sûre-i Ra'd'da اَنْزَلَ[1] مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً [13/17] âyetinde de bunun bir nazîri geçmişti.

وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْقٖيكُمْ مِمَّا فٖى بُطُونِهٖ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَٓائِغًا
لِلشَّارِبٖينَ ﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخٖيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًاۜ اِنَّ
فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

[3107] **Meâl-i Şerîfi**

Her hâlde size sağmal hayvanlarda da bir ibret vardır, size onun butûnundakinden fers ile dem arasından hâlis bir süt içiriyoruz ki içenlerin boğazından kayar gider (66). Hurmalıkların ve üzümlüklerin meyvelerinden de, bundan hem bir müskir çıkarırsınız hem de bir[2] güzel rızık; her hâlde bunda aklı olan bir kavim için elbet bir âyet var (67).

{تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا} Bir müskir bir de güzel rızık alırsınız ❁ bu âyet müskirâta dair ilk nâzil olan âyettir. Bununla şarap henüz tahrim edilmiş olmamakla beraber görülüyor ki "rızk-ı hasen"e mukabil zikredilmiş ve binâen'aleyh güzel bir şey olmadığı anlatılmıştır. Mâkabline de dikkat edilince anlaşılır ki "rızk-ı hasen" ile "seker"in tekabülü süt ile fers ve demin tekabülüne nazîrdir[3]. Bu ise rics tahrîmine îmâdır. Binâen'aleyh burada "rızk-ı hasen" pekmez ve ma'mûlâtı gibi tatlılardır.

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذٖى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ ﴿٦٨﴾
ثُمَّ كُلٖى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكٖى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۜ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ
فٖيهِ شِفَٓاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

---

1 M ve B: "والله انزل".
2 B -"bir".
3 B: "nâzırdır".

[3108] **Meâl-i Şerîfi**

Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti: Dağlardan ve ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz göz evler edin (68). Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin müyesser kıldığı yollara koy. İçlerinden renkleri muhtelif bir içecek peydâ olur ki onda insanlara bir şifâ vardır, her hâlde bunda tefekkür edecek bir kavim için elbet bir âyet var (69).

{وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ} ❁ Buradaki "vahy"i müfessirîn vahy-i ilham diye tefsir etmişlerdir.[1] Çünkü bundan murad vahy-i nübüvvet olmadığı zâhirdir. "İlham" bir mânayı kalbe ilkādır. Fakat ilham, ilmî veya amelî bir vücub ve ıztırar ifade etmez. Hâlbuki bal arısında şu ifade olunan me'ânî zarûret-i ameliye ifade eden bir fıtrat-ı mahsûsadır. Denebilir ki arının sanatı bir nübüvvet vahyi olmamakla beraber zarûrî bir hüküm ifade etmesi haysiyetiyle ona şebîhtir. Ve "vahiy" denilen şe'n-i rûhînin[2] kuvvet ve isabetini tasavvur u tefekkür edebilmek cihetinde ilhamdan daha kuvvetli bir misâldir. Yani Hak teâlâ tarafından arıya bal yapmak rûh ve sanatı şaşmaz bir vücub ve isabetle verildiği gibi, peygambere gelen vahiy de zarûrî bir ilm-i ledünnîdir. Ve buna işareten رَبُّكَ buyurulmuştur. Binâen'aleyh arıya vahyin mânası ona o rûh u fıtratı vermek ve zâhirî bir vâsıta olmaksızın[3] gizli bir surette terbiye ederek ona o his ve sanatı kemâl-i kat'iyyetle tâlim edip belletmek demektir.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٧٠﴾ وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِۚ فَمَا الَّذٖينَ فُضِّلُوا بِرَٓادّٖي رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌۜ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنٖينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۜ

1 Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 476; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 405; XVII, 247.
2 B: "rûhânînin".
3 B -"ona o rûh u fıtratı vermek ve zâhirî bir vâsıta olmaksızın".

اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَۙ ﴿٧٢﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ
لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَۚ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَۜ اِنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

[3109] **Meâl-i Şerîfi**

Hem Allah sizi halketti, sonra sizi vefat ettiriyor, içinizden kimi de erzel-i ömre reddolunuyor ki biraz ilimden sonra bir şey bilemez olsun, her hâlde Allah hem Alîm hem Kadîr (70). Allah bazınızı bazınıza rızıkta tafdil de etti, fazla verilenler rızıklarını ellerinin altındakilere reddediyorlar da hepsi onda müsâvî oluyorlar da değil, şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar? (71). Allah size kendilerinizden zevceler de verdi ve size zevcelerinizden oğullar ve torunlar verdi ve sizi hoş hoş nimetlerden merzuk buyurdu, şimdi bâtıla inanıyorlar da [3110] onlar Allah'ın nimetine küfür mü ediyorlar? (72). Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden zerrece bir rızka mâlik olmayan ve olmak ihtimâli bulunmayan şeylere tapıyorlar (73). Artık Allah'a temsiller yapmaya kalkmayın, çünkü Allah bilir siz bilmezsiniz (74).

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ
مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًاۜ هَلْ يَسْتَوُنَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا
رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَٓا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُۙ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍۜ
هَلْ يَسْتَوِي هُوَۙ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِۙ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Allah şunu temsil getirdi: Bir abd-i memluk, hiçbir şeye kudreti yok, bir de o zat ki kendisine tarafımızdan güzel bir rızık nasib etmişiz de o ondan gizli açık infak edip duruyor; hiç bunlar müsâvî olurlar mı? Bütün hamd Allah'ındır amma çokları bilmezler (75). Allah şunu da bir temsil getirdi: İki kişi birisi dilsiz, hiçbir şeye kudreti

yok, efendisine sade bir ağırlık, ne tarafa gönderilse hiçbir hayra yaramaz; hiç bu, adaletle âmir olan ve doğru bir yolda giden kimseye müsâvî olabilir mi? (76).

[3111] {هَلْ يَسْتَوُنَ} ❁ Burada هَلْ يَسْتَوِيَانِ buyurulmayıp da cemiʿ sîgası îrad olunması yalnız iki ferd değil, iki sınıf arasında mukayese maksud olduğuna işarettir. Yani hürriyetine sâhip olmayıp başkasının milki olan âciz köleler sınıfı ile hürler sınıfı ve bâhusus güzel rızık ile merzuk olup da onu muhtaç olanlara sarf u harc eden hürler sınıfı müsâvî olur mu? Elbette olmazlar değil mi? İşte Allah'tan başkasına tapanlar abd-i memluk gibi hürriyetini verip bir mahlûka kul olmuş köleler kabîlindendir[1]. Allah'tan başka ilâh tanımayan muvahhid mü'minler de ahrâr demektir. Fi'l-vâkiʿ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ diyebilmekten büyük hürriyet tasavvur olunamaz. Binâenʿaleyh küfr ü şirk, bâtıl dinler hep birer kayd-ı esaret, dîn-i hak ve îmân-ı tevhid insan için bir hürriyet, bir servettir. Düşünmeli ki o hürriyet nimeti ne büyük nimettir ve onu veren kimdir? {اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ} Bütün hamd Allah'ındır. ❁ Hürriyet O'nun nimeti olduğu gibi her nimet de O'nundur. Binâenʿaleyh hakk-ı şükür ve tâzim de münhasıran O'nundur. Hürriyetin kıymetini bilmeli, din ve imanın kadrini anlamalı da münhasıran Allah'a ubûdiyet ederek hamd etmelidir {بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} Fakat ekserîsi bilmezler ❁ bilmezler de küfr ü küfranda bulunurlar. Hürriyet davasıyla Şeytan'a esir olurlar.

Gelelim ikinci temsile:

{وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا} Allah şunu da darb-ı mesel yapmıştır: {رَجُلَيْنِ} İki adam {اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ} birisi dilsiz ❁ söz söyleyemez {لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ} hiçbir şey beceremez {وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ} ve o efendisine de bir bârdır ❁ yani o hımbıl aynı zamanda bir efendiye muhtaç bir köledir. Fakat o [3112] efendisine de bir yüktür. Boşuna yer içer {اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ} nereye gönderirse bir hayra yaramaz ❁ işte kâfirlerin darb-ı meseli budur. Hak söz söylemez, hakka karşı dilsizdir, mevlâsı olan Allah teâlâ'ya muhtaçtır.

1 B: "kabîlindendirler".

Fakat onun emirlerini îfâ etmez, yer içer bir hayra yaramaz. Şimdi bir tasavvur olunsun {هَلْ يَسْتَوٖى هُوَ} o ❁ ebkem, kell {وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِۙ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ} bir de adalet emreden ve bununla beraber kendisi de sırât-ı müstakīm üzere bulunan kimse hiç müsâvî olur mu? ❁ Elbette olmaz. İşte kâmil mü'minin darb-ı meseli de budur. Kendisi doğru yolda gider, hak din ile mütedeyyin, ilmi ile âmil olarak hakkı söyler, adl ü hakkāniyet emreder, emr bi'l-ma'rûf yapar ve bu suretle sâhib-i kelâm, ulü'l-emr olur. Ve böyle yaparken kendisi adl ü istikāmetten ayrılmaz. (*Sûre-i Nisâ'da*[1] كُونُوا قَوَّامٖينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ *[4/13] bak*). Şüphe yok ki böyle adl emreden[2] insanlar içinde icrâ-yı adalete me'mur olanlar da haktan inhiraf edecek olsalar bile kolaylıkla edemezler. Onun içindir ki bir hadîs-i nebevîde كَمَا تَكُونُوا يُوَلّٰى عَلَيْكُمْ buyurulmuştur.[3] Zamanımızdaki Müslümanların esbâb-ı sukūtları da bu noktadan ve bu meselden istihrac olunabilir.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٧٧﴾ وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـٔاًۙ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فٖى جَوِّ السَّمَٓاءِۜ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

[3113] **Meâl-i Şerîfi**

Bütün semâvât u Arz'ın gaybını bilmek de Allah'a mahsus, Sâat emri ise sade lemh-i[4] *basar gibi yahut daha yakındır, şüphe yok ki Allah her şeye kadîr*[5] *(77). Ve Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir hâlde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz; öyle iken size işitme, gözler, gönüller verdi ki şükredesiniz (78). Görmediler mi baksalar a kuşlara,*

---

1 M ve B: "Mâide'de".
Mâide 8. âyet-i kerîmede ise şöyle buyurulmaktadır: كُونُوا قَوَّامٖينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِ
2 B: "Şüphe yok ki böyle adamlardan".
3 İbn Cümey', *Mu'cemu'ş-şüyûh,* thk. Ömer Abbdüsselâm Tedmürî, Beyrut: er-Risâle, 1405, s. 149; Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* IX, 492 (كَمَا تَكُونُوا كَذَلِكَ يُؤَمَّرُ عَلَيْكُمْ); Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi',* VI, 466.
4 B: "lemha-i".
5 B: "kādir".

cevv-i semâda musahharlar iken onları Allah'tan başka tutan nedir? Elbette bunda iman edecek bir kavim için çok âyetler var (79).

{وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا... اِلخ} ❁ Bu âyet ilim nazariyesinde ihtibar ve tedrib mezhebini müeyyid görünüyor.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ
ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ اِقَامَتِكُمْۙ وَمِنْ اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَٓا اَثَاثًا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٨٠﴾
وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ
تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَاِنْ
تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَاَكْثَرُهُمُ
الْكَافِرُونَ۟ ﴿٨٣﴾

[3114] **Meâl-i Şerîfi**

Allah size evlerinizden bir mesken yaptı ve en'âm derilerinden size gerek göç gününüzde ve gerek ikāmetiniz gününde hafif hafif taşıyacağınız evler ve yünlerinden yapağılarından, kıllarından bir zamana kadar (giyinecek, kuşanacak, serilecek[1], döşenecek) bir esas ve (ticaret edilecek) bir metâ' yaptı (80). Allah halkettiği şeylerden sizin için gölgeler yaptı ve sizin için dağlardan siperler yaptı, hem sizi sıcaktan vikāye edecek esvablar hem de harbde vikāye edecek esvablar yaptı. Bu suretle üzerinizde olan nimetini tamamlayacak ki siz hâlis Müslüman olup selâmet neşredesiniz (81). Buna karşı eğer yüz çevirirlerse artık senin üzerine düşen ancak teblîğ-i beliğdir (82). Allah'ın nimetini tanırlar, sonra da onu inkâr ederler ve ekserîsi kâfirdirler (83).

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَاِذَا
رَاَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا

1 B -"serilecek".

شُرَكَٓاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ شُرَكَٓاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ
لَكَاذِبُونَۚ ﴿٨٦﴾ وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ اَلَّذِينَ
كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ
نَبْعَثُ فِي كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِۜ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ
الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

[3115] **Meâl-i Şerîfi**

Bir gün de gelecek ki her ümmetten bir şâhid ba's edeceğiz, sonra o küfredenlere ne izin verilecek ne de onlardan [3116] tarzıye istenecek (84). Ve o zâlimler azâbı gördükleri vakit artık o onlardan ne tahfif olunacak ne de kendilerine mühlet verilecek (85). Ve o müşrikler şerîklerini gördükleri vakit "Yâ Rabbenâ! İşte şunlar Seni bırakıp da kendilerine taptığımız şerîklerimiz" diyecekler, onlar da onlara şu sözü fırlatacaklar: "Her hâlde siz kat'iyyen yalancılarsınız" (86). Ve o gün Allah'a arz-ı teslimiyet etmişlerdir ve bütün o uydurdukları şeyler kendilerini bırakarak gāib olup gitmişlerdir (87). O hem küfretmiş hem de Allah yolundan çevirmiş olanlar diğerlerini de ifsad ettikleri cihetle o azab üstüne bir azab ziyade etmişizdir (88). Hele her ümmet içinde kendilerinden üzerlerine bir şâhid ba's edeceğimiz, seni de onlar üzerine şâhid getirdiğimiz[1] gün!... Ve bu kitabı sana ceste ceste indirdik ki her şeyi beliğ bir surette beyan etmek hem bir hidâyet kanunu, hem bir rahmet, hem de müslimîne bir müjde olmak için (89).

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ
يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

---

1 B: "getireceğimiz".

Meâl-i Şerîfi

Haberiniz olsun ki Allah size adli, ihsânı ve yakınlığı olana atâyı[1] emrediyor ve fuhşiyyâttan, münkerden, bağyden nehyediyor. Size vaaz ediyor ki dinleyip anlayıp tutasınız (90).

❁ {إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ} Muhakkak Allah adli, {وَالْاِحْسَانِ} ihsânı {وَ} ve husûsiyle {اِيتَٓائِ ذِى الْقُرْبٰى} akrabaya vergiyi [3117] emreder {وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ} ve fuhşiyyattân {وَالْمُنْكَرِ} münkerden {وَالْبَغْيِ} bağyden nehy eyler.

"Adl" her şeyi mertebesine vaz' etmek, hakkı yerine koymaktır ki "bağy"in, ta'bîr-i âharla "cevr ü zulm"ün zıddıdır. "Adl", "insaf" ve "hakkāniyet" ve "istikāmet" mefhumlarını tazammun eden bir denkleştirmedir ki terâzinin dili gibi ifrat ile tefrit beyninde bir nokta-i tevhid ve istikāmet olarak tarafeyninde mu'âdele denilen bir muvâzenet ifade eder. Ve bundan dolayı adalete ve adalet düsturlarına "mîzan" dahi ıtlak olunur. Nitekim وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ [el-Hadîd 57/25][2] buyurulmuştur. Yani adalet, nizâm-ı âlemdir ve amel ve tâatte mikdâr-ı vâcib olan bir fazîlet-i ahlâkiyedir. Şüphe yok ki her hakkın başı Hak teâlâ'nın hakkı olan ulûhiyet hukūkudur. Ulûhiyet hukūkunun birincisi ise vahdâniyettir. Çünkü şerîk ve nazîri bulunanın aksâ-yı ta'zîme istihkākı olamaz. Binâen'aleyh adlin başı tevhîd-i ilâhtır. Nitekim bu âyetin tefsîrinde İbn Abbas'tan: "Adl, şehâdetü en lâ ilâhe illallah"; "adl, hal'-i endâddır"; "adl tevhîddir" diye rivayetler vârid olmuştur.[3]

"**İhsân**" kelimesi de lügatta iki suretle isti'mâl olunur. Birisi أحسنه'dur ki bir şeyi güzel yapmak demektir, birisi de أحسن إليه'dir ki "ona iyilik etti" demektir. Lisânımızda "ihsan" bu ikinci mânada müte'âreftir. Âyette ise

1 B: "îtâyı".
2 "…Ve beraberlerinde kitap ve mîzan indirdik ki insanlar adaletle tutunsunlar…"
3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 279:
عن ابن عباس، قوله «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ» قال: شهادة أن لا إله إلا الله…
Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XVI, 106:
عن ابن عباس رضي الله عنهما، العدل: التوحيد، والإحسان: أداء الفرائض وقال زاذان عنه: العدل شهادة أن لا إله إلّا الله، والإحسان؛ الإخلاص فيه، وقال عطاء عنه: العدل: خلع الأنداد.

ikisine de muhtemildir. Ve her ikisiyle de tefsir vârid olmuştur. Evvelkisi yaptığını güzel yapmak demek olur. Bu mâna ile ihsan[1], hadîs-i nebevîde أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ "sanki görüyorsun gibi Allah'a ibadet eylemen"[2] diye tefsir olunmuştur. Yani bu surette "ihsan" vazifeyi en güzel surette yapmak demektir. Yine bu mânadan olarak Aleyhissalâtü vesselâm: إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ[3] وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ buyurmuştur ki "Allah teâlâ her şey üzerine ihsânı yazdı, binâen'aleyh katl ve zebhi dahi güzel surette [3118] yapınız. Her biriniz bıçağını iyi bilesin ve zebîhasına rahat ettirsin" demektir.[4] İkincisi nâsa iyilik yapmak demek olur. Bu mâna ile "ihsan" da أَنْ تُحِبَّ لِأَخِيكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ "kendin için sevdiğini kardeşin için de sevmen"[5] hadîs-i şerîfiyle tefsir olunmuştur.

إِيتَآئِ ذِى الْقُرْبٰى Akrabâya muhtaç oldukları husûsâtta atıyye ve ihsan ile sıla ve ikramdır. Bu esasen "ihsan"da dâhil ise de, şânına ihtimâmen bilhassa zikrolunmuştur. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den mervîdir ki buyurmuştur: إِنَّ أَعْجَلَ الطَّاعَةِ ثَوَابًا صِلَةُ الرَّحِمِ "Sevabı en çabuk olan tâat sıla-i rahimdir"[6] yani akrabâya ihsan ile te'yîd-i[7] alâkadır.

"**Fahşâ**", çirkinlikler, zina gibi şehevâta mutâba'atta ifrat ile alâkadar olan günahlardır ki lisânımızda "fuhşiyyât" tâbir olunur. Ve bunlar insanların en çirkin hâlleridir.

"**Münker**" ne şeriatta ne âdette tanınmayandır. Zira şer' ü âdette mâruf olmayan fiiller hoş görülmez, gazabı tehyic eyler, redd ü inkâr edilir. Yani hakkı olmayan şeyi talep etmek, gayrın hukūkuna tecavüz eylemektir ki "adl"in zıddı, yani zulümdür.

---

1 B -"ihsan".

2 Buhârî, Îmân, 37, Tefsir, 31; Müslim, İman, 1.

3 M ve B: "الذبيحة".

4 Müslim, Sayd, 57; Ebû Dâvûd, Edâhî, 12.

5 Buhârî, Îmân, 6; Müslim, Îmân, 71:

عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه.

6 Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr,* thk. Ali Rızâ, Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1416/1995, s. 142; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 182-183.

7 B: "takyîd-i".

Kibâr-ı sahâbeden Osman b. Maz'ûn-i Cumahî radıyallahu anh'tan mervîdir ki "ben" demiş, "ibtidâda sırf Muhammed aleyhisselâm'dan utandığım için[1] Müslüman olmuş idim, İslâm henüz kalbimde tekarrur etmemişti. Bir gün huzûruna vardım. Bana konuşuveriyordu. Konuşurken gördüm ki gözünü semâya dikti, sonra da sağından aşağı indirdi. Sonra bunu bir daha tekrar etti. Sordum, buyurdu ki: 'Sana konuşuverirken birdenbire Cibril sağımdan nüzul etti de «yâ Muhammed! اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ adl, شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ; ihsan, kıyam bi'l-ferâiz[2,3] [3119] وَاِيتَٓائِ ذِى الْقُرْبٰى yani karâbeti olana sıla, وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ zina, وَالْمُنْكَرِ ne şeriatta ne sünnette tanınmayan, وَالْبَغْيِ istitâle» dedi.' İşte bunun üzerine" dedi müşarünileyh Osman, "kalbime iman oturdu. Vardım Ebû Tâlib'e haber verdim. 'Ey ma'şer-i Kureyş!' dedi, 'biraderzâdeme ittibâ' ediniz rüşdü bulacaksınız. Her hâlde size ancak mekârim-i ahlâktan başka bir şey emretmiyor.' Bunun üzerine Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem 'ey amucacığım! Nâsın bana ittibâ' etmelerini emredersin de kendini bırakır mısın?' dedi ve cehd etti. Fakat o, ikrâr-ı İslâm'dan ibâ etti ve binâen'aleyh اِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ [el-Kasas 28/56][4] âyeti nâzil oldu."[5]

---

1 B: "zaman".

2 B: "bi'l-farz".

3 "Kıyam bi'l-ferâiz"*, uhdesine müterettib olan bütün farîzaları mükemmelen edâ demektir**. Ferâizi mükemmelen edâ ise bütün vâcibleri, sünnetleri, müstehabları âdâbı ile îfâ eylemektir. Zira bütün sünen ve müstehabbât ferâizin mükemmilleridir. Binâen'aleyh sünen ve müstehabbâtın bu tâbirden hâriç kaldığını zannetmemeli. Yani işbu "kıyam bi'l-ferâiz" tefsîri ile ihsânın "vazifeyi güzel yapmak" mânası ihtar olunmuştur. Vazifeyi güzel yapmak da onu bütün müstehabbât ve âdâbını muhtevî hüsn ü kemâliyle yapmak demektir. Bu da أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ mânasına râci'dir [Müellifin notu].
* M ve B: "Kıyam bi'l-farz".
** B: "etmektir".

4 "Doğrusu sen sevdiğine hidâyet veremezsin…"

5 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XX, 258-259. Krş. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 318; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VII, 2298; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 287-288:
روي عن ابن عباس أن عثمان بن مظعون الجمحي قال: ما أسلمت أولا إلا حياء من محمد عليه السلام ولم يتقرر الإسلام في قلبي فحضرته ذات يوم فبينما هو يحدثني إذ رأيت بصره شخص إلى السماء ثم خفضه عن يمينه، ثم عاد لمثل ذلك فسألته فقال: «بينما أنا أحدثك إذا بجبريل نزل عن يميني فقال: يا محمد إن الله يأمر بالعدل والإحسان، العدل شهادة أن لا إله إلا الله والإحسان القيام بالفرائض وإيتاء ذي القربى، أي صلة ذي القرابة وينهى عن الفحشاء الزنا، والمنكر ما لا يعرف في شريعة ولا سنة والبغي الاستطالة». قال عثمان: فوقع الإيمان في قلبي فأتيت أبا طالب فأخبرته فقال: يا معشر قريش اتبعوا ابن أخي ترشدوا ولئن كان صادقا أو كاذبا فإنه ما يأمركم إلا بمكارم الأخلاق، فلما رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم من عمه اللين قال: يا عماه أتأمر الناس أن يتبعوني وتدع نفسك وجهد عليه، فأبى أن يسلم فنزل قوله: «إنك لا تهدي من أحببت» (القصص ٥٦/٢٨).

Hazret-i Ali'den de mervîdir ki şöyle demiştir: "Allah teâlâ, Peygamberine kendisini Arap kabilelerine arzetmesini emretti, binâen'aleyh Nebiyy-i Ekrem çıktı ben ve Ebû Bekir beraberinde idik. Bir mecliste tevakkuf ettik ki üzerlerinde vakar vardı. Ebû Bekir 'bu kavim kimlerden?' diye sordu, 'Şeyban b. Sa'lebe'den' dediler. Bunun üzerine Resûlullah onları iki kelime-i şehâdete davet ve Kureyş tekzib ettiği için kendisine yardım etmelerini teklif etti. Edince Mefrûk[1] b. Amr, ya 'Ehâ[2] Kureyş' dedi, 'bizi davet ettiğin şey nedir?' Resûlullah اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ... الآية tilâvet buyurdu. Binâen'aleyh Mefrûk[3] b. Amr 'vallahi, sen mekârim-i ahlâka ve mehâsin-i a'mâle davet ediyorsun. Seni tekzib eden ve senin aleyhinde hareket etmek isteyenler[4] kasem ederim ki ifk ü iftira ediyorlar" dedi."[5]

İbn Mes'ûd radıyallahu anh demiştir ki: "Kur'an'da hayr u şerri en câmi' olan âyet budur."[6] Demişlerdir ki "eğer Kur'an'da bu âyetten başka bir şey olmasa idi ona yine تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ıtlâkı sâdık olurdu" وَاللّٰهُ أَعْلَمُ. Bunun وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ... إلخ âyeti akabinde îrad olunması buna tenbih [3120] içindir.[7] Böyle emr ü nehy ve hayr ü şerri beyan ve temyiz ile Allah {يَعِظُكُمْ} size vaaz ediyor ki {لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ} tezekkür edesiniz. ۞ Belleyip tutasınız. Binâen'aleyh bu nasihati dinleyiniz, bu emr ü nehyi tutunuz.

---

1 M ve B: "Makrun".

2 B: "Ebâ".

3 M ve B: "Makrun".

4 B: "isteyenlere".

5 Nehrevânî, *el-Celîsü's-sâlih,* thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005, s. 421; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe,* thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1419/1998, V, 2642; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XX, 259:

قال علي عليه السلام: ثم دفعنا إلى مجلس آخر عليه السكينة والوقار، فتقدم أبو بكر، فسلم، فردوا عليه السلام، فقال: ممن القوم؟ قالوا: من بني شيبان بن ثعلبة، فالتفت إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: بأبي أنت وأمي يا رسول الله ليس بعد هؤلاء عز في قوم. وكان في القوم مفروق بن عمرو وهانئ بن قبيصة والمثنى بن حارثة والنعمان بن يزيد... فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أدعوكم إلى شهادة أن لا إله إلا الله وأني رسول الله وأن تؤووني وتنصروني، فإن قريشا قد ظاهروا على أمر الله وكذبوا رسله، واستغنوا بالباطل عن الحق، وهو الله الغني الحميد... قالوا: وإلى ما تدعو أيضا؟ قال: فتلا عليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذي القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغي». فقال مفروق بن عمرو: دعوت والله إلى محاسن الأعمال ومكارم الأخلاق ولقد أفك قوم ظاهروا عليك وكذبوك...

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 280:

عن سُتَيْر بن شَكَل، قال: سمعت عبد الله يقول: إن أجمع آية في القرآن لخير أو لشر، آية في سورة النحل «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ...» الآية.

7 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 237-238; Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* V, 267; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VII, 456:

ولو لم يكن في القرآن غير هذه الآية لصدق عليه أنه تبيان لكل شيء وهدى ورحمة للعالمين، ولعل إيرادها عقيب قوله: «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتابَ» للتنبيه عليه.

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ
كَفِيلًاۜ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّت۪ي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًاۜ
تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍۜ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِه۪ۜ
وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً
وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُٓوا
اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّٓوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۚ
وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَل۪يلًاۜ اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ
اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍۜ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذ۪ينَ صَبَرُٓوا اَجْرَهُمْ
بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ
حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

[3121] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de mu'âhede ettiğinizde Allah'ın ahdini yerine getirin ve sağlam sağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın. Nasıl olur ki ona Allah'ı kefil kılmıştınız, şüphe yok ki Allah, ne yaparsanız tamamen bilir (91). Ve bir ümmet diğer bir ümmetten daha nemâlı olduğu için yeminlerinizi aranızda bir hud'a ittihaz ederek o, ipliğini kat kat kuvvetle büktükten sonra sökmeye çalışan karı gibi olmayın. Her hâlde Allah sizi onunla imtihan eder ve elbette o ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri kıyamet günü size muhakkak beyan edecektir (92). Allah dilese idi elbet hepinizi bir tek ümmet yapardı ve lâkin O dilediğine dalâlet, dilediğine hidâyet buyurur ve her hâlde hepiniz bütün yaptıklarınızdan mes'ul olacaksınız (93). Yeminlerinizi [3122] aranızda hud'a ve fesâda vesile ittihaz etmeyin ki sonra sağlam basmışken bir ayak kayar ve Allah yolundan saptığınız için fena acı tadarsınız, âhirette de size pek büyük bir azab olur (94). Allah'ın ahdini cüz'î bir bedele değişmeyin, her hâlde

Allah yanındaki sizin için daha hayırlıdır, eğer bilir iseniz (95). Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın yanındaki ise bâkīdir. Elbette Biz o sabredenlere yaptıkları amelin daha güzeliyle ecirlerini muhakkak vereceğiz (96). Erkekten dişiden her kim mü'min olarak iyi bir amel işlerse muhakkak ona hoş bir hayat yaşatacağız ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle ecirlerini muhakkak vereceğiz (97).

İmdi:

فَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ ﴿٩٨﴾ اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِه۪
مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

Meâl-i Şerîfi

İmdi Kur'an okuduğun vakit evvelâ Allah'a sığın o racîm Şeytan'dan (98). Hakikat bu ki iman edip de Rablerine tevekkül edenler üzerine onun sultası yoktur (99). Onun sultası ancak onu[1] velî ittihaz edenlere ve Allah'a şirk koşanlaradır (100).

{فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ} ۞ İsti'âze ile emir, mânasıyla emirdir. Kur'an okumaktan müstefid olmak için evvelemirde Şeytan'dan Allah'a sığınmak lâzımdır. Bu ise esasen [3123] kalbin fiilidir[2]. Onun için cumhur lafzen[3] isti'âze, yani e'ûzü çekmek vâcib değil, müstehab demişlerdir.

Hâsılı şeytanet peşinde dolaşan şeytan dostları Kur'an'dan hidâyet alamazlar. Onun için:

وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مُفْتَرٍۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى

1 B -"onu".
2 B: "kalben fiildir".
3 B: "lafzına".

لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌۜ لِسَانُ الَّذٖى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ
اَعْجَمِىٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُبٖينٌ ﴿١٠٣﴾ اِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۙ لَا يَهْدٖيهِمُ اللّٰهُ
وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٠٤﴾ اِنَّمَا يَفْتَرِى الْكَذِبَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir âyeti bir âyetin yerine bedel yaptığımız vakit Allah indirdiğine ve indireceğine a'lem iken o Şeytan yârânı "sen sırf bir müfterîsin" dediler, hayır onların çoğu bilmezler (101). Söyle onlara: Onu Rabbinden hikmet-i hak ile Rûhu'l-kudüs [3124] indirdi ki iman edenleri tesbit etmek ve Müslümanlara bir hidâyet, bir bişâret olmak için (102). Muhakkak biliyoruz ki onlar "mutlaka onu bir beşer tâlim ediyor" da diyorlar, ilhad etmek istedikleri kimsenin lisanı a'cemîdir, bu Kur'an ise gayet beliğ bir Arabî lisan (103). Allah'ın âyetlerine inanmayanları elbette Allah hidâyete erdirmez ve onlara elîm bir azab vardır (104). Yalanı ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur iftira ederler, işte onlar kendileridir ki o yalancılardır (105).

{وَاِذَا بَدَّلْنَا... إلخ} ❁ Bir âyetin yerine diğer bir âyetin bedel getirilmesi nesihtir. Evvelki mensuh sonraki nâsih olur. Kâfirler nesih meselesini nübüvvet-i Muhammediye hakkında bir şüphe gibi ileri sürmek istemişlerdi ki zamanımızda da hâlâ bunu tâkip eden kâfirler çoktur. Bu onlara cevaptır. Yani bir âyeti neshedip yerine diğer bir âyeti bedel getirdiğimiz vakit {وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ} ki Allah, ne indirdiğini, indireceğini bilir. ❁ O'nun nesh u tebdîli hâşâ cehilden değil, ilm ü hikmetindendir. Evvelkisi de, sonraki de hikmet-i ilâhiyenin ve maslahat-ı ibâdın muktezâsına göre nâzil olur. Bir vakit için maslahat olan diğer bir vakit için mefsedet olabilir. Bunun aksi de vardır. Zira devâ'î muhteliftir. Şeriatlar ise me'âş ü me'âdda[1] ibadullâhın mesâlihiyle mütenâsibdir.

1 B: "me'âda".

Hâlbuki Allah teâlâ şerî'at-i Muhammediyeyi kıyamete kadar muhtelif zamanların mesâlihine hâkim olmak için inzal buyurmuştur.

Allah teâlâ ne indirdiğini ve indireceğini bilip dururken bir âyeti tebdil ettiği zaman {قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مُفْتَرٍ} "sen peygamber değil, bir müfterîsin" dediler ❁ "bu Kur'ân'ı kendin uyduruyorsun da Allah'a iftira ediyorsun. Bu Allah kelâmı olsa idi tebdil olunur mu idi?" demeye kalkıştılar.

[3125] Rivayet olunduğuna göre: Evvelâ şiddetli bir âyet, sonra da ondan yumuşak bir âyet nâzil oldu mu Kureyş kâfirleri derlerdi ki "Muhammed, ashâbı ile eğleniyor, bugün bir şey emrediyor, yarın da ondan nehyediyor. Her hâlde bunları o kendiliğinden uyduruyor da Allah'a iftira ediyor."[1] {بَلْ} Hayır {اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} onların ekserîsi bilmez ❁ içlerinde bilen ve bildiği hâlde inad ve istikbar edenler dahi varsa da ekserîsinin ilim şânından değildir, ve Kur'ân'ın hakikatini ve nesh u tebdîlin fâide ve hikmetini bilmezler.

{قُلْ} Sen söyle ki ❁ yâ Muhammed {نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ} onu Rûhu'l-kudüs Rabbinden hak ile indirdi

"**Rûhu'l-kudüs**" kudsiyet rûhu, yani hiçbir şâibe ile lekelenmek ihtimâli olmayan pâklık rûhu; bir emniyete şâyan, mukaddes, tertemiz rûh demektir ki Cebrâil'dir. Nitekim نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ [eş-Şu'arâ 26/193][2] âyetindeki "Rûh-i Emîn" de odur. وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ [el-Bakara 2/87, 253] Kavl-i ilâhîsinde olduğu gibi burada Cebrâil'in "Rûhu'l-kudüs" unvânıyla zikri kâfirlerin iftiralarını şiddetle red için Peygamber'in kemâl-i nezâhet ve kudsiyetini tasrîhen tesbit nüktesiyle alâkadardır. Yani yâ Muhammed, Kur'an öyle mukaddes bir kitaptır ki bunu sana hiçbir şâibe ile lekedâr olmak ihtimâli olmayan Rûhu'l-kudüs, Rabbin teâlâ'dan indirmekte, hem de hiçbir bâtıla mahal olmayacak surette hak ile indirmektedir. Binâen'aleyh bu kitap nâsih ve mensûhuyla bütün mazmûnu hak bir

---

1 Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, II, 486-487:
قوله عز وجل: «وَإِذا بَدَّلْنا آيَةً مَكانَ آيَةٍ» يعني وإذا حولنا آية فيها شدة فنسخناها وجئنا مكانها بغيرها ألين منها «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِما يُنَزِّلُ» من التبديل من غيره «قالُوا» قال كفار مكة للنبي صلى الله عليه وسلم: «إِنَّما أَنْتَ مُفْتَرٍ» يعني متقول على الله الكذب من تلقاء نفسك قلت كذا وكذا ثم نقضته وجئت بغيره.

2 "Onu Rûh-i Emîn indirdi."

kitâb-ı mukaddes ve sen, Rûhu'l-kudüs'e sâhip bir Resûl-i Hak'sın. Rabbin bunu böyle indirdi ki {لِيُثَبِّتَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا} iman edenleri tesbit etsin ۞ imanda sâbit kılsın {وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمٖينَ} ve Allah'ın hükmüne inkıyad eden bütün [3126] müslimîne hidâyet ve bişâret olsun için. ۞ İşte nesih, böyle tesbit ve hidâyet ve bişâret hikmetleriyle alâkadardır.

Burada bu "müslimîn" fâsılasının tercî'i bâlâdaki تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ [16/89] âyetine işaretle اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ [16/90] âyetini ihtar eder.

{وَلَقَدْ نَعْلَمُ} Fi'l-vâki' biliyoruz {اَنَّهُمْ} onlar ۞ o kâfirler {يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ} "hayır, onu muhakkak bir beşer talim ediyor" diyorlar. ۞ Yani "Kur'ân'ı Muhammed'e Rûhu'l-kudüs indirmiyor, mutlak bir beşer tâlim ediyor" diyorlar. Böyle demeleri bir kere şimdiye kadar bir beşerden tâlim görmediğini itiraf ve "kendi uyduruyor" demelerini tekzibdir. عَلَّمَهُ بَشَر diyemiyorlar. Yani Resûlullah'ın i'lân-ı risaletten mukaddem ne gizli ne âşikâr bir kimseden ta'allüm görmediği herkesin mâlumu olduğu cihetle hiç kimseyi iğfal edemeyecek olan öyle bir iddiaya cesaret edemiyorlar. Fakat gördükleri fevkalâdelik karşısında bunu bahane ederek diyorlar ki "bu şimdiye kadar hiçbir tâlim görmediği için bunu kendisi yapamaz. Bir ümmînin böyle bir kitap yapabileceğini akıl kabul etmez. Bunu şimdi muhakkak birisi tâlim ediyor." Lâkin Allah'ın tâlim ettiğine inanmak istemiyorlar da "mutlak bir beşer tâlim ediyor" diyorlar.[1] Bu Kur'ân'ı ona bir beşer yapıveriyor, o da ondan öğrendiklerini Allah kelâmı diye satmak istiyor, tarzında iftira ve istihzâ ediyorlar.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında vârid olan rivayetlerde denilmiştir ki: Mekke'de Âmir[2] b. Hadramî'nin Cebr[3] yahud Ye'îş nâmında Rum bir kölesi varmış, okur yazar, sâhib-i kitab imiş. Herkesi davet eden Resûlullah bazen Merve'de onu meclisine alır konuşurmuş. Kureyş müşrikleri buna kızar, "Kur'ân'ı Muhammed'e bu Nasrânî tâlim ediyor"

1 B +"Bu Kur'ân'ı ona bir beşer tâlim ediyor diyorlar".
2 B: "Amr".
3 M ve B: "Cebrâ".

diye istihzâ etmek isterlermiş. Bir de Cebr[1] ile Yesâr[2] namlarında iki Rum Mekke'de kılıç yaparlar ve Tevrat ve İncil okurlarmış. [3127] Resûlullah bazen bunlara uğrar, okuduklarına rast gelirse dinlermiş. Bazıları da bunu bahane etmek istemişler. Bir de Huveytib b. Abdüluzzâ'nın kölesi Âbisâ sâhib-i kütüb imiş, Müslüman olmuş, bunu gören müşrikler "hâ, Muhammed'i bu öğretiyormuş" demeye kalkışmışlar. Bir de Selmân-ı Fârisî'den bahsedilmiştir. Fakat müşârün ileyhin islâmı Medine'de olduğu cihetle âyetin Mekkî olmasına nazaran sebeb-i nüzûlünde bunun mevzû'-i bahis edilmesi doğru olamayacağı beyânıyla buna itiraz olunmuştur.[3]

Hâsılı nübüvveti kabul etmek istemeyen müşrikler, Resûlullah'ı yeni tahsîle başlamış acemi bir müte'allim veya başkasına yaptırdığını kendine isnad eden bir aldatıcı gibi göstermek için bir beşerin tâlimi şüphesini uyandırmak istiyor ve gâh şuna gâh buna isnad ederek muhtelif propagandalar yapıyorlardı. Nitekim son zamanlarda bazı Hıristiyanlar da "Muhammed dinini Hıristiyanlardan öğrendi, Müslümanlığı Hıristiyanlıktan aldı" diye aynı vechile neşriyatta bulunmuşlardı. İşte bütün bunlara şâmil olmak üzere görülüyor ki âyette bir isim tasrih edilmemiş, mutlak olarak "bir beşer" denilmiş ve bununla şüphenin sûret-i umûmiyede kökünden halline işaret olunmuştur. Zira bu surette müfterîlerin asıl garazları herhangi bir beşerin tâlimi şüphesini ileri sürmektir. Hatalarının da mebnâsı budur. Kur'ân'ın bir tenzîl-i ilâhî olduğunu inkâr etmek için öyle söyleyenler düşünmüyorlar ki {لِسَانُ الَّذٖى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِىٌّ} ilhad etmek istediklerinin lisânı a'cemîdir. ❁ Arabî değil, ana lisânı Arapça'nın yabancısı bir a'cemîdir. Yani "ona bir beşer tâlim ediyor" demelerinden maksadları nâsın aklını çelmek, fikirlerini Allah'tan bir beşere çevirmektir. Hâlbuki bu dedikleri büsbütün hilâf-ı ma'kuldür. Çünkü "Muhammed'e tâlim ediyor" diye fikirleri eğmek

1 M ve B: "Cebrâ".
2 M ve B: "Yesârâ".
3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 299-300; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVI, 126-130; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 240-241.

istedikleri o mefruz beşerin bir kere Arab'dan olmasına ihtimal yoktur. Zira Kur'an, bütün [3128] cihâna meydan okuyup dururken Arab içinde öyle bir muallim olsa idi hiç şüphesiz kalkıp, "sana öğreten ben değil miyim?" diye yüzüne vuruvermez miydi? Veyahut Kur'ân'ın nazîrlerini yapıp hiç olmazsa[1] el altından dağıtıvermez miydi? Arabın bütün bülegā ve ağniyâsı bununla uğraşıyor ve Peygamber'in mâlen ve maddeten hiçbir kuvve-i cebriyesi bulunmuyor. Ve ona muʻâraza etmek için o kadar devâʻî ve vesâik mevcud bulunuyordu ki[2] bu şerâit altında öyle bir şahsın kendini tanıtmamasına ihtimal mutasavver değildi. Onun için Arab içinde öyle bir muallim olmadığı bi'l-istikrâ sâbit bulunduğu gibi, aklen ve bi'l-istidlâl de sâbit idi. Binâenʻaleyh öyle bir şahs-ı mefruz, olsa olsa Arabın hâricindeki herhangi bir kavimden bir aʻcemî olmak üzere farzolunabilirdi. Bundan dolayı Arablar da Arabla değil, bâlâda nakledildiği üzere aʻcemî ile ilhad ediyorlardı {وَهٰذَا} hâlbuki bu ۞ Kur'ân-ı Kerîm {لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ} parlak bir Arabî lisandır[3]. ۞ Öyle Arabî bir beyandır ki bütün Arab bülegāsını tanzîrinden[4] âciz bırakmıştır. Bunu bir aʻcemî nasıl yapabilir? Böyle parlak bir Arabî artık bir aʻcemînin tâlimine nasıl isnad olunabilir? Gerçi bir aʻcemînin oldukça iyi bir Arapça öğrenmesi ve bilmeyenlere tâlim etmesi âdeten mümkindir. Fakat Arab değil aʻcemî olmak, sonra da bütün Arabın fevkinde parlak bir Arabî lisâna sâhip olmak; şüphe yok ki böyle bir faraziyede bir değil, iki mertebe hârikulâdelik vardır. Allah teâlâ'nın o aʻcemî hakkında hârika üzerine hârika olan bir ihsan ve inayetini mülâhaza ve kabul etmeden böyle bir faraziye yürütmek aklın bütün bütün zıddınadır. İşte Allah'ın taʻlîm ü tenzîlini kabul etmeyip de akılları çelmek için "onu bir beşer tâlim ediyor" diyen mülhidlerin bir mâkul gibi ileri sürmek istedikleri o söz mâkul değil, daha ziyade hilâf-ı maʻkul ve tenakuzdur. Bir fevkalâdeyi kabul etmemek için iki fevkalâdenin [3129] kabûlünü

---

1 B -"hiç olmazsa".
2 B -"ki".
3 B: "lisânıdır".
4 B: "tanzirden".

mâkul farz eyler ve tenakuzlarından haberleri olmaz. İdrak etmezler ki "onu bir beşer tâlim ediyor" demekle Kur'ân'ın parlaklığı sönmez, o mefruz beşere daha fazla bir kıymet verilmiş, hârika katlanmış olur.

Denebilir ki acaba bunların maksadları "bir a'cemî mânayı telkin ediyor, o da onu o parlak Arabî ile ifade eyliyor" demek olamaz mı? Fakat böyle demek, Kur'ân'ın nazmı münzel bulunduğunu ve nazm-ı Arabîsindeki fesâhat ve belâgat itibariyle kat'î ilzam ifade eden bir mucize olduğunu itiraf eylemektir. Hulâsa mülhidler, iftiralarında böyle mütenakız ve fikirlerinde böyle şaşkındırlar.

Zira {اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ} Allah'ın âyetlerine inanmayanlar, şüphe yok ki {لَا يَهْدِيهِمُ اللّٰهُ} Allah onlara hidâyet etmez {وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ} ve onlara elîm bir azab vardır.

{اِنَّمَا يَفْتَرِى الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ} Yalanı ancak Allah'ın âyetlerine inanmayan böyle imansızlar uydurur ❁ iftira ederler {وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ} ve yalancı ancak onlardır ❁ yani sana müfterî diyen o imansızlardır yâ Muhammed, sen her hâlde sâdıksın, bu Kur'an bir beşerin tâlimi değil, nazm u mânasıyla نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ'dır. Binâen'aleyh mü'minler, öyle mülhidlerin sözlerine aldanıp da küfre düşmekten sakınsınlar. Çünkü:

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِهٖٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْۚ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾

[3130] **Meâl-i Şerîfi**

Her kim imanından sonra Allah'a küfrederse -kalbi iman ile mutmain olduğu hâlde ikrah edilen başka- velâkin küfre sînesini açan kimse

lâbüd onların üstüne Allah'tan bir gazab iner ve onlara azîm bir azab vardır (106). Bunun sebebi, çünkü onlar dünyâ hayâtı sevmiş, âhirete tercih etmişlerdir, Allah da kâfirler gürûhunu doğru yola çıkarmaz (107). Onlar öyle kimselerdir[1] ki Allah kalblerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir ve işte onlardır ki hep gāfillerdir (108). Çare yok onlar âhirette tamamen hüsrâna düşeceklerdir (109).

{مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِهِ} Her kim imanından sonra Allah'a küfrederse ❁ yani kelime-i küfr tefevvüh eder, küfr olan sözü söylerse {اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ} kalbi iman ile mutmain olduğu hâlde ikrah olunan değil ❁ yani canını veya a'zâsından bir uzvunu itlâftan korkulur bir emr ile ikrah edilmek suretiyle değil [3131] {وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا} velâkin küfre sînesini açan ❁ küfür hoşuna giden, yani ikrah olunmadığı hâlde rızâsıyla kelime-i küfrü söyleyen veya ikrah olunduğu zaman kalbini bozup da küfre itikad ediveren kimseler {فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ} bunlar üzerine Allah'tan bir gazab ❁ yani künhü târif olunmaz büyük bir gazab {وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} ve bir de bunlara azîm bir azab vardır. ❁ Çünkü cürümleri en büyük cürümdür.

Rivayet olunuyor ki Kureyş Ammar'ı ve babası Yâsir'i ve anası Sümeyye'yi irtidâda ikrah ettiler, imtinâ' eylediler. Bunun üzerine Sümeyye'yi birer ayağından iki devenin arasına bağladılar ve "sen erkekler için Müslüman oldun" diyerek bir harbe ile önünden deştiler. Develere sürükletip parçalatarak öldürdüler, arkasından Yâsir'i de öldürdüler ve İslâm'da ilk maktul bu ikisi oldular, radıyallâhu anhumâ. Anasını babasını bu hâlde gören Ammar ise ikrah olunanı lisânen söyleyiverdi. Bunun üzerine "yâ Resûlallah" denildi, "Ammar küfretmiş." Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Hayır, Ammar baştan ayağa iman dolmuş, iman onun etine kanına karışmıştır." Derken Ammar ağlayarak Resûlullah'a geldi, Resûlullah da gözlerini silmeye başladı

1 M: "kimselerdirler".

ve buyurdu ki: "Nen var, tekrar ederlerse sen de dediğini tekrar et."[1] Bir de Müseylimetü'l-kezzâb iki kişiyi tutmuştu. Birisine "Muhammed hakkında ne dersin?" dedi, "Resûlullah" dedi. "Benim hakkımda ne dersin?" dedi, "sen de" dedi. Binâen'aleyh bunu bırakıverdi, öbürüne "Muhammed hakkında ne dersin?" dedi, "Resûlullah" dedi. "Benim hakkımda ne dersin?" dedi, "dilsizim" cevâbını verdi. Üç defa tekrar etti, o yine aynı cevâbı verdi, binâen'aleyh bunu katleyledi. Resûlullah haber alınca buyurdu ki: "Evvelkisi Allah'ın ruhsatını tuttu, ikincisi hakkı izhar etti."[2] Demek ki böyle [3132] ikrâh-ı mülcî' hâlinde yalnız lisânıyla kelime-i küfrü telaffuz etmek câizdir, fakat bu ruhsattır ve âyetten anlaşıldığı üzere kalbi iman ile mutmain olmak şartıyla bir ruhsattır. Fakat izhâr-ı hak ve i'zâz-ı din için helâki göze alıp da ictinab etmek azimettir. Ve bu hususta azimet ile amel efdaldir.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٠﴾ يَوْمَ تَأْتٖي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتٖيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾ فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزٖيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٥﴾

---

1 Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 288-289. Krş. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVI, 135; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 636:

قال ابن عباس: نزلت في عمار بن ياسر، وذلك أن المشركين أخذوه وأباه ياسرا، وأمه سمية، وصهيبا، وبلالا، وخبابا، وسالما فعذبوهم فأما سمية فإنها ربطت بين بعيرين ووجئ قبلها بحربة، وقيل لها: إنك أسلمت من أجل الرجال. فقتلت، وقتل زوجها ياسر، وهما أول قتيلين قتلا في الإسلام. وأما عمار فإنه أعطاهم ما أرادوا بلسانه مكرها، فأخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم بأن عمارا كفر، فقال: «كلا إن عمارا مليء إيمانا من قرنه إلى قدمه، واختلط الإيمان بلحمه ودمه!» فأتى عمار رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يبكي، فجعل رسول الله عليه السلام يمسح عينيه ويقول: «إن عادوا لك فعد لهم بما قلت» فأنزل الله تعالى هذه الآية.

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XX, 274-275; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* III, 241-242. Krş. Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* II, 290:

روي أن مسيلمة أخذ رجلين فقال لأحدهما: ما تقول في محمد؟ قال: رسول الله صلّى الله عليه وسلّم قال: فما تقول في فقال: أنت أيضاً فخلاه، وقال للآخر ما تقول في محمد قال: رسول الله صلّى الله عليه وسلّم؟ قال فما تقول في؟ قال: أنا أصم، فأعاد عليه ثلاثاً فأعاد جوابه فقتله، فبلغ ذلك رسول الله صلّى الله عليه وسلّم فقال: أما الأول فقد أخذ برخصة الله، وأما الثاني فقد صدع بالحق فهنيئا له.

[3133] Meâl-i Şerîfi

Sonra şüphesiz ki Rabbin o mihnete mübtelâ olmalarının arkasından hicret eyleyen, sonra mücahede ve sabr eden kimseler hakkında, şüphesizdir ki Rabbin bunun arkasından elbette Gafûr'dur Rahîm'dir (110). O gün ki herkes nefsi için mücadele ederek gelir, her nefse işlemiş olduğu amel tamamıyla ödenir ve hiçbirine zulmedilmez (111). Bir de Allah bir şehri mesel yaptı ki emniyet ve âsâyiş içinde idi, ona her yerden rızkı bol bol geliyordu, derken Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, Allah da ona o[1] yaptıkları sanatla açlık ve korku libâsını tattırıverdi (112). Celâlim hakkı için, onlara içlerinden bir Resul geldi de ona "yalan söylüyor" dediler, zulmederlerken azab da kendilerini yakalayıverdi (113). Onun için siz Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve hoş olarak yiyin de Allah'ın nimetine[2] şükredin, eğer gerçekten O'na ibadet edecek iseniz (114). O size ancak ölüyü ve kanı ve hınzır etini, bir de Allah'ın gayrısının nâmına kesileni haram kıldı. Her kim de muztar olursa bâğī ve mütecâviz olmadığı hâlde, artık şüphe yok ki Rabbin Gafûr'dur Rahîm'dir (115).

[3134]

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ
اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَۜ ﴿١١٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ
﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُۚ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا
اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾ ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَاَصْلَحُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾

Meâl-i Şerîfi

Sade dilinizin yalan tavsîfiyle şu helâl, şu haram demeyin ki yalanı Allah'a iftira etmiş olursunuz. Şüphe yok ki yalanı Allah'a iftira edenler

---

1 B -"o".
2 B -"Allah'ın nimetine".

felâh bulmazlar (116). Az bir istifade ve haklarında elîm bir azab vardır (117). Yahudî olanlara ise bundan evvel sana naklettiklerimizi haram kıldık ve onlara biz zulmetmedik, velâkin kendi kendilerine zulmediyorlardı (118). Sonra şüphesizdir ki Rabbin bir cehaletle kötülük işleyen, sonra arkasından tevbe edip düzelen kimseler hakkında, şüphesiz ki Rabbin bunun arkasından elbette Gafûr'dur, Rahîm'dir (119).

{وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِى ظُفُرٍ} Sûre-i En'âm'da {مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ} [6/146] bak.

[3135]

اِنَّ اِبْرٰهِيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتاً لِلّٰهِ حَنِيفاًۜ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَۙ ﴿١٢٠﴾ شَاكِراً لِاَنْعُمِهِۜ اِجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَاٰتَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا حَسَنَةًۜ وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَۜ ﴿١٢٢﴾

Meâl-i Şerîfi

Muhakkak ki İbrâhim başlı başına bir ümmet idi, tek bir hanîf olarak Allah'a itaat için kıyam etmişti ve hiçbir zaman müşriklerden olmadı (120). O'nun nimetlerine şâkir idi, O onu seçmiş ve doğru bir yola hidâyet buyurmuştu (121). Ve Biz ona hem dünyada bir hasene verdik, hem de şüphesiz ki o âhirette elbette sâlihînden (122).

{اِنَّ اِبْرٰهِيمَ كَانَ اُمَّةً} Muhakkak ki İbrâhim başlı başına bir ümmet idi ❁ nâs, hep kâfir iken o, {قَانِتاً لِلّٰهِ حَنِيفاً} bir hanîf, yani bâtıl dinlerin cümlesinden teberrî ile Hakk'a tececcüh etmiş temiz bir muvahhid olarak Allah için kıyam etmişti {وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} hem o, müşriklerden değil idi ❁ yani müşrik oldukları hâlde kendilerini İbrâhim'in milletinden addeden Kureyş vesâire gibi müşriklerin dinlerine asla iştirak etmemişti. {شَاكِراً لِاَنْعُمِهِ} Allah'ın nimetlerine şâkir idi ❁ o nimetlerin şükrü vazifesini îfâ etmek üzere kıyam etmişti.

[3136] O nimetler ne idi denilirse {اِجْتَبٰيهُ} Allah, onu ictibâ etmişti[1] وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّۜ قَالَ اِنّ۪ي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا [el-Bakara 2/124] buyurulduğu vechile nâsın önüne düşmek üzere nübüvvete ıstıfâ {وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ} ve bir doğru yola hidâyet eylemişti ❁ şu veya bu vâsıtayı dolaştırmaksızın doğrudan doğru Allah'a götüren hak dine muvaffak kılmıştı ki millet-i İslâm'dır. "İctibâ" karînesiyle anlaşılır ki bu hidâyetin neticesi mücerred onun kendi ihtidâsı değil, halkı da irşad olmuştur. İşte dünya küfr ü küfran içinde iken o, bu nimetlerin şükrünü edâ etmek üzere bu doğru yolda giderek رَبِّ اجْعَلْن۪ي مُق۪يمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪ي [İbrâhim 14/40] duasıyla Allah için kıyam etti. {وَاٰتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً} Biz de ona dünyada bir hasene verdik, çok[2] güzel bir hâlet ve mazhariyet ihsan eyledik ❁ bütün insanlar arasında zikr-i cemîl ile senâya mazhar kıldık. Her din ashâbı onu sever, bâhusus Müslümanlar كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى اِبْرَاهِيمَ diye her namazda yâd ederler {وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِح۪ينَ} ve muhakkak ki o, âhirette hiç şüphesiz sâlihlerdendir ❁ اَلْحِقْن۪ي بِالصَّالِح۪ينَ. وَاجْعَلْ ل۪ي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْاٰخِر۪ينَ. وَاجْعَلْن۪ي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّع۪يمِ [eş-Şu'arâ 26/83-85][3] diye duası vechile cennette yüksek derecât ashâbındandır.

Şimdi bütün bunların fevkinde İbrâhim'e bahşedilen en yüksek şeref ve hasene şudur ki:

ثُمَّ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٢٣﴾ اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذ۪ينَ اخْتَلَفُوا ف۪يهِۜ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

---

1 "**İctibâ**" bir şeyi diğerlerinden ayırt ederek tamamıyla alıp dermektir ki "suyu cibâyet ettim, havza derip topladım" demek olan جبيت الماء tâbirinden me'huzdur. Ve "câbiye" havuz demektir [Müellifin notu].

2 B -"çok".

3 "…Beni sâlihîne ilhak buyur. Ve bana sonrakiler içinde bir 'lisân-ı sıdık' tahsis eyle. Ve beni na'îm cennetinin vârislerinden eyle."

[3137] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra da sana vahy eyledik ki: Hakperest (hanif) olarak İbrâhim milletine ittibâʿ et, o hiçbir zaman müşriklerden olmadı (123). Sebt tutmak ancak onda ihtilâf edenlere farz kılındı. Her hâlde Rabbin onların o ihtilâf edegeldikleri şeyler hakkında kıyamet günü beynlerinde hükmünü elbette verecek (124).

{ثُمَّ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ اَنِ} Sonra sana şöyle vahyettik {اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفاً} bir hanîf olarak millet-i İbrâhim'e ittibâʿ et ❁ diğer dinlerin hepsinden teberrî edib İbrâhim'in dinini tâkip et, sen de o doğru yolu tutup Allah için kıyam eden bir ümmet ol. Fakat "millet-i İbrâhim" denilince Arab, Yehûd ve Nasârâ gibi ona mensûbiyet iddia edip de putlara tapanların veya Mesîh'e "Allah'ın oğlu" diyenlerin dinleri veya kavmiyetleri zannedilmemelidir. Ekîden ihtar olunur ki {وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} o müşriklerden değil idi. ❁ مَا كَانَ اِبْرٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفاً مُسْلِماً [Âl-i İmrân 3/67] Şu hâlde millet-i İbrâhim'e ittibâʿ demek, cumartesi veya pazar tutmak demek değildir. {إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ} Sebt, sırf onda ihtilâf edenler üzerine kılındı ❁ yani cumartesi İbrâhim'in dininden değil, onda ihtilâf eden Benî İsrâil üzerine tahrim kılındı, tatil yapıldı. Bu ihtilâf hakkında bazı müfessirîn şunu rivayet eylemişlerdir: Mûsâ aleyhisselâm haftada bir günü ibadete tahsis etmek için Yahudîlere emretmiş ve [3138] bunun cuma olmasını söylemişti. Buna pek azı râzı olmuş, ekseriyet-i azîme "hayır, Allah teâlâ'nın semâvât ve Arz'ın halkından fâriğ olduğu gün olsun ki cumartesidir" demişler. Bunun üzerine Allah teâlâ da cumartesine izin vermiş ve kendilerini o gün avdan menʿ ile mübtelâ kılmış. Sonra da cumaya râzı olan ekalliyet, bu emre itaat ettikleri hâlde aʿkābları ava sabredememişler, Allah teâlâ da onları mesh edip maymuna çevirmişti.[1] Diğer bazı müfessirîn de av

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 644:

ووجه آخر: وهو أنّ موسى عليه السلام أمرهم أن يجعلوا في الأسبوع يوما للعبادة وأن يكون يوم الجمعة، فأبوا عليه وقالوا: نريد اليوم الذي فرغ الله فيه من خلق السموات والأرض وهو السبت، إلا شرذمة منهم قد رضوا بالجمعة، فهذا اختلافهم في السبت لأن بعضهم اختاره وبعضهم اختار عليه الجمعة، فأذن الله لهم في السبت وابتلاهم بتحريم الصيد فيه، فأطاع أمر الله الراضون بالجمعة، فكانوا لا يصيدون فيه، وأعقابهم لم يصبروا عن الصيد فمسخهم الله دون أولئك.

husûsundaki ihtilâf ve vebal ile tefsir etmiştir ki وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتٖى كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِۢ اِذْ يَعْدُونَ فِى السَّبْتِ اِذْ تَأْتٖيهِمْ حٖيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا... إلخ [el-A'râf 7/163] bak. Lâkin bizce âyetten zâhir olan sebt hakkındaki bu ihtilâfın Yehûd ve Nasârâ arasındaki ihtilâfa işaret olmasıdır. Zira Nasârâ sebtin mensuh olduğuna kāil olarak pazarı tutarlar ve bu surette mâna şu olur: Cumartesi İbrâhim'in dininden değil idi, Benî İsrâil'de yapılmıştı. Onların ise Yehûd ve Nasârâsı ihtilâf etmektedirler. Bunu müte'âkib {وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ[1] بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ} buyurulması da buna mülâyimdir.

Millet-i İbrâhim'e ittibâ' işte şöyledir:

اُدْعُ اِلٰى سَبٖيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتٖى هِىَ اَحْسَنُۜ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبٖيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿١٢٥﴾ وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖۜ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرٖينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فٖى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذٖينَ اتَّقَوْا وَالَّذٖينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

[3139] **Meâl-i Şerîfi**

Rabbin yoluna davet et; hikmet ile ve güzel güzel mev'iza ile, onlara da en güzel olan suretle mücadele yap. Çünkü Rabbin O'dur en ziyade bilen yolundan sapanı, doğru gidenleri en iyi bilen de ancak O'dur (125). Ve şayet ikāb ile mukabele edecek olursanız ancak size edilen ukūbetin misliyle mu'âkabe ediniz ve şayet sabrederseniz kasem olsun ki sabredenler için elbette daha hayırlıdır (126). Sabret, sabrın da ancak Allah'ın inâyetiyledir, ve onlara karşı mahzun olma, yaptıkları mekirden telâş da etme (127). Zira muhakkak ki Allah iyi korunanlar ve hep güzellik yapanlarla beraberdir (128).

---

1 M ve B: "ان الله يحكم".

[3140]

سُورَةُ الْاِسْرَاءِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَاِحْدٰى عَشَرَةَ اٰيَةً

İSRÂ SÛRESİ

İsrâ Sûresi Mekkiyedir. Ebû Hayyân'ın nakline göre Sâhibü'l-*Gunyân*[1] "bi'l-icmâ'" demiştir. Ancak وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ [17/73] âyetinden وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ [17/81] âyetine kadar sekiz âyetin müstesnâ olarak Medine'de nâzil olduğu da Katâde'den mervîdir. Bazıları da bunu وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ... إلخ، وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ [17/73, 76] âyetleri olmak üzere iki âyet diye İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunlardan başka bir de وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا... إلخ [17/60] âyetinin dahi Medenî olduğunu söyleyenler olmuştur.[2]

Âyetleri: Kûfiyyûn ta'dâdında yüz on bir, diğerlerinde yüz ondur.

Kelimeleri: Bin beş yüz altmış üçtür.

Harfleri: Altı bin dört[3] yüz altmış.

Fâsılası: ا ، ر harfleridir. ر yalnız birinci İsrâ âyetindedir. Bununla هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ kasrı gibi İsrâ'nın yalnız mazhariyet-i Muhammediyede vâki' olmuş mümtaz bir âyet olduğuna işaret edilmiş oluyor.

Bu sûreye "Sübhân" veya "Sûre-i Benî İsrâil" dahi denilir.

---

1 Ebu'n-Nu'mân Necmüddin Beşîr b. Hâmid ez-Zeynebî et-Tebrîzî (570/1174-646/1248). Şâfiî mezhebinden müfessir ve fakîh, *el-Gunyân fî tefsîri'l-Kur'ân* isimli birkaç ciltten müteşekkil bir tefsiri vardır (Fâsî, *el-Ikdü's-semîn fî târîhi'l-Beledi'l-Emîn,* thk. Muhammed Abdülkādir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, III, 240; Zirikli, *el-A'lâm,* Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, II, 56).

2 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 7:

وهذه السورة مكية قال صاحب الغنيان بإجماع وقيل: إلا آيتين «وإن كادوا ليفتنونك» «وإن كادوا ليستفزونك» وقيل: إلا أربع هاتان وقوله: «وإذ قلنا لك إن ربك أحاط بالناس» وقوله «وقل رب أدخلني مدخل صدق»، وزاد مقاتل قوله تعالى: «إن الذين أوتوا العلم من قبله» الآية وقال قتادة: إلا ثماني آيات أنزلت بالمدينة وهي من قوله: «وإن كادوا ليفتنونك» إلى آخرهن.

3 B -"dört".

"**İsrâ**", "hüdâ" vezninde "sürâ"dan if'âldir. "Sürâ", "mesrâ", "sirâyet" gerek piyade gerek süvari olsun gece yürüyüşü demektir. "İsrâ" da öyledir. Ancak burada olduğu gibi ta'diyesi hâlinde yürütmek demek olur.

Bu sûrenin Sûre-i Nahl hâtimesine münasebeti vücûh iledir. Evvelâ, onun sonunda اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا وَالَّذ۪ينَ هُمْ مُحْسِنُونَ [16/128] âyeti ile bu sûrenin evvelindeki münasebet âşikârdır. Çünkü bu, onun en yüksek bir şâhidini irâe ile isbat ve tavzîhidir. Sâniyen, daha evvelki وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ ف۪ي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ [16/127] [3141] âyetiyle münasebeti vardır. Zira nakledildiğine göre: سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪'nin sebeb-i nüzûlü şudur: Resûlullah İsrâ'yı Kureyş'e anlattı, onlar bunu şiddetli bir şemâtet ile tekzib ettiler. Ve binâen'aleyh Allah teâlâ Resûlünü tasdîken bunu inzal buyurdu.[1] Sâlisen, biraz evvelinde Hazret-i İbrâhim medhedilip ثُمَّ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفاً [16/123] buyurulmuş olmakla millet-i İbrâhim'e ittibâ' emrinden mertebe-i Muhammedînin mertebe-i İbrâhim'den mâdûn olması gibi bir mâna tevehhüm olunmamak için bu sûre, makām-ı Muhammedînin yüksekliğini gösteren bir âyetle başlamış ve ilerisinde عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً [17/79] âyetiyle bu mâna daha ziyade yükseltilerek tasrih olunmuştur. Râbi'an, orada ahkâm ve ahvâl-i Yehûd'a işaret ve ashâb-ı sebtin ihtilâfına taarruz olunduğu gibi burada da Benî İsrâil'in mukadderâtı zikrolunmuş ve bu mukadderâtın kendilerinin ihsan ve isâeleriyle alâkadar olduğu anlatılarak اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا وَالَّذ۪ينَ هُمْ مُحْسِنُونَ [16/128] hâtimesine aksi nokta-i nazarından da bir misâl-i tavzih verilmiştir. Bu münasebetle onların fesâdı yüzünden ve mes'ûliyetleri nokta-i nazarından Mescid-i Aksâ'nın tahrîbi kıssası zikrolunacağından sûrenin evvelinde İsrâ vak'ası tasdir olunarak rikâb-ı Muhammedînin şeref-i hulûlüyle o tahrîbin cebr ü telâfîsi mânasına işaret buyurulmuştur. Şöyle ki:

---

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 7:

سبب نزول «سبحان الذي أسرى بعبده» ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم لقريش الإسراء به وتكذيبهم له، فأنزل الله ذلك تصديقا له... ومناسبة أول هذه السورة لآخر ما قبلها أنه تعالى لما أمره بالصبر ونهاه عن الحزن عليهم وأن يضيق صدره من مكرهم، وكان من مكرهم نسبته إلى الكذب والسحر والشعر وغير ذلك مما رموه به، أعقب تعالى ذلك بذكر شرفه وفضله واحتفائه به وعلو منزلته عنده.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّـذ۪ٓى اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذ۪ى بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

[3142] **Meâl-i Şerîfi**

Tenzih o Sübhân'a ki kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan o havâlisini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya isrâ buyurdu, ona âyetlerimizden gösterelim diye; hakikat bu: O'dur O işiten gören (1).

{سُبْحَانَ الَّـذ۪ى} Tesbih ona ki ❁ "tesbîh"in iştikākı ve mânası hakkında Sûre-i Bakara'da söz geçmişti. Sâhib-i *Keşşâf* der ki "سُبْحَانَ tesbîhe alemdir, recüle Osman gibi. Mansub olması da izhârı metruk bir fi'l-i muzmer iledir ki takdîri[1]: أُسَبِّحُ اللّٰهَ سُبْحَانَ'dir, sonra "sübhân" fiil yerine konmuş ve makamını tutmuştur. Ve Allah düşmanlarının ona nisbet eyledikleri kabâyihin cemî'sinden tenzîh-i belîğe delâlet etmektedir."[2] Sûre-i Nûr'da da demiştir ki: "Bunda asıl, acâib[3] bir sun'-ı ilâhî görüldüğü zaman Allah'a tesbih olunmaktır. Sonradan her ta'accüb olunanda isti'mâl bile edilmiştir."[4] Demek ki asıl mânası tesbih, tenzîh-i beliğdir. Bununla beraber makām-ı ta'accübde kullanılır. Bazıları bu surette tesbih mânasının sâkıt olacağını zannetmişlerse de doğru değildir. Zira asıl, ta'accüb üzerine tesbihtir. Ma'amâfîh سُبْحَانَ'ın "Osman" gibi ism-i alem olmasına ilişenler ve alemiyetini izâfet hâlinin gayrısına tahsis etmek isteyenler olmuştur. Onun için Kâdî Beyzâvî اسم للتسبيح demekle iktifâ etmiştir.[5] Nitekim İbn Cerîr de اسم وُضع موضع المصدر فنصب لوقوعه موقعه

---

1 B -"takdîri".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 646:

«سُبْحَانَ» علم للتسبيح كعثمان للرجل، وانتصابه بفعل مضمر متروك إظهاره، تقديره: أسبح الله سبحان، ثم نزل سبحان منزلة الفعل فسد مسدّه، ودل على التنزيه البليغ من جميع القبائح التي يضيفها إليه أعداء الله.

3 B: "acîb".

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 220:

الأصل في ذلك أن يسبح الله عند رؤية العجيب من صنائعه، ثم كثر حتى استعمل في كل متعجب منه.

5 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, III, 247:

سبحان اسم بمعنى التسبيح الذى هو التنزيه وقد يستعمل علماً له فيقطع عن الإضافة ويمنع عن الصرف.

demiştir.[1] *Kāmûs* sahibi *Besâir*'de der ki: "'Tesbih' Allah'ı takdis demek olup 'sebaha'dan[2] me'huzdur. Allah'a ibadette sür'at eylemek mânasında isti'mâl olunup ba'dehû kavlî ve fiilî ibâdâtta ta'mîm olunmuştur. 'Sübhâne' lafzı da fi'l-asl 'gufrân' gibi masdardır, ba'dehû tesbihte alem olmuştur, masdar olarak dahi isti'mâl olunur."[3] Lâkin çokları bunun masdar olduğunu kabul etmeyerek sâhib-i *Kāmûs*'u tahtı'e etmişlerdir. Zira "tesbih" fiilinin sülâsîsi müsta'mel değildir. Ve onun içindir ki masdar mevzi'ine konmuş isim denilmiştir. Ancak [3143] sorulmak lâzım gelir ki bunun mevzi'ine konduğu masdar nedir? "Tesbîh" masdarı "tenzîh" ve "takdîs" gibi tef'îldir. Bunda tesbih olunan Allah teâlâ'nın vasfı ise nezâhet ve kudsiyet gibi lâzım bir mâna olmak yaraşır. Binâen'aleyh Ebussuud'un da naklettiği vechile burada سُبْحَانَ'yi "tenzih" ile değil, تنزّه الله بذاته وتعالى diye "tenezzüh" ile tefsir daha[4] mânalıdır.[5] Demek ki "sübhân", "tesbîh"in sülâsî masdarı değil ise o makama vaz' olunmuş bir isimdir ki Allah teâlâ'nın nezâhet ve kudsiyyet-i zâtiyesini ifade eder. Biz buna "sübhâniyet" veya "sübbûhiyet" diyebiliriz. Çünkü "sübhân" esmâ-i hüsnâdan da olur. Gerçi "tesbîh" masdarı mebnî li'l-mef'ûl olarak hâsılıyla tefsir olunursa, yani münezzehiyet mânasına haml edilirse bu mânaya yaklaşırsa da nezâhet-i zâtiyede nas olmayacağı için aynı değildir. "Tesbîh" سبحان الله'dan me'huzdur. Ve سبحان'ın fâiline muzaf olması daha[6] zâhirdir. Mukadder fiili de makamına göre takdir olunur. Nitekim فَسُبْحَانَ[7] اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ [er-Rûm 30/17][8] âyeti سبحوا سبحان الله mânasıyla emir ifade eder.

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 329.

2 B: "سباحه'dan".

3 Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 285, III, 172:

والتسبيح: تنزيه الله تعالى، وأَصله الْمَرّ السّريع فى العبادة. وجُعل ذلك فى فعل الخير، كما جُعل الإبعاد فى الشرّ، فقيل: أَبعده الله. وجُعل التَّسبيح عامًّا فى العبادات، قولاً كان أَو فعلاً أَو نيّة...

4 B: "dahî".

5 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, V, 301:

وقيل هو مصدرٌ كغُفرانٍ بمعنى التنزّه ففيه مبالغةٌ من حيث إضافةُ التنزّه إلى ذاته المقدسةِ ومناسبة تامة بين المحذوف وبين ما عُطف عليه في قوله تعالى «سبحانه وتعالى» كأنه قيل: تنزَّه بذاته وتعالى.

6 B: "dahî".

7 M ve B: "سبحان".

8 "O hâlde tesbih Allah'a, o zaman ki akşam edersiniz ve o zaman ki sabah edersiniz."

Hazret-i Peygamber'den rivayet olunan bir haberde لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ vârid olmuştur[1] ki bunu bazıları Allah teâlâ'nın envâr-ı vechi, cemâli; bazıları da celâl ve azameti ile tefsir eylemişlerdir. Ma'amâfîh bunda da zâhir olan "sübhâniyet tecelliyâtı" demek olmasıdır. Bahsimizle alâkadar olan bu hadis İbn Esîr'in *Nihâye*'de nakline göre şöyledir: قَالَ جبريل عَلَيْهِ السَّلَامُ: إن لِلَّهِ دُون العرْش سبْعين حِجاباً لو دَنَوْنَاَ مِنْ أحَدِها لأحْرَقَتْنا سُبُحَاتُ وَجْهِ ربِّنا yani Cibrîl aleyhisselâm dedi ki: "Allah'ın dûne'l-Arş yetmiş hicâbı vardır. Biz birine yaklaşsak Rabbimizin sübühât-ı vechi bizi yakıverirdi."[2]

Diğer bir hadiste حِجَابُهُ النُّورُ –أو النَّارُ– لَوْ كَشَفَهُ لَأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وَجْهِهِ كل شيء أدركه بَصَرُهُ yani; "hicâbı nûr veya nârdır, onu açsa sübühât-ı vechi gözü ilişen her şeyi yakıverirdi."[3] Nitekim **فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا** [el-A'râf 7/143].

Sonra bu sûrenin böyle beliğ ve yüksek bir tesbih ve [3144] tenzih ile başlaması mâba'dinde zikrolunacak ef'âl-i acîbenin ehemmiyeti ile alâkadardır. Bunda evvelâ, muhayyirü'l-ukūl olan isrâ hârikasını tebcil ve onu tasdik için kulûbun tasfiyesini temhid ve makamın nezâketi[4] hasebiyle teşbih tevehhümâtından umûmiyetle ictinâbı ihtar vardır. Sâniyen onu mümkin görmeyen münkirlere karşı Allah teâlâ'nın sıfât-ı noksandan münezzeh bulunduğunu ve binâen'aleyh acz ve kizb gibi şâibelerden uzak olduğunu beyan ile kudret ve ihsânının azamet ve ulviyetini ilan vardır. Sâlisen zikri âtî Mescid-i Aksâ'nın tahrîbi hâdisesi dolayısıyla da bu tenzîhin bir ehemmiyet-i mahsûsası vardır. Râbi'an sûret-i umûmiyede bu sûre mazmûnunun nezâhet-i ilâhiye ile alâkasına tenbih vardır.

Evet O öyle bir sübhândır ki {اَسْرٰى بِعَبْدِه۪} abdini ❁ O'na ibadetle mümtaz olan mâlum has kulunu, yani Muhammed Mustafa sallallâhu

---

1 Müslim, İman, 293.
2 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,* thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979, II, 332.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* IV, 400; İbn Mâce, Mukaddime, 13.
4 B: "nezâheti".

aleyhi ve sellem'i {لَيْلًا} geceleyin ❁ yani bir gecenin mikdâr-ı yesîrinde {مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} Mescid-i Haram'dan ❁ Mescid-i Haram Kâbe'yi muhît olan ve "Harem-i Şerîf" denilen mesciddir. Bunun muhîti de hudûd-ı mahsûsasına kadar Harem'dir. O Harem-i Şerîf içinden veya muhîtinden {اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا} Mescid-i Aksâ'ya -ki Beytü'l-Makdis'tir- İsrâ etti. {الَّذٖى} O Mescid-i Aksâ ki {بَارَكْنَا حَوْلَهُ} havâlisini mübarek kıldık ❁ yani çevresini din ü dünya berekâtıyla bereketlemiştik[1]. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm'dan Îsâ aleyhisselâm'a kadar vahiy mehbiti, enbiyâ ibadetgâhı olmuş, hem de enhâr ve eşcâr, ezhâr ve esmâr ile donanmış idi. Bu kere de şeref-i İsrâ ile mübareklendi.

"**Mescid-i Aksâ**" Kudüs'teki "Beytü'l-Makdis"tir. Nitekim İsrâ hadîsinde de "Burak'a bindim Beytü'l-Makdis'e vardım" [3145] diye vârid olmuştur.[2] Bunun havli de Kudüs ve civarı demek olur. *Şifâ-i Şerîf* şerhinde Aliyyü'l-Kārî Dülcî'den naklen şöyle bir hadis nakleder: بارك الله فيما بين العريش والفرات وخص فلسطين بالتقديس Allah, Arîş ile Furat mâbeynini mübarek kılmış ve bilhassa Filistin'i takdis eylemiştir.[3]

Görülüyor ki âyetin bu noktasında gıyabdan tekellüme iltifat vâki' olmuş ve bu iltifat ile hikmet-i İsrâ şöyle beyan buyurulmuştur:

{لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا} İsrâ ettik ki ona[4] âyetlerimizden gösterelim için ❁ yani acâibât-ı azîmemizden göstereceğimizi göstermek, Mi'râc'a çıkarmak için لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى [en-Necm 53/18][5]. Buhârî ve sâirede rivâyât-ı sahîha ile rivayet olunduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm Burak ile Beytü'l-Makdis'e vardıktan sonra sahradan semâya urûc ettirildi, her birinde enbiyâdan biriyle görüştü, nice nice melekler gördü, cennet ve

---

1 B: "bereketlendirmiştik".

2 Müslim, İman, 259:

عن أنس بن مالك: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أتيت بالبراق (وهو دابة أبيض طويل فوق الحمار ودون البغل. يضع حافره عند منتهى طرفه) قال، فركبته حتى أتيت بيت المقدس.

3 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 436; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk,* thk. Ömer Garâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, 1415/1995, I, 140; Ali el-Kārî, *Şerhu'ş-Şifâ,* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyei 1421, I, 386.

4 B -"ona".

5 "Vallahi gördü Rabbinin âyâtından en büyüğünü gördü."

cehennemin ahvâline muttali‘[1] oldu, Sidre-i Müntehâ'yı geçti, melekût-i ilâhiyeden birçok acâibât müşahede etti (*Ve'n-Necmi sûresine bak*). Nihâyet beş vakit namazın farziyeti emriyle aynı gecede avdet eyledi.[2] Sabahleyin mescide çıkıp Kureyş'e haber verdi, ta‘accüb ve inkârdan kimi el çırpıyor kimi elini başına koyuyordu. İman etmiş olanlardan bazıları dönüp irtidad etti, birtakım ricâl Ebû Bekir'e koştular "eğer o bunu söylediyse şüphesiz doğrudur" dedi. "Onu buna karşı da mı tasdik ediyorsun?" dediler, o da "ben onu bundan eb‘adinde tasdik ediyorum, sabah akşam semâ haberini, yani nübüvvetini tasdik ediyorum" dedi. Bunun üzerine "Sıddîk" tesmiye edildi. Kavmin içinde Beytü'l-Makdis'i o zamanki hâliyle bilenler vardı. Bunlar onun evsâf ü ahvâline müte‘allik sualler sordular, târifini istediler, derhâl Resûlullah'a Beytü'l-Makdis tecellî ettirildi, binâen‘aleyh ona bakıp tavsif ediyordu. "Gerçi tavsîfinde isabet etti" dediler, sonra [3146] "haydi bakalım bizim kervanı haber ver, o bizce daha mühimdir, onlardan bir şeye rast geldin mi?" dediler. "Evet, fülânların kervanına rast geldim, Revha'da idi. Bir deve yitirmişler arıyorlardı, yüklerinde bir su kadehi vardı. Susadım onu alıp su içtim ve yine kemâkân yerine koydum. Geldiklerinde sorun bakalım, kadehte suyu bulmuşlar mı?" buyurdu, "bu da diğer bir âyettir" dediler; sonra adetlerini, yüklerini, hey'etlerini sordular. Bu kere de kervan temessül ettiriliverdi ve sorduklarının hepsini haber verdi ve buyurdu ki "içlerinde falan ve filan, önde bir cemel-i evrak, yani karamtık[3] beyaz bir deve üzerinde dikilmiş iki harar olduğu hâlde filan günü tulû‘-ı Şems ile beraber gelirler". Binâen‘aleyh "bu da diğer bir âyettir" dediler ve o gün bir hızla Seniyye'ye doğru çıktılar. "Güneş ne zaman doğacak da onu yalan çıkaracağız" diye bakıyorlardı[4], derken içlerinden birisi "Güneş doğdu" diye haykırdı, diğer birisi de "işte kervan geliyor, önünde bir cemel-i evrak ve[5] içlerinde falan ve filan da var, tıpkı dediği gibi" dedi.

1 B: "muttali‘".
2 Bundan önce farz olarak yatsı ve sabah namazlarını kılıyorlardı [Müellifin notu].
3 B: "karamtrak".
4 B: "bekliyorlardı".
5 B -"ve".

Böyle iken yine iman etmediler de هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ [en-Neml 27/13][1] dediler.[2] (*Mi'râc'ın tafsîlâtı için kütüb-i ehâdîse müracaat oluna*).[3]

Bazıları urûcun da Burak üzerinde cereyan ettiğini söylemişler ise de tahkīki Mescid-i Aksâ'ya kadar İsrâ Burak ile olmuş, ba'dehû Mi'râc (asansör) kurulmuştur. Ebû Sa'îd-i Hudrî'den (radıyallâhu anh) rivayet olunduğu üzere Resûlullah buyurmuştur ki "Beytü'l-Makdis'te olandan fâriğ olduğumda Mi'râc getirildi ki ben ondan güzel bir şey görmedim ve o, odur ki meyyitiniz ihtizar vaktinde gözlerini ona diker, sâhibim beni onun içinde tâ kapılardan bir kapıya müntehî oluncaya kadar çıkardı ki ona 'Bâbu'l-Hafaza' denilir."[4] Hafaza kapısı semâ muhafızlarının beklediği semâ-yı dünya kapısıdır. Nitekim bu babda وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ [el-Hicr 15/17] buyurulmuştu. Ve Ebû Sa'îd-i Hudrî'nin diğer rivayetinde şu tafsil vardır:

[3147] "Sonra Mi'râc getirildi -ki Benî Âdem'in ervâhı onda urûc eder- baktım ki gördüğüm şeylerin en güzeli, görmez misin meyyit ona basarını nasıl diker. Binâen'aleyh semâ-yı dünya kapısına kadar urûc ettirildik. Cebrâil onun açılmasını söyledi, 'kim o?' denildi, 'Cibrîl' dedi, 'yanındaki kim?' denildi, 'Muhammed' dedi. 'Ya! O irsal edildi mi?' denildi, 'evet' dedi, hemen açtılar ve beni selâmladılar. Ne bakayım, müvekkel bir melek ileyim ki semâyı muhafaza ediyor ve ona 'İsmâil' deniliyor, maiyyetinde yetmiş bin melek ve herbirinin maiyyetinde yüz bin melek var." Bu noktada Resûlullah şu âyeti okudu: وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ اِلَّا هُوَ [el-Müddessir 74/31][5] ve buyurdu ki: "Derken bir recül ileyim ki hey'eti Allah'ın halk ettiği günkü gibi, ondan hiçbir şey tegayyür etmemiş, kendisine zürriyetinin rûhu arz ediliyor; mü'min rûhu ise 'hoş rûh,

---

1 "…Bu apaçık bir sihir…"

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVI, 228-232; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 647.

3 Bk. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 70-71, Tefsîr, 17; Müslim, İman, 259-272.

4 İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 403; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 46:
عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه أنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: لما فرغت مما كان في بيت المقدس، أتي بالمعراج، ولم أر شيئا قط أحسن منه، وهو الذي يمد إليه ميتكم عينيه إذا حضر، فأصعدني صاحبي فيه، حتى انتهى بي إلى باب من أبواب السماء، يقال له: باب الحفظة...

5 "…Ve Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir…"

hoş râyiha, bunun kitabını İlliyyîn'de kılın' diyor. Kâfir rûhu ise 'habîs rûh, habîs koku, bunun kitabını Siccîn'de[1] kılın' diyor. 'Yâ Cibrîl, bu kim?' dedim, 'baban Âdem' dedi ve o bana selâm verdi, tatyîb etti, hayr ile dua eyledi مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْوَلَدِ الصَّالِحِ dedi. Sonra baktım bir kavim gördüm ki dudakları deve dudağı gibi, bunlara birtakım me'murlar müvekkel kılınmış dudaklarını kesiyorlar ve ağızlarına ateşten bir taş koyuyorlar, aşağılarından çıkıyor. 'Yâ Cibrîl, bunlar kimler?' dedim, 'yetimlerin mallarını zulmen yiyenler' dedi. Sonra baktım bir kavim var ki derilerinden sırım kesiliyor ve ağızlarına tıkılıyor ve 'yediğiniz gibi yiyiniz' deniliyor ve bu onlara en iğrenç bir şey oluyor. 'Yâ Cibrîl, bunlar kimler?' dedim, 'bunlar o hemmazlar, gammazlar ki nâsın etlerini yerler ve sebb ile ırz ve namuslarına taarruz ederler dedi.' Sonra baktım bir kavim var ki önlerine bir sofra kurulmuş, üzerinde benim gördüğüm etlerin en güzelinden kebaplar var, etraflarında da cîfeler. Onlar o güzel etleri bırakıp bu cîfelerden yemeye başladılar, 'bunlar kim yâ Cebrâil?' dedim, 'bunlar zinâkârlar' dedi, 'Allah'ın helâl kıldığını bırakırlar da haram kıldığını yerler'. Sonra baktım bir kavim [3148] var ki karınları evler gibi, bunlar Âl-i Fir'avn'ın yolu üzerinde bulunuyor. Âl-i Fir'avn sabah ve[2] akşam nâra arz olunurken bunlara uğruyor, uğradı mı bunlar bir fırlıyorlar, fırlayınca her biri karnının meyliyle düşüyor ve binâen'aleyh Âl-i Fir'avn bunları ayaklarıyla çiğniyorlar. 'Yâ Cibrîl' dedim, 'bunlar kimler?' Dedi ki: 'Bunlar karınlarında ribâ yiyenler.' فَمَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ Sonra baktım, birtakım kadınlar memelerinden asılmış ve birtakım kadınlar baş aşağı ayaklarından asılmış. 'Yâ Cibrîl, bunlar kimler?' dedim, 'bunlar' dedi, 'zina eden ve evlatlarını öldüren kadınlar.' Sonra ikinci semâya çıktık, orada Yûsuf ile buluştum, ümmetinden kendisine tâbi' olanlar da etrafında idi. Yüzü bedir gecesi Ay gibi idi, bana selâm verdi, merhaba etti. Sonra üçüncü semâya geçtik, orada iki teyzezâde: Yahyâ ve Îsâ ile buluştum ve[3] giyimleri ve tüyleri

---

1 M ve B: "Siccîl'de".
2 B -"ve".
3 B -"ve".

birbirine benziyordu, bana selâm verdiler, merhaba dediler.[1] Sonra dördüncü semâya geçtik. İdris ile buluştum, bana selâm verdi, merhaba etti nitekim Allah teâlâ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا [Meryem 19/57][2] buyurdu. Sonra beşinci semâya geçtik. Orada kavmine sevdirilmiş olan Hârun ile buluştum. Etrafında ümmetinden birçok tebaası vardı, uzun sakallı idi, sakalı hemen hemen göbeğine değecekti. Beni selâmladı, merhaba etti, sonra altıncı semâya geçtik, orada Mûsâ b. İmrân ile buluştum, çok kıllı idi, üzerinde iki gömlek olsa kılları onlardan çıkardı. Mûsâ dedi ki: 'Nâs beni أَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَى الله zu'm eder, bu ise Allah'a benden ekrem, yalnız olsa idi mübâlât etmezdim velâkin her peygamber ümmetinden kendine tâbi' olanlarladır.' Sonra yedinci semâya geçtik, ben orada İbrâhim ile buluştum, sırtını Beyt-i Ma'mûr'a dayamış, beni selâmladı مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْوَلَدِ الصَّالِحِ dedi, binâen'aleyh bana denildi[3] ki 'işte senin mekânın ve ümmetinin mekânı.'" Sonra Resûlullah اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ [Âl-i İmrân 3/68] âyetini tilâvet etti ve [3149] buyurdu ki: "Sonra Beyt-i Mâmur'a girdim, içinde namaz kıldım, ona her gün yetmiş bin melek girer, kıyamete kadar avdet de etmezler. Sonra baktım bir ağaç var ki bir yaprağı bu ümmeti bürür, bunun kökünde bir menba' akıyor, iki[4] şu'beye münşa'ib, 'yâ Cibrîl bu nedir?' dedim 'şu rahmet nehri, şu da Allah'ın sana verdiği Kevser' dedi. Bunun üzerine rahmet nehrinde yıkandım, geçmiş gelecek zenbimden mağfiret olundum, sonra Kevser istikāmetini tuttum, tâ cennete girdim, ne bakayım orada göz görmedik, kulak işitmedik, beşer kalbine hutûr etmedik şeyler var. Sonra Allah teâlâ bana emrini emretti ve elli namaz farz kıldı. Ba'dehû Mûsâ'ya uğradım, 'Rabbin ne emretti?' dedi. 'Üzerime elli namaz farz kıldı' dedim, 'dön' dedi, 'Rabbinden tahfif niyaz et, çünkü ümmetin bunun altından kalkamaz.' Rabbime döndüm tahfif niyaz ettim, benden on tenzil etti, sonra Mûsâ'ya döndüm.

1 Bazı rivayetlerde Îsâ ve Yahyâ ikinci, Yûsuf üçüncü semâda gösterilmiştir [Müellifin notu].
2 "Ve Biz onu yüksek bir mekâna ref' ettik."
3 B: "dedi".
4 B: "ki".

Bu suretle Mûsâ'ya uğradıkça Rabbime dönüyordum. Sonunda beş namaz farz kıldı, Mûsâ yine 'Rabbine dön tahfif iste' dedi, 'çok müracaat ettim artık utandım' dedim, binâen'aleyh bana denildi ki 'sana bu beş namaz elli namazdır, hasene on misliyledir. Her kim haseneye himmet eder de onu işlemezse bir hasene yazıldı, işleyene de on hasene yazıldı. Her kim de bir seyyieye himmet eder de işlemezse bir şey yazılmadı, işlerse bir yazıldı.'"[1]

Kütüb-i sitte vesâir hadis kitaplarında Mi'râc hadislerinin müte'addid rivayetleri vardır. Bu naklettiğimiz hadîsin senedleri de İbn Cerîr Tefsiri'nde mezkurdur. Görülüyor ki bunda semâ-yı dünyaya kadar urûcun Mi'râc ile olduğu musarrah, daha ilerisinde ise muhtemildir.

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 345-346:

قال أبو هارون في حديث أبي سعيد: ثم جيء بالمعراج الذي تعرج فيه أرواح بني آدم فإذا هو أحسن ما رأيت ألم تر إلى الميت كيف يحد بصره إليه فعرج بنا فيه حتى انتهينا إلى باب السماء الدنيا، فاستفتح جبرائيل، فقيل من هذا؟ قال جبرائيل؟ قيل: ومن معك؟ قال: محمد، قيل: أوقد أرسل إليه؟ قال: نعم، ففتحوا وسلموا علي، وإذا ملك موكل يحرس السماء يقال له إسماعيل، معه سبعون ألف ملك مع كل ملك منهم مئة ألف، ثم قرأ «وما يعلم جنود ربك إلا هو» وإذا أنا برجل كهيئته يوم خلقه الله لم يتغير منه شيء، فإذا هو تعرض عليه أرواح ذريته، فإذا كانت روح مؤمن، قال: روح طيبة، وريح طيبة، اجعلوا كتابه في عليين؛ وإذا كان روح كافر قال: روح خبيثة وريح خبيثة، اجعلوا كتابه في سجين، فقلت: يا جبرئيل من هذا؟ قال: أبوك آدم، فسلم علي ورحب بي ودعا لي بخير وقال: مرحبا بالنبي الصالح والولد الصالح، ثم نظرت فإذا أنا بقوم لهم مشافر كمشافر الإبل، وقد وكل بهم من يأخذ بمشافرهم، ثم يجعل في أفواههم صخرا من نار يخرج من أسافلهم، قلت: يا جبرئيل من هؤلاء؟ قال: هؤلاء الذين يأكلون أموال اليتامى ظلما، ثم نظرت فإذا أنا بقوم يحذى من جلودهم ويرد في أفواههم، ثم يقال: كلوا كما أكلتم، فإذا أكره ما خلق الله لهم ذلك، قلت: من هؤلاء يا جبرئيل؟ قال: هؤلاء الهمازون اللمازون الذين يأكلون لحوم الناس، ويقعون في أعراضهم بالسب، ثم نظرت فإذا أنا بقوم على مائدة عليها لحم مشوي كأحسن ما رأيت من اللحم، وإذا حولهم جيف، فجعلوا يميلون على الجيف يأكلون منها ويدعون ذلك اللحم، قلت: من هؤلاء يا جبرئيل؟ قال: هؤلاء الزناة عمدوا إلى ما حرم الله عليهم، وتركوا ما أحل الله لهم، ثم نظرت فإذا أنا بقوم لهم بطون كأنها البيوت وهي على سابلة آل فرعون، فإذا مر بهم آل فرعون ثاروا، فيميل بأحدهم بطنه فيقع، فيتوطئوهم آل فرعون بأرجلهم، وهم يعرضون على النار غدوا وعشيا؛ قلت: من هؤلاء يا جبرئيل؟ قال: هؤلاء أكلة الربا، ربا في بطونهم، فمثلهم كمثل الذي يتخبطه الشيطان من المس؛ ثم نظرت، فإذا أنا بنساء معلقات بثديهن، ونساء منكسات بأرجلهن، قلت: من هؤلاء يا جبرئيل؟ قال: هن اللاتي يزنين ويقتلن أولادهن قال: ثم صعدنا إلى السماء الثانية، فإذا أنا بيوسف وحوله تبع من أمته، ووجهه كالقمر ليلة البدر، فسلم علي ورحب بي، ثم مضينا إلى السماء الثالثة، فإذا أنا بابني الخالة يحيى وعيسى، يشبه أحدهما صاحبه، ثيابهما وشعرهما، فسلما علي، ورحبا بي، ثم مضينا إلى السماء الرابعة، فإذا أنا بإدريس، فسلم علي ورحب وقد قال الله «ورفعناه مكانا عليا»؛ ثم مضينا إلى السماء الخامسة، فإذا أنا بهارون المحبب في قومه، حوله تبع كثير من أمته، فوصفه النبي صلى الله عليه وسلم: طويل اللحية تكاد لحيته تمس سرته، فسلم علي ورحب؛ ثم مضينا إلى السماء السادسة فإذا أنا بموسى بن عمران فوصفه النبي صلى الله عليه وسلم فقال: كثير الشعر لو كان عليه قميصان خرج شعره منهما؛ قال موسى: تزعم الناس أني أكرم الخلق على الله، فهذا أكرم على الله مني، ولو كان وحده لم أكن أبالي، ولكن كل نبي ومن تبعه من أمته؛ ثم مضينا إلى السماء السابعة، فإذا أنا بإبراهيم وهو جالس مسند ظهره إلى البيت المعمور فسلم علي وقال: مرحبا بالنبي الصالح والولد الصالح، فقيل: هذا مكانك ومكان أمتك، ثم تلا «إن أولى الناس بإبراهيم للذين اتبعوه وهذا النبي والذين آمنوا والله ولي المؤمنين» ثم دخلت البيت المعمور فصليت فيه، وإذا هو يدخله كل يوم سبعون ألف ملك لا يعودون إلى يوم القيامة؛ ثم نظرت فإذا أنا بشجرة إن كانت الورقة منها لمغطية هذه الأمة، فإذا في أصلها عين تجري قد تشعبت شعبتين، فقلت: ما هذا يا جبرئيل؟ قال: أما هذا: فهو نهر الرحمة، وأما هذا: فهو الكوثر الذي أعطاكه الله، فاغتسلت في نهر الرحمة فغفر لي ما تقدم من ذنبي وما تأخر، ثم أخذت على الكوثر حتى دخلت الجنة، فإذا فيها، ما لا عين رأت، ولا أذن سمعت، ولا خطر على قلب بشر... قال: ثم إن الله أمرني بأمره، وفرض علي خمسين صلاة، فمررت على موسى، فقال: بم أمرك ربك؟ قلت: فرض علي خمسين صلاة، قال: ارجع إلى ربك فأسأله التخفيف، فإن أمتك لن يقوموا بهذا، فرجعت إلى ربي فسألته فوضع عني عشرا، ثم رجعت إلى موسى، فلم أزل أرجع إلى ربي إذا مررت بموسى حتى فرض علي خمس صلوات، فقال موسى: ارجع إلى ربك فاسأله التخفيف، فقلت: قد رجعت إلى ربي حتى استحييت؛ أو قال: قلت: ما أنا براجع، فقيل لي: إن لك بهذه الخمس صلوات خمسين صلاة، الحسنة بعشر أمثالها، ومن هم بحسنة فلم يعملها كتبت له حسنة، ومن عملها كتبت له عشرا، ومن هم بسيئة فلم يعملها لم تكتب شيئا، فإن عملها كتبت واحدة.

Fakat Alâ'î[1] Tefsiri'nden[2] Âlûsî'nin nakline göre Resûlullah'ın İsrâ gecesi biniti beş idi: Evvelkisi Beytü'l-Makdis'e kadar Burak. İkincisi semâ-yı dünyaya kadar Mi'râc, üçüncüsü yedinci semâya kadar ecniha-i melâike, dördüncüsü Sidre-i Müntehâ'ya kadar cenâh-ı Cibrîl, beşincisi Kābe Kavseyn'e kadar Refref.[3,4]

[3150] Gerçi kudret-i ilâhiyeye nazaran bu vesâite[5] lüzum yoktur. Allah teâlâ dilediğini bir anda herhangi bir mevzi'e îsâl etmeye kādirdir. Fakat bütün bunlar irâe-i âyât ile izhâr-ı tekrim cümlesindendir. Çünkü لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا mûcebince hikmet-i İsrâ irâe-i âyâttır. Müfessirînden bazıları ecrâm-ı semâviye harekâtının sür'atlerinden fennî misâller getirerek İsrâ ve Mi'râc'daki sür'at-i seyri ukūle takrib etmeye çalışmışlardır. Fakat doğrudan doğru âyât-ı ilâhiyeden olan bir hârika, tabîî bir nokta-i nazarla îzah olunabilmekten uzaktır. Tabîî bir tasavvur, emsâl ile tasavvur demektir. Hâlbuki misli görülmemiş bir hâdiseyi emsâl ile tasavvura kalkışmak tenakuz olur. O, ancak müşahede veya haber ile bilinir. Gerçi İsrâ'yı mülâhaza edebilmek için Burak hadîsi bize bir mebde'-i tasavvur vermiyor değildir. Zira zâhir ki "Burak" lafzı "berk" maddesinden müştaktır. Hadîs-i nebevîde[6] târifi de şu mealdedir: "Merkebden büyük katırdan küçük hacimde bir dabbe ki ayağını gözünün müntehâsına basar."[7] Bu ise bir berk, yani şimşek ve elektrik sür'atini anlatır. Biz bu mebde'le İsrâ'nın sür'atini bir dereceye kadar mülâhaza ve böyle bir vâsıta-i nakliye üzerinde râkibin cereyandan müteessir olmayarak hiç sarsılmaksızın kemâl-i sükûn ve huzur içinde tayy-ı mesafe edebileceğini

---

1 M ve B: "Alâmî".
2 B: "tefsirinde".
3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VIII, 11:

وذكر العلائي في تفسيره أنه كان للنبي عليه الصلاة والسلام ليلة الإسراء خمسة مراكب، الأول البراق إلى بيت المقدس، الثاني المعراج منه إلى السماء الدنيا، الثالث أجنحة الملائكة منها إلى السماء السابعة، الرابع جناح جبريل عليه السلام منها إلى سدرة المنتهى، الخامس الرفرف منها إلى قاب قوسين.

4 *Söyleşirken Cebreîl ile kelâm*
Geldi Refref önüne verdi selâm
[Müellifin notu]
5 B: "vâsıtaya".
6 B: "şerîfte".
7 Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 71; Müslim, İman, 264:

يقال له البراق، فوق الحمار ودون البغل، يقع خطوه عند أقصى طرفه.

tasavvur da edebiliriz. Ve bu suretle Burak ve Mi'râc vâsıtalarının tahsîsine bir vech-i hikmet de düşünebiliriz. Fakat bütün bunlar, nihâyet aklı nâkıstan kâmile takrib edecek iman delilleri olabilir. Yoksa keyfiyeti mekân, zaman, hareket, rûh meselelerinin künhüyle alâkadar bulunan ve kudret-i rabbâniyenin âyât-ı kübrâsından olan Mi'râc hârikası fikri, aklın mikyâs-ı idrâkinden çok yüksektir. Onun için demişlerdir ki o Mi'râc, tekyif olunabilmekten ecelldir. Bu babda şundan başka ne söylenebilir: O Muhibb-i Kādir, lâ-yu'cizuhû şey'dir. Nûrundan halk ettiği habîbini ziyaretine davet etmiş, melâikesinin havâssından gönderdiklerini göndermiş, Cibrîl binitinin rikâbını, Mîkâil de zimâmını tutmuş tâ bir [3151] hadde kadar varmış, sonra da Sübhânehû ve teâlâ emrine dilediği vechile kendisi tevellî etmiş. İmdi o Habîb-i rabbânîye uzun gelecek hangi mesafe ve o cesed-i nûrânîye mümâna'at edecek hangi cisim tasavvur olunabilir?

جز بحزوى فثم عالم لطف
من بقايا أجساده الأرواح[1]

Fârisî bir şiirde de şöyle denilmiştir:

قصۀ بيرنك معراج أز من بي دل مپرس
قطره دريا كشت وپيغمبر نميدانم چه‌شد

"Renk âleminden mücerred olan Mi'râc kıssasını ben bîdile, yani vecde müstağrak olmuş bayılmış olan bana sorma:[2] Katre derya oldu, yani ben bir katre iken derya oldum; bilmem ki Peygamber ne oldu?"[3] Ancak bu makam tefekkür edilirken hulûl ve ittihad şâibelerinden sakınılmak, سُبْحَانَ الَّذِى tenzîhinden asla gaflet edilmemek lâzımdır.

---

1 *Huzvâ'yı geç, orada latif bir âlem vardır ki*
Ervâh onun ecsâdının bakāyasındandır. [Müellifin notu].
Şiir Bağdat'lı şair Şeyh Kâzım el-Ezrî'ye (ö. 1211/1796) âittir. Bk. *Dîvânü'l-Ezrî el-Kebîr,* thk. Şâkir Hâdî, Beyrut: Dâru't-Tevcîh, 1400/1980, s. 119.

2 "Bîdil" şâirin mahlası olmakla beraber mefhûmuyla de tevriye yapmıştır [Müellifin notu].

3 Şiir "Bîdil" mahlasını kullanan ve İran şiirinde Hint üslûbunun (sebk-i Hindî) önde gelen temsilcilerinden Mîrzâ Abdülkādir b. Abdilhâlik Arlâs'a (ö. 1133/1720) aittir. Bk. Abdülgafûr Revân Ferhâdî, "Bîdil", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 134-135.

Molla Câmî kuddise sirruhu Miʻrâc'ın Arş'a kadar rûh meʻa'l-cesed cereyan ettiğini tasvîren demiştir ki:

چو رفرف شد مشرف از وجودش — گرفت از دست رفرف عرش زودش
بدشت عرش تن چون خرقه بگذاشت — علم بر لا مكان بى خرقه افراشت
گلى بردند ازين دهليزۀ پست — بدآن درگاه والا دست بر دست
جهت را مهره از شش در رهانيد — مكان را مركب از تنگى جهانيد
مكاني يافت خالى از مكان نيز — كه تن محرم نبود آنجا و جان نيز

"Vaktâ ki Refref onun vücûd-i şerîfinden müşerref oldu, Arş Refref'in elinden sürʻatini aldı, Arş ovasında teni bir hırka gibi bıraktı. Sancağını lâmekâna hırkasız olarak ref' etti. Bir gülü götürdüler bu aşağı dehlizden o dergâh-ı vâlâya el el üstünde. Ciheti, muhresi altı kapıdan kurtardı, mekânı, biniti darlıktan[1] sıçrattı, mekândan dahi hâlî bir makam buldu ki oraya ten de mahrem değil idi can da".

[3152] Maʻamâfîh Mescid-i Aksâ'ya İsrâ'dan sonrasının rûhânî olarak cereyan ettiğine kāil olanlar da vardır. Bazıları bununla alâkadar olarak demişlerdir ki: "Rûhun iki cesedi vardır, biri âlem-i gaybdan latif bir ceseddir ki onda anâsırın dahli yoktur. Biri de âlem-i şehâdetten kesif bir cesettir ki anâsırdan mürekkebdir. Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, urûc ederken cesed-i unsurî anâsırından[2] hepsini kendi küresinde bıraktı ve ancak cesed-i latif ile kaldı ve ilâ mâşâallah onunla çıktı, sonra da o bıraktığı cesede rücûʻ etti."[3] Bu ifade Miʻrâc meselesinde "rûhânî" tâbirinin sadece fikrî bir urûc demek olmadığını anlatmak gibi bir fâideyi müfîd olmakla beraber, Miʻrâc'ı sûfiyyenin "insilâh-ı küllî" tâbir ettikleri vâkıʻa mâhiyetinde gösteriyor demektir. Hâlbuki insilâh-ı

1 B: "dergâhtan".
2 B: "arasından".
3 Âlûsî, *Rûhu'l-meʻânî,* VIII, 11:
ومن العجائب ما سمعته عن الطائفة الكشفية والعهدة على الراوي أن للروح جسدين جسد من عالم الغيب لطيف لا دخل للعناصر فيه وجسد من عالم الشهادة كثيف مركب من العناصر والنبي صلّى الله عليه وسلّم حين عرج به ألقى كل عنصر من عناصر الجسد العنصري في كرته فما وصل إلى تلك القمر حتى ألقى جميع العناصر ولم يبق معه إلا الجسد اللطيف فرقى به حيث شاء الله تعالى، ثم لما رجع عليه الصلاة والسلام رجع إليه ما ألقاه واجتمع فيه ما تفرق منه، ولعمري أنه حديث خرافة لا مستند له شرعا ولا عقلا.

küllînin efrâd-ı ümmetten nice ricâlullahta bile mükerreren vukū'u nakledilegelmiştir. Ve elbette Mi'râc-ı Nebevî'nin insilâhtan çok yüksek bir âyet-i ilâhiye olduğunda şüphe edilmemek lâzım gelir.

Muhammed'den diğer yok dâhil olmuş Kābe Kavseyn'e
Kirâm-ı enbiyâdan girmedi bir ferd o mâbeyne
Haremgâh-ı visâle Ahmed'i tenhâ alub Mevlâ
O halvet oldu mahsus Hazret-i Sultân-ı kevneyne

İbn Atıyye gibi bazı müfessirîn لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا kavl-i kerîminin mânasını şöyle beyan etmişlerdir: "Onu, yani Muhammed aleyhisselâm'ı âyetlerimizden olarak gösterelim için İsrâ ettik."[1] Bu suretle Mi'râc, Peygamber'e âyet göstermekten ibaret değil, Peygamber'in kendisini[2] bir âyet olarak kâinâta göstermek olmuştur. Fi'l-vâki' Ve'n-Necmi Sûresi'nin nüzûlü daha mukaddem olduğuna göre hakkında لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى [53/18][3] daha evvel mütehakkıktır. Ve o, kendisi âyât-ı ilâhiyeden en büyük bir âyettir. Ve hikmet-i İsrâ da ona irâeden ziyade onu irâeye daha mülâyimdir.

{اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ} Çünkü O'dur ancak O Semî', O Basîr. ❁ Cumhûr-ı müfessirîn, bu zamiri Allah [3153] sübhânehû ve teâlâ'ya râci' olmak üzere tefsir etmişler ve meâlini şöyle beyan eylemişlerdir: O zât-ı sübhânîdir ancak O kulunun hafî celî bütün söylediklerini işiten, bütün yaptıklarını gören, yani bütün ahvâline hakikatiyle şâhid ve muttali' olan ve binâen'aleyh bu yüksek makama ehliyet ve liyâkatini bilen. Onun için bu makamı ona tahsis etmiş ve ona bu suretle ikram eylemiştir. Bu surette âyet gıyabdan tekellüme iltifat ile başlamış ve tekellümden gıyâba iltifat ile nihâyet bulmuş olur. Aynı zamanda kâfirlere karşı bir ma'nâ-yı tehdîdi de istilzam eder. Ebü'l-Bekā'nın naklettiği vechile bazı müfessirîn de zamirin Peygamber'e

---

1 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 436; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VIII, 14:
ويحتمل أن يريد لنري محمدا للناس آية، أي يكون النبي صلى الله عليه وسلم آية في أن يصنع الله ببشر هذا الصنع وتكون الرؤية على هذا رؤية قلب.

2 M: "kendisi".

3 "Vallahi gördü Rabbinin âyâtından en büyüğünü gördü."

râci' olduğunu söylemiş ve meâlinde demiştir ki: "Hakikaten o kuldur ancak kelâmımızı işiten ve zâtımızı gören". Bu surette gıyâba iltifat yoktur ve kelâm, mukteză-yı zâhir üzeredir. Ancak "zâtımızı gören" diye tefsîre karîne zâhir değildir. "O gösterdiğimiz âyetleri gören" demek daha zâhirdir. Ma'ahâzâ Tıybî demiştir ki: "Zamirin böyle iki veche muhtemil olarak gelmesinin sırrı Aleyhissalâtü vesselâm'ın Rabbü'l-izzet'i görmesi ve kelâm-ı sübhânîyi işitmesi ve ancak بي يسمع وبي يبصر hadîs-i şerîfi[1] mazmûnu üzere olduğuna işaret olsa gerektir[2] (*Sûre-i Yûnus'ta* اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ *[10/31] bak*).

Şimdi İsrâ'dan bahsedilirken her hâlde mîkat-ı Mûsâ hatırlanacaktır. Binâen'aleyh Mûsâ'nın لَنْ تَرٰينِى hitabıyla karşılandığı وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا [el-A'râf 7/143] âyetiyle Muhammed'i rü'yete götüren işbu İsrâ âyeti arasında bir mülâhaza yapılırsa makām-ı Kelîm ile makām-ı Habîb beynindeki fark vâzıhan anlaşılır. Buna işâreten İsrâ'dan Mûsâ'ya nakl-i kelam ile buyuruluyor ki:

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓى اِسْرَٓائِلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونٖى وَكٖيلًاۜ ﴿٢﴾
ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍۜ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾

[3154] **Meâl-i Şerîfi**

Mûsâ'ya da kitap verdik ve onu Benî İsrâil için bir hidâyet rehberi kıldık, şöyle ki: Benden başka bir vekil tutmayın diye[3] (2). Ey Nûh ile beraber yüklediğimiz kimselerin zürriyeti! O doğrusu çok şükredici bir kul idi (3).

---

1 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl,* thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts., II, 236; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXI, 435.

2 Tîbî, *Fütûhu'l-gayb,* thk. Ömer Hasan el-Kıyyâm, Dubai: Câizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1434/2013, IX, 237, 242:

ولعل السر في مجيء الضمير مُجملاً محتملاً للأمرين: الإشارة إلى المطلوب، وأنه صلوات الله عليه وسلم إنما رأى رب العزة وسمع كلامه به. روينا في «صحيح البخاري»، عن أبي هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «قال الله تعالى: من عادى لي ولياً فقد آذنته بحرب، وما تقرب إلى عبدي بشيء أحب إليّ من أداء ما افترضتُ عليه، ولا يزال عبدي يتقرب إليّ بالنوافل حتى أحبه، فإذا أحببته كنتُ سمعه الذي يسمعُ به، وبصره الذي يُبصر به، ويده التي يبطش بها، ورجله التي يمشي بها، وإن سألني أعطيته، وإن استعاذني أعذته» الحديث.

3 B -"diye".

{اَنْ} Şöyle diye ki ❁ yani Tevrat'ın hidâyetinin esası şu idi ki {لَا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونٖى وَكٖيلًا} benden başka vekil ittihaz etmeyin ❁ umûrunuzu tefviz edecek Benden başka rab tanımayın {ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ} Nûh ile beraber yüklediklerimizin zürriyeti ❁ ey Nûh'un maiyyetinde gemiye bindirip tûfandan kurtardığımız birkaç mü'minin zürriyeti, yani ey bugünkü insanlar, siz bu mâhiyetinizi düşünmelisiniz, yalnız bunu düşünseniz başka vekil ittihaz edilemeyeceğini anlarsınız. {اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا} O Nûh hakikaten bir abd-i şekûr idi ❁ her hâlinde şükrederdi yani siz neye nankörlük ediyorsunuz?

وَقَضَيْنَٓا اِلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ فِى الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا
﴿٤﴾ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُو۫لٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَٓا اُو۬لٖى بَأْسٍ شَدٖيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ
الدِّيَارِۜ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنٖينَ
وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفٖيرًا ﴿٦﴾ اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَاۜ فَاِذَا
جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُٓؤُ۫ا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا
مَا عَلَوْا تَتْبٖيرًا ﴿٧﴾ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْۚ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَاۢ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرٖينَ
حَصٖيرًا ﴿٨﴾

[3155] **Meâl-i Şerîfi**

Biz Benî İsrâil'e kitapta şu kaziyyeyi de takdir ettik: Muhakkak siz Arz'da iki kere fesat yapacaksınız ve muhakkak büyük bir yükseliş yükseleceksiniz (4). İmdi birincisinin vadesi geldiği vakit üzerinize milkimiz, şiddetli harp ehli birtakım kullar göndereceğiz de onlar tâ evlerin aralarına girip araştıracaklar, ve bu fiile çıkarılmış bir vaad oldu (5). Sonra size tekrar onların üzerine devleti iade ettik ve size mallarla ve oğullarla imdad verdik ve sizi cemiyetçe daha çoğalttık (6). Eğer güzellik yaparsanız kendinize güzellik etmiş olursunuz, yok eğer kötülük yaparsanız o da ona. Derken sonrakinin vadesi geliverdi mi yüzlerinizi

kötületsinler için, evvelki defa girdikleri gibi yine Mescid'e girsinler için ve her istîlâ ettiklerini mahvetsinler de etsinler için (7). Ola ki Rabbiniz size rahmetini göndere, eğer yine dönerseniz Biz de döneriz, öyle ya Biz cehennemi kâfirlere hisar[1] yapmışız (8).

[3156] {وَقَضَيْنَٓا اِلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَ فِي الْكِتَابِ} Biz, kitapta Benî İsrâil'e şu kaziyyeleri bildirmiştik: {لَتُفْسِدُنَّ فِي الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا} Lâbüd siz, bu Arz'da (Arz-ı Mukaddes'te) iki kere fesat yapacaksınız ve lâbüd kabaracak kibirleneceksiniz ❁ fesadın menşe'i bu olacak. {فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُو۫لٰيهُمَا} İmdi birincisinin[2] mî'âdı geldiği vakit ❁ birinci fesat devrenizin vadesi yetip cezâ sırası geldiği zaman ki İbn İshak'ın rivayetine göre Şa'yâ aleyhiselâm'ı katlettikleri zamandır.[3] İbn Cerîr Tefsirinde tafsil olunmuş olan bu kıssa, ibret alınacak mevâ'izi muhtevî olduğundan burada nakli fâideli olacaktır. Şöyle ki:

Benî İsrâil'de birçok hâdiseler vukū' bulmuş, günahlar işlenmişti. Cenâb-ı Allah bunlarla muâhaze etmemiş, kendilerine lutf u ihsan ile muâmele etmişti. Nihâyet mülûk-i Benî İsrâil'den Sıdıka nâmındaki melikleri zamanında vukū'âtları büyümüştü. O zaman Şa'yâ aleyhisselâm ba's buyurulmuş ve Babil hükümdarı Sencarib'in hücum ve istîlâsı def' edilmişti. Şa'yâ b. Emsıya aleyhisselâm Îsâ ve Muhammed aleyhimesselâm'ı tebşir eden bir peygamber idi. Sıdıka onun vahiy ve nesâyihi ile amel etmiş ve muvaffak olmuştu, vefat edince Benî İsrâil'in umûru karışmış, hükûmette münâfeseye düşmüşler, birbirlerini öldürmeye başlamışlardı. Şa'yâ aleyhisselâm'ı dinlemiyorlar, nasihatlerini kabul etmiyorlardı. O vakit Cenâb-ı Allah Şa'yâ aleyhisselâm'a buyurmuş ki: "Kalk, kavmin içinde senin lisânın üzere vahyedeceğim." Müşârün ileyh kıyâm etmiş, Allah teâlâ da onun lisânını vahiy ile intak edip buyurmuş ki:

1 B: "hasır".
2 B: "birincinin".
3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 365:
وذكر ابن إسحاق أن بعض أهل العلم أخبره أن زكريا مات موتا ولم يُقتل، وأن المقتول إنما هو شعياء، وأن بختنصر هو الذي سُلِّط على بني إسرائيل في المرّة الأولى بعد قتلهم شعياء. حدثنا بذلك ابن حميد، عن سلمة عنه.

"Ey semâ dinle, ey Arz sus! Zira Allah teâlâ Benî İsrâil'in hâlini anlatacak, o Benî İsrâil ki nimetiyle büyütmüş, kendisi için ıstıfâ etmiş, kerâmetiyle mümtaz kılmış, ibâdına tafdil eylemiş, kerâmetiyle mufaddal kılmıştı. [3157] Halbuki onlar zâyi' olmuş, çobanı yok davar gibi idiler. Öyle iken ürkenlerini yatıştırdı, yitenlerini topladı, kırıklarını sardı, hastalarını tedavi etti, zayıflarını semizlendirdi, semizlerini hıfz etti. Vaktâ ki bunu yaptı azdılar, koçları tosuşmaya başladı, birbirlerini öldürüyorlar, hatta kırığı kendine sarılacak sağlam bir kemik kalmadı, vay bu hatâkâr ümmete! Vay şu hatâkâr kavme ki ölümün[1] kendilerine nereden geldiğini idrak etmiyorlar. Deve bile vatanını hatırlar da ona döner gelir. Eşek bile üzerinde doyduğu bağı hatırlar da ona müracaat eder. Öküz bile semizlendiği şenliği hatırlar da ona döner gelir. Bu kavim ise öküz değil, eşek değil, zevi'l-ukūl oldukları hâlde ölümün[2] kendilerine nereden geldiğini fark etmiyorlar. Ben onlara bir temsil yapacağım dinlesinler, söyle onlara:

Bir zaman boş, harap, umrandan hâlî ölü bir arazi vardı ve bunun kuvvetli ve bilgili bir de sâhibi vardı. Onu imara başladı, kendi kuvvetli iken arazisinin harap olmasını veya âlim iken tazyî' etti denilmesini istemedi, etrafını duvarla çevirdi, içinde müşeyyed köşk yaptı, ortasından ırmak geçirdi. Zeytinden, rummandan, hurmadan, üzümden ve türlü türlü meyvelerin hepsinden sınıf sınıf ağaçlar dikti ve onu kavî, emîn, re'y ü himmet sahibi bir muhafızın hıfzına da tevdî' eyledi, nemâsına muntazır oldu. Vaktâ ki tomurcuklandı, meyveleri keçi boynuzu çıktı, 'ay bu ne fena arz! Bunun duvarını, kasrını yıkalım, ırmağını kapayalım, bekçisini yakalayalım, ağaçlarını yakalım,[3] kemâkân harap olsun, umrandan eser kalmasın' dediler. Nasıl, ne dersiniz buna? Allah buyurdu ki: O duvar

---

1 Müellifin kaynağı olan Taberî tefsirinde burada الحَين kelimesi kullanılmaktadır ki bir şeyin vakti gelmek, helâk olmak, belâ ve imtihan anlamlarına gelir. İbn Kuteybe *Uyûnu'l-ahbâr* isimli eserinde, Sa'lebî ve Hâzin gibi müfessirler de tefsirlerinde الحَين yerine الخَير kelimesini kullanmaktadırlar ki nimet ve imtinan bağlamına daha uygun gibi görünmektedir.

2 Bir önceki dipnota bakınız.

3 B -"bekçisini yakalayalım, ağaçlarını yakalım".

Benim zimmetim, kasr şeriatım, nehir kitabım, muhafız peygamberim, dikilen ağaçlar da onlar, o ağaçların çıkardığı keçi boynuzu da onların habis amelleri. Ben de onlara kendilerinin aleyhlerine verdikleri hükmü hükmettim. O, onlara Allah'ın darb ettiği bir meseldir. Bana sığır, koyun kesmekle tekarrub etmek istiyorlar. Hâlbuki [3158] et Bana ermez ve Ben onu yemem. Bana takvâ ile ve tahrim ettiğim nüfûsu boğazlamaktan sakınmakla tekarrubu bırakıyorlar. Kanlarla elleri boyanmış, elbiseleri bulaşmış, Benim için evler ve mâbedler teşyid ediyorlar ve onların içlerini temizliyorlar da kendi kalblerini ve cisimlerini pisliyorlar ve kirletiyorlar. Benim için evleri ve mâbedleri yaldızlı nakışlarla tezyin ediyorlar da akıllarını, fikirlerini tahrip ve ifsad ediyorlar. Benim teşyîd-i büyûta ne ihtiyâcım var? Ben onlara sâkin olmam, Benim nakışlı mâbedlere ihtiyâcım mı var? Ben onlara girmem, Ben onların yükseltilmesini ancak içlerinde zikr ü tesbih olunmaklığım için ve namaz kılmak isteyenlere bir ma'lem olsun için emrettim.

Diyorlar ki: 'Eğer Allah, bizim ülfetimizi toplamaya kādir olsa idi elbette toplardı, ve eğer Allah bizim kalblerimize anlatmaya kādir olsa idi her hâlde anlatırdı.' İki kuru ağaç al, en çok tecemmu' ettikleri bir sırada mecma'larına var. O iki ağaca hitâben 'Allah' de, 'size ikinizin bir ağaç olmanızı emrediyor.' Bunu söyleyince iki ağaç birbirine karışıp birleşiverdi. Binâen'aleyh Allah buyurdu ki: Söyle onlara, gördünüz ya Ben iki kuru ağacı telif etmeye kādirim. Eğer dilese idim sizin ülfetinizi cem' etmez mi idim? Veya kalblerinize söz geçiremez miydim? Hâlbuki ona Ben suret verdim.

Diyorlar ki: 'Oruç tuttuk sıyâmımız ref' olunmadı, namaz kıldık namazımız nurlanmadı, tasadduk ettik sadakalarımız nemalanmadı, güvercin gibi inleyerek dualar ettik, kurtlar gibi uluyarak ağladık hiçbiri işitilmedi, müstecâb olmuyoruz.'

Allah buyurdu ki: Sor onlara[1], Benim icâbetime mâni' olan ne?[2] Ben sâmi'lerin esma'ı, nâzırların ebsarı, mücîblerin akrebi, râhimînin erhamı değil miyim? Elimdeki mi az? Nasıl olur ki Benim ellerim hayra açık, dilediğim gibi sarf ederim ve bütün hazinelerin anahtarları Benim [3159] indimde, onları Benden başkası ne açar ne kapatır. Fi'l-hakīka Benim rahmetim her şeye vâsi'dir. Yekdiğerine merhamet edenler ancak o sayede ederler. Yoksa Bana buhl mü ârız oldu? Ben ekremînin ekremi, bütün hayırların fettâhı, verenlerin en cevâdı, kendisinden dilek istenenlerin en keremlisi[3] değil miyim? Eğer şu kavim Benim kalblerinde parlattığım, ba'dehû kendilerinin onu atıp da dünyayı iştirâ ettikleri hikmet ile nefislerine bir atf-ı nazar etselerdi, nereden vurulduklarını görürler ve en büyük düşmanları kendi nefisleri olduğunu teyakkun ederlerdi.

Ben onların yalan sözle telbis ettikleri, haram yemekle kuvvet almak istedikleri oruçlarını nasıl kabul ederim? Onların kalbleri Benimle harp etmeye, yarışmaya kalkışan, mehârimimi hetk edenlere ısgā edip dururken namazlarını nasıl nurlandırırım? Veya sadakaları Benim indimde nasıl zekâtını bulur ki başkalarının mallarını tasadduk ediyorlar. Ben onlarla ancak gasp edilmiş olan sâhiplerini me'cur kılarım. Hem dualarına nasıl icâbet ederim ki o ancak dilleriyle bir söz, fiil ise ondan çok uzak. Ben ancak vazî'-i[4] leyyini müstecâb kılarım, ancak müstaz'af-ı miskînin sözünü dinlerim ve miskinlerin rızâsı Benim rızâmın[5] alametindendir. Fukarâya merhamet, zu'afâyı takrib,

---

1 M: "olanlara".

2 B -"güvercin gibi inleyerek dualar ettik, kurtlar gibi uluyarak ağladık hiçbiri işitilmedi, müstecâb olmuyoruz.'
Allah buyurdu ki: Sor onlara, Benim icâbetime mâni' olan ne?".

3 B: "kerametlisi".

4 B: "vâzı'-ı".

5 B: "rızâm".

mazlûma insaf, mağsûba yardım, gāibe[1] adalet, dullara[2] ve yetime ve miskîne ve her hak sahibine hakkını edâ etseler a. Bana beşerle konuşmak yaraşsa idi onlarla konuşurdum. Ve o vakit gözlerinin nûru, kulaklarının sem'i, kalblerinin ma'kūlü olurdum, ve o vakit bellerini doğrultur, ellerinin ve ayaklarının kuvveti olurdum ve o vakit dillerini ve akıllarını tesbit ederdim. Sen Benim risaletlerimi tebliğ ederek kelâmımı işittikleri zaman 'bunlar uydurma laflar, mütevâris lakırdılar, sâhirlerin ve kâhinlerin te'lîfâtından bir telif' diyorlar. Ve kendileri de böyle bir söz söylemek isteseler yapabilirler ve şeytanların onlara [3160] yapacağı vahiy ile gayba muttali' olabilirler diye zu'm ediyorlar. Ve hepsi bu söylediklerini gizliyor, sır tutuyor. Hâl bu ise bilirler ki Ben semâvât ve Arz'ın gaybını bilirim ve onların açıkladıkları ve ketm ettikleri şeyleri de bilirim. Ben semâvât ve Arz'ı halk ettiğim gün kendime isbat eylediğim bir hüküm hükmettim ve ona önünde müeccel bir ecel tâyin eyledim ki, lâbüd o vâki' olacaktır.

Eğer onlar ilm-i gaybdan intihallerinde sâdık iseler haydi[3] sana haber versinler Ben o hükmü ne vakit tenfiz edeceğim, o hangi zamanda olacak? Eğer onlar dilediklerini yapmaya kādir iseler Benim onu icrâ edeceğim kudret gibi bir kudret izhar etsinler. Ben onu müşriklerin istememesine rağmen her dinin üstüne çıkaracağım. Eğer onlar dilediklerini söylemeye kādir iseler o hükmün emrini tedbir edeceğim hikmetin mislini telif etsinler. Zira Ben semâvât ve Arz'ı yarattığım gün hükmettim ki nübüvveti ecîrler içinde kılayım, mülkü çobanlara, izzi zelillere, kuvveti zayıflara, gınâyı fukarâya, serveti ekıllâya, şehirleri kırlara, kaleleri çöllere, beredâyı[4] enginlere, ilmi câhillere, hükmü ümmîlere tahvil edeyim.

---

1 B: "gālibe".
2 B: "dualara".
3 B -"haydi".
4 Taberî tefsirinde البردى şeklinde yer alan kelime, sözlüklerde Şam'da bulunan bir nehrin ismi olarak geçmektedir.

İmdi sor onlara bu ne zaman? Ve bunun başına geçecek kim? Kimin eliyle[1] Ben bu sünneti açacağım? Bu işin a'vân ve ensârı kimler? Biliyorlarsa söylesinler, Ben bunun için bir nebiyy-i ümmî ba's edeceğim. Sert değil, kaba değil, sokaklarda bağırmaz, fuhuş ile tezeyyün etmez, edebe mugāyir söz söylemez. Ben ona her güzellik için istikāmet vereceğim, her hulk-ı kerîmi bahşedeceğim; sekîneti libâsı, birri şi'ârı, takvâyı zamîri, hikmeti ma'kūlü, sıdk u vefâyı tabiatı, afv ü mârufu hulku, adl ü mârufu sîreti, hakkı şerîatı, hüdâyı imâmı, İslâm'ı milleti, Ahmed'i ismi kılacağım. Dalâletten sonra onunla hidâyet edeceğim. Cehaletten sonra onunla tâlim edeceğim, düşkünlükten sonra onunla yükselteceğim, tanınmazken onunla şan vereceğim, azlıktan sonra onunla çoğaltacağım, darlıktan sonra onunla [3161] zenginleştireceğim, tefrikadan sonra onunla toplayacağım; muhtelif kalbleri, dağınık arzuları, müteferrik ümmetleri onunla telif edeceğim. Ümmetini insanlar için çıkarılmış hayr-ı ümmet yapacağım.

Beni tevhid için Bana iman ve ihlas ile mârufu emir, münkeri nehy edecekler; kıyâmen, ku'ūden, rükû'an, sücûden Bana namaz kılacaklar, Benim yolumda saffen ve zahfen mukātele edecekler, Benim rıdvânıma ermek için mallarından, diyarlarından çıkacaklar. Ben onlara mescidlerinde, meclislerinde, yattıkları, gezdikleri yerlerde tekbir, tevhid, tesbih, hamd, midhat, tahmid ilham edeceğim. Sokak başlarında tekbir, tehlil, takdis edecekler, Benim için yüzlerini ve etraflarını tathir edecekler,[2] bellerine esvab bağlayacaklar, kurbanları kanları, kitapları sîneleri, gece ruhban, gündüz arslan. O benim bir fazlım ki dilediğime veririm ve Ben çok büyük fazl sahibiyim."

Şa'yâ aleyhisselâm sözünü bitirince öldürmek için üzerine saldırmışlar, o da kaçıp bir ağaca gizlenmiş, eteğinin dışarıda olan ucunu görmüşler,

1 B: "eline".
2 B -"Benim için yüzlerini ve etraflarını tathir edecekler".

testereyi dayayıp ağaç ile beraber biçmişler[1] Allah teâlâ da Buhtunassar'ı taslit edip belâlarını vermişti.[2] Nitekim buyuruluyor ki:

---

1 Sonra Ermiya aleyhisselâm'ı da hapsetmişler [Müellifin notu].

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 358-362:

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا سلمة، قال: ثني ابن إسحاق، قال: كان مما أنزل الله على موسى في خبره عن بني إسرائيل، وفي أحداثهم ما هم فاعلون بعده، فقال «وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا...» إلى قوله «وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا» فكانت بنو إسرائيل، وفيهم الأحداث والذنوب، وكان الله في ذلك متجاوزا عنهم، متعطفا عليهم محسنا إليهم، فكان مما أُنزل بهم في ذنوبهم ما كان قدَّم إليهم في الخبر على لسان موسى مما أنزل بهم في ذنوبهم، فكان أول ما أنزل بهم من تلك الوقائع، أن ملكا منهم كان يُدعى صديقة، وكان الله إذا ملَّك المِلك عليهم، بعث نبيا يسدّده ويرشده، ويكون فيما بينه وبين الله، ويحدث إليه في أمرهم، لا ينزل عليهم الكتب، إنما يؤمرون باتباع التوراة والأحكام التي فيها، وينهونهم عن المعصية، ويدعونهم إلى ما تركوا من الطاعة؛ فلما ملك ذلك الملك، بعث الله معه شعياء بن أمُصيا وذلك قبل مبعث زكريا ويحيى وعيسى وشعياء الذي بشَّر بعيسى ومحمد، فملك ذلك الملك بني إسرائيل وبيت المقدس زمانا؛ فلما انقضى ملكه عظمت فيهم الأحداث، وشعياء معه، بعث الله عليهم سنحاريب ملك بابل، ومعه ستّ مئة ألف راية...

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا سلمة، عن ابن إسحاق، قال: لما مات سنحاريب استخلف بختنصر ابن ابنه على ما كان عليه جدّه يعمل بعمله، ويقضي بقضائه، فلبث سبع عشرة سنة. ثم قبض الله ملك بني إسرائيل صديقة؛ فمرج أمر بني إسرائيل وتنافسوا الْمُلك، حتى قتل بعضهم بعضا عليه، ونبيهم شعياء معهم لا يذعنون إليه، ولا يقبلون منه؛ فلما فعلوا ذلك، قال الله فيما بلغنا لشعياء: قم في قومك أوح على لسانك؛ فلما قام النبيّ أنطق الله لسانه بالوحي فقال: يا سماء استمعي، ويا أرض أنصتي، فإن الله يريد أن يقصّ شأن بني إسرائيل الذين رباهم بنعمته، واصطفاهم لنفسه، وخصَّهم بكرامته، وفضلهم على عباده، وفضَّلهم بالكرامة، وهم كالغنم الضائعة التي لا راعي لها، فآوى شاردتها، وجمع ضالتها، وجبر كسيرها، وداوى مريضها، وأسمن مهزولها، وحفظ سمينها؛ فلما فعل ذلك بطرت، فتناطحت كباشها فقتل بعضها بعضا، حتى لم يبق منها عظم صحيح يجبر إليه آخر كسير، فويل لهذه الأمة الخاطئة، وويل لهؤلاء القوم الخاطئين الذين لا يدرون أين جاءهم الحين. إن البعير ربما يذكر وطنه فينتابه، وإن الحمار ربما يذكر الآريّ الذي شبع عليه فيراجعه، وإن الثور ربما يذكر المرج الذي سمن فيه فينتابه، وإن هؤلاء القوم لا يدرون من حيث جاءهم الحين، وهم أولو الألباب والعقول، ليسوا ببقر ولا حمير، وإني ضارب لهم مثلا فليسمعوه: قل لهم: كيف ترون في أرض كانت خواء زمانا، خربة مواتا لا عمران فيها، وكان لها ربّ حكيم قويّ، فأقبل عليها بالعمارة، وكره أن تخرب أرضه وهو قويّ، أو يقال ضيع وهو حكيم، فأحاط عليها جدارا وشيَّد فيها قصرا، وأنبط فيها نهرا، وصفّ فيها غراسا من الزيتون والرمان والنخيل والأعناب، وألوان الثمار كلها، وولى ذلك واستحفظه فيما ذا رأي وهمّة، حفيظا قويا أمينا، وتأنى طلعها وانتظرها؛ فلما أطلعت جاء طلعها خروبا، قالوا: بئست الأرض هذه، نرى أن يهدم جدرانها وقصرها، ويدفن نهرها، ويقبض قيمها، ويحرق غراسها حتى تصير كما كانت أوّل مرّة، خربة مواتا لا عمران فيها، قال الله لهم: فإن الجدار ذمتي، وإن القصر شريعتي، وإن النهر كتابي، وإن القِّيم نبيي، وإن الغراس هم، وإن الخروب الذي أطلع الغراس أعمالهم الخبيثة، وإني قد قضيت عليهم قضاءهم على أنفسهم، وإنه مثَلٌ ضربه الله لهم يتقرّبون إليّ بذبح البقر والغنم، وليس ينالني اللحم ولا آكله، ويدّعون أن يتقرّبوا بالتقوى والكفّ عن ذبح الأنفس التي حرمتها، فأيديهم مخضوبة منها، وثيابهم متزملة بدمائها، يشيدون لي البيوت مساجد، ويطهرون أجوافها، وينجسون قلوبهم وأجسامهم ويدنسونها، ويزوّقون لي البيوت والمساجد ويزينونها، ويخرّبون عقولهم وأحلامهم ويفسدونها، فأيّ حاجة لي إلى تشييد البيوت ولست أسكنها، وأيّ حاجة إلى تزويق المساجد ولست أدخلها، إنما أمرت برفعها لأذكر فيها وأسبح فيها، ولتكون معلما لمن أراد أن يصلي فيها، يقولون: لو كان الله يقدر على أن يجمع ألفتنا لجمعها، ولو كان الله يقدر على أن يفقِّه قلوبنا لأفقهها، فاعمد إلى عودين يابسين، ثم ائت بهما ناديهما في أجمع ما يكونون، فقل للعودين: إن الله يأمركما أن تكونا عودا واحدا، فلما قال لهما ذلك، اختلطا فصارا واحدا، فقال الله: قل لهم: إني قدرت على ألفة العيدان اليابسة وعلى أن أولِّف بينها، فكيف لا أقدر على أن أجمع ألفتهم إن شئت، أم كيف لا أقدر على أن أفقِّه قلوبهم، وأنا الذي صوّرتها؛ يقولون: صمنا فلم يرفع صيامنا، وصلَّينا فلم تنوّر صلاتنا، وتصدّقنا فلم تزكّ صدقاتنا، ودعونا بمثل حنين الحمام، وبكينا بمثل عواء الذئب، في كلّ ذلك لا نسمع، ولا يُستجاب لنا؛ قال الله: فسلهم ما الذي يمنعني أن أستجيب لهم، ألست أسمع السامعين، وأبصر الناظرين، وأقرب المجيبين، وأرحم الراحمين؟ ألأنّ ذات يدي قلت، كيف ويداي مبسوطتان بالخير، أنفق كيف أشاء، ومفاتيح الخزائن عندي لا يفتحها ولا يغلقها غيري، ألا وإن رحمتي وسعت كلّ شيء، إنما يتراحم المتراحمون بفضلها؛ أو لأن البخل يعتريني، أو لست أكرم الأكرمين والفتاح بالخيرات، أجود من أعطى، وأكرم من سُئل؛ لو أنّ هؤلاء القوم نظروا لأنفسهم بالحكمة التي نوّرت في قلوبهم فنبذوها، واشتروا بها الدنيا، إذن لأبصروا من حيث أتوا، وإذن لأيقنوا أن أنفسهم هي أعدى العداة لهم، فكيف أرفع صيامهم وهم يلبسونه بقول الزور، ويتقوّون عليه بطعمة الحرام، وكيف أنوّر صلاتهم، وقلوبهم صاغية إلى من يحاربني ويحادّني، وينتهك محارمي، أم كيف تزكو عندي صدقاتهم وهم يتصدّقون بأموال غيرهم، أو جر عليها أهلها المغصوبين، أم كيف أستجيب لهم دعاءهم وإنما هو قول بألسنتهم والفعل من ذلك بعيد، وإنما أستجيب للداعي اللين، وإنما أسمع من قول المستضعف المسكين، وإن من علامة رضاي رضا المساكين، فلو رحموا المساكين، وقرّبوا الضعفاء، وأنصفوا المظلوم، ونصروا المغصوب، وعدلوا للغائب، وأدّوا إلى الأرملة واليتيم والمسكين، وكلّ ذي حقّ حقه، ثم لو كان ينبغي أن أكلم البشر إذن لكلمتهم، وإذن لكنت نور أبصارهم، وسمع آذانهم، ومعقول قلوبهم، وإذن لدعمت أركانهم، فكنت قوّة أيديهم وأرجلهم، وإذن لثبَّت ألسنتهم وعقولهم، يقولون لما سمعوا كلامي، وبلغتهم رسالاتي بأنها أقاويل منقولة، وأحاديث متوارثة، وتآليف مما تؤلف السحرة والكهنة، وزعموا أنهم لو شاءوا أن يأتوا بحديث مثله فعلوا، وأن يطلعوا على الغيب بما توحي إليهم الشياطين طلعوا، وكلهم يستخفي بالذي يقول ويسرّ، وهم يعلمون أني أعلم غيب السماوات والأرض، وأعلم ما يبدون وما يكتمون، وإني قد قضيت يوم خلقت السماوات والأرض قضاء أثبته على نفسي، وجعلت دونه أجلا مؤجلا لا بدّ أنه واقع، فإن صدقوا بما ينتحلون من علم الغيب، فليخبروك متى أنفذه، أو في أيّ زمان يكون، وإن كانوا يقدرون على أن يأتوا بما يشاءون، فليأتوا بمثل القُدرة التي بها أمضيت، فإني مظهره على الدين كله ولو كره المشركون، وإن كانوا يقدرون

{بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَٓا اُو۫لٖى بَأْسٍ شَدٖيدٍ} Şiddetli harp ve savlet sahibi müstenker kullarımızdan üzerinize saldık ❁ burada izâfetle ma'rife olarak عبادنا buyurulmayıp da[1] nekre olarak عِبَادًا لَنَٓا buyurulması bunların, Allah'a izâfetle yâd olunacak makbul ma'rifet ü ibadet kulları olmadığına işarettir. Yani bu tenkirde عَبْدِهٖ târifi gibi izâfet-i mahsûsa ile bir teşrif mânası değil, şiddetli bir tehvil ve tedhiş mânası vardır. Fi'l-vâki' Allah teâlâ Rabbü'l-âlemîn olduğu için haddizâtında mü'min de kâfir de O'nun kuludur ve düşünmeli ki mü'min iken azan bir kavme kâfir bir kavmin taslîti ne korkunç şeydir. Sâlih ellerle ıslah kabul etmeyen akvâmı bekleyen [3162] âkıbet de budur. Bazı müfessirîn bu vak'anın Câlût vak'ası olduğunu söylemişlerse de ekseriyet Buhtunassar vak'ası demişlerdir. Ma'amâfîh asıl hâiz-i ehemmiyet olan cihet, vak'anın zaman ve eşhâsı değil, mâhiyet-i mahsûsasıyla hikmetidir. Kur'an'da da ancak bu nokta anlatılmıştır. Onun için en doğrusu eşhâs ve ezmânın tâyiniyle uğraşmayarak vak'ayı Kur'ân'ın beyânı vechile cezr ü hikmetiyle mülâhaza etmektir.

Azamet-i ilâhiye onlara o korkunç kulları saldırdı {فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ} da evlerin aralarını yokladılar ❁ yani öyle istîlâ ettiler, öyle katliam yaptılar ki, umûmî mahallerden mâ'adâ evlerin aralarını taharrî edip öldürecek Benî İsrâil aradılar {وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا} ve bu, fiile çıkarılmış bir vaad oldu ❁ yani birinci fesad devresinde mev'ud olan hükm ü kazâ bu suretle fiile

على أن يقولوا ما يشاءون فليؤلِّفوا مثل الحكمة التي أدبر بها أمر ذلك القضاء إن كانوا صادقين، فإني قد قضيت يوم خلقت السماوات والأرض أن أجعل النبوّة في الأجراء، وأن أحوّل الملك في الرعاء، والعزّ في الأذلاء، والقوّة في الضعفاء، والغنى في الفقراء، والثروة في الأقلاء، والمدائن في الفلوات، والآجام في المفاوز، والبردى في الغيطان، والعلم في الجهلة، والحكم في الأميين، فسلهم متى هذا، ومن القائم بهذا، وعلى يد من أسنه، ومن أعوان هذه الأمر وأنصاره إن كانوا يعلمون، فإني باعث لذلك نبيا أمّيا، ليس أعمى من عميان، ولا ضالا من ضالّين، وليس بفظّ ولا غليظ، ولا صخاب في الأسواق، ولا متزين بالفُحش، ولا قوّال للخنا، أسدده لكل جميل، أهب له كلّ خلق كريم، أجعل السكينة لباسه، والبرّ شعاره، والتقوى ضميره، والحكمة معقوله، والصدق والوفاء طبيعته، والعفو والعرف خلقه؛ والعدل والمعروف سيرته، والحقّ شريعته، والهدى إمامه، والإسلام ملّته، وأحمد اسمه، أهدي به بعد الضلالة، وأعلم به بعد الجهالة، وأرفع به بعد الخمالة، وأشهر به بعد النكرة، وأكثر به بعد القلّة، وأغني به بعد العيلة، وأجمع به بعد الفُرقة، وأؤلّف به قلوبا مختلفة، وأهواء مشتتة، وأممًا متفرّقة، وأجعل أمته خير أمّة أُخرجت للناس، تأمر بالمعروف، وتنهى عن المنكر، توحيدا لي، وإيمانا وإخلاصا بي، يصلون لي قياما وقعودا، وركوعا وسجودا، يُقاتلون في سبيلي صفوفا وزحوفا، ويخرجون من ديارهم وأموالهم ابتغاء رضواني، ألهمهم التكبير والتوحيد، والتسبيح والحمد والمدحة، والتمجيد لي في مساجدهم ومجالسهم ومضاجعهم ومتقلبهم ومثواهم، يكبرون ويهلّلون، ويقدّسون على رءوس الأسواق، ويطهرون لي الوجوه والأطراف، ويعقدون الثياب في الأنصاف، قربانهم دماؤهم، وأناجيلهم صدورهم، رهبان بالليل، ليوث بالنهار، ذلك فضلي أوتيه من أشاء، وأنا ذو الفضل العظيم. فلما فرغ نبيهم شعياء إليهم من مقالته، عدوا عليه فيما بلغني ليقتلوه، فهرب منهم، فلقيته شجرة، فانفلقت فدخل فيها، وأدركه الشيطان فأخذ بهدبة من ثوبه فأراهم إياها، فوضعوا المنشار في وسطها فنشروها حتى قطعوها، وقطعوه في وسطها.

1 M -"da".

çıkarıldı, tamam oldu. (*Sûre-i Bakara'da* اَوْ كَالَّذٖى مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا *[2/259] âyetine bak*). {ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ} Sonra da sizin onlar üzerine tekrar savletinizi iade ettik ❁ devletinizi tekrar verdik {وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنٖينَ} ve size mallar ve oğullarla imdad eyledik {وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفٖيرًا} ve sizi orduca daha kesretli kıldık ❁ şöyle diyerek ki {اِنْ اَحْسَنْتُمْ} eğer güzel işlerseniz ❁ Allah'a itaat, emr ü nehyine riayetle güzel çalışır, hasenât yaparsanız {اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ} kendinize ihsan etmiş olursunuz ❁ çünkü o ihsan ve itaatin berekâtıyla, Allah teâlâ size her türlü hayr u bereket kapılarını açar {وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَا} [3163] ve eğer kötülük yaparsanız o da kendinizedir ❁ Allah'a isyan eder, menhiyyât ve fesad peşinde giderseniz kendinize fenalık etmiş olursunuz. Çünkü isyan ve fesâdın şeâmetiyle üzerinize dünya ve âhiret ukūbât kapıları açılır. Demek ki Benî İsrâil devletinin bu suretle iadesi bir imdâd-ı ilâhî olmakla beraber aynı zamanda kendilerinin hüsn-i mesâîleriyle de alâkadar idi. O acı terbiye ile tevbekâr olup kesb-i salâh ederek güzel çalışmışlar فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ [el-Bakara 2/259] medlûlünce yüz seneden sonra da olsa muvaffak olmuşlardı. Fakat bu ihsan devam etmeyip ikinci fesadları başlayacak ve o vakit son vaadleri gelecek, kötülükleri yüzlerine çarpılacak, devletleri başlarına yıkılacaktı. Nitekim şöyle buyurulmuştur:

{فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ} Bunun üzerine sonrakinin vaadi gelince ❁ mukaddemâ haber verilen iki merre-i ifsaddan sonuncusunun vadesi geldiği vakit ki Yahyâ aleyhisselâm'ı katl[1] ve Îsâ aleyhisselâmı katl ü salbe kıyâm ettikleri[2] zamandır. {لِيَسُٓؤُا وُجُوهَكُمْ} vücûhunuzu kötülesinler için {وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ} ve evvelki defa girdikleri gibi mescide girsinler için {وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبٖيرًا} ve her istila ettiklerini mahvetsinler de etsinler içindir[3]. ❁ Mülûk tavâifinden Bâbil meliki Cuder veya Cürdus

1 Rivayet olunur ki Yahyâ aleyhisselâm'ın kanı senelerce kaynamış ve binlerce baş kesilmeden sükûnet bulmamıştı [Taberî, *Câmiu'l-beyân,* XVII, 385] [Müellifin notu].

2 B: "katl ü salb ettikleri".

3 B: "için".

diye rivayet edenler olmuşsa da bu üç âkıbet-i fecî'a bir vak'anın safahâtı veya müte'addid vak'aların silsile-i tevâlîsi olarak mülâhaza edilebilir. Her birinde "lâm"ın tasrihi ikinci ihtimali daha ziyade andırır. Bu tahribi yapan be's-i şedîd sahipleri de ma'lûmât-ı tarihiyeye nazaran Titus'tan Konstantin'e kadar Romalılar olmuştu.[1]

[3164] Sûre-i Bakara'da وَمَنْ[2] اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَا [2/114] bak).

Bundan sonrasına gelince:

{عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْ} Rabbinizin size rahmet etmesi yakındır. ❁ Yani rahmeten li'l-âlemîn olan Âhir Zaman Peygamberi'nin gönderilmesi ve sizin o tasallutlardan kurtulmanız ümidi artık yakındır. Şu şart ile ki siz salâh yolunu tutarsanız {وَاِنْ عُدْتُمْ} şayet yine dönerseniz ❁ eskisi gibi fesâda avdet ederseniz {عُدْنَا} Biz de döneriz ❁ yine ikāb ederiz {وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيراً} ve Biz cehennemi kâfirler için bir hasîr -çıkılması nâkābil bir mahbes- kılmışızdır. ❁ Allah teâlâ'nın hükm ü kazâsı olan bu kaziyyeler vaktiyle Benî İsrâil'e gönderilen kitapta Tevrat ve levâhıkı suhufta bildirilmiş idi. Onların mukadderâtı bu idi.

Şimdi "o yakın olan rahmet hani ya?" diyecek olurlarsa işte:

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْراً كَبِيراًۙ ﴿٩﴾ وَاَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَلِيماً ﴿١٠﴾

---

1 Roma İmparatorlarından Vespasianus Suriye Prokonsulosu iken Yahudîler kütüb-i semâviyede mezkur olan Hâtemü'l-Enbiyâ'nın zuhûru zamanı gelmiş olduğu zannıyla Roma'ya karşı kıyam* etmişlerdi. Fakat meydân-ı harpte Vespasianus'a mağlup olmuşlar, Kuds-i Şerif'te tehassun etmişlerdi. Bu sırada Roma'ya azîmet etmiş olan Vespasianus Kudüs'ün fethini oğlu Titus'a havale etmiş, Titus dahi ahâlinin kahramânâne mukavemetine bakmaksızın Kudüs'ü feth ü tahrib ve Beytü'l-Makdis'i ihrâk ve Yahudîleri memleketlerinden tard ile avdetlerini men' eylemişti. Tard olunan Benî İsrâil'in miktarı birkaç milyona bâliğ olduğu gibi, muharebe ve muhasara esnâsında telef olanların miktarı dahi denildiğine göre bir milyon nüfusu mütecâviz idi (*Murad Bey Tarihi*) [Müellifin notu].

* B -"kıyam".

2 M ve B: "فمن".

[3165] **Meâl-i Şerîfi**

Haberiniz olsun ki bu Kur'an, insanları en doğru yola hidâyet eder ve sâlih sâlih ameller yapan mü'minlere tebşir eyler ki kendilerine büyük bir ecir vardır (9). Âhirete inanmayanlara dahi elîm bir azab hazırlamışızdır (10).

{اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ} Hakikaten işte bu Kur'an {يَهْدٖي لِلَّتٖي هِيَ اَقْوَمُ} en doğru, en sağlam yola irşad eder {وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ} ve sâlihâtı, yani Kur'an'da beyan olunan iyi amelleri işleyen mü'minlere tebşir eyler ki: ❁ 1. {اَنَّ لَهُمْ اَجْراً كَبٖيراً} kendileri için büyük bir ecir muhakkak 2. {وَاَنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَلٖيماً} âhirete iman etmeyenler, bunlara da elîm bir azab hazırladığımız muhakkak. ❁ Binâen'aleyh buna karşı insanların yapacağı şey, iman ile sâlih amelleri işleyip o büyük ecri istemek ve o elîm azabdan korunmaktır. Fakat:

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولاً ﴿١١﴾ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ
اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا
عَدَدَ السِّنٖينَ وَالْحِسَابَۜ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصٖيلاً ﴿١٢﴾ وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ فٖي
عُنُقِهٖۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَاباً يَلْقٰيهُ مَنْشُوراً ﴿١٣﴾ اِقْرَأْ كِتَابَكَۜ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ
عَلَيْكَ حَسٖيباًۜ ﴿١٤﴾ مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدٖي لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۜ وَلَا
تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبٖينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولاً ﴿١٥﴾ وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا اَنْ نُهْلِكَ
قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفٖيهَا فَفَسَقُوا فٖيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمٖيراً ﴿١٦﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا
مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍۜ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبٖيراً بَصٖيراً ﴿١٧﴾ مَنْ كَانَ يُرٖيدُ
الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فٖيهَا مَا نَشَٓاءُ لِمَنْ نُرٖيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَۚ يَصْلٰيهَا مَذْمُوماً مَدْحُوراً
﴿١٨﴾ وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُوراً ﴿١٩﴾
كُلاًّ نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَۜ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُوراً ﴿٢٠﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ

فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْضٖيلاً ﴿٢١﴾ لَا تَجْعَلْ مَعَ
اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُوماً مَخْذُولاً ﴿٢٢﴾

[3167] **Meâl-i Şerîfi**

İnsan da şerri öyle davet ediyor ki hayra dua eder gibi, ve insan pek aceleci olmuştur (11). Hâlbuki Biz geceyi, gündüzü iki âyet[1] yaptık, sonra gece âyetini mahvettik ve gündüz âyetini gösterici kıldık ki Rabbinizden fazl talep edesiniz ve senelerin sayısını ve hesâbı bilesiniz, hem her şeyi tafsil etmiş de etmişiz (12). Her insanın da kuşunu boynunda kendine takmışızdır ve onun için kıyamet günü bir kitap çıkarırız ki neşrolunarak onu şöyle karşılar: (13) "Oku kitabını, muhasebeci bugün üzerinde nefsin yeter" (14). Kim doğru giderse sırf kendi lehine gider, kim de sapıklık ederse ancak aleyhine eder ve hiçbir vizr çeken diğerinin vizrini çekmez. Biz bir resul gönderinceye kadar ta'zîb de etmeyiz (15). Bir memleketi helâk etmek murad ettiğimiz vakit ise onun devletlilerine[2] (itaat) emrederiz, onlar itaat etmez de orada fısk yaparlar, bunun üzerine o memleket aleyhine hüküm hak olur, artık[3] onu tedmir eder de ederiz (16). Hem Nûh'tan sonra ne kadar karnlar helâk ettik, kullarının günahlarına Rabbinin habîr basîr olması yeter (17). Her kim peşin istiyorsa ona dünyada peşin veririz, dilediğimiz kadar istediğimize, sonra da ona cehennemi tahsis ederiz, mezmum, matrud bir hâlde ona yaslanır (18). Her kim de âhireti ister, ona lâyık bir sa'y ile[4] onun için mü'min olarak çalışırsa işte bunların sa'yleri meşkur olur (19). Hepsine imdad ederiz: Hem onlara hem onlara, mahza Rabbinin atâsından, Rabbinin atâsı yasak değildir (20). Bak bir kısmını diğerine nasıl tafdil [3168] etmişiz ve elbette âhiret derecâtca da daha büyük, tafdilce de daha büyüktür (21). Allah'ın maiyyetinde diğer bir ilâh yapma ki mezmum, mahzul kalmayasın (22).

1 B -"âyet".
2 B: "devletlerine".
3 B -"artık".
4 B: "sa'ye".

{وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ} insan, hayra dua eder gibi şerre dua veya şerri davet eder. ❁ Sanki o büyük ecre dua ediyormuş gibi o elîm azâba dua eder. Veya ef'âliyle o azâbı davet eyler. Bunun sebebi de şudur: {وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولاً} İnsan acûldür ❁ pek acelecidir. Sonra olacak şeyi vaktinden evvel oluversin ister. Sabr u tahammül gücüne gelir de iman ile sâlih amellere ikdam ederek o büyük ecri isteyecek yerde acelesinden imansızlar hakkında hazırlanmış olan azâb-ı elîme dua eder, onun bir an evvel icrâ edilivermesini bir hayır ister gibi ister ve bu suretle kendisine şer davet etmiş olur. Zira bir şeyi vaktinden evvel isti'câl eden mahrûmiyetiyle mu'âteb olur.[1] Binâen'aleyh mü'minler şerre dua etmemeli, sabr u teennî ile hayra dua etmeli ve a'mâl-i sâlihaya ikdam ile hayra davet eylemelidirler.

İnsanın acûl olması bir de şu mânayı tazammun eder:

İnsan peşincidir. Veresiyeden ziyade peşine heves eder, âhireti dünyada görmek ister. Onun için insanların birçoğu âhireti bırakır da dünyayı ister, o büyük ecre ehemmiyet vermez, o azâb-ı elîmi hesâba almaz da bu suretle kendisine hayır istiyormuş gibi şerri davet eder. Ki bu mâna biraz sonra مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ âyetiyle tavzih[2] olunacaktır. Hâsılı her ferdinde veya bütün ahvâlinde değil, cinsi itibariyle veya bazı ahvâlde insan acûldür. Ve acelesinden hayr u şerri tefrik etmez, sonunu gözetmez. Zaman âyetlerini hesâba almaz da kendine hayrı davet ediyormuş gibi bir tehâlükle şerri davet eder.[3]

---

1 Mecelle, 99. madde: Kim ki bir şeyi vaktinden evvel isti'câl eyler ise mahrûmiyetiyle mu'âteb olur.

2 B: "îzah".

3 Mâruf olan hat ve imlâ kāidesine nazaran يَدْعُ الْاِنْسَانُ'de kıyas vav ile يدعو * yazılmak idi. Zira hazfi iktizâ edecek câzim yoktur. Ancak** sâkine mülâkī olduğundan dolayı terkipte telaffuz olunmaz. Fakat يَدْعُ mushafta telaffuz olunduğu gibi yazılmış ve o vechile muhafaza olunagelmiştir. Çünkü mushafın imlâsı kâideye göre kıyas değil semâ*** üzerine mübtenîdir. Bunun ibtidâen böyle alâ hilâfi'l-kıyâs yazılmasında şüphe yok ki bir nükte vardır. Allâhu a'lem bu nükte, hattın da mazmûn-ı âyete mutâbakatı olsa gerektir. Yani âhireti unutmakla alâkadar olduğuna işâreten fiilin âhiri hazfolunmuştur denebilir [Müellifin notu].

* M ve B: "يدعوا".

** B: "Zira".

*** B: "mâna".

[3169] {وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ} Hâlbuki biz gece ve gündüz iki âyet yaptık ❁ gece ve gündüz denilen iki mühim alâmet ki ihtilâf ve te'âkubuyla zamanın cereyânına mikyas ve onun üzerinde icrâ-yı hüküm ve tasarruf eden kudret-i ilâhiyeden birer nişânedirler. Bunları yaparken {فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ} gece âyetini mahvettik[1] ❁ bu nazım san'at-ı ihtibâk kabîlinden bir îcâz ile şu mânayı iş'âr eder ki gece ve gündüzün kendilerini iki âyet yaparken her biri için de birer âyet yaptık ve bunun için gece âyetini mahvettik.[2] "Gece âyeti" zulmet veya Kamer, "gündüz âyeti" de ziyâ veya Güneş'tir. Lâkin burada "âyetü'l-leyl" zulmet ile tefsir edilecek olursa, zulmetin mahvı âyet-i nehâr müfâdı demek olacağından bu fıkra ikinciden fazla bir fâide ifade etmemiş olacaktır. Binâen'aleyh "âyetü'l-leyl"den murad Kamer olmak ve zulmet bunun mahvından anlaşılmak daha zâhirdir. O hâlde mahv-ı Kamer'den murad nedir? İbn Abbas demiştir ki âyetü'l-leyl olan Kamer, Şems gibi mudî idi, mahvedildi ve Kamer'in yüzündeki karaltı o mahvın eseridir.[3] İbn Ebî Hâtim'in tahrîc ettiği vechile Muhammed b. Ka'b-i Kurazî demiştir ki: "Gece bir güneş, gündüz de bir güneş vardı, gece güneşi mahvedildi ve işte Kamer'deki mahv odur."[4] *Delâilü'n-Nübüvve*'de Beyhakī ve İbn Asâkir, Sa'îd-i Makbürî'den şöyle tahrîc etmişlerdir ki Abdullah b. Selâm, Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den Kamer'deki karaltıyı sual etti. Resûlullah "ikisi de şems idi" dedi ve dedi ki: "Allah teâlâ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ buyurdu. İmdi gördüğün karaltı o mahvdır".[5] Bunlar [3170] gibi daha diğer âsâr dahi vardır. Demek ki Ay evvel Güneş gibi mudî olarak yaratılmıştı, o da bir güneş demekti ve o hâlde Güneş gibi harareti de vardı, sonra Allah teâlâ o güneşi

---

1 M ve B: "Bunları {فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ} yaparken gece âyetini mahvettik".

2 M ve B +"{وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً}".

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 396:

قال ابن عباس: كان القمر يضيء كما تضيء الشمس، والقمر آية الليل، والشمس آية النهار، فمحونا آية الليل: السواد الذي في القمر.

4 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2320:

عن محمد بن كعب القرظي رضي الله عنه في الآية قال: كانت شمس بالليل وشمس بالنهار فمحا الله شمس الليل فهو المحو الذي في القمر.

5 Beyhakī, *Delâilü'n-nübüvve,* VI, 262; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk,* XXIX, 111:

وأما السواد الذي في القمر فإنهما كانا شمسين فقال الله عز وجل «وجعلنا الليل والنهار آيتين فمحونا آية الليل» فهو السواد الذي رأيت فهو المحو فمحونا آية الليل.

mahvetti yani söndürdü ve bu suretle şimdi bildiğimiz gece âyeti olan Kamer husûle geldi. Şu hâlde gerek Kamer'in yüzündeki karaltı ve gerek aksettirdiği nûrunun büyüyüp küçülmesi ve nihâyet mihakta kaybolup yeni bir hilâl olarak zuhur etmesi o mahvın bir eser ve neticesidir. Kamer'in nûru bizâtihî olmayıp Şems'ten müstefâd olduğu eskiden beri ilm-i hey'et ashâbınca mâlum ise de, onun mukaddemâ Güneş gibi mudî iken sonradan böyle mahvedilip sönmüş olduğu bilinmiyordu. Kur'ân'ın haber vermiş olduğu bu hakikati nihâyet zamanımız ashâb-ı fenni almış kabul etmiş ve bugünkü mülâhazât-ı fenniyelerini bu esas üzerine[1] tâkip etmekte bulunmuşlardır. Ecrâm-ı semâviyenin sûret-i teşekkülüne müte'allik nazariyâta yol açmış olan bu mahv-ı Kamer meselesi ilmî nokta-i nazardan çok hâiz-i ehemmiyet olduğu gibi dînî nokta-i nazardan da öyledir. Çünkü ahvâl-i kıyametten اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ. وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ [et-Tekvîr 81/1-2][2] âyetleriyle haber verilen tekvîr-i Şems, inkidâr-ı nücûm hâdiselerinin tasavvur ve tasdîkini bir misâl-i mütekaddim ile nazar-ı ibrete vaz' etmektedir. Kıyamet ve âhireti hesâba aldırmak için zamanın seyr-i inkılâbını mütalaa ettirmek hikmetiyle gece ve gündüz âyetlerini mevzû'-i bahis eden[3] bu âyetin siyâkı da bilhassa bu ibret ile alâkadardır. Bu suretle buyuruluyor ki: Gece âyetini mahvettik {وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً} ve gündüz âyetini bir gösterici kıldık ۞ yani Güneş'i gözü olanlara her şeyi görecek bir vâsıta-i rü'yet olan ziyâ ile parlak yaptık ve mahvetmedik {لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ} ki Rabbinizden fazl talep edesiniz ۞ bu hitâbın cins-i beşere müteveccih olduğu nazar-ı dikkate [3171] alınırsa bundan anlaşılır ki Arz üzerinde insan cinsi Kamer'in mahvından sonra vücûda gelmiş ve gece ile gündüzün tefrîki hayât-ı beşerin esbâb-ı feyzinden birisi olmuştur. Bu suretle mâna şu olur: Bunların böyle yapılması şu hikmetler içindir ki siz, hayâta mazhar olup basar ve basîret sahibi insanlar olasınız da bunları yapan ve sizi yetiştiren Rabbinizin büyüklüğünü anlayarak çalışasınız; fakat şer ve noksan için değil, O'nun lutf u kereminden hayırlı kâr ve terakki

---

1 B: "üzere".
2 "O Güneş dürüldüğü vakit. Ve yıldızlar bulandığı vakit."
3 B: "mevzû'-i bahisten".

istemek için çalışasınız {وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ وَالْحِسَابَ} ve senelerin adedini ve hesâbı bilesiniz ❁ geceleriyle ve gündüzleriyle, aylarıyla ve yıllarıyla zamanı ölçüp önünü sonunu dünyayı ve âhireti hesap edesiniz de sonra olacak şeyleri acele ile önden istemeyesiniz ve dünyaya güvenip âhiretteki hesâbı unutmayasınız diye bunları böyle yaptık {وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْص۪يلاً} ve her şeyi tafsil ettik de ettik ❁ yani âlem-i tekvinde her şeyi ayırt edip âyet-i nehâr ile gösterdiğimiz gibi, Kur'an'da da dîn ü dünyanıza, hayr u şerrinize müte'allik her şeyi âyetleriyle beyan ettik. Bu suretle Kur'an âyet-i nehâr gibidir. Bunun karşısında kütüb-i sâlife ise mahvedilmiş âyet-i[1] leyl gibi mensuhtur. Bu tafsil cümlesinden olmak üzere:

{وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪} Her insanın da kuşunu boynunda kendisine taktık ❁ yani baht u kaderini, âlem-i gaybdan uçup gelecek olan hayır veya şer nasibini kendi zimmetine ilzam eyledik, mes'ûliyeti kendi talep ve ameline tahsis ettik veyahut vebâlini kendi nefsine bağladık {وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَاباً} ve ona yevm-i kıyamette bir kitap -a'mâlini kayd ve hesâbını irâe eden bir defter- çıkaracağız {يَلْقٰيهُ مَنْشُوراً} ki o kitap açık olarak yahut neşr olunarak ona şöyle çatacak {اِقْرَأْ كِتَابَكَۜ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَس۪يباً} Oku kitabını, [3172] bugün üzerinde hesapçı kendi nefsin yeter. ❁ Onun için insan dünyada da her gün kendini okumalı, hesâba çekilmezden evvel kendini muhasebeye çekmeli حَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا[2].

Böyle her insanın tâiri kendi boynuna ilzam olunmasının hâsıl-ı mânası daha ziyade îzah olunarak buyuruluyor ki: {مَنِ اهْتَدٰى} ilh...

"İyi amma herkes hidâyet ve dalâleti nasıl tâyin etsin?" denecek olursa bu suâl-i mukaddere cevâben buyuruluyor ki:

{وَمَا كُنَّا مُعَذِّب۪ينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولاً} Biz, bir resul gönderinceye kadar ta'zîb de etmeyiz. ❁ Resûl gönderilince de hidâyet ve dalâlet tebliğ edilmiş bulunur. Fakat onu kabul edip etmemek herkesin kendi boynuna, kendi iradesine bağlıdır.

---

1 B: "âyât-ı".
2 Tirmizî, Kıyâmet, 25 (Hz. Ömer'in sözüdür).

Bu suretle herkesin tâiri kendi boynuna ilzam edilmiş olması, her insanın sırf kendi boynundaki vebâliyle mes'ul tutulması yalnız ferdlere mahsus olmayıp her cemiyetin yıkımı da kendi içinden, kendi boynuna geçirilen baykuşlarından nâşî olduğunu anlatmak için de buyuruluyor ki:

{وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً} ilâ...

{مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ} Her kim peşini[1] kastederse ❁ yani dünya için çalışır, amelinin ecrini ölmeden bu hayât-ı dünyada almak isterse {عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا} ona burada, bu dünyada peşin veririz ❁ fakat ale's-seviyye herkese istediği kadar değil {مَا نَشَٓاءُ لِمَنْ نُرِيدُ} her kime istersek dileyeceğimiz[2] kadar ❁ çünkü herhangi bir amelin kıymeti çalışanın istediği ile değil, çalıştıranın kabulü ile ta'ayyün eder. Ma'amâfîh مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ [Hûd 11/15] [3173] mantûkunca hepsinin ameline vefâ edilir, hiçbirinin hakkı yenmez {ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ} ilâ. ❁ işte acûl olmanın önü hoş gibi görünürse de âkıbeti böyle vahimdir.

{وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ} Her kim de âhireti murad eder {وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ} ve ona iman ederek lâyıkı vechile sa'y de eylerse[3] {فَاُو۬لٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُوراً} işte bunların sa'yleri meşkur olur {كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَ} hepsine: onlara da onlara da, yani dünya için çalışanlara da âhiret için çalışanlara da Rabbin atâsından imdad ederiz. ❁ Yani amellerinin mukābili olarak değil, Rabbine mahsus olan nâmütenâhî atıyyeden sırf bahşiş olarak imdad ederiz {وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُوراً} ve Rabbinin atâsı memnû' değildir. ❁ Peşin için çalışana da verilir, veresiye çalışanlara da verilir. Binâen'aleyh dünya için çalışanlara dünyalıkları verilirken âhiret için çalışanlar dünyada mahrum olur zannedilmemelidir. {اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ} Bak onların bazısını bazısına nasıl[4] tafdil etmişizdir.

1 B: "peşin".
2 B: "dilediğimiz".
3 B: "sa'y ederlerse".
4 B -"nasıl".

❁ Her iki kısımdan insanların bu dünyadaki atâ ve imdad cihetiyle mertebeleri ne kadar mütefâvit, dünya menâfi'indeki nisbetleri ne kadar mütefâdıl olduğu mahsüsdür. Bu fark u tefâvütün esası mahza Allah teâlâ'nın bir tercih ve tafdîlidir. Ve ancak O'nun eser-i meşiyyetidir. Her insanın bahtı boynuna böyle ilzam olunmuştur {وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْض۪يلًا} ve her hâlde âhiret derecâtca da daha büyük, tafdilce de daha büyüktür. ❁ Binâen'aleyh insan acele etmemeli, sa'yi meşkur olmak için bütün makāsıdında âhireti tercih eylemelidir.

[3174] Ey insan! {لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا} Allah'ın maiyyetinde diğer bir ilâh uydurma, sonra mezmum mahzul kalırsın ❁ Allah indinde mezmum olur, kendini kurtaracak hiçbir yardımcı bulamazsın. Çünkü şirk çok büyük zulüm, en büyük haksızlıktır, zâlim ise her zaman mezmum ve âkıbet mahzuldür. Hâlbuki her sa'y kuvvete mütevakkıftır. En büyük kuvvet ise haktır. Hakkın başı da tevhiddir. لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ'dır. Âhiret'e layık sa'y için ilk[1] şart iman olduğu cihetle evvelâ imanın birinci rüknü olan tevhid emrinden bed' ile sa'y ü amelde düstûr-ı hareket ittihaz edilmesi lâzım gelen ahlâk ve a'mâl-i sâliha esaslarını tesbit eden ve nihâyet yine tevhid emrini te'kid ile şirki muâhaze edecek olan ber vech-i âtî evâmir ve nevâhî dikkat ediniz ne güzel hikmetlerdir:

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًاۜ اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا
اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَر۪يمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا
جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَان۪ي صَغ۪يرًاۜ ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا
ف۪ي نُفُوسِكُمْۜ اِنْ تَكُونُوا صَالِح۪ينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّاب۪ينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾ وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ
وَالْمِسْك۪ينَ وَابْنَ السَّب۪يلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذ۪يرًا ﴿٢٦﴾ اِنَّ الْمُبَذِّر۪ينَ كَانُٓوا اِخْوَانَ الشَّيَاط۪ينِۜ
وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّه۪ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَٓاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ

---

1 B +"ilk".

لَهُمْ قَوْلاً مَيْسُوراً ﴿٢٨﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ
مَلُوماً مَحْسُوراً ﴿٢٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يراً
بَص۪يراً۟ ﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْۜ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـٔاً
كَب۪يراً ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةًۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلاً ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ
الَّت۪ى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّه۪ سُلْطَاناً فَلَا يُسْرِفْ فِى الْقَتْلِۜ
اِنَّهُ كَانَ مَنْصُوراً ﴿٣٣﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ى هِىَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۖ
وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِۚ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُ۫لاً ﴿٣٤﴾ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ
الْمُسْتَق۪يمِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلاً ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌۜ اِنَّ السَّمْعَ
وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُو۬لٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُ۫لاً ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحاًۚ اِنَّكَ لَنْ
تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولاً ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهاً ﴿٣٨﴾

[3176] **Meâl-i Şerîfi**

Rabbin şunları kat'î ferman buyurdu: O'ndan başkasına ibadet etmeyin, ebeveyne güzellik edin, ya birisi yahut ikisi de yanında ihtiyarlık hâline gelirse sakın onlara "üff" deme ve onları azarlama, ikisine de ikramlı söz söyle (23). İkisine de merhametten döşenerek kanat indir ve de ki: "Rabbim! İkisine de merhamet buyur, beni küçükken terbiye ettikleri gibi" (24). Rabbiniz nefislerinizdekini daha iyi bilir, eğer siz ehl-i salâh iseniz; şüphesiz ki O çok tevbekâr olanlara bir Gafûr bulunuyor (25). Karâbet sâhibine de hakkını ver, miskine de, yolda kalmışa da, bununla beraber saçıp savurma (26). Çünkü saçıp savuranlar Şeytan'ın ihvânıdırlar, Şeytan ise Rabbine çok nankör bulunuyor (27). Ve eğer Rabbinden ümit ettiğin bir rahmeti aramak için o müstahiklerden[1] sarf-ı nazar etmek mecbûriyetinde isen o vakit de onlara yumuşak bir söz söyle (28). Hem elini bağlayıp boynuna asma hem de[2] onu büsbütün

---

1 B: "müstahiklerinden".
2 B +"hem de".

açıp saçma ki pişman olur, açık kalırsın (29). Çünkü Rabbin hem dilediğine rızkı bast eder hem de sıkar, çünkü o kullarına Habîr, Basîr bulunuyor (30). Bir de züğürtlük korkusuyla evlâtlarınızı öldürmeyin, onlara da rızkı Biz veririz size de, elbette onları öldürmek büyük bir cinayet bulunuyor (31). Zinaya da yaklaşmayın, çünkü o pek [3177] çirkin, yolca da pek fena bulunuyor (32). Allah'ın tahrim eylediği nefsi katl de etmeyin, meğer ki hak sebeple[1] ola. Ve her kim mazlûmen katledilirse onun velîsi için Biz bir tasallut hakkı vermişizdir, o da katlde israf etmesin, çünkü o mansur bulunuyor (33). Yetim malına da yaklaşmayın ancak rüşdüne erinceye kadar en güzel olan suretle başka. Ahdi de yerine getirin, çünkü ahidden mes'ûliyet muhakkak bulunuyor (34). Ölçtüğünüz[2] vakit de tam ölçün ve doğru terâzi ile tartın, bu hem hayırlı hem de âkıbetçe daha güzeldir (35). Bir de hiç bilmediğin bir şeyin ardınca gitme; çünkü kulak, göz, gönül, bunların her biri ondan mes'ul bulunuyor (36). Hem yeryüzünde azametle yürüme, çünkü sen ne Arz'ı yırtabilirsin ne de boyca dağlara yetişebilirsin (37). Bütün bunların menhî olanı Rabbin indinde mekruh bulunuyor (38).

ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِۜ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ فَتُلْقٰى ف۪ي جَهَنَّمَ مَلُوماً
مَدْحُوراً ﴿٣٩﴾ اَفَاَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَن۪ينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثاًۜ اِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلاً
عَظ۪يماً ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerîfi

İşte bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. Sakın Allah ile beraber diğer bir ilâh uydurma ki sonra levm ü tard olunarak cehenneme atılırsın (39). Ya şimdi Rabbiniz sizi oğullarla mümtaz kıldı da kendisi melâikeden dişiler edindi öyle mi? Hakikaten siz çok büyük bir söz söylüyorsunuz (40).

---

1 B: "sebebiyle".
2 B: "Ölçtünüz".

[3178]

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُواۜ وَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا نُفُوراً ﴿٤١﴾ قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ
اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذاً لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ سَبِيلاً ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ
عُلُوّاً كَبِيراً ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّۜ وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ
بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْۜ اِنَّهُ كَانَ حَلِيماً غَفُوراً ﴿٤٤﴾ وَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا
بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَاباً مَسْتُوراًۙ ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً
اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِٓى اٰذَانِهِمْ وَقْراًۜ وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُوراً
﴿٤٦﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ اِنْ
تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلاً مَسْحُوراً ﴿٤٧﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ
سَبِيلاً ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَاماً وَرُفَاتاً ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقاً جَدِيداً ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُوا
حِجَارَةً اَوْ حَدِيداًۙ ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقاً مِمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْۚ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَاۜ قُلِ الَّذِى
فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۚ فَسَيُنْغِضُونَ اِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتٰى هُوَۜ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَرِيباً ﴿٥١﴾
يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهٖ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلاً ﴿٥٢﴾

[3179] **Meâl-i Şerîfi**

Biz bu ihtârı bu Kur'an'da türlü şekillerle ifade ettik ki düşünüp akıllarını başlarına alsınlar, hâlbuki o onların ancak ürkekliğini artırıyor (41). De ki: Allah ile beraber dedikleri gibi ilâhlar olsa idi o takdirde onlar o Arş'ın sâhibine elbet bir yol ararlardı (42). O sübhân onların dediklerinden çok münezzeh ve çok yüksek, hem pek büyük bir yükseklikle yüksektir (43). Onu yedi semâ ile Arz ve bütün bunlardaki zevi'l-ukūl tesbih eder ve hatta hiçbir şey yoktur ki O'nu hamdiyle[1] tesbih etmesin, velâkin siz onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. O cidden Halîm Gafûr bulunuyor (44). Bir de sen Kur'ân'ı kıraat ettiğin vakit

---

1 B: "hamd ile".

Biz seninle âhirete inanmayanların arasına görünmez bir hicab çekeriz (45). Ve kalblerinin üzerine onu iyi anlamalarına mâni' kabuklar geçiririz ve kulaklarına bir ağırlık veririz. Rabbini Kur'an'da vâhid olarak andığın vakit de ürkerek arkalarına döner giderler (46). Biz pekâlâ biliyoruz [3180] seni dinlerken ne suretle dinliyorlar. Birbirleriyle fısıldaşırlarken de ve o zâlimler derlerken de: "başka değil, sırf bir sihirli adama tâbi' oluyorsunuz" (47). Bak seni nelere kıyas ettiler de nasıl dalâlete düştüler, onun için bir yol bulmaya tâb ü tüvanları yok (48). Bir de dediler ki: "Biz bir sürü kemik olduğumuz ve ufalanıp tozduğumuz vakit mi, cidden biz mi yeni bir hilkatle ba's olunacağız?" (49) De ki: Muhakkak, ister taş olun ister demir (50) isterse gönlünüzde büyüyen herhangi bir halk. "O hâlde bizi kim iade edebilir?" diyecekler, "sizi" de, "ilk defa yaratmış olan kudret sâhibi." O vakit sana başlarını sallayacaklar da "ne vakit o?" diyecekler, de ki "yakın olması me'mul" (51). O sizi çağıracağı gün derhâl O'na kemâl-i tâzim ile icâbet edeceksiniz ve zannedeceksiniz ki pek az bir müddet kaldınız (52).

{اِذًا لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ سَبِيلًا} O takdirde mutlak o Arş'ın sâhibine bir yol ararlardı. ❁ Buna iki mâna verilmiştir. Birisi her biri o Mâlikü'l-mülk'e galebe etmek çaresini arardı, çünkü gālib olmadan ilâh olamazdı, bu surette لَوْ كَانَ فِيهِمَٓا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا [el-Enbiyâ 21/22][1] müeddâsınca burhân-ı temânu'a işaret olur. İkincisi de her biri O'nun Zât-ı ehadiyetinden kuvvet ve kudret iktisab etmeksizin bir şey yapamayacaklarını, bir cumhuriyetin reissiz olamayacağını bildiklerinden hepsi O'na yaklaşmak için bir yol arardı. Bu surette ise hiçbiri ilâh olamaz, O'nun ulûhiyetini teslim etmiş olurlardı demektir.

{وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ} Ve hiçbir şey yoktur ki Allah'a hamd ile tesbih eder olmasın, velâkin siz onların tesbihlerini anlamazsınız ❁ çokları bu tesbihin lisân-ı hâl ile delâlet veya hâl ü kālden e'am olduğuna kāil olmuşlardır. Fakat bazı müfessirîn ma'nâ-yı hakīkīsi üzere kavlen tesbih demek olduğunda ısrar etmiştir. Ekseriyetin kavli

1 "Yerde gökte Allah'tan başka ilâhlar olsa idi ikisi de fâsid olmuş gitmişti…"

ukūl-i avâma emess görünürse de Âlûsî Tefsiri'nde tafsil olunduğu üzere Resûlullah'ın elinde [3181] taşların tesbîhi duyulması gibi birçok ehâdîs ve âsâr-ı vâride[1] ba'zın kavlini teyit etmektedir. Muhyiddîn-i Arabî ve sâir birçok sûfiyye dahi buna kāildirler.

وَقُلْ لِعِبَادِى يَقُولُوا الَّتِى هِىَ اَحْسَنُۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْۜ اِنْ يَشَاْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَاْ يُعَذِّبْكُمْۜ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Kullarıma söyle ki en güzel olan kelimeyi söylesinler, çünkü Şeytan aralarını gıcıklar, çünkü Şeytan insana açık bir düşman bulunuyor (53). Rabbiniz sizi daha çok bilir, dilerse size merhamet buyurur, dilerse size azab eder, seni de üzerlerine vekil göndermedik (54). Hem Rabbin göklerde ve yerde kim varsa hepsine a'lemdir. Celâlim hakkı için peygamberlerin de bazısını bazısına tafdil ettik ve Dâvûd'a bir Zebûr verdik (55).

{وَاٰتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا} ❁ Burada bilhassa Dâvûd ve Zebûr'un zikredilmesinin vechi:

[3182] 1. Kureyş, Peygamber'e karşı mücadele için Yahudîlere müracaat ediyorlar, Yahudîler de "Mûsâ'dan sonra peygamber yoktur, Tevrat'tan sonra kitap yoktur" diyorlar. Binâen'aleyh bununla onların bu iddiaları nakz edilmiştir.

2. Bununla tafdîlin haysiyetine tenbih olunmuştur, zira Dâvûd büyük bir melik idi. Böyle iken burada onun mülkü kāle alınmayıp da Zebûr'un tahsis edilmesi, zikrolunan tafdilden murad mal ve mülk ile değil, ilim ve din ile tafdil demek olduğunu gösterir.

---

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VIII, 81-83.

3. Zebûr'da Hâtemü'l-Enbiyâ ve onun ümmetinin hayru'l-ümem olduğu yazılmıştı. Nitekim وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ buyurulmuştur (*Sûre-i Enbiyâ'ya bak [21/105]*[1]).

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلاً ﴿٥٦﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۜ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُوراً ﴿٥٧﴾ وَاِنْ مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَاباً شَدِيداًۜ كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُوراً ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerîfi

De ki: O'ndan başka zu'm ettiklerinize çağırın, anlarsınız ki başınızdan sıkıntıyı ne[2] def' edebilirler ne de tahvil (56). Onların yalvarıp durdukları, Rablerine hangisi daha yakın diye vesile [3183] ararlar ve rahmetini umarlar azâbından korkarlar, çünkü Rabbinin azâbı korkunç bulunuyor (57). Hiçbir memleket de yoktur ki Biz onu kıyamet gününden evvel helâk edecek veya şiddetli bir azab ile ta'zîb eyleyecek olmayalım, kitapta bu mestur bulunuyor (58).

{فِى الْكِتَابِ} ❁ Burada[3] "kitap"tan murad Levh-i Mahfuz'dur.

وَمَا مَنَعَنَآ اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّٓا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَۜ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَاۜ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفاً ﴿٥٩﴾ وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِۜ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِى اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِى الْقُرْاٰنِۜ وَنُخَوِّفُهُمْۙ فَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا طُغْيَاناً كَبِيراً ﴿٦٠﴾

---

1 "Şânım hakkı için Zikir'den sonra Zebur'da da yazmıştık ki her hâlde Arz, ona Benim salih kullarım vâris olacaktır."

2 B -"ne".

3 B: "Buradaki".

Meâl-i Şerîfi

O istenilen âyetler (mucizeler)le risalet vermekten Bizi menʿ eden de yoktur, ancak onları evvelki ümmetler tekzib ettiler. Semûd'a gözleri göre göre o nâkayı verdik de onunla kendilerine zulmettiler, hâlbuki Biz o âyetleri ancak korkutmak için göndeririz (59). Ve unutma ki vaktiyle sana "haberin olsun ki" dedik, "Rabbin o insanları ihâta etmiştir, o sana gösterdiğimiz temâşâyı ve Kur'an'da lânet edilen ağacı da sırf insanlara bir imtihan için yapmışızdır." Biz onları tehdit ediyoruz, o onlara büyük bir tuğyan artırmaktan başka netice vermiyor (60).

[3184] {وَمَا مَنَعَنَٓا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ} O âyetlerle resul göndermekten Bizi hiçbir şey menʿ etmiş değil {اِلَّٓا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَ} ancak onları evvelkiler tekzib ettiler ❁ ve binâenʿaleyh kökünden mahv u tedmir edildiler.

Âyât, yani kudret-i ilâhiyeye delâlet eden alametler üç kısımdır. Bir kısmı her şeye âmdır.

فَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ
تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

Her şeyde O'nun[1] bir âyeti vardır ki vâhid olduğuna delâlet eder. Ulemânın fikri bundadır. Bir kısmı raʿd, küsuf gibi muʿtaddır. Cehelenin fikri de bundadır. Bir kısmı hârikulâdedir ki enbiyânın muʿcizâtı, evliyânın kerâmâtı bu kabîldendir. Mucizeler meyânında inadına talep ve ısrar olunan bir kısım vardır ki bunlara "âyât-ı mukteraha" tâbir olunur. Bunlar gösterildiği zaman tekzib edenler Kavm-i Semûd gibi azâb-ı istîsâl ile derhal ihlâk olunmuşlardır.

Buradaki الْاٰيَاتُ lâm-ı ahd ile işte bu kabîlden âyât-ı mukterahaya işarettir ki Kureyş müşriklerinin inadına olarak talep eyledikleri âyât[2] demektir. Nitekim biraz sonra وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعاً ilh... [17/90] diye tasrih olunacaktır.

---

1 B: "bunun".
2 B: "âyet".

{وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا} Hâlbuki biz bu âyetleri ancak tahvif için gönderiyoruz ❁ yani sana gönderdiğimiz âyetleri yâ Muhammed, azab ve ihlâk için değil, âhiret azâbından korkutmak için gönderiyoruz. Binâen'aleyh onların inadına istedikleri âyetlerin gönderilmemesi kudret-i ilâhiyeye karşı bir mâni' bulunduğundan dolayı değil, ümmet-i Muhammed hakkında Kavm-i Semûd gibi azâb-ı istîsâl murâd-ı ilâhî olmadığından dolayıdır.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlünde İbn Abbas'tan vârid olan [3185] rivayete göre: Mekke ahâlisi Safâ'nın altın yapılmasını ve Mekke civarındaki dağların izâle olunup kābil-i ziraat arazi yapılıvermesini istemişlerdi. Resûlullah bunu Allah teâlâ'dan dileyince buyuruldu ki: "İstersen yaparım velâkin şu şart ile ki küfrederlerse evvelki kavimler gibi ihlâk ederim." Bunun üzerine Resûlullah "onu istemem yâ Rabbi! Teenni arzu ederim" dedi ve binâen'aleyh bu âyet nâzil oldu. Bu rivayeti Ahmed, Nesâî, Hâkim, Taberânî vesâire tahric etmişlerdir.[1]

Buna karşı belki bunlar tekzib etmezlerdi gibi bir ihtimal hatıra gelmemek için buyuruluyor ki:

{وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ} Hani hatırlarsın a Biz sana demiştik ki hiç şüphe yok ki Rabbin nâsı ihata etmiştir. ❁ Yani ilmiyle muhîttir. وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ [17/55] Buyurulduğu üzere hepsinin içini dışını, önünü sonunu tamamen bilir. Binâen'aleyh istedikleri âyetler gönderildiği takdirde evvelkiler gibi bunların dahi tekzib edecekleri O'nun mâlumudur. Kezâlik kudretiyle de muhîttir. Her insana tâirini ilzam eden O'dur. Bir de onların tekzib edecekleri şundan istidlâl ile de anlaşılır, baksana:

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 258; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* Tefsîr, 17; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* XII, 152; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 344, 394;

عن ابن عباس، قال: سأل أهل مكة النبي صلى الله عليه وسلم، أن يجعل لهم الصفا ذهبا، وأن ينحي الجبال عنهم، فيزرعوا، فقيل له: إن شئت أن تستأني بهم، وإن شئت أن نؤتيهم الذي سألوا، فإن كفروا أهلكوا كما أهلكت من قبلهم، قال: «لا، بل أستأني بهم» فأنزل الله عز وجل هذه الآية: «وما منعنا أن نرسل بالآيات إلا أن كذب بها الأولون وآتينا ثمود الناقة مبصرة» (الإسراء ١٧/٥٩).

{وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتٖى اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ} Sana göstermiş olduğumuz o rüyayı, o gece görüşünü o nâs için bir fitne, bir imtihandan başka bir şey kılmadık. ❁ Rüyayı bazıları Sûre-i Fetih'te gelecek olan feth-i Mekke rüyası, bazıları da Bedir'de sanâdîd-i müşrikînden her birinin yıkılacakları mevki'leri gösteren Bedir rüyası demişlerdir. Fakat bu âyet Mekkî olduğu cihetle Medine'de olan o rüyalarla tevili muvâfık olamaz. Sahîhi cumhûrun beyânı vechile bu irâe ve rüya sûrenin başında geçen İsrâ âyetindeki[1] لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا rü'yetine işaret olmasıdır. Zira orada tafsil edildiği vechile bu hârika üzerine o müşrikler iman etmek şöyle dursun iman edenlerden bazılarının bile irtidâdı gibi büyük bir fitne [3186] olmuştu. Burada "rüya" tâbir edildiğinden dolayı Mi'râc'ın menâmda cereyan eden bir rüya olduğunu zannedenler olmuşsa da bu da doğru değildir. Çünkü uykudaki rüyada şuraya buraya gitmek, semâvâta çıkmak herkeste vâki' olabilir. Ve bedîhîdir ki böyle bir rüya gördüğünü söyleyen kimseye karşı inkâr ile hücum da edilmez. Eğer Mi'râc menâmda bir rüyadan ibaret olsa idi onun bir fitne yapılmasının mânası olmazdı. Doğrusu "rü'yâ" esasen "büşrâ" vezninde masdardır. Örfte uyku hâlinde görülenlere isim olmuş ise de esas itibariyle mânası rü'yettir, görmek demektir. Bu âyette de bu ma'nâ-yı aslî üzere vârid olmuştur. Ancak burada buna "rü'yet" denilmeyip de "rü'yâ" ıtlak olunmasının nüktesini düşünmek lâzım gelir. Bunda üç vecih vardır. Evvelâ bu rü'yet geceleyin vâki' olmuş bir rü'yettir. Sâniyen bu anlatıldığı zaman müşrikler "sen bir rüya görmüşsün" demişler. Sâlisen Mi'râc hadislerinde görüldüğü üzere o rü'yetler meyânında rüyadaki gibi misâlî olarak gösterilmiş kısım da var idi. Meselâ cennet ü cehennemi iyânen görürken içlerinde bütün ehl-i cennet ve ehl-i nârı da görmüş idi. Hâlbuki bunların birçoğu henüz dünyaya bile gelmemiş olduklarından bunların kable'l-vukū' sûret-i misâliyeleriyle görülmüş oldukları anlaşılır. İmdi hâsıl-ı mâna şu olur: İsrâ gecesi sana hakikaten Bizim gösterdiğimiz o Mi'râc görüşü âyetlerimizden bir âyet-i kübrâ olduğu hâlde Biz onu inadına âyet

1 B: "âyetlerindeki".

talep etmekte olan o nâs için sırf bir fitne ve imtihan yaptık, gösterilen hârikulâde alâmetlere rağmen inanmadılar da inadına tekzib ettiler. Binâen'aleyh Rabbinin bildiği gibi bu imtihan ile de anlaşılır ki her ne âyet gösterilse tekzib edeceklerdir.

❁ {وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِى الْقُرْاٰنِ} Kur'an'da lânet edilmiş olan şecereyi de kezâlik onlar için bir fitne kıldık. Bu mel'un şecereden murad Buhârî vesâirede rivayet olunduğu üzere şecere-i zakkumdur.[1] Ki Sûre-i [3187] Sâffât'ta اَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ. اِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ. اِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فٖى اَصْلِ الْجَحٖيمِ. طَلْعُهَا كَاَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطٖينِ. فَاِنَّهُمْ لَاٰكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ. ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمٖيمٍ [37/62-67][2], sûre-i Duhân'da اِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ. طَعَامُ الْاَثٖيمِ. كَالْمُهْلِ يَغْلٖى فِى الْبُطُونِ. كَغَلْيِ الْحَمٖيمِ [44/43-46][3], sûre-i Vâkı'a'da ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ. لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ. فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ. فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمٖيمِ [56/51-54][4] buyurulmuştur. Rivayet olunur ki bunlar nâzil olduğu zaman Ebû Cehil demiş[5] ki: "Muhammed sizi bir ateşle korkutuyor ki taşları yakarmış. Sonra da diyor ki o ateşte ağaç biter!" İbnü'z-Ziba'râ da "biz zakkum diye ancak hurma ile kaymağı tanırız" demiş, binâen'aleyh Ebû Cehil cariyesine emredip hurma ve kaymak hazırlatmış da arkadaşlarına تَزَقَّمُوا "haydi zakkumlanın" demiş[6] ve bunun üzerine zakkuma meftun olup irtidad edenler olmuştu.[7] Bu süfehâ deve kuşunun köz ve kızgın demir

---

1 *Tefsîru Mücâhid,* s. 438; Buhârî, Tefsîr, 17.

2 "…yoksa o zakkum ağacı mı? Ki Biz onu zâlimler için bir fitne kılmışızdır. O bir ağaçtır ki cehennemin kökünde çıkar. Tomurcukları şeytanların başları gibidir. Her hâlde onlar ondan yiyeceklerdir. Yiyecekler de ondan karınlarını dolduracaklardır. Sonra üzerine onların hamîmden bir haşlamaları vardır."

3 "Şüphesiz o zakkum ağacı. Çok vebal yüklenenin yemeğidir. Pota gibi karınlarında kaynar. Hamîm kaynar gibi."

4 "Sonra siz ey sapkın münkirler! Lâbüd yersiniz de bir ağaçtan, zakkumdan. Doldurursunuz da karınlarınızı ondan. İçersiniz de üstüne o hamîmden."

5 B: "demiştir".

6 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 539:

وذلك أن الله عز وجل ذكر شجرة الزقوم في القرآن فقال أبو جهل: يا معشر قريش إن محمدا يخوفكم بشجرة الزقوم ألستم تعلمون أن النار تحرق الشجر ومحمد يزعم أن النار تنبت الشجرة. فهل تدرون ما الزقوم؟ فقال عبد الله بن الزبعرى السهمي: إن الزقوم بلسان بربر التمر والزبد. قال أبو الجهل: يا جارية ابغنا تمرا فجاءته. فقال لقريش وهم حوله تزقموا من هذا الزقوم الذي يخوفكم به محمد فأنزل الله تبارك وتعالى «وَنُخَوِّفُهُمْ فَما يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْياناً كَبِيراً» يعني شديدا.

7 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 468; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* X, 283; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 75:

فافتتن أيضا بهذه المقالة بعض الضعفاء.

yuttuğunu ve yeşil ağaçta ateş gizlendiğini gördükleri hâlde bunları yapan kudret-i ilâhiyenin ateşin aslından cehennemin dibinden çıkaracağı ağacı inkâr ve istihfaf etmekle ne fena aldanmışlardı. Bu şecere-i mel'ûne hakkında birkaç kavil daha söylenmiş ise de mu'temed olan esahhı şecere-i zakkum olmasıdır. Bunun bu suretle bu âyete tezyil edilmesi ise İsrâ'yı tekzib eden o mu'ânidlerin lânete meftûniyetlerini iş'âr eden müdhiş bir inzardır. Nitekim buyuruluyor {وَنُخَوِّفُهُمْ} ve Biz onları tahvif ediyoruz {فَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا[1]} de o -tahvif- onlara başka bir şey artırmıyor, ancak büyük bir tuğyan.

Neden mi?

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ قَالَ ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًاۚ ﴿٦١﴾
قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذٖى كَرَّمْتَ عَلَيَّۘ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَلٖيلًا
﴿٦٢﴾ قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُ۬كُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ
اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ
وَعِدْهُمْۜ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ اِنَّ عِبَادٖى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌۜ وَكَفٰى
بِرَبِّكَ وَكٖيلًا ﴿٦٥﴾

[3188] **Meâl-i Şerîfi**

Yine unutma ki bir vakit melâikeye "Âdem için secde edin" demiştik, derhâl secde ettiler, lakin İblis "hiç" dedi, "ben bir çamur hâlinde yarattığın kimseye secde mi ederim? (61). Baksana" dedi, "şu benim üzerime tekrim ettiğine, kasem ederim ki eğer beni kıyamet gününe kadar tehir edersen ben onun zürriyetini pek azı müstesnâ olmak üzere mutlak kumandam altına alırım" (62). Allah buyurdu ki: "Defol haydi, onlardan her kim sana tâbi' olursa haberiniz olsun ki cehennem de sizin cezânızdır, mükemmel bir cezâ (63). Hem onlardan gücün yettiğini sesinle oynat, süvarilerin ve piyadelerinle üzerlerine bas gürültüyü; ve malla-

1 M ve B: "وكفرا".

rına, evlâtlarına ortak ol ve onlara vaadler yap, fakat Şeytan onlara bir aldanıştan başka ne vaad eder? (64). Doğrusu o Benim kullarım yok mu, senin onlar üzerine hiçbir saltanatın yoktur, vekil ise Rabbin yeter" (65).

[3189] {اِنَّ عِبَادٖى} ❁ Burada izâfet teşrif içindir. Murad ibâd-ı muhlisîndir. اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ [en-Nahl 16/99] buyurulduğu gibi.

Ey insanlar!

رَبُّكُمُ الَّذٖى يُزْجٖى لَكُمُ الْفُلْكَ فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖۜ اِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحٖيمًا ﴿٦٦﴾ وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِى الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّٓا اِيَّاهُۚ فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكٖيلًاۙ ﴿٦٨﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُعٖيدَكُمْ فٖيهِ تَارَةً اُخْرٰى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرّٖيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْۙ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهٖ تَبٖيعًا ﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنٖٓى اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثٖيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضٖيلًا۠ ﴿٧٠﴾

[3190] **Meâl-i Şerîfi**

Rabbiniz o kādirdir ki fazlından nasib arayasınız diye sizin için denizde gemiler sevk ediyor, hakikaten O size Rahîm bulunuyor (66). Denizde size bir tazyik elverdiği vakit O'ndan başka yalvardıklarınız gāib olur, derken O sizi kurtarıp karaya çıkarınca da yüzü çeviriverirsiniz. İnsan da çok nankör bulunuyor (67). Ya çıktığınızda kara tarafında sizi yere geçirivermesinden veya üzerinize çakıllı bir rüzgâr salıvermesinden, sonra da kendinize hiç vekil bulamamanızdan emniyete mi erdiniz? (68). Yoksa sizi bir defa daha oraya iade edip de üstünüze kırıp bü-ken bir fırtına salıvererek[1] hepinizi ettiğiniz küfran ile gark ediverme-

1 B: "salıverecek".

sinden, sonra da Bize karşı onun bir öcünü alacak bulamamanızdan emin mi oldunuz? (69). Şânım hakkı için Biz Benî Âdem'i tekrim ettik, karada ve denizde binitlere yükledik ve hoş hoş nimetlerden besledik, yarattıklarımızdan çoğunun üzerine geçirdik (70).

Dünyada böyle, âhirete gelince:

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْۚ فَمَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَاُولٰٓئِكَ يَقْرَؤُنَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ
فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾ وَاِنْ كَادُوا
لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۗ وَاِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾
وَلَوْلَٓا اَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ شَيْـٔاً قَلِيلًاۗ ﴿٧٤﴾ اِذًا لَاَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ
وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْاَرْضِ
لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ
رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

[3191] **Meâl-i Şerîfi**

Günün birinde her sınıf insanları imamlarıyla çağıracağız, o gün her kime kitabı sağ eliyle verilirse işte onlar kitaplarını okuyacaklar ve kıl kadar zulmedilmeyecekler (71). Her kim de bu dünyada körlük ettiyse o artık âhirette daha kör ve gidişçe daha şaşkındır (72). Az daha seni bile, sana vahyettiğimizden gayrısını Bize karşı iftira edesin diye fitneye düşüreceklerdi ve o takdirde seni halîl ittihaz edeceklerdi (73). Ve eğer Biz sana sebat vermemiş olsa idik sen onlara az bir şey meyledeyazdındı (74). Ve o takdirde Biz sana muhakkak hayatın da katmerli, memâtın da katmerli acısını tattırırdık, sonra Bize karşı kendin için hiçbir yardımcı bulamazdın (75). Ve az daha seni bu arzdan çıkarmak için iz'âc edeceklerdi ve o takdirde kendileri de arkandan pek az kalacaklardı (76). Senden evvel gönderdiğimiz bütün peygamberlerin sünneti vechile ki, sen Bizim sünnetimize bir tahvil bulamazsın (77).

{يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ} Düşünmeli o günü ki her insan cemiyetini imamlarıyla çağıracağız ❁ "**İmam**" hidâyet veya dalâlette öne geçirilip arkasına düşülen metbûʿ demektir ki bir peygambere, bir kitaba, bir dine, bir mezhebe veya herhangi bir reise, bir [3192] kumandana ıtlak olunabilir. Binâenʿaleyh o gün her insan cemiyeti ilâhî veya şeytânî metbûʿlarına izâfetle, meselâ "ey İbrâhim ümmeti, ey Mûsâ ümmeti, ey Îsâ ümmeti, ey Muhammed ümmeti" diye, veya "ey Firavun tebaası,[1] ey Nemrut tebaası" ilh. diye veyahut dinlerine, kitaplarına, mezheblerine nisbet ile "ey filân ümmet, filân millet" diye çağırılacaklar {فَمَنْ اُوتِيَ... إلخ}.

{وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهٖٓ اَعْمٰى} Ve burada kör olan ❁ yani bu dünyada kalb gözü kör olup da[2] doğru yolu görmeyen, hak imama[3] uymayan, o tekrim ve tafdil nimetlerine karşı nankörlük eden {فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى} âhirette, yani âhiret hususunda daha kör {وَاَضَلُّ سَبِيلاً} ve yolca daha sapıktır. ❁ Onun için âhirette kör ve sağır ve dilsiz olarak ve yüzün koyu sürünerek haşrolunacaklar ve kitapları sollarından verilecektir.

Sen şuna bak:

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِۜ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً
﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَكَۗ عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً ﴿٧٩﴾ وَقُلْ
رَبِّ اَدْخِلْنٖى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنٖى مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لٖى مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَاناً نَصٖيراً
﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُۜ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقاً ﴿٨١﴾ وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ
شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَۙ وَلَا يَزٖيدُ الظَّالِمٖينَ اِلَّا خَسَاراً ﴿٨٢﴾ وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ
اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهٖۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُ۫ساً ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖۜ فَرَبُّكُمْ
اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبٖيلاً ﴿٨٤﴾

---

1 B -"ey Muhammed ümmeti" diye, veya "ey Firavun tebaası".
2 «فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ» سورة الحج [46/22] [Müellifin notu].
3 B: "imana".

[3193] **Meâl-i Şerîfi**

Güneş'in kaymasından gecenin kararmasına kadar namazı güzel kıl, bir de kıraatıyla mümtaz olan sabah namazını, zira sabah Kur'ân'ı hakikaten meşhuddur (şuhûda mazhardır) (78). Geceden de sana mahsus fazla bir namaz olarak uykudan kalk, Kur'an ile teheccüd kıl, yakındır ki Rabbin seni bir makām-ı mahmûda ba'ˁs ede (79). Ve de ki: "Rabbim beni sıdk girdirimi girdir ve sıdk çıkarışı çıkar ve benim için leddünnünden bir sultân-ı[1] nasîr kıl" (80). Ve de ki: "Hak geldi bâtıl zevâle erdi, hakikaten bâtıl pek zavallıdır" (81). Biz de Kur'an'dan peyderpey öylesini indiririz ki mü'minler için o bir şifâ ve bir rahmettir, zâlimlerin ise ancak hasârını artırır (82). Öyle ya, Biz insana nimet verdiğimiz zaman aldırmaz, yan büker, kendisine şer dokunduğu zaman da pek me'yus olur (83). De ki: "Her biri kendi uyarına göre hareket ediyor, o hâlde yolca en doğru olan kim olduğunu daha ziyade Rabbiniz bilir" (84).

{اَقِمِ الصَّلٰوةَ} Namazı devam ile kıl ve kıldır {لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ} Güneş'in dülûkü, yani zevâli dolayısıyla gece karanlığına kadar ❁ ki öğle, ikindi, akşam, yatsı vakitlerini [3194] hâvîdir. Rivayet olunduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: "Şems'in dülûkünde zeval bulduğu vakit Cibrîl geldi, bana öğle namazını kıldırdı"[2] {وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ} sabah Kur'ân'ını da ❁ yani kıraati bilhassa mühim olan sabah namazını da ikāme et {اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا} ki sabah Kur'ân'ı hakikaten meşhuddur. ❁ Ona gece melâikesi de gündüz melâikesi de hâzır ve şâhid olur ve bütün fıtrat uyanır, insanın zevk-i şuhûdu yükselir {وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَكَ} geceden de bunun üzerine nâfile, yani fazla olarak kendin için teheccüd kıl[3] {عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا} ki Rabbinin seni mahmûd bir makama ba'ˁs etmesi yakın ❁ burada

---

1 B: "sultânı".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 517. Krş. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 333; Ebû Dâvûd, Salât, 2; Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* III, 251; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVI, 418:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أتاني جبرائيل عليه السلام لدلوك الشمس حين زالت فصلى بي الظهر».

3 "**Teheccüd**", uykudan uyanmak ve gece uykudan kalkıp namaz kılmak demektir [Müellifin notu].

لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أَكُونَ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَقَلْبَهُ hadîs-i kudsîsi[1] mazmûnuyla alâka sarihtir. "**Makām-ı Mahmûd**" herkesin hamd ile tebcil edeceği muzzam makam demektir ki hakīkat-i hamdin müte'allakı olan kurb-i mutlak makamı, yani ehâdîs-i şerîfede vârid olduğu üzere Livâü'l-Hamd altında Şefâ'at-i Kübrâ makamıdır.

{وَقُلْ} Ve de ki ❁ yani teheccüdü[2] kılıp şöyle dua et ki {رَبِّ اَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ} Rabbim beni sıdk girimi girdir {وَاَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ} ve sıdk çıkarışı çıkar ❁ yani herhangi işe veya herhangi bir yere idhal ederken kemâl-i sıdk ile makbul, marzî, memduh bir surette idhal eyle ve herhangi bir işe veya bir yere çıkarırken de yine kemâl-i sıdk ile makbul ve marzî, memduh bir surette çıkar. Binâen'aleyh emrettiğin ubûdiyet vezâifinin giriminde çıkımında, tahmil eylediğin risalet umûrunun îfâ ve ikmâlinde [3195] sıdk u sadâkatle muvaffakiyet ihsan edip medhal-i âhiret olan kabre koyduğunda ayn-ı sıdk olarak koy ve çıkarıp ba's ettiğinde de ayn-ı sıdk olarak ba's et {وَاجْعَلْ لِى مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا} ve benim için ledünnünden nasîr bir sultan kıl ❁ bana cânib-i gaybdan bir hüccet-i kāhire, bir kudret-i gālibe tahsis et ki onun saltanatı karşısında kâfirler mağlup ve makhur, mü'minler mansûr u muzaffer olsun.

Şâyân-ı dikkattir ki bu duanın kabûlünü tebşir siyâkında da şöyle buyurulmuştur: {وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ} Hem de ki: Hak geldi ve bâtıl muzmahil oldu {اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا} fi'l-hakīka bâtıl muzmahil olagelmiştir. ❁ Risâlet-i Muhammediye ile dîn-i hakkın vürûdu ânından itibaren hakikatte küfr ü şirkin izmihlâli başlamış, bilâhare Mekke fetholunduğu zaman Kâbe'den putları atarken Resûlullah bu âyeti okuyarak bu ihbâr-ı mütekaddimin sıdkını ilan eylemişti.

---

1 Bk. Buhârî, Rikāk, 38:
عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله قال: من عادى لي وليا فقد آذنته بالحرب، وما تقرب إلي عبدي بشيء أحب إلي مما افترضت عليه، وما يزال عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه، فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به، وبصره الذي يبصر به، ويده التي يبطش بها، ورجله التي يمشي بها، وإن سألني لأعطينه، ولئن استعاذني لأعيذنه، وما ترددت عن شيء أنا فاعله ترددي عن نفس المؤمن؛ يكره الموت وأنا أكره مساءته.

2 B: "teheccüd".

"Hak ne ile geldi?" denecek olursa işte cevâbı: {وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَۙ} Biz Kur'an'dan öyle âyetler indirip duruyoruz ki mü'minler için ayn-ı şifa ve rahmettir. ❁ Burada dünya türlü türlü derd ü emrâz, belâ ve mihnetle dolu bir hastahaneye, Peygamber bir tabîbe, Kur'an da devâ-yı şâfîye ve gıdâ-yı vâfîye teşbih edilmiş oluyor. Reyb ü nifak, küfr ü şikak, zulm u udvân, hırs, yeis, atâlet, cehalet, taklid, taassub, sû'-i niyet gibi ahlâkī, ictimâʻî emrâz-ı rûhâniyeye karşı Kur'ân'ın ayn-ı şifâ ve rahmet olduğu şüphesizdir. Bundan başka tabâbet-i maddiyenin âciz kaldığı nice emrâz-ı cismâniyeye karşı da Kur'ân'ın havâss-ı şifâ-bahşâsı ehlinin meşhûdu olagelmiştir. Bununla beraber [3196] {وَلَا يَز۪يدُ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا خَسَاراً} zâlimlerin ancak hasârını artırır. ❁ Hakkı sevmeyenler inanmazlar da o şifâ ve rahmetten istifade etmezler ve bu suretle zararlarını artırmaktan başka bir şey yapmazlar, kendi nefislerine zulmederler. Bunun sebebi de {وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ} biz o insana -o zalûm ü cehûl olan insana- nimet verdiğimiz zaman {اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪} yüz çevirir ve yan çizerek uzaklaşır ❁ nimetle şımarır, münʻimden yüz çevirir, nankörlük eder {وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُ۫ساً} ona şer dokununca da son derece ye'se düşer. ❁ İşte böyle nimet hâlinde şükür, şer hâlinde ümit ve dua hasleti bulunmayan insanlardır ki o zâlimlerdir. Kur'an böylelerinin hasârını artırır. Böyleleri tebşir ile de yola gelmez, inzar ile de. {قُلْ} De ki {كُلٌّ} hepsi ❁ iman edenler de etmeyenler de {يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِه۪} kendi şâkilesi üzere amel eder. ❁ "**Şâkile**" kelimesi tabiat, âdet, din, hulk, niyet, seciye ve cibillet, tarîk-i müşâkil gibi muhtelif ve fakat[1] mütekārib mânalarla tefsir edilmiş ise de en cemʻiyyetlisi sonuncusudur. Yani herkes kendi hâl ve mizâcına uygun olan yolda hareket eder. Taʻbîr-i âharla hissiyyât-ı mahsûsasına göre iş yapar. {فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَب۪يلاً} İmdi en doğru yola gideni Rabbiniz aʻlemdir. ❁ Yani herkes kendi şâkilesine göre hareket ederek uyarına giden[2] yol tutmakla doğru yol tutmuş olmaz. Bir din veya mezheb,

---

1 B -"fakat".
2 B: "gider".

herhangi bir ferdin veya kavmin mizac ve hissiyâtına uygun gelmekle doğru oluvermez. Hak din Allah'ın Kitap ve Resûlüyle bildirdiğidir. Binâen'aleyh ne mutlu o kimselere ki şâkilesi hakka uygun ola.

Şâkile, rûh meselesine temas etmek hasebiyle:

[3197]

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۜ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي وَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٨٥﴾ وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّـذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ عَلَيْنَا وَكٖيلًاۙ ﴿٨٦﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبٖيرًا ﴿٨٧﴾ قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهٖيرًا ﴿٨٨﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir de sana rûhtan soruyorlar, de ki: Rûh Rabbimin emrindendir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir (85). Celâlim hakkı için dilersek sana vahyettiğimizi de tamamen gideriveririz, sonra Bize karşı kendine bir vekil de bulamazsın (86). Ancak Rabbinden bir rahmet başka, hakikat senin üzerinde O'nun fazlı pek büyük bulunuyor (87). De ki: Yemin ederim eğer ins ü cin bu Kur'ân'ın mislini getirmek üzere toplansalar bir mislini getiremezler, birbirlerine zahîr de olsalar (88).

{وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ} Sana rûhtan da sual eder veya ediyorlar. ❁ Siyerde İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Kureyş Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebî Muayt'ı[1] Medine'deki Yehûd ahbârına gönderip, "onlar ehl-i kitaptırlar, sizde bulunmayan ma'lûmât onlarda bulunur. Muhammed'i sorun bakalım" demişler, binâen'aleyh [3198] ikisi bir Mekke'den çıkıp Medine'ye varmışlar ve sormuşlar. Yehûd "ona Ashâb-ı Kehf'ten ve Zülkarneyn'den ve rûhtan sorunuz, eğer hepsine cevap verir veya sükût ederse nebî değildir. Ve eğer bazısına cevap verip bazısından sükût ederse nebîdir" demişler. Çünkü rûh Tevrat'ta mübhem imiş, gelmişler sual

1 B: "Muayt".

etmişler, binâen'aleyh iki kıssa beyan olunup rûh icmal edilmiş olmakla sorduklarına nedâmet etmişler (*Sûre-i Kehf'e bak*).[1]

Ahmed, Nesâî, Tirmizî ve Hâkim ve İbn Hibbân ve daha birtakımlarının İbn Abbas'tan tahrîcinde ise Kureyş Yehûde demişler ki: "Bize bir şey veriniz şu âdeme sual edelim." Onlar da "rûhtan sorunuz" demişler, sormuşlar, binâen'aleyh bu âyet nâzil olmuştur;[2] وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ... إلخ Bunlara göre bu âyet de Mekkîdir. Lakin Buhârî'de ve Müslim'de vesâirede tahric edildiğine göre Abdullah b. Mes'ud radıyallâhu anh demiştir ki: "Ben Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ile Medine'de bir tarlada yürüyordum ve o bir değneğe dayanıyordu. O sırada bir bölük Yehûd tesadüf etti, birbirlerine 'şuna ruhtan sual ediniz' dediler. Binâen'aleyh bazısı kalktı rûhtan sual etti, edince Resûlullah ona karşı bir şey söylemeyip sükûta daldı. Ben derhâl bildim ki vahyolunuyordu, olduğum yerimde[3] dikildim, vaktâ ki vahiy nâzil oldu, buyurdu ki: وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۜ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَل۪يلاً."[4] Buna göre ise bu âyet Medenî demektir. Bundan dolayı

---

1 İbn İshâk, *Sîre,* s. 201-202; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 593; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVI, 467:

نا أحمد: نا يونس عن ابن إسحق قال: حدثني رجل من أهل مكة عن سعيد ابن جبير عن ابن عباس قال: أنزل الله في النضر ثماني آيات، قول الله تعالى: «إِذا تُتْلى عَلَيْهِ آياتُنا قالَ أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (المطففين ١٣/٨٣) وكل ما ذكر فيه الأساطير من القرآن. فلما قال النضر ذلك بعثوه وبعثوا معه عقبة بن أبي معيط إلى أحبار يهود بالمدينة فقالوا لهما: سلوهم عن محمد، وصفوا لهم صفته، وأخبروهم بقوله فإنهم أهل الكتاب الأول، وعندهم علم ما ليس عندنا من علم الأنبياء، فخرجا حتى قدما المدينة فسألا أحبار يهود عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ووصفوا لهم أمره، وأخبروهم ببعض قوله، وقالوا لهم: إنكم أهل التوراة فقد جئناكم لتخبرونا عن صاحبنا هذا، فقالت لهم أحبار يهود: سلوه عن ثلاث يأمركم بهن فإن أخبركم بهن فهو نبي مرسل، وإن لم يفعل فالرجل متقول، فروا فيه رأيكم، سلوه عن فتية ذهبوا في الدهر الأول ما كان من أمرهم، فإنه كان لهم حديث عجب، وسلوه عن رجل طواف قد بلغ مشارق الأرض ومغاربها ما كان بناؤه، وسلوه عن الروح ما هو، فإن أخبركم بذلك فهو نبي فاتبعوه، وإن لم يخبركم فهو رجل متقول فاصنعوا في أمره ما بدا لكم.

فأقبل النضر وعقبة حتى قدما مكة على قريش فقالا: يا معشر قريش قد جئناكم بفصل ما بينكم وبين محمد، قد أمرنا أحبار يهود أن نسأله عن أمور، فأخبروهم بها، فجاءوا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالوا: يا محمد أخبرنا، فسألوه عما أمروهم به فقال لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم: أخبركم عما سألتم عنه غداً، ولم يستثن فانصرفوا عنه، فمكث رسول الله صلى الله عليه وسلم خمس عشرة ليلة لا يحدث الله تعالى إليه في ذلك وحياً، ولا يأتيه جبريل عليه السلام حتى أرجف أهل مكة وقالوا: وعدنا محمد غداً واليوم خمس عشرة وقد أصبحنا فيها لا يخبرنا بشيء مما سألناه عنه، حتى حزن رسول الله صلى الله عليه وسلم مكث الوحي عنه، وشق عليه ما تكلم به أهل مكة، ثم جاءه جبريل من الله بسورة أصحاب الكهف، فيها معاتبته إياه على حزنه وخبر ما سألوه عنه من أمر الفتية، والرجل الطواف، يقول الله تعالى: «وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَما أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا».

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 255; Tirmizî, Tefsîr, 17/3140; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* I, 301; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 579:

عن ابن عباس، قال: قالت قريش لليهود: أعطونا شيئا نسأل عنه هذا الرجل، فقالوا: سلوه عن الروح، فسألوه، فنزلت: «ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربي وما أوتيتم من العلم إلا قليلا».

3 B: "yerde".

4 Buhârî, İlim, 47; Müslim, Sıfâtü'l-Münâfıkīn, 32:

عن عبد الله قال: بينا أنا أمشي مع النبي صلى الله عليه وسلم في خرب المدينة، وهو يتوكأ على عسيب معه، فمر بنفر من اليهود، فقال بعضهم لبعض:

bazıları bu âyetin biri Mekke'de biri Medine'de olmak üzere iki defa nâzil olduğuna kāil olmuşlardır (*Sûre-i Kehf'e bak*).

Yukarılarda da sebk ettiği üzere "rûh" denildiği zaman başlıca üç nokta-i nazar mülâhaza edilegelmiştir: [1] Mâ bihi'l-hareke yani hareket mebde'i, [2] mâ bihi'l-hayât, yani hayat mebde'i, [3] mâ bihi'l-idrâk, yani idrak mebde'i. Hareket mebde'i mülâhazasıyla rûh, maddenin tam mukābili olarak kuvvet demek olur. Madde veya kuvvet, madde veya [3199] rûh denildiği zaman bu mülâhaza kast edilir. Bu mâna rûhun en e'am mânasıdır. Meselâ elektrik bu mânaca bir rûh ve her kuvve-i muharrike bir rûh demektir. Hayat mebde'i mülâhazasıyla rûh ise bundan ehastır. Zira kuvve-i hayâtiye, mutlak kuvvetten ehastır. Fakat bunda da iki mülâhaza vardır. Birisi e'am mânasıyla hayattır ki nebâtî hayâta da şâmil olur. Bu mânacadır ki ale'l-umûm nebâtâta dahi rûh ıtlak edildiği vâki'dir. Birisi de meşhur mânasıyla hayat, yani hayât-ı hayvâniyedir ki hayât-ı insâniyeye müntehî olur. Bu mânaca rûh, rûh-i nebâtîden ehas ve binâen'aleyh onu da mutazammındır. Sonra idrak mebde'i, yani ihsâsa iktiran eden vicdân-ı basîtten marifet, ta'akkul, ilim, irade, kelâm vesâire gibi en yüksek derecelere kadar ale'l-umûm şuur hâdisâtının ve binâen'aleyh bir hayât-ı mâneviyenin medârı olmak mülâhazasıyla rûh gelir ki rûhun en mümtaz haysiyetini ifade eden bu mânanın en bâriz tezahürü nefs-i insânîde tecellî ettiğinden buna "rûh-i insânî" tesmiye edilmiştir. Nefs-i insânîyi rûh-i hayvânîden temyiz ettiren ve insânî marifeti hakka[1] îsâl ederek kendini ve gayrını bildiren bu rûh hakkındadır ki وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي [el-Hicr 15/29] buyurulmuştur. Biz bunu kendisiyle duyar; vicdan, irade, ta'akkul, kelâm-ı bâtınî gibi âsârıyla tanırız. Her insanda bu rûhun bir lemhası bulunduğunda şüphe yoksa da nefs-i insânî bunun aynı olup olmadığında ihtilâf edilmiştir. Fakat rûhun hakikati, hakīkat-i insâniyenin mâverâsında olmasa idi, insan a'yân-ı eşyâdan hiçbir hakikati idrak edemez veya bütün hakikat

---

سلوه عن الروح؟ وقال بعضهم: لا تسألوه، لا يجيء فيه بشيء تكرهونه، فقال بعضهم: لنسألنه، فقام رجل منهم فقال: يا أبا القاسم، ما الروح؟ فسكت، فقلت: إنه يوحى إليه، فقمت، فلما انجلى عنه، فقال: «ويسألونك عن الروح قل الروح من أمر ربي وما أوتوا من العلم إلا قليلا».

1 B: "insanı ma'rifet-i Hakk'a".

insandan ibaret olmak lâzım gelirdi. Halbuki insanın mechûlâtı pek çoktur. Ne kadar az olursa olsun bildiği de yok değildir. Binâen'aleyh mebde'-i idrak olan rûh, insanın hayât-ı cismâniyesinde bedenine nefh olunan hava, ziyâ, harâret gibi hayât-ı[1] mâneviyesinde nefsine nefh olunan bir mebde'dir. Ki nefs-i insânînin şâkilesi hidâyet ve dalâldeki hissesi bunun derece-i nefhi ile mütenâsibtir.

[3200] {قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي} De ki rûh, Rabbimin emrindendir. ۞ Burada "emr", "umûr"un müfredi, yani şe'n, iş; yahut "evâmir"in müfredi, yani kumanda mânasına gelir. Müfessirînin birçoğu "min" beyâniye veya teb'îziye, "emr" şe'n, emrin Rabbe izâfeti ihtisâs-ı ilmî mânasına olmak üzere şöyle tefsir etmişlerdir: "Rûh, ancak Rabbimin bileceği iştendir, rûhun hakikati öyle umûrdandır ki ilmini Allah teâlâ kendisine tahsis etmiştir". Bu surette cevap اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ [el-Ahkāf 46/23; el-Mülk 67/26][2] denilmiş gibi olur. Eğer rûhtan sual "niçin herkese aynı derecede rûh verilmiyor da şâkile ihtilâf ediyor?" diye herkesin ahvâl-i rûhiyesindeki ihtilâfın hikmetinden sual olursa bu tefsîre diyecek yoktur. Çünkü bu cihet, lâ yüs'elü ammâ yef'al olan Allah teâlâ'nın mücerred meşiyyet-i Rabbâniyesine ait olduğundan ancak O'nun bileceği bir iştir. Âyetin akabinde وَلَئِنْ شِئْنَا buyurulması da bununla alâkadardır.

Lâkin rûhun hakikati veya ahkâmı nokta-i nazarından sual mülâhaza olunduğu zaman, bu cevapta hiçbir şey bildirilmemiş denemez. Bilakis bunda rûhun künh ü hükmüne müte'allik bütün mâba'de't-tabiî münakaşaları kesip atan bir târif verilmiştir. Şöyle ki اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ [Yâsîn 36/82][3] âyeti mûcebince Rabbin emri, bir şeyi irade edince Allah'ın işi başka hiçbir şart ve sebebe muhtaç olmaksızın mücerred "ol!" demekle oluvermekten ibaret bir emirdir, bir ibdâ'-ı fi'lîdir. Bir îcâb u tesirdir ki وَمَا اَمْرُنَا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ [el-Kamer 54/50][4] medlûlü üzere basît[5] bir basar lemhasının ifade ettiği ânî bir

1 B: "harâret-i".
2 "…O ilim ancak Allah yanında…" / "…O ilim ancak Allah'ın indindedir…"
3 "O'nun emri bir şeyi murad edince ona sade ol demektir, o oluverir."
4 "Emrimiz de başka değil birdir, bir lemh-i basar gibidir."
5 B -"basit".

irade veya şuur şe'ni gibi vâhiddir. Binâen'aleyh rûhun emr-i Rab'dan olması Hak teâlâ'nın mücerred "kün" emrinden ibdâ' olunan ve başka bir unsur ve menşe'i bulunmayan bir bedî'a-i Rabbâniye olması demek olur. Birtakım müfessirîn de bu mânayı ihtiyar etmişlerdir.

Bu mânada belli ki "emr" fâiline muzâftır. "Min" ibtidâiye olduğu takdirde rûh, emrin eseri olan basît ve [3201] ibdâ'î bir cevher-i mahsus olarak mülâhaza edilebilir. "Min" beyâniye olduğu takdirde ise rûh, Rabbin emri cinsinden bir fi'l-i mahz, bir te'sîr-i mahsus demek olur. Burada şöyle meşhur bir sual vardır: "Allah hâlık-ı küll-i şey ve her şey Allah teâlâ'nın emr-i tekvînîsi ile mükevven ve mahluk olduğu cihetle bu mâna "rûh, eşyâdan bir şey veya ef'âlden bir fiildir" demeye müsâvî olmaz mı? Ve o hâlde bununla rûhun husûsiyetini ifade eden bir târif verilmiş olduğu nasıl[1] söylenebilir?" Bâlâdaki beyânâtta bu suâli ıskāt eden kuyûd ve işârât yok değildir. Bunu daha ziyade bir vuzuh ile anlamak için de اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ [el-A'râf 7/54] kavl-i mecîdini nazar-ı dikkate almak iktizâ eder. Görülüyor ki bunda "emr" "halk"a tekabül ettirilmiştir. Bunda ise iki vecih vardır. Birisi "halk" takdir, yani miktar ve kemmiyet vermek mânası itibariyle madde ve ecsâmı tekvin ve îcâddır. Mutlak îcâdda isti'mâli ta'mîmendir. O hâlde buna mukābil "emr" maddeye mukabil ve hacimsiz olarak mülâhaza edilen ale'l-umûm kuvvetler gibi mücerred olan şuûnâtı îcab eden fiil ve tesirdir. Nitekim Âdem hakkında خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ [Âl-i İmrân 3/59] buyurulması bu farkı gösterir.

İkincisi "emr"de kumanda mânasının esas olmasıdır. Bu cihetle "emr", halk edilen bütün mahlûkāt üzerinde cereyan eden ve edecek olan tasarruf ve hâkimiyet şuûnâtıyla bu şuûnâtı husûle getiren îcab ve tesir fiiline muntabık olur ki rubûbiyet sıfatının tecellîsi bunundadır. ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ [Yûnus 10/3] Bunu müş'irdir. Şu hâlde "halk", "emr"in mahall-i tatbîkini vücûda getiren fiil, "emr" de mahlûkātın cebrî veya irâdî terbiyesi şuûnâtını ifade eden fiildir. Ve "rûh"un târifindeki "emr", "halk"a mukabil olan bu rabbânî haysiyeti ifade için bilhassa

---

1 B -"nasıl".

"Rab" ismine[1] muzâf kılınmıştır. Ma'amâfîh bu izâfet, rûhun bütün kuvvetlere şâmil olan e'am mânasını temyiz ettirirse[2] de hâs mânasıyla rûhun ancak cinsini işʻâr eder. Bu cins içinden ma'nâ-yı hâssıyla rûhu tanıtacak olan husûsiyet ise Rabbin nefs-i [3202] mütekellim vahdeye olan "rabbî" izâfetidir. Şu hâlde "emr-i Rab" rûhun cinsi, Rabb'in nefs-i mütekellime izâfet-i mahsûsası da faslı[3] mesâbesinde olarak hakikatine müte'allik bir haddini ifade eden târifini vermiş olur. Mâna şu olur:

"Rûh, benim mâlikim olup beni terbiye eden Rabbimin bütün mahlûkāt üzerindeki rubûbiyeti[4] emrinden bir emirdir ki bana kendimi ve Rabbimi tanıtır". Demek ki bir rûh tasavvurunda esas şu üç şuurdur: Ene, emr, Rab. Ve rûh, işte eneye Rabbin bir te'sîr-i mahsûsu ile izâfetini ifade eden emirdir. Bu izâfet-i mahsûsa, bu emr olmayınca kimse kendini duymaz, herkes bu nisbet-i izâfiyenin husûsiyetine göre kendini duyar. Kendini duymayanda rûh olmaz. Kendini tanıyan[5] o nisbet-i izâfiyeden hissesine göre rûhu duyar, rûhu duyan Rabbini duyar. Bundan dolayıdır ki rûhu Rab zannedenler, Rabbe rûh diyenler, teslise sapanlar olmuştur. Onun için مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي cevâbında bu galatlar da tashih olunarak anlatılmıştır ki ne ene ne rûh Rab değildir. Rûh "enenin Rabbinin emrindendir".[6]

Burada şâyân-ı dikkat mühim bir nokta daha vardır. قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي hitâbında Rabbin muzâf[ün] ileyhi olan nefs-i mütekellim zamîri olan "yâ" evvelemirde Resûlullah'ın "ene"sidir. Ona olan izâfet-i rabbâniye, hakīkat-i Muhammediyede ta'ayyün eden tecelliyât ise اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَب۪يراً diye tasrih olunacağı üzere çok büyük olduğundan, bu nokta-i nazardan izâfetin ifade ettiği târif, "Rûhu'l-kudüs" ve "Rûhu'l-emîn" ıtlak olunan Cibrîl'i dahi mazmûnuna alan yüksek bir cem'iyyeti hâizdir. Bu haysiyetle مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي târifinden tasavvur edebileceğimiz mâna şu olur: "Rûh beni terbiye eden, ezcümle bana vahiy ve risalet veren, beni İsrâ ile

1 B: "emrine".
2 B: "ettirse".
3 B: "fasl".
4 B: "rubûbiyet".
5 M ve B: "tanımayan".
6 Binâen'aleyh kelâm-ı ilâhîde vârid olan رُوحَنَا ،رُوحِي izâfeti, أَمْرِي izâfeti gibidir [Müellifin notu].

Mi'râc'a i'lâ eyleyen, beni bir Makām-ı Mahmûd'a ba's buyuran ve bana Kur'ân'ı indirmekte bulunan [3203] Rabbimin emrinden bir emirdir ki ben kendimi ve Rabbim Hak teâlâ'yı onunla bilirim".

{وَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلٖيلًا} Ve size ilimden ancak biraz verildi ❁ hiç verilmedi değil fakat az. Bildiğiniz de az, bilişiniz de azdır. Çünkü hâdistir, izâfîdir. Sofestâîlerin dediği gibi hiçbir şey bilmez değilsiniz, bazı müdde'îlerin dediği gibi bütün hakikati bilir de değilsiniz, haktan bazı şeyler bilirsiniz amma hakikatin bütün derinliğiyle değil, bazı vücûh ile, rûhunuzun mertebesine göre; Rabbinizi tanıyacak, vazifelerinizi anlayacak kadar nisbî bir surette bilirsiniz. Binâen'aleyh rûh hakkında bilebileceğiniz de bu kadardır.

Bazı müfessirîn bu hitâbın suâli soranlara ait olduğunu söylemişlerdir. Çünkü قُلْ emrinin mekūlünde[1] dâhil olarak cevâbın tetimmesinden olması akrebdir. Lâkin rivayet olunuyor ki Yehûd, bu cevabı işitince "bu hitap bize mi muhtas?" demişler, Aleyhissalâtü vesselâm da "belki biz ve siz" buyurmuş. Bunun üzerine demişler ki "hâlin amma da acâib, gâh وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُو۫تِیَ خَيْرًا كَثٖيرًا [el-Bakara 2/269] dersin gâh da böyle söylersin. Bize Tevrat verildiğini ve onda her şeyin tibyânı bulunduğunu tilâvet ettiğin hâlde bize verilen ilme az nasıl dersin?" Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem de "o, Allah'ın ilmine nazaran azdır. Allah, size o kadarını vermişti ki amel etseniz intifâ' ederdiniz" buyurmuş ve bu sebeple وَلَوْ اَنَّ مَا فِی الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ [Lokman 31/27][2] âyeti nâzil olmuştur.[3] Şu hâlde bu hitap, قُلْ emrinde dâhil olmayıp istînâfen ona tezyil edilmiş bir cümle olarak bütün insanlara âm bir hitap demektir. Bütün ilm-i beşer ilmullâha

---

1 B: "mukabilinde".

2 "Eğer yerdeki ağaçlar hep kalem olsa, deniz de mürekkep, arkasından yedi deniz, Allah'ın kelimâtı tükenmez. Hakikat Allah Azîz Hakîm'dir."

3 İbn İshâk, *Sîre,* s. 204; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 542:
عن ابن عباس أن أحبار يهود قالوا لرسول الله صلى الله عليه وسلم بالمدينة: يا محمد أرأيت قولك «وَما أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» إيانا تريد أم قومك؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كلا، فقالوا: ألست تتلو فيما جاءك أنا قد أوتينا التوراة فيها تبيان كل شيء؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنها في علم الله قليل وعندكم من ذلك ما يكفيكم لو أقمتموه، فأنزل الله عز وجل فيما سألوه عنه من ذلك: «وَلَوْ أَنَّما فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ» إلى قوله: «ما نَفِدَتْ كَلِماتُ اللَّهِ» إني أرى التوراة في علم الله قليل.

nazaran kalîldir; verme, izâfî, mütenâhîdir, muhâttır. İlmullah ise zâtî, muhît ve ma'lûmâtı nâmütenâhîdir. İlmin tamamı Hak teâlâ'nın Zâtî[1] hakikatini bilmeye mütevakkıftır ki onu ancak kendi bilir.

Burada şu fâideleri kaydedelim:

[3204] 1. Demek ki وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا [el-Bakara 2/31] mûcebince Âdem'e bütün esmânın tâlimi, bütün hakāyık-ı müsemmeyâtın tâlimi demek değildir. Ta'lîm-i esmâ, ilmullâha nazaran bir ilm-i kalîldir. Bu nokta felsefede "İsmiyye"[2] mezhebine bir esas olabilir.

2. تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ [en-Nahl 16/89], تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ [el-En'âm 6/154] gibi âyetler, bütün eşyânın hakāyıkı mânasına olmayıp insanların din ve ahkâm nokta-i nazarından muhtaç oldukları her şey mânasına izâfî[3] bir şümûlü hâiz demektir. Ve nitekim öyle tefsir olunagelmiştir.

3. İlm-i beşerin kılleti yalnız ilm-i rûh nokta-i nazarından zannedilmemelidir. Zira diğer şeylere müte'allik ma'lûmâtımızın dahi medârı rûh olduğu cihetle onlara müte'allik şuurumuz rûhumuza ait olandan çok değildir.

---

1 B: "Zâtı".

2 Müellifin "İsmiyye" şeklinde atıf yaptığı "Nominalizm" akımı, Orta Çağ'da oldukça önemli bir yeri olan tümeller tartışmasının bir tarafını ifade eder. Realistlerin aksine, Nominalistlere göre tümellerin (küllî kavramların) tek başlarına birer varlığı yoktur, asıl gerçeklikler bu dünyadaki tek tek şeylerdedir. Tümeller tek tek şeylerden yola çıkılarak oluşturulmuş, gerçekliği bulunmayan genellemelerden, soyutlamalardan, salt isim ve sözcüklerden ibarettir; var olan her şey tikeller (cüz'iyyât) ile sınırlıdır. Ockhamlı William'ın en meşhur temsilcisi olduğu bu akım, böylelikle küllî kavramlara bir nevi gerçeklik atfeden realistlerin, ideaları en üstün varlık formları olarak kabul eden Platonculuğun, varlığı düşünceye indirgeyen her türden idealizmin karşısında konumlanır.

Metâlib ve Mezâhib'de Hıristiyan düşüncesi bağlamında şu satırlara yer verilir:

"Nihayet Guillaume d'Occam [Ockhamlı William] ile kelâmiyye (yahud ismiyye-nominalizm) mezhebi galebe ettiği zaman, iman ile ilim tefrik olunup birbirine mukabil tutuldu. Hakîkiyye mezhebi bizzat Allah'ın me'ânîsini müte'allak-ı ilim yaptığından akıl ile imanın tevâfukunu taharrî edebiliyordu. Kelâmiyye ise ilmi, sırf sûriyete ircâ' ediyor. Artık ulûm, me'ânî-i ilâhiye olmuyorlar ki istidlâlimize esas olabilsin. Ulûm, kelimât demek oluyor. O zamandan itibaren hakāik-i ilhâmiye sırf iman ile teklif ediliyor, ve imanın artık sırf izâfî kıymeti hâiz olan akıl ile vech-i iştirâki kalmıyor. Anlaşılıyor ki kurûn-ı vustâ işinde muvaffak olamamış, imanı akla tevfîk edememiştir. O zaman iman ile bir dîn-i müsbetin 'akāidi karıştırılmış, ma'amâfîh büyük bir hakikat de sezilmiş idi ki, hak felsefe, ma'nâ-yı hâssıyla ilim ve fen olmasa bile, hayât-ı ahlâkiye ve rûhâniye tecrübesinden tefrik de edilemez. Bu tecrübeden ve bu in'ikâsdan mülhem olan me'ânî ile yapılır" (s. 65/80).

3 B: "lafzî".

4. Bu hitapta insanlara ilimden hisse veren bir şeref ve aynı zamanda beşerin gurûr-ı ilmîsini kıran bir darbe ile huzûr-ı Hak'ta مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ itirafıyla tevâzu'a davet eden bir ihtar vardır. Demek ind-i ilâhîde ilmin nâmütenâhîliği insanlar için her hususta ilmin imkânını selb eden bir yeis delîli değil, ilimde terakkī imkânının nâmütenâhîliğini temin eden bir mebde'-i marifettir. Binâen'aleyh insan nâmütenâhîye giden bir aşk u iman ile Allah için ilme çalışmak, velâkin herhangi[1] mertebe-i terakkīye vâsıl olursa olsun ilm-i beşerin az yine az, ilmullâha nisbetle bir katrenin denizlere nisbetinden bile az olduğunu bilerek hiçbir zaman mağrur olmamak lâzımdır.

Şunu da unutmamak iktizâ eder ki ilm-i beşer verilme olduğu gibi kābil-i zevâldir de. Bir insana en büyük rûhun en yüksek mertebe-i ilmin verildiği de farz edilse onu emriyle dilerse bir anda alıverir. İşte gururdan sakınmak için bu hakikatin bilinmesi gayet mühim olduğundan dolayı bakınız Allah teâlâ, Resûlüne olan fazlının büyüklüğünü tansis ile ona verdiği ilmin kılletten müstesnâ olduğunu [3205] beyan sırasında evvelemirde bu hakikati takdîmen tasrih ederek hem de kasem ve tekid ile ve azamet ü celâl ifade eden cemi' sîgasıyla ve diğerlerine gayet müessir ve mânidar bir ibret olmak için bilhassa Resûlullah'a hitapta tasrih ederek buyurmuştur ki:

{وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذٖى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ} Kasem olsun ki dilersek o sana vahyettiğimizi elbet gideriveririz. ❁ Yani Rûhu'l-kudüs'le indirdiğimiz, bütün fitnelere karşı tesbit ettiğimiz, mü'minlere şifâ ve ilminizin rûhu olan o Kur'ân-ı azîmüşşân'ı bile hafızalarınızdan siler alıveririz. {ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ عَلَيْنَا وَكٖيلًا} Sonra kendin için bize karşı bir vekil de bulamazsın ❁ yani aldığımızı bizden bi'l-asâle geri alamayacağın gibi bi'l-vâsıta istirdad edebilmek için ne rûhtan ve ne sâireden dayanacak bir vekil, tutunacak bir kuvvet bulmana da imkân yoktur {اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ} ancak Rabbinden bir rahmet ❁ evvel ü âhir yalnız O'na dayanabilirsin ve işte onu vahyettiğimiz gibi, hıfz u ibkā eden de O'dur. Rabbinin sana izâfet-i

---

1 B +"bir".

mahsûsa[1] ile in'âm ve ihsânı ve bu yüzden âlemînde neşretmek istediği rahmet-i vâsi'asıdır. {اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَب۪يراً} Emîn ol O'nun -O Rabbinin- sana olan fazlı, ihsân u inayeti çok büyüktür. ❁ Diğerlerine kıyas kabul etmeyecek derecede büyüktür. Onun için kemâl-i emniyetle[2] {قُلْ} de ki: {لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ} Alimallah, bütün ins ü cin bu Kur'ân'ın mislini getirmeleri üzere ictimâ' yani ittifak etseler {لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِه۪} hiçbir mislini getiremezler. ❁ İns ayrı cin ayrı uğraşsalar getiremezler ya {وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَه۪يراً} [3206] yekdiğerine zahîr olsalar bile getiremezler ❁ Kur'an böyle büyük bir mucizedir. Şimdi yalnız bu âyetin ne kadar şümullü, ne kadar kuvvetli, bütün ins ü cin ile istikbal üzerinde böyle en yüksek bir yakīn ile hüküm ne büyük bir ilm-i gaybı ihtivâ ettiğini ve binâen'aleyh başlı başına nasıl büyük bir mu'cize-i bâkiye teşkil eylediğini insaf ile teemmül etmeli, bu kelâmın ilmullahdan bir ilim getirmiş olduğuna nasıl şüphe edilebilir?

Bunun sebeb-i nüzûlünde rivayet olunuyor ki evvelki Yahudîlerden bir tâife "yâ Muhammed" demişler, "bize şu getirdiğin hakkı haber ver, bu min indillah bir hak mıdır? Zira biz bunu Tevrat'ın tenasuku gibi mütenâsık görmüyoruz." Aleyhissalâtü vesselâm da buyurmuş ki "vallâhi siz, bunun min indillah bir hak olduğunu pek âlâ biliyorsunuz." Bunun üzerine "amma bu senin getirdiğin gibisini biz de sana getiririz" demişlerdi ve binâen'aleyh Allah teâlâ, bu âyeti inzal buyurdu.[3] Diğer taraftan Kureyş'ten bir cemaat de "bize bu Kur'an'dan başka bir âyet-i garîbe getir, yoksa bunun mislini biz de yapabiliriz" demişlerdi ki "âyet-i garîbe" dedikleri bundan sonra وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى... إلخ âyetlerinde

1 B: "mahsûsası".

2 B: "ehemmiyetle".

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 547:

عن ابن عباس، قال: أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم محمود بن سيحان وعمر بن أضا وبحري بن عمرو، وعزيز بن أبي عزيز، وسلام بن مشكم، فقالوا: أخبرنا يا محمد بهذا الذي جئتنا به حق من عند الله عز وجل، فإنا لا نراه متناسقا كما تناسق التوراة، فقال لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أما والله إنكم لتعرفون أنه من عند الله تجدونه مكتوبا عندكم، ولو اجتمعت الإنس والجن على أن يأتوا بمثله ما جاءوا به»، فقال عند ذلك، وهم جميعا: فنحاص، وعبد الله بن صوريا، وكنانة بن أبي الحقيق، وأشيع، وكعب بن أسد، وسموءل بن زيد، وجبل بن عمرو: يا محمد ما يعلمك هذا إنس ولا جان، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أما والله إنكم لتعلمون أنه من عند الله تجدونه مكتوبا عندكم في التوراة والإنجيل»، فقالوا: يا محمد، إن الله يصنع لرسوله إذا بعثه ما شاء، ويقدر منه على ما أراد، فأنزل علينا كتابا تقرؤه ونعرفه، وإلا جئناك بمثل ما تأتي به، فأنزل الله عز وجل فيهم وفيما قالوا «قل لئن اجتمعت الإنس والجن على أن يأتوا بمثل هذا القرآن لا يأتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيرا».

beyan olunacak olan mukterehât olacaktır.[1] Bu âyet ile bütün bunlara cevâb-ı kat'î verilmiş,[2] o gün bugün bunca asırlardan beri bütün tecribe ve teşebbüslerin karşısında bu cevap, kemâl-i sıdk u tahakkukla heybet ü azametini artırmış durmuştur. (*Sûre-i Bakara'da* فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه *[2/23] sûre-i Hûd'da* فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِه... -إلى- ... فَاِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ *[11/13-14] sûre-i Hicr'de* وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *[15/9] bak*).

İşte Kur'ân'ın her hükmü böyle ilim, böyle lâ-reybdir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُوراً ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعاً ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيراً ﴿٩١﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفاً اَوْ تَأْتِىَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيلاً ﴿٩٢﴾ اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِى السَّمَٓاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَاباً نَقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبّى هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَراً رَسُولاً ﴿٩٣﴾

[3207] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için biz bu Kur'an'da dillere destan olacak her mânadan türlü türlü ifadeler yaptık, yine nâsın ekserîsi gavurlukta ısrar ettiler (89). Ve "biz" dediler, "sana ihtimâli yok inanmayız, tâ ki bizim için şu yerden bir menba' akıtasın (90). Yahut senin için hurmalıklardan ve üzümlüklerden bir bahçe ola da aralarında şarıl şarıl çaylar akıtasın (91). Yahut zu'mettiğin gibi üzerimize semâyı kıt'a kıt'a düşüresin, yâhud Allah'ı ve melekleri kefil getiresin (92). Yahut senin altından bir evin olsun, yahut semâya çıkasın, ona çıktığına da asla inanmayız tâ ki üzerimize okuyacağımız bir mektup indiresin." De ki: "Sübhânallah, ben ancak beşer bir Resûlüm" (93).

"Böyle bir peygamberi gören o kâfirlerin iman etmeyip de bu kadar inat etmelerinin sebebi nedir?" denecek olursa:

---

1 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 483; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 109:
سبب هذه الآية أن جماعة من قريش قالت لرسول الله صلى الله عليه وسلم: يا محمد جئتنا بآية غريبة غير هذا القرآن، فإنا نقدر على المجيء بمثل هذا، فنزلت هذه الآية المصرحة بالتعجيز، المعلمة بأن جميع الخلائق لو تعاونوا إنسا وجنا على ذلك لم يقدروا عليه.

2 B +"ve".

[3208]

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰٓى اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾ قُلْ
لَوْ كَانَ فِى الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنّ۪ينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾
قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا بَيْن۪ى وَبَيْنَكُمْۜ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرًا بَص۪يرًا ﴿٩٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِه۪ۜ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ
عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّاۜ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَع۪يرًا ﴿٩٧﴾ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُهُمْ بِاَنَّهُمْ
كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَد۪يدًا ﴿٩٨﴾ اَوَلَمْ
يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا
لَا رَيْبَ ف۪يهِۜ فَاَبَى الظَّالِمُونَ اِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓى اِذًا
لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

[3209] **Meâl-i Şerîfi**

Kendilerine doğru yolu gösteren hidâyetçi geldiğinde nâsın iman etmelerine ancak şöyle demeleri mâni' oldu: "Allah bir beşeri[1] mi resul gönderdi?" (94). Söyle onlara, eğer Arz'da hep uslu uslu yürüyen melâike olsa idi elbette onlara semâdan melek bir resul gönderirdik (95). De ki: "Allah sizinle benim aramda şâhid yeter, her hâlde O kullarına Habîr Basîr bulunuyor" (96). Ve her kime Allah hidâyet ederse o doğru yolu tutar, her kimi de dalâlette bırakırsa artık onlar için onun berisinden velîler bulamazsın ve Biz onları kıyamet günü kör, dilsiz, sağır oldukları hâlde yüzleri üstü haşrederiz. Varacakları yer cehennem, her dindikçe onlara bir sa'îr artırırız (97). O onların cezâlarıdır, çünkü onlar âyetlerimize küfrettiler de, "ya biz bir yığın kemik olduğumuz ve ufalanıp tozduğumuz vakit mi, biz mi cidden yeni bir hilkatle ba's olunacağız?" dediler (98). Gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'ın kendilerinin mislini yaratmaya kādir olduğunu görmediler de mi? Kendileri için de

1 B: "beşer".

bir ecel tâyin etmiş, onda hiç şüphe yok. Fakat zâlimlerin gavurluktan başkasına baktıkları yok (99). De ki: "Rabbimin rahmeti hazinelerine siz mâlik olsa idiniz o vakit elden çıkarmak korkusuyla imsak ederdiniz, insan bir de pek cimri olmuştur" (100).

Nitekim[1] [3210]

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْئَلْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اِذْ جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّٖى لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُوراً ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَۚ وَاِنّٖى لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً ﴿١٠٢﴾ فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمٖيعاًۙ ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهٖ لِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفٖيفاًۜ ﴿١٠٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Celâlim hakkı için Mûsâ'ya açık açık dokuz âyet verdik, sor Benî İsrâil'e, onlara geldiği vakit Firavun ona dedi ki: "Her hâlde ben seni yâ Mûsâ, bir büyüye tutulmuş zannediyorum" (101). "Alimallah" dedi, "pek âlâ bilirsin ki bunları[2] o göklerin yerin Rabbi, sırf birer basiret olmak üzere indirdi. Her hâlde ben de seni yâ Firavun, helâk olmuş zannediyorum" (102). Derken onları Arz'dan belinletmek istedi, Biz de hem kendisini ve hem maiyyetindekileri hepsini birden gark ediverdik (103). Arkasından da Benî İsrâil'e dedik ki: "Haydin Arz'da sâkin olun, sonra âhiret vaadi geldiği vakit hepinizi dürüp bükerek getireceğiz" (104).

{فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفٖيفاً} Âhiret vaadi geldiği vakit topunuzu dürüp bükerek [3211] getireceğiz ❁ Buradaki وَعْدُ الْاٰخِرَةِ sûrenin başında geçen وَعْدُ الْكَرَّةِ الْآخِرَةِ yani ikinci kerreki fesâdın vadesi mânasına olmak melhuz ise de وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا mazmûnuna nâzır olarak وَعْدُ الدَّارِ الْآخِرَةِ

---

1 B -"Nitekim".
2 B: "onları".

mânasına olmak tekrardan sâlim ve binâen'aleyh daha zâhirdir. Ki kıyamet demek olur.

Hâsılı yâ Muhammed!

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَۜ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذ۪يراًۢ ﴿١٠٥﴾ وَقُرْاٰناً فَرَقْنَاهُ
لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْز۪يلاً ﴿١٠٦﴾ قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُواۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّداًۙ ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَٓا
اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولاً ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعاً ﴿١٠٩﴾ قُلِ
ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَۜ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰىۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا
تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَب۪يلاً ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً وَلَمْ يَكُنْ
لَهُ شَر۪يكٌ فِى الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْب۪يراً ﴿١١١﴾

[3212] **Meâl-i Şerîfi**

Bunu da bihakkın indirdik ve bihakkın indi ve seni ancak sevâbımızın müjdecisi ve azâbımızın habercisi olarak gönderdik (105). Hem onu bir Kur'an olmak üzere âyet âyet ayırdık ki nâsa dura dura okuyasın, hem de tenzil suretiyle ceste ceste indirdik (106). De ki: "İster inanın ona, ister inanmayın; çünkü bundan evvel ilim verilmiş olanlar kendilerine tilâvet olununca çeneleri üstü secdeye kapanıyorlar (107). Ve diyorlar ki: 'Tesbih Rabbimize, hakikat Rabbimizin vaadi kat'iyyen fiile çıkarılmış bulunuyor' (108). Ve ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar, o onların huşû'unu da artırıyor" (109). De ki: "'Allah' deyin, 'Rahmân' deyin, hangisini deseniz[1] hep O'nundur o en güzel isimler." Bununla beraber salâtında pek bağırma, pek de gizleme, ikisinin arası bir yol tut (110). Ve şöyle de: "Hamd O Allah'a ki hiçbir veled edinmedi, O'na mülkte bir şerîk de olmadı, O'na zülden bir velî de olmadı, O'nu tekbir ile büyükle de büyükle" (111).

1 B: "derseniz".

{وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ} Onu -Kur'ân'ı- hak ile indirdik ve hak ile indi ❁ yani hiç bozulmadan indirdiğimiz gibi bihakkın indi, nazmı da hak mânası da hak, inişi de hak indiği de haktır. Hikmet-i Hak ile hakikaten hak Peygamber'e inmiştir. Onun haber verdikleri muhakkak olacaktır. {وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذ۪يراً} Ve seni ancak bir mübeşşir ve nezîr olarak gönderdik ❁ iman ve itaat edenlere sevâbı ve kâfirlere, âsîlere ikābı haber vereceksin, yoksa herkesin istediğini yapacak, anûd kâfirlere zorla iman verip kurtaracak değilsin. Binâen'aleyh sen tebşir ve inzar vazifeni yap, sonundan korkma, fakat o tebşir ve inzar bir defada bitecek değil, tâkip olunmak lâzımdır.

{وَقُرْاٰناً} Hem bir Kur'an olarak ki {فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ} ağır ağır, vakit vakit nâsa kıraat edesin için Biz onu ayırt [3213] ettik, kısım kısım yaptık {وَنَزَّلْنَاهُ تَنْز۪يلاً} ve tenzîlen indirdik ❁ yani hepsini birden değil, usûlden fürû'a doğru nâsın her türlü mesâlih ve ihtiyâcâtına ve ahvâlin muktezayâtına mutabık olmak üzere tedrîcen indirdik. Onun için Kur'an'dan bir hizib veya bir aşır ve hatta bazen bir âyet müstakil bir kitap gibi başlı başına tebşir ve inzârı muhtevî bir derstir.

Âlûsî tefsîrinde der ki: "Beyhakī *Şu'ab*'ında[1] Ömer radıyallâhu anh'tan şöyle dediğini tahric etmiştir: 'Kur'ân'ı beşer âyet beşer âyet ta'allüm ediniz. Zira Cibrîl aleyhisselâm onu beşer beşer indirdi'. İbn Asâkir de Ebû Nadre tarîkinden tahric etmiştir ki: 'Ebû Sa'îd-i Hudrî bize Kur'ân'ı sabah beş ve akşam beş âyet tâlim eder ve Cibrîl aleyhisselâm beşer âyet beşer âyet[2] indirdi diye haber verir idi' demiştir. Ma'amâfîh beşten daha fazla ve daha az olarak nüzûlünün vâki' olduğu da sahîhen sâbit bulunduğundan murad, ekseriya demektir."[3]

---

1 B: "*Şihâb*'da".

2 B -"beşer âyet".

3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VIII, 178. Krş. Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* III, 347; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk,* XX, 391:

فقد أخرج البيهقي في الشعب عن عمر رضي الله تعالى عنه أنه قال: تعلموا القرآن خمس آيات خمس آيات فإن جبريل عليه السلام كان ينزل به خمسا

{قُلْ} De ki ❁ ey bu Kur'ân'a inanmayan câhiller! {اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا} siz buna ister inanın ister inanmayın ❁ yani Kur'ân'ın hakkiyetine ve kemâline karşı sizin gibilerin inanıp inanmamasının hiç ehemmiyeti yoktur. İnanmanız onun kemâlini artırmaz, inanmamanız da ona nakīsa vermez. İman ederseniz fâidesi kendinize, etmezseniz zararı yine kendinize, artık siz düşünün {اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪} şu muhakkak ki bundan evvel ilim verilmiş olan zevât Kur'an nâzil olmazdan evvel kütüb-i sâlifeyi tedkik etmiş olup da vahyin, kitabın, din ve şeriatın ne olduğunu anlamış, delâil-i nübüvvete vâkıf olmuş değerli âlimler {اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ} kendilerine Kur'an tilâvet olununca {يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًاۙ} [3214] çeneleri üstü düşerek secdelere kapanıyorlar {وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا} da "tesbih Rabbimize, ne büyük şân, Rabbimizin vaadi hakikaten fiile çıktı" diyorlar. ❁ Yani evvelki kitaplarda vaad ettiği O Peygamber geldi, haber verdikleri hep olacaktır diye tesbih ve şükrediyorlar {وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ} ve ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar {وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعًا} ve o -Kur'an okundukça- onların huşû'larını artırıyor ❁ bunun bir nazîri de وَاِذَا سَمِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَف۪يضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّۚ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا ilh... idi [el-Mâide 5/83].

{قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ} De ki Allah diye dua ediniz veya Rahmân diye dua ediniz {اَيًّا مَا تَدْعُوا} hangi isme çağırsanız ❁ güzeldir. Çünkü {فَلَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى} o En Güzel İsimler hep O'nundur ❁ O zât-ı Ehad'indir. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem bir gün Mekke'de "yâ Allah yâ Rahmân" diye dua ederken müşrikler işitmişler, "Muhammed bir ilâha davet ediyordu, hâlbuki kendisi iki ilâha dua ediyor" demişler, cevâben bu emr-i ilâhî nâzil olmuştur.[1] Yani Allah teâlâ'nın birçok isimleri vardır ki en güzel isimlerdir. En yüksek cemâl ve celâl ve ikram ifade eden

---

خمسا. وأخرج ابن عساكر من طريق أبي نضرة قال: كان أبو سعيد الخدري يعلمنا القرآن خمس آيات بالغداة وخمس آيات بالعشي ويخبر أن جبريل عليه السلام نزل به خمس آيات خمس آيات، وكان المراد في الغالب فإنه قد صح أنه نزل بأكثر من ذلك وبأقل منه.

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVI, 505. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 580; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 311:

قال ابن عباس رضي الله عنهما: تهجد رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات ليلة بمكة، فجعل يقول في سجوده: «يا الله يا رحمن يا رحيم!» فقال المشركون: كان محمد يدعو إلهًا واحدًا وهو الآن يدعو إلهين اثنين الله والرحمن، ما نعرف الرحمن إلا رحمن اليمامة، يعنون مسيلمة الكذاب، فأنزل الله تعالى هذِه الآية.

Esmâ-i Hüsnâ hep O'nundur. Bunların herhangisiyle olursa olsun dua câizdir. Çünkü ismin ta'addüdünden müsemmânın ta'addüdü lâzım gelmez. Bütün Esmâ-i Hüsnâ ile dua, lâ şerîke leh olan o Zât-ı Ehad'e duadır.

{وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ} Hem salâtında büsbütün cehr de etme ❁ namazda kıraat veya dua ederken bağırma; gösteriş, saygısızlık şâibesi olmasın {وَلَا تُخَافِتْ بِهَا} büsbütün muhâfete de yapma ❁ yani kendin [3215] işitmeyecek kadar da gizleme, mâsivâdan korkuyormuş gibi olmasın {وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا} bunun arasında bir yol tut {وَقُلِ} ve de ki {الْحَمْدُ لِلّٰهِ} hamd Allah'a, her türlü ta'zîmât ile şükür Allah'a. {الَّذٖى} O Allah ki {لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا} veled ittihaz etmedi ❁ doğurmaktan münezzeh olduğu gibi evlâtlık da edinmedi. Binâen'aleyh edindi diyenler O'nun şânını bilmediler. Yalan söylediler {وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِى الْمُلْكِ} ona mülkte şerîk yok ❁ iki veya üç diyenler, başkalarını karıştıranlar iftira ettiler {وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِىٌّ مِنَ الذُّلِّ} O'nun için zülden velî de yok ❁ yani züllünden neş'et eden, zilletten korunmak, izzet bulmak için mu'âvenetine muhtaç olunan velîden, yâr u yâverden, dosttan, müttefikten de münezzehtir. Fazl u rahmetiyle sevdiği, velâyet verdiği, veliyyullah denebilecek sâdık kulları olmaz değil ise de herhangi bir ihtiyaçtan dolayı dost edindiği hiçbir velî de yoktur. Zilletten münezzeh bizâtihî Azîz ve Kavî'dir. فَلِلّٰهِ[1] الْعِزَّةُ جَمِيعًا [Fâtır 35/10][2] {وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا} Ve O'nu tekbir ile büyükle de büyükle ❁ Zâtında da büyükle, sıfâtında da büyükle, ef'âlinde de büyükle, esmâsında da büyükle اللّٰهُ أَكْبَرُ اللّٰهُ أَكْبَرُ لَا اِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ اَللّٰهُ أَكْبَرُ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ.

Rivayet olunur ki Abdulmuttalib evlâdından söylemeye başlayan her oğlan çocuğuna Resûl-i Ekrem işbu وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ âyetini belletirdi[3] ve

---

1 M ve B: "ولله".
2 "…bilsin ki izzet tamamıyla Allah'ındır…"
3 İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle,* thk. Kevser el-Bernî, Cidde: Dâru'l-Kıble, ts., s. 374; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVI, 514. Krş. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* I, 306:
عن عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده، رضي الله عنه قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا أفصح الغلام من بني عبد المطلب علمه هذه الآية: «وقل الحمد لله الذي لم يتخذ ولدا».

buna آيَةُ الْعِزّ nâmını vermişti.[1] Tesbih ve İsrâ ile başlayan bu sûrenin bu آيَةُ الْعِزّ'de hamd ü tekbir emirleriyle hitâmı ne kadar güzel, ne kadar beliğdir. Bu hamd ü tekbir emrinin اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيراً [el-İsrâ 17/87] nimetine şüphesiz bir terettüb-i mahsûsu vardır.

İmam Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Nesâî ve gayrıları Hazret-i Âişe'den rivayet etmişlerdir ki Resûl-i Ekrem [3216] sallallâhu aleyhi ve sellem, bu sûre ile Sûre-i Zümer'i her gece okurdu.[2] *Sahîh-i Buhârî*'de İbn Mes'ud'dan rivayet olunduğu üzere Resûl-i Ekrem bu sûre ile bunu tâkip eden Kehf, Meryem, Tâ-Hâ, Enbiyâ sûreleri hakkında buyurmuştur ki: هُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الْأُوَلِ وَهُنَّ مِنْ تِلَادِي bunlar ilk nefâistendir[3], yani Mekke'de nâzil olanlardandır ve bunlar benim servet-i kadîmemdendir, yani şan ve makām-ı Muhammedîye alâka-i mahsûsası olan mahfûzât-ı kadîmemden, havâs ve evrâdımdandır.[4] İşte عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً [el-İsrâ 17/79] tebşîrini veren Sûre-i İsrâ'dan وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ [21/107][5] tebcîline müntehî olan Sûre-i Enbiyâ'ya kadar bu beş sûrenin tertîbi de bu esas üzeredir. Bakınız hamd ü tekbir emriyle hitam bulan Sûre-i İsrâ'yı müte'âkıb Sûre-i Kehf'in hamd ile başlaması ne ahenkdârdır.

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 439:

عن سهل، عن أبيه، عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: آية العز: «الحمد لله الذي لم يتخذ ولدا» الآية كلها.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* VI, 68; Tirmizî, Deavât, 22:

سمعت عائشة تقول: كان رسول الله صلى الله عليه و سلم يصوم حتى نقول ما يريد ان يفطر ويفطر حتى نقول ما يريد ان يصوم وكان يقرأ في كل ليلة ببني إسرائيل والزمر.

قالت عائشة : كان النبي صلى الله عليه وسلم لا ينام حتى يقرأ الزمر وبني إسرائيل.

3 B: "esdendir".

4 Buhârî, Tefsîr, 21:

عن عبد الله قال: بني إسرائيل والكهف ومريم وطه والأنبياء: هن من العتاق الأول، وهن من تلادي.

5 "Ve seni sade âlemîne rahmet olarak göndermişizdir."